

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАУКОВІ ПРАЦІ

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 28

Кам'янець-Подільський
“Аксиома”
2011

УДК 80: 001(045)

ББК 80

НЗ4

Відповідальний редактор: Л. М. Марчук

Редакційна колегія: С.Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор; М.С. Васьків, доктор філологічних наук, професор; Л.О. Іванова, кандидат філологічних наук, доцент; О.В. Кеба, доктор філологічних наук, професор; М.Г. Кудрявцев, доктор філологічних наук, професор (науковий редактор); Ю.О. Маркітантов, кандидат філологічних наук, доцент (заступник відповідального редактора); А.А. Марчишина, кандидат філологічних наук, доцент; Л.М. Марчук, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор); Г.Й. Насмінчук, кандидат філологічних наук, професор; А.С. Попович, кандидат філологічних наук, професор (науковий редактор); О.І. Почапська-Красуцька, кандидат наук із соціальних комунікацій (відповідальний секретар); П.І. Свідер, доктор філологічних наук, професор; О.С. Силаєв, доктор філологічних наук, професор; Н.М. Сологуб, доктор філологічних наук, професор; О.О. Тараненко, доктор філологічних наук, професор; П.Л. Шулик, кандидат філологічних наук, професор.

Друкується за ухвалою вченої ради

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол №9 від 28.09.2011 р.)*

**НЗ4 Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка:
Філологічні науки. Випуск 28. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 540 с.**

УДК 80: 001(045)

ББК 80

Тексти статей подаються в авторській редакції

Рік заснування – 1993. До 1999 р. – Збірник наукових праць
Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна

Президією ВАК України (Постанова №2-05/9 від 14 листопада 2001 року) збірник перереєстровано як
наукове фахове видання з філологічних наук

Свідectво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ №14660-3631ПП від 01. 12.2008 р.

© Автори статей, 2011

© “Аксіома”, видання, 2011

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВОСТИЛЮ АРКАДІЯ ЛЮБЧЕНКА

У статті розглядаються лексичні особливості ідіостилю українського письменника Аркадія Любченка. Зокрема, основна увага приділяється особливостям функціонування його творів мистецтва.

Ключові слова: ідіостиля, творчий світ автора, емоційність, виразність, образність передачі, порівняльні конструкції.

Художній стиль, як відомо, є серцевиною стилістичної системи національної мови. Він активно взаємодіє з усіма іншими стилями і впливає на їх формування та розвиток. З одного боку, в його текстах використовуються зі стилістичною метою елементи інших функціональних стилів. Це зумовлюється тим, що предметом образного зображення у художньому стилі є всі сфери людського життя – політична, правова, наукова, виробнича та ін. З іншого боку, він постійно “постачає” мовні елементи у певні жанри інших стилів. Художній стиль широко використовує матеріал усно-розмовного стилю, але й дисциплінує його, вводить у літературні норми побутове мовлення. Усно-розмовний стиль літературної мови постійно орієнтується на норми художнього, тому що він є зразком літературних норм, еталоном мовної культури. Тільки художній стиль має багату систему стилістичних колоритів – офіційного, урочистого, піднесеного, книжного, інтимного, дружнього, жартівливого, іронічного, фамільярного, саркастичного, сатиричного.

Художньо-образне відтворення навколишнього життя і людини в ньому не повинно бути менш точним чи менш імовірним, ніж нехудожнє, необразне (наприклад, наукове). Відмінність між ними полягає у своєрідних способах і засобах зображення (наприклад, науковець викладає факти, як правило, в прямих вимірах, а письменник – у словесно-художніх образах, сповнених не тільки змісту, а й виразної почуттєвості, експресії, емоційності). У художньому творі теж потрібна точність. Без неї не створити типізованого і водночас індивідуального образу, пейзажних картин тощо. Художня, зображувальна, мистецька точність у доборі й використанні метафор, епітетів, порівнянь, фразеологізмів тощо – це вияв справді художнього мислення і його художньо-мовленнєвого втілення, відтворення.

“Специфіка ідіостилістичного аналізу художнього тексту полягає у розкритті контекстуальної семантики слова і закономірностей стилістичного забарвлення мовних одиниць, що виявляються на рівні синтезу зображальних потенцій літературної мови, психомотивації, національної традиції, специфіки авторського бачення світу та енергії словесного образу, що постає з творчої рефлексії на буття” [2, 350].

Мовна тканина художнього твору являє собою складну систему різнорівневих (фонетичних, лексико-фразеологічних, синтаксичних) та різностильових (стилістично нейтральних, книжних, розмовних тощо) одиниць. Специфіка їх добору і функціонування у творах художньої літератури створює індивідуальну мовну манеру письменника. У творах кожного зі стилів, а художнього – особливо, відчутна інтуїція, індивідуальна проникливість письменника у доборі найбільш вдалих мовних засобів, варіантних форм художньої оповіді, а найчастіше – в знаходженні таких мовних одиниць, які несуть у собі не тільки смислову значеннєвість, а й не менш потрібну для художнього мислення емоційність, експресивність, виразність. Серед засобів створення експресивного зображення палітри твору, звичайно, провідну роль відіграють різні лексичні засоби мови. Лексична система сучасної української літературної мови – найвагоміший компонент її стилістичної системи. У лексиці насамперед відображається національно-самобутній характер мови, а також те спільне, що стало стилістичним надбанням мови в процесі контактів з іншими мовами та їх взаємозбагачення.

Завдяки такій специфіці лексичної системи мови стилістичну роль можуть виконувати не тільки слова, що за своєю природою мають емоційне чи експресивне забарвлення, але й будь-яке слово, вжите в мовленні внаслідок свідомого стилістичного добору, оскільки для називання кожного даного явища підходить тільки одне слово, хоча близьких і відносно однакових слів, якими можна було б скористатися, багато.

Слово в контексті часто набуває додаткового емоційно-оцінного відтінку чи значення, що ніби оновлює словник, підтримує його актуальну дійовість. Цей стилістичний процес оновлення слова можливий тому, що одне, відразу зрозуміле значення мають лише безумовно однозначні слова, звичайно ж номінативне значення слова зумовлене контекстом як мовним, так і ситуативним [1, 5-9].

Вибір слова в тексті зумовлюється багатьма різноплановими семантично-стилістичними причинами, що впливають із характеру стосунків між окремими компонентами лексичної

системи сучасної української мови. Завдяки цим стосункам створюється надзвичайно багато можливостей стилістичного розмежування слів [7, 55].

Комунікативна функція людського мовлення в багатьох випадках вимагає не тільки нейтрального називання певної реалії, але й її оцінки, яка виникає у зв'язку з виявленням почуттів, настроїв або душевних переживань. Оцінність мови виявляється в її емотивності та експресивності. Якщо експресивність розглядати як засіб виразності, посилення впливової сили висловлюваного, підкреслення якихось особливостей самої реалії, а емотивність – як засіб виявлення почуттів мовця, його оцінного ставлення до реалії, в лексичній системі сучасної української мови виокремлюються стилістично відмічені шари експресивної й емоційної лексики [4, 103 – 124].

Експресивно забарвлена лексика – це лексика характеризуюча й оцінна; в емоційно забарвленій лексиці, крім елементів характеристики й оцінки, є елементи відбиття почуттів мовця – його симпатії, ласкавої прихильності, зворушеності, захоплення або, навпаки, незадоволення, обурення, відрази. При цьому, звичайно, емоційність можна розглядати як частковий вияв експресивності, оскільки емоційна лексика завжди є експресивною, тоді як експресивні лексичні засоби не обов'язково повинні бути емоційними.

У мові творів самобутнього митця Аркадія Любченка фіксуємо чимало емоційно забарвлених слів. Найбільш продуктивними є слова, які позначають певні почуття і містять емоційний елемент уже в основному значенні: *Знову похитала головою та так тихенько, сердешно: – Бідний! – каже* [6, 131]; *І справи, доложу вам, по-о-о-гані* [6, 52]; *...Ось послушайте, як шалено мені щастило...* [6, 134]; *Не зазнавши зайвої втоми, буде вона бережно викохувати рунь* [6, 281]; *У цих сірих, великих очах за одну хвилинку напруження я прочитав і тривогу, і підозріння, і цікавість, і сумнів, і жаль...* [6, 131]; *Ненавиджу місяць* [6, 35]; *У нас в гуртку його (Зяму) любили, як гарного товариша, поважали, як найкращого серед нас знавця...* [6, 41]; *І він не раз проклинав свою долю-лиходійку...* [6, 48]; *Мабуть, мій вигляд та вираз обличчя були досить імпрезантні, бо він завовтузився, оглянув підозріло довкола і поліз під лавку* [6, 127]. У даному випадку емоційність слова досягається ще й його іншомовним походженням. Такий прийом, поряд з самооцінкою персонажа, підкреслює і його ерудицію та інтелігентне походження.

У межах цієї групи виділяються слова на позначення характеристик, рис вдачі персонажів творів письменника: *Отакі ви всі бузувіри!* [6, 34]; *Тоді ще, пригадую, його (Зяму) на вулиці дражнили “цицькуном”, і нам, урвишвостам, чимало перепадало від його матері* [6, 41]; *Знав, що Рябенський скупердяга, трудно буде вблагати* [6, 50].

До цієї ж групи ми зараховуємо слова, які виражають якісну оцінку предметів, явищ дійсності, осіб та стану й почуттів людини: *Тоді перехопився до брами. Вибіг і став на шосе. І раптом сам собі видався смішним* [6, 358]; *Тебе, гніда, облізла шакапо, давно розтаскали собаки з того бучавого яру, але ні твоя безславна смерть, ні твоє мерзенне життя не завадили тобі стати персонажем в цій благородній комедії* [6, 117]; *Все діла, знаєте, діла, прокляті діла* [6, 50]. У наведеному прикладі емоційність підкреслюється ще й багаторазовим повтором слова *діла*.

Жартівливого відтінку надають змістові речення слова-прізвиська, як-от: *Ех, голубчику, чи тобі про дух говорити? Тобі, полтавська галушко?* [6, 199].

Часто слова, що містять у собі емоційний компонент, підсилюються у реченні частками, вигуками, що надає більшій експресії висловленню, наприклад: *От ироди! От довірся їм!* [6, 97].

Запозичення-русизми у мовостилі А. Любченка вжиті поряд з типовими для західно-українських земель діалектами, як правило, функціонують в іронічному контексті: *Між іншим, говорять, він слабував поганю болезню* [6, 244]; *Шановна громадянко! Вибачте, щр безпокою Вас. Але поскільки я єсть службовець місцевого Домкому постільки й пишу. До того ж я єсть хороший сусіда Вашого знакомого Миколи Склярєнка. Його комната № 15, а моя № 16. Від нього знаю про Вас і знаю Ваш адрес* [6, 243].

На протилежному полюсі лексики літературної мови перебувають слова, які належать до її стилістично знижених категорій. Це – вульгаризми, які в літературній мові вживаються порівняно обмежено й лише з певною стилістичною метою: для якісної характеристики особи, явища, для вираження негативного ставлення до них тощо. Це лайливі слова, за допомогою яких виражається почуття ненависті, презирства, зневаги: - *Ти... жулик... - ніжно-схвильовано протягнув він до мене...* [6, 43]; *Куркуль Мишка, паразит Мишка!* [6, 47]; *Через тебе, паскудо, гріха ще наберуся* [6, 58]; *Я тебе, дурня, виведу в люди, потім дякувати будеш* [6, 58]. Яскравими є випадки лайливої самохарактеристики в обірваних структурах, як-от: *Синочку мій, бачиш... я твій батько, я – сукин син...* [6, 39].

Особливістю мови А. Любченка є вживання зменшувально-пестливих слів у негативно-зневажливому значенні: *Барикадочку йому! Хе-хе-хе! Та ще й з колючим дротиком! З бомбочками, з усякими аерохемами!* [6, 51]; *Я теж не хлопчик* (62, с. 56); *Перспективка, що й казати!* [6, 128].

Впливова сила художнього слова А. Любченка, що часто прагне до новаторства і неповторності, ґрунтується також і на його образності та переносності. Саме меті небуденного, нетрафаретного висловлення думки підпорядкований аспект формування образних засобів на основі розширення змістового обсягу слова за рахунок виникнення в нього переносно-образних значень і підсилення експресивних властивостей, тобто метафоризація слова.

Стилістичні властивості образно-переносного використання слова стають можливими в зв'язку з тим, що ці засоби художньої впливовості базуються на основі прямого, звичного значення слова і сприймаються в контексті завдяки зіставленню “двох змістових планів – конкретного, старого, звичного і нового, переносно-фігурального, що виступає як засіб художньої зображальності” [5, 125].

Художні твори А. Любченка надзвичайно насичені словами з переносним значенням. Іноді автор будує цілі періоди засобами перенесення, пор.: *А ще й сонце гойдається в голубих високостях, сміється маленьке пустотливе сонце, і сміються долі то тут то там пустотливі, рожеві, голубі й фіалкові іскорки. Сміються іскорки на дахах, що ніби проти сонця повистелювали гостинні скатерки. Перестрибують іскорки вітами дерев, густо обдарованих снігом, дерев, що стоять такі непорушні та гордовиті й геть скидаються на майстерний витвір із тонкого скла. Здається-бо: підійдеш до котрого, штовхнеш – воно тобі із мелодійним дзвоном враз розсиплеться на дрібні шматочки. Штовхнеш – а воно тебе справді обсіпає тисячна миготливих іскорок* [6, 292].

Або: *У гущавині переплутаних днів закрутилося життя. Бадьоро вигукували, палали дні. І полохливо тремтіли, згасали дні* [6, 59].

В. В. Виноградов підкреслює різницю в індивідуальних системах образності: “... прийоми й принципи побудови словесних образів свідчать про різку відмінність в стилістичних системах різних індивідуальних стилів... Образна система літературного твору або навіть творчості письменника в цілому уявляється лінгвістичною стилістикою художньої літератури як система взаємозумовлених структурно-семантичних засобів індивідуального виразу” [3, 91].

Проте можливості індивідуального сприйняття слова не можуть бути безмежними, і метафора повинна бути зрозумілою не лише мовцеві, а й тому, хто її сприймає, у нашому випадку – читачеві.

Метафоризація відбувається на основі певних асоціацій. Найчастіше вона спрямовується на створення асоціативної символіки та асоціативної суміжності: *А надворі дзвеніла весна* [6, 74]; *За дверима, за вікнами котилися бистрі, радісні дні* [6, 77]; *Тоді жалість лоскоче, вилмзує моє горло, видушує сльози* [6, 34]; *А надворі весна щодня припадає до шибок, дзвенить, сміється* [6, 37].

Символіка в свою чергу передбачає метафоризоване контекстуальне значення слова. Пор., наприклад, образ коханки переноситься на образ собаки Діянки, вірного друга маленького хлопчика, яку збираються вбити і яку вірний хазяїн переховує: *З цього дня ми з нею (собакою) не розлучалися. Я крав на кухні все, що міг, таксава моїй безжурній коханці, а потім ми гасали з нею по берегах, обоє вільні, обоє – сміх дзвінкий* [6, 38].

Порівняння – один з основних прийомів пізнання світу, його традиційно вважають найпростішим мовним засобом образності. Однак дослідники не завжди враховують складність цієї лінгвістичної категорії, якій притаманні антропоцентричність, прагнення до зіставлення через оцінювання віддалених одне від одного явищ дійсності, зумовленість суб'єктивним досвідом автора.

Природа порівняння, його семантична наповненість залежить від світогляду мовця, характеру його світовідчуття. Звичайно у мові творів А. Любченка матеріалістичною основою творення порівнянь є реалістичний, предметний опис побуту, природи, стосунків між людьми: *А через кілька днів ми, як горобці з-під стріхи, пурхнули на всі боки* [6, 42]; *Не пам'ятаю вже, що саме, але, розповідаючи, вона трусилася, мов той листочок* [6, 153]; *Хмарою посунув до вершника ворог, і, мов те гайвороння, сипнуло вояцтво вперед із новим завзяттям* [6, 91].

Стилістична роль порівняння здебільшого полягає у виділенні якоїсь особливості завдяки зіставленню з предметом, явищем, особою, основна ознака або одна із ознак яких є водночас і ознакою порівнюваного.

Продуктивним класом у мовистилі А. Любченка є так званий “орудний порівняння”: *- Нате вам крашанку, тату, - підстрибнув я до нього непевним цвіркуном* [6, 39]; *Куравою знялися дні... [6, 43]; Пал Палич юнаком знявся на ноги... [6, 43]; Підтятою стеблинкою впала, до чобіт припала* [6, 91]; *Розгнівано спалахнув юнак, але слова зів'ялим листям падали на вітер* [6, 92].

Як бачимо, порівняння тісно пов'язане з ціннісною картиною світу, з уявленням людини про погане / гарне, красиве/некрасиве, що вводить до структури порівнянь такі компоненти, як оцінність, експресивність. Ці компоненти сприяють створенню тієї частини інформації, що

відображає художнє бачення дійсності автором та узгоджується з його індивідуальною картиною світу.

Отже, лексичні засоби у прозі Аркадія Любченка формують, у числі інших художніх засобів, властивості ідіостилю автора. Вони органічно поєднують контрастні семантичні, експресивно-стилістичні і структурні ознаки. Вагоме функціональне навантаження в текстах письменника несуть відтворені письменником влучні народні порівняння, емоційно-експресивна лексика, слова, доречно вжиті у переносному значенні тощо.

Список використаних джерел

1. Амосова Н. Н. Слово и контекст / Н.Н. Амосова Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике : учен. зап ЛГУ– Л. : Изд-во Ленинград. гос. ун-та, 1958. – Т. 243. – Вип. 42. – Ч.2. – С. 3–23.
2. Вільчинська Т. Структурно-стилістичні особливості порівняльних конструкцій як механізму інтерпретації мовної картини світу у поетичному ідіолекті Т.Шевченка / Тетяна Вільчинська // Збірник наукових праць ЧНУ : Словянська філологія. – Чернівці, 2009. – С. 349–354.
3. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. / Виктор Виноградов. – М. : Издательство Академии Наук СССР, 1963. – 253 с.
4. Галкина-Федорук Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке/ Е.М. Галкина-Федорук / Елена Галкина Федорук // Сб. ст. по языкознанию: Профессору МГУ акад. В.В. Виноградову. – М., 1958. – С. 103–124.
5. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи / Александр Ефимов. – М. : Московский Государственный Университет, 1957. – 448 с.
6. Любченко А. Вибрані твори / Аркадій Любченко. – К. : Смолоскип, 1999. – 520 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Стилїстика [Текст]: [підручник] / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 588 с.

Summary. In the article the lexical features idiostyle Ukrainian writer Arkady Lyubchenko are studied. In particular, focuses on the peculiarities of the functioning of his works of art.

Keywords: idiostyle, imaginative world of the author, emotion, expressiveness, imagery transmission, comparative design.

УДК 821.161.2-1.09

В.П. Атаманчук

ВІРШІ-ПОРТРЕТИ ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ СВІТОВОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ КУЛЬТУРИ У ПОЕЗІЇ М.РИЛЬСЬКОГО 1930-Х РОКІВ

У статті аналізуються вірші-портрети М.Рильського. Звертається увага на художні засоби та стильові особливості поезії. Простежуються характерні ознаки образотворення поета.

Ключові слова: ліричний портрет, образ, мотив.

У циклі “Постаті” збірки “Знак терезів” вміщено ліричні портрети Прометея, Бетховена, Шевченка, Франка. У вірші “Прометей” М.Рильський звертається до образу непереможного титана, який став символом мужності і незламності духу: “Прометею, Прометею! Чорний коршак не прилине: Одігнав його навіки Твій незгашений огонь” [2, 48]. Це оспівування величезного духовного потенціалу, який допомагає перенести всі тортури – і моральні, і фізичні заради того, щоб не зрадити самого себе. В поезії “Бетховен” М.Рильський осмислює чи не найважчий період в житті славетного музиканта. Він складав симфонії, навіть тоді, коли втратив слух – поет звеличує людський геній, здатний на подвиг, в психологічному аспекті. Як це дуже часто і закономірно трапляється натовп відвертається від своїх недавніх улюбленців у найскрутнішу для них хвилину: “Відомий і забутий, Прославлений, осміяний, владар і раб – він умирав” [2, 48]. М.Рильський передає бурю почуттів, що охопили Бетховена, коли перед смертю до нього повернувся слух. Найсильніше з них – відчуття величезної сили, яке вже перекреслила смерть.

В період, коли від усіх українських митців партія вимагала цілковитої покори М.Рильського чи не найбільше привабив бунтівний дух німецького генія, який не хотів коритися волі неба і погрожує йому кулаком: “Бетховене! Той жест руки худої Страшніший від симфонії страшної” [2, 49]. В поезії “Шевченко” М.Рильський зображає українського пророка в несамовитому кипінні благородного гніву проти несправедливостей, що чинили супроти людей. Пропорційна цьому вибуховому почуттю любов до бідняків, до якої домішується смуток і печаль. Шевченка М.Рильський бачить людиною пориву і дії, аж ніяк не тим, з кого можна зробити застиглу ікону: “Людина він! Не ждїть його там, Де ваші божества дрібні! Усім золоченим кіотам Він вирік несмертельне: ні!” [2, 49]. В сонеті “Франко” (поза збірками) М.Рильський зумів показати найпрекрасніші грані життя і творчості поета: “Рибалка і мудрець, поет і каменяр, Не надивився на блиск і на позверхній чар, На Чайльд-Гарольдів плащ, на Лорелєї коси” [2, 50]. Книжна мудрість допомагала йому знайти відповіді на свої запитання, він приглядався і прислухався до життя народу: “І хоч хитався він” [2, 50], але мав надійну точку опори у ненависті до гніту і любові до народу. Поет порушує проблему самотності у людському суспільстві – самотніми є митці, тому що їх дух підноситься на такі вершини, які іншим не здолати. І.Франко був самотнім у своїй щирій боротьбі за правду, Україну, кращу долю для українського народу, тому що його оточували безпринципні і підлі панки, які високі ідеї патріотизму розмінювали на дзвінку копійку. В М.Рильського є ще сонет “Франкові”, де поет постає невтомним трудівником, що завжди відгукувався на народний біль: “Нема тих струн, яких би, не торкала Його рука, вся в чесних мозолях” [2, 377], переживав його як власний, коли не міг бажане зробити дійсністю: “Обітована їм земля сіяла І маревом зникала у полях” [2, 377], що дає підстави М.Рильському поставити його поруч з геніальним сином українського народу – Тарасом Шевченком.

Є ще в цьому циклі поезії “Ленін”, “Коваль”, “Ударник”, зате у підборі перших чотирьох віршів-портретів можна побачити закономірність – ці образи об’єднує сила волі і духу, непоборність і послідовність у відстоюванні власних ідеалів.

Предметом філософських роздумів стає епізод з життя митців італійського Ренесансу – Леонардо да Вінчі та Мікеланджело, який М.Рильський взяв за основу вірша “Змагання”, вміщеного у цій же збірці. Приводом міркувань про війну і мир та про роль мистецтва стало змагання між геніальними художниками – вони написали картини майбутніх фресок в Палаццо Веккьо у Флоренції. Обом митцям М.Рильський дає глибокі психологічні характеристики: якщо да Вінчі – це “Складний химерник, що усе життя Ладен був, наче ящірку, розтяти, – Довгобородий месер-чудодій Поклав м’яким, страшним, холодним пензлем... Відбиток бою” [2, 40], то, Мікеланджело – “борець неутомлений Із мрамуром, з людьми, з самим собою... Скорботи й гніву гордовитий речник.” По-різному вони підходять до вирішення теми бою: в да Вінчі зображено несамовитий шал боротьби, коні і люди, відчувши запах крові, віддаються владі потворного інстинкту нищення; Мікеланджело зображає солдатів на відпочинку біля річки, коли вони, забувши на мить про жорстокість війни, поведуться як безтурботні діти, але уся їхня легковажність злітає з них, як тільки вони чують сигнал до бою – “ідилія ... змінюється героїкою” [1, 325]. Неоднакові враження викликали картини в сучасників. Побачивши витвір да Вінчі, “Здригнулись флорентійці І мовили: воістину не слід У глїб природи далі зазірати” [2, 40], інакше вони сприйняли роботу Мікеланджело: “Заплакали вражливі флорентійці І мовили: усе людське вмістив На полотнищі рівному своєму Цей переможець лева, цей дракон” [2, 41]. “Усе людське” мало велике значення в концепції людини і світу М.Рильського. Палкість і пристрасність Мікеланджело знаходили щирий відгук в душі поета. Але його ідеалом є той, поки ще невідомий, маляр, який зможе порушену тему довести до її логічного закінчення – завершення війни і прославлення праці і життя.

В збірці “Літо” (1936) вміщено цикл “Постаті”. Вірш “Смерть Гоголя” передає атмосферу містицизму, до якого вдався письменник в останні роки свого життя на фоні утисків Миколи І. Гоголь помирав, “А плюшкіни і хлестакови Сквернили поцейбічний світ” [2, 204]. Вони зазіхали на душу письменника, але їй судилося безсмертя, а мертві душі, які існували в усі часи, все-таки приречені на забуття.

В поезії “Шопен”, написаній білим віршем, М.Рильський підкреслює великий емоційний вплив музики видатного польського композитора. На ліричного героя вальс Шопена навіює мрійливий настрій тоді, коли душа його шукає спокою, під яким таяться бурхливі емоції. Звуки музики викликають в уяві ліричного героя образ прекрасної дівчини – О.Стеценко говорить про неї, як про образ “жінки-мрії”, символ “недосяжного щастя” [5, 33]. Він переживає мить щастя, коли бачить усміх, що “блиснув із-під вій” [2, 205], такий принадний і таємничий. Ліричний герой мчить на коні за своїм щастям, яке зачаровує своєю загадковістю: “Невже то сльози на її очах? То сльози радості – хто теє скаже? То сльози смутку – хто те розгада?” [2, 205]. Емоційний стан ліричного героя досягає апогею, коли почуття щастя, любові і безнадії зливаються в єдине. Але ліричний герой знає, що Шопен створив свій прекрасний вальс, будучи вигнанцем, в ім’я

своєї любові до Батьківщини, і своєї коханої Жорж Санд, з якою розлучився. М.Рильський вважає можливим неспівпадання емоційних переживань творця і слухача: “Коханки дві, однаково жорстокі! – Навіяли той ніжний вихор звуків” [2, 206], але ліричний герой має право на “свій сон” [2, 206], за який він любить композитора, а Л.Новиченко відзначав: “поет чув у музиці відзвук долі й творця, який умів – у цьому незбагненне благородство мистецтва! – перетворити особисті драми на прекрасно-тривожний вальсовий “сон” [1, 358].

Є вірші-портрети і в інших збірках. Настрій останніх місяців життя російського поета відображено у поезіях “Із віршів про Пушкіна”. Не було митцеві спокою під пильним оком жандармів, прожиті в напруженні роки здаються тепер тільки спогадом про книги, ліцей, няню, кохання, дружбу і вигнання. Але і в останні хвилини Пушкін не зраджував себе: “Рука не випускала Вірного невтомного пера” [2, 252], тому що знав про своє безсмертя, здобуте блискучим і геніально легким словом великого поета – те, що здавалося “дожиданням Зовсім неможливої весни” [2, 252] знайшло своє вираження в нетлінних віршах. У поезії “Пушкін” М.Рильський з великою любов’ю і вдячністю говорить про свого вчителя, тому що він допомагав йому віднайти рівновагу в роки юнацької невизначеності.

Вірш “Пам’яті Марка Лукича Кропивницького” побудований на основі власного спогаду поета. Кропивницький запам’ятався М.Рильському старою людиною повною молодого запалу. Він мав великий талант доносити до глядачів вистраждану Шевченком правду і робив це просто і щиро, нічим не спотворюючи істини. Своїм життям, “де терен з лавром сплівся” [2, 300] він заслужив вічну пам’ять в серцях нащадків.

Сонет “Смерть чародія” М.Рильський присвятив пам’яті В.О. Дранишнікова, головного диригента Київського державного академічного театру опери і балету ім. Т.Г.Шевченка, який помер за диригентським пультом. Поет порівнює його з Гамалією, який наказував не лише козакам, а й морю: через тонку здатність диригента поєднувати музику і спів в довершене ціле.

У вірші “Шота Руставелі” М.Рильський гідно поціновує “Витязя у тигровій шкурі” як поему про велику силу кохання, де оспівуються люди здатні на незвичайні вчинки заради цього почуття. Поема є скарбницею мудрості для нащадків, як приклад М.Рильський наводить дуже характерний вислів (у власному перекладі): “Хто бере – усе той тратить, хто дає – усе придбав” [2, 377].

Однією з характерних рис творчості українського письменника у поезії “Коцюбинський” М.Рильський називає відшліфовану майстерність у передачі людської недолі. Поет зображає його натурою цілісною і пристрасною: “Він любив, він жив, горів, творив” [2, 352], з чутливою душею, що ніколи не стоїть осторонь життя: “Він самотній – завжди друг людині” [2, 352]. М.Коцюбинський відрізняється палкістю почуттів: “Він – холодний, він – гарячий тут ...” [2, 352], але не боїться “муки і отрут” у “прекрасній самотині” [2, 352].

Гідну шану віддає М.Рильський славетному поету М.Лермонтову. В однойменній поезії він дуже лаконічно характеризує його: “Був офіцер із поглядом тяжким, Поет, бретер, співець, жива людина” [2, 356]. М.Рильський порівнює поета з Тарасом Шевченком – обидва не скорились. Тому з таким захопленням говорить він про російського поета: “Ти наш, ти друг! Ти завжди і тепер Поезії всесвітньої окраса” [2, 359].

Великому азербайджанському поету присвячена поезія М.Рильського “Нізами”. М.Рильський ставить його в один ряд з Петраркою і Данте, які намагалися рідну італійську мову зробити загальнонаціональною тоді, коли в усіх сферах панувала латинь. Нізами теж хотів писати рідною мовою, а не фарсидською, та цього не дозволяв робити шах. Та М.Рильський вважає, що деякі твори, які не збереглися, він писав азербайджанською мовою: “Але настали дні щасливих поколінь, І вільний він тепер, азербайджанський геній...” [2, 359].

В сонеті “Федькович співає” “буковинський соловей” своєю старовинною піснею бентежить народ, щоб нагадати йому, хто він є, щоб він згадав своїх героїв: “Щоб цісарського обернуть жовніра На Довбуша, чия правиця щира Свій топірець піднесла – за людей” [2, 359].

З великою любов’ю і теплотою говорить М.Рильський у поезії “Леся Українка” про поетесу. Викликає захоплення духовна міць і величезна сила волі Лесі Українки: “Буть одній – як велика рать, Жити в нещасті життям щасливим” [3, 211]. Незборимий дух поетеси, попри нестерпний біль, сягав височин, які небагато хто здатен підкорити: “Де ще хворі такі були, Щоб літали в таке піднебесся, Що його не сягнуть і орли!” [3, 212]. М.Рильський підкреслює багатство душі Лесі Українки, яка змогла увібрати в себе розмаїті образи і мотиви світової літературної традиції та дати їм власну інтерпретацію, проектуючи екзотичні теми на українську дійсність. Її рішуче карбоване слово промовляло до самого серця: “слова обертались у крицю, В кров живу – в друкований знак” [3, 212]. М.Рильський говорить про напруженість і чутливість таланту Лесі Українки: “Вся ти – трепет, вогонь, ідея. Вся ти – вірна єдина струна” [3, 212]. Завершальним акордом поезії є емоційне порівняння Лесі Українки, яка “радістю в муках сіяла” [3, 212] з Україною.

В поезії “Янка Купала” М.Рильський створює образ білоруського письменника, що чесно служив своєму народові, захищаючи правду. Підставою для порівняння цього поета з нашим Тарасом Шевченком є, на думку М.Рильського, його плідна праця у формуванні літературної мови. Поет бачить Янку Купалу співцем праці: “він нас учив найглибше поважати Святиню роботящої руки” [3, 238].

Образ видатної актриси українського театру створює М.Рильський у поезії “Марія Заньковецька”. Її мистецтво мало відгук у свідомості і серцях людей – “упалому духом” вона допомагала побачити мету, яка полягала в тому, щоб боротися за свободу свого народу. М.Рильський високо оцінює не тільки дивовижну здатність актриси до перевтілення, а й її емоційне переживання ролі: “Страждання граючи, стражданням Сама була вона живим” [3, 282]. М.Рильський завжди наголошував на тому, що людський геній безсмертний – він живе у пам’яті нащадків. А про Марію Заньковецьку поет сказав навіть більше: “У безсмертне обернулось Те, що безсмертям і було” [3, 282]. Адже ж вона разом з іншими корифеями заклала фундамент театрального мистецтва і відголоски її творчості – “на новій радянській сцені” [3, 282] – та під кон’юнктурним словом “радянській” можна побачити “українській”.

Великому епічному поету, якого М.Рильський вважав одним із своїх вчителів, він присвячує вірш “Перед пам’ятником Міцкевичу”. Пам’ятник, хоч і несе в собі якійсь символічний зміст і споруджується на честь славетної людини як визнання її заслуг і недосяжності, але М.Рильський відчуває глибоку духовну спорідненість з А.Міцкевичем: “Ти не як пам’ятник над нами ... Ти з нами поруч, наш Адаме, Ідеш в безсмертні наші дні” [4, 22] – істинний митець не відгороджується муром від народу, для якого, власне, і призначена його творчість, цінність якої перевіряється часом. М.Рильський ставить Міцкевича в один ряд з іншими видатними слов’янськими поетами – Пушкіним і Шевченком – всіх їх об’єднує здатність прозирати у майбутнє, бачити нове, яке не втрачає своєї вартості і в інші епохи. Зі щирим захопленням М.Рильський говорить про грандіозний талант польського письменника: “Ти не лише всесвітній подив. Не тільки слава ти із слав – Це ж ти “Трибуною народів” Серця народів потрясав!” [4, 23].

М.Рильський створював вірші-портрети різних митців, яких об’єднує любов і вболівання за рідний народ, здатність до цілковитої самовіддачі у споконвічній боротьбі за правду, істину, справедливість, красу – подібні сентенції завжди мають доволі абстрактний зміст, тому що зазвичай не стосуються конкретних реалій сьогодення, а мають на меті узагальнений сенс – глобалізоване значення, що акумулює у собі досвід багатьох поколінь, бо ж головні проблеми людства завжди залишаються актуальними. Першими на них звертають увагу митці на яких покладено функцію пророків, натхненників і реформаторів. Такі митці входять в галерею образів, інтелектуально і емоційно осмислених і сприйнятих М.Рильським.

Список використаних джерел

1. Новиченко Л. Поетичний світ Максима Рильського (1910-1941) / Л.Новиченко. – К.: Наукова думка, 1980. – 407 с.
2. Рильський М. Зібрання творів у двадцяти томах / М.Рильський. – Т. 2. – К: Наукова думка, 1983. – 431 с.
3. Рильський М. Зібрання творів у двадцяти томах / М.Рильський. – Т. 3. – К: Наукова думка, 1983. – 439 с.
4. Рильський М. Зібрання творів у двадцяти томах / М.Рильський. – Т. 4. – К: Наукова думка, 1984. – 423 с.
5. Стеценко О. Тема кохання у творчості Максима Рильського / О.Стеценко // Дивослово. – 1995. – №10-11. – С. 30-34.
6. Таран Л. Стило́с і молот: Роздуми над монографією Л.Новиченка “Поетичний світ М.Рильського”. Книга друга: 1941-1964 / Л.Таран // Вітчизна. – №3-4. – С. 135-139.

Summary. Poems by M.Rylskyi dedicated to famous people are analyzed in the article. Attention is paid to aesthetical forms and stylistic peculiarities. Characteristic traits of poet’s image creation are distinguished.

Key words: *lyrical portrait, image, motive.*

ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕКСИЧНИХ НЕОЛОГІЗМІВ У ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ М. СТЕЛЬМАХА

У статті розглядаються індивідуально-авторські новотвори, які функціонують у творах Михайла Стельмаха. Схарактеризовано їх семантику та стилістичну роль. Виявлено емоційно-експресивну й оцінну функції авторських новотворів.

Ключові слова: новотвір, авторський неологізм, неолексема, окаянізм, експресивність.

В останні десятиріччя в сучасній лінгвістичній науці поживався інтерес дослідників до вивчення авторського словотворення, що, з одного боку, можна пояснити можливістю достатньо вичерпно схарактеризувати індивідуальний стиль письменника, а з іншого, – ще раз переконатися у багатих виражальних потенціях українського слова.

Індивідуально-авторські новотвори відзначаються структурно-семантичним розмаїттям та поліфункціональністю у художньому тексті, в якому вони з'являються з певною стилістичною настановою і підпорядковані ідейно-композиційній структурі твору. Відома дослідниця у галузі української неології Г. М. Вокальчук зазначає: “Майстерно створена художником слова, авторська номінація здатна вмістити в собі згусток мисленнєвої енергії творця, якнайточніше відбити його власне світосприйняття, а також у високохудожній формі віддзеркалити особливості національного світосприйняття, менталітету, вербалізувати ті фрагменти позамовної дійсності, що є найактуальнішими для соціуму в певний період його існування, заповнити (бодай у конкретній мовленнєвій ситуації) мовно-естетичну лексичну нішу” [1, 6].

Вивченню індивідуально-авторських лексичних неологізмів присвячені праці таких дослідників: Г. Вокальчук, Н. Сологуб, С. Єрмоленко, Т. Єщенко, Л. Ставицької, О. Стишова, Т. Юрченко, Н. Адах, І. Ніколайчук, В. Герман, Ж. Колоїз, Г. Сюті та ін.

У нашій статті розглянемо індивідуально-авторське словотворення відомого майстра художнього слова – Михайла Стельмаха. Незважаючи на те, що характеристики ідіостилю М. Стельмаха присвячено багато лінгвістичних розвідок, аналіз традиційного і новаторського, особливостей авторського словотворення, специфіка лексичних інновацій у творах цього талановитого і непересічного письменника, на наш погляд, ще потребує детального розгляду.

Метою статті є аналіз семантико-стилістичних особливостей авторських лексичних неологізмів, зокрема простежимо їх емоційно-експресивні навантаження у художньому тексті. **Матеріалом** послужать автобіографічні повісті М. Стельмаха “Гуси-лебеді летять...”, “Щедрий вечір”, а також оповідання і новели зі збірки “Березовий сік”.

Відомий український письменник Дмитро Павличко своє захоплення мовною палітрою поетичних, і прозових творів М. Стельмаха виразив у статті “З глибин народного життя”: “Гуси-лебеді летять...” – найбільше, як нам видається, художнє досягнення відомого українського майстра. Пейзажі, людські портрети, малюнки емоцій і думок виконані теж пластично, що ви не тільки побачите їх зором своєї уяви, але майже доторкнетесь до них рукою, щоб пересвідчитися в їх існуванні. Поетичний дар Михайла Стельмаха виявляється тут на повну силу. Ще більше поповнився і зайатрився новим блиском багатющій стельмахівський словник, перед яким українська культура вже давно стоїть у шанобливому здивуванні” [2, 30]. І справді, мова творів М. Стельмаха – це певний симбіоз традиційного і новаторського, загальнономовного й індивідуально-авторського. Тому інколи важко розмежувати, чи аналізована лексема є загальнономовною, чи власне стельмахівською, оскільки велику кількість слів із творів письменника зафіксовано в одинадцятитомному “Словнику української мови”.

Звичайно, кожен письменник є насамперед носієм літературної мови, але одночасно і її творцем. Мовотворчість, у т.ч. і власне словотворчість, є різновидом креативної діяльності індивідуума і передбачає породження якісно нового, оригінального в галузі вербальних способів відображення фрагментів діяльності [3, 137], а результатом такої діяльності, власне, і є лексичні новотвори.

Оригінальним та цікавим для аналізу є окаянізм словотворення М. Стельмаха. За частинимовною належністю лексичні неологізми М. Стельмаха можна поділити на 4 групи: новотвори-іменники (їх виявлено найбільше), новотвори-прикметники, новотвори-дієслова та новотвори-прислівники. Особливістю стельмахівського словотворення є те, щоб всі вони в основному утворені за словотвірними законами української мови.

Найчисленнішу групу і за кількістю, і за структурно-семантичним розмаїттям становлять новотвори-іменники, серед яких найбільше слів на позначення осіб. Окаянізми іменники можна об'єднати в такі тематичні групи:

- назви осіб за родом діяльності: *обідник, скотарчук*;
- за певними рисами характеру: *язикань 'балакучий' пошкодерник, гріхонлут, нелюдко, носодер, лічкрупна 'скупий', похмурець* та ін.;
- за зовнішнім виглядом: *дебеляк, босоніг*;
- за соціальним станом: *дрантогуз, голодраби, комзлідні* зі значенням 'бідняки' та ін.;
- абстрактні назви: *холодноокість, диво-радість, печаль-журба, бабодурство* та ін.;
- збірні назви: *папір'я 'паперові гроші', школярня*;
- назви предметів, речовин і т.ін.: *нежурниця 'горілка', картопля-нелупка, люлька-макітрівка, гаманило 'гаманець', птиця-казка 'вітряк'*;
- назви осіб чи предметів із суфіксами суб'єктивної оцінки (пестливості, здрібнілості, збільшеності, згрубілості): *дівченятко, дрібнята, коняга* та ін.

Новотвори-прикметники М. Стельмаха характеризують особу чи предмет за такими ознаками:

- за зовнішнім виглядом: *серпастовусий, плескатолиций*;
- за рисами характеру, розумовими здібностями особи: *лютобровий, дрібносовісний, дурно'ятий, безклепкий*;
- абстрактні назви з оцінно-експресивним забарвленням: *перчистий, веселогубий рід; слизькоязикє патякання*;
- характеризують певні предмети, явища природи і т.ін: *золоточубий вересень, грізно-фіалкові хмари* тощо.

У творах М. Стельмаха досить численну групу становлять новотвори-дієслова, які утворені в основному за допомогою афіксації, наприклад: *нагадючитися, лобураєсничати, здивачити, уневинити, начасничитися, обезглуздити* та ін. Деякі з них мають високий ступінь "оказіональності", а саме: *зачемеричили голову, одгетькувати 'відмахувати', кособочити* та ін.

Новотвори-прислівники становлять невелику групу: *навмани, молодцювато, поскляніло, дурно-пусто, навбіжки, завтра-позавтра, скоком-боком* та ін.

"Сторінки творів М. Стельмаха – це начебто щедра скарбниця мовно-зображувальних засобів, що, не втрачаючи народної основи, водночас відзначаються художньою самостійністю, освяченою роботою розуму й таланту письменника. Досить кількох упевнених авторських слів, щоб ми навіч побачили якусь людину, відчули її внутрішній стан чи зрозуміли те потаємне в душі, що подеколи трудно передати з допомогою слів" [2, 95], як писав Євген Гуцало. Власне, авторські новотвори є вагомим мовно-експресивним засобом, вони увиразнюють індивідуально-авторське мовлення, надають експресивності.

В енциклопедії "Українська мова" (2000 р.) категорію експресивності (франц. *expressif*, від лат. *expressus* – виразний) охарактеризовано як "властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови. Через експресивність виражальних засобів мовець передає своє ставлення і до повідомлення, і до адресата" [7, 156].

О. Селіванова у праці "Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія" (2006 р.) поняття експресивність розглядає у двох значеннях: "1) ознака інтенсифікації значення слів за шкалою зменшення та збільшення різних денотативних і конотативних ознак, зокрема, логічного змісту, оцінок й емотивності; 2) у вузькому розумінні експресивність ототожнюється з одним із конотативних відтінків семантики мовних одиниць поряд з емоційністю, оцінкою й функціонально-стилістичною забарвленістю. Експресивність виявляється на різних рівнях мови... У текстах експресивність репрезентована тропеїчними характеристиками, стилістичними прийомами й ефектами, висуванням, стилізацією тощо" [4, 140-141]. Таким чином, експресивність, безперечно, пов'язана з емоційністю та оцінністю. У деяких лінгвістичних працях категорії експресивності та емоційності навіть ототожнювалися [8, 140-141]. Тому доречним вважаємо розгляд експресивності лексичних неологізмів безпосередньо з їх емоційними навантаженнями.

Експресивність характерна для одиниць всіх мовних рівнів. Лексичні експресивні засоби "об'єднують пласт слів, які, крім предметно-логічного значення, мають оцінний компонент. Усім експресивним засобам різних рівнів мови властива відносно чітко виражена позитивна чи негативна конотація" [8, 591]. М. Стельмах – майстер відтворення внутрішнього світу героїв. Усі описи, характеристики спрямовані на зображення насамперед людини. Саме людина як найвища цінність перебуває в центрі авторської уваги, про що б він не писав. В основі всіх творів письменника – образ народу, він створив цілий ряд народних українських характерів, працюючих, добрих і щедрих душею. Одвічні категорії, проблеми людства: добро і зло, правда і кривда, чорне і біле – яскраво висвітлюються у творах митця. Відповідно і своїх героїв М. Стельмах чітко поділяє на позитивних і негативних, а в його характеристиках виразно проступає авторське ставлення. При цьому нерідко письменник сам створює нові лексеми. Так, своє зневажливе ставлення автор виражає через такі okazіональні лексеми, а саме: "колишнього

підписаря Юхрима Бабенка, якого люди поза очі звали “*пройдошним, шалапутним, слизькооким і розпронесучим сином*”; “І не підписарі, і не різні *вигнилки* писали її”; “Та досить було з’явитися на вулиці *лютобровому дерилюду* Митрофаненку або хитрюзі й *пустомолоту* Юхриму Бабенку”; “Вас, *розсукунних* синів, тільки по смерть посылати” та ін.

Нерідко М. Стельмах укладає свої оцінні неолексеми у цілі синонімічні ряди, напр.: “Це мене робить більшим у своїх очах: я вже зараз не якийсь шибеник, *лихотворець*, очмана, торохтій, *пошкодерник*, паливода, *нечупайло*, а батькові-матері помічник”; “Бо хіба це чоловік? Такого лобуряки, баламута, *бельби*, пустодзвона, ледащиці, брехуна, *носодера*, *сушиголови*, залицяльника і спідничника увесь грішний світ не бачив” та ін. У творах письменника знаходимо велику кількість лексем з експресивно негативною семантикою.

М. Стельмах часто використовує оказіональну лексику в діалогах. Особливістю письменницького стилю є й те, що оказіоналізми часто вжиті у функції звертання, напр.: “До Юхрима... – Ти чого, *огиднику*, причепився до дитини”; “Нарешті хтось запитав Шевка: – І ти, *дрібносівісний*, не міг нарізати бідній жінці город без сала”; “– Ви собі як хочете, а я пішки, бо ти, *нерозсудливець*, і душу на цвинтар завезеш”. При цьому такі стилістично забарвлені неолексеми виконують оцінну, здебільшого викривальну, засуджувальну роль, створюють цілісний образ персонажа і водночас виражають ставлення мовця до нього.

Експресивність як “одна із властивостей мовної одиниці тісно пов’язана з категорією емоційної оцінки і загалом із вираженням емоцій у людини” [8, 591].

Твори М. Стельмаха більше із загальним позитивним зарядом, особливо твори про дітей. Автор із симпатією ставиться до своїх персонажів (Михайлика, Люби та ін.). Відповідно й авторське словотворення М. Стельмаха більшою мірою спрямоване на утвердження добра, позитивних емоцій. Тому письменник активно використовує лексеми із суфіксами зі здрібніло-пестливим значенням, напр.: “я *анічутінку* не жалкую”; “Почитай, Михайлику, хоч *трохінічки*’ трохи”; “*страшнецька* казка” та ін.

Особливістю письменницького стилю є вживання оказіональних дієслів. Саме дієслівність забезпечує динамічне розгортання дій. Але, як і іменники, вони часто містять емоційно-експресивне забарвлення, служать для вираження психологічного стану персонажів, напр.: “що одразу б *набакирило* матеріні думки на щось інше”; “Тоді дядько Володимир *тетерів*, *корячкуватився*, задихався від обурення”; “*нетерпеливився* дядько”; “я починаю *сурмонитись*”; “*нахмарився* й дядько Трохим”; “в мене *покваснішало* на душі” та ін.

З метою всебічної характеристики персонажів та їх дій, опису різних ситуацій, обставин письменник уживає оказіональні лексеми з абстрактним значенням, напр.: “...дядько Володимир одразу починав сторожко бокувати й щось мимрити про свої *невдачі-нестатки*, скаржитись на “таке врем’я” і на бісову дорожнечу”; “Тепер за столом я й не писну, прислухаючись до *мови-сподівання* батьків. Оті великі надії на хліб новий”; “– Не так біда, як *прибідок*, – одходячи, відповідаю йому” тощо. Такі неолексеми створюють загальне враження про героїв, дають відповідну оцінку зображуваним учинкам, подіям, обставинам. Поряд із цим завжди прочитується, уявляється й авторська позиція.

Михайло Стельмах нерідко уживає неолексеми у своїх пейзажних замальовках, напр.: “І день як за хмару зайшов. Вітер *сколобродив* пошматоване небо, в ріку перекинув, невсипуща повінь зарокотала наді мною і піді мною” (“Добрий вечір, мамо!”); “Непомітно весна *позазілювала* зруби, озера, просіки...” (“Березовий сік”); “Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий, *золоточубий* вересень”. Пейзаж у творах М. Стельмаха виступає не тільки як тло, на якому розгортаються події, художнє зображення природи стає засобом передачі часу дії, її динаміки. Прозаїк часто використовує і пейзажі-паралелі, і пейзажі-контрасти, і пейзажі-символи [5, 226].

М. Стельмах є неперевершеним співцем українського села, при зображенні якого проступає протиставлення багатих і бідних. Нерідко письменник зазначає соціальний стан персонажів, наприклад: “він не бідняк, а *середньомаючий* хлібороб”; “а бідніших, не жалуючи й нас, називає *голодрабами*, злиднями й *комзлиднями*”; “скоро стане *дрантогузом* (бідним)”; “*маєтніші* купці” (за допомогою суфікса зі значенням вищого ступеня порівняння *-иш-*) тощо.

У творах зустрічаємо назви, пов’язані з релігійним і міфологічним світосприйняттям. Герої М. Стельмаха – релігійні люди. Письменник, наслідуючи традиції і вірування селян, уживає інші назви на позначення деяких міфологічних істот. Так, чорт – це Гнат-безп’ятко, напр.: “– Ой, мовчи, старий *гріховоднику*. Чого навчає дитину проти святої неділі? – докірливо говорить бабуся, яка ніколи чорта не назве своїм ім’ям, а тільки – *Гнатом-безп’ятком* або тим, хто в греблі сидить”. А людей-грішників письменник називає *гріхоплутами*, *гріховодниками*, *богопротивними* (“І що ти, *богопротивна*, мелеш і вже наперед шукаєш кумпанію в пеклі?”).

Мова М. Стельмаха відзначається ліризмом і яскравою метафоричністю. Письменник, будучи закоханим у живу мовну стихію, послуговується влучними епітетами, своєрідними метафорами та порівняннями, оригінальними образами, котрі в сукупності надають мистецькій палітрі тієї

індивідуальної самобутності, яку ми в читацькому своєму сприйнятті звикли асоціювати з його іменем [2, 94-95]. Нерідко яскраві метафоричні образи створюють неологізми, напр.: “холодноокість збіднює і світ, і душу навіть дуже розумним людям”; “Ні, видко, не вийде з мене, як говорить дядько Володимир, гречної дитини, – піду я в свій перчистий, веселогубий рід”; “Широко, як мені здається, розпухирилась ця влада, чи не лопне, мов булька” та ін.

Лексичні новотвори М. Стельмаха можуть входити в порівняльні конструкції, створювати свіжі й оригінальні порівняння, напр.: “– Чуєш, не лети, мов байбас на весілля”; “У тебе й справді ноги – мов деревляччя” та ін.

Уживання оказіональної лексики чітко простежується у портретних характеристиках персонажів, що відзначаються своєю розлогістю, багатобарвністю, вичерпністю, свіжістю. Хоча нерідко опис зовнішності у творах письменника обмежується двома-трьома портретними деталями. Нерідко тут автор створює власні лексеми, напр.: “головешкуватий, вислоносий панич”, “дебела, тарілощока бублейниця Стефа”, “щоб моя сестра не виходила за того серпастовусого” та ін.

Письменник часто акцентує увагу читачів на очах героїв (“незнайомий розумноокий селянин”). В аналізованих творах простежується цілий ряд складних прикметників з опорним компонентом-іменником очі, а саме: *глибокоокий, слизькоокий, п'яноокий, великоокий, веселоокий, лукавоокий*. Якщо прийнято вважати очі дзеркалом душі людини, то їх опис нерідко може містити уявлення про характер людини, її внутрішній світ. Це, власне, й виявляється у слововживаннях письменника.

Отже, стилістичне забарвлення лексичних новотворів формується на основі експресивності, емоційності та оцінності. Як неперевершений знавець багатства української мови Михайло Стельмах не тільки використовує усі семантико-стилістичні можливості мови, а й сам уміло створює нові лексеми, що здатні збагачувати виражальні засоби української мови. Стельмахівські новотвори рідко виконують тільки зображальну роль, зазвичай, тут нашаровується оцінність та емоційність.

Список використаних джерел

1. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття: монографія / Г. М. Вокальчук. – Острого: Національний університет “Острозька академія”, 2008. – 536 с.
2. Наш Михайло Стельмах: Літературно-критичні статті, етюди, есе. – К.: Рад. письменник, 1982. – 367 с.
3. Ніколайчук І. Функції лексичних новотворів в художньому тексті (на матеріалі поезії Ігоря Калинця) / І. Ніколайчук // Словотворчість шістдесятників. Василь Стус. Ігор Калинець. Іван Світличний. Григорій Чубай. – Острого: Вид-во НаУ “Острозька академія”, 2010. – С. 135-145.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
5. Семенчук І. Р. Михайло Стельмах. Нарис творчості / І. Р. Семенчук. – К.: Дніпро, 1982. – 227 с.
6. Стельмах М. П. Твори в 7-ми т. – Т. 4. / М. П. Стельмах. – К.: Дніпро, 1983. – 712 с.
7. “Українська мова”. Енциклопедія. – К.: “Українська енциклопедія”, 2000. – 752 с.
8. Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

Summary. The article is devoted to the analysis of individual author's innovations, created by M. Stelmakh in his writings. Their semantic meanings and stylistic role have been characterized. The emotional-expressive and evaluative functions of author's neologisms have been defined in the article.

Key words: author's neologism, neo-lexeme, occasionalism, expressiveness; a new piece of writing.

УДК 811.111'37

О.П.Бадик

БЕСІДА ЯК ЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН: СТРУКТУРНІ, СЕМАНТИЧНІ, ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена дослідженню бесіди як найпоширенішої форми спілкування. Встановлено арсенал вербальних та невербальних складових бесіди, особливості їх взаємодії та ступінь ефективності в процесі реалізації мовленнєвих стратегій співрозмовників.

Ключові слова: бесіда, комунікація, вербальні/невербальні складові бесіди, мовленнєві стратегії.

Лінгвістика здавна вивчала особливості вербального спілкування, цій проблемі присвячена низка фундаментальних досліджень таких відомих мовознавців як В.В. Богданов, Г.Г. Почепцов, Г.В. Колшанський, С.Л. Левінсон, Дж. Остін, Д. Річардс, Д.Серль [1; 2; 3; 6; 7; 10; 11; 12]. Останнім часом вербальне спілкування розглядають у тісній взаємодії з невербальним. Як зазначає Ф.С. Бацевич, мовлення – основний, але не єдиний спосіб спілкування [1, 458]. Світ невербальних комунікативних компонентів, якими користується людина в ході здійснення одного з найбільш важливих видів своєї діяльності, а саме міжособистісного спілкування, багатий, різноманітний і має довгу історію розвитку.

У межах представленої статті ми маємо на меті розглянути лінгвістичний феномен бесіди як найпоширенішої форми спілкування. Не дивлячись на, здавалося б, вивченість згаданої проблеми, у науковій літературі відсутній комплексний опис вербальних та невербальних складових бесіди в англійському дискурсі, що й зумовлює *актуальність* нашого дослідження.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких *завдань*: – визначення вербальних та невербальних складових бесіди; – вивчення кореляції між вербальними та невербальними складовими бесіди; – встановлення функцій вербальних та невербальних компонентів бесіди у комунікативному процесі.

Матеріалом дослідження послужили 500 зв'язних уривків, отриманих методом суцільної вибірки з прозових та драматичних творів сучасних англійських і американських письменників.

У будь якій життєвій ситуації людям доводиться спілкуватися, обмінюватися інформацією, домовлятися, знаходити виходи зі складних ситуацій, тому значну частину свого життя вони витрачають на спілкування. Для встановлення контакту найчастіше використовується така форма спілкування, як бесіда. С. Річардс і Р. Шмідт розглядають бесіду, як мовленнєву дію [11, 147]. З цього погляду, бесіда є діяльністю, що спрямована на соціальні цілі (наприклад, розподіл ролей, представлення себе).

Бесіда – найпоширеніша форма спілкування, що має на меті передачу інформації, обмін думками, почуттями тощо. Вона потребує особливої чуйності, уміння слухати й одночасно вести розмову в передбаченому руслі, розпізнавати емоційний стан співрозмовника, миттєво реагуючи на будь-які зміни, фіксувати зовнішні прояви внутрішнього стану (жести, міміку тощо).

Встановлення контакту – це встановлення психологічного духовного зв'язку між людьми. Цей зв'язок має сприяти взаєморозумінню і взаємовпливу. Знайти вдалий спосіб увійти в контакт можна через усмішку, погляд, міміку, інтонацію. Розрізняють контакти вербальні і невербальні, глибинно-особистісні, емоційні, епізодичні, ефективні і неефективні, інтелектуальні, постійні, усвідомлені, неусвідомлені, поверхові тощо. Дослідники зазначають, що міжособистісний контакт починається з контакту очей (коли зустрічаються погляди, вони можуть бути зацікавленими, миттєвими, довірливими, настороженими) [4; 11]. Далі слід привітатися, познайомитися. Бесіда в усіх її видах (ритуальна, глибинно-особистісна, ділова) є унікальною формою встановлення контакту між людьми, їх взаєморозуміння та взаємодії.

Як різновид спілкування, бесіда може протиставлятися іншим видам мовлення, таким, як наприклад, лекція, обговорення, проповідь, суд, інтерв'ю, дебати тощо. Ці мовленнєві дії різняться за кількістю учасників, що беруть в них участь, а також за типом і кількістю реплік, які очікуються від учасників.

Перш ніж перейти до безпосереднього аналізу феномену бесіди, слід визначити, як розділити її на значущі одиниці. Одиницями опису в мовленнєвому аналізі є такі поняття як: черга, пара, послідовність.

Під чергою розуміють такий перебіг бесіди, коли один мовець говорить перед тим, як заговорить інший. Пара складається з двох черг, що мають місце у бесіді між двома мовцями. Послідовність складається з більш ніж однієї черги. Це – найменш чітка одиниця опису, інколи послідовність – це пара, що складається з трьох або чотирьох черг [4, 5].

Трапляється, що бесіда закінчується, так і не почавшись. Чому? Причина полягає здебільшого в тому, що перші її фрази виявилися надто незначущими. Адже саме перші репліки вирішальним чином впливають на співрозмовника, тобто на його рішення, слухати далі, чи ні. Зазвичай співрозмовники уважніше слухають саме початок розмови через зацікавленість, очікування чогось нового, з метою зняття напруги, що виникає на початку бесіди. Перші дві-три репліки визначають внутрішнє ставлення до співрозмовника й до бесіди в цілому. Варто закінчити бесіду на оптимістичній ноті, висловити свою віру в людину. Успішна реалізація бесіди підвищує моральну культуру особистості, її психологічну компетентність, сприяє досягненню успіху у повсякденному житті.

Вочевидь, бесіду не просто розпочати і завершити. Початок і кінець бесіди та її складові визначають мовці. Перехід від мовчання до розмови, або від розмови до мовчання вимагає прийняття рішень [2, 26]. Базовим структурним формуванням у бесіді є пара послідовних реплік (так звана пара суміжності) між двома співрозмовниками, при чому друга репліка є зрозумілою і пов'язаною з першою та вимагає продовження. Прикладами згаданих пар є:

<i>Вітання – Вітання</i>	– <i>Good morning!</i>
– <i>Hi!</i>	
<i>Питання – Відповідь</i>	– <i>How do you like our show?</i>
	– <i>You have some beautiful paintings here!</i>
<i>Твердження – Відповідь</i>	– <i>That was a terrible lecture!</i>
	– <i>Yes, I wish he could speak in normal English.</i>

Пари на зразок представлених вище, передбачають безпосередню участь обох співрозмовників у бесіді, а також дають можливість продовжувати розмову, проте жоден з прикладів не є повною закінченою бесідою. Вітання по телефону (*Answerer: Hello; Caller: Hi, Bill!*) неминуче призводить до продовження розмови. Той, хто телефонував, мусить запропонувати хоча б одну тему для бесіди, щоб виправдати свій виклик. Віч-на-віч такі вітання зазвичай сприяють подальшій розмові.

Основне правило реалізації бесіди полягає в тому, що коли один мовець забезпечує початок і основні складові розмови, інший повинен закінчити розмову і відтворити попередню, ту, яку він вже прослухав. Передбачається зворотне спілкування – головна особливість дискусії.

Окрім черги, пари і послідовності, мовознавці пропонують такі складові перебігу бесіди як: акт, дія і обмін [10, 72]. Типова бесіда складається з трьох дій: ініціююча дія, дія-відповідь і дія-доповнення. Мовленнєвий акт є мінімальною одиницею дискусії й ґрунтується на мовленнєвій дії, що має місце під час виголошення висловлення. Наприклад:

Teacher: What does the next one mean? You do not often see that one around here, Miri.

Miri: Danger falling rocks.

Teacher: Danger? Falling rocks. (D. Brown, Angels and Demons)

У наведеному прикладі функція першої репліки полягає у питанні, яке покликане з'ясувати відповідь учня. Другий і третій мовленнєві акти є допоміжними, вони допомагають здобути відповідь. Другий, зазвичай, посилається на твердження і класифікується, як дозвіл. Третій мовленнєвий акт дає дозвіл учневі відповісти на запитання.

Оскільки бесіда – це мовленнєва взаємодія мінімум між двома учасниками, її можна розглядати також як мета-дискусію. У першій фазі мета-дискусії учасник реалізовує свою мету, щоб використати вербальні засоби, які складають мінімальні одиниці дискусії різних типів (*constatives, quesitives, operatives* і *expressives*). Наприклад: *Hello! Hi! How are you? Glad to meet you! How do you do?* Ці висловлення використовуються з метою початку розмови.

Перелік тем для спілкування в рамках бесіди обмежений. Питання про здоров'я, обговорення погоди, деяких очевидних речей використовуються для того, щоб розпочати розмову. Тема розмови може часто бути безцільною, очевидною, нецікавою, а іноді підозрілою й навіть недоречною [4, 97-99]. Згадані мовленнєві дії створюють передумови, необхідні для початку розмови. Наприклад, в Японії є популярним запитати у сусіда: *“Where are you going?”*. Це питання не є інформаційним. Мовець не має на меті дізнатися про плани співрозмовника, він лише хоче бути ввічливим. Відповідь на це питання є абсолютно легкою: *“Just over there”*. Початкова фаза мета-дискусії лише створює необхідні передумови для задоволення людських потреб.

Ю.В. Матюхіна пропонує наступний перелік тем для спілкування [4, 118-119]: – загальні (друзі, знайомства, новини про родичів, друзів, знайомих, плітки тощо); – новини (суспільні, спортивні); – моральні норми і виховання (поведінка дорослих і дітей); – мистецтво (театр, музика, література); – природа (обговорення погоди, ландшафту, клімату); – хобі і симпатії (спорт, полювання, подорож).

Вважається, що бесіди на теми політики, релігії і фінансів є забороненими.

Наступна фаза бесіди – це фаза підтримки контакту. Метою дискусійних реплік, що використовуються на цьому етапі є регулювання і підтримка контакту у процесі обміну інформацією. Прикладами вербальних засобів, що використовуються у цій фазі, є: *Are you with me? Do you understand?* Мета-дискусія регулюється за допомогою прагматичних маркерів (слів і словосполучень):- ініціативні маркери підтримки мовленнєвого контакту: *look, listen, I say, you know*; – увідні маркери (для введення нової теми бесіди): *look, listen, I mean, so, now*; -маркери модифікації (для підтримки контакту): *I mean, you see, you know*; – маркери нерішучості і заповнювачі паузи: *well, you see, you know, hm, mm*; – маркери, що містять додаткове значення: *yes, well, I see, true*.

У бесіді можливим є також використання голосових сигналів – *uh-uh, hmm, mmm* тощо. Вони забезпечують зворотній зв'язок з мовцем-адресантом повідомлення. Це є особливо важливим у ситуаціях, де візуальний контакт відсутній. Наприклад, під час телефонних бесід відсутність зворотного зв'язку може спонукати мовця запитати про наявність співрозмовника на зв'язку. Мовчання протягом розмови сприймається як відмова від спілкування.

Ще одна невербальна стратегія представлена візуальним контактом. Розрізняють чотири головні функції візуального спілкування: контроль зворотного зв'язку; сигнал мовленнєвої черги; маркер характеру взаємин; компенсація фізичної дистанції [5, 154]. Вважається, що перша функція є найважливішою у межах соціальної взаємодії.

Операція роз'єднання мовленнєвого контакту – завершальна фаза мета-дискусії. Для неї характерні висловлення: *Good night! So long! Bye! Good luck!* – які використовуються з метою припинення спілкування. При цьому співрозмовники не лише перестають розмовляти, їм доводиться також припинити бесіду [5, 116]. Наприклад: *Right. O'key. Catch you later. Good luck! I wish you joy!*

Таким чином, проведене у межах статті дослідження дозволяє стверджувати: вербальним й невербальним складовим бесіди належить одне з чільних місць у процесі спілкування й людської взаємодії в цілому. Комуниканти хочуть, щоб їх вислухали й розуміли інші. Для цього вони використовують вербальні і невербальні засоби. Ефективність бесіди значною мірою залежить від умов комунікативної ситуації і культурної специфіки. Варто зауважити, що питання функціонування невербальних засобів комунікації не вичерпується представленим матеріалом, перспективу подальших досліджень становить комплексне вивчення прагматичних аспектів невербальних засобів реалізації комунікативних стратегій мовців у англійському дискурсі.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф.С. Проблеми сучасної лінгвістичної генології: спроба аналітичного огляду / Ф.С. Бацевич // Од слова путь верстаючи й до слова: Збірник на пошану Роксолани Петрівни Зорівчак, доктора філологічних наук, професора, заслуженого працівника освіти України / Редкол.: О.І. Чередниченко (голова) та ін. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 448-475.
2. Богданов В.В. Речевое общение: прагматические и семантические аспекты / В.В. Богданов. Учебн. п. – Л.: Изд-во Ленинградск. гос. ун-та: 1990. – 88 с.
3. Колшанский Г.В. Паралингвистика / Г.В. Колшанский. – М: Наука, 1974. – 81 с.
4. Матюхіна Ю.В. Розвиток системи фатичної метакомунікації в англійському дискурсі XVI–XX ст.: Дис. канд. філол. наук / Ю.В. Матюхіна. – Харків: 2004. – 190 с.
5. Непп М., Хол Д. Невербальное общение / М. Непп, Д. Хол. – М.: “ПРАЙМ – ЕВРОЗНАК”, 2004. – 256 с.
6. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов. – К.: Ваклер, 2001. – 651 с.
8. Austin J.L. How to things with words / J.L. Austin. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – 168 p.
10. Levinson S. Pragmatics / S. Levinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – P. 309-312.
11. Lyons J. Human Language // Nonverbal Communication / J. Lyons. – Cambridge: Cambridge University Press, 1972. – P. 49-86.
12. Matyukhina J. Phatic Speech Aspects of Diachronic Analysis // Cognitive / communicative aspects of English / The USSE international conference and Summer school / J. Matyukhina. Cherkasky State University, 27-29 May 1999. – Cherkasy, 1999. – P. 71-73.
13. Richards J.C., Schmidt, R.W. Conversational Analysis // Language and Communication / J. C. Richards, R. W. Schmidt. – New York: Longman Inc., 1983. – P. 117-154.
14. Seale J. Speech Acts: an Essay in the Philosophy of Language / J. Seale. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 208 p.

Summary. The article analyses conversation as the most common form of communication. It determines a set of verbal and non-verbal constituents of a conversation, peculiarities of their interaction and the degree of their effectiveness for communicative strategies employed by interlocutors.

Key words: conversation, communication, verbal/non-verbal constituents of a conversation, communicative strategies.

УДК 811.161.2'37

О.А.Бакун

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СЕГМЕНТА НАЗИВНОГО ТЕМИ (НА МАТЕРІАЛІ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ)

У статті розглянуто лексико-граматичні засоби вираження сегмента одного з типів сегментних конструкцій – називного теми, які широко вживаються у газетних заголовках. Виокремлено різновиди структурних моделей сегмента досліджуваних сегментних конструкцій.

Ключові слова: лексичні засоби, сегментна конструкція, сегмент, називний теми, номінативна одиниця.

Термін “називний теми” вперше було запропоновано О. С. Поповим у праці “Именительный темы и другие сегментированные конструкции в современном русском языке” [6]. Називний теми на початку тексту чи мікротексту зазвичай трапляється у заголовках газет.

Називний теми виступає двочленним судженням, оскільки до його семантики входить уявлення про наявність постсегментного компонента (те, про що стверджується в називному теми). Називний теми є засобом вираження головної думки, задуму автора, тобто називний теми “передую тексту” [2, 133], називаючи найважливішу його ознаку. О. Ф. Лосєв зазначав, що “...передуювання є певною мірою ототожненням, повним або частковим” [5, 91]. Називний теми і постсегментний компонент тотожні тому, що містять однакову імпліцитну змістово-концептуальну інформацію, але по-різному її виражають. Для читача змістово-концептуальна інформація стає зрозумілою через взаємодію сегмента і постсегментного компонента називного теми. Такий структурно-семантичний тип СК є недостатньо вивченим сучасною лінгвістикою, тому заявлену тему вважаємо **актуальною**.

Предметом дослідження ми обрали СК з називним теми. Джерелом фактичного матеріалу слугували заголовки газет “Україна молода”, “Експрес”, “Голос України” та “Високий замок”, з яких дібрано і закартковано 2100 СК аналізованого типу. **Метою дослідження** є виявлення структурних типів сегмента називного теми. Визначена мета передбачає розв’язання таких завдань: 1) вивчити науково-теоретичну літературу з досліджуваної проблеми; 2) шляхом суцільної вибірки зібрати фактичний матеріал – СК з називним теми – із визначених джерел фактичного матеріалу; 3) проаналізувати лексико-граматичні засоби вираження сегмента досліджуваних СК; 4) визначити частотність вживання структурних типів сегмента називного теми.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що особливістю структури сегмента є обов’язкова наявність у ній іменника у називному або непрямих відмінках як поширеного, так і непоширеного іншими частинами мови. Отже, називний теми – номінативна структура. Зазначена структурна реалізація СК з називним теми уможливорює виокремлення таких лексико-граматичних засобів вираження сегмента називного теми:

1. Мінімальна структура. Модель N_1 . Для СК з називним теми характерним є вживання мінімальної номінативної одиниці “слова / словоформи” у функції сегмента. Аналіз фактичного матеріалу дозволяє виділити такі тематичні групи іменників: 1) назви загальні / власні; 2) назви конкретних / абстрактних понять.

У функції сегмента характерним є вживання загального абстрактного іменника: ***Мужність***. *За 39 днів дрейфу в океані четверо солдатів з’їли м’як гармошки і халяви чобіт* (Голос України. – 2009. – січень. – 27); ***Іздрикософія***. *Розмова з пастирем-блазнем Юрком Іздриком про таке і вічне* (Україна молода. – 2009. – листопад. – 14); ***Подяка***. *У переддень свята весни звертаємось з глибокою та щирою подякою всім лікарям і персоналу “ЛДЦ “Медицина ока” від пацієнтів з Тернопільщини Петра Якимів і його дружини Наталії Якимів* (Високий замок. – 2009. – березень. – 07).

Сегмент може бути виражений загальним конкретним іменником: а) іменник-назва істоти: ***Акробати***. *У річці Амазонка живуть невеличкі риби-акробати* (Голос України. – 2009. – червень. – 23); ***VIP-прогульники***. *“У житті є завжди місце пофігу” (напис на туалеті)* (Високий замок. – 2009. – лютий. – 05); ***Братці-кролики***. *Про вухасту демографію дбає самець за 150 євро* (Високий замок. – 2009. – березень. – 19); ***“Шофери-гангстери”***. *Водії Шевченківської райради убили охоронця та вкрали з бухгалтерії 85 тис. доларів США* (Україна молода. – 2009. – листопад. – 12); б) іменник-назва неістоти: ***Аеропорт***. *червоний рівень ризику* (Високий замок. – червень. – 20); ***Фотоапокаліпсис***. *Альбом світлин про те, як нищили Київ комуністи та нацисти* (Україна молода. – 2009. – липень. – 07); ***Поплін***. *Розкажіть, що це за тканина така – поплін?* (Голос України. – 2009. – вересень. – 01); ***Велосипед-ялинка***. *У темну пору доби велосипед вінничанина Максима Коваленка нагадує ялинкову гірлянду. Хлопець прикрасив його 365 лампочками* (Голос України. – 2009. – березень. – 28); ***Борщице!*** *На Хортиці наварили 600 літрів традиційної української страви* (Високий замок. – 2009. – липень. – 09); ***Міні-бікіні – 2009***. *Актуальні купальники – й закриті. Часом настільки, що виглядають вже як інші деталі одягу, скажімо, як боді. Залишається скинути шорти на пісок – і жодних проблем з переодяганням* (Високий замок. – 2009. – червень. – 01); ***Фестиваль***. *25 жовтня в Івано-Франківську відбудеться фестиваль. “Рок-Січ”* (Експрес. – 2009. – жовтень. – 23); ***Безкрил***. *Через кризу молоде покоління десантників жодного разу не бачило неба, зате тренуватися на землі допомагають американці* (Україна молода. – 2009. – травень. – 19) – сегмент виражено іменником у родовому відмінку; ***Під дахом***. *Уперше в Україні проведено змагання зі спортивного туризму в закритому приміщенні* (Експрес. – 2009. – жовтень. – 29) – сегмент виражено іменником в орудному відмінку.

Другу групу моделі N_1 складають сегменти, виражені власними іменниками: а) антропонімами: ***Соня***, *графиня з Куткора* (Високий замок. – 2009. – серпень. – 19); ***Валентин Глушко***.

Без грифа “секретно” (Голос України. – 2009. – січень. – 22); **Не Робінзон. 15-літній хлопець грабував жінок у лісі** (Експрес. – 2009. – жовтень. – 23); б) топонімами: **Вуйко Стрий. Старовинне галицьке місто очима закарпатського подорожувальника** (Україна молода. – 2009. – липень. – 08); **Крим. Кроки становлення** (Голос України. – 2009. – травень. – 19); в) назвами телевізійних фільмів: **Щелепи – 2. Акула вбила туристку на узбережжі Єгипту** (Україна молода. – 2009. – червень. – 04); г) адміністративно-територіальними назвами: **Зелена. У міжріччі Дністра і Прута розкинулося старовинне село Зелена** (Голос України. – 2009. – жовтень. – 30); **Площа Галицька. У 1890-93 рр. площу Галицьку розширили і впорядкували, на межі з вул. Валовою міський садівник А. Рерінг розбив сквер. А в 2001 р. в цьому сквері встановили кінний пам’ятник Данилу Галицькому (скульп. В. Ярич і Р. Романович, арх. Я. Чурилик)** (Високий замок. – 2009. – січень. – 22). Отже, мінімальна структура сегмента – модель N_1 – у конструкціях з називним теми може бути представлена не лише іменником у називному відмінку, але й у непрямих відмінках.

2. Поширена структура представлена словосполученням іменників у прямому чи непрямих відмінках, поєднаних сурядним, безсполучниковим або підрядним зв’язком.

1) Модель $N_1 + N_1$. У такій моделі спостерігаємо сурядний зв’язок між іменниками у прямому чи непрямих відмінках названих лексико-граматичних розрядів. Компоненти сегмента цієї моделі поєднуються: а) **єднальними сполучниками**, як-от: **Шах і мат. На чемпіонаті з шахової композиції, який пройшов у Ріо-де-Жанейро, українець Валерій Копил встановив унікальне досягнення** (Експрес. – 2009. – жовтень. – 23); **Свиня й підприємство. Відчуйте різницю** (Голос України. – 2009. – січень. – 31); **Вогнем і Бандерою. 1 січня націоналісти промарширували містами України зі смолоскипами під гаслом “Бандера – наш герой!”** (Україна молода. – 2010. – січень. – 05); та б) **розділовими сполучниками**, як-от: **Весілля чи маски-шоу? Управління юстиції вимагає, аби молодята приходили в РАЦСи у масках...** (Високий замок. – 2009. – листопад. – 06); **Або гроші, або газ. “Київенерго” та ще десяти компаніям в областях погрожують перекрити блакитне паливо** (Україна молода. – 2009. – червень. – 18); **На щиті чи зі щитом? Операторів зовнішньої реклами за борги перед містом ганьблять наліпками** (Україна молода. – 2009. – травень. – 22).

Окрім сурядного зв’язку у моделі $N_1 + N_1$ представлено і **безсполучниковий зв’язок** між компонентами. Напр.: **До вибору, до кольору. У виборчий бюлетень буде включено 18 кандидатів** (Україна молода. – 2009. – листопад. – 14). У фактичному матеріалі натрапляємо на поєднання безсполучниковим зв’язком більше, ніж двох іменників, як от: **Вулиця, алея, дошка. Воякам дивізії “Галичина” все більше шани – у Тернополі на згадку про них установалять меморіальну дошку** (Україна молода. – 2009. – травень. – 06) – модель $N_1 + N_1 + N_1$; **Плеср, штрих-код, sms-ки, кросівки. Невизначніші винаходи сучасності...** (Високий замок. – 2009. – березень. – 16) – модель $N_1 + N_1 + N_1 + N_1$.

2) Модель Adj + N_1 . У досліджуваному матеріалі зафіксовано поєднання номінатива з вторинними прикметниками підрядним зв’язком. Напр.: **Буковельське нашестя. Коли стоїш у черзі на підйомники гірськолижного курорту у Карпатах, ловиш себе на думці: яка там криза** (Високий замок. – 2009. – лютий. – 17); **Президентська вето манія. На думку Миколи Томенка, Президент веде боротьбу не лише проти уряду, а й суспільства і країни** (Високий замок. – 2009. – листопад. – 14); **Невикористаний потенціал – 2. Добутий у Криму газ ун’ятеро дешевший за російський, але держава замість розвитку видобутку продовжує закуповувати паливо в північній сусідки, не надаючи преференцій власним нафто газовикам** (Голос України. – 2009. – жовтень. – 28); **“Окрилена” міліція. На Сумщині правоохоронці зафіксували літак, виготовлений зусиллями місцевих конструкторів, які заявляють про свавілля міліціантів** (Україна молода. – 2009. – лютий. – 24).

3) Модель Num + N_1 . Сегмент виражено словосполученням іменника з кількісним або порядковим числівником, поєднаних підрядним зв’язком, як-от: **Мільйон доларів. Стільки, за деякими даними отримає національна футбольна збірна України (гравці й тренери), якщо 10 жовтня перемає Англію, займе у своїй відбірній групі до Мундіалю – 2010 друге місце і вийде у плей-оф** (Високий замок. – 2009. – жовтень. – 08); **200 папуг. У квартирі чернігівчанина живуть дві сотні балакучих пташок різних видів** (Експрес. – 2009. – жовтень. – 23); **Перший прем’єр ліговий. Фінішував 18-й чемпіонат України, який провели під егідою нової організації** (Україна молода. – 2009. – травень. – 28).

4) Модель складнопідрядне речення з підрядним присубстантивно-атрибутивним. Напр.: **Університет, який наблизив нас до Європи. Штрихи до портрета ректора Львівського національного аграрного університету Володимира Снітинського** (Високий замок. – 2009. – травень. – 07); **Визволення, що триває. Офіційне відзначення 65-річчя визволення України від нацистських окупантів базується на радянських “однополосних традиціях, громадське наголошує на “святі для всіх”** (Україна молода. – 2009. – жовтень. – 29); **Дім, в якому ти живеш. Брудні під’їзди, обшарпані ліфти, двір у вибоїнах – така нині, на жаль, реальність життя у багатоповерхівках Тернополя** (Голос України. – 2009. – червень. – 05).

5) **Модель $N_1 + N_2$** . Сегмент виражений словосполученням іменника у називному відмінку з іменником у родовому відмінку (з прийменником чи без прийменника), поєднаних підрядним зв'язком. Родовий відмінок має такі значення:

а) родовий присвійний: **Місто робінгудів**. Традиційний міжнародний турнір із стрільби з лука “Золота осінь” – найстаріше спортивне змагання, яке проводиться у Львові. Учасниками його за понад сорок років встигли побувати сотні відомих сучасних робінгудів, учасників Олімпійських ігор, чемпіонатів світу та Європи (Високий замок. – 2009. – вересень. – 03); **Життєпис Провідника**. В Україні вперше виставлено унікальні речі Степана Бандери та його сподвижників (Україна молода. – 2009. – листопад. – 05);

б) родовий генетивний: **Вага слова**. Російська періодика “потягнула” на 14 кг більше (Україна молода. – 2009. – червень. – 25);

в) родовий суб'єктний: **Побиття долара**. Вчора американська грошова одиниця сенсаційно впала щодо 14 із 16 головних світових валют (Україна молода. – 2009. – жовтень. – 07); **Повернення Червоного Барона**. Після травми Масси Шумахер у 40 років повернувся за кермо “Феррарі” (Високий замок. – 2009. – серпень. – 03);

г) родовий обмежувальний характеризує предмет, який стає обмежувальною ознакою іншого: **Гроші з топки**. Фахівці Інституту чорної металургії розробили технологію, що дає змогу під час виплавки значно зменшити витрати коксу і природного газу (Голос України. – 2009. – серпень. – 18); **Держава посеред війни**. Президент Віктор Ющенко у селищі на Волині вшанував Колківську повстанську республіку (Україна молода. – 2009. – жовтень. – 15); **“Перукарня” для ... саду**. Якщо восени не очищати сад від хворих гілок, дерева можуть загинути (Експрес. – 2009. – жовтень. – 08); **Війна без жертв**. На вихідних у Львові відбувся чемпіонат Європи з пейнтболу (Україна молода. – 2009. – червень. – 23); **“Відмазки” від війська**. Уряд затвердив перелік причин для неявки на збори до військкомату (Експрес. – 2010. – серпень. – 05); **Злочин проти Криму**. СБУ не виключає, що наступну кримінальну справу за фактом геноциду порушить щодо масових депортацій кримського населення у 1944-му (Україна молода. – 2009. – червень. – 25).

6) **Модель $N_1 + N_4$** . Сегмент виражений словосполученням іменника у називному відмінку з іменником у знахідному відмінку (з прийменником), поєднаних підрядних зв'язком, як-от: **Крик про блицкриг**. Виповнюється рік із початку російсько-грузинської війни (Україна молода. – 2009. – серпень. – 07); **Ставки на уран**. Україна планує розробляти нові уранові родовища (Експрес. – 2010. – серпень. – 05); **Дяка за небайдужість**. У Києві відкрили монумент меценату Ніколі Терещенку (Україна молода. – 2009. – червень. – 23); **Фото на згадку**. Злочинець прислав у газету свій портрет (Україна молода. – 2009. – листопад. – 11).

7) **Модель $N_1 + N_5$** . Сегмент виражено словосполученням іменника у називному відмінку з іменником у орудному відмінку (з прийменником), поєднаних підрядним зв'язком. Напр.: **Молоток над Припортовим**. Одне з найбільших промислових підприємств України може перейти у сферу впливу бізнесменів Коломойського або Фірташа (Україна молода. – 2009. – липень. – 16); **Баклажани під куполом**. Синенькі любляють тепло й чутливо реагують на найменший стрес (Експрес. – 2010. – серпень. – 05); **Весілля з “родзинкою”**. “Шлюбний потяг відходить з другої колії, прохання до пасажирів зайняти свої місця...” (Високий замок. – 2009. – лютий. – 25).

8) **Модель $N_1 + N_6$** . Сегмент виражений словосполученням іменника у називному відмінку з іменником у місцевому відмінку (з прийменником), поєднаних підрядним зв'язком, як-от: **Орхідеоманія у столиці**. У Києві відкрилася експозиція орхідей із приватних любительських колекцій (Україна молода. – 2009. – жовтень. – 16); **Рейкою по кишені**. Поїздка в електричці стане дорожчою. Але поки що не всюди (Україна молода. – 2009. – жовтень. – 07).

9) Окрім простого поєднання, у сегменті називного теми вживається також комплексне поєднання компонентів: **Розпродаж “вічних” цінностей**. Тенденція до здешевлення основних активів та подорожчання готівки, спричинена світовою економічною кризою, нині змінюється на протилежну (Україна молода. – 2009. – жовтень. – 07); **Безглуздий ярмарок марнославства...** Поважне харківське видавництво “Фоліо” таки зуміло мене здивувати... Як ви думаєте, про кого випустили наші видавці книгу з серії “Знамениті українці”? (Високий замок. – 2009. – жовтень. – 07); **Два дні нестримної “Руйнації”**. Рок-фестиваль “Руйнація”, що відбувався у Львові впродовж двох днів, ознаменував собою кінець літнього фестивального сезону в Україні (Високий замок. – 2009. – вересень. – 29); **Енергозбагачуючі кошики й конверти**. Коли надворі холоднішає, організм вимагає більше калорій (Україна молода. – 2009. – жовтень. – 07); **Його і наше “Магнітне поле”**. Ужгородський перекладач Віктор Мортук видав книгу поезій у прозі Жоржа-Леона (Україна молода. – 2009. – травень. – 20).

Отже, сегмент називного теми може бути виражений однією словоформою – непоширеним номінативом (29,8 %) і поширеним номінативом (70,2 %). При цьому типовим є атрибутивне

поширення субстантива. Атрибутивний поширювач часто вживається у ролі залежного компонента номінатива. Прикметник, а також іменник у формі родового відмінка у цій функції є найбільш типовим способом морфологічного вираження поширеного сегмента у СК з називним теми.

Список використаних джерел

1. Високий замок. – 2009. – січень – грудень.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 144 с.
3. Голос України. – 2009. – січень – грудень.
4. Експрес. – 2009. – січень – грудень.
5. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М. : МГУ, 1982. – 479 с.
6. Попов А. С. Именительный темы и другие сегментированные конструкции в современном русском языке / А. С. Попов // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. – М. : Наука, 1964. – С. 256–274.
7. Україна молода. – 2009. – січень – грудень.

Summary. Lexico-grammatical means of segment expression of one of the types of segmental constructions – nominative of theme, which is widely used in newspaper titles, is studied in the article. Typical variety of structural models of studied segmental constructions is distinguished.

Key words: lexical means, a segment, a segmental construction, nominative of theme, a nominative unit.

Удк 811.161.1'373.611

Т.П. Білоусова

СЛОВНЫЙ ХАРАКТЕР КОМПОНЕНТОВ ФРАЗЕОЛОГИЗМА КАК ОСНОВА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ УНИВЕРБАЦИИ

Статтю присвячено структурно-семантичним зв'язкам фразеологізмів та їх універбів, утворених різними способами. Підкреслено визначальну роль компонентів фразеологізму як матеріальної бази універбації та репрезентантів цілісного фразеологічного значення; здатність виконувати ці функції пов'язана зі словесною природою компонентів.

Ключові слова: фразеологізм, компонент, універбація, універб.

Фразеологической универбацией называем создание слова, семантически равного фразеологизму, на базе одного, двух и более его компонентов, т. е. словесное переименование (переоформление) уже названного фразеологизмом. Слово, созданное “в направлении на означающее”, т. е. слово-переименование, определяем как *фразеологический универб* [2, 11–49].

Универбация – это специфическая разновидность лексической отфразеологической деривации, в которой структурное, формальное содержание превалирует над семантическим. Смысловый сдвиг – обязательный признак деривата – применительно к универбу заключается в изменении способа отражения действительности, меры эксплицитности семантического представления одинакового содержания. Потому деривация типа *бить баклуши* → *баклушить*, *баклушничать*; *тугой на ухо* → *тугоухий*; *валить с больной головы на здоровую* → *валить*; *собаку съест* → *насобачиться* выступает как подкрепление семантической целостности единицы её цельюоформленностью. Тем не менее, акт превращения единицы одного языкового уровня в единицу другого уровня не сводится к простому формообразованию, потому не можем согласиться с замечанием В. И. Теркулова о “формообразовательных (межгlossовых)” отношениях между неоднословным наименованием и его словесным эквивалентом [12, 4].

К определению языкового статуса универбации (формо- или словообразование, деривация или нет) непосредственное отношение имеет вопрос о характере компонентов фразеологизма, составляющих её материальную базу. От того, считается ли компонент словом, зависят: а) оценка вычленения как способа отфразеологического словообразования; б) описание морфемной структуры универбиров и характера формальных связей универба с фразеологизмом; в) анализ парадигматических отношений синонимии, омонимии, многозначности в сфере фразеологической универбации; г) выработка принципов лексикографирования материала.

На начальном этапе фразеологических исследований, после известных работ В. В. Виноградова считалось, что “во фразеологических единствах (демотивированных – “сращениях” – и мотивированных) поглощается и теряется собственное значение слов-компонентов и они образуют неразложимое семантическое целое...” [14, 40]. Причина такого отношения к содержательной стороне фразеологической единицы (ФЕ) кроется в сходстве денотативно-сигнификативного плана слова и идиомы. Возможность однословной семантизации, а также характерное для идиомы нарушение единства семем и лексем [10, 51] приводило учёных к отрицанию словной природы компонентов и отождествлению фразеологических единиц с лексическими (А. И. Молотков, А. Л. Ониани, И. С. Торопцев, Т. З. Черданцева и др.). Согласно этой точке зрения, компоненты фразеологизма, каждый в отдельности, асемантичны и лишь в совокупности наделены определённым значением.

В дальнейшем стало очевидным, что в аспектах цельности и неразложимости “значение фразеологизмов не представляет единой картины” [14, 40]. Идея возможной автономизации компонентов была впервые сформулирована А. Н. Тихоновым, писавшим, что “фразеологизмы могут быть членимыми и нечленимыми по значению, т. е. могут иметь простое (неразложимое на компоненты) и аналитическое (разложимое на составные части) значения” [13, 93]. Членимости фразеологизмов посвятили свои исследования Ю. Ю. Авалиани, З. Н. Анисимова, И. В. Дубинский, В. П. Жуков, А. М. Мелерович, А. Д. Райхштейн и др. Характер членимости связывался со “степенью семантической слитности” компонентов ФЕ, их количеством, категориально-грамматической природой и синтаксической структурой фразеологизма, наличием или отсутствием у него синонимов и антонимов, построенных по той же или сходной модели и т. д. [1, 5]. Д. О. Добровольский, например, предложил разграничивать семантически членимые (дискретные) идиомы типа *тянуть канитель, заваривать кашу, дешёво отделаться* (т. е. фразеологические единства по классификации В. В. Виноградова) – и когерентные идиомы, “в которых отдельные семы или комплексы сем не абсолютно соответствуют отдельным формативам компонентов”: *плюнуть негде, стереть в порошок, семь вёрст до небес* и под. (т. е. фразеологические сращения). “Формально-семантическая дискретность, – заметил учёный, – является одной из важнейших предпосылок появления у слова новых семем, источником которых является идиома” [3, 63]. Например, во фразеологизме *тянуть канитель*, по его мнению, оба компонента “способны к автономному употреблению во внутрифразовом значении...: *Ну что ты всё тянешь?! Пора кончать с этим делом! – Когда кончится эта канитель?*” [3, 62–63].

Некоторые исследователи пошли ещё дальше: компонентам когерентных идиом также нельзя отказывать в словности. Об этом писал А. И. Смирницкий: компоненты любого фразеологизма “можно и нужно считать словами, но только специфически употреблёнными” [11, 202–203]. Специфика их внутрифразового употребления связана с высокой степенью десемантизации, которая, тем не менее, не может быть признана абсолютной по ряду причин.

Во-первых, как справедливо заметил В. П. Жуков, десемантизация редко целиком охватывает и полностью парализует лексико-семантические свойства компонента, тем самым низводя его до уровня “фонетического слова”; чаще всего происходит сложное взаимодействие целостного значения фразеологизма с полностью не угасшей семантикой его составляющих [4, 9–14]. Д. Н. Шмелёв придерживался того же мнения: “Сколько бы ни была затемнена “мотивированность” фразеологизма (мотивированность именно через исходное словосочетание), она никогда не стирается настолько, чтобы последний превратился в полностью “внесловное” образование. В общем-то, дело не доходит до того, чтобы все компоненты фразеологизма стали никак не сопоставимы с “обычными” словами. Даже *ни зги, ни бельмеса, с панталыку* отсвечивают для нас отражённым значением целого именно как определённые формы слов” [15, 266]. А. М. Мелерович развила мысль о наличии особого отражённого значения у компонентов ФЕ и назвала семантические элементы, соотносимые с отдельными компонентами, эксплицитными, а сами компоненты – экспликаторами: “Их семантика имеет отражательный характер: эксплицируя то или иное смысловое содержание, они в то же время отражают его принадлежность определённому фразеологическому значению или какому-либо ряду фразеологических значений” [5, 114].

Во-вторых, носители языка (особенно профессионально работающие со словом – поэты, прозаики, публицисты, учёные-филологи, преподаватели и т. д.) воспринимают компоненты даже высокоидиоматичных фразеологизмов именно как слова. Об этом свидетельствует, например, интересный приём их обыгрывания, “реинтерпретации” в художественной речи. Н. А. Николина проиллюстрировала его на примере возрождения внутренней формы слова *дотла*, некогда образованного слиянием предложно-падежной формы существительного *тло* – ‘почва, основание’: – *только Не плачь до тла Тло застлано всем без разбора...* (Н. Азарова, 12 стихотворений о луне). Оказавшемуся “осмысливанию” подвергся и компонент *зга* из единицы *ни зги* (не видно): в различных поэтических текстах он интерпретирован как ‘дорога’, ‘тьма’, ‘сумерки’, ‘свеча’, ‘невидимость’, ‘жизнь’, ‘смерть’ [9, 41].

Весомым аргументом в пользу словного характера компонентов могут служить разнообразные видоизменения узуальных фразеологизмов. По наблюдению А. М. Мелерович, механизм их спонтанного семантического анализа в речи обуславливает трансформации, “при которых компоненты ФЕ могут обособляться, замещаться или дополняться другими словами, функционировать в качестве автономных знаков, окказиональных номинаций” [5, 117]. Наиболее значимыми и продуктивными в современной речевой практике признаны: расширение компонентного состава; редукция (эллипсис); включение в новые синтагматические связи; контаминация двух и даже трёх единиц; дистантное расположение компонентов, вступающих при этом в новые грамматические и образные связи; двойная актуализация значения ФЕ; частичная дефразеологизация; замена компонента и т. д. Только на материале публицистики А. М. Мелерович и В. М. Мокиенко выделили и описали более двадцати способов трансформации, а созданный ими словарь “Фразеологизмы в русской речи” целиком посвящён функционированию и трансформированию этих единиц в тексте [6]. Способы трансформации всесторонне освещены также в работах Ю. Ю. Авалиани, М. А. Алексеенко, Н. Ф. Алефиренко, Ю. А. Гвоздарёва, Е. Н. Ермаковой, А. В. Жукова, В. П. Ковалёва, Р. Н. Попова, И. В. Поповой, А. М. Эмировой и мн. др.

У большинства исследователей не вызывает сомнений словный характер компонентов фразеологических сочетаний, денотаты которых соотносятся со свободными синтаксическими конструкциями (*закадычный друг, щекотливый вопрос, сгорать со стыда, тоска берёт*), и компонентов паремий, имеющих, по определению А. М. Мелерович, “денотаты устойчивых фраз” (*пуганая ворона и куста боится, из пушки по воробьям не стреляют, не боги горшки обжигают* и др.).

Таким образом, десемантизация (демотивация) различной степени релевантна только на стадии фразеобразования; в процессе же функционирования целостная семантика фразеологизма “очевидно, под давлением системы языка часто перераспределяется между компонентами..., в результате чего устанавливается своего рода симметрия между его планом выражения и планом содержания” [8, 220]. Пока единица сохраняет раздельнооформленность, фразеологическое значение остаётся “суммой (хотя и опосредованной) значений компонентов” [7, 159]. Тогда же создаются предпосылки для смыслового и – как следствие – структурного обособления отдельных компонентов ФЕ, проявления “отражённого” значения в новых контекстах [10, 35–36; 15, 266]. Если это значение повторяет фразеологическое, – можно констатировать факт универбации.

Как правило, универбация базируется на грамматически опорном компоненте фразеологизма непредикативной структуры. Он вычленяется из состава ФЕ, наследуя целостное фразеологическое значение, в том числе его грамматическую составляющую:

- вербальную: *крутить* (хвостом), *тронуться* (умом), *поехать* (мозгами), *разделить* (под орех), *продрать* (с песочком) и мн. др.;
- субстантивную: (подсадная) *утка*, (золотой) *телец*, (крепкий) *орешек*;
- адъективную: *тронутый* (умом), (мешком из-за угла) *прибитый*;
- междометную: (хоть) *убей*, (дело) *труба*.

К самым информативным с точки зрения передачи всех компонентов значения относятся простое и голофрастическое сращение компонентов, интерфиксальное сложение: *всамделе, невкайф, безумолку, на-все-руки, господи-ты-боже-мой, жертвоприносить, зубоскалить* и др.

Восстановить целостную семантику исходного фразеологизма позволяет кодирование утраченного компонента в аффиксе – например, в постфиксе: *смотреть удочки* → *смотреть-ся*, *слонов слонять* → *слонять-ся*, *надрывать глотку* → *надрываться* и т. д. Однако аффикс нередко “дублирует” грамматическую составляющую фразеологического значения, обеспечивая благозвучие универба или уточняя категориальную характеристику синкретичной ФЕ, ср.: *острый язык* (у кого, субстантивная единица) и *острый на язык* (кто, адъективная) → *остро-язык-ий*; *так себе* (адвербиальная единица) → *так/себе-й-но* и *так себе* (адъективная) → *так/себе-й-н(ый)*, *так/себе-ш-н(ый)* и т. д.

Выбор в качестве материальной базы универбации зависимого компонента требует обязательного восполнения грамматической составляющей путём присоединения аффикса (аффиксов):

- суффикса: *прикидываться шлангом* → *шланг-ова(ть)*, *тарабарская грамота* → *тарабар-щин(а)*, *сермяжная правда* → *сермяг(а)*;
- префикса и суффикса: *надоест как сто чертей* → *о-сто/черт-е(ть)*, *наклеить ярлык* → *объ-ярлык-и(ть)*;
- суффикса и постфикса: *ударять по рукам* → *ручк-а(ть)-ся*;
- префикса, суффикса и постфикса: *попасть в просак* → *ис-просач-и(ть)-ся*, *напиться вдрызг* → *на-дрызг-а(ть)-ся*.

Разнообразие средств и способов, задействованных во фразеологической универбации, свидетельствует не только о стремлении носителей языка сохранить (продублировать) определённые участки фразеологической картины мира, но и унифицировать форму единиц, сделать её более выразительной, экспрессивной. Кроме того, свободное обращение с компо-

нентным составом фразеологизмов (их “спонтанный семантический анализ” ради выбора материальной базы универбации) свидетельствует об осознании словной природы компонентов – не только избираемых для акта словообразования, но и утрачиваемых.

Список использованных источников

1. Анисимова З. Н. К вопросу о семантической членимости фразеологических единиц / З. Н. Анисимова // Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореца. – М., 1978. – Вып. 131. – С. 3–15.
2. Белоусова Т. П. Фразеологическая универбация в современном русском языке : монография. – Каменец-Подольский : ПП Буйницький О. А., 2011. – 300 с.
3. Добровольский Д. О. Типология идиом / Д. О. Добровольский // Фразеография в Машинном фонде русского языка : сб. статей. – М. : Наука, 1990. – С. 48–67.
4. Жуков В. П. Русская фразеология : учебное пособие для вузов / В. П. Жуков. – М. : Высшая школа, 1986. – 310 с.
5. Мелерович А. М. О функциях и структуре лексических компонентов фразеологических единиц / А. М. Мелерович // Слово, фразеологизм, текст в литературном языке и говорах : сб. науч. статей (Материалы Международной научно-практической конференции. Орёл, 12–13 ноября 2010 г.). – С. 108–118.
6. Мелерович А. М. Фразеологизмы в русской речи. Словарь : ок. 1000 единиц / А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко. – 2-е изд., стереотип. – М. : Русские словари, Астрель, 2001. – 856 с.
7. Мокиенко В. М. Славянская фразеология : учеб. пособ. для вузов по спец. “Русский язык и литература” / В. М. Мокиенко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1989. – 287 с.
8. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка : [учебник] / А. Г. Назарян. – 2-е изд., перераб. и доп.. – М. : Высшая школа, 1987. – 288 с.
9. Николина Н. А. Активные процессы в языке современной русской художественной литературы : [монография] / Н. А. Николина. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2009. – 336 с.
10. Попов Р. Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов [Монография] / Р. Н. Попов. – М. : Высшая школа, 1976. – 200 с.
11. Смирницкий А. И. К вопросу о слове (проблема “отдельности”) / А. И. Смирницкий // Вопросы теории и истории языка. – М. : Изд-во АН СССР, 1952. – С. 182–203.
12. Теркулов В. И. Универбализация в украинском и русском языках / В. И. Теркулов // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. статей. – К.-Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – Вип. 11 : Лінгвістика і літературознавство. – Ч. 1. – С. 236–242.
13. Тихонов А. Н. Слово и его родня / А. Н. Тихонов // Русское словообразование : труды Самаркандского госуниверситета. – Самарканд, 1971.
14. Чернышёва И. И. Актуальные проблемы фразеологии / И. И. Чернышева // ВЯ. – 1977. – № 5. – С. 34–42.
15. Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики : (на материале русского языка) / Д. Н. Шмелёв. – М. : Наука, 1973. – 280 с.

Summary. The article deals with the structural-semantic links of phraseological units and their univerbs of different derivation. The leading role in this process belongs to the constituents of phraseological units being a basis for univerbation and representatives of phraseological meaning. The ability to carry out these functions is connected with the verbal nature of components.

Key words: phraseological unit, component, univerbation, univerb.

УДК 81-115:27:[329.18(430)+329.15(470)]

Г.Д. Бенкендорф, Н.Л. Кротік

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ТЕРМІНОЛОГІЧНИМИ ПОЗНАЧЕННЯМИ ПОНЯТЬ *МОВА ТОТАЛІТАРИЗМУ – МОВИ ТОТАЛІТАРНИХ ПАРТІЙ*

У статті аналізуються численні приклади термінологічних позначень понять *мова тоталітаризму та мови тоталітарних партій*, які використовуються європейськими лінгвістами в російській, українській, польській, німецькій, французькій, англійській мовах.

Ключові слова: *power-towa, langue de bois, newspeak, ЛТІ, дубль-новомова, ДУ-мова, новояз.*

Тоталітаризм – багатогранне явище. У цьому криється причина того, що в європейській лінгвістиці існує низка термінологічних синонімів, які на нашу думку, не в повному обсязі відбивають категорію *мова тоталітаризму* – МТ. Першим виник термін *newspeak*, уведений Дж. Орвеллом. Звернемось до додатка роману “1984” “Principles of newspeak”, де створено мовний і соціальний контекст, в якому термін *newspeak* актуалізує своє значення [25]. Референтом терміна слугує викривлена та реконструйована тоталітарною владою англійська мова як система лінгвальних знаків і зібрання граматичних правил, тобто мова як усеосяжне поняття.

Відтоді як роман “1984” був перекладений російською мовою, до наукового лінгвістичного обігу ввійшов російський еквівалент *новояз*. Перше, що впадає в око, є розбіжність планів змісту англійського і російського термінів. Англійський варіант точніший і конкретніший, тому що вказує на мову як функціональну систему. В російській мові англійському терміну більшою мірою відповідав би термін *новоречь*. *Новояз* здебільшого в обігу в письменників і літературознавців, менше поширений серед лінгвістів. Термін *новояз* вживається у висловленнях літераторів, коли йдеться про мову як ціннісну категорію, про негативні впливи на національну мову з боку державних інституцій тоталітарної влади внаслідок їхніх деструктивних маніпуляцій [1, 2, 3, 4, 5, 11, 13, 22, 25].

Руссояз виявляється своєрідною еволюцією попереднього лінгвістичного явища – *новоязу*. На відміну від свого попередника *руссояз* позначає мову російської влади в пострадянській період. Дослідники *руссоязу* відмічають, що він має свої специфічні риси: “Новомова любить скорочення та взагалі лапідарні вислови. Руссояз, навпаки, багатослівний і туманний. Провідна тенденція новомови – скорочення словникового запасу: нема підозрілих слів – не буде й ненадійних думок. Руссояз любить прикметники. *Истинно русский. Настоящая демократия. Подлинная свобода. Русский барин в полном смысле слова.* Слова означають не те – або не зовсім те, – що вони означають у решті світу. Деяке означає щось і ще плюс до того оце, яке у свою чергу... І неодмінно “а не”. Свобода справжня, повна, жива, а не формальна й договірна (Достоевский). Думка блукає в густих пучках значень, але в цьому є й зиск: її не спіймаєш на суперечці” [6].

В українському мовознавстві за роки незалежності на позначення мови тоталітаризму виникли терміни *дубль-новомова* [7], *ДУ-мова* [10], *укрмова* [12, 15]. Лінгвістичний феномен *дубль-новомова*, визначається максимально можливим однозначним збігом з російською – зарівно лексичним як і граматичним. У першому випадку слова добираються методом прямого калькування, у другому – всі наявні в національній українській мові граматичні категорії, що є відсутніми в мові російській, вичавлюються з граматичної побудови і мовного вжитку [7]. Варіант *ДУ-мова* [“Для українців – мова”], за словами Л. Кіпніса, створений працівниками засобів масової комунікації на догоду начальству, щоб обслуговувати частину агітпропсистеми, що зображувала “УРСР” і українську культуру [10, 166-167]. Обидві версії української новомови були спрямовані на те, щоб перманентно доводити українським мовцям несамостійність, недоцільність, а відтак цілковиту зайвість української мови як такої. На сьогодні лінгвальний арсенал *дубль-новомови* і *ДУ-мови* відсунуто на мовну периферію, їх місце посів інший замітник – *укрмова*. Але, на відміну від своїх попередників, це явище має інші характеристики. По-перше, радянський новояз не є першоджерелом *укрмови*, вона виникла на мовній території незалежної держави і в іншу епоху. Головним її призначенням, як будь-якого варіанту новомови, залишається деформація дійсності, але тут наявні певні ментальні образи й вислови, які є відображенням суто українських реалій. Отже, *укрмова* існує паралельно з руссоязом цілком самостійно від російської енкратичної мови, хоча матеріальну мовну базу цієї версії новомови становлять поруч з україномовними публікаціями друковані і письмові матеріали на російській мові (15).

З терміном *powo-towa* пов’язані соціолінгвістичні дослідження польських лінгвістів на матеріалі польської мови [16, 17, 19, 21]. Вживання терміна залишається в рамках національної польської мови. Він виступає носієм національної форми вираження загальної категорії МТ.

Французький термін *langue de bois* (дерев’яна мова) на протигагу термінологічному позначенню *powo-towa* не орієнтований на національну мову країни походження. Денотат цього терміну – мова тоталітарної КІРС (*langue sovietique*). Обидва терміни – синоніми, однак вони також не є абсолютно тотожними. Перший термін указує на якісні сторони денотата: розрив тоталітарної мови з об’єктивною реальністю, комунікативну бідність, штучний характер, її нездатність до саморозвитку, несамодостатність тощо. Термін використовується на позначення специфіки мови комуністичної ідеології й набуває поширення після опублікування роботи французької дослідниці Фр. Том [26]. Румунський лінгвіст В. Гуту Ромало наголошує на функціональному статусі зазначеного терміна. *Langue de bois* виявляється специфічним явищем, тобто мовою, де смислорозрізнавальна, семантична і комунікативна функції еліміновані на користь функцій впливу, переконання [20, 190-192]. Суттєву роль починає відігравати магічна функція мови.

Уведений німецьким філологом В. Клемперером термін *Lingua Tertii Imperii* – *LTI* (мова третьої імперії) посідає окреме місце, оскільки позначає інший денотат – “мову ідеології націонал-

соціалізму” [9]. Термін *totalitäre Sprache* (тоталітарна мова) вперше був вжитий Ж.-П. Файє [18]. Він зручніший в операціональному плані, має вищий теоретичний рівень, оскільки визначає два боки поняття: а) мова як інструмент влади, складова частина репресивного апарату, і б) мова як вербальне вираження державних домагань на тотальне мовне позначення навколишнього світу [23, 124].

До терміна *тоталітарна мова* необхідні додаткові коментарі. Тоталітаризм використовує мову як засіб боротьби і виживання в прагненні до влади та її збереженні. Сюди належить, по перше, сукупність слів, словосполучень і кліше з мовних сфер ідеології та політики, певні граматичні і просодичні засоби, що черпаються із ресурсів національної мови. Тоталітаризм, здобувши перемогу і позбувшись конкурентів, як єдина керівна сила, має великі можливості впливати на стан національної мови і мовну еволюцію.

Оскільки державна влада незалежно від національної форми тоталітаризму є його головною метою, а також сенсом його політичного існування, то негативні впливи тоталітарної влади на деякі аспекти мови практично неминучі. Мова є головним інструментом у боротьбі за збереження і виправдання цієї влади. Такі явища відбиваються в мовних маніпуляціях і семантичному контролі, що спричиняють семантичні деформації та десемантизацію.

Унаслідок негативних впливів виникають опозиційні настрої щодо тоталітарної мовної політики, насамперед, у представників суспільних наук – істориків, філософів, лінгвістів, літературознавців. Антитоталітарні протести виявляються в протиставленні МТ національній мові як її ерзацу, антиподу, соціальному злу, демонічній енергії, яка прагне до руйнування національної мови [8, 14, 25].

Ми вважаємо, що при всій виправданості і правомірності такого підходу, протиставлення МТ – національна мова можливо лише в рамках лінгвістики, оскільки мова тоталітаризму має лінгвістичну природу. Виникненню такого явища сприяють крім мовної політики тоталітарних режимів і деякі об’єктивні лінгвістичні обставини. В науковій літературі цьому фактору приділено менше уваги ніж по чинникам. Поміж таких публікацій прокоментуємо статтю А. Гайнца.

А. Гайнц, досліджуючи корені новомови (*nowo-mowa*), вказує на взаємодію мовних табу й евфемізмів, результатом якої стає жорстка антонімія – одна з характеристик новомови як лінгвального явища. Евфемізація може стати причиною такої ситуації, коли, за словами А. Гайнца, чорне починає йменуватися білим, а біле чорним. Як класичні автор наводить приклади іменування самого неспокійного у світі океану Тихим, або номінування фурій, давньогрецьких жіночих істот, – евменідами (м’які, добрі), або самого небезпечного Чорного моря – дружелюбним [21].

Важливу роль у формуванні феномену *nowo-mowa* відіграє прагмалінгвістичний фактор – комунікативна інтенція відправника інформації, а саме, навмисна помилкова посилка з метою представити стан речей в перекрученому вигляді. Неправда завжди використовувалася комунікантами в спілкуванні з того моменту, як виникла сама мова. Однак механізми дії неправди в традиційній мові і новомові різні. В природній мові неправда є індивідуальним, оказіональним фактом. Новомова виявляється замкнутою регулярною системою, де хибність мовних знаків має узуальний характер. Якщо в природній мові під сумнів береться істинність повідомлення відправника інформації, то в новомові – істинність усієї мовної системи, її інформативна спроможність. Основною функцією новомови, як мови хибної за своєю сутністю, стає функція впливу на суспільну свідомість, до того ж головним методом при цьому виявляється не переконання, а маніпуляція поняттями й мовними знаками.

Прагнення до тотального панування й утримання влади іманентно притаманні тоталітаризму; його намагання впливати на всі аспекти мови, насамперед на лексичному рівні, надзвичайно високе. І це відбувається за будь-якої форми тоталітарного панування. Однак було б неправомірним говорити про те, що МТ поглинає національну мову, або витісняє та замінює її, як це описано в романі Дж. Орвелла “1984”. МТ, на противагу природній національній мові, є штучним утворенням і вона не в змозі самостійно розвиватися. Її творець та активний носій – панівна еліта. Спроби інтегрувати МТ у повсякденний обіг наштотуються на пасивне неприйняття і, деякою мірою, опір.

Одна із найважливіших обставин полягає в тому, що МТ неадекватно віддзеркалює об’єктивний світ, її головне призначення полягає в тому, щоб використовувати наявні в арсеналі національної мови засоби на позначання неіснуючих в об’єктивній реальності речей, або викривлення існуючих референтів. Ці факти свідчать про те, що МТ не в змозі виконувати функції повноцінної мови. За свідченням історичних і лінгвістичних джерел мовні знаки, що їх застосовує тоталітаризм, згодом переходять на периферію мови, де набувають статусу архаїзмів.

Список використаної літератури

1. Бунин И. Окаянные дни. Из дневника писателя / Иван Бунин – Одесса: Маяк, 1991. – 88 с.
2. Велехова Н. Укрощение языка / Н. Велехова // Советская культура 14.01.1989. – С.12
3. Велехова Н. Что вы наделали, господа? / Н. Велехова. // Советская культура 28.12.1991. – С.6
4. Волгин И. Печать бездарности. Пуризм и вопросы языкознания / Волгин И. // Литературная газета – 25.08.1993. – С. 3
5. Геллер М. Машина и винтики. История формирования советского человека / Михаил Геллер – Лондон: Overseas Publications Interchange Ltd, 1985. – 336 с.
6. Драгунский Д. Особенности национального проектирования. – http://www.russ.ru/journal/odna_8/98-01-09/dragun/htm.
7. Забужко О. Мова і влада / Оксана Забужко // Хронікі від Фортінбраса. Вибрана есеїстка. – К. : Факт, 2001. – С. 99-124.
8. Зиновьев А.А. Евангелие от Ивана (В предверии рая) / А.А. Зиновьев // Вопросы философии – 1992. – № 11. – С. 57-70.
9. Клемперер В. ЛТІ. Язык Третьего рейха. Записная книжка филолога / В. Клемперер; – М.: Прогресс – Традиция, 1998. – 381 с.
10. Науменко І.М. Вступ до соціоекології (екології людського суспільства) / І.М. Науменко, Л.І. Кіпніс, І.Г. Прокопенко. – К. : 1995. – 232с.
11. Нестеренко В. Язык нетерпимости и язык доверия / В. Нестеренко // Свободная мысль – 1992. – № 2. – С.74-77.
12. Ожеван Н. Язык политики и языковая политика: посттоталитарные проблемы преодоления этноязыкоцентризма [Электронный ресурс] / Н. Ожеван // Диалог украинской и русской культур в Украине. Материалы IV Международной научно-практической конференции. – К., 1999. – Режим доступа: http://www.niurr.gov.ua/ukr/dialog_1999/ozevan_3htm.
13. Скворцов Л. Завещанное слово. / Л. Скворцов // Литературная Россия, 16.08.1991. – С. 20.
14. Хан-Пира Э.И. Язык власти и власть языка / Э.И. Хан-Пира // Вестник АН СССР – 1991. – № 4. – С.12-24.
15. Шумлянський С. Влада мови та мова влади: newspeak, руссояз та укромова / Станіслав Шумлянський // Основи герменевтики – К. : Видавничий Дім КМ Академія, 2003. – С.177-189.
16. Boguslawski A. Nowo-mowa, negacja, opoucja / A. Boguslawski // Nowo-mowa – London : Polonia, 1981. – p. 64-72.
17. Bronski M. Totalitarny jezyk komunizmu / M. Bronski // Kultura – 1979. – № 12. – p.91-99.
18. Faye J.P. Totalitäre Sprachen – Kritik der narrativen Vernunft – Kritik der narrativen Ökonomie / J.P. Faye. – Frankfurt am Main : Ullstein, 1977 – Bd.1,2.
19. Glowinski M. Trzeba mowie o nowomowie / M. Glowinski. // Student – 1980 – № 25/6. – S.10-11.
20. Gutu Romalo V. Le Statut fonctionnel de la “langue de bois. / V. Gutu Romalo. // American Romanian Academy of Arts and Sciences – 1992. – № 16/17. – S. 190-199.
21. Heinz A. Kilka uwag o tzv. nowo-mowie / A. Heinz. // Nowo-mowa. – London : Polonia, 1981. – S.13-17.
22. Heller M. Langue russe et langue sovietique. / M. Heller. // “Le Monde” 05.07.1979. – p.1-2.
23. Markstein E. Totalitäre Sprache als Gegenstand und Konstrukt künstlerischen Gestaltens (am Beispiel der russischen Gegenwartsliteratur). / E. Markstein. // Totalitäre Sprache – Langue du bois. – Wien : Passagen V-g, 1995. – S.123-136.
24. Martinez L. La langue du bois sovietique / L. Martinez. // Commentaire – 1981. – № 16. – S.506-513.
25. Orwell G. 1984. / George Orwell. – Oxford: Clarendon Press, 1984. – 460 p.
26. Thom F. La langue de bois. / Françoise Thom – P.: Commentaire Julliard 8 rue Garanciere, 1987. – 225 S.

Summary. The article deals with numerous terminological nouns of the concepts such as language of totalitarianism and languages of totalitarian parties, which are employed by European linguists in Russian, Ukrainian, Polish, German, French, English.

Ключові слова: nowo-mowa, langue de bois, newspeak, ЛТІ, дубль-новомова, ДУ-мова, новояз.

ФРАЗЕОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ВАРІАНТІВ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВИСОКОТЕМПЕРАТУРНИХ ПРОЦЕСІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті розглядається питання про участь лексико-семантичних варіантів багатозначних дієслів англ. *burn, fire*, нім. (*ver*) *brennen (sich), feuern*, укр. *горіти* у фразеотворенні сполук із відповідним ключовим компонентом. Встановлюються структурні типи фразеологічних одиниць, щодо яких семантика досліджуваних дієслів на позначення високотемпературних процесів беруть на себе фразеотворчу функцію.

Ключові слова: фразема, фразеотворення, ключове слово, структура, семантика, багатозначність.

Багатозначна лексема бере участь у фразеотворенні “через” свої лексико-семантичні варіанти, виступаючи у цьому процесі саме у вигляді того чи іншого з лексико-семантичних варіантів, властивих їй як одиниці словникового складу мови. У нашій статті ми звертаємось до мовної інтуїції, яка дозволяє відчувати смисловий зв'язок між значенням фраземи і значенням слова, вжитого в її складі, і на цій підставі зробити висновок про використання даної семантики у даній фраземі і, отже, про відображення цієї даної лексичної семантики на фразеологічному рівні. За мету нашої розвідки ми поставили з'ясувати якою мірою відтворюються системи значень дієслів на позначення високотемпературних процесів англ. *burn, fire*, нім. (*ver*) *brennen (sich), feuern* та укр. *горіти*, коли вони використовуються як підстава фразеотворення і лежать у основі формування фразеологічних одиниць. Відповідно, ми поставили перед собою такі завдання: 1) з'ясувати які з лексико-семантичних варіантів зазначених дієслів проявляють свою активність у фразеотворенні, беручи участь у вираженні змісту останніх, а які – ні; 2) яким є структурний та функціональний характер сполук, щодо яких окремо взяті лексико-семантичні варіанти беруть на себе фразеотворчу функцію.

Актуальність такого дослідження полягає у важливості розробки проблеми характеру семантичних взаємовідношень між одиницями лексичного та фразеологічного рівнів мови, що є однією з давно поставлених, але й досі важливих у теоретичній фразеології (тут необхідно згадати праці І.О. Мельчука та В. М. Телії) [9, 73-80; 13, 502-503].

За об'єкт нашого дослідження ми обрали англійські, німецькі та українські ідіоматичні фраземи номінативного та предикативного характеру, порівняльні звороти, прислів'я та приказки, усталені мовленнєві формули, в яких ключовим компонентом виступають дієслова англ. *burn, fire*, нім. (*ver*) *brennen (sich), feuern* та укр. *горіти*. **Предметом** нашої розвідки є семантика цих дієслів, що використовуються у процесі фразеотворення.

Проаналізувавши фактичний матеріал, ми з'ясували, що спільне для досліджуваних нами дієслів вихідне значення “піддавати(ся) дії вогню, знищувати(ся) вогнем, виділяти тепло і світло” виступає як фразеотвірне у прислів'ях та приказках: англ. *burn not your house to rid of the mouse* “не треба палити свого дому, щоб позбутися миші; не жертвуй великим, щоб уникнути малої неприємності” [6, 167]; *A (the) burnt child dreads the fire* “обпікся на молоці, будеш дуги і на воду; налякана ворона куца боїться” [8, 277] (досл. “обпечена дитина вогню боїться”); нім. *was dich nicht brennt, das blase nicht* прик. “не сунься не в свою справу” [2, 103] (досл. “те, що тебе не обпалює (палить), не гаси (не задувай)”); *gebranntes Kind scheut das Feuer* “налякана ворона куца боїться” [2, 321] (“обпечена дитина вогню боїться”); укр. *коло сухого дерева и сире горить* [14, 288]; *коли Бог не годить, то й огонь не горить* [14, 39]; *на злодієві шапка горить* “той, хто почуває за собою якусь провину, своєю поведінкою мимоволі видає себе” [12, 110]. Варто зауважити, що ми виявили значну кількість прислів'їв та приказок з дієсловом *горить*, меншу з *burn* і *brennen*, і жодних із дієсловами *fire* та *feuern*.

Зазначене вихідне “вогняне” значення зустрічається й у порівняльних зворотах: англ. *burn like a match* “швидко і дотла згоріти; спалахнути порохом” [8, 115] (досл. “горіти як сірник”); нім. *brennen wie Zunder* “дуже легко, дуже добре горіти” [10] (досл. “горіти як трут”); укр. *як (наче, ніби і т.ін.) мокре (рідше мерзле) горить* “1. дуже повільно, мляво, не поспішаючи і т. ін. (робити що-небудь); 2. без бажання, неохоче, абияк, погано (робити щось); 3. повільно, погано і т. ін. (щось відбувається, проходить, робиться тощо); 4. (переважно зі словом *робота*) без затрати належних зусиль; повільний, недбалий і т. ін.” [7]; *горить, як сліпий дивизиця* [14, 343]. Найбільше компаративних сполук, в яких дієслова горіння вживаються у вихідному значення, було виявлено в українській мові, де, крім того, дієслово на позначення термічного процесу може реалізувати як об'єкт, так і суб'єкт порівняння.

Спільне вихідне значення дієслів англ. *burn, fire*, нім. (*ver*) *brennen (sich), feuern*, укр. *goriti* виступає фразеотвірними в усталених мовленнєвих формулах: нім. *Wo brennt's denn?* “1. Що за поспіх?; 2. Що трапилося?” [4, 121] (досл. “Де горить?”); *Wo brennt es?* “Що за поспіх?” [20, 150] (досл. “Де це горить?”); укр. *Чие горит, най той гасит* “чия кривда, той хай і допомагається їй” [5, 593]; *Кому там горити, то ще лише Бог знає* “відповідають острому моралізаторові, що дорікає гріхами і грозить пекельним огнем” [5, 592]; *Ци горит під тобов?* “про неспокійного чоловіка, що не може встояти на одному місці” [5, 593]; *що тобі, горить?* (традиційна словесна реакція на нетерплячу поведінку, для якої, на думку мовця, немає підстав). Ми не виявили усталених мовленнєвих формул з англійськими дієсловами.

Вихідний лексико-семантичний варіант досліджуваних дієслів виконує фразеотворчу функцію і в номінативних термінофраземах: англ. *burning point* фіз. “точка займання” [11] (досл. “точка горіння”); *burning-glass* “запалювальне скло” [11]; *Burning Bush* (біблійне) “неопалима купина” [11] (досл. “палаючий кущ”); *burn bag* “мішок для паперу, що підлягає спаленню” [11] (“мішок для спалення”); *burning crown* “корона з розпаленого до червоного заліза, надіта на вбивцю короля” [15, 157] (досл. “корона, що горить”); *burn the biscuit* “назва хлопчачої гри, де учасник, званий паленим сухарем, має здогадатись, хто доторкнувся до нього ззаду” [19, 452] (досл. “пали сухар”). Сюди ми віднесли і англ. *burntwine* “портвейн із цукром і прянощами” [19, 452] (досл. “палене вино), де, очевидно, згадка про процес горіння стосується засобу виготовлення вторинного спиртного напою на основі портвейну, пор. нім. *Glühwein* “глінтвейн” [10] (досл. “вогняне вино), *glühende Wein* “тс.” (нім. *glühen* “розжарювати; гріти; горіти” [10] (досл. “вино, що горить, палає); *burning drakes* “певні атмосферні явища” [19, 452] (“дракони, що горять”); *burning water/tide* “фосфоресценція води” [тж.] (“вода / морська течія, що горить”); нім. *Taktik der verbrannten Erde* “тактика випаленої землі” [10].

До термінофразем слід віднести й англійські вирази, які є предикативними сполуками: *to burn the water* “бити рибу остенем з човна в нічний час при світлі факела, вогнища, тощо; лучити рибу” [11] (досл. “палити воду”); *to burn the old witch* “відзначати кінець збирання врожаю за старим звичаєм сільської молоді, спалюючи стерню і печучи на вогнищі горох, а також стрибаючи через вогнище і вимажуючи одне одному обличчя печеним горохом” [19, 452] (досл. “спалювати стару відьму”); ідіоматичною видається і сполука *to burn tobacco* “курити” [тж.] (досл. “палити тютюн”), оскільки процес паління тютюну не обмежується його спаленням.

В українській мові ми не виявили в опрацьованих нами джерелах жодного прикладу номінативного фразеологізму з дієсловом *goriti* (крім нелітературного *горячі пупівки*).

Як перехідні між стилістично нейтральними номінативними утвореннями і предикативними ідіомами згадаємо англ. *burning beauty* “дуже гарна особа” [19, 453] (досл. “палаюча краса (палюча краса)”) і (*speak*) *burnt-mouthed* “говорити боязко, вагаючись, ніби обпеченим ротом” [тж.] (досл. “(говорити) обпаленим (обпеченим) ротом”).

Спільне для досліджуваних дієслів англ. *burn, fire*, нім. (*ver*) *brennen (sich), feuern* та укр. *goriti* вихідне значення виступає як фразеотвірне також у предикативних образних ідіомах *sensu stricto*: англ. *burn one's boats (bridges) (behind one)* “спалити свої кораблі, відрізати собі шлях до відступу, позбавити себе можливості повернення до попереднього” [8, 115] (досл. “спалити човни (мости) (за собою)”); *burn up the earth (the wind, the road, the rubber)* “гнати, нестися, їхати дуже швидко” [тж.] (досл. “запалити землю (вітер, дорогу, гуму)”); *money burns a hole in one's pocket* “швидко витратити гроші, особливо на непотрібні речі; “палити кишеньку”; довго не триматись (про гроші)” [17, 198] (досл. “гроші пропалюють дірку у чиїсь кишеньку”); *to burn charcoal* “не мати недільного убрання” [19, 451] (досл. “палити деревне вугілля”); нім. *sich weiß (abо rein) brennen* “виправдовуватись, вибілювати себе” [2, 118] (досл. “вибілювати чи очищати себе через обпалення”); *jmdm. brennt der Kittel* “хтось є не при розумі” [10] (досл. “комусь горить спецодяг”); *alle [die] Brücken hinter sich verbrennen (abbrechen)* “відрізати собі всі шляхи до відступу, спалити за собою мости” [10] (досл. “всі мости за собою спалити (знести)”); укр. (*аж*) *горить (кипить) у руках (під руками)* (у кого, у чиїх, під чиїми, переважно зі словами *робота, діло* і т. ін.) “виконується, здійснюється і т. ін. швидко й успішно” [7]; *на злодієві шапка горить* “той, хто почуває за собою якусь провину, своєю поведінкою мимоволі видає себе” [12, 110]; *і шапка не горить (на кому)* “хто-небудь не має совісті, діє безсоромно” [7]; *goriti біля серця* “дуже переживати, бути незадоволеним з приводу кого-, чого-небудь” [тж.]. Щодо передостаннього з наведених українських фразеологізмів можуть бути сумніви, оскільки його можна інтерпретувати як такий, що реалізує похідне значення *goriti* “хвилюватись, відчувати сильні емоції”, натомість соматична локалізація вогняного процесу (*біля серця*) – при тому, що йдеться про душевні, а не тілесні болісні відчуття – свідчить, на нашу думку, що тут виступає саме вихідне значення цього дієслова у звичній для термічної лексики ролі внутрішньої форми, яка виражає емотивно-афективні сенси.

Похідна семантика “бути сповненим/проймається сильними емоціями/почуттями: хвилюватись, бути злим; сильно прагнути чогось; виражати сильне почуття, захоплення чимось”,

спільна для досліджуваних дієслів на позначення високотемпературних процесів функціонує як фразеотвірна в усталеній мовленнєвій формулі укр. *Так я дуже горю за тим!* “Не дуже за тим побиваюся” [5, 593]. Можна вбачати відображення цього значення й у предикативній фраземі укр. *душа горить (палає)* “про стан сильного збудження, хвилювання” [12, 60].

Переносне значення “блищати (про очі, які виражають сильне почуття, захоплення чимось, напружену думку)”, виділене лише в переліку семантем української лексики *горіти*, виражається у декількох фразеологічних одиницях, а саме, в укр. предикативних сполуках *очі горять (палають) (огнем)* “1. чий-небудь вигляд виражає хворобливий стан, погане самопочуття; 2. (чим і без додатка) чий-небудь вигляд виражає якісь почуття, емоції (збудження, гнів, радість і т. ін.) [7]; *аж му в очах горить* “блискотять очі, грає в них веселість або гнів” [5, 591]. У німецьку сполуку *die Augen brennen ihm danach* “у нього очі розгоряються при вигляді цього” [2, 57] (досл. “очі у нього горять до цього”) дієслово *brennen* входить, явно реалізуючи подібну семантему, хоч у переліку значень *brennen* ми її не зафіксували.

Українська переносна семантема дієслова *горіти* “бути в жару, відчувати жар (перев. від хвороби)” реалізується у таких фразеологічних одиницях як усталена мовленнєва формула укр. *Горить у мні!* “кричить чоловік, якого мучить страшна гарячка” [5, 592], також у виразі *чоловік горить* “про такого, що лежить у гарячці” [5, 593]; пор. і англійську формулу *so-and-so's ears are burning* (дослівно “у когось вуха горять”), уживану тоді, коли про когось згадують [18, 92]. Віднесенню сюди ж виразу укр. *горіти біля серця* “дуже переживати, бути незадоволеним з приводу кого-, чого-небудь” заважає те, що дієслово укр. *горіти*, за лексикографічними даними, стосовно патогенних соматичних ознак вживається для передачі відчуття високої температури, а не болю.

Спільна для англійського та німецького дієслів переносна семантема, що пов’язана з передачею власне таких неприємних, хворобливих фізичних відчуттів (жару, а також і болю) на фразеологічному рівні реалізується у порівнянні англ. *burn like fire* “палити (пекти) як вогонь” [8, 277]. Однак, на наш погляд, подібне значення пекучого соматичного відчуття можна вбачати в українській лексемі *горіти*, яка виступає у “суб’єктній” частині компаративного звороту *горить так як у перці (шкура)* [14, 367] (пор. також зворот *горить у роті* “пече у роті” [3, 226]). Проте, можливо, що це значення є фразеологічним, тобто таким, що розвивається у складі даних сполук на основі твірного “горіти, палати”. З іншого боку, виходячи з нашого мовленнєвого досвіду, ми можемо все ж констатувати, що лексема *горіти* часто використовується для передачі гострого пекучого болю. Ймовірно, сюди слід віднести і українське прислів’я *Сорока горіла, бо пили хотіла* [14, 264], якщо лексема *горіти* тут передає відчуття пекучої спраги; хоча й цей приклад виглядає суперечливим через ознаки мовної гри з різними значеннями дієслова *горіти*.

Згідно з нашими спостереженнями, властивий дієслову англ. *fire* та його німецькому відповіднику *feuern* лексико-семантичний варіант “стріляти” знаходить фразеологічне застосування (майже виключно в англійських словосполуках) у таких типах фразем: 1) в усталеній мовленнєвій формулі англ. *fire away! (fire ahead!)* “давай!, розкажуй!” [1, 335] (досл. “починай стріляти, давай стріляй”); 2) у стилістично нейтральних номінативних сполуках, що служать засобом первинної номінації, англ. *firing line* “передня лінія (траншей), звідки солдати стріляють у супротивника” [16, 322] (досл. “лінія вогню (стріляння)”; *firing party / squad* “підрозділ, який виконує прощальний салют на похоронах або розстріл” [тж.] (досл. “загін / команда, що стріляє”); цікаво, що тут ми знаходимо і предикативну терміносполуку *fire into the brown (of them)* “(мисливське) стріляти у виводок” [1, 335] (досл. “стріляти у мідяк”); 3) значення “стріляти” фігурує на рівні внутрішньої форми у стилістично відзначених ідіомах англ. *fire into the wrong flock* “попасти пальцем у небо” [тж.] (досл. “стріляти не в те стадо”); *to fire off a gun* “зробити різке зауваження; раптом виступити з промовою; висунути нищівний аргумент” [1, 335] (досл. “вистрілити з вогнепальної зброї”); *to fire one's last shot* “зробити останню спробу; вдатися до останнього засобу; використати останній засіб” [тж.] (досл. “зробити останній постріл”); нім. *jmdm. eine/ein paar feuern* “дати комусь ляпаса(ляпаси)” [10] (досл. “комусь декілька разів вистрілити”).

Нами також була виявлена ідіоматична фразема, у якій лексема *fire* реалізовує лексичне значення, що пов’язане з поданим у переліку семантем значенням “завести двигун, мотор”, пор. англ. *be firing on all cylinders* “думати про щось, або виконувати щось, використовуючи всі свої розумові можливості та енергію” [17, 597] (досл. “мчати на всіх циліндрах (на всю потужність”).

Значення *burning* в англ. *burning beauty* “дуже гарна особа” [19, 453] (“палаюча краса (палюча краса)”) нагадує одне зі вторинних значень цього дієслова (“закарбуватись у пам’яті, справити сильне враження), однак тут ми швидше за все маємо фразеологічну метафору із живою внутрішньою формою, яка спирається на семантику “горіння” у її проекції на емоційно-афективну сферу, зокрема на царину еротичних почуттів і станів.

Отже, проаналізувавши фразеотвірний потенціал лексико-семантичних варіантів досліджуваних дієслів, ми з’ясували, що використання його семантем у процесі фразеотворення

характеризується своєю вибірковістю, тобто одні зі властивих даним лексемам семантем знаходять своє використання (ширше чи вужче) у творенні фразеологізмів, натомість інші залишаються поза таким використанням, так би мовити, “незатребуваними”.

Так, у фразеотворенні усіх трьох мов дієслова англ. *burn, fire*, нім. *(ver) brennen (sich), feuern* та укр. *горіти* в основному використовуються лише у спільному для них вихідному семантичному варіанті “піддавати(ся) дії вогню, знищувати(ся) вогнем, виділяти тепло і світло” і таке вихідне значення зазначених дієслів виступає як фразеотвірне стосовно усіх аналізованих нами типів фразеологічних одиниць. Певну активність у фразеотворенні (майже виключно англійських словосполук) проявляє спільна для дієслів англ. *fire* та нім. *feuern* похідна семантика “стріляти”, що виражається у таких типах фразеологічних одиниць як усталені мовленнєві формули, номінативні сполуки, у ідіомах *sensu stricto*. Використання інших похідних семантем досліджуваних дієслів як фразеотвірних є досить обмеженим і представлене поодинокими випадками.

Список використаних джерел

1. Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник / К.Т. Баранцев. – 2-ге вид., випр. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2005. – 1056 с.
2. Бинович Л. Э. Немецко-русский фразеологический словарь / Л.Э. Бинович, Н.Н. Гришин. – М., Русский язык, 1975. – 656с.
3. Вирган І. О. Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська. – Х., Прапор, 2000. – 864 с.
4. Гаврись В.И. Немецко-украинский фразеологический словарь./ В 2-х т. Т. I. А – К. / В.И. Гаврись, О.П. Пророченко. – К: Рад. Школа 1981. – 416 с.
5. Галицько-руські народні приповідки. Т.1, вип. 2: (Відати – Діти) / зібрав, упоряд. і пояснив І.Франко. – У Львові: Накладом Т-ва; 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1901-1905. – XXV, 600 с. – (Етнографічний збірник; Т. XVI)
6. Дубенко О.Ю. Англо-американські прислів'я та приказки / О.Ю. Дубенко. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 416 с.
7. Інтегрована лексикографічна система “Словники України” [Електронний ресурс], версія 1.05. Інститут мовно-інформаційних досліджень НАН України. – К.: Довіра, 2001-2005.
8. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М.: Рус. яз., 1984. – 944 с.
9. Мельчук И.А. О терминах “устойчивость” и “идиоматичность” / И.А. Мельчук // Вопросы языкознания. – М., 1960. – № 4. – С. 73–80.
10. Немецко-русский электронный словарь МультиЛекс. – ЗАО МедиаЛингва, 1998.
11. Новый Большой англо-русский словарь / под общим руководством акад. Ю.Д. Апресяна и проф. Э.М. Медниковой [Електронний ресурс] // Режим доступу: [http://translate.academic.ru/?lang=english&did\[\]=eng_rus_apresyan](http://translate.academic.ru/?lang=english&did[]=eng_rus_apresyan)
12. Олійник І.С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / І.С. Олійник, М.М. Сидоренко. – К., Радянська школа, 1978. – 447с.
13. Телия В. Н. Фразеология / В. Н. Телия // Общее языкознание. Внутренняя структура языка / Отв. ред. Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1972. – С. 456 – 516.
14. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис. К.: Либідь, 1993. – 768 с.
15. Brewer's Dictionary of Phrase and Fable. – Harper and Brothers Publishers: New York – 990 p.
16. Hornby A.S. with A.P.Cowie. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Moscow: Russian Language Publishers, 1982. – V. 1 (A – L) – 510 p.
17. Longman Dictionary of Contemporary English. Harlow: Pearson Education Limited, 2003. – 1949 p.
18. Longman Dictionary of English Idioms. Harlow: Longman, 1979 – 387 p.
19. Wright Joseph The English Dialect Dictionary / Joseph Wright. – Vol.1 (A – C). – Oxford: Henry Frowde, 1898. – 864 p.
20. WW – Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1972. – 818 S.

Summary. The article focuses on the issue of participation of lexical-semantic variants of the polysemous verbs *Eng. burn, fire, Germ. (ver) brennen (sich), feuern, Ukr. горіти* in the process of formation of phraseological units sharing the common key lexical component. The author establishes structural types of phraseological units which are formed with the help of semantemes of the verbs denoting high temperature processes.

Key words: idiom, phraseological unit formation, key lexical component, structure, semanteme, polysemy.

ВЕРСИФІКАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗБІРКИ "ЕМАЛЬ"

У статті аналізуються версифікаційні особливості збірки Миколи Чирського "Емаль". Визначаються система віршування та особливості поезії поета, акцентується увага на римуванні поезій у збірці. Подається коротка характеристика збірки.

Ключові слова: віршований ритм, силабо-тонічне віршування, рима, клаузула, римування, перехресне римування, кільцеве римування, сонет.

Збірка "Емаль" вийшла друком у 1941 році в місті Прага. До збірки увійшло двадцять п'ять поезій.

Головною ознакою віршованої мови вважається ритм. Ритмом називають повторюваність однакових або подібних явищ через певні, сумірні відтинки часу [1, 44]. Віршований ритм – це повторення сумірний мовних одиниць, що ними є самі віршовані рядки, які промовляються поспіль один за одним. Отже, рядок, це основна ритмічна одиниця в будь-якій системі віршування, але ритмічна організація рядка в кожній з відомих систем своя, особлива. Рядковий ритм може бути побудований на чергуванні довгих і коротких рядків (метричне чергування у давніх греків та римлян); на рахунку складів у вірші (силабічний вірш); на рахунку наголосів у вірші (тонічний вірш); за наголошеністю і ненаголошеністю складів (силабо-тонічне віршування). Найпоширенішою є силабо-тонічна система віршування.

Поезії Миколи Чирського переважно написані двоскладовим ямбом, де наголос падає на другий склад. Наприклад, у поезії "Дон Кіхот", чітко простежується двоскладова стопа з наголосом на другому складі:

Дзвенить сталевий шпади сміх
і п'є вино із крові й поту
земля, спяніла від утіх,
палка коханка Дон Кіхота. [3, 10]
Чи у поезії "Іще один переходячий жаль":
Іще один переходячий жаль,
іще одне нечуване зневірря,
але стверділо серце, як емаль,
а ця любов легка була, як пірря. [3, 15]

У збірці зустрічаємо і приклади із двоскладовими стопами, де наголос падає і на перший склад (хорей). Так, наприклад у поезії "Похід" наголошенні саме перші склади:

Грізні стернищем тягнуться тіні,
Аж під хмари знялись порохи.
Так повстали сини

Щодо римування, то знаємо, що рима (гр. *rhythmos* – мірність, сумрність, узгодженість) – суголося закінчень у суміжних та близько розташованих словах, які можуть бути на місці клаузул або у віршових рядках, яка охоплює останній наголошений голосний і наступні за ним звуки. [1, 30] Закінчення віршового рядка, починаючи з останнього наголошеного складу, називається клаузулою (лат. *clausula* – кінцівка, замикання). Таким чином співзвучні клаузули утворюють риму. Рими у поезіях Миколи Чирського переважно парокситоннові (жіночі), це ті рими, наголос у яких на передостанньому складі.

В очах моїх синіє безвість неба
Це вікна в некінечність мозку, -
де вбогим віршам марно жебрать
музики меду й форми воску. [3, 20]

На обр'ю ось вовчими очима
заблисли зорі дальних вікон.
Лягає місяць на спочинок,
а вітер ріже по повіках. [3, 27]

Жіноча рима надає закінченню рядків м'якого звучання. Вірші Чирського з жіночими римами, не маючи наголосів на кінцях рядків, набувають певної співзвучності.

Зустрічаємо чергування чоловічих рим з жіночими. Так, наприклад, у поезії “Прощання” чергуються саме чоловічі та жіночі рими:

Бурхлива молодосте, **ти**
В прощанні простягаєш **руку**,
Уже з тобою нам не **йти**
По зимному чужини **бруку**. [3, 31]

Чергуються також дактилічна (в якій наголос падає на третій від кінця склад) рима з чоловічою (окситонною):

Позаду лицарі **подолані**
і слава **перемог**,
та серце, **многократ** **проколоте**,
вже знову **зарасло**. [3, 10]

Таке чергування надає поезії більшої виразності і вірші не звучать монотонно.

Зустрічаємо приклади і точних (коли збігаються усі звуки після останнього наголошеного звука в римованих словах) рим:

Так похоронним, але певним **кроком**
роки минають монастирську **браму**,
й лиш чорні чотки днів **пожовклими** **перстами**
певніш перебирають з кожним **роком**.

Чернець-поет в монастирі **вигнання**
в очах своїх **заховує** **грозу**,
що з **камня** **викреше** **колись** **кохання**,
що з **камня** **викреше** **колись** **сльозу**. [3, 18]

Коли ж співзвучними є тільки склади, на які падає наголос, або тільки голосні в цих складах, то така неточна рима називається асонансом. Зустрічаємо приклади таких рим і у збірці “Емаль”:

Цих душ **сталеві** і **холодні** **леза**
(непоборима то **одвічна** **сила**)
Заховані у **похві** **тіла**
Й ніхто їх **блиску** не **простежить**. [3, 18]

Рими прості (ті рими, які складаються з двох слів), іменникові:

Хрипить **рипливою** **іржою** **фіртка**
в **задумливий** **сутінком** **сад**,
гойдаються між **листям** **сині** **дірки**
переливається, **всміхаючись**, **роса**. [3, 7]

Більшу силу, загостреність, багатше звучання мають неграматичні рими. Вони утворюються співзвучністю слів, які належать до різних частин мови. Наприклад:

Ось підо мною **кінь** – **Гнідко** **грудастий**
Бадьоро й **вперто** **крок** за **кроком**...
Лиш **деколи** **підкова** **брязне**,
Об **камінь** **черкне** **ненароком**. [3, 28]

Звучання вірша залежить не тільки від того, які рими за своєю природою, а й від того, які способи римування застосовує поет.

Римування – особливість розташування рим у вірші, інтервал між ними.

У збірці “Емаль” Миколи Чирського, зустрічаємо різні способи римування. Перехресне римування – римуються кінцеві слова парних рядків з парними, а непарні – з непарними. Письменник використовує таке римування найчастіше:

Якби не була б **ти**, **моя** **кохана**, **зером**, - (а)
за **глибиною** **віч** **твоїх** – **хай** **тільки** **пустка**, (б)
та **ось** **схвильований** **схиляюсь** **над** **пером** (а)
і **кида** **промінем** **твоя** **строката** **хустка**. (б) [3, 38]

Я **так** **закоханий** **до** **тебе**, **осінь**, (а)
ти **жінка**, **що** **загорнена** **в** **імлі**, (б)

твое призначення велике й досі (а)
незрозуміли на землі. (б) [3, 16]

Використовує Микола Чирський і суміжне або парне римування – коли римуються суміжні рядки парами:

– “Що й казати, був завзятий хлопчина. (а)
Дивувалися й ми його чину,” – (а)
Притакнули і другі з запалом (б)
Та у темному лісі пропали. (б) [3, 22]

Цікаве римування у “Кам'яній Мадонні”: перша, друга, третя, четверта, шоста та десята строфи – перехресне римування;

Й лиш вістря віч, палаючі вогнем, (а)
у серце камяне Мадони, (б)
скеровують упертіш з кожним днем, (а)
аж поки воском не розтане... (б) [3, 18]

п'ята, шоста, восьма та дев'ята – кільцеве римування (римується перший рядок з четвертим, а другий – третім)

Так похоронним, але певним кроком (а)
роки минають монастирську браму, (б)
й лиш чорні чотки днів пожовклими перстами (б)
певніш перебирають з кожним роком. (а) [3, 18]

“Сонети про бурю і спокій”. Традиційний для сонета п'ятистопний ямб, із чергуванням чоловічих та жіночих рим:

Вітайте грім весняної тривоги,
В далекім гуркоті ловіте передвість.
Біжать шляхи і куряться дороги,
В скрижальях хмар вогняний скоропис. [3, 36]

Сонет Чирського складається з двох частин, які у свою чергу складаються із чотиривірша та двох тривіршів: перший вірш містить у собі тезу, другий – антитезу, а тривірші – синтез.

Поезія “Утома” виділяється чітким ритмом. Перехресне римування, чергуються чоловічі та жіночі рими. Наголошені перші склади нагадують поезію ритму танго:

Тануть тіні в тонах танга, (а)
за вікном – трагічно чорна ніч, (б)
чорноокий, грішний янгол (а)
розгортає крила віч. (б) [3, 6]

Отже, у віршуванні Миколи Чирського займає важливу роль силабо-тонічна система. Найпродуктивнішим є перехресне римування, хоча використовує поет і кільцеве та суміжне римування, рими переважно жіночі, прості, хоча й бачимо приклади чергування чоловічих та жіночих рим.

Список використаних джерел

1. Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І. Літературознавчий словник-довідник / Роман Теодорович Гром'як, Юрій Іванович Ковалів. – К. : ВЦ “Академія”, 1997.
2. Куценко Л. Дон Кіхот із Кам'янця-Подільського. Микола Чирський : літературний портрет / Леонід Куценко. – К. : ТОВ “Імекс-ЛТД”, 2005. – 48 с.
3. Чирський М. Емаль. / Микола Чирський. – Прага “Колос”, 1941.

Summary. This article analyzes versyfikatsiyni collection features Nicholas Chyrskoho “Enamel”. Defines a system poetry and poetry features poet focuses on rhyming poems in the collection. Gives a brief description of assembly.

Key words: poetic rhythm, syllabic-tonic verse, rhyme, clause, rhyming, rhyming cross, ring rhyme, sonnet.

ДЕГІДРОНІМНІ ОЙКОНІМИ ПОДІЛЛЯ НА КАРТАХ Г.ДЕ БОПЛАНА

Дегідронімні ойконіми Поділля розглядаються як фрагменти ойконімної системи України. Розглядаються номінаційні моделі і типи цих мовних одиниць, які представлені на картах Г.де Боплана.

Ключові слова: *апелятив, гідронім, ойконім, онім, топонім.*

Дегідронімні ойконіми як похідні від назв водних об'єктів складають певну підсистему в ойконімній системі України. Ойконімна система України має свій шлях розвитку. Ойконіми як мовні знаки на карті – це кодифікація певного і особливого шару української мови. Слова, що потрапляють на карту, переживають свою епоху, стають реліктами, єдиними свідками зниклої мови [9, 230]. Саме оніми – це джерело історичної та мовної інформації, бо такі назви є “продуктом певних часових фаз номінації з їх стандартами, моделями, певного відтинку історії краю з його заселюваннями та переміщеннями населення і тих мов, що давали життя топонімам” [14, 29].

Поділля – це історична територія України. У XVII – XVIII ст. у Подільській губернії налічувалося 11 повітів [6, 30 – 31]. Слід відзначити, що на сьогодні політики та урядовці намагаються провести адміністративну реформу в Україні, згідно з якою територія буде поділятися на 9 країв: Донецький, Поліський, Карпатський, Придніпровський, Причорноморський, Слобожанський, Кримський (АР Крим) та Подільський, до складу останнього можуть увійти Вінницька, Тернопільська і Хмельницька області. Територія сучасної Хмельниччини – це Південно-Західне Поділля і Південно-Східна Волинь.

Існують окремі дослідження з ойконімії Хмельницької області [1; 2; 3; 10; 11]. Проте дегідронімні ойконіми потребують детального вивчення, оскільки, як похідні від гідронімів, вони несуть інформацію про гідронімію краю, яка вимагає додаткових ґрунтовних студій [10, 5].

Розглянемо дегідронімні ойконіми Поділля, які зафіксовані на картах Г. де Боплана. Створені визначним картографом ХУІІ ст. мапи і до сьогодні дивують своєю науковою достовірністю і точністю. Слід зазначити, що карти Г.де Боплана фрагментарно використовувалися для вивчення ойконімної системи України, оскільки перше систематизоване їх видання з'явилося у 1993 році. Ці мапи відображають географічні назви ХУІІ ст. [“Загальні” карти України датовані 1636 – 1690 рр.(L,CXXXVIII) і “спеціальні” – 1636 – 1650-1651рр. (1, XXXIX-XXXVIII)].

Назви населених пунктів, пов'язані з номінаціями річок, морів, струмків, ставків, потоків, тобто топографічні, за класифікацією С. Роспонда [7, 20], можна розділити на 2 групи: 1) ойконіми, утворені від гідрографічних термінів (річка, озеро, гирло, потік, лука і т.п.); 2) ойконіми, похідні від гідронімів (водних об'єктів): н.п. *Багота* ← р. *Бакота*, н.п. *Завовк* ← р. *Вовк*, н.п. *Тернавка* ← р. *Тернава* і т.п. Серед онімів, похідних від гідрографічних термінів, виділяють дві підгрупи: 1) гідрографічний термін → гідронім → ойконім (*потік* → струмок *Потік* → с. *Потік*); 2) відносно похідні від водних об'єктів, які без води не існували б [16, 138]. Це назви поселень, похідні від назв споруд на воді: н.п. *Гребля*, с. *Міст*, х. *Млин*. Назви, відносно похідні від водних об'єктів, дослідники слов'янської ономастики вважають відапелятивними утвореннями, пов'язаними з матеріальною культурою [17, 34-36; 18, 297, 300].

Розташування одного об'єкта щодо іншого – одна з найважливіших номінаційних ознак у межах ойконімії. Ця універсальна константа топонімічної картини світу була успадкована з прадавніх часів ойконімними системами Східної, Західної та Південної Славій. Цей принцип враховує певні традиції, зразки, способи номінації попередніх епох, тобто діє під впливом певної моделі назвотворення в кожній конкретній мові. Він зумовлює специфіку дегідронімних ойконімів, яка полягає в тому, що: а) назва одного об'єкта (ойконіма) пояснюється через назву іншого об'єкта (гідроніма); б) напрями топонімічних номінацій, які йдуть від географічного і соціального середовища тісно переплітаються; в) переходячи до іншого ряду, назва набуває лексичної та морфологічної специфіки, типової для свого оточення.

Словотворчі відносини між назвами водних об'єктів, з одного боку, та утвореними від них назвами населених пунктів, з другого, мають різні варіанти (назви поселень тотожні назвам водойм, префіксація, суфіксація, префіксація і суфіксація одночасно; словоскладання). Взаємне співвідношення цих варіантів не однакове. Та чи інша назва, той чи інший варіант може переважати в той чи інший час на тій чи іншій території. Зокрема, на Поділлі у ХVІІст. найпоширенішим був тип ойконімів, тотожних назвам річок, про що свідчать карти Г. де Боплана: с. *Деражня*р. *Деражня*, н.п. *Жванець* ← р. *Жванець* [15, map № 7, 1650], н.п. *Збруч* ← р. *Збруч*

[15, map № 13, 1652], н.п. *Корчик* ← р. *Корчик* [15, map № 11, 1650], н.п. *Мукиша* ← р. *Мукиша*, н.п. *Русавка* ← р. *Русавка*, н.п. *Смотрич* ← р. *Смотрич*, н.п. *Студениця* ← р. *Студениця* [15, map № 7, 1652], н.п. *Суржа* ← р. *Суржа* [15, map № 13, 1652]. Ці назви можна зустріти й на мапах ХІХ – ХХст. Крім того, карти Г. де Боплана фіксують варіанти сучасних назв річок і поселень. Наприклад, на мапі Г. де Боплана є назва н.п. *Murakwa* [15, map № 16, 1652], похідна від однойменного гідроніма. У сучасних ономастичних студіях цей гідронім вживається у формі *Мурафа*, хоч у ХVІІ – ХVІІІ ст. він фіксувався як *Мураква* [8, 379].

Серед префіксальних утворень на території Поділля трапляються назви поселень з компонентами за-, межі-, при- : н.п. *Заболотов*, н.п. *Меджибож* [15, map № 16, 1652], н.п. *Прилука* [15, map № 16-17, 1652].

На картах Г. де Боплана є дегідронімні ойконіми, утворені шляхом словоскладання. Наприклад, н.п. *Dobravody* [15, map № 16, 1652] Ця назва у вигляді *Доброводи* побутує сьогодні в Тернопільській області [5, 311]. Назва *Czirkogroble* [15, map № 7, 1650; 15 map № 2 1660] на сучасному етапі розвитку мови вживається у вигляді словосполучення *Широка Гребля*. Цей ойконім зафіксовано на Вінниччині [13, 13, 32-33].

Слово, що закріпилося на карті, може послідовно включатися в топонімне навантаження мап декількох епох. Назва на мапі стає двійником того ж слова, від якого воно утворилось. Враховуючи, що ойконіми – це назви реалій, які створила людина, то відповідно до механізму сприйняття географічного простору, для ойконімної номінації використовувалася мовна одиниця в статусі топонімичного апелювання, яка відображала певне (конкретне) місцезнаходження об'єкта. Наприклад, на картах Боплана є назви з основою **brod-*, які свідчать про розташування поселення коло броду – н.п. *Kamionobrod* [15 map № 2 1660], з основою **lukъ* – *Luka* [15, map № 9, 1650]. Ці назви позначені на карті України ХХ ст. [12].

Слід зазначити, що на Поділлі у ХVІІ ст. була р. *Bystriska*, на якій з'явилося с. *Бистриця*, про що свідчать карти Боплана [15, map № 7, 1650]. Ця відгідронімна назва є й на мапі ХХст. [12], а також в інших джерелах [8, 50; 10, 65].

Але на географічній карті можуть бути помилки, огріхи. Ці мапи створював французький картограф. Він сприймав українські слова через призму свого фонематичного слуху, записував їх латиницею. Тому на картах Г. де Боплана є назви, які змінили своє оформлення. Це стосується ойконімів інших територій. Серед відгідронімних ойконімів Поділля таких назв нами не знайдено.

Отже, проведений аналіз дегідронімних назв поселень свідчить про стан і розвиток ойконімної системи Поділля в ХVІІІ ст. Дегідронімні ойконіми як частина ойконімної системи мають свої способи і засоби номінації. Специфіка номінації цієї підсистеми онімів полягає в урахуванні статичних ознак, що їх утворюють назви гідрооб'єктів, і їх взаємодії зі способами номінації ойконімної системи.

Поділля як історична територія мало систему назв, яка відображала певний стан і розвиток ойконімної системи України в ХVІІІст. У ХVІІІ ст. на теренах України переважали ойконіми, тотожні назвам річок. Оними такого типу широко представлені на мапах Г. де Боплана. Разом з тим, на картах Боплана трапляються назви, яких немає на сучасних мапах. Вони, як правило, “свідки розвитку окремих номінаційних моделей, типів слів або варіанти назв, які існували в певний час.

Префіксальні ойконіми представлені поодинокими прикладами на картах Боплана. Це моделі найменувань із префіксами за-, між-, при-, які поширені на територіях Східної, Західної та Південної Славій. На цій території набуває поширення словоскладання у творенні назв поселень, є синтаксичні ойконіми зі словами –кваліфікаторами новий/старий.

Таким чином, ойконімна система цього регіону сприяє перебудові окремих назв, підкорює їх своїм вимогам.

Список використаних джерел

1. Вербич С.О. Ойконімія Хмельниччини (структурно-семантичний аналіз твірних основ) / С.О.Вербич // Студії з ономастики та етимології: 2008. – К.: “Довіра”, 2008. – С. 16 - 24.
2. Вербич С.О. Ойконімія Хмельниччини (структурно-семантичний аналіз твірних основ) / С.О.Вербич // Студії з ономастики та етимології: 2009. – К.: “Довіра”, 2009. – С. 14-21.
3. Герета Н.М. Ойконімія північної Хмельниччини у ХІ- ХІV ст. / Н.М.Герета// Студії з ономастики та етимології: 2002. – К.: “Кий”, 2002. – С. 64-69.
4. Історія міст і сіл Української РСР: Тернопільська область. – К.,1973. – 705 с.
5. Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область. – К.,1971. – 706 с.
6. Олуйко В.М., Слободянюк П.Я.,Баюк М.І. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність. Монографія/ В.М Олуйко., П.Я Слободянюк., М.І Баюк. – Хмельницький, 2005. – 398 с.

7. Роспонд С. Структура и стратиграфия восточнославянских топонимов/ С.Роспонд // Восточнославянская ономастика. – М.: “Наука”, 1972. – С.9 – 89.
8. Словник гідронімів України. – К.: “ Наукова думка”, 1979. – 780с.
9. Суперанская А.В. Слово на географической карте / А.В. Суперанская // Ономастика та етимологія: збірник наукових праць. – К., 1997. – С.224 – 232.
10. Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Словник власних географічних назв Хмельницької області / Н.М. Торчинська, М.М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 548 с.
11. Торчинський М.М. Відгідронімні ойконіми Південно-Західного Поділля / М.М. Торчинський // Навчально-виховний процес в середній та вищій школі: проблеми, пошуки, перспективи: збірник наукових праць. – Випуск 1. – Умань, 1992. – С.123 – 130.
12. Україна. Оглядова мапа. Мірило 1: 1000000. – К., 1994.
13. Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946. – К., 1947. – 1064 с.
14. Франко З.Т. Хто ми? Звідки родом? / З.Т. Франко – К. : Т-во “Знання” УРСР, 1990. – 48с.
15. A Description of Ukraine. Juillaum Le Vasseur Sieur de Beauplan / Cambridge, Massachusetts, 1993.
17. Moguš M. Hidronimijski ojkonimi / M. Moguš // Četrta jugoslovanska jnjmastičnf konferenca: Zbornik referatov. – Ljubljana, 1981. – С.135 – 141.
18. Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych/ S.Rospond // Prace Wrocławskiego towarzystwa naukowego. – Ser.A.№58. – Wrocław, 1957. – С.28 – 53.
19. Šmilauer V. Osídlení Čech v světle místních jmen./V. Šmilauer // Praha, 1960. – 391с.

Summary. The author examined Hydronimyc toponyms of Podolia as the part of Ukrainian toponimic system. The specific types and models of nomination of Hydronimyc toponyms are defined on Beauplan’s maps.

Key words: common noun, the proper name, toponym, oikonim, hydronim.

УДК 811.161.2'38:821.161.2-31.P1/7.08

І.Б. Бородій

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСЕМ НА ОЗНАЧЕННЯ ЛЮБОВІ У РОМАНІ І.РОЗДОБУДЬКО “ЗІВ’ЯЛІ КВІТИ ВИКИДАЮТЬ”

Лінгвостилістичні дослідження визначають проблеми побудови текстів та вербалізацію основних загальнолюдських понять через призму авторського світобачення.

Ключові слова: метафора, мовостиль, ідіолект, метафоричні перенесення, лексична інтерпретація.

У сучасному мовознавстві проблемам вивчення мовотворчості окремих письменників приділяється велика увага. Так, досліджувалися поетичні ідіолекти (їх складники) Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Павла Тичини, Максима Рильського, Івана Драча, Миколи Вінграновського, Василя Стуса, Богдана-Ігоря Антонича, Юрія Клена, Тодося Осьмачки, Миколи Зерова, Олександра Олеся та ін.

Темою дослідження є ідіостиль відомої сучасної письменниці та журналістки Ірен Роздобудько.

Авторка відомих трилерів, переможець конкурсу “Коронація слова”, лауреат міжнародної премії ім. Юрія Долгорукого. Нині – головний редактор журналу “Караван історій. Україна”.

Предметом роботи є лексеми на означення любові, метафоричні перенесення та лексична репрезентація групи на означення кохання в романі І. Роздобудько “Зів’ялі квіти викидають”.

Зів’ялі квіти, які зберігаються в душі у вигляді жалю за минулим або нездійсненим, треба викидати. Про це – історія двох актрис, колишніх “зірок” радянського кіно, і однієї молодій жінки, яка доглядає за ними в притулку для самотніх акторів. Все життя ці актриси запекло ворогували між собою, адже були суперницями в коханні до чоловіка, який виявився не вартим любові та самопожертви. І тільки наприкінці життя обидві зрозуміли, що могли б бути... найкращими і найвірнішими подругами.

Мета роботи – якомога повніше зафіксувати коло лексем з прямим і переносним значенням на ознаку лексико-семантичного поля “кохання” в прозі І. Роздобудько, а саме на нашому матеріалі.

Актуальність дослідження обумовлена пильною увагою сучасної лінгвостилістики до специфіки ідіостилів окремих письменників (праці В.П. Григор’єва, Л.В. Зубової, Н.А. Кожевнікової, Е.А. Некрасової, Н.К. Соколової, С.В. Старцевої, Л.Д. Бугайової, Н.С. Полотнової та ін.). Вона також пов’язана із зростаючою зацікавленістю проблемами організації внутрішнього лексикону людини, з маловивченістю когнітивного рівня мовної здатності і концепта як одного з основних термінів когнітивної лінгвістики щодо художнього ідіостилу.

Макрополе “любов” в прозі І. Роздобудько є досить суттєвим фрагментом індивідуальної картини світу автора і являє собою складну мисленнєву сутність, що формується у свідомості письменниці смисловими планами: “почуття гарячої душевної прихильності, потяг до коханої, почуття глибокої та щирої прихильності до Батьківщини (рідної землі) і друзів”.

Наприклад: *“Кохання – це те, що не повинно виходити з голови. Воно існує на рівні грудей (але поза серцем. Десь посередині. Де, як кажуть, міститься 21 грам душі) й трохи нижче від шлунка. Тобто там, де болить найбільше. Голова – ворог кохання”* (16).

Перераховані смислові прошарки групи на означення любові не мають чітких меж і виявляють нерозривну злитість в ідіостилі І. Роздобудько, що свідчить про виняткову своєрідність досліджуваного мисленнєвого утворення.

У художній творчості письменниці досить багато різних тропів, які надають творам емоційного забарвлення, багатства слова. Проте найпочесніше місце, на нашу думку, займає метафора. Звернімо увагу на такі метафори: *“Велике кохання, на яке вона чекала, прийшло несподівано у вигляді набагато старшого чоловіка, режисера, особистості настільки харизматичної, що його мовчання було вагомішим за слова десяти не менш визначних людей...”* (33).

Метафори І. Роздобудько мають індивідуальний характер, допомагають детальніше проаналізувати особливий стиль авторки. Але перед тим, як почати вже безпосередньо аналізувати метафоричну систему письменниці, хотілося б звернутися до тлумачення самого поняття метафори, а також до розвитку поглядів на природу метафори.

Метафора [1, 307] (грец. *μεταφρά*, букв. – перенесення) – семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об’єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об’єктами при відображенні в свідомості мовця. Ще Аристотель вважав метафору водночас і порівнянням (без слова “як”). Але у порівнянні фігурують обидва члени зіставлення, тоді як у метафори один член уподібнення здебільшого тільки має на увазі. Тому її ще називають “прихованим порівнянням”: *“Те, що вона була кретинкою (вважайте – собакою), поширювалося лише на цю ділянку її свідомості”* (34); *“Інакше він, увесь світ, утратив глузд”* (35); *“Мабуть, ця стара жінка в ще старішій гойдалці була такою самою – скупченням нервів, судячи з її сухорлявої статури та стриманої поведінки”* (44); *“Стефка знала, що вона ніколи не виходить ані до кореспондентів, котрі часом навідуються сюди, щоб написати сльозогінний матеріал, ані до інших “данаїців”, котрі до свят приносять у притулок свої дари”* (47).

Метафора полягає у використанні певної лексики для позначення фактів і явищ, подібних за деякими ознаками до тих, які позначає ця лексика. Наприклад, у реченні: *“А ще вона хотіла особисто вибрати ту доленосу курку – бажано білу в чорну цяточку (або навпаки) – “курочку Рябу”, прародительку Всесвіту”* (71) обігрується поняття давньої дискусії людства: що було першим, курка чи яйце. От як пояснював О. Потебня [2, 16] назву рослини мати-й-мачуха: *“Рідна мати любить, як літнє сонце гріє, а мачуха любить – холодна, як зимове сонце, як зима”*. Саме цей приклад і погляд ліг в основу назви тієї рослини. Особливість її полягає в тому, що поверхня її листя блискуча й холодна, а нижня – білувата, тепла, м’яка, ніби вкрита білим павутинням. Таким чином, рослина є “матір’ю” і “мачухою”. Якщо в цьому прикладі можна говорити про метафору як усвідомлене порівняння, то в далекі від нас часи метафора була і наслідком первісного отождоження різних об’єктів.

Метафора – основний шлях постання нових значень слова. Метафора є загальним розвитком порівняння. Якщо при порівнянні предмети лише зближуються, то в метафорі ознаки додаткового предмета повністю переносяться на основний предмет, а додатковий предмет повністю опускається. Складніші види метафор в чомусь подібні до загадок, “відгадування” яких активізує читацьке сприйняття, приносить естетичну насолоду.

Як і інші тропи, метафора сягає своїм корінням антропоморфного та пантеїстичного світовідчуття. У повсякденній роботі користуємося метафорами, у яких вже не відчувається їх образність:

“Я вже думав, що ніколи, ніколи не відчую смак своєї юності, молодості” (78).

Чи не найчастіше маємо справу з атропо-, зоо-, та ботаноморфною метафоризацією – “оживленням” предметів і явищ, приписуванням їм властивостей людей, тварин, рослин. На позначення цього виду метафори вживають кілька термінів – персоніфікація, уособлення, втілення.

Іноді персоніфікацію розглядають як різновид уособлення, іноді, навпаки, уособлення вважають “вужчим” від персоніфікації, хоч стилістично це – прямі відповідники: персоне = особа. Крім того, про персоніфікацію (уособлення) мовиться і в тих випадках, коли йдеться про втілення в одній особі (персонажі) певних збірних та типових рис, абстрактних категорій тощо, – і в таких випадках маємо справу вже не з метафорою як тропом, а з принципом образотворення в широкому розумінні.

Усе це сприяє виробленню термінологічної чіткості. Тож, цей вид метафори можна означити аксіоматичними і поки нетермінологічним поняттям “оживлення”. Зворотнім видом постає опредмечення – уподібнення людських якостей, абстрактних понять, мислительних і психічних процесів речового, предметного, матеріального світу: потік свідомості, глибина узагальнень, ланцюжок асоціацій, гострота розуму.

Ще один вид метафори – у(роз)подібнення предметів, речей, явищ, аспектів зовнішнього світу, проєктованих ніби на себе самих: “Я сховала фотографію в кишеню халата й ще раз кинула погляд на самотній чорний фотель біля вікна. Вечір напередодні зимових свят зробив зі мною казкову річ: “старий генерал” видовжився, виструнчився і відсалютував мені за всіма правилами військового етикету. Я усміхнулася йому і тихо-тихо зачинила двері” (179).

Різновидів оживлення є кілька, основні з них – антропоморфізація (персоніфікація або ж уособлення), зооморфізація, ботаноморфізація. Основні різновиди опредмечення – це уподібнення до предметів і уподібнення до явищ. У тих випадках, коли перенесення назви з одного предмета (явища, дії, ознаки) на інший закріплюється в мовній системі як постійна (регулярно відтворювана у спілкуванні номінація), можна констатувати явище лексичної метафоризації. При цьому з’являються нові контексти сполучуваності переносної назви, які відповідають новим системам лексико-семантичних варіантів багатозначного слова.

Лексичні метафори, представлені в узуально вживаних лексико-семантичних варіантах, мають властивість втрачати свою первісну образну виразність, засновану на засадах порівняння, зіставлення відповідних ознак двох предметів. Порівняймо щодо цього втрачену первісної метафоричності виділеними словами: *залізна воля, ніжка стола, втрачати надію* тощо.

Як правило, художні метафори визначають індивідуально-творчу манеру окремого письменника, характеризуються зближенням на ґрунті порівняння або асоціацій найвіддаленіших елементів реальної дійсності. Художнім метафорам, на відміну від лексичних, не властива вільна відтворювальність у комунікативній практиці носіїв мови. Вони практично не виходять за межі творчої практики окремих авторів.

Тропеїчна система у художньому тексті представлена такими різновидами тропів: епітет, порівняння, метафора, метонімія, синекдоха тощо. Але одним із основних тропів є метафора: слово чи словосполучення, яке розкриває сутність і особливість одного явища через перенесення на нього схожих ознак і властивостей другого явища. При цьому прямі ознаки поєднуються з переносними.

Лексична метафора як своєрідна модель формування лексико-семантичних варіантів багатозначного слова реалізується за певними закономірностями, представленими в регулярних взаємозв’язках між порівняльними предметами, явищами і ознаками.

Отже, метафору можна розглядати як найкоротший і нетривіальний шлях до істини, бо вона, вихоплюючи і синтезуючи за асоціаціями певні ознаки, переходить світ предметів з усталеної таксономії на вищий щабель пізнання – у світ смислів.

Список використаних джерел

1. Українська мова : енциклопедія / ред. кол. В.М. Русанівський [та ін.]. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 752с. : іл.
2. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – С. 221-226.

Summary. Linguistic and stylistic research works define the problems of texts composition and verbalization of main universal conceptions in the light of author’s world outlook.

Key words: metaphor, linguistic style, individual language, metaphorical conversion, lexical interpretation.

К ПРОБЛЕМЕ ЯЗЫКОВОГО СТРОИТЕЛЬСТВА НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье рассматривается языковая ситуация на постсоветском пространстве, на примере Республики Мордовия. В современной России сложной и трудноразрешимой является межнациональная и межъязыковая проблематика. Пути решения этих проблем можно выработать на основе изучения позитивного мирового опыта. Одним из основных направлений современного языкового строительства, на наш взгляд, является выработка терминологии на языках титульных наций, а также фактическое и реальное равноправие государственных языков в титульных национальных республиках.

Ключевые слова: языковое строительство, межнациональные проблемы, языковая политика, терминотворчество, национальное самосознание, государственный язык, титульная нация, терминология.

В нашу сложную современную эпоху межнациональная, межъязыковая проблема стала глобальной и трудноразрешимой. Межнациональные, межъязыковые проблемы которые, в частности, были подняты в прибалтийских государствах, в Югославии, Канаде, а затем и во всех независимых государствах СНГ, были далеко не случайными.

В связи с актуальностью вышеназванной проблемы следует осветить некоторые вопросы, касающиеся языкового строительства и терминотворчества в языках различных систем в условиях демократизации общества, дестабилизации и дискомфорта в бывшей нашей стране и интеграции в европейско-американских государствах, что выдвигает необходимость установления контактов между разноязычными народами Земного шара.

В период вульгарной социологии взаимоотношение общества и языка освещались с антинаучных позиций. Позднее, в годы сталинского догматизма и застоя вопросы дальнейшего развития национальных языков трактовались с точки зрения лишь насильственного сокращения языков небольших этнических групп, что говорит об ускорении процесса ассимиляции культур и языков наций, народностей в бывшем советском регионе. Взаимобогащение языков объяснялось крайне односторонне, а именно не на основе объективной идеи свободного развития русского и других национальных языков, а за счет вытеснения исконно национального под видом прогрессивного влияния процесса интернационализации. Однако истинный интернационализм не означает национальный нигилизм, а подразумевает свободное развитие всех равноправных языков, включая языки даже небольших этнических групп.

Как показывает мировая практика лингвоэтнического строительства, языковые проблемы решаются демократическим путем на основе взаимного уважения к языковым традициям, обычаям, религии сосуществующих национальностей и даже маленьких этнических групп.

При нарушении демократических принципов, при отсутствии свободы выбора и функционирования государственных языков в различных регионах бывшего СССР, на других континентах возникали территориально-государственные и национально-языковые проблемы, а при соблюдении демократии – нет. Так, например, в Швейцарии во всех сферах жизни функционируют три государственных языка, а именно немецкий, французский, итальянский языки и ретороманский в устном общении. Поэтому здесь нет межнациональных, межъязыковых разногласий, ибо все решается на основе законов демократии цивилизованного государства. Все вышеперечисленные языки равноправны, они не ущемляются, не превозносятся, ни одному из них никакие привилегии не предоставляются.

Далее, в другой небольшой немецкоязычной стране – Люксембурге функционируют немецкий и французский государственные языки, которые равноправно употребляются во всех сферах жизни, что свойственно демократическому, цивилизованному государству.

В отличие от цивилизованного мира, в бывшем СССР, в странах СНГ, в том числе и в России, в Мордовии происходит нечто обратное с расширением функций национальных государственных языков. На бумаге государственными языками объявляются языки коренных национальностей и русский язык как язык межнационального, международного общения, но на деле изменения в сторону расширения функций государственных языков происходят слишком медленно. В этом можно убедиться, проанализировав языковую ситуацию в Мордовии, где объявленные государственными мордовские и русский языки функционируют не в одинаковой степени активности, языковая практика не основана на принципе равноправия между языками.

Для равноправного функционирования в качестве государственных языков в современном постимперском пространстве национального и межнационального, международного необходимо наличие соответствующих демократических институтов в их развитии, что связано с экономическим богатством, финансированием, политической стабильностью, которые *должны* способствовать осуществлению демократической языковой политики.

Словом, языковое строительство и функционирование государственных языков должны быть основаны: 1) на историко-культурно-этнографическом факторе, что органически связано с орфоэпическими и орфографическими, графическими языковыми традициями коренного населения, в том числе русского; 2) на политическом факторе, обуславливающим создание соответственного механизма реализации демократической языковой политики.

Каждый язык, независимо от его генетической основы и структуры, развивается и совершенствуется, функционируя в тех или иных масштабах под воздействием объективных и субъективных языковых ситуаций. В частности, литовский, латвийский, эстонский, украинский, белорусский, казахский, узбекский, туркменский языки широко употребляются как государственные языки в отдельных странах СНГ не в пример государственным языкам коренных национальностей в бывших автономных республиках России. Возьмем, к примеру, языковую ситуацию в Мордовии, где одинаково активно должны функционировать два государственных языка: мордовский (мокша и эрзя) и русский. Однако на деле нет равноправия в употреблении этих языков, поэтому следует расширить сферу функционирования мордовского языка до уровня русского.

До сих пор все мероприятия: конференции, собрания, а также преподавание в школах и вузах в основном проводились только на русском языке. Теперь в этом отношении ситуация изменилась. Конечно, трудновато с ходу дело сдвинуть с мертвой точки, трудновато расширить сферу распространения мордовского языка на одинаковых правах, в одинаковой степени с русским. Правда, в последнее время увеличилось число мордовских школ, мордовских групп в русских школах и в дошкольных учреждениях, открылись мордовские гимназии. Выходят новые мордовские газеты в Саранске, отдельных районах республики и за ее пределами. Но этого слишком мало для удовлетворения духовных потребностей мордовского народа.

Одним словом, нам следует прилагать максимум усилий для равноправного функционирования мордовского, русского и других национальных языков Республики Мордовия.

Необходимость изучения языков коренной национальности, дающей название республике нации, утверждается и в научной литературе.

Надо, чтобы и русские, а также представители других национальностей, проживающие в республике, имели возможность для изучения языка коренной национальности. Это, безусловно, позволит активно использовать их во всех отраслях народного хозяйства, а также способствовать улучшению межнациональных контактов и укреплению дружбы и братства народов.

В современных условиях экономической дезинтеграции, дестабилизации и определенной политизации нашей жизни, изменения социально-экономического базиса меняется и терминология: появляются новые термины, новые заимствования, интернационализмы-европеизмы, интернационализмы-арабизмы, интернационализм-латинизмы, интернационализмы-тюркизмы и т.д. В частности, в мордовских языках появились новые термины типа приватизация, рыночная экономика, политическая конфронтация, социальное напряжение, партократия, авторитарность, консенсус и др.

Мы полагаем, что при развитии терминологии отдельных национальных языков следует исходить из потенциальных возможностей языков.

Расширение и углубление взаимоотношений между народами способствует взаимообогащению языков и образованию общелексического фонда, что связано с процессом интеграции во всех сферах жизни, функциональным и структурным развитием национальных языков отдельных народностей и этнических групп.

Достижения современной науки и техники оказывает благоприятное влияние на развитие и совершенствование языков. Но при этом нельзя абсолютизировать ни социальной функции, ни структурных законов развития языков, следует добиться диалектического единства экстралингвистических и лингвистических факторов.

Мы считаем, что в современных условиях стремления к экономической, политической самостоятельности республик, к развитию национального самосознания, к стремлению сохранения национально-языковых традиций при развитии языков необходимо учесть:

- 1) культурно-этнический;
- 2) экономический;
- 3) политический;
- 4) демократический аспекты совершенствования разносистемных языков.

В современных условиях цивилизованного мирового сообщества, когда владение несколькими языками стало уже весьма распространенным явлением, а билингвизм – обычным для каждого

індивіда, говорити про конкурентоспособність того чи іншого мови в інформаційному просторі, по-видимому, треба з урахуванням дійсного положення його в тому чи іншому регіоні.

Не секрет, що мова того народу, який численно переважає аборигенів, поступово, але правильно, засоряється і поступово замінює їх мову. В сучасних ж умовах інтенсивного розвитку електронних засобів масової інформації це відбувається досить швидко. російська мова, помітно стає втрачати свою самобутність. А що говорити в такому випадку про мову 860 тисячного мордовського народу. Він дуже сильно заповнюється російськими запозиченнями, рідні слова витісняються русизмами, а в останнє час – англо-американизмами. Це, безсумнівно, знижує конкурентоспособність мордовського мови в інформаційному просторі. Насправді стоїть необхідність підтримки чистоти мордовського мови, збереження його самобутності. Багато суперечок ідеє в цьому відношенні в нинішній час, особливо по питанням орфографії іноземних проникнень і запозичень. Деякі мордовські лінгвісти бояться того, що мордовська мова і її носії – мордовський народ – зі своєю самобутністю не зможуть вийти на світову арену і залишаться в своїй скорлупі. Мені здається, що абсолютно марно, бо мордовське написання і мордовське вимовлення, а також використання своїх існуючих слів замість іноземних ніколи не перешкоджає йому бути конкурентоспособним в інформаційному і освітньому просторі. Цього немало прикладів в інших країнах.

Треба звернути увагу на статус мордовського мови, як державного. Все це по цьому статусу виконується. Мені здається, не все: він не звучить в державних органах, мало чути його в електронних засобах масової інформації, особливо в останнє час. По радіо і телебаченню ми чуємо мордовську мову всього близько одного години. Крім новин майже нічого немає.

Крім всього цього, мордовський народ до сих пор не має єдиної літературної норми, немає у нього з-за цього єдиного державного мови, що знижує його конкурентоспособність в інформаційному просторі. Крім того, існуючі дві літературні норми – мокшанська і ерзянська – як слід не використовуються. Не тільки виступлення на масових заходах, але навіть викладання в деяких школах веде на місцевому діалекті. Крім цього, кількість години для рідної мови і літератури в ряду шкіл зменшується до мінімуму, а викладання на рідній мові веде тільки в початкових класах, і це не всюди. Безсумнівно, це майже не сприяє формуванню любові до рідної мови і культури мови на ній.

Всі ці питання, на наш погляд, необхідно вирішувати дуже обдуманно і на державному рівні.

Summary. This article is devoted to the language situation in the former Soviet area, on the example of a Mordovia Republic. In modern Russia is a complex and intractable problems of ethnic and interlingual. Solutions of these problems can be developed based on the study of positive international experience. In our opinion one of the main trends in contemporary linguistic construction, is to develop terminology in the languages of the titular nations, as well as actual and real equality of official languages in the title of national republics.

Key words: language construction, international problems, language policy, terminology engineering, national consciousness, official language, the titular nation, the terminology.

УДК 811.161.2'367.32'37

Г.А. Валігура

ФОРМАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ СПІВВІДНОШЕННЯ В СИСТЕМІ РЕЧЕНЬ З ІЛОКУТИВНИМИ ПРЕДИКАТАМИ

Аналізуються формально-семантичні співвідношення у системі речень з ілокутивними предикатами. З'ясовується, чи засвідчують такі співвідношення семантичну неелементарність вказаних речень та функціональне зближення їх зі складними реченнями, яким чином створюється семантичне ускладнення простого речення, які способи вияву другої пропозиції у семантично неелементарному реченні з ілокутивними предикатами.

Ключові слова: ілокутивне дієслово, локуція, ілокутивний предикат, семантико-синтаксична структура речення, семантична неелементарність речення, каузація.

Одним із важливих мовних засобів збагачення та стилістичного оформлення мовлення є синтаксична синоніміка. Синтаксичні перетворення певною мірою є аналогами до трансформацій

одиниць слова, імен та предикатів, але здійснюються, окрім словотворчих, ще й синтаксичними засобами. Вони охоплюють перетворення структурної схеми – як предиката, так й інших членів речення; при цьому, як і у випадках словотворчих трансформацій, треба розуміти лише ті перетворення, при яких зберігається тотожність форми.

Як зазначає Ю.А.Левицький, сутність впливу структури речення як граматичної одиниці на структуру ситуації полягає в певному перетворенні цієї ситуації та співвідношення ролей ситуації з членами речення. Структура ситуації (склад її учасників) залишається незмінною незалежно від того, яким дієсловом вона представлена [3, 106]. Якщо порівняти два речення *Степан Петрович запросив обох братів і дітей на родинне зібрання* (В.Винниченко) // *Обидва брати і діти отримали запрошення на родинне зібрання від Степана Петровича*, то виявляється, що один і той же предикат може бути виражений співвідносними формами, що мають різноманітні синтаксичні властивості. При незмінному характері ситуації змінюється спосіб її передачі. Якщо перше речення передає ситуацію як дію (підмет – агенс), то друге – як процес (підмет – неагенс). У даному випадку варто розрізнити реальну конкретну ситуацію (подію), що є фрагментом дійсності, і ситуацію, що є зовнішньою семантикою речення. У двох наведених реченнях ситуація залишається незмінною (обидва речення мають однаковий ілокутивний результат), а семантика речення визначається способом передачі цієї реальної ситуації та структури речення. Вплив структури речення на спосіб репрезентації ситуації полягає у виборі дієслова-предиката і підмета: певну роль відіграє характер підмета, з яким це дієслово вступає в предикативні відношення.

Мета статті – дослідити формально-семантичні співвідношення у системі речень з ілокутивними предикатами, з'ясувати, чи засвідчують такі співвідношення семантичну неелементарність вказаних речень та функціональне зближення їх зі складними реченнями.

Співвідношення ілокутивного та перлокутивного висловлень *Степан Петрович запросив обох братів і дітей на родинне зібрання* (В.Винниченко) // *Обидва брати і діти отримали запрошення на родинне зібрання від Степана Петровича* утворюють конверсивні трансформації, сутність яких полягає в заміні одного стану на протилежний (*запросив – отримав запрошення, вмовив – погодився, наказав – отримав наказ* тощо). Якщо ж порівняти два речення: *Молода бариня...виписала з свого села нового прикажчика* (Панас Мирний) // *Молодий прикажчик виписаний із свого села молодю баринею*, то очевидно, що в них окрім семантичного перетворення (дія – стан, агенс – неагенс), можна простежити й формальне (дієслово з активної форми переходить у пасивну, підмет перетворюється на додаток).

У такий спосіб утворюються кореферентні співвідношення. Як зазначає Н.В.Гуйванюк, кореферентні співвідношення в синтаксисі як різновид формально-семантичних співвідношень можна розглядати як на синтагматичному, так і на парадигматичному рівнях. Проте найбільш доцільно розглядати їх з позицій комунікативно-прагматичних інтенцій мовця – творця як окремих висловлень, так і зв'язного мовлення взагалі [2, 16].

К.Г.Городенська вважає такі перетворення особливим типом дериваційних перетворень, що відбуваються в межах спільної власне-семантичної структури речення. У семантико-синтаксичному ярусі предикатна, результативна, об'єктна і суб'єктна синтаксеми трансформуються у предикатну, об'єктну і суб'єктну синтаксеми, яким у формально-граматичній структурі відповідають присудок, присудковий (прідієслівний) другорядний член речення і підмет [1, 70].

Із формально-граматичного боку пасивна конструкція залишається двоскладним реченням, але, на відміну від базової двоскладної активної конструкції, у ньому порушені кореляції між семантико-синтаксичними функціями суб'єкта і об'єкта дії та формами їх вираження.

Вживання безособової дієслівної форми в пасивному стані використовується тоді, коли бажано не називати агенса дії, тому безособові конструкції дають можливість зменшити кількість актантів речення, пор.: *Суд призначив його адвокатом – Його призначено адвокатом.*

Каузативність у реченнях з ілокутивними предикатами дає змогу трансформувати їх таким чином: “суб'єкт – дія – об'єкт” — “об'єкт – дія” — “об'єкт – каузований стан”. Пор.: *Голова закрив засідання – Засідання закривається; Засідання закрите.*

У результаті трансформацій зазначених типів виникають двоскладні конструкції типу *Засідання закривається*, іменного типу *Засідання закрите* та односкладне речення безособового типу *Засідання закрито*. Об'єктний зміст у похідних конструкціях зберігається, причому в першому випадку на синтаксичному рівні при переході від активної моделі до пасивної спостерігається ще одна конструкція – неозначено-особові речення типу *Засідання закривають // Засідання закрили.*

Для поліпредикативних конструкцій характерні різноманітні синонімічні перетворення (трансформації, варіації), заміна одних предикативних засобів іншими (як у межах простого речення, так і в структурі складного). Напр.: *Полковник наказав війську йти в наступ; За наказом полковника військо йтиме (піде) в наступ; Отримавши наказ полковника, військо піде в наступ; Полковник наказав, щоб військо йшло в наступ; Військо піде (пішло) в наступ, бо наказав полковник.*

Синонімічний ряд формально-семантичних перетворень ілокутивних висловлень можна продовжити; це залежить від словотвірних можливостей його компонентів, а також від смислової та стилістичної доцільності. Усі співвідносні речення характеризуються поліпредикативністю (*наказав (за наказом) – йде (йтиме, піде, пішло) у наступ*), полісуб'єктністю (*полковник, військо*), політемпоральністю (дія неоднчасна, послідовна – *наказав та йде*).

Незважаючи на те, що в різних реченнях містяться одиниці різних синтаксичних рівнів (напівпредикативна, предикативна, непередикативна), всі вони мають спільні граматичні значення – спільність у вираженні таксисних предикативних значень часу, модальності, особи, вторинних предикативних одиниць щодо первинного домінуючого предиката. Саме це граматичне значення робить вказані конструкції одиницями одного рівня – поліпредикативними, що об'єднують на таксисній основі по дві предикативні одиниці в одному реченні, що повідомляє про послідовність двох реальних дій двох осіб (полісуб'єктність, полімодальність, політемпоральність).

До дієслів із значенням волевиявлення приєднуються підрядні з'ясувальні частини сполучником *щоб*, який у процесі їх згортання редукується, а предикат у формі особового дієслова змінюється інфінітивом, який, потрапивши в безпосередній зв'язок з опорним дієсловом головної частини, набуває функції придієслівного другорядного члена з об'єктним значенням, пор.: *Лікар дозволив, щоб хворий піднявся – Лікар дозволив хворому піднятися*. Напр.: *Гнат обіцяє, що більше не купуватиме цукорків [цукерок – Г.В.] (У.Самчук) // Гнат обіцяє більше не купувати цукорків*.

Різні форми ускладнення семантичної структури речення – постійний процес, у якому створюються закономірності формування смислів у мовному середовищі. Ці закономірності, як твердять дослідники, базуються на відношеннях: предметних, тобто таких, що наявні в об'єктивній дійсності; семантичних, тобто тих же предметних, але виражених у мові; синтаксичних, формальних (формах і позиціях членів речення й самого речення в мовному потоці) [див. про це: 5]. Розрізнення предметних і семантичних відношень виражає розвиток засобів мовного вираження змісту (смислів) та їх специфіку. Наприклад, у реченнях *Параску запрошено до молодого дяка кумою (Панас Мирний) // Молодий дяк запросив Параску до себе кумою* ті ж предметні відношення, але виражені вони різними формами, тобто мають обернене семантико-синтаксичне значення. Це є конверсивні синтаксичні ряди конструкцій, які об'єднані тими ж предметними відношеннями, але по-різному оформлені у мові.

Такі трансформації відбуваються в межах спільної власне-семантичної структури речення. Для конструкцій з ілокутивними дієсловами характерні такі кореферентні співвідношення:

1) модифікаційні: *Директора звільнили згідно з наказом райвно (З преси) // Директора звільнили відповідно до наказу райвно*. Модифікаційні співвідношення, як свідчать приклади, не пов'язані зі зміною основного лінгвістичного значення співвідносних одиниць. Варіантом модифікаційних співвідношень є співвідношення в системі обставинних синтаксем зі значенням причини. У внутрішньо-синтаксичній структурі речення вони виражаються за допомогою прийменниково-іменникових словосполучень, як-от: *погодитися – зі згоди, за згодою; розпорядитися – за розпорядженням, відповідно до розпорядження, у зв'язку з розпорядженням; наказати – за наказом, згідно з наказом, на підставі наказу, на основі наказу; намовити – з намови, за намовою; просити – на прохання, на основі прохання; вирішити – згідно з рішенням; вимагати – на вимогу, за вимогою тощо*. Наприклад: *Повідомляю вас про це за рішенням федерального уряду (В.Безорудько) // Повідомляю вас про це відповідно до рішення федерального уряду // Повідомляю вас про це згідно з рішенням федерального уряду*.

2) транспозиційні: *Петренка назначили секретарем // Петренка назначено секретарем*. Прикладом транспозиційних співвідношень є співвідношення дієслівних синтаксем та форм на -но, -то. Транспозиційні співвідношення предикативних синтаксем відбуваються при збереженні загального синтаксичного значення (предикативності) і семантичної позиції в структурі речення, як-от: *Міюського теж запросили на раду (Ю.Мушкетик) // Міюського теж запрошено на раду*.

Оскільки ілокутивне дієслово найчастіше, як вже зазначалось, поєднується з об'єктним інфінітивом, то варто відзначити транспозиційні співвідношення об'єктних синтаксем. Вони представлені кореляційними інфінітивами з відмінковими та прийменниково-відмінковими формами. І.І.Слинько звернув увагу на те, що інфінітив найчастіше корелює із знахідним та родовим девербатива і не може, наприклад, замінити орудний чи місцевий відмінки, через те що "може бути наближений тільки до найзагальнішого і безпосереднього значення об'єкта" [4, 27]. Це особливо характерно для ілокутивних дієслів: *прошу допомогти – прошу що? допомоги; заборонив приїхати – заборонив що? приїзд*. Напр.: *Росія заборонила ввезення продукції тваринництва з України (З преси) // Росія заборонила ввозити продукцію тваринництва з України*.

Об'єктний інфінітив замінюється віддієслівним іменником, як-от: *Але рада старшин вибори нового кошового призначила на післязавтра (В.Малик) // призначила вибирати; Першого січня фельдмаршал Дибич-Забалканський озвався до поляків маніфестом, він ознайомив в ньому, що*

імператор доручив йому командування армією (Л.Старицька-Черняхівська) // *доручив командувати*.

3) *інтерверсивні: Кар скликав загальні збори команди* (М.Трублаїні) // *Загальні збори команди скликані Каром*.

Кореферентні інтерверсивні співвідношення, зазначає Н.В.Гуйванюк, ґрунтуються насамперед на основі опозиції агентивності // деагентивності актантів [2, 199]. Для конструкцій з ілокутивними предикатами поняття *агенса – пацієнса* є необхідним, тому значну групу інтерверсивних співвідношень становлять конструкції з ілокутивним предикатом каузативного впливу, що викликає певний стан суб'єкта. Напр.: *Його виступ розчарував Марійку* (О.Донченко) // *Марійка розчарувалася його виступом (в його виступі; з його виступу)*.

Понятійна категорія суб'єкта, діяча, виконавця дії в ілокутивних реченнях переважно виражається називним відмінком і відповідає синтаксичному значенню “незалежної субстанції – носія предикативної ознаки”. Однак ця понятійна категорія може виражатися іншими мовними засобами, що не співвідносяться з граматичним підметом, як-от: *Турецький падишах об'явив війну цариці Катерині* (В.Малик) // *Турецьким падишахом об'явлено війну цариці Катерині; Козаки й ладжинці обрали полковником Анастаса Дмитрієва* (Ю.Мушкетик) // *Козаками й ладжинцями обрано полковником Анастаса Дмитрієва*. У випадках “усунення” суб'єкта повідомлення головний акцент падає на предикат.

4) *метатаксичні: Охоронник, з наказу Храпкова, взяв його під догляд* (І.Ле) // *Охоронник взяв його під догляд, бо так йому наказав Храпков; Вже стільки разів Сірко домагався, аби скликати в долині Росави раду* (Ю.Мушкетик) // *Вже стільки разів Сірко домагався скликати в долині Росави раду*.

Метатаксичні кореферентні співвідношення – це співвідношення різноструктурних функціонально еквівалентних поліпредикативних висловлень. Вони будуються на предикативній ускладненості простого речення, що робить його функціонально й інформативно еквівалентним з реченням складним [2, с. 225]. Ілокутивні дієслова утворюють у сполученні з об'єктним інфінітивом двосуб'єктні конструкції, що виражають основне і другорядне повідомлення про складну ситуацію дійсності. Предикат основного повідомлення реалізує сам ілокутивний акт; водночас здійснюється і реалізація комунікативної настанови мовця – домогтися певних результатів. Синтаксичні інфінітивні конструкції типу *Я повелів йому піти* та складнопідрядні речення *Я повелів йому, щоб він пішов*, які в рамках формальної морфолого-синтаксичної класифікації представляють самостійні синтаксичні одиниці, насправді є лише формальними варіантами конструкцій з предикатними актантами.

Отже, для конструкцій з ілокутивними предикатами характерні різноманітні синонімічні перетворення (трансформації, варіації), заміна одних предикативних засобів іншими як у межах простого речення, так і в структурі складного. Формально-семантичні співвідношення засвідчують їх семантичну неелементарність, функціональне зближення зі складними реченнями. Основними типами таких співвідношень є: модифікаційні, транспозиційні, інтерверсивні та метатаксичні.

Список використаних джерел

1. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / Катерина Городенська / [АН України. Ін-т мовознавства; відповідальний ред. І. Р. Вихованець]. – К. : Наук.думка, 1991. – 192 с.
2. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Ніна Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
2. Левицкий Ю. А. Основы теории синтаксиса / Ю. А. Левицкий. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 236 с.
3. Слинько І. І. Інфінітив у функції другорядних членів речення / І. І. Слинько // Українська мова і література в школі. – 1961. – № 6. – С. 21–37.
4. Чейф У. Л. Значение и структура языка / Уоллес Чейф. – М. : “Прогресс”, 1975. – 432 с.

Summary. Analyses the formally-semantic correlation in sentences with illocutive predicates. The main types of formal semantic correlation between illocutive sentences and other syntactic structures are described thus confirming non-elementary nature of their semantics.

Key words: communicative intention, speech act, locution, illocution, illocutive verb, illocutive predicate, semantic-syntactic structure of a sentence, non-elementary nature of semantics, causation.

ВІДАНТРОПОНІМНІ МІКРОТОПОНІМИ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

У дослідженні здійснено семантико-словотвірний аналіз мікротопонімів Східного Поділля, в основі яких лежать антропоніми, утворені семантичним шляхом від апеллятивної лексики.

Ключові слова: *онім, антропонім, топонім, мікротопонім, мікротопонімія, апеллятив.*

Постановка проблеми. Актуальність лінгвістичного аналізу мікротопонімії Східного Поділля зумовлена тим, що вона розглядається нами як великий спектр власних назв, що сюди належать не тільки найменш значущі мелкі відображають у своїй семантиці релевантні особливості говірок, історію заселення краю, традиційну духовну та матеріальну культуру населення, зв'язки з іншими етносами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми української мікротопонімії порушуються у працях, присвячених топоапеллятивам, географічній номенклатурі й термінології: принципи номінацій гідрорельєфу неодноразово висвітлювалися у роботах Й.Дзендзелівського; над історією становлення української географічної номенклатури працював П.Чучка; географічну термінологію Чернігівсько-Сумського Полісся дослідила Є.Черепанова; О.Данилюк уклала "Словник народних географічних термінів Волині". Однак і досі залишається низка нерозв'язаних проблем, пов'язаних із вивченням локальних мікротопонімів. Відантропонімні українські утворення вже були предметом досліджень Д.Бучка, М.Демчук, М.Дуйчака, М.Худаша, і трохи не кожен із них указував на труднощі, які виникають при потребі розрізнити антропонімні та відапеллятивні утворення.

Джерельну базу пропонованого дослідження склали матеріали експедиції, під час якої було обстежено 16 історичних поселень Східного Поділля.

Метою статті є виявлення й класифікація відантропонімних мікротопонімів Східного Поділля. Проведене дослідження є важливим кроком у заповненні лакунів вивчення української мікротопонімії.

Виклад основного матеріалу. Мікротопонім – вид топоніма, власна назва невеликого місця чи географічного об'єкта чи частини макрооб'єктів (лісів, урочищ, полів, сінокосів, стежок, пасовищ, окремих каменів тощо). Для мікротопонімів здебільшого характерний тісний зв'язок з апеллятивами, особливо з географічними термінами. Серед усіх видів власних назв вони стоять найближче до загальних слів, зберігаючи свою мотивованість. Межею між ними є те, що мікротопоніми закріплені за конкретними фізико-географічними об'єктами. Мікротопоніми семантично близькі до загальних назв, проте визначаються меншою граматичною стійкістю, історично мінливіші. Їх специфіка тісно й органічно пов'язана з різними особливостями іменованих об'єктів [3, 318].

За семантикою твірних основ східноподільський мікротопонімікон поділяємо на дві групи: відапеллятивні та відонімні утворення. Твірними основами відонімних мікротопонімів виступають антропоніми, ойконіми, мікротопоніми, гідроніми. Серед відантропонімних мікротопонімів найбільшу групу утворюють назви, твірними основами яких виступають слов'янські автохтонні імена різної структури, тобто, імена "праслов'янського походження або утворені пізніше, вже в антропонімії того чи іншого конкретного слов'янського народу, на споконвічно слов'янському мовному ґрунті" [2, 13].

Найчисленнішу групу презентують найменування мікротопонімів, в основі яких лежать антропоніми, утворені семантичним шляхом від апеллятивної лексики. Антропонімний матеріал виступає практично в усьому спектрі аналізованих назв. Семантичний зв'язок між апеллятивом і топоосною може бути як безпосереднім (об'єкт цілком реально відповідає лексичному значенню апеллятива) та опосередкованим (в основу номінації мікрооб'єкта покладено принцип близькості номінованого мікрооб'єкта до певної реалії). Виокремлену нами групу мікротопонімів, мотивованих слов'янськими автохтонними відапеллятивними іменами чи пізнішими прізвищами, умовно можна поділити на декілька підгруп (за основу взято класифікацію Л.Білінської):

1. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені слов'янські автохтонні відапеллятивні імена чи пізніші прізвища, мотивовані назвами тварин, частин тіла людини чи тварини: *Борсуки* (урочище), *Заячий Горб* (долина), *Рогулець* (рогуля – "корова") (поле), *Гусяче* (поле), *Кривуля* (річка);

2. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені слов'янські автохтонні відапеллятивні імена чи пізніші прізвища, мотивовані назвами дерев, кущів і сільськогосподарських рослин: *Конопляники* (долина), *Гарбузівка* (хутір);

3. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені слов'янські автохтонні відапеллятивні імена чи пізніші прізвища, мотивовані назвами риб, комах, птахів: *Бузькова Вулиця* (бузько – "лелека"),

Карасів Млин (ставок), *Павукова стежка* (дорога), *Лелече* (поселення), *Линовий Став* (озеро);

4. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені слов'янські автохтонні відапелятивні імена чи пізніші прізвиська, мотивовані назвами предметів побуту, знарядь праці: *Лемешівка* (історичне поселення), *Кроснів* (кросно – “ручний ткацький верстат”) (поле);

5. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені слов'янські автохтонні відапелятивні імена чи пізніші прізвиська, мотивовані назвами страв чи продуктів харчування: *Пшенична* (вулиця), *Коржівка* (село), *Пирогів* (село);

6. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені слов'янські автохтонні відапелятивні імена чи пізніші прізвиська, мотивовані назвами явищ природи: *Морозівський Став* (ставок), *Грозина* (діброва), *Градобій* (поле);

7. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені прізвиська відапелятивного походження на означення родинної чи соціальної належності: *Материзна* (ліс), *Дідичів* (гай), *Князівський сад* (урочище);

8. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені прізвиська відапелятивного походження на позначення професії чи роду занять: *Кравцева* (вулиця), *Ковалівка* (поселення), *Бондарове* (поле), *Чабанівка* (хутір).

На думку М. Бірили, антропоніми, утворені від назв професій, є “...своєрідним дзеркалом, що відображає історію розвитку лексичної системи мови” [1, 3].

9. Мікротопоніми, в основах яких засвідчені прізвиська відапелятивного походження на означення етнічної належності: *Мазури* (куток), *Польський Кут* (вулиця), *Москалева Криниця* (урочище).

Відносно меншу групу складають найменування мікрооб'єктів, утворені від християнських імен у повній, повній суфіксальній, а також усіченій та усічено-суфіксальній формах. Перша підгрупа ілюструється такими прикладами: *Антонівка* (куток), *Василівка* (поселення), *Глібівка* (поселення), *За Павлом* (криниця).

Значно більша кількість мікротопонімів утворена від християнських імен в усіченій та усічено-суфіксальній формах: *Аксенчукова* [<Аксенчук <Авксентій] (долина), *Андрушково* [<Андрушко <Андрій] (урочище), *Коло Гнатка* [<Гнатко <Ігнатій] (дорога), *Панькова Долина* [<Панько <Пантелеймон] (пасовище), *Сафатова Долина* [<Сафат <Йосафат] (урочище).

У мікротопонімії Східного Поділля, як і інших регіонів, значно рідше для творення мікротопонімів використовуються жіночі імена. У зібраному нами матеріалі жіночі імена православного календаря використано для творення мікротопонімів: *Настасина Гора* (горб), *Варварин Клин* (поле), *Коло Марії* (дорога), *Софійна Долина* (пасовище), *Тетянин Луг* (лука), *Маринина Гора* (ліс). Кількома прикладами ілюструються мікротопоніми, утворені від чоловічих найменувань, мотивованих жіночими іменами типу: *За Євчуком* (поле), *Коло Ганинюка* (ліс), *Мелашчинюкове* (озеро), *Софіякова Скеля* (пагорб).

Висновки. Аналіз відантропонімних мікротопонімів підтверджує тісний взаємозв'язок між антропонімією та мікротопонімією, який проявляється, зокрема, у номінації конкретних географічних об'єктів за іменуваннями людей, які первісно були власниками певних реалій, проживали на цих територіях, або ж їхня діяльність була пов'язана з конкретними географічними об'єктами. У відантропонімних дериватах репрезентуються традиційні антропонімні основи – імена (переважно християнського календаря східного обряду), прізвиська, прізвиська. Для відантропонімних мікротопонімів характерна наявність специфічних суфіксальних топоформантів, які вказують на належність об'єкта певній особі. Значущість виокремлено групи назв у тому, що, як зазначають мовознавці, у багатьох випадках мікротопоніми зберігають антропонімичну спадщину часто не зафіксовану (прізвиська), або не впорядковану (прізвиська) у жодних документах і словниках.

Список використаних джерел

1. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы /М.В. Бірыла – Мінск, 1966. – 372с.
2. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст. / М.О. Демчук. – К., 1988. – 170с.
3. Тараненко О.О. Мікротопонім /О.О. Тараненко// Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004. – 824с.

Summary. The essay presents the semantic and word-formative analysis of microtoponyms of Easter Podillya, which are based on antroponyms, derived semantically from appellative word units.

Key words: *onym, antroponym, toponym, mikrotoponym, mikrotoponymy, apelativ.*

ТЕРМІНОЛОГІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ЯК ОБ'ЄКТ ЮРИСЛІНГВІСТИКИ В КОНТЕКСТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розглядаються основні аспекти юрислінгвістики, завдання, які стоять перед нею, обумовлюється необхідність лінгвістичних експертиз для врегулювання юридичних та мовних конфліктів.

Ключові слова: юрислінгвістика, лінгвістична експертиза, лінгвістична практика, юридична мова, прикладна лінгвістика.

Розв'язання мовних проблем у юриспруденції, зокрема у кримінальному праві (далі КП), давно стало актуальним і набуло великої суспільної ваги, адже за практичним використанням термінів цієї галузі права стоїть людська доля.

Сьогодні видається актуальним оформлення в самостійний напрям лінгвістики нової підгалузі – юрислінгвістики, об'єктом вивчення якої є взаємовідношення мови і права.

Сам термін *юрислінгвістика*, уживаний на позначення специфічного функціонування мови у сфері права, запропоновано в 1999 р. науковим колективом Лабораторії юрислінгвістики й розвитку мови Алтайського держуніверситету та регіональною асоціацією лінгвістів-експертів і викладачів (М. Д. Голєв, А. М. Кузнецов, Л. С. Бурдин, Н. В. Солнцева). Великий осередок фахівців, який займається проблемами юрислінгвістики, є в Кемерово. А як самостійний напрям наукових досліджень юридична лінгвістика почала формуватися ще в радянські часи завдяки працям таких учених-правознавців, як: А. С. Піголкін, Є. І. Подголін, В. М. Савицький, А. А. Ушаков та ін. Серед російських учених, які вивчають теоретичні та практичні проблеми юридичної лінгвістики – О. С. Александров, В. М. Баранов, М. Д. Голєв, Т. В. Губаєва, Н. Н. Івакіна, В. П. Малков, Н. І. Хабібулїна та ін. Вагомий внесок у розвиток вітчизняної юрислінгвістики зробили такі учені-лінгвісти й учені-юристи, як: Ю. Ф. Прадїд, Н. В. Артикуца, М. Я. Брицин, С. М. Вул, Ю. Є. Зайцев, В. П. Колїсник, М. Й. Коржанський, М. І. Леоненко, О. А. Сербенська, Б. С. Стецюк, А. С. Токарська, О. Ф. Юрчук.

Основні аспекти юрислінгвістики – це створення й функціонування спеціальної юридичної мови (природна мова у такому випадку є знаряддям законотворчої діяльності й тлумачення законів), юридичне врегулювання конфліктів, пов'язаних із використанням мови (образ, маніпуляції, заклики до насильства, плагіат тощо). Юрислінгвістика є теоретичним і методичним підґрунтям судової й слідчої лінгвістичної експертизи, спірних видів мовленнєвої діяльності, експертизи законопроектів.

На сайті “Мобільна енциклопедія – вапедія” сформульовано основні завдання, які сьогодні стоять перед юрислінгвістикою: 1) вивчення конфліктного функціонування мови, зокрема в галузі експертної практики (розроблення теоретичних основ лінгвоекспертної діяльності й конкретних методик її здійснення, експертиза мовленнєвої продукції, в правовій діяльності – судовій, слідчій, процесуально-правовій); 2) юридичне врегулювання мовних конфліктів; вивчення і практичне розроблення юридиколінгвістичних аспектів державної мови, мовної політики; 3) розроблення юридичної мови (мови закону), яка здатна обслуговувати спеціальну правову комунікацію й комунікацію звичайну (суб'єктами останньої є народ і державна влада); 4) термінологічне, перекладне й лексикографічне забезпечення юридичної діяльності; 5) лінгвістична освіта спеціалістів у галузі права, лінгвоюридична просвіта населення; 6) вивчення звичайної мовно-правової свідомості [1].

На цьому ж сайті зазначається, що юрислінгвістика тісно взаємодіє: по перше, з низкою лінгвістичних наук “ термінологією, лінгвоконфліктологією, соціолінгвістикою, лінгвоєкологією, теорією мовленнєвих актів, теорією лінгвістичної інтерпретації; по-друге, з нелінгвістичними науками “ юриспруденцією, загальною конфліктологією, комунікативістикою, герменевтикою, когнітологією, судовою психологією, експертологією [1].

Ю. Ф. Прадїд наголошує, що *юридична лінгвістика* – це прикладна наука, без якої неможливе успішне розв'язання важливих питань теорії держави і права, історії держави і права, конституційного права, криміналістики та, власне, й інших правознавчих наук. Не можна зводити предмет її дослідження лише до удосконалення юридичної термінології. Серед найактуальніших питань – визначення змісту основних понять, якими оперує юридична галузь науки взагалі [7, 226].

М. Д. Голєв розмежовує поняття *юрислінгвістики* і *лінгвоюристики*, зазначаючи, що об'єктом юрислінгвістики і лінгвоюристики є взаємовідношення мови й закону: “відношення

мови до закону вивчає юрислінгвістика, а закону до мови – лінгвоюристика; юридичний аспект мови – предмет юрислінгвістики, мовні аспекти права – лінгвоюристики” [3, 22]. М. Д. Голєв зазначає, що в основі всіх юрислінгвістичних досліджень лежать дві фундаментальні взаємопереплетені проблеми. “По-перше, це проблема співвіднесення мовних законів (норм, кодифікацій) з юридичними законами (нормами...) на шкалі юридизації. По-друге, проблема співвіднесення природної й юридичної мов, які протиставляються в аспекті антиномії безпосередньо-відображального й умовного...” [3, 43]. Зародковий стан юрислінгвістики, зазначає М. Голєв, ставить перед дослідниками взаємовідношень мови й права проблеми осмислення об’єкта і предмета нової науки, розмежування юридичних та лінгвістичних аспектів тих самих явищ на стику мови й права. На цьому етапі, наголошує дослідник, від юрислінгвістики вимагається накопичення фактичного матеріалу, спостереження та узагальнення, вивчення мовних проблем юрислінгвістики та гіпотез, розроблення методики їх дослідження [4].

П. М. Балтаджі схиляється до вживання комплексного поняття “юридична лінгвістика” і вважає, що об’єктом юридичної лінгвістики є система взаємозв’язків мови і права на різних рівнях, адже всі аспекти таких відносин нерозривно пов’язані. Мова – це національна першооснова при реформуванні правової системи, тому виділення мови права в самостійний розділ юриспруденції, який базується на синтезі лінгвістики та юриспруденції, позитивно впливатиме не лише на мову закону, а й на юридичну практику загалом [2].

О. Доценко говорить про розвиток нової галузі мовознавства “правничої лінгвістики, в межах якої сформувалися два напрями дослідження: 1) юрислінгвістика, що вивчає юридичні аспекти мови, зокрема й функціонування мов у суспільстві; 2) лінгвоюристика, предметом якої стали мовні аспекти права [5].

На нашу думку, не можна чітко розділяти ці два напрями тому, що термінолог аналізує не лише термінолексику, а й поняття, які визначають той чи той об’єкт, явище, процес тощо.

Аналізуючи сучасний стан розвитку правової лінгвістики, Ю. Ф. Прадід констатує такі факти: захищені дисертації О. М. Матвеевої (“Функціонування конфліктних текстів у правовій сфері й особливості його лінгвістичного вивчення: На матеріалі текстів, залучених до юридичної практики”), С. П. Кравченка (“Мова як фактор правоутворення і законотворчості”), В. Я. Радецької (“Мова науки криміналістики”); у вузах відкрито кафедри юридичної лінгвістики, на яких займаються лінгвістичним дослідженням конфліктних текстів, включених до юридичної практики; проводяться наукові конференції “ “Формування культури професійної мови спеціаліста: теорія і практика” (Донецький інститут внутрішніх справ), “Комунікативна культура правознавців і їх зв’язки з громадськістю ” (Львівський інститут внутрішніх справ), “Проблеми гуманітарної підготовки працівників ОВС в умовах європейської інтеграції” (Прикарпатський філіал Національної академії внутрішніх справ України), “Право і лінгвістика” (Кримський юридичний інститут МВС України, 2003), “Мова і нація” (Луганська академія внутрішніх справ, 2001) [7, 231].

С. Е. Зархіна звертає увагу на те, що багато зарубіжних та вітчизняних дослідників відзначають, що час для завершальних оцінок дослідження в галузі “право і мова” ще не прийшов. Цей напрям міждисциплінарних досліджень знаходиться на етапі становлення, коли можливості та межі нового підходу до права ще не визначені, оскільки мова поки що йде про постановку питань та вироблення методів [6, 186].

Як зазначає О. Доценко [Доценко, ел. ресурс: <http://www.ualogos.kiev.ua/text.html?id=255&number=58&category=104>], сьогодні особливо значущими соціальними замовленнями є замовлення у сфері лінгвістичної експертизи. Лібералізація слова у суспільстві породила багаточисленні конфліктні мовленнєві ситуації, до яких виявилися не готовими ні традиційна лінгвістика, ні класична юриспруденція. Відповідаючи на запити суспільства, лінгвістична експертиза показує, що це новий напрям прикладної лінгвістики, який сьогодні активно розвивається і в юриспруденції.

Особливе місце в лінгвоекспертній діяльності займає експертиза текстів законопроектів, проектів інших документів, які мають юридичний зміст, а також конфліктних неоднозначно інтерпретованих суб’єктами правової комунікації мовленнєвих актів і творів, спірних мовленнєвих творів тощо.

У цьому випадку лінгвістична експертиза є одним із джерел встановлення судової істини. У слідчій практиці лінгвістична експертиза часто виконує ідентифікаційні завдання. Основними видами експертиз спірних мовленнєвих творів, виокремлених за їх правовою метою, є: 1) експертиза мовленнєвих творів у справах по захисту честі й достоїнства громадян (образа, обмовлення, розповсюдження свідчень, які паплюжать людську гідність, неповага до суду); 2) лінгвістична інтерпретація текстів закону, спірних документів (договорів); 3) кваліфікація сварки нецензурних виразів у зв’язку з мовним хуліганством; 4) аналіз текстів, долучених до справи, пов’язаних із розпалюванням міжнаціональної й релігійної ворожнечі; 5) ідентифікація

особистості за мовними ознаками, ідентифікація документів, підпису; 6) кваліфікація мовних дій як маніпулюванням свідомістю (реклама, передвиборчі технології, “білямедичні практики”); 7) оцінка мовних творів як плагіату у справах із захисту авторських прав; 8) оцінка словесної рекламної продукції, словесних товарних знаків щодо їх правового захисту; 9) експертиза конфліктних ситуацій, пов’язаних із захистом конституційного права на ім’я; 10) експертиза конфліктів, пов’язаних із мовою, які мають статус державного (офіційного); 11) експертиза конфліктів міжмовного перекладу [1].

У лінгвістичній практиці мовознавці здебільшого мають справу з листами-зверненнями людей із проханням роз’яснити те чи те юридичне поняття або термін та його правомірність вживання в тому чи тому юридичному документі або якійсь комунікативній ситуації.

Так, до Інституту української мови НАН України надійшов лист за № 102 від 8 квітня 2010 р. народний депутат N, який просить роз’яснити, “чи означають слова *відщепенець* (укр.) та *отщепенец* (рос.) тотожні поняття і що саме вони означають? Чи відносяться до категорії образливих? Якщо так, то до якої саме групи або категорії образливих слів? Чи сприяє використання цих слів по відношенню до конкретної особи утворенню негативного ставлення до людини, її громадської позиції та її політичної діяльності? Чи є вислів “ініціатива депутата N, відщепенця від коаліції” (укр.) та “ініціатива депутата N, отщепенца от коалиции” (рос.) образливими по відношенню до громадянина N і спрямований на створення негативного з точки зору суспільної моралі образу депутата Верховної Ради України N?”

Інший лист за № 3 від 19 січня 2010 р. піднімає питання щодо тлумачення Договору строкового банківського вкладу фізичної особи. Зазначається, що зміст конкретних пунктів Договору не відповідає як вимогам базових статей Цивільного кодексу України, так і лінгвістики державної української мови. З метою посилення професійності та об’єктивності рішення суду стосовно предмету судового Позову адресант просить провести лінгвістичну експертизу щодо правомірного тлумачення змісту конкретних пунктів Договору і надати висновки з точки зору лінгвістики української мови з таких питань: чи є синонімами наведені нижче словосполучення (і на яку конкретну дату вони вказують за змістом наведеного Договору): “*зі спливом строку*”, “*після спливу строку*”, “*із закінченням строку*”, “*по закінченні строку*”, “*після закінчення строку*” (це 26.05.2009), “*останній день строку*”, “*день закінчення строку*”, “*день спливу строку*” (це 25.05.2009), і чи “*день зі спливом строку*” “*день закінчення строку*” – це різні поняття, що визначають різні дати, ототожнення яких не правомірне?

У листі за № 296 від 29 грудня 2009 р. просять надати експертний висновок щодо коректного тлумачення норми статті й Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”: “Безспірні вимоги кредиторів – вимоги кредиторів, визнані боржником, інші вимоги кредиторів, підтверджені виконавчими документами, за якими відповідно до законодавства здійснюється списання коштів із рахунків боржника”. Оскільки через розбіжності в розумінні змісту зазначеного положення в судовій практиці з посиланням на вищенаведену норму ухвалюються протилежні за змістом рішення, скасовуються рішення суду тощо, необхідно визначитися з приводу підпорядкування дієприкметникових зворотів у цьому реченні. Питання полягає в наступному: чи стосується другий дієприслівниковий зворот (“підтверджені виконавчими документами чи розрахунковими документами” виключно словосполучення “інші вимоги кредиторів”, або ж він пояснює також попередню синтаксичну конструкцію “вимоги кредиторів, визнані боржником”?

У листі за № 36 від 11 лютого 2010 року зазначається, що в суді знаходиться справа за позовом ... до ... про стягнення вартості виконаних, але не оплачених робіт. Просять провести лінгвістичну експертизу з метою встановлення смислового значення питань та відповідей в межах цієї справи та встановити, чи являються тотожними наступні поняття: “фактична вартість виконаних робіт” та “вартість фактично виконаних робіт”.

У листі за № 232 від 20 вересня 2010 року зазначається, що в ефірі одного із українських телевізійних каналів щодо особи про яку йде мова, було поширено наступну інформацію (дослівно): “...наприклад, на питання, хто може бути наступним інвестором по Одеському припортовому заводу, я не виключаю, що наступним інвестором буде голова Київського [...] суду [...], якому, мабуть, грошей вже вистачає для того, щоб самостійно здійснювати інвестиційний процес...”, адвокатське об’єднання просить зробити філологічний аналіз вищезазначеного висловлювання та відповісти на питання, чи це висловлення має в собі фактичні дані, чи воно є оціночним судженням.

Отже, як показує практика, для вирішення нагальних проблем сьогодення в юрислінгвістичному аспекті важливою є тісна співпраця лінгвістів та юристів у напрямі вироблення або формулювання чітких дефініцій юридичних понять, у тому числі й термінопонять КП, розмежування суміжних понять, категорій тлумачення кримінально-правової норми (і в її контексті відповідних термінопонять КП) та її структурних підрозділів.

Список використаних джерел

1. Ел. ресурс: <http://wapedia.mobi/ru>
2. Балтаджи П. М. Вдосконалення мови правових актів: міжнародний досвід. [Електронний ресурс] / П.М. Балтаджи. – Режим доступу: <http://www.comparativelaw.org.ua>.
3. Голев Н. Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении / Н. Д. Голев // Юрислингвистика-1. Проблемы и перспективы. – Барнаул, 1999 “ с. 11”58. [Юрислингвистика – 1: проблемы и перспективы: Межвуз. сб. науч. тр. / Алтайский гос. ун-т; редкол.: Голев Н. Д. (отв. ред.), Мансурова В. Д., Лебедева Н. Б. и др. – Барнаул, 1999. – 183 с.].
4. Голев Н. Д. Постановка проблем на стыке языка и права. [Електронний ресурс] / Н. Д. Голев. – Режим доступу: <http://www.durov.com/linguistics2/golev-99a.htm>.
5. Доценко О. В. Правове врегулювання статусу української мови (діахронічний аспект). [Ел. ресурс] / О. В. Доценко. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/text.html?id=255&number=58&category=10>.
6. Зархина С. Э. Язык права как предмет философско-логического анализа (исторический аспект): дис...на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.: 12.00.12. / С. Э. Зархина. – Харьков, 2005. – 205 с.
7. Прадід Ю. Ф. У царині лінгвістики і права. Сімферополь.: Еліньо, 2006. – 205 с.

Summary. In the article the basic aspects of legal linguistics and its tasks are reviewed, the necessity of linguistic examinations for resolving the legal and linguistic conflicts are determined.

Keywords: legal linguistics, linguistic examination, linguistic practices, legal language, applied linguistics.

УДК 821.161.2+821.161.1]: 94(497.4)(092)

М.С.Васьків

РОСІЙСЬКА ГУМАНІТАРНА РЕЦЕПЦІЯ “НОТАТОК ПРО МОСКОВІЮ” 3. ГЕРБЕРШТЕЙНА ЯК ПРИКЛАД АНТИНАУКОВОГО МАНІПУЛЮВАННЯ

У статті характеризується історико-літературознавча традиція проголошувати культурно-історичні надбання Київської Русі спадщиною виключно російської держави і культури. На прикладі рецепції “Нотаток про Московію” З. Герберштейна автор статті доводить, що російські дослідники формулюють антинаукові положення за рахунок перекручування фактів, довільного тлумачення текстів першоджерел, необгрунтованого жонглювання словами, поняттями тощо.

Ключові слова: Київська Русь, русичі, “русские”, Московія, Росія, імперське мислення, мандрівний нарис.

У травневому числі журналу “Слово і час” за 2011 рік була опублікована стаття Петра Білоуса “Читаючи Дмитра Лихачова” [1]. У ній йдеться про те, як російські науковці-гуманітарії активно послуговувалися тактикою беззаперечного привласнення собі історії, культури, зокрема літератури, доби Київської Русі. Більше того, “древнерусская история” та “древнерусская литература” в радянському науковому просторі (а відтак це екстраполювалося і на закордонний науковий континуум) найчастіше могли бути початковим етапом тільки російської літератури. Вести свої витоки з доби Київської Русі українська і білоруська літератури могли тільки як виняток, для “внутрішнього” користування, тобто на території своїх республік і власними мовами. П. Білоус ілюструє засоби і наслідки такої тактики на прикладі наукової спадщини визначного російського літературознавця і культуролога Дмитра Сергійовича Лихачова. Головна ж думка – необхідно позбавлятися чужих окулярів і неупереджено, з власних національних позицій, подивитися на українську історію й літературу як прямого спадкоємця здобутків Київської Русі.

Тези Петра Білоуса, безперечно, можна доповнювати і розвивати ще довго. Для прикладу можна взяти академічне 9-томне видання “История всемирной литературы” завершальних років існування СРСР (останні томи виходили вже в незалежній Росії). Главу про російську літературу в третьому томі (від межі XIII-XIV до межі XVI-XVII ст.), як і вступ до розділу про східнослов’янські літератури, написав уже згадуваний Д. Лихачов. Можна сказати, що це відносно толерантний до українців та їх культури текст. Йдеться про спільні витоки з доби Київської Русі, про формування трьох нових літератур на спільній основі тощо. До аналізу творів

російської літератури не залучаються українські автори і тексти (щоправда, в підрозділ про білоруську літературу чомусь потрапила творчість Мелетія Смотрицького і Захарії Копистенського). Можна хіба що висловити дрібні, з російської точки зору, причіпки. На характеристику російської літератури, таки біднішої в той час, відведено 26 сторінок у загальносоюзному виданні [6, 461-487], а на українську – всього шість сторінок [6, 487-493] (навіть про білоруську літературу йдеться на восьми сторінках [6, 493-501]). Свідомо чи несвідомо, науковець називає державу XIV-XVI ст. Росією, а не Московією чи Московським князівством, як вона називалася до межі XVII-XVIII ст. Відповідно, “ненав’язливо” “Россия” лучиться з Руссю, стає її безперервним продовженням (тому й випадає “Московія”), особливо у прикметникових формах понять “русская литература” і “русская история”, родовід яких, зрозуміло, тягнеться з X-XI ст., а українська й білоруська історія й література – тільки від межі XIII-XIV ст.

Тому не дивно, що в попередньому, другому, томі академічної історії про українську й білоруську літературу взагалі не йдеться, натомість усі літературно-культурні й історико-політичні надбання Київської Русі належать тільки до “русской истории” та до “русской литературы” [5, 408-437]. Щоправда, автором розділу “Література Давньої Русі” (як зазначає П. Білоус, це теж винахід російсько-радянської словесної еквілібристики – замінювати реальну назву держави Київська Русь вигаданим синонімом Давня Русь, щоби поменше прив’язувати державу до певної території та столиці) був уже не Дмитро Лихачов, а інший відомий російський славіст-медієвіст Андрій Робінсон. Однак від зміни одного російського науковця на іншого російського дослідника підхід не змінюється. Усі здобутки Київської Русі, як уже зазначалося, оголошуються “русскими”, навіть мешканці цієї держави – не русичі, а “русские”. За останні роки в Росії наполегливо утверджують національно-державне означення “россияне”, бо ж “русские” етимологічно є присвійним прикметником, який указує на колоніальну підлеглість імперському народові – русичам. Проте це аж ніяк не стримувало російських дослідників літератури Київської доби в називанні мешканців держави “русскими”, тільки би приписати собі цю культуру, та ще й переконати у правомірності такого привласнення чужого Європу й увесь світ.

Подібна словесна еквілібристика, науково безглузде використання як синонімів русичів і “русских”, Русі й Росії, оминання термінів “Московія”, “московити”, підміна їх при перекладі з інших мов на Русь чи “русских” є характерними і для інтерпретації творів іноземців XVI ст. про Московію, Литву, Польщу, Русь (тобто українців і білорусів у складі Литви) російськими науковцями радянської та пострадянської доби. Стосується це і досліджень “Нотаток про Московію” посланця імператора Фердинанда I до московського князя Зигмунда (Сигізмунда) Герберштейна, які видавалися кілька разів у середині XVI століття латинською, а потім і німецькою мовами. Зрозуміло, що у мандрівних нотатках із такою назвою йдеться, насамперед, про Московське князівство. З. Герберштейн, якому дуже не подобається деспотія великого князя, перед котрим усі без винятку московити, аж до удільних князів, – раби, відтворює прагнення Василя III (як і його попередників та наступників) стати царями. Але не оминає у своїй праці посол імператора Священної Римської імперії й українських та білоруських земель і їх мешканців.

Йдеться у фоліанті Герберштейна, зокрема, і про те, що Московія і Русь, московити й мешканці Русі – це зовсім різні у сприйнятті європейців поняття. Для українців це чи не вперше сконстатував Володимир Січинський: “С. Герберштейн, визначний дипломат, що двічі (1517 р. і 1526 р. – М.В.) їздив на Московщину і Литву, а можливо був також на Україні, у своїх “Записках” [...] теж називає Московщину не інакше як “Moscovia”, а їх мешканців “московитами” [10, 19]. Слово “теж” указує, що й до цього європейці уже розрізняли в XV-XVI століттях Русь, з якою вони асоціювали частину теперішніх України й Білорусі, та Московію, яка обіймала теперішню європейську частину Росії, насамперед її нечорноземні території та північну частину. В. Січинський згадує папського легата Альберта Кампанезе, який у листі, написаному між 1523 та 1534 роками, перераховує жителів Московії: югрів, карелів, печорців, вогуличів, черемисів. Київ же називається столицею *stato de Rossi*, тобто держави росів, котрі мешкають у складі Литовського князівства [10, 19].

У 2010 році в Санкт-Петербурзі спільними російсько-словенськими зусиллями виходить друком розкішне видання, з ґрунтовним примітковим апаратом, насичене чудовими чорно-білими і кольоровими ілюстраціями, на прекрасному крейдованому папері, – “Герберштейн и его “Записки о Московии”” [4]. На сторінках книги паралельно йдуть тексти словенською та російською мовами, тобто здійснено професійний переклад російськомовних статей – словенською, а словенськомовних – російською. “Російську” текстову частину в цьому виданні представляли дві статті Анни Хорошкевич – “Герберштейниана сегодня” та “Герберштейн о России”. Незважаючи на назву твору імператорського посла, А. Хорошкевич старанно оминає вживання слів Московія (вживає його винятково у назві праці З. Герберштейна) і московити, украй нечасто називає державу Московським князівством, переважно – Великим Московським князівством, проте не забуває зазначити, що з 1547 р. князівство (без указівки, яке саме) перетворилося в царство [12, 137].

Зате тексти обох статей російської дослідниці рясніють словами Русь, якої вже на Московщині не було, “русские” і Росія, якої ще на цих територіях не було. Так само часто А. Хорошкевич вживає титул московських правителів “князь всея Руси”. Щоправда, сама дослідниця зазначає: “ледве звільнившись від принизливої іноземної залежності в 1480 р., князь володимирський і московський Іван III, котрий успадкував від своїх предків XIV ст. титул князя “всія Руси”, почав боротьбу за ці землі” [12, 127], тобто за прикордонні з Литвою білоруські території, які князь тепер “всія Руси” вважав повноправно власними. З наведеної вище цитати зрозуміло, що ні про яку тяглість цього титулу говорити не доводиться, його московські князі привласнюють виключно з імперіалістичних прагнень, для отримання підстав завойовувати білоруські й українські землі, помінявши, умовно кажучи, колишній імперський центр – Київ та пізню й віддалену колонію-периферію – Москву місцями.

Про це відверто пише й А. Хорошкевич: “[...] на території Північно-Східної Русі утворилося князівство всея Русі, котре голосно і чітко проголосило свою політичну програму – росту до меж домонгольської Давньої (знову ця прикметна підміна понять. – М.В.) або Київської Русі, верховенство царя, а не князя” [11, 108]. З цієї та попередньої цитат можна переконалися, що імперське мислення було само собою зрозумілим не тільки для московських князів і царів, їх підданих, але залишилося невід’ємним і так само безсумнівним для російських науковців-гуманітаріїв (часто і “природничників”, які мали би бути віддаленими від історіософських і політологічних проблем), зрештою, на рівні підсвідомості стало “загальним місцем” російської ментальності.

Відмінність між російським науковцем-гуманітарієм (чи Д. Лихачовим, чи А. Робінсоном, чи А. Хорошкевич, чи іншим – і несть їм числа) та рештою суспільності полягає в тому, що науковці за страх і за совість докладають чимало зусиль для утвердження такого імперського “загального місця” у національній свідомості й підсвідомості та легітимізації в очах російської та світової громадськості прав на колишню територію й культуру Київської Русі. Як це робиться, можна було побачити на прикладі праць Дмитра Лихачова й Андрія Робінсона, добре видно й на прикладі статей Анни Хорошкевич.

По-перше, складається враження, що українцям і білорусам місця у статтях дослідниці немає, бо є тільки князівство “всія Руси” (воно ж Русь, воно ж і Росія в один часовий відрізок) і Литовське князівство. Тому з’ясовується, що литовські державні правителі українського походження є нібито литовцями, бо з ними їх ставиться в один ряд: “Велике князівство Литовське було добре знайоме для Герберштейна, він [...] підтримував добрі стосунки з віленським воєводою Ольбрахтом Мартиновичем Гаштольдом, був знайомий зі знаменитими воєводами Остафієм Дашковичем, Костянтином Острозьким і Михайлом Глинським” [12, 138]. На тій самій сторінці констатується, що Герберштейн описує Київ, Полоцьк, Володимир-Волинський, Луцьк, Пінськ, Холм, Перемишль – тобто міста колишньої “Давньої Русі”, що цікаво для російського читача, бо ж давало право Московії, тобто псевдо-Русі претендувати на них. Відповідно, зрозуміло, чому про українців і білорусів жодним чином не згадується у статтях А. Хорошкевич.

У виданні 2010 року Анна Хорошкевич повністю повторює тези передмови [13] до видання “Записок о Московии” 1988 року [3]. Так, у цій передмові дослідниця без жодних докорів сумління стверджує, що “майже всю Східно-Європейські рівнину і простори Півночі Європи займала Росія, або Російське царство (за офіційною термінологією, прийнятою до 1547 р., – Русь, або “Руссия”)” [13, 7]. Тобто заперечується факт, що Руссю якраз називали тоді в Європі українсько-білоруські землі у складі Литви і Польщі. Анна ж Хорошкевич якраз ці землі, хоча б у формі поступки, до Русі не зараховує, підмінивши цим поняттям – Русь – прийняте серед європейців державно-територіальне означення “Московія”. І її зовсім не зупиняє навіть те, що перекладачі “Записок о Московии” подають основні поняття в російсько-латинському перекладі, й серед них такі: “московит – Mosc(h)us, Moscoviter”, “Руссия – Russia, Reissen”, “русский – Russus/Rutenus, Reisse” [8, 48, 49]. Не зупиняє російську дослідницю і сам текст “Записок...” у російськомовному перекладі: “Живущие по Борисфену черкасы (Circassi) – русские [...] Киев, древня столица Руссии” [3, 185], і те, що З. Герберштейн чітко розмежує Москву і Русь: “[...] он (Батый. – М.В.) выжег и разграбил Владимир, Москву и добрую часть Руссии” [3, 64]. Як на це відреагувала А. Хорошкевич?

Цілком у традиційному дусі російських науковців наполягати на своєму за принципом “вірую, бо безглуздо”: “Довгий час створення книги Герберштейна визначив появу певних неточностей в історико-географічних термінах. Якщо у початкових розділах автор правильно називає описану ним країну “Руссією” і всупереч до польсько-литовської концепції наполягає на єдності Русі незалежно від політичної приналежності її частин в XVI ст., то в пізніших доповненнях, так само як і в заголовку, він приймає термін, що бере початок у польській традиції – Московія. Цей термін підкреслює обмеженість влади глави держави межами Московського князівства і ставив під питання правомірність боротьби за возз’єднання давньоруських земель в “Русском государстве”” [13, 43]. Як бачимо, З. Герберштейн просто “заплутався у термінах”.

Такий підхід до очевидних речей був не дивним ще у 1988 році, але через 20 років після розвалу імперії й надалі проповідувати імперсько-антиісторичні погляди – виглядає дещо дивно. Тому варто повернутися до характеристики видання і статті 2010 року.

По-друге, заперечується приналежність до Русі й руської культурної спадщини населення, яке перебуває за межами Московії, – теза, яка не визнає навіть твердження про “спільну колиску трьох братніх народів”. І це попри те, що спадкоємцями Русі називає українців і білорусів сам автор “Нотаток про Московію” Зигмунд Герберштейн. Цікаво, як це твердження посланника й історичну реальність констатує і коментує сама Анна Хорошкевич. Вона говорить про прагнення Герберштейна нібито виправдатися у своєму творі перед Короною Польською, тому він “робить останній поступку, він, на відміну від Фабрі, підкреслив, що Руссю управляють три владарі: великий князь московський, литовський і король польський, а не тільки перший із них. Тим не менше промах Герберштейна 1517 р. став, очевидно, причиною припинення його дипломатичної діяльності [...]” [12, 140]. Як бачимо, історично незаперечні факти називаються промахом (“оплошністю”).

Більше того, Зигмунд Герберштейн у своїй праці розмежує як різні поняття Московію і Русь, зараховуючи до останньої українсько-білоруські землі, котрі входили до складу Литовської та Польської держав у XV-XVI століттях. “Знаменитий мандрівник і вчений чітко розрізняв власне Литву, яка “яка врізається в руські землі й має власну мову та римську віру” і “руські землі”, тобто Україну та Білорусь [...]” [9, 24]. З. Герберштейн не був новатором у такому поділі й іменуванні колишньої метрополії та колоній Київської Русі. Амброзіо Контаріні після мандрівки 1477 р. через Польське королівство у “Подорожі до Персії” чітко відокремлює польські й українські землі, котрі входили до однієї держави, називаючи Україну “нижньою Руссю”, а Московію – “верхньою Руссю”. “Для нього (Контаріні. – М.В.) Русь аж ніяк не була етноісторичною цілістю, хоч і поділеною державно-політичними кордонами, як традиційно тлумачилося це питання в російській науці, в тому числі й радянського періоду. Так, цей погляд послідовно проводить Г.Н. Скржинська у вступній статті та коментарях до останнього російського видання творів Барбаро й Контаріні, причому цю проблематичну етноісторичну єдність вона називає “Росією”, а про Україну навіть не згадує” [9, 7]. Хто би дивувався? Цілком традиційна антиісторична й антинаукова позиція, з якою не раз зустрічалися в російських працях, про які йшлося і в цій статті. Зате проімперськи надзвичайно патріотична позиція. Тому поділ Русі на “нижню” і “верхню”, який не викинеш із праці італійського мандрівника, Скржинська пояснює на зразок “оплошности” А. Хорошкевич: “Дослідниця трактує цей факт як щось випадкове, позбавлене істотного етноісторичного змісту” [9, 7]. Далі Д. Наливайко доводить, що поділ на дві Русі не був випадковим у А. Контаріні, вказуючи, що на “верхню” і “нижню” ділили Русь також італійці П. Джовіо і Фоскаріні.

Такий поділ тривав, на думку Д. Наливайка, до середини XVI ст., коли в “західно-європейських джерелах за Україною закріплюється назва “Русь”, а за Росією – “Московія”” [9, 8]. Значною мірою до цього приклався якраз і З. Герберштейн та його попередники, серед яких варто виокремити Матвія Меховіту (Меховського, як називає його А. Хорошкевич) з його “Трактатом про дві Сарматії”. Анна Хорошкевич указує, що Меховіту в числі багатьох інших попередників згадує сам Герберштейн, але більше до нього не повертається [12, 132]. Дмитро ж Наливайко стверджує, що “трактат польського вченого послужив йому не тільки одним з важливих джерел, а й неабияким стимулом до написання його “Нотаток про Московію”” [9, 24]. Авторитет М. Меховіти в Західній Європі був дуже високим, його вважають справжнім першовідкривачем Східної Європи для цивілізованого світу. Імператора Максиміліана дуже цікавило, наскільки правдивими є відомості польського дослідника, тому З. Герберштейн у числі інших дослідників міг їх або підтвердити, або спростувати. Саме імператорський посол, зрештою, переконав у правдивості польського науковця Ульріха фон Гуттена під час особистої зустрічі в Аугсбурзі з Герберштейном після повернення з Московії.

Що ж повідомив про етноісторичну єдність чи відмінність колишньої Русі Меховіта? “Чітко визначена у Меховіти внутрішня диференційованість тогочасного східнослов’янського світу. Він поділив європейську Сарматію на “Русію” і “Московію”, включивши до “Русії” українські й білоруські землі, які тоді входили до Польсько-Литовської держави. Відповідно, “русами”, або “рутенцями”, він називає лише населення України й Білорусі, а щодо населення Московської держави, то воно виступає у нього під назвою “москів” або “московітів”” [9, 22]. Більше того, трактат М. Меховіти руйнує не тільки спробу (дуже вдалу) росіян привласнити собі спадщину Київської Русі, але також заперечує відносно ліберальну тезу про Русь як “колиску трьох братніх народів”, які всі три стають спадкоємцями (Росія, зрозуміло, перша поміж “братами” чи “сестрами”). “У “Трактаті про дві Сарматії” Меховіта дав лише загальний і схематичний начерк історії Київської Русі, до того ж не вільний від неточностей і перекручень. Та при всьому тому цей начерк став примітною віхою в процесі ознайомлення Західної Європи з історією Київської

Русі, несучи певну її концепцію. Суть її передусім у тому, що історія Київської Русі пов'язується з "Русією", тобто з Україною, і виступає як її безпосередня історія. І слід сказати, що цієї ж історичної моделі дотримувалися численні автори західноєвропейських пам'яток XVI-XVII ст., які писали про східнослов'янський світ: екскурси в історію Київської Русі з'являлися у них здебільшого не в розділах про "Московію", а в розділах про "Русь", тобто про Україну. Це дозволяє внести істотні корективи в схему ознайомлення Західної Європи з Київською Руссю, яка була вироблена російською офіційно-імперською історіографією і перенесена в радянську історичну науку. За цією схемою, зацікавлення на Заході Київською Руссю та пізнання її було цілком пов'язане зі зростаючим інтересом до Російської держави [...]" [9, 23-24]. Саме так і твердить Анна Хорошкевич [12, 127].

Твердження Д. Наливайка про свідоме замовчування чи перекручування російською гуманітаристикою українсько-білоруської першості на культурно-історичну спадщину Русі стосується також і досліджень "Нотаток про Московію". Для багатьох не тільки російських, але й українських науковців і пересічних читачів залишаються у свідомості правдивими стереотипами різноманітні словесні жонгливання з Руссю/Росією, Руссю/"русскими", маніпулювання з привласненням росіянами винятково собі поняття "Русь", навіть у ті історичні періоди, коли вони вже не були "Руссю" і ще не були "Росією". Тому без будь-яких докорів сумління через статті Анни Хорошкевич проходять ці словесні еквілібристика і жонгливання, підміни понять тощо. А на завершення пафосне повторення тези, що Герберштейн пише нібито й не зовсім про Московію, бо вона чудесним чином учергове трансформується в Русь/Росію: "Практично немає такого питання в історії Русі кінця другого – середини третього десятиліття XVI ст., яке би не зачепив імперський дипломат [...] він за свої два приїзди – незважаючи на посилений режим охорони і заборону спілкуватися з "русскими" – зумів побачити на Русі стільки, скільки не виявили ні італійці, які побували до нього, ні його співвітчизники [...] Своє право називатися першовідкривачем Русі він дійсно заслужив" [11, 160]. У коротенькому вступі до видання російської академік В.Л. Янін майже дослівно повторює цю фразу: "'Нотатками про Московію" Герберштейн [...] явив Європі доти малознайому для неї Русь [...]" [14, 9]. Прекрасно відомо, що справжня Русь, Київська, для Європи була відкрита на кілька століть раніше. З. Герберштейн відкрив європейцям Московію, у кращому разі – Росію, якою Московське князівство часів імперського посольства стала більше ніж через століття. Проте імперська антинаукова інерція залишається поки непереборною.

На спроби українців відновити істину з боку росіян, які не соромляться своїх постійних перекручувань історії, часто звучать заяви, що це вияви хворобливого націоналізму, що в цивілізованій Європі вони сприймаються як анахронізми й ультраправі, ледь не фашистські, ухили тощо. Однак... "Найвище досягнення нашого національного розвитку до сьогодні – це власна держава і міжнародне визнання у світі. Це перша і найважливіша умова для національної незалежності. Але ця умова, незважаючи ні на що, все ще тільки формальність. Необхідні ще два компоненти. Для росту і розвитку нації у сучасному світі, з одного боку, потрібна матеріальна база, а з іншого – духовна. Почуття реальної свободи прийде до нас тільки, коли ми дізнаємося правду про себе, коли наша самосвідомість звільниться від упереджень і навмисне прищепленого нам почуття другосортності, коли ми усвідомимо, що ми здатні й можемо здійснити все те, чим пишаться народи, котрі здобули незалежність раніше за нас" [2, 11]. Так от, цей пасаж дуже актуальний для нас, хоча комусь може видатися українською "буржуазно-націоналістичною" зацикленістю, тому варто кожен раз звільнювати самосвідомість від упереджень доти, доки не припиниться з російського боку нав'язування антиісторичних і антинаукових тверджень. А головне, що автором пасажу є не українець, а словенець, рідна держава якого, як і Україна, здобула незалежність у 1991 році та стаття якого надрукована в одному збірнику зі статтями Анни Хорошкевич. Не можуть видаватися дивними прагнення українців дати власне прочитання Миколи Гоголя після того, як А. Ленарчич вважає таки словенцем Жигу (саме так словенською мовою) Герберштейна, хоча науковець сам говорить про ймовірність інших тверджень і обмеженість підстав для цього [7, 69-79]. Так що і для Європи "націоналістична" риторика є актуальною, якщо необхідно повертати собі законні багатовікові надбання.

Список використаних джерел

1. Білоус П. Читаючи Дмитра Лихачова / Петро Білоус // Слово і час. – 2011. – № 5. – С. 41-47.
2. Бучар Ф. Предисловие / Франце Бучар // Герберштейн и его "Записки о Московии". – Спб. : Алетей, 2010. – С. 11-12.
3. Герберштейн С. Записки о Московии / Сигизмунд Герберштейн. – М. : Издательство МГУ, 1988. – 430 с.
4. Герберштейн и его "Записки о Московии". – Спб. : Алетей, 2010. – 204 с.
5. История всемирной литературы : в девяти томах. – Том второй. – М. : Наука, 1985. – 672 с.

6. История всемирной литературы : в девяти томах. – Том третий. – М. : Наука, 1985. – 816 с.
7. Ленарчич А. Жига Герберштейн: Его среда и время / Андрей Ленарчич // Герберштейн и его “Записки о Московии”. – Спб. : Алетейя, 2010. – С. 13-79.
8. Малеин А. От переводчика / А.И. Малеин, А.В. Назаренко // Герберштейн С. Записки о Московии. – М. : Издательство МГУ, 1988. – С. 46-49.
9. Наливайко Д. Україна в рецепції західних гуманістів XV-XVI ст. / Дмитро Наливайко // Європейське Відродження та українська література XIV-XVIII ст. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 3-39.
10. Січинський В. Чужинці про Україну : видання п'яте / Володимир Січинський. – Авґсбург : Видання Петра Павловича, 1946. – 118 с.
11. Хорошкевич А. Герберштейниана сьогодні / Анна Хорошкевич // Герберштейн и его “Записки о Московии”. – Спб. : Алетейя, 2010. – С. 107-118.
12. Хорошкевич А. Герберштейн о России / Анна Хорошкевич // Герберштейн и его “Записки о Московии”. – Спб. : Алетейя, 2010. – С. 127-160.
13. Хорошкевич А. Сигизмунд Герберштейн и его “Записки о Московии” / А.Л. Хорошкевич // Герберштейн С. Записки о Московии. – М. : Издательство МГУ, 1988. – С. 7-45.
14. Янин В. Записки Герберштейна и будущее России и Европы / В.Л. Янин // Герберштейн и его “Записки о Московии”. – Спб. : Алетейя, 2010. – С. 9-10.

Summary. The article characterizes historical and literary tradition to proclaim the cultural and historical heritage of the Kievan Rus as an exclusively Russian state and culture legacy. On the example of the reception “Notes on Muscovy” by Z. Herbershtein author argues that the Russian researchers formulate anti-scientific position due to distortion of facts, arbitrary interpretation of the text sources, unsubstantiated word-juggling concepts, and so on.

Keywords: Kievan Rus, Rus, “Russkie”, Muscovia, Russia, imperial thinking, travel essay.

УДК 81'373.7 – 115[=161.1+ =111]

Н.Ф.Венжинович

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ БІЛИЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена аналізу фразем із компонентом білий в українській та російській мовах. У результаті проведеного наукового пошуку авторка доходить висновку про те, що досліджувані мовні одиниці яскраво представляють особливості національно-культурної специфіки світосприйняття українців та росіян.

Ключові слова: фразеологізм, компонент білий, національно-культурна специфіка, світосприйняття українців і росіян.

Сучасні наукові дослідження з фразеології спираються на фундаментальні праці відомих учених [див., напр., 4; 5; 8; 11]. Проте нині вони все більше звернені у бік людини – творця і носія неповторних мовних перлин, які мають назву фразеологізми. Як і О.О.Селіванова, вважаємо, що одним із головних напрямків досліджень у галузі фразеології є етнопсихолінгвістичні й лінгвокультурологічні студії фразеосистем як відбитків етносвідомості, специфіки національного характеру, матеріальної та духовної культури народів, а також порівняльно-типологічний аналіз фразеологізмів споріднених мов, спрямований на встановлення типологічних особливостей знакової фіксації культурного досвіду народів [9, 770].

Цілком погоджуємося з думкою М. Алефіренка, який стверджує, що діалог культур і мов в умовах європейської інтеграції набуває особливої значущості [1,147]. Перш за все, осмислення потребує проблема універсального й унікального в мові й культурі. Приховане бажання кожного народу, увійшовши в загальноєвропейський культурний простір, зберегти глибинні зв'язки з аретипом материнської культури. Учений вважає, що когнітивно-семіологічний підхід до порівняльного вивчення стійких виразів близькоспоріднених мов характеризується цілим рядом аспектів [1, 49].

Наукові студії з фразеології є багатовекторними, проте найцікавіше, на наш погляд, спостерігати такі мовні явища у порівнянні їх використання в різних мовах із погляду

національно-культурної специфіки. Адже у фразеологічних одиницях закладений віковичний досвід народу, його звичаї, традиції, у цілому культурні надбання. Ми ставимо собі за мету проаналізувати особливості національно-культурної специфіки стійких фразеологічних виразів із компонентом *білий*, залучивши матеріал із української та російської мов. Попри те, що в українців та росіян як слов'янських народів є чимало спільних надбань у цій царині [див., напр., 1; 6; 7; 9], робимо спробу простежити як спільні, так і відмінні риси репрезентації світу за допомогою фразем представниками українського та російського етносів. У нашому дослідженні ми послуговуємося розумінням фразеологізму В.Д. Ужченком і Д.В. Ужченком як надслівної, семантично цілісної, відносно стійкої, відтворюваної і переважно експресивної одиниці, яка виконує характеризуючо-номінативну функцію [12, 26].

Уважаємо, що наш науковий пошук є новим, оскільки дотепер таке дослідження спеціально не проводилося. Джерельною базою для нас слугували [3; 10; 13]. У межах статті наведемо найбільш репрезентативні приклади з двох мов, які дадуть можливість, на нашу думку, реалізувати поставлену нами мету, виконати задекларовані завдання, зробити певні висновки та узагальнення.

Білий колір – символ невинності, чистоти й радості. Він – нейтральний, у ньому – чарівна сила денного сонячного світла, що виражає спорідненість із Божественною силою. Білий колір несе в собі всю гаму веселкових кольорів, на які розпадається, коли зустрічається з чистими краплями небесної води. У білих кольорах служиться Служба Божа на Різдво Христове, Вознесіння і Преображення Господнє, а також на Благовіщення і ранкова служба на Великдень. У знак того, що людина приходить у світ для світлих справ, обряд хрещення здійснює священник, одягнутий у білі ризи. Тож білий колір – символ створеного Богом світу, в якому – ромаїття явищ, як ромаїття кольорів у білому кольорі.

Із ним пов'язане все видиме, осяяне небесним світлом. У давнину – це колір Білобога, а також ангелів, святих і праведників. Білий колір і небесне світило – поняття символічно однозначні, бо з ними пов'язані: сторона світу – Схід, пора року – весна, пра доби – ранок, а напрям руху – тільки вперед, бо попереду чекає світле й радісне, що нам приносить Сонце. Білий колір – осереддя світлого “правого” світу [2, 690-691].

У процесі дослідження ми спостерегли широкий спектр відтворення дійсності у фраземах із компонентом *білий*.

Це, зокрема: укр. *білий світ* – 1. Життя у всіх його проявах. 2. Все навколишнє [10; 632]; рос. *белый свет* – тс [13, 1:45]; *біла пляма* – 1. Непізнаний, невивчений район, край, необжита місцевість і т.ін. 2. Недосліджене, маловивчене питання [10, 521- 522]; рос. *белое пятно* – тс [13, 1: 45]; *аж білий світ крутиться обертом в очах* – 1. Хто-небудь відчуває головокружіння від втоми, хвороби, болю. 2. хто-небудь втрачає здатність чітко мислити, правильно сприймати дійсність через сильне хвилювання, радісні чи сумні події. 3. Хто-небудь сп'янів [10, 631-632]; рос. *белый свет не мил* – тс [13, 1: 45]; *зав'язати білий світ* – 1. Зробити кого-небудь нещасним, позбавити радості і т.ін. 2. Змарнувати комусь кращі роки життя, зробити їх безраднісними (переважно через нещасливе заміжжя, одруження) [10, 240]; *на світ білий не хочеться дивитись* – життя не мило, не хочеться жити від туги, горя і т.ін. [10, 196]; *занудити білим світом* – 1. Перебувати в стані апатії, знемагати від бездіяльності, нудьгувати. 2. Перебувати в стані тривоги, неспокою, втомлюватися від журби, туги за ким-, чим-небудь, без когось, чогось. 3. Жити в тяжких умовах, не відчуваючи сенсу життя, животіти. 4. Бути незадоволеним життям, відчувати нехоть до життя [10, 442]; *білі руки ламати* – жєстами, виглядом виражати переживання, страждання, хвилювання; побиватися, плакати [9, 325]; рос. *ломать руки* – тс (без компонента *білий*) [13, 2:274]; *за сльозами світу білого не бачити* – нестримно, весь час плакати [10, 23]; рос. *невзвидеть белого света* – тс [13, 1: 45]; *світ білий замкнувся* – 1. Хто-небудь помер, загинув. 2. Хто-небудь втратив інтерес, став байдужим до життя [10, 633]; рос. *оставляют, оставит белый мир* – тс [13, 1:45]; *у білий світ як у копійку* – не туди, куди слід, навмання [10, 634]; *білими нитками шитий* – невміло, погано замаскований, виконаний і т.ін. [10, 775]; рос. *белыми нитками шитый* – тс [13, 1: 45]; *білі мухи* – сніг, сніжинки [10, 413]; рос. *белые мухи* – про сніжинки, які падають рідко, перший сніг [13, 1:45]; *із білого світу до темної ночі* – від ранку до вечора, весь день [10, 636]; рос. *до белого света* – тс [13, 1:45]; *до білого волосся* – до старості [10, 123]; *казка про білого бичка* – що-небудь вигадане, надумане, нереальне [10, 285]; рос. *сказка про белого бычка* – тс [13, 1:45]; *як з білої гарячки* – не зовсім осмислено, необдуманно, згарячу [10, 147]; рос. *как с белой горячки* – тс [13, 1: 43]; *чорним по білому* – цілком чітко, зрозуміло [10, 766]; *черным по белому* – тс [13, 1:45]; *видавати, видати біле за чорне* – виставляти що-небудь іншим, зовсім протилежним [10, 67]; *називать черное белым* – тс [13, 1:45]; *біла ворона* – той, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших [10, 125]; рос. *белая ворона* – тс [13, 1: 44]; *біла кість*, *зневажл.* – люди знатного походження, привілейованого стану [10, 298]; рос. *белая кость, косточка* – тс [13, 1: 44].

Наші спостереження підтверджують думку про те, що у досліджуваних нами фразеологічних одиницях активно використовується просторова метафора для позначення об'єктів і явищ інтелектуальної діяльності людини [2, 36]. Образи фразеологізмів співвідносяться також із кольоровим кодом культури, тобто зі сукупністю назв-кольоропозначень, які мають певну символіку в окультуреному світосприйнятті. Білий колір є одним із найбільш багатозначних і символічно насичених кольорів у міфологічних уявленнях різних народів. Наш матеріал подемонстрував чималу кількість адекватних відповідників фразеологізмів із компонентом *білий* як у російській, так і в українській мові. Ми зафіксували в українській мові декілька фразем із компонентом *білий*, які відсутні в російській мові і навпаки. Найбільшою виявилася тематична група на позначення почуттів людини, її переживань; фіксуємо в обидвох мовах стійкі вирази на позначення фізичного, емоційно-фізичного стану людини. Зазначені фраземи відтворюють також час дії, спосіб дії, вчинки людини, їх соціальну приналежність, стан природи тощо. Ми виокремили синонімічні ряди, вказали на багатозначні фраземи як в українській, так і в російській мовах.

Проведене дослідження спонукає нас до поглибленого вивчення так званих “кольорових” фразеологізмів, що, на нашу думку, збагатить сучасну науку новими фактами і новим змістом подальших наукових студій стійких виразів у контексті антропоцентричної парадигми.

Список використаних джерел

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм. Монография / Н. Ф. Алефиренко. – М.: ООО Изд-во “Элпис”, 2008. – 271 с.
2. Багнюк Анатолий. Символы украинства. Художньо-інформаційний довідник / Анатолий Багнюк. – Тернопіль: Новий колір, 2008. – 828 с.
3. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / Отв. ред. В.Н.Телия. – 2-е изд., стер. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. – 784 с. (Фундаментальные словари).
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В.Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Ларин Б. История русского языка и общее языкознание: Избр. работы / Б.Ларин. – М., 1977. – 224 с.
6. Мелерович А.М. Соотношение фразеологических моделей с когнитивными структурами в системе языка и речи / А.М.Мелерович // Фразеологизм и слово в национально-культурном дискурсе (лингвистический и лингвометодический аспекты): Международная научно-практическая конференция, посвященная юбилею д.ф.н., проф. А. М. Мелерович (Кострома, 20–22 марта 2008 г.). – М.: ООО “Издательство “Элпис”, 2008. – С.29–34.
7. Мокиенко В.М. Образы русской речи: Историко-этимологические очерки фразеологии / В. М. Мокиенко. – СПб: Фолио-Пресс, 1999. – 464 с.
8. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь: ок. 6000 фразеологизмов / СПбГУ; Межкаф. словарный кабинет им. Б.А.Ларина / А.К.Бирих, В.М.Мокиенко, Л.И.Степанова // под ред. В.М.Мокиенко. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Астрель: АСТ: Люкс, 2005. – 926 [2] с.
9. Селіванова Олена. Нариси з української фразеології (психоконігнітивний та етнокультурний аспекти). Монографія / Олена Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
10. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М.Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
11. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н.Телия. – М.:Школа “Языки русской культуры”, 1996.– 288с.
12. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. Підручник / В.Д.Ужченко, Д.В.Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
13. Фразеологический словарь современного русского языка / Под ред. проф. А.Н.Тихонова // Сост. А.Н.Тихонов, А.Г.Ломов, А.В.Королькова. Справочное издание: В 2т.– М.: Флинта:Наука, 2004. – 832 с.

Summary. The article focuses on the analysis of the phrasemes with the component white in Ukrainian and Russian. As a result of the scholarly study the author draws a conclusion that language units under study vividly represent the peculiarities of national and cultural specificity of world perception, characteristic for Ukrainians and Russians.

Key words: phraseologism, the component white, national and cultural specificity, world perception of Ukrainian and Russian.

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ ЗЛИДНІВ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

Статтю присвячено аналізу концепту “Злидні” у поетичній драматичній творчості Лесі Українки та Олександра Олеса. Виявлено основні смисли, що визначають його семантико-аксіологічну природу в авторських картинах світу письменників. Встановлено спільне та відмінне в об'єктивації цього концепту.

Ключові слова: *концепт, хтонічне, авторська картина світу, образ злиднів, Леся Українка, Олександр Олесь.*

У творчій спадщині Лесі Українки та Олександра Олеса важливе функціональне навантаження несе концепт “Злидні” як репрезентант сакральньо-хтонічної мови, втіленої у поетичних драматичних творах “Лісова пісня” та “Злидні”, які й послужили матеріалом дослідження.

Метою статті є простежити семантико-аксіологічну природу аналізованої структури у вказаних текстах, зіставити її в авторських картинах світу митців, що творили в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. у час розквіту української драматургії. Значною мірою інтерес до спадщини Лесі Українки та Олександра Олеса зумовлений функціонуванням у ній такої наріжної категорії, як хтонічне. Відповідно концептуалізований у мові образ злиднів реалізує концептосферу сакральньо-хтонічного, яку свого часу виділяли Р. Каюа, Н. Слухай, С. Парсамов, Т. Вільчинська та ін. Дослідники, які намагаються класифікувати сакральню лексику, наголошують на співіснуванні назв на позначення вищої міфології (боги, герої, святі) і демонологічних персонажів нижчої міфології (в тому числі різної нечистої сили) (М. Толстой, М. Скаб, А. Ковтун). Відомі класифікації вказаної концептосфери підтверджують думку, що “нечисте разом із чистим визначають релігійну полярність і відіграють у світі сакральному таку ж роль, як поняття добра і зла у світі профанному” [3, 52]. Специфіка цієї концептосфери полягає в тому, що в ній через відповідні хтонічні концепти виявляють себе як дохристиянські, так і християнські етноуявлення. Концептуалізація сакральньо-хтонічних образів стає однією з визначальних рис стильового розмаїття, ознакою високоінтелектуального духовного світорозуміння, онтологічно, психологічно й етично виважених рецепцій. Оскільки хтонічні образи є всеохоплюючими і відтворюють провідні ланки динаміки народнопоетичного мислення, то й аналіз основних концептуальних ознак цих образів у даній системі відношень дає змогу реконструювати за фольклорними текстами як окремі елементи, так і цілі комплекси давніх уявлень про Всесвіт, його складники, взаємодію людського, тваринного та рослинного світів зі світом богів та “нижнім світом”, де мешкають предки. Тобто розкрити космогонічні, анімістичні, тотемічні уявлення, а отже, з'ясувати семантику багатьох магічних дій, систему табу, різноманітні обряди, які врешті-решт стали однією з передумов формування українського етнопсихологічного типу [6, 1].

Хоча лінгвостилістичні дослідження ідіолектів Лесі Українки й Олександра Олеса уже проводилися неодноразово, крізь призму когнітивної лінгвістики їх твори розглядаються чи не вперше, що й визначає актуальність запропонованої розвідки. Репрезентований численними контекстами в авторських картинах світу цих письменників указаний концепт викликає всебічний інтерес, проте наші наукові зацікавлення спрямовані насамперед на виявлення основних концептуальних смислів у його семантиці.

Акцентуючи увагу саме на етнічному компоненті досліджуваного концепту, спираємося на дефініцію С. Воркачева, згідно з якою концепт визначається як “одиниця колективного знання, що має мовне вираження і позначена етнокультурною специфікою” [1, 70]. “У сукупності потенції, що відкриваються у словниковому запасі окремої людини, як і мови загалом, можемо назвати концептосферами”, – стверджує Д. Лихачов [4, 5].

У міфопоетичній традиції під злиднями розуміють – маленьких, злих демоноперсонажів. Як зауважує П. Чубинський, за народною уявою, уособлені злидні – “невидимі старі жебраки, де вони поселяться, там буде вічна бідність” [8, 211], тут також зафіксовано, що вони часто сидять на плечах людини й покидають її лише після смерті. Значення слова *злидні* передає також лексема *бідність* (матеріальна незабезпеченість, брак засобів до існування, скрута, нестаток, недостаток, недостача, убогість [вбогість], убозтво [вбозтво], злиденність, злиднота, нужда, мізерія, біднота, бідота, убожество [вбожество], харпацтво, жебрацтво, бідацтво, злидарство) [7, 613].

Обидва автори, спираючись насамперед на народні уявлення про злиднів, створили відповідні переконливі персонажі, які є яскравим втіленням ідеї холистичності й амбівалентності

міфопоетичного світу. Так, в аспекті простору злидні можуть бути великими і малими істотами, вмщатися як у бочці, так і в баклазі чи ріжку, чи під порогом. Наприклад, у Лесі Українки: *“Мати з Килиною метушаться, вихоплюючи з вогню, що тільки можна вихопити, і на клунках та мішках виносять скулених Злиднів, що потім ховаються у ті мішки”* [9, 734]; *“Злидні скулюються під порогом темною купою”* [9, 729] або в Олександра Олеся: *“Та що ви, Злидні, подуріли?! Та ви б у бочці вік сиділи. І це мені така відплата?!”* [5, 79]. Де оселяються злидні, там панує страшна бідність. Передусім цей мотив розкривають обидва письменники. Злидні надзвичайно злі від голоду й прожерливі. Їх ніхто і ніщо не може спинити. Вони навіть самого чорта готові з’їсти: *“Злидні спиняються, цокотять зубами і свищуть від голоду”* [9, 728]. Завдяки цьому образу досягнута майстерна картина злиденного, похнюпленого і важкого життя українського народу на порубіжжі XIX-XX ст.

Основні семантичні компоненти, що їх акумулював відповідний концепт у драмі-феєрії *“Лісова пісня”* Лесі Українки, такі: **“ті, що мають характерні зовнішні ознаки”**: *“Малі, заморені істоти, в лахмітті, з вічним, гризьким голодом на обличчі...”* [9, 728]; **“вирізняються незвичайною поведінкою”**: *“Один Злидень кидається їй (Мавці) на груди, смокче калину, інші сіпають його, щоб і собі покуштувати, гризуться межи собою і гарчать, як собаки”* [9, 729]; **“які з’являються, подібно до іншої демоносили, несподівано, при першій згадці”**: *“Злетіло слово – назад не вернеться... Ми тут! А хто нас кличе?”* [9, 728]; *“Злидні схоплюються і забігають у сіни”* [9, 730].

Леся Українка не відступає від етнокультурних традицій, зображаючи злиднів як демоноістот, що уособлюють бідність, убогство, недолю, горе, акцентуючи насамперед на такому семантичному фрагменті, як **“ті, що завжди голодні”**: *“Коли б там швидше нам двері відчинили, – ми голодні!...То дай нам їсти!”* [9, 728].

В Олександра Олеся відповідний концептуалізований образ також акумулював подібні смисли: **“ті, що мають неприємну зовнішність”**: *“Я заграв, аж зирк по хаті – скачуть Злидні волохаті”* [5, 77]; **“яких є дуже багато”**: *“Ох, і скільки ж тут їх, нене!”* [5, 77]. В Олесеєвих рядках: *“Так це ви, – кажу, – огидні, з мене здерли і сорочку?!”* [5, 77] – уявлення про злиднів як відразливих істот засвідчує епітет *огидні*. Крім того, тут експлікується інформація про них як злих демонів, що доводять людину до зубожіння.

Злидні часто асоціюються з такими людиноподібними істотами, як Нещастя, Ліхо, Біда, Недоля (в білоруській міфології їм відповідає Злидня – невидима жінка без язика, очей і вух, яка раніше була змією; у сербській – Несреча – сива стара з тьмяним поглядом). Подібну семантику реалізує концепт **“Злидні”** і в однойменному драматичному поетичному творі Олександра Олеся: **“ті, що дошкуляють людям, уособлюючи бідність і нещастя”**: *“Схуд і ти неначе: нас заїли злидні”* [5, 65]; *“Дітоньки рідні, з’їли все злидні, нічого дати... Душу б продати!”* [5, 67]. Негативні конотації посилюють предикативні словосполучення: *“злидні з’їли”*, *“злидні заїли”*, *“душу б продати”*.

Злидні в народних віруваннях змальовуються як напосідливі, що тішаться з чужого горя, підступні і небезпечні. Відповідні концептуальні ознаки також об’єктивуються в структурі досліджуваного концепту. Зокрема, їх засвідчують такі смисли, реалізовані в поетичних драмах Олександра Олеся й Лесі Українки: **“ті, що є непосідливими, невідчепними”**: *“Багатий брат біжить, його доганяють Злидні, чіпляються на його, обсідають, обліплюють, як мухи”* [5, 80]; **“небезпечними”**: *“Так дай нам їсти, бо тебе з’їмо!”* [9, 729]; **“ті, яких остерігаються”**: *“Та я не хочу вас нізащо!”* [5, 79].

У драматичній творчості обох авторів у структурі досліджуваного концепту привертає увагу спільний негативно маркований компонент: **“ті, що знущаються”**: *“Це ж вони знущались з мене!”* [5, 77]; *“Вдень ми будем спати, вночі вибігати, все ламати, гризти, до крихотки їсти, чи житечко, чи пшінце, чи смачненькеє сальце”* [5, 76] або *“Се кров моя!.. Дарма! Ми любим кров!”* [9, 729].

Виявлено низку концептуальних ознак, передусім в Олесеєвому творі, що споріднюють злиднів з образом домовика, наприклад: **“ті, що живуть під піччю (в печі)”**: *“Ми Злидні, дядечку! Не бійся; ми тут давно вже живемо, удень під піччю ми спимо...”* [5, 75]. В Жайворонок зауважує, що у дохристиянських віруваннях злидні – це “домові карлики, маленькі уособлені істоти, що живуть звичайно там, де й Домовик – під піччю або в запічку” [2, 247]. Проте семантику концепту **“Злидні”** розширюють такі фрагменти, як: **“ті, що мають ненажерливу вдачу”**, **“які доводять до відчаю”**: *“Ви все, що знайдете, їсте?!”* [5, 75]; *“У хаті, в хижі до ранку ми шукаєм їжі. А цю ніч нишпорили скрізь, і нічогісінько, крім сліз”* [5, 75].

Фаталізм, приреченість, частково властиві українській народній свідомості, в казках, легендах та анекдотах співіснують із думкою про те, що злиднів можна позбутися завдяки розуму й життєлюбству: їх можна зав’язати в мішку, заткнути у пляшці чи полонити в будь-чому іншому й кинути у воду чи навернути каменем; зв’язавши, можна лишити на перехресті – вони перейдуть

до того, хто їх розв'яже [10]. В українській етнокультурі збереглися і стародавні заклики на кшталт: “Бодай би тебе злидні побили!”. Подібні уявлення знайшли підтвердження і в досліджуваних текстах: “Бодай би вас самих посіли злидні!... Нехай посядуть того, хто їх кличе!” [9, 730].

Із сюжету драматичної казки “Злидні” видно, що Олександр Олесь написав її, поєднавши дві легенди. В одній із них розповідається про те, як чоловік-музика виманив злиднів з-під печі за допомогою скрипки, пообіцявши їм нову хатку, а потім заточив у бочку, відніс у поле, і біда назавжди покинула його. В структурі аналізованого концепту подібне засвідчують смисли: “**ті, яких можна перехитрити**”: “Я щось зроблю вам більш просторе. У мене є чудесна хатка. Ви не журіться, Злиденятка! Я зараз смуток ваш розважу, ось на горішце тільки злажу” [5, 76] (втілює іронічне забарвлення, підсилене вживанням номена *Злиденятка*); “**ті, позбувшись яких, людина більше не бідує**”: “Злидні! Всіх забрав! Несу у поле, – не бідуєм більш ніколи!” [5, 76].

Сюжет другої з легенд проглядається в історії про бідного та багатого братів. Коли бідний випустив своїх злиднів, то вони обсіли багатого, а коли ж багатий зробив те саме, то ті не покинули його. Втілюючи через концептуалізований образ злиднів відповідні уявлення, автор засвідчує свої симпатії, які на боці бідняка. У структурі аналізованого концепту це демонструє по-авторськи інтерпретований смисл “**ті, що віддають перевагу багатому**”: “До брата? Ач який! Ми три вже місяці не жерли і ледве з голоду не вмерли. Не вірим більш твоєму брату, до тебе підемо у хату” [5, 79]. Хоча злидні поводяться як істоти, незалежні від людини, в тексті реалізується думка, що вони належать тому, в кого живуть: “А що, коли підглядять люди і скажуть братові, що я пустив на волю його Злиднів” [5, 79] або “Ми з-під печі, ваші Злидні...” [5, 75].

Проведені спостереження засвідчили, що обидва автори досліджуваних текстів у зображенні злиднів насамперед дотримувалися етнотрадиції. Більшість смислів у структурі відповідного концепту негативно марковані, що засвідчує народне ставлення до цього концептуалізованого образу. Певною мірою негативні конотації послаблюються в іронічно забарвлених контекстах. В семантичній структурі концепту об’єктивуються передусім уявлення про злидні як ворожу людині силу, яка збиткується з неї, шкодить і якої важко позбутися. Крім того, ми виявили певні розбіжності в семантиці аналізованого концепту в Лесі Українки й Олександра Олесь. Більш олюдненими є відповідні концептуалізовані демоноперсонажі в Лесиних текстах, ніж в Олесевих, де вони змальовані насамперед як міфічні демонічні істоти з відповідними рисами зовнішності та поведінки. Злидні в аналізованих творах уособлюють передусім негативні уявлення, які склалися в українських та зарубіжних традиціях їх зображення. Загалом об’єктивація образу злиднів у драмах українських письменників кінця XIX – початку XX ст. демонструє тяглість української етноміфопоетичної традиції та наслідування традицій українського поетичного слова, яскравими виразниками якого в цей час в українській літературі були Леся Українка та Олександр Олесь.

Проведене дослідження відкриває перспективи для аналізу інших сакральних-хтонічних концептів у художній творчості та моделювання концептосфери, що їх репрезентує.

Список використаних джерел

1. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – №1. – С. 64-72.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 262 с.
3. Каюа Р. Людина і сакральне: [пер. з фр. А.В. Усик]. – К. : Ваклер, 2003. – 256 с.
4. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Гл. ред. В.Н. Ярцева // Изв. РАН. Серия литературы и языка / Д.С. Лихачев. – 1993. – Т. 52 (№1). – 1993. – С. 3-9.
5. Олесь О. Твори: в 2 т. / О. Олесь. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2: Драматичні твори. Проза. Переклади. – 1990. – 683 с.
6. Пономаренко В.В. Еволюція хтонічного образу в українському фольклорі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 09.00.12 “Українознавство” / В.В. Пономаренко. – К., 1999. – 19 с.
7. Словник синонімів української мови: в 2т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К.: Наукова думка, 2006. – Т. 2. – 960 с.
8. Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русской край, снаряженной Географическим обществом // Югозападный отдел. Материалы и исследования, собранные П.П. Чубинским. – СПб., 1872. – Т. 1. – 1872. – 380 с.
9. Українка Леся. Усі твори в одному томі / Леся Українка. – К.: Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2008. – 1376 с.
10. Українська демонологія [Електронний ресурс] : “Невідома історія України”. – Режим доступу:http://uahistory.info/2011/05/23/ukranska_demonologja

Summary. The article examines the concept of “poverty” in the dramatic poetic creativity Lesya Ukrainka and Oleksandr Oles’. The basic meanings that define its semantic and axiological nature of author in the pictures world writers. Found common and different in this concept ob’yektyvatsiyi.

Key words: concept, khtonic, picture of the world, image of poverty, Lesya Ukrainka, Oleksandr Oles’.

УДК 81'42 = 161.2 Шевчук

Т.П. Вільчинська

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОСТОРУ У МІФОПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ В. ШЕВЧУКА

У статті здійснено лінгвокогнітивний аналіз концепту “дорога” в українській мовно-культурній традиції. Простежено специфіку вербалізації, встановлено основні концептуальні смисли в його семантичній структурі. Дослідження виконане на матеріалі прозових текстів В. Шевчука.

Ключові слова: концепт “дорога”, картина світу, концептуальний смисл, поняття простору, В. Шевчук.

Вивчення теоретичних засад і практики художньої мовотворчості в контексті питань ментальності, культури і духовності відповідного етносу перебувають сьогодні серед першочергових завдань мовознавчої науки. Ключем до розуміння культурних цінностей народу крізь призму мовленнєвих моделей художніх творів стають лінгвокультурологічні та лінгвокогнітивні студії. Саме до таких належить запропоноване повідомлення, присвячене дослідженню особливостей концептуалізації поняття простору у міфопоетичній картині світу В. Шевчука. Його актуальність зумовлена значною мірою загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на вивчення різних засобів і способів репрезентації хронотопу в етнокulturі.

Зацікавленість у вивченні природи міфопоетичного хронотопу стабільно висока уже протягом тривалого часу. В останні десятиліття стала ще помітнішою в зв'язку з відродженням інтересу до концепту як одиниці моделювання мовно-концептуальної картини світу людини й етносу. Питання, пов'язані з концептуалізацією простору, розглядали у своїх працях такі науковці, як Т. Радзівська, Л. Масенко, О. Тищенко, Ю. Чумак, С. Шуляк, І. Богданова, Т. Скорбач, В. Сарапин та ін. Простір є одним із важливих параметрів композиційно-динамічної структури художнього тексту. Досліджуючи це поняття на матеріалі художніх текстів, вчені зауважують, що час і простір виступають конструктивною силою, яка організовує матеріал в єдине змістове ціле [6, 202].

Риси міфопоетичної картини світу певного етносу можна встановити, досліджуючи індивідуально-авторські картини світу. Завданням нашого повідомлення є аналіз концепту “дорога” як одного з основних репрезентантів простору в авторській картині світу В. Шевчука. Валерій Шевчук – талановитий творець і дослідник літературного процесу в Україні, один із найвизначніших українських письменників-шістдесятників, автор низки романів, літературознавчих та публіцистичних праць, перекладач. Дослідниця його творчості Т. Монахова зазначає, що стиль цього письменника “дає змогу синтезувати психологічні явища й національну специфіку української культури, дослідити глибинні шари людського буття” [4, 90]. Т. Монахова також виявляла науковий інтерес до концепту “дорога”, який розглядала у співвіднесенні з концептом “дім”. Обидва концепти дослідниця кваліфікує як ключові в ідіолекті В. Шевчука [5].

Загалом концепт “дорога” є одним з основних у площині “людина – простір”, а семантика лексем, що становлять його номінативне поле в українській загальнономовній практиці, відображає численні аспекти взаємодії людини з просторовими сферами. Так, номенами цього концепту є такі лексеми, як *дорога, стежка, шлях, доріжка, путь, алея, шосе, магістраль* та ін. У дослідженні зупинимося на аналізі вказаного концепту, вербалізованого першим із них.

У загальнономовній практиці лексема *дорога* тлумачиться так: “1. Смуга землі, по якій їздять і ходять. // Смуга, що лишається як слід після руху кого-, чого-небудь. *Образно. Перейти дорогу. 2. Місце для проходу, проїзду. // перен. Доступ куди-небудь, можливість потрапити куди-небудь. ** **заказати дорогу** – закрити доступ кому-небудь кудись. 3. Перебування в русі (їдучи або їдучи

куди-небудь). 4. у знач. присл. **дорогою**. Під час руху, подорожування куди-небудь. 5. Правильний напрямок для руху кого-небудь. // *перен.* Напрямок діяльності, шлях розвитку. ** **По дорозі:** а) в одному напрямку з ким-небудь; б) попутно, мимохідь. **Туди й дорога кому** – хто-небудь того й заслуговує, не вартий співчуття” [2, 240].

В етокультурі з поняттям дороги пов’язують такі значення: 1) смуга землі з краю в край, по якій їздять і ходять; також перебування в русі, подорожування (з подібним значенням пов’язано багато символічних смислів); 2) гладка **дорога** – символ легкості, безперешкодності; 3) **Божа дорога**; 4) **Чумацька (Молочна, Божа, Зоряна, Журавлина) Дорога**; 5) **переходження дороги** [3, 196-197].

Для В. Шевчука, як зазначає Т. Монахова, дорога – “це життєвий шлях, стежка для втечі з Дому (ескапізм), духовні мандрі, життєвська колотнеча, просто сказавши, людина в світі, поміж інших, не раз без даха. Дім обов’язково єднається з дорогами, стежками, без них він мертвий” [4, 90]. Через мотив мандрів у творах реалізовано шлях героїв до істини, до Бога. Автор пояснює це так: “пробіг життя людини це мандрі, недаремно існує такий сталий вираз життєвий шлях. Таким чином, мої чи моїх героїв мандрі це лише метафора, відповідно мандрі можуть відбуватися і без реального виходу з Дому, а на мислительному рівні, а не мандрує в світ лише той, хто життєвий шлях пройшов, тобто мертвий” [4, 91].

Насамперед через лексему **дорога** об’єктивується концептуальний смисл “частина простору, призначена для руху”: *Котилися тіні, речі розмивались і ставали хитливо-драглисті, лишалася тільки ця синя дорога, якою ішов, і його незмінна туга, що йшла обіч, наче співподорожник* [7, 44]; *Їхали польовою дорогою, над ними стояло чисте й палке сонце, курява вкривала їх з голови до ніг, але дзвін жайворонка був для Твардовського особливо приємний* [7, 301].

Дорога в розумінні В. Шевчука – це місце для пересування людини (однієї, багатьох); *Ішла вона так по синій дорозі, і її очі були вже сухі* [93, 106]; *Серед неба світив місяць, і був він у ту ніч такий якравий, що дорога, по якій вони йшли, засвітилася синім вогнем* [7, 66]; тварин: *Корови беззгучно ступали по пухкій дорозі, і їхні очі були заплющені* [7, 242]; різного транспорту: *Ген віддалік на далекій курній дорозі їхав віз, тягнучи за собою довгий білий шлейф...* [7, 130].

Привертають увагу предикативні сполуки зі словом **дорога**. Так, дорогою можна іти: *Вряди-годи озиралися вони на синю дорогу, по якій ішов Микола, приставляли долоні дашком і вдивлялися* [7, 54]; *волочитися: Поки що мусив волочитися зі слугою дорогами – той приріс до нього, як реп’ях до собачого хвоста...* [7, 294]; *пливти: Вона вабила його, як вабить залізо магніт, – невагомо плив по своїй дорозі, вже наперед відчуваючи щастя з’єднання із тим перламутром* [7, 45]; *ступати: Вона йшла по якійсь синій дорозі, біля неї поруч ступав, накульгуючи, батько, і йшли вони до крихітного будиночка...* [93, 232]; *кульгати: Блаженка одежа не хоронила його від прохолоди; він давно вийшов із помістя й давно кульгав курною дорогою* [7, 250]; *мчати: Дивився вниз крізь приплющені повіки й бачив, як мчить дорогою кінний загін* [7, 306]; *брести: Марія відчула від того поцілунку, що в неї розширилося серце, що вся вона наче налита голубим вітром і що хоче брести так по цій дорозі із ним* [7, 134]; *покотитися: Йому самому захотілося стати таким дядьком на возі, отож покотився дорогою, повільно впливаючи в кучеряві задимлені сутінки* [7, 258] тощо.

Дорога в авторській картині світу письменника символізує мандрі, похід, далекі світи. Подібні уявлення об’єктивуються у смислі – “та, що вабить, манить, зачаровує”: *Я й справді не можу й кроку ступити за межі будинку, а мене вабить дорога, мушу охороняти цей дім, а мене манить широкий світ* [7, 247]; *“Мене зачарувала ця дорога, – думав далі домовик. – А коли домовиків зачаровують дороги, стаються нещастя. Домовики мусять думати про дім, а не про дороги ...”* [7, 240]; *“Це сила дороги, – спогадав він, – єдина сила, перед якою я нищий!”* [7, 242].

Часто дорога у В. Шевчука асоціюється з певним місцем, куди прагнуть дістатися його герої, або, навпаки, не веде нікуди: *Коли бувало йому печально, кидав хату й виходив на дорогу, що вела до Мотриної оселі* [7, 356]; *Олександра любила дорогу на Крошню: шосівка, кепсько мощена бруком, а по обабіч верткі стежини, по яких розсипалися, цвітучи вихідними сукнями й костюмами, хлопці й дівчата* [7, 58]; *“А може, ця дорога й не веде нікуди, – гадкував астроном”* [7, 250].

Значною мірою семантика досліджуваного концепту конкретизується у різних конструкціях на зразок: “по дорозі” (об’єктивується певна інформація про те, що може статися (сталось) в дорозі): *Хлопець пішов по колишній Чуднівській, що стала тепер завулком, і по дорозі траплялося йому все більше знайомих облич* [7, 190]; “на дорогу” (еспікуються уявлення про те, що згодиться в дорозі): – *Куди це ти її посилаєш? – спитав той, у вікні. – Тютюну купити на дорогу* [7, 346]; – *Чудові груші! – незмінно казав Хлопець, і за цю похвалу одержав їх на дорогу стільки, скільки міг покласти в пазуху* [7, 35].

Як окремий концептуальний смисл, реалізований у творчості українського письменника і засвідчений у тлумаченні відповідного номена, розглядаємо – “простір, який треба перейти (перебігти, подолати тощо)”: *“Треба таки йти, – гадав він. – Рано чи пізно я натраплю на село. Там можна буде перейти й спочити; головне, подолати цю клятву дорогу!”* [93, 250]; *Тоді перелетів через дорогу*

птаха, великий, з жовтим та чорним, той птах начебто послав для них якийсь сигнал [7, 216]; Попереду перебіг дорогою прудкий сайгак, миттю сховавшись у неозорій траві [7, 382].

Із цим смислом пов'язана символізація уявлень про дорогу як щось фатальне: *Світло його душі, подумав він, вже прагне туди, але він ще повинен перейти цю дорогу і має ще не раз озирнутися [7, 45].*

Сакральну сферу в структурі концепту “дорога” певною мірою втілює смисл – “та, що асоціюється із життєвим шляхом людини”: *Вона наче постаршала, наче вже лягла їй за спиною довга, як річка, життєва дорога, і саме на ту дорогу вона озиралася з отаким світлим жалем: чи повернеться навіки загублена і чи можна буде вибачити самій собі власні переступи? [93, 75]; Микола обережно взяв її під руку, і вона довірливо подалася до нього: мала пройти по тій дорозі десять років [7, 67]; Загусли шматочки часу лежали обіч його синьої дороги – все минуле, повз яке він має зараз пройти, перш ніж дістанеться до прозорої, густо залитої перламутровим світлом кулі [7, 45].* Посилення мовної експресії засвідчує контекст, в якому імплікуються уявлення про дорогу в інший світ: *Їй стало страшно на тій дорозі, хоч вона добре знала, що то за шлях – світ колишніх людей та відлетіле життя [7, 232].*

Увіразнює семантику аналізованого концепту розуміння неба чи річки як дороги: *Це їх побачив, озирнувшись, самотній мандрівник, який усе ще йшов по синій дорозі, засипаній зорями: два нові космічні тіла тужавили в нього на очах і рух, який вони почали, це й було первісне “щось”, яке росло й кільчилося в порожнечі [7, 63]; Побачила залиту місяцем долину, повну тріпотливих драглив, синю дорогу річки і на тій річці самотню постать, що начебто на воді стояла [7, 215].* При цьому цілком умотивованим вважаємо вживання епітетів синя: *Відчула тільки щось велике в такому з'єднанні – людського чуття й місячного світла, жалю й роси, світлої туги й синьої дороги, що їй прослала тиха річка, яка мертво лежить поміж кам'янистих горбів... [7, 84] чи голуба: Лився крізь шиби голубий день, великі купчасті хмари тяглися по голубій дорозі неба і зникали... [7, 243].*

У творах В. Шевчука експлікуються різні атрибутивні характеристики дороги, що засвідчують низку концептуальних ознак аналізованої структури, наприклад, “розмір”: *Іван раптом посерйознів і замовк, вийшли вони на вузьку лісову дорогу, майже зарослу травом і з ледве пробитими в тій траві коліями [93, 134]; Вона незмінно бачить при тому перед собою нешироку синю дорогу, і мимохить ступає на неї, щоб трохи там проходитися [7, 111]; “час (вік)”: Назустріч Хлопцю підіймалася по старій дорозі жінка із напрочуд знайомим обличчям, він миттю впізнав її... [7, 190]; “стан”: Білий, як лунь, чоловічок стояв на зарослій травом дорозі [7, 409]; Але попереду бовваніє ліс, там далі дорога, мокра і вся в калюжах [7, 338]; Густий синій мох обріс напівпрозорі кручі, і тільки синя дорога була гладка, наче з льоду [7, 44].* У межах останньої групи поширеними є сполучення з прикметником курна: *Ген віддалік на далекій курній дорозі їхав віз, тягнучи за собою довгий білий шлейф... [7, 130].* Можливо, це пояснюється тим, що автор частіше змальовує польову дорогу: *Йшов польовою дорогою, геть запилужений, йому пахло Мотрине тіло, бо дівчата мають щось і від цієї трави, і від звірів, і від сонця [7, 357].*

Досить поширеними у міфопоетичній картині світу В. Шевчука є кваліфікації дороги за кольором. В авторській картині світу домінує синій колір: *Сиділа в лозовому кріслі на веранді й, чекаючи, поки заспокоїться серце, вдивлялася на ту синю дорогу, що простяглася перед нею [7, 116]; Він таки був тут, біля їхніх вікон, а зараз уже повільно відходить по синій дорозі [7, 55]; Простягли там, на синій дорозі, руки одне до одного і з'єдналися [7, 44].*

Загалом дорога у В. Шевчука змальовується у світлих тонах (*Вони пішли через завулок, а тоді вийшли на освітлену ліхтарями дорогу [7, 137]*), експлікуючи відповідні уявлення про щось чисте, спокійне, пов'язане з умиротворенням. Тому в досліджуваних текстах вона часто буває білою: *Крадком пробралася через стежку, щоб її не побачив сусіда, теж характерник, який уже кілька місяців її висліджував, і з полегшею зітхнула, коли ступила на білу під місяцем дорогу [7, 259]; Вони пішли через білу, що мертво сяяла під світлом, дорогу і не почули навіть відгомону власних кроків [7, 318] (імплікується певний сакральний зміст); бузковою: Йшло по бузковій дорозі незчисленне військо, і в такт кроку їхнього вигравав і бив холодний і сухий тимпан [7, 336]; сонячною: Лев дивився на нього так само незмигну, і його добродушна морда ще більше нагадала йому про сонячну дорогу до Мотрі [93, 376].* Нерідко подібного ефекту автор досягає шляхом редуплікації: *Ясно-синю дорогу побачив в той ранок Хлопець – клалася вона мостом з їхньої гори на гору протилежну, перерізала Варваровий сад і тяглася туди далі, до лісу [7, 152].* Часто письменник вживає по декілька епітетів на позначення дороги: *Дощ шумів і плескотів, Микола дивився сумно в зелений сутінок, що розсвітився несподівано, – там попереду лежала прозора куля, до якої вела сива мерехтлива дорога [7, 54]; Тоді знову тягли за налігачі й пливли по білій спокійній дорозі, немов тіні [7, 242].*

Насамперед ідейно-тематичним змістом мотивується така кваліфікація дороги, як порожня, на якій часто опиняється ліричний герой (“один серед дороги”): *Дорога перед Миколою була*

порожня, хоч, коли придивився він пильніше, побачив там кілька майже невидимих тіней [7, 55]; *Батько стояв на порожній дорозі, ніби з паперу вирізаний* [7, 336]. Загалом вживання лексеми *дорога* залежно від свого семантичного наповнення із численними епітетами знаходить підтвердження і в загальномовній практиці. Так, у відповідному лексикографічному джерелі зафіксовано епітети, що характеризують дорогу як спосіб сполучення, за станом проїжджої частини, за враженням, психологічним сприйняттям тощо [1].

Часто дорога в ідіолекті В. Шевчука персоніфікується, осмислюється як живий організм, що живе своїм життям: *Зараз, коли навколо пахло травою, коли тяглися до нього від узбіч дикі груші, коли вмирала за ним перейдена дорога, торкало його легке хвилювання* [7, 358]; *Дорога перед його очима захиталася, поступово розчиняючись і розріджуючись* [7, 153].

Нерідко автор нанизує тропи, наприклад: *І лягла перед ним зовсім срібна дорога, наче й справді річка текла, – окрім зір, засвітив на небі ще й місяць* [7, 412] (у реченні є метафора, порівняння й епітет). Лексема *дорога* у порівняннях частіше реалізується у позиції об'єкта осмислення: *Кони мчали по ріллі, як по дорозі, трощили молодий хліб – навколо котилися зелені хвилі* [7, 258].

Помітно розширюють семантику досліджуваного концепту фраземи, в значеннях яких нерідко реалізуються зовсім інші смисли: – *Не знаю ваших звичаїв, – сказав песик, – але цю жінку я обминув би десятою дорогою* [7, 414] або *Коло неї всі восьмеро дітей – як горох при дорозі: менші, менші й менші – геть-но тобі як горох* [7, 340].

Загалом лексема *дорога* як ім'я концепту в досліджуваних текстах фігурує в різних образних засобах, наприклад, метафорах: *“дорога лягла”, “дорога покотила”, “дорога звабила”*; епітетах: *“синя”, “довга”, “життєва”*; порівняннях: *“як річка”, “наче з льоду”*; фраземах: *“дати дорогу”* та ін.: *Озирнувся навдокіл: внизу, наче синя дорога, замерла річка* [7, 231]; або *Саме туди вела синя, мерехтлива дорога, по якій ішов, а позаду лишалася хата із печальною жінкою і з веселими дітьми...* [7, 157]; чи *Голосні виляси били повітря, і танцівники мимохить розсувалися, даючи попкиві дорогу* [7, 383].

Отже, розглянувши особливості мовної об'єктивації концепту “дорога” у міфопоетичній картині світу В. Шевчука, можна зробити висновок про його семантико-когнітивну багатогранність. Художній простір у прозових текстах В. Шевчука є відкритим, незамкнутим. Лінгвалізація досліджуваної структури засвідчує як загальномовну практику концептуалізації відповідного просторового поняття, так і особливості авторського світобачення. Тому аналізований концепт втілює і традиційні для національно-мовної картини світу смисли, й індивідуально-авторські. Подібне дослідження є перспективним, оскільки активізує інтерес до інших етнокультурних концептів у міфопоетичних картинах світу визначних українських письменників.

Список використаних джерел

1. Биби́к С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови / С.П. Биби́к, С.Я. Єрмоленко, Л.О. Пустовіт / [за ред. Л.О. Пустовіт]. – К.: Довіра, 1998. – 431 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.-Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.
3. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. 703 с.
4. Монахова Т.В. Концепти “дім” і “дорога” у творах Валерія Шевчука: коментар письменника / Т.В. Монахова // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2007. – №1. – С. 90-92.
5. Монахова Т.В. Корпус творів Валерія Шевчука: формат розмітки базових концептів / Т.В. Монахова // Лексикографічний бюлетень: зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип. 13. – С. 26-29.
6. Сарапін В.В. Час і простір у поемі-епопеї Юрія Клена “Попіл імперій” / В.В. Сарапін // Наука і сучасність. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 202-208.
7. Шевчук В.О. Дім на горі: Роман-балада / В.О. Шевчук. – К.: Рад. письменник, 1983. – 487 с.

Summary. The article deals with linguistic and cognitive analysis of the concept “road” in the Ukrainian language and cultural tradition. Peculiarities of verbalization are considered, main contents in its semantic structures are clarified. The research is conducted on the basis of V. Shevchuk’s creative works:

Key words: concept “road”, word picture, conceptual content, the notion of concept, notion of space, V. Shevchuk.

ЕКСПРЕСІЯ ОЛЬФАКТОРНИХ ЛЕКСЕМ У ЗОБРАЖЕННІ СТОСУНКІВ ЧОЛОВІКА ТА ЖІНКИ

У статті на матеріалі творів сучасних українських прозаїків проаналізовано експресивні можливості запахової та нюхової лексики в зображенні стосунків чоловіка та жінки. Запахова лексика на рівні семантики та етимології має значний потенціал для віддзеркалення почуттів людини.

Ключові слова: *запахова лексика, експресія, лексико-семантичне поле.*

Література має багато можливостей для об'єктивного віддзеркалення навколишнього світу, змалювання метаморфоз, що виникають у свідомості певного кола людей чи суспільства загалом, тенденцій розвитку тощо. Саме тому вивчення мови сучасних художніх творів викликає інтерес у науковців. Спостереження за мовою художньої літератури дозволяє робити висновок не лише про зміни, що відбуваються на лінгвістичному рівні, а й відстежувати тенденції суспільного життя. Традиції вивчення ідіостилів започатковані ще у працях О.О. Потебні, В.В. Виноградова, І.К. Білодіда, Л.А. Булаховського, Л.В. Щерби.

Антропоцентричний напрямок сьогодні є провідним у дослідженні тексту. Вивчення закономірностей та особливостей будови тексту поглиблює пізнавальний процес, в основі якого людина. Цій темі присвятили праці такі вчені, як С.Я. Єрмоленко, В.В. Жайворонок, В.І. Кононенко, Т.А. Космеда, М.П. Кочерган, Л.А. Лисиченко, В.Н. Ніконова, Т.В. Радзівська, Л.М. Синельникова, Н.М. Сологуб, Л.О. Ставицька та інші.

Особливий інтерес викликає тема стосунків між людьми, зокрема між чоловіком та жінкою. Метою нашої статті є з'ясування функцій одиниць лексико-семантичного поля (ЛСП) “Запах” при описові інтимної сфери людини. Через незначну кількість слів, що входять до вище згаданого поля, цій темі не присвячувалися окремі розвідки. Але повсякчасний інтерес до одоративних відчуттів робить актуальним вивчення цього аспекту.

Предметом дослідження стали новітні прозові твори українських письменників, як-от: М. Матіос, Л. Таран, Г. Тарасюк, П. Загребельного, О. Жовни, С. Майданської, І. Роздобудько, В. Шевчука, В. Гужви, Л. Денисенко, О. Деркачової та інших, у яких виявлені контексти з використанням одоративної та ольфакторної лексики для передачі любові чоловіка і жінки, їхніх відчуттів.

Варто зауважити, що “одоративні відчуття надзвичайно складні за своєю природою, бо корелюють з найбільш потаємним і надзвичайно екзистенційним, ментальним, емоційним та психофізіологічним інтимом внутрішнього “Я” [3, 72]. Як справедливо зазначає Н. Корчова-Тюріна, “...визначення місця запахових відчуттів у житті людини має суб'єктивний характер. Таким чином кожен дослідник у міру розвитку у нього гостроти запахового відчуття, відводить останньому певне місце в житті людини, хоча насправді таке місце відведено цьому відчуттю” [2, 72]. На це неодноразово звертали увагу і мовознавці, які відзначають нерівномірність уживання запахової лексики в різних художніх творах одного періоду. Це пов'язано з тим, що кожен по-своєму сприймає світ і приділяє увагу аспектам, які йому здаються важливими. Через це в одних авторів фіксуємо описи із застосування одоративної лексики, а в інших – їх майже немає.

Почуття людей, їхня потаємна інтимна сфера здебільшого покладаються не на зорові чи слухові образи, а саме на нюхові. В аналізованих творах запахова лексика є одним зі способів вияву експресії інтимності. При цьому здебільшого використовуються слова, що становлять ядро ЛСП “Запах”: *запах, аромат, пахощі, нюх*, а також похідних від них: *пахнути, запашний, пахнути, ароматний, обнюхувати, нюхати* тощо: *Що може бути краще, ніж торкатися чоловічого молодого та здорового тіла? Тіла, що має запах і присмак мандаринових кісточок, цитрусової гіркоти? Майже нічого* (Л. Денисенко); *Це був – він. Її тип. Відомо ж: із першої миті, з одного позирку, жінка може відчутти: він. Це, кажуть феромони – ледь вловимі запахи статеві. От жінка і вловлює: підходять їй ті феромони чи не підходять* (Л. Таран); *... і вона поцілує запашну чоловікову руку, що вивела її нарешті зі світу затхлості і всеоднаковості, і дана вина радості, як опію* (М. Матіос); *Тому, що ми обоє в передчутті, ми обоє знаємо, що станеться там, на тому березі, в лісовій гущавині, де пахне корою і мохом, де густа лісова трава сховає наші оголені тіла* (О. Жовна).

Треба відзначити характерну рису одоративної лексики, яка є визначною при використанні її в літературі, особливо художній літературі ХХ і ХХІ сторіччя – переносне вживання лексики запаху та нюху, яке стало домінуючим.

Розуміння того, що запах сприймається тільки при безпосередньому, близькому контакті з об'єктом і не завжди розпізнається через те, що ми втратили певні навички, дозволяє

характеризувати його як дуже приховану властивість, що оточена аурую таємничості [2, 8]: *Вона вислухала Миколіне освідчення, мило всміхнулася, поцілувала хлопця у щоку. Від неї вийшло ароматом незнайомих Миколі парфумів, запахом прекрасним і тривожним* (В. Гужва); *Мовчати добре лише тоді, коли все зрозуміло, коли ти вмєєш розуміти кохану людину, вивчаючи її рухи, очі, запах* (Л. Денисенко).

Доволі часто аура таємничості та впливу запаху на суб'єкт сприйняття виявляється у поєднанні зі словами, що означають тимчасову втрату свідомості, запаморочення. Деякі запахи справді мають здатність так впливати на людину, викликати запаморочення. Проте, коли мова йде про стосунки чоловіка та жінки, їх сприймання одне одним, то ця фізична властивість вживається у гіперболізованому переносному значенні: *Так любила, що навіть примара можливого майбутнього порятунку не мала для мене смислу і доцільності, що майже втрачала свідомість від запаху його одягу, його волосся, його тіла, від тембру голосу...* (Т. Зарівна); *Чоловік не винен ніколи. То все жіноча воля. Її ворожба й лукавство. Відьомська зваба непокритого тіла... І запах. Дразливий запах зрілого жіночого лона, що туманить чоловічу волю й твердь* (М. Матіос); *Чоловік мовчки слухав, і коли з її нерухомих і сяючих очей бризнули сльози, обняв жінку, відчуваючи, як паморочиться голова від пахоців її тіла, дешевих парфумів і наростаючого бажання* (Г. Тарасюк); *Я дивився на її величезні вії і знову чув той неповторний запах, що продовжував дурманити мене. Чому так сталося? Звідки він прийшов разом із цією дівчиною і навіщо?* (О. Жовна).

Щодо використання метафор, епітетів та порівнянь, складовими яких є запаховий компонент, то їх кількість у аналізованих творах виявилася незначною. Здебільшого такі мовні засоби використовуються для надання текстові чи його частині колориту піднесеності, стилізації під фольклор чи відомий твір. Наприклад, подибуємо в Марії Матіос такий переспів “Пісні пісень”, яку ще Іван Франко визнав взірцем високохудожнього використання запахової лексики: – *Ти пахнеш, як ружа із райського саду ... і надиш до себе, як сарна надить мисливця, .. ти моя чарівниця, ти чаклунка...* (М. Матіос), або ж спроба надати уривку додаткової пафосності: *Він, видобувши з мене то схлипи, то зойки, то зітхання, нарешті мирно влягався у пахучій долині чорних троянд – і від радості чи з безсилля сам схлипує, як нагодоване немовля* (М. Матіос).

Трапляються доволі цікаві складні метафори, що пов'язують запах із теперішнім чи минулим, сподіваннями та розлукою: *Ева мовчить, лише уста перенизують усе його тіло... та голос її волосся чимраз терпкіше пахне розлукою* (С. Майданська). Тут ми спостерігаємо цікавий одоративний образ, що поєднує метафори: *голос волосся* та *волосся, що пахне розлукою*. Завдяки такому симбіозу вдало передається відчуття туги, тривоги, що пов'язані з запахом – передчуття швидкої розлуки, навіть тоді, коли у стосунках все добре. Або ще один приклад, як через запах людина повертається в минуле, а через одоративні метафори (*запах любові, так пахне вічність* тощо) передаються почуття людини, абстрактні поняття: *Я живу, як у сні.. І мені постійно сниться сон, що я сплю з Тобою... Я знаю, що за цим світом, де ми так ніжно спимо, – немає смерті. Я відчуваю доторк Твого тіла і чую Твій запах. Ти пахнеш мені всіма синами й дочками, яких я хотіла б народжувати віками. Ти пахнеш мені моїми живими маленькими хлопчиками... Я чую, що це – запах любові, що так пахне вічність. Я знаю, що це майже сон* (Н. Зборовська). Спостерігаємо запах кохання, протиставлення запаху життя та запаху вічності. Психологи такий феномен пояснюють особливостями будови нервової системи людини, близькістю розташування закінчень, що відповідають за пам'ять та нюхові відчуття.

Роль ольфакторної лексики у творенні тропів та фігур при змалюванні стосунків чоловіка та жінки зумовлюється тим, що ця лексика містить значний експресивний потенціал. Адже за визначенням В. Чабаненка, “експресія – це не те, що надає мовленню емоційності, образності, характерності, а те, що само породжується емоційністю, образністю, характерністю і т. д. мовлення, нормативним, формально-структурним, семантичним, ситуативним і т. д.” [5, 7]. Запах межує між світом реального та ірреального, тому навіть згадка про нього надає додаткового емоційного навантаження. Крім того, запах з-поміж усіх відчуттів є найбільш суб'єктивним, тому письменники здебільшого передають власний одоративний досвід. “Натомість автобіографізм – за визначенням має передбачати розкриття Его, “я” в усьому широкому спектрі суб'єктивно витлумаченого людського світовідчування. Кажучи простіше, що більше суб'єктивного відтворено у тексті, тим унікальніший людський досвід залишається зафіксованим” [4, 15]. Письменники свідомо чи підсвідомо намагаються не нав'язувати власні переживання, тому і запах зазвичай не конкретизується, щоб читач міг зробити висновки. Використовується лише словосполучення *запах тіла, запах шкіри, запах волосся* тощо: *Неминуче проминання цього бентежного чоловічого тіла, запаху, засмаглої шкіри, од якої несила одірвати скрушної долоні, його зачаєний голос біля самого вуха і навіть терпкий димок сигарети, що, втікаючи, зачепилася за кант прочиненого вікна, все це не давало Еві зосередитися і сконцентрувати увагу...* (С. Майданська); *Знаю, що треба прокидатися – та хочу продовжити чудо, і не розплющуючи очей, згортаюся калачиком під його боком, вдихаючи пахоці сонного чоловікового тіла*

(М. Матіос); *Йому було доволі однієї. За все життя – та сама жінка, той самий запах, той самий дотик, та сама вагіна, ті самі цицьки. Це ж який потяг до стабільності, ненависть до змін* (Л. Денисенко); *Завтра нюхатиму себе, як собака, злизуючи твій запах зі шкіри, і носитиму його, як твоє сім'я в собі, щоб не розхлюпати, лише всотати до краплі, як висохла земля всотує спрагли води раптового дощу* (М. Матіос).

Одоративна лексика є вагомим засобом для творення інтимної прози, зображення сюжетів еротичного змісту. Тривалий час на такі теми в українській літературі накладалося табу. Після того, як таку заборону зняли, митці активно почали заповнювати цю нішу, інколи навіть зловживаючи відвертими описами. Людмила Таран зауважує: “еротика, поряд із критикою компартії та частковим відкриттям незнаних сторінок національного минулого, сп’янила авторів новизною” [4, 12]. Саме тут запахова лексика і послугувала як універсальний засіб, який навіть етимологічно пов’язаний з інтимною сферою людини: *Лиш раз по раз натомлені руки блудять у долині чорних троянд чи шукають два соромливі горішки, що загубилися на гостинцеві запашному, аж п’яному* (М. Матіос); *Його шкіра пахне гарячою плоттю, у мене пересихають губи... як добре, що в мене злипаються повіки...* (М. Матіос). В інтимній прозі часто використовується запахова лексика, адже стосунки чоловіка та жінки, на думку вчених, розпочинаються зі сприйняття чи несприйняття запахів одне одного. Запахи є вагомою складовою інтимного життя людини.

У сучасній українській прозі подибуємо великі за обсягом описи, які побудовані на одоративній лексиці, де автори розмірковують над стосунками чоловіка і жінки, аналізують проблемні ситуації крізь призму сприйняття, одоративну оцінку: *Потім дякувала і гладила його голову, а він так і лежав межі її ногами і думав, що брехня, наче жіночий запах там нагадує запах оселедця. Нічого спільного! Вона пахла жінкою! Всюди. У найпотємніших закутках її тіла. А він потім пах нею. Іноді, коли він йшов вулицею, деякі жінки відчували цей запах і різко оберталися, розглядаючи його. Якщо вона йшла поряд, то впевнено брала його за руку і зверхньо дивилася на ту, що озиралася.*

Він питав, чи може вона відчувати, коли від чоловіка пахне жінкою або від жінки чоловіком. Вона заперечно хитала головою, бо їй, мовляв, нема коли принюхуватися до людей, обличчя яких вона навіть не згадає за кілька хвилин. Головне, що вона його запах знає, а решта...пуста і не має ніякого значення. Він з нею майже погодився (О. Деркачова).

Тут автор розмірковує над запахом жінки, намагається узагальнити його, не вказуючи конкретних орієнтирів. Запах дуже важко описати, а ще важче уникнути суб’єктивності та незаангажованості. Тому письменники не вживають одоративні епітети. Проте є чимало прикладів узагальнення людських запахів: *аромат жінки, аромат чоловіка*. Подибуємо навіть образні означення до статевого акту. Наприклад, як у Павла Загребельного: *В готелі “Росія” нам відведено північний блок, інтуристські номери. В мене однокімнатний люксик, я жадібно роздуваю ніздрі, щоб нанюхати залишки чоловічих запахів: американських сигарет, німецьких сигар, французьких лосьйонів, – я падаю на постіль і намагаюся вловити дух іноземного сексу, може, навіть щось екзотично африканське або хоч японське, я шукаю натяків на гріховне у просторій ванній кімнаті, облицьованій чорними лискучими кахлями, на тугому зеленому дивані, у глибокому кріслі, що ласкаво обіймає і лоскоче мій зад. Ніде нічого!* (П. Загребельний). Описується запах чоловіка, який залежно від національності може мати свої відтінки, проте простежується і стандартний одоративний опис, притаманний для українських чоловіків. Також традиційно чоловічий чи жіночий запах межують з інтимністю, інколи навіть сприймаються як тотожні явища.

Варто зауважити, що спостереження над використанням одоративної лексики для зображення стосунків чоловіка та жінки, виявили таку особливість: сучасні жінки-письменники виявляють більший інтерес до цієї теми, ніж їхні колеги-чоловіки. Жінки-прозаїки намагаються творити чуттєву літературу, вишукують для цього нові засоби та прийоми. Дослідники спостерігають закономірність, що поряд із потужним поверненням жінок у літературу, започаткованим десь у середині 80-х років, спостерігаємо ще одна цікаву тенденцію: багато хто з цих жінок рішуче відмовляється від традиційних стереотипів закритості і починає говорити правду про людське “я”, про себе, про свою, тобто українську культуру, побачену не крізь призму умоглядної історичної схеми, а крізь призму свого особистого життєвого, навіть інтимного досвіду” [4, 13]: *Їй здавалося – це вже колись було: вона пестила дуже, ще молоде тіло чоловіка, вдихала гарячий запах шкіри... І безмежна печаль самотності огортала жінку* (Г. Тарасюк); *І коли його пальці дихнули на ті незаймані багатства, і коли широкі груди підім’яли під себе чи то змокрілі простирадла, чи вогкі її груди – одночасний стогін рятівного занпащення бритвою прорізав груди їх обох, несамовитих від догоджання одне одному, одурілих від запахів і безмов’я, і довго клекотав у шиби, за якими бушувала гроза і палала пожежа водночас* (М. Матіос).

Леся Ставицька в лінгвістичному експерименті “Стать крізь призму запаху” робить висновок, що на відміну від чоловіків, жінки виявилися набагато чутливішими щодо екзистенційної, культурно-антропоморфної, соціальної психофізіологічної та метафізичної природи запаху. При усному опитуванні жінки схильні були давати коментарі, які засвідчують символічну природу

запаху: пироги (достаток у домі, спокій), мандарини (дух Нового року), ліс (спокій). Як показав експеримент, ольфакторна чутливість конвертувалась у жіноче лексичне поле одиниць із оказіональною або культурно зумовленою одоративною семантикою з переважанням негативних оцінок (крім запаху коханого чоловіка) [3, 77].

Зібраний фактичний матеріал підтверджує тезу про те, що жінки-письменники наділяють чоловічі запахи позитивною семантикою: *Чую, як б'ється під рукою утомлене, але радісне серце, як пахне сильне і пружне тіло, як рівно і глибоко дихають груди – і тулюся так близько, начебто хочу врости в душу* (М. Матіос); *І її не покидало бентежне відчуття, що все це: вечеря при свічках, і ніч – вже колись було. І був цей чоловік. Вона пам'ятає його гарячу, сильну плоть, його запах, його пристрась* (Г. Тарасюк); *Виявляється у світі є така річ, як статева туга. Тягуча туга статі. Тоді жінка тужить одним бажанням за єдиним чоловіком. Вона пам'ятає запах його тіла. Вона наосліп впізнала б його серед тисячі чужих чоловіків* (Н. Зборовська). Але запах нелюба або ж чоловіка, до якого просто необхідно звикати, сприймається по-іншому: *Жінки хапаються за чоловічі пеніси, як за рятівний канат – немає значення, якої довжини – і тримаються так міцно, що виглядає, ніби так було завжди... Щоб більше не довелося закохуватися, розповідати історії про дитинство і шкільну науку, звикати до запаху чужого тіла і смороду чужої білизни, щоб більше не треба було когось нового, іншого знайомити зі своєю рідинною і турбуватися за його рідинну адаптацію, не треба було іншому знову, як вперше, максимально відкриватися і довіряти, – бо цей, що вже є, найкращий, а може, найгірший, але є* (Т. Малярчук).

Отже, використання одоративної лексики в сучасній українській художній літературі є досить актуальною темою і містить ще чимало недосліджених питань, які потребують додаткового вивчення та аналізу. Запахова лексика має значний експресивний потенціал, який виявляється у вдалих контекстах. Особливо цікавим є її вживання при змалюванні людських почуттів.

Список використаних джерел

1. Дятчук В. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови / В. Дятчук, Л. Пустовіт. – К. : Наукова думка, 1983. – 156 с.
2. Корчова-Тюрина С.Н. Проблема маргинальных форм в европейской культурной сенсорике: дис. на здобуття наук. ступеня канд. филос. наук: – 09.00.04 / С.Н. Корчова-Тюрина. – Х., 2001. – 167 с.
3. Ставицька Л. Стаття крізь призму запаху / Леся Ставицька // Вісник Львівського університету. – 2006. – Випуск 38. – Ч II. – С. 72-78 (Серія філологічна).
4. Таран Л. Жіноча роль / Людмила Таран. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2007. – 183 с.
5. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії: монографія / В.А. Чабаненко– К.: Вища школа, 1984. – 168 с.

Summary. In the article on material of works of modern prose writers expressive possibilities of smell vocabulary are analysed in represented relations of man and woman. A smell vocabulary already at the level of own semantics and etymology has considerable potential for the reflection of senses of man. In modern literature trace attention to the words which enter to LSF “Smell”.

Keywords: *smell vocabulary, expression, LSF.*

УДК 811.111'42

О.В.Галайбіда

ТЕКСТОТВІРНА РОЛЬ АРТИКЛІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті визначено роль артиклів у вираженні логіко-сміслових зв'язків у тексті: означений артикль є показником ретроспективних відношень, неозначений – проспективних. Розглянуто функціонування артиклів у різних типах оповіді, у реченнях з характеризуючою семантикою. З'ясовано роль артиклів у створенні узагальнених та індивідуалізованих художніх образів, у передаванні постійних та змінних складових ситуативної інформації.

Ключові слова: *текстотворення, означений / неозначений артикль, логіко-сміслових зв'язки, типи оповіді, складові ситуативної інформації.*

Семантична структура тексту і його окремих епізодів, статика змісту або динаміка його розгортання створюються взаємодією різних мовних засобів. В англійській мові артикль не є

формальним елементом граматичних структур, він виконує диференціюючу функцію щодо іменника. Будучи службовою частиною мови, артикль бере участь у текстотворенні не як автономний елемент, а разом з іменниками, особливості функціонування яких або як основних найменувань, або деталізуючих елементів розповіді, він підкреслює. Артикли чи їхня відсутність виявляють характер внутрішнього змістового співвідношення елементів тексту. Вживання означеного чи неозначеного артикля пояснюється змістом не тільки окремого висловлення, але й цілого текстового фрагмента. Незважаючи на низку наукових розвідок щодо вживання артиклів з різними категоріями іменників [2-4], текстотвірна роль цієї частини мови ще не була предметом окремого розгляду. Тому мета нашої статті – визначити роль артиклів у вираженні логіко-смыслових зв'язків у тексті, а також особливості їх функціонування у різних типах оповіді.

Функціонування артиклів необхідно розглядати на тлі текстового фрагмента. Будь-яка складна структура немислима поза межами зв'язків та відношень між її частинами. Організована конкретним значенням складових елементів, які взаємодіють між собою, семантика особливим чином проявляється у зв'язному тексті чи надфразній єдності. Приклади, вирвані з контексту, зауважують Дж. Лапар та У. Ротдже, ведуть до нескінченних спекуляцій щодо справжнього повідомлення, яке мав намір зробити автор. Усі граматичні явища є контекстуально чутливими (context-sensitive) [4, 211].

Артикль є засобом художньої виразності. Зміст і форма висловлення визначаються комунікативним наміром автора. Неповнота, незавершеність інформації можуть бути ознаками авторського стилю. Емотивність створює невизначеність ситуації, що знаходить відображення у використанні неозначеного артикля: *He was amazed at the sudden impression that his words had produced, and, remembering a book that he had read when he was sixteen, a book which had revealed to him much that he had not known before, he wondered whether Dorian Gray was passing through a similar experience* (Wilde, 27).

Створюючи художній образ, письменник не розраховує на точність його сприйняття адресатом, адже цей образ є узагальненим, тому у художньому мовленні досить частим є використання неозначеного артикля: *In the spring of 1917, when Doctor Richard Diver first arrived in Zurich, he was twenty-six years old, a fine age for a man* (Fitzgerald, 3). Але для створення індивідуалізованого образу послуговуються означеним артиклем, який підкреслює важливість кожної деталі: *Mr. Franklin and I looked at each other – it was the sound of the Indian drum. As I live by bread, here were the jugglers returning to us with the return of the Moonstone to the house* (Collins, 136).

Художній текст не є однорідним з погляду наявності у ньому мови автора і мови персонажів, різних типів оповіді. Наші спостереження засвідчили, що у структурі художнього тексту неозначений артикль притаманний опису та розповіді. Він сприяє створенню загального фону розвитку конкретних подій, напр.: *It's a truth universally acknowledged, that a single man in possession of a good fortune must be in want of a wife* (Austen, 5); *We can forgive a man for making a useful thing as long as he does not admire it* (Wilde, 6). Неозначений артикль сприяє розвитку ситуації. Означений артикль репрезентує основні складові конкретної ситуації: *The studio was filled with the rich odour of roses, and when the light summer wind stirred amidst the trees of the garden, there came through the open door the heavy scent of the lilac, or the more delicate perfume of the pink-flowered thorn* (Wilde, 7). Він вводить найменування постійних елементів цієї ситуації (the studio, the trees of the garden, the open door), виконуючи функцію індивідуалізуючої ідентифікації.

Узагальнено-ідентифікуюче значення неозначеного артикля зумовлює його вживання в характеризуючих реченнях: *Her mother was a woman of useful plain sense, with a good temper, and, what is more remarkable, with a good constitution* (Austen, 1, 267).

Фрагменти розповідного художнього тексту складаються з окремих блоків фактуальної або ситуативної інформації. У змісті цих блоків можна виділити постійні та змінні складові, на які в англійській мові вказує артикль. Напр.: *The wind shook some blossoms from the trees, and the heavy lilac-blossoms, with their clustering stars, moved to and fro in the languid air. A grasshopper began to chirrup by the wall, and like a blue thread a long thin dragon-fly floated past on its brown gauze wings* (Wilde, 12). Всі постійні елементи цього блоку ситуативної інформації позначені іменниками з означеним артиклем, а змінні (a grasshopper, a dragon-fly) – неозначеним.

Означений артикль оформлює розповідні тексти не тільки описового, але й подієвого характеру: *The good news quickly speed through the house, and with proportionate speed through the neighbourhood* (Jane Austen, 237). Вживання означеного артикля не зумовлене повторюваністю іменників у тексті (у наведеному прикладі іменники згадані вперше). Належність даних об'єктів описаній ситуації є індивідуалізуючим фактором, що й вимагає означеного артикля.

Означений артикль вважають інтимізуючим засобом художнього тексту (intimacy-creating device) [4, 210]. Вживаючи його, автор посилається на вже наявні базові знання читача (ти знаєш, або можеш уявити, про що я говорю): *"This," says Mr. Franklin, presenting me to the great traveller, "is Gabriel Betteredge, the old servant and friend of our family..."* (Collins, 137). Окрім інтимізації оповіді, в останньому реченні артикль виконує характеризуючу функцію, акцентуючи увагу на важливості й сприйнятті слуги як члена родини.

Артикли реалізують різноманітні логіко-сміслові зв'язки у тексті. В інформаційну структуру речення означений артикль вводить дане, неозначений – нове. Таким чином означений артикль є показником ретроспективних відношень й, окрім здійснення зв'язку між фрагментами тексту, використовується для побудови заключних абзаців оповіді: *This was the story told by our cousin to Mr. Luker. Mr. Luker believed the story to be, as to all main essentials, true* (Collins, 675).

Неозначений артикль, семантика якого виражає нові й проспективно направлені зв'язки, разом з іншими мовними засобами передає інформацію про зміну подій: *June the sixteenth brought an event which made Mr. Franklin's chance look, to my mind, a worse chance than ever. A strange gentleman, speaking English with a foreign accent, came that morning to the house* (Collins, 104).

Цікавим є зауваження М.Я. Блоха про інформаційну надмірність, яку часто створюють артикли [1, 6]. Мається на увазі, що інформація, яку вносять у речення англійські артикли, є надмірною, оскільки вона міститься у лексичному і граматичному контексті. Але таку надмірність мовної інформації не можна вважати абсолютною, адже, якщо забрати артикли, певна доля інформації буде втраченою. За відсутності артиклів у змісті висловлення виникають лакуни, які перешкоджають точному розумінню загального змісту. Наприклад, на початку оповідання А.Крісті кравчиня стукає у двері своєї замовниці й одночасно розмовляє із жінкою, яка проходить повз. Якщо опустити артикли, то текст матиме такий вигляд: *Dressmaker answered, "Good afternoon, Miss Hartwell". Her voice was excessively thin and genteel in its accent. She had started life as lady's maid. "Excuse me", she went on, "but do you happen to know if by any chance Mrs. Spenlow isn't at home? ...She doesn't forget appointments as a rule, and she wants dress to wear tomorrow* (Christie, 108). Відсутність артиклів створює брак інформації, що перешкоджає адекватному сприйняттю змісту. Не зрозуміло, чи виконувала кравчиня обов'язки прислуги на початку своєї кар'єри взагалі (a lady's maid) чи у своєї клієнтки, до будинку якої вона підійшла (the lady's maid); чи принесла вона плаття (the dress), яке її клієнтка хоче одягнути найближчим часом, чи вона прийшла тільки зняти мірку, щоб пошити плаття (a dress) до певного часу. Цю інформацію, як бачимо, передають у тексті артикли.

Отже, артикли реалізують різноманітні логіко-сміслові зв'язки у тексті, виконуючи текстотвірну функцію. Здійснюють характеризуючу та індивідуалізуючу функції, визначають постійні та змінні складові ситуативної інформації, беруть участь у створенні узагальнених та індивідуалізованих художніх образів. Неозначений артикль, вводячи у текст нове, є показником проспективних відношень, означений, позначаючи дане, визначає ретроспективні зв'язки.

Хоча контекст і визначає вживання того чи того артикля, сам артикль є виразником особливостей контексту. Так, неозначений артикль притаманний опису та розповіді. Означений артикль репрезентує основні складові конкретної ситуації. Він вводить найменування постійних елементів цієї ситуації, виконуючи функцію індивідуалізуючої ідентифікації. Узагальнено-ідентифікуюче значення неозначеного артикля зумовлює його вживання в характеризуючих реченнях.

Список умовних скорочень

1. Christie – Christie A. Selected stories. – Moscow, 1969. – 169 p.
2. Collins – Collins W. The Moonstone. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 721 с.
3. Fitzgerald – Fitzgerald F. Tender is the night. – Penguin books, 1997, – 392p.
4. Austen – Austen Jane. Pride and Prejudice. – Penguin books, 1994, – 299 p.
5. Maugham – Maugham W. Theatre. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 358с.
6. Wilde – Wilde O. The picture of Dorian Gray. – Penguin books, 1994. – 256 p.

Список використаних джерел

2. Блох М.Я. Об информативной и семантической ценности языковых элементов / М.Я. Блох // Уч. зап. МГПИ им. В.И.Ленина. – 1971. – Т.473. – Вып. 2. – С. 6-10.
3. Ветошкина А.Н. Употребление артикля с неисчисляемыми абстрактными существительными в современном английском языке: автореф. дис. на соиск. науч. ст. канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / А.Н. Ветошкина – М., 1974. – 18 с.
4. Волкова Е.И. Английский артикль в речевых ситуациях / Е.И. Волкова. – М., 1984. – 126 с.
5. Jean-Remi Lapair. Towards a Psycho-Grammatical Description of the English Language / Jean-Remi Lapair, Wilfrid Rotge // Functional approaches to written text: Classroom Application – Washington, 1997. – P. 201-215.

Summary. *The article analyses the role of articles in expressing logical connections in the text: an indefinite article is an indicator of retrospective relations, a definite article – of prospective relations. It investigates functioning of articles in different types of narration and in the sentences of characterizing function, determines the role of articles in creating general and individualized artistic images, rendering current and alternating components of the situation.*

Key words: *text formation, definite/indefinite article, logical connections, types of narration, components of the situation.*

ЭРОС И ТАНАТОС В ЧЕТВЕРТОЙ СИМФОНИИ АНДРЕЯ БЕЛОГО “КУБОК МЕТЕЛЕЙ”

Стаття присвячена аналізу еротичних і танатологічних мотивів в четвертій симфонії Андрія Белого “Кубок заметілі”. Виявлені взаємозв’язки між ними, семантика та місце еротичних і танатологічних мотивів у художньо-естетичній концепції письменника.

Ключові слова: еротичні мотиви, танатологічні мотиви, час, вічність, міф.

Начало XX века в русской литературе было ознаменовано появлением необычного синтетического жанра – симфонии, в основу которого были положены музыкальные принципы композиционной и ритмической организации словесного текста. Всего Андрей Белый создал четыре литературные симфонии, и хотя этот экспериментальный жанр не имел, в сущности, прямого продолжения, тем не менее, он оказал неоспоримое воздействие как на дальнейшее творчество самого писателя, так и на дальнейший литературный процесс, в частности, повлиял на орнаментальную прозу XX века. Симфонии “открыли собой эпоху экспериментального романа XX века” [13, 311].

Работы ученых, посвященные изучению раннего прозаического наследия А. Белого, касаются только отдельных аспектов их поэтики. Можно сказать, что на сегодняшний день круг основных проблем, связанных с анализом симфоний, уже очерчен, однако в целом их рассмотрение носит отрывочный, фрагментарный и зачастую поверхностный характер. Особенно это касается последней, четвертой симфонии – “Кубок метелей”. В свое время она неоднократно подвергалась нелестным оценкам стороны критиков. Так, некий остроумный рецензент переименовал ее в “Кубок бездарных претензий” [7]. Серьезное изучение ранних прозаических произведений Белого начинается только в 80-е годы прошлого века. Среди ученых, внесших наиболее существенный вклад в анализ симфоний, следует назвать Л. Долгополова и А. Лаврова, автора первой монографии о раннем творчестве Белого [8; 10]. Анализу православных реминисценций и образа Софии в четвертой симфонии посвящены статьи О. Тилкес [14; 15]. О концепции эроса в “Кубке метелей” писали С. Аскольдов, В. Александров, А. Ковач, А. Бойчук [1; 6; 18; 19]. В то же время художественное воплощение темы смерти в ранней прозе Белого не являлось предметом исследования в литературоведении. Танатологическая проблематика четвертой симфонии рассматривалась лишь вскользь и только в связи с другими аспектами поэтики произведения [6].

Задачей данной работы является рассмотрение совокупности эротических и танатологических мотивов в четвертой симфонии Андрея Белого “Кубок метелей”, изучение их взаимодействия, анализ семантики данных мотивов и их места в общей идейно-художественной концепции произведения.

Тема любви заявлена автором симфонии уже в эпиграфе, из которого становится ясно, что она занимает в произведении Белого ведущее место. Писатель называет три имени – Николай Метнер, Зинаида Гиппиус и Михаил Кузмин, оказавших на него наиболее сильное влияние в период написания “Кубка метелей”. Принося благодарность композитору, “внушившему тему симфонии”, Белый имеет в виду прежде всего незабываемое впечатление, полученное им от сонаты Метнера для фортепиано f-moll. Немаловажным для Белого было общение с Гиппиус и ее духовная поддержка. Гиппиус была посвящена в непростые обстоятельства отношений Белого и Любови Дмитриевны Блок и разделяла его переживания, нашедшие непосредственное отражение в четвертой симфонии [4, 517-518]. И, наконец, Белый называет главную тему симфонии в третьей части эпиграфа, где цитирует фрагмент стихотворения Михаила Кузмина “Окна плотно занавешены...”. Выбор именно этого стихотворения был обусловлен рядом смысловых переключек, существующих между двумя произведениями. Как и в последней части четвертой симфонии, действие в стихотворении Кузмина разворачивается в монастыре, точнее, в монашеской келье, где происходит встреча героев. Белый выбирает в качестве эпиграфа заключительное, кульминационное четверостишие, звучащее гимном любви. Лирический герой Кузмина не только не скрывает своего чувства, напротив, обращаясь к обитателям монастырской обители, торжественно призывает их в свидетели духовной чистоты и возвышенности своих переживаний. В симфонии Белого ключевая встреча главных героев также происходит в стенах монастыря, который является символическим центром сакрального пространства произведения. Созвучно симфонии и мистическое настроение поэзии Кузмина, и ее символическая иносказательность и таинственность. Исполнение Кузминым в январе 1908 года поэтического цикла

“Мудрая встреча”, частью которого является стихотворение “Окна плотно занавешены...”, произвело на Белого настолько сильное впечатление, что он обратился к Михаилу Алексеевичу с просьбой прислать ему музыку и текст стихотворений [Там же].

Во вступлении к симфонии Андрей Белый довольно подробно поясняет внутреннюю сущность своего понимания любви и художественные задачи, которые ставил перед собой для их воплощения. Он заявляет, что “хотел изобразить всю гамму той особого рода любви, которую смутно предощущает наша эпоха, как предощущали ее и раньше Платон, Гете, Данте, – священной любви. Если и возможно в будущем новое религиозное сознание, то путь к нему – только через любовь. Я должен оговориться, что не имею ничего общего с современными пророками эротизма, стирающими черту не только между мистикой и психопатологией, не только вносящими в мистику порнографию, но и придающими эротизму смутных религиозных переживаний оттенок рекламы и шарлатанства. Должен оговориться, что пока я не вижу достоверных путей реализации этого смутного зова от любви к религии любви. Вот почему мне хотелось изобразить обетованную землю этой любви из метели, золота, неба и ветра” [4, 254]. Таким образом, автор подчеркивает, что любовь, изображенная им, священна и должна вести к религии любви как высшему мистическому идеалу, к которому стремится человек, и которого, возможно, он достигнет в будущем. Но на момент написания симфонии этот идеал представлялся автору довольно смутным и неопределенным. Эта двойственность воплощена в амбивалентной теме метелей: “тема метелей – это смутно зовущий порыв... куда? К жизни или смерти?” [Там же]

В образе метели писатель обращается к традиционным ассоциациям снега с саваном, а белого цвета с трауром. “Белый мертвец, сочась с кладбища, неизменно стучал под окном. Распуская саван” [4, 256] – таким предстает перед читателем зимний город в первой части симфонии. В то же время белый – цвет платья невесты, символ рождения, и метель в произведении предстает также в облике невесты во время церковного обряда венчания, над которой снежный диакон размахивает кадиллом, а невидимый метельный хор поет: “Радуйся, невеста метелица!” [4, 258]. Так в образе метели писатель соединяет полярные значения рождения и гибели, жизни и смерти.

В самом начале “Кубка метелей” автор проводит смысловую связь между образом невесты-метели, главной героиней произведения Светловой и Богородицей. Уже первое появление героини на страницах симфонии знаменательно. Окутанная вьюжным облаком, она склоняется перед иконой Богородицы – “невесты невестной”. Как и названные образы, так и вся симфония стоит на Андреем Белым по принципу уподобления/расподобления нескольких сюжетных планов: стихийно-природного, сакрального (христианского) и человеческого. В данном случае им соответствуют образы метели, Богородицы и Светловой. Общим для них является мотив венчания, который мы относим к категории эротических мотивов.

Отношения главных героев симфонии – Светловой и Адама Петровича – имеют устойчивую эротическую окраску на протяжении всего произведения. В предвестии будущей встречи с Адамом Петровичем героиня испытывает состояние любовного томления, с которым чутко резонирует природная стихия: “вкрадчивой, тигровой улыбкой, из-под кружевной вуали, из-под черных, черных ресниц, из-под, как миндаль, удлинённых очей, в неба бархат темно-синий взоры ее впились удивленно, властно, томительно. Чем жаднее пила призывами небо, тем быстрее летели вьюжные кони над городом, тем настойчивей раздавался все тот же топот, неустанно гремевший над крышами” [4, 259]. Подобными переживаниями проникнут и Адам Петрович: “вкрадчивой, тигровой улыбкой из-под золотой, как горсть спелых колосьев, борода улыбался Адам Петрович, из-под темных полей шляпы в неба бархат синий-синий взоры его летели удивленно, призывно, томительно” [Там же]. Автор постоянно использует одинаковую лексику и тождественные грамматические конструкции, чтобы подчеркнуть общность между героями. Природная стихия служит медиатором между ними, сообщая образам Светловой и Адама Петровича космический масштаб.

Природный континуум противопоставлен в симфонии городскому пространству, наделенному признаками низшего мира, несовершенного и грозящего гибелью героям: “улицы сплетались в один таинственный лабиринт, и протяжные вопли далеких фабрик (глухое стенанье Минотавра) смущали сердце вещим предчувствием” [4, 263]. Танатологический мотив строится на уподоблении механического продукта современной цивилизации древнему античному образу – чудовищному Минотавру, человеку с головой быка, запертому в Критском лабиринте. По легенде, ежегодно он пожирал несколько юношей и девушек, присылаемых ему царем в качестве дани, пока герой Тесей не положил конец этим человеческим жертвоприношениям. В контексте древнего мифа Светлова и Адам Петрович ассоциируются с Ариадной и Тесеем, которые представляются блуждающими по городу-лабиринту в поисках выхода из него. Функции Минотавра в симфонии выполняет также один из персонажей – полковник Светозаров. В последней части “Кубка метелей” главным героям предстоит смертельная встреча с Минотавром-полковником. Ее предвещает метельное сражение: “это шел бой. Это были снеговые знамена вечно белых отрядов – вознесенных” [Там же].

Тема сражения возникает также в речах мистика-анархиста. От античного мифа Белый обращается к неомифологизму Рихарда Вагнера: *“Не пробегаем ли мы огневой пояс страсти, как Зигфриды? Почему древний змий оскалился на нас? Обнажаем меч и точно всё ищем Брунгильду”* [4, 265]. Здесь названы три персонажа скандинавской мифологии, положенной Вагнером в основу оперной тетралогии “Кольцо нибелунгов” – Зигфрид, древний змий, охраняющий клад нибелунгов, и Брунгильда. В тексте присутствует прямое указание на соответствие мифологических образов главным героям. К такому выводу приходит Адам Петрович: *“Я – ищущий, а она – Брунгильда, окруженная поясом огня!”* [4, 271]. Есть здесь и намек на то, что Зигфрид (т.е. Адам Петрович), должен будет преодолеть “огневой пояс страсти” и таким образом перейти от низшего рода любви (любви-страсти) к высшему.

Портрет героини носит откровенно эротический и в то же время целомудренный характер. Автор постоянно подчеркивает страстность натуры Светловой, грезящей о встрече с Адамом Петровичем: *“она клубилась в темных тенях: пирно-сладким из темноты поцелуем призывала его она”*. В то же время ее женская привлекательность уподоблена красоте природы: *“как две легкие тучки, поднимались, клубясь, ее груди в желтой заре волос, иссекавших ей облачковое тело”*. Нагота героини становится одним из средств для создания возвышенного образа вечной возлюбленной. Светлова определенно напоминает Афродиту с известной картины Боттичелли – *“восставшая из голубого, залитого шелка пеной белой, точно из морской волны, разбитой утесом, – восстала в сквозном батисте”* [4, 280].

Главные герои симфонии постоянно балансируют на грани между двумя родами любви – высшей и низшей, чувственной, подвергаясь соблазну подчиниться неодолимой силе земных страстей. Этому способствует их окружение. Светлова вынуждена соблюдать условности, налагаемые на нее брачными узами, и подчиняться своему пошлому мужу, который способен вызывать только чувство отвращения: *“дряблый, пыхтящий инженер, задыхаясь в подбородках, уронил ей на плечи свои потные, потные руки”* [4, 275]. Адама Петровича во время посещения мистика-анархиста пытаются увлечь новомодными идеями эротизма. Действительно, подобными идеями интересовались в начале XX века многие символисты: *“эротизм был одной из основных тем, которые в той или иной форме затрагивались на многих знаменитых поэтических “средах” у Вячеслава Иванова в его квартире, прозванной “Башней””* [16, 67]. В один из таких кружков входила и Любовь Дмитриевна Блок, черты которой, несомненно, отразились в образе Светловой. Видимо, Белый не разделял идеи Иванова, пришедшего к мысли о возможности образования эротических триединств: *“Проповедуемый им культ любви как бесконечный поиск целостного Абсолюта требовал выпустить на свободу “желаний тёмных табуны””,* пишет Е.Шахматова [Там же]. В “Кубке метелей” подобные “проповедники эротизма”, как называет их автор, описываются с большой долей сарказма и иронии: *“Знакомая мерзость дней, смешок извращенной услады, – о, если бы он (Адам Петрович. – Л.Г.) не поддался соблазну!”* [4, 274]. На протяжении всего произведения Белый педалирует мысль о трагическом несовершенстве земного бытия, создавая “образ “погибшего” и ожидающего лишь эсхатологического конца мира, мира, где “все погибают” [6, 333], грандиозного мира-“Содома” [6, 354]. Божественное начало в человеке писатель противопоставляет звериным инстинктам как проявлению “низшей бездны”. Отсюда частые сопоставления персонажей симфонии с животными: Светлова в моменты пробуждения в ней чувственной страсти похожа на кошку, инженер Светлов – на дельфина, руки гадалки напоминают цыплячьи лапы, полковник Светозаров сравнивается с пауком, который опутал главных героев своими сетями и т.п.

В образе полковника Светозарова – главного антагониста героев симфонии – сконцентрированы танатологические мотивы, свидетельствующие об обреченности земного мира на гибель. Семантика имен, имеющих общий корень “свет” (или лат. *lucis*) намекает на связь образов Светловой, Светозарова и Люцифера. Светозаров сочетает в себе черты змия-искусителя, который настойчиво пытается соблазнить Еву-Светлову, и Люцифера – “светоносного” ангела, восставшего против Бога и низвергнутого в ад. В “Легенде об Адонираме”, на которой, *“как на священном фундаменте основано все масонство”* [12] Люцифер рассчитывает одержать победу над Богом с помощью Мировой Души.

В “Кубке метелей” Адам Петрович вступает в борьбу с полковником Светозаровым за Светлову, являющуюся воплощением соловьевского представления о Душе мира. Такое понимание событий восходит к философии гностиков, оказавшей заметное влияние на мировоззрение Вл. Соловьева и, следовательно, на символистов-“соловьевцев”. В учении валентиниан утверждается идея существования иерархического множества эонов, являющихся посредниками между богом и миром. Последний, тридцатый эон – София. Из любви и сострадания к людям она нисходит в мир и оказывается в плену у материи. Падшая ипостась Софии – Душа мира – сочетает в себе светлое начало с хаотической стихией. *“...Сочетанье стремлений двойной ее сущности – (темно-светлой, демиургически-хаотической) есть человек”*, писал А. Белый в

“Воспоминаниях о Блоке” [5, 266]. К ней нисходит Логос-Христос и возвращает ее в плерому, восстанавливая целостность и полноту бытия. Как справедливо утверждает А.Г. Бойчук, такой сценарий свидетельствует о реализации в симфонии мифа “о высвобождении-“расколдовывании” тварного коррелята Софии небесной” [6, 149].

Главные герои “Кубка метелей” вынуждены противостоять все усиливающемуся натиску соблазна. Их неожиданный “срыв” в чувственность объясняется не только автобиографическими обстоятельствами [6, 147], но прежде всего стремлением писателя воплотить идейно-художественную концепцию произведения, опирающуюся на христианскую мифологию. В соответствии с этим чем ближе герои приближаются к Христу, тем большая опасность впадения в грех их подстерегает. Это подтверждается духовной практикой монашества. На языке аскетов иноки часто зовутся духовными воинами по той причине, что они противостоят упорному и продолжительному искушению дьявола, как это случилось с Серафимом Саровским, который тысячу дней и ночей стоял на столпе, чтобы победить своего духовного врага [9, 24]. Белый выразил эту идею в фразе, несколько раз повторяющейся в “Кубке метелей”: “Чем святей, несказанней вздыхает тайна, тем все тоньше черта отделяет от тайны содомской. Подле белизны, лазури и пурпура Христова вихрем соблазнов влекут нас иные пурпуры. Ангельски, ангельски в душу глядятся одним, навек одним” [4, 286-287]. Последние слова этой фразы стали одним из важнейших лейтмотивов симфонии. Они не случайно напоминают о стихотворении Вл. Соловьева, начинающемся словами “Одно, навек одно”. А. Белый разделяет убеждения философа в том, что “чем совершеннее и ближе откровение настоящей красоты, одевающей Божество и Его силою ведущей нас к избавлению от страдания и смерти, тем тоньше черта, отделяющая ее от лживого ее подобия – от той обманчивой и бессильной красоты, которая только увековечивает царство страданий и смерти” [11, с.236]. Очевидна ритмическая и смысловая перекличка между двумя фразами.

Искус, переживаемый героями в один из кульминационных моментов симфонии, знаменует встречу двух бездн. Происходит контаминация любовной страсти (земной бездны) и страстей христовых: Адам Петрович и Светлова “горели в яростном пламени страсти, – точно распинала их крестная тайна, точно рвались с кипарисного древа” [4, 352-353].

В противовес подобному пониманию любви в своей симфонии Белый воплотил представления Владимира Соловьева, изложенные русским философом в “Смысле любви” и в ряде лирических стихотворений, о том, что истинная любовь двух людей освящена присутствием Бога. В тексте симфонии постоянно присутствуют указания на сакральный характер любви главных героев. Адам Петрович думает о Светловой: “Сладкая была дума о ней, сладкая о Господе тайна: значит, Господь был среди них” [4, 270]. Одна из главок “Кубка метелей” так и называется – “Третий”. Знаменательно, что первая встреча героев происходит в церкви, “где лампадный огонек кропил пурпуром снега, озаряя образ Богородицы” [4, 269]. Святость любви героев подтверждает в беседе с Адамом Петровичем старый мистик, прообразом которого был Владимир Соловьев. По словам мистика, “всякая ко Христу любовь приближается” [4, 286].

В четвертой симфонии разворачивается миф о герое. Он “всегда относится к человеку-богатырю или богочеловеку, который освобождает свой народ от смерти и разрушения” [17, 73]. Таким мы видим на картинах эпохи Возрождения рыцаря-святого архангела Михаила. Чаще всего он запечатлен в сражении с сатаной в виде змея или дракона. Картины иллюстрируют драматическое описание, приведенное в “Откровении” Иоанна Богослова: “И произошла на небе война: Михаил и Ангелы его воевали против них, но не устояли, и не нашлось уже для них места на небе. И низвержен был великий дракон, древний змий, называемый дьяволом и сатаной, обольщающий всю вселенную, низвержен на землю, и ангелы его низвержены с ним” (Откр., 12:7-9). Главный герой симфонии вступает в символическую схватку со змеем и освобождает Жену, облеченную в солнце, от сковавшего ее кольцами времени дракона [4, 379].

В последней части “Кубка метелей” герои предстают в преображенном виде. Мистик убеждает странника (Адама Петровича) и игуменью (Светлову), что они оба умерли и воскресли и вознеслись в надоблачную обитель. Здесь состоялась окончательная победа героев над временем: “Жена сокрушила главу змею” [4, 414].

Категории эроса и танатоса в симфонии Белого не только наделены общими чертами, но подчас сливаются в единое целое.

Предрекая гибель главного героя, старый мистик говорит Адаму Петровичу, что его ждет смертельная схватка с “драконом времени” во имя торжества священной любви: “Странно зовет священная любовь на брань с драконом времени. Зовет. Все зовет... Все победит любовью!” [4, 286].

Вершиной такого объединения становится понятие “страсть”, которое то означает любовное чувство, когда характеризует отношения главных героев, то получает значение “страдания”, намекая или буквально обозначая крестные страдания Христа: “За руки возьмитесь, друг друга любите сегодня: уймитесь, напасти и муки, уймитесь, волнения: – страсти Господни”. [4, 394].

Для этого автором используется прием аллюзии на библейские тексты, рассыпанные в тексте и образующие своеобразные цепочки мотивов, например, тема метели сопрягается с темой страстей Христовых. Метель кружится над городом, “уксус томлений претворяя в золото и пургу” [4, 277]. Вариация этого мотива является аллюзией на один из христианских церковных обрядов – пресуществление: “Вьюга уксус страданий претворяла в радость и пургу [4, 278]. Как видим, одна и та же конструкция повторяется в тексте почти буквально, за исключением одного слова. Такой прием приводит к сближению и даже к отождествлению взаимозаменяемых элементов, в данном случае, любовного “томления” и “страдания”, т.е. крестных мук Христа. Это один из тех кощунственных моментов симфонии, который был отмечен как автором, так и критикой. По замечанию Белого, “искажением является и 4-ая симфония “Кубок метелей”, где задания словесного контрапункта привели к кощунству” [2, 520].

В “Кубке метелей” именно с распятым Христом соотносится образ Адама Петровича: “Кто отвергал его душу, то вновь призывал – покрывал, словно багряницей. Слово протягивал губку с уксусом: “Кто может Тебя снять со креста?” Приникал к Распятию, и Распятый: “Ну конечно, никто!” Кто-то, милый, снял с кипарисного дерева, нежно поцеловал и бросил под ноги горсти гвоздей” [4, 267]. В такие моменты происходит внезапная трансформация хронотопа. Время и пространство раздвигаются до космических масштабов: “стая брызнувших миров удаленно мчалась под ногами Адама Петровича в черном бархате небытия” [4, 268], а затем герой вновь погружается в обычную реальность. Так Белый сопрягает несколько миров – реальность отдельной человеческой личности, мир космический и мифологический (христианский, античный или эпический), быт и бытие, время и вечность.

Важнейшей точкой пересечения, в которой сходятся эротические и танатологические мотивы “Кубка метелей”, является эсхатологическая тема, определившая направление творческого пути Андрея Белого в первом десятилетии XX века. Известно, что рубеж столетий переживался писателем как “период зорь”, сопровождавшихся пронзительным ощущением грядущих катастроф, стремительно и неизбежно надвигавшихся на Россию. История культуры воспринималась Белым сквозь призму христианской символики. На первый план и в художественном творчестве, и в теоретических статьях писателя в этот период творчества выходит образ распятого Христа. Ожиданием второго пришествия Христа проникнуты многие произведения символистов конца XIX – начала XX веков. Ключом для понимания происходящих событий для Белого стало “Откровение” Иоанна Богослова, сквозь призму которого необходимо рассматривать не только “Кубок метелей”, но и вообще все его раннее творчество. Свою эпоху, современников и самого себя Андрей Белый рассматривает в категориях христианского мифа, который, по его мнению, настало время пережить как собственную, личную историю: “смерть, тихо разлагающая нас, пока мы спим, распинает нас при нашем пробуждении, мстя за долгий сон; и борьба с ней – на кресте: мы должны идти к Голгофе нашей души, потому что только с Голгофы открывается нам окрестность будущего – должны, если вообще мы хотим будущего” [3, 191]. Характерно, что писатель противопоставляет смерть “разлагающую”, “мстящую” человечеству за душевное бездействие и смерть, победа над которой станет условием того, что перед человеком откроются новые горизонты. Залогом этого стало воскресение Христа, ставшее одним из важнейших танатологических мотивов произведения: “В Тебе, Господи, – снег, в Тебе, Господи, – счастье. Небом Ты – лебедь, небом Ты – белый, смертью смерть поправ, Ты над нами восстал” [4, 294].

Время и вечность воплощаются, соответственно, в образах полковника Светозарова и старого мистика. Одним из ключевых моментов в симфонии становится их прямое противостояние, описанное в главке “Мраморный гений”. В образе Светозарова автор подчеркивает черты статики: он “казался мраморным императором”, “императором мгновений”, его лицо напоминает “горсть оледенелого снега” [4, 297]. Вода фонтана, из которой как бы выплывает полковник, рассыпается перлами, серебряным кружевом, падает “трескучим хрусталем”, водная поверхность представляется застывшим стеклом или хрустальным щитом. Дни Светозарова сочтены: “Фонтан – мраморный лебедь, разметнувший крылья и из зева бьющий хрустальным временем. Лебединая песня хрустального времени” [Там же]. В образе полковника понятия “время” и “смерть” отождествляются: “Стальной зубец, копые времени, сжатое пальцами, перьями сверкало светлых блесков, и у стального зубца, копия, вздыхала мертвая голова” [Там же]. Старый мистик – это, по Белому, “мудрая смерть”, побеждающая время. И Светозаров терпит поражение в столкновении с мистиком, который, “будто спокойная смерть, искони побеждающая безысходное, измеряла время” [4, 301].

Встреча с Адамом Петровичем осмысливается Светловой в эсхатологическом ключе. В главном герое соединяются черты Адама, изгнанного из Эдема, и Нового Адама – Мессии. В тексте рассыпаны аллюзии на Откровение Иоанна Богослова. Появление Адама Петровича означает для Светловой апокалиптическое преображение мира: “он прилетит, и в нем угаснет время” [4, 304]

или “он скажет ей слово, и совется золотое время” [Там же], “сгорая, преидет образ мира сего. И надвинется незакатное, бессрочное” [4, 304-305]. Во второй части симфонии Адам Петрович возникает в образе апокалиптического всадника, “жнеца нивного” [4, 321], возвещающего о конце времен.

Выводы. Таким образом, эротические и танатологические мотивы “Кубка метелей” развиваются на протяжении всего произведения, выполняя важную роль в раскрытии идейного содержания симфонии. Только любовь, по мнению Белого, способна дать знание высшей мистической тайны мира. Герои симфонии проходят от низшей стадии любви (чувственной любви-страсти) к высшей. Адам Петрович символически повторяет крестный путь Христа, становится апокалипсическим жнецом нивным, Новым Адамом, освободителем Светловой как Души мира, Вечной Женственности. Умерев для земного мира-Содома, герои возрождаются для вечной жизни. Любовь, по мысли автора симфоний, является условием победы над земным временем, залогом воскресения человечества и полного преображения мира в соответствии с пророчеством, данным в Откровении Иоанна Богослова.

Значение “Кубка метелей” для последующего творчества Андрея Белого трудно переоценить. Именно в “аргонавтический” период были заложены основы созданной писателем уникальной поэтической системы, сформировалось его символистское миропонимание, новое представление о человеке, находящегося на границе быта и бытия, времени и вечности.

Список использованных источников

1. Аскольдов С. [Козлов С.А.] Творчество Андрея Белого / С. Аскольдов // Литературная мысль. Альманах 1. – Пг.: Мысль, 1922. – С.73-90.
2. Белый А. Петербург / Андрей Белый. – Л.: Наука, 1981. – 692 с.
3. Белый А. Символизм как миропонимание / Андрей Белый. – М.: Республика, 1994. – 528 с.
4. Белый А. Симфонии/ Вступ. ст., сост., подгот. текста и примеч. А.В.Лаврова / Андрей Белый. – Л.: Худож. литература, 1991. – 526 с.
5. Белый А. Собрание сочинений. Воспоминания о Блоке / Андрей Белый. – М.: Республика, 1995. – 510 с.
6. Бойчук А.Г. “Святая плоть” земного в “Кубке метелей” (К теме “Белый и Мережковский”) / А.Г. Бойчук // Литературное обозрение. – 1995. – № 415. – С. 144-152.
7. Джонсон И. Кубок бездарных претензий / И. Джонсон. – Киевские вести. – 1908. – 9(22) мая.
8. Долгополов Л. Андрей Белый и его роман “Петербург”: Монография / Л. Долгополов. – Л.: Сов. писатель, 1988. – 416 с.
9. Житие, пророчества, наставления преподобного Серафима Саровского. – Полтава: Переиздание Спасо-Преображенского Мгарского монастыря Полтавской епархии. – 136 с.
10. Лавров А.В. Андрей Белый в 1900-е годы: Жизнь и литературная деятельность: Монография / А.В. Лавров. – М.: Новое Литературное Обозрение, 1995. – 335 с.
11. Лосев А.Ф. Страсть к диалектике: Литературные размышления философа / А.Ф. Лосев. – М.: Сов. писатель, 1990. – 320 с.
12. Нилус С. “Близ грядущий антихрист и царство дьявола на земле”, отпечатанной в типографии Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, Сергиев Посад, 1917 год. [Электронный ресурс] / С. Нилус. – Режим доступа: http://aleksee-iva.narod.ru/Nilus/Nilus_01.html#88
13. Силард Л. О структуре Второй симфонии Андрея Белого / Л. Силард // Studia slavica. – Budapest (Hungary), 1967. – Т. XIII. – № 3-4. – С. 311-322.
14. Тилкес О. Православные реминисценции в Четвертой симфонии А.Белого / О. Тилкес // Литературное обозрение. – 1995. – №4/5.– С. 135-143.
15. Тилкес О. Образ Софии в “Четвертой симфонии” Андрея Белого / О. Тилкес// Russ. lit. – Amsterdam, 1995. – Vol. 37. – № 4. – С. 617-645.
16. Шахматова Е. Сексуальная мистика Востока в культуре серебряного века / Е. Шахматова // Азия и Африка сегодня. 2008. – № 4. – С. 64-70.
17. Юнг К.-Г. Архетип и символ / К.-Г. Юнг. – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.
18. Alexandrov Vl. Andrey Bely. The Major Symbolist Fiction / Vl. Alexandrov. – Harvard univ. press, 1985. – 221 p.
19. Kovac A. Andrej Belyj: The “Symphonies” (1899-1908): A Re-Evaluation of the Aesthetic-Philosophical Heritage / A. Kovac. – Bern: Herbert Lang, 1976. – 286 p.

Summary. The article is devoted to the analysis of erotic and thanatological motives in the fourth Andrey Bely's symphony “Cup of blizzards”. Identified the relationship between them. Defined semantics and place of erotic and thanatological motifs in the art-aesthetic concept of the writer.

Key words: erotic motifs, thanatological motifs, time, eternity, myth.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В СФЕРЕ ДИНАМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В ЛЕКСИКЕ¹

Статья посвящена исследованию реактивизации лексики – динамического процесса в словарном составе современного русского языка, известного как возвращение слов из пассивного фонда в активное употребление. Предложено разграничение употребления терминов реактивизация, актуализация, активизация лексики.

Ключевые слова: семантика, лексика, реактивизация, актуализация, активизация.

Динамичность и изменчивость являются неотъемлемыми качествами лексической системы современного русского языка. Словарный состав русского языка конца XX – начала XXI веков в результате воздействия причин экстралингвистического порядка – перемен в жизни российского общества – претерпел разнонаправленные семантические изменения, повлекшие за собой перестройку лексического языкового уровня: в пассивный фонд языка переместились советизмы, актуализировались старые и возникли новые значения слов, появилось большое количество неологизмов.

Активизация названных динамических процессов в словарном составе языка уже два десятилетия привлекает внимание лингвистов: в настоящее время учеными достаточно хорошо изучены особенности протекания в период 1990–2010 гг. архаизации (пассивизации), неологизации, заимствования лексики, а также процесса возвращения в активное употребление носителями языка слов, по различным причинам находившихся в советские годы в пассивном запасе (например, *акциз, колледж, демпинг, посредник, госпожа, великосветский, сенатор, пикетирование, аналой, покаяние, западник, маклер, подворье, гильдия, ферма, рандеву, питерский, предприимчивость* и др.). Последнее явление до сих пор не получило единого наименования в научной терминологии. Нами выявлено, что при описании исследуемого динамического процесса в различных источниках использованы такие термины, как *реактивизация* [23], *реабилитация лексики* [5], *возрождение забытой лексики* [14], *возрождение устаревшей лексики*, *актуализация*, *активизация использования* [10], *депассивизация* [11], *расширение референтной соотнесенности* [12], *реактивация* [6], *возвращение в обиход* [13], *ренеологизация* [9], *оживление вышедших из употребления слов, деархаизация* и др.

Отметим, что лингвисты не только по-разному обозначают описываемое явление, но и наполняют свои определения неодинаковым смыслом. В приближении оказывается, что наименования процессов актуализации, активизации, реактивизации, возвращения слов слабо разграничиваются в научном языке, часто употребляются в качестве синонимов для обозначения, по мнению многих авторов, единого семантического процесса. С нашей точки зрения, это не совсем верно. Как показал анализ языкового материала, массив лексики, ставший активным в использовании в исследуемый временной период, не является однородным и может рассматриваться как состоящий из нескольких лексических групп, достаточно точно соответствующих тому или иному процессу семантических изменений. Таким образом, очевидна актуальность изучения особенностей употребления терминов, характеризующих процесс возвращения слов, поскольку очерченный пласт лексикологической терминологии представляет собой многочисленные терминологические новообразования, возникающие в связи с развитием научной мысли и с появлением новых понятий и реалий [26, 5].

Вначале считаем необходимым дать краткую характеристику существующим подходам к осмыслению реактивизации лексики русского языка конца XX – начала XXI веков.

Представители **первого подхода** рассматривают возвращение лексики в активное употребление из пассивного запаса в рамках более общего процесса актуализации лексических единиц (термин *реактивизация* ими не употребляется). Для этих ученых анализируемый динамический процесс составляет только часть актуализации и охватывает одну из актуализированных групп слов [7; 8; 10; 11; 13; 16; 24]. Основопологающим для данного подхода является определение понятия “актуализация” с позиции вхождения лексики в активное употребление.

Например, в работе О.М. Каревой представлена классификация возвращенных единиц пассивного фонда, обозначающих лиц социально-политической сферы. Опираясь на понятие “актуализация” для обозначения процесса активного использования лексики, автор объединяет в ее составе две группы слов. В интересующей нас первой группе находится лексика, вошедшая в

¹ Исследование выполнено при поддержке Министерства образования и науки РФ в рамках ФЦП “Научные и научно-педагогические кадры инновационной России” на 2009-2013 годы (г/к № 16.740.11.0295).

актуализированную часть современного словаря в результате процесса депассивизации: “слова, служившие для обозначения российских реалий, но утратившие употребительность в результате преобразований в первые годы советской власти”; а также “номинации реалий зарубежной действительности, воспринимавшиеся в доперестроечную эпоху носителями русского языка как экзотизмы, обозначающие “западный” образ жизни” [11, 77]. Вторую группу составляют слова, переместившиеся в пределах активного словаря в направлении от периферии к центру, что проявилось “в повышении частотности слова и увеличении его социальной значимости на данный момент времени” [11, 77–78].

Аналогичную точку зрения по исследуемому вопросу имеет О.В. Милованова, обозначающая в своей работе единым термином *актуализация лексики* процесс активизации (увеличения частотности употребления определенных лексических разрядов или отдельных лексических единиц, историзмов – *оппозиция, демократия, благотворительность, Дума*) и процесс реактивации (возвращения в активный словарный запас лексем, употреблявшихся в языке, но на какой-то исторический период ставших историзмами – *вексель, предприниматель, полиция*) [16, 13].

В диссертационной работе Н.В. Черниковой изучение лексико-семантических процессов, протекающих в корпусе актуализированной лексики, также проводится в рамках первого подхода. Под актуализированной лексикой Н.В. Черникова понимает две группы: собственно актуализированную лексику (функционировавшую в советский период в узусе с целью объективации смыслов, соотносимых с советской действительностью) и номинативно переориентированную лексику (функционировавшую в советский период в узусе с целью номинации реалий и понятий зарубежной или дореволюционной действительности) [24, 5].

Согласно первому подходу проводится анализ лексических изменений в работах О.П. Ермаковой “Семантические процессы в лексике”, Е.В. Какориной “Трансформация лексической семантики и сочетаемости (на материале языка газет)”, М.В. Китайгородской “Современная экономическая терминология” (монография “Русский язык конца XX столетия (1985–1995)”), частично затрагивающих проблематику возвращения лексики в актив языка, использования историзмов и архаизмов, определения механизмов деформации значений, разнообразных семантических сдвигов в смысловой структуре слова, деидеологизации лексики.

Применительно к массивам оценочно окрашенной лексики, переходящей из узкой сферы функционирования в общее употребление, термин *актуализация* использует В.Г. Костомаров, считая ее семантическим процессом, активно развернувшимся в современном русском словаре [13, 158].

Второй подход к изучению динамических процессов в лексике русского языка новейшего периода наиболее основательно представлен в работе Л. Ферм “Особенности развития русской лексики в новейший период (на материале газет)” (1994), в которой описываются качественные изменения в лексике русского языка, причем реактивизация (*актуализация, активизация* – в терминологии Л. Ферм) рассматривается в одном ряду с такими процессами, как изменение идеологических коннотаций, переориентация номинации многих заимствованных слов, с одновременным изменением оценочности, детерминологизация лексики и пассивизация употребления. Актуализированными, с точки зрения Л. Ферм, считаются слова, вновь завоевавшие письменное пространство (церковно-обрядовая лексика), слова, ранее использовавшиеся только в узкостилевой речи специалистов (например, экономическая лексика), а теперь появившиеся в разностилевом дискурсе.

Итак, согласно первому и второму подходам к анализу массива лексики, ставшей особенно активной в исследуемый период, перемещение слов из умеренно активного и пассивного (в том числе, архаичного) запасов языка в его активный запас обозначается термином *актуализация*.

Третий подход предполагает дифференциацию терминов *актуализация* и *реактивизация лексики*, наполнение их различным смыслом. Этот подход представлен в работах Е.В. Лесных, Г.Н. Склярёвской, отражен в концепции “Толкового словаря русского языка конца XX века. Языковые изменения” (1998).

Г.Н. Склярёвская выделяет три принципиально новых и позитивных процесса, свойственных русскому языку в постсоветский период: 1) уход из активного употребления в пассив целых лексических пластов, отражающих реалии и категории советской эпохи; 2) возвращение с периферии общественного языкового сознания в активное употребление лексики, связанной с наименованиями “вернувшихся” в жизнь нашего общества реалий, некоторых общественных явлений, а также нравственных категорий”; 3) процесс ресемантизации, связанный с восстановлением исходных значений слов за счет снятия идеологических наслоений и запретов советского времени [20, 185–187]. Как показал наш анализ материала, третий процесс, достаточно типичный, поскольку возвращению слов, связанных с наименованиями “вернувшихся” в жизнь реалий общества, почти всегда сопутствует снятие идеологических приращений доперестроечного периода.

Придерживаясь точки зрения Г.Н. Скляревской, автора “Толкового словаря языковых изменений”, данные которого были положены в основу исследования, считаем, что для более четкого понимания сути динамических процессов в лексике целесообразно разграничить актуализацию, активизацию и реактивизацию в аспекте отношения к активному и пассивному фонду русского языка, и, соответственно, обозначаемые их лексикологические термины.

Опираясь на классическое понимание словарного состава языка как “всей совокупности слов, входящих в состав какого-либо языка, включая его основной словарный фонд” [19, 454], представим динамическую структуру словарного состава литературного русского языка графически (рис. 1). Словарный фонд в соответствии с задачами нашего исследования можно условно разделить на две части: активный и пассивный словарь, при этом активный словарь (то есть слова, не только понимаемые, но и активно используемые носителями языка) будет состоять из нижнего и верхнего слоев.

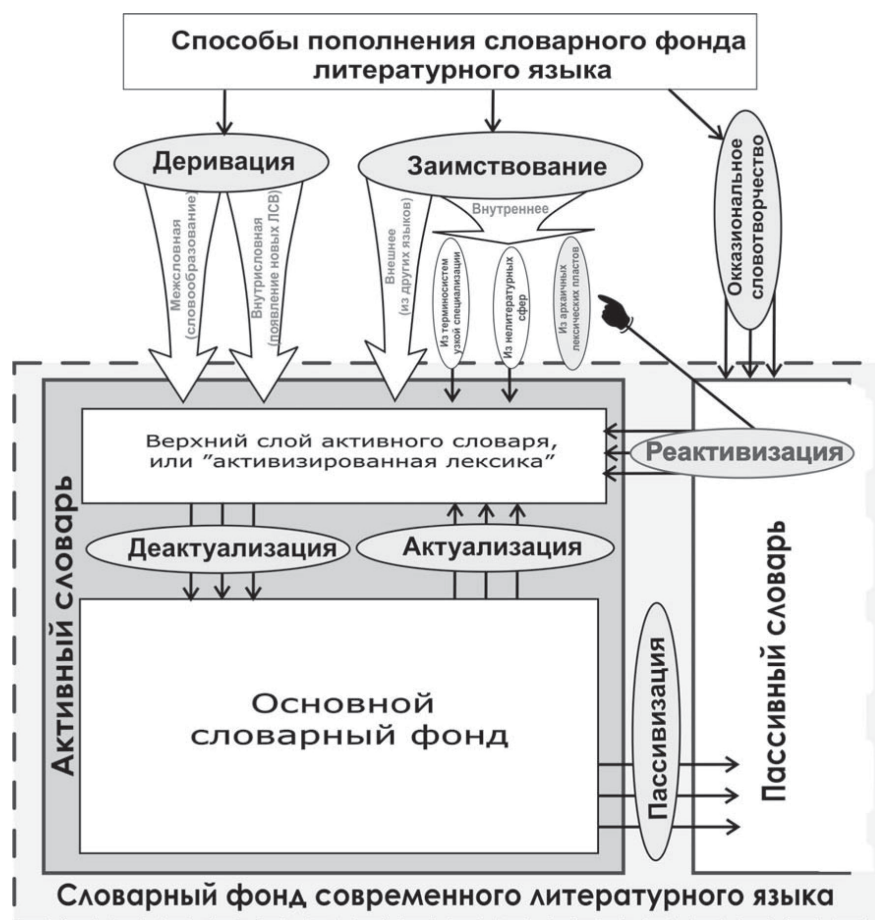

Рис. 1. Место реактивизации в ряду динамических процессов лексики русского языка

Базовой частью активного словаря является основной словарный фонд, нейтральный по временному признаку. В него входят наиболее важные, общеупотребительные номинации предметов и явлений, или “лексика, предназначенная для вербализации “постоянных форм бытия”, а также первичный тезаурус [1, 29]. В ряде исследований все больше укрепляется мысль о том, что состав основного словарного фонда остается устойчивым на протяжении длительного времени [2; 4; 25]. По данным А.А. Поликарпова, процент сохранности основного словарного фонда колеблется от 77 % до 85 % в разных языках [17, 42]. Наряду с основным словарным фондом можно выделить поверхность активного словаря – активизированную лексику. Это пласт, отражающий наиболее подвижную часть словарного состава на уровне короткого временного отрезка. Для него характерно “лавинообразное словообразование, неконтролируемый поток заимствований, вторжение жаргона в общий язык, новая жизнь слов” [21, 2], обозначающих наиболее актуальные понятия времени.

Мы присоединяемся к мнению исследователя О.В. Ревзиной о том, что этапы развития языка представляют собой “неповторимые ситуации”, опосредованно связанные с общественно-политической, культурной и собственно языковой ситуацией [18, 29–30]. В конкретно взятой общественной обстановке на поверхности активного словаря оказывается именно тот лексикон, который наиболее точно и полно соответствует особенностям протекающей эпохи. Другими словами, объем лексики, сегодня и сейчас находящийся в фокусе внимания современного носителя языка и составляющий сложность для полного понимания человеком, например, в 1987

году, можно определить как запас ключевых слов, активизированный в данный временной отрезок и составляющий вместе с основным словарным фондом активный словарь русского языка. Состав активизированной лексики постоянно обновляется и пополняется в результате многих семантических процессов: актуализации лексики (притока слов из основного словарного фонда), межсловной деривации (словообразования) и внутрисловной деривации (появления новых ЛСВ), внешнего заимствования (из других языков) и внутреннего заимствования (из терминосистем узкой специализации, из нелитературных сфер и др.). Процесс реактивизации в данном контексте представляет собой внутреннее заимствование из пассивного запаса.

Итак, в аспекте отношения к активному и пассивному фонду русского языка мы считаем необходимым разграничивать в употреблении термины *актуализированная лексика* и *реактивизированная лексика*, которые во многих работах пересекаются.

Под **актуализированной лексикой** предлагается понимать коммуникативно значимую часть основного словарного фонда русского языка, которая появляется на поверхности активного словаря в результате своей актуализации и становится ключевой приметой своей эпохи (“слова особой и широкой семантической значимости” [3, 242] (например, в советские годы: *перестройка, партия, курс, плановость, тоталитаризм, сухой закон, космонавтика* и др.; в начале 90-х годов: *власть, война, взвинтить, политический, правительство, право, развал, разгон, реформа, рынок, рыночный, свободный* и др. [21, 11]). Чаще всего именно этот массив слов по прошествии времени подвергается обратному процессу деактуализации в основной словарный фонд литературного языка.

Под **реактивизированной (или возвращенной) лексикой** мы соответственно предлагаем понимать единицы пассивного словаря русского языка, которые в определенный историко-культурный период перемещаются (возвращаются) в состав активного словаря в результате реактивизации, преимущественно под влиянием внеязыковых факторов и претерпевают различные изменения.

Проведенное исследование позволяет сделать вывод, что процесс возвращения слов, обозначавших понятия, бывшие на периферии общественного сознания в советские годы, охватывает разнородные по своим семантическим свойствам лексико-семантические единицы, характеризующиеся частотностью в узусе, общими причинами активизации в языке, сходными механизмами трансформации смысловой структуры лексем и семем. Считаем, что процесс реактивизации можно вполне справедливо рассматривать как явление, отличное от динамических процессов актуализации и активизации лексики в словарном составе русского языка, сущность которого составляет возвращение (или внутреннее заимствование) единиц пассивного словаря в состав активного словаря в определенный историко-культурный период, преимущественно под влиянием внеязыковых факторов, с сопутствующими семантическими, стилистическими, оценочными и другими изменениями в смысловой структуре слова (на лексемном и семемном уровнях).

Список использованных источников

1. Ашуркова Т. Г. Деактуализация названий лиц в публицистическом стиле во второй половине XX – начале XXI века: Дис. ... канд. филол. наук [Электронный ресурс] / Т. Г. Ашурова. – МГУ. – Москва, 2006. – Режим доступа: <http://www.disserr.ru/contents/197685.html>.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Шарль Балли. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 320 с.
3. Будагов Р. А. Что такое развитие и совершенствование языка? / Р. А. Будагов. – М.: Наука, 1977. – 258 с.
4. Виноградов В. В. Об основном словарном фонде и его словообразующей роли в истории языка / В. В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – С. 47–68.
5. Говердовская Е. В. Новые существительные в лексике современного русского литературного языка / Е. В. Говердовская // Русский язык в школе. – 1992. – № 3–4. – С. 46–48.
6. Еднералова Н. Г. Устаревшая лексика русского языка новейшего периода и ее восприятие языковым сознанием современных школьников: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н. Г. Еднералова. – Воронеж, 2003. – 27 с.
7. Ермакова О. П. Семантические процессы в лексике / О. П. Ермакова // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – М.: Studia Philologica, 1996. – С. 32–66.
8. Загоровская О. В. Состояние русского языка на исходе XX века (лингвистический и культурологический аспекты) / О. В. Загоровская // Известия Воронежского педагогического университета. Русский язык. – Т. 246. – Воронеж, 1997. – С. 5–11.
9. Каданцева Е. Е. К вопросу о латентной ренеологизации в современном русском языке / Е. Е. Каданцева // Русское слово и высказывание: рациональное, экспрессивное и эмоциональное: Межвуз. сб. науч. тр. – М.: МГОУ, 2007. – С. 76–79.
10. Какорина Е. В. Трансформация лексической семантики и сочетаемости (на материале языка газет) / Е. В. Какорина // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – М.: 1996. – С. 67–88.

11. Карева О. М. Лексико-семантические изменения в наименованиях лиц социально-политической сферы русского языка конца XX в.: Дис. ... канд. филол. наук [Электронный ресурс] / О. М. Карева. – СПб., 2003. – Режим доступа: <http://www.disserr.ru/contents/92909.html>.
12. Китайгородская М. В. Современная экономическая терминология // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). / М. В. Китайгородская. – М.: 1996. – С. 162–173.
13. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа / В. Г. Костомаров. – СПб.: Златоуст, 1999. – 320 с.
14. Красникова Е. Ю. Влияние современных общественно-политических факторов на развитие и функционирование социально-оценочной лексики русского языка: Дис. ... канд. филол. наук / Е. В. Красникова / Ин-т рус. яз. им. А.С. Пушкина. – М., 1994. – 173 с.
15. Лесных Е. В. Архаизация лексики русского языка XX века: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е. В. Лесных / Липецкий гос. пед. ун-т. – Елец, 2002. – 26 с.
16. Милованова О. В. Актуализированная лексика русского языка новейшего периода: По материалам толковых словарей: Дис. ... канд. филол. наук О. В. Милованова / Воронежский гос. пед. ун-т. – Воронеж, 2001. – 197 с.
17. Поликарпов А. А. Циклические процессы в становлении лексической системы языка: Моделирование и эксперимент: Дис. ... д-ра филол. наук / А. А. Поликарпов / МГУ. – Москва, 1998. – 320 с.
18. Ревзина О. Г. Русский язык от Пушкина до наших дней / О. Г. Ревзина // Доклады Международной конференции. – Псков, 2000. – С. 29–34.
19. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь. – М.: ООО “Издательство Астрель”, ООО “Издательство АСТ”, 2001. – 624 с.
20. Скляревская Г. Н. Слово в меняющемся мире: русский язык начала XXI столетия: состояние, проблемы, перспективы / Г. Н. Скляревская // Исследования по славянским языкам. – Сеул, 2001. – № 6. – С. 177–202.
21. Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения / Под ред. Г. Н. Скляревской. – СПб.: Фолио-Пресс, 1998. – 702 с.
22. Ферм Л. Особенности развития русской лексики в новейший период (на материале газет) / Л. Ферм. – Uppsala, 1994. – 236 с.
23. Хашимов Р. И. Социальная дифференциация значения слов // Исследования по русскому и общему языкознанию / Р. И. Хашимов. – Липецк, 2000. – С. 56–78.
24. Черникова Н. В. Лексико-семантическая актуализация как средство отражения изменений в русской концептосфере (1985–2008 гг.): Автореф. дис. ... доктора филол. наук / Н. В. Черникова / Московский госуд. обл. ун-т. – М., 2008. – 42 с.
25. Шапошников В. Н. Русская речь 1990-х. Современная Россия в языковом отображении / В. Н. Шапошников. – М.: Едиториал УРСС, 2006. – 288 с.
26. Шурыгин Н. А. Лексикологическая терминология как система / Н. А. Шурыгин. – Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. пед. ин-та, 1997. – 167 с.

Summary. This article is devoted to lexis reactivation, a dynamic process in vocabulary of Russian language which is known like coming words from the passive fond of language to the active usage. Specifications of defining the terms actualization, activization and reactivation are provided.

Key words: semantics, lexis, reactivation, actualization, activization.

УДК811.161.1'373/611+811.111'373.611].091

Е.И. Главацкая

НОМИНАЦИИ ЖЕНЩИНЫ-МАТЕРИ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

У статі розглянуто концепт загальнолюдської культури 'жінка-мати' в російській та англійській мовах. Вживання аналітичних словосполучень зі словом 'мати' свідчить про зміну ролі жінки-матері в сучасному світі та акцентує увагу на нових аспектах взаємовідносин в сім'ї, сприйняття жінки в суспільстві та причинах появи цих номінацій.

Ключові слова: концепт 'жінка-мати', аспект, категоріальні ознаки, аналітичні словосполучення.

Феминизмы, лексические и фразеологические наименования, объединённые значением 'лицо женского пола', как известно, представлены на всех ступенях иерархического членения макросистемы "человек". Названные номинации уже были предметом внимания лингвистов, как и объектом лексикографического описания в различных аспектах на материале разных языков.

Предметом нашего внимания в данной статье является простой и общепонятный концепт общечеловеческой культуры 'женщина-мать'. Фактический материал для наблюдений извлечён из современных словарей русского и английского языков. Из всех значений слова *мать*, зафиксированных словарями, мы рассматриваем лишь наиболее важное, исходное (прямое) значение: *мать* – женщина по отношению к рождённым ею детям²; а) женщина по отношению к своим детям; б) женщина, имеющая собственного ребенка (детей); в) женщина, родившая ребенка и под.; *mother* – the female parent of a person⁹; a woman who has borne a child; esp., a woman as she is related to her child or children¹⁰.

Исходное значение универсально, имеет общечеловеческий характер и интеркультурно маркировано. Дж. Лакофф показывает это на примере разных культур: "На Тробриандских островах женщина, родившая ребёнка, часто отдаёт его какой-нибудь старой женщине, для того, чтобы та вырастила его. В японской традиции было обычным, когда женщина передавала ребёнка на воспитание своей сестре" [1, 119]. Приведённые варианты отсутствуют в культурах европейских народов, следовательно, логичнее подобные субкатегории, как и их номинации, должны изучать в границах конкретной культуры.

Наблюдения, проведённые на материале русского и английского языков, показывают, что основное значение концепта '*мать*', которое можно обозначить как 'подлинная, настоящая мать', не всегда обладает достаточной объяснительной силой. Это соответствует известному общекогнитивному правилу, согласно которому конкретные случаи (модификаторы) всегда более значимы по сравнению с общими (основными). Речевая конкретизация "идеального" понимания слова '*мать*' имеет следствием образование отдельных видовых значений базового концепта [2, 419].

Сравним наименования *женщины-матери* в русском и английском языках: *настоящая (родная) мать* – женщина, которая родила ребёнка, растит его, замужем за отцом ребёнка, на одно поколение старше ребёнка и является его законным попечителем; *кормящая мать* – женщина, родившая ребёнка и кормящая его грудью; *nursing mother* – a mother who is feeding her baby from her breast¹¹; *nurse mother* – a woman nurses a baby, she feeds it with milk from her breasts¹¹.

Характер взаимоотношений матери и детей отображают также наименования:

родившая мать – женщина, родившая ребёнка и передавшая его для усыновления; *birth mother* – the woman who gives birth to a child regardless of whether she is the genetic mother or subsequently brings up the child; a child's natural mother, rather than a woman, who has become the child's legal mother through the adoption¹¹;

мачеха, неродная мать – женщина, которая не родила ребёнка, но является женой отца ребёнка; *mother-in-law* – husband's or wife's mother¹¹;

приёмная мать – женщина, усыновившая ребёнка (детей); *foster mother* – a woman having the responsibility and authority of a mother, though not by birth or adoption, and giving, receiving, or sharing the care appropriate to that standing¹⁰; a woman acting as mother to a child who is not his or her offspring, nor a stepchild and not legally adopted¹¹; *an adoptive mother* – a woman who has become a mother by the act of adoption, as opposed to a biological mother¹¹; *названная мать* – неродная или приёмная мать; *a stepmother* – a wife of one's biological father after the death or divorce of one's mother¹¹; *ex-stepmother* – a previous wife of one's father during one's lifetime, other than mother, typically following the divorce or death of the mother¹¹; *co-mother* – a wife of one's father who is not one's mother; that is, co-wife of one's mother, in respect to their children¹¹; in a lesbian couple, the nonbirth mother (partner of the birth mother) of a child, especially one who takes an equal role in mothering the child¹¹;

мать-кормилица, воспитательница – женщина, которая кормит, воспитывает и заботится о чьём-либо ребёнке за плату.

Отметим, что на протяжении XX столетия существенно расширилось смысловое наполнение концепта *женщина-мать* за счёт расширения сочетаемости слова *мать* с именами прилагательными (реже – именами существительными), которое можно связывать с социальными изменениями в обществе: выход женщины на работу, рождение детей вне брака, увеличение числа разводов, изменения биологического характера, которые возникали постепенно как следствие нового стиля жизни, развития медицины, неблагоприятного влияния экологии:

беременная женщина / pregnant woman, будущая мать / mother-to-be, prospective mother, an expectant mother – woman who expects for the birth of a child¹¹;

биологическая мать – женщина, родившая ребёнка, но не воспитывающая и не заботящаяся о нём, его растит и воспитывает кто-то другой; *biological mother – natural mother*; a woman who is related to the child genetically rather than by adoption¹¹;

суррогатная мать – женщина, нанятая по контракту родить ребёнка для кого-то, она не замужем за отцом ребёнка, не обязана растить и воспитывать его; *gestational mother* – a woman who carries a fertilized embryo to completion of pregnancy¹¹; *surrogate mother* – a woman who gives a birth to a baby for another woman who is unable to have babies herself⁸; a woman who bears the embryo to term for a couple biologically unable to have children¹¹; a woman who gives birth to a child not her own, with the intent to give that child up to at least one of the biological parents once it is born¹¹;

незамужняя мать – лицо женского пола, не замужем на момент рождения ребёнка; *an unmarried mother*;

генетическая / донорская мать – женщина, которая предоставляет свою яйцеклетку для имплантации другой женщине; *genetic mother* – the woman who donated the egg from which a baby developed in another woman's womb⁷;

многодетная мать – женщина, имеющая около или более десяти детей; *mother of many children; mother of a large family*;

крёстная мать (крёстная) – у христиан – восприемница по отношению к своему крестнику (крестнице); *godmother* – a woman who acts as an advisor or mentor to someone¹¹;

а также – с именами существительными: *Мать-героиня* – почётное звание, присваиваемое женщине, родившей и воспитавшей 10 и более детей; женщина, имеющая это звание; *Mother-Heroine*; *мать семейства* – женщина в роли главы семьи, имеющая семью, детей; *мать-одиночка* – женщина, воспитывающая ребёнка (детей) без мужа; *single mother* – unmarried, divorced or widowed mother of nonadult children; a woman with one or more children, who is neither married, nor living together with his or her partners¹¹; *мать-отказница* – женщина, отказавшаяся от ребёнка после его рождения.

Этот перечень может быть продолжен и новыми образованиями: *soccer mom* – a mother who spends a lot of time driving her children to sports practice, music lessons etc, considered as atypical example of women from the middle to upper classes in US society⁸; *stay-at-home mother* – a mother who stays at home, usually to take care of their children, rather than working in an office, factory, etc⁶.

Приведённые аналитические и композитные номинации свидетельствуют, что наряду с устаревшими “субкатегориями” матерей (*богоданная мать*) и старыми (*приёмная мать, мать-кормилица, крёстная мать* и под.) в конце XX века появились новые наименования типа *биологическая мать, суррогатная мать, генетическая мать, незамужняя мать* и др. Все они мотивированы в различной степени категориальным значением концепта *мать* (“идеальным” понятием *настоящая мать*), понимаются и осмысляются через это значение как его варианты.

Новые аспекты значений у концепта ‘женщина-мать / mother’ вызваны многими факторами: разнообразные новые подходы к репродукции, искусственное оплодотворение, планирование семьи вызвали соответствующее разграничение по принципу – роль женщины в рождении и воспитании ребёнка. В отличие от наименований *родная мать, генетическая мать, кормящая мать, birth mother, genetic mother, biological mother, surrogate mother*, лексические единицы *мачеха, приёмная мать, мать-кормилица, step mother, adoptive mother, foster mother, mother-in-law* – чётко указывают на отсутствие биологической связи между матерью и ребёнком.

Сочетания *working mother (работающая мать)* и *stay-at-home mother / full-time mother (неработающая мать)*, возникшие как отражение противоположных моделей поведения и жизни женщины, отображают изменения стереотипного поведения матери.

В значении *женщина-мать* в речи функционируют также многочисленные дериваты, в том числе – субъективной оценки, производные слова: *мама* (в семейном обращении и в разговоре детей о родной матери)²: *мамушка / мамуся* (фам.) / *маменька* (ласк.) / *мамуля* (ласк.) / *мамка / мамаша* (разг.) / *мамка* (разг.) / *мамочка* (разг.) / *мамушка* (разг.) / *маманя* (нар.-разг.). М.А. Алексеенко в одной из своих статей продолжает данный ряд производными: *мамулька, мамунька, мамуленька, мамусенька, мамонька, мамынька, мамка, маманюшка, мамашенька, маманька, маменька, матерь, матка, матушка, мамуша, мамысь, мамыса, маман* и др. В.И. Даль приводит подобные наименования, которые представляют *мать* “в ласкательном виде ... в разных местностях на разные лады”: *матушь* (кал.), *мотушь* (вят.), *матуша* (астр.), *матуха* (арх.), *матухна* (зап.), *матуня, -ничка, -ненька* (юж., запад.), *матусенька* (юж., запад.), *матуля, -личка* (запад.), *матя* (ряз.), *матина* (кал., тер., пск.), *матенка* (юж. и арх.), *матонька* (юж.), *матынька* или *матунька* (пек.), *маточка, мачка* (ряз.) и др.³ В словаре “Человек в производных именах русской народной речи”¹ представлены: *матерёнка* (том.), *матерёшенька* (том.), *матерёшка* (перм., урал., вост.-казах., том.), *материна* (арх.), *матерь* (волог., мурман., арх.,

свв.-двин., карел., новг., ленингр., пск., латв., ряз., калуж., тул., курск., смол., брян., рост., кубан., ворон., вят., перм., урал., курган., том.), *матеря* (ряз., ворон., киргиз.), *матишка* (твер., пск., калуж., смол., мурман., сев.-зап.), *матиха* (волог.), *матица* (пск., сев.-зап.), *матулюхна* (зап., смол., зап.-брян.), *матусечка* (зап.-брян.), *матуся* (зап., ворон., зап.-брян., смол., пск.), *матуша* (казан., костром.), *матушенька* (волог., свердл.), *матышка* (новг., яросл.), *матька* (новг.), *матюка* (урал.), *матюнка* (арх.) [1]. Ср. синонимичный ряд производных в английском языке: *tata – tamma, mater, mammy, motherkin, tum, tumty, ta, tot, totty, tuzzer, taw*. Все эти наименования создают языковой образ концепта 'мать', подтверждая, что именно он является общественно закреплённой семантической нормой языка.

Таким образом, составляющие содержания концепта 'мать', довольно разнообразны. В совокупности они образуют сложную семантическую структуру, в которой выделяются основные категориальные признаки (семантическое ядро) и частные, конкретизирующие (периферия).

Употребление аналитических сочетаний со словом *мать / mother* в русском и английском языках свидетельствует об изменении роли женщины-матери в современном мире и акцентирует внимание на новых аспектах взаимоотношений в семье, восприятия женщины в обществе и причинах появления этих инноваций и тенденций.

Примечания

- ¹ Алексеенко М.А., Литвинникова О.И. Человек в производных именах русской народной речи. – М.: ООО "Издательство ЭЛПИС", 2007. – 517 с.
- ² Большой толковый словарь русского языка / Под ред. С.А. Кузнецова. – СПб.: Норинт, 2003. – 1534 с.
- ³ Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 тт. – М.: Русский язык, 1989-1991. – Т. 1-4.
- ⁴ Маковский М.М. Этимологический словарь современного немецкого языка. – М.: Азбуковник, 2004. – 632 с.
- ⁵ Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / Под общей ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Азбуковник, 2000. – Т. 1. – 800 с.
- ⁶ Schwarz C. Chambers Concise Dictionary. – Edinburgh, 2009. – 1488 p.
- ⁷ Ayto J. The Longman Register of New Words. – М.: Русский язык, Pearson Education, 1990. – 426 с.
- ⁸ Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary: Of Current English / Editor Wehmeier S. [sixth edition]. – Oxford University Press, 2000. – 1539 p.
- ⁹ Wehmeier S. Oxford Wordpower Dictionary. [Third Edition]. – Oxford University Press, 1997. – 912 p.
- ¹⁰ Michael Agnes. Webster New World Dictionary [4th edition]. – Mass Market Paperback, 2003. – 736 p.
- ¹¹ Online Dictionary [Электронный ресурс]
<http://www.onlinedictionary.datasegment.com>
<http://www.websters-online-dictionary.org>
<http://en.wikipedia.org/wiki/Mother>

Список использованной литературы

1. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении. / Джордж Лакофф. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
2. Алексеенко М. Концепт 'мать' в синхронной динамике языковой картины мира / Михаил Алексеенко // Грани слова: [сб. науч. тр.] / ред. кол.: М. Алексеенко, Х. Вальтер, М. Дюринг, А. Шумейко. – М.: ЛПИС, 2005. – С. 415-422.
3. Шиманович Г.М. Когнітивні чинники еволюції назв осіб в англійській мові ХХ століття: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04. "Германські мови" / Г.М. Шиманович. – К., 2005. – 174 с.

Summary. The article deals with the concept of the universal culture the 'woman-mother' in Russian and English languages. The use of analytical combinations with the word mother are evidenced of changing of a role of the woman-mother in the modern world and focuses attention on new aspects of mutual relations in a family, perceptions of the woman in a society and the reasons of occurrence of these innovations.

Key words: concept, the 'woman-mother', aspect, categorial signs, analytical word-combinations.

РАННІЙ ЕПІСТОЛЯРІЙ В.СТУСА ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ АВТОРСЬКОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ

У статті проаналізовано ранній період поетичної творчості митця. Здійснений порівняльний аналіз авторського світосприйняття, вираженого у епістолах та поезіях.

Ключові слова: епістолярій, поезії, таужнянський період, армійський період.

Ранній епістолярій В.Стуса охоплює хронологічні межі 1959-1963 рр., які об'єднують певні етапи життя поета, зокрема вчителювання у с. Таужна Гайворонського району Кіровоградської області (15.08-15.10.1959), службу в Радянській Армії (спершу на Полтавщині, потім на Уралі), вчителювання у м. Горлівка Донецької області та перебування у Донецьку після закінчення строкової служби. Звичайно ж, поет спілкувався однодумцями університетськими друзями, зокрема з В. Дідківським, А. Лазоренком, Б. Дорошенком.

Листів, у яких є інформація про ранній період творчості В. Стуса, збереглося дуже мало, проте їх біографічна цінність беззаперечна. Вони дозволяють простежити уподобання, захоплення молодого Стуса, засвідчують гуманістичне осмислення ним буття – прагнення пізнати світ, знайти своє місце в ньому.

Дослідженням поетичної творчості митця займалися такі дослідники як М. Коцюбинська, М. Жулинський, В. Макарчук, О. Рарицький, О. Тарнавський, Д. Стус, К. Москалець та інші. Проте ранній епістолярій В. Стуса до цього часу не ставав об'єктом спеціального вивчення, а відтак, є однією із найменш з'ясованих проблем стусознавства.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі вивчення листів раннього періоду творчості поета, здійснити порівняльний аналіз авторського світосприйняття, вираженого у епістолах та поезіях.

Зокрема, епістоли до В. Дідківського містять безцінні біографічні відомості про екзистенцію поета таужнянського періоду. Творче листування з другом юності та однокурсником А. Лазоренком дає можливість простежити літературні зацікавлення поета та перші зафіксовані на сторінках епістолярію спроби літературно-критичного аналізу доармійського періоду і часу служби у Радянській Армії. У листах до Б. Дорошенка розповідає, як його, молодого поета, підтримали А. Малишко й Л.Забашта, які, як зазначає В. Стус: “Подають руку допомоги на той випадок, якщо я наслідуюсь штурмувати наші “товсті” журнали” [8].

Після закінчення вузу, “стужилий за справжньою (не донецькою) Україною” [5, с.35], Василь Стус бере направлення на роботу в школу с. Таужна на Кіровоградщині, відтак звільняючи однокурсницю Зінаїду Кононученко від життя на периферії та добре знаючи, що довгий час працювати не доведеться, адже незабаром до війська. У таужнянський період він активно займається самоосвітою, шукає себе у творах класиків, заповнюючи вакуум духовного спілкування. “Я радий, – пише він до В. Дідківського, – що взяв своїх коханих, моїх – Гете і Верхарна, Олеся і Рильського, Словацького і Елюара, доброго Радхакришна і Вінкельмана, цнотливу Рамаюну і цнотливу Сельму Лагерльоф. Це єдині поки що мої друзі. Здається, весь світ проти неї повстає, щоб зламати її цю дружбу. А вона, як і годиться, міцніше – під час коротких зустрічей, як у в'язниці” [11, 5]. Насолоджуючись творами класиків, поет віднаходить у них думки та мотиви, суголосні зі своїм внутрішнім я, відшкодовує брак знань та виробляє свої смаки, компенсує відсутність друзів, книг, театру, однодумців, нерозуміння таужнянців.

Зауважимо, що настрої поезій та епістол раннього періоду творчості В. Стуса різні. Вірші характеризуються життєрадісним світосприйняттям, оптимістичним настроєм. У них поет роздумує про сутність людського існування, акумулює внутрішній світ, самонаповнюється ним. “Юнацька романтика кличе досягнути незвідані обрії, молодий поет прагне творчо осмислити світ, відшукати своє місце в ньому” [4, 30]. Натомість у листах оголена дійсність, буденність, реалістичний стан речей.

Ці декілька місяців “справжньої України” були напрочуд важливими для поета, адже саме тоді він активно формувався як особистість, наповнювався духом живої колоритної української, хай і засміченої, мови, якої йому так бракувало в Донбасі, захоплювався традиціями все ще незнищеної України. Таужнянський період став характерною преамбулою усього Стусового майбутнього життя. Саме в Таужні був закладений базис духовного росту та становлення поета.

Армійський період виявився не надто сприятливим для митця, Стус пише мало, не маючи змоги творчо працювати, називає “марнотратством трирічним” [9], “Злиденні роки! Злиденні заняття” [11, 15]. Армійська муштра з постійними обмеженнями та беззворотною тенденцією до знеособлення була йому чужа. Тогочасне становище характеризує у листі до В. Дідківського так:

“Без шкоди для себе переносу всі “тяготы и лишения солдатской службы”. І на диво це мені легко вдається” [11, 12], але “Читати-писати нічого не можна. Оце важко” [11, 10]. – Пише він у листі до В. Дідківського. Понад усе дбає, щоб в роки армії не розгубити свою сутність, своє духовне ество – все накопичене задалегідь. Новоспеченому солдатіві бракує можливостей для повної творчої реалізації. Свій творчий стан Стус оцінює так: “Зараз у мене творчий застій. Єдине – пишу оце листи і то з великими потугами, щоб хоч трохи розігнати, розбурхати якесь отупіння, що в мені і навколо мене” [11, 13]. Попри те, у такому відриві від рідної землі та творчої роботи, як не дивно, були і позитиви для внутрішнього самособоюнаповнення поета, формування активної громадянсько-патріотичної позиції. Адже саме в армії, на Уралі, відбулося усвідомлення Батьківщини. З новою силою забриніло усталене відчуття національної належності, усвідомлення тісного зв’язку з рідною землею, з дідівськими коренями. Відірваність від рідної землі пробуджує несвідомі нотки суму, щему й самоти, що пізніше набудуть максимальної виразності. Джерелом його туги є відчуття душевної незатишності, нереалізованості та усвідомлення себе “валунним каменем”. Трагізм Стуса полягав у розумінні неможливості раціонального застосування своєї сили і розуму. Внутрішній стан поета у цей час яскраво відтворюють промовисті рядки поезії “Уральські гори”:

Уральські гори, уральські сосни, край Кисегачу,
я межі вами – валунний камінь – лежу і трачусь.
А шкода віку, і шкода щастя, і неба – шкода,
і дуже шкода тебе, прегорда чужа природо! [7, 109]

Саме армійські роки принесли поетові життєву мудрість, навчили відчувати своє й поважати чуже. А малочисельним віршам того часу притаманна вже “рання дорослість, сумовите прозріння, трагічне передчуття, щемка нота” [1, 3]. У цих віршах з’являються образи уральських гір, уральських сосен як символів чужини, розтраченості, відчувається туга за рідною Україною. “Там витеплів душею, звільнився від студентського схимництва. Армія – прискорила. Почувся мужчиною. Вірші, звичайно, майже не писалися, оскільки на плечах – погони” [5, 35], – як потім з’ясував свій стан В. Стус у “Двох словах читачеві”.

Попри те, що вірші майже не писалися, в проміжках солдатських буднів йому таки вдається викроїти час для читання. Він читає “густу” прозу, особливо національну за змістом: “Взяв В. Чумака і Кобзар з собою і конспект Сквороди”, – зазначає Стус у листі до В. Дідківського. В полі його зору – творчість С. Цвейга, Е. Хемінгуей, листи Г. Флобера, Г. Сенкевича, Е-М. Ремарка, Т. Манна, О. Уальда, А. Рембо, І. Стоуна, В. Коротича, Е. Еріо, Б. Пруса, що дає змогу внутрішньо самовдосконалюватись, самоформуватись, самотворитись.

Тон та настроєвість у ранніх листах постійно змінюються. Поет перебуває у безперервному пошуку самого себе, своєї України. Гнітить неповноцінне становище української мови на Донбасі, йому здається, що він марнує найпродуктивніші роки. що від Неспроможності долучитися до національно-визвольних процесів, стати на захист культури, мови, традицій рідного народу спричиняє внутрішні конфлікти, пов’язані з національними питаннями та викликані загостреним почуттям національної гідності. З листа Миколи Колісника В. Стус дізнається що у деяких школах Сталіно українську мову ввели як факультатив. Він миттєво реагує на це повідомлення: “Чую – колишеться сум над вашими тамтешніми головами. Коля Стельмах повідомляв мені, що в деяких школах мають ввести українську мову як факультатив. Як завжди, це всіх нас озлобляє. Адже нам це вже відомо. Ми рвемо й метаємо, скільки слів ми пускаємо на вітер. Уяви тільки – які ми грізні й страшні в такі хвилини!” (лист до Б. Дорошенка від 5.12.1959р.) [10], Стус боляче реагував на несправедливі утиски стосовно своєї мови, відчуваючи цілковиту безпорадність у протистоянні русифікації Донбасу.

Природне почуття національної гідності не дає йому супкою і в післяармійський період. Стус гостро реагує на випадки гноблення материнської мови. Для прикладу візьмемо ще один життєвий епізод, що вибив Василя з рутини буденщини. Звертаємо увагу на лист датований 12.12.1962 р., написаний під впливом подій, що сталися напередодні у робітничій ідальні м. Горлівка Донецької області та адресований А. Малишку. Факт одвертого приниження та гноблення рідної мови хвилював В. Стуса. Боєм і відчайдушною тривоною за долю народу, його духовність і майбутнє пройнятий лист В. Стуса до А. Малишка. В юнацьких пошуках гармонії зі світом простежується одверте розчарування та пошук бодай якогось розв’язання цієї проблеми. “Інколи, зосереджуючись на однотонних враженнях від навколишнього, шукаючи кінцевих результатів дуже стрімкого процесу денаціоналізації значної частини українців, відчуваєш, що це – божевілля, що це – трагедія, якої лише інколи не відчуваєш в силу притаманної нам (як національної риси) байдужості і, може, трохи релігійної віри в те, що все йде на краще” або “У нас немає майбутнього. Коріння нації – тільки в селі, а “хуторянським” народом ми довго не

проживем, пам'ятаючи про вплив міста, про армію, про всі інші канали русифікації” [6, 371]. Уже в цьому листі Стус однозначно визначає своє місце в суспільному житті. З цього часу розпочинається новий період у житті поета, коли він віч-на-віч стикається з твердим реальним повним жорстокості світом. Для Стуса він виявився далеко не таким духовним, як він те собі уявляв. Поглиблюються ранні тріщинки у світлому світовідчуженні [2, 12]. Загострюється конфлікт внутрішнього сприйняття з реальним буттям

Післяармійський період Стус вважав часом творчої реалізації, що позначився захопленням поезією Б. Пастернака та наполегливою працею задля власного самовдосконалення. У “Двох словах читачеві” молодий поет зазначає: “Нині найбільше люблю Гете, Свідзинського, Рільке. Славні італійці (те, що знаю). Особливо Унгаретті, Квазімодо. Ще люблю “густу” прозу Толстого, Гемінгвея, Стефаніка, Пруста, Камю. Вабить – і дуже – Фолкнер” [5, 35]. Як зазначає Д. Стус, у той час, “допавшись до книжок, до свіжого вітру перемін, які вривалися в життя разом зі, здавалося, незворотними демократичними перетвореннями країни, Василь забивався у комірчину власного світу, розкошуючи поруч із тими, чия творчість була йому справді цікавою” [13, 112], тверезо, вже не з юнацькою нерозважливостю входив до складного світу життя. Писав багато, але друкувався рідко (очевидно спрацьовує його висока самовимогливість), прагнув досягти органічного злиття ліричного, епічного і драматичного, формував свій, неспівмірний ні з ким стиль. Потреба самоусвідомлення та визначення свого шляху стимулювали його тодішню творчість.

Поетичний доробок Стуса цього часу ще не такий вагомий, але тематично багатогранний, ставлення до написаного вже достатньо критичне та вимогливе. Далі – лише розростання, розширення тематичних площин і заглиблення в психологічні мотивації ліричного героя. Далі, сказати б, нарощення м'язової статури поезії [13, 12].

У перших віршах, які зустрічаються у ранньому епістолярії (“Тиша”, “Мандри”, “На розквітлому лузі”, “Порив”, “Ранній березень”, “Радість”), попри достатньо чітку композицію, ще бракує вміння лаконічно та чітко висловити думку. Ці вірші ще доволі незрілі, вони рясніють повторами, деякою розтягненістю, декларативністю, в них відчувається недосконалість, але саме в цьому їхня зворушлива привабливість. Є тут, як вдало помічає М. Коцюбинська, і юнацькі романтичні контури, й перебільшена самозначущість, і фраза, і приблизність, і привнесений іззовні, не зігрітий внутрішнім теплом космізм [2, 9]. Але поступово риси необов'язкового і запозиченого тьмяніють і проступає своє виразне, рішуче, глибоке й експресивне слово.

Ранній Стус належить до когорти поетів, яким притаманне витончене, нічим не затьмарене відчуття світу. У віршах він упивається радіщами нових відкриттів та відтворенням картин природи. Це саме те джерело, з якого черпається емоційна напруга, глобальність образного мислення, витонченість відчуття ще не повністю усвідомленого, відкритого очам світу, тобто тих рис, які властиві раннім поезіям.

Вірші митця цього періоду не випадково містять чимало заворожувальних пейзажних замальовок (“Ранній березень”, “На розквітлому лузі”, “Мандри”, “Тиша”), саме в природі Стус черпає душевний спокій, тамує внутрішній біль. Він “не просто споглядає красу природи, а пильно вдивляється в неї, вслухається в її тривожну симфонію, прагне причаститися її таємниць”, – зауважує М. Коцюбинська [3, 66]. Природа уособлює внутрішній стан людини, цим самим зливаючись у щось єдине. Молодий Василь одухотворює неживі предмети, наділяє їх тотожними з природою правами. Уважним читачем природи, а не бездумним споглядачем постає поет у словесному відтворенні пейзажів. Саме в природі він знаходить сподіваний спокій та гармонію і через неї викристалізовується заради самопізнання, самонаповнення.

Автор усвідомлює недосконалість своїх ранніх поетичних спроб. У відповідь на лист Б. Дорошенка В. Стус зауважує: “Вірші мої явно переоцінюєш. “Порив” став ще гіршим, аніж в мене” [8]. Йдеться про те, що редакція “Літературної України” у цьому вірші рядки “Веди нас, молодість” замінила на “Веди нас, партіє”. Але без цієї заміни цензура могла і не дозволити друк віршів молодого поета.

Попри стриману оцінку, висловлену В. Стусом у листі, вірш “Порив” можна вважати своєрідним девізом поета, де він, виплескуючи бурхливі юнацькі емоції, що переповнюють, закликає:

Вперед, керманичу! Хай юність догорить –
Ми віддані життю. І нам воздасться в славі [12, 152].

Очевидно, критичні епістолярні думки автора про “ще гірший вірш” були викликані різким дисонансом між оптимістичним, пафосним змістом твору і жорстокою дійсністю партійного тоталітаризму, який увірвався навіть у рядки Стусового творіння. Все ж вірш увійшов згодом до перших двох поетових збірок “Круговерть” та “Зимові дерева” і став своєрідним дзеркалом його внутрішнього світу у ранній період творчості.

Поезія “Ранній березень” більш вдала, що підкреслює і сам автор у листі до Б. Дорошенка від 5.02.1960: ““Ранній березень” мені вдався найкраще, а в “Радості” є немало сирового” [8]. Своє витончене відчуття краси останнього зимового дня поет прагне передати читачеві, силою ліричного слова спонукає до глибокого осмислення таємниць природи, закликає побачити те, що зазвичай залишається непоміченим у вирі повсякденності, змалювавши картину боротьби останнього зимового дня з молодим березнем. У вірші простежуються шукані Стусом лаконічність та образність у передачі настроїв, станів, думок, простежується уже певна структурність.

На нашу думку, поезію “Радість” поет не випадково вніс до збірки “Круговерть”, зокрема до розділу “Рожеве півколо”. Сам автор вважав її ще доволі сивою та недосконалою. Декларативність проступає чи не з кожного рядка вірша. Ліричний герой переповнений позитиву, радості буття, закликає не просто споглядати природу, а гомоніти з нею, розуміти її, а не підкорювати. Стус зливається “із струмком, із промінням ранковим”, “з тихим плюскотом хвиль, із прибоєм ланів колосковим” [7, 163]. Він немов розчиняється в ній, стаючи її невіддільною частиною.

До епістолярного жанру В. Стус звертається не випадково. Кореспонденції були внутрішньою необхідністю поета, замінювали безпосередню розмову з адресатами, творче спілкування. Хоча листів раннього періоду творчості поета збереглося дуже мало, вони, з одного боку, містять безцінну біографічну інформацію, фактографічно віддзеркалюють реальний стан внутрішнього світу митця, а з другого, – матеріальну дійсність зовнішніх умов буття.

Список використаних джерел

1. Коцюбинська М. “Світ міниться – і проростає слово” / М. Коцюбинська // Дніпро. – 1993. – № 4/6. – С. 2-10.
2. Коцюбинська М. Поет / М. Коцюбинська // Стус В. Твори: у 4 т., 6 кн. / В. Стус. – Львів: Просвіта, 1997. – Т.1 – Кн. 1. – Зимові дерева, Веселий цвинтар, Круговерть. – 430с.
3. Макарчук В. Від юних літ до юного змужніння: рання лірика Василя Стуса. / В. Макарчук // Слово і час. – 1992. – №8. – С. 64-69.
4. Рарицький О.А. Поезія героїчного чину. Василь Стус: еволюція художнього мислення : монографія / О. Рарицький. – Хмельницький: Просвіта, 2002. – 140 с.
5. Стус В. Двоє слів читачеві / В. Стус // Палімпсест: Вибране. – К.: Факт, 2003. – 432 с.
6. Стус В. До А.С. Малишка / В. Стус // Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина: спогади, статті, листи, поезії / упоряд. О.Ю. Орач (Комар). – К.: Укр. письменник, 1993. – 400 с.
7. Стус В. Зібрання творів : у 12 т. / Редкол.: Д. Стус (голова) та ін. – К.: Київська Русь, Факт, 2007. – Т.1: Ранні вірші (сер.1950-х – початок 1960-х рр.), ДЕЛО № 13/БЕ 1339, Круговерть, Вірші 1960-х років. – 560 с.
8. Стус В. Лист до Б. Дорошенка від 5.02.1960 [Електронний ресурс]. / В. Стус – Режим доступу: <http://www.madslinger.com/stus/lysty-do-druziv/>. – Назва з екрана
9. Стус В. Лист до Б. Дорошенка, весна 1960 [Електронний ресурс]. / В. Стус – Режим доступу: <http://www.madslinger.com/stus/lysty-do-druziv/>. – Назва з екрана
10. Стус В. Лист до Б. Дорошенка від 5.12.1959 [Електронний ресурс]. / В. Стус – Режим доступу: <http://www.madslinger.com/stus/lysty-do-druziv/>. – Назва з екрана
11. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. / В. Стус. – Львів: Просвіта, 1997. – Т.6 (додатковий). – Кн. 2. – Листи до друзів та знайомих – 263 с.
12. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. / В. Стус. – Львів: Просвіта, 1994. – Т.1. – Кн.1: Зимові дерева. Веселий цвинтар. Круговерть. – 432 с.
13. Стус Д. Василь Стус: Життя як творчість: монографія / Д. Стус. – К.: Факт, 2005. – 368 с.

Summary. In the article the early period of poetical works of the artist is traced. The comparative analysis of the author's world outlook expressed in epistles and poems is realized.

Key words: epistolary, poems, Tauzhnyanskyi period, army period.

УЧЁТ ВЛИЯНИЯ МЕСТНЫХ ГОВОРОВ В ОБУЧЕНИИ РОДНОМУ ЯЗЫКУ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье рассматриваются проблемы обучения родному языку младших школьников в условиях влияния южнорусских говоров, предлагается методика работы по предупреждению диалектных ошибок в произношении, правописании и употреблении грамматических форм.

Ключевые слова: южнорусские говоры, диалектные ошибки, обучение литературному произношению, употреблению грамматических форм.

Проблемы обучения русскому языку как родному в условиях влияния на речь учащихся местных говоров успешно решались ещё в 50 – 70х годах XX в. В помощь учителю русского языка вышло фундаментальное исследование А. В. Текучёва [5]. Отдельные вопросы методики работы в диалектных условиях решались в диссертациях (М. И. Казьмин, С. И. Котков, А. А. Фёдорова и др.) и статьях различных региональных сборников, а также в журнале “Русский язык в школе”.

При подготовке в вузе будущий учитель русского языка изучает дисциплину “Русская диалектология” и проходит диалектологическую практику, целью которой в основном является изучение местных говоров. Таким образом, подготовленный учитель может в среднем звене школы квалифицированно предупреждать и исправлять диалектные ошибки учащихся. Этого нельзя сказать об учителе начальных классов, так как в учебном плане подготовки специалистов для обучения младших школьников не предусмотрена дисциплина “Русская диалектология”. Однако, как известно, именно дети младшего возраста, особенно живущие в селе, испытывают влияние местных говоров. Как отмечает М. Р. Львов, важным критерием необходимых знаний и умений студентов является “учёт уровня языковой среды, тех языковых явлений, которым подвергается школьник”, и далее: “...нельзя допустить, чтобы учитель начальных классов не имел представления о диалектах русского языка, если его учащиеся живут и воспитываются в условиях местного говора, что наблюдается в сельской местности практически всех регионов России” [3, 52].

Учитель начальных классов испытывает дополнительные затруднения при обучении детей-диалектоносителей навыкам литературного произношения и письма. Некоторые учителя сельских школ мало внимания уделяют диалектным ошибкам, типа *заплотит, посодит, принясли, сворили, посеили, снех, несть, цвель* и др., объясняя это тем, что “все вокруг так говорят”. Поэтому диалектные ошибки закрепляются и остаются у детей надолго.

По нашим наблюдениям, диалектные ошибки в начальных классах составляют в устной и письменной речи детей около тридцати процентов. Эти показатели не отличаются от данных, приводимых много десятилетий назад в работах М. И. Казьмина, Г. В. Денисевича, В. И. Собинниковой и др.

Поскольку в южных говорах широко распространено недиссимилятивное *áканье*, когда в словах на месте гласных *a* и *o* в первом предударном слоге произносится *a*, что соответствует литературной норме, то упражнений, данных в учебниках, вполне достаточно для усвоения данной позиции гласных. Однако при сильном *áканье*, т. е. произнесении звука [a] не только в первом предударном, но и в других безударных слогах, где по нормам литературного произношения произносится неясный редуцированный звук [ъ], необходим специальный подбор упражнений для выработки правильного произношения. Например, в говоре произносят *падажди, пакалатила, сталица*, а в литературном языке – *пáдаждí, пáкáлатíль, сталíць*. В говорах проявляется ещё явление диссимилятивности гласных в слогах: *бальшúя, красивéя* [1, 6].

В условиях южнорусского *áканья* и *ýканья* в тетрадях учащихся начальных классов часто встречаются ошибки на безударные гласные *a* и *o* после твёрдых согласных, а также на безударные *e, u, я* после мягких согласных, например: *проподает, скаварода, паехать, квартал, горада, понисёт, понемает, принясли, повяли* и др.

Ошибки, связанные с влиянием местных говоров, отличаются большой устойчивостью, так как для ученика, усвоившего с самого начала становления речи местный диалект, это родная речь. Поэтому учитель должен приложить значительные усилия, терпение и внимание в работе над исправлением речи детей. Ему необходимо тщательно продумывать каждое слово, которое учащиеся запишут в тетради, предвидеть возможные ошибки и всякий раз обращать внимание детей на орфограмму, которую надо проверить или запомнить.

В отличие от ученика, говорящего на литературном языке, ребёнок-диалектоноситель испытывает двойную трудность. Ему предстоит заменить свою диалектную речь на литературную

и вместе с тем усвоить орфографию, которая отличается и от литературного произношения, и от говора. Сравним: слово *положила* в говоре звучит как ‘палажыла’, а в литературном произношении иначе – [пѡлѨжыль].

Некоторые учителя считают, что занятия орфоэпией не помогут, а помешают обучению правописанию, поэтому часто диктуют учащимся по слогам в соответствии с орфографией. Как кажется, такая диктовка для записи может быть только в букварный период. Учащиеся должны понимать разницу между написанием и произношением. Главное, чтобы этой разницы на первых порах было бы немного.

Искусство обучения орфографии в диалектных условиях заключается в том, что учитель должен правильно использовать соотношение между звуковой системой говора и литературного языка, с одной стороны, и между орфографией и орфоэпией, с другой. Усвоение литературного произношения и правописания для ученика-диалектоносителя, естественно, тем труднее, чем больше его говор отличается от литературного языка.

При проведении любой письменной работы учитель должен обращать внимание класса (или отдельных учащихся) на написание тех букв в словах, где есть разница между написанием и произношением в говоре и в литературном языке. Важнее предупреждать ошибки, чем исправлять их. Если ученик уже написал слово неверно, то нельзя быть уверенным, что он не повторит ошибки, даже если она была быстро исправлена.

Полезным видом работы является запись под диктовку текста, сначала маленького, затем постепенно увеличивающегося. В тексте подчёркиваются все буквы, которые разнятся со звуками. Например: *Порядок время бережёт*. В данном предложении следует объяснить, как произносятся гласные, какими буквами они обозначены, после твёрдых или мягких согласных они стоят.

В условиях диалектного влияния необходимо чаще проводить звуко-буквенный анализ слов, где есть разница в произношении и написании, только не так, как иногда приходится наблюдать на уроках. Например, анализируя слова с безударными гласными (типа *карандаш* или *поговорила*), напротив всех букв *а* и *о* пишут звук [а]. При таком анализе южнорусское аканье не исправляется, а, наоборот, насаждается.

Как представляется, именно в начальных классах надо знакомить детей с краткими, неясными звуками, обозначаемыми значками [ъ] и [ь] после твёрдых и мягких согласных. В отношении первого предударного слога южнорусское аканье совпадает с литературной нормой [вѨда], [трѨва]. Когда дети усвоят произношение гласных в первом предударном слоге, можно переходить к другим безударным слогам.

Сначала следует усвоить нормы произношения [а] и [о] после твёрдых согласных, затем произношение гласных звуков после мягких согласных на месте букв *е*, *а*, *я*, звука [и] с призвуком [э] в первом предударном слоге. Например: [л’и’сѡ], [п’и’ти], [ч’и’сы]. При анализе можно использовать словарные слова: *пенал*, *тетрадь*, *вчера*, *язык*. Звук [и] в начальных классах обычно дают без призвука [э].

После усвоения учащимися норм произношения гласных в первом предударном слоге можно приступать к объяснению произношения гласных в других безударных слогах. Некоторые учителя уже во втором классе показывают ученикам транскрипционную запись слов с редуцированными [ъ] и [ь], объясняя, что другая функция этих значков – обозначать очень краткие, неясные звуки.

Среди словарных довольно много слов с редуцированными звуками, как после твёрдых согласных, так и после мягких: [мѡлако], [горът], [мѡлаток], [пѡм’идор], [с’ѡм’ина], [з’ѡмл’ин’ика], [т’ѡл’ифон], [б’ѡр’ига].

Если учащиеся поймут, почувствуют эту разницу в написании и произношении в литературном языке и в говоре в условиях влияния аканья и яканья, они более сознательно будут изучать правила правописания безударных гласных и в корне, и в приставках, и в суффиксах, а также безударных окончаний в частях речи.

Следует остановиться на довольно яркой черте южнорусских говоров, влияние которой сказывается на устной и письменной речи учащихся. Для всего юга России характерным является произношение *г* фрикативного [g], в отличие от *г* взрывного в литературном произношении. На конце слов на месте буквы *г* южане произносят звук [x]: сне[x], дру[x], твoro[x]. В литературном же языке нормой принято считать произношение звука [x] на конце слов на месте буквы *г* только в слове бо[x].

Исходя из того, что пары звуков по звонкости-глухости одинаковы по месту и способу произношения, можно легче и быстрее научить детей произносить взрывной звук [г], если идти от парного глухого [к], поскольку последний у всех носителей южнорусских говоров есть.

Во-первых, следует многократно произносить звук [к], почувствовать, где и как образуется этот задненёбный, заднеязычный звук, а затем добавить голос. Так должен получиться [г] взрывной. Экспериментально этот приём нашёл своё подтверждение.

Обучение [г] взрывному следует связывать с изучением той или иной темы на уроке, например, “Парные звонкие и глухие согласные”, а также в словарной работе. Для обогащения словарного запаса учащиеся выписывают из толкового словарика, например, имена существительные на букву *г*: *галка, чайка, галстук, гараж, галерея* и др. Сначала методом имитации отрабатывается произношение *г* взрывного, затем объясняются значения слов, учащиеся составляют предложения с данными словами.

Ещё более устойчивой чертой в речи носителей южнорусских говоров является оглушение *г* в *х*. А именно эта черта в речи учащихся может быть ликвидирована очень просто. Звук [к] у всех учащихся есть, поэтому взяв группы слов с буквой *г* на конце и получив указание произносить звук [к], учащиеся легко будут отрабатывать литературное произношение. Слова с буквой *г* на конце следует давать по тематическим группам. Например, для работы с синонимами и антонимами – слова *друг, враг, недруг*. Словами, часто повторяемыми на уроке, являются *слог, предлог, итог* и др. Для обогащения словарного запаса и работы по культуре речи можно взять группу слов, оканчивающихся на ударный слог *лог*: *диалог, каталог, монолог, некролог, эпилог*; а следующая группа – с безударным *-лог* в словах, обозначающих профессию (специальность): *биолог, геолог, археолог, метеоролог, рентгенолог, стоматолог* и др. Для работы с однокоренными словами, оканчивающимися на *г*, можно взять следующую группу: *бег, забег, набег, побег, пробег, разбег*. Учащиеся списывают слова, подчёркивают букву *г* и произносят звук [к], затем выделяют корень.

При изучении глагола учитель должен обратить внимание учащихся на произношение звука [к] в форме прошедшего времени в таких словах, как *лёг, мог, жёг, берёг, стриг, стерёг*. Полезно дать задание на образование глаголов с приставками. Например, дети образуют с корнем *лёг* глаголы в прошедшем времени *залёг, налёг, отлёг, перелёг, прилёг, полёг, пролёг, слёг*; с корнем *стриг*: *достриг, застриг, настриг, обстриг, остриг, отстриг, подстриг, достриг, постриг, состриг, выстриг* и т. д. С данными словами учащиеся составляют словосочетания и предложения. Учитель следит за правильным произношением.

Анализ материала учебников по русскому языку для начальной школы показывает, что материала, позволяющего эффективно проводить работу по предупреждению диалектных ошибок, крайне недостаточно. Учитель должен использовать дополнительный дидактический материал, извлекая его из различных учебных словарей: толкового, орфографического, орфоэпического, словообразовательного и других. Кроме этого, можно использовать “Обратный словарь русского языка”, в котором слова расположены в алфавитном порядке с конца слова [4]. Учитель может быстро выписать, например, имена существительные, оканчивающиеся на букву *г*, или глаголы на *-чь*, оканчивающиеся на букву *г* в форме прошедшего времени мужского рода. Следует только отобрать более употребительные в речи для работы с младшими школьниками.

Рассмотренные нами некоторые вопросы обучения родному языку в диалектных условиях позволяют сделать вывод о том, что учитель начальных классов должен знать особенности местного говора, под влиянием которого находятся его ученики, изучать их диалектные ошибки, исправлять и предупреждать их, используя чаще звуко-буквенный анализ слов, систематически подготавливая дополнительный дидактический материал для учащихся-диалектоносителей.

Список использованных источников

1. Головин, В. Г., Головина, Л. И., Провоторова, Е. А. Говоры Липецкой области. Пособие по краеведению: Учебное пособие [Текст] / В. Г. Головин, Л. И. Головина, Е. А. Провоторова. – Воронеж : ВГПИ, 1987. – 77,[1] с.
2. Казьмин, М. И. Обучение орфографии в условиях южнорусского наречия (на материале елецких говоров). АКД [Текст] / М. И. Казьмин. – М., 1956. – 16 с.
3. Львов, М. Р. Содержание языковой подготовки учителя начальных классов [Текст] / М. Р. Львов // НШ. – 1988. – № 1. – С. 50 – 54.
4. Обратный словарь русского языка: Около 29000 слов [Текст]. – СПб.: Авалон; Азбука-Классика, 2006. – 416 с.
5. Текучёв А. В. Преподавание русского языка в диалектных условиях [Текст] / А. В. Текучёв. – М.: Педагогика, 1974. – 176 с.

Summary. Problems of teaching pupils of primary school native language in conditions of influence by southernrussian dialects are considered in this article. Methods of prevention dialectal mistakes in pronunciation, spelling and using grammar forms are suggested here.

Key words: southernrussian dialects, dialectal mistakes, teaching literary pronunciation, using grammar forms.

ГРАМАТИЧНА ІЄРАРХІЯ ГОЛОВНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В БІІНФІНІТИВНИХ КОНСТРУКЦІЯХ ІЗ ВІДНОШЕННЯМ ОТОТОЖНЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню специфіки граматичної організації головних членів речення в біінфінітивних конструкціях із відношенням ототожнення. Проаналізовано особливості видової координації компонентів предикативного ядра, визначено роль зв'язки у встановленні граматичної ієрархії головних членів речення.

Ключові слова: біінфінітивні конструкції, відношення ототожнення, видова координація, підмет, присудок.

Біінфінітивні конструкції здавна є предметом зацікавлення синтаксистів, про що свідчать певні зауваги про речення такого зразка в загальних синтаксичних працях. Тривалий час науковці розглядали біінфінітивні речення переважно з погляду особливостей синтаксичного функціонування інфінітива, який за широтою діапазону синтаксичних функцій не поступається іменнику. Інфінітив у реченні є функціонально співвідносним, з одного боку, з елементами з ясною процесуальністю (присудком) і, з другого боку, елементами, які представляють процес в одиничному виді (процесуальними явищами, процесуальними актами), тобто суб'єктно-об'єктними елементами, як просте найменування дієслівного поняття, дієслівне ім'я. На цих особливостях інфінітива встановлюється й подвійність його функції в синтаксичній системі сучасної мови: предикативна (власне синтаксична) і номінативна (несинтаксична).

Незважаючи на низку наукових розвідок, які присвячені особливостям синтаксичного функціонування інфінітива (В.М. Бріцин, І.Р. Вихованець, О.М. Гвоздев, Г.О. Золотова, О.М. Галкіна-Федорук, П.О. Лекант, Н.А. Метліна, М.А. Тимофеев, та ін.), специфіці відношень, які виникали між двома інфінітивними компонентами, приділялося дуже мало уваги, хоча саме врахування цих відношень дало підстави О.О. Шахматову вважати конструкції зразка Inf-Inf реченнями тотожності (РТ) [5, 151-152].

Питання про відношення між головними членами речення в РТ тісно пов'язане з граматичною формою цих конструкцій, специфіка якої полягає в наявності відношень ототожнення між членами предикативного ядра. Ці відношення мають чіткі формальні показники. У біінфінітивних РТ залежність присудка від підмета має не морфологічне, а функціонально-синтаксичне вираження: призначення інфінітивного підмета – позначення предмета висловлення, інфінітивного присудка – його ознаки. У такому розумінні присудок залежить від підмета, але за роллю, яку відіграють ці компоненти у формуванні структури речення, вони однакові. Відсутність морфологічних показників залежності присудка від підмета сприяє посиленню функціонально-синтаксичної ролі таких засобів зв'язки, як видова координація, зв'язка, порядок слів, інтонаційні засоби, службові слова.

Мета статті – дослідити засоби встановлення граматичної ієрархії головних членів речення в біінфінітивних конструкціях із відношенням ототожнення.

Реалізації поставленої мети сприятиме розв'язання низки таких завдань: визначити зв'язок між логіко-семантичними відношеннями, які виникають між компонентами предикативного ядра аналізованих конструкцій, та видовою координацією інфінітивних компонентів; схарактеризувати порядок слів у конструкціях із відношенням ототожнення, які ускладнені або не ускладнені додатковими відтінками значення; проаналізувати роль зв'язки у граматичній організації головних членів речення.

Семантичний механізм, за допомогою якого формується смисл речення, побудованого за структурною схемою Inf-Inf, – складний: він передбачає наявність двох пропозитивних номінацій, логічної пропозиції тотожності (прирівнювання, еквівалентності) і неовов'язкової, яка виникає за певних умов – оцінність.

Біінфінітивні конструкції з відношенням ототожнення за ознакою ускладненості “умовно” ділять на два типи: 1) речення зразка Inf-Inf з неускладненим значенням ототожнення (а правильніше з мінімальним ускладненням); 2) речення зразка Inf-Inf з ускладненим значенням ототожнення. Ми позначити перший тип як біінфінітивні речення, які виражають відношення ідентифікації, а другий – як біінфінітивні, які виражають відношення прирівнювання. У процесі ідентифікації встановлюється гранична, абсолютна тотожність інфінітивно-підметової дії самій собі. Визначальною рисою речень із відношенням прирівнювання є обов'язкова наявність умовно-наслідкової чи порівняльно-зіставної (оцінної) семантики. У процесі прирівнювання встановлюється гіпотетична тотожність інфінітивно-підметової дії, позначеної інфінітивом-присудком.

У біінфінітивних реченнях із відношенням ідентифікації представлена тотожність двох мовних позначень відносно одного денотата. У біінфінітивних реченнях із відношенням прирівнювання – тотожність двох мовних позначень відносно двох денотатів, один з яких, що впливає з прямого значення речення, істинний, другий, що впливає з аналізу переносного значення, “хибний”.

Характерною ознакою біінфінітивних речень із відношенням ідентифікації, які не ускладнені або мінімально ускладнені додатковим відтінком значення, є взаємозумовленість форм підмета і присудка, яка виявляється в тому, що в реченнях вживаються інфінітиви одного виду. Характерними ознаками біінфінітивних речень, які ускладнені додатковими відтінками значення, є смислова багатоплановість і співвідношення одновидових і різновидових інфінітивів, гіпотетичність наслідкового результату або оцінки.

Видова координація є найважливішим засобом зв’язку в біінфінітивних реченнях. Своєрідність видової координації полягає в тому, що вона базується не на уподібненні форм присудка і підмета, а на ідентичності. Її універсальність зумовлена тим, що немає інфінітива “поза видом”, а отже, немає й не може бути біінфінітивних речень без такого типу зв’язку. Вид як граматична категорія властивий усім дієслівним утворенням і формам: у певному контексті кожна форма виражає значення або недоконаного, або доконаного виду [4, 331-337]. Уважають, що вид є найбільш “внутрішньою”, “захованою” в лексичному значенні дієслова категорією, через що він відіграє менш помітну роль у конструюванні семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної структури речення [1, 91]. Однак варто зауважити, що видова координація головних членів речення в біінфінітивних конструкціях є релевантною для інтерпретації логіко-семантичних відношень [2, 12] і слугує найважливішим засобом зв’язку між компонентами речень зразка Inf-Inf.

Видова координація в біінфінітивних реченнях постає в одному з чотирьох різновидів:

1. Співвідношення інфінітивів доконаного виду: *Створити таку державу – значить забезпечити мир в Європі* (В. Собко); *Показати людину засобами мистецтва – це показати дурість і мудрість нашого часу...* (Т. Осьмачка);

Прикладів, які ілюструють відповідність у вигляді інфінітива-підмета та інфінітива-присудка, достатньо, однак це ще не є підставою для твердження, що перед нами строга закономірність. Доказом цього почасти може бути експеримент: неможливість зміни виду одного із членів предикативної пари без зміни виду другого. Проілюструємо це на прикладі: *Життя прожити – не поле перейти*, але неможливо: *Життя прожити – не поле переходити* або *Життя проживати – не поле перейти*. Не наводимо приклади, де видові відмінності створюються за допомогою префіксів, оскільки тоді йтиметься насамперед про сумісність чи несумісність значень префіксів у різних дієслів навіть й одного виду.

2. Недоконаного виду: *Нехтувати розділовими знаками – це не значить усувати відтинки в потоці мислення поета* (Ю. Косач); *Критикувати – не діло робити; Рекомендувати – значить відповідати*.

3. Доконаного – недоконаного: *Правильно оцінити минуле – значить впевненіше дивитися в майбутнє*.

4. Недоконаного – доконаного: *Жити дома – се занедбати свій духовний розвиток, свої закохані мрії* (Я. Мамонтов); *У нас кохати – полюбить сповна* (А. Малишко).

У біінфінітивних реченнях існує своєрідне “узгодження” у виді. “Заданість” виду визначається інфінітивом, який займає позицію підмета (у реченнях цього типу він завжди йде першим, слова *що значить* займають стійке положення перед присудком, із якого через роз’яснювальний характер цих слів речення ніколи не починається). *Не помічати суттєвих змін у стилі прозаїка то значить заплющувати очі на очевидне* (А. Погрібний).

Більш вимогливим і чутливим до виду присудка є інфінітив доконаного виду. Інфінітив дієслова недоконаного виду може в окремих випадках виявляти байдужість до виду інфінітива-присудка. Одне із пояснень цього, ймовірно, полягає в безознаковості, немаркованості недоконаного виду: підмет-інфінітив недоконаного виду, не маючи яскраво вираженого видового значення, не вимагає неодмінної відповідності у формі та значенні виду присудка, хоча, як правило, ця відповідність все-таки спостерігається. *Називати імена мертвих – це все одно, що повертати їх до життя* (Старовинний єгипетський напис).

Непосєднуваність інфінітивів різних видів у предикативну пару пояснюється несумісністю видових значень при вираженні тотожності. Яскравіше це простежується зі сполучником *що*, менш яскраво з дієсловом *значить*: не можна, наприклад, встановити тотожність між процесом поза відношенням до логічної межі та результатом дії – *Жити значить насолоджуватися* і т. ін. Спостереження показують, що обов’язковість і факультативність видової відповідності інфінітивів у реченнях зі словом *значить* зумовлені відмінністю у значеннях цих речень. Обов’язковою є видова відповідність у реченнях, де тотожність встановлюється (або заперечується) між значеннями дієслів чи змістом їхніх понять: *Для них навчати – значить бити*.

Вільне вживання видів спостерігається в реченнях, де слово *значить* виражає значення “рівносильний”. Такі речення почасти наближаються за значенням до складних речень із умовно-наслідковими відношеннями *Не з'їсти пирога – значить в саме серце вразить Марфу Михайлівну* (О. Кониський).

Структурно значущим у біінфінітивних реченнях, які ускладнені додатковими відтінками значення, є порядок слів. У більшості розглянутих речень він прямий: інфінітивний підмет – зв'язка – інфінітивний присудок. Інверсія та інші зміни порядку слів явища рідкісні, вони характерні для поетичного та емоційно забарвленого мовлення. Порівняємо: *Це те саме, що й не відпочивати – провести літо в місті*.

Предикативні відношення між двома інфінітивами можуть виражатися дієсловами *значить, означати*, які виступають у ролі зв'язки, і предикативною зв'язкою *це*. Дієслова *значити, означати* в таких конструкціях виконують роль допоміжного дієслова. Наприклад: *Любить свій край – це значить все любити, у чім його святе ім'я живе* (В. Сосюра).

О.М. Пешковський, який прирівнював слово “значить” до зв'язки, тлумачив такі речення як речення з “інфінітивним підметом” та “інфінітивним предикативним членом”; однак не вказував, який саме з інфінітивів є тим чи іншим [3, 250].

Припускаємо можливим вважати підметом інфінітив, який стоїть на першому місці, оскільки при зіставленні значень цих компонентів виявляється, що інфінітив, який стоїть на першому місці, має вужче значення, ніж другий.

Отже, при визначенні синтаксичної ролі таких інфінітивів потрібно брати до уваги, насамперед, порядок слів у реченні (тільки інфінітив, який стоїть на першому місці, є підметом), а також враховувати й семантику дієслів (підметом завжди виступає інфінітив, який має вужче, у порівнянні з другим інфінітивом, значення).

Значуще місце в системі засобів зв'язку головних членів речення займає зв'язка. Обов'язкова наявність зв'язки є одним із важливих елементів структури біінфінітивного речення. Найпродуктивнішими в біінфінітивному реченні є зв'язки “значить”, “означає”: *Допомогти – значить висловити доброту і щирість душі* (“Самоврядування”); *Пізнати структуру – значить виявити різноманітність зв'язків компонентів системи, відрізнити суттєві від несуттєвих...* (“Вісник державної служби України”); *Жити серед саду – значить збагнути саму сутність буття* (І. Цюпа); *Виконати обіцянку – це означає заслужити довір'я* (Усн. мовл.); *Перемогти – означало вижити* (О. Гончар).

Частка-зв'язка займенникового типу “це” вживається в біінфінітивних реченнях, які виражають приховану оцінку, на якій і зосереджується основна увага мовця. *...Боятися глупоти – це боятися оточення і бути залежним* (Т. Осьмачка). “Це” – *q* є засобом фіксації граматичної форми присудка.

Зв'язка типу “(не) те саме що”: *Згедзкатися – те саме що й впертися* (Із пояснення до творів П. Мирного). Згідно з вимогами факторів вказування та сполучення головних членів речення ця зв'язка розташована на початку складу присудка. Вона є ефективним засобом оформлення відношень ідентифікації та порівняльно-оцінних відношень.

Широко вживана в біінфінітивному реченні нульова форма зв'язки: *Посадити деревце – залишити про себе найкращу пам'ять* (В. Стус); *Спитися – вмерти з одчаю й знемоги* (М. Бажан); *Кохати – нові землі відкривати* (І. Драч).

Отже, особливістю граматичної організації біінфінітивних РТ є функціонально-синтаксичне вираження залежності присудка від підмета, оскільки в таких конструкціях вживаються інфінітиви одного виду. Спільність видового значення інфінітивних компонентів є релевантною ознакою семантичної структури біінфінітивних речень. Співвідношення одновидових і різновидових інфінітивів є характерною ознакою біінфінітивних речень, які ускладнені додатковими відтінками значення. При визначенні синтаксичної ролі інфінітивів потрібно брати до уваги порядок слів у реченні, а також враховувати семантику дієслів. Зв'язка є обов'язковим елементом структури біінфінітивного речення і слугує своєрідним маркером присудка. Найпродуктивнішими є зв'язки “значить”, “означає” та нульова форма зв'язки.

Пропоноване дослідження є перспективним для подальшого аналізу структурно- та семантико-синтаксичних особливостей конструкцій зі значенням ототожнення, які відрізняються від класичних двоскладних речень.

Список використаних джерел

1. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
2. Горголюк Н. Г. Семантична структура біінфінітивних речень зі значенням тотожності / Н. Г. Горголюк // Система і структура східнослов'янських мов. – К. : Знання України, 2003. – С. 10-15.

3. Пешковский О. М. Русский синтаксис в научном освещении / О. М. Пешковский. – 7-е изд. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
4. Русанівський В. М. Дієслово / В. М. Русанівський // Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 296-429.
5. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – М., Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

Summary. The paper is devoted to the study of the principal parts of the sentence grammatical organization in biinfinitive construction with the relation of identity. The specific features of the aspect coordination of the predicative center components are analyzed; the role of copula in the grammatical hierarchy of the principal parts of the sentence establishment is defined.

Key words: biinfinitive construction, relation of identity, aspect coordination, subject, predicate.

УДК 812.161.2'38:821.161.2 – 1К/7.08

Г.В. Горох

ТРОПИ І СТИЛІСТИЧНІ ФІГУРИ ЯК СТИЛЬОВА ОЗНАКА ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті розглядається роль тропів та стилістичних фігур у поетичному мовленні Ліни Костенко: синекдохи, тавтології, риторичних запитань, історизмів, глоси, антономазії, гемінації, рими, парцеляції, гіперохи, гіполаги, асонансу.

Ключові слова: тропи, стилістичні фігури, стиль, поетичне мовлення.

Художнє значення тропів і фігур повноцінно виявляється в контексті твору, якщо вони надають виразності та глибокого змісту. Образність мовлення, перегук, передзвін образотворчих засобів є альфою і омегою літературної творчості. А тропи і стилістичні фігури – своєрідними формами художнього мислення, з якого викристалізовується й утверджується животворна думка [3, 17-19].

Глибина поетичного слова Ліни Костенко зумовлена великим духовним потенціалом її творчої особистості, адже мистецтво для неї – не форма вираження думок і почувань, а стан душі, світовідчуття. У такому розумінні воно стає сенсом життя, підносить на висоту естетичного ідеалу поетеси і є втіленням її життєвої філософії.

Загальнолюдська тематика і філософська спрямованість поезії Ліни Костенко зумовлює трактування її як автора філософської поезії. За спостереженням Л. Ставицької, “це скоріше поезія мудрості душі, пізнання світу через сердечні пориви, спалахи емоційності. Примат душі над раціо, навіть стилістичне зниження останнього – важливий світоглядний концент лірики Ліни Костенко”.

Не викликає сумнівів перевага ліричного струменя поезії Л. Костенко, а також спрямованість до ідеального, постійне намагання, “перевести реєстр із суто матеріальної позначки на виключно духовну” [5, 142]. Авторка знаходить такі мовні засоби, за допомогою яких її позиція виходить за свої реальні (фізичні, соціальні, історичні, просторово-часові) рамки, досягаючи в експресивності феномену веселки, в якій усі природні і неприродні барви й відтінки виграють і міняються у безкінечній перспективі, хоча складені з семи вихідних кольорів розташованих у певній посладовності [5, 138].

Творчість Ліни Костенко досліджувалась у працях В.Брюховецького, С.Г.Богдан, А.В.Висоцького, Л.О.Марченка, С. Г.Січової та ін. Однак, поза увагою дослідників залишаються стилістичні особливості творів та стилістичних фігур.

Отже, актуальність дослідження зумовлена потребою системного вивчення тропів і стилістичних фігур як важливого чинника формування поетичної картини світу Ліни Костенко.

Мета статті – окреслити маловивчені або й зовсім не досліджені аспекти мовно-поетичної творчості Ліни Костенко.

Унаслідок дослідження поетичних текстів Ліни Костенко було виявлено значну кількість тропів та стилістичних фігур.

Синтаксичні засоби вираження мовлення складає група так званих стилістичних фігур мовлення, тобто своєрідних вільних форм стилістичного впорядкування фрази. Стилiстичні фігури художнього мовлення завжди є наслідком свідомого вибору, спеціального розрахунку

письменника з метою вплинути на читача; можуть виконувати різноманітні функції, зокрема індивідуалізувати чи типізувати мовлення, виділяти окремі слова чи частини фрази, особливо важливі в смислового відношенні, використовувати композиційну функцію емоційного увиразнення і т. д. [6, 224].

Аналіз дослідження стилістичного впорядкування тропів і стилістичних фігур Ліною Костенко засвідчує багатство та самобутність використання автором стилістичних фігур, що надають їй творам оригінальної форми для образного вираження думок і почувань.

За допомогою парцеляції створений вражаючий опис краєвиду, опустошеного війною в романі “Берестечко” Ліни Костенко.

Ген мріє комин, чорний від пожоги.
Усе в тернах. Бур’ян та кропива.
Малий ставочок. Чапля миє ноги.
Вночі кричить болотяна сова.

Риторичне запитання авторка вживає з метою привернути увагу читача до важливих, актуальних проблем, пов’язаних із розвитком твору, його ідейно-тематичною основою.

Хто в чистім полі витене труку?
Хто помяне сльозою, хто чвертиною?
Хто заболить словами обструку?
Хто вас пізнає у кривавім клоччі?

Синекдоха (перейменування) – вживання однини замість множини.

Наснився мені чудернацький базар.
Під небом, у чистому полі,
для різних людей,
для щедрих і скнар,
продавалися різні долі.
Одні були царівен не гірші,
а другі, як бідні Мін’йонни.
Хто купляє собі долю за гріш,
а хто – і за мільйони.

Тавтологія – це смислові повтори, які виникають, коли в реченні вживаються поряд спільнокореневі слова. Наприклад:

Чи людством бути люди бути ще спроможні?
Ми спадкоємці спадків розграбованих
Дозиметром не виміряєш дози тотального спустошення душі
Нема прозрінь в тумані підозрінь
Хай буде все небачене побачено
Хай буде все пробачене пробачено.
Єдине, що від нас іще залежить, –
принаймі вік прожити як належить.

Історизми – лексеми, вжиті у творі з метою відображення колориту певної епохи, її уреальнення, індивідуалізації мови персонажів.

Минають фронди і жіронди,
мине слава і гучне.
Шукайте посмішку Джоконди.
Вона ніколи не мине.

Фронда – громадсько-політичний рух у Франції в 1648-1652 рр., спрямований проти абсолютизму.

Жіронда – політичне угруповання, партія часів Великої Французької революції XVIII століття.

Авторка використовує каданс у своїх творах. Це стилістичний зворот, який завершує окрему строфу, частину або весь поетичний твір, в ньому мелодійність пов’язується зі змістовим наповненням.

Все повторюється: і краса, і потворність.
Усе було: асфальти й спориші.
Поезія – це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.

За допомогою каламбурів автор досягає жартівливого, комічного ефекту.

Все не стабільно, все стабільно.

Глоса – рідковживані слова, архаїзми, поетизми.

Мені приснилися їхні силуети.
Сама печаль, і профіль – як зима.

Чудний народ – художники й поети,
усе їм сниться те, чого нема.
Лексема “рокоче” (“лунає”, “звучить”) належить до застарілих, рідко-вживаних слів.
Сосновий ліс перебирає струни.
Рокоче тишина на глухих басах.
Бринять берези. І блукають луни,
людьми забуті звечора в лісах.

Болісні, парадоксальні роздуми передає Ліна Костенко:

У світі злomu і холодному,
де щастя зіткане з прощань,
чи ми пробачим одне одному
цю несподівану печаль?
Чи будем вік себе картати?
Але завіщо, боже мій!
За те, що серце калатати
посміло в ніжності німій?
За ті передані привіти?
За тихий погляд, що п’янить?
Нехай це сонечко посвітить.
Нехай ця туга продзвенить.

Із метою надання мові особливого, незвичайного колориту вживаються екзотизми.

А ритми мчать – як вершини у полі.
А рима віршам запліта косу.
А в епіцентрі логіки і стресу,
де все змішалось – рідне і чуже,
цінує розум вигуки прогресу,
душа скарби прадавні стереже.

Антономазія – вид метонімії, що полягає в наданні літературним персонажам, крім власних імен, також додатковою (за їхньою провідною рисою), загальновідомою, запозиченою з фольклору, літератури чи історії. Антономазія поширена в сучасній літературі:

Безсмертних мрій реальний дублікат?
Морський міраж без компасів і лоцій?
Чи капітани Греї напрокат
своїх Ассоль катають по затоці?

Гемітація – часткове чи повне повторення корення, основи або цілого слова з метою експресивного насаження думки:

Чужа душа – то кажуть темний ліс.
А я скажу: не кожна, ой, не кожна!
Чужа душа – то тихе море сліз.
Плювати в неї – гріх тяжкий не можна.

Авторка використовує гіпероху – різновид гіперболи, наприклад:

Моя любов чолом сягала неба,
а Гриць ходив ногами по землі.

Гіполага – відокремлення епітета від слова, яке він пояснює, і перенесення його до іншого слова, пов’язаного першим.

Шматок землі. Ти звешся Україно.
Ти був до нас. Ти будеш після нас.
Мій предковічний, улитий росами,
космічний, вічний, зоряний, барвінковий...
Коли ти навіть звався – Малоросія,
твоя поетеса була Українкою!

До різновиду звукової епіфори належить рима – звуковий повтор, побудований на співзвучності кінцевих слів або їх частин.

Рима може бути чоловіча, жіноча й дактилічна (з наголосом на третьому складі від кінця). Наприклад, жіноча (на передостанньому складі):

Кожна птиця має свій голос,
кожне поле має свій колос.

Дикталічна (з наголосом на третьому складі від кінця):

Боліло правдою. Плакало віршами,
чистими ріками революції зляла.
Училась мовчати. На блакиті вішталась...

На основі використаної термінології створено авторські оказіоналізми, підпорядковані загальному задуму твору. Аналогічну термінологію простежуємо і в Ліни Костенко:

Аналіз, синтез, колби і реторти,
алегро, скерцо, медерато, форте, –
немає таємниці під зодіаком:
вона покрита особливим лаком.

Метафоричні епітети:

Зронило сонце... бурштинову краплю;
Кашматий вітер – голодранець
в полях розхристує туман.

Метонімічні епітети:

На узліску – свої тривоги,
шуршатлива нечувана тиша;
Зозулин гай і вовчі крутояри,
і ми з гори йдемо у вечірній час.

Асонансом зветься також неточна рима, побудована лише на збігові наголошених голосних звуків.

В двері стукала, селом вешталась:
Люди добрі, дайте решето!
Ой просію я біле борошно,
бо в полях ще дуже пороживо.

Найчастіше алітерація й асонанс йдуть поряд, вони сприяють ритмомелодиці твору:

Осіній день, осінній день, осінній!
Осіній день, осінній день, осінній!
Осанна осені, о сум! Осанна
Невже це осінь, осінь, о! – та сама.

Отже, творча особистість поетеси знайшла відображення в мові її творів. Найпомітніше це засвідчує лексика, яка значною мірою зумовлена тематикою творів та світобаченням поетеси. Ліна Костенко знаходиться в постійному пошуку нових слів, нових понять, нових відтінків, які точно та лаконічно могли передати прагнення пізнати людину, світ і себе в ньому.

Список використаних джерел

1. Костенко Л.В. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
2. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту. Навчальний посібник – 2-ге видання, перероблене й доповнене / І.М.Кочан. – К.: Знання, 2008. – 423 с.
3. Леонова М.В. Тропеїчні засоби мовлення / М.В.Леонова // Українська мова і література в школі. – 1970. – №7. – С. 17-19.
4. Словник тропів і стилістичних фігур / Автоукладач В.Ф. Святовець. – К.: ВЦ “Академія”, – 2011. – 176 с.
5. Ставицька Л.О. Серцем вистраждане слово / Л.О. Ставицька // Мовознавство. – 1990. – №6. – С.23-29; 138; 142.
6. Теорія літератури: підручник / за наук. ред. Олександра Галича. – К.: Либідь, 2006. – 487 с.

Summary. The article deals with the role of tropes and stylistic figures of speech in Lina Kostenko's poetry. They are: synecdoche, tautology, rhetorical questions, historical units, gloss, hemination, rhymes, parceling, hyperon, assonance.

Key words: tropes, figures of style, style, poetic language.

ЗІСТАВЛЕННЯ АНГЛІЙСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ В ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

У статті розглянуто сучасний англійськомовний сленг та його подібність до українського молодіжного соціолекту. Увагу приділено лінгвокультурним та психологічним чинникам побутування молодіжного субкоду в англійській та українській мовах.

Ключові слова: молодіжний сленг, англійська мова, лінгвокультурологія, мовна картина світу, соціокультурний стереотип.

Сучасна лінгвістика передбачає залучення різноаспектних підходів до розгляду наукових проблем, пов'язаних із теорією пізнання та категоризації довкілля за допомогою мови. Оскільки мова виступає продуктом мислительної діяльності людини, вона, у свою чергу, постає унікальним і одночасно універсальним відзеркаленням її психічної організації, результатом узагальненого, перетвореного в процесі мислення та усвідомлення матеріального вияву думок, почуттів та емоцій. Так, останнім часом маємо ряд лінгвістичних праць, присвячених проблемам національно-культурної специфіки відображення довкілля засобами різних мов, виявлення міфологічного мислення відображеного різними знаками тієї чи тієї мови. Результати таких праць указують на перспективність такого підходу до дослідження не лише етнічної картини світу, відбитої мовно-концептуальною сіткою того чи того етносу, але й наївної (або профанної) моделі довкілля, вербалізованої мовними одиницями, котрі відтворюють результати колективного освоєння світу, що відбувається внаслідок побутових контактів із ним. Як зазначає К.Л. Бондаренко, "Підсистеми субстандарту – невіддільна частина національної мови, яка виконує світомоделювальну функцію, що реалізується в національній мовній картині світу" [33, 2].

Останнім часом в українському мовознавстві широко розпочалося розроблення субстандартних елементів інших мов, зокрема англійської, іспанської, німецької, французької, а також порівняльні дослідження субстандартних підсистем різних мов. Лінгвісти звертають увагу на соціо- та етнокультурну обумовленість субстандартної лексики та фразеології різних мов. У цьому контексті інтерес становлять зіставні дослідження англійського та українського субстандарту. Так, дисертація К.Л. Бондаренко присвячена встановленню спільного і відмінного в українському та британському сленгу на основі опису лексико-семантичних полів. Дослідження виконано на матеріалі спеціалізованих лексикографічних джерел. Лінгвіст зазначає, що, зважаючи на динамічність сленгу, його залежність від моди, мовного смаку тощо, цілком вірогідно, що залучення даних інших джерел (усного мовлення, мови ЗМІ) може вплинути на здійснені підрахунки [33, 2]. Незважаючи на наявність праць, присвячених лінгвокультурній специфіці субстандартних підсистем англійської та української мов, необхідним вбачаємо зіставлення саме молодіжних субкодів названих мов з урахуванням соціокультурних та психологічних чинників функціонування субстандарту.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні соціокультурних та психологічних чинників побутування молодіжного сленгу в різнотипних лінгвокультурах, виявленні лексико-семантичних паралелей англійського та українського молодіжного сленгу, висвітленні подібностей у мовному картуванні довкілля субстандартними засобами досліджуваних мов.

Очевидно, що сленг відтворює насамперед фрагменти наївної мовної картини світу, поняття та явища довкілля, котрі оточують людину, колектив і безпосередньо впливають на їхнє буття. Особливо інтерес викликають одиниці молодіжного сленгу, оскільки вони репрезентують ціннісні орієнтири тієї чи тієї лінгвоспільноти, вербалізують реалії життя молоді, яка найбільш чутлива до зовнішніх впливів та пізнає світ по-новому. Концептуальні лексеми молодіжного сленгу, у свою чергу, становлять згусток колективного свідомого та позасвідомого освоєння довкілля, яке, увійшовши до сигніфікативного поля молоді, знаходить своє вираження в мові.

Аналіз лексики та фразеології молодіжного сленгу, що вербалізує реалії духовного світу молоді, свідчить про його зорієнтованість на антропоцентричні чинники буття людини. Поняття, виражені сленговими одиницями, так чи так пов'язані з особливостями спілкування в молодіжному середовищі, співіснування з іншими представниками соціуму та утвердження людини як у молодіжному середовищі, так і в соціумі загалом. Спостерігаємо надмірну лексикалізацію таких понять, як "зовнішність людини", "частини тіла", "моральні та розумові якості" тощо. Вербалізація фрагментів картини світу молодіжним субкодом має свою специфіку. Так, зокрема, оцінка в лексиці молодіжного сленгу виражається на рівні семіотичної опозиції *добре / погано* та часто різко варіюється від одного полюсу до іншого, наприклад, поняття "гарно",

“відмінно” вербалізовані такими одиницями, як *ace, aggro, animal, arctic, awesome, babes, bang-up, beat, beaut, belter, bitchin', blinding, boffo* [6] тощо (англійський сленг містить понад 150 одиниць із семою “excellent”). Вивчення матеріалу засвідчує, що найповніше в сленговій лексиці та фразеології відображено такі поняття, як “невдача”, “скрутне становище”: *balls-up* [6, 23], *bodge-up* [6, 49], *bog* [6, 51], *pig's breakfast/arse/ear* [6, 337], що свідчить про становлення молоді людини в соціумі, критичне ставлення до себе і до довкілля. Традиційно широкі синонімічні ряди утворюють як в англійській, так і в українській мові сленгізми, що позначають непривабливу / потворну людину. Так, словник за редакцією Т. Торна налічує 58 одиниць із семою “ugly”, наприклад, *cake-up* [79, 6], *dog* [130, 6], *double-munter* [137, 6], *duffer* [145, 6] та ін. Словник Л.О. Ставицької налічує ряд сленгізмів з подібним значенням, зокрема, *крокодил, протигаз, страшна, як атомна (ядерна) війна, галіма, кончена, марфа* [4, 472]. Як бачимо, психологічні та соціокультурні чинники побутування молодіжного сленгу зумовлюють подібне виокремлення фрагментів довкілля в українській та англійській мовах (пор.: [1, 143]).

Культурно-специфічні номени, котрі мають розрізнявальні елементи, виокремлюють у суспільному досвіді окремі аспекти, або переважають у частотності слововживання, мають значно більший потенціал для входження до загального сленгу. Ключовими словами мовної картини світу, втіленої в молодіжному сленгу, насамперед виступають загальномолодіжні сленгізми, котрі не мають повноцінних синонімів в літературній мові та виражають актуальні для молоді реалії матеріального та духовного світів. У свою чергу, вагомими мовними символами молодіжної культури мають найбільший потенціал для переходу в загальний сленг, утвердження в лінгвопросторі всього етносоціуму. На це впливає також відповідність позначуваного поняття нормам, прийнятим у суспільстві загалом. У цьому контексті інтерес представляють паралелі між соціокультурними стереотипами девіантних субкультур них угруповань. Англійський сленгізм *chav* використовується на позначення субкультури, яка включає молодь з девіантною поведінкою [85, 6], у регіональних варіантах англійської мови також знаходимо ряд сленгізмів із синонімічним значенням: *spide, baz, bazz, bowler, steek, scally, townie, pikey, pov, schemie* [6]. Подібне поняття в українському молодіжному середовищі номіноване сленгізмом *гонники* [108, 4]. Загальномолодіжне ставлення до означених стереотипів має чітко виражене пейоративне забарвлення. Самовираження відбувається як на мовному, так і на екстралінгвальному рівні. Зокрема, атрибутами стереотипу в британській лінгвокультурі вважають агресивну антисоціальну поведінку, пристрасть до спортивного одягу тощо. У свою чергу, екстралінгвальні атрибути субкультур, як правило, знаходять своє вербальне вираження у сленгових словах та виразах: наприклад, *bingo bling* “дешеві прикраси, зазвичай масивні ланцюги” [44, 6], *ценура* “грубий ланцюг” [4, 474].

Уваги заслуговує питання психологічної мотивації сленгу в розрізі проблеми вікової дистрибуції сленгового лексикону. Сленгова лексика функціонує в мовленні різних вікових груп населення, проте функціонування субстандартних елементів у мовленні молоді відзначають більшість мовознавців [52, 3]. Очевидно, що питання молодіжного сленгу не можна розглядати, не беручи до уваги психологічних характеристик його носіїв [5, 56; 7, 9]. Міркування мовознавців про депреціативність молодіжного сленгу співвідносно із теорією реактивного психологічного опору (суть її полягає в тому, що люди поведуться так, щоб захистити власне відчуття свободи, наприклад, саме в цьому деякі психологи вбачають пристрасть молоді до алкоголю) [53, 3]. Оскільки мовлення є результатом мислительної діяльності людини, його особливості зумовлені загальними психологічними чинниками, притаманними тому чи тому віковому періоду, тобто сленг, використовуваний переважно молоддю, відображає не лише реалії довкілля, вагомими для сучасної молоді, але й стає засобом мовного увиразнення ставлення до нього, засвідчує загальнолюдську бінарну опозицію *свій / чужий*, котра, у свою чергу, виступає засобом категоризації довкілля, поділу простору та мікрокосму на власне, “своє”, та “чуже”, котре відноситься до зовнішніх впливів, того, що знаходиться поза межами внутрішнього когнітивного простору молоді людини. Потреба в самовираженні характерна передусім підлітковому періоду, під час якого вона формується і продовжує розвиватись у молодості. Мова поряд із іншими знаками допомагає молоді розпізнати “своїх” та є засобом набуття статусу у своєму середовищі, самовираження. Таким чином, чи не найголовнішою функцією сленгового мовлення є своєрідне самоствердження особистості в соціумі (що розділяється на окремі “підзавдання”: демонстрацію належності до “своїх” або навпаки – вищих, “крутих”, “понтових”, “блатних”, протиставлення себе іншим – “лохам”, демонстрація “дорослості” молодшим і прогресивності, “просунутості” старшим; показ обізнаності на такому мовленні й на відповідній субкультурі; вияв управності в мовній грі та почутті гумору). Так, поняття “невдаха” в англійській мові передається словом *loser*; у субстандартних підсистемах англійської мови воно передається словами *damp squib, no-hoper, clinker, nebbish, schlemiel, schlimazel, schlimazel, shlimazl, schnook, sad sack, underdog* [6]. В українському молодіжному сленгу подібне поняття позначається словами: *вася, кеша, поц,*

чиряка, лох, лузер [473, 4]. Велика кількість номінативних одиниць означеного семантичного ряду обумовлена негативним ставленням до людей, що не є “успішними”, саме за допомогою сленгу здійснюється експресивно-оцінна характеристика.

Таким чином, зіставлення сленгових одиниць української та англійської мов свідчить про подібне моделювання тих чи тих фрагментів дійсності елементами субстандарту. Це має значення як для теоретичного мовознавства, лінгвокультурології, так і для прикладних галузей лінгвістики, зокрема перекладознавства, оскільки більшість сленгових одиниць англійської мови можуть мати свої відповідники в українській мові.

На часі, очевидно, створення перекладного словника сленгу тлумачного типу (скажімо, англійсько-українського), який би не лише наводив відповідний адекватний переклад того чи того слова, виразу, але й урахував специфіку функціонування певної лексеми чи фраземи у відповідній ситуації, пропонував варіанти-відповідники у мові перекладу, максимально адекватно відтворював семіотичне навантаження субстандартної одиниці.

Список використаних джерел

1. Бондаренко К. Співвідношення сленгової лексики української та англійської мов: лексикографічний та перекладацький аспекти / Катерина Бондаренко // Наукові записки. – Випуск 81 (3). – Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, 2009. – С. 141-146.
2. Бондаренко К.Л. Лінгвокультурні особливості українського та англійського сленгу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / К.Л. Бондаренко ; Донецький національний університет. – Донецьк, 2007. – 19 с.
3. Грабовий П.М. Український молодіжний сленг: сучасна картина світу :[монографія] / П.М. Грабовий. – К. ; Умань : П.П. Жовтий, 2010. – 220 с.
4. Ставицька Л. Український жаргон : словник / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
5. Barbiery F. Patterns of age-based linguistic variation in American English / F. Barbiery // Journal of Sociolinguistics. – 2008. – 12. – P. 58-88.
6. Dictionary of Contemporary Slang / T. Thorne. – London : A&C Black, 2007. – 494 p.
7. Eble C. Slang and Sociability: in-group language among college students / C. Eble. – Chapel Hill, New York : University of North Carolina Press, 1996. – 228 p.

Summary. The article reveals modern English slang and its resemblance to the Ukrainian youth sociolect. Attention is paid to linguo-cultural and psychological aspects of youth slang functioning in the English and Ukrainian languages.

Key words: youth slang, linguo-culturology, language picture of the world, social and cultural stereotype.

УДК [811.161.1]'373.7(043)

А.М. Григораш

МЕСТО УСТОЙЧИВЫХ СОЧЕТАНИЙ-ПЕРИФРАЗ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЫ УКРАИНЫ)

Стаття присвячена аналізу сталих сполучень-перифраз географічних об'єктів як невід'ємної частини загальної фразеологічної системи.

Ключові слова: сталі словосполучення, географічний об'єкт, структура, значення, російськомовна преса України.

Постановка проблеми. Исследование особенностей употребления устойчивых сочетаний перифрастического характера в современной публицистике тесно связано с рядом проблем современной фразеологии, среди которых значительный интерес представляет определение ее состава.

Анализ последних достижений и публикаций. В своей работе мы исходим из широкого понимания фразеологии. Следует отметить, что границы закрепившегося двоякого понимания объема фразеологии, узкого и широкого, довольно зыбки у разных исследователей. Эти границы расширяются или сужаются в зависимости от того, какой признак принимается тем или иным исследователем в качестве дифференциального, определяющего признака фразеологической единицы: воспроизводимость [11, 6], идиоматичность, детерминативные связи, сочетаемость лексем, обязательное синтаксическое окружение, непереводаемость на другие языки, образность, деривационная связанность значений лексем [12, 13] и др. Вряд ли правомерно считать в качестве определяющего критерия фразеологической единицы любой из этих признаков, взятый в отдельности [3, 6].

Поскольку фразеологическая единица представляет собой явление многомерное, связанное с различными уровнями языка (лексикой, семантикой, морфологией, синтаксисом), она должна определяться комплексом признаков. Этот комплекс составляют, на наш взгляд, три различных, но взаимосвязанных признака:

1) семантический признак – целостность значения фразеологической единицы как следствие идиоматичности, т.е. “невозможности выведения значения по правилу”;

2) функциональный признак – воспроизводимость в процессе коммуникации, который обуславливается семантическим признаком и отличает устойчивое сочетание от других структурно однотипных единиц (свободного словосочетания, предложения), но в то же время сближает фразеологическую единицу с другими воспроизводимыми единицами (например, словами);

3) структурный признак – расчлененность (“сверхсловность”), который отличает фразеологическую единицу от других воспроизводимых единиц языка (например, слов), вводя ее в уровень свободных словосочетаний и предложений.

Такие признаки, как эквивалентность слову, метафоричность значения, эмотивная окраска, непереводаемость на другие языки, стабильность лексического состава и другие, являются прямым следствием трех основных определяющих, и вряд ли можно рассматривать их как самостоятельные. Они не могут быть критериями определения фразеологической единицы, так как присущи не только фразеологизмам и не во всех их типах присутствуют.

Исходя из комплексов основных признаков, фразеологическую единицу определяем как самостоятельную единицу языка, характеризующуюся целостностью значения, воспроизводимостью в процессе коммуникации и структурно-грамматической расчлененностью. Данное определение приводит к широкому пониманию фразеологии [3, 7].

Большую роль в формировании публицистического стиля играет фразеология в широком понимании этого лингвистического термина.

Подобные две точки зрения распространены и по отношению к перифразам, которые А.Б. Новиков называет “особым типом устойчивых сочетаний” [6, V]. Ряд ученых рассматривает перифразу в широком смысле, когда этим термином называется практически любой описательный оборот, что-либо вторично называющий [13, 174].

Сторонники узкого подхода ограничивают состав перифраз, выдвигая на первый план какой-либо ведущий отличительный признак этих оборотов. Так, Г.П. Евсеева считает, что перифраза занимает промежуточное место между свободным словосочетанием и фразеологизмом. Чаще всего перифрастическое выражение появляется в связи с индивидуально-авторским видением мира, становясь перифрастическим наименованием только в определенном газетном контексте. Появление перифразы стимулируется, как правило, внеязыковыми факторами. Процесс становления перифразы идет от окказионального до узуального ее употребления. Конечным результатом развития перифразы может быть приобретение ею признаков фразеологической единицы и переход во фразеологический фонд русского языка.

При этом Г.П. Евсеева рассматривает фразеологизм как языковую единицу, а перифрастический оборот – как единицу речи. Так, по мнению исследовательницы, фразеологизм не является перифразой, он лишь выполняет функцию перифразы, сохраняя при этом свой фразеологический статус. Однако со временем перифраза может стать фразеологизмом, при этом совершается ономазиологический переход: единица речи (перифраза) изменяет свой статус – становится единицей языка.

Мы же разделяем мнение А.Б. Новикова, утверждающего: “На наш взгляд, термин “перифраза” следует закрепить за выражениями, вторично описывающими предмет или явление действительности, т.е. за субстантивными единствами” [6, VI]. Именно устойчивые сочетания перифрастического характера, функционирующие в современных русскоязычных газетах Украины, опорным компонентом которых является имя существительное, и являются **предметом нашего исследования.**

Обратимся к ряду определений термина “перифраз” (“перифраза”):

“Перифразы – это описательные выражения, которые заменяют определенное словопонятие. Перифраз – одно из важнейших синонимических средств. Он позволяет в образной или эмоционально-оценочной форме охарактеризовать лицо, предмет или явление” [9, 163-164].

“Перифраза. Перифраз. *Лит.* Выражение, являющееся описательной, распространенной передачей смысла другого выражения или слова (например, “царь зверей” вместо “лев”)” [8, III, 110].

“Перифраза. *Книжн.* То же, что парафраз, парафраза [7, 442].

Парафраз и Парафраза. *Книжн.* Выражение, являющееся описательной передачей смысла другого выражения или слова (например, “пишущий эти строки” вместо “я” в речи автора” [7, 423].

“Перифраз. Перифраза. Речевой оборот (вид тропа, заменяющий прямое название объекта его описанием с указанием характерных признаков. Разновидностью П. является эвфемизм” [5, 620]. **Эвфемизм** же в данном словаре определяется как “более мягкое выражение вместо грубого или непристойного (например, “не сочиняйте” вместо “не врите”)” [5, 926].

Наиболее развернутое определение перифразы содержится в энциклопедическом издании “Русский язык” под редакцией Ю.Н. Караулова:

“Перифраза, перифраз – описательное обозначение предмета, понятия, явления, лица, предполагающее его не прямое, косвенное именование через подчеркивание, выделение какой-либо стороны, качества, признака, особенностей проявления (или деятельности) объекта описания, существенных, актуальных в данном контексте, ситуации. Подобное описательное обозначение используется как стилистический прием: в художественной, публицистической, ораторской речи в целях усиления выразительности текста; в аффективной речи (в т.ч. в речи разговорной) для усиления воздействия высказывания, реплики (в диалоге) на адресата речи; в официально-деловой речи, чтобы избежать прямой номинации, отражающей действительную сущность обозначаемого, или дать его наиболее обобщенное наименование” [1, 334].

Там же дается наиболее общая классификация устойчивых сочетаний перифрастического характера:

А) устоявшиеся, общепринятые обозначения известных предметов, понятий. Это в основном устойчивые сочетания, ставшие в большинстве своем фразеологизмами или переживающие процесс фразеологизации;

Б) контекстуальные, или индивидуально-авторские, перифразы, смысл и стилистическое назначение которых выясняется только из конкретного контекста (вне данного контекста они не воспроизводимы).

С.Г. Гаврин отмечает [2, 59], что в понятие перифраз в современной лингвистике вкладываются такие свойства:

1) номинативный его характер – “название предмета или понятия”; 2) функция замены, замещения какого-либо слова, словосочетания; 3) синонимичность его по отношению к заменяемому (слову, обороту); 4) способность обозначать только лица или предметы (в отличие от действий, свойств и т.д.); 5) переносно-иносказательное содержание перифраза; 6) описательный его характер. Сущность перифраза как явления номинации, пишет далее С.Г. Гаврин, определяется тем, что он обладает особенностями, характерными для любой номинативной единицы:

Г.П. Евсеева выделяет следующие группы устойчивых сочетаний перифрастического характера [4, 8]:

А) метафорические и предметно-логические;

Б) индивидуально-авторские и общезыковые;

В) описательные и образные.

В словарной статье, посвященной перифрастическим фразеологическим оборотам [1, 334], отмечается также тот факт, что многие перифразы заключают в своей смысловой и образной структуре культурный компонент, в

котором отражается национальная самобытность народа – носителя данного языка, его история, быт, ментальность, а также социально-культурное своеобразие определенной исторической эпохи. Нередко перифразы предшествующей эпохи (главным образом идеологически обусловленные) переосмысливаются в негативно-ироническом плане [10, 49].

А.Б. Новиков считает, что устойчивые перифрастические обороты еще недостаточно изучены теоретически, нет четкости в определении их признаков, а также в выделении критериев, позволяющих отличать их от других описательных оборотов. На основании классификации отличительных признаков устойчивых сочетаний перифрастического характера, содержащейся во вступительной статье к “Словарю перифраз русского языка” А.Б. Новикова [6, VII], а также анализа собранного перифрастического материала, мы выделяем следующие отличительные признаки перифрастических оборотов в языке газеты:

1. Перифразы являются вторичными номинациями: **Болгария – Страна Золотых Песков**, **Гидропарк – “киевская Венеция”**, **Донецк – город шахт**, **Севастополь – белый город**, **Яворовское озеро – украинский Балатон**.

2. Семантические приемы вторичной номинации предметов и явлений, используемые в перифразе, не столь уж разнообразны. Первичный образ (денотат) заменяется новым, перифрастическим. В перифразах используются в основном два приема построения нового образа: перенос понятия в другую сферу – метафора или метонимия (опорный компонент перифразы употреблен в переносном значении: **Грузия – “кузница американских президентов”**, **Индия – южный покупатель**, **Каменец-Подольский – каменный цветок**, **Патомский кратер – “Гнездо огненного орла”**, **Хайнань – Гавайи Востока**) и расширение объема понятия денотата (опорный компонент перифразы употреблен в прямом значении: **Куала Лумпур – самая зеленая азиатская столица**, **Летний сад – новый старый сад**, **Новая Зеландия – страна киви**, **Рим – Вечный город**, **Эверест – высочайшая гора планеты**).

Здесь также следует выделить наиболее частотные компоненты устойчивых сочетаний-перифраз географических объектов, зафиксированных в нашем словаре. Это, безусловно, **Мекка** и **жемчужина**. Обратимся к толковому словарю, в котором зафиксировано переносное значение слова **жемчужина**: ‘*тот, кто (или то, что) выделяется своими достоинствами среди других, является лучшим украшением, сокровищем чего-либо*’ [8, 1, 477]. Полностью соответствуя этому определению, **жемчужинами у моря** являются и **Одесса**, и **Ялта**, **жемчужинами Крыма** – и **Форос**, и та же **Ялта**. Ср. также: **Венеция – жемчужина ЮНЕСКО**, **Керченский полуостров – коньячная жемчужина Крыма**, **Сочи – “российская жемчужина”**, **Телецкое озеро – алтайская жемчужина**, **Шри-Ланка – жемчужина Южной Азии**.

Что же касается **Мекки**, то этот город, расположенный на западе Саудовской Аравии, является местом многомиллионного паломничества к главным мусульманским святыням, в частности, к древнему святилищу Каабы. Ср. в словаре А.Б. Новикова: “**Мекка – город в Саудовской Аравии, главный религиозный центр ислама, место паломничества мусульман**” [6, 153]. Более того, верующий, не совершивший хотя бы один раз в жизни паломничество в Мекку, не может считаться настоящим мусульманином. Такие устойчивые сочетания-перифразы географические объектов обозначают знаковые места паломничества, но не только религиозного, а и туристического. При этом перифразы рассматриваемого типа исчерпывающе объясняют, почему в этих местах нельзя не побывать: **Бескиды – “грибная Мекка”**, **Владимирская горка – Мекка творческого вдохновения**, **Крым – кинематографическая Мекка**, **Львов – рождественская Мекка**, **Славское – Мекка лыжников**.

Подобные случаи, пусть не столь многочисленные, прослеживаются в современных русскоязычных газетах постоянно, что нашло соответствующее отражение в словаре. Так, название знаменитой королевской резиденции, расположенной под Парижем, послужила основой нескольких устойчивых перифраз рассматриваемого типа: **Дом друзей Олимпиады – китайский Версаль**, **Петергоф – северный Версаль**, **Подгорецкий замок – галицкий Версаль**. Аналогичные примеры, связанные с географическим наименованием **Вавилон**: **Москва – “истинный Вавилон”**, **новый Вавилон**, **Стамбул – современный Вавилон** и т.п. Как **райский уголок** определяются географические объекты “**Ласточкино гнездо**”, **Таиланд**, **Токелау** и многие другие. Сугубо политическое обозначение **непризнанная республика** непосредственно касается как **Приднестровья**, так и **Северного Кипра**.

3. Идеальная перифраза заменяет лишь один денотат, но встречаются устойчивые сочетания перифрастического характера, обозначающие несколько денотатов. В этом случае нескольким географическим объектам соответствует одно и то же устойчивое сочетание перифрастического характера: **город Льва** не только **Львов**, но и **Сингапур**; **город на Днепре** – **Днепропетровск**, **Киев**, **Черкассы**; **Святая Земля** – страны **Израиль**, **Палестина**, город **Иерусалим**. Значительно реже встречаются устойчивые перифрастические обороты, относящиеся одновременно к нескольким странам и употребляющиеся во множественном числе: “**азиатские тигры**” – **Южная Корея**, **Сингапур**, **Тайвань**, **Гонконг**, **Китай**; “**Всесоюзная здравница**” – **Турция** и **Египет** (а помимо них еще и – отдельно – **Евпатория**); “**Мекки виноделия**” – **Коблево** и **Божоле**.

Попутно отметим, что устойчивые сочетания перифрастического характера рассматриваемого типа помогают различать одинаковые названия различных географических объектов. Например, помимо **Кубы – Острова Свободы** существует еще и **Азербайджанский Остров Свободы** – тоже **Куба**, но не государство, а город в Азербайджане; ср. также: **Мальта – “остров везения”** и **Мальта – старейшее рукотворное озеро Европы**.

4. Перифраза в каждом конкретном употреблении соответствует одному денотату, из чего вытекает целостность значения перифрастического оборота. От других субстантивных образований, обладающих целостным значением, перифразу отличает раздельнооформленность – перифраза состоит по крайней мере из двух структурных компонентов. Тем не менее, как уже

было указано выше, одному денотату-географическому наименованию могут соответствовать несколько устойчивых сочетаний-перифраз, так же как и одна перифраза может относиться к нескольким географическим объектам. Кроме того, помимо перифраз-устойчивых сочетаний, существуют и лексические перифразы географического характера, как правило, выраженные именем прилагательным: *Китай – Поднебесная, Москва – Белокаменная*, которые не являются предметом рассмотрения в нашем словаре.

5. Отличительным признаком перифраз является их структурное единство – это по преимуществу бинарные конструкции “имя прилагательное + имя существительное”, “имя существительное + имя существительное”, “порядковое числительное + имя существительное”. Перифрастические денотаты – предметы и явления действительности – выражены именами существительными, поэтому и опорный компонент перифраз, в котором заключены грамматические свойства описательного оборота, также является именем существительным. Ограниченный выбор грамматических средств для зависимого компонента связан с серийной моделируемостью перифраз в газете. В своем исследовании мы действительно анализируем исключительно именные перифразы, однако структурно они значительно разнообразнее, чем вышеуказанные А.Б. Новиковым модели.

Действительно, подавляющее большинство устойчивых сочетаний-перифраз географических объектов – это двухкомпонентные образования: *азиатский мачо (Сеул), “земля Калевалы” (Карелия), “кавказский Израиль” (Грузия), мудрый город (Киев), остров Богов (Бали), “русский медведь” (Россия), священная река (Иордан), Флоренция на Эльбе (Дрезден), Черный континент (Африка), шахтерская столица (Донецк)*.

Однако достаточно часто устойчивые сочетания-перифразы географических объектов представляют собой трехкомпонентные конструкции: *“вторая столица мира” (Черновцы), “город вечной весны” (Каракас), зеленые легкие столицы (Голосеевский лес), мать городов русских (Киев), пивная столица мира (Берлин), родина принца датского (Дания), страна плодородных черноземов (Украина)*.

Четырехкомпонентные перифразы рассматриваемого типа встречаются реже: *зеленый уголок в центре столицы (Гидропарк), родина отменного вина и гастарбайтеров (Молдова), страна аистов, бульбы и Батьки (Беларусь), экономический тигр Восточной Европы (Украина)*.

Наконец, в словаре зафиксированы устойчивые сочетания-перифразы географических объектов, представляющие собой многокомпонентные сложные конструкции: *город, возле которого плещутся воды Кременчугского водохранилища (Черкассы), единственный в мире участок лунной степи, никогда не знавший плуга (“Михайловская целина”), страна, которую обещают стереть с лица земли (Израиль)*.

6. Таким образом, главным признаком, роднящим перифрастические обороты с фразеологическими единицами, является устойчивость. Возникновение перифразы, особенно в газете – окказионально, но уже первое ее употребление – потенциальная возможность приобрести устойчивость. Воспроизводимость перифраз, в свою очередь, обусловлена актуальностью перифрастических денотатов. Хотя большинство рубрик в газете постоянно, конкретный материал в них постоянно обновляется. Иногда денотаты актуальны недолго, но в определенный временной период активно перифразируются, а затем навсегда исчезают из газетных материалов. С другой стороны, некоторые вторичные номинации появились в наши дни и не являются частотными, но их денотаты могут стать актуальными позднее, и тогда у этих перифраз есть шанс стать устойчивыми и воспроизводимыми.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, устойчивые сочетания-географические перифразы являются неотъемлемой частью общей фразеологической системы современного русского языка. Эта группа является чрезвычайно динамичной и постоянно пополняется, особенно на страницах прессы. Одна из перспектив дальнейших исследований – создание словаря устойчивых сочетаний-перифраз географических объектов (на материале современной публицистики Украины).

Список использованных источников

1. Бельчиков Ю. А. Перифраза / Ю. А. Бельчиков // Русский язык: Энциклопедия / Под ред. Ю. Н. Караулова. – М.: Научное издательство “Большая российская энциклопедия” : Дрофа, 2003. – 703 с.
2. Гаврин С. Г. Заметки по теории фразеологических единиц / С. Г. Гаврин // Проблемы устойчивости и вариативности фразеологических единиц. – Тула: Наука, 1972. – С. 127-142.
3. Григораш А.М. Фразеология и стиль : монография / А. М. Григораш. – К.: Вища школа, 1991. – 139 с.

4. Євсєєва Г. П. Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі українських газет 80-90-х років ХХ століття : автореф. дис ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. "Українська мова" / Галина Петрівна Євсєєва. – Дніпропетровськ, 2002. – 19 с.
5. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – Мн.: Современный литератор, 2006. – 976 с.
6. Новиков А. Б. Словарь перифраз русского языка (на материале газетной публицистики / А. Б. Новиков. – М.: Русский язык, 2004. – 352 с.
7. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. докт. филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. – М.: Русский язык, 1984. – 797 с.
8. Словарь русского языка: В 4-х т. /АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Русский язык, 1981 – 1984. – Т. I. – 1981. – 698 с. – Т. III. – 1983. – 752 с.
9. Стилистика газетных жанров : монография / Под ред. Д. Э. Розенталя. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 230 с.
10. Черненко В. Ю. Фразеологический состав газетно-публицистических текстов современного русского языка (80-90-е годы) / В. Ю. Черненко // Русский язык и литература в учебных заведениях. – 1998. – № 5-6. – С. 46-50.
11. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М.: Высшая школа, 1963. – 156 с.
12. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелев. – М.: Просвещение, 1964. – 244 с.
13. Язык и стиль средств массовой информации и пропаганды / Под ред. Д. Э. Розенталя. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 256 с.

Summary. The article deals with the analysis of the steady periphrases-geographical objects as a integral part of general phraseology system.

Key words: steady combinations, geographical denominations, structure, meaning, modern Russian press of Ukraine.

УДК 811.161.2' 373.613

Н.В. Гудима

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНШОМОВІЗМІВ У МОВІ БІЗНЕСМЕНІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ СУЧАСНИХ ПОСТМОДЕРНІСТІВ)

У статті проаналізовано функціонування іншомовних лексичних одиниць у мові українських постмодерністів. Автор зацентрувала увагу на особливості вживання іншомовізмів у мові бізнесменів у складі лексико-семантичних мовних одиниць на матеріалі творів Любка Дереша, Ірени Карпи та Сергія Жадана.

Ключові слова: мова, іншомовізми, функціонування, мовна особистість, мовленнєва поведінка, бізнесмен, постмодерністська проза.

На матеріалі художніх творів досліджувались засоби створення мовного портрета. Мистецтво мовного портрета вимагає, щоб разом із зовнішньою подібністю автор передав духовне життя людини, відбив соціальний стан героя, певні характерні риси епохи, в якій він живе тощо. Як елемент індивідуального стилю автора питання мовного портрета в українському мовознавстві розглядали І.К. Білодід, Л.О. Белей, С.П. Бибик, М.М. Богдан, С.Я. Єрмоленко, Ф.Т. Жилко та ін.

Мовний портрет – стилістична категорія, що реалізується у художній прозі; опис зовнішніх ознак персонажа, а також його внутрішнього стану, які забезпечують цілісність художнього зображення [4, 94].

Інформацію про соціальну роль, статус особистості логічно вважають пріоритетною, про що свідчить не тільки детальна спеціалізація соціальних ознак людини в лексичній семантиці, а й психологічна закономірність запам'ятовування під час знайомства: спочатку обличчя, потім соціальна роль, професія і, зрештою, стиль життя, типова поведінка та мовлення.

Соціальна роль – це "нормативно" погоджений суспільством взірць поведінки, яка передбачена у кожного, хто має певний соціальний статус [11, 24]. Соціальний статус (соціальна

позиція) – це формальне чи справжнє місце індивіда в ієрархії суспільства [1, 23]. Суттєвим компонентом соціальної ролі є той відбиток, який вона накладає на мовлення людини.

Мета статті – виокремити групу іншомовізмів, яка є предметом дослідження соціолінгвістики особистості, на позначення мовного портрета бізнесмена та розглянути дві групи лінгвістичних та соціолінгвістичних характеристик: 1) особливості іншомовних слів у складі лексико-семантичних мовних одиниць; 2) особливості мовленнєвої поведінки бізнесменів у творах українських постмодерністів. Під “іншомовізмами” розуміємо слова іншомовного походження, які функціонують у творах українських постмодерністів та мають стилістичне навантаження.

Бізнесмени – не тільки порівняно новий для України статус, а й нова соціальна група, представників якої об’єднують високі доходи, однотипний спосіб життя, нова мораль, особлива психологія. Оскільки ця група тільки формується, то досить важко окреслити її межі. Це і банкіри, і будівельники, і юристи, і лікарі. Незважаючи на професійні відмінності, їх об’єднує спільна мета діяльності – отримання прибутку.

Довгий час професійна комерційна діяльність стійко асоціювалася з певним соціально-політичним устроєм. Більшість слів, що мали в українській мові значення, синонімічні слову *бізнесмен*, або актуалізувала сему політичної приналежності, або була експресивно-оцінною.

Для усного мовлення цієї соціальної групи мовців характерні розмовні синтаксичні структури, які загалом відрізняють усно-розмовну літературну мову від писемної. Напр.: *Юрік скаржитися, що матиме проблеми з рублями, це ж по курсу треба рахувати, невідомо, що там із баксом, із баксом все нормально* [7, 6].

Параметри мови бізнесмена визначаємо низкою соціальних і ситуативних чинників, найважливішими серед яких є освіта, вік, стать мовця, умови спілкування, сфера діяльності.

Найважливішими з них є рівень освіти та умови спілкування. Рівень освіти може бути вищим і середнім, умови спілкування діловими та дружніми. Освіта забезпечує володіння культурною нормою. Бізнесмени з вищою освітою вільно володіють мовними ресурсами, практично не допускають помилок (напр., *Яка радість спілкуватися, скажімо, з керівниками банків чи комерційних структур, вони ж говорять цитатами з власних бізнес-планів...* [5, 45]; *Скільки молодих душ поглинула в себе неспроможність вірно заповнити бізнес-плани...* [8, 404]; *Да, – додав Гриша, – працюємо до останнього клієнта* [8, 460]; *...мені не треба розпитувати людей, я сам усе знаю, мені потрібен компаньйон, розумієш?* [8, 410]), тоді як мова бізнесменів із середньою освітою рясніє нормативними порушеннями (*Віка-бренд-менеджер іще нам дала продегустувати чутарік того. Ну, щоби не втруїти...* [10, 79]).

У мові бізнесменів, які мають освіту, зафіксовані всі типи іншомовної книжної лексики (загальнокнижна, офіційно-ділова, публіцистична, термінологічна). Порівн.: *Тож він знову почав робити бізнес, знайшов якихось інвесторів, щось вони там таки запустили на ринок по новій* [7, 167]; *Таня Мальярчук, яка й досі думає, що я працюю в журналі “Мурзілка”, напевно, і до його посади креативного директора департаменту розважальних програм не поставилася би серйозно* [10, 141].

Власне економічну термінологію іншомовного походження спостерігаємо в сучасних прозових текстах тільки в мові бізнесменів з вищою освітою: *бакси* (англ.), *банк* (фр. від іт.), *банкір* (нім. від фр.), *банкноти* (англ.), *банкрот / банкрот* (фр. від іт.), *дефолт* (англ.), *долар* (англ. від нім.), *консалтинг* (англ.), *купюра* (фр.), *офшор* (англ.), *офшорний* (англ.), *прайс* (англ.), *прайс-лист* (англ.), *стерлінг* (англ.), *тариф* (фр.), *факторинг* (англ.), *фінанси* (фр. від лат.), *холдинг* (англ.). Напр.: *...щоби політика не належала цим старим переляканим мудакам, які говорять на мітингах про національне відродження, але я хочу, щоби вона – ця молодь – боролася не за владу, я хочу, щоби вона боролася із владою, щоби вона захоплювала банки і блокувала обладміністрацію, щоби вона контролювала бюджет і викидала клерків із вікон їхніх кабінетів...* [9, 274]; *...мені завжди подобався демпінг, він виправдовував у моїх очах існування капіталістичної моделі як такої, це був саме той випадок* [9, 371]; *Це діло можна відобразити на графіку, який нагадуватиме коливання курсу долара, або кардіограму, де фази пришвидшеного серцебиття відповідатимуть більш хвилюючим знайомствам, що мовою баксів-стерлінгів означає притік закордонних інвестицій* [3, 179].

Найбільш специфічною є професійна лексика, яка яскраво відбиває лексичну своєрідність мови бізнесменів з вищою освітою. Неофіційність відносин звільняє від необхідності застосування в мові точної економічної термінології, а тематика ділового спілкування вимагає обговорення ділових проблем, робочих ситуацій, тому саме професіоналізми – неофіційні найменування явищ і понять ділового життя – виходять на перший план (*Він там ще вчора працював інженером в інституті, а тут дефолт і безробіття і велика країна розвалилась на шматки* [7, 37]); *На даному етапі наших із Гоцю стосунків взаємні фінансові вкладення віщували злиття кардіобаксів у могутній холдинг, із завжди доступним лізингом, петингом та факторингом за схемою “джаст-ин-тайм* [3, 180].

У мові бізнесменів, які мають освіту, професіоналізми вживаються не тільки в діловому, але й у побутовому спілкуванні, проте професійна специфіка в такому разі виявляється не так виразно. Кількість професіоналізмів-іншомовізмів мінімальна, поява їх у мові пов'язана зі зверненням до ділових проблем: *компенсувати* (нім. від лат), *контролювати* (фр.), *фіксувати* (фр.) тощо (напр.: *Щоб компенсувати тиск з одного боку, система прогнулася в інший, що в результаті, у формі речових об'єктів виглядало як ситуація нерівноваги на сходах* [3, 211]; *Менеджери контролюють мене. Контролюють мої вчинки, мої платіжки, мої фінанси, вони контролюють мій секс. О'кей, секс вони не контролюють, вони контролюють мої фінансові канали, мої капіталовкладення, мої податки, мої комунальні тарифи...* [6, 143]). Професійні значення, що виникають у цих слів, як це цілком очевидно, ґрунтуються на значеннях, притаманних цим словам у сучасній українській літературній мові.

Крім різних принципів відбору лексичного матеріалу, мова бізнесменів різного рівня освіти диференціюється і за функціями, які виконують лексичні засоби.

Принципи відбору лексики та особливості її функціонування в мовленні бізнесменів із різним рівнем освіти неоднакові, проте цікаво, що спільними в них є принципи семантичної організації комунікативного простору, що проявляється в поширенні певних тем розмов: це переважно теми роботи, відносин у сім'ї, розваг і відпочинку.

Отже, мова бізнесменів, які мають вищу освіту – це типова мова технічної інтелігенції (велика кількість технічних термінів), яка набуває ознаки іншої професійної орієнтації, відповідно до того роду діяльності, яким займаються ці люди. Мова бізнесменів із середньою освітою є поєднанням різних культурно-соціальних світів.

Просторічна лексика має переважно емоційно-експресивний, але не грубий характер (*Хай хоч якось та й розважиться старенький – потрафило ж його на роботу в Управління маркетингу* [10, 160]).

Уживання яскравих, переважно просторічних і жаргонних слів та зворотів є характерним для середовища бізнесменів (*Перед нашими дверима з'являється чувак в синьому плащі, з пластиковим кейсом, і довго крутить в руках папірець* [7, 45]).

Визначальним є загальний рівень культури. Відмінності, зумовлені рівнем освіти, пов'язані з таким параметром, як нормативність / ненормативність.

Вік відіграє важливу роль у відборі лексичного матеріалу. Особливо це стосується жаргонної лексики. Бізнесмени до 30-ти використовують цю групу слів частіше, тоді як представники старшого покоління оперують переважно зниженою, грубою лексикою. Напр.: *Видно, він уже не вперше так бере на понт свого дилера, тому він швидко повертається і кричить нам рвемо звідси* [7, 96]; *Да його маляри прихопили, він офшор через їхній банк проводив, ну, вони й прихопили* [8, 470].

Умови спілкування, різні за своєю природою, не порушують мовної єдності цієї соціально-професійної групи. І в професійному, і в побутовому неформальному спілкуванні лексична своєрідність зберігається.

Сфера діяльності також впливає на цей процес. Мова бізнесменів, які працюють у великих фінансових і торговельних компаніях, істотно відрізняється від мови людей, які займаються індивідуальною торгівлею, приватною підприємницькою діяльністю менших масштабів.

Бізнесмен сприймається як менеджер в усіх видах діяльності (менеджер-управлінець), тому запозичуються професійні словосполучення найчастіше із суміжних з бізнесом областей діяльності: торговельної, економічної, канцелярської. Порівн.: *Виявилось, що зробити кар'єру в цьому бізнесі було доволі нескладно – щойно вбивали твого безпосереднього боса, і ти відразу ж ставав на його місце* [8, 408]; *Потім, коли ти виростеш і станеш працювати в банку чи газовій конторі, коли з реальністю спілкуватимешся по телевізору, а з друзями – по факсу* [5, 57]; *Тепер він уже взагалі не хоче розбиратися і дає мені мій карт-бланш, бо ж він потрібний “комусь іншому, а не мені* [10, 111]; *Іван розгублено дістав дипломат, витяг звідти прес-реліз ...* [8, 471] тощо. Активно вживають у текстах сучасні українські прозаїки бухгалтерські професіоналізми іншомовного походження: *Корій витягнув зі стелажа грубезний гробух і почав щось гарячково записувати* [2, 11].

Проте у мові бізнесменів, які мають різний рівень освіти, виявляються і загальні риси. Усна мова бізнесменів формується під впливом двох чинників – професійного та соціального. Професійні параметри домінують у діловому спілкуванні, тоді як соціальні переважають у побутовому. Соціальний і професійний чинники переплітаються. Соціальне становище бізнесменів визначає семантичну структуру їхньої мови, що відбилося у відборі літературної лексики.

Отже, мова бізнесменів, по-перше, неоднорідна і залежить від рівня їхньої освіти. По-друге, у ній виявляються й індивідуальні риси, які походять від сімейної традиції, виховання, колишньої професії, і риси корпоративно-загальні, зумовлені соціальним статусом цих людей.

Іншомовіزمи на позначення мовних портретів представників бізнесу у сучасній українській прозі відіграють певну стилістичну функцію, їхній вибір є соціально маркованим, оскільки вживання мовних засобів відповідає особливостям мовної поведінки.

Мовний портрет бізнесменів, створений авторами сучасної української прози, індивідуальний. Його соціальна та загальнокультурна цінність незаперечна, оскільки віддзеркалює особливості мови певного суспільного середовища.

Список використаних джерел

1. Белл Р.Т. Социолінгвістика: пер. с англ. / Р.Т. Белл – М. : Просвещение, 1980. – 216 с.
2. Дереш Л. Культ : [роман] / Любо Дереш. – Львів : Кальварія, 2006. – 208 с.
3. Дереш Л. Намір : [роман] / Любо Дереш. – К. : ПП Дуліби, 2006. – 296 с.
4. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П.Бибик, О.Г.Тодор ; за ред. С.Я.Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
5. Жадан С. Біг МакІ / Сергій Жадан. – К. : Критика, 2006. – 231 с.
6. Жадан С. Блок НАТО / Сергій Жадан // Трициліндровий двигун любові. – Х. : Фоліо, 2008. – С. 139-218.
7. Жадан С. Депеш Мод / Сергій Жадан. – Х. : Фоліо, 2006. – 229 с.
8. Жадан С. Гімн демократичної молоді / Сергій Жадан // Капітал. – Х. : Фоліо, 2007. – С. 401-532.
9. Жадан С. ANARCHY IN THE UKR / Сергій Жадан // Капітал. – Х. : Фоліо, 2007. – С. 231-401.
10. Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно / Ірена Карпа // Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2008. – С. 3-199.
11. Кон И.С. Социология личности / И.С. Кон – М. : Просвещение, 1967. – 231 с.

Summary. The article analyses the functioning of borrowed lexical units in the language of Ukrainian postmodernists. The author has delineated the peculiarities of usage of borrowed words in the businessmen's language on the material of the works of Liubko Deresh, Serhii Zhadan and Irena Karpa.

Key words: language, borrowed words, functioning, language personality, speech behavior, businessman, postmodern prose.

УДК 811.161.2'282(498.6):821.161.2-3В1/7.08

Н. В. Гуйванюк

РОЗМОВНЕ МОВЛЕННЯ БУКОВИНЦІВ У ЦЕРКОВНИХ ПРОПОВІДЯХ СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА

У статті автор аналізує розмовне мовлення буковинців у церковних проповідях Сидора Воробкевича, виданих у 1891 році. Творчість письменника репрезентує українську літературну мову на Буковині 2 пол. ХІХ ст. Важливе місце у його творчому доробку займають його публіцистичні твори та церковні проповіді.

Ключові слова: текст, ідіостиль письменника, категорія розмовності, церковні проповіді.

Формування антропоцентричної парадигми у межах лінгвістики спричинило зосередження уваги науковців на мовних засобах, які експлікують мовну картину світу, представлену в її індивідуальній моделі. В українському мовознавстві спостерігаємо активізацію досліджень, сконцентрованих на окремій мовній особистості, зокрема постаті того чи того письменника як репрезентанта самобутнього мовомислення народу, який використовує необмежені ресурси рідної мови по-своєму, виробляючи свій індивідуальний почерк. До таких належить і малодосліджений досі видатний український письменник другої половини ХІХ ст. письменник Сидір Воробкевич (1836-1903). Літературна і культурна громадськість України в цьому році відзначає 175-ліття від дня народження цього видатного подвижника національної культури, який поєднав у собі

талант письменника і дар композитора, неабиякі здібності педагога і громадського діяча, редактора і видавця буковинських часописів, православного священника, професора теологічного факультету Чернівецького університету.

Його життя і творчість припадають на нелегкий період в розвитку України, коли його рідна земля Буковина належала на правах колонії до Австро-Угорської імперії, коли населення краю зазнавало важкого соціального й національного гноблення, коли в освіті панувала “німеччина”, коли газети і журнали виходили чужою мовою, коли слово рідної мови було під забороною. Поряд з Юрієм Федьковичем, своїм краянину і літературним побратимом, Сидір Воробкевич поставив собі за мету “проспівати поранкову пісню духовного пробудження буковинських українців, заявити про них світові” [12, 5]. Його багатогранна діяльність була спрямована на те, щоб пробудити дух “руськості”, тобто українськості, у населення краю. У цьому полягає феномен Сидора Воробкевича, який маємо ще дослідити. Ярослав Гулін у книзі “Апостол просвіти” підкреслює, що Сидір Воробкевич був передусім великим патріотом, він був “буковинцем, який народився і помер на своїй землі, ніколи її не зрадивши. І ще раз буковинцем, бо, добре знаючи мови та релігійні канони, розв’язання спірних питань шукав у співпраці, порозумінні міжнаціональному та міжконфесійному. Він – людина з народу, свідомий потреб своїх земляків, їх можливостей; муж державницького мислення, який, знаючи історію та реалії сьогодення, торував шлях до об’єднання українського народу; учитель, який використовував найменшу можливість для здобування знань і, не хизуючись ними, передавав і дорослим, і дітям; пастир, який зазнавав образ та погроз, але ніколи не вдавався до подібного у стосунках з іншими людьми; сирота, який всього досяг власними зусиллями; мученик, якому життя не раз завдавало невимовного болю; художник, нереалізовані здібності котрого вже навіки заховала могила... [6, 6]. І ми не повинні забувати таких людей з когорти “щирих робітників” на нині національного відродження України. Як зазначають дослідники, його художня творчість була довершеною, а громадсько-культурна діяльність – різноплановою і корисною для духовного розвитку українського народу.

Визнання здобув Сидір Воробкевич ще за життя. 17 травня 1887 р. на Буковині було вшановано його 25-літню літературно-громадську діяльність. Вшанування відбувалося за участю урядовців краю, українських, польських, румунських та німецьких громадсько-культурних діячів. Був на святі і професор з Тернополя Олександр Барвінський, з яким щиро листувався Сидір Воробкевич. Доповідь про життя і творчість на ювілейному торжестві виголосив професор університету Степан Смаль-Стоцький, виступили голова ювілейного комітету посол Єротей Пігуляк, шкільний інспектор Омелян Попович та ін. С. Смаль-Стоцький відзначив роль С. Воробкевича у піднесенні народної ідеї, зазначив, що його твори “мають величезне значення – і сего їм ніхто не відмовить – яко могутий чинник, що руську народну ідею піддержав, розвивав, розширяв, а освідмлення народне повів наперед” [16, 40], що його “пісні-думи, нав’язані щирою любов’ю до рідної руської батьківщини, збудили не в однім серці чувство руськості; його руське народне слово [16, 40] остало живим і народним понині і причинилося чимало до освідмлення русинів, заявляючи тим свою житненність...” [16, 40].

Високо оцінив внесок Сидора Воробкевича у літературний і духовно-культурний розвій Іван Франко. Зокрема, у передмові до його збірки творів “Над прутом” (1901) він підкреслював, що письменнику належить важлива роль в загальноукраїнському літературному процесі, що його відзначає “велика любов до рідного народу і його слова”. І. Франко відзначив, що Данило Млака (Сидір Воробкевич) у свої творах “розсипає велике багатство життєвих спостережень, осяяних тихим блиском щирого, глибоко людського і народолюбного чуття”, що “щирість чуття, близькість до народу і його життя та простота вислову – все те прикмети, що запевнюють кращим поезіям Данила Млаки почесне місце в нашій письменстві, навіть коли лишити набоці його історичне становище як одного з перших жайворонків нової весни нашого народного відродження” [17, 114-115].

Ідіостиль відомого буковинського письменника С. Воробкевича звичайно формує передусім художня творчість (поетичні, прозові та драматичні твори), що репрезентує українську літературну мову на Буковині другої половини XIX ст. Проте важливе місце у творчому доробку письменника займають і його публіцистичні твори, чи твори конфесійного стилю, а саме церковні проповіді. Церковно-проповідницька публіцистика С. Воробкевича – це понад 100 проповідей (“наук для народу”), які були опубліковані в часописі “Candela” та частково видані окремими книгами: “Науки надгробні для сільського народу” (1891), “Десять заповідей Божих і Молитва Господня” (1893) та “Науки для народу” (1899). Цей творчий доробок письменника – унікальне явище в нашій культурі, варте окремої уваги дослідників – теологознавців, літературознавців та мовознавців [12, 186]. Проте мова проповідей С. Воробкевича, письменника і водночас православного протоієрея, професора теологічного факультету Чернівецького університету, ще не була предметом спеціального розгляду.

Мета нашого дослідження – проаналізувати у контексті ідіостилю письменника мову “наук для народу” – церковних (надгробних) проповідей С. Воробкевича, виданих у 1891 році [4] на предмет відображення в них живої розмовної мови буковинців.

Наповнення змісту поняття “розмовність” детерміноване жанрово-стильовою орієнтацією тексту, оскільки “залежно від комунікативних настанов змінюються прийоми модифікації розмовності – семантико-стилістичного перетворення одиниць нейтральних, книжних у розмовні та наділення розмовних елементів конотативним змістом” [1, 61]. Поняття розмовності в плані стилістики досить складне. Воно охоплює передусім нормативні й ненормативні розмовні елементи, які перебувають на периферії мовної норми на лексичному, граматичному і синтаксичному рівнях. Розмовні елементи як домінанти (детермінанти) художнього стилю ґрунтовно досліджені у працях С. Я. Єрмоленко (фольклоризми) [8], С. П. Бибик (ареалізми, естетичні модифікації народнорозмовності) [1], М. В. Кравченко (побутовизми) [9]; стилістика діалектизмів знайшла відображення у працях І. Г. Матвіяса [11]; синтаксис розмовного мовлення найкраще представлений у монографії П. С. Дудика [7]. Проте характер категорії розмовності по-різному виявляє себе у творчості конкретного письменника, з урахуванням часових і територіальних особливостей. Тому ця тема залишається актуальною і потребує спеціальних досліджень мовознавців.

Дослідження категорії розмовності на матеріалі церковних проповідей Сидора Воробкевича, письменника і священика, розкриває перед нами новий аспект категорії розмовності з урахуванням жанрової специфіки творів. Дослідження ми проводили на матеріалі перевидання “Проповідей надгробних” Ісидора Воробкевича, здійсненого за ухвалою редакційно-видавничої ради Буковинського православного університету імені Митрополита Євгена Гакмана 2007 року. Це видання було адаптоване сучасною мовою у видавництві “Книги-XXI” у Чернівцях. В анотації до видання сказано, що біблійні цитати українською мовою подано за виданням: “Святе письмо Старого та нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами за дозволом церковної влади. – Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1992 50 M.”. Видання рекомендоване студентам, викладачам, теологам і філологам [5]. Проте у виданні збережено риси розмовного мовлення, що характеризують мову кінця XIX ст. та відповідно ідіостилю автора.

“Не даремно я та не без цілі жив на сім світі”, – писав Сидір Воробкевич [15]. Багато сил віддавав він священицькій діяльності. Походив Сидір Воробкевич з священицької родини, що мала багатолітні традиції незрадливого служіння православної вірі. Кажуть, що його прапрадід Іван (Скульський Млака де Оробко), не витримавши насильства німецьких лицарів над православною вірою, перебрався з тієї частини України, що була під Литвою, в середині XVIII ст. на Галичину, а його нащадки – на Буковину. Можливо, саме за релігійні переконання і відстоювання православної віри родина Скульських де Оробків змушена була покинути рідні землі і тікати від переслідувачів у Галичину. Таке складне прізвище свідчить про шляхетне походження родини. Прізвище Оробко змінив на Воробкевич дід Сидора Михайло, що був протопопом у містечку Кіцмань неподалік від Чернівців (за порадою єпископа Власовича). Священиком, викладачем філософії та катехизису у духовній семінарії у Чернівцях був і батько Сидора Іван Воробкевич. Частина складеного родинного прізвища Млака стала улюбленим псевдонімом письменника Сидора Воробкевича, саме під цим прізвищем його пізнав Іван Франко, присвятивши йому вірш “Данилові Млаці”.

Мати Сидора Єлисавета була румункою з с. Довгополя, з роду Корлецану, на жаль, померла молодою (у 1840 році), залишивши сиротами трьох дітей – Сидора, Григорія і сестру Аполонію. Коли померла мати, Сидору було усього 4 роки. Ще через 5 років – у 1845 році – помер батько. Сидору було на той час 9 років. Сиріт забрав на виховання дідусь Михайло. Їхнє дитинство пройшло в Кіцмані, де діти зростали в українському національному дусі, у глибоко патріотичній атмосфері. Від освіченого дідуся Михайла дізнався Сидір багато про історію України. Бабуся Параскева з роду Яновичів знала багато українських казок і пісень, навчала онуків співати. Отож дух українства пізнав Сидір Воробкевич з самого дитинства. Бабуся Параскева причинилася до того, що обидва її онуки – Сидір та Григорій “стали окрасою Руси”, – писав Степан Смаль-Стоцький. Вона розказувала їм казок, співала пісень народних – знала їх без ліку, оповідала про турків, про Київ, козаків, і “тим прищепила в них навсе любов до рідної бувальщини і свого народу; вона подала їм з живої пам’яті народної традиції то, чого ні школа, ні власна пильність не могла їм тоді подати” [16, 36]. “...Пізнав я, що є щирим сином святої Руси!..”, – писав сам Сидір Воробкевич у листі до редакції “Ниви” 1 березня 1865 року [6, 44].

Усе життя працював Сидір Воробкевич над вивченням рідної української мови. На жаль, в освітніх закладах на Буковині викладання велося німецькою та румунською мовами. Тому самотужки Сидір ознайомився з фольклорними збірниками багатьох слов’янських народів, зокрема з “Русалкою Дністровою” М. Шашкевича. В архіві Сидора Воробкевича зберігся зошит,

в якому переписані декілька поезій з цього збірника, а також уривки зі статті І. Вагилевича про народні пісні в перекладі німецькою мовою.

У 1860 році Сидір закінчив семінарію у Чернівцях, одружився і протягом семи років був священиком у віддалених гірських селах Буковини – Давиденях, Хорошівцях та Руській Молдовиці. Молодий священик поєднував служіння Богові з апостольською дорогою просвітництва в одній з найбільш відсталих австрійських провінцій. Він мав змогу зблизька спостерігати умови життя простих людей, їх звичаї і традиції, збирав і записував народні пісні, “лазив, – як сам писав, – у низьку хатчину, під бідну солом’яну стріху, частував сліпого лірвака і тону в музику... Моя душа злітає понад небеса, як старий мошул Николай, бувало, грає гуцулско-коломийки” [6, 15]. Джерелами, що служили йому за зразок народної мови, були власноруч зроблені записи буковинського народного мовлення та твори Г.Квітки-Основ’яненка і Марка Вовчка, твори Т. Г. Шевченка. “Употребляю я всі способи з мовою ознакомитися і збираю неумомимо мені незнакомі слова, вирази і конструкції. ...Прочитавши “Хату” і гарні оповідання М. Вовчка, виписав з них много слів, конструкцій солодких, рідних, а поезії Шевченка скажу у золоті лубки ув’язати і буду моїм онучкам, як їх дочекаюсь, з тої книжечки читати...”, “...Зборники пісень і пословиць народних стоять в моїм невеличкім книжкоскладі за рядом, порох не присипав їх, сто раз я їх читав, учився – і характер нашої народної пісні так серцю присвоїв, що лиш в тім тоні співати”, – писав Сидір Воробкевич [6, 15].

Середовище, в якому жив і творив письменник, не було сприятливим до поширення українських національних ідей. Він перебував в оточенні переважно німецької, румунської та змосквофільщеної інтелігенції. Доводилося відстоювати право і на українську мову, і на українську церкву. О. Маковей писав, що С. Воробкевич стояв на народовських позиціях, мав проблеми у спілкуванні з москвофілами, а також з румунізаторами-шовіністами, які були проти українізації православної церкви на Буковині, її “руськості”. Зокрема, О. Маковей згадує митрополита Сильвестра Морара-Андрієвича, який ненавидів українських священиків, що переймались громадсько-культурними та національними справами: “Андрієвич не терпів руських панотців, що не покидали свого і не приставали до волохів, він і Воробкевичеві не раз досолив” [10, 10].

У листі до О.Барвінського від 24 лютого 1869 р. С.Воробкевич писав: “У нас, братику, віє дивний вітер; тут ще про нашу літературу многим навіть і не снилось, а інтелігенції руської – дасть Біг...” [14]. В іншому листі виливав свій біль такими словами: “Тут, братику, зле, тут самі вороги нашого прямування” [13]. “На Буковині кожен русин є предметом поруганія”, – писав С.Воробкевич [6, 25]. Тому і став він на стезю просвіти, став апостолом просвіти з метою національного відродження Буковинського краю. Він закликав до такої “роботи для народу” і інших:

До роботи для народу станьмо, браття, вже пора!
Доля верне, зло пропаде, як на сонці та роса!

З іменем Сидора Воробкевича пов’язана діяльність таких народних товариств, як “Руська Бесіда”, “Руська Рада”, “Літературно-музичне товариство”, “Союз”, видання перших часописів “Буковинська Зоря”, “Руська хата”. Сидір Воробкевич був серед засновників і постійних членів товариства “Руська бесіда”, у 1880-1883 рр. – його головою, з 1887 р. – почесним членом., який перетворився на справжній осередок національно-культурного життя буковинських українців. Ім’я Сидора Воробкевича було відоме буковинцям за його життя зі сторінок журналів, календарів, альманахів і збірників, шкільних підручників. Недаремно Іван Франко покладав на нього великі надії. У вірші “Данилові Млаці” він звертається до поета звертаннями “отче Даниле” і “співаче”, підкреслюючи ними як священицьку діяльність, так і літературно-художню творчість письменника:

Ти будь керманіч наш в бурливім морі,
Щоб в тобі бачив люд привідця свого
І все чув добре слово в добру пору.

Сидір Воробкевич, виконуючи цю настанову великого Франка, усім своїм подвижницьким життям намагався віднайти в душі те “добре слово” і сказати його “в добру пору” своїм країнам і своїм читачам в усій Україні.

Сидора Воробкевича називали “гордістю і славою православного руського духовенства”. З користю для формування українського духовенства Сидір Воробкевич працював кільканадцять років у церковному румуно-українському часописі “Candela”, ведучи його українську частину, видав кілька книг власних церковних проповідей. Ці видання можна розцінювати так само як своєрідні навчальні посібники, оскільки їх автор дбав передусім про підготовку нової української священицької інтелігенції. Він прагнув запропонувати свої проповіді, своєрідні зразки звернень до народу, написаних живою народною мовою, доступною і зрозумілою кожній людині, випускникам теологічного факультету, щоб вони могли бути використані у їхній майбутній

священицькій діяльності. Крім того, проповіді С. Воробкевич не випадково назвав “науками селянського народу”, бо вони були справді своєрідними настановами християнського життя, які проповідував православний душпастир. С. Смал-Стоцький підкреслював, що як священик і професор теологічного факультету С. Воробкевич виховав “ціле покоління священиків, що “осталось ще хоть руським, а не пішло служити іншим богам, куда вели їх другі поважні наміри” [19, 41]. Як справедливо написали дослідники творчості Сидора Воробкевича П. Никоненко та М. Юрійчук, “в особі С. Воробкевича українська суспільність свого часу мала не просто душпастиря, а церковного діяча-просвітителя, який дбав одночасно про національне та духовне, засноване на принципах християнської моралі, виховання народу. Щодо цього, то він стоїть в одному ряду поруч з такими нашими церковними діячами-подвижниками, як М. Шашкевич, О. Духнович, М. Вербицький та ін.” [12, 37]. Авторів трьох томів церковних проповідей Сидору Воробкевичу в 1896 році (з нагоди 60-ліття) надано титул архіпресвітера-ставрофора.

У своїй творчості загалом С. Воробкевич орієнтується на народну мову. І хоч жанр церковної проповіді передбачає обов’язкове цитування з книг Святого Письма, а отже залучення книжних елементів, письменник-просвітитель і священик робить це помірковано, пересипаючи цитати зі своїми власними міркуваннями й узагальненнями та оцінками. Загалом же його церковні проповіді написані народною мовою з залученням розмовних та діалектних особливостей. Сам С. Воробкевич розумів важливість і призначення своїх проповідей українською народною мовою. У “Передньому слові” до “Науки для народу” (1899) він пояснював, що підготував до друку свої “науки”, оформлені народною мовою, з потреби зробити їх доступними і зрозумілими для народу, бо тільки в такий спосіб вони “матимуть хосен” і будуть “животворною силою”, зможуть виконати своє просвітницьке, виховне значення: “Донедавна не було у нас на Буковині ще жодних оригінальних руських збірників проповідей, тож уживалося збірників російських та галицьких. Вправді, подеколи при деякій нагоді виголошували старі душпастирі проповіді – однак поскільки вони при тім уживали мови з примішками великоруськими, церковнослов’янськими, руськими (тобто українськими – Н. Г.) і хто знає ще якими іншими вираженнями, то ті проповіді не мали животворної сили, і тому нікого з народу не могли зігріти і до богоугодного життя приспособити... Осли народ розуміє проповідь, то така проповідь для него є животворною і її хосен не хибне його; осли народ поученія не розуміє, то весь труд священика безхосенний і марно пропадає, як той голос у пустині” (виділено нами – Н.Г.) [3, 3].

Проповідь як жанр конфесійного стилю давно існує в Православній Церкві і має в своїй основі живе слово проповідника, адресоване вірянам. Його основними ознаками є релігійність, повчальність та пов’язаність із різними ситуаціями життя, сьогодення. Як мудрий архіпастир Сидір Воробкевич своє повчальне слово (“науки”) збагачує великим досвідом богослова-проповідника, основну увагу приділяє найголовнішому в земному житті кожної людини – дотриманню християнських духовних цінностей. З цією метою він цитує книги Святого Письма, закликає дотримуватися Заповідей Божих як душпастир.

Проте засновані на біблійному матеріалі, на засадах християнської моралі, проповіді (“науки”) С. Воробкевича, письменника-просвітителя, мали не лише суто релігійне (хоч у першу чергу саме таке), а й виразно просвітницьке спрямування – вони сприяли морально-етичному вихованню, вдосконаленню людини, вчили її бути фізично і духовно здоровим і корисним членом громади, суспільства.

Тематичний спектр “наук” С. Воробкевича досить широкий, він відповідає тій програмі, яку прагнув реалізувати священик-просвітитель. Це розповіді-повчання про сенс людського життя, про вартість кожної людини, ким би вона не була, про зміст і призначення життя людини у певний період, про негативні риси характеру, вдачі чи поведінки людини, про тілесне і душевне здоров’я людини тощо.

Час, коли працював письменник над укладанням “Наук надгробних селянського народу” (80-і рр. XIX ст.), був непростий і в його особистій долі. У молодому віці померли його сини Олександр і Володимир. А син Євген до року після одруження повдовів. У 1884 році завчасно помер його брат Григорій, а ще раніше – його дружина. Доводилось втрачати і друзів та побратимів. Так, у січні 1888 р. протоієрей С. Воробкевич читав надгробну проповідь над своїм літературним побратимом Юрієм Федьковичем [2]. Складаючи тексти надгробних проповідей, безперечно, автор сам переживав почуття, близькі до тих, які відчували його краяни над могилами рідних і близьких по духу людей. Узагалі говорять, що він був надзвичайно доброю людиною і ніколи ні на кого не підвищував голосу.

Проте йому жилося нелегко. Про свій фізичний стан і душевний настрій у цей період С. Воробкевич писав у 1889 році в листі до професора учительської семінарії з Тернополя Олександра Барвінського (1847-1926), історика, педагога і громадсько-політичного діяча, який у 1891-1907 роках був послом до австрійського парламенту: “Я, братику, ослаб і не раз мислю: незабаром тебе понесуть і положать біля твого брата Григорія – і дай Боже, щоб гаряче желання

скоренько сповнилось. На цьому гидкому світі, повному злості, ненависті, поганого, мерзкого егоїзму, обскурантизму і фарисейства, тяжко тому жити, котрий думав: за мій слабкий, малозначний труд тебе спімнуть не злим, но добрим словом...” [13]. Відчувається, що письменник почувався і не зовсім здоровим. З 1891 р. він серйозно захворів (на хвороби серця та очей). З 1902 року через хворобу змушений залишити роботу в університеті. Помер С. Воробкевич 5(18) вересня 1903 р. на 68 році життя і похований на руському цвинтарі у Чернівцях. На його похороні було багато представників української та румунської інтелігенції. За заповітом Сидора Воробкевича, його похоронили по-українськи. Архімандрит Калінеску, що провадив похорон, говорив хоч не дуже вправно, але українською мовою. Від імені всього українського народу надгробну проповідь над могилою письменника виголосив посол Єротей Пігуляк.

Серед проповідей С. Воробкевича, взятих нами для аналізу, виділені такі тематичні групи, що є одночасно їх заголовками: 1) “Над гробом дитини”; 2) “Над гробом молодця (парубка)”; 3) “Над гробом дівчини”; 4) “Над гробом господаря”; 5) “Над могилою сільської господині”; 6) “Над могилою старої вдови по священику”; 7) “Над гробом старого чоловіка”; 8) “Над гробом господаря, котрий оставив по собі вдову і сироти”; 9) “Над гробом многотраждальця”; 10) “Над гробом грішниці”; 11) “Над гробом священика”; 12) “Над гробом учителя”; 13) “Над гробом учня школи народної”; 14) “Над гробом несподівано умерлого”. Як бачимо, це зразки надгробних проповідей, які можуть бути використані за відповідних типових умов.

Жанр проповіді передбачає такі обов’язкові структурні компоненти: звернення до парафіян, до близьких та родичів покійних; розповідь про земне життя покійних; “науки”-повчання священика з переконанням дотримуватися християнських приписів; використання прикладів (цитувань) з Книг Святого Письма, текстів молитов тощо.

Найчастіше у проповідях використано звертання “браття християни”, хоч вживає С. Воробкевич і інших форм звертань: “браття”, “брати і сестри”, “родичі”, “молодіже”, “діти”, “дівчата”, “любі мої”, “вдови і сироти”, “товариші, школяріки-ровесники покійного раба Божого Н...”, рідше звертання в однині: “вдово”, “парубче” і под. Наприклад : “*Браття християни! Виривайте кожного дня із ріллі сердець ваших і найменший гріховний бур’янець і кидайте його в огонь, щоби і слід його заповся*” (над гробом господаря); “*Брати і сестри! Сли бажаєте умерти лиш тілом, а не й душею, то живіть на світі так, як Господь приказав...*” (над гробом грішниці); “*Вдови і сироти! Хто ж є вашим отцем і заступником? Господь Бог, Творець неба і землі!*”; “*Не плач, вдово, не розпадайтеся, діти! Всеблагий і всемилостивий Господь – ваша поміч, ваше спасіння, ваша охорона, ваша вірада*” (над гробом господаря, котрий оставив по собі вдову і сироти).

Досить часто використовує автор і такий стилістичний прийом, як промова-звертання до живих від імені покійника (“цитування померлого”). Це своєрідні зразки мовлення буковинців різного віку і статі, роду занять. Від імені покійників священик звертається зі своєрідними промовами до присутніх (родичів, близьких, знайомих і незнайомих людей). Наприклад, заспокоюючи батьків, С. Воробкевич говорить від імені померлої дитини: “Родичі! Знайте, що ваша дитина стоїть уже перед Богом, склала рученята до молитви і молиться за вас до Отця Небесного такими словами: “*Потіш, Господи, моїх родичів, вони плачуть, що я їх оставила, вони позирали з надією на мене і тішилися мною. Господи, облеghi смуток моєї мами, успокой боляще серце мого отця*”. Як бачимо, ця проповідь не позбавлена рис розмовності та художності (“дитина склала рученята до молитви”), “Дитина ваша нині в небі веселиться і тішиться, оглядаючи Велич Божу”.

У проповіді над могилою сільської господині використано невласне пряму мову від імені чоловіка померлої дружини : “*Гірко і до розпуки тяжко мені. Навіки розстався я з дорогою супругою, превелика моя утрата, бо такої трудящої, лагідної, миролюбної жінки, як покійниця була, світами шукати би*”, від імені її дітей: “Діти-сироти зі сльозами кажуть: “*Виховала нас покійна мама в страху Божім...*”, а також бідні люди: “*Вона нас все щедро спомагала, послідний шматок хліба з нами ділила*”. Це зразки зв’язного розмовного мовлення буковинців, в якому наявні лексичні та граматичні діалектизми (*послідний, спомагала*), типові стійкі сполучення слів (“*такої світами шукати би*”).

Рису розмовності засвідчують іменники, прикметники та прислівники з суфіксами зменшеності-пестливості. Уживання форм здрібності підкріплене фольклорною традицією, а також пов’язане з настроями і почуттями, прихильним ставленням людей письменника і душ пастиря Сидора Воробкевича. Порівняймо приклади з текстів проповідей: життя дитини-немовлятка, наше життя – польовий *цвіточок*, ніжна *квіточка*, що ще не розвилася, *цяточки-коралі*, гріховний *бур’янець*, “Знов дозрів *колосочок* для небесної житниці”, приносила свою *часточку*, *старенька*, *коровку*, *худібка* тощо. Прикладом розмовної конструкції слугують такі уривки в тексті проповідей: “Покійна, було, як візьме Святе письмо або Житіє Святих до рук, як стане читати, все докладно толкувати, то всі сусіди позирали на стареньку як на святу і на кожде

її слово вважали” (4, 15). “Довго хорував покійний; жінка мусила й послідну коровку продати, щоби хорого мужа вилічити і собі і дітям кусок хліба купити” (4, 19).

Чимало у проповідях і місцевих слів, діалектних конструкцій, виправданих адресованістю до буковинців. Особливо часто вживається предикативне слово *ніт* замість *нема, немає*: “Упокой, Спасе наш, раба Твого з праведними в місті світлім, квітучім, спокійнім, де *ніт болісті*, ні печалі, ні зітхань, *но* життя безконечне”, “вона живе там, де *ніт* горя, *ніт* сліз, *ніт* зітхань”(над гробом дівчини).

Серед діалектних форм – іменники: *болість, слабість, хвороба* (хвороба), *молодіж* (молодь), *хосен, хісно* (користь), *скупар* (скупий чоловік), *звізда* (зоря), *любви, любовою* (любові, любов’ю), *скорб* (печаль, сум), *примір* (приклад), *довг* – обов’язок, *спосібність* – здібність: “Для чого посилає Господь-Бог на нас *хороби*?”, “терпеливо *скорби і болісті* зносив”, “На постелі *болісті* відрікається гордий гордості..., *скупар* свого твердого серця і ін.” (21), “Кожда *слабість*, кожда *хвороба* приносить нам багато *хісна*”(22), “Дай Боже, щоб вся *молодіж* такими духовними скарбами хвалилась”, “...відвідував він щодня школу і ревно та з *любовою* навчав молодіж” (26), “В бідах і *скорбах* сього життя виявляв він завжди незвичайну терпеливість” (26), “...віддаєм тобі послідний християнський *довг*” (28), “відзначався він рідкими *спосібностями*” (32); прикметники: *хосенний* – корисний, *безхосенний* – не корисний, *хорий* – хворий, *зимний* – холодний, *послідний* – останній, *знакомий* – знайомий, *діточий* – дитячий: “Найдорожче, що на світі мав, твою золоту надію, сьгодні навіки покрила *зимна* персть-земля!”, “жінка мусила й *послідну* коровку продати” “І праведному християнинові муки слабості *хосенні*” (22), “його гарячим і пильним старанням було засіяти в *діточі* серця зерна страху Божого і любови до молитви” (30); дієслова: *сокотити* – доглядати, *сокотитися* – притримуватися правил, *схороняти* – зберігати, *спомагати* (допомагати), *сповняти* – виконувати, *запирати* – зачиняти, *підпирати* – підтримувати: “заповіді *схороняти*”, “*схороняйте* завжди невинність вашого серця” (над гробом учня школи народної); “*сокотися*, любя молодіже, грішного життя” (над гробом молодця); “*вдів і сиріт спомагає*” (над гробом несподівано умерлого), “...*сповняйте* точно всі заповіді”(с.23), “Покійна *сокотилася* тої дороги, котрою чоловік у прірву вічної згуби попадає і спасіння душі тратить” (над гробом дівчини), “...райські ворота перед ним *запер*” (24), “просвіту і розвій народний всіма силами підпірав” (26); займенники: *тот*, кожний: “На смерть приготовлений *тот*, що *кождої* хвили, чи він здоровий, чи хорий, може сказати...” (21); “*кождої хвили-минути* на смерть приготовлені”; “Похвали достоїш *тот* селянин, котрий *свої діти* до школи посилає”.; прислівники: *завсідги, тогді, тут-тут* (скоро, швидко), *вельми* (дуже): Я в церкві *завсідги* зі страхом Божим стояв”, “Душа *тогді* мертва, коли вона лишиться благодаті, милості і благовоління Божого” (23), “...*тут-тут* грозив йому вже кінець”(23), “*вельми* заслуженого учителя народного сього села”(с.29); числівники: *одніський* (від один): “*одніською* і великою утіхою-відрадою” (29); сполучники: *но* (але), *але* (у значенні *а*), *сли* (якщо): Від багача втікає біда і нужда, від здорового – хвороба, від могутнього – зневага, *но* смерть – ні від кого” (6), “плачуть... не лише рідні і друзі твої, *но* і всі знакомі”(25); “здавалось, що не сей, тепер спочилий, співає, але соловей щебече” (33), *Сли* сліпець сліпця водить – оба в яму падуть” (32), “*Сли* від гарячки твої уста і язик зсохли”, “Він грішника приймає, *сли* істинно розкається”(24), “...не жалував все щедро свою лепту подати, *сли* здорові цілі того вимагали” (26); частка *най*: Лиш *тот най* боїться смерті, котрого гріхи відділили від Господа” (22).

Синтаксичні особливості розмовності передають прийменниково-відмінкові засоби вираження об’єктних та обставинних поширювачів, характерні для буковинського діалектного мовлення, а саме конструкції з прийменником *о* із знахідним та місцевим відмінками: “чоловік *о* грізній смерті думати не хоче”, “*О мертвім* годиться лиш добре говорити” (23), “Мисль *о смерті* тіла наповняє нас страхом і трепетом” (23), “не спотикнулась *о камінь* блуду і гріха”, “Брати і сестри, помоліться *о мені*, недостойній рабі” (24), “Плачуть, гірко плачуть *о тобі*...” (25), “Не *о тобі* говорив премудрий цар Соломон” (28). “Ти не страхався ні жертв, ні труда, де йшло *о добро* і спасіння душ словесних овець твоїх” (27), “Ти був тим пастирем, *о котрім* Христос говорить...” (27); архаїчні форми керування (спомагав *убогих*, жалувати *по утраті*, *посилати діти* до школи) засоби вираження прийменників часу “перед + орудний”, “в + місцевий”: “...вони *перед* порою сумну домовину своєму любимцю приладять”, “... *в послідній хвили* кричав він...” (23), “Звізда, що на небосхилі священства буковинського *через деякий час* яскраво, променисто сіяла” (25). Синтаксичною особливістю буковинської говірки є вживання орудного предикативного при нульовій зв’язці, як-от: “чоловік – *прохожим* гостем на сій землі”.

Розмовні фразеологізми: “кагла *вбила*”, “*підкопати* здоров’я”. Розмовні стійкі порівняльні звороти: Шумить тобі в голові, *як у млині* (22), “Школярі любили покійного, *як рідного отця*, горнулись круг нього, *як бджоли коло матки*”(29).

Таким чином, мова проповідей надгробних Сидора Воробкевича засвідчує неабиякий талант православного протоієрея і письменника, великого патріота, просвітителя, небайдужого до долі

українського народу і його мови. Як і в своїх художніх творах, так і в текстах проповідей він, за словами Івана Франка, “в’яже молодші покоління зі старшими зв’язком симпатії і поважання на ґрунті одної великої любові до рідного народу і його слова та до тих загальнолюдських ідеалів добра, справедливості і братерства, яким служить уся наша новіша література і яким вірно й непохитно служить також у своїй скромній сфері наш буковинський поет” [17, 115]. Він робив усе, щоб на Буковині “збудився руський дух”. Попри канонічні вимоги жанру проповіді, їхня мова засвідчує, що це своєрідні художньо-публіцистичні твори, які відображають мовну картину світу українців і самобутній талант письменника Сидора Воробкевича.

Нещодавно на Чернівецькому телебаченні пройшла прем’єра тридцятихвилинної телепередачі, присвяченої Сидору Воробкевичу, яка називалася “Апостол просвіти”. У ній взяв участь священник греко-католицької церкви у Чернівцях Валерій Сиротюк. Він відзначив: “Українська Церква зродила і благословила в продовж своєї гіркої історії багатьох душпастирів і мирян, котрі своїм талантом, працею, любов’ю і жертовністю вкладали по цеглині до Української Незалежності. Цих людей, як і будівничих християнських церков, гідно можемо назвати ктиторами і фундаторами християнської держави на ім’я Україна.

Прикро мені, що духовенство Православних Церков в Україні не вивчають спадщини свого побратима, мало того, не знають творчості Данила Млаки. Ще сьогодні в Чернівцях на батьківщині цього знаменитого душпастиря немає меморіального музею. Чому? Чи не тому, що цей просвітитель так щиренько молився до Всевишнього рідною мовою?”

Список використаних джерел

1. Биби́к С. П. Оповідність в українській прозі : монографія / С. П. Биби́к; [за наук. ред. С. Я. Єрмоленко]. – К.; Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 288 с.
2. Буковина. – 1888. – 28 січня.
3. Воробкевич Іс. Науки для народа / Исидор Воробкевич. – Чернівці, 1899. – Ч.1, с. 3.
4. Воробкевич Іс. Науки надгробні для сільського народа / Исидор Воробкевич. – Чернівці, 1891. – 57 с.
5. Воробкевич С. Проповіді надгробні. Адаптовано БПУ. – Чернівці : Книги-XXI, 2007.
6. Гулін Я. Апостол просвіти / Я. Гулін. – Чернівці : Золоті литаври, 2000. – 50 с.
7. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного мовлення / П. С. Дудик. – К.: Наук. думка, 1973. – 288 с.
8. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук.думка, 1987. – 245 с.
9. Кравченко М. В. Мова і стиль творів Бориса Грінченка : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Марія Василівна Кравченко. – К., 2001. – 20 с
10. Маковей О. Про Ісидора Воробкевича / Осип Маковей // Читальня. – 1911. – № 1. – С. 10
11. Матвіяс І. Г. Взаємодія діалектної лексики з лексикою української літературної мови / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 37-43.
12. Никоненко П. М. Сидір Воробкевич : Життя і творчість / П. М. Никоненко, М. І. Юрійчук. – Чернівці : Рута, 2003. – 208 с.
13. Руслан. – 1907. – 7 жовтня, 2 листопада [Маковей О. Матеріали до історії зносин галичан з буковинцями. Матеріали до історії буковинської Руси // Руслан. – 1907-1909].
14. Руслан. – 1908. – 9 серпня.
15. Руслан. – 1909. – 22 січня.
16. Смаль-Стоцький Ст. Исидор Воробкевич: (Ювілейна споминка) / Ст. Смаль-Стоцький // Буковинський календар на переступний рік 1888. – Чернівці, 1887.
17. Франко І. Передмова [до видання : Данило Млака (Ісидор Воробкевич). Над Прутом] / Іван Франко // Збір. творів: У 50-и т. – К. : Наук.думка, 1982. – Т. 33. – С.114-115.
18. Шатілова Н. О. Ідіостиль Сидора Воробкевича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Наталія Олександрівна Шатілова. – Чернівці, 2011. – 20 с.
19. Ювілей 25-літньої літературної діяльності Ісидора Воробкевича (Данила Млаки) // Буковинський календар на переступний рік 1888. – Чернівці, 1887.

Summary. In the article the author analyses the spoken language of Bukovyna residents in sermons by Sydir Vorobkevych, published in 1891. The writer’s creative works represent the Ukrainian literary language in Bukovyna in the 2nd half of XIXth century. The most important place in his masterpiece belongs to journalistic works and to sermons.

Key words: text, writer’s individual style, category of colloquiality, sermons.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ДИСКУРСИВНОЇ МЕТАФОРИ КОНЦЕПТУ ЄВРОПА В АМЕРИКАНСЬКОМУ МЕДІА-ТЕКСТІ

У статті розглядається проблема тлумачення дискурсивної метафори, досліджується функціонування дискурсивних метафор концепту ЄВРОПА за траєкторією перенесення область джерела – область цілі в американському медіа-тексті.

Ключові слова: дискурсивна метафора, Європа, медіа-текст, область джерела, область цілі.

За останні роки, дослідження медіакомунікації перетворилось в одне з найбільш перспективних напрямків розвитку гуманітарного знання, що безперечно пов'язано зі зростанням ролі ЗМІ на сучасному етапі розвитку цивілізації.

У рамках медіалінгвістики пропонується системний комплексний підхід до вивчення мови, теоретичною складовою якого є поняття медіа-тексту.

Медіа-текст, в широкій інтерпретації цього терміну, – це цілісна єдність, що містить вербальні та медійні характеристики. С. Сметаніна розуміє під цим терміном текст, в якому поєднуються матеріал творчості, особисті пріоритети та смаки творця, інтереси та можливості друкованого видання [4, с. 7].

Медіа-текст належить до газетно-публіцистичного стилю, в межах якого найбільшого розповсюдження отримав його газетно-журнальний різновид, що має на меті реалізацію двох завдань: поінформувати адресата про суспільно важливий факт, в яскравій формі виразити своє ставлення до нього та спровокувати певне ставлення до нього адресата. Ці завдання якнайкраще реалізуються через підбір найбільш влучних метафор як способу передачі смислу в комунікативному акті.

Актуальність дослідження пов'язана з загальним інтересом до вивчення тексту у широкому розумінні цього терміну (вивчення усіх функціональних стилістичних різновидів літературної мови), прагненням дати лінгвістичне обґрунтування і тлумачення різних стилістичних прийомів, які і створюють експресивність тексту, усвідомленням ролі метафори у процесах смислотворення.

У сучасній мовознавчій науці яскраво проявляється тенденція використовувати метафору в різних напрямках: семіотиці, психолінгвістиці, соціолінгвістиці, когнітивному мовознавстві, структурній лінгвістиці і, звичайно, стилістиці. Дослідження мовної метафори присутні у працях Дж. Лакофа, М. Джонсона, А. Баранова, Б. Плотнікова, С. Кураша, Н. Арутюнової, Н. Черкесової, Г. Яворської, Т. Белової, О. Воробьової, Г. Склярєвської, І. Толочина, В. Борисова тощо.

Метафоризація, як спосіб нав'язування специфічного погляду на світ, пов'язана зі здатністю людини порівнювати все нове для неї з тими просторовими об'єктами, з якими людина зіштовхується в практичній діяльності. Таке порівняння дає можливість осягати абстрактні явища. В самому загальному вигляді метафора може бути визначена як "бачення одного об'єкта через інший" [1, 6]. В цьому розумінні вона є одним з способів репрезентації знань в мовній формі, ключем до їх розуміння. Метафора належить не до окремих ізольованих об'єктів, а до складних мислинневих просторів (областям чутливого та соціального досвіду). В процесі пізнання ці складні безпосередньо неосяжні мислинневі простори співвідносяться через метафору з більш простими чи з конкретно осяжними мисленневими просторами. В таких метафоричних уявленнях відбувається перенос концептуалізації осяжного мисленневого простору на безпосередньо осяжне, яке в процесі концептуалізується та включається до загальної концептуальної системи певної мовної спільності.

У статті ми звернемося до поняття дискурсивної метафори як способу об'єктивації реальності.

Дискурсивна метафора – це відносно стабільна метафорична проекція, що функціонує як основний спосіб репрезентації окремого поняття в межах певного дискурсу впродовж деякого періоду [8]. Дискурсивна метафора є живим організмом, що розвивається та адаптується до нових соціополітичних обставин.

В час наукової чи політичної нестабільності, соціальних зрушень дискурсивні метафори відіграють ключову роль у конструюванні соціальної та політичної дійсності. В такому контексті значення дискурсивної метафори виходить далеко за межі індивідуальної когніції та переходить у сферу суспільного та культурного пізнання.

У даній статті ми робимо спробу проаналізувати окремі дискурсивні метафори концепту ЄВРОПА, отримані шляхом вибірки з американських газетних статей видань USA Today, New York Times. Вибірка становить 176 метафоричних концептів.

Згідно теорії когнітивної метафори в основі метафоризації лежить процес взаємодії між структурами знань двох концептуальних доменів – області джерела (source domain) та області цілі (target domain). В результаті однонаправленої метафоричної проєкції (metaphorical mapping) із області джерела в область цілі елементи сфери джерела, сформовані в результаті взаємодії людини з навколишнім світом, структурують менш зрозумілу область цілі, що і є сутністю когнітивного потенціалу метафори.

Аналіз дискурсивних метафор за траєкторією перенесення *область джерела – область цілі* дозволить краще зрозуміти картину у фінансовій сфері Європи через її бачення американськими ЗМІ, що слугує надійним інструментарієм розуміння області джерела та може служити основою для прийняття рішень та дій. У нашій статті ми розглянемо лише деякі приклади дискурсивних метафор концепту *ЄВРОПА*.

Europe isn't just a playground for vacationers. Концептуальним корелятом, чи областю джерела виступає фраза *a playground for vacationers* (майданчик для відпочивальників), що використовується для перенесення на область цілі – *Europe* (Європа). Зоною їх перетину є основа порівняння, спільна для референта та корелята. В даному випадку – це територія, тобто в публіцистичному дискурсі Європа розглядається вже не як приємне місце у контексті фінансової стабільності та можливостей.

Money management has been a train wreck. Областю джерела виступає фраза *a train wreck* (залізнична аварія), що використовується для перенесення на область цілі – *money management* (управління фінансами). Зоною їх перетину є неправильне управління, що призвело до краху фінансової системи.

The market meltdown is still a fresh wound. Областю джерела виступає фраза *a fresh wound* (свіжа рана), що використовується для перенесення на область цілі – *the market meltdown* (руйнування ринку). Зоною їх перетину є неприємне відчуття, дискомфорт, що виникає при згадці про цю тему.

Europe is wrestling with the economic headache. Областю джерела виступає фраза *the economic headache* (головний біль від стану економіки), що використовується для перенесення на область цілі – *Europe is wrestling* (Європа, яка бореться). Зоною їх перетину є необхідність подолання стану стагнації економіки.

Europe's debt crisis is the largest shadow hanging over the global economy. Областю джерела виступає фраза *the largest shadow hanging over the global economy* (найбільша тінь, що нависає над глобальною економікою), що використовується для перенесення на область цілі – *Europe's debt crisis* (боргова криза Європи). Зоною їх перетину є перешкода, що перешкоджає нормальному функціонуванню як Європи, так і всього світу.

Europe is not going to save the U.S. economy, but it could be the straw that breaks it. Областю джерела виступає фраза *be the straw* (бути соломинкою), що використовується для перенесення на область цілі – *Europe* (Європа). Тобто, Європа розглядається як остання крапля, що здатна зруйнувати економіку США. Більш драматичний ефект досягається через вживання антитези.

Europe right now is kind of in a halfway house. Ця дискурсивна метафора вперше з'явилась у коментарі Джефрі Шафера, колишнього заступника секретаря з міжнародних питань державної казни США, щодо економічного становища Європи. Він підкреслював, що країни, які мають фінансові проблеми не хочуть прислухатись до порад ззовні, до того моменту коли їм вкрай не знадобляться іноземні інвестиції. Областю джерела виступає фраза *a halfway house* (недобудований будинок), що переноситься на область цілі – *Europe* (Європа). Тобто, на теперішній момент Європа ще не хоче прислухатись до порад щодо своєї фінансової політики, проте це питання часу. Незабаром їй знадобляться інвестиції і вона буде змушена прийняти курс дій, що їй безпосередньо нав'яжуть.

Things go so badly in Europe ... we have a Lehman-like moment. Lehman Brothers – американський інвестиційний банк, в минулому – один з світових лідерів в інвестиційному бізнесі. В 2008 році банк оголосив про своє банкрутство, яке нерідко вважають відправною точкою світової фінансової кризи. Областю джерела виступає фраза *a Lehman-like moment* (час періоду Лемана), що використовується для перенесення на область цілі – *Europe* (Європа). Отже, дискурсивна метафора має значення небезпеки банкрутства, що реально загрожує Європі. Ця дискурсивна метафора на думку фінського лінгвіста І.Хеллстена є історичною (historical metaphor) при породженні якої, історичні імена та події продукуються на сучасні суспільні ситуації [2, 18]. Схожу позицію займає і Р. Періс, виділяючи в окрему групу історичні метафори [2, 18].

Медіа-текст як дзеркало турбот суспільства продукує ті суспільно-політичні проблеми, які найбільше хвилюють громадськість; серед них центральне місце належить фінансовій кризі у Європі.

Проаналізувавши дискурсивні метафори, ми дійшли висновку, що область “джерела” дискурсивних метафор концепту *ЄВРОПА* в американському політичному дискурсі представлена

матеріальними об'єктами чи поняттями з негативною конотацією, які міцно укорінились в межах американської культури відповідно до її текстуральних та семіотичних традицій. Вживання таких метафор є прогнозом та одночасно “криком про допомогу” до всіх країн для об'єднання усіх своїх зусиль у подоланні цього страшного фінансового колапсу.

Ми дійшли висновку, що поле досліджень, пов'язаних так чи інакше з метафорою постійно збільшується, так як метафора торкається чи не усіх сфер людських відносин. На сучасному етапі термін “метафора” – це вже далеко не простий перенос за подібністю чи аналогією, а складна багатофункціональна дискурсивна категорія з тенденцією до відокремлення як самостійний науково-міждисциплінарний термін.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 5-18.
2. Будаев Э.В. Становление когнитивной теории метафоры / Э.В. Будаев // Лингвокультурология. – 2007. – № 1. – С. 16-32.
3. Дэвидсон Д. Что означают метафоры / Д. Дэвидсон // Теория метафоры. – М., 1990. – С.173-193.
4. Сметанина С.И. Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века) / С.И. Сметанина. – Спб.: Изд-во Михайлова В.А., 2002. – 323 с.
5. Тимошенко Ю. Феномен метафори: проблема давня і сьогочасна / Ю. Тимошенко // Слово і час. – 2001. – №5. – С. 29-35.
6. Krantz M. Europe's troubles pose a real threat [Електроний ресурс] / М. Krantz. – Режим доступу: <http://www.usatoday.com/money/markets/story/>. – Назва з екрана.
7. Lehman Brothers [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Lehman_Brothers. – Назва з екрана.
8. Zinken J., Hellsten L., Nerlich B. Discourse metaphors [Електроний ресурс] / J.Zinken, L.Hellsten, B.Nerlich. – Режим доступу: www.port.ac.uk/departments/.../staff/.../filetodownload,68139,en.pdf. – Назва з екрана.

Summary. The article discusses the problem of interpretation of discursive metaphor, studied the functioning of discourse metaphors for the concept of Europe trajectory transfer source region - an area goals in the American media text.

Keywords: discursive metaphor, Europe, media-text, source region, the area targets.

УДК 811.161.2'373

Ю.М. Деремєнда

МЕТОНІМІЧНА ОНІМІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ РЕКЛАМНОЇ НАЗВИ

У статті розглянуто метонімію вживання в ергонімах апелювання на позначення осіб за ознакою професійної та фахової приналежності. Виділено структурно-семантичні та логічні моделі перенесення значення. Описано лексичні особливості ергонімів, утворених від назв професій.

Ключові слова: ергонім, метонімія, структурно-семантична модель.

Останнім часом усе більше праць дослідників присвячується вивченню проблем ергонімії як розділу ономастики, що зумовлене зростанням ролі ергонімів як в онімному просторі, так і в щоденному житті кожної людини. Однак до сьогодні ще не було проведено детального вивчення метонімічної онімізації як важливого і поширеного засобу творення ергонімів. Саме в цьому полягає актуальність нашої теми.

Об'єктом нашого дослідження є ергоніми, утворені за допомогою мовних засобів метонімії, зокрема ті, що передають інформацію про діяльність ергооб'єкта через асоціації з назвами осіб за ознакою професії. Матеріалом дослідження послужили назви підприємств, установ, організацій Тернопільщини за період кінця XX – початку XXI століття.

Мета дослідження полягає у встановленні особливостей метонімічної онімізації при ергонімній номінації та у виділенні певних логічних і структурно-семантичних моделей

застосування метонімії у творенні ергонімів на прикладі використання в ергонімах назв професій, що відповідають діяльності установи.

У своїх працях деякі науковці торкаються питання природи метонімії та класифікації її типів, а також застосування метонімії у творенні власних назв взагалі й ергонімів зокрема.

Метонімія (*грец. $\mu\Delta\text{I}\Sigma E\text{I}\pm$* – перейменування) – це слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов'язаного з властивим для цього слова предметом за своєю природою [1, 457].

Поряд із простою та метафоричною онімізацією, як різновид семантичної онімізації Н.В. Подольська виділяє метонімічну, у якій номінація проходить на основі перенесення значення за ознакою суміжності [3, 92].

Однією з перших з'явилася класифікація метонімії за Г. Паулем, який визначив метонімію як “перенесення назви на основі просторових, часових або каузальних зв'язків” [4, 97]. Вивчаючи метонімію в ергонімії, О.Г. Мікіна стверджує, що метонімічні переноси “є наслідком уподібнення самих реалій і результатом наших уявлень про особливості цих реалій” [2, 6]. А проте метонімія як джерело нових ергонімів ще не вивчалася достатньо глибоко.

В ергонімії Тернопільщини ми виявили значну кількість ергонімів, у яких номінатори послуговуються назвами осіб за професійною чи фаховою приналежністю для надання інформації про сферу своєї діяльності, тобто метонімічне перенесення реалізується за моделлю “ергонім ! обов'язки та функції, виконувани названим фахівцем”: “*Будівельник*” (торговий комплекс; будівельна фірма), “*Каменяр*” (каменеобробка), “*Поліграфіст*” (поліграфічні послуги), “*Хлібороб*” (сільгоспідприємство).

У цій статті при формулюванні моделей творення ергонімів ми послуговуватимемося такими умовними скороченнями: А – антропонім; АП – асоціативне поле; Е – ергонім; ЗП – значеннєве поле; ЗПР – знаряддя праці; ІК – інші компоненти; НП – назва професії; РП – результат праці; Т – товари і послуги, продукція підприємства.

Використовуючи ергоніми такого типу, при утворенні назви номінатори застосовують техніку метонімічного перенесення значення. При цьому актуалізується така логічна модель перенесення значення: НП (ЗП: ряд обов'язків, функцій, дій, виконуваних спеціалістом із певної галузі) > Е (АП=ЗП(НП)).

У таких ергонімах інформування про діяльність підприємства здійснюється за допомогою кількох окремих **структурно-семантичних моделей**:

1. НП. Ця модель ергоніма передбачає використання у назві об'єкта найменування професії у повній формі в називному відмінку без інших додаткових компонентів: “*Адвокат*” (адвокатське бюро), “*Дієтолог*” (кабінет дієтолога), “*Металіст*” (металовироби), “*Стоматолог*”, “*Сантехнік*” (сантехніка та сантехнічні роботи).

2. НП + А. Ця структурно-семантична модель, окрім вказівки на рід діяльності ергооб'єкта, несе інформацію про ім'я його власника чи спеціаліста, що в ньому працює: “*Адвокат Будз Тарас Васильович*” (адвокатське бюро), “*Адвокат Гнап Дмитро Олександрович*”, “*Адвокат Чудопалов Юрій Юрійович*”.

В ергонімах такого типу перенесення значення з апелятива на ергонім проходить винятково за першою семантичною моделлю: ЗП(Е)=ЗП(НП).

Переважно ці ергоніми мають таку структуру: НП+А, де антропонім відображає прізвище, ім'я і по батькові у повній формі: “*Адвокат Рукавець Олександр Володимирович*” (адвокатське бюро), “*Адвокат Семененко Людмила Михайлівна*”, “*Адвокат Чудопалова Раїса Ананіївна*”; хоча інколи трапляється такий варіант моделі НП+А, коли антропонім відображає повну форму прізвища та ініціали: “*Цілитель Чуфай Г.П.*”; а також модель НП+А+А, коли подаються імена двох власників чи спеціалістів: “*Адвокати Варода Борис Анатолійович і Бакалець Ігор Гнатович*”.

3. НП + ІК. Ергонім не завжди складається лише з назви професії у чистому вигляді; часто назви професій поєднуються з деякими іншими компонентами ергоніма, призначенням яких є надати додаткову інформацію про підприємство чи реалізувати рекламну функцію ергоніма.

Серед таких додаткових компонентів, основною функцією яких у більшості випадків є рекламна, трапляються ад'єктиви: “*Старий мисливець*” (мисливське спорядження), “*Страховий брокер ‘Експерт’*” (СК), “*Приватний уролог*”; відтопонімні ад'єктиви, що вказують на територіальну ідентичність та просторові відношення ергооб'єкта: “*Буданівський Бровар*”, “*Ласковецький бровар*” (ТОВ), “*Олійвський хлібороб*” (ФГ), “*Сидорівський Бровар*” (СТЗОТ); ергонімні терміни: “*Експерт-Центр*” (експертна оцінка), “*Центр ювелір*” (ювелірні вироби); ввічливі форми звертання: “*Пан Аптекарь*” (аптека); присвійні займенники: “*Ваш майстер*” (меблі), “*Ваш стоматолог*” (клініка); диференціюючі компоненти: “*Проектант-2*” (проектно-конструкторські роботи), “*Каменяр-1*” (ТОВ); інші інформативні та рекламні компоненти: “*Юрист консул*” (юридичні послуги), “*Зоорай рибалка +*” (зоомагазин). Ми зафіксували також

випадки словоскладання, коли назва професії зливається з іншим словом, утворюючи новотвір: “Містобудівельник” (Тернопільське обласне комунальне підприємство), “Домобудівник” (будівельні послуги).

Лексичні засоби ергонімів, мотивованих назвами професій. Серед ергонімів цього типу ми помітили також специфічну лексику, яка своєю новизною та неординарністю дає ергоніму потенціал впливу на адресата:

– діалектизми: “Спортовець” (магазин спортивних товарів: *спортовець* – діал. спортсмен, пор. польське *sportowiec* із тим самим значенням), “Газда” (ФГ: *газда* – діал., господар), “Модеста” (ательє: *модеста* на старогалицькому говорі означало “модельєр”, пор. пол. *modystka* – капелюшниця);

– новотвори та нелітературні варіанти назв професій: “Аграрія” (СПП: “*аграрія*” – новотвір, утворений від назви професії “*аграрій*”), “Житловик” (КЖЕП; МКП), “Забудівник” (магазин будматеріалів, ТОВ. “*забудівник*” – нелітературний варіант літературного слова “*забудовник*”), “Чоботяр” (магазин-салон: *чоботяр* – нелітературний варіант літературного “*чоботар*”), “Меблевик” (меблі, СМП: *меблевик* – калька російської назви професії “*мебельщик*”, якої не існує в українській мові);

– застарілі та історичні назви професій: “Бровар” (пивоварня), “Галицький лицар” (клуб верхової їзди);

– слова іншомовного походження: “Медікус” (клініка мікрохірургії ока: від лат. *medicus* – лікар, хірург), “Рибак” (магазин: *рибак* – калька рос. *рыбак*, що означає “рибалка”);

– книжні слова: “Зодчий” (будівельні послуги: *зодчий* – книжн. художник-будівельник, архітектор);

– історичні варіанти назв професій: “Золотар” (ювелірний магазин: *золотар* – іст. той, хто покриває позолотою, золотить що-небудь);

– поетичні варіанти назв професій: “Боян” (народна аматорська хорова капела Бережанського районного будинку народної творчості: *боян* – поет., співець).

Поряд із лексичним аспектом формування ергонімів цього типу важливими для розуміння процесу онімізації апелятивів також є моделі перенесення значення. В ергоніміконі Тернопільщини серед ергонімів, утворених від назв професій, ми виявили наступні **логічні моделі перенесення значення** з апелятива-назви професії на ергонім:

– ЗП(Е)=ЗП(НП), тобто коли в ергонімі присутні назви осіб за професією чи родом занять, значеннєве поле яких прямо і безпосередньо переноситься на діяльність підприємства, тобто діяльність ергооб’єкта цілком відповідає функціям позначуваної апелятивом людини певної професії: “Аграрій” (СПП), “Антиквар” (салон антикваріату), “Дантист” (клініка), “Каменяр” (каменеобробка), “Комунальник” (ПМП), “Поліграфіст” (друкарня), “Репортер” (газета), “Харчовик” (м’ясні та ковбасні вироби);

– ЗП(Е)Н”ЗП(НП). Ергоніми також можуть містити загальні назви на позначення роду занять, що своїм значенням охоплюють різні професії, тому такі назви дають лише загальну характеристику діяльності підприємства без конкретизації його спеціалізації: “Оцінювач” (землепорядкування), “Заготівельник” (с/г продукція), “Пан Майстер” (магазин будматеріалів), “Майстер” (інструмент; меблевий цех), “Євромайстер” (будівельні послуги; прибирання), “Майстер на виклик” (ремонтна служба), “Навігатор” (автомобільні шини), “Новатор Плюс” (покрівельні матеріали); або ж опосередковано вказувати на його діяльність за допомогою певних асоціацій: “Канцлер Плюс” (канцелярські товари), “Кооператор” (магазин промислових товарів: кооператор = працівник кооперативу < кооператив, кооперація = кооперативна крамниця), “Пілот” (таксі: пілот – водій літального апарата або гоночного автомобіля), “Кранівник” (вантажні перевезення);

– ЗП(Е)<ЗП(НП), у випадках, коли асоціативно-значеннєве поле новоутвореного ергоніма вужче: “Будівельник” (каменеобробка), ніж у назви професії чи роду занять, представленої в ергонімі;

– ЗП(Е)>ЗП(НП), у випадках, коли асоціативно-значеннєве поле новоутвореного ергоніма ширше: “Маляр” (студія ремонту), ніж у назви професії чи роду занять, представленої в ергонімі;

– ЗП(Е)““ЗП(НП). Слід зазначити, що в ергоніміконі Тернопільщини трапляються випадки вживання назв професій, що не відповідають сфері діяльності підприємства, і в таких ергонімах реалізується ця семантична модель перенесення значення: “Канонір” (автозапчастини);

– Т(Е)=ЗПР(НП), тобто коли підприємство реалізує товари і вироби, які особа названої професії використовує у своїй діяльності як знаряддя праці: “Будівельник” (магазин будівельних матеріалів), “Гідротехнік” (спецтехніка), “Електрик” (магазин промислових товарів), “Мисливець” (магазин мисливського і рибальського спорядження), “Монтажник” (магазин);

– Т(Е)=РП(НП), тобто коли підприємство реалізує продукцію, що є результатом праці особи названої професії: “Пасічник” (продукти харчування), “Столяр” (магазин-салон столярних виробів), “Тесляр” (вікна), “Ювелір” (ювелірні вироби).

Отже, у результаті нашого дослідження ми виявили, що вживання в ергонімах апелювативів, які називають осіб за ознакою професійної та фахової приналежності є досить поширеним явищем; виділили структурно-семантичні та логічні моделі перенесення значення в таких ергонімах; описали лексичні особливості ергонімів, утворених від назв професій. Викладене вище доводить необхідність подальшого вивчення метонімії як засобу ергонімотворення у логічному, лексичному та семантичному контекстах.

Список використаних джерел

1. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
2. Мікіна О.Г. Номінаційні процеси в сучасній європейській ергонімії: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Донецьк, 1993. – 21 с.
3. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
4. Paul H. Prinzipien der Sprachgeschichte / H. Paul – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1975. – 428 s.

Summary. The article deals with metonymy of names of professions as a powerful and common means of forming company names. Our study defines logical and semantic models of applying metonymy to ergonyms. It puts forth a number of lexically specific means used in the transfer of meaning at metonymy in ergonyms.

Key words: ergonym, company name, metonymy, semantic model.

УДК 811.161.2'374

Н.М. Дзюбак

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ СУЧАСНИХ ВІЙСЬКОВИХ ТЕРМІНІВ

Стаття присвячена дослідженню лексики військово-інженерної галузі. У цій науковій розвідці детально проаналізовано структурно-граматичні ознаки термінів, що активно функціонують у інженерній військовій терміносистемі.

Ключові слова: термін, термінологія, терміносистема, термінотворення, військово-інженерна лексика.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики великий інтерес викликають проблеми галузевих терміносистем, розширення їх меж, збільшення кількості компонентів, які входять до них. Свідченням цього є низка фундаментальних праць, що з'явилися упродовж останніх років. Дослідженню термінологічної лексики повністю чи частково присвятили свої праці Л. Симоненко, І. Сабодаш, В. Марченко, Л. Малевич, Я. Яремко, Н. Москаленко, Є. Огар, Т. Панько та інші мовознавці. Вони зверталися до галузевих терміносистем, зокрема, біологічної, ботанічної, будівельної, виноградарської, гідромеліоративної, граматичної, друкарської, економічної, мінералогічної, образотворчої, медичної тощо.

Військову термінологію досліджували Т. Михайленко, Л. Мурашко, Я. Яремко. Однак праці цих дослідників присвячені лише окремим питанням військової сфери, зокрема, номінативам на позначення військового одягу, військовим термінам певного історичного періоду, наприклад, доби козаччини тощо.

Актуальність нашої статті зумовлена потребою детального вивчення сучасної військової лексики, зокрема її структурно-граматичних характеристик. Метою наукової розвідки є аналіз структурних та граматичних особливостей термінологічної системи військово-інженерної галузі.

Досягнення мети передбачає реалізацію таких часткових завдань:

- на основі аналізу сучасних дефініцій дати науково-обґрунтоване визначення терміна;
- користуючись сучасною структурно-граматичною класифікацією визначити структурні типи військово-інженерних термінів;
- проаналізувати військово-інженерну термінологію у граматичному аспекті.

Дослідження термінологічної лексики будь-якої галузі перш за все спирається на визначення терміна. З цього приводу в лінгвістичній літературі існують різні, не рідко протилежні точки зору. Традиційно терміном називають слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо [1,

1444]. Н. О. Яценко вважає, що “термін – це слово (чи словосполучення), мовний знак якого співвіднесений з відповідним поняттям у системі понять певної галузі науки чи техніки” [2, 34]. На думку О. О. Реформатського, “терміни – це слова спеціальні, обмежені своїм призначенням; слова, які намагаються бути однозначними як точне вираження понять і називання речей” [3, 164].

За визначенням А. Крижанівської та Л. Симоненко, терміни – “це номінанти системи понять (реалій) науки, техніки, офіційної мови..., причому кожний термін у конкретній галузі має суспільно усвідомлене значення” [4, 15].

Як показав аналіз, дослідники акцентують увагу на основній функції терміна – здатності виражати наукове поняття. Разом з тим вони вказують також і на інші властивості терміна, які є оптимальними для його функціонування в терміносистемі, чим він і відрізняється від загальнонавчальної лексики. Основними з них є: системність; тенденція до однозначності в межах термінологічного поля; відсутність експресії наявність точної дефініції (майже усі дослідники); стилістична нейтральність [5, 14].

Викликає сумніви і асоціювання терміна зі словом чи словосполученням. Термінна номінація, тобто процес найменування спеціальних понять науки і техніки, є цілеспрямованим творчим процесом. Утворення термінів відбувається свідомо, з прагненням до чіткої системи. Терміни виникають у професійному середовищі і вживаються лише у термінній функції. Для створення нового терміна можуть бути використані різні мовні засоби, а вибір оптимального способу номінації – складний процес: його визначають об’єктивні та суб’єктивні моменти, зовнішні та внутрішні чинники.

Терміни, як і інші пласти лексики, можуть виникати на базі наявних чи запозичених слів і коренів літературної та діалектної лексики. Але процес термінотворення має низку рис, що відрізняють його від творення слів загальнонавчальної лексики, що зумовлює специфіку їх структурування.

Останнім часом дослідники структурно-граматичних ознак галузевих термінів традиційно звертаються до структурної класифікації, яку свого часу запропонувала В.Даниленко [6, 37]. На думку дослідниці, елементами структурного типу терміна є: 1) основа слова; 2) словотворча морфема (афікс); 3) слово у межах складених термінів; 4) символ у складі особливого типу слів-символів. Згідно такого розподілу в термінології військової інженерної галузі існує два засоби вираження спеціальних понять: вербальний (словесний) і невербальний (несловесний).

Серед вербальних засобів у процесі дослідження військово-інженерної терміносистеми ми визначили такі структурні типи: терміни-однослови, аналітичні терміни і терміни-символи.

Терміни-однослови – це вербальні знаки, що так чи інакше співвідносяться з лексичною одиницею словом. У мовознавчій літературі їх ще класифікують як терміни-слова. За граматичною приналежністю це, як правило, іменники, оскільки основною їх функцією є номінування наукових понять, явищ, процесів військової галузі. За способом творення їх можна поділити на такі підгрупи:

1) **непохідні терміни-однослови**, які не мають мотиваційної бази, наприклад: *агрегат, анкер, арсенал, барбет, бик, верк, екран* тощо. Цей структурний тип широко представлений запозиченими військово-інженерними термінами-іменниками, про непохідність яких свідчить їх етимологічний аналіз, наприклад: *атака* походить від французького *attaque* – *напад*; *гарнізон* – від французького *garnison* і називає *військові частини, військові навчальні заклади та установи, розташовані постійно або тимчасово у населеному пункті чи поза ним і підпорядковані з питань служби єдиному командуванню*; *дефіле* – від французького *defile*, номінує *вузький прохід через складний природний рубіж (місцевість)*. Більшість термінів цієї підгрупи є кальками з мови-першоджерела. Деякі з них пройшли адаптаційний етап, внаслідок чого набули трансформацій відповідно до норм сучасної української мови, наприклад: *амбразура* походить від франц. *embrasure* – *бійниця*; *амфібія* – від гр. *amphibious* – *той, що веде подвійний спосіб життя*;

2) **похідні афіксальні терміни-однослови**, які мають мотивовану основу, що ускладнюється словотвірними афіксами. Як зазначають дослідники, саме “в морфологічній структурі слова-терміна, утвореного шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, які мають першочергове значення для термінології” [3, 54]. Афікс завжди включає термін у певну матрицю системи, тому семантичне навантаження його у зв’язку з цим інше, ніж у загальнонародній мові: конкретніше, чіткіше. Найпродуктивнішими у цій підгрупі є терміни-однослови утворені суфіксальним способом, наприклад: *бійниця* – від укр. *бій*, *балістичні* – від гр. *ballo*, *бастіон* – від лат. *bastillio*, *детонатор* – від франц. *detoner*, *живучість* – від. укр. *жити*. Трапляються терміни утворені шляхом префіксації, наприклад: *демаскування* – від *маскування*, *контрміна* – від *міна*. Під час аналізу виявлені й префіксально-суфіксальні утворення: *бездоріжжя* – від *дорога*, *забурник* – від *бурити*, *задимлення* – від *димити* тощо;

3) **похідні безафіксні терміни-однослови**, які мають мотивовану основу й утворені шляхом усичення основи. Особливість термінів з нульовим суфіксом полягає у тому, що вони можуть

позначити: процес дії, предмет як результат дії; прилад чи пристрій, що заснований на дії, одиничний акт якоїсь дії, що інтенсивно відбувається тощо, наприклад: *бур* – комплект пристроїв, призначених для буріння свердловин у ґрунті; *візир* – прилад для візування; *запал* – основна частина підричника, що призначена для ініціювання зарядів вибухових речовин (запалювання); *настил* – елемент конструкції прогінної споруди моста, призначений для забезпечення безпосереднього руху особового складу, бойових машин і транспортних засобів. Ці терміни, як правило, іменники, що творяться за моделлю – “основа дієслова + 0”

4) **похідні складні терміни-однослови**, утворені шляхом об’єднання в одну лексичну одиницю двох чи більше основ або повнозначних слів. Слід відзначити, що об’єднання твірних основ у термінах українського походження або тих, які запозичені з інших мов, а на українському мовному ґрунті стали джерелом утворення похідних лексем, відбувається за допомогою інтерфіксів: **-о-** *автокран, ампуломет, бомбошукач, вододром, гідротехніка, міношукач*; **-е-** *бронжилет, бронековпак, бронетранспортер*. Тоді як у запозичених одиницях їх не виявлено, наприклад: *авангард* – від французького *avant* – вперед та *garde* – охорона; *бруствер* – від німецького *brust* – груди і *wehr* – захист; *віадук* – від латинського *via* – дорога й *duco* – веду;

5) **термінологічні утворення прикладкового типу**, тобто терміни, що складаються з іменника й прикладки, але номінують одне поняття, наприклад: автомобіль-амфібія, *марш-кидок, міна-пастка, собака-міношукач*. Це явище досить поширене у назвах військових звань: *генерал-лейтенант, генерал-майор, генерал-полковник* тощо;

6) **терміни-абревіатури**, це термінологічні одиниці, що складаються з початкових літер чи звуків складених термінів, наприклад: *AIC IZ* -автоматизована інформаційна система інженерного забезпечення, *БМП* – броньована машина піхоти, *ВЕУ* – військова електроустановка; ДЗВТ – деревоземляна вогнева точка; ЗІО – засоби інженерного озброєння тощо. Термінологічні утворення цієї підгрупи викликали неоднозначне трактування у мовознавчій літературі. Так, В.П.Даниленко розглядає ці одиниці як різновид складних слів-термінів [6, 51], інші дослідники визначають їх як окрему групу термінів-однословів. На нашу думку, ці утворення посідають проміжне місце, оскільки творяться від складених термінів, але як і слово мають одну звукову оболонку. Та їх не слід ототожнювати з повноцінною лексемою, оскільки вони не мають її ознак.

Наступну групу складають військово-інженерні **аналітичні терміни**. Як показав проведений аналіз, це складені терміни, які, є одним із основних засобів термінологічної номінації. Вони несуть таке ж навантаження, як і терміни-однослови, тобто називають відповідне поняття термінології, однак, на відміну від них, є носієм синтаксичних відношень. Номінуючи цю групу ми свідомо не використовуємо назву “словосполучення”, яку досить часто можна зустріти під час ідентифікації відповідних утворень у термінознавстві, оскільки тут переважають складні синтаксичні утворення, що налічують два, три, чотири, п’ять та більше слів або кілька складених термінів. Серед цієї групи термінів ми визначили такі підгрупи:

1) **вільні аналітичні терміни**, що мають вигляд повноцінного словосполучення або складнішого синтаксичного утворення, в якому усі компоненти є термінами. У свою чергу, за кількістю повнозначних слів, що входять до складу цих термінів, їх можна поділити на:

двокомпонентні: *амбразурний заслін, бездимний порох, група загородження, інженерні боєприпаси, фортифікаційний ансамбль*;

трикомпонентні: *батальйон польового водопостачання, балковий консольний міст, важкий механізований міст, деревоземляна вогнева точка*;

чотирикомпонентні: *база даних інженерного забезпечення, взвод гусеничних плаваючих поромів, гідродинамічна стійкість наплавного порома, дистанційно встановлене мінне поле*;

п’ятикомпонентні: *абразивне зношування вузлів інженерної техніки, збірний пункт пошкоджених інженерних машин, інженерне забезпечення форсування водних перешкод, контейнерні перевезення засобів інженерного озброєння*.

Як показав аналіз, останні дві підгрупи складають переважно утворення, що синтезують у собі кілька складених термінів;

2) **зв’язані аналітичні терміни**, побудовані за типом словосполучення, компоненти якого, взяті ізольовано, можуть і не бути термінами, наприклад: *автомобільна дорога, берегова опора, детонуючий шнур, евакуація пошкодженої техніки* тощо.

У військово-інженерній галузі досить часто використовують і **терміни-символи**, особливістю яких є те, що вони поєднують словесний знак (термін) і графічний символ цього знака. Такі невербальні поняття є заміниками вербальних термінів, тобто виступають своєрідними

символами поняття, наприклад: – автомобільна дорога, – площадка; – напрямок наступу; – межі території забруднення тощо.

Отже, проведений аналіз термінології військово-інженерної галузі дозволив зробити такі висновки. Термін це слово або сполучення слів, що визначає чітко й однозначно окреслене поняття і його співвідношення з іншими поняттями в межах спеціальної сфери. Досліджені нами терміни представлені трьома структурно-граматичними типами: терміни-однослови, аналітичні терміни і терміни-символи. Кожен з цих термінів має свою специфіку. Якщо перші дві групи термінів виражені вербальними знаками, то третю становить особливий тип невербальних знаків, що виступають символами якогось військово-інженерного поняття. Щодо частиномовної належності аналізованих одиниць, то це питання є досить складним, оскільки традиційно до нього ми можемо підійти, досліджуючи лише першу групу термінів, що представлені окремими словами. Тут, як правило домінують терміни-іменники, які номінують те чи інше поняття. На відміну від них аналітичні терміни складаються з кількох слів, поєднаних синтаксичними зв'язками і семантичними відношеннями.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник української мови / [автор проекту та головний редактор-упорядник В.Т.Бусел].- К.; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2009.- 1736 с.
2. Яценко Н. О. Формування назв військового одягу в українській мові: Монографія. – К.: Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 179 с.
3. Реформатский А.А. Мысли о терминологии // Современные проблемы русской терминологии. – М., 1986. – С. 164-165.
4. Крижанівська А. Г. Актуальні проблеми упорядкування наукової термінології / А. Г. Крижанівська, Л. О. Симоненко. – К.: Наук. думка, 1987. – 162 с.
5. Панько Т. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Т.П. Мацюк. – Львів, 1994. – 216 с.
6. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 247 с.

Summary. The article is devoted to studying of military-engineering sphere lexics. In this research work the structure-grammatical features of terms, which actively function in a specific terminological system are analyzed.

Key words: term, terminology, terminological system, military lexics.

УДК 811.161

В.Г. Дидковская

СЛОВАРЬ КАК ИСТОЧНИК КУЛЬТУРНОЙ ИНФОРМАЦИИ

В статье рассматриваются прецедентные имена, отражающие разные знания, связанные с культурой в широком смысле. Их присутствие в ассоциативно-вербальной сети, представленной в Русском ассоциативном словаре, позволяет выявить сферу культурной компетенции современной языковой личности.

Ключевые слова: прецедентное имя, персонификация, ассоциативное поле, лексикон, языковая личность, культурный стереотип.

Уникальность русского ассоциативного словаря (РАС), неоднократно отмеченная в специальных работах по истории отечественной лексикографии (см., например, 3), помимо прочих достоинств, состоит в том, что русский национальный язык, преимущественно в его литературной разновидности, представлен в нем как социально-коммуникативная система, поэтому РАС “позволяет по-новому взглянуть на процессы владения и овладения языком .., речевого воздействия, мотивации и поведения, на характер ценностных ориентаций в мире” [5, 7].

Материалы словарных статей этого словаря фиксируют активный словарный фонд русского языка последних десятилетий и доминантные для этого периода понятия и связи между ними, а также устойчивые связи между отдельными словами и группами слов [5, Предисловие], поэтому можно считать его отражением интериндивидуального лексикона “усредненной” языковой личности. Термин “языковая личность”, введенный Ю.Н. Карауловым, определяется в его работах как “многослойный и многокомпонентный набор языковых способностей, умений, готовности к осуществлению речевых поступков разной степени сложности” [2, 29], это личность, сознающая

себя и выражающая себя в языке. Структура языковой личности включает три уровня: 1) вербально-семантический, или лексикон личности, предполагающий для носителя нормальное владение естественным языком; 2) лингво-когнитивный, представленный тезаурусом личности, единицами которого являются понятия, идеи, концепты, складывающиеся у каждого носителя языка в определенную “картину мира”. Когнитивный уровень предполагает переход от значения к знаниям и, значит, охватывает интеллектуальную сферу личности, позволяя исследователю через язык и посредством языка изучать “содержание сознания” человека, сам процесс познания; 3) прагматический (мотивационный), включающий цели, мотивы, интересы, установки и интенциональности; он обеспечивает в анализе языковой личности переход от оценок ее речевой деятельности к осмыслению реальной деятельности в мире [2, 238]. Рассматривая слово как одну из минимальных составляющих лексикона, в его связях и отношениях с другими такими же составляющими, мы получаем сведения не только о языковых знаниях языковой личности, но и о ее интеллектуальных интересах и предпочтениях, и о ценностной ориентации в реальном мире.

В РАС каждая словарная статья представляет собой ассоциативное поле слова-стимула, которое не просто воспроизводит фрагмент вербальной памяти, т.е. индивидуального лексикона человека, но и отражает фрагмент образов сознания, мотивов и оценок русских [5, 6]. В качестве стимулов в словаре использованы как слова-апеллятивы, так и слова-онимы, в том числе и антропонимы. Антропонимическая лексика русского языка открывает большие возможности для изучения “языка в человеке”: личные имена отличаются яркой “социальностью”, так как существуют только в обществе и потому “социальны все и всегда” [4, 8], и это делает их надежным инструментом социально-психологического исследования, направленного на выявление “ментального климата”, в котором существуют современные носители языка, на выявление их отношения к себе, окружающим и вещному миру. В то же время существенным признаком антропонимов является их связь с национальной культурой, они сами по себе являются компонентами национальной культуры, образуя национальный именослов. Эти свойства личных имен обеспечивает их “превращение” в культурные знаки – прецедентные имена [1].

Прецедентность понимается нами как общеизвестность, т.е. известность каждому носителю данного языка, и включенность в фонд общеобязательных для национальной культуры знаний. Таким образом, прецедентные имена являются носителями национально-значимой культурной информации и в этой форме своего бытия отражают культурную ориентацию всего языкового сообщества. В то же время как единица лексикона отдельного носителя языка они связаны с индивидуальными представлениями о “культурном предмете” и отражают личностно ориентированные знания. Кроме того, прецедентное имя очень часто оказывается включенным в систему жизненных ориентиров человека и становится носителем новых смыслов в его индивидуальном дискурсе.

Прецедентное имя является своего рода “узлом на память” в системе культурных знаний, закрепленных в языковой памяти носителей языка. Как и любое слово, оно не существует изолированно (в сознании, в памяти, в речи), а напротив, связано множеством связей, семантических, грамматических, ассоциативных, с другими словами языка, которые в совокупности образуют ассоциативно-вербальную сеть – модель индивидуального лексикона языковой личности. Каждый “узелок” в этой сети, в том числе и прецедентные имена, образует собственное ассоциативное поле, которое позволяет получить представление о том, что знает, помнит и как готов оперировать этими знаниями человек говорящий и понимающий.

В РАС личные имена использованы, во-первых, в качестве стимулов, что само по себе уже свидетельствует о важности этой лексики для носителей языка. Вместе с тем, количество антропонимов в общем списке слов-стимулов невелико, причем в него входят как прецедентные, так и индивидуальные, “развоплощенные” имена: с одной стороны, *Бах, Брежнев, Гагарин, Гете, Гоголь, Гончаров, Горбачев, Достоевский, Ельцин, Каспаров, Ленин, Ломоносов, Маркс, Толстой, Хрущев, Чайковский, Чехов, Шиллер, Эйнштейн*, – и, с другой, – *Александр, Андрей, Лев, Максим, Петр, Юрий* и др. Интересно отметить, что для русских конца XX века культурные знания актуализируются не только в связи с именами деятелей культуры, ученых, государственных деятелей, но культурный компонент прослеживается и в ассоциативных связях собственно личных имен, переводя их в ранг прецедентных, причем культурные ассоциации занимают первые позиции в ассоциативном поле и имеют высокую частоту: АЛЕКСАНДР: *Невский, Македонский, Пушкин, Сергеевич, Первый, Сергеевич Пушкин, Солженицын, Александр I, А.С. Пушкин, Калинин, Розенбаум*; АНДРЕЙ: *Миронов, Болконский, Первозванный, Рублев, Белый, Боголюбский, Вознесенский, Меньшов, Тарковский*; МАКСИМ: *Горький, Максимыч, Перепилица, Рыльский*; ЮРИЙ: *Гагарин, Никулин, Долгорукий, Антонов, Алексеевич, Алексеевич Гагарин, Визбор* и др.

Ассоциативные поля прецедентных имен, как правило, воспроизводят ту суммарную информацию, которая связана с ними в языковой памяти “усредненной” языковой личности:

ЛОМОНОСОВ: *ученый, гений, Михайло, университет, великий, наука, умный, химик, Холмогоры, Михаил, парик, портрет, физика, академик, Архангельск, великий ученый, в парике, город, знание, история, круглый, Ломоносовская, лыс, МГУ, Михаил Васильевич, мозаика, ода, профессор, Пушкин, светило, умник, умница, философ, фильм “Мих. Ломоносов”*. Состав приведенного ассоциативного поля отражает разные уровни владения культурной информацией – от представления о деятельности Ломоносова-ученого, поэта, художника и знакомства с его портретными изображениями до отражения ломоносовской темы в современной жизни. Более оценочными, и в этом отношении более субъективными, являются линии ассоциирования имени ГЕТЕ: в его ассоциативном поле присутствуют не только лексемы *писатель, поэт, Фауст, немец, гений, Вагнер, классик, Мефистофель, мыслитель, Ницше*, свидетельствующие о достаточной культурной эрудиции современной учащейся молодежи, но и оценочные определения *скука, темный, чудик, не знаю, не читал*. Интересные реакции появляются при стимулах, допускающих двойственное понимание слова-стимула: антропоним или омофонный апеллатив. В этих случаях в ассоциативном поле соответствующего слова отражается “борьба” двух блоков информации – культурной и бытовой, как это наблюдается, например, для стимула БАХ: слова-носители музыкальной информация (*композитор, музыка, Иоганн, Моцарт, орган, музыкант, писал для органа, симфония, fuga* и т.п.) переплетаются с лексикой, обозначающей процессы звучания или физические действия, в том числе связанные с порождением шума (*упал, взрыв, выстрел, трах, бум!!!, звук, по лбу, удар, упал рояль, хлоп*).

Однако общее количество антропонимов, в первую очередь прецедентных имен, представленных в РАС, гораздо значительнее, чем в списке исходных стимулов, так как они появляются в качестве ассоциатов для многих стимулов-апеллативов и тем самым включаются в ассоциативно-вербальную сеть, представляющую, по определению авторов словаря, модель речевых знаний носителей русского языка. Уже сам факт вхождения антропонимов в состав таких полей вместе с другими словами означает их участие в представлении различных знаний, в том числе языковых, связанных, с грамматическим устройством языка. Так, появление имени собственного может подсказываться уже “грамматическим образцом”, хранящимся в языковой памяти носителя языка, если в качестве стимула выступает служебное слово, например, предлог – ОТ: *Матфея*.

Самую обширную группу антропонимов, отмеченных в ассоциативных полях нарицательных слов-стимулов, использованных в РАС, составляют имена, образующие “персоносферу” русской культуры (6): сферу персоналий, сферу литературных, исторических, фольклорных, религиозных персонажей. Если рассматривать персоносферу как поле, а прецедентные имена как средства экспликации различных фрагментов этого поля, то даже простой количественный подсчет доказывает “литературоцентричность” культурных знаний “усредненной” языковой личности. В качестве реакций в ассоциативных полях разных стимулов представлены имена авторов литературных произведений: ЛИТЕРАТУРА: *Пушкин*, ВЫСТРЕЛ: *Пушкин*, МЕТЕЛЬ: *Пушкин*; СТАРИК: *Хемингуэй*, ЧИТАТЬ: *Хемингуэй*, БЫТЬ: *Шекспир*, ВЕЛИКИЙ: *Шекспир*, СПЕКТАКЛЬ: *Шекспир*, Я: *Маяковский* и др., названия литературных произведений: ВОСКРЕСЕНЬЕ: *Анна Каренина*, МЕСЯЦ: *сказка о мертвой царевне*, ПЕСНЯ: *песня про купца Калашникова*, СЛОВО: *слово о полку Игореве* и др., имена персонажей: ВРАНЬЕ: *Хлестаков*, ЛОЖЬ: *Луки*, МУЧЕНИЕ: *Гамлета*, ТОВАРИЩАМ: *Васек Трубочев* и др. Следует отметить пары “стимул – реакция”, связанные с прецедентными текстами русской и зарубежной литературы, особенно те из них, которые предполагают “литературную пресуппозицию”, т.е. наличие промежуточных, невыраженных реакций, связанных с содержанием текста произведения: МАСЛО: *Аннушка* (Мастер и Маргарита), КАПЛЯ: *индеец Джо* (Приключения Тома Сойера), ЛЕТАТЬ: *Катерина* (Гроза).

Именослов, связанный с персоносферой русской культуры, позволяет судить не только о культурных, но и о социальных предпочтениях, характеризующих менталитет носителей современного русского языка. Источником таких сведений может служить, например, оппозиция “свое – чужое”, организующая прецедентные имена в системе вербализованных знаний. В РАС она проявляется как соотношение русских и нерусских личных имен в ассоциативном поле стимулов, называющих явления культурной сферы. Наблюдения показывают, что для тех, кто “в ближайшие 30 лет будут определять языковую, духовную и материальную жизнь нашего общества” (5, 5), национальные предпочтения не влияют, например, на их читательские интересы: ЧИТАТЬ: *Гоголя, Дюма, Кортасар, Мопассан, Стругацкие, Хемингуэя, Шекспира*. Однако в области культурных эталонов они все же тяготеют к представителям русской литературы: ПИСАТЕЛЬ: *Пушкин, Айтматов, Бальзак, Гоголь, Ильф и Петров, Л. Толстой, Лермонтов, Носов, Толстой, Шолохов*; ПОЭТ: *Пушкин, Лермонтов, Есенин, А.С. Пушкин, Асадов, Ахматова, Бернс, Бродский, Брюсов, Вознесенский, Высоцкий, Державин, Евтушенко, Пастернак, Северянин*; ПОЭМА: *Пушкин, Пушкина, Лермонтова, “Мцыри”, Гоголя, “Двенадцать”, “Евгений Онегин”, “Золотой петушок”, “Кому на Руси жить хорошо”,*

Маяковский, Маяковского, Онегин, Руслан и Людмила. В то же время ассоциативные поля таких стимулов, как *картина, художник, музыка, музыкант* отражает отсутствие “национального компонента” в персонификации изобразительного искусства и музыки – **КАРТИНА**: *Репина, Репин, Рембрандта, Рембрандт, Айвазовского, Левитана, Пикассо, Айвазовский, Босх, Ван Гога, Васнецова, Дали, Девятый вал, Серова, Сурикова, Аленушка, Васнецов, Глазунов, Левитан, Леонардо да Винчи, Мадонна, Перова, Ренуара, Репина “Приплыли”, Саврасова*; **МУЗЫКАНТ**: *Вивальди, Леверкюн, Маликов, Чайковский*.

Национальное видение мира, в том числе сфера социальных оценок, проявляет себя и в том, в какие субполя организуются антропонимы, репрезентирующие русскую персонифицированную сферу; примером таких объединений могут служить поля ораторов, царей, начальников, жен и др. [см. 6, 135], выделенные по личностно-ролевому принципу. Анализ антропонимических реакций показал, что поле царей слабо представлено в языковой памяти усредненной языковой личности: оно не отличается разнообразием и имеет ограниченный состав – 5 единиц, причем самой высокой ассоциативной частотой характеризуется имя *Петр, Петр I, Петр первый*. Оно широко представлено в реакциях синтагматического характера, свидетельствующих о готовности к его текстовому использованию: **ВЕЛИКИЙ**: *Петр, Петр I, Петр первый*, **ЛИЧНОСТЬ**: *Петра I*, **ФЛОТ**: *Петра, Петра I*, **ПАМЯТНИК**: *Петру*. Слова-стимулы в приведенных парах выражают, прямо или косвенно, оценку государственной деятельности Петра I или называют закрепленные в языковом сознании среднего носителя языка отличительные черты Петровской эпохи: **ФЛОТ**: *Петра*, но и **БОРОДА**: *Петр*. Другие прецедентные имена русской истории представлены единичными реакциями, ожидаемыми (**ТИШАЙШИЙ**: *Алексей Михайлович-царь*, **ГНЕВ**: *Ивана Грозного*) или неожиданными (**ТИШАЙШИЙ**: *профиль Ивана Грозного*, **КОРОЛЬ**: *Павел*).

Гораздо более актуализованным в языковом сознании молодых людей конца 90-х годов прошлого века оказывается “поле вождей”, включающее имена *Ленин, Сталин, Горбачев, Брежнев, Ельцин, Хрущев, Маркс, Энгельс* (приводятся в соответствии с частотой воспроизведения в качестве реакций). Структура этого поля отражает устойчивые наследственные стереотипы общественного сознания: его ядро образуют два “партийных” имени *Ленин* и *Сталин*, на ближайшей периферии находятся антропонимы *Горбачев* и *Брежнев*, включенные в достаточно протяженные ассоциативные “тексты” (**БРЕЖНЕВ**: *вождь, руководитель, генсек, лидер, президент, пьяный, анекдот, болезнь, бывший генсек, глупый, детство, жует слова, и партия, калека, Кремль, медали, много пил и много делал, оттепель, поцелуй, скончался, стагнация, старый, хороший добрый мужик, 5 звездочек*; **ГОРБАЧЕВ**: *президент, перестройка, экс-президент, Ельцин, лидер, давно не показывался, дрянной политик, жаль, идеалист, лимузин черный, неудача, обманщик, отшельник, первый президент, писатель, процесс пошел, Рейган, словоблудие, умный, феномен*); остальные имена составляют его дальнюю периферию. Одна из словарных статей РАС, объединяющая в качестве реакций большую часть приведенных имен, моделирует именно такую организацию “поля вождей” в лексиконе современной языковой личности, причем само заголовочное слово-стимул в данном случае вполне ожидаемо: **ТОВАРИЩ** – *Сталин, Ленин, Брежнев, Горбачев*. Следует, однако, отметить, что персонификация семантики самой лексемы *вождь* у молодых носителей русского языка очень своеобразна – **ВОЖДЬ**: *Ленин, Сталин, Ришелье*.

Среди этих имен, отражающих “следы советской эпохи в национальном самосознании” [5, 202], только одно лишено отрицательных и юмористических коннотаций, которые Ю. Н. Караулов считает неотъемлемой чертой представлений о советском, – прецедентное имя **ЛЕНИН**: *вождь, жив, великий, мавзолей, умер, в октябре, дедушка, революция, с нами, большевизм, в Горках, великий человек, всегда жив, жив, жил..., живой, и партия, коммунист, манифест, Маркс, на трибуне, наш, отец, учитель, памятник вождю, патриот, совесть нашей эпохи, учил, 17 год*. Вероятно, это объясняется тем, что его связи в ассоциативно-вербальной сети закрепляют ассоциации синтагматического характера, источниками которых служат газетно-публицистические тексты советской эпохи: **ВЕЛИКИЙ** – Ленин, **ЖИВОЙ** – Ленин, **ДОРОГОЙ** – Ленина, **ЗНАМЕНЕМ** – Ленина, **ИМЯ** – Ленина, **ПРОДОЛЖАТЬ** – дело ЛЕНИНА, **УЧИТЬСЯ** – у Ленина, *как завещал великий Ленин* и др. Показательно, что в памяти молодых русских присутствуют даже прецедентные тексты – лозунги: *Ленин жил, Ленин жив, Ленин будет жить!* Появление такого рода реакций связано с информацией, хранящейся в речевой памяти поколений, и свидетельствует об устойчивости стереотипов общественного сознания.

Антропонимические реакции, зафиксированные в РАС, содержат богатейший материал для изучения имен собственных, и не только прецедентных, который невозможно отразить в рамках одной статьи, он требует обстоятельного изучения и подробного описания. Соотнесенная с ними экстралингвистическая информация отражает разные знания, связанные с культурой в широком смысле и закрепленные в ассоциативно-вербальной сети; их анализ позволяет с достаточной объективностью судить о культурных предпочтениях современных носителей языка.

Список использованной литературы

1. Гудков Д.Б. Межкультурная коммуникация: проблемы обучения. Лекционный курс для студентов РКИ / Дмитрий Борисович Гудков. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 120 с.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – [4-е изд., стереотип.] – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 264 с.
3. Козырев В. А. Русская лексикография: Пособие для вузов / Владимир Алексеевич Козырев, Валентина Даниловна Черняк. – М. : Дрофа, 2004. – 288 с.
4. Никонов В. А. Имя и общество / Владимир Андреевич Никонов. – М. : Наука, 1974. – 278 с.
5. Русский ассоциативный словарь. В 2 т. / Сост. Юрий Караулов, Галина Черкасова, Наталия Уфимцева, Юрий Сорокин, Евгений Тарасов. – М. : Астрель, АСТ, 2002. – Т. I. – 784 с.
6. Хазагерев Г. Г. Персоносфера русской культуры / Г. Г. Хазагерев // Новый мир. – 2002. – №1. – С. 133-145.

Summary. In the article the precedent names, which reflect different kinds of knowledge, related to the culture in broad understanding. Their presence in associative and verbal net, represented in Russian associative dictionary, allows revealing the sphere of cultural competence of modern language individuality.

Key words: precedent name, sphere of person, associative field, lexicon, language individuality, cultural stereotype.

УДК 811.111'342

Г.М. Діяконович

INTONATION THAT DISTINGUISHES LANGUAGES

Основним напрямком дослідження є інтонація, з допомогою якої можна на слух розпізнати мову. Усі вербальні мови застосовують висоту голосу для передачі емоційності та іншої прихованої інформації, що не має вираженого лінгвістичного характеру з метою на чомусь наголосити, протиставити, або виділити. Проте, не всі мови застосовують наголос, щоб вирізняти слова, або їхні модуляції, як це виконують голосні та приголосні. Існують мови такі, як китайська, наприклад, в якій зміна висоти голосу розрізняє слова. У дослідженні подано короткий огляд подібних мов, які називаються тональними.

Ключові слова: інтонація, тон, висота голосу, наголос, граматичне значення, лексичне значення слова, модуляція.

A language is concerned primarily with the spoken word. First and foremost it is a spoken thing not a written one. Its appeal is to the ear not to the eye. Even, presently, there are some languages, which have no written script. The information one conveys to a listener by a spoken word is expressed by means of words, grammar and intonation.

What is intonation? Why do we need it? Intonation helps to create the music of a language. There are high notes and low notes and notes in the middle. If we did not have intonation our voice would be very flat and it would be very strange. With intonation you can understand speaker's feelings, attitudes, you can understand if the speaker asks you a question or if he/she has done speaking and it is your turn to say something. In short, intonation is necessary in communication. It is a part of communication. You need understanding so that people can communicate to you and you need to be able to use proper intonation patterns so that you can communicate back to them.

The same about intonation: if you speak English with Ukrainian intonation, your listener will have a problem understanding what you are saying. English intonation is very different from Ukrainian intonation. Both languages use falling and rising intonation, but they are not the same in English and Ukrainian. It's very important not to bring your native intonation into English because intonation patterns from Ukrainian may convey a different meaning in English and cause misunderstanding and even produce an unfavorable impression of you. Besides, in languages like Ukrainian, Russian or Romanian intonation has less important function than in English. For instance, it is the element that marks the contrast between an interrogative sentence (a rising contour) and affirmative counterpart, e.g.: Вона розмовляє? Вона розмовляє.

Intonation has always been researched by linguists. The names of Cruttenden, Brazil, Jones, Wells are known to a number of students of the English language and still it is interesting to explore.

Intonation conveys some paralinguistic elements that contribute to understanding of the psycho type of the people the language of which you are learning.

Each language deals with expressing emotional ranges and contextually important things in different ways. Some languages such as French or other Romance languages, stress the end of a sentence and then use word order to indicate an important change. Because English has a fairly strictly fixed word order, it is not an option to rearrange the words when you want to make a point about something. Other languages, such as Chinese, have a pitch change to differ words. Pitch is defined by Cruttenden as the relative *height of speech sounds* as perceived by a listener and is what we hear when we refer to a voice being “high” or “low”. The varying pitch levels throughout an utterance form what we hear as intonation: the “falling” or “rising” of the voice.

Tone is the use of pitch in language to distinguish lexical or grammatical meaning that is, to distinguish or inflect words. All verbal languages use pitch to express emotional and other paralinguistic information, and to convey emphasis, contrast, and other such features in what is called intonation, but not all languages use tones to distinguish words or their inflections, analogously to consonants and vowels. Such tonal phonemes are sometimes called tonemes [1].

In the most widely-spoken tonal language, Mandarin Chinese, tones are distinguished by their shape (contour) and pitch range (or register). Most syllables carry their own tone and many words are differentiated solely by tone. Moreover, tone plays little role in modern Chinese grammar, though the tones descend from features in Old Chinese that did have morphological significance. In many tonal African languages, such as most Bantu languages, however, tones are distinguished by their relative level, words are longer, there are fewer minimal tone pairs, and a single tone may be carried by the entire word, rather than a different tone on each syllable. Often grammatical information, such as past versus present, “I” versus “you”, or positive versus negative, is conveyed solely by tone [7].

Many languages use tone in a more limited way. Somali, for example, may only have one high tone per word. In Japanese, fewer than half of the words have drop in pitch; words contrast according to which syllable this drop follows. Such minimal systems are sometimes called pitch accent, since they are reminiscent of stress accent languages which typically allow one principal stressed syllable per word. However, there is debate over the definition of pitch accent, and whether a coherent definition is even possible [7].

All languages use intonation semantically, for instance, for emphasis, to convey surprise or irony, challenge or doubt, or to pose a question. The world languages use consonants and vowels to build morphemes, which in turn join together to form words. Thus the English word ‘wig’ is made of a constrictive medial sonorant followed by a front-retracted close vowel. If we change the consonant to [b] we would get a different word ‘big’, and if we change the vowel to an open back vowel we would also get a different word ‘bog’. We may pronounce the word ‘bog’ with various pitches, depending on the occasion: with high pitch if we are emphatic, or with a rising pitch in a question, etc. But these different pitch patterns do not alter the word in the way that changing a consonant or a vowel does. These different speech patterns that do not change but merely add to the basic meaning of words are called intonation. Yet there are languages in the world that use pitch patterns to build morphemes in the same way consonants and vowels are used. The best known such language is Chinese.

So languages are divided into those which are toned and those which are not. English falls into second category. Tonal languages such as Chinese and Hausa (language of the people of Western Sudan) use pitch in addition to intonation to differ words. In a tone language (tonal language), different tones (like in music, but not as many) will change the meaning of the words, even if the pronunciation of the word is the same. Many East Asian languages are tone languages, such as Vietnamese, a small number of Korean dialects. Almost all European languages are not tone languages at all.

Most languages of sub-Saharan African are tonal, notably excepting Swahili in the East, and Wolof and Fulani in the West. The Chadic, Omotic, and to some extent Cushitic branches of Afroasiatic are tonal the Omotic languages heavily so though their sister families of Semitic, Berber, and Egyptian are not [5].

There are numerous tonal languages in East Asia and Asia, including all the Chinese languages (though some such as Shanghainese are only marginally tonal), Vietnamese, Thai, and Lao. Some East Asian languages, such as Burmese, Korean, and Japanese have simpler tone systems, which are sometimes called ‘register’ or ‘pitch accent’ systems. However, some languages in the region are not tonal at all, including Mongolian, Khmer, and Malay. Of the Tibetan languages, Central Tibetan (including the dialect of the capital Lhasa) and Amdo Tibetan are tonal, while Khams Tibetan and Ladakhi are not [3].

Along with Lahnda and Western Pahari languages, Punjabi is unusual among modern Indo-European languages for being a tonal language.

Some of the native languages of North and South America are tonal, notably many of the Athabaskan languages of Alaska and the American Southwest (including Navajo), and especially the

Oto-Manguean languages of Mexico. Among the Mayan languages, which are mostly non-tonal, Yucatec (with the largest number of speakers), Uspantec, and one dialect of Tzotzil have developed simple tone systems.

In Europe, Norwegian, Swedish, Latvian, Lithuanian, Serbo-Croatian, some dialects of Slovene, and Limburgish have simple tone systems generally characterized as pitch accent. Other Indo-European tonal languages, spoken in the Indian subcontinent, are Punjabi, Lahanda, Rabinian and Western Pahari [5].

Languages that are tonal include:

Some of the Sino-Tibetan languages, including the numerically significant ones. Most forms of Chinese are strongly tonal (an exception being Shanghaiese, where the system has collapsed to only a two-way contrast at the word level with some initial consonants, and no contrast at all with others); while some of the Tibetan languages, including the standard languages of Lhasa and Bhutan and Burmese, are more marginally tonal. However, Nepal-Bhasa, the original language of Kathmandu, is non-tonal, as are several Tibetan dialects and many other Tibeto-Burman languages [3].

In the Austro-Asiatic family, Vietnamese and its closest relatives are strongly tonal. Other languages of this family, such as Mon, Khmer, and the Munda languages, are non-tonal [3].

The entire Kra-dai family, spoken mainly in China, Vietnam, Thailand, and Laos, is strongly tonal. The entire Hmong-Mien family is strongly tonal.

Many Afroasiatic languages in the Chadic, Cushitic and Omotic families have register-tone systems, such as Chadic Hausa. Many of the Omotic tone systems are quite complex. However, many other languages in these families, such as the Cushitic language Somali, have minimal tone.

The vast majority of Niger-Congo languages, such as Ewe, Igbo, Lingala, Maninka, Yoruba, and the Zulu, have register-tone systems. The Kru languages have contour tones. Notable non-tonal Niger-Congo languages are Swahili, Fula, and Wolof. Possibly all Nilo-Saharan languages have register-tone systems. All Khoisan languages in southern Africa have contour-tone systems.

Slightly more than half of the Athabaskan languages, such as Navajo, have simple register-tone systems (languages in California, Oregon and a few in Alaska excluded), but the languages that have tone fall into two groups that are mirror images of each other. That is, a word which has a high tone in one language will have a cognate with a low tone in another, and vice versa [5].

When a tonal language is written, typically diacritical markings are used to indicate tone, to eliminate confusion. Unfortunately, when such languages are transliterated, these markings are often removed; English transliterations of Chinese words, for example, fail to indicate how these words should be pronounced. This can lead to confusion and embarrassment when trying to use transliterations to communicate with speakers of a tonal language.

There are no limits to our research but the main idea is intonation does contribute a lot to communication. Tone is the key to opening the door to the world of languages.

Список використаних джерел

1. Crystal David. The Cambridge encyclopedia of the English language. / David Crystal // – Cambridge, 1995. – P. 246
2. Hombert, Jean-Marie, Ohala, John J., Ewan, William G. Phonetic explanations for the development of tones. / Jean-Marie Hombert, J. John, G. William // 1979. – P. 37–58.
3. Lust Barbara, Gair James. Lexical Anaphors and Pronouns in Selected South Asian Languages/ Barbara Lust, James Gair // – New York, 1999. – P. 637
4. Pike Kenneth L. Tone languages: A technique for determining the number and type of pitch contrasts in a language, with studies in tonemic substitution and fusion / Kenneth L. Pike // – The University of Michigan Press, 1948.
5. Kingston John. The Phonetics of Athabaskan Tonogenesis. Athabaskan Prosody / John Kingston // John Benjamins Press, 2004. – P. 131–179.
6. Yip Moira. Tone. Cambridge textbooks in linguistics / Moira Yip // – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – P. 76-87.
7. http://en.wikipedia.org/wiki/Tone_%28linguistics%29
8. www.youtube.com/watch?v=6nlw4NJdnNE

Summary. The key trend of the research is intonation that helps to recognize the language that one hears. All verbal languages use pitch to express emotional and other paralinguistic information, and to convey emphasis, contrast, and other features in what is called intonation, but not all languages use tones to distinguish words or their inflections, analogously to consonants and vowels. There are languages, such as Chinese, which have a pitch change to differ words. The research gives the review of the like languages which are called tone ones.

Key words: intonation, tone, pitch of voice, accent, grammatical meaning, lexical meaning of the word, inflection.

СИНОНІМІЧНІ ПРОЦЕСИ В ОРНІТОНІМНІЙ ЛЕКСИЦІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджено синонімію запозичених назв птахів та їх співвідношення із власне англійською лексику в історичному аспекті, проаналізовано зміни, що відбулися в орнітонімній лексиці під впливом запозичень, розглянуто процеси витіснення та розмежування значень орнітонімів-синонімів.

Ключові слова: запозичення, орнітонім, витіснення, розмежування значень, синонімія.

Назви птахів як один з найдавніших шарів лексичної системи посідають значне місце в мовному членуванні світу, відзначаються своєрідним складом і семантичною ємністю та викликають посилений інтерес дослідників різних груп індоєвропейських мов. Серед славістів не можна оминати увагою Л. Булаховського, який присвятив цій проблематиці низку статей (1948) [4; 5; 6; 7]. Він вважав, що “серед семантичних категорій, які взагалі заслуговують ретельного та детального вивчення, велике значення мають назви птахів” [6, 34]. Особливо вчений наголошував, що “значний інтерес становить питання про характер запозичення (можливого поширення) подібних назв однією мовою з іншої...” [6, 34].

Звертає на себе увагу вагома роль М. Шарлеманя [20], Г. Фесенко, А. Бокотея [19] в дослідженні українських наукових найменувань птахів.

Звуконаслідувальний характер українських орнітонімів досліджував М. Никончук [15].

Назви птахів болгарської мови досліджувала Л. Дубова. Цьому питанню присвячена ціла низка статей [10; 11; 12].

Походження польських орнітонімів вивчав Я. Струтинський у праці “Польські назви вітчизняних птахів” (1972) [31]. Автор розглядав як польські орнітоніми праслов’янського, західнослов’янського походження, утворені на польському ґрунті, так і запозичені назви птахів із слов’янських та неслов’янських мов.

Серед дисертаційних досліджень, присвячених вивченню орнітонімів в індоєвропейських мовах, слід назвати праці А. Богуцької [3], М. Гінатуліна [8], Л. Дробахи [9], Л. Мойсєєвої [14], І. Сокола [18].

Орнітонімна лексика німецької мови досліджувалася в праці Г. Суолахті “Німецькі назви птахів” (1909) [32], у якій подано детальний опис та характеристики орнітонімів, зазначено особливості вживання й походження назв. Орнітонімам в англійській мові присвячені дисертації А. Алексєєвої [1], Е. Рукіної [17].

Попри чималу кількість праць, шар орнітонімної лексики англійської мови потребує комплексного синхронно-діахронічного дослідження.

Метою нашої роботи є з’ясування основних синонімічних процесів та дослідження проблеми співіснування питомої та запозиченої орнітонімної лексики англійської мови на різних етапах її розвитку.

Джерелами дослідження орнітонімів послужили тлумачні [23; 30], етимологічні [27; 29], історичні [22; 25; 28], діалектні [34], спеціалізовані [20; 24; 26; 33] та перекладні словники [13; 16].

Запозичення, увійшовши до складу тієї чи іншої мови, збагачують її лексичну систему новими поняттями або вступають із існуючими (питомими) назвами в синонімічні відносини. Будь-яке запозичення долає значний шлях, перш ніж пристосуватися до мовної системи приймаючої мови, а саме: а) запозичення витісняється, не витримуючи конкуренції або в результаті виходу назви з активного вжитку; б) запозичення не витісняється й вступає в синонімічні зв’язки із питомою назвою, в результаті чого відбувається розмежування орнітонімів-синонімів; в) витісняється питома назва. Явище синонімії між питомою та запозиченою лексемами свідчить про значні семантичні процеси та дає нам цінні відомості й уявлення про ступінь пристосування та вживання тієї чи іншої назви, а саме: як вона засвоїлася, чи змінилося первинне значення, якого значення набуло, яке відбулося розмежування між питомою та запозиченою назвами.

“Якщо слово входить в мову іншого народу при одночасному запозиченні нового предмета або поняття, то значення цього запозичення не зазнає змін, але у випадку входження нового слова у якість синоніма до вже існуючих слів між цими синонімами відбувається розмежування значень та спостерігаються зрушення у вихідній семантиці. Слова подібного роду іноді називають проникненнями” [21, 159].

Досліджуючи систему орнітонімів *давньоанглійського періоду*, помічаємо розвинену синонімію назв птахів. У цей період орнітонімна лексика англійської мови помітно насичується синонімами на позначення різноманітних найменувань птахів:

вільшанка – д.-англ. *rédde* [25, 276] ‘вільшанка’ співвідноситься із д.-англ. *rudduc* [25, 284]. Обидва найменування походять від характерного кольору оперення грудки цього птаха, а саме червоного кольору. Назва *rudduc* лишається в с.-англ. період та згодом вже в н.-англ. період витісняється синонімічною *robin* ‘*Erithacus rubecula*’ у XVI ст., що є альтернативним епітетом до *redbreast*. Крім того, у д.-англ. мові існував ще один синонім – *salthaga* [25, 288], але згодом він витісняється;

лісовий голуб, припутень – д.-англ. *cūscote* [25, 76] ‘лісовий голуб, припутень’ вступає в синонімічні зв’язки із назвою *culfre* [25, 76] на позначення ‘дикого голуба, припутня’. Обидві лексеми вживаються й зараз у формах *cushat* та *culver* та позначають один вид птахів, а саме ‘*Columba palumbus*’. Найменування *cūscote* майже не змінюється й функціонує в подальшому, а назва *culfre*, сучасна *culver*, за даними словника EDD, вживається на позначення цього виду лише в діалектах Ланкаширу, Лінкольнширу, Дербіширу, Девонширу, Сомерсетширу [34, I, 838]. *Cushat* та *culver* є синонімами;

вальдшнеп – д.-англ. *wuducoc* [25, 423] ‘вальдшнеп’, синонімом його є д.-англ. *holthana* [25, 189]. *Wuducoc* існує й донині у формі *wood-cock* ‘вальдшнеп’ ‘*Scolopax rusticola*’, а д.-англ. *holthana* згодом витісняється;

шуліка – д.-англ. *cyta* [25, 80] ‘шуліка’ вступає в синонімічні зв’язки із д.-англ. *glida* [25, 156] ‘шуліка’ та *frysc* [25, 141] на позначення ‘шуліки’. Д.-англ. найменування *cyta*, суч. *kite* та *glida*, суч. *glede* вживаються й нині, але останнє використовується в Британії на позначення ‘червоного шуліки’;

пелікан – д.-англ. *dūfedoppa* [25, 90] ‘пелікан’, дослівно ‘пірнати у воду’. Ця назва вступає в д.-англ. період в синонімічні відносини із *wanfōta* [25, 397] ‘пелікан’ та запозиченням *pellicane* < гр. *πελεκάν*, < *πέλεκος* ‘сокира’, через лат. *pelicānus* [27, II, 1149] ‘пелікан’. Питомі д.-англ. синонімічні назви *wanfōta* та *dūfedoppa* були витіснені запозиченням *pelican*. Можливо, витісненню питомих англійських назв сприяла непрозорість внутрішньої форми запозиченої назви;

гриф – д.-англ. *ultur* < лат. *vultur* [25, 369] на позначення ‘грифа’, синонімом лексеми є д.-англ. *earngēap* [25, 97]. Згодом у с.-англ. період остання назва витісняється, а найменування *ultur* повторно запозичується із французької мови у XIV ст. у формі *vulture*;

щиголь – д.-англ. *goldfinc* [25, 158] ‘щиголь’ є синонімом д.-англ. назви *disteltwige* ‘щиголь’ [22]. Так, *goldfinc* згадується у творі *Ælfric Glossary*. Д.-англ. *goldfinc*, суч. *goldfinch* ‘*Carduelis carduelis*’ продовжує вживатися також у наш час на позначення ‘щиголя’, але лексема *disteltwige* витісняється та замінюється в с.-англ. період близькими за своїм першим компонентом лексемами *thistle-bird* ‘*Carduelis carduelis*’ [24], *thistle-finch* ‘*Carduelis carduelis*’ [24]. Перший компонент у найменуваннях *thistle-bird*, *thistle-finch*, а також у д.-англ. лексемі *disteltwige* походить від назви чортополоха < д.-англ. *distel*, суч. *thistle* ‘чортополох’. Така назва вказує на те, що птах харчується насінням чортополоху. Отже, вже в с.-англ. період д.-англ. лексема *disteltwige* була витіснена та був замінений другий компонент складного слова *twige* на позначення ‘гілки’ на компонент *finch*. Таким чином, утворилася назва *thistle-finch* із більш прозорою мотивацією;

павич – д.-англ. *pāwa* < лат. *pavo* [25, 272]. У цей же час існувала й синонімічна д.-англ. лексема *pēa* у значенні ‘павич’. У с.-англ. період вже ця назва замінюється на такі гібридні форми, як: *pakok*, *resok*, *pokok* < лат. *pā* [28];

У середньоанглійський період розрізняємо дві групи: I – група запозичених орнітонімів, де відбувається повне витіснення відповідних давньоанглійських назв птахів; II – група запозичених орнітонімів, для якої властиве співіснування запозичених та власне англійських назв.

Витіснення питомих англійських назв птахів

У XIV ст. питомий д.-англ. орнітонім *brimfugol* ‘морський птах, чайка’ повністю витісняється лексемою кельтського походження *goule*, *gullys*, суч. *gull* ‘чайка’ ‘*Larus*’ < вал. *gŷylan*, корн. *guilan*: – від д.-кельт. **voilenno* ‘плакати, кричати’ [30, IV, 502]. Тут мотивуюча ознака за місцем поширення птаха [море] замінюється мотивуючою ознакою за криком птаха. Синонімічні д.-англ. назви *mēw* та *sæfugol* також на позначення ‘морського птаха, чайки’ не витісняються та вживаються в сучасній мові, але вирізняються тим, що *sæfugol*, суч. *seafowl* позначає взагалі будь-якого морського птаха, а *mēw*, суч. *mew* ‘*Larus*’ вживається на позначення чайки звичайної. Найменування *gull* та *mew* належать до однієї родини – *Laridae Larinae Larini*, але перше більш загальне, ніж друге, яке вважається вже застарілим [33].

Д.-англ. орнітонім *higera* ‘сойка’ [25, 182] витісняється запозиченням *jay* ‘*Garrulus*’ < лат. *gaius*, звуконаслідувального походження ‘сойка’, через д.-франц. *jay* [27, I, 826]. Можливо, перевага віддається запозиченій лексемі у зв’язку із більш точним відображенням крику птаха.

Д.-англ. назва *scræb* ‘баклан’ [25, 297] у с.-англ. період витісняється запозиченою в XIV ст. лексемою з лат. мови *cormorant* ‘баклан’ ‘*Phalacrocorax*’ < лат. *corvus marinus* ‘морський ворон, крук’, через франц. *cormoran*, можливо від д.-франц. **corp. – marin*. Як бачимо, в основу запозиченої назви покладена сема [море]. Мабуть, запозичення витісняє питому назву у зв’язку із більш точною характеристикою птаха як морського.

Д.-англ. *heoruswealwe* ‘сокіл, яструб’ [25, 179] витісняється синонімічними назвами, одна з яких з’явилася в XIII ст. *faucon*, суч. *falcon* ‘*Falco*’ < лат. *falcōnem* ‘сокіл’, через д.-франц. *faucon*, *falcun* [29, 343], а в XIV ст. був запозичений орнітонім *lanere*, суч. *lanner* ‘*Falco biarmicus*’ < д.-франц. *lanier* ‘боязкий’. Ці лексеми функціонують і зараз, але друга має дещо інший відтінок значення, а саме ‘середземноморський сокіл або ланер’, тобто позначає інший вид сокола. В основі запозичення *falcon* лежить сема [серп] [26], а в основі першої частини питомої назви – сема [шабля, меч]. Основною ознакою обох найменувань є дзьоб птаха. Можливо, сема [серп] більш влучно характеризує дзьоб птаха.

Д.-англ. *ultur* [25, 369], *earngēat* [25, 97] у значенні ‘гриф’ витісняються в XIV ст. перезапозиченою назвою *vulture*, суч. *vulture* ‘*Aegyptius*’ < лат. *voltur*, *vultur*, дослівно ‘птах, що розриває’, через д.-франц. *voltour* [27, II, 1724]. Запозичені орнітоніми *ultur* та *vulture*, на наш погляд, спільного походження, але відомо, що с.-англ. *vulture* запозичується набагато пізніше в XIV ст. [30, XII, 330] в порівнянні із д.-англ. запозиченим орнітонімом *ultur*. Можливо, у с.-англ. період латинська лексема перезапозичується й потрапляє до англійської мови через посередництво вже французької мови.

Д.-англ. *haeferblāte* [25, 164] та *snīte* у значенні ‘бекас’ [25, 312] витісняються синонімічним запозиченням *snipe* ‘бекас’ ‘*Gallinago*’ < д.-сканд. *snīpa* [27, II, 1465]. Хоча питомі назви були витіснені запозиченням з літературної мови, вони продовжували функціонувати в діалектах. Так, орнітонім *haeferblāte* вживається на півночі Англії, в Шотландії та в Ірландії та походить від звички птаха стукати, наче в барабан [33, 119]. Найменування *snīte* також вживається в діалектах Девонширу, Сомерсетширу, Корнуолу [34, V, 586].

Питомий д.-англ. орнітонім *haegsugga* ‘лісова тинівка’ [25, 165] замінюється в с.-англ. період у XIV ст. гібридним орнітонімом *dunnock* ‘лісова тинівка’ ‘*Prunella modularis*’ < кельт. *dun* (ірл. та гаел. *donn* ‘коричневий’) + зменшувальний суф. *-ock* (таку назву птах отримує через своє темно-коричнєве оперення) [30, III, 719]. Однак, встановлено, що назва вживається в діалекті в Девонширі у формі *heges-sugge* [33, 211].

Розмежування значень орнітонімів-синонімів

“Слід підкреслити, що закріплення в мові запозиченого слова не обов’язково приводить до витіснення відповідного споконвічного. Викликані ним зміни у словниковому складі можуть відобразитися в стилістичному перегрупованні або у розмежуванні значень” [2, 213]. Так, наприклад, д.-англ. орнітонім *culfre* ‘голуб’ існує поряд із власне англійською назвою *duue*, *duve*, суч. *dove* ‘голуб’ ‘*Columbidae*’ < (споріднено з д.-сакс. *dūba*, сканд. *dufa*, шв. *duva*, дан. *due*, с.-н.-н., с.-нідерл. *dūve*, нідерл. *duif*, д.-в.-н. *tūba*, с.-в.-н. *tūbe*, нім. *Taube* ‘голуб’), яка з’явилася в XII ст., першопочаткове значення якої ‘птах темного кольору’. У давньоанглійському періоді лексема виступала тільки компонентом складних назв. У XIV ст. запозичується синонім з латинської мови *pīpionem*, ‘птах, що щебече’, через посередництво франц. *pījon*, *pigeon*, суч. *pigeon* ‘*Columba*’ [30, VII, 845]. Отже, спочатку лексема *dove* вживалася в ширшому значенні ‘птах темного кольору’, а згодом набуває вузького значення ‘голуб’. Пізніше запозичується ще й синонімічний орнітонім *pigeon* у значенні ‘голуб’. Розрізняються між собою *pigeon* та *dove* тим, що перша лексема позначає великих видів птахів родини голубиних (*Columbidae*), тоді як на маленькі види птахів цієї родини поширюється найменування *dove*. Д.-англ. назва *culfre*, суч. *culver* переходить у розряд локалізмів зі значенням ‘дикий голуб’.

Д.-англ. лексема *ganet*, суч. *gannet* у значенні ‘морський птах, олуша’ ‘*Sula*’ [25, 148] не витісняється й існує поряд із запозиченою назвою із сканд. *solan* ‘*Sula*’ у XV ст. < *sūla* ‘олуша’ [30, IX, 380], але остання вважається застарілою.

У новоанглійський період розрізняємо дві групи: I група орнітонімів, де спостерігаємо вживання запозиченої та питомої лексики на позначення одних і тих самих понять; II група орнітонімів, де відбувається розмежування значень.

Вживання питомих та запозичених орнітонімів на позначення одних і тих самих понять

Запозичений орнітонім *gallinule* < лат. *gallinula* ‘курча’, зменшувальне < *gallina* ‘курка’ + суф. *-ule* [30, IV, 27] та питомий *moorhen* [30, VI, 646] є синонімами та вживаються на позначення ‘водяної курки’ ‘*Gallinula chloropus*’. Відрізняються вони тим, що перший є науковою назвою, а наступний народною, загальноновживаною.

Питомі назви птахів *hammerhead* [24], *anvil-head* [24] вступають в синонімічні зв’язки із назвою, утвореною на базі лат. *umbretta* [30, XI, 25]. Усі назви вживаються на позначення ‘молотоголова’ та належать до одного виду ‘*Scopus umbretta*’, родини ‘*Scopidae*’. Орнітоніми різняться тим, що *hammerhead* є уживанішим, ніж наступні. А лексема *umbretta* є науковою.

Н.-англ. запозичений орнітонім *merganser* ‘крохаль’ ‘*Mergus*’ < лат. [27, II, 965] та питомий *sawbill* ‘крохаль’ ‘*Mergus*’ [30, IX, 146] вступають у синонімічні відносини із с.-англ. питомим орнітонімом *harle* ‘крохаль’ ‘*Mergus*’ [30, V, 93]. Назва *merganser* є науковою, утвореною на базі латинської. Таке найменування мотивоване звичкою птахів пірнати. Орнітонім *sawbill*

вживається більше в американському варіанті, в основі найменування – характеристика дзьоба птаха, а в основі третього синоніма лежить ознака за кольором оперення птахів.

Лексеми *lammergeyer* ‘ягнятник’ ‘*Gypaetus barbatus*’ < нім. *Lämmergeier*, < *Lämmer*, множина від *Lamm* ‘ягня’ та *Geier* ‘гриф, стерв’ятник’ [30, VI, 40] та *bearded vulture* ‘ягнятник’ ‘*Gypaetus barbatus*’ [16, 867] є дублетними, адже позначають птаха одного роду ‘*Gypaetus barbatus*’ та родини ‘*Accipitridae*’. В основу першого орнітоніма покладена ознака найменування птаха за характером їжі, тоді як в основі іншого зовнішній вигляд птаха. Перша назва дослівно означає ‘гриф, що полює на ягня’, але є неправильно інтерпретованою, бо ці птахи взагалі не здатні вполювати ягня та не харчуються ним. Тому перша лексема поступово витісняється більш точною *bearded vulture*, в основу якої покладена характеристика птаха за зовнішнім виглядом.

Розмежування значень орнітонімів-синонімів

Територіальне розмежування:

Тут виокремлено синонімічні орнітонімні назви, що розрізняються територіальним поширенням, або регіоналізми.

Запозичений орнітонім *auk* ‘гагара’ ‘*Alca torda*’ < д.-сканд. *ālka* [27, I, 127] та гібридний на позначення птаха цієї ж родини ‘*Alcidae*’ *razorbill* ‘гагара’ ‘*Alca torda*’ [30, VIII, 186], утворений за допомогою іменника *razor* ‘бритва’ < д.-франц. *razor* [30, VIII, 185] та питомого *bill* ‘дзьоб’ є синонімічними. Назви територіально розмежовані, адже перша вживається на півночі Великої Британії, а наступна на заході за даними словника К. Свона [33].

Запозичена назва *karearea* ‘новозеландський сокіл’ ‘*Falco novaeseelandiae*’ < маорі [23] та гібридна *bush hawk* ‘новозеландський сокіл’ ‘*Falco novaeseelandiae*’ [16, 380], утворена від іншомовної основи *bush* ‘кущ’ < романські мови *bosko* або лат. *boscum*, *boscus* ‘ліс’, через д.-сканд. *busk* [30, I, 1201] та питомої *hawk* ‘сокіл’ є дублетними. Перша лексема поширена переважно в новозеландському варіанті англійської мови.

Запозичений с.-англ. орнітонім *osprey* ‘скопа’ ‘*Pandion haliaetus*’ < лат. *ossifraga* [30, VII, 221] вступає в синонімічні зв’язки із н.-англ. питомим орнітонімом *fish hawk* [24], що вживається також на позначення ‘скопи’ ‘*Pandion haliaetus*’, тієї ж родини ‘*Pandionidae*’, але другий використовується в американському варіанті.

Розмежування за видом:

Запозичені орнітоніми *skua* < д.-сканд. *skúfr* (в ісл. *skúmur*) [30, IX, 156] та *jaeger* < нім. *Jäger* ‘мисливець’ [27, I, 824] вживаються на позначення ‘поморника’, що належить до роду ‘*Stercorarius*’ та родини ‘*Stercorariidae*’. Обидва розрізняються тим, що *skua* частіше вживається в Північній Америці, а найменування *jaeger* використовують на позначення менших за розміром поморників.

Синонімічними найменуваннями є орнітоніми *jabiru* ‘ябіру’ ‘*Ephippiorhynchus mycteria*’ < тупі-гуарані *jabirú* [30, V, 532] та *saddlebill* ‘сідлодзьобий ябіру’ ‘*Ephippiorhynchus senegalensis*’ [24]. Проте *jabiru* використовується на позначення американського виду птаха, а *saddlebill* вживається в Європі на позначення африканського виду цього птаха.

Отже, у словниковому складі давньоанглійського періоду співіснувала як питома, так і запозичена орнітонімна лексика, хоча перша значно перевищувала останню. Запозичення, зазвичай, витісняли питому орнітонімну лексику у зв’язку із тим, що були більш точними та лаконічними, у порівнянні із питомими найменуваннями. Але паралельно йшов процес витіснення запозичень 1) страус: латинська форма *struta* була витіснена французькою *ostruce* > сучасне *ostrich* ‘страус звичайний’ ‘*Struthio camelus*’; 2) гриф: латинська форма *ultur* ‘гриф’ була витіснена французькою *voltour* > сучасне *vulture* ‘гриф’ ‘*Gypaetus*’). З огляду на вищенаведені синонімічні ряди, можна стверджувати, що цей період відрізнявся значним поповненням словникового складу орнітонімами-синонімами. Це, в свою чергу, сприяло семантичним змінам та збагаченню словникового складу давньоанглійської мови взагалі та тематичної групи назв птахів зокрема.

У середньоанглійський період запозичується велика кількість назв птахів, зокрема із французької мови, чому сприяє ситуація білінгвізму. Внаслідок входження запозичених назв птахів витісняється значна кількість давньоанглійської орнітонімної лексики. Було засвідчено вживання витіснених питомих давньоанглійських орнітонімів у діалектах: д.-англ. *gēac* ‘зозуля’ вживається у формі *gowk* у шотландському діалекті англійської мови, в Північній Ірландії та в діалектах Йоркширу; *haeferblēte* ‘бекас’ на півночі Англії, в Шотландії та в Ірландії; *snīte* ‘бекас’ у діалектах Девонширу, Сомерсетширу, Корнуолу; д.-англ. *haegsugga* ‘лісова тинівка’ вживається у формі *heges-sugge* в Девонширі. Поява запозичень впливає на розвиток синонімії назв птахів, між якими йде боротьба, внаслідок якої: 1) боротьба між власне англійським та запозиченим словом закінчується перемогою останнього, у зв’язку з тим, що запозичена назва виявляється більш точною, ніж питома; 2) виграє запозичена лексема навіть і тоді, коли обидві назви є синонімічними, внаслідок чого зникає давньоанглійське найменування; 3) у мові зберігаються і

запозичена, і питома назви, але при цьому відбувається розмежування значень; 4) витіснення питомої назви у територіальні діалекти.

Дослідження феномену співіснування питомої та запозиченої орнітонімної лексики в новоанглійській період засвідчило, що запозичені назви здебільшого є дублетними, але вирізняються активним чи пасивним уживанням, або між ними відбувається як значеннєве розмежування за видом птахів, так і територіальна диференціація.

Діахронічний аналіз орнітонімів виявив зміни й перетворення на всіх етапах розвитку англійської мови. Йдеться про такі семантичні процеси, як витіснення, розмежування значень орнітонімів-синонімів. З'ясовано, що майже половина питомих давньоанглійських назв птахів була витіснена запозиченнями середньоанглійського періоду (53,96%). Витіснені запозиченнями давньоанглійські орнітоніми зберігаються лише в окремих діалектах.

Розглянута проблема становить чималий науковий інтерес, оскільки назви птахів є найдавнішим шаром лексики, що здавна цікавив і цікавитиме дослідників різних мов.

Список використаних джерел

1. Алексеева А. Л. Вариативность терминосистемы (на материале англоканадской терминологии орнитофауны): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Алексеева Альвина Леонтьевна. – К., 1986. – 239 с.
2. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка / Арнольд И. В. – М: Изд-во литературы на иностранных языках, 1959. – 351 с.
3. Богуцкая А. И. Наименования фауны в лексико-фразеологических единицах украинского языка (названия птиц): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / А. И. Богуцкая. – Ужгород, 1985. – 25 с.
4. Булаховский Л. А. Семасиологические этюды. Славянские наименования птиц / Л. А. Булаховский // Вопросы славянского языкознания. – Львов, 1948. – Кн. 1. – С. 153-197.
5. Булаховский Л. А. Славянские наименования птиц типа сложений (composita) / Л. А. Булаховский // Наукові записки Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. – 1948. – №2. – Вип. III. – Т. VII. – С. 51-66.
6. Булаховский Л. А. Славянские наименования птиц / Л. А. Булаховский // Мовознавство. – 1948. – Т. 6. – С. 34-66.
7. Булаховский Л. А. Морфологическая проблематика русских наименований птиц / Л. А. Булаховский // Вопросы языкознания. – 1968. – №4. – С. 100-106.
8. Гинатулин М. М. К исследованию мотивации лексических единиц (на материале наименований птиц): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / М. М. Гинатулин. – Алма-Ата, 1973. – 27 с.
9. Дробаха Л. В. Національно-культурна специфіка назв птахів в українській та німецькій мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Л. В. Дробаха. – Кіровоград, 2003. – 20 с.
10. Дубова Л. Прийоми найменування птахів у болгарській мові / Л. Дубова // Мова та історія. – 2007. – Вип. 92. – С. 107-110.
11. Дубова Л. Структурні особливості орнітонімів у болгарській мові / Л. Дубова // Мова та історія. – 2007. – Вип. 92. – С. 111-112.
12. Дубова Л. О. Птахи з чоловічою символікою в мовній картині світу болгар (на прикладі орла та сокола) / Л. О. Дубова // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2009. – Вип. 10. – С. 61-65.
13. Літвінов О. І. Давньоанглійсько-український словник: у двох частинах / О. І. Літвінов. – Луганськ: СНУ ім. Володимира Даля, 2004. – Ч.1. – 268 с.
14. Моисеева Л. Ф. Названия птиц в русском языке: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Моисеева Лилия Федоровна. – К., 1974. – 220 с.
15. Никончук Н. В. О народной орнитологической терминологии Полесья и Карпат / Н. В. Никончук // Карпатская диалектология и ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 140-165.
16. Новый англо-русский биологический словарь / [ред. О. И. Чибисовой]. – М.: Руссо, 2003. – 914 с.
17. Рукина Э. П. Структурно-семантические особенности наименований австралийской орнитофауны: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Э. П. Рукина. – К., 1976. – 34 с.
18. Сокол И. О. История формирования украинской орнитологической номенклатуры: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / И. О. Сокол. – К., 1992. – 17 с.
19. Фесенко Г. В. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів) / Г. В. Фесенко, А. А. Бокотей. – Київ – Львів, 2007. – 111 с.

20. Шарлемань М. Словник зоологічної номенклатури / М. Шарлемань. – К.: Державне видавництво України, 1927. – Ч. I. Назви птахів. – 63 с.
21. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с. : ил.
22. Anglo-Saxon Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://download.cnet.com/BosworthToller-Anglo-Saxon-Dictionary/3000-2056_4-82437.html.
23. Collins English Dictionary. – 8th ed. – HarperCollins Publishers, 2006. – 1888 p.
24. Dictionary of Bird Names and their synonyms for Birds of the World [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://weisblumlab.pharmacology.wisc.edu/Bird%20Dictionary%20.htm>.
25. Hall J. R. C. A Concise Anglo-Saxon Dictionary / John R. Clark Hall. – 4-th ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 1975. – 452 p.
26. Jobling James A. The Helm Dictionary of Scientific Bird Names / James A. Jobling. – London: Christopher Helm, 2010. – 432 p.
27. Klein E. A. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language: in 2 vol. / E. A. Klein. – Amsterdam, London, New York: Elsevier publishing company, 1967. – 1776 p.
28. Mayhew A. L. A Concise Dictionary of Middle English / A. L. Mayhew, W. W. Skeat. – Oxford: Clarendon Press, 2004. – 539 p.
29. Oxford Dictionary of the English Etymology [ed. by C. T. Onions]. – Oxford: Clarendon Press, 1967. – 1024 p.
30. Oxford English Dictionary on Historical Principles: in 12 volumes. – Oxford: Clarendon Press, 1970.
31. Strutyński Janusz. Polskie nazwy ptaków krajowych / Janusz Strutyński. – Wrocław– Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1972. – 110 s.
32. Suolahti Hugo. Die deutschen Vogelnamen. Eine wortgeschichtliche Untersuchung / Hugo Suolahti. – Straßburg: Karl J. Trübner, 1909. – 471 p.
33. Swann H. Kirke. Dictionary of English and Folk-names of British Birds / H. Kirke Swann. – London: Witherby & Co, 1913. – 266 p.
34. Wright Joseph. The English Dialect Dictionary [Електронний ресурс] / Joseph Wright. – Режим доступу: <http://www.archive.org/details/cu31924088038389>.

Summary. *Synonymy of borrowed names of birds and interrelation between borrowed and specifically English names of birds in historical perspective is studied in this paper and changes under the influence of loan-words are analyzed. Synonymous processes of substitution and differentiation of meanings of ornithonyms-synonyms are investigated.*

Key words: *loan-words, ornithonym, substitution, differentiation of meanings, synonymy.*

УДК 821.111-313.2

Ю.А. Жаданов

ОСОБЕННОСТИ ПОЭТИКИ АНТИУТОПИИ К. XX – Н. XXI В.В.

Розглядаючи процеси зародження і розвитку в XX столітті жанру негативної утопії, автор статті особливу увагу приділяє трансформації проблематики і поетики антиутопічного роману. На прикладі творчості письменника другої половини XX століття (У. Гібсон) проводиться аналіз нових тенденцій у розвитку жанру в зіставленні з класичною антиутопією (Замятін, Хакслі, Оруелл).

Ключові слова: *позитивна утопія, негативна утопія, поетика роману, антиутопія, дистопія, кіберпростір, віртуальна реальність.*

В художественном осмыслении возможного будущего человечества XX век внес значительные коррективы: преобладающая ранее традиция позитивной утопии сменяется ярко выраженным антиутопическим мировосприятием.

Первая половина прошлого века прошла под знаком антиутопии / дистопии, когда происходило переосмысление утопической традиции сквозь призму реализованной утопии, в результате чего возник классический образец жанра: Замятин – Хаксли – Оруэлл, что в свою очередь (после выхода романа Дж. Оруэлла “1984”) породило мысль об исчерпанности жанра и

невозможности его дальнейшего развития. Большинство фундаментальных исследований по проблемам негативной утопии, как в отечественном, так и зарубежном литературоведении касаются, как правило, творчества трех вышеназванных классиков жанра (Дж. Кейтеб, Б. Ланин А. Любимова, Г. Морсон, О. Павлова, О. Сабина, В. Чаликова, А. Чамеев). Так, по мнению польского исследователя утопии Е. Шацкого, научные знания о сегодняшнем дне дистопии “весьма недостаточны: историки утопий обычно заканчивают своё изложение негативными утопиями первой половины XX века” [4, 178]. Современные тенденции в развитии антиутопической литературы в отечественном литературоведении также пока находятся вне сферы широкого научного интереса.

Новая эпоха (вторая половина XX и начало XXI в.в.), по нашему мнению, ознаменовалась очередным (посторуэлловским) этапом в развитии жанра, основными чертами которого стали отсутствие единого подхода в решении утопических проблем, отказ от единого канона жанра, наличие различных поэтологических подходов при воссоздании возможных миров будущего.

Целью данной статьи является рассмотрение специфики антиутопии второй половины XX – начала XXI в.в., выявление её поэтологических особенностей на примере творчества Уильяма Гибсона.

Вопреки мрачному прогнозу о смерти жанра после выхода бессмертного романа Оруэлла, подытожившего полувековой этап развития антиутопии, литература негативной утопии во второй половине XX века продолжила свое развитие, более того обогатилась новыми жанровыми разновидностями (экотопия, практопия, социальная фантастика, апокалиптика, постапокалиптика, феминистская дистопия, таймпанк, киберпанк, пост-киберпанк и др.).

Негативная утопия рассматриваемого периода, прежде всего, существенно расширила проблематику произведений. От доминирующей темы тоталитаризма, прошедшей красной нитью через романы-антиутопии первой половины XX века, – к разнообразию тематического решения извечного антиутопического конфликта Личности и Социума: проблема сохранности книжно-духовного человеческого наследия (“451 градус по Фаренгейту” Р. Брэдбери), проблема свободы личности (“Механический апельсин” Э. Бёрджесса), проблема взаимоотношений искусственного разума и человека (“Нейромантик” У. Гибсона), маскулинное и фемининное противостояние в обществе (“Рассказ Служанки” М. Этвуд), проблема сближения конфликтующих миров в планетарном масштабе (“Обездоленные” У. Ле Гуин). И это лишь малая толика, так сказать верхушка айсберга, тех проблем, которые поднимают авторы современных антиутопий. И дело здесь в том, по-нашему мнению, что жанр романа-антиутопии оказался наиболее удачной формой отражения индивидуально-авторского восприятия и художественного воплощения злободневных проблем вчерашнего, сегодняшнего и завтрашнего дня. В свою очередь, расширение проблематического уровня современных антиутопических романов не могло не повлиять на коренное обновление и трансформацию поэтологических характеристик произведений негативной утопии. Среди многообразия современных писателей антиутопической направленности нами выбран Уильям Гибсон, автор, представивший миру действительно выдающиеся творения, но и явившийся родоначальником новой жанровой разновидности негативной утопии.

Современный американский писатель Уильям Форд Гибсон (Gibson) (род. 1948) – признанный вдохновитель и наиболее яркий представитель движения “киберпанк” (“кибернетика”+ “панк”), вылившееся в литературе в поджанр научной фантастики, изображающий общества будущего, в основе которых высокоразвитые компьютерные и информационные технологии. “Encyclopaedia Britannica” называет Гибсона “...ведущим американским и канадским писателем..., создателем т.н. киберпанка, направления в научной фантастике, показывающего противостоящего культурному истеблишменту антигероя, попавшего в дегуманизированное технологически высокоразвитое общество” [5, 459].

Ключевым произведением писателя стал “Нейромантик” (“Neuromancer”, 1984), принесший Гибсону славу и признание. Роман был воспринят читателями не только и не столько как художественный текст, а как некий духовный месседж, принесший новое мировоззрение и мироощущение человека в мире. С лёгкой руки Уильяма Гибсона в литературный мир прочно вошли понятия “киберпространство” (cyberspace) и “виртуальная реальность” (virtual reality). Гибсоновская концепция киберпространства (термин создан самим Гибсоном и означает симулированную компьютером реальность) дала мощный толчок развитию литературы этой направленности. Отныне компьютерная виртуальная реальность обрела подлинную и долгую жизнь в литературе и кинематографе задолго до появления интернета. Заслуженный успех первого романа “Нейромантик”, удостоенного трёх самых престижных литературных премий в области фантастики (Хьюго, Ньюбела и имени Филиппа Дика), подтолкнул писателя к созданию трилогии о “киберпространстве”, в которую кроме “Нейромантика” вошли романы “Граф Зеро” (“Count Zero”, 1986) и “Мона Лиза загнанная” (“Mona Lisa Overdrive”, 1988). Гибсон становится не просто знаменитым, он превращается в своего рода гуру, к мнению которого прислушиваются,

каждому слову которого придают особый смысл, в полной мере понятный только посвящённым. Нам кажется, что успех первого романа Гибсона был предопределён где-то свыше: человек, которому было суждено продолжить традиции Дж. Оруэлла в литературе, рождается в 1948 году, когда смертельно больной автор “1984” заканчивает своё гениальное творение, а дата выхода первого успешного романа Гибсона, определившего всю его последующую творческую деятельность прочно ассоциируется в нашем сознании с великим романом Дж. Оруэлла. Трилогия о “киберпространстве” изображает мир дистопии ближайшего будущего, после ограниченной III Мировой войны. У Оруэлла масштабная, перманентная война является фоном всего романа. Таким образом, можно говорить о некой литературной преемственности, когда мир Гибсона является как бы продолжением оруэлловского мира.

Действительно, роман основателя киберпанка имеет много общего с предшествующей антиутопической традицией и, в тоже время, является новым явлением в развитии жанра. На уровне *проблематики*: если родоначальник жанра Е. Замятин опытно-экспериментальным путём создаёт общество возможного бесчеловечного будущего (общество реализованной утопии), О. Хаксли обеспокоен проблемой бездуховности в грядущем идеальном мире, Дж. Оруэлл стремится предупредить человечество о смертельной опасности тоталитаризма в ближайшем будущем, то прямой наследник их идей, современный исследователь проблемных зон всё еще болеющего человеческого сообщества У. Гибсон усматривает угрозу личности, но не со стороны государства (как это было у вышеупомянутых писателей), а со стороны современных компьютерных технологий и сверхмощного компьютерного разума. *Главная тема* романа – описание искусственного интеллекта, удаление его скрытых ограничений, чтобы стать чем-то более совершенным, когда искусственный интеллект становится разумным представителем сети. Таким образом, *проблематика* произведения Уильяма Гибсона, с одной стороны, близка традиционной антиутопии первой половины XX века, с другой стороны, отражает последние тенденции мировой истории, остро реагирует на новые опасности, грозящие человечеству конца второго – начала третьего тысячелетий.

Изменённая проблематика приводит к трансформации *поэтологического* уровня. Так традиционный для классической антиутопии *конфликт* между Личностью и Системой у Гибсона перерастает в конфликт между Личностью и Машиной, а высокотехнологическое общество будущего выступает лишь фоном этого конфликта.

Одной из отличительных поэтологических характеристик антиутопии первой половины XX века является то, что изображение нового общества подается во всей полноте, идеальное государство представлено как система. Подобное мы встречали у Замятина, Хаксли, Оруэлла. Тотальная технологизация и компьютеризация в романе Гибсона “Нейромантик” предстает как законченная система, охватывающая все стороны человеческого бытия, закабалившая человека полностью, лишившая его права выбора. Таким образом, *главной идеей* романа “Нейромантик” явилась идея существования человека в эпоху высоких компьютерных технологий, когда человек перестает быть “мерилом всех вещей”, когда тотальная компьютеризация и технологизация жизни становится безусловной нормой. Задача разоблачения подобного страшного будущего сказалась на своеобразии *проблематики* и *поэтики* романа “Нейромантик”, определила *композиционное построение* произведения, потребовала введения особого *хронотопа*, придала особую напряженность *сюжету*, существенно повлияла на своеобразие *образной системы*.

Замятин, Хаксли, Оруэлл строят свои романы как художественно-философское осмысление возможности реализации утопических проектов. Гибсон изображает общество, в котором мучительные поиски человечеством лучшего, совершенного образа жизни остались где-то в прошлом: в постапокалиптическом обществе Гибсона люди просто пытаются выжить. Художественность, как и в романах предшествующей антиутопической традиции, возникает на основе романного конфликта. Конфликт строится на взаимоотношениях главного героя Кейса с окружающим миром. Романная проблематика реализуется в конфликтной ситуации: личность и социум, выходящий на уровень философско-художественного осмысления Природы, Человека, Истории.

Сюжетное построение романа также задано идейно-тематической направленностью. Причем сюжет раскрывается не только как система событий, составляющая содержание действия, а как история становления, развития характера и обновленного самосознания главного героя, переданная в конкретных событиях. Повествование имеет скачкообразный характер. Автор не дает целостной, последовательной картины жизни героя. Он рисует лишь важнейшие, определяющие ее моменты. Но от этого повествование не становится усеченным и ущербным, ибо недостающие части мы с легкостью восстанавливаем по мелким замечаниям, разбросанным в тексте и, таким образом, обретаем целостное впечатление о происходящем. Но, благодаря такому приему автора, сюжет не превращается в монотонный перечень событий, следующих одно за другим, точно воспроизводящих жизнь героя. Сюжету намеренно и осознанно придана повышенная динамика, характеризующая убыстрившийся темп жизни современного человека.

Для сюжета антиутопии первой половины XX века были характерны обязательные элементы: история любви главного героя, разговор конфликтующей личности с главным лицом в идеальном обществе будущего, смерть (духовная или физическая) главного героя (или героев). Это стало своего рода визитной карточкой классической антиутопии. Уильям Гибсон, как преемник этой традиции творчески подходит к художественной реализации этих положений: какие-то из них используются автором, но в изменённом виде, какие-то опускаются, как например, с обязательной смертью главного героя в конце романа. У Гибсона Кейс не только не гибнет, но и одерживает определённую моральную победу.

Как известно, главную нагрузку художественного воплощения идей автора несет на себе *система образов*. Новаторство Гибсона отразилось в создании оригинальной системы образов. Так, главный герой – Кейс (англ. – “случай”) – ярко выраженный антигерой: наркоман и хакер киберпространства (“Кейс грезил инфопространством, жил только ради восторженного бестелесного странствования в мнимой реальности” [1, 10]), но именно таковым может быть герой (по мысли автора) этого странного общества будущего. Отличительной особенностью системы образов, созданной Гибсоном, является не только наличие экзотических и колоритных персонажей, но и то, что героями американского фантаста становятся не только люди, но и компьютерный гений, перманентно оживляемый разум давно умершего человека, представители иных цивилизаций. Все это многообразие различных персонажей гармонично соединены в общем полотне произведения и их взаимоотношения создают тот самый неповторимый гибсоновский мир.

Надо отдать должное творческой фантазии автора: его мир имеет оригинальный и неповторимый колорит. Этому, во многом, способствует особый *хронотоп* произведения. Как известно, на современном этапе с изменением восприятия времени и пространства конструирование пространственно-временной картины мира в художественном тексте обнаруживает определённую тенденцию к усложнению.

В романах Уильяма Гибсона функционирует особый хронотопический комплекс, построенный в тесной связи с жанровой формой (киберпанк) и мировоззрением автора. Поэтому проблему хронотопа в художественных произведениях писателя можно рассматривать как одну из важнейших аспектов художественного своеобразия поэтики лидера киберпанка, а выявление специфики хронотопа в художественном пространстве У. Гибсона как особого художественного отражения авторского мировидения.

Своеобразие *художественного пространства* романа “Нейромантик” обусловлено непосредственной связью с центральным конфликтом добра и зла, Личности и Искусственного Разума (ИР). Постапокалиптический мир Гибсона разделён в соответствии с новым экономическим, транскорпоративным делением мира и в соотношении со сторонами света. Так, восток (Япония) у него в большинстве случаев ассоциируется с новым культурным, экономическим и научным центром, запад – Мурашовник (США), место ностальгических воспоминаний главного героя и прозорливого прогноза автора о возможной утрате в ближайшем будущем Соединёнными Штатами своего лидирующего положения в мире. В *системе хронотопа* романа Гибсона можно выделить *два типа пространства* – реальное и виртуальное, внешнее и внутреннее, участвующие в моделировании романного пространства. Реальное (внешнее) пространство – это пёстрый мир постапокалиптических городов Японии и США, космический мир околоземных станций с переселенцами, высокотехнологический мир будущего, где человек (как всякий механизм) почти сравнялся с машиной по возможности замены практически любой части тела. Специфика внешнего пространства явственно проступает уже с первой страницы романа, являясь дополнительной текстуальной характеристикой “технологичности” этого мира будущего, где даже “небо над портом было цвета экрана телевизора, настроенного на пустой канал” [1, 3]. Виртуальное (внутреннее) пространство – это, прежде всего, киберпространство, матрица (прототип современного интернета, но с большими возможностями и риском), в тоже время, это и пространство памяти, сновидений, внутренних монологов главного героя Кейса. Таким образом, подход к организации художественного пространства Гибсона основан на привлечении различных типов пространства, каждое из которых наполнено определенной смысловой нагрузкой.

Художественное время в “Нейромантике” подчиняется, во-первых, гибсоновской концепции мироздания постапокалиптического общества и, во-вторых, законам антиутопического романного жанра. У Гибсона возможно существование космического и земного времени; синхронизация событий, происходящих в различных местах; отсутствие прямого соответствия между реальным временем (временем автора и читателей) и временем киберпространства (несколько месяцев виртуального времени может соответствовать трём-четырем минутам реального времени).

Подводя итоги настоящего исследования, мы приходим к следующим выводам: 1) жанр антиутопии во второй половине XX – н. XXI в.в. активно развивается, пополняется новыми жанровыми разновидностями;

2) в киберпанке наблюдается значительное расширение проблематического и поэтологического уровней негативной утопии, что выводит развитие жанра на качественно новый этап существования;

3) в ближайшие десятилетия продолжится преобладание негативных утопий в общем потоке утопической литературы.

В дальнейшем планы автора статьи входит исследование других жанровых разновидностей современной антиутопии.

Список использованных источников

1. Гибсон У. Нейромантик / У. Гибсон [пер. с англ. Е. Летова, М. Пчелинцева] – М.: Аст; СПб.: Terra Fantastica, 2000. – 317 с.
2. Павлова О. Метаморфозы литературной утопии: теоретический аспект / О. Павлова. – Волгоград, 2004. – 390 с.
3. Чаликова В. Утопия и свобода / В. Чаликова. – М.: В.-Вимо, 1994. – 184 с.
4. Шацкий Е. Утопия и традиция / Е. Шацкий. – М.: Прогресс, 1990. – 456 с.
5. Britannica настольная энциклопедия: В 2-х т. / [Encyclopedia Britannica Inc.] – М.: АСТ-АСТРЕЛЬ, 2006. – Т. 1. – 1158 с.

Summary. Considering the processes of formation and development in the twentieth century the genre of negative utopia, the author of the article emphasizes on transformation of the problem and the poetics of the antiutopia novel. On the example of the writer of the second half of the twentieth century (W. Gibson), the new trends have been analyzed in the development of the genre in comparison with the classic dystopia (Zamyatin, Huxley, Orwell).

Key words: a positive utopia, a negative utopia, poetics of the novel, antiutopia, dystopia, a cyberspace, a virtual reality.

УДК 811(477=14):81'06(045)

Ю.В. Жарікова

СТАТУС РУМЕЙСЬКОЇ МОВИ

У статті наводяться причини та наслідки переселення румеїв та урумів з Криму до Надазов'я у XVIII ст., а також пояснюється походження їхніх етнонімів. Окреслюється сучасний стан розвитку мовного різновиду, яким розмовляють сучасні румеї і аргументуються переваги надання йому статусу мови згідно з основними положеннями Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин.

Ключові слова: мова та діалект, румейська мова, Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин.

Румейська мова – це мова греків-румеїв, які поселилися на південному сході України у другій половині XVIII ст. Згідно з Кючук-Кайнарджийським мирним договором, яким закінчилася чергова війна між Російською та Османською імперіями, турки були змушені залишити Кримський півострів, де вони панували майже три століття, а окуповане російськими військами Кримське ханство було визнане незалежним від обох держав. На початку 1779 року Катерина II прийняла рішення про виселення з Криму кримських християн для того, щоб економічно послабити Кримське ханство, лишивши його значної частини ремісницького та землеробського населення, яке ще й мало послужитися колонізації завойованого Росією Північного Надазов'я, звільнивши кращі землі півострова для царської казни. Судячи з пільг, яких вимагали собі від російського уряду переселенці, переселення не було добровільним [12, 87-89]. Цю акцію, при проведенні якої половина переселенців загинула в дорозі, здійснив полководець О.В. Суворов [3, 283-285]. Грекомовні румеї та тюркомовні уруми, яких виїшло з Криму близько 18 тисяч осіб, поселилися між річками Берда й Мокрі Яли на заході та Кальміусом на сході. Заснованим тут селищам переселенці давали імена залишених ними в Криму рідних сіл. Урумами були засновані села Бешево, Богатир, Камар, Карань, Керменчік, Старий Крим, Ласпа, Мангуш та Улакли. Румеї заснували села Каракуба, Константинополь, Сартана, Стила, Урзуф, Чердакли, Чермалик, Мала Янісоль та Ялта. Велику Єнісоль заселили румеї та уруми. На наш погляд, слід детальніше

зупинитись на питанні про етноніми *урум* та *румей*. Етнос маріупольських греків поділяється на грекомовних румеїв та тюркомовних урумів. В.А. Бушаков доводить, що походження етноніма *румей* пов'язане зі Східною Римською імперією, адже Крим входив до її складу. Він акцентує увагу на тому, що “термін *ромей* був не стільки етнічним, скільки конфесійно-політичним, позначаючи християн, підданих християнської імперії” [2, 16-17].

Щодо етноніма *урум* І.С. Пономарьова висловлює такі припущення: “походження його пов'язане з терміном *рум*, який впровадили турки-мусульмани (сельджуки) для позначення жителів Османської імперії, які сповідували православ'я і спілкувалися грецькою мовою. Греки, які розмовляли тюркською мовою, набули екзоетноніма *уруми*” [11, 14]. О.М. Гаркавець теж наголошує на тому, що “самоназви *румей* і *урум* мають спільне походження – від назви Візантії як нового Риму й столиці Східно-Римської імперії *Ρώμη* – Рим. У побуті, а в 20-і роки також і офіційно, українською й російською мовами румеїв називають *греко-еллінами* або *еллінами*, а урумів *греко-татарами*. В обох випадках підкреслюється, що перші розмовляють грецькою мовою й тому є власне греками, а другі розмовляють мовою, близькою до кримськотатарської, й не є власне греками” [4, 6-7].

Метою статті є окреслення сучасного стану розвитку румейської мови та визначення її статусу в українському мовознавстві.

Дослідники, які вивчають сучасний стан румейської мови, наголошують на тому, що за кілька століть або, навіть, десятиліть вона може стати мертвою. Останнім часом йде інтенсивний процес мовної асиміляції румеїв. Рідною мовою володіє здебільшого старше покоління віком від 50 років. Молодь переважно користується російською мовою в усіх сферах життєдіяльності. Саме тому необхідно застосовувати заходи щодо збереження румейської мови. Нині склалася парадоксальна ситуація: з одного боку, пошавився інтерес самих носіїв мови до її вивчення, підвищилась національна самосвідомість, а з іншого – спостерігається лінгвістична та навчально-методична незабезпеченість.

Румейську мову, на наш погляд, слід віднести до грецької групи індоєвропейської сім'ї мов. Існують різні точки зору щодо її статусу. Ряд дослідників (К.Ф. Журавльова, І.І. Соколов, Д.С. Спірідонов т. ін.) вважають її діалектом новогрецької мови, але, з іншого боку, А.О. Білецький, Т.М. Чернишова, а також дослідники з Санкт-Петербурзького університету на чолі з М.Л. Кісілієром виокремлюють румейську як самостійну мову. Т.М. Чернишова зауважувала, що “кримськорумейські наріччя нині настільки відрізняються від будь-якого з новогрецьких діалектів і мають так багато особливостей у лексиці та граматичній будові мови, що їх вже не можна називати діалектом румейської мови, а слід вважати самостійною мовою, найближчим родичем новогрецької мови” [1, 77].

В. Маньчак справедливо вказує на те, що досі не існує об'єктивного критерію, який би дозволив відокремлювати діалект від мови. Займаючись питаннями етногенезу протягом багатьох років, він дійшов висновку, що найповільніше у мові розвиваються не фонетика та флексія, як вважають багато лінгвістів, а саме лексика [9, 144]. З огляду на те, що 20 % лексики румейської мови складають тюркізми та 15 % є запозиченнями зі слов'янських мов, згідно з дослідженнями Є.І. Царенка [14, 130-133], очевидно, наскільки румейська мова різниться від новогрецької саме у лексичному складі. Це дозволяє припустити, що румейська є найближчим родичем грецької мови і, знов наголосимо, відноситься до грецької групи індоєвропейської сім'ї мов.

Загальновідомо, що мова маріупольських греків неоднорідна. Кожне наріччя має свої особливості, здебільшого, у фонетиці, а також різниться у лексичному складі та у деяких морфологічних формах. Дослідниками було запропоновано декілька класифікацій діалектів румейської мови, але загальноприйнятою залишається класифікація І.І. Соколова та Д.С. Спірідонова, які виокремили п'ять діалектних груп. Наведемо її:

1. Урзуф – Ялта – урзуф-ялтинський діалект.
2. Великий Янісоль – Стила – Константинопіль – великоянісольський діалект.
3. Нова Каракуба – Велика та Стара Каракуба – Бугас – новокаракубський діалект.
4. Сартана – Чермалик – Македонівка – сартанський діалект.
5. Мала Янісоль – Ново-Янісоль – Чердаклі – малоянісольський діалект [1, 76-77].

З огляду на те, що виокремлення будь-якої самостійної мови вимагає визначення мови-еталону, тобто який саме варіант мови є літературним, а який слід вважати її діалектом, пропонуємо за мову-еталон взяти сартанську групу. Наведемо декілька аргументів: по-перше, селище Сартана є найбільшим за кількістю жителів центром компактного проживання румеїв; по-друге, загальноприйнятою мовою румейських письменників став саме сартанський діалект. Більшість з них були його мешканцями – Л.Н. Кір'яков, А.А. Шапурма, Е.В. Хаджинов, А.Я. Балджи т. ін.; по-третє, у селищі функціонує грецький театр під керівництвом М.Г. Гайтан (всі вистави ставляться виключно румейською мовою), у 1935 р. був створений грецький фольклорний ансамбль “Сартанские самоцветы”, який ставав лауреатом багатьох

конкурсів та фестивалів, відома в Україні та за кордоном співачка Т.А. Каца багато пісень співала румейською мовою. Отже, наведені аргументи дають підставу стверджувати, що саме селище Саргана є потужним центром розвитку румейської мови та культури і саме сарганський діалект слід вважати літературним варіантом румейської мови.

Крім того, В.В. Харабет у своїй післямові до “Російсько-румейсько-новогрецького словника” Л.Н. Кір’якова слушно зауважує, що “поява, відродження та розвиток грецької літератури поставили перед її представниками проблему загальної мови та письма. Як засвідчили час та природний хід подій у культурному житті маріупольських греків, проблема мови та письма знайшла своє вирішення у творчому співіснуванні у літературі місцевих діалектів. Найбільш розповсюдженою літературною мовою стає сарганський діалект (сартаньютку), який найповніше представлений у поезії” [13, 321].

Було доведено, що в основі формування румейської мови була середньогрецька мова, яка склалась у Візантійську добу. Наявність у мові реліктів давньогрецьких діалектів пояснюється відірваністю кримських еллінофонів від основного етнічного масиву грекомовного населення, тобто це явище було обумовлене острівним розвитком мови у середньовічній Тавриці, а також після переселення у Надазов’я [1, 77]. Прихильники “діалектної” версії походження румейської мови всі її наріччя відносять до понтійського діалекту або до одного з північногрецьких діалектів. Але М.Л. Кісілієр у своїй статті “Про походження румейської мови” спростовує цю версію, навівши багато розбіжностей у фонетиці, морфології та синтаксисі [7, 156 – 164].

Слід погодитись з думкою про те, що основою формування румейської мови була середньогрецька мова, але потім вона зазнала значного впливу з боку тюркських мов у кримський період, а також запозичила багато елементів (у лексиці та фразеології) з російської та української мов у надазовський період. І.А. Корелов стверджує, що “в результаті схрещення мов можуть виникати й треті мови, які відрізняються від схрещуваних і можуть мати ті або інші особливості, у тому числі – структурні, які відсутні у мовах, що перетинаються” [8, 142]. Саме такий випадок маємо з румейською мовою.

Дослідники з Санкт-Петербурзького університету, які упродовж кількох років досліджували стан румейської мови у грецьких селищах, з’ясували, що самі румеї сприймають свою мову як “ту, що має низький статус у порівнянні з російською та новогрецькою. Румейська часто описується носіями мови як “поганий” варіант літературної мови” [6, 112]. Під літературною вони розуміють новогрецьку мову. Очевидно, що така оцінка носіями мови не дасть можливості її розвитку та збереженню. Дивним є те, що самі румеї прикладають багато зусиль для збереження своєї культури та традицій, а ось мова, яка є головним ідентифікатором самотності народу, нехтується. Слід пам’ятати що “мова – то серце народу: гине мова – гине народ” [10, 43]. Ще у 1990-х р.р. Л.Д. Якубова наголошувала на тому, що “мова приазовських греків, як і будь-яка інша, була неповторним явищем загальнолюдської культури. Вона пройшла довгий, тернистий шлях разом із своїм носієм і відображала його складну й цікаву минувщину. На жаль, небагато людей, і особливо тих, що мали реальний вплив на її подальшу долю, розуміли це” [15, 90-91].

Отже, необхідність визначення статусу румейської мови в українському мовознавстві є очевидною. На сьогодні, статус саме мови давав би їй багато переваг. Європейська Хартія, прийнята Радою Європи 5 листопада 1992 р., є юридичним інструментом, створеним для захисту й підтримки регіональних або міноритарних мов. Деякими з основних принципів дії цієї Хартії є наступні: а) передбачення належних форм і засобів викладання і вивчення мов меншин на всіх відповідних рівнях; б) сприяння здійсненню наукових досліджень в галузі регіональних мов або мов меншин в університетах та аналогічних установах; в) передбачення в рамках системи початкової освіти викладання відповідних мов меншин як складову частину учбової програми, а також забезпечення можливості вивчення цих мов як окремих дисциплін університетської або іншої вищої освіти; г) у разі необхідності створювати і розвивати та фінансувати перекладацькі та термінологічні дослідницькі структури т. ін. [5]. Отже, виконання хоча б цих вимог уможливило б “виживання” румейської мови серед значної кількості мов, що використовуються у Надазов’ї. Позитивною стороною Хартії є зростання культурної активності носіїв міноритарних мов. Вона пробуджує інтерес до мови, літератури, історії в середовищі самих меншин. Розвивається їхня самосвідомість, а це важлива передумова виживання міноритарної мови. Важливо підкреслити, що румейська має претендувати саме на статус мови, а не діалекту, оскільки діалекти не є об’єктом захисту Хартії, статус регіональної мови виявляється значно вигіднішим.

Список використаних джерел

1. Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.) / М.А. Араджиони. – Симферополь : Издательский Дом “Амена”, 1999. – 132 с.

2. Бушаков В.А. Етноніми, похідні від назв держав (до семантичної типології етнонімів) / В.А. Бушаков // Сходознавство. – 2010. – № 49-50. – С. 11-24.
3. Возгрин В.Е. Исторические судьбы крымских татар / В.Е. Возгрин. – М. : Мысль, 1992. – 446 с.
4. Гаркавец О. Уруми Надазов'я: історія, мова, казки, пісні, загадки, прислів'я, писемні пам'ятки / О. Гаркавец. – Алма-Ата: Український культурний центр, 1999. – 624 с.
5. Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин: Страсбург, 5 листопада 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_014
6. Кисилиер М. Лингвистическая и этнокультурная ситуация в греческих сёлах Приазовья / М. Кисилиер, Ф. Елоева, Е. Перехвальская и др. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2009. – 443 с.
7. Кисилиер М.Л. О происхождении румейского языка / М.Л. Кисилиер // Индоевропейское языкознание и классическая филология: материалы чтений, посвященных памяти профессора И.М. Тронского. – СПб, 2006. – С. 156-164.
8. Корелов И.А. Теория языковых контактов (на материале исследования процесса формирования и эволюции базисных уровней структуры языка урумов Закавказья) / И.А. Корелов // Греки Украины: История и современность. – Донецк, 1991. – С. 136-146.
9. Маньчак В. О балто-славянских отношениях / В. Маньчак // Балто-славянские исследования. – М.: Наука. – 1987. – С. 142-147.
10. Огієнко І. Історія української літературної мови / Упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик. – [2-е вид., випр.]. – К.: Наша культура і наука, 2004. – 436 с.
11. Пономарьова І.С. Грки Приазов'я: етнонаціональні процеси в аспекті трансформації традиційної культури : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня доктора істор. наук : спец. 07.00.05 “Етнологія” / І.І. Пономарьова. – К., 2007. – 32 с.
12. Секиринский С.А. Из этнической истории Крыма и Северной Таврии (вторая половина XVIII – начало XX в.) // С.А. Секиринский. – 1988. – № 4. – С. 87-97.
13. Харабет В.В. Послесловие к словарю “Введение в историю языка мариупольских греков” / В.В. Харабет // Русско-румейско-новогреческий словарь. – 1999. – С. 319-322.
14. Царенко Е.И. Румейско-тюрско-восточнославянское лексическое взаимодействие в условиях Донбасса / Е.И. Царенко // Греки Украины: История и современность. – Донецк, 1991. – С. 128-135.
15. Якубова Л. Еллінізація приазовських греків (середина 20-х – 30-ті роки) – мовно-культурний аспект / Л. Якубова // Записки Історико-філологічного Товариства Андрія Білецького. – 1998. – № 2. – С. 87-95.

In the article the reasons and consequences of the migration of Rumei and Urum to Azov region in the XVIII century are presented and the origin of their ethnonyms is explained. The current state of development of linguistic variety spoken by Rumei is pointed. The advantages of upgrading it to language according to main principles of the European Charter for Regional or Minority Languages are argued.

Keywords: language and dialect, the Rumeic language, the European Charter for Regional or Minority Languages.

УДК 811.161.2+81'373

В. Л. Іващенко

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ЕНАНТІОСЕМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ЗА КРИТЕРІЯМИ “ПРИЧИНА – НАСЛІДОК”, “ДІАХРОНІЯ – СИНХРОНІЯ”, “РІВЕНЬ МОВИ”

У статті розроблено й описано типологічні різновиди енантіосемії в українській мові за критеріями “причина – наслідок”, “діахронія – синхронія”, “рівень мови”. Зазначено типологічні різновиди енантіосемів, які вимагають свого подальшого дослідження.

Ключові слова: енантіосемія, типологізація, типологічний різновид енантіосемії.

Енантіосемія – доволі неоднорідне явище, різноаспектність і багатогранність якого пояснює той факт, що в мовознавстві існує чимало праць, у яких у той чи той спосіб описано окремі різновиди енантіосемії (енантіонімії) як лінгвістичної універсалії, зокрема це праці В. І. Шерцля,

Л. О. Булаховського, К. Абеля, Л. І. Клімової, Г. В. Яцківської, О. М. Соколова, Л. Є. Безсонової, Н. Н. Плющ, Т. О. Федоренко, В. І. Говердовського, О. Х. Жаркової [2; 6; 8, 24–25; 12; 15, 46–47; 18, 61–123; 21; 22; 24; 25, 75; 13; 16, 91, 95–96].

Сьогодні цю проблему на матеріалі різних мов частково вивчають О. О. Тараненко, В. М. Цоллер, Є. О. Балаликіна, М. Ю. Бродський, О. П. Єрмакова, В. С. Червоножка, Б. Т. Ганеєв, О. Д. Шмельов, Н. І. Бойко, В. О. Дорда, М. М. Донець, О. В. Маркасова [1, 178–179; 3; 4; 5, 6–15; 7, 9–14; 9, 17–20; 10, 41–42; 11; 14, 353–354; 17, 158–159; 19; 20, 6–9; 23, 58].

Однак кваліфікація енантіосемії як лінгвістичної універсалії вимагає систематизації напрацьованого матеріалу шляхом віднаходження того чи того різновиду таких структур та включення їх у єдину систему класифікаційної парадигми основних типів енантіосемії. Ураховуючи попередній досвід наукових пошуків, спробуємо систематизувати розрізнені й неузгоджені між собою класифікаційні різновиди енантіосемії (енантіонімії). Відтак диференціюємо типологічні різновиди енантіосемії за кількома критеріями.

I. Причина – наслідок мовних змін: **первинна – вторинна енантіосемія**. У цій дихотомії цілком виправданим є використання терміна *прамовний енантіонім* [7, 10], або *енантіосем*, у кореляції з терміном *вторинний енантіонім (енантіосем)*.

1. **Первинна енантіосемія** (є причиною мовних змін, коли одне первісно енантіосемічне, або семантично дифузне, слово розділяється на два в результаті різних фонетичних модифікацій або словотворчих процесів), напр.:

· *псл. *-outei* визнають спорідненим із *лит. aũti* “взувати і роззувати”, яке в результаті приєднання префіксів *ap-* і *iš-* семантично розпалося на *ap-aũti* “взуватися” і *iš-aũti* “роззуватися”. В українській мові у словах із коренем *-ути / -увати(ся)* в окремих говірках зберігся префікс *об-*, а в літературній мові поширився префікс *вз-* (< *вѣз-*), що поступово втратив своє первісне значення, внаслідок чого відбувся перерозклад його морфологічної структури: початкова частина *в-* ототожнилася з давнім префіксом *вѣ-*, а *з-* стало сприйматися як частина кореня (звідси – *взувати, роззувати* тощо) [ЕСУМ (1), 368];

· *псл. kopěsь* “початок, кінець” (пор. із *слн. kónec* “кінець; початок; ціль; нитка”) – похідне від *kopъ* або *kopь* “тс.”, яке в результаті фонетичних змін перетворилося на **četi* “починати”, а фонетично незакономірна форма *кінець* замість *конець* виникла під впливом форм типу *кінця* (< **коньця*) з закономірним *i* (< *o*) у новому закритому складі [ЕСУМ (2), 447];

2. **Вторинна енантіосемія** (є результатом мовних змін, коли в семантичній структурі того самого слова в процесі його розвитку з’являється поляризація сем, семем, конотем, що продукує полісемію мовного знака – слова, морфеми, графеми, фразеологізму, стійкої сполуки, речення тощо), напр.:

· у семантичному просторі відонімної назви *псл. *korlǫь*, що виникла на основі власного імені володаря франків Карла Великого (двн. *Karl*, 768–816) [ЕСУМ (3), 39] й відповідно первісно вживалася у значенні “титул монарха, а також особа, що має цей титул” з часом відбувається поляризація значень на *перен., розм., позит.* “про чоловіка, що вирізняється особливою принакністю, манерами тощо” (*король танго*), “про того, хто є першим, найкращим з-поміж інших, хто досяг досконалості в чому-небудь” (*король казок [про Г.Андерсена], король вальсів [про І.Штрауса], король рок-н-ролу [про Е.Преслі]* та ін.) і *перен., розм., негат.* “про великого монополіста в якій-небудь галузі промисловості або торгівлі” (*нафтовий король, газетний король, текстильні королі, королі одягу, королі капіталу*); *крим.* “ватажок злочинної групи” (*королі злочинного світу*), “той, хто утримує притон злочинців”, а також внутрішньосемемна імпліцитна поляризація, зокрема в значенні *перен.* “про кого- або що-небудь, що сильно вирізняється з-поміж інших, собі подібних, якимись якостями [як позитивними, так і негативними] або в якому-небудь аспекті [як позитивному, так і негативному]” (*король наркотиків [про героїн], король полів [про арахіс], місцевий король [про лідера якого-небудь колективу]*) [СТС, 298; СУЖС, 186; ВТСУМ, 576];

· на основі первісного значення лексеми *укр. авторитет* “загально визнане значення, вплив, поважність (особи, організації, колективу, теорії і т. ін.)”, запозиченої з німецької мови через польське посередництво, що походить від *лат. auctōritas* “влада, вплив, воля” [ЕСУМ (1), 44], розвинулося два протилежних значення: *позит.* “про особу, що користується впливом, повагою, заслугоує повного довір’я” і *негат. (крим.)* “досвідчений злодій, який має авторитет у своєму середовищі, може впливати на інших, здатний очолити злочинну групу” [СУЖС, 32; ВТСУМ, 8].

II. Мовна система – **мовна (внутрішньомовна) енантіосемія**, яку диференціюємо:

1.1. За критерієм діакронії – синхронії: **діакронна / історична – синхронна енантіосемія**. Знаходить вияв у двох типологічних різновидах:

1.1.1. **Внутрішньомовна діакронна / історична енантіосемія** (розвивається в системі однієї мови, розкриваючи зміни значення слова до протилежного, які відбуваються з плином часу) виявляється у двох напрямках:

· слово змінило своє значення на протилежне, напр.: *лат. hostis* початково “чужинець, гість”, пізніше “ворожий чужоземець; ворог (особливо батьківщини)” [ЕСУМ (1), 517]; *укр. гонор* у старовину означало “честь, гідність” (*Польща запалала, Панки сказалися ...Кричать: “Гонору слово, дарма праця! Поганець!”* – Т. Шевченко), у теперішньому значенні – “перебільшене уявлення про власну гідність; чванливість, пиша” (*Весь його шляхетський гонор піднявся з самого дна, кипів, клемотів у його душі.* – І. Нечуй-Левицький) [ЖЗУЕ, 143];

· слово набуло нового протилежного значення, зберігаючи своє первісне значення, напр.: *укр. слава* “широка популярність як свідчення загального схвалення, визнання чийось заслуг, таланту, доблесті; доблесні діла, героїчні подвиги” (пор. первісно *псл. slava* “слава, хвала”) і “несхвальна думка про чийсь дії, вчинки; безчестя, ганьба” [ЕСУМ (1), 44, 517; ВТСУМ, 8].

1.1.2. Внутрішньомовна синхронна енантіосемія (виявляється в системі однієї мови, розкриваючи зміни значення слова до протилежного, які збігаються в часі, відбуваються паралельно). Напр., відоме на слов’янських теренах слово *зубр* (*псл. zobrz*), уживане первісно лише в значенні “дикий кабан, вепр” [ЕСУМ (2), 282], і в українській, і в російській мовах паралельно розвиває полярні значення: *перен., розм., негат.* “про того, хто вперто дотримується відсталих, реакційних поглядів, переконань тощо”, “консервативно налаштована людина”; *крим., ірон.* “високопоставлений функціонер, який не відзначається кмітливістю” (*А нині живі “зубри” святкують ювілеї, випускають під це діло блазеньким державним коштом грубезні томи.* – Дзеркало тижня, 04.10.2003) і *перен., розм., позит.* “про того, хто має великий досвід, знання в якійсь ділянці, відіграє керівну роль де-небудь” (“зубри” *західної журналістики*) [СТС, 245; СУЖС, 159; ВТСУМ, 482].

1.2. За мовнорівневим статусом (поляризація семантики на всіх мовних рівнях): лексична – фразеологічна – граматична (словотвірна – морфологічна) – комбінована енантіосемія. Відповідно доречним буде використання термінів *енантіолексема (енантіосемема / енантіосем), енантіофразема* [5; 20], *енантіограмема* [5], *енантіоморфема* [1]. Для розгляду цього явища на фразеологічному рівні мовної організації на тлі загального терміна *енантіофразема* видається актуальним упровадження дихотомії *фразеологічний енантіосем – фразеологічний енантіонім*.

1.2.1. Лексична енантіосемія (виявляється на лексичному рівні мовної організації як поляризація зовнішньої форми слова і його лексичного значення, сем у межах того самого лексичного значення, лексичних значень у семантичній структурі слова):

а) *власне лексемна* (поляризація форми і змісту в цілому), напр.: *веселик* “фольклорна назва журавля весною, коли цей птах прилітає з вирію” (за повір’ям, той, хто у цей час скаже “журавель”, буде цілий рік журитися) [ЖЗУЕ, 78];

б) *семна* (поляризація сем, коли у тому самому або в різних значеннях слова розвивається антисемність), напр.: *байбарак* “чоловічий або жіночий верхній одяг” [ЕСУМ (1), 104; ВТСУМ, 56];

в) *семемна* (поляризація семем, або значень, у слові), напр.: *пучина* “глибока драговина на болоті” і “нерівномірне підняття ґрунту на поверхні дороги внаслідок промерзання”; *круча* “високий стрімкий берег; урвище”, “крута, майже прямовисна гора” і “глибоке місце в річці” [ВТСУМ, 593, 1191].

1.2.2. Фразеологічна енантіосемія (виявляється на фразеологічному рівні мовної організації як антифразис, поляризація форми і змісту, елементів змісту або компонентів форми):

а) *власне фраземна* (поляризація форми і змісту в цілому), напр.: *тільки (хіба, лиш) пташиного молока нема (немає, не вистачає, бракує)* “абсолютно все є (про повний достаток, заможне життя)” [ФСУМ (2), 546];

б) *семна* (поляризація сем як елементів змісту), напр.: *їдять мухи [з комарами]* [зі сл. *вас, його, її*] *жарт.* “уживається для вираження задоволення, захоплення чим-небудь” – *лайл.* “уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, роздратування, досади і т. ін.” [ФСУМ (1), 514];

в) *семемна* (поляризація семем як елементів змісту), напр.: *лайл. бери [вже] його (її, їх) лиха година* “уживається для вираження великого незадоволення з приводу чого-небудь” – “уживається для вираження мимовільної згоди з чим-небудь; нехай буде так” [ФСУМ (1), 176]; *держати (тримати) хвіст бубликом (трубою)* “бути впевненим у собі, бадьорим; вірити в свої можливості, не падати духом” – “бути самовпевненим; бундючитися, не рахуватися з іншими” [ФСУМ (1), 230];

г) *онімна* (поляризація компонентів форми як у кореляції з відповідними елементами змісту, так і безвідносно до неї), напр.: *переплутувати (плутати) / переплутати праведне з грішним* “змішувати все *хороше* і *погане*, протилежне; неправильно розуміти що-небудь” [ФСУМ (2), 620]; *одна нога тут, а друга там* “уживається для вираження наказу, прохання або обіцянки дуже швидко сходити, збігти і т. ін. куди-небудь” [ФСУМ (2), 553].

1.2.3. **Граматична енантіосемія** (виявляється на рівні словотвірних, морфологічних та синтаксичних одиниць, категорій, форм):

а) **власне граматична** (виявляється на рівні граматичних значень, коли один мовний знак, або одна словоформа, поєднує протилежні граматичні значення):

– у дієслів – поєднання в одному слові доконаного й недоконаного виду, зокрема в двовидових дієсловах (напр., *ламінувати док. і недок.* “покрити / покривати папір, картон і т. ін. вологонепроникним шаром синтетичної речовини, синтетичною плівкою” [ВТСУМ, 605]), перехідності й неперехідності (напр., *керувати – неперех.* “спрямовувати процес, впливати на розвиток, стан чого-небудь”, “спрямовувати діяльність кого-, чого-небудь; бути на чолі когось, чогось; давати вказівки, розпорядження”, “бути керівником установи, організації, відділу тощо”, “спрямовувати чий-небудь учинки, дії” і *перех.* “правити волами, кінями тощо”, “спрямовувати що-небудь кудись, до чогось” [ВТСУМ, 536]);

– в іменників – поєднання в одному слові однини й множини (напр.: у звертанні, “на Ви”, коли 2-а ос. одн. спеціально замінюється 2-у ос. мн.; у т. з. авторському *ми*, коли 1-а ос. мн. вживається замість 1-ї ос. одн.), чоловічого й жіночого родів, зокрема в іменників спільного роду (напр., *розм. вереда, розм. непосида, гуляка, забіяка, зневажл. базіка, розм. білоручка, верховода*);

б) **словотвірна** (виникає на рівні словотвірних значень та словотвірних типів, які за тих самих словотвірних зв'язків виражають протилежні значення):

– **афіксальна** (зумовлена поляризацією словотвірного значення афікса на тлі лексичного значення твірного слова, тобто коли афікси беруть опосередковану участь в антонімічному протиставленні мотиваторів) “**префіксальна** (напр., у слові *забиратися* префікс *за-* увиразнює семантику двох протилежних напрямків руху “куди “звідки” / “заходити, заїжджати куди-небудь далеко; опинятися десь” “відходити, від’їжджати звідкись, куди-небудь” [ВТСУМ, 375]: *Вони йшли далі і далі, забирались у холодний і непривітний глиб верховинних лісів* (М. Коцюбинський); “*То по своїм ділам? знову допитується Книш, не второпавши, чого се Рубець у губернію забрався* (П. Мирний) і *Соцький наказав, щоб усі забирались з кріпості, бо надходить вечір* (А. Хижняк); *Ще сеї самої ночі всі Слопи забралися з свого місця* (І. Франко)); **суфіксальна** (напр., у слові *розм. невдаха* “людина, якій не щастить у чому-небудь або яка робить щось не так, як треба” [ВТСУМ, 748] суфікс *-(а)х* актуалізує поляризовану семантику носія ознаки “чоловічий – жіночий рід”; пор. семантику суфікса *-ник* (вживається лише в основах іменників чоловічого роду) і *-ниця* (використовується лише в основах іменників жіночого роду) у словах: *розм. невдатник*, -а, ч. “те саме, що *невдаха*” і *розм. невдатниця*, -і. “жін. до *невдатник*” [там само]);

– **онімна / енантіосемія складних слів** (зумовлена лексико-семантичною поляризацією складних слів, утворених способом осново- та словоскладання) “**комполітна** (напр., *активно-пасивний, висхідно-низхідний, гіпероло-параболічний, гіркувато-солодкий, чорно-білий* [ГОССС, 13, 38, 44, 56, 274]), **юкстаполітна** (напр., *батько-мати, присл. волею-неволею, мажор-мінор, мажор-мінорний* [ГОССС, 23, 44, 130]);

в) **морфологічна** (виникає на рівні морфологічних одиниць):

– **морфемна** (виникає на рівні морфем – енантіоморфем “як вияв їх поляризації), напр., поляризований префікс *за-* у дієсловах доконаного виду в одних випадках актуалізує семантику “початок дії”, в інших “кінець дії”, пор.: *забасувати* “почати басувати (про коней)”, *розм. заахкати* “почати ахкати”, *забелькотати / забелькотіти* “почати белькотати / белькотіти”, *завередувати* “почати вередувати” і *заасфальтувати* “покрити асфальтом”, *зал. забаластувати* “покрити залізничне полотно баластом”, *заощити* “просочити або протерти що-небудь воском” та ін. [ВТСУМ, 374, 375, 379, 381].

1.2.4. **Комбінована енантіосемія** (виявляється в поєднанні кількох різновидів енантіосемії / енантіонімії): лексико-словотвірна “лексико-граматична.

а) **лексико-словотвірна** (виникає на рівні словотвірних значень та словотвірних типів, які за тих самих словотвірних зв'язків за допомогою певних морфем виражають протилежні і словотвірні, і лексичні значення), напр.: префікс *не-* у слові *недобрий* указує не лише на відсутність доброти, а й на наявність злості. Пор., також: *неважкий* (поляризація *важкий – легкий*), *неголосний* (поляризація *голосний – тихий*), *невисокий* (поляризація *високий – низький*) та ін.

б) **лексико-граматична** (граматичне протиставлення, що виявляється як семантична поляризація або поєднання протилежних значень у межах однієї форми), напр.:

– у іменників – поєднання абстрактності й конкретності, напр.: семантична структура слова *талант* у результаті метонімічного перенесення ознаки “видатні природні здібності людини; хист, обдаровання; здібність до чогось, уміння робити щось” на суб’єкт “людина з видатними природними здібностями” [ВТСУМ, 1428] поєднує у собі лексико-граматичну розрядність

абстрактності й конкретності (пор.: *він має талант і він талант*); наявність двох граматичних форм у іменника із нейтралізованим значенням істот та неістот, напр.: *досліджувати мікроби і мікробів*.

Отже, різноаспектність і багатоаспектність вияву енантіосемії засвідчує, що перед нами дійсно мовна універсалія, яка вимагає глибокого дослідження. Розроблена в статті типологія – це лише фрагмент загальної типології енантіосемії, яка вимагає подальших досліджень у цьому аспекті. Зокрема вимагають доопрацювання ще такі типологічні різновиди енантіосемії: власне граматична (передусім віднаходження цього явища у прикметників та дієприкметників); частиномовна (віднаходження прикладів поєднання в одному слові ознак різних частин мови; транспозиції); синтаксична (в модальних значеннях, суб'єктно-об'єктних відношеннях та відношеннях мети й причини); діалектна; нейтральна та раціонально-оцінна; номінативна; мовленнева (контекстуальна, текстова); конотативна (власне емоційно-оцінна, стилістична), амбівалентна, оказіональна, риторична; повна або часткова; комбінована, зокрема лексико-синтаксична тощо.

Список використаних джерел

1. Балалыкина Э. А. Словообразовательная энантисемия в кругу смежных явлений // Русский язык: исторические судьбы и современность: Сб. тезисов междунар. конгресса 13–16 марта, 2001 г. – М.: МГУ, 2001. – С. 178–179.
2. Бессонова Л. Е. Глагольная префиксальная энантисемия в русском языке: фвтореф. дисс... канд. филол. наук: 10.02.01 / Днепропетровский госун-т. – Днепропетровск, 1983. – 25 с.
3. Бойко Н. І. Експресивна енантіосемія в сучасній українській літературній мові // Наука і сучасність: Зб. наук. пр. НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К.: Логос, 1999. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 170–180.
4. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: проблеми семантики і функціонування: фвтореф. дисс... докт. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. – К., 2006. – 36 с.
5. Бродский М. Ю. Энантисемия как переводческая проблема // Перевод и межкультурная коммуникация: Мат-лы II научн.-практич. конф. – Екатеринбург: Ин-т междунар. связей, 2001. – С. 6–15.
6. Булаховский Л. А. Введение в языкознание. – М.: Просвещение, 1954. – Ч. II. – 173 с.
7. Ганеев Б. Г. Первоначальная энантисемия и диффузность в языке // Вестник Оренбургского гос. ун-та. – 2003. – № 4. – С. 9–14.
8. Говердовский В. И. Коннотемная структура слова. – Харьков: Выща школа, 1989. – 95 с.
9. Донець М. М. Історія та лінгвістичний статус поняття “енантіосемія” // Вісник Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. – 2008. – Вип. – 53. – № 798. – С. 17–20.
10. Дорда В. О. Аксиологічні аспекти студентського сленгу США // Вісник СумДУ. – 2006. – № 11(95). – Т. 2. – С. 39–43.
11. Ермакова О. П. Существует ли в русском языке энантисемия как регулярное явление? Вспоминая общую этимологию начала и конца // Логический анализ языка. – М.: Индрик, 2002. – С. 61–68.
12. Жаркова Е. Х. Энантисемия лексико-грамматического и словообразовательного типа в кругу смежных явлений (на материале имен существительных русского языка): Автореф. дисс... канд. филол. наук: 10.02.01 / Университет дружбы народов. – М., 1988. – 14 с.
13. Климова Л. И. Антонимические значения полисемичных слов в современном русском языке: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – М., 1975. – 22 с.
14. Маркасова Е. В. Риторическая энантисемия в корпусе русского языка повседневного общения “один речевой день” // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По материалам ежегодн. междунар. конф. “Диалог”. – М.: РГГУ, 2008. – Вып. 7 (14). – С. 352–356.
15. Плющ Н. Н. Слово у мові і мовленні (явище мовленневої енантіосемії) // Культура слова. – 1988. – Вип. 34. – С. 45–47.
16. Соколов О. М. Про дієслівну енантіосемію в російській та болгарській мовах // Проблеми слов'язнавства. – 1980. – Вип. 21. – С. 90–97.
17. Тараненко О.О. Енантіосемія // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 158–159.
18. Федоренко Т. А. Энантисемия в современном украинском языке: Дисс... канд. филол. наук: 10.02.02 / Институт языковедения им. А. А. Потебни АН УССР. – К., 1989. – 159 с.
19. Цоллер В. Н. Эмоционально-оценочная энантисемия в русском языке // Филологические науки. – 2000. – № 4. – С. 56–65.
20. Червоножка В. С. Енантіосемія в сучасній болгарській мові: Автореф. дисс... канд. філол. наук. – К.: 10.02.03 / Інститут української мови НАН України, 2002. – 20 с.

21. Шерцль В. И. О словахъ съ противоположными значеніями (или о такъ называемой энантиосеміи) // Филологическія записки. – 1883. – Вып. V–VI. – С. 1–39.
22. Шерцль В. И. О словахъ съ противоположными значеніями (или о такъ называемой энантиосеміи) (Окончаніе) // Филологическія записки. – 1884. – Вып. I. – С. 41–84.
23. Шмелёв А. Д. Когнитивные и коммуникативные источники энантиосемии // Когнитивные стили коммуникации. Теории и прикладные модели: Докл. междунар. конф. 20–25 сентября 2004 г., Крым, Партенит. – Симферополь: Изд-во ТНУ им. В.И.Вернадского, 2004. – С. 57–59.
24. Яцковская Г. В. Энантиосемия в современном немецком языке: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – М., 1977. – 16 с.
25. Abel C. Uber den Gegensinn der Urworte. – Leipzig: Verlag von Wilhelm Friedrich, 1884. – 65 s.

Список скорочень лексикографічних джерел

- БНАУС – Балла М. І. Новий англо-український словник. – К.: Чумацький шлях, 2000. – 700 с.
- ВЕЮС “ Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка. – К., 2007. – 991 с.
- ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2007. – 1736 с.
- ГОССС – Головацук С. І. Орфографічний словник складних слів української мови. – К.: Наукова думка, 2008. – 287 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.
- ЖЗУЕ – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
- КЕСК – Корінний М. М., Шевченко В. Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. – К.: Україна, 2003. – 384 с.
- НУНС – Новий німецько-український, українсько-німецький словник. – К.: Вид-во А.С.К., 2004. – 1024 с.
- СТС – Солганик Г. Я. Толковый словарь. Язык газеты, радио, телевидения. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – 749 с.
- СУЖС – Ставицька Л. Український жаргон. Словник. – К.: Критика, 2005. – 496 с.
- СУСМ – Словник українського сакрального мистецтва / За ред. М. Станкевича. – Львів: Інститут народознавства НАНУ, 2006. – 287 с.
- ЦЭСРЯ – Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. – К.: Радянська школа, 1989. – 511 с

The article proposes and describes the typical variations in the Ukrainian language enantiosemy criteria “cause – consequence”, “diachrony – synchrony”, “the level of language”. Marked typological variations enantiosemy that require their further investigation.

Key words: *enantiosemy, typology, typological variety enantiosemy.*

УДК 812373.46

І.А. Казиминова

АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНОМУ ТЕРМІНОЗНАВСТВІ

У статті подано аналітичний огляд мовознавчих праць, присвячених вивченню мовної особистості як представника певного соціального інституту. Розглянуто проблеми мовленнєвої взаємодії в різних сферах комунікації, особливості комунікативних стратегій і тактик різних видів дискурсу, специфіку дискурс-категорій тощо.

Ключові слова: *дискурс, когнітивно-дискурсивне термінознавство, мовна особистість, фахова мова, мовленнєві стратегії і тактики.*

Антропоцентричний напрям у сучасних когнітивно-дискурсивних дослідженнях представлений працями, в яких вивчається мовна особистість як представник певного соціального інституту й продуцент мови спеціального призначення (МСП), яка є об'єктом вивчення у термінознавстві, а також прагмалінгвістичні особливості мовлення представників певних

соціальних інститутів. Як зазначає О. О. Селіванова, “між комунікантом та способом комунікації спостерігається взаємний зв’язок: дискурсні можливості особистості прогнозують спосіб організації, породження дискурсу, що, в свою чергу, передбачає реалізацію певних ознак комунікантів. Особистість комуніканта є, з одного боку, сталою ознакою комунікації, з іншого, вона динамізується, корегуючись інтенціями, інтерпретацією, способом дискурсу, його типом” [15, 138]. На антропоцентричність як іманентну характеристику тексту вказує О. П. Воробйова [1].

Проблема типології мовних особистостей, що традиційно поділяються на мовців та адресатів (Н. Д. Арутюнова), активно досліджується в сучасному українському мовознавстві. В основу типологічних класифікацій учені кладуть різні ознаки. Зокрема, в одній із перших праць, де подано оригінальну класифікацію мовних особистостей, їхня типологія базується на ознаці мовленнєвої інертності: “Відповідно до психологічного та лінгвосоціотичного підходів виділяються два протилежні типи мовних особистостей – поняттєво-логічний та асоціативно-художній. Поняттєво-логічний тип характеризується логічною, структурною організованістю та логічно аргументованим змістом і побудовою дискурсу. <...> Асоціативно-художній тип мовної особистості характеризується асоціативним способом формування висловлювань та дискурсу, образністю, використанням метафор, порівнянь, синонімічних рядів, повторів-відлунь (різновиди – словесно-асоціативний, образно-усталений, егоцентричний та альтер-егоцентричний)” [13].

О. М. Гніздечко, розглядаючи специфіку мовленнєвої поведінки автора на матеріалі англійського наукового лінгвістичного дискурсу, залежно від ступеня дотримання / недотримання риторичних норм англійської мовної комунікації виділяє авторитарний та неавторитарний типи мовної особистості. Авторитарна мовна особистість схарактеризована дослідницею як така, що бере на себе відповідальність за викладене шляхом свідомого / несвідомого порушення риторичних норм англійського наукового дискурсу. В мовленнєвій реалізації вона обирає жорстку лінію поведінки, в рамках якої виділяють стратегію категоричної незгоди автора з метаавтором і стратегію оцінної інтерпретації пізнавальної діяльності останнього. Для неавторитарної мовної особистості, за даними проведеного дослідження, типовим є дотримання принципу мовленнєвої ввічливості, що реалізується через використання м’якої / гнучкої дискурсивних стратегій. Спрямовані на дотримання норм мовленнєвого етикету, в англійському науковому лінгвістичному дискурсі вони подаються як стратегія неупередженого переказу та / або стратегія пошуку загального порозуміння і реалізуються за допомогою спеціальних мовленнєвих тактик [3, 14].

Як антропоцентр професійного дискурсу визначає мовну особистість І. А. Колеснікова [7]. Когнітивний підхід у його аналізі, на думку дослідниці, дозволяє інтерпретувати мовну особистість як його координатора на противагу постструктуралістській парадигмі дискурсу (М. Фуко, Р. Барт, П. Серіо), у якій задекларовано децентрованість, імперсональність суб’єкта, панування мови над людиною, її пасивний статус. І. А. Колеснікова класифікує типи адресантів у професійному дискурсі на підставі такої домінуючої ознаки, як фахова компетентність мовця. “Характер професійної діяльності мовної особистості детермінований рівнем її фахової компетенції: високий (науковий сектор), середній (виробничий сектор), достатній та нульовий (навчальний сектор). <...> Рівень фахової підготовки мовця детермінований вектором його діяльності (теоретична / практична) [Там само, 11]. Відповідно до ступеня імперсональності автора у спеціальному тексті визначено такі рівні “присутності” мовця в ньому: 1) гіперактивний (нестандартність презентації спеціальної інформації; суб’єктивний вибір одиниць номінації; тяжіння до оригінальності; введення у текст чужостильових формальних / структурних фрагментів; використання креативних засобів номінації); 2) нормативний, або нейтральний (уживання кодифікованих терміноодиниць, дотримання норм літературної мови і відповідних стильових параметрів; незначний ступінь імперсональності адресанта; використання адаптованих до норм мови іншомовних запозичень); 3) редукований, що наближається до нормативного (часткове знеособлення адресанта; відсутність чи незначна кількість емоційно забарвлених одиниць); 4) індіферентний (рецесивність позиції адресанта та оцінки адресата; модельованість, стандартність тексту, механічне перенесення у текст іншомовних професійних назв, зокрема з порушенням літературної норми); 5) нульовий (абсолютна чи наближена до абсолютної імперсональність адресанта, відсутність креативних засобів номінації). Різнопланові ознаки покладено в основу виділення типів адресантів: індивідуальний, колективний, актуальний (актуалізований у певному тексті), неактуальний (імперсональний), невідомий, конкретний, узагальнений, ексклюзивний (зачинатель чи засновник нової науки, галузі знань, школи), VIP-адресант (корифей, класик), дистанційований та віртуальний [Там само.]

Дискурсивну, мовну і комунікативну особу учасників навчально-педагогічної взаємодії аналізує в своєму дисертаційному дослідженні А. Р. Габідулліна. Парою, яка корелює в межах статусно-орієнтованого навчально-педагогічного дискурсу, є пара “вчитель-учень”, чия

дискурсивна особистість виявляється в певній типізованій освітній ситуації [2, 13]. На думку дослідниці, взаємодія партнерів зі спілкування вибудована в площині таких її видів: соціально-статусної ролі (учень-вчитель), ситуативної ролі (той, хто запитує – той, хто відповідає), виду діяльності (наприклад, “учень – учень” у процесі навчальної співпраці в мікрогрупах). Усі види взаємодії комунікантів у навчально-педагогічній ситуації часто переплетені й інтегровані за домінування одного з них. Комуніканти грають постійні соціальні ролі, зумовлені правилами навчально-педагогічного спілкування. Ці ролі А. Р. Габідулліна визначає як асиметричні, хоча й визнає, що в останні десятиріччя спостерігаємо тенденцію до скорочення дистанції між учителем та учнем. Спираючись на праці Т. М. Дорожкіної [4], дослідниця подає типологію дискурсивних особистостей школяра-адресанта, виокремлюючи такі типологічні різновиди представників цього різновиду інституційного спілкування: 1) *homo skribens “currente calamo”* (букв. “людина, що пише побіжним пером”) – школяр, який часто створює текст необдуманно й швидко, не має чіткої цільової установки й концепції, що наперед визначає невідповідність основним вимогам цілісності, зв’язності, інформативності, завершеності навчального тексту; 2) *scriptor* (“переписувач”) – школяр, який володіє законами побудови тексту, однак основний зміст запозичує з якого-небудь джерела; 3) *compiler* (“який не додає від себе”) – школяр, який органічно поєднує думки й оцінки, почерпнуті з різних джерел, у текстове ціле, забезпечуючи його стильову єдність; 4) *autor* (“той, що спирається на авторитети, але викладає власні думки”) – найвищий тип автора-учня, який володіє законами текстової діяльності і вміє актуалізувати в своєму мовленнєвому витворі зв’язок із претекстом (науковим, художнім тощо) за допомогою різних прийомів; 5) *homo sui generis* (“своєрідний”) – школяр, який вирізняється самобутністю складу (даром слова), виявляє задатки філологічної обдарованості [2].

Комплексний аналіз мовної особистості із позицій когнітивно-дискурсивної парадигми проведено в монографії Л. Л. Славової [17]. Дослідниця визначає мовну особистість як культурно специфічний когнітивно-дискурсивний інваріант, який реалізується в різних дискурсивних умовах. Таке розуміння дозволило авторці залучити до аналізу культурні, когнітивні та дискурсивні чинники. В основу типології мовної особистості покладено: соціальні та індивідуально-психологічні особливості мовної особистості, які зумовлюють її вербальну поведінку; особливості вербальної поведінки, які виявляють її соціальні та індивідуально-психологічні риси; лінгвориторичні та лінгвостилістичні характеристики; когнітивний стиль; дискурсивні вияви мовної особистості. Авторка визначає дві групи стратегій, до яких удаються політики – це кооперативні (сприяють гармонізації сторін) та конфронтативні (позначені мовленнєвою агресією) стратегії. Когнітивно-дискурсивні стратегії (саморепрезентація, пряма ідентифікація, самозахист, ототожнення, підсилення, ухиляння та консолідація), за спостереженнями дослідниці, спрямовані на активацію концептуальної структури адресата, що зумовлює певну організацію дискурсу, а також вибір і розподіл номінативних одиниць [Там само, 286–287].

Другим важливим напрямом дискурсивних антропоцентричних досліджень є вивчення мовленнєвих актів / стратегій / тактик / жанрових форм у зв’язку з комунікативними потребами мовної особистості, оскільки “мовна особистість реалізується у певному властивому їй стратегічному й тактичному комплексі, який передбачає наявність набору різнорівневих мовних засобів, необхідних для створення текстів” [18, 4].

Однією з перших спроб аналізу впливу соціального статусу мовця на семантико-прагматичний зміст дискурсу можна вважати дисертаційну працю К. С. Серажим [16]. Вивчаючи дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору, дослідниця доходить висновку, що дискурсивні можливості мовної особистості (семіотичного, когнітивного та мотиваційного плану) зумовлені застосуванням репрезентаційної та / чи наративної стратегій побудови дискурсу з певною комунікативною метою [Там само, 15].

Основні засоби семантико-прагматичної організації дискурсивної інформації та їхню роль у моделюванні адресантом оцінної інтерпретації головних концептів дискурсу на матеріалі іспаномовного суспільно-політичного дискурсу визначено Н. М. Поповою. Дослідниця з’ясує причини варіативності викладу дискурсивної інформації та визначає ефективні засоби її впливу на масову свідомість, проаналізувавши у межах суспільно-політичного дискурсу індивідуальні стилі короля Іспанії Хуана Карлоса I та провідних іспанських політиків, а також установлює особливості промови та інтерв’ю як інформаційно-переконувальних жанрових форм суспільно-політичного дискурсу [12, 2–3].

Неориторичний підхід до аналізу дискурсу застосовано в дисертаційному дослідженні Г. Л. Рябокони. Цей підхід, на відміну від адресат-орієнтованого, герменевтичного підходу, розвиває адресант-орієнтовані традиції, базуючись на яких, можна моделювати стратегії / тактики побудови автором / -ами певного різновиду інституційного дискурсу, його плану змісту (семантики) та плану повідомлення (прагматики). Обравши об’єктом дослідження британський

парламентський дискурс, Г. Л. Рябоконт досліджує інвентар одиниць мовленнєвих дій, використання яких у цьому різновиді дискурсу утворює закритий перелік прагмалінгвістичних стратегій / тактик побудови плану повідомлення, що містять, відповідно, прагмалінгвістичні стратегії / тактики типових учасників – спікера, парламентаря, відповідача. Запропоновано поняття узагальнених дискурс-портретів основних учасників британського парламентського дискурсу, яке доповнює положення каузально-генетичної теорії дискурс-аналізу на основі опису вживаних ними адресант-ідентифікувальних, адресат-ідентифікувальних, кортеж-ідентифікувальних і код-ідентифікувальних дискурс-категорій [14, 18].

Ураховуючи те, що центральне місце у будь-якій комунікативній ситуації належить людині, соціальну роль якої визначають як роль інституційного суб'єкта, Р. Є. Пилипенко в дисертації, присвяченій економічному інституційному просторові Німеччини, подає його антропоцентричну інтерпретацію. Основними мовно-культурними характеристиками мовця в галузі інституційної економіки вчений вважає такі: ідентифікаційні та статусні формули, використовувані для акцентування європейської ідентичності економіста; класифікатори економічних значень; епістемічну лексику; номінації суб'єктивної думки у формі об'єктивного факту або істини. У галузі професійного спілкування економістів дослідник наголошує на важливості оцінної функції, яка відображена в низці раціональних, моральних, естетичних і емоційних значень із метою прямого або прихованого сугестивного впливу на свідомість мовців [11, 32]. Характеризуючи мовну особистість журналіста, спеціалізацією якого є економічні питання, Р. Є. Пилипенко відзначає такі її особливості: вживання слів іншомовного походження, ключових слів, слоганів, міжкультурних кліше, оцінних слів, економічних метафор. Це дозволяє схарактеризувати провідну тенденцію розвитку інституційного комунікативного простору в межах антропоцентричної інтерпретації – відображення кризових настроїв німців та метафоричне осмислення економічних реалій, пов'язане з високою семіотичністю цих кризових явищ [Там само].

У дисертаційному дослідженні І. А. Юшковець, присвяченому вивченню комунікативних стратегій і тактик політичного дискурсу канцлерів ФРН, наголошено на тому, що посилення уваги до феномена мовної особистості дає можливість дослідникам усвідомити не лише важливість проблем опису власне мовної структури, але й значущість завдань усебічного дослідження цього феномена. З метою виявлення та опису комунікативних стратегій і тактик у політичному дискурсі канцлерів ФРН у роботі виявлено семантичні та прагматичні характеристики політичного дискурсу канцлерів ФРН; виділено комунікативні стратегії і тактики, які забезпечують кооперативну мовленнєву діяльність у політичному дискурсі повоєнної Німеччини; встановлено типові мовні засоби для реалізації виділених стратегій і тактик у політичному дискурсі канцлерів ФРН, а також описано індивідуальні способи вербальної й невербальної комунікації кожного канцлера ФРН [18, 15–16].

Низку праць присвячено проблемам мовної особистості у сфері судової комунікації [5; 6; 8; 9; 10]. Зокрема, О. В. Дьомкіна вивчає мовленнєву взаємодію під час судового засідання крізь призму використання мовленнєвих стратегій, вибір яких зумовлений статусно-рольовими позиціями комунікантів, інституційною та формальною структурою засідання: стратегії топікального та формального контролю, стратегії запиту інформації та стратегії корекції інформації, що дозволяє зробити дослідниці висновок про притаманну мовленню суддів Верховного Суду США авторитарність, основними маркерами якої є вживання певних прагматичних типів речень для здійснення контролю за мовленнєвою поведінкою комунікантів із нижчим соціальним статусом (директиви, інтерогативи-імперативи), вживання імперативних форм дієслів для моделювання гіпотетичних ситуацій, егоцентричність дискурсу тощо [5, 4–6].

У дисертаційному дослідженні О. Ю. Діюмідової проаналізовано особливості професійного юридичного мовлення шляхом вивчення еволюції стратегій і тактики переконання в російському судовому дискурсі XIX – першого десятиріччя XXI ст. Одним із аспектів роботи є теоретичне обґрунтування моделі й термінологічного апарату дослідження судового переконувального дискурсу [6, 3]. О. В. Красовська в окремих розділах своїх праць вивчає мовленнєву поведінку судді, відзначаючи такі її характеристики, як авторитарний стиль спілкування, некооперативна стратегія й інструментальна агресія [8, 202–218; 9, 6].

Проведений огляд мовознавчих праць, присвячених аналізу мовної особистості в межах інституційного дискурсу / фахових мов, дозволяє засвідчити увагу сучасної лінгвістики до таких аспектів зазначеної проблеми: типологічні характеристики мовної особистості і статусно-рольових позицій комунікантів; дискурсні можливості мовної особистості, а також опис комунікативних стратегій і тактик в окремих різновидах інституційного дискурсу.

Список використаних джерел

1. Воробйова О. П. Текстовые категории и фактор адресата / О. П. Воробйова. – К.: Вища школа, 1993. – 199 с.

2. Габідулліна А. Р. Навчально-педагогічний дискурс: категоріальна структура та жанрова своєрідність (на прикладі шкільного предмета “російська мова”): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 – російська мова / А. Р. Габідулліна / Національна академія наук України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2010. – 40 с.
3. Гніздечко О. М. Авторизація наукового дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англomовних статей сучасних європейських та американських лінгвістів): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови [Електронний ресурс] / Київський національний лінгвістичний університет / О. М. Гніздечко. – К., 2005 – 20 с. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/inode/3020.html>.
4. Дорожжина Т. Н. Учебно-творческий дискурс в сфере письменной коммуникации: формирование языковой личности человека пишущего: Дис. ... доктора пед. наук / Т. Н. Дорожжина. – Уфа, 2006. – 376 с.
5. Дьомкіна О. В. Прагмалінгвістичні особливості мовлення суддів Верховного Суду США: Автореф. ... дис. канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка / О. В. Дьомкіна. – К., 2010. – 20 с.
6. Діомідова О. Ю. Еволюція стратегії і тактики переконання у сфері судової діяльності: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 – російська мова / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди / О. Ю. Діомідова. – Харків, 2010 – 20 с.
7. Колеснікова І. А. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні параметри професійного дискурсу [Текст]: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.15 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Інститут філології / І. А. Колеснікова. – К., 2009. – 32 с.
8. Красовська О. В. Судова комунікація: прагматичний і соціокультурний аспекти: Автореф. ... дис. доктора філол. наук: 10.02.02 – російська мова / Київський національний університет імені Тараса Шевченка / О. В. Красовська. – К., 2011. – 34 с.
9. Красовська О. В. Судова комунікація / О. В. Красовська. – К.: Реферат, 2008. – 347 с.
10. Красовская О. В. О речевой коммуникации в судебной практике: учеб. пособие / О. В. Красовская. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 126 с.
11. Пилипенко Р. Є. Інституційний комунікативний простір Німеччини (фахова мова економіки): Автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка / Р. Є. Пилипенко. – К., 2007. – 40 с.
12. Попова Н. М. Сучасний іспаномовний суспільно-політичний дискурс: лінгвопрагматичний аспект [Текст]: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.05 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка / Н. М. Попова. – К., 2004. – 20 с.
13. Прожогіна І. М. Мовленнєва інерція в спонтанному усному мовленні (на матеріалі телеінтерв'ю): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка / І. М. Прожогіна. – К., 1998. – 20 с.
14. Рябокoнь Г. Л. Дискурсивні особливості інтернет-публікацій дебатів британського парламенту [Електронний ресурс]: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка / Г. Л. Рябокoнь. – Л., 2005. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/inode/3475.html>.
15. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 146 с.
16. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масово інформаційного дискурсу): Автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.01.08 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики / К. С. Серажим. – К., 2003. – 32 с.
17. Славова Л. Л. Мовна особистість політика: когнітивно-дискурсивний аспект: монографія / Л. Л. Славова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 358 с.
18. Юшковець І. А. Комунікативні стратегії і тактики в політичному дискурсі канцлерів ФРН (на матеріалі урядових заяв і політичних виступів) [Текст]: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Донецький національний ун-т / І. А. Юшковець. – Донецьк, 2008. – 20 с.

Summary. The article presents an analytical overview of linguistic works on the study of linguistic identity as a representative of a social institution. It considers the problems of speech interaction in various fields of communication, particularities of communication strategies and tactics for different types of discourse, specific features of discourse categories etc.

Key words: discourse, cognitive-discursive terminology, language identity, professional language, speech strategy and tactics.

НЕОЛОГІЗМИ В СФЕРІ МЕДИЦИНИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ДИНАМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ЛЕКСИКОНІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

В сучасну епоху бурхливого суспільного розвитку постійно виникають нові зовнішні імпульси, що стимулюють розвиток лексико-семантичної системи мови та диктують необхідність звернення лінгвістів до лексичних процесів, реєстрації словникових змін та моделювання розвитку словникового складу мови. Велике значення має, на наш погляд, також процедура кодифікації сучасних вокабулярних інновацій словниками різних типів.

Ключові слова: медична лексика, неологізм, динамічні процеси.

Увага лінгвістів на межі двох тисячоліть зосереджена на розв'язанні питань, що мають відношення до проблеми мовного динамізму, тому актуальність даної статті визначається за тенденцією в сучасній лінгвістиці до дослідження динамічних процесів у мові та до визначення лексикосемантичних, лексикографічних, концептуальних ознак у механізмі формування лексикону сучасної німецької мови.

Функціонування сучасної німецької мови безпосередньо пов'язане з процесами неологізації. Потреба в називанні нових понять і реалій науково-технічного, політичного, культурно-освітнього життя суспільства, спричиняє якісні зміни у складі тематичних груп лексики. З'являється нагальна потреба в номінації численних нових реалій і понять. В німецькій мові зокрема, протягом останніх десятиліть виникла велика кількість нових груп інноваційної лексики. Тому детального аналізу потребують основні групи неологізмів які виконують не тільки номінативно-пізнавальну, а й експресивно-емотивну функцію [3].

Сьогодні можна також говорити й про впровадження лінгвоконцептологічного підходу в термінознавство (в тому числі й в українське). З'являються наукові розвідки, зорієнтовані на когнітивне, зокрема дискурсивне та власне концептуальне бачення галузевих термінологій у контексті міждисциплінарних зв'язків (Н. Арутюнова, О. Константинова, О. Мороз, Л. Науменко, І. Розмаріца, Т. Валкова, Л. Каховська, Н. Полупанова, С. Рибачок, О. Анопіна, Н. Жданова, І. Недайнова, І. Подолян, І. Школенко).

Проте розроблення теоретичних засад ментально-мовного опису-моделювання наукових концептів та їхніх концептосфер ще не були об'єктом спеціального вивчення в мовознавстві. Це новий напрям лінгвістичних пошуків, що виявляє себе в межах наукової лінгвоконцептології, який тісно взаємодіє з термінознавством, поєднуючи в собі міжгалузевий (міждисциплінарний) і водночас крослінгводентний підходи в їхньому антропоцентричному висвітленні. Перегляд традиційних схем опису національних термінологій в контексті структуралізму, впровадження нового методу аналізу наукового знання, а отже, й термінологічного матеріалу – концептуального аналізу, становлення в термінознавстві антропоцентричної та когнітивної наукових парадигм, власне, й зумовлює актуальність тематики статті [1].

Проблема ментально-мовного опису-моделювання концептосфер конкретно-наукових картин актуальних [2]. Однак безпосередньо відображення в термінологічних працях вона поки що не знайшла. Концептуальна репрезентація здебільшого розглядається як:

- 1) виявлення концептуального апарату певної галузі знання;
- 2) лексико-семантичний опис термінологічних одиниць як номінацій, що є національно-специфічними формами мовного вираження єдиного інваріанта наукового знання того чи іншого образу відповідного предмета або поняття, тієї чи іншої концептуальної моделі, наприклад, предметів і понять морської справи;
- 3) з'ясування структурної організації концептосфери певної галузі знання або виду професійної діяльності;
- 4) визначення концептуальних засад аналізу системи творення від ономастичних кулінарних термінів і номенів;
- 5) віднаходження концептуальних метафор у науковому тексті.

Однак у вітчизняному мовознавстві фактично немає лінгвістичних розвідок, у яких би та чи інша концептосфера розглядалася як власне когнітивна модель взаємодії фрагментів знань, репрезентованих у множинності конституальних структур топологічні параметри концептуалізації. На основі виділеного нами матеріалу [4, 5] ми зробили лексико-семантичний поділ на різні концептосфери. Розглянемо їх далі детальніше.

Кількісні підрахунки дають можливість виділити певні сфери людського життя, які були сферами найбільш активного мовного інноваційного процесу. Такі сфери в останні десятиліття

охоплювали досить широкий спектр, вони могли змінювати одна одну, а це свідчить, що досить короткий історичний період був періодом динамічного розвитку багатьох сторін життя людства.

Сфера економічного життя, яка породила велику кількість неологізмів в останні десятиліття, дійсно була сферою бурхливого розвитку, радикальних змін, пов'язаних з розповсюдженням та реалізацією в практичному житті економічних теорій, з глобалізацією бізнесу, з переходом багатьох країн до ринкової економіки, з постійним прагненням підвищення ефективності роботи економіки або її окремих ланок. Значна концентрація неологізмів спостерігається навколо понять, пов'язаних з реорганізаціями ділових підприємств, з управлінням економікою, людськими ресурсами, з впровадженням сучасної інформаційної техніки.

Суспільно-політична сфера продовжувала бути джерелом численних інновацій. Вони пов'язані з тенденціями цивілізаційного прогресу, з політичними та громадськими рухами, з такими параметрами контексту, як етнос, стать, вік, соціально-економічний статус, ціннісні орієнтації і носіїв. Боротьба проти дискримінації повних расових, етнічних та інших категорій людей знайшла своє відображення в значній кількості нових лексичних та фразеологічних одиниць. Боротьба жінок за рівні права з чоловіками, справила і досі справляє певний вплив на мову, який відбивається не тільки в її збагаченні лексико-фразеологічними та семантичними інноваціями, але й у виникненні "інклюзивної мови".

Продовжують виникати численні номінеми, які пов'язані з соціальною стратифікацією суспільства, з його поділенням на різні класи, підкласи, угруповання, особливо у зв'язку з сучасними науково-технічними та економічними змінами. У центрі уваги номінаційного процесу перебували також різні вікові категорії людей, особливо молоде покоління і люди середнього віку, які персоніфікують правлячий клас у багатьох країнах. З "вибухом" екологічних неологізмів (пов'язується і виникнення нових" словотворчих елементів, формування розгалужених словотворчих па лексико-семантичних парадигм. Не тільки політичний, але й інші дискурси в значній мірі детермінуються критерієм "політичної коректності".

Фактографічне підґрунтя для нашого дослідження становитиме лексикографічна практика (неологізми) які були виокремлені в результаті порівняльного аналізу авторитетних лексикографічних джерел [1,2].

При допомозі лексикографічних джерел і виявлено і виокремлено медичну лексику, яка не зафіксована в попередніх виданнях цього словника, здійснено її якісний аналіз, визначено екстралінгвальні чинники та розглянуто їх вплив на розвиток досліджуваної лексики. Оскільки саме словники в узагальненому вигляді подають унормовані й кодифіковані результати роботи зі словом, а зрушення в якісному і кількісному складі німецького лексикону відображають як загальномовні, так і термінологічні, або галузеві, спеціальні словники. Такий аналіз, на нашу думку, сприятиме розумінню динамічної природи мови як соціального явища, її онтологічної сутності, розширенню уявлення про збагачення словникового складу сучасної німецької мови, осмисленню характеру динамічних процесів у розвитку німецької медичної лексики, поглибленню знань про когнітивну обумовленість змін в її функціонуванні. Таким чином, дослідження є певним внеском в розробку проблем динамізму розвитку лексики, та формування мовної картини світу, які вирішуються в сучасній лексикології і когнітивній лінгвістиці.

Словники є джерелом великого інформаційного та культурного ресурсу, зокрема тлумачні словники, причому, на відміну від енциклопедій, цей ресурс спрямовано на маніфестацію передусім лінгвістичних даних, за допомогою яких лексичні одиниці вписуються в систему мови на всіх її рівнях – і «формальних» і змістових. Тому не випадково, що саме тлумачні словники вважаються найвищими досягненнями кожної національної лексикографії, і там де такі словники створено вони фактично набувають статусу національного надбання.

В результаті аналізу лексикографічних даних нами виявлено обширний пласт медичної лексики, що свідчить про те, що медична лексика належить до найбільш інтенсивно прогресуючих частин словникового складу мови, що зумовлюється, перш за все, стрімким розвитком медицини та міжнародною науковою інтеграцією у цій сфері знань. Виникнення нової лексики на позначення медичних понять, які відображають розвиток сучасної німецької медичної терміносистеми, складає значну групу новоутворів, що ускладнює процес спілкування фахівців цієї галузі.

Сучасна медична термінологія характеризується високим рівнем розвитку та спрямуванням до максимальної стандартизації й уніфікації термінів. Незважаючи на той факт, що нині в медичній науковій комунікації домінує англійська мова, німецька мова як засіб міжнародного наукового спілкування залишається на другому місці, що теж визначає необхідність ґрунтового дослідження німецької медичної терміносистеми.

В результаті аналізу новотворів в медичній лексиці нами виявлено значну кількість неологізмів у цій сфері.

Adenitis, die
 Adipositas,
 die Amnion,
 die Amnion,
 das Aniozentese,
 die Anopie, Lnopsie,
 Anorexianervosa, die
 Azoospermie, die
 Bifiirkation, die
 Chromatopsie, die
 Corium, das
 Dens, der
 Derivans, das
 Detergens, das
 dilatieren
 Dissoziation, die
 Disstress, der
 Ejaculatio praecox, die
 Emesis, die
 Endolysine (PI)
 Entoplast, das
 extrazellulär
 Fibroblast, der
 Fluor, der
 Froschgeschwilt, die
 Gestation, die
 Glandula, die
 Hämataphoge, der
 Hämoglobinurie, die
 Hämosit der
 Hamostyptikum, das
 Hapten, das
 Hemianopie,
 Hemianopsie,
 hidrose, Hidrosis, die
 homöomorph
 Hydrophobie, die
 Hypergalaktie, die
 Hyperlipidämie, die
 Hypermastie, die
 Hyperthyreose, die
 Hypogalaktie, die
 Iatrogenie, die
 In-vitro-Befruchtung, die
 medicinal
 Melanozyt, der
 Meninx, die
 Mukoviszidose, die
 Neurodermitis, die
 onkogen
 Orthozephalie, die
 Phokomelie, die
 Ptogenitur, die
 purgativ
 Roseola, die
 septhämie,
 Septikämie, Septikämie, die
 Adrenalin Spiegel, der Adsorptionskohle, *die*
 Augeninnendruck, der Ausbrecherkrebs, der
 Autoinfektion, die
 Autotransfusion, die
 systaltisch
 Tactus, der
 Temperantium, das
 vigil
 Rariös
 Rurativ
 Akuitän, der
 essenziell
 Facette, Fassade, die
 Favismus, der
 Amputationsstumpf, der Antikonzeptivum, das
 Aufmerksamkeitsdefizitsyndrom, das Augenabstand,
 der
 Ausschneidung, die
 Autantikörper, der
 Balneotherapie, die Bandscheibenschaden, der
 Bandscheibenvorfall, der
 Bauchschnitt, der
 Begleitsymptom, das
 Beinmuskulatur, die
 Blutaustausch, der
 Brenneisen, das
 Bypassoperation, die
 Creutzfeldt-Jakob-Krankheit, die
 Darmspiegelung, die
 Ebolafieber, das
 Echographie, die
 Eigenblut, das
 Eingeweidesenkung, die
 Eispende, die
 Elektrodiagnostik, *die*
 Endoprothese, die
 Enterobakterie, die
 Ermüdungsbruch, der Ernährungszustand, der
 Erregungsleitung, die
 Exoallergie, die
 Fiebermittel, das
 Fingerentzündung, die
 Fluorvergiftung, die
 Frischzellenkur, die Fruchtwasseruntersuchung, die
 Ganglienknötchen, der
 Gedächtnisverlust, der Gefäßverengung, die
 Gesichtsrose
 Gewebebrand, der
 Haargefäß, das
 Halswickel, der
 Harnblutung, die
 Harnwegsinfektion, die
 Hesenpest, die
 Hautreizmittel, das
 Herzscheidewand, die Heterotransplantation, die
 Hintod, der
 Humanversuch, der
 Hypogenitalismus, der
 Immunantwort, die
 Emmundefekt, der
 Immunkrankheit, die
 Immunreaktion
 Kammerflimmern, das Kernspintomografie, die
 Kieferklemme, die
 Kieferspalte, die
 Kiefersperre, die
 Knochenmarkspender, der
 Knochenmarkstransplantation. Körperkreislauf, der
 Langzeit-EKG, das

Leberkolik, die
 Magenbluten, das
 Macenspieeel, der
 Maximaldosis, die
 Mechanotherapie, die
 Muskalentzündung, die Muskelkontraktion, die
 Narbengewebe, das
 Neuroboxikose, die
 Ohrenleiden, das
 Organfxmktion
 Parkinsonsyndrom, das Plasmafaserstoff, der
 Reflexzonenmassage, die
 Rot-Grün-Blindheit, die
 Samenspender, der
 Scheinschwangerschaft, die Schmerzthrapeut, der
 Schmerztherapie, die
 Schriftblindheit, die

Schweißblöischen, das
 Schennhaut, die
 Selbstheilung, die
 Senkwehe, die
 Skalpierung, die
 Sofflienallergie, die
 Synergist, der
 Transmittersubstanz, die
 Übertragerin, die
 Ultraschalldiagnostik, die Verhaltensauffälligkeit, die
 Verschattung, die
 Wachkoma, das
 Wachstumsschub, der
 Wechsellguss, der
 Wurmfortsatz, der
 Zugmittel, das

Медична концептосфера належить до інтенсивно прогресуючих частин словникового складу мову, що зумовлюється, перш за все, стрімким розвитком медицини та міжнародною науковою інтеграцією у цій сфері знань. Виникнення нової лексики на позначення медичних понять, які відображають розвиток сучасної німецької медичної терміносистеми складає значну групу новоутворів, що ускладнює процес спілкування фахівців цієї галузі. Надзвичайно високий рівень інтернаціоналізації медичної комунікації, використання нових інформаційних технологій зберігання й обробки наукової інформації, утворення великої кількості нових термінів спонукають лінгвістів до вивчення медичної лексики.

Сучасна німецька медична концептосфера характеризується високим рівнем розвитку та спрямуванням до максимальної стандартизації й уніфікації термінів. Незважаючи на той факт, що нині в медичній науковій комунікації домінує англійська мова, німецька мова як засіб міжнародного наукового спілкування залишається на другому місці, що теж визначає необхідність ґрунтовного дослідження німецької медичної терміносистеми.

Характер німецької медичної концептосфери визначається здатністю медичних понять розкривати сутність біосоціальних процесів, явищ суспільства. Медичні концепти утворюються на базі наявної загальнонавчальної лексики, за загальними правилами і з використанням продуктивних словотворчих засобів та словотвірних моделей сучасної німецької мови. В той же час, існують певні характерні риси медичної термінології зумовлені як специфікою цієї галузі науки, так і специфікою лексико-семантичних одиниць, які входять до її складу.

Основними шляхами поповнення сучасної медичної концептосфери німецької мови є: запозичення термінів із подальшою адаптацією до норм сучасної німецької мови. За своїм походженням це здебільшого запозичені з класичних мов (латинської та грецької): die Adenitis, adult, die Chromatopsie, das Corium, dement, der Dens, der Fibroblast, der Fluor, die Froschgeschwllst, gastroenterisch, die Gestation, die Glandula, der Hamataphoge, die Hdmoglobinurie, heterolog, onkogen, Postpartum, systaltisch; і рідше – із французької, англійської, італійської, іспанської та інших мов. der Akuitan, der Beniilt, d.as Burn-out. Burnout, delirant, essenziell, die Facette, Fassette, der Favismus.

Сучасна німецька медична концептосфера охоплює різні сфери функціонування. До системи комунікації медицини входять три основні сфери:

1) сфери наукової комунікації, система медичних наук: андрологія, пульмонологія, геронтологія, педіатрія, гінекологія, стоматологія, гастронологія, офтальмологія та ін;

2) сфера вищої та середньої медичної освіти, викладання спеціалізованих предметів медико-біологічного профілю (анатомія, топографія, гістологія, фізіологія та ін.), укладання навчальної літератури, підвищення кваліфікації;

3) сфера управління та практичний відділ охорони здоров'я апарат управління; спеціальні медичні підрозділи (санітарна авіація, санітарно-епідеміологічна служба тощо): спеціалізовані лікарняні відділення; лабораторії; матеріально-технічна база, яка охоплює обладнання, ресурси (людські та технічні).

Наведемо приклади лексичних інновацій медичної концептосфери:

<p>Zahnmedizin Концепт стоматології</p>	<p>Amalgamrullung, die Facette, Fassette, die (frz.) Mantelkrone, die Prognathie, die</p>	<p>Zahnausfall, der Zahnwurselbehandlung, die Zahnzement, das Zement, das Rariös (lat.)</p>
---	---	--

Genetik Генетичний концепт	Assimilation, die Erbbild, das Erbinformation, die Genrasfer, der parental	i
Anatomie Анатомічний концепт	Cochlea, die (lat.) Conus, der (lat) Cortiorgan, das Gangliom, das Gaumenbogen , der Harnorgan, das Herzmuskulatur , die	Schamspalte, die Seitenstrane, der Unpaarigkeit, die Wirbelkörper, der Zungenrücken, <i>der</i>
	Innenohr, das Luftruhre, die Os, das (lat.) Perineum, das(griech)	
Biochemie Концепт біохімії	Lipase. die Lipid, das Monose, die Nukleone, die, Nukleolus, der (Lat.)	
Physiolo Концепт фізіології	Abwehrmchanismus, der Clownismus, der Dissimilation, der (lat.) Hell-Dunkel-Adaptation, die Physiologin, die Physiologus, der	rezeptorisch Seelentaubheit, die Seitenstrang, der Synchronizitd, die Thrapiegruppe, die Ratifizieren

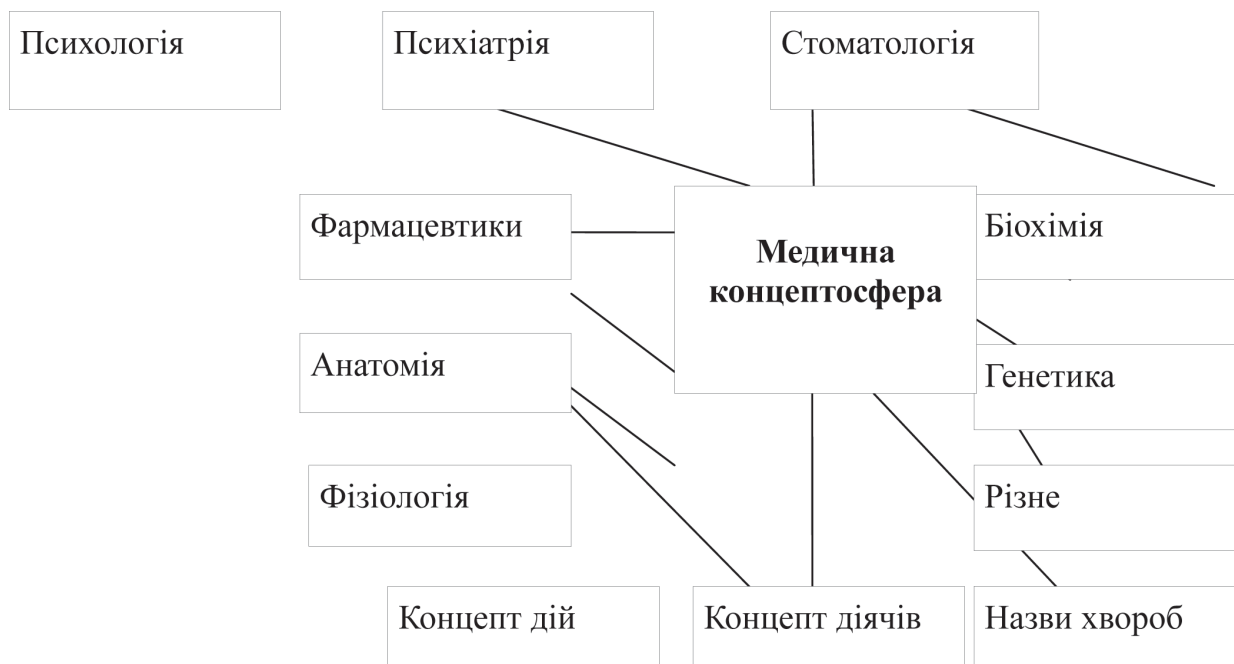
У сфері медичної концептосфери ми зустрічаємо адекватні переклади іншомовних термінів із використанням наявних у мові словотвірних ресурсів, загальноновживана лексика термінологізується, утворюються багатокомпонентні термінологічні словосполучення.

Питанню медичної концептосфери присвячено багато досліджень, серед них чільне місце належить праця щодо визначення способів і засобів термінотворення, встановлення специфіки функціонування іншомовних медичних термінів, висвітленню проблем їхньої етимології. Дослідження мовних ресурсів і засобів маніфестації спеціальних концептів медицини, з одного боку, допомагає розв'язати теоретичні питання загальних закономірностей розвитку окремої концептосфери, з іншого – вирішити практичні проблеми розбудови, впорядкування, уніфікації та стандартизації галузевої лексики, що сприяє оптимізації наукової комунікації медичної концептосфери.

Виявлені і виокремлені при допомозі лексикографічних джерел [4, 5] неологізми у сфері медицини дають можливість запропонувати схему медичної концептосфери в сучасній німецькій мові.

Аналіз медичної лексики в сучасній німецькій мові свідчить про те, що у процесі породження нового слова діють у відносній єдності два фактори: когнітивний і прагматичний, при цьому пріоритет належить когнітивній діяльності, яка виступає формуючою і базовою для власне долексичної.

Загострення таких соціальних проблем як злочинність, наркоманія, спричинило концентрацію значної кількості інновацій навколо понять які пов'язані з цими проблемами. Спостерігається формування нових дериваційних елементів, центрів словотворення та фразотворення та інші явища. При цьому важливим «постачальником» неологізмів стає саме сфера медицини. Однак особливо велика кількість слів та словосполучень пов'язана з альтернативною медициною, з косметичною хірургією, зі СНІДом, з впровадженням нової медичної техніки. Отже характер медичних неологізмів визначається здатністю медичних понять розкривати сутність як біосоціальних процесів та явищ, які характеризують суспільство в останнє десятиліття. Тому можна стверджувати, що вивчення вокабуляру як компонента який формує мовну модель світу, передбачає її розгляд у тісному взаємозв'язку з умовами життя носіїв мови, тобто лексика не тільки відображає саму картину світу, а є вираженням суспільної свідомості і маючи певну самостійність здатна впливати на формування суспільних поглядів та уявлень, а отже формувати її суспільну свідомість.

Аналіз медичної лексики як компонента, що формує мовну модель світу передбачає її розгляд у тісному взаємозв'язку з умовами життя мовців. Проаналізована нами лексика є вираженням суспільної свідомості, але й, маючи відносну самостійність, здатна впливати на виникнення суспільних уявлень та поглядів людини. Ми здійснили спробу дослідити лексичний динамізм в окремій лексико-семантичній групі в сучасній німецькій мові. Спостереження цих явищ засвідчують нові тенденції розвитку лексико-семантичної системи в останнє десятиліття.

Список використаних джерел

1. Воркачев С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии // Теоретическая и прикладная лингвистика: Межвуз. сб. науч. тр. – Воронеж: ВГУ, 2002. – Вып.3. – С,79-95.
2. Маслова З.А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие. -М.: Флинта; Наука, 2004. – 296 с,
3. Herberg D. Neologismen – lexikologisch und lexikographisch betrachtet // Sprachpflege. – 1988. – Н. 7.-S. 109-112
4. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – 2., völlig neu bearb. u. Stark erw. Aufl. -Mahnheim et al.: Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
5. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – Н.5, überarb. Aufl. – Mannheim et al.: Dudenverlag, 2003. ~ 1892 S.

Summary.. They stimulate the development of the lexical and semantical language system and dictate the necessity of appealing to the lexical processes, registration of dictionary changes and design the development of dictionary composition of the language. In our opinion a considerable interest represents coding of modern vocabulary innovations by the dictionaries of different types.

Key words: *medicine vocabulary, neologism, dynamical process.*

ФІЛОСОФІЯ БУТТЯ У ПОЕЗІЇ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

Стаття присвячена трактуванню буття у поезії Емми Андієвської, – зміст якої зорієнтований на ідеї єдності з небуттям, що продовжує розвиток експериментально-інтелектуального напрямку, властивого ліриці поетів нью-йоркської групи, і суперечливої творчості як онтологічно-психологічного феномену. Авторка завдяки своїй неординарній фантазії створює власний міфопоетичний світ із символами, кодами.

Ключові слова: буття, небуття, онтологія, філософія, міфопоетика, образна система.

Проблема “буття” – одна з найдавніших тем філософських роздумів і досліджень. Починаючи від часів Парменіда поняття “буття” набувало різного значення і визначалось через його відношення до таких понять як “сущє” та “небуття”. Усвідомити, що таке буття, зрозуміти його змістовий центр надзвичайно важко. Навіть уявити, який зміст несе проста часточка “є”, що її ми вживаємо майже в усіх наших судженнях, настільки непросто, що з цього приводу існують різні підходи та тлумачення. Отже, у самому понятті “буття” прихований певний парадокс: це давне, а тому й дуже широко вживане поняття, а з іншого боку, воно настільки складне, що майже не піддається охопленню.

Проблема “буття” особливо актуалізується в перехідні, межові епохи. В сучасній українській поезії чимало творів повністю або частково побудовані на антитезі буття/небуття. Чималий пласт літературних текстів Емми Андієвської сформувався завдяки осмисленню екзистенційних станів людини, які уміщуються від буття до небуття.

Про поетичні експерименти Е. Андієвської, яка на сьогодні є одним із найкреативніших представників нью-йоркської групи, її активні художньо-стильові шукання. Останнім часом написано низку серйозних досліджень, в яких розглядаються твори поетеси у різних аспектах, проте проблема буття у її творчості принагідно згадується у монографічному дослідженні Петра Сороки (“Емма Андієвська. Літературний портрет”) та Ольги Шаф (“Сонет Емми Андієвської в західноєвропейському контексті”). Ольга Шафу звертає увагу на систему бінарних опозицій у сонетах поетеси: буття/інобуття, реальний світ/психічне буття тощо.

Пізнати мистецьку індивідуальність Емми Андієвської можна через розкодування прихованих елементів її віршів, які відзначаються багатогранністю й гіпернасиченістю. Кожен вірш, починаючи з назви й завершуючи особливостями синтаксичної структури, несе велике смислове навантаження. “Одним із найвагоміших здобутків нью-йоркської групи є те, що вони довели право поетів писати авторським ідіалектом за умови, якщо письменник відчуває свій ідіалект як цілісну структуру й може його “нормативно” поширювати” [6, 48].

Домінантами у ліриці Е. Андієвської є тяга до потаємного, одивнення життєвих ситуацій, постійне вдивляння у глибини української минувшини. Таку структуру можна досягнути, коли маєш відповідну підготовку. Помилкою було б віднести твори поетеси до пейзажної чи філософської лірики. Густе переплетення різних навіювань вірша примушує читача задуматись і спробувати розгадати код думок поетеси. Людмила Тарнашинська справедливо зауважує: “Емма Андієвська пропонує читачеві прийняти правила її поетичної “гри” – спробувати вийти за рамки стандартизованої буденщини, перевітлитися, подивитися довкола себе за своєрідними “законами” її світобачення, яке, синтезуючи українську фольклорну магію та західний модернізм, робить прорив у вимірі фантастичні” [8].

Попри всю модерність, Емма Андієвська повертається до одвічних тем та архетипних образів. Емма Андієвська у своїх віршах не протиставляє ці поняття, а, навпаки, ставить їх на одному рівні.

Як письменниця екзистенційного напрямку, вона переосмислює поняття життя/смерть відповідно до викликів ХХ І століття, узявши за основу те, що смерть у будь-яких своїх виявах робить безцінною ту мить, в якій живе людина, дає розуміння повноти й повноцінності кожної миті існування. Смерть, безсмертя – це багатогранні архетипні символи, специфічна семантика яких залежить від натури самої людини й по-різному реалізується у творчості того чи іншого поета, стаючи предметом лірико-філософських студій.

Буття і смерть означають закони циклічності у природі.

Буття – летка й непевна речовина,

Попри скрижалі й заціпки чавунні

І смерть в кутку, що хрумає селеру [1, 152].

Метафора “смерть в кутку, що хрумає селеру” переплітає реальність із фантастичним світом, надаючи творові готичного забарвлення. Крім того, вірші Андієвської багаті на знаки та символи,

запозичені з українського фольклору. Якщо у першому катрені домінують елементи пейзажної лірики, то в терцетах цього сонету використовуються романтичні образи і кліше, відомі з казок, переказів і легенд: (“Мерці, котрі – у цей світ – як таран”) [1, 152].

Визначення буття та його значення доводить через усвідомлення швидкоплинності життя, яке розуміє поетеса крізь призму неминучості та циклічності. Андієвська вказує на короткий час, що даний нам:

Об’єм буття – не більш долоні – вичовг [1, 96].

У сонеті “Біг майбутнього” авторка синтезує живописні і музичні образи. У першому катрені вона малює мініатюру з домінуванням зорових вражень: захід сонця, грубезний лес, яр, клуби, обеліск, латаття. У другому катрені “підключаються” звукові рецептори: “нова тональність слуху виника: Щокрок – музичні, – листям – вниз, – нирки” [2, 36]. А в терцетах, через образи, які наближають до трансцендентних вимірів (“дзвін”, “цвинтар”, “мертвий”) робиться наголос на швидкоплинність життя: “Віжить майбутнє – лиш мигтять литки” [2, 36].

Образ смерті має буденний зміст не лише у цій поезії, окреме місце він посідає у поезії “Спокуси святого Антонія”. Таке уявлення про смерть у поетеси перегукується із філософськими вченнями Давньої Греції, і Сходу. Досліджуючи міфопоетику Емми Андієвської, Ольга Шаф проводить паралелі між філософією та релігією у сонетах. Спираючись на вчення Тибету, стародавньої Греції, Єгипту, Індії, а також твори Шекспіра, Петрарки, дослідниця зауважує перегуки Е. Андієвської та Р.-М. Рільке: “Для Андієвської, як і для Рільке, характерна реалізація мотиву смерті в історіософічній площині, його проекція на тлінність матеріальних здобутків і вічність духовних надбань. На це вказують поширені в циклі австрійського поета образи похоронного ритуалу: “античні саркофаги” (сонет №10 першої частини), “пам’ятний камінь” (сонет №2 першої частини). Обидва митці сприймають життя і смерть як два паралельні світи – буття та інобуття” [9, 56].

У філософії розуміють буття, розрізняючи його за системою взаємодій: мегасвіт, макросвіт. Прихильницею такої класифікації є Емма Андієвська, модель світу у її творах постає через такі категорії: “всесвіт”, “галактики”, “зоряні системи”, “планети”, “астероїд”). Тема космосу й всесвіту вона все частіше розкриває у своїй поезії останніх років, зокрема у збірках “Фульгурити”, “Рожеві казани”. Виклад поезій цього періоду більш схожий на політ-осягнення Всесвіту:

*Природа – нові гальма – й карбюратор –
Як східці – до космічного маршруту.
Ледь – блискавка, – й не гірше від гувльіси,
Що плентається – за Чумацьким Возом –
В лусці світів – з метеоритних весел. –
Заземлення – все більший – перевазі. –
В повітрі – халабуди з желатинію
Щоб кожний – міг вправлятися – в літанні* [3, 113].

Знавцями космічної матерії вважалися племена готів, що населяли землі південного Криму, племена Майя, єгиптяни. У їхніх трактуваннях Бог має космічне начало, від якого й зародилося людство. Використовуючи образи галактики, зірок, неба, Е. Андієвська демонструє неосяжність буття.

Одночасно вона максимально мінімалізує цей огром, називаючи усонеті “На тему рожевих окулярів” буття мікроскопічним астероїдом.

Не можна з цим не погодитись, бо життя людини є мікросистемою у космічному поясі нескінченності. Порівнюючи буття з астероїдом, поетеса усвідомлює, що воно таке ж швидкоплинне й згораюче.

Втіленням людської екзистенції у поезії Е. Андієвська виступає міфема води (річка, потічок, джерело, дощ) наявна у фольклорі багатьох народів, серед знакових просторових координат філософських узагальнень. У сонеті “Гроза” водяний потік – це шлях до кращого життя, надія на позитивні зміни.

*І в цей світ – світ новий нахлинув звідусюди.
На царство з почеснями повернувся потоп* [2, 35].

Водна стихія для Е. Андієвської – могутня сила, що творить. Серед образів водної стихії Андієвська найбільше любить дощ, океан, море, хвилю, повінь. Це саме та сила, яка здатна омита, очистити від усього брудного та грішного: “Дощ позмивав – рябе і недолуге”, “новий стан – і заземлення – вологість” [2, 49]. Після дощу природа прокидається, як часто це відбувається навесні :

*Пройшовся дощ, й нутро – на гемісфери.
Із вузлика – вигортується – форум.
До вістарів – ведуть биків офірних.
Із пуп’янків – формує дійсність – фарба* [2, 49].

О. Шаф цілком слушно зауважує, що “образ води в сонетах Андієвської, зокрема збірки “Архітектурні ансамблі”, символізує первинне начало, хаос, що перегукується з містично-релігійними уявленнями про воду як уособлення жіночого, матеріального, темного...” [9, 35].

Поетеса Е. Андієвської – це не лише осмислення загальної природи буття, а й безпосереднє світовідчуження й переживання власного буття – у метафізичному та релігійному вимірі. Своє бачення буття Емма Андієвська зуміла донести до читача через свій великий світ зацікавленя, високих поривів душі та звернення до найпотаємнішого. Обшири духовно-мистецьких інтересів поетеси – неосяжні. Домінантою світоглядної концепції Е. Андієвської стає синтез традиційних моделей народного світосприйняття і релігійно-моральних підвалин. Філософія буття поетеси має виразні міфологічні та фольклорні першовитоки.

Список використаних джерел

1. Андієвська Е. Хід конем. Сонети / Емма Андієвська. – К. : Всесвіт, 2004. – 168с.
2. Андієвська Е. Рожеві казани. Сонети / Емма Андієвська. – К. : Всесвіт, 2007. – 220 с.
3. Андієвська Е. Фультурити. Сонети / Емма Андієвська. – К. : Всесвіт, 2008. – 232 с.
4. Андієвська Е. Мутанти. Сонети / Емма Андієвська. – К. : Всесвіт, 2010. – 248 с.
5. Жодані І. М. Емма Андієвська і Віра Вовк: тексти в контексті інтерсеміотики / Ірина Михайлівна Жодані. – К. : ВДК “Університет”Україна”, 2007. – 116с.
6. Мова в поезії Нью-Йоркської групи/ М. Нікула// Слово і час. – 1995. –№2. – С. 42- 48.
7. Сорока П. Емма Андієвська: Літературний портрет / Петро Сорока. – Тернопіль: СтарСофт. – 1998. – 240с.
8. Тарнашинська Л. Емма Андієвська / Людмила Тарнашинська // Літ. Укр.– 24 березня. – 1994.– С. 8.
9. Шаф О. В. Сонет Емми Андієвської в західноєвропейському контексті: [Монографія] / Ольга Вольтівна Шаф. – Дніпропетровськ : “Овсяніков Ю.С.”, 2008. – 138с.

Summary. The article is devoted to the interpretation of existence in the poetry of Emma Andiyevska, the content of which is focused on the idea of unity with nonexistence which continues development of experimental intellectual theme, incident to the lyric poetry of poets of the New York group, and whose contradictory creation as ontological psychological by the phenomenon. The author creates her own mythopoetic world with symbols, by codes because of her peculiar imagination.

Keywords: *existence, nonexistence, ontology, philosophy, mythopoetic, image system.*

УДК 811.161.2'373.611: 821.161.2 – 1С1 / 7.08

З.С.Кашуба

ОКАЗІОНАЛІЗМИ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ТАМАРИ СЕВЕРНЮК

Стаття присвячена аналізу індивідуального стилю Тамари Севернюк та okazіоналізмів як характерну рису її поетичного словника.

Ключові слова: *словотворення, okazіоналізм, лексема.*

Лексична система, так само як і система мови загалом, весь час розвивається за своїми внутрішніми законами, а також під більшим або меншим впливом позалінгвістичних чинників – суспільно-історичних умов народу. Характерною особливістю словникового складу української мови, як і будь-якої іншої, є її безперервний розвиток, що зумовлено таким же безперервним розвитком людського суспільства. Тому поява у мові нових слів цілком закономірне явище [3; 211].

Неологізм – нове слово або вислів, що з’являється у мові [1; 609].

Слово не тільки називає предмет, дію, ознаку, поняття, а й оцінює відповідне явище дійсності, сигналізує про нейтрально, підкреслено позитивне або негативне ставлення до нього з боку мовця. Отже, окрім номінативної, воно виконує також оцінно-експресивну функцію. Тому неологізми, використані у певному контексті за певних обставин, можуть не тільки надати предмету новизни, а й одразу ж показати авторське ставлення до нього.

Поетичне мовлення є джерелом різноманітних мовних інновацій, сферою, в якій виразно розкриваються системні й функціональні можливості мови. Індивідуально-авторські новотвори чи, як ще їх називають, okazіоналізми, в сучасному поетичному мовленні посідають помітне місце,

і без всебічного вивчення їх не можна говорити про новаторство в поезії взагалі.

Пошуки поетів у галузі індивідуального словотвору мають вплив на розвиток образної системи поезії, збагачують поетичний лексикон, визначають перспективи творення нових номінативних одиниць за певними словотвірними типами, спонукають до подальшого активного використання виражальних засобів мови.

В останні десятиріччя у вітчизняному мовознавстві активно опрацьовуються проблеми неологізмів, зокрема індивідуально-авторських. Так, у працях таких лінгвістів, як О. Стишов, О. Семенко, С. Караванський, Ж. Колоїз проаналізовано виникнення і функціонування неологічної лексики в мові засобів масової комунікації, та зроблено висновки, які саме неологізми переважають в мові мас-медіа на початку XXI століття. Питанню осмислення природи неологізмів та систематизації неологічного матеріалу присвячено монографії Г. Віняра, О. Стишова, Д. Мазурика, А. Самойлова. Вивченням авторських лексичних новотворів за допомогою статистичного аналізу займаються М. Муравицька, Н. Дарчук, В. Широков та ін.

Мовотворчість відомих українських письменників неодноразово була об'єктом дослідження лінгвістів. Кожен із них – носій літературної мови, але він і найактивніший творець національної мови в тому розумінні, що глибоко відчуває найтонші порухи народного слова, в особистісному відтворенні багато разів пережите живе слово народу. Тому і є таким важливим і авторитетним слововживання письменника, коли йдеться про усталення мовностилістичної норми.

Індивідуально-авторські неологізми М. Вінграновського, П. Тичини, М. Рильського, В. Барки, І. Драча, З. Кучерявої та ін. відомих митців слова знайшли своє відображення в наукових розвідках лінгвістів. Досі поза увагою залишається творчість заслуженого діяча мистецтв України, уродженки Хмельниччини Тамари Артемівни Севернюк. У її доробку налічується більше двох десятків поетичних книг, найвідоміші з яких: “Серце вміє співати” (1977), “На вранішній землі” (1981), “Летить душа наївна” (1993), “Злам” (1993), “Спокуса білої пустелі” (2001), “Дотик безсмертника” (2004) та ін. Тому, мета нашого дослідження – з'ясувати особливості індивідуального стилю поетеси, охарактеризувати оказіоналізми як одну із найпомітніших особливостей її поетичного мовлення.

Творчість Тамари Артемівни припадає на 70-90-ті роки, на які припадав новий етап у розвитку художньої свідомості і по-своєму внутрішні процеси перебудови. Ідейно-філософська самобутня діяльність поетів нової генерації, серед яких була і Т. Севернюк, поповнювали нашу літературу новими образами, мотивами, тенденційною естетикою.

Поезія Т. Севернюк – це живі корені зв'язку людини і всесвіту з усіма їхніми радощами і печалями, злетами і падіннями, вірою і зрадою, але при цьому – з любов'ю і надією, що чисті джерела людських душ і думок невичерпні. Особливість її художнього внеску в літературу полягає у заглибленому психологічному дослідженні складних духовних станів і переживань молодшої людини, в пошуках нових виражальних можливостей художнього слова.

Чи не найхарактернішою ознакою індивідуального стилю Т. Севернюк – є її словотворення. Талановита поетеса часом відчуває брак засобів, що це дає їй право на “експеримент” в естетичному освоєнні світу:

*Не проклинаю. Усім воздасться.
Ти – не Спаситель, мій срібний Лель.
...Сліпець з багатства – убивник щастя.
Минаймо злобу сліпих осель [2; 45].
(Убивник – людина, яка скоїла вбивство).
Отак от і ночіємо навзаєм
І дніємо: чого б наворожить? [2; 131].*

(Ночіти – перебувати ніч в якому-небудь місці; дніти – проводити день).

У межах оказіональної лексики, репрезентованої у творчості Тамари Артемівни, із погляду частининомовних характеристик найактивніше представлені іменники (58 %). Спорадично авторка використовує оказіоналізми інших лексико-семантичних класів, зокрема прикметники (26 %), дієслова (10 %), прислівники (6 %) (див. табл.).

У поетичному мовленні Т. Севернюк натрапляємо на оказіональні іменники, утворені суфіксальним способом:

*Валторна грала...
(О, якби ж...знаття...)
Життям ще міг би виправить помилку [2; 36].
І їм ніяк не до знаття,
Хто з ними в парі...
...Капуста кисла, як життя
При цім базарі [2; 56].*

(Знаття – сукупність певної інформації, якою володіє суб'єкт).

*А це – плакун. Не руш його, не руш...
Густа сльоза в житах росою б'ється.
І золота, росиста стежка в'ється
Від мертвих до...живих змертвілих душ [2; 116].*

(Плакун – той, хто плаче).

Серед індивідуально-авторських лексем виділяємо оказіоналізми, які поетеса витворила шляхом синкопи, тобто усічення букв чи складів всередині слова (колобіг, спях) та аферези – відкидання початкового складу слова (дих, мста). Їх поява у поетичних рядках сприяє вдалому римуванню та підсилює експресивність звучання:

*Червоніють зорі,
Мов глодини.
Колобіг сповільнює земля [2; 157].
То не вогонь. То вбитих спяхів міти,
Які убивць полюють кожну мить [2; 108].*

(Колобіг – кругообіг, спях – спалах).

Тамара Севернюк майстерно використовує різні індивідуально-авторські лексеми на позначення одного і того ж явища, які різняться семантичним наповненням та мірою й ступенем вияву ознаки:

*Зжовклий ранок перейшов осоння,
Натяк змроку. Осениця вже [2; 99].
Дзенькнуть тахлі в сонних вікнах прохололо,
І потемрять вільні крильця потемряк [2; 106].
І вдарив дзвін! І квіти ночі ранні
На день без Вас поклав байдужий смерк [2; 104].*

(Змрок, потемряк, смерк – оказіоналізми, які вживаються на позначення напівтемряви, але з різним семантичним виявом свого значеннєвого поля).

Серед інших частиномовних груп варто виділити прикметники на позначення абстрактних назв:

*Оцей беркий квадрат, куди тебе заперто,
Ти видихом розсунь...Згорбатіє біда [2; 34].
Спомин споминів – труйні скалки,
Дай, Любове, над яв і сні [2; 135].
Звітрілий шлях,
Яким пройшли заграви,
Розправив сили,
Зігнуті в яри...[2; 148].
Нас розвели дороги і мости,
Та десь між ними
Прикорнула хата [2; 151].*

Частина прикметників-оказіоналізмів мають у своїй будові два складники. Це так звані композиції:

*Очі закриті. Скриті обличчя.
Дні самопадні. Труни гудуть [2; 75].
Це не жальба. Це стотроїстий сум,
Печаль за Вами. І думки невтішні [2; 84].
І черги – з тоді до тепер – все стоять
Зімлявілі, однообличні...[2; 129].*

Оказіональні прислівники у поезіях Т. Севернюк характеризуються багатими зображально-виражальними можливостями, чим пояснюється рівень їхнього емоційного впливу на читача:

*Німують хори. Міцно спить луна.
Та пролітають скрадно звуки білі.
Чогось мені привиділась Десна.
Хоч серцю світять Ікопоті хвилі [2; 111].
Де стався злам –
Рубець проліг бугристо,
І підказав,
Чим варто дорожить...
Іще хворієм – Я і моє місто,
Та вже помалу
Починаєм жить [2; 148].*

(Скрадно – у значенні приховано; бугристо – важко, нахмурено).

Авторські новотвори у поетичному творі Т. Севернюк активно сприяють створенню художнього образу. Так, яскравість і семантична насиченість дієслів-оказіоналізмів недоконаного виду характеризують поняття чи явище в його динамічному розвитку, плині буття, витворюють поетичну метафору:

*Знемігся час їх...І не вернути.
Багряться терпко слова бідові [2; 5].
В холодних росах жухкочуть коси,
Стікають смертю пахкі озони [2; 9].
Бенкетний дім зростає на очах,
Та що печалі, хто у нім домує?! [2; 55].*

Філософічність та гармонійна легкість поетичного рядка Тамари Артемівни Севернюк дозволяє говорити про майстерність індивідуального стилю поетеси. Разом з тим, використання різноманітних частиномовних оказіоналізмів у її віршах лише підсилює семантику кожного вислову та є свідченням оригінального і нестандартного мислення митця.

**Таблиця частиномовних характеристик оказіоналізмів
в поетичному мовленні Тамари Севернюк**

Частина мови	Кількісна характеристика (у відсотках %)
Іменники	58%
Прикметники	26%
Дієслова	10%
Прислівники	6%

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови /Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. – С. 609.
2. Пономарів О. Стилїстика сучасної української літературної мови. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С. 78-84.
3. Севернюк Т. Злам. Поезії. – Чернівці: “Прут”, 1993. – 167 с.
4. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К: “Наукова думка”, 1973. – С. 211

Summary. The article deals with the analysis of the individual style of Tamara Severnyk and occasionalisms as typical feature of her poetic vocabulary.

Key words: word formation, occasionalism, lexeme.

УДК 811.161.2'367.5

Н.В. Кашуба

ХАРАКТЕР СЕМАНТИЧНОГО СУБ'ЄКТА ЯК КЛАСИФІКАЦІЙНА ОЗНАКА ПРЕДИКАТИВ ДІЇ

Статтю присвячено розгляду диференційних ознак агенса як учасника ситуації дії. З'ясовано особливості денотативного змісту та вербалізації суб'єкта дії у зв'язку з типологізацією предикатних одиниць.

Ключові слова: *агенс, суб'єкт, предикат, дія, ситуація дії, контрольованість, активність, цілеспрямованість.*

Характеристика суб'єкта у суб'єктно-предикатному комплексі є однією з найважливіших ознак для розуміння природи предиката і визначення його типологічного статусу. У семантичному синтаксисі, де суб'єкт розглядають як мисленнєвий аналог носія предикативних процесів, станів, відношень у ситуації [12, 589], тип суб'єкта виступає виразною диференційною ознакою певної класифікаційної групи предикатів. Цю особливість давно помітили мовознавці, розробляючи типологію предикатів, а тому в тлумаченні семантичної природи предиката з-поміж його аргументів надавали перевагу характеру суб'єкта (У. Л. Чейф, Т. В. Булігіна, О. М. Селіверстова, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська та ін.): “Видається доцільним кваліфікувати предикат за

центральним з-поміж інших іменникових компонентів у семантичній структурі речення суб'єктивним аргументом" [5, 35]. У. Чейф у своїй класифікації предикатних одиниць спирався не лише на факт наявності\відсутності припредикатного суб'єктивного компонента, а й на розрізнення суб'єктів дії, стану, процесу відповідно до їхніх особливих характеристик [14, 114-121]. Т. В. Булигіна та О. М. Селіверстова, переслідуючи мету розробити універсальну класифікаційну сітку предикатів у різних мовах, виходили з того, що "формування предикативних типів часто залежить від характеру суб'єктивного компонента" [13, 3-5]. Тому дослідження диференційних семантико-синтаксичних ознак суб'єктів різних типів залишається актуальним та важливим з погляду необхідності уточнення семантичної типології предикатів та семантико-синтаксичної структури речення в українській мові.

Мета статті – з'ясувати особливості денотативного змісту та вербалізації суб'єкта дії, який виступає семантичним компонентом ситуації дії, діяльності.

Дослідження суб'єкта дії у лінгвістиці вимагає передусім уточнення семантико-синтаксичних критеріїв визначення цього поняття. Термін суб'єкт використовують у кількох значеннях: "синтаксична функція підмета", "тема (дане в реченні) в теорії актуального членування", "предмет логічного судження", "виконувач дії або носій стану в семантичній структурі речення". У семантико-синтаксичній структурі речення суб'єкт протиставляється об'єкту і предикату на функціонально-смысловій основі і розглядається як компонент речення з урахуванням семантичного і конструктивного планів аналізу його структури [11, 78]. Граматичний суб'єкт, який ототожнюється з підметом, та семантичний суб'єкт розмежовані за ознакою формальний – значеннєвий. Семантичний суб'єкт відносять до тих основних елементів, які забезпечують реченню віднесеність до дійсності. Він становить невід'ємну частину предикатно-аргументної структури, а суб'єктна валентність притаманна більшості предикатів. Семантичний суб'єкт "об'єктивується на функціонально-смысловій основі у співвіднесеності з реальним, логічним суб'єктом судження, представленим у реченні називним або непрямим відмінками" [11, 79].

Семантичне розрізнення суб'єктів пов'язане з диференціацією відношень у ситуаціях, відображених різними типами предикатів, а характер суб'єкта перебуває у прямій залежності від характеру ситуації, позначуваної предикатом. Семантичний суб'єкт має певні різновиди, які в найзагальнішому плані визначають як суб'єкт дії та суб'єкт стану відповідно до виокремлюваних більшістю мовознавців основних типів ситуацій і типів предикатів – дії та стану.

У широкому розумінні суб'єкт дії – це будь-яке джерело дії, що в синтаксисі знаходить своє вираження у широкому спектрі предметних назв. У вузькому розумінні суб'єкт дії (агенс, діяч, виконувач дії) виявляє себе як активний учасник ситуації, наділений енергією. До таких ситуацій належать передусім активні фізичні дії, спрямовані на створення, знищення або зміну об'єкта, його переміщення, а також активна мовленнєва та мисленнєва діяльність і активне переміщення істот: *І доки одні розчищають завали скрижанілого бурелому, тягачами й танками тягнуть по бездоріжжю бетонні опори, інші валять стовпи, змотують кілометри дротів і розбирають рейки (Л. Костенко); Раніш ти даялась, а нині докоряєш (В. Стус); З одного місця переходили люди на друге, шукаючи волі... (Панас Мирний)*. Для виконання дій або здійснення діяльності суб'єкт докладає певних зусиль та витрачає енергію. Діячем в описуваній ситуації здебільшого є істота, яка виявляє волю, її дії умисні, контрольовані і мають певну мету.

Для характеристики та диференціації суб'єктів дії застосовують, зокрема, такі лінгвістичні критерії: активність – пасивність, істота – неістота, дискретність – недискретність, цілеспрямованість – нецілеспрямованість дії, доцільність – недоцільність, контрольованість – неконтрольованість, усвідомленість – неусвідомленість дій, каузативність. Частина з цих ознак (контрольованість – неконтрольованість, цілеспрямованість – нецілеспрямованість, каузативність) виступають релевантними як для семантичної ситуації та предиката, так і для суб'єкта, інші ж – більшою мірою характеризують сам суб'єкт.

У семантичному протиставленні предикатних знаків виявляється виразна головна особливість суб'єкта дії, яку більшість дослідників визначають як активність, а семантичний суб'єкт дії називають діячем, агенсом, протиставляючи його передусім пацієнсу – носієві стану. Категорія суб'єкта дії, агенса, у своєму семантичному полі передбачає насамперед активність та динамічність [10, 157].

Проте в поняття активності мовознавці вкладають різний зміст, звужуючи, розширюючи або ототожнюючи його з іншими поняттями – агентивності, стану (активність/пасивність) та ін. "За ознакою "активності/неактивності" фактично стоїть кілька різних ознак, близьких, але не тотожних" [13, 110]. У цьому плані предикати можуть розрізнятися передусім за значимістю суб'єкта у здійсненні процесу, який є денотатом предиката. Роль суб'єкта може бути визначальною для того, щоб певний процес мав місце, або ж, навпаки, виникнення процесу зумовлює якась зовнішня у відношенні до суб'єкта сила [13, 111]. Лише в першому випадку суб'єкт є агентивним і характеризує ситуацію з акціональним предикатом: *Він сідав десь на*

горбику й виймає з-за пазухи якусь паличку, яку довго й ніжно обтирає рукавом свитки. Потім приставляє її до рота, зітхав, і від палички в тужливу, ніжну ніч котились з хурчанням ще більші ніжні, більші тужливі згуки (В. Винниченко).

Визначальна та активна роль суб'єкта – це лише одна із диференційних ознак предиката дії, яка передбачає доповнення іншими суттєвими характеристиками суб'єкта. Для предиката дії ідентифікаційним є факт докладання зусиль або волевиявлення суб'єкта, витрати його енергії для того, щоб дія відбулася, і саме такий суб'єкт є агентивним [13, 111]: *[Сулейман] тоді звелів відкрити скарбницю і став щедро роздавати золото й срібло (П. Загребельний). Ми ж восени назбирали жолудів хтозна й скільки! (О. Донченко); Нимидора поливала розсаду на грядках; Микола носив воду з Раставиці (Нечуй-Левицький)*. На підставі активної ролі суб'єкта, який породжує процес і активно його стимулює, до предикатів дії відносять і дієслівні одиниці на зразок *сердити (когось чимось), веселити, розізнити, засмутити тощо* [10, 115]. Агентивний суб'єкт утворює суб'єктно-предикатний комплекс з акціональним предикатом.

Коли суб'єкт незалежно від його волі та без докладання цілеспрямованих зусиль стає джерелом енергії для виникнення або підтримання протікання процесу, його характеризують як визначальний, але не агентивний [13, 111-112]. Неагентивність суб'єкта виявляється у відсутності цілеспрямованих волевових зусиль та енергії, спрямованих на виконання дії. На цій підставі предикатний денотат не може бути визначений як дія, діяльність: *Місток гойдався на зв'язаних бочках (П. Загребельний); Чорна смушева шапка скотилась з голови на траву (І. С. Нечуй-Левицький). Древа хитались (В. Винниченко)*. З виявом волі агенсом пов'язаний і той факт, що в синтаксичній реалізації дієслова з семантикою дії можуть мати форму наказового способу, і це є однією з їхніх головних типологічних особливостей.

Суб'єкт дії є учасником ситуацій, у яких він зазвичай взаємодіє з об'єктом. Не існують окремо "суб'єкт" і "об'єкт", їх виявляють лише через взаємодію і внаслідок відповідної діяльності. Зв'язок суб'єкта й об'єкта є невід'ємною частиною загальної категорії діяльності як способу пізнання людиною дійсності [10, 114]. Крім того, у ситуації дії суб'єкт взаємодіє і з іншими аргументами предиката – адресатом, контрагентом, інструментом тощо, а отже, зазвичай включений до три- або багатокомпонентної структури. Активні дії суб'єкта здебільшого націлені на об'єкт, який зазнає перетворення, змінює положення в просторі, або звернені до адресата чи контрагента: *Вона мовчки пакувала валізу (О. Черногуз). Тихо поставив валізу і стяг кашкета (І. Багрянний). Микола перший підійшов і обійняв брата. А тоді повернувся до портрета (І. Багрянний)*.

Ситуацію дії завжди характеризує результативність або націленість на отримання результату в майбутньому. Дії та вчинки суб'єкта у ситуації, позначуваній предикатами дії, – умисні, здійснюються не випадково чи мимовільно, а усвідомлено, з певним наміром. Предикат дії має в своїй семантичній структурі диференційну сему цілеспрямованості, що означає націленість на певний об'єкт, на досягнення мети. З цим пов'язана особливість суб'єкта дії, яка полягає у визначенні та усвідомленні ним мети діяльності, бажанні отримати певний результат – створення або знищення об'єкта, зміна його зовнішніх та внутрішніх властивостей, зміна місця розташування об'єкта або суб'єкта переміщення, передача інформації, створення продукту інтелектуальної діяльності тощо: *Я хліба поклав горобцям на вікно – нехай подзьобують ізрана (В. Стус); Підсунули стіл поближче до покутя, поближче до батька, і посадила стара мати чотирьох синів-соколів батька поминати (І. Багрянний); Уранці в неділю Улянка взяла кошик і пішла наламати кукурудзи (О. Донченко)*.

Суб'єкт, який здійснює цілеспрямовану діяльність, має такі властивості, як воля, цілеспрямованість, контрольованість дій. Ними може бути наділена лише людина (група людей), проте можна припустити, що й дії інших істот – тварин – також є певною мірою цілеспрямованими, хоч вони й не контрольовані мисленням, як у людини: *Улянка зломил хворостину й торкнула нею гадину. Вужак повільно, мляво, мов сонний, спустився з куща, показуючи своє срібне, в темних кільцях, черево (О. Донченко). Дівчина витягла відро води коромислом, вхопила другим кінцем коромисла друге відро, жваво й проворно кинула коромисло на плече й пішла на згористий берег між рідкими вишнями. Птиця розпустила широкі крила, розпустила розкішний, як у павича, хвіст, та все співала, та все спускалась нижче по гіллі (І. С. Нечуй-Левицький)*.

Разом з тим, до акціональних можна зарахувати і ті предикати, які характеризують мимовільні, неусвідомлені або нецілеспрямовані дії суб'єкта (*зойкнути, скрикнути, затремтіти, посковзнутися, впасти та ін.*) на тій підставі, що в цій ситуації суб'єкт докладає певні зусилля, витрачає енергію для здійснення дії, хоч і робить це неусвідомлено або нецілеспрямовано: *І вона знову вся затремтіла з ридання (Б. Грінченко)*. Вони утворюють периферію предикатів дії. У науковій літературі, проте, суб'єкт такої дії та самі предикати отримали подвійне тлумачення. Суб'єкта неусвідомлених та неконтрольованих дій часто

характеризують як неактивного, а предикати зараховують до предикатів стану. Однак О. М. Селіверстова пропонує називати його “невласне агентивним суб’єктом”, зважаючи на неактивну роль у застосуванні сили, енергії для здійснення певної діяльності [13, 112].

В акціональній ситуації, позначуваній предикатом дії, окрім активного суб’єкта, можуть бути й інші активні учасники. Такий актант у науковій літературі називають контрагентом – терміном, уведеним Ч.Філмором. Ю. Д. Апресян уточнює його семантичний опис: обидва учасники ситуації мають ознаку активності, проте їхні дії в описуваній ситуації не збігаються. Відмінність між ними полягає в тому, що акціональний предикат описує лише дії суб’єкта, агенса, але не діяльність контрагента у ситуаціях, коли агенс бере щось, а контрагент віддає; агенс захищається, а контрагент нападає [1, 287], наприклад, *Улянка підняла його й подала подрузі* (О. Донченко) – Улянка подала, а подруга взяла.

Для так званих симетричних предикатів мовленнєвої діяльності (*розмовляти, сперечатися, сваритися, обговорювати та ін.*) і фізичної взаємної дії (*битися, цілуватися*) характерним є другий суб’єкт, “форма участі якого в ситуації збігається з формою участі в ній першого суб’єкта” [1, 287], наприклад: *Батьки й матері прощалися з дітьми, чоловіки з жінками, брати з сестрами* (О. Довженко). *Старий Джеря в одній сорочці стояв коло воріт, спершивсь на тин, і розмовляв з якимсь чоловіком* (І. С. Нечуй-Левицький).

Отже, характеристика суб’єкта дії в контексті типологізації предикатів виявляє суттєві ознаки предикатних знаків і служить основним засобом їх диференціації на семантичній основі. Суб’єкт дії функціонує як активний учасник ситуацій створення, руйнування та зміни об’єкта, руху та переміщення його в просторі, інтелектуальної діяльності і виявляє ознаки активності у докладанні зусиль, спрямованості на досягнення результату, усвідомлення та контролю дій. Подальше дослідження може здійснюватися в напрямку виявлення відповідних диференційних ознак об’єктного компонента ситуації дії.

Список використаних джерел

1. Апресян Ю. Д. К построению языка. Для описания синтаксических свойств слова / Ю. Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики 1971. – М. : Наука, 1972. – С.279-325.
2. Бабина Т. П., Белошапкова В. А. К вопросу о семантическом субъекте / Т. П. Бабина, В. А. Белошапкова // Филологические науки. – 1984. – № 1. – С.29-34.
3. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В.В.Богданов. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. – 204 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 222 с.
5. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський – К. : Наукова думка. – 1983. – 219 с.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 2000. – 662 с.
7. Категория субъекта и объекта в языках различных типов / Под ред. Кацнельсона С. Д. – Л. : Наука, 1982. – 189 с.
8. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия в современном русском языке: Опыт семантико-функционального анализа / Т. А. Кильдибекова. – Саратов, 1985. – 160 с.
9. Межов О. Г. Суб’єктні синтаксеми у структурі простого речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. “Українська мова” / О. Г. Межов. – Луцьк, 1998. – 21 с.
10. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – Луцьк, 2004. – 389 с.
11. Плющ М. Я. Категорії суб’єкта і об’єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ. – К.: Вища школа, 1986. – 175 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
13. Семантические типы предикатов. – М. : Наука, 1982. – 366 с.
14. Чейф У. Л. Значение и структура языка / У. Л. Чейф. – М. : Прогресс, 1975. – 432 с.

The article is devoted features of the agent, which is the participant of a situation of action. In it semantic and verbal peculiarities of the subject of action in connection with classification of predicates are defined.

Key words: *agent, predicate, subject, action, situation of action, controllability, activity, purposefulness.*

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР

У статті аналізуються особливості політичного дискурсу Маргарет Тетчер. Стверджується, що його основу складають “конфліктні метафори” боротьби з ворогом і стійкості у відстоюванні обраної політичної стратегії.

Ключові слова: М. Тетчер, політичний дискурс, “конфліктні метафори”.

Маргарет Тетчер, Прем'єр-Міністр Великої Британії з 1979 по 1990 рр. з повним правом може вважатися найбільш впливовим британським політиком другої половини ХХ сторіччя. Вона очолила Консервативну партію у 1975 році, стала прем'єр-міністром у 1979 році і залишалася на цій посаді, поки не пішла в відставку у листопаді 1990 року. Погляди, якими вона керувалася, були сформульовані її біографом Хьюго Янгом (Hugo Young). Зокрема, він виділив такі домінантні її політичної стратегії: М. Тетчер бачила країну “зменшеною” (“a smaller state”), громадянські права – розширеними, бажала обмежити вплив громадських об'єднань і посилити можливості розвитку бізнесу (“a more market-orientated economy”). Все це вона втілювала в життя, відчуючи “моральну цінність мети”, і життя підтвердило правоту М. Тетчер, а не її політичних опонентів – соціалістів [7, 604]. Визнання політичних успіхів М. Тетчер і економічного прориву в британській економіці, забезпеченого діяльністю її уряду, є загальним місцем у політології; значно менше уваги приділяється тому, в який спосіб лідер Консервативної партії переконувала політикум країни і самих громадян в ефективності її реформ, які риторичні та поетикальні засоби вона використовувала для досягнення мети у своїх промовах та статтях на політико-економічні теми. Метою даної статті і є аналіз засобів політичного дискурсу М. Тетчер на прикладі її промов, заяв, інтерв'ю тощо, повний корпус яких представлено на сайті Фонду Маргарет Тетчер [6].

Основою домінування М. Тетчер у британському політикумі 1980-х років було відчуття моральної впевненості у поєднанні з ефективною роботою над створенням позитивного політичного іміджу. З'ясування саме цих моментів може відповісти на запитання, чому вона стала політичною іконою свого часу як для британців, так і для всієї міжнародної спільноти.

Насамперед розглянемо, який смисл вкладався в означення “Залізна леді”, яким вперше було “нагороджено” М. Тетчер 1976-го року в радянській газеті “Красная звезда”. Яким би не був первісний намір авторів, цей метафоричний вислів наразі розуміється більшою мірою як ознака поваги, ніж критичного ставлення. В першу чергу це свідчить про вагомість політика, бо навряд чи хто-небудь менш важливий був би вартий такої оцінки. Дана метафора також нейтралізувала небезпеку, ніби її будуть розглядати як жінку, невинну у “чоловічому” світі високої політики. Х. Янг з цього приводу зауважує: “Nobody could be too disturbingly feminine who was not presented as made of iron” (“Ніхто не виглядав би так хвилююче жіночно, як та, яку представляють зробленою із заліза”) [7, 170-171].

Зважаючи на спрямованість радянської політики 1970-1980-х років, неважко зрозуміти, що метафора “залізна” явно мала негативну семантичну конотацію. Ймовірно через те, що жорсткість, непохитність – це властивості, традиційно пов'язані з чоловіками, а не з жінками. Залізо, звісно, бездушне і менш за все здатне бути “м'якосердим”. Цікаво, що Маргарет Тетчер пишалася цим визначенням і сама іронічно відзначала: “I stand before you tonight in my green chiffon evening gown, my face softly made up, my fair hair gently waved... the Iron Lady of the Western World” (Я стою сьогодні перед вами у своїй зеленій шифоновій вечірній сукні, моє обличчя трішки підфарбовано, світлі волоси завиті... Залізна леді західного світу). Така своєрідна гумористична інверсія стала міцним засобом у встановленні її тотожності як жінки у чоловічому політичному світі. У вищих ешелонах партії, до якої належала М. Тетчер, не було жодної жінки, тому вона свідомо почала свою кар'єру, орієнтуючись на характеристики, традиційно притаманні чоловікам: владність, мужність, твердість, рішучість і воля досягти успіху.

Ознаки сили і непохитності своєї позиції, які передавались невербальним шляхом у процесі реалізації висунутих політичних лозунгів, посилювались у мовленні М. Тетчер. Це легко виводиться з найбільш відомих її висловів: “I don't mind if my ministers talk, as long as they do what I say!” (“Мені байдуже, якщо мої міністри говорять надто довго, коли вони роблять те, що я кажу”), “This country belongs to the courageous, not to the timid” (“Ця країна належить хоробрим, а не боязким”). При нагоді вона легко ламала стереотипи: “If you want something said, ask a man. If you want something done, ask a woman” (“Якщо ви бажаєте щось сказати, звертайтеся до чоловіка. Якщо ви хочете, щоб щось було зроблено, звертайтеся до жінки”).

У своїй промові Маргарет Тетчер часто грала на контрасті між цінностями, утвердження яких традиційно очікують від жінки, і її власної агресивної чоловічої позиції. Це гендерне

протиставлення, пов'язане з переконаннями, було тією силою, що направляла її дискурс і утворювала цілісний політичний імідж. Поєднання риторичної стратегії контрастних метафор і взаємодії між метафорою і антитезою було основою її риторики Прем'єр-міністра. Протиставлення було основою більшості її метафор, оскільки це був надто ефективний засіб передавати розуміння соціально-історичних реалій, віддзеркалення політичних конфліктів, що підкреслювало дистанцію між її власною позицією і позицією її опонентів.

На особливу увагу в характеристиці політичного дискурсу М. Тетчер заслуговують її промови на конференціях Консервативної партії, оскільки в них лідер найчастіше апелює до партійної вірності своїх соратників, використовуючи цілий арсенал засобів риторичного впливу з метою об'єднання через ясні ідеологічні ствердження. Риторика Маргарет Тетчер у період з 1977 по 1987 рр., коли її партія домагалася вирішального впливу на політичні процеси в країні, була найбільш переконливою в досягненні поставлених політичних цілей. Вона була лідером, який не приховував своїх прагнень. Ось чому її ідеологія досягла статусу своєрідної політичної філософії. Одна із причин того, що ім'я Маргарет Тетчер стало асоціюватись з цілісною ідеологічною системою, полягала в послідовному використанні нею таких метафор, які мали на меті створити політичний міф, заснований на конфлікті поглядів. Політичні метафори забезпечували зв'язок між когнітивною і емотивною аспектами її промов і надавали переконливої сили її дискурсу.

Спеціаліст з проблем лінгвістики й ідеології М. Едельман переконливо доводить важливість поняття конфлікту у політичному дискурсі: "Because politics involves conflict about material advantages, status and moral issues, some people are always pitted against others and see them as adversaries or as enemies. Political enemies may be foreign countries, believers, in distasteful ideologies, group that are different in any respect, figments of the imagination; in any case they are an inherent part of the political scene. They help give the political spectacle its power to arouse passions, fears, and hopes, the more so because an enemy to some people is an ally or innocent victim to others" ("Оскільки політика роздуває конфлікт навколо матеріальної вигоди, статусу або моральних проблем, то певні люди завжди протистоять іншим і дивляться на них як на супротивників, або як на ворогів. Політичними ворогами можуть бути інші країни, віросповідання, неприємні ідеології, угруповання, які чимось відрізняються, або якийсь вимисел; в будь-якому випадку вони є частиною політики. Вони допомагають надати політичній виставі силу розпалити пристрасті, страхи і надії, в основному тому, що вороги для одних людей – це союзники або невинні жертви для інших") [2, 66].

Поняття "political otherness" ("політична іншість") підтримується L.P. Sego, на думку якого, існує полярність між політичною ідентичністю політика і його безпосередніх послідовників, з одного боку, і політичною лінією, яка не є безпосередньо їхньою, з другого боку. Відтак термін "political otherness" віддзеркалює звичайну частину політичного процесу щодо створення ідентичності, щоб відокремити свою політичну лінію від політики іншої партії або партій. Отож бачимо, як Маргарет Тетчер використовує свою приналежність до жіночої статі, щоб утворити унікальний політичний образ через використання метафори "Iron Lady". Однак через надлишкове розширення концепту "political otherness" виникають проблеми: "Finely comes the instrumentation, or acting on the awareness of the "otherness" previously constructed, in such a way that the other is perceived to be opposition, even at times the enemy" ("Зрештою з'являється інструментарій, або вплив на свідомість заздалегідь побудований таким чином, що "інші" сприймаються як опозиція, і навіть як вороги") [5, 111].

Нерідко промови М. Тетчер створюють враження прихованої войовничості; воно з'являється тому, що ці промови зазвичай базуються скоріше на конфлікті, ніж на принципах примирення і дружніх взаємовідносин. У дискурсі Прем'єр-Міністра фігурує те, що починається як проста відмінність ідеології, що швидко прогресує до розуміння політичного опонента як "the other" ("іншого"), і далі – через перехідну стадію до характеристики його як "the enemy" ("ворога"). Під час візиту до Австралії в 1981 році, незадовго перед конференцією Консервативної партії, вона сказала, що консенсус був досягнутий шляхом "abandoning all beliefs, principles, and values" ("відмови від усіх переконань, принципів і цінностей") і запитала: "Whoever won a battle under the banner "I stand for the Consensus?" ("Хто б не виграв битву під прапором "Я – за Консенсус") [6]. Для себе вона вирішила повністю відмовитися від політики консенсусу, яку сповідував її попередник Едвард Хес (Edward Heath) і дотримувалася такої стратегії упродовж усього часу свого лідерства в партії.

Найбільш частими концептуальними метафорами у дискурсі М. Тетчер є "політика" і "конфлікт", і типовим є те, що так звані "конфліктні метафори" (або метафори конфлікту) використовуються, щоб описати політику уряду таким чином, ніби вона є частиною військової кампанії. "Конфліктні метафори" містять у собі тип оцінювання, тому що діюча особа конфлікту безсумнівно представлена як "герой", тоді як той, хто проти, представлений у негативному світлі, як чужа загарбницька ідеологія. Маргарет Тетчер, чие ім'я стало метонімією Консервативної партії, позиціонувала себе героїнею, яка бореться проти уявлених ворогів. Ці вороги могли бути

класифіковані за групами, представляючи свого роду мішені для її метафор: політична опозиція Лейбористської партії, соціальні та економічні проблеми, інфляція, безробіття, злочинність, специфічні угруповання суспільства, як-от торгові об'єднання, поліція тощо. Далі йдуть такі рівні узагальнення, як *приватне підприємство, західні цивілізації, соціалізм, свобода, тероризм, ринок, спадщина*. Кожна з цих мішеней може бути класифікована як специфічна метафора, що ідеологічно ґрунтується на загальній концептуальній метафорі “політика” і “конфлікт”.

Основним “ворогом”, проти якого спрямовані політичні інтенції М. Тетчер, – соціальні і економічні проблеми. В свою чергу, в полі боротьби проти цього ворога мішенями конфліктних метафор обираються інфляція і безробіття. Часто вони використовуються в поєднанні з іншою риторичною стратегією, наприклад, такі зіставні пари: “That is why it is not a question of choosing between the conquest of **inflation** and the conquest of **unemployment**. Indeed, as one of our speakers reminded us yesterday, we are fighting unemployment by fighting inflation. (“Ось чому це не питання вибору між підкоренням інфляції і підкоренням безробіттю. Справді, як один з наших промовців нагадав нам учора, ми боремося з безробіттям тим, що боремося з інфляцією”)[6]. Тут встановлюється контраст між двома об'єктами – боротьба з інфляцією і боротьба з безробіттям; однак насправді тут спрацьовує “аргумент-пугало”, тому що друге речення розв'язує протиріччя, пояснюючи, що в даному разі має місце причинний зв'язок між двома типами політики. В інших випадках імпліцитна метафора – це персоніфікована інфляція, яка виступає як “ворог”: “Inflation is a parent of unemployment, it is the unseen robber of those who have saved (“Інфляція – це батько безробіття, невидимий грабіжник тих, хто заощадив”)[6].

Наведемо ще один приклад: “Inflation threatens democracy itself. We've always put its victory at the top of our agenda. For it is a battle which never ends. It means keeping your budget on a sound financial footing” (“Інфляція загрожує самій демократії. Ми завжди ставимо її перемогу на перше місце. Тому це битва, що ніколи не закінчиться. Це означає утримання вашого бюджету на міцній фінансовій основі”)[6]. Тут абстрактне економічне явище концептуалізується як борець; пропонується дійовий шлях забезпечити підставу і виправдання певної економічної політики (зокрема, контроль за споживанням), націлений, щоб “атакувати” інфляцію. Так само персоніфікація використовується, щоб представити безробіття як “enemy” – “ворога”. Водночас зазначимо, що в тексті немає жодної спроби пояснити засоби економічної політики, які вводяться для контролю інфляції і мають допомогти у зниженні безробіття. Тим не менше метафора знімає необхідність пояснення логічних причинно-наслідкових зв'язків для опису економічних процесів і надія, умовно кажучи, покладається на ментальну модель конфлікту, що легко сприймається реципієнтом.

У більш пізніх промовах М. Тетчер можна також знайти акцентування інших соціальних проблем як “enemies” (“ворогів”); сюди відносяться “terrorism” (“тероризм”) і “drugs” (“наркотики”). У 1988 році Прем'єр-Міністр наголошувала: “Britain has taken the lead in tackling practical issues in Europe which are of real benefit to people – reform of the Common Agricultural Policy, completion of the Single Market, the fight against terrorism and drugs” (“Британія взяла ініціативу у вирішенні практичних проблем у Європі на користь людей – реформування загальної аграрної політики, завершення єдиного ринку, боротьба проти тероризму і наркотиків”)[6].

Спостерігаються також приклади інверсії метафори, коли позитивно оцінене явище (наприклад, “freedom”) є також тим, за що “ми повинні боротися” (“fight for”): “We pledge in this Party to uphold these principles of freedom and to fight for them. We pledge it to our allies overseas. And we pledge it to this country which we are proud to serve (“Партія дає обіцянку захищати принципи свободи і боротись за них. Ми обіцяємо це нашим союзникам за морем. І ми обіцяємо це країні, якій ми з гордістю служимо”)[6].

Отже, аналізуючи партійні політичні маніфести М. Тетчер, можна зробити висновок, що Консервативна партія використовує “конфліктні метафори”, щоб представити себе як захисника цінностей, які, згідно з їх програмою, зазнають атаки з боку лейбористів.

Політичний клімат другої половини 1970-х років характеризувався нелегкими відносинами між лейбористським урядом і профспілковим рухом. (trade union movement). Консервативна партія Маргарет Тетчер ототожнювала дисгармонійні відносини між Лейбористською партією і їх традиційними союзниками як можливість трансформувати концептуальну метафору “politics is conflict” (“політика це конфлікт”) в іншу метафору – “industrial relations is a battle” (“промислові відношення це битва”): “For years the British disease has been the “us” and “them” philosophy. Many in industry are still inflected with the this virus. They still treat the factory not as a workplace but as a battlefield” (“Протягом років хворобою Британії була філософія “ми” і “вони”. Багато хто в промисловості все ще заражений цим вірусом. Вони все ще ставляться до заводу не як до робочого місця, а як до поля битви”)[6].

Як стверджує вище згаданий М. Едельман, “To blame vulnerable groups for the sufferings and guilt people experience in their daily lives is emotionally gratifying and politically popular, and so the construction of enemies underlies not only domination, oppression, and war, but the policy

formation, the elections, and the other seemingly rational and even liberal activities of the contemporary state as well” (“Звинувачувати уразливі групи за страждання і почуття провини в їх повсякденному житті – емоційно зворушливо і політично популярно, отже формування ворогів лежить в основі не тільки впливу, утиску і війни, але й у політиці формування, виборів та інших доцільних і навіть ліберальних видів діяльності сучасної держави ...”) [2, 89].

Консервативна партія завжди розуміла необхідність утримувати прихильність робітничого класу і тому не хотіла представляти конфлікт між керівництвом і робітниками як класову боротьбу, тому що це могло привести до марксистської інтерпретації. Таким чином стратегія партії полягала в тому, щоб репрезентувати цю боротьбу як битву між працівниками, коли одна з воюючих сторін могла просити уряд вводити законодавчі санкції проти іншої сторони, а уряд з його законодавчою владою міг би діяти або від імені слабкої сторони (необ’єднані в союзи працівники), або від сильної (акціонери / акціонерні товариства), а також від імені більшості (“як йому вигідніше”). Приписування причин Британських проблем профспілкам було ефективним шляхом відновлення погляду них як на “ворога”.

Представлення груп суспільства як причин проблем неминуче веде до представлення політичних опонентів, які асоціюються з цими соціальними групами, тобто є їх лідерами, як “ворогів”. Саме так Маргарет Тетчер атестує своїх політичних опонентів: “Home ownership too has soared. And to extend the right to council tenants, we had to fight the battle as you know, the battle in Parliament every inch of the way. Against Liberal opposition. And against Labour opposition. (“Приватна власність стрімко поширюється. І щоб надати права раді власників, ми повинні боротися, як ви знаєте, відвойовувати в Парламенті кожен дюйм цього шляху. Проти ліберальної опозиції. І проти опозиції лейбористів”) [6].

Когнітивна основа центральної метафори М. Тетчер несе з собою повний набір підтекстів зі сфери війни (див.: [4, 59]). Так виглядає теза, що утримання політичної влади – це еквівалент контролю території під час війни. Улюбленою фразою Маргарет Тетчер була така: “Rolling back to the frontiers of Socialism” (“Поворот назад до кордонів соціалізму”). Тут соціалізм не представлено як ідеологію, але як ворожу державу, що здійснює вторгнення і окупацію; отже будь-які міри протистояння їй розумілись як героїчні спроби пручатися чужій (іноземній) ідеології. Таким чином, можна розширити метафору від “political opponents are enemies” (“політичні опоненти – вороги”) до “political ideologes are enemies” (“політичні ідеології – вороги”).

“Конфліктна метафора”, обрана за провідну риторичну структуру, актуалізує цілу низку емотивних проявів, оскільки базується на колективній (архетипній) історичній пам’яті. Емблеми територіальних володінь – знамена і стяги, які символізують історичну ідентичність, постійно зустрічаються в промовах Маргарет Тетчер на партійних з’їздах і конференціях. Можливо, слова “flags” (“прапори”) і “banners” (“стяги”) встановлюють могутній емоційний зв’язок між тим, чого вони стосуються і особливо цінним судженням, тому що вони асоціативно викликають у свідомості канонічні образи, що резонують з історичними міфами. Вони підтримують метафору, яку часто використовує Маргарет Тетчер, відштовхуючись від міфу про Боудіку (або Боадіцію), легендарну королеву британсько-кельтського племені іценів, що відроджується навколо сильного лідера-жінки, щоб протистояти іноземним загарбникам: “Would “consolidate” be the word that we stitch on our banners? Whose blood would run faster at the prospect of five years of consolidation?” (“Чи могло б слово “консолідувати” бути прикріпленим до нашого прапора?...”) [6]. Тут використання експресивного “stitch on our banners” (“прикріплено до нашого прапора”) є яскравим прикладом зливання вербальної і образної моделей комунікації. Використання терміна “flag” (“прапор”) знову ж таки актуалізує концептуальну метафору “politics is conflict” (“політика – це конфлікт”), яка постійно експлуатується в політичних промовах, щоб дати метафоричне представлення діяльності політичних партій і асоційованих з ними ідеологій: “A new battle for Britain is under way in our schools. Labour’s tattered flag is there for all to see. Limp in the stale breeze of sixties ideology. We Conservatives have run up our flag. Choice, high standards, better teachers – a wider horizon for every child from every background” (“Нова битва за Британію йде повним ходом у наших школах. Обірваний прапор лейбористів зараз бачать усі. Кульгайте в затхлу атмосферу ідеології шістдесятих років. Ми, консерватори, підняли наш прапор. Вибирайте, високі стандарти, краще викладання – розширені горизонти для кожної дитини будь-якого походження”) [6].

Як відомо, прапор – знак-символ, за яким воїн може ідентифікувати “своїх” на полі битви; відтак зрозуміло, що його використання в політичній промові має на меті викликати емоції, асоційовані із захистом “своєї” території, родини, племені тощо. Посилання у М. Тетчер зроблено на Union Jack (національний прапор), який завжди асоціюється з партією консерваторів: “The Conservative Party now and always flies the flag of one nation – and that flag is the Union Jack...” (“Консервативна партія зараз і завжди піднімає прапор однієї нації – це національний прапор (Union Jack)”). Натомість за контрастом “Red Flag” пов’язується з комуністичною ідеологією: “Our people will never keep the Red Flag flying here. There is only the banner that Britain flies, the one that kept

flying for centuries – the red, white and blue. I am extremely to be disinclined deceived by the mask now being worn, as we saw last week, by all who would “keep the red flag flying here” (“Наші люди ніколи не піднімуть червоний прапор. Тільки один прапор піднімає Британія, тільки один, який може майорити в нашій країні – червоно-біло-голубий. Я абсолютно не маю бажання бути обманутою маскою помірності, яку лейбористи надягають, коли б вибори не відбувались, маску, зараз зношену, яку ми бачили останнього тижня на тих, хто “розгорнув би червоний прапор”) [6].

Встановлюючи контраст на знаково-символічному рівні між “the Union Jack” і “the Red Flag”, Маргарет Тетчер спричиняє символічні асоціації між нацією, місцевим патріотизмом партії Консерваторів і захватницької ідеологією комуністів і Лейбористської партії. Такі метафори націлені на те, щоб викликати у стародавні хвилюючі образи. У цій ментальній моделі присутня ідеологічна боротьба за перемогу національної ідеології і поразку ідей, що концептуалізуються як “the enemy” (“ворог”).

Використання Маргарет Тетчер “конфліктних метафор” вказує на характерний для неї стиль політичного керівництва: її покладання на конфлікт як основний шлях концептуалізації усіх людських відносин може пояснити те, що її біограф описує як яскраву і водночас потенційно руйнівну рису її політичної особистості [7, 543]. Симптоматичною є характеристика, яку дає М. Тетчер у цьому контексті Douglas Hurd: “...she was at her happiest when she was up against the wall. When she wasn’t embattled, she needed to imagine or invent the condition: embattled against the cabinet, against the country, against the world.” (“Вона була найбільш щаслива, коли стикалася зі стіною. Якщо вона не перебувала в стані боротьби, то вона повинна була уявити або створити такий стан...”) [Цит. за: 7, 242].

Таким чином, орієнтація на відмову від консенсусу, будучи основою політичної діяльності Маргарет Тетчер, зумовила специфіку її політичного дискурсу, основу якого складають “конфліктні метафори” боротьби з ворогом і стійкості у відстоюванні обраної політичної стратегії.

Список використаних джерел

1. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М. : Прогресс, 1987. – С. 88–120.
2. Edelman M. Constructing the Political Spectacle. – Chicago and London: University of Chicago Press, 1988. – 142 с.
3. Jonathan Charteris-Black. Margaret Thatcher and the Myth of Boedicia // Politicians and Rhetoric. The Persuasive Power of Metaphor. – Palgrave Macmillan, 2005. – С. 86–112.
4. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought. – N.Y.: Perseus Books, 1999. – 624 p.
5. Sego, L.P. Philistines, Barbarians, Aliens, et al.: Cognitive Semantics in Political “Otherness” // Language and Ideology: Vol. II. Descriptive Cognitive Approaches. – Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 2001. – Pp. 107–116.
6. Thatcher, Margaret. Speeches, interviews & other statements // <http://www.margaretthatcher.org/speeches/default.asp>
7. Young, H. One of us: a Biography of Margaret Thatcher. – New York : Farrar Strauss Giroux, 1989. – XII, 596 p.

Summary. The peculiarities of the M. Thatcher’s political discourse have been traced in the paper. The author claims that conflict metaphors are the foundation of her discourse.

Key words: M. Thatcher, political discourse, conflict metaphors.

УДК 811.161.2*612.4:821.161.2-3.A1/7.08

О.В. Кнущ

ПЛЕОНАЗМ ЯК ОЗНАКА ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ Ю. АНДРУХОВИЧА

У статті розглянуто плеоназм як джерело виразності, образності у мовотворчості Ю. Андруховича. В основу плеоназму закладена надмірність словесного вираження змісту, що реалізується в семантичному та структурному дублюванні елементів висловлювання.

Ключові слова: плеоназм, надмірність, індивідуальний стиль.

Художній доробок Юрія Андруховича став яскравим втіленням постмодерну в українській літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст. Одним із визначальних принципів індивідуального стилю письменника є повтори на рівні макроструктури (фабульні збіги) та мікроструктури тексту

(семантичні повтори, гра слів, нагромадження синонімічних виразів). У статті маємо на меті схарактеризувати вживання плеоназмів у системі прозового тексту Юрія Андруховича.

Дослідження плеоназму у мовознавстві має досить давню історію. Науковці розглядали це явище як мовну надмірність, надлишковість, гіперхарактеризацію, надхарактеризацію, плеоназм.

Головним у питанні визначення плеоназму є поняття надмірності. Повідомлення є надмірним, якщо містить елементи, які не додають нічого нового до його змісту. Занадто вузьке розуміння “надмірного” означає зайвість, а звідси й непотрібність. Проте надмірність функціонує на всіх рівнях комунікації та граматики.

В теорії інформації надмірність розглядають як засіб гарантування адекватного розуміння навіть за складних умов комунікації. Надмірність сприяє підвищенню інформативності повідомлення на рівні додаткової інформації, що включає емоційний стан мовця, його суб’єктивно-оцінне ставлення до дійсності та предмету розмови. Надлишок вираження мовних засобів не означає функціональної зайвості. “...надмірні з граматичного погляду форми можуть стати основою для вираження тонких стилістичних нюансів та емоцій, прагматичних потреб” [6, 7].

Поняття плеоназму виникло в античній риторичі, де охоплювало низку стилістичних фігур. Ще Гамоген виокремив плеоназм як засіб створення “просторості” у мовленні оратора [1, 206]. Квинтиліан, попри те, що сам термін “плеоназм” трактує як “надмірне нагромадження слів”, тобто недолік мовлення, зазначає: “...слова з однаковим значенням можуть накопичуватися. Міцелій називає це явище плеоназмом. Але це є недоліком, якщо мовлення переобтяжене надмірним нагромадженням слів, але може бути і достоїнством, якщо мовлення в такий спосіб стає більш повним та слугує розкриттю думки. Адже і подвоєння, і повтор, і будь-яке додавання можуть здатися плеоназмом. Можливе нагромадження не лише слів подібних за значенням, але й цілих виразів...” [1, 266]. Тобто, власне нагромадження слів мислитель називає важливим риторичним прийомом.

Ш. Баллі виокремив експресивний плеоназм як факт мовлення, що, на відміну від плеоназму граматичного, позбавлений імперативності. У зарубіжному мовознавстві вчені також вдавались до розгляду плеоназму у синтаксисі (А. Геллер, Г. Раскоу, Дж. Хейман), стилістиці (Р.Г. Паркер, К. Леманн), риторичі (Ж. Дюбуа) та прагматиці (А. Круз). Глибоке дослідження плеоназму здійснив болгарський учений Д. Дімов.

Плеоназм як важливу стилістичну фігуру виокремлювали у своїх працях російські мовознавці ще з ХІХ століття (С.Шевирьов, Ф.Буслаєв, І.Давидов).

В.А. Виноградов розглядає плеоназм як властивість тексту, що протиставлена еліпсису та виявляється у повторенні чи граматичному дублюванні лексем та граматичних форм. О.С. Ахманова визначає плеоназм як різновид ампліфікації, стилістичний прийом, основу якого складає словесна надмірність змісту висловлювання, що виявляється у семантичному дублюванні його частин [2, 325]. М.Я. Блох називає дублювання повторенням певним елементом висловлювання тієї інформації, що була передана елементом висловлювання, який йому передує [4, 35].

Окремі питання вивчення плеоназму досліджували також А.П. Сковородніков., О.Б. Сиротініна, Ю.М. Скребньов, С.Д. Кацнельсон, Н.С. Жукова, І.Р. Гальперін, І.В. Арнольд, К.А. Войлова, Н.Г. Гольцова, І.Н. Смірнов, М.В. Нікітіна, О.О. Зайц.

У українському мовознавстві досі не існує єдиної теорії плеоназму. До окремих питань вияву цього явища у синтаксисі, зокрема, звертались В.В. Коломійцева, Н.В. Шульжук, Л.М. Марчук. Поширеним стало потрактування плеоназму як стилістичної фігури (В.С. Ващенко, О.В. Селіванова, В.Ф. Святовець, Т.Ю. Попп), утвореної спеціальним нагромадженням певних мовних одиниць, позбавлених семантичного навантаження лексичного чи граматичного плану.

Енциклопедія “Українська мова” визначає **плеоназм** (від грецьк. *πλεονασμός* – надмірність, перебільшення) як фігуру мови, побудовану на повторі слів або афіксів з тотожним чи подібним значенням – повторенні, що з суто логічного погляду може видатися зайвим, але насправді не позбавленим певних семантичних й стилістичних функцій [9, 491]. В “Короткому словнику лінгвістичних термінів” за редакцією О.С. Єрмоленко **плеоназмом** називають стилістичну фігуру, в якій використовується надмір лексичних засобів для досягнення більшої виразності мови [5, 129]. За “Словником тропів і стилістичних фігур” **плеоназм** – це багатослів’я; нагромадження слів та зворотів з однаковим чи близьким значенням із метою увиразнення, поглиблення переконливості думки, її емоційного та звукового нагнітання [8, 134].

Суть цього явища полягає у присутності двох і більше знаків для передавання одного й того ж самого граматичного чи семантичного змісту у системі мови чи реалізованому мовленні.

Плеоназм трактують широко – як багатослів’я, усяке стилістично зумовлене перебільшення, підкреслення змісту поняття або вужче, відмежовуючи від плеоназму повторення та редуплікацію. На думку В. Коломійцевої, широкий погляд продуктивніший і конкретніший з огляду на обсяг поняття застосовуваного терміна, його зв’язок із грецьким етимом та

загальнотеоретичні підходи до розуміння логіки відношень між теоретичним і загальним [7, 33].

У широкому потрактуванні плеоназм постає не лише як мовленнєвий надлишок, але й як стилістичний засіб, що дозволяє уточнити, конкретизувати, пояснити яке-небудь поняття. У зв'язку з тим, що в процесі комунікації структури, що містять у своєму складі плеоназм, вичленовуються мовленнєвою свідомістю автоматично, вони часто вживаються у мовленні персонажів і відносяться до непередбачуваної надмірності, що створюється елементами семантичного дублювання, наприклад: *Загалом здавалося, що це як у футболі – порушення стають дедалі очевиднішими, але суддя все ще не зупиняє гру, не свистить, коментатори кажуть у таких випадках, що суддя дає пограти.*

Структурно плеоназм є дублюванням, що може здійснюватись або як повторення однієї і тієї ж одиниці плану вираження, або ж як використання інших мовних одиниць, що мають подібне значення. Такі одиниці “попри позірну надмірність, виконують важливу функцію увиразнення, зумисного перебільшення, підкреслення змісту поняття, нагнітання почуттів” [7, 33].

Мовна одиниця, яка повторюється, загалом не містить нової смислової інформації. Проте у художньому, емоційно забарвленому мовленні, зокрема повтори є джерелом додаткової експресивної інформації, як от: *Пані Рома знову відкрила кран гарячої й, поволи приходячи до тями, навіть не здивувалася, побачивши всюди – на підлозі та в умивальній раковині – сліди своєї недавньої боротьби, про яку той дурень, дурень, дурень і кінчений ідіот у сусідній спальні навіть і гадки не мав.*

Семантичне дублювання у творах Ю. Андруховича може бути представлене мовними одиницями із яскраво вираженим експресивним забарвленням, зокрема жаргонізмами, наприклад: *У цьому сенсі там панувала цілковита лібертуха. Ну так, якщо спробувати якось це висловити одним-єдиним словом, той стан, то це буде саме воно – свобода...*

Елементи, що дублюються, можуть бути представлені також фразеологічними одиницями. *Тому я так сильно здивувався через декілька тижнів, отримавши від нього поштою всі ті сім наговорених днів, усю їхню гречану вовну, всі бочки з арештантами, все, що тоді прозвучало, від першої фрази й до останньої, з усіма паузами, затягнутостями, еканнями та иканнями, тобто в абсолютно первинному вигляді, збереженому у форматі тр-3 і перегнаному на компакт-диски, кожен день на інший диск, тобто дисків виявилось також сім.* У поданому прикладі простежуємо також випадок, коли плеонастичні елементи зазнають семантичного наближення лише в контексті.

Плеоназм може функціонувати також як нагромадження семантично наближених мовних одиниць, наприклад: *Тієї ночі через нас перевалило повно всілякого люду, гуртяга цілодобово навстіж, тисячі всіляких гостей і теде, дискотеки на кожному поверсі, пиятики, флірти, конфетти, спідниці, сідниці, декольте, атмосфера наелектризована до краю, Бразилія, карнавал.* Такий прийом є одним із засобів карнавалізації світу, характерної для творчості постмодерністів.

Надмірність словесного вираження змісту висловлювання у письменника також може бути представлене нагромадженням порівнянь, наприклад: *...а я кружляв навколо Неї, ніби сторож, ніби крук, ніби охоронець, ніби раб, ніби власник, ніби рабовласник.*

Характерним для творчості Ю. Андруховича є часткове дублювання компонентів висловлювання, нагромадження яких утворює градацію, наприклад: *Щось на зразок сублимації чи як це назвати – вся туга, тривога, увесь жах екзистенції каналізуються в єдиному потязі, до солодкого. Це був цирк, абсолютний цирк – навіть не театр, а цирк абсурду!*

Плеоназм у широкому розумінні є дублюванням інформації в тексті і реалізується у семантичному та структурному повторенні елементів висловлювання. Стилістично виправдана надмірність словесного вираження думки є характерною для українського постмодернізму, зокрема й для мовотворчості Ю. Андруховича. Елементи, на перший погляд позбавлені інформативної ваги, можуть сприяти зв'язності тексту, підкресленню змісту певного поняття, виділенню та обґрунтуванню основної думки.

Список використаних джерел

1. Античные теории языка и стиля / Под ред. О.Фрейденберг. М. ; Л. : ОГИЗ, Соцэкгиз, 1936. – 337 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – С. 167.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М. : Изд. иностр. л-ры, 1955. – 416 с.
4. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики : Учеб. пособие для студентов ин-тов и фак. иностр. яз. / Михаил Яковлевич Блох. – М. : Высшая школа, 1986., С. 34-37.
5. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор ; за ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – с. 129.

6. Кацнельсон С.Д. Речемыслительные процессы / С.Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1984. – № 4. – С. 3-12.
7. Коломійцева В. Явище плеоназму в українському синтаксисі / Вікторія Коломійцева // Українська мова. – 2009. – № 1. – С. 33-40.
8. Словник тропів і стилістичних фігур / [автор-укладач В.Ф. Святовець]. – К. : ВЦ “Академія”, 2011. – 176 с.
9. Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.”, 2004. – 752 с.
10. Lehmann C. Pleonasm and hypercharacterisation / Christian Lehman // Boij G., Marle J. Yearbook of Morphology. – NY : Springer., 2005. – P. 119154.

Summary. The article focuses on pleonasm as a source of language emphasis and presentativeness in the Y. Andrukhovych' linguistic style. Pleonasm is based on the redundancy of verbal representation of content that is realized in the semantic and structural elements of the expression.

Key words: pleonasm, redundancy, individual style.

УДК 81'367.63:811.161.2'282(477.43)

Б.О. Коваленко, Н.Д. Коваленко

СЛУЖБОВІ СЛОВА ТА ВИГУКИ В ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті проаналізовано функціонування службових частин мови і вигуків у граматичній системі західноpodільських говірок. Матеріалом для дослідження послуговували зв'язні тексти діалектного мовлення, у яких найповніше виявляються характерні риси говірок на граматичному рівні. Засвідчено перевагу побутування у говірках літературного стандарту, визначено низку особливих рис вживання службових слів і вигуків.

Ключові слова: службові слова, вигуки, західноpodільські говірки, текст.

Сучасна українська діалектологія долає новий рівень, визначає нові завдання через переорієнтацію на докладний, повний опис окремої говірки як системи на матеріалі текстів (записів невимушеного діалектного мовлення), у яких відбиваються найтонші риси формальної структури й семантики, наявний ключ до пояснення природи мовних явищ. Важливим є “... пізнання рідної мови, законів її розвитку, діалектологічних відмін, і врешті – самої душі народу, цебто ґрунту, що на ній зростає вся та краса” [4, 102].

Текст зв'язного усного мовлення носіїв говірки як основне джерело інформації про мову, методи фіксації такого матеріалу розглядалися в працях С.П. Бевзенка, П.Ю. Гриценка, Л.Л. Касаткіна, К.Ф. Германа, І.Г. Матвіяса, К.Д. Глуховцевої, Н.В. Гуйванюк та ін. Тексти уможливають найповніше дослідження говірки не тільки на всіх мовних рівнях (від фонетичного до синтаксичного), а й пізнання мовленнєво-мисленнєвих процесів людини, її духовної сутності, сприйняття навколишнього світу. Лише на такому матеріалі можна спостерігати специфіку функціонування, частоту вживання мовних одиниць, їх передбачувану й непередбачувану сполучуваність. Лінгвогеографічні праці, матеріали, зібрані за спеціальними програмами-питальниками, є цінними, але мають інші завдання і не можуть повно й системно відтворити особливості окремої говірки.

Вивчення структури говірки спирається на текст і водночас цілеспрямовано обмежене цим текстом. Дослідження мовлення населених пунктів Західного Поділля, яких переселили із зони затоплення (через будівництво Дністровської ГЕС), є важливим з огляду на актуальні завдання української діалектології щодо вивчення говірок переселенського характеру, їх функціонування у полілінгвальному середовищі, вплив на них у різні часи літературних мов та діалектів. Найповніше вивчити структуру говірок можливо насамперед на основі текстів діалектного мовлення.

Основні функції прийменників, сполучників і часток у досліджуваних говірках Західного Поділля мають ширшу порівняно з літературною мовою семантичну реалізацію і функціональне навантаження в сучасному діалектному мовленні переселенців.

Серед прийменників основу складають просторові, темпоральні та об'єктні. Найпоширенішими у вживанні є: *у* (в, ў), *з* (с, зо), *за*, *на*.

Мета вживання прийменника *з* (с) збігається з нормами літературної мови, але прийменник *зо* повністю заступив *зі*: *ўзи|м'і да|ўу жом / |с'ічку / р'і|з|ниці'і з |с'іном / з куку|рузин'ам та|і так* (Бкт); *то|ї брат зо м'но|ју ў|чи|ўс'а |разом* (Др).

Високою продуктивністю характеризуються конструкції з прийменником *за*, що виражають просторові відношення: *та Вал'ка/ шо за хатоюу брата* (СУ); об'єктні відношення: *в'їдалас'а за т'кого / шо не х'т'їла / за роз'в'їдника* (Бкт); *то той Музул'ук б'їгау за ним дв'ї ни'д'їл'ї* (Мрн); *ни' було за шо випра'ул'ати* (Птр); *багато т'ребує грошеї за в'їнок* (Бкт). У досліджуваних говірках цей прийменник уживається при вказуванні на особу, яка виступає в якій-небудь ролі (як правило, в родинній обрядовості): *шо у тебе була за матку* (СУ); *буду їти до су'с'їди за хресну* (Бак).

У західноподільських говірках спостерігаємо функціонування прийменника *до* в конструкціях з іменником у Р.в. здебільшого на позначення обставини місця: *ми ўже до машини ходили / ўноч'ї ходили* (Птр); *на плечох носили снопи до шл'аху* (Бкт); *туди до Николи ўс'о позаби'рали* (СУ).

Прийменник *на* вживається у сполученні зі З.в. при позначенні назви обряду (звичаю), що є орієнтиром при вираженні мети руху: *на по'лудни' їшли / з'рали музики* (Бкт); *як була на сорок дн'ї там/ по Мар'її* (СУ).

Прийменники *поблизу*, *близ*, *біля* в аналізованих текстах повністю заступлені прийменником *коло*: *там коло баб'ки воли сид'їли* (Птр); *тоже город тримає / той сам робит коло него* (СУ); *там коло баб'ки воли сид'їли / за хатою// там їх хата була* (Бкт); *коло церкви музика з'рала* (Мрн).

Спостерігаємо відсутність кон'юнктивів *проте*, *зате*, *однак* і активне вживання специфічного сполучника підрядності *но*, який має значення протиставності: *а воли там на пол'у / там їм варили / їа з'нају / шо їм там давали / і чи так х'т'їли чи шо / но н'їчого ни' було шо їїсти / бо л'уди їїли* (Бкт); *їа ше могла їо'му розуї'азати мате'матіку / но істор'її їа ни' ўчила* (СУ).

У структурі західноподільських говірок виявляємо підрядні сполучники *шоб*, *шоби*: *ст'р'ї л'уди ўже так х'т'ят ко'мус' дати / шоб' милостин'а була в'їд Бога* (СУ); *ї ўже тоди по'кушала / соли / перчику / листочок / ну так / шоби буў добрий боричик* (Мрн); *а купити ни' було за шо / шоби купити чи дроў чи вугл'їў бри'кет // по'тому ўже їак на'чали платити б'їл'ше* (Бкт).

Найуживанішими власне-протиставними сполучниками у говірках Західного Поділля, як і в українській літературній мові [2, 61], є *а*, *але*: *ни' т'їл'ко са'ма на'їлас'а / але' хочу ко'мус' і дати боричіку* (СУ); *маїу сорок сотих города / але половина ни' роди / а половина добрий город' / бо родит* (Мрн).

Центральну позицію серед підрядних сполучників з погляду вживання займає сполучник *як*. Рідше фіксуємо його у значенні сполучника *коли*, який приєднує підрядні речення часу: *купили ми'н'ї шал'еїку чорну / їак ўже в'їдавас'а* (Бкт), *їак вариц'а картошка / і по'сол'у / тоди помас'т'у і потолочу* (СУ), *їак ўкр'їп зак'їпит* (Мрн); частіше у значенні сполучника умовності *якщо*: *їак маїу смітанку / то к'їдайї і смітанки ў борич* (СУ); *а їак н'їде дошч* (Птр), *їак н'їсній ден' / мас'т'у ол'їїом з цибул'коїу / а їак ота'кї ден' / не' н'їсній / шк'варочк'їў ш'кар'їїу і салом мас'т'у* (Мрн).

Для вираження цільових семантико-синтаксичних відношень між підрядною та головною частинами в складнопідрядному реченні інформатори використовували сполучники *шоб* (*шоб'*), *шоби*: *купити не' було за шо / не' було грошиї / шоби купити чи дроў чи вугл'їў бри'кет // по'тому ўже їак на'чали платити б'їл'ше* (СУ); *засувайї мн'асо / і три ча'са шоб' тушило'с'а там // шоб' не' дужи нап'алити / шоб' во'но не' виб'їгло черес верх* (Бкт).

Кон'юнктив *шо* вживається у значенні атрибута щодо назв істот (*гори' дужи са'м'її л'удин'ї / шо одна* (СУ)), назв неістот (*кол'госп / шо ми робили* (Бкт)). У висловленнях *їа з'нају / шо їа була ў чи'т'верт'їм клас'ї* (Птр), *не' думала / шо лиши'с'а са'ма дожи'вати* (Мрн) сполучник має з'ясувальну семантику, що характерно і для інших українських говірок [3, 13].

Серед розмовних підрядних сполучників причини у говірках досліджуваної території найчастіше вживається *бо*: *вийшла об'їм'їла / бо їа на дра'бину'ї стоїала / там ме'н'ї ска'зай'д'ат'ко ста'вай на дра'бінку / бо те'бе н'їмц'ї задушат* (СУ); *половина городу ни' роди / бо сад / їа'рок туди // а половина добрий город' / бо родит* (Бкт).

Тексти засвідчують також паралельне вживання сполучників у сталих народних виразах: *в'їш'ети зуби ў банта 'голодувати'* (СУ) – *в'їш'ети зуби на банта* (Бкт, Мрн); *стоїати шо пен' б'їз до'роги 'непорушно стояти'* (Плп) – *їак пен' б'їл'а до'роги* (Бкт, СУ). Специфічний діалектний прийменник *без* вживається і в суміжних наддністрянських і волинських говірках [1, 162].

В усному мовленні частки здатні виконувати різноманітні функції: підсилювальну, видільну, емоційно-експресивну, вказівну, модальну: *коло церкви / то буў клуб жи'ж' // с' церкви // ўже' ни' було церкви // (СУ); а от коли ўже' було // с'т'їка рок'їў // двац'їт' п'їат чи т'риц'їт' // но' а шо ш' // їа кажу / т'їпер б'їз' куп'їїки н'їгде н'їчого ни'ма // (Бкт); та ўже нам аш' тоди на парн'їках дали т'риц'їт' рубл'їў пост'їїних* (Мрн). Деякі частки можуть вживатися мовцями і для заповнення пауз.

Зазначимо, що діалектологічні програми-питальники, матеріали атласів передбачають фіксацію вигуків, за допомогою яких приганяють або відганяють свійських тварин і птахів. Тексти усного мовлення дають можливість описати вигуки, що передають різні емоції, почуття,

спонукають до дії, а також вказати на їх полісемічні властивості. У досліджуваних говірках Західного Поділля спостерігаємо найбільш активне поширення непохідних емоційних інтер'єктивів: *О! А! Ой! Ох!* Окрему групу складають вигуки, що можуть передавати різні експресивно-емоційні відтінки (від здивування, радості до роздратування, страху тощо): *Ану! Но! Ну! На! Ади! Адись! Гай-ну!*

Функціонування службових частин мови та вигуків у діалектному мовленні в основному збігається з літературною нормою та з іншими українськими говірками, однак службові слова мають менше навантаження та відносно невисоку представленість. Визначаємо менший вплив української літературної мови і більший – інших (суміжних і дистантних) говірок; багато особливостей пов'язано з функціонуванням архаїчних форм, деякі риси сформувалися під впливом фонетичних особливостей суміжних говірок (покутсько-буковинських, волинських, надністрянських та ін.).

Отже, виявлення у діалектних текстах усіх граматичних форм, морфологічних явищ і особливостей їх вживання уможливають створення на цій основі детальних описів говірок, визначення чинників впливу на граматичну систему.

Список скорочень назв населених пунктів

Бкт – с. Бакота, СУ – смт Стара Ушиця, Мрн – с. Мар'янівка, Птр – с. Патринці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія / С.П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 246 с.
2. Городенська К.Г. Сполучники української літературної мови / Катерина Городенська. – К., Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
3. Делюсто М.С. Граматика говірки у світлі тексту : автореф. дис. а здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Делюсто Марина Сергіївна. – К., 2010. – 20 с.
4. Річинський А. Рідна мова й лікар на провінції / Д-р А. Річинський // Рідна мова. – 1933. – Ч. 3. – С. 99-102.

Summary. In the article the functioning of syntactic parts of speech and interjections in grammatical system of Western-Podill'an dialects. The connected texts of dialect language, in which the characteristic features of dialects are shown on the grammatical level, where taken as a material for the research work. The advantage of literary standard usage in the dialects is testified; the number of specific features of syntactic parts of speech and interjections usage is specified.

Keywords: syntactic parts of speech, interjections, Western-Podill'an dialects, text.

УДК 81-116.3

Р.В.Козак

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “ЕКСПРЕСИВНЕ” – “ПРАГМАТИЧНЕ”

У статті розглянуто проблему експресивності крізь призму прагматики як пріоритетного напрямку сучасної лінгвістики. Автор чітко описує інтенції, що є основою експресивності висловлення, зазначає, що експресивність мовленнєвої одиниці більше визначається сукупністю цілей, з огляду на що можна лише умовно вказувати на домінування якоїсь із них. Основною метою експресивності є уможливлення адекватного сприйняття комунікативного наміру, досягнення запланованого перлокутивного ефекту, що у кінцевому результаті і визначає успіх інтеракції.

Ключові слова: експресивність, експресив, прагматика, мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр, ілокуція, перлокуція, інтеракція, інтенція, комунікативно-прагматичний підхід, адресат, мовець, висловлення.

Проблема співвідношення понять “експресивне” – “прагматичне” виокремлена в українському і зарубіжному мовознавстві нещодавно і тому є недостатньо вивченою, а, відтак, актуальною.

Мета статті – через інтенційний зміст категорії експресивності – доповнити й уточнити тлумачення співвідношення зазначених понять.

Визначену мету спробуємо зреалізувати через **розв’язання** таких завдань, як-от:

- розглянути проблему експресивності крізь призму прагматики як пріоритетного напрямку сучасної лінгвістики;
- зважати при аналізі експресивності на її мовленнєвий характер;
- схарактеризувати експресивність відповідно до основної одиниці діалогічного повідомлення – висловлення.

Окремі лінгвісти поняття експресивного повністю відносять до сфери прагматики [10; 2], оскільки поєднують експресивність із проблемою вибору мовцем мовних і мовленнєвих знаків з метою максимально ефективного впливу на адресата. Прагматика у тлумаченні Ч.Морріса розуміється як “...вчення про відношення “знаків до їх інтерпретаторів”, тобто до мовця і його адресата” [3].

Урахування сучасних уявлень щодо цієї галузі лінгвістики уможливує доповнення та уточнення визначення Ч.Морріса: прагматика вивчає, як відношення мовця до змісту і ситуації мовлення виражається висловленням.

“Прагматичним” у тлумаченні експресивності є перш за все поняття навмисності. В теорії висловлення воно збігається із категорією комунікативної мети (наміру, інтенції) повідомлення. Г.Акімова надзвичайно обачно втілює думку про можливість співставлення експресивних конструкцій з ілокутивними. Одночасно і зауважує, що “нерозробленість типології семантики... ілокутивних актів не уможливує чіткого бачення цієї близькості чи відмінності” [1, 101].

Здійснюючи стилістичний аналіз експресивних засобів, дослідниця вбачає відмінність ілокутивних актів від експресивних конструкцій у функціональному обмеженні перших й обов’язкової стилістичній маркованості інших. Але найістотніша відмінність, припускає Г.Акімова, може виявлятися у сфері семантики – в тих смислах, що передаються експресивними конструкціями й ілокутивними актами. На нашу думку, описати семантику експресивного висловлення, дотримуючись меж стилістичних концепцій експресивності, досить складно. В.Телія зазначала щодо “некомпетентності стилістики висновувати про семантичне заповнення значення експресивності” [13].

Вихід за межі традиційного опису експресивних мовних засобів до правил, стратегій, психологічних основ їх вибору символізує перехід у сферу прагматики. Безумовно, таке розмежування стилістики і прагматики є умовним. Т.Винокур зазначає, що “стилістична категорія – завжди є категорією цільовою за своєю суттю” [8, 52]. Стилiстика випередила прагматику щодо дослідження комунікативно-прагматичних умов спілкування, що впливають на форму висловлення.

Умисність в термінологічному просторі прагматики йменується “ілокутивною метою висловлення”. Ілокутивно-перформативний критерій є основою класичних типологій мовленнєвих актів Дж. Остіна, Дж. Серля, Д.Вандервекена [12], на цьому ґрунтується класифікація мовленнєвих жанрів [6]. Дехто з лінгвістів вважає, що наявність особливого комунікативного спрямування – впливу на емоційну сферу реципієнта – формує особливий тип мовленнєвого акту – експресив [11].

Обсяг експресивів за класифікацією Дж. Серля обмежується такими етикетними формулами, як вибачення, подяка, співчуття, вітання тощо. Те, що Дж. Серль і Дж. Остін називають експресивами, Т.Шмельова відносить до одноактних етикетних мовленнєвих жанрів (за умови, що поняття “мовленнєвий акт” і “мовленнєвий жанр” у цьому випадку збігаються). Одноактні мовленнєві жанри, комунікативна мета яких відноситься до сфери особистісних відчуттів, самопочуття комунікативів (похвала чи огуда, задоволення чи дорікання), Т.Шмельова називає оцінними [18].

У лінгвістичних працях зустрічаємо тенденцію щодо розширення поняття експресиву через поняття мовленнєвих актів, що виражають емоційно-оцінне чи емоційне ставлення мовця до висловлюваного (Є.Вольф, В.Гак, Т.Трипольська, М.Федосюк та ін.).

Є.Вольф обмотивовує свою думку тим, що експресиви, орієнтовані на соціальні ритуали, мають спільну з усіма висловленнями особливість, яка інтерпретує їх як оцінні (схвальність / несхвальність тощо), а саме – спрямування на емоційну реакцію співбесідника. Тому зазначені різновиди висловлень об’єднуються у групу експресивів [9] або емотивних мовленнєвих жанрів [15, 78].

Проте вияв емоційного впливу на адресата, що ґрунтується на схваленні / огуді, може бути метою виголошення і констатуючого висловлення. Окрім того, низка часткових значень директиви, прохання, поради тощо можуть отримати емоційно-оцінну інтерпретацію за шкалою “схвалюю – не схвалюю”, “задоволений – не задоволений”. Вірогідно, правомірно вважати, що

емоційні за своєю суттю експресивні смисли, зазвичай, лише нашаровуються на основну інтенційну характеристику мовленнєвого акту, бо "...поєднання ілокутивної функції констативу чи директиви з негативною емоцією несхвалення творить мовленнєвий акт "докору" чи "образи", а з емоцією схвалення – "компліменту" чи "хвальби" [17]. Це уможливило кваліфікувати експресію лише як особливий аспект комунікативного наміру мовця. Припускаємо, що експресивно забарвленими можуть бути висловлення будь-якого комунікативного типу. Емотивність та породжувана нею експресивність – це особливий компонент змісту висловлення, що має безпосередній зв'язок з комунікативною метою мовця. Експресиви не формують окремішнього типу мовленнєвих актів чи мовленнєвих жанрів. Таке тлумачення експресивності, на нашу думку, подається у висловленні М.Бахтіна: "Низка поширених у побуті жанрів є в такій мірі стандартною, що індивідуальне бажання мовця виявляється лише у виборі певного мовленнєвого жанру, а ще – в експресивному інтонуванні його" [4, 257].

Експресія – це виявлення емоцій і мовленнєвої волі мовця, спрямованих на те, аби впливати на емоції, думки, поведінку адресата, схилити його до сприйняття повідомлення і тим забезпечити адекватне тлумачення інтенційного задуму висловлення, досягнути перлокутивного ефекту. Експресію можна подати як особливий аспект комунікативного наміру мовця, що віддзеркалює його емоції, погляди, оцінку, настанови сприйняття, асоціації.

Вивчення мовленнєвих актів, включених в діалогічну взаємодію з конкретним адресатом, уможливило дослідникам зробити висновок, що комунікативний намір має складну структуру. Першою про це вказала А.Вежбицька, підкресливши, що "...поняття мовленнєвого акту є недостатньою підставою для аналізу мовлення... Будь-який мовленнєвий акт співвідноситься із "інтегрованим віхтем ментальних актів" [5, 109].

Простішою, елементарною одиницею у порівнянні з мовленнєвим актом А.Вежбицька вважає ілокутивний компонент. Л.Федорова ілокутивні компоненти, орієнтовані на адресата, йменує "мовленнєвим впливом" і вважає його основною складовою мовленнєвої дії, яка визначає "певною мірою усі інші" [14, 47]. Із прагненням впливати на співбесідника завжди співвідноситься мета мовленнєвого самовираження. Комунікативно-прагматичний підхід уможливило об'єднання двох взаємопов'язаних ілокутивних намірів, які то ототожнювались, то непослідовно розмежовувались при вивченні експресивності: емоційне самовираження і вплив на емоції реципієнта. Включення емоційного самовираження як мети, що повноправно входить до структури ілокутивного наміру експресивного висловлення, частково зменшують протиставлення емоційного й експресивного. Таке розв'язання протиріччя є правомірним і з погляду психології спілкування, і з позицій прагматики. Дж. Серль і Д.Вандервекен розглядали це не тільки як "комунікативну паралель думки", але й "як відомий психологічний стан" [14, 243]. Емоції допомагають розумінню мотивів мовленнєвої діяльності, задля чого висловлення було виголошено, сигналізують про значущість об'єктів у системі потреб індивіда. Якщо ми звернемося до емоцій, бажань, мотивів мовця, то зможемо побачити новий перелік комунікативних цілей, можливо, нижчого рівня: "Тут, власне, має місце виразна функція слова у вузькому значенні "вираження" як "виявлення" чи "вияву" експресії" [7, 15.].

В центрі уваги опиняються мовленнєві акти, спрямовані на зміну емоційного стану адресата і які є в той самий час актом емоційного самовираження мовця. Експресивні висловлення реалізують базові потреби в самооцінці, самовираженні, самоповазі, задовільняють його потребу близькості (прихильності) до людей із збереженням незалежності. Структуру експресивного компонента мовленнєвого замислу висловлення формують відношення "Я – Ти". Поняття "експресивного задуму" фігурує в теорії мовленнєвих жанрів Т.Бахтіна як вихідна точка, що визначає стиль і композицію мовленнєвої поведінки. Які жанри він формує і в якій мірі впливає на вибір жанрової форми – цей аспект вивчений досі недостатньо. Намагання прототипно-модульного подання інтенцій, "відповідальних" за використання мовних одиниць з тим чи тим наповненням експресивних конотативних складових, було зроблено у монографії "Людський фактор у мові: мовні механізми експресивності" (1991). Ми вважаємо за можливе розширити перелік інтенцій, запропонований авторами монографії, та подати інтенції, що є основою експресивності висловлення, так:

1. Мовець хоче, щоб адресат наочно уявив собі денотативну ситуацію – стан справ, описуваний в диктумі висловлення: "*Хочу, щоб ти уявив наочно ситуацію X так, як її сприйняв я*". Ця інтенція зумовлює використання у мовленні образних номінацій, поширених порівнянь, цитування і різних невербальних засобів – усього того, що дає можливість адресату яскраво, відчутно уявити собі стан справ, свідком яких був мовець.

2. Мовець небайдужий до якого-небудь явища, події, особи і хотів би, щоб адресат уявив собі його емоційний стан, перейнявся його почуттями: "*Висловлюю почуте X і хочу, щоб ти перейнявся ним разом зі мною*". У фактичному спілкуванні перша і друга інтенції взаємопов'язані: наочне подання ситуації готує до її емоційного сприйняття.

3. Суб'єкт мовлення сам добре чи погано відноситься до чого-небудь і прагне викликати подібне почуття – відношення в адресата: *“Вважаю, що X, хочу, щоб ти погодився зі мною і пройнявся з приводу цього почуттям У”*.

4. Мовець виявляє по відношенню до адресата почуття симпатії (антипатії) і хотів би, аби співбесідник відчув з огляду на це певне приємне (неприємне) почуття: *“Відчуй X з приводу моєї оцінки”*.

Третя і четверта ситуації емоційної оцінки не тотожні: глибинний мотив оцінного висловлення щодо третьої особи чи події – *“Відчуй те ж, розділи зі мною почуття – відношення”*, в той час як основою оцінних висловлень про адресата, важливих для нього людей, речі, події вважаємо мотив *“Відчуй У щодо моєї оцінки”*. В конфліктній ситуації “один із співбесідників намагається будь-яким чином засмутити іншого, вплинути на нього, верховодити” [16, 14-15]. На запланований перлокутивний ефект вказують дієслова на позначення оцінних мовленнєвих актів: образити (образитися), знущатися, насміхатися, скривдити (скривдитися), уразити. Образа й інші зазначені мовленнєві дії зближують намір принизити, уразити, показати смішний вигляд співбесідника. В той час основний спосіб позитивного впливу на почуття партнера – хвальба, комплімент і низка етикетних жанрів. Їх основна інтенція полягає в тому, щоб сказати дещо приємне співбесідникові. Показником перлокутивного акту може бути і невербальна реакція адресата (усмішка, вдячний погляд), і вербальна.

5. Мовець підкреслює значущість того, що відбувається через зображення незвичайного, виняткового у певній ситуації і пережитого ним стану. Мета висловлення полягає в тому, щоб зацікавити, здивувати, вразити, приголомшити співбесідника: *“Хочу, щоб тобі було цікаво”*. Подія передається через вираження чи імітацію низки гами почуттів – переживань: “дивно”, “неочікувано”, “хімерно”, “гідно подиву”, “вражаюче”, які зазвичай співвідносяться з позитивними чи негативними емоціями, оцінками. Здивування мовця відтворює реакцію суб'єкта на порушення нормального, звичайного стереотипного, з його погляду, протікання подій. Вираження вигаданого чи істинного здивування у мовленні є поліфункціональним.

6. З метою підсилення враження автор експресивного висловлення часто вдається до перебільшення, гіперболи, інтенсифікує ознаку, емоцію: *“Хочу, щоб ти відчув, якою мірою X”*. Аналізований матеріал засвідчує, що семантика інтенсивності, з якою інколи ототожнюють експресивність чи розглядають як один із семантичних складників останньої, насправді є неоднорідною. Вона залежить від конкретних мовленнєвих намірів мовця.

7. Для досягнення вказаних вище цілей автору експресивного висловлення необхідно переконати адресата у щирості: *“Повір, що я щирий”*. Переконавання у щирості – один із засобів переконання співбесідника в істинності виражених почуттів (напр., зізнання в любові чи ненависті), у правильності думок – оцінок; продемонструвати переконаність, неупередженість мовця. Так суб'єкт мовлення завойовує довіру аудиторії. Від ступеня довіри залежить успіх мовленнєвого впливу. Щиросердечність залежно від умов комунікації і цілей, які ставить перед собою мовець, може виявлятися в діалозі як (1) щирість в оцінці, (2) гіперемоційність, (3) переконаність, (4) неупередженість, (5) засвідчення. Прагнення підкреслити ці аспекти мовленнєвого наміру і створюють експресивність висловлення.

8. Якщо мовець впевнений у міцності своєї морально-етичної світоглядної позиції, достовірності висловлюваної інформації чи хоче емоційно натиснути на партнера, він підсилює категоричність висловлення: *“Я впевнений, що X, підкреслюю, що X, і хочу, щоб ти це зрозумів”*.

9. Насамкінець, експресивний рефлекс може бути спрямований на форму висловлення як естетично значущий об'єкт. Основою інтенції є зазнання мовцем незвичайності, оригінальності мовленнєвої поведінки. Така мета реалізується в різних формах мовленнєвої гри, в нестандартному оформленні стереотипних, етикетних мовленнєвих жанрів, а найяскравіше виражається в художній творчості. Семантичне подання зазначеної інтенції може мати такий вигляд: *“Хочу виразитись якимось (незвичайно, оригінально: не так, як усі, доступно тощо)”*.

Основою творчого відношення до мови є такі інтерактивні цілі: *“Хочу зробити приємне співбесідникові, розважити його”, “Хочу сподобатися співбесідникові”, “Хочу розрядити обставини”, “Хочу заволодіти ініціативою в діалозі”* тощо. Нестандартні структури деавтоматизують сприйняття, збуджують рефлекси реципієнта через зміщення стереотипу, звичного погляду на світ, підкреслюють особливе ставлення суб'єкта до адресата.

Завершуючи перелік експресивних інтенцій, можемо зазначити, що експресивність мовленнєвої одиниці найчастіше визначається сукупністю цілей, тому лише умовно можна говорити про домінування однієї з них.

Основна мета експресивності – забезпечити адекватне сприйняття комунікативного наміру, досягнути запланованого перлокутивного ефекту, що у кінцевому підсумку визначає успіх інтеракції.

Передбачаємо, що вивчення експресивних висловлювань, які реалізують названі інтенції, уможливить детальніший розгляд кожного семантичного компоненту чи прагматичної умови

спілкування, визначення його неелементарності і деталізацію залежно від умов комунікації, цілей спілкування і об'єкта афективного рефлексу. Взаємодія експресивних макроінтенцій із іншими цілями мовленнєвого акту є тільки одним із прагматичних аспектів дослідження, який допомагає глибше зрозуміти природу мовленнєвої експресії. Аналіз діалогу виявляє й інші фактори, які впливають на експресивний характер повідомлення, що ми і спробуємо описати у наступних наукових розвідках.

Список використаних джерел

1. Акимова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка / Г.Н.Акимова. – М. : Высшая школа, 1990. – 168 с.
2. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Т. 2. Интегральное описание языка и системная типология / Ю.Д.Апресян. – М. : Школа Языка русской культуры, 1995. – 767 с.
3. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Итоги, проблемы и категории прагматики / Н.Д.Арутюнова, Е.В.Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. – М. : Прогресс, 1985. – С. 8-39.
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М.Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 422 с.
5. Вежбицкая А. Жанры речи / А.Вежбицкая // Жанры речи. – Вып. 1. – Саратов : Изд-во Гос. УНУ Колледж, 1997. – 212 с.
6. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енцикл. Словник для фахівців з теоретич. гуманіт., дисциплін та гуманіт. інф-ки. – К. : “АртЕк”, 1998. – С. 227-232.
7. Винокур Т.Г. К характеристике говорящего: интенция и реакция / Т.Г.Винокур // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С. 11-23.
8. Винокур Т.Г. Устная речь и стилистические свойства высказывания // Разновидности городской устной речи / Т.Г.Винокур. – М. : Наука, 1988. – 137 с.
9. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М.Вольф. – М. : Наука, 1985. – 228 с.
10. Падучева Е.В. Семантические исследования (семантика времени и вида в русском языке; семантика нарратива) / Е.В.Падучева. – М. : Школа Языка русской культуры, 1996. – 464 с.
11. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты / Дж. Р.Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – М. : Прогресс, 1986. – С. 195-222.
12. Серль Дж. Р., Вандервекен Д. Основные понятия мышления речевых актов / Дж. Р.Серль, Д.Вандервекен // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 18. – М. : Прогресс, 1986. – С. 241-256.
13. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н.Телия. – М. : Наука, 1986. – 191 с.
14. Федорова Л.Л. Типология речевого воздействия и его место в структуре общения / Л.Л.Федорова // Вопросы языкознания. – 1991. – №6. – С. 46-50.
15. Федосюк М.Ю. Исследование средств речевого воздействия и теория жанров речи / М.Ю.Федосюк // Жанры речи. – Саратов : Колледж, 1997. – С. 68-88.
16. Фоменко Ю.В. Язык и речь / Ю.В.Фоменко. – Новосибирск : Изд-во НГПИ, 1990. – 79 с.
17. Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. – М. : Наука, 1991. – 346 с.
18. Шмелева Т.В. Речевой жанр как первичная характеристика высказывания / Т.В.Шмелева // Высказывание как объект лингвистической семантики и теории коммуникации : тезисы научной конференции. – Ч. 1. – Омск : Изд-во ОГУ, 1992. – С. 25-26.

Summary. In the article the problem of expressiveness in the light of pragmatics as a priority direction of modern linguistics is studied. Author clearly describes intentions, which are the basis of the expression expressiveness, designates that expressiveness of the linguistic unit is mostly defined by the aggregate of purposes, and only because of this fact, it is possible to indicate the domination of any of them only with the help of the condition. The main purpose of the expressiveness is to make the adequate perception of the communicative intention possible, to obtain the planned perlocutive effect, which in the end defines all interactions.

Keywords: expressive pragmatics, speech act, speech genre, illocution, perlocution, interaction, intention, communicative-pragmatic approach, recipient, speaker, expression.

ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ МІКРОСИСТЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕГОЇЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті досліджується фразеологічні мікросистеми на позначення егоїзму в українській та англійській мовах в зіставному ідеографічному аспекті.

Ключові слова: риси характеру людини, егоїзм, фразеологічна мікросистема, синонімічний ряд, семантична група.

Наука ХХ-ХХІ ст. зорієнтувала дослідження лінгвістики, психології і лінгвокультурології на людину як мовну особистість і як частину живої природи. Тому стають актуальними розвідки, присвячені ідеографічному опису фразеологічних одиниць із антропним компонентом значення, з'ясуванню їхньої структурно-семантичної і концептуальної організації, виявленню засобів образної номінації, з'ясуванню спільних і відмінних мотиваційних моделей, зокрема й національно-культурних особливостей вербалізації в мовах.

Праці, зорієнтовані на суб'єкт пізнання – людину, засвідчили інтерес учених до широкого кола проблем, які розв'язуються на матеріалі генетично споріднених і неспоріднених мов: антропоцентризм фразеологічної семантики (Б.М. Ажнюк, О.В. Забуранна, А.М. Емірова та ін.), взаємодія фразеотвірних компонентів у процесі утворення узагальнено-образної семантики (Б.М. Ажнюк, В.М. Білоноженко, А.М. Емірова та ін.), мовні механізми виникнення емотивності ФО, її зв'язки з іншими компонентами фразеологічного значення (М.В. Гамзюк), національно-культурна специфіка семантики ФО (Б.М. Ажнюк, А.М. Емірова, В.І. Коваль, О.П. Левченко, О.В. Тищенко, В.Д. Ужченко та ін.) тощо.

У вітчизняному мовознавстві теоретичні питання фразеологічної ідеографії детально описані в працях Ю.Ф. Прадіда і стали предметом дослідження в роботах його учнів: Н.Ф. Грозян, Л.Ш. Кубедінової, Л.В. Савченко (Самойлович) та ін. Зверталися до вирішення проблеми такі мовознавці, як О.С. Аксамитов, М. Ф. Алефіренко, М.Т. Демський, А.М. Емірова, В.М. Мокієнко, В.Д. Ужченко та ін. Сучасні досягнення в дослідженні системних зв'язків у фразеології на матеріалі споріднених і неблизькоспоріднених мов констатують виникнення нового напрямку – зіставної фразеологічної ідеографії. Цей напрям дозволяє з'ясувати універсальні закономірності та національно-специфічні розбіжності фразеологічних фондів мов, зумовлених історичними, культурними і національними традиціями.

Високу значущість рис характеру людини зумовлює частотність фіксації у фразеології української, англійської та інших мов, що відзначали дослідники О. Ф. Арсентьева на матеріалі російської та англійської мов [1], М.М. Літвінова, досліджуючи семантичні властивості фразеологічних одиниць зі значенням рис характеру людини на матеріалі німецької мови [3], І.О. Подюков, розглядаючи російські діалектні і розмовно-просторічні фразеологізми, походження яких пов'язується не тільки з обрядами, звичаями, повір'ями, а й з оцінкою фізичних і моральних властивостей людини [4], О.Д. Райхштейн – на матеріалі зіставного аналізу німецької і російської мов [6].

Метою роботи став цілісний ідеографічний опис фразеологічної мікросистеми на позначення егоїзму в українській та англійській мовах у структурно-семантичному й ономазіологічному аспектах.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) охарактеризувати позамовні та внутрішньомовні чинники формування фразеологічних макро- та мікросистем у різних мовах; 2) визначити психологічні засади дослідження розглядової мікросистеми ФО; 3) проаналізувати ідеографічні характеристики семантичних груп ФО "Егоїзм"; 4) простежити деякі фактори, що впливають на наповнення фразеологічної мікросистеми мови.

Зіставлення механізмів непрямой номінації в різних мовах сприяє виявленню тих ідіоетнічних особливостей вербального мислення і сприйняття дійсності мовними колективами, що знаходять своє відображення у фразеологічній картині світу [8, 202].

У дослідженні використано схему ідеографічної класифікації мови, яка запропонована професором Ю.Ф. Прадідом і апробована в роботах його учнів Н.Ф. Грозян, Л.Ш. Кубедінової, О.В. Нікітченка та ін. Ця ідеографічна класифікація має таку структуру: синонімічний ряд → семантична група → семантичне поле → тематична група → тематичне поле → ідеографічна група → ідеографічне поле, де *семантична група* – об'єднання двох або більше синонімічних рядів, зв'язаних між собою спільною семантичною ознакою; *семантичне поле* – дві або більше семантичні групи, об'єднані загальною інтегральною семою; *тематична група* – об'єднання двох

або більше семантичних полів, що називають видові різновиди одного і того ж ряду предметів, явищ довкілля тощо; *тематичне поле* – об'єднання двох або більше тематичних груп, що називають родові різновиди одного й того ж ряду предметів, явищ довкілля тощо; *ідеографічна група* – два або більше тематичних поля; *ідеографічне поле* – дві і більше ідеографічні групи, що характеризують різні сторони Всесвіту: флору, фауну, людину [5, 40].

За цією схемою фразеологічна мікросистема ‘Егоїзм’ є однією з семантичних груп, що утворюють тематичну групу ФО ‘Риси характеру людини в межах концептів *сам-себе / self*’. У свою чергу тематичне поле ФО ‘Риси характеру людини’ складається з трьох тематичних груп: ‘Риси характеру людини за ставленням до справи’, ‘Риси характеру людини в межах концепції *я – інший*’, ‘Риси характеру людини в межах концептів *сам-себе / self*’.

Егоїзм є показовою рисою характеру за оцінкою до себе і актуальний для всієї тематичної групи ФО ‘Риси характеру людини в межах концепту *self / сам – себе*’. Ця риса характеру є суперечливою, оскільки має подвійну природу. З одного боку, дії егоїста спрямовуються лише на себе, на власну вигоду. З іншого боку, поважне, бережливе ставлення до себе набуває навіть позитивного значення, адже людина, яка не поважає, не любить себе, не здатна проїнятися повагою і гідним ставленням до інших. [7, 628].

Фразеологізми мікросистеми на позначення егоїзму характеризують себелюбну, байдужу до інших людину, яка постійно нехтує суспільними інтересами задля особистої користі. Семантичний аналіз ФО свідчить, що ієрархічна структура зіставлених фразеологічних мікросистем має схожі кількісні (7 ФО в українській мові і 12 ФО в англійській) та якісні характеристики. Її складають семантичні групи, утворені безпосередньо із синонімічними рядами із значенням:

а) дбати тільки про себе, про свої інтереси: *боліти (уболівати, переживати, боятися і т. ін.) за свою (власну) шкіру*. – *Хіба ж то чоловік? Він заради вигідної служби з відьмою побратається. – А думаєш, за людей вболіває [чоловік]? За себе! За свою шкіру боліє* (Г. Тютюнник) [ФСУМ, 45]; *жити тільки собою*. – *Що ж, рано пишався ти, циганський син, он чуєш – плаче Ганна. А ти собою тільки жив, собою тільки мариш, в той час, коли товаришів підводить твій товариш* (П. Дорошко) [ФСУМ, 294] і т. ін.; *be a low into (to або unto) oneself* [етим. бібл.* Romans II, 14]. *Gramps has always been a law unto himself. Heaven knows what he'll do* (E.S. Gardner) [АРФС, 439] (*букв.* Гремпе – особа норавлива. Один Бог знає, що він може зробити); *play the hog. He is so plays the hog!* [АРФС, 388] (*букв.* Він такий егоїст!) і т. ін. (4 ФО в українській мові; 6 ФО в англійській мові);

б) надмірно високо цінувати себе: *підносити (піднімати, підіймати і т. ін.) / піднести (підняти, підіймати і т. ін.) до небес кого*. *Через кілька тижнів після перших вистав мене. Як організатора й режисера, згідні були піднести до небес* (С. Васильченко) [ФСУМ, 638]; *співати дифірамби кому, чому*. *А коли Хома надто вже розходився, співаючи дифірамби своїм мінометам, хтось навіть осадив його спокійним жартом* (О. Гончар) [ФСУМ, 843] і т. ін.; *holler down a rain barrel* *рідко*. *I am glad the expression “holler down a rain barrel”, implying boyish, narcissistic delight at hear in one's own words booming back at one, is equally for restful in Russian as in English* (A. Johnson) [АРФС, 66] (*букв.* Я дуже радий, що вислів “слухати самого себе”, який тлумачиться “захоплено слухати себе”, пролунає російською так же виразно, як і англійською); *sing one's own praises. It was one of the most exasperating attributes of Bounderby that he not only sang his own praises but stimulated other men to sing them* (Ch. Dickens) [АРФС, 601] (*букв.* Однією із найбільш дратівливих особливостей Баундербі було те, що він не тільки сам собі співав дифірамби, але й примушував інших співати їх) і т. ін. (3 ФО в українській мові; 6 ФО в англійській мові).

Зіставний аналіз ФО української й англійської мов свідчить про те, що може відбуватися нівеляція негативного оцінного значення. У надмірній любові до себе егоїст не тільки надмірно цінує себе, а й возвеличує перед іншими: *підносити (піднімати, підіймати і т. ін.) / піднести (підняти, підіймати і т. ін.) до небес кого, співати дифірамби кому, чому, sing one's own praises*.

Для кожної людини більшою чи меншою мірою властивий природний інстинкт само-збереження. Про це свідчать українські ФО з компонентом-соматизмом *шкіра (шкура)*, де дієслівні супровідники передають спільне значення здебільшого евфемістично: *боліти (уболівати, переживати, боятися і т. ін.) за свою (власну) шкіру, тремтіти (труситися) за свою (власну) шкіру (за душу, за себе)* тощо.

Отже, у ФО української й англійської мов егоїзм має широкий спектр вираження цієї риси: від переживання за свої інтереси до надмірно високої самооцінки, і ця риса характеру засуджується мораллю обох народів.

Одержані результати характеризується тим, що вперше здійснено комплексний ідеографічну опис семантичних груп ‘Егоїзм’ в українській та англійській мовах з огляду на структуру,

семантику і способи номінації фразеологічних одиниць. Подана методика структурно-семантичного моделювання дозволила виявити зв'язок антропних фразеологічних позначень із мовними концептосферами та аксіологічними універсаліями в українській та англійській мовній картині світу і може застосовуватися для характеристики інших фразеологічних мікросистем мови.

Список використаних джерел

1. Арсентьева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (На материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека в английском и русском языках) / Елена Фридриховна Арсентьева. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1989. – 129 с.
2. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь = English-Russian phraseological dictionary : [ок. 2000 ф. ед. / авт.-сост. А. В. Кунин]. – М.: Русский язык, 1984. – 1456 с. – (Англо-русские словари фразеологические).
3. Літвінова М. М. Семантичні властивості фразеологічних одиниць зі значенням рис характеру людини (на матеріалі німецької мови XIX “ XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Марина Михайлівна Літвінова ; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2004. – 20 с.
4. Подюков И.А. Народная фразеология в зеркале народной культуры.- Иван Алексеевич Подюков. – Пермь : ПГПИ, 1991. – 127 с.
5. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Юрій Федорович Прадід. – К. ; Сімферополь ; 1997. – 252 с.
6. Райхштейн А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / Александр Давидович Райхштейн. – М. : Высш. шк., 1980. – 143 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн ; [Сост., авт. комм. и послесл. А. В. Брушлинский, К. Л. Абульханова-Славская]. – СПб. : Питер, 2000. – 720 с. – (Мастера психологии).
8. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология (монография) / Елена Александровна Селиванова. – К. : Издательство украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
9. Фразеологічний словник української мови : в 2-х кн. / [Уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наукова думка, 1993. – 984 с. – (Словники України).

Summary. In this article are investigated phraseological microsystem on a designation of egoism in the Ukrainian and English languages in comparative ideographic aspect.

Keywords: character traits of a man, egoism, phraseological microsystem, synonymic row, semantic group.

УДК 82 (477) “18” (092)

В.В.Колкутіна

РИСОРДЖИМЕНТАЛЬНИЙ ДОСВІД ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ РОМАНТИЧНОГО СВІТОБАЧЕННЯ ДМИТРА ДОНЦОВА – ЛІТЕРАТУРНОГО КРИТИКА

У статті вивчається національна ідея як квінтесенція романтичного світогляду Дмитра Донцова-літературного критика. Доводиться, що літературна есеїстика митця просякнута ідеями та романтичними гаслами епохи Рисорджименто як рушія політичного, і водночас духовного об'єднання Італії.

Ключові слова: Національна ідея, романтичні гасла, італійське відродження.

Постановка проблеми. У перші десятиліття ХХ століття становлення української державності відбувалося у складному становищі. Довгий час існування країни під владою інших держав позначився на особливостях культурного та історичного розвитку суспільства. Феномен Д.Донцова перебуває на межі різнопланових сфер суспільного буття й творчої діяльності – історії, літератури, публіцистики, політики передусім тому, що усі ці сфери об'єднує, у проекції до світогляду мислителя, українська ідея. Епоха, в яку він жив та творив, характеризувалася формуванням нового світогляду, серцевиною якого була національна ідея. Мислитель стояв біля

витоків творення філософії української ідеї, якій ще бракувало... “цілком нового духу” ..Бо що є нація, коли не скупчення мільйонів воль довкола спільного ідеалу? Ідеалу панування певної етнічної групи над територією, яку вона одержала в спадщині по батьках і яку хоче залишити своїм дітям...” [4].

Така українська ідея повинна народитися як результат рефлексії національної самосвідомості та розв’язати життєві питання щодо буття, самовизначення і самореалізації нації: “...змагання до найвищої форми самоозначення нації, щоби ціла нація могла в повнім об’ємі виступити як самостійний, ні від кого не залежний чинник” [5, 56]. Ще в епоху романтизму – наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. в Україні розпочалися спроби філософської рефлексії над національною ідеєю. Насамперед це помітне в публіцистиці та художній літературі, тобто в усіх видах словесної культури, в яких національна самосвідомість ставить собі смисложиттєві питання, що зачіпають не лише інтелект, а є питаннями реального буття як окремої людини, так і національної чи етнічної спільноти.

Актуальність статті визначається недостатністю висвітлення теми, пов’язаної з вивченням рисорджиментального досвіду та національної ідеї крізь призму романтичного світобачення Дмитра Донцова. Можливо, цей процес зумовлений тим, що „ми останнім часом звикли до літературознавців старанних, але обережних. Вони довго збирають факти, згромаджують назви, перетасовують прізвища. І, як правило, не менш старанно уникають будь-яких гіпотез, концепцій, моделей. У кращому разі, вони пишуть коментар...”[17, 341]. Дотепер не систематизовано літературознавчі пошуки науковця, хоча його цікаві студії викликали резонанс у науковому світі у наш час [1], [7], [9]. На них покликаються багато вчених-філологів [7] та фахівців-журналістів [11],[12], але все ж донині вказаний нами аспект не порушувався в сучасному літературознавстві.

Мета статті – це спроба простежити національну ідею як квінтесенцію романтичного світогляду Дмитра Донцова-літературного критика.

Досягнення цієї мети передбачає реалізацію конкретних завдань:

- виявити та окреслити ідеї та романтичні гасла епохи Рисорджименто крізь призму національної ідеї у літературно-критичній спадщині Д.Донцова;
- з’ясувати романтичний стрижень його есеїстики;
- вказати на домінуючі ідеологеми ідеологічного дискурсу публіциста.

Імпульсом і водночас стимулом для Д.Донцова була переоцінка традицій української культури, утвердження почуття національної самосвідомості, наповнення арсеналу нації культурними здобутками світової цивілізації. Виходячи з цього, він звертається до духовних надбань культури тих країн, які знаходились в аналогічному становищі і змогли знайти вихід з цієї кризи. Початок формування ідеологічних та естетичних поглядів Д.Донцова зумовлювався вичерпаністю філософії позитивізму, на засадах якої ґрунтувався класичний гуманізм, започаткований ще італійським Ренесансом. То був час зламу, переходу – утвердження нової концепції осмислення людини і суспільства, що формувалася під впливом ідеалістичної філософії А.Шопенгауера, Ф.Ніцше, А.Бергсона, психоаналізу З.Фрейда, з орієнтацією на проникнення до глибини ірраціонального, підсвідомого.

Літературна есеїстика митця просякнута ідеями та романтичними гаслами епохи Рисорджименто як рушія політичного, і водночас духовного об’єднання Італії: “Жорж Сорель, говорячи про ідеологію “молодої Італії” і її творця Мацціні, каже: “Без Мацціні ніколи не стала б Італія великою державою, бо зробив він для італійської єдності далеко більше, як Кавур і всі політики його віку”. Пересада? Можливо, але не пересадна в сих словах думка про величезну вагу ясно сформульованого національного credo для суспільності національної а к ц і і” (підкреслення Д.Донцова) [5, 54].

Ентузіазм ранніх європейських романтиків тотожний до усвідомлення Д.Донцовим суті, “цілей експресіонізму” [5, 109]. Їх об’єднує спрямованість до свого Я, незвичайна спрага вираження духу людини, яка стає предметом філософського осмислення та художньої практики, захопленість ідеями нового часу, екзальтація почуттів, художньої думки і мови, захоплене ставлення до Творця, захопленість ідеєю творіння: “Він ...– експресіонізм (В.К.) – не дає себе уярмити об’єктові, лише відчиняє його свому Я, для якого об’єкт є лише засобом для виразу своєї емоції. Стараючись відтворити ірраціональне, напівсвідоме, він не зважає на закони перспективи і логіки об’єктивного світу. Віддати се ірраціональне є першою річчю для нього, щойно потім іде об’єктивна дійсність зовнішнього світу або душевного стану” [5, 109]. Настрій “нового ентузіазму, який збагатив нас” [5, 189], домінуючий у статтях “Поетка українського Рисорджименто”, “Марко Черемшина”, “Май 1871-Май 1931”, “Микола Хвильовий”, “Post Scriptum”. Тут переважають: “новий патос” [5, 189], ейфорія боротьби (“порив і бунт” [5, 106]), репрезентація художньої свідомості невеликої обраної групи людей (“історичні постаті” [5, 327]), формування людей героїчної конструктивної психіки (“людина характерна” [5, 328]), творче будівництво (“Для того ентузіазму творчості, яким горіли в нас лише небагато вибранці Слави” [5, 189]).

У проекції до історико-політичних та культурологічних подій та зрушень України Д.Донцов імпувала мета нового Відродження в Італії – визволення італійських територій, об'єднання роздробленої держави, заохочення науки, літератури, мистецтва всіма можливими засобами сприяти духовному і політичному з'єднанню країни, про яке мріяв ще Данте, до світогляду і творчості якого неодноразово звертатиметься Д.Донцов (студії “Пам'яті великого вигнанця”, “Про молодих”, “Поетка українського Рісорджименто”).

Період нового відродження в Італії сягав початку ХІХ століття і проходив під знаком романтичного світогляду. Найбільшим виразником цієї нові ідеології став відомий міланський журнал “Кончильяторе”. У статтях оригінального літературного критика Ермеса Віконті, поета Джовані Берше, філософа Д. Романьозі, драматурга Сильвіо Пелліко висувалася думка про нерозривний зв'язок літературної справи з цивільною (letterario-civile), що стала однією з провідних ідей століття [14, 56].

Ентузіасти “Кончильяторе” намагались включити Італію до загальноєвропейського культурного руху, подолати її замкненість та відсталість. Саме культура відігравала винятково важливу роль у справі забезпечення гуманістичних, мистецьких, патріотичних та естетичних потреб італійської національної спільноти. У цьому полягала одна з характерних рис національно-історичного розвитку Італії. В.Шішмарьов так охарактеризував цей важливий момент: “Італійське мистецтво, література, наука та літературна мова і стали для італійця тією “великою вітчизною”, яка замінила йому все те, чого бракувало в житті. Культурне об'єднання італійців тривалий час була єдиною можливою формою єднання народу. Це було єднання в ідеальному плані” [3, 6]. Натхненні європейським романтичним рухом ентузіасти “Кончильяторе” не відривались від рідного ґрунту, традицій, але, вирішуючи злободенні проблеми, завжди мали на увазі головну мету своєї політичної та літературної діяльності – долю вітчизни, яку прагнули кардинально змінити [16, 494]. Використовуючи історичний матеріал, італійські романтики виражали своє ставлення до складної сучасності. Вони звернулися до вивчення національної історії, щоб зрозуміти історичні причини занепаду Італії, передумови “применшення італійської нації” [14, 56].

Головним завданням літератури та мистецтва італійські романтики вважали виховання національної свідомості. Романтики означили нову літературу передусім як “літературу дійсності”, повсякчас підкреслюючи необхідність правдивого відображення життя у творах літератури та мистецтва [16, 494]. Така думка була близькою до ідеології українського мислителя. С.Квіт зазначає: “Література для Дмитра Донцова є індикатором духовної і політичної дійсності” [10, 9]. Д.Донцова та відомих діячів італійського відродження Берше, Віконті і особливо Мандзоні споріднює спільне уявлення про мету письменства – у віддзеркаленні і осмисленні долі свого народу, умінні влучно уловити і висунути в літературі найважливіші проблеми народного життя [15, 55-56]. Наприклад, на думку дослідника У.Боско, Берше закликав італійців, що позбулися політичної батьківщини, створити “єдину літературну вітчизну” [18, 121]. Найвагомішу роль у цьому процесі відігравала не лише художня література, а й критика: знаний діяч Рісорджименто, літератор й критик Дж. Мадзіні, прихильник (як і пізніше – Д.Донцов) творчості Гете й гетевської естетики, своїми статтями сприяв формуванню єдності Італії, що виходила на простір “світової літератури”. Очевидно, що подібно до Дж. Мадзіні, в уявленні Д.Донцова публіцистика визначатиме процес “самоозначення нації” [5, 56], формуватиме нову добу українського модерного націєтворення.

Центральними персонажами творів, на думку цих критиків, повинні стати ідеальні герої, які б могли служити сучасникам взірцями мужності і вірності революційному ідеалу. Можливо тому ці діячі особливо возвеличували суспільно-політичну лірику, що мала сугестивну, об'єднувальну силу та впливала на процес виховання молодого покоління. Така трансформація уможливила з'явлення й ідеалізацію головного героя – символу ідей автора, наділеного непохитним характером, міцними ідейними переконаннями, шляхетністю і душевним благородством, безстрашною ризикованою натурою. Герої ранніх романтиків, як і персонажі донцовського дослідження, – це носії відповідних ідей, за М.Бахтіним, – “виразники ідей”. Д.Донцов ставить питання про протиставлення у творах митців ідеалів особистості і маси.

Гіпотетично романтичний стрижень есеїстики Д.Донцова організовувався як мистецтво вільне від різних догм, але з певною темою, колізією й еkleктичне за своєю суттю, бо у його студіях науковці знаходять романтичні, неоромантичні, барокові та готичні впливи. Однак, “Дмитра Донцова неможливо зрозуміти поза романтизмом. До такої методології нас наближають слова одного з найяскравіших представників українського націоналістичного резистансу, з покоління, вихованого “на Донцові”, його однодумцях і послідовниках, нашого сучасника Зеновія Красівського: “Мое розуміння Добра і Зла, Правди і Кривди, Радощів та печалей, політичної наснаги певної категорії людей, народу матеріалізувалися у слові. Постійна боротьба за збереження свого національного, політичного, просто людського “я” вимагала ґранично чіткого розмежування і стала домінантою мого політичного вираження”” [8, 7].

Думки й ідеї мислителя довгий час намагались ввібрати в задалегідь задане, ідеологічно обумовлене лекало. Заполітизованість, бажання оцінити доробок видатного ідеолога крізь призму тенденційно сконструйованої характеристики особи митця, невиправдані фактологічні помилки, невизначеність у трактуванні історичних і політичних концепцій значно ускладнили процес реконструювання його ідеології й естетики. У результаті в історичній і політичній науці був штучно створений заідеологізований міф про Д.Донцова, змодельований на неграмотному або замовному перекрученні термінів “буржуазний націоналізм”, “чинний націоналізм”, “інтегральний націоналізм”, “тоталітаризм”.

Ідеологічний дискурс об’єктивує в комунікативному плані варіації конотативного поля смислів. Усі вказані терміни базуються на неточному розумінні слова “нація”. На наш погляд, варто взяти до уваги вислів Еко: “Слово “нація” відсилає нас до певного комплексу моральних і політичних переконань, і це так, тому що сам спосіб іменування пов’язаний з напрямом думок і конкретних уявлень про суспільство й державу. Фашистський націоналіст узнає побратима по тому, як він називає країну, у якій живе, “нацією”. Звичайно, тут відіграють більшу роль обставини комунікації, так, слово “нація”, сказане в мові, присвяченій епосі Рисорджименто, привносить інші конотації й відсилає до іншої ідеології, що має мало загального з націоналізмом ХХ століття. Подібним чином обставини, в яких здійснюється комунікація, можуть вплинути й спотворити зміст повідомлення..” (підкреслення наше – В.К.) [6, 137-138]. Вважаємо, що основоположні рисорджиментальні поняття, дух тогочасного нового руху – здатність протистояти загалу, тяжіння до волі, бажання влади, фанатизм заради високих ідей, самопожертва, боротьба, “героїчний ідеал життя, героїчне його сприймання” [5, 495] стали романтичними засадами ідеологічного дискурсу мислителя. Спосіб мислення і відчуття ризику, емоційно-чуттєвий пафос, тяжіння до боротьби, “акція”, романтика боротьби суголосні з “духом нового життя” та духом італійського Рисорджименто, яке спровокувало глибоку культурну революцію, що надихнула італійців до національного єднання [19].

Репрезентацію результатів рисорджиментального досвіду в естетичному модусі ідеологічного мислення публіциста констатуємо як безпосередній феномен, потужний механізм формування ідеологічного дискурсу, де виокремлюємо аксіологічний ізоморфізм ідеологеми *влади*. Ця ідеологема функціонує на певних ідеологічно заангажованих бінерах свідомості зло/добро, ми/вони, буття/небуття, правда/кривда.

Боротьба за владу, за визволення, за державність, боротьба проти “масовізму” [5, 218] і примітивізму – це ще й зіткнення двох світоглядних позицій, двох “романтик”: “романтики плебса” й романтики боротьби, романтики степу [5, 218] й неба, романтики комунізму [5, 211] й бунту. У центрі такого зіткнення – “розколоті” душі [5, 221]: М.Гоголь, Микола Хвильовий, І.Франко, “творчу індивідуальність і творчий інтелект” [5, 219], яких публіцист досліджує крізь призму власної ідеологічної доктрини.

У перші десятиліття ХХ століття відбувається глибокий структурний переворот у мистецькому мисленні й свідомості, пов’язаний із плідним відкриттям романтиків в галузі художнього мислення. З кінця ХУІІІ століття в Україні розгорнуто національне відродження, котре як й у більшості слов’янських народів, розвивався за романтичною моделлю. Романтики були “збурювані ідеєю національного відродження” [2, 113]. Згідно з цією концепцією національної свідомості, позбавлена державності нація покликана логікою всесвітньої історії явити себе у слові. Звідси віра в особливу культурологічну функцію національного слова, тенденція до романтичної традиції у національному художньому розвитку. Романтики вперше визначили справжню ціну історії, розуміючи, що історична ретроспектива надавала можливості простежити явище у розвитку, від найменших руйнівних чинників.

Антиномія українського романтизму, на думку С.Павличко, полягає в тому, що він “сконцентрувався на нації, котра вмирає, народі, який сходить з історичної сцени” [13, 97]. Але при цьому дослідниця одночасно підкреслювала, що “...романтики відчували емоційно й інтелектуально вселенське прагнення до життя для цього народу” [13, 97].

Багато форм художнього мислення в літературі та есеїстиці ХХ століття розроблені крізь призму романтичних моделей. Яскраво цей процес виявляється у літературно-критичній творчості Д.Донцова ще раннього періоду. Дух неспокою, напруженого пошуку, експерименту значною мірою визначає психологію творчої думки письменника, яку досліджує критик крізь призму романтичного світобачення і світорозуміння (статті “Леся Українка”, “Гетьман Мазепа в європейській літературі”). Наприклад, найкращими рисами творчості Лесі Українки він вважає “дух непримиренного індивідуалізму”, духовно-романтичний аристократизм, символізм, протест проти загальної апатії в суспільстві, антихристиянізм, європеїзм її творчого кредо. Впадає у вічі, що така інтерпретація духовної спадщини мисткині позначена виразним авторським суб’єктивізмом. Відштовхуючись від власних ідеологічних уподобань, критик схопив лише один бік творчості Лесі Українки – її революційний романтизм, але залишив без уваги ті риси її

світогляду, які сформувалися під впливом ідеології Михайла Драгоманова та європейської соціал-демократії.

У ранній статті “Леся Українка” він представив романтично забарвлені поетесою образи : “перуна” [5, 37], що має розбудити “заспані серця” [5, 37], “зброї”, що “жде бійця” [5, 38], слова, що “шипіло неначе свист гадючий” [5, 38], дороги “де не ростуть ні квіти, ні терни” [5, 37]. Д.Донцов цитує небагато ранніх віршів Лесі Українки (“Хвилина розпачу”, “Ворогам”). Він фактично *їх не називає*. Очевидно, критик розраховує на інтелектуального читача, який, як і Д.Донцов, щиро переймається ідеями поетеси. В її віршах критику імпонують “відвага розпачу, мука сорому за власну нікчемність, і спазматичні, невстримані докори оспалим нащадкам великої колись нації...” [5, 38]. Крім того, стаття перенасичена образами, створеними художньою уявою самого Д.Донцова: українства, що “понуро брело” [5, 38] хибною дорогою; нації, яка то “закупована живцем в домовину” [5, 38], то ніяк не пробудиться від “летаргічного сну” [5, 37]. Разом із цим, у такому контексті в уяві критика українство, нація, – своєрідний збірний образ кожного пасивного українця. Це було свідченням того, що в ранній період Д.Донцов тяжіє до художнього узагальнення, до вживання збірних образів, які дещо гіперболізують, але й увиразнюють та чіткіше передають дух і настроєвість доби. Спостерігаємо тенденцію Д.Донцова до моделювання узагальнених, збірних образів, які передають його невдоволення тогочасним розвитком України.

Вже на перших сторінках науковець створює могутній образ Лесі Українки, уособлюючи її в образах нею створених героїнь, наприклад, “докучливої Кассандри” [5, 37]. Якраз цьому образу він приділяє особливу увагу, адже це приклад “вільної духом нації” [5, 38]: “З її віршів написаних не з жіночою силою глядить на читача перекривлене гнівом лице уярмленої, але вільної духом нації – нації “не попів і хлопів”, але нації в європейським розумінні слова” [5, 38]. Поетичну творчість Лесі Українки Д.Донцов оцінює як недосяжну величину – це “найбільш європейський письменник України” [5, 38]. До того ж, Д.Донцов підкреслює риси новаторства поетеси: “У неї в перший раз стрічаємо бурхливий, що захлиснувся в нестриманім повні власних слів, порив, якийсь, що граничив з божевіллям одержимим духом – екстаз, так далекий від розумового патосу де яких її сучасників. У неї в перше зустрічаємо ритми, що ясніли, як “зброї полиск”...” [5, 38]. Саме через такий світогляд та поетичний пафос Леся Українка стала для Д.Донцова “вибраною” [5, 38], виїмковою постаттю в історії літератури: “Вона належала до тих вибраних, про котрих в своїх “Уайльд Гарольді” пише Байрон: “дихання їх – боротьба, життя – летюча буря”” [5, 38].

А у статті “Гетьман Мазепа в європейській літературі” Д.Донцов апелює саме до романтичного типу мислення, який відтінює реальні риси людини та культивує сильні пристрасті, почуття та пориви. Особливий характер розвитку романтичного духу обумовлений такою рисою, як *ентузіазм*, викликаний реакцією на дві революції та світову війну: “Нова епоха, страшна, непевна, але така, де знов можуть зірватися на ноги загнудані і зв’язані народи для нових перегонів” [5, 438]. Цей ентузіазм немислимий без піднесених історичних перспектив, які відкривала сама ідея оновлення суспільства. Ця ідея живила ідеологію критика як запалене світло, яке вже не згасити.

Отже, вперше сформульовані основні маніфести італійського романтизму тотожні із програмними гаслами Д.Донцова-літературного критика: заклик до письменників розвивати у своїй творчій спадщині національне питання, враховуючи досвід не лише вітчизняних, а й зарубіжних авторів; популяризувати літературу та мистецтво; відмовитися від міфічного змісту, пасивного “квієтизму” у літературі на користь нових, злободенних, вічних тем та сюжетів; шукати та експериментувати; звернутися до славного минулого, надихнути народ прикладами героїчної боротьби предків. Вважаємо, що порушена нами тема потребує **подальших детальних розвідок у даному напрямі**.

Список використаних джерел

1. Баган О. Вічний будитель нації (до 125-ї річниці від дня народження Дмитра Донцова) / О. Баган // Дивослово. – 2008. – № 9. – С.56-59.
2. Бовсунівська Т. Парадокси романтичного історизму / Т.Бовсунівська – Вітчизна. – 1997. – № 3. – С. 110-116.
3. Володина И.П. История итальянской литературы XIX-XXвеков: [навч. посібник / И.П. Володина и др. – М. : Высшая школа, 1990. – 286с.
4. Донцов Д. Идеология чинного национализма [Електронний ресурс] / Д. Донцов. – Режим доступу: <http://dontsov-nic.org.ua/files/img/dontsov.png> border =”0”>.
5. Донцов Д. Літературна есеїстика: [монографія] / Д.Донцов. – Дрогобич: Відродження, 2009. – 688с.
6. ЭкоУ. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У.Эко. – СПб.: symposiums, 2004. – 544с.

7. Іванишин П. “Естетика Шевченка” як сутність герменевтики Дмитра Донцова / П. Іванишин // Дивослово. – 2008. – № 10. – С.52-56.
8. Квіт С. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет : [монографія] / С.Квіт – К.: ВЦ “Київський університет”, 2000. – 260 с.
9. Квіт С.М. Дмитро Донцов та “Літературно-Науковий Вісник” (“Вісник”) на тлі розвитку української літератури й журналістики. Ідеологічний, естетичний та організаційний принципи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.01.08 “Журналістика” / С.М.Квіт. – Київ, 2000. – 28 с.
10. Квіт С. Література вогняних меж в есеїстиці Дмитра Донцова / С.Квіт // Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич, 2009. – С.3-20.
11. Кучма Н.З. Стан і функціонування літературної критики в Західній Україні 20-30-х рр. ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.01.01 “Українська література” / Н.З. Кучма. – Львів, 1999. – 19 с.
12. Леськова М.П. “Літературно-науковий вісник” як культурологічне джерело духовного відродження української нації (20-40рр ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.08 “Журналістика” / М.П. Леськова – Київ, 1996. – 18 с.
13. Павличко С. Український романтизм: тяглість наряду як естетичний тупик / С.Павличко // Українська література. Матеріали І конгресу Міжнародної асоціації українців. – К: АТ “Обереги”, 1995. – 320 с.
14. Парфенчук Н.В. Духовна культура епохи Рісорджименто як двигун політичного об’єднання країни / Н.В.Парфенчук // Вісник Черкаського університету. Суспільні науки. – 2008. – № 5. – С.56-59.
15. Рутенбург В.И. Истоки Рисорджименто: Италия в XV11-XV111вв./ В. Рутенбург. – Л.:Наука, Ленинградское отделение, 1980. – 303с.
16. Сказкин С.Д. История Италии. В 3-х томах: [навч. посібник] / С.Д. Сказкин и др. – М. : Наука, 1971. – Т.2. – 605с.
17. Черватенко Л. Літературознавство як просвітництво / Л.Черватенко // Липа Ю. Бій за українську літературу. – Київ: Дніпро, 2004. – С338-348.
18. Bosco U. Aspetti del romanticismo italsano. / U. Bosco. – Roma, 1942 – 121р.
19. Storia d’Italia. Annali. Vol. II Pisorgimento. – Einaudi, 2007. – 883р.

Summary. This paper studies the national idea as the quintessential romantic ideology of Dmytro Dontsov and literary criticism. It is proved that literary essays artist permeated ideas and romantic era slogans Rysordzhymento as a political engine, while the spiritual unification of Italy.

Keywords: the national idea, romantic slogans, Italian Renaissance.

УДК 801’373:001.4

О.О. Коляденко

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЇ СТРАХУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ)

У статті представлені результати вивчення ментально-мовної структури емоційного концепту СТРАХ у наївно-побутовій картині світу української етнічної спільноти. Структурування концепту здійснюється за даними вільного асоціативного психолінгвістичного експерименту.

Ключові слова: концепт СТРАХ, ментально-мовна модель, наївно-побутова картина світу, асоціативний експеримент.

Для сучасного українського мовознавства важливим є вивчення мови в нерозривному зв’язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, світоглядом як окремого індивідуума, так і мовного колективу, до якого він належить. Значний інтерес до людського чинника в мові, зумовлений антропоцентричною парадигмою, стосується також реалій внутрішнього світу людини – емоцій та почуттів, їхньої рефлексії в свідомості людини та репрезентації у мовних картинах світу. Категоризуючись, емоції утворюють на ментальному рівні свідомості емоційну концептосферу, компонентами якої є *емоційні концепти* – ментальні одиниці, які виконують функцію ментапсихічної регуляції та фіксують у мовній свідомості багатовіковий досвід

інтроспекції етносу у вигляді універсальних та культурно-специфічних уявлень про емоційне переживання.

Вивчення емоційних концептів у синхронії передбачає застосування традиційних психолінгвістичних методик: вільного та цілеспрямованого психолінгвістичних експериментів, “які дозволяють “зрізати” той чи той фрагмент мовної свідомості сучасних носіїв мови” [6, 21]. Структури ментального лексикону ізоморфні складній ієрархічній структурі концептуальної картини світу. Слово-стимул в асоціативному експерименті активує інформацію, пов’язану з відповідною одиницею внутрішнього лексикону (іконічні образи подій, сцен, предметів, відношень, що зберігаються в структурах епізодичної пам’яті; сценарії, прототипові уявлення предметів та їхніх ознак; фрейми з їхніми слотами, які виводяться за допомогою пропозицій, як одиниці семантичного рівня), оскільки слово викликає не ізольовану реакцію, а певну систему зв’язків, що має вибірковий характер і утворює тло пізнавального процесу [8, 186; 4, 210-211]. Отже, результати асоціативного експерименту дають змогу реконструювати будову та змістові характеристики відповідного фрагмента концептуальної картини світу. Продуктивність методу асоціативного експерименту та психологічна релевантність його результатів доведена працями багатьох дослідників [див. 1; 5; 8 та ін.].

Об’єктом вивчення в межах запропонованого дослідження є специфіка концептуалізації емоції страху, особливості її представлення у наївній свідомості сучасних носіїв української мови. Матеріалом дослідження слугували вербальні асоціації, отримані в ході вільного асоціативного психолінгвістичного експерименту. В експерименті взяли участь 660 інформантів віком від 16 до 79 років, різної статі, професії та соціального статусу, мешканці різних регіонів України. За умовами експерименту, реципієнти добирали вербальні асоціації до слова-стимулу *страх*. У дослідженні ми враховуємо тільки першу із запропонованих асоціацій, оскільки “на решту відповідей у вільному експерименті визначальний вплив має попередня реакція” [10, 157].

Емоційний концепт має складну структуру, він інтегрує найрізноманітніші форми відображення дійсності, а отже, є фрагментарною цілісністю простих і складних ментальних та ментально-мовних утворень: сенсibiliй, емотивів, фізичних образів, образів-картинок, символів, уявлень, понять, пропозицій, схем, фреймів, скриптів тощо [4, 58]. Розглядаючи емоційний концепт як ціннісно-осмислений вияв безпосереднього донаукового пізнання відповідного фрагменту дійсності, зауважимо, що серед одиниць його ментальної структури домінує фрейм – структура репрезентації знань, у якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про стереотипну ситуацію емоційного переживання [11, 615], у межах якої виділяють 4 обов’язкових складові: причина виникнення емоції, власне емоція, її прояв, а також суб’єкт емоційного реагування [3, 248-249]. У фреймі стереотипну ситуацію представлено фіксованим набором зумовлених нею змістових компонентів (вузлів, або слотів) та відношень між ними [9]. Солідаризуючись із В. В. Красних, уважаємо, що асоціативне поле концепту, сформоване сукупністю засобів вербалізації, корелює з його фреймовою структурою так, що передбачувані, прогнозовані мовні реакції маркують слоти, що входять до його складу. Адже відмінність фрейму від інших, “нефреймових” структур полягає насамперед у передбачуваності векторів асоціювання [7, 290].

Аналіз асоціативного поля *страх* дозволив виділити такі слоти в організації фрейму однойменного концепту: *каузація, внутрішнє відчуття, зовнішній прояв та експірієнцер*.

Слот “*Каузація*” містить інформацію про причину або джерело виникнення емоційного стану. Цей слот представлено в асоціативному полі 517 реакціями (78% від загальної кількості асоціацій). Аналіз вербального представлення зазначеного слота дозволив виділити такі найчастотніші типи причин емоційного стану, які відповідно до усталеної в психології класифікації типологізуємо на природні / вроджені та культурні [2, 307; 3, 164]. Однак, зазначимо, що такий розподіл є умовним, оскільки більшість соціальних страхів є похідними від страхів природних [3, 166].

До природних / вроджених активаторів страху належать ситуації, які становлять справжню загрозу життю людини, онтофізіологічно пов’язані з емоцією і закладені в інстинкт самозбереження:

- 1) біль і антиципація болю: *біль 37, біль у шлунку, катування;*
- 2) самотність: *самотність 14, залишитись самотньою;*
- 3) раптова зміна стимулу: *несподіваність, несподіванка;*
- 4) невідоме: *невідомість 4, невідомість майбутнього 1, завтрашній день, страх майбутнього, незвідане, незнане, нове;*
- 5) висота: *висота 22;*
- 6) темрява: *темрява 49, ніч 2, коли людина сама в темряві, темна кімната, темна порожня кімната;*
- 7) тварини: *павуки 26, змії 12, собаки 6, комахи 4, акула 3, щури 3, вовк 2, таргани 2, миша 2, дикі тварини, жаба, крокодил, рептилії;*

8) смерть: *смерть 37, загинути під колесами авто 2, померти від голоду, померти передчасно, померти вві сні;*

9) стихії: *вогонь 6, вода, полум'я;*

10) природні явища: *блискавка 3, землетрус 2, природні явища;*

Соціальні / культурні активатори страху є переважно результатом навчання. Пов'язані з вродженими детермінантами емоції, вони формують людину як соціальну істоту. До цього типу активаторів належать:

1) хвороби та їхнє лікування: *хвороба 19, стоматолог 10, операція 2, страх за своє здоров'я 2, інвалідність, параліч, прикутий до ліжка, СНІД;*

2) страх за близьких: *втрата близьких людей 12, смерть близьких 5, хвороба близьких / дитини 3, за близьких 2, за дітей 2, за родину 2;*

3) суспільно-політичні явища: *війна 15, ядерна війна, терор;*

4) катастрофи: *автокатастрофа 8, катастрофа 3, радіація, стихійне лихо, Чорнобиль;*

5) оцінка збоку інших людей вчинків, зовнішності, розумових здібностей: *сесія 14, екзамен 8, поглядати 3, оцінка / двійка 2, дисертація, захист дипломної, контрольна, втратити повагу серед близьких, ганьба, виставити себе на посміховисько, не виправдати сподівань, комплекси;*

6) невідповідність бажаного / прогнозованого дійсності: *поразка 3, неприємність 2, провал 2, крах, не закінчу навчання в школі, не зустріти чоловіка своїх мрій, невдало вийти заміж;*

7) простір: *ліфт 2, глибина 2, повітря 2, літак, обмежений простір;*

8) емоції, почуття та їхні прояви збоку інших людей: *крик 4, злість, лють;*

9) власні емоції та почуття: *душевний біль 3, відчай 2, безпорадність, любов, безвихідь;*

10) стосунки: *зрада 2, зневага збоку інших, байдужість;*

11) втрата незалежності: *втрата свободи, втрата незалежності, залежність від поганих звичок, паління, потрапити в тюрму;*

12) матеріальні негаразди: *пожежа 5, безробіття, безгрошів'я 3, високі ціни, втратити роботу, жебрацтво, маленька зарплата, неспроможність забезпечити родину, стати безхатченком;*

13) фантастичні істоти та явища: *Бабай 2, привиди 2, примара, магія, чудовисько;*

14) люди, дії яких, на думку респондентів, є потенційно небезпечними: *менти 2, міліція, маніяк, бандит, Янукович, теща, Ольга Микитівна (викладач), колишній хлопець;*

15) фільм: *фільми жахів 6;*

16) релігійні страхи: *Боже покарання, гріх, втратити віру в Бога, втратити стосунки з Богом, потоп, пекло.*

Значну кількість вербальних реакцій на позначення ситуацій, які каузують емоційний стан можна пояснити тим, що в вільному асоціативному психолінгвістичному експерименті “посередником у відтворенні емоцій виступає інтелектуальний стан (згадки про ситуації, об'єкти, з якими у минулому була пов'язана емоція)” [3, 252-254]. Емоційно забарвлену ситуацію легко згадати, однак вже без емоції, хоч із певним її афективним відбитком: недиференційованим переживанням приємного чи неприємного.

Слот “**Експірієнцер**” містить інформацію про суб'єкта емоційного реагування (16 відповідей – 2,5 % від загальної кількості). Знання сконцентровані в цьому слоті неодмінно доповнюються інформацією про певні психофізіологічні параметри експірієнцера, які на вербальному рівні маніфестують його стать: *баба*; індивідуальні параметри вольової сфери: *боягуз, страшко, сміливість, слабкість*; актуальний психічний стан: *невпевненість 7, знервованість*. У мовній свідомості пересічних представників української етнічної спільноти існує більш-менш усталений асоціативний зв'язок між поведінкою лякливої людини та *зайцем* (3 відповіді), який, вочевидь, є уособленням боязливості.

Слот “**Суб'єктивне відчуття**” заповнений інформацією про внутрішні відчуття еспірієнцера. На вербальному рівні слот представлений 18 асоціаціями (3 % від загальної кількості відповідей): *прискорене серцебиття 3, холод 4, мурашки по шкірі / тілу 2, неприємне відчуття 2, жар, все єство згортається в ком, лоскоче нерви, внутрішній дискомфорт 2, відчуття не пособі, серце вистрибує, скутість, відчуття голоду*. Попри те, що саме суб'єктивне переживання емоційного стану є ядром емоційного концепту, “воно майже не піддається мовній фіксації та відображається у свідомості безпосередньо” [3, 248].

Ще одну групу елементів схеми становлять вербальні реакції, сукупність яких експлікує слот “**Зовнішній вияв**” емоційного переживання (33 відповіді – 5 % від загальної кількості вербальних реакцій). Фізіологічні зміни, що з'являються в організмі наляканої людини та проявляються в її мові, рухах обличчя та тіла тощо, типологізуємо на вербальні та невербальні.

Вербальні реакції відбивають комунікативну поведінку людини в емоціогенній ситуації. В асоціативному полі вони представлені одиничними реакціями: *Мама!!! Ай, боюсь! О Господи!*

(З відповіді). Невербальну симптоматику страху представлено у відповідях реципієнтів одиницями, що характеризують міміку (*великі очі 4*), м'язову реакцію (*тремтіння 13, тремтіння в ногах 2*), рухи тіла (*втікати, ховатися, ступор, замерти, метушня*), колір обличчя (*блідий*), зміну ритму дихання (*перехопило подих*), функціонування секреторних залоз (*сльози 3, липкий піт*).

Оскільки однією із властивостей концепту є його “калейдоскопічність”, поліморфність як “властивість інтегрувати різноманітні форми пізнання за принципом домінування одних ментальних утворень на тлі інших” [4, с. 281], крім фрейму на рівні ментальних репрезентацій в структурі концепту виділяємо також:

- образи-відчуття (актуалізовані в межах фрейму у слотах “суб’єктивне відчуття” та “каузація” елементарні сенсорні образи, пов’язані з причиною емоційного стану, а також із внутрішніми відчуттями експірієнцера): *висота* (вестибулярні), *біль* (больові), *холод* (тактильні), *тиша* (слухові), *сморід* (нюхові), *темрява* (зорові), у тому числі: сенсibiliї-коловративи (кольори з якими асоціюється страх): *чорний, сірий, червоний*.
- наочно відтворювані образи-картинки (у межах фреймової структури їм відповідають слоти “каузація” та “зовнішній вияв”), представлені на вербальному рівні одиницями, які характеризують зовнішність експірієнцера, а також образ ситуації, яку він сприймає як таку, що йому загрожує: *людина з великими очима, яка тремтить від жаху; темна порожня кімната; тунель наприкінці якого хтось зникає; порожній темний провулок; ніч на цвинтарі;*
- емоційно-оцінні образи (позитивно / негативно оцінний емоційний тон вражень) представлені на мовному рівні лексемами із базовою негативною оцінною семантикою, а також конотативним компонентом лексичного значення більшості вербальних реакцій: *щось неприємне, погане; біль, смерть, зрада* тощо;
- Я-схеми (екстраполяція образу суб’єкта емоційного реагування на себе): *відчуваю, не відчуваю, подолаю;*
- поняття (наївно-побутове): *переживання як реакція людини на щось небажане, неприємне, яке супроводжується комплексом неприємних відчуттів та має зовнішній вияв.*

Отже, зберігаючись у різних формах, знання про емоцію страху, які частково розкриває асоціативний експеримент, організують складну когнітивну структуру, яка поєднує прості та складні ментальні та ментально-мовні одиниці: образи-відчуття, емоційно-оцінні образи, Я-схеми, наївно-побутові поняття та фрейм. Описана когнітивна структура лежить в основі психологічно-реального значення, представленого на мовному рівні складним синтаксичним цілим: *страх – переживання, що є реакцією на реальну або уявну загрозу життю, спокійному, безтурботному існуванню людини та її близьких; а також виникають у відповідь на спроби похитнути авторитет особистості у соціальній групі; переживання супроводжує комплекс неприємних суб’єктивних відчуттів, а також зовнішній прояв: очі людини збільшуються, обличчя стає блідим, вона плаче, тремтить, намагається втекти від небезпеки, сховатися або завмирає.*

У перспективі подальших пошуків лишається комплексне вивчення ментально-мовної та змістової структури емоційного концепту СТРАХ у наївно-побутовій картині світу, яке передбачає залучення й інших форм його вербального вираження, зокрема аналіз його представлення в тлумачних та аспектних словниках української мови.

Список використаних джерел

1. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Е. И. Горошко. – Х. ; М. : Издательская группа “РА-Каравелла”, 2001. – 316 с.
2. Изард К. Э. Психология эмоций / Изард К. Э. [пер. с англ. В. Мисник, А. Татлыбаева]. – СПб. : Питер, 2007. – 464 с.
3. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Ильин Е. П. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2008. – 783 с.
4. Иващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : Монографія / Иващенко В. Л. – К: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
5. Караулов Ю. Н. Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности // Русский ассоциативный словарь: в 2 т. / Ю.Н. Караулов [и др.]. – М. : РАН, 2002. – Т. 2 : От реакции к стимулу. – 2002. – С.750–781.
6. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Н.А. Красавский. – Волгоград: Перемена, 2001. – 494 с.
7. Красных В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? / Красных В. В. – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.

8. Мартинек С. В. Амбивалентность концепта ЛЮБОВЬ (по результатам ассоциативных экспериментов) / С. В. Матинек // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 49., Т.1. – С. 33–36.
9. Минский М. Фреймы для представления знаний / Марвин Минский [пер. с англ. Ф. М. Кулаков] – М.: Мир, 1979. – 152 с.
10. Попова З. Д., Стернин И. А. Лексическая система языка: Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания : Учебное пособие. Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Кн. дом “Либроком”, 2010. – 176с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Summary. The article represents the results of mental-language structure of the concept FEAR studying in the nanve picture of the world of the Ukrainians. For the structuring the results of free associative experiment were used.

Key words: concept FEAR, mental-lingual model, nanve picture of the world, associative experiment.

УДК 81

О.С. Комар

ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПСИХОТИПУ У СПОРТИВНІЙ ЛЕКСИЦІ ТА ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА ПРИКЛАДІ СПОРТИВНОЇ ГРИ “БЕЙСБОЛ”)

У статті висвітлено специфіку відбиття американського національного психотипу у бейсбольній лексиці та термінології.

Ключові слова: психотип, психолінгвістика, картина світу, національно-специфічна лексика, бейсбол.

Сучасні лінгвокультурологічні дослідження ґрунтуються передусім на визначенні мови одним із основних чинників творення культури народу. Важливого значення за такого підходу набуває етноцентризм мовного сприйняття доквілля у різних своїх вираженнях, який крізь призму досвіду, вкладеного народом у мову, вказує індивідові на варіанти та особливості розуміння реалій, можливості інтерпретації об’єктивного світу.

Мова водночас виконує дві важливі функції – виступає засобом спілкування та інструментом пізнання доквілля, тому саме через слово можна пізнати народ та його культуру. З другого боку, мова може відображати психологічні особливості етносу, який є її носієм, оскільки вони часто є результатом мовної діяльності людини.

Означені аспекти вивчення мовних явищ представлено у працях В. Беяніна, Д. Грін, О. Єфименко, В. Жайворонка, В. Красних, О. Леонтьєва, А. Мельникової, Ч. Осгуда, Т. Попової, Д. Слобіна, Р. Фрумкіної та ін.

Спираючись на основоположні принципи лінгвокультурології та психолінгвістики, а також на наукові дослідження, представлені у вищезазначених працях, головною метою статті визначаємо дослідження специфіки американського національного психотипу, вираженої у лексиці та термінології “американської гри №1” – бейсболу.

Особливості вербального відображення реального світу визначаються як властивостями індивідуальної та колективної свідомості, так і взаємозв’язком між природними умовами проживання народу та його матеріальною культурою. Б. Рассел визначав такі особливості, як *сенсibiliї*, якими підсвідомо, але повною мірою володіє будь-який мовець [4]. Національно-специфічні ж сенсibiliї породжують національно-специфічні концепти, які мають у мові лексичні відповідники. Такі концепти утворюють у лексичній системі мови шари національно-специфічної лексики.

О. Корнілов пропонує розподіл національно-специфічної лексики на три типи, залежно від характеру та ступеня концептуалізації дійсності (відобразимо їх у таблиці 1).

Національно-специфічна лексика типу А до деякої міри є простішою для засвоєння представниками інших культур, оскільки її специфіка безпосередньо пов’язана з екстра-лінгвальними факторами. Іншими словами, лексика типу А є позначенням національно-специфічних умов буття того чи того народу. З іншого боку, лексика типу Б не може бути

правильно усвідомленою та осмисленою лише в результаті ознайомлення з мовами буття етносу. Лексеми такого типу не називають конкретних реалій, а позначають образи абстрактних понять. Оволодіння всіма смислами такої лексики можливе лише за умови залучення всього культурного контексту образу, проникнення у етнопсихологічні шари мотивації образу [1, 148-149].

Таблиця 1

Сукупність сенсибілій		
Природа		Етнічна культура, етнічний характер
Національно-специфічна лексика, що позначає специфічні умови буття етносу (тип А)		Національно-специфічна лексика, що позначає абстрактні поняття (тип Б)
Позначення специфічних концептів, відсутніх у інших мовах	Позначення неспецифічних концептів з різними прототипами	Позначення специфічних абстрактних понять

Механізми втілення картини світу у мові, зокрема мовної реалізації сенсибілій, багато дослідників намагаються пояснити особливостями національного психотипу. Зокрема, виділяються такі складові визначення поняття “психотип”:

- психологічний склад особистості, характерний для певного суспільства, який зумовлює всі поведінкові особливості його членів і є фундаментом суспільства та культури;
- система установок, цінностей та вірувань, які є загальноприйнятими серед членів певного суспільства;
- особливості характеру, світогляду, мислення та мови індивіда, що співвідносяться з відповідниками, притаманними народу, як одиничне співвідноситься із загальним, у взаємозалежності та взаємозумовленості [3, 7-13].

Національний психотип має беззаперечний вплив на формування національно-маркованих одиниць у різних підсистемах мови. Він є системою образів, що лежать в основі уявлень етносу про світ та про його місце у цьому світі, і відповідно визначає норми мислення, діяльності та поведінки.

Одним із важливих аспектів вивчення того чи того національного психотипу є визначення поняття “національно-культурного компоненту мови”. Як зазначає В. Красних, будь-який національно-культурний компонент формується у процесі соціалізації індивіда, входить у культурну компетенцію мовців та визначає національну специфіку комунікації. Національно-культурний компонент зумовлює національну специфіку ментально-лінгвального комплексу представників тієї чи тієї національно-лінгво-культурної спільноти, тобто визначає особливості національної (у першу чергу мовної) свідомості, мовного наповнення індивідуальної свідомості та реалізації цих особливостей у процесі комунікації [2, 42].

Враховуючи усі означені чинники, вважаємо, що лексика та термінологія бейсболу містить чималу кількість національно-специфічних мовних стереотипів, оскільки у ній присутня значна частина національно-культурного компоненту, та може бути одним із маркерів американського психотипу.

Національно-культурний компонент бейсбольної лексики яскраво проявляється у лексиці та неофіційній термінології, яка використовується як гравцями та коментаторами бейсбольних матчів, так і пересічними мовцями у повсякденному спілкуванні. Так, термін “*Rocking chair umpire*”, що позначає суддю третьої бази, тісно пов’язаний з концептом “*rocking chair*”, який в американській культурній традиції має два основні значення: 1. символ достатку і самоствердження в житті, заслуженого відпочинку після досягнення певного результату, зумовлений ціннісними уявленнями про успішність та самореалізацію; 2. символ відпочинку як такого, оскільки крісло-качалка традиційно асоціюється з досугом, зокрема літніх людей. Специфіка ж походження терміну “*Rocking chair umpire*” пояснюється тим, що протягом гри на третій базі відбувається найменша кількість ігрових моментів, тому суддя ніби відпочиває, займаючи цю позицію. З другого боку, особливістю суддівства у бейсболі є те, що суддівські бригади (*umpire crews*) складаються з чотирьох осіб, які відповідають за кожну з чотирьох баз протягом однієї гри, змінюючи позиції у кожній наступній грі. Суддівство на домашній базі (*home plate*) є найважчою роботою, тому наступна черга судді традиційно припадає на третю базу, де він може отримати “заслужений відпочинок” після складної роботи. Як бачимо, означений спортивний термін повною мірою перейняв значення культурного концепту і поступово набув специфічного використання у повсякденному спілкуванні.

Подібну реалізацію культурних концептів у неофіційній бейсбольній термінології спостерігаємо і в інших лексичних одиницях, зокрема у тих, що виражають різного роду

успішність. Для американської культури особливо важливою постає дихотомія “winner / loser”, яка знаходить відображення й у спорті. Бейсбол – командний вид спорту, але перемога чи поразка команди багато у чому залежить від індивідуальних досягнень кожного гравця в атаці або у захисті. Саме тому у бейсболі значна увага приділяється індивідуальній успішності та ефективності. Так, гравець який погано відбиває м'яч та має низький коефіцієнт гри в атаці виступає “*below the Mendoza line*”. Етимологія вислову відсилає до імені гравця *Mario Mendoza* та його кар'єрних показників, які були одними з найнижчих в історії бейсболу, відповідно гра “*below the Mendoza line*” є показником поганої ефективності та низького професіонального рівня. Поза межами гри вислів найчастіше використовується у діловому спілкуванні з аналогічним значенням.

За відсутності національно-культурної конотації концепт “*Golden sombrero*” сприймається нейтрально або позитивно за рахунок атрибутиву, традиційно позитивного у будь-якій культурній традиції. У бейсболі ж гравець, якого пітчер суперника вибиває страйк-аутом чотири рази протягом гри, отримує *Golden sombrero*, що є вкрай негативним індивідуальним досягненням. У повсякденному спілкуванні цей концепт використовується на позначення людини, яка мала вкрай невдалий день або через певні чинники не може належним чином виконувати свою роботу, наприклад: *He's got a Golden sombrero at negotiations*. Припускаємо також, що давня традиція одягати ковпаки на найслабших учнів, яка тривалий час існувала в англійських громадських школах, певним чином вплинула на формування негативної конотації ряду образів фрейму “*головний убір*”. З другого боку, гравець, який вправно відбиває м'яч, отримує почесне звання “*slugger*”, яке часто використовується з атрибутивами, зокрема *super slugger*, *big slugger* тощо. Означений концепт використовується й у повсякденному спілкуванні, однак переважно з референціями до гри, гравців або бейсбольних організацій, наприклад регулярні промо-акції мережі ресторанів швидкого харчування *McDonald's slugger series* та швидкі сніданки *Louisville sluggers*.

“*Five tool player*” називають гравця, який має добре розвинені як атакуючі, так і захисні навички гри, зокрема *Power, Average, Speed, Fielding, Throwing*. Нажаль, таких гравців можна зустріти рідко, оскільки гри у захисті сучасні бейсболісти приділяють все менше уваги, пор. *The lost art of defense* (вираз, який часто вживають бейсбольні коментатори старшого покоління). Вираз “*five tool player*” часто використовується у діловому спілкуванні на позначення цінного працівника, який добре розбирається в усіх аспектах своєї роботи.

Певна антиномія присутня у суто бейсбольному виразі “*tools of ignorance*”, який позначає захисне обладнання кетчера. З одного боку, позиція “кетчер” доволі небезпечна травмами і постійними перевантаженнями, тому лише “*недалека (ignorant) людина*” може погодитись грати на ній, а з другого, – кетчерами зазвичай стають найрозумніші гравці, оскільки вони відповідають за тактичний хід гри. Тим самим, лексема “*ignorance*” реалізується у виразі у двох діаметрально протилежних смислах, сповнених іронії. Поза спортом означений вираз використовується у різних ситуаціях, але переважно з тією ж іронічною антиномією смислів.

Як бачимо, роль національно-специфічних мовних одиниць у відображенні концептуальної картини світу зумовлюється рядом психологічних процесів. Такі психологічні процеси мають як індивідуальний, так і груповий характер, тобто участь у мовотворенні може брати нація, соціум, з одного боку, та індивід як представник нації, – з другого. Творення та функціонування національно-специфічних мовних одиниць відбувається за чіткими механізмами, які виробилися в процесі етногенезу і втілилися в стереотипних образах та ситуаціях як своєрідних ментальних фрагментах концептуальної картини світу. Ці мовообрази вдосконалюються у процесі комунікативної діяльності й відтворюють ті чи ті національно-культурні знакові стереотипи.

Представлене дослідження є однією зі спроб осмислити особливості національної культури та мовної психології з погляду лексики традиційних для тієї чи тієї культури об'єктів та явищ, зокрема національних видів спорту, що, у свою чергу, окреслює подальші перспективи досліджень національно-специфічних мовних одиниць у площині лінгвокультурології.

Список використаних джерел

1. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корнилов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.
2. Красных В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурологія : курс лекцій / В. Красных. – М. : ИТДГК “Тнозис”, 2002. – 284 с.
3. Мельникова А. Язык и национальный характер. Взаимосвязь структуры языка и ментальности / А. Мельникова. – СПб : Речь, 2003. – 320 с.
4. Рассел Б. Исследования значения и истины / Б. Рассел. – М. : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 400 с.
5. Flash quizzes. Unofficial baseball terms [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.funtrivia.com/flashquiz/index.cfm?qid=265648>

6. Major League Baseball teams, scores, stats, news, standings [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://espn.go.com/mlb>
7. The official site of Major League Baseball [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mlb.mlb.com/index.jsp>

Summary. The article reveals peculiarities of American national psychological type reflection in baseball lexis and terminology.

Key words: psychological type, psycholinguistics, language picture of the world, nationally marked lexis, baseball.

УДК 811.161.2'367.52

Н.В. Кондратенко

СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ НЕКЛАСИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Статтю присвячено проблемам функціонування простих речень у художньому мовленні українських письменників – модерністів і постмодерністів. Розглянуто особливості синтаксичного зв'язку, стилістичний потенціал простих речень; простежено специфіку реалізації різних типів простих речень у художньому тексті неklasичної парадигми творчості.

Ключові слова: синтаксис, просте речення, неklasична парадигма, художнє мовлення.

Твори українських письменників, що традиційно визначають як модерністські й постмодерністські з огляду на ірраціоналістичний підхід у віддзеркаленні дійсності та схильність до текстових експериментів. Така типологічна близькість є не випадковою: модерністська і постмодерністська література наближаються за принципом протиставлення реалістичній літературі, тобто заперечення реалістичного художнього канону їх об'єднує і спричинює появу подібних текстових форм. Насамперед це виражається на рівні текстотворення, виникає так званий “неканонічний” текст, який порушує норми та правила створення текстів реалістичного типу. Російський лінгвіст П. Родін пропонує вживати термін “неklasична парадигма” на позначення текстів так званої “другої парадигми культури”, що виходить з базової настанови хаотичності, непізнаності світу, його дисгармонійності, що на рівні текстотворення виявляється в прагненні порушення мовної ієрархії, що спричинює внутрішньорівневу синтаксичну інтерференцію; у використанні мови без референційної співвіднесеності з позамовною дійсністю; у прагненні зруйнувати єдність тексту [5, 5]. Саме тексти “неklasичної” парадигми містять експерименти з мовою, зумовлені новим поглядом на світ.

Для цієї художньої парадигми характерна підвищена увага до мови, що іноді стає не інструментом, а метою створення твору. Мовні ігри, моделювання ігрової реальності, порушення лінгвістичних норм, словотворчість тощо вирізняють художнє мовлення творів неklasичної парадигми. Визначальна роль у модерністських та постмодерністських творах належить синтаксису, який активізує процеси мовотворчості та стає основним чинником текстотворення, що й зумовлює *актуальність* нашої наукової розвідки. Художній синтаксис віддзеркалює специфіку авторського мислення, структурує художню картину світу та визначає загальні мовностилістичні особливості тексту. Дослідженню синтаксичного рівня модерністських і постмодерністських творів було присвячено монографічні праці Н. Бабенко [1], Н. Ніколіної [4], О. Лучинської [3], з-поміж інших проблем лінгвістичної модерністських і постмодерністських творів синтаксис проаналізовано в наукових розвідках І. Дегтярьової [2], І. Скоропанової [6] та ін.

Мета нашої статті полягає у вивченні особливостей функціонування простих речень у творах українських прозаїків – модерністів і постмодерністів, що зумовило розв'язання таких завдань: проаналізувати структурно-семантичні особливості простих речень; дослідити стилістичний потенціал простих речень; виявити специфіку різних модальних і функціональних типів простих речень у текстах неklasичної парадигми. *Предметом* аналізу в статті слугували прості речення, вибрані з модерністських і постмодерністських художніх текстів українських авторів, а *об'єктом* аналізу – тексти неklasичної парадигми творчості. *Матеріалом* дослідження було обрано твори українських письменників-модерністів М. Хвильового, В. Домонтовича, М. Йогансена та постмодерністів Ю. Андруховича, Л. Дереша, О. Забужко, Ю. Іздрика, Т. Прохаська та інших.

У художньому мовленні неklasичної парадигми функціонування простих речень підпорядковано авторській стилістиці та дискурсивній орієнтації тексту. Використання речень з одним предикативним центром спричинює моделювання такої художньої реальності, що вимагає розчленованого сприйняття, напр.: *Так істина відкрилася йому* (В. Єшкілев, О. Гуцуляк. Адепт)

Дерева порожніли – голо. А листя спішили, падали (М. Хвильовий. Синій листопад). Фіксація кожного фрагмента об'єктивної дійсності як окремої комунікативної ситуації, представлена денотативно простим реченням, скерована на поступову, повільну репрезентацію художнього світу. З огляду на це окремі фрагменти художнього тексту можуть складатися виключно з простих речень, напр.: *В Твоїй душі була блакить стоячих вод, оздоблених блідо-зеленою ряскою. В ній була тьмава імла давноминутих віків, вкритих таємничим серпанком чародійних явищ. Первісний шал і дикунська невибагливість. В Твоїй душі була блакить безмежних глибин холодних океанів. В ній було омління південних місячних ночей і млявість застиглого болотяного повітря, насиченого отруйними гострими пахощами. І міріадами бактерій жакхливих хвороб* (Г. Михайличенко. Блакитний роман). Вживання поширених, переважно двоскладних, простих речень з відокремленими означеннями та поєднання їх з односкладними номінативними задає загальний тип граматичної конструкції предикативних складників тексту, яку можна визначити як монопредикативну. Така доміантна монопредикативність демонструє почерговість, поетапність у репрезентації авторської картини світу, що здається реципієнту нецілісною, фрагментарною. Фрагментарність підкреслено і такими прийомами мовленнєвої актуалізації, як сегментація та парцеляція.

Подання комплексу простих речень у художньому тексті уможливорює й використання чітких міжфразних зв'язків, зокрема послідовного, маркерами якого слугують лексичні та граматичні засоби – займенники, спільнокореневі слова та синоніми, напр.: *Сапфіра ніби чекала на ці запитання (1). Вона витягла з-під сорочки амулет і простягнула його прочанинові (2). Він узяв його обережно, немов отруйного гаспида (3). На золотому диску з агатових пластин було викладено зображення жука (4)* (В. Єшкілев. Імператор повені). Міжфразний зв'язок у таких комплексах реалізований через лексичні та граматичні маркери, наявні здебільшого в ініціалній позиції кожної наступної предикативної одиниці, що апелюють до семантично навантажених лексем у попередній частині. Схематично міжфразний зв'язок можна продемонструвати через лексико-граматичні показники: *Сапфіра (1) – вона (2); прочанин (2) – він (3); гаспид (3) – диск (4)*. Такі показники вказують одночасно на зв'язок з попереднім і наступним компонентом, характерний для кожної внутрішньої ланки "текстового ланцюга". Зважаючи на це, фрагменти тексту з доміантною монопредикативністю тяжіють до однолінійності у вираженні міжфразових зв'язків. Послідовний зв'язок, за допомогою якого організовано текстовий фрагмент, потребує відповідних синтаксичних структур, серед яких саме простим реченням належить головна роль. Прості двоскладні речення, співвідносні з простими категоричними судженнями, структура яких становить $S \in P$, реалізують повний спектр значень об'єктивної модальності, тому що здатні щось стверджувати або заперечувати стосовно дійсності через їхню яскраво виражену логічну структуру.

Прості речення можуть організовувати текстову тканину і за допомогою інших типів міжфразних зв'язків, що мають певну специфіку вираження, напр., радіальний зв'язок, який скеровує всі наступні синтаксичні конструкції на ініціалну, напр.: *Пусто. Я нічого не скажу. Я просто варю горох. Я пакуватиму тебе вегетаріанським їдлом...* (І. Карпа. 50 хвилин трави). У цьому разі всі предикативні компоненти, крім першого, містять анафоричні елементи, ритмічно повторювані в кожному реченні, та семантично пов'язані з ініціалним реченням, який виконує роль теми, тоді як наступні компоненти є ремою. Мовними маркерами такого зв'язку також стають лексико-граматичні одиниці – переважно особові займенники та синоніми й спільнокореневі слова. Крім того, для всіх текстових компонентів характерна однакова синтаксична будова відповідно до схеми $Pronom_1 V_p$, де підмет виражений особовим займенником *я*, а простий дієслівний присудок – граматичною формою дієслова теперішнього часу 1-ої особи однини.

Радіальний міжфразний зв'язок уможливорює розгортання художнього тексту навколо одного змістового центру, що в наступних предикативних компонентах має кожного разу іншу мовну репрезентацію, напр.: *Це вона тут головна. Це вона все зробила. Нас усіх зробила. Вона, бабуся Ліна. Пані Ліна, як звали її сусідки. Поліна, Поленька – казали московські товарки по заслання. Моя рідна бабуся, Аполлінарія Аброзіївна Довган-Ватаманюк...* (О. Забужко. Музей покинутих секретів). Суб'єкт дії в наведених синтаксичних конструкціях має різне мовне вираження, але, незважаючи на лінійне розгортання текстової тканини, семантичним центром виступає останній предикативний компонент, у якому подана повна номінація суб'єкта. Використання для номінації власних назв, займенникових форм, родових іменників, наведених у кожному реченні, створює особливу центровану композицію текстового фрагмента.

Особливу стилістичну роль виконують синтаксичні конструкції з інверсією: прості речення з простим дієслівним присудком та інверсійним порядком слів, у яких рема передує темі,

використовуються в художньому мовленні для створення внутрішньої напруженості тексту, а функціонування комплексу однотипних синтаксичних конструкцій вказує на загальну інверсійність тексту, напр.: *У кімнату влетів запашний вітер. У далекій кузні співали молотки. За вікном стояв город у вечоровій задумі. А на горизонті відходило шосе в степову бур'янову безвість* (М. Хвильовий. Редактор Карк). Відповідність структурній схемі N_1V_1 , реалізована в разі інверсійного порядку слів як передуювання присудка підмету, а актуалізація реми змінює комунікативну настанову текстового фрагмента. З огляду на це, у простих двоскладних реченнях інверсія виконує не лише стилістичне, а й функціональне навантаження.

Односкладні речення, предикативність яких виражається в одному головному члені – іменного або дієслівного типу, також поширені в художньому дискурсі неklasичної парадигми, напр.: *Смеркає. Смеркло* (М. Хвильовий. Бараки, що за містом); *На повний квиток усе одно не вистачало. Грошей на півдороги* (С. Жадан. Біг Мак); *Зупинимось. Відпочинь. Заспокойся. Віднови дихання. І просто повторюй за мною* (Ю. Іздрик. Флешка – 2gb); *Біжи. Біжи. Біжи. Поворот – брама – парк – алея – дерева – дерева – чорні стовбури* (О. Забужко. Музей покинутих секретів). Вони представлені різними типами, серед яких переважають дієслівні інфінітивні та іменні номінативні.

Інфінітивні дієслівні речення характеризуються тим, що головний член виражений дієсловом у формі інфінітива, тому модальне значення таких синтаксичних конструкцій здебільшого пов'язане з вираження ірреальної модальності, а не синтаксичного індикатива. У творах письменників-постмодерністів інфінітивні речення здебільшого функціонують як непоширені синтаксичні конструкції, а головний член становить все речення, напр.: *Зрештою, думає він, так воно, мабуть, і краще. Не знати. Здогадуватися. Припускати. Давати шансу* (Ю. Іздрик. АМ™). Комплекс інфінітивних речень виник завдяки парцеляції, але вони функціонують як окремі синтаксичні конструкції. Модальне значення імовірності, задане односкладними реченнями, визначає загальну модальну семантику тексту.

Номінативні односкладні речення переважно представлені так званими “каталожними рядами” – суцільними переліками іменних членів речення – як головних, так і другорядних. У номінативних односкладних реченнях у такій ролі виступає головний предикативний член, напр.: *Бритва, мило, дзеркальце, пара листівок, стара газета, гуталін для черевиків, свічка, сірники, щітка, тубетейка, хемічний олівець, на м'ятому шматку газетного паперу – виноград* (В. Домонтович. Дівчина з ведмедиком); *За холодильником кімната невимушено переходила в кухню. Шапки й шухлядки, посуд, горнятка, плита з каструлями і чайником, кухонний стіл, табурети* (С. Андрухович. Death is sex). Такі комплекси часто є вираженням синтаксичної надмірності художнього мовлення неklasичної парадигми, що зумовлена семантичною надлишковістю тексту: фіксація навколишнього світу у вигляді окремих предметів та наведення їхнього переліку тяжіє до домінування екзистенційного модального значення. Завдяки використанню комплексів номінативних односкладних речень у художньому дискурсі неklasичної парадигми художній світ сприймається як фіксація різнотипних предметів та явищ в статичній формі, а не в динаміці. Такий художній світ є сталим, нерухомим для реципієнта, він не цілісний, а фрагментарний. Фрагментарність підкреслюють парцельовані та сегментовані синтаксичні конструкції, у яких відокремлені компоненти можуть бути представлені номінативними реченнями, напр.: *Анекдот. Про жіночу впертість* (В. Єшкілев. Пафос).

Особлива роль у художньому мовленні належить питальним висловленням, що здебільшого функціонують не окремо, а у вигляді цілісних комплексів, напр.: *А драпіровку кому лишив? Пушкіну? На чорний день?!* (І. Карпа. Цукерки, фрукти і ковбаси); *Невже це почалось із писемністю? Невже ті істоти були ЗАМІСТЬ НАС уже тоді?* (Л. Дереш. Архе). Прості питальні речення здебільшого мають риторичний характер, коли функціонують у складі питальних комплексів. Проте вони можуть передавати й додаткову модальну семантику, утворюючи вставлені конструкції, напр.: *Сорочка з малесеньким крокодильчиком (чи, може, ящіркою?) посіріла від поту на грудях, на спині, під пахвами* (Л. Дереш. Поклоніння ящірці) або навіть становить питальні комплекси в таких випадках: *Запах дорогого купе (шкіра? мускус лінкусний? турецький тютюн? балафе? єврохімістка? все разом?)* (В. Єшкілев. Пафос). Питальні речення створюють ефект варіативності тексту, коли йдеться про співіснування в художньому просторі різних можливих художніх світів.

Прості речення в художньому тексті неklasичної парадигми не належать до визначальних ознак його синтаксичної організації, де переважають складні конструкції поліпредикативного типу з різними типами зв'язку. Проте монопредикативні синтаксичні конструкції здатні відтворювати такі особливості художньої дійсності, як фрагментарність, статичність, сталість. Роль простих речень у художньому мовленні модерністів та постмодерністів ще потребує ґрунтовного лінгвістичного аналізу, але можна стверджувати, що вони мають особливе семантичне і стилістичне навантаження у репрезентації ірраціонального світу в неklasичній парадигмі творчості.

Список використаних джерел

1. Бабенко Н. Г. Язык и поэтика русской прозы в эпоху постмодернизма / Н. Г. Бабенко. [изд. 2-е, перераб. и доп]. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010. – 304 с.
2. Дегтярьова І. О. Стилiстичний потенціал української постмодерністської прози: автореф. дис. ...к. філол. н. 10.02.01 – укр. мова / І. О. Дегтярьова – К., 2009. – 20 с.
3. Лучинская Е. Н. Постмодернистский дискурс: семиологический и лингвокультурологический аспекты интерпретации / Е. А. Лучинская. – Краснодар : Кубанский университет, 2002. – 197 с.
4. Николина Н. А. Активные процессы в языке современной русской художественной литературы / Н. Николина. – М. : Гнозис, 2009. – 336 с.
5. Родин П. С. Новые явления синтаксической организации предложения, сверхфразового единства и текста в русской художественной литературе неклассической парадигмы: лингвокультурологический анализ. Автореф. Дисс... канд. филол. н. 10.02.01 – русск. язык / П. С. Родин. – Ростов-на-Дону, 2005. – 20 с.
6. Скоропанова И. С. Русская постмодернистская литература: новая философия, новый язык / И. С. Скоропанова. – СПб. : Невский Простор, 2001. – 416 с.

Summary. This article is devoted to the problems of functioning of simple sentences in artistic speech Ukrainian writers – modernists and postmodernists. The features of syntactic communication, stylistic potential of simple sentences; traced the specifics of different types of simple sentences in the text of the non-classical paradigm of artistic creativity.

Key words: syntax, simple sentences, nonclassical paradigm, artistic speech.

УДК 811.161.2;81'276.6:62

С. П. Король

НАЗВИ ЗАСОБІВ МОРСЬКОГО НАВІГАЦІЙНОГО ОБЛАДНАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано тематичну групу української навігаційно-гідрографічної лексики на позначення засобів морського навігаційного обладнання.

Ключові слова: термін, навігаційно-гідрографічна термінологія, архісема, тематична група, тематична підгрупа, назви засобів навігаційного обладнання.

Дослідження, опис і систематизація термінологічної лексики різних галузей виробничої та наукової діяльності в українському мовознавстві є актуальними. Це стосується, зокрема, і такого виду термінотворчості, як навігаційно-гідрографічна лексика, оскільки з усіх сфер опису українського наукового та науково-виробничого словника дослідницький інтерес не торкнувся навігаційно-гідрографічної термінології (далі НГТ). Стратифікація цієї лексики у значенні *терміна* ускладнюється тим, що власне термінологічне значення слова, словосполучення складається не прямо номінативно, а через об'єднання слів, пов'язаних спільною *архісемою*, словом зі значенням *власне терміна*, що увиразнює термінотворчі групи слів, які через систему тематично близьких значень створюють *тематичні групи*, об'єднані спорідненою функціональною семантикою [3, 199].

Теоретичному дослідженню окремих тематичних груп лексики присвячені праці В. В. Виноградова, В. Г. Гака, В. І. Кодухова, А. П. Критенка, Л. О. Симоненко, О. О. Реформатського та ін.

Групи слів, об'єднані загальним родовим поняттям, називаються тематичними, “оскільки в мові вони об'єднуються темою” [2, 5].

“Тематичні об'єднання слів можна назвати предметно-семантичними, оскільки вони відображають об'єднання дійсних предметів або явищ і зв'язки між ними” [3, 203].

Класифікація термінів за тематичним принципом уможливорює систематизувати слова-терміни за змістовою подібністю, виявити їхні схожості та відмінності, побачити специфіку окремих груп і підгруп термінів, що входять у загальне термінополе. Систематизація проводиться шляхом класифікації понять, а саме представлення їх у вигляді системи, де зафіксовані відношення між ними. Основним типом істотних відношень є родо-видові відношення. Іноді можуть використовуватися відношення “частина – ціле”, оскільки вони найстабільніші та не

залежать від контексту. Зустрічаються й інші типи семантичних відношень: практичне значення, матеріал і спосіб виготовлення, спосіб застосування, спосіб дії на організм людини та ін. [1, 47].

Дефініція, як класифікаційна категорія, містить *слово-ідентифікатор*, що вказує на її родову належність до власне терміна, а відтак і *групу слів*, що увиразнюють цю термінотворчу групу серед інших груп (і підгруп).

За семантикою одиниць навігаційно-гідрографічної лексики та їх функціональним призначенням можна виокремити 25 таких типових груп, що становлять термінологізовані дефініційні термінотворення. Це групи на позначення: 1) засобів навігаційного обладнання, що використовуються у морській навігації; 2) морських навігаційних вогнів; 3) навігаційних характеристик судна; 4) типів морської навігації; 5) гідрографічних засобів (знарядь); 6) гідрографічних методів і процесів; 7) результатів гідрографічних досліджень; 8) фізичних якостей, що характеризують стан водних просторів Світового океану; 9) морських навігаційних небезпек; 10) морських навігаційних і метеорологічних попереджень та сигналів; 11) осіб, які працюють у галузі навігації та гідрографії; 12) наук, пов'язаних з навігацією та гідрографією; 13) морських навігаційних карт; 14) масштабів і проєкцій, у яких складаються навігаційні карти; 15) основних точок і ліній на земній кулі; 16) елементів земного магнетизму, що використовуються у морській навігації; 17) берегів і прибережних районів; 18) глибин, ґрунтів і рельєфу морського дна; 19) картографічних приладів; 20) процесів розроблення, складання та відтворення карти; 21) гідротехнічних споруд; 22) морських одиниць мір; 23) водних шляхів і районів; 24) морських навігаційних служб; 25) міжнародних гідрографічних організацій.

У цій статті зроблено спробу описати тематичну групу *назв засобів навігаційного обладнання (ЗНО)*, що використовуються у морській навігації, проаналізувати семантичні процеси творення певних *дефініцій термінів* у лексиці навігаційно-гідрографічної галузі.

Архісемою тематичної групи *назв засобів навігаційного обладнання, що використовуються у морській навігації*, є “*навігаційне обладнання*”.

Термін *засіб навігаційного обладнання* позначає “буї, знаки, туманні сигнали, вогні, радіомаяки, створні знаки, радіосистеми з визначення місцезнаходження і будь-які інші нанесені на карту чи навігаційні засоби, що забезпечують судноплавство” [5].

Класифікація термінів, які входять до тематичної групи *назв ЗНО*, може бути побудована за місцем розташування ЗНО. За такою класифікацією *назви видів ЗНО* поділяються на дві великі підгрупи: 1) *назви ЗНО, розташованих поза судном* і 2) *назви навігаційного обладнання судна*.

У межах першої підгрупи визначаємо дві мікрогрупи термінів на позначення: а) *берегових ЗНО*; б) *плавних застережних знаків (ПЗЗ)*.

Берегові ЗНО (маяки, навігаційні знаки) – це спеціальні стаціонарні споруди для визначення місцезнаходження судна в морі або для його орієнтування шляхом зорового сприйняття його форми, кольору, випромінюваних світлових сигналів [6].

До *назв берегових ЗНО* зараховано: *маяк* – примітна споруда з джерелом світла на березі або недалеко від берега, що виконує функцію засобу навігаційного обладнання; *береговий навігаційний знак* – примітний знак спеціальної конструкції, який належить до засобів навігації чи використовується при проведенні гідрографічної зйомки; *сигнальна станція* – місце на березі, з якого подають сигнали суднам, що перебувають у морі, *НАВТЕКС* – глобальна берегова телексна система передавання й автоматичного приймання інформації про безпеку мореплавства [5], а також *портові вогні, спостережна станція, радіолокаційна станція (РЛС)* та ін.

Маркером цієї підгрупи є слово-термін *маяк*, яке одержує своє варіативне значення засобами різної атрибуції: *радіомаяк, маяк-відповідач, радіолокаційний маяк-відповідач (РМВ), радіолокаційний маяк-орієнтир*, а також має синонімічні термінологічні замітники – *береговий навігаційний знак, сигнальна станція*. Ці синонімічні функціональні номінації мають також свої увиразнювальні атрибуції з маркерами “знак”, “станція”: *береговий знак, морський знак, світний знак, несвітний знак, берегова станція, радіонавігаційна станція, радіопеленгаторна станція, сигнальна станція, спостережна станція, станція штормових сигналів, станція сигналів про припливи, станція сигналів про течії, станція сигналів про небезпеки, станція міжнародних сигналів з регулювання руху суден у порту* та ін.

У лексичній мікропідгрупі “*берегові навігаційні знаки*” виокремлюємо назви за такими диференційними ознаками:

- за матеріалом виготовлення: *кам'яні, цегляні, бетонні, залізобетонні, металеві, дерев'яні*;
- за кольором: *білі, чорні, червоні, різнокольорові*;
- за наявністю світла: *світні, несвітні*;
- за технічними засобами: *зорові (візуальні), радіотехнічні, звукосигнальні, гідроакустичні*.

Плавні застережні знаки – плавні ЗНО у вигляді буїв, віх, що встановлюються на якорях і призначені для огороження підхідних каналів, фарватерів, позначення навігаційних небезпек тощо [6].

До назв плавних застережних знаків зараховано : буй – плавний об’єкт, поставлений на якір у відповідному (умовному) місці як навігаційний засіб; плавний маяк – чітко позначене, пришвартоване судно або судно, що стоїть на якорі в точці, нанесеній на карту, і слугує засобом навігаційного обладнання; осьовий знак – знак “чистої води”, у системі огороження МАМС вказує на те, що на значній відстані від нього навігаційних небезпек нема; знаки небезпеки – обрані знаки, природні чи іншого походження, встановлені з метою допомоги суднам обминути небезпеки [5], а також віха, буй-радіомаяк, супербуй, супербуй-маяк, акустичний буй, барний буй, кабельний буй, карантинний буй, маркерний буй, осьовий буй, підхідний буй, приймальний буй, причальний буй, радіолокаційний буй, риболовний буй, сторожовий буй, телеграфний буй, буй небезпеки, буй поділу, буй окремої небезпеки, буй тралльної сітки, буй з’єднання фарватеру, буй району днопоглиблення, буй зі звукоцигнальним засобом, буй огороження мілини на середині фарватеру, світний знак, шарнірний знак, неісвітний навігаційний знак, створні знаки, знак основного фарватеру та ін.

У цій мікрогрупі зафіксовано, що розгалуження значення терміна *буй*, яке виконує функцію архісеми, зумовлює широку сполучуваність терміна як зі словами наукового, так і загально-мовного словника. Але це розгалуження витримує термінологічне значення зі збереженням значення власне терміна “знак-буй”, “фарватер”. Чим далі відходить номінація від архісеми *буй*, тим ширшою стає її парадигма, але при цьому все ж утримується односемантичне значення усієї названої мікрогрупи з архісемою “застереження”.

У лексичній мікропідгрупі “*навігаційні буй*” визначено назви за такими диференційними ознаками:

- за наявністю джерела світла: *світні, неісвітні*;
- за способом огороження навігаційних небезпек: *латеральні, кардинальні*;
- за формою, типом чи конструкцією: *циліндричні, конічні, сферичні, стовпоподібні, бочкоподібні, тралльні, з топоовою фігурою*;
- за кольором: *чорні, різнобарвні, зелені, червоні*;
- за місцем розташування: *фарватерні, позначення мілини посередині фарватеру, з’єднання фарватеру, осьові, поділу, повороту*;
- за характером позначуваних перешкод і небезпек: *барні, звалищ ґрунту, мілин, окремих небезпек, телеграфного кабелю, затонулого судна, рибних пасток*;
- за цільовим чи спеціальним призначенням: *якірні, якірної стоянки, девіаційні, днопоглиблення, підхідні, приймальні, карантинні, сторожові або тимчасові, причальні*;
- за характером передавального сигналу: *акустичні, радіолокаційні, зі звукоцигнальним засобом*.

У свою чергу *назви звукоцигнальних буй*в класифікуються за звуковим сигналом: *дзвін, гонг, горн, гудок, свисток*.

У лексичній мікропідгрупі “*маяки*” визначено назви за такими диференційними ознаками:

- за місцем встановлення: *берегові, плавні*;
- за рівнем автоматизації: *обслуговувані, автоматичні (необслуговувані)*;
- за функціональним призначенням: *розпізнавальні, вказівні, приймальні, поворотні, застережні, створні*;
- за формою маякової башти: *циліндричні, конічні, призматичні, пірамідальні, ажурні, змішаної конструкції*;
- за джерелом світла: *електричні, ацетиленові, газосвітні, лазерні*;
- за кольором випромінюваного світла: *з білим, оранжевим, червоним, зеленим, синім вогнем*;
- за характером передавального сигналу: *радіомаяки, радіолокаційні маяки, радіолокаційні маяки-відповідачі, радіолокаційні маяки-транспондери*.

Серед “*назви радіомаяків*” за класифікаційною ознакою “характер будови випромінювальної системи (антени)” виокремлюємо такі назви: *радіомаяки колового випромінювання, радіомаяки спрямованого випромінювання, радіомаяки з обертовою спрямованою антеною*.

Серед “*назви навігаційних створних знаків*” за кількістю та схемою розташування знаків визначено назви: *лінійні, прицільні, щілинні, перспективні*.

Отже, семантичне поле *назви засобів навігаційного обладнання, розташованих поза судном*, можна поділити на такі основні групи лексем:

- за місцем встановлення: 1) берегові ЗНО: *береговий маяк, береговий навігаційний знак, сигнальна станція* та ін.; 2) плавні ЗНО: *плавний маяк, буй, осьовий знак, знак небезпеки* та ін.;
- за наявністю джерела світла: 1) світні ЗНО: *маяк, світний буй, світний береговий навігаційний знак*; 2) неісвітні ЗНО: *буй, віха, перш, неісвітний береговий навігаційний знак* та ін.
- за рівнем автоматизації: 1) обслуговувані ЗНО: *маяки, світні буй, портові вогні*; 2) автоматичні ЗНО: *акустичний буй, супербуй, навігаційний автоматичний супербуй-маяк* та ін.

Термін *навігаційне обладнання судна* позначає “прилади, пристрої, карти, методи тощо, призначені для плавання суден” [5].

До *назв навігаційного обладнання судна* належать: *компас* – прилад, що показує горизонтальний вихідний напрямок відносно Землі; *шляховий (судновий) компас* – компас для визначення курсу судна, розміщений поруч зі штурвалом; *лаг* – прилад для вимірювання швидкості руху судна або пройденого ним шляху; *лот* – прилад для вимірювання глибин; *лоція* – керівництво для плавання, опис прибережних вод, портового обладнання тощо; *автопрокладач* – судновий навігаційний прилад, що в автоматичному режимі графічно записує зчислений шлях [5], а також *авторульовий, анемометр, бінокль, гідрофон, гіростерновий, кренометр, курсограф, лаглінь, пеленгатор, радіопеленгатор, пелорус, тифон, хронометр, барометр-анероїд, бортовий планшет, навігаційний морський секстант(т), туманний гонг, картопорівняльна приставка, радіолокаційна станція, радіолокаційний відбивач, сигнальна лампа, навігаційний судновий курсограф, автоматична ідентифікаційна система (АІС), електронна картографічна навігаційно-інформаційна система (ЕКНІС), система відображення електронних карт та інформації (ECDIS), приймач глобальної навігаційної супутникової системи або наземної радіонавігаційної системи, засіб електронного прокладення дистанції і пеленгу цілей для визначення небезпеки зіткнення та ін.*

Маркерами цієї підгрупи є слова-терміни *компас, лаг, лот*, які мають досить широку сполучуваність й одержують свої варіативні значення переважно шляхом ад’єктивної атрибуції: *аперіодичний компас, астрономічний компас, гіроскопічний компас (гірокомпас), головний компас, електронний компас, магнітний компас, запасний магнітний компас, небесний компас, основний компас, основний гіроскопічний компас, підвісний компас, портативний компас, рідинний компас, сонячний компас, сухий компас, шлюпковий компас; гакабортний лаг, голландський лаг, донний лаг, електромеханічний лаг, індукційний лаг, ручний лаг; ручний лот (лотлінь), механічний лот, глибоководний лот, акустичний лот (ехолот)*. Таким чином слова-конкретизатори вводять у терміни-словосполучення нові дані про родові поняття *компас, лаг, лот*. П. О. Симоненко такі терміни-словосполучення називає “вищим ступенем системної родової ієрархії” [4, 16].

У лексичній мікрогрупі “*навігаційні компаси*” виокремлюємо назви за такими диференційними ознаками:

- за призначенням: *шляхові, основні, головні, запасні, підвісні, портативні, шлюпкові;*
- за будовою: *магнітні, гіроскопічні (гірокомпаси), електронні, астрономічні (астрокомпаси).*

Лексичну мікропідгрупу “*назв магнітних компасів*” за ознакою наявності рідини в корпусі поділяємо на *рідинні та сухі компаси*.

У лексичній мікропідгрупі “*астрокомпаси*” виокремлено назви за такими диференційними ознаками:

- за методами вимірювань: *горизонтальні, екваторіальні;*
- за видами сприйманих випромінювань: *оптичні, поляризовані, радіоастрономічні;*
- за пеленгованими небесними тілами: *сонячні, місячні, зоряні;*
- за рівнем автоматизації: *неавтоматизовані (візуальні), напівавтоматизовані (пошук світила візуальний, а пеленгація – автоматична), автоматичні.*

У мікрогрупі “*назви навігаційних лагів*” диференційовано назви:

- за рівнем механізації: *ручні, механічні;*
- за точкою, відносно якої вимірюється швидкість судна: *відносні (вимірюють швидкість судна відносно води), абсолютні (вимірюють швидкість судна відносно дна моря);*
- за принципом дії: *гідродинамічні, вертушкові, індукційні, гідроакустичні.*

У лексичній мікрогрупі “*навігаційні лоти*” назви розрізняються за такими ознаками:

- за вимірюваною глибиною: *глибоководні, навігаційні;*
- за принципом дії та будовою: *ручні, механічні, гідроакустичні.*

Наведені вище назви засобів морського навігаційного обладнання різні за походженням. Зпоміж них виокремлено питомі українські назви: *віха, вогонь, знак, маяк, маяк-відповідач, плавок* тощо; назви, запозичені з інших мов: *бінокль* (фр. *binocle*, від лат. *binī* = два й *oculus* = очі), *перш* (фр. *perche* = жердина), *компас* (іт. *compasso*), *буй* (гол. *boei*), *лаг* (гол. *log*), *лот* (гол. *lood*), *тифон* (гр. *Typhon*) та ін.

За словотвірною структурою в досліджуваній терміносистемі представлені терміни-однослови (*навігація, компас, лаг, лот, маяк, пеленг, створ*), які є базою для творення дериватів (*навігаційний, лотовий, маяковий, пеленгувати (пеленгація, пеленгатор), створний*), термінів-комполітів (*ехолот, лотлінь, лаглінь, радіомаяк, астрокомпас, гірокомпас, радіопеленгатор* тощо) та термінів-словосполучень (*морська навігація, судновий компас, глибоководний лот, ручний лаг, коловий радіомаяк, акустичний пеленг, пеленг безпеки, та ін.*). За нашими

спостереженнями, в навігаційно-гідрографічній терміносистемі особливо широке застосування мають терміни-словосполучення.

Назви засобів навігаційного обладнання, що використовуються в морській навігації, є базовими в навігаційно-гідрографічній лексиці і належать до власне навігаційно-гідрографічних термінів. До ядра навігаційно-гідрографічної термінології, окрім назв ЗНО, зараховано слова на позначення морських навігаційних вогнів, морських навігаційних небезпек, морських навігаційних і метеорологічних попереджень та сигналів; морських навігаційних карт тощо. До периферії належать терміни на позначення картографічних приладів; процесів розроблення, складання та відтворення карти; масштабів і проекцій, у яких складаються навігаційні карти, тощо.

Отже, домінуючим типом семантичних відношень у тематичній групі назв

морських ЗНО є родо-видові відношення. До класифікаційних ознак лексичних груп на позначення ЗНО, що використовуються в морській навігації, належать: місце розташування, наявність джерела світла, колір випромінюваного світла, призначення, рівень механізації чи автоматизації, принцип дії, особливості будови чи конструкції, характер передавального сигналу, характер позначуваних перешкод і небезпек, спосіб огороження навігаційних небезпек.

Перспектива подальших розвідок полягає у вивченні словотвірних особливостей лексичних одиниць навігаційно-гідрографічної термінології, встановленні особливостей номінації сучасної української навігаційно-гідрографічної лексики.

Список використаних джерел

1. Багана Ж. Роль тематической классификации в терминологических исследованиях / Ж. Багана, Е. Н. Таранова // Вестник РУДН, серия “Лингвистика”, 2010, № 3. – С. 46 – 48.
2. Кодухов В. И. Лексико-семантические группы слов: Лекция / отв. ред. проф. Н. П. Гринкова. – Л.: Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена, 1955. – 28 с.
3. Критенко А. П. Тематичні групи слів і омонімія // Слов’янське мовознавство. – К.: Наук. думка, 1962. – Вип. 4. – С. 198 – 211.
4. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології. – К.: Наук. думка, 1991. – 152 с.
5. Симоненко С. В. Навігаційно-гідрографічний словник (українсько-англійсько-російський). Довідковий посібник / [С. В. Симоненко, Д. Ю. Падакін, М. Ф. Голодов та ін.]. – К.: ДУ “Держгідрографія”, 2008. – 496 с.
6. Словник законодавчих термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.uu>

Summary. The article deals with the thematic group of the Ukrainian navigation and hydrographical vocabulary on denotation of the names of aids to marine navigation.

Keywords: term, navigation and hydrographical terminology, archiseme, thematic group, thematic subgroup, names of aids to navigation.

УДК 81'253+008

С.В. Кравець

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ВЗАЄМОВПЛИВУ КУЛЬТУРИ ТА МОВИ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена основним проблемам співвідношення мови і культури, а також окремим стратегіям перекладу “лінгвокультурем”.

Ключові слова: мова, культура, лінгвокультурологія, лінгвокультурема, переклад.

Питання співвідношення культури в найширшому розумінні цього слова й інформації, закладеної, збереженої й відображеної в словах як елементах мови, здавна цікавили не тільки лінгвістів, але й представників інших наук. Будь-які особливості життя певного народу і його країни (природні умови, географічне положення, хід історичного розвитку, характер соціального устрою, тенденція суспільної думки, науки, мистецтва) неодмінно знаходять висвітлення в мові цього народу. Тому можна стверджувати, що мова є відображенням культури певних націй, вона несе в собі національно-культурний код того чи іншого народу. У ньому зустрічаються слова, у

значенні яких може бути виділена особлива частина, що відбиває зв'язок мови й культури, і яка називається культурним компонентом семантики мовної одиниці.

У лінгвокультурології останнім часом активно розвиваються лінгвістичні дослідження, які розглядають мову як культурний код нації, а не засіб комунікації.

Якщо культурологія досліджує ставлення людини до природи, суспільства, історії, мистецтва та інших сфер її соціального та культурного життя, а мовознавство розглядає світогляд, який відображається і фіксується в мові у вигляді ментальних моделей мовної картини світу, то предметом лінгвокультурології є і мова, і культура та їх взаємодія. Це нова наука, яка виникла на стику лінгвістики та культурології і досліджувала культуру народу, яка закріпилася у мові, потребувала створення свого понятійного апарату і, перш за все, визначення предмету дослідження.

Одиницею лінгвокультурології є поняття “*лінгвокультурема*”, яке здебільшого збігається з поняттям “*реалія*”, загальноприйнятим у перекладознавстві.

Існують різні трактування “*реалії*”, проте більшість з них збігається в тому, що “*реалія*” – це назва, властива предметам матеріальної культури певного народу, що зумовлено історичними, політичними та іншими факторами.

Через вузькість такого поняття (коли цілий ряд культурно-специфічних понять, які трапляються перекладачеві під час перекладу, залишалися б поза увагою) вчені-перекладознавці були змушені ввести термін “*ситуативна реалія*” – відображення в тексті особливостей поведінки, звичаїв, звичок народу, який спілкується даною мовою. До “ситуативних реалій” І. С. Алексеева, перекладач, професор Інституту іноземних мов, директор Санкт-Петербурзької вищої школи перекладу, відносить ще мову жестів.

Проте і цього виявилось замало. Тому ще з'явився один термін – “інтертекстуалізм” (приховані цитати).

А термін “*лінгвокультурема*” включає в себе реалії всіх видів.

Інший термін, близький до “*лінгвокультуреми*” – “*культуронім*”, який використовується в міжкультурній комунікації.

Під “*культуронімом*” розуміють створення мовою позначення для всіх елементів земної цивілізації. В залежності від конкретної приналежності культуронімів до тієї чи іншої культури їх поділяють на такі групи:

- *поліоніми* - назви універсальних елементів земної цивілізації, які зустрічаються в багатьох культурах (річка, вчитель, армія);
- *ідіоніми* – специфічні елементи даної культури даною рідною мовою (козак, князь, дума, січ);
- *ксеноніми* – позначення елементів зовнішніх культур (наприклад слова Duma, Cossack – це ксеноніми в рамках англійської мови).

Найбільш близьким до “*лінгвокультуреми*” виявився термін “ідіонім”.

Таким чином до лінгвокультурем (одиниць, якими представлена культура) будемо відносити: предметні реалії; ситуативні реалії; безеквівалентну лексику (фонову лексику); інтертекстуалізми; еталони, стереотипи; символи, архетипи, міфологеми; фразеологію, параміологію; метафори, образи; стилістику; мовленнєву поведінку та етикет.

Кожне з перелічених явищ викликає багато труднощів для перекладу, оскільки всі вони відносяться до “неперекладного” в перекладі. Проте перекладачі не перестають намагатися донести культурно-значимий для одного народу зміст і таким чином здійснити свою гуманістичну місію.

Проблеми визначення поняття “*лінгвокультурема*” і загальної класифікації способів її перекладу піднімалися у працях вітчизняних (М. Бухтій “Культуруносна функція рідної мови та її реалізація засобами словотворення”, праці О. О. Потебні, В. І. Шаховського і т.д.) та зарубіжних (В. А. Маслова “Лінгвокультурологія”, В. В. Воробйов “Лінгвокультурологія: теорія та методи”, В. Гумбольдт “Про відмінність будови людських мов і її вплив на духовний розвиток людського роду”, Дж. Грінберг “Антропологічна лінгвістика”, З. Зальцман “Мова, культура і суспільство”, Ю. С. Степанов “Константи: Словник російської культури”) перекладознавців.

Проте, незважаючи на досить велику кількість робіт, присвячених цій дисципліні, багато ще в цьому напрямку залишилося недослідженого, нез'ясованого та суперечного.

Актуальність даної статті визначається перспективністю подальшого дослідження загальних і окремих перекладацьких стратегій, що застосовуються при перекладі “*лінгвокультурем*”, і всебічного вивчення характеру впливу культурно-мовної належності перекладача на його стратегію в процесі перекладу.

Проблема перекладу “*лінгвокультурем*” має не тільки теоретичне, але й велике практичне значення. Зростає обсяг класичних творів художньої літератури, перекладених на англійську та інші іноземні мови. З огляду на більшу цінність художніх класичних творів та їхніх перекладів

для світової культури, стає очевидним, що переклад слів і виразів, характерних для певної культури, історії, становить значний інтерес.

Проблеми двомовності, багатомовності та взаємовпливу мов давно привертають увагу мовознавців. Протягом всієї історії розвитку людського суспільства люди вступали у воєнні, економічні, політичні, наукові, культурні та інші відносини один з одним, долаючи різного роду бар'єри, і перш за все, мовні. Мовні бар'єри долаються за допомогою міжкультурної комунікації і перекладу, які постійно ускладнюються.

У сучасній лінгвістиці загальноприйнятим вважається факт присутності в культурі й мові кожного народу універсального (загальнолюдського) і національно-специфічного. Процес ефективної міжкультурної комунікації стає можливим завдяки присутності універсальних значень у різних мовах. У той самий час у будь-якій культурі є притаманні лише їй одній культурні значення, закріплені в мові, моральних нормах, переконаннях, особливостях поведінки тощо, які ускладнюють процес міжкультурного порозуміння і потребують всебічного лінгвокультурологічного дослідження [5, 44].

Із збільшенням інтересу до проблем міжкультурного спілкування виникає необхідність більш глибокого вивчення взаємозв'язку культури, ментальності, традицій, цінностей, бачення світу різних народів і з'являється ряд нових міждисциплінарних дослідницьких парадигм, таких як лінгвокраїнознавство, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, та інші, які розглядають уже відомі явища мови з інших теоретичних позицій [5, 44].

Протягом тривалого часу феномен мови розглядався переважно як знаряддя комунікації і пізнання. Однак мова не тільки є засобом відображення реальності, але й інтерпретує її, створюючи особливу реальність для людини. Мова виступає з'єднуючим елементом між окремою людиною та ментальністю нації, до якої вона належить, причому завдяки мові можливо не тільки віднайти цей зв'язок на сучасному етапі, а й прослідкувати його розвиток у ході всієї історії нації та суспільства. Всі елементи народної культури знаходять відбиток у мові певного народу, яка є відмінною від інших саме через специфіку відображення в ній світу і людини в ньому [7, 57–70].

Отже, лінгвокультурологія – це наука, що виникла на перетині лінгвістики та культурології, і яка досліджує вияви культури народу, відображені та закріплені у мові. Лінгвокультурологія виділилась у самостійний мовознавчий напрям у 90-х роках минулого століття, сам же термін “лінгвокультурологія” пов'язується з працями фразеологічної школи В. М. Телії, Ю. С. Степанова, Н. Д. Арутюнової, В. В. Воробйова та ін. [4, 105].

Ця нова наука потребувала створення свого понятійного апарату і, перш за все, визначення предмету дослідження. Якщо культурологія досліджує ставлення людини щодо природи, суспільства, історії, мистецтва та інших сфер її соціального та культурного буття, а мовознавство розглядає світогляд, який відображається і фіксується в мові у вигляді ментальних моделей мовної картини світу, то предметом лінгвокультурології є і мова, і культура, і їх взаємодія.

Серед усіх дослідників найбільш детально предмети лінгвокультурології виділяє В. А. Маслова, наголошуючи, що їх кількість може зростати: безеквівалентна лексика і лагуни; міфологізовані мовні одиниці (закріплені в мові архетипи, повір'я, звичаї); пареміологічний фонд мови (прислів'я, приказки, загадки); фразеологічний фонд мови; еталони, стереотипи, символи; метафори і образи в мові; стилістичний склад мови; мовленнєва поведінка; галузь мовленнєвого етикету [6, 38].

Таке глибоке розуміння ключових аспектів лінгвокультури сприяє подоланню конфлікту культур, вороже ставлення до чужої культури.

Якщо мовний бар'єр завжди очевидний, то бар'єр культур експлікується тільки при зіткненні (або зіставленні) реалій рідної культури з чужими реаліями, відмінними від своїх: часом дивними, а здебільшого просто неприйнятними та шокуючими (звідси поняття “культурного шоку”) [3, 10].

У рамках власної культури створюється стереотипна ілюзія свого бачення світу, способу життя, менталітету і т.ін. Переважна більшість людей не усвідомлюють себе як продукт своєї культури навіть у тих рідких випадках, коли вони усвідомлюють, що поведінка представників інших культур регулюється тими соціокультурними нормами, які прийняті в їхньому соціумі. І лише за рамками своєї культури, тобто через контакт з іншим світоглядом, світовідчуттям, можна зрозуміти специфіку своєї суспільної свідомості, можна побачити розбіжності між культурами, які дуже часто призводять до конфлікту культур [3, 10].

Широким спектром конфліктних явищ цікавився М. Зіммель, описуючи конфлікти між етнічними групами, між різними поколіннями людей і культурами, між чоловіками і жінками. Культурний конфлікт, на думку М. Зіммеля, набагато небезпечніший і неприємніший, ніж суто мовний конфлікт. Небезпечний він ще й тому, що культурні помилки сприймаються набагато болючіше за помилки мовні, незважаючи на те, що перші не так уразливі, адже розбіжності між культурами у сучасному наукознавстві й досі не узагальнено й не зведено в певні канони правил (у сучасній лінгвокультурології цей науковий вакуум мають заповнити дослідження

різнокультурних 1) концептів; 2) етикетних форм спілкування; 3) обрядовій; 4) фразеологічних знаків, 5) метафоричних номінацій тощо).

Всі дослідження в цій галузі спрямовані на вивчення національно-специфічних особливостей однієї окремо взятої лінгвокультури, а ці дані мають велику цінність для міжкультурних досліджень, мета яких – зіставити і проаналізувати дві чи більше лінгвокультури. Кроскультурний аналіз є необхідним елементом формування міжкультурної компетенції, що включає мовну і комунікативну компетенцію, знання іншої культури [7, 57–70]. Незважаючи на значний інтерес до нового напрямку в мовознавстві та його проблематики, на велику кількість досліджень та широке використання терміну “лінгвокультурологія”, сьогодні ще не існує точного окреслення меж цієї дисципліни, її проблематики та методології. Іноді можна зустріти абсолютно довільне її розуміння: так, до лінгвокультурологічної категорії О. Ю. Артем’єва, наприклад, відносить мовну політику тощо. Все це підтверджує необхідність надалі робити дослідження в даному лінгвістичному напрямку – як теоретичних, так і емпіричних – з метою заповнення тих “білих плям”, що існують сьогодні в концепції новонародженої дисципліни.

Наш час дуже швидко змінюється. З’являються нові засоби комунікації, експерти ведуть переговори, міжнародні фірми співпрацюють у великих проектах, науковці зустрічаються на конференціях, щоб обмінятися результатами нових досліджень, і, відповідно, публікують отримані результати. Повсюди в найрізноманітніших ситуаціях зустрічаються носії різних мов, щоб обмінятися думками та поспілкуватись. Кожна людина належить до певної національної культури, яка має свої національні традиції, мову, історію, літературу. Тому такі економічні, культурні чи наукові контакти країн роблять дослідження, предметом якого є проблеми, пов’язані з міжкультурною комунікацією, актуальним [2, 182].

Розширення міжнародного співробітництва України з іншими державами світу робить по-новому важливою роль перекладу як особливого виду міжкультурного спілкування, виду мовного посередництва, метою якого є максимальне наближення двомовної комунікації до одномовної [2, 182].

Коли норми та правила, які регулюють розуміння між людьми різних груп, є невідомими і, відповідно, недостатньо виконуються, може з’явитися непорозуміння. На практиці перед перекладачем постає проблема, що робити з такими словами, які породжують це непорозуміння, в якому вигляді повинен перекладач їх зберігати для читачів (зменшувати, чи повністю їх усувати). На це питання не існує загальноприйнятої відповіді, тому що в більшості випадків перекладач має йти назустріч вимогам цільової аудиторії та ринку.

Розглянемо переклад із точки зору культурних контактів. Кожен текст існує в певному комунікативному контексті, й він закріплений за якоюсь культурою. Умови створення та отримання тексту в різних комунікативних спільнотах різняться; вони відрізняються та змінюються також і всередині однієї комунікативної спільноти. Чим сильніше відрізняються комунікативні контексти, тим важчим є завдання перекладача, який має подолати цю комунікативну різницю. У зв’язку з цим існують два методи перекладу:

- **Переклад-одомашнення** – заміщає елементи похідного тексту, які є специфічними культурними елементами культури оригіналу, елементами культури адресата; переклад асимілює текст оригіналу до контексту культури адресата.
- **Переклад-очуження** – намагається передати специфічні культурні елементи тексту оригіналу як такі. Найважчими є випадки, коли культурна різниця є настільки великою, що для читача перекладу необхідно спочатку створити передумови для розуміння, щоб зробити можливим адекватне сприйняття тексту. При такому способі перекладу комунікативний контекст культури адресата розширюється, і це може означати, що елементи чужої культури завдяки перенесенню знаходять нові мовностилістичні форми вираження в мові адресата: таким чином, переклад змінює чи оновлює граматичні та стилістичні норми мови адресата.

Першим це зробив швейцарський вчений Й. Я. Брайтінгер. Головним принципом його перекладацької теорії є те, що перекладач має дотримуватись “суворого закону, згідно з яким він ніколи не дозволить собі відступити від оригіналу ні стосовно думок, ні стосовно форми чи манери”. Він рішуче виступає проти того, щоб оригінал було змінено в перекладі через пропуски; оригінал не містить “зайвих”, тобто нефункціональних слів. Так звані іншомовні “*ідіоматизми*” – діалектні вирази – мають, на думку Брайтінгера, бути змодельовані й у перекладі. На думку іншого теоретика перекладу Ф. Шляєрмахера, переклад має, наскільки це можливо, рівнятися на мову оригіналу, цей перекладацький метод є методом очуження, і тільки за допомогою цього методу можна зробити правильний переклад. У ситуаціях міжкультурного контакту виникає велика кількість комунікативних проблем. Одних лінгвістичних знань не вистачить для того, щоб забезпечити безперешкодне та ефективне розуміння людей, що належать до іншої культури. Конфуцій сказав, що “люди зближуються завдяки їх спільній природі, а розділяють їх звички та звичай”, і мови, додамо ми.

Світ, у якому виникла мова, соціальна реальність, у якій вона існує, та суспільство, яке користується нею для спілкування, є неповторними. Тісний зв'язок мови та культури, їх взаємодію і двосторонній вплив наочно продемонстрував С. Баснет у своєму порівнянні: “Мова – це серце в тілі культури, і саме їх взаємодія забезпечує продовження життєвої енергії. Так як і хірург під час операції на серці не може не звертати увагу на весь організм, так і перекладач ризикує, коли працює з текстом ізольовано від культури, що його породила”. Щоб сприйняти чужу культуру, необхідно володіти здатністю до абстрагування і бути в змозі змінювати перспективу. Перекладач абстрагується від власних відповідних культурі ставлень та уявлень про цінності, спостерігає чужу культуру в її неповторності й у порівнянні з власною та використовує спостереження і сприйняття в певній комунікативній ситуації у відповідності до цілі та культури. Тому перекладачу підходить не тільки роль мовного експерта, а він виступає також і як фахівець із міжкультурної комунікації. Вдалим є той переклад, який виконує функцію оригіналу в цільовій культурі.

В перекладознавстві часто вказують на тісний зв'язок між перекладом та культурою; В. Снелл-Хорнбі називає переклад міжкультурною подією, К. Фермеер – культурною трансформацією, і тому перекладач має володіти не тільки знаннями двох мов, а й двох культур; в сьогоденному перекладознавстві культуру розглядають як “загальні традиції, якими в суспільстві треба володіти” і як “соціальний фон тексту”.

Іншим керувалася Р. Штольце, коли вона розділила культурну специфіку як культурне неузгодження на три групи:

- **Реальне неузгодження:** культурна специфіка тексту оригіналу є невідомою в цільовій культурі.
- **Формальне неузгодження:** культурна специфіка тексту оригіналу існує в цільовій культурі, хоча в іншому мовному втіленні.
- **Семантичне неузгодження:** культурно специфічна конотація слів, які в перекладі могли б викликати інші чи, навіть, небажані асоціації.

При реальному неузгодженні між культурами можна залишати позначення предмета, яке було надане в оригіналі, в перекладі надається пояснення; при формальному неузгодженні використовується заміна на поняття з цільової культури, коли там існує організація зі схожою функцією. Перекладачу – як експерту – належить в цій транскультурній комунікації подвійна роль, оскільки він, з одного боку, як перший реципієнт, має інтерпретувати вихідне послання в його оригінальному дискурсі, а з другого боку, як вторинний відправник послання за умов вторинної ситуації дискурсу, має його повторно вербалізувати в цільовій мові. При семантичному неузгодженні йдеться про різні, з точки зору культурної специфіки, які при дослівному перекладі викликають обурливі асоціації й тому вимагають переформулювання. У сфері формального неузгодження йдеться переважно про переклад власних імен. П. Ньюмарк розрізняє власні назви та культурні терміни; всі автори підкреслюють, що однієї мовної компетенції не досить, необхідна також велика кількість фактичних та енциклопедичних знань. Обов'язковою передумовою компетентності перекладача є його введення в обидві культури; він має прагнути до подвійної культурної приналежності. Спочатку перекладач наближується до тексту оригіналу, розуміє та обробляє його, щоб потім його наблизити до групи реципієнтів мовою перекладу. Особливо культурно специфічними є ідіоми та метафори, які не можуть бути перекладені чи замінені на основі лінгвістичних елементів чи схожого образу, які містяться у вислові, а мають розумітися відповідно до функції певної ідіоми. Вислів оригіналу замінюється перекладачем фразою мовою перекладу, яка в цільовій культурі виконує таку ж функцію.

Для успішної роботи перекладача необхідною передумовою є чутливість до інтересів власної та до суті та змісту цільової культури. Його загальна мовна компетенція включає мовнопрактичні здібності в лексиці, синтаксисі та прагматиці в рідній і в іноземній мовах. Крім того, перекладач має враховувати комунікативний стиль представників різних культур.

Отже, проаналізувавши найбільш важливі положення лінгвістики та лінгвокультурології для проведення лінгвокультурологічного співставлення англійської та української мов, можна зробити висновки, що еквівалентність чи адекватність перекладу має на увазі збереження всіх видів інформації, в тому числі змістової, смислової, семантичної, стилістичної і функціонально-комунікативної, що міститься в тексті оригіналу; основними критеріями оцінки перекладу можна вважати передачу смислової інформації і збереження національного та історичного колориту тексту оригіналу; незважаючи на суттєві формальні розбіжності між мовами, всі тексти перекладні.

Незважаючи на значний інтерес до нового напрямку в мовознавстві та його проблематики, на велику кількість досліджень та широке використання терміну “лінгвокультурологія”, сьогодні ще не існує точного окреслення меж цієї дисципліни, її проблематики та методології. Це підтверджує необхідність надалі робити дослідження в даному лінгвістичному напрямку – як

теоретичних, так і емпіричних – з метою заповнення тих “білих плям”, що існують сьогодні в концепції новонародженої дисципліни.

Список використаних джерел

1. Ганічева Т. В. Соціокультурний компонент перекладацької компетенції / Т. В. Ганічева // Вісник СумДУ. – Серія: Філологічні науки. – 2005. – №5(77). – С. 10–15.
2. Кардашова Н. Лінгвокультурні, соціокультурні та міжкультурні проблеми перекладу / Н. Кардашова // Наукові записки. – Випуск 89 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 182–185.
3. Корольова А. В. Іншомовний світ крізь призму рідної культури / А. В. Корольова // Науковий часопис. – Випуск 1. – Серія № 9: Сучасні тенденції розвитку мов. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 10–13.
4. Левченко О. Лінгвокультурологія та її термінна система / О. Левченко // Вісник Нац. ун-ту “Львів. політ.” – 2003. – № 490 – С. 105–113.
5. Марціяш М. Особливості лінгвокультурологічної інтерференції в ситуаціях міжкультурної комунікації / М. Марціяш // Наукові записки. – Випуск 89 (2). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 44–47.
6. Маслова В. Лінгвокультурологія. / В. Маслова. – Москва : Академія, 2001. – С. 37–47.
7. Чубенко К. В. Лінгвокультурологія з погляду історіографії / К. В. Чубенко // Новітня філологія : Журнал. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – № 4 (24). – С. 57–70.
8. Nida E. A. Language and culture – context in translating / Nida E. A. – Shanghai: Foreign Language Education Press, 2001. – 125 p.

Summary. The article is dedicated to the main problems of relation between language and culture and to some strategies of translation of linguoculturemes.

Key words: language, culture, linguoculturology, linguocultureme, translation.

УДК 821.111 – 3 + 821.161.2 – 3] 091

А.А. Крук

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ ДОЛІ У ТВОРЧОСТІ Т. ГАРДІ ТА І. ФРАНКА

У статті на матеріалі романів “Далеко від шаленої юрби” Т. Гарді та “Перехресні стежки” І. Франка проведено типологічні паралелі у змісті творів, проаналізовано тропіку, символіку, сюжетні колізії, які сукупно є засобом вираження авторських інтенцій щодо інтерпретації концепту долі.

Ключові слова: концепт долі, фатум, трагедія, конфлікт, ідилічні картини, реалізм, ідейний зміст.

Кінець ХХ ст. характеризується появою нового гуманітарно-наукового напрямку – концептуально-культурологічного, що розглядає певне слово чи поняття у широкому спектрі та вивчає його “на рубежі цілого ряду гуманітарних галузей знання – лінгвістики, літературознавства, логіки, філософії, мистецтвознавства й культурології” [8, 8]. Сучасні літературознавці прагнуть осмислити основні категорії людського буття, а також “пізнати їхню природу, властиві їм трансформації смислів, той образний світ, що захований у них, а по тому – й трансцендентний, метафоричний сенс існування загальнолюдських орієнтирів” [6, 4], тобто концептів.

Аналіз художньої концептуальності передбачає заглиблення у філософсько-духовний зміст певного поняття у творах письменників-реалістів кінця ХІХ – початку ХХ ст. Тому в пропонованій розвідці ми спробуємо розглянути питання концептуального наповнення поняття долі, що є визначальним в українській і зарубіжній літературах.

Будучи одним із центральних і найбільш вживаних в українській та англійській прозі епохи реалізму, концепт долі експлікує пасивне й активне ставлення до людського життя. Реалістичні твори осмислюють долю як майбутнє, якого не можна уникнути, тобто домінує традиція підкореності фактичній долі, прийняття її як такої. Саме в цьому виявляє себе пасивне ставлення окремих людей до життя. Активне ставлення експліковане у прагненні позбутися лихого долі,

змінити її, у намаганні знайти кращу долю. Особливо яскраво це зображено в романах “Далеко від шаленої юрби” Т. Гарді та “Перехресні стежки” І. Франка.

Творчість обох митців неодноразово ставала об’єктом дослідження літературознавців, які звертали увагу на проблемно-тематичні, жанрові та сюжетні особливості їхньої прози. Щодо Т. Гарді, то означеними проблемами займалися А. Гурдуз [2], А. Кеттл [5], Л. Смикалова [9]. Інтерес до І. Франка в означеному аспекті виявили Н. Бернадська [1], В. Кононенко [6], Д. Наливайко [7], Н. Шумило [11] та ін. Функціонування концепту долі в мистецькому універсумі обох авторів розглядалося, щоправда, фрагментарно, до того ж типологічні збіги та відмінності у їхній творчості поки що не досліджувались, що й зумовило актуальність статті.

Тема долі та свободи вибору виступає головною в обох романах. Про концепт долі є підстави говорити в контексті образів Габріеля Оука, Бетшеби Евердін, Фанні Робін та Троя (“Далеко від шаленої юрби” Т. Гарді), Євгенія Рафаловича, Регіни Стальської (Твардовської) та Стальського (“Перехресні стежки” І. Франка).

У романі Т. Гарді “Далеко від шаленої юрби” вражають нові, різкі ноти, що дисонують до ідилічних картин сільської дійсності. На початку твору немає навіть натяку на подальші трагічні події. Образи центральних героїв, привабливої життєрадісної Бетшеби і працюючого, розсудливого вівчаря Габріеля, змальовані світлими фарбами, з усього видно, що ці люди сповнені душевним спокоєм і рівновагою. Проте через деякий час ми зауважуємо певну долю трагізму, зокрема це стосується епізоду, коли Габріель Оук втрачає своїх овець і ферму, яку він на той час орендував. “Жорстока доля не дала Габріелю спокійно насолоджуватись своїм щастям” [14, 142]. Автор відстежує долю головного героя, яка “за всіма ознаками не сприяла Оуку” [14, 34], адже, пройшовши через багато нещастя, які дали йому більше, ніж відібрали, “він спустився з висот свого пастушого розквіту в безодню принизливої бідності, проте віднайшов непорушний спокій, якого раніше не знав, і ту байдужість до власної долі, яка одного робить негідником, а другому, навпаки, допомагає духовно зростати” [14, 46].

Хоча Габріелю було дуже важко, адже його кохана Бетшеба відмовила йому, він втратив господарство, ферму, проте він не корився долі. Габріель не вважав долю невблаганним фатумом, навпаки, він вбачав у долі свого двійника або ж ангела, посланого йому при народженні, він вірить, що цей ангел буде оберігати його протягом усього життя. “Важкі мінливості долі зробили його покірним” [14, 54], хоча він не втрачав надії на щастя.

Трагічне в романі Т. Гарді пов’язане переважно не з долею головних героїв, а з історією епізодичного персонажа, Фанні Робін – служниці сусіда Бетшеби фермера Болдвуда. Історія її життя є поширеним у класичній літературі сюжетом про сільську дівчину, що стає жертвою спокусника з міста. Хоча образ Фанні майже позбавлений індивідуалізованих рис, він надовго западає у пам’ять завдяки співчутливому до нього ставленню з боку автора.

Спокусник Фанні, драгун Трой, “гультай у військовій формі” – типовий представник міського аморального середовища. “Мінливості долі зробили сержанта Троя створінням не зовсім звичайного складу” [14, 160]. Його лестощам піддається навіть обережна, розсудлива Бетшеба. Вона осліплена “рицарськими” манерами Троя, які вражають її більше, ніж щире та тривале почуття закоханих у неї Болдвуда та Оука. Бетшеба захоплюється рішучістю Троя, що межує з брутальністю, вбачає в ній ознаки справжньої енергії. Вона нехтує порадами друзів, коли ті хочуть відкрити їй очі на моральну ницість Троя, і виходить за нього заміж. Бетшеба недовго тішиться ілюзіями, бо її чоловік не може маскувати свою вдачу. “Проклята доля” [14, 283] завдавала покірній Бетшебі удар за ударом. Протягом недовготривалого заміжжя на неї “сипались удари долі” [14, 284], поки не настав час страшного та трагічного вироку. “Добре усвідомлюючи, що вчинила фатальну помилку, Бетшеба скорилась долі і байдуже чекала розв’язки” [14, 148]. Пройшовши через усі біди, героїня дочекалася милостивої долі, смерть Троя дала їй можливість зробити через деякий час новий, щасливий вибір.

Смерті Фанні, Болдвуда і Троя постають як епізод розповіді про взаємини Оука і Бетшеби. Загальний настрій роману співпадає з його головним задумом – оспівати здорові почуття людей, близьких до природи, звеличити “замкнутий світ хуторців, розсипаних серед зелених левад, світ, де єдиним натовпом є череда, а єдину метушню створює вітер” [14, 139].

Роман “Перехресні стежки” І. Франка – соціально-психологічний твір, фактура якого містить містечкову проблематику провінційного буття. В романі присутні суспільно-філософські концепти, промовисті картини побутового і родинного життя. Художньо-естетичний та ідейно-світоглядний зміст роману полягає у мистецькому вирішенні проблеми служіння демократично інтелігенції своєму знедоленому народові.

Провідною у “Перехресних стежках” є тема кохання молодого адвоката Євгенія Рафаловича й Регіни Твардовської. Рафалович приїздить у справах в галицьке повітове місто, де зустрічається з колишнім гімназійним інструктором Стальським, садистом і деспотом, дружиною якого є Регіна, юнацьке кохання адвоката. Розв’язкою сюжетної лінії є те, що автор подає далі історію любові людей, котрі бачились востаннє 10 років тому. Тепер, через 10 років, Рафалович

бачить іншу Регіну. Спокій на її обличчі надавав її “виразу якоюсь тупості й байдужості” [10, 68]. Сама Регіна каже адвокату в міському саду: “Пора наших любовців минула і ніяка сила не верне її” [10, 73]. Рафалович дуже боляче переживає втрату того ідеалу, яким для нього була Регіна. Автор “розкрив тотожність колись щиро ним коханої Регіни з так низько атестованою своїм мучителем дружиною Стальського. Це надало глибокого драматизму становищу Рафаловича – свідка приниження хай навіть збляклої коханої, зневаження ідеалу” [4, 212]. Кохання завершується трагічно: Регіна стає мимовільним убивцею свого чоловіка, а сама тоне в річці. “Трагізм сюжетного стрижня “Євген – Регіна”, наснаженого щемливим автобіографізмом посилений пізнанням їхнього минулого Стальським (що робить украй нестерпним життя героїні), самою неможливістю сполучити “перехресні стежки”, вхопити щастя” [4, 212].

Зустріч головного героя “Перехресних стежок” – “мужичого” адвоката Рафаловича – з Регіною, жінкою, яка уособлювала його молодечий ідеал, а тепер виявилася його блідою копією, зустріч зі своїм минулим в образі Стальського, “скотини в людській подобі”, і, зрештою, зустріч з селянином, який заблукав недалеко від свого села в молодому сосновому лісі, де “ні стежки, ні прикмети жодної” – це перехресні стежки життєвого й історичного випробування радикальною інтелігенцією та її розвитку. Франко ідеологічно й символічно підсумував цей шлях як випробування серед шляху між минулим і майбутнім видіннями.

Два плани сюжетної лінії, любов та політична боротьба, перетворюються в кінці твору на дві розв’язки. Любовна лінія приходить до трагічного кінця (смерть Регіни), проте лінія боротьби має обнадійливу перспективу. У творі можна виявити цілу низку співпадань, які характеризують “стан головного героя, розвиток його настроїв, переживань, рефлексій” [3, 270]. Головному героєві твору “Перехресні стежки” постійно доводиться переборювати безліч перешкод на шляху до поставленої мети. Перебуваючи у конфліктних стосунках із оточенням та обставинами, будучи інтелігентною та вольовою людиною, він прагне змінити хід подій, долю. Адже такі ненормальності життя не влаштовують головного героя.

Простеживши сюжетні лінії обох романів, зауважуємо: подібним є те, що головні герої здебільшого схиляються перед примхами невблаганної долі. Їх безупинні плачі й ремствування підтверджують думку про те, що не лише соціально-економічні умови, схильність до сантиментів і мелодраматизму визначають покірливо-принижений тонус персонажів. Суттєвий вплив на творчість обох письменників мала і власне психологічна структура українського й англійського мовних типів, якщо не в усіх різновидах, то принаймні у поведінковій нормі підкореності долі. А це означає, що схилення перед владою долі знайшло відтворення в національному художньому дискурсі.

Відповідно до інтерпретації долі як нещастя постає низка означень: проклята доля, нещаслива доля (Т. Гарді), зла доля, лиха доля, недобра доля, щербата доля (І. Франко) тощо. Концепт долі передовсім пов’язаний із соціальними мотивами творчості, але водночас віддзеркалює традиційно-народні уявлення, відтворені в англійській та українській народно-пісенній творчості, а відтак літературах. Помітним є те, що концепт долі в обох авторів набуває додаткового забарвлення “жорстокості”, “невблаганності”. При цьому присутня градація значень, пояснюваних дієсловами “скоритися”, “боротися” та ін. Трагічна визначеність майбутнього героїв полягає в тому, що доля, як би вона не виражалася – чи через несприятливі соціальні обставини, владу патріархальних звичаїв, збіг обставин, чи суб’єктивний чинник (ілюзії, помилки, забобони героїнь) – все веде їх до поразки. І лише порівняно рідко доля посміхається головним героям (Бетшеба, Оук Т. Гарді та Євгеній І. Франка). Проте, навіть враховуючи цей щасливий кінець, сумний настрій від авторських картин життя в цілому залишається незмінним.

Провівши типологічні паралелі, відзначимо і відмінність, яка впливає, адже помітним є те, що Т. Гарді схилявся до психологічно-емоційного впливу на читача. Елементи соціально-психологічного аналізу лише зрідка постають у нього сюжетно розгорнутими чинниками конфлікту. Англійський письменник унікав об’єктивно-безпристрасного підходу до долі людини, який натомість послідовно стверджувався українським митцем. І. Франко зі своїм науковим реалізмом, за словами Д. Наливайка, “в розробці селянської теми виявляв вищий ступінь об’єктивності зображення, появу автора з іншими функціями й іншою структурою” [7, 294]. Характерною рисою І. Франка є те, що він ідентифікується з соціумом, селянським середовищем, дивиться на світ його ж очима, переживає його почуттями, дотримується його ціннісної шкали, а лексичний склад характеризується експресивною народнопоетичною образністю.

Список використаних джерел

1. Бернадська Н. І. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція / Ніна Іванівна Бернадська. – К. : Академвидав, 2004. – 368 с.
2. Гурдуз А. І. Міфопоетична парадигма в українській та західноєвропейській “прозі про землю” кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. / Андрій Іванович Гурдуз. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – 216 с.

3. Ільницький М. М. Все, що мав у житті... Повість Івана Франка "Перехресні стежки" в світлі авторської особистості / Микола Миколайович Ільницький // У вимірах часу: Літературно-критичні статті. – К. : Рад. письменник, 1988. – 275 с.
4. Історія української літератури ХІХ ст. (70-90-ті роки) : у 2 кн. / О. Д. Гнідан, Л. С. Дем'янівська, С. С. Кіраль та ін.; [за ред. О. Д. Гнідан]. – К. : Вища школа, 2003. – Кн. 2. – 439 с.
5. Кеттл А. Томас Харди. "Тэсс из рода д'Эрбервиллей" (1891) / Арнольд Кеттл // Введение в историю английского романа. – М. : Прогресс, 1966. – С. 266-280.
6. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу / Віталій Іванович Кононенко. – Київ; Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
7. Наливайко Д. С. Теорія літератури і компаративістика / Дмитро Сергійович Наливайко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – 347 с.
8. Нерознак В. П. Теория словесности: старая и новая парадигмы // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / [под общ. ред. В. П. Нерознака]. – М. : Academia, 1997. – С. 5-8.
9. Смикалова Л. О. Англійське село в романах Т. Гарді (Уессекський цикл) / Лідія Олександрівна Смикалова. – Л. : Вид-во Львівського університету, 1959. – 36 с.
10. Франко І. Перехресні стежки: повість / Іван Якович Франко. – Кіровоград : Степова Еллада, 2000. – 256 с.
11. Шумило Н. М. Під знаком національної самобутності / Наталя Микитівна Шумило. – К. : Задруга, 2003. – 354 с.
12. Cecil D. Hardy the Novelist: an Essay in Criticism / David Cecil. – London : Constable, 1943. – 157 p.
13. Hardy F. E. The life of Thomas Hardy. 1840 – 1928 / Florence Emily Hardy. – London : Cambridge University Press, 1962. – 346 p.
14. Hardy T. Far from the Madding Crowd / Thomas Hardy. – London : Penguin Popular Classics, 1994. – 380 p.

Summary. This article envisages the typological parallels in the content of such works as "Far from the Madding Crowd" by T. Hardy and "Crossing paths" by I. Franko, investigates the tropics, symbolism, plot conflicts that provide means of expressing authorial intentions in the interpretation of fate's concept.

Keywords: concept of destiny, fate, tragedy, conflict, idyllic pictures, realism, ideological content.

УДК 811.161.2'38'37

О.В. Кульбабська

АСОЦІАТИВНИЙ ПРОСТІР ПОРІВНЯННЯ

У статті з'ясовано функції порівняльних конструкцій у художньому тексті. Спостережено, що в основі порівнянь лежать логічні операції виокремлення найсуттєвішої ознаки предмета через зіставлення з іншим, для якого ця ознака є виразнішою.

Ключові слова: художній текст, порівняльна конструкція, образність, авторські інтенції.

Висловлення з порівняльною конструкцією – основний репрезентант асоціативних відношень, що відображає специфічну модель думки. Проте в сучасній українській мові немає комплексного аналізу функціонально-семантичної категорії порівняння, залишається неопрацьованим питання парадигматики компаративного змісту.

Багатоплановість феномену поняття "порівняння" зумовила його розгляд у філософському (гносеологічному), логічному та лінгвістичному аспектах. Незважаючи на значну кількість мовознавчих досліджень специфіки порівняння (починаючи від античних часів), відсутні чіткі критерії аналізу цих художніх засобів. Зокрема, порівняння вивчають: 1) у співвідношенні з метафорою (Н. Арутюнова, В. Телія та ін.); 2) зважаючи на специфіку засобів вираження (Ю. Апресян, В. Кононенко, А. Прияткіна та ін.); 3) як маркер ідіостилу письменника (Я. Голоух, Н. Шатілова та ін.); 4) у синтаксичному плані (І. Кучеренко, Н. Гуйванюк та ін.). Мета нашої розвідки – з'ясувати прагматичний вимір порівняльних конструкцій.

З-поміж мовних одиниць, що виконують прагматичну функцію, порівняння посідають важливе місце. А. Сен-Сімон небезпідставно вважав, що “вся робота людського розуму на завершальному етапі передбачає порівняння: сказати, наприклад, що якийсь предмет добрий або поганий, означає, що він кращий або гірший за інший порівнюваний предмет” [7, 132].

Прийоми метафоризації та порівняння “ґрунтуються на здатності вирізьблювати семантичні нюанси в разі зіставлення близьких за значенням слів, породжувати нові, найтонші відтінки на перетині номінацій” [8, 336]. Попри те, ці виражальні засоби увиразнюють протилежні мовні тенденції: метафора скорочує мовлення, а порівняння розширює його, оскільки наочно репрезентує характеристики того чи того об’єкта, зіставляючи його з іншим об’єктом – типовим або індивідуальним виразником конкретної ознаки, незважаючи на те, чи вона є постійною або тимчасовою, справжньою або уявною, глобальною або обмеженою одним аспектом. Порівн.: *Горбата сестра Анфіса сидить уже в крамниці поміж образами, лиха, надута, чимсь незадоволена, немов паук той, заснована павутинням злості* (М. Коцюбинський). Отже, до порівняння здатна кожна людина, а до метафори – лише майстер слова [1, 282].

До того ж один об’єкт може бути подібним кільком об’єктам, що дає підстави для висновку: порівняння не мають конкретного виміру, а їхні внутрішні межі зумовлені індивідуальним сприйняттям, яке не може не бути суб’єктивним і мінливим. Наприклад: *О ч і, як незабудки, відбивалися від сіро-зеленої сорочки; А тут сторожки, байдуже, що каламутні вже і в окулярах, о ч і бабусі, як вірний пес, ходять слідом за нею* [Даркою] (Із тв. Ірина Вільде). У художньому тексті порівняння не нейтральне, воно поглиблює нюансування слова, виражає аксіологічну модальність, різні авторизовані площини оповіді й об’єктивного зображення, спричинюючи позитивні або негативні емоції співрозмовника. Наприклад, І. Франко свою любов до пісні передає через порівняння її з матір’ю: *Ох, і не раз тая пісня сумненька... Тихий привіт мені слала, як ненька*, а пана порівнює зі звіром: *А пан понурий і похмурий приїхав якомсь, наче вовк, глядів... .*

Якщо відношення подібності встановлюються між об’єктами різних класів, ведуть мову про о б р а з н е, або метафоризоване, п о р і в н я н я, на противагу нейтральному (логічному, міжстильовому) [4, 277], порівн.: *Мов звір, ховається людина* (П. Тичина); *Стара вже не була веселою, як колись* (М. Матіос). Проте в мові порівняльні конструкції можуть набувати інших значень, які, по суті, стають фразеологізованими, як-от: *Мов скажені, летять до дуба* (Т. Шевченко); *Тут знову, як шпилька в саме серце, дивний лист від мами* (Ірина Вільде).

У стилістичному розумінні, порівняння народжується паралельно зі створенням образу. Так, для характеристики зовнішнього вигляду, внутрішнього стану, вдачі героїв письменники використовують як народні порівняння, так і оригінальні: *Чоловік, наче хміль, до всякої тички привикне* (І. Франко); *Чого серце, як голубка, день і ніч воркує* (Т. Шевченко); *...вийшов нарешті і пан живий і веселий, і хоч тяжкий, а вертлявий, як фургалю. Очі геть залило капшучками, і він ними либає, як жаба* (У. Самчук); *В сінях дід старий при жорнах меле гречку на крупи. Сива борода по пояс, похилилась голова, але плечі, наче двері, руки кріпкі, мов ужва... (І. Франко); А день ясний, як око* (У. Самчук).

Деякі художньо-авторські порівняння з адвербіальним значенням також з’являються на ґрунті предметно-побутової сфери життя, надаючи тексту глибинної народності: *Сталевою масою застигли ліси* (У. Самчук); *Густий сумерек смолою вдарив його в очі* (І. Франко). Порівняння часто синонімізуються з генітивними метафорами, що унаочнює взаємозамінність різних типів тропів – метафор, метонімії, синекдох, епітетів, порівнянь. Наприклад: *На біле поле гайвороння літер впаде як хмари, цілі хмари строф* (Л. Костенко). Органічність порівняння як хмари, метафор гайвороння літер та хмари строф зумовлена простотою, стриманістю, невибагливістю всього лексичного контекстного оточення.

Саме завдяки використанню відповідних лексичних засобів порівняння вражають оригінальністю, свіжістю, експресивністю. Емоційний вплив на читача спричиняє не окремішнє значення предмета й образу порівняння, а їх взаємодія. Насамперед уміння віднайти потрібне слово, зацентувати деталь, яка мусить бути чимось відзначена, що й зверне нашу увагу, є дуже важливим у створенні словесного образу. “Порівняння – це сильний засіб, що зближує предмети, явища, їхні властивості, дії. Багатство, різноманітність порівнянь залежить від того, наскільки письменник знає життя, які його погляди на життя, як він ставиться до об’єктивної дійсності” [6, 62].

Порівняння як зображальний засіб – це не лише форма, але й зміст: образи порівнянь не тільки слугують для уяскравлення, рельєфнішого відтінювання фактів і явищ описуваної реальності, а й самі по собі розкривають перед нами особливий закуток внутрішнього світу художника, певний аспект його світосприймання, оголюючи нашарування, відкладені в його свідомості з різних років. Наприклад: *Стоїш ти [село], як стояло, самотнє і дрібне, дитя мов, що сховало в зелені бур’яни головку кучеряву* (І. Франко); *Весь світ – величезний книш плескатий, зверху сонце – як цибуля, місяць – як чеснок лукавий, звізди – мак... (І. Франко).*

Ситуативна зумовленість компаративних структур виявляє багатство асоціацій, які письменник прагне передати читачеві. Отже, порівняння – та ланка, що об'єднує образи автора і героїв, з одного боку, автора та читача – з іншого.

У фокусі порівняння – авторизована оцінка [3, 47–48], тобто ставлення мовця до зображуваного, суб'єктивна оцінка душевним переживанням героїв, їхня етична (ширше, психологічна) характеристика. Наприклад: *Фальшива посмішка* [Мігалаке], що показувала нічого більше, тільки кінчик зубів, наче в мерця, була страшна при цих очах, що не ховали зовсім свого глуму і бажання помсти (Ірина Вільде); *Чула немов павутиння по всьому тілі од погляду чорних очей* (М. Коцюбинський). До того ж, розкриваючи значення зображуваного в житті людини через порівняння, мовець відроджує в слухачеві різноманітні моральні, естетичні та ін. почуття.

Особливе емоційне навантаження мають багаточленні (ланцюгові) порівняння, сконцентровані в одному висловленні, як-от: *І тоді невиразним болем, як нудота, як страшний сон, як непомітний рубець, який тільки іноді кров'ю сочив, зринув спогад, що він так шалено гнобив його, стирав, витравлював його сліди в свідомості, – спогад про Надійку* (В. Підмогильний). Нерідко в порівняльному звороті є елемент гіперболізації, що, без сумніву, поглиблює їхню виразність: *Над громадським пустарем веселка висіла, як велетенський світляний міст* (Б. Лепкий); *А вузли, мов п'явки, повпивалися в м'ясо* (І. Франко).

У процесі комунікації порівняння демонструють соціальний або родинний статус, інтелектуальні здібності мовця. Наприклад: [Мама до Дарки:] *Тс!.. Ані слуху, ані голосу, немусикальна, як пеня, а забагалосся їй якогось фортепіяну...* (Ірина Вільде); *І ті, немов лапати, “нажалуйста”, клесуваті “взаїмаатнашенія”, повзаючі “палезнасті” й мов позакручувані та мов у вузли пов'язані “удавлетваренія” та “законасаабразнасті”, творили в її* [Ноель] *розвиненій фантазії химерні зоологічні чи біологічні зображення* (Наталена Королева); *Шагай пішов, каючись своєї критики і порівняння вікон церкви з зубами* (Б. Лепкий). Розмиваючи межу між авторським мовленням і мовленням персонажів, таке слововживання або виражає спорідненість їхніх світоглядних і естетичних позицій через форми суб'єктивного співпереживання, внутрішнього ототожнення автора з героєм, або завдяки зовнішньому його відстороненню від героя, тобто погляд “іззовні”. Зазвичай художнє мислення реалізується в категоріях, властивих народній філософії життя.

Зауважимо, що останнім часом дослідники все частіше ведуть мову про наявність різних видів розуміння повідомлення, констатують потребу типологічного опису розуміння. На думку Б. Городецького, людина в процесі мовленнєвої діяльності використовує два основних класи когнітивних засобів: власне мовні та прагматичні [2, 5–12]. “Перший клас – це знання, закріплені в семантиці мови, а другий – цілі, що спрямовують використання позамовних знань у поєднанні з мовними” [там само, 13]. Прагматичні чинники охоплюють місце й роль тексту у складі інтелектуальної та практичної діяльності комунікантів з огляду на мовленнєву ситуацію. Те чи те екстралінгвістичне завдання змушує адресата брати до уваги основні види ціленастанов для адекватного розуміння інформації: визначити тему тексту, ознайомитися з новими фактами, встановити зв'язок між ними, зрозуміти думку автора про повідомлюване, випрацювати рішення про практичні дії, отримати естетичне задоволення, з'ясувати змістові перетини конкретного висловлення з ширшими знаннями, згорнути або перефразувати повідомлення, врахувати імпліцитні смисли.

“Картинне” мислення не має меж і не завжди підпорядковується законам логіки. Тому сприйняття та декодування одиниць тексту на основі порівняльного образу, лексико-семантичних компонентів порівняльної структури передбачає динамічне освоєння реципієнтом певної тематико-композиційної лінії, певної образної ідеї; “відбувається своєрідна ідентифікація частина “розщепленого” порівняння, у зв'язку з чим ця ідея (разом із первообразом порівняння) отримує глибше усвідомлення (чи переосмислення). [5, 114]. Наприклад: *Сонця віз огнистий хилився вже додола. Без хмаринки все небо жевріло, немов казан, в котрий води забув налить хазяїн* (І. Франко).

Одним із важливих чинників розгортання об'єктного компонента порівняння є епітезація. Художнє означення до домінанта, з яким порівнюється суб'єктне слово, не лише виконує певну емоційну, конотативну функцію: *Голос Дарки, як цей сніжок, безшелесний і пестливий* (Ірина Вільде), а й нерідко уможлиблює вибір того чи того об'єкта порівняння як, наприклад, у “Сні” М. Коцюбинського читаємо: *Іксія [...] чорніла в золотому тумані, немов обличчя муринки під жовтим вуалем*; порівн., у “Капрі”: *Іксія зчорніла в золотому тумані, наче обличчя муринки під жовтим серпанком* (М. Коцюбинський). Звичайно, в кожному окремому випадку варто відзначати пріоритетність тієї чи тієї ознаки, що визначає характер взаємозв'язку об'єктно-суб'єктних компонентів порівняння [там само, 108].

За спостереженнями А. Мойсієнка, порівняння, незалежно від тематичної віднесеності об'єктного слова, здатне транспонувати суб'єктові-особі: а) внутрішньооцінну ознаку,

б) зовнішньооцінну ознаку, в) мотиваційно-оцінну ознаку [там само, 109]. Так, порівняння з корелятом “особа-особа” переважно ґрунтуються на внутрішньохарактеристичній транспозиції якості: *Перед Новим роком і воли розмовляють по-людськи* (М. Стельмах).

Предметним суб'єктам здебільшого передають зовнішньохарактеристичну ознаку об'єкта-особи: *Як військо, чорнобиль стояв на сторожі* (С. Руданський); *На столі лежав роздутий свинячий пухир з грішми, дивовижно схожий зараз на жабу* (М. Стельмах). Поширення називного відмінка суб'єкта дії, процесу на назви конкретних неживих предметів спричиняє передовсім персоніфікація, тобто надання предметам, явищам природних властивостей людей. Отже, вихідною базою для персоніфікації слугують назви осіб.

У тому разі, коли співвідносно з відповідним корелятом суб'єктне слово функціонує в абстрактно-метафорично-символічному виразі, воно зазнає внутрішньооцінної транспозиції [5, 110–111]. Наприклад: *О, ця побожність, схожа на любов, очей повільних ласка мигдалева* (Л. Костенко); *Дошкульні слова молотами відлунюють у голові Терентія* (М. Стельмах).

Загострює сприйняття образу препозитивне (рематичне) порівняння – експліцитне або приховане, наприклад, із міфологічними героями: *Бо люди що? Каміння те, котре розбурхана весною, валами котить і несе ріка розлитая з собою... Мов Лаокоон серед змій, так люд увесь в тих путах в'ється...* (І. Франко).

Отже, порівняльним конструкціям притаманні: 1) семантична гнучкість, здатність виражати зіставлення об'єктів за різноманітними ознаками; 2) мовна конденсація значеннєвих та емоційних відтінків; 3) варіативність форм вираження; 4) здатність до трансформацій. Попри те, якщо кількість структурних типів порівнянь може бути уточнена, то навряд чи можна вичерпати їхній стилістичний потенціал. Це пояснюємо тим, що кожна граматична структура локалізує та матеріалізує своє емоційно-змістове навантаження в колі інших виражальних засобів. Те саме порівняння інакше сприймаємо в різному контекстному оточенні, оскільки воно зумовлює різноманітні асоціації, а отже – й емоції; і навпаки, неоднорічні за структурою порівняння можуть справляти однакове враження, мати подібне стилістичне спрямування, якщо їх вжито в приблизно рівнозначних контекстах.

Порівняння, у числі інших художніх засобів, – маркери ідіостилію будь-якого письменника. Вони поєднують контрастні семантичні, експресивно-стилістичні, емоційно-образні та структурні ознаки, охоплюють широкий простір – від розмовно-побутових, приземлених, часом іронічних оцінних елементів до піднесених, урочистих колоритів значень. У художньому творі відображено внутрішню індивідуальну модель світу автора, яка детермінує окреме висловлення крізь текст як ціле. Порівняння не лише фіксує елементи моделі мінливого світу, а й дає змогу простежити процес їхнього формування.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 895 с.; 1 ил. – (Язык. Семиотика. Культура).
2. Городецкий Б.Ю. Актуальные проблемы прикладной лингвистики / Б.Ю. Городецкий // Новое в прикладной лингвистике / отв. ред. В.П. Григорьев. – М. : Радуга, 1983. – Вып. XXII : Прикладная лингвистика. – С. 5–12.
3. Гуйванюк Н.В. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ (на матеріалі авторизованих конструкцій сучасної української мови) : навч. посібник / Н.В. Гуйванюк, А.М. Агафонова. – Чернівці : Рута, 2001. – 56 с.
4. Дудик П.С. Стилїстика української мови: навч. посібн. / П.С. Дудик. – К. : Академія, 2005. – 368 с. – (Альма-матер).
5. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: Декодування Шевченкового вірша : монографія / А.К. Мойсієнко. – К. : Сталь, 2006. – 304 с.
6. Ощипко І.Й. Порівняння у поетичних творах Івана Франка (На основі поезій збірки “З вершин і низин”) / І.Й. Ощипко // Вісник Львівського університету : зб. наук. праць / відп. ред. І.Є. Грицютенко. – Львів : Вид-во при Львів. держ. ун-ті видавничого об'єдн. “Вища школа”, 1983. – Вип. 13 : Іван Франко і питання мовознавства. – С. 62–68. – (Серія філологічна).
7. Сен-Симон А. Размышления литературные, философские и промышленные / Анри Сен-Симон. – М. : Смысл, 1925. – 184 с.
8. Языковая номинация (Виды наименований) : / д. ф. н. Уфимцева А.А., Кубрякова Е.С. и др.; отв. ред. В. А. Серебренников, А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1977. – 357 с.

Summary. In the article the functions of comparative constructions in artistic text are found out. It is noticed, that comparisons logical operations of selection of the most substantial sign of object are the basis of through comparison with other, for that this sign is more expressive.

Keywords: artistic text, comparative construction, vividness, authorial intensions.

LES ASPECTS COGNITIFS DE LA COMMUNICATION AGENT ET MULTI-AGENTS

У статті систематизуються погляди сучасних зарубіжних лінгвістів щодо проблематики когнітивного діалогу та полілогу. Особлива увага фокусується на когнітивному агенті як учаснику зазначених типів дискурсу.

Ключові слова: діалог, полілог, когнітивний агент, дискурс, мультиагент.

Comme l'a argumenté R. Craig, le grand nombre de théories relatives à la communication reflète la diversité des idées sur le sujet. Dès lors, si on ne peut pas trouver une théorie unificatrice des théories de la communication, il faut composer avec la multiplicité des approches[2]. Selon Littlejohn, le but des recherches dans les domaines de la communication ne devrait plus être la recherche d'un hypothétique modèle standard qui rendrait le champ statique et «mort»[3].

Comme le considère P. Pasquier dans le champ des SMA(Systèmes Multi-Agents) à base d'agents cognitifs, le besoin d'un modèle de communication standard se fait sentir et les efforts se multiplient dans ce sens. Les technologies agents et multi-agents permettent de concevoir et de développer des applications complexes. La caractéristique fondamentale de celles-ci dans le paradigme actuel de l'informatique répartie est l'habileté des agents à communiquer entre eux de manière utile à leurs objectifs tant individuels que collectifs. Si de nombreux travaux se sont préoccupés de définir des langages de communication agents (notés ACL pour Agent Communication Language dans la suite), peu se sont concentrés sur les aspects cognitifs de la communication agent, c'est à dire sur les procédés par lesquels les agents vont utiliser dynamiquement et automatiquement ces langages de communication[4]. En effet, si on suppose la souplesse et la cohérence structurale des dialogues engagés garanties par les contraintes fournies par le cadre interactionnel (ACL classiques à base d'actes de langage, protocoles ou jeux de dialogue), un certain nombre de problèmes subsistent :

- les problèmes liés à la gestion de la dynamique du dialogue : Quand et quoi communiquer, à qui et pourquoi etc.?

- les problèmes liés à l'indépendance des modèles cognitifs des agents et des cadres interactionnels pour la communication entre agents.

- le problème original de la mesure de l'utilité du dialogue : Quelle est l'utilité du dialogue pour un agent ? Quelle est l'utilité de la conversation pour le groupe d'agents impliqués ?

- les problèmes liés à la gestion des conséquences sociales et cognitives des communications entre agents.

Notons que ces problèmes ne sont pas indépendants les uns des autres.

Faire le point sur l'étude des conversations entre agents (les langages de communication...) tout en rendant compte de leurs fondements est une tâche délicate. En effet, les recherches dans ce domaine empruntent (comme c'est l'habitude dans le domaine des SMAs) des notions à de nombreux domaines des sciences cognitives ou autres. On trouvera pêle-mêle : philosophie du langage, philosophie de l'esprit (épistémologie), socio-linguistique, linguistique, psychologie sociale, sociologie, dialectique. La stupéfiante diversité des approches ainsi que la complexité des cadres conceptuels développés, si elles rendent compte de l'importance et de l'envergure du domaine, rendent également toute tentative de synthèse du domaine hasardeuse et partielle.

Une première critique serait d'ailleurs de constater que malgré leur intérêt scientifique théorique fondamental indéniable, ces études se sont bien souvent éloignées de la réalité informatique. On ne présente généralement pas d'algorithme, on n'analyse pas les approches en terme de complexité computationnelle et on discute peu de l'implémentation des idées présentées. La frontière entre l'étude du dialogue pour ce qu'il est chez les humains et sa modélisation dans un cadre explicitement multi-agent est souvent confuse. Voyons pourquoi cette critique serait bien malvenue en rappelant pourquoi le langage naturel est la métaphore privilégiée des travaux sur les communications entre agents cognitifs.

P. Pasquier trouve que dans les systèmes multi-agents la communication est un point clé. Mais est-ce que, pour autant, les modèles de communication des agents doivent être basés sur ceux issus de la recherche sur le langage naturel ? Il y a évidemment plusieurs courants au sein des recherches concernant les SMAs[4]. Il limite ici aux SMAs cognitifs, basés sur le paradigme de représentation symbolique des connaissances et de formalisation du raisonnement issu du courant cognitiviste des sciences cognitives. L'interaction dans ce type de système requiert des techniques de communication plus sophistiquées que les solutions traditionnelles (passage de données ou appel de procédures). Même si on se limite, comme c'est souvent le cas, à la classe des systèmes coopératifs, il faut prendre en compte :

1. l'hétérogénéité des agents: les messages doivent être mutuellement compréhensibles alors que les points de vues des agents ne sont pas forcément mutuellement consistants.

2. l'échange de savoir: un agent coopératif doit pouvoir manipuler des croyances sur les autres et en particulier sur leurs comportements, croyances et intentions. En effet, un tel agent doit être capable d'identifier et expliciter les conflits qui font obstacle à la résolution de ses problèmes. Pour ce faire, il doit pouvoir exprimer ces différents types de connaissances et non de simples données.

3. le contrôle local: les agents doivent être autonomes. C'est-à-dire que leur comportement ne doit pas dépendre d'un planificateur central ni d'interactions pré-définies. L'agent doit être capable de développer sa propre stratégie de communication dynamiquement. Notons que ce n'est pas le cas dans les systèmes actuels.

4. la structure organisationnelle: Pour éviter l'explosion combinatoire des communications au sein du système, il est commun d'avoir recours à une structure transactionnelle qui distribue les rôles ainsi que les relations hiérarchiques et les comportements attendus qui leur sont associés[4].

Dès lors que les humains parviennent à intégrer ces dimensions, il n'est pas inutile de prendre exemple sur les modèles de la communication humaine pour élaborer ceux des SMAs. L'observation des conversations humaines est la base de l'élaboration de protocoles sophistiqués. Les humains ont développé des techniques d'interaction très perfectionnées qui s'accommodent de leur rationalité limitée. Puisque les agents artificiels sont eux-aussi limités dans leur rationalité, on peut s'en inspirer.

Il faut aussi garder à l'esprit que le langage naturel a le plus grand pouvoir d'expression! Ceci n'est pas sans conséquence lorsque l'on souhaite l'interopérabilité des différentes architectures d'agents. Pouvoir garantir que le langage développé, à l'instar du langage naturel, permet de tout dire et sous certaines conditions d'être compris de tous est un aspect majeur. Doter un cadre de communication inter-agent de ce type de pouvoir expressif supprime la tentation pour un développeur de spécialiser son système de communication, ce qui rendrait ses agents incompréhensibles pour ceux créés par d'autres développeurs. En outre, cela donne un cadre unificateur à des recherches souvent difficiles à comparer autrement. Notons finalement que cela participe du projet de l'IA cognitive et plus généralement des sciences cognitives.

Les chercheurs qui travaillent sur le dialogue et les conversations avec des outils informatiques poursuivent (indépendamment) les objectifs suivants :

- élaboration de systèmes de dialogue homme-machine en langage naturel ;
- conception de systèmes d'aide au dialogue, de médiatisation;
- élaboration de la composante interactionnelle de systèmes multi-agents ;
- modélisation linguistique ;
- modélisation cognitive ;
- modélisation physiologique et neuro-biologique.

Cette simple liste permet de bien comprendre que ces chercheurs ont un certain nombre d'ambitions qui si elles ne sont pas toujours incompatibles sont bel et bien différentes. Certaines recherches visent l'universalité des résultats et souhaitent embrasser le genre humain, d'autres étudient des types de dialogues particuliers (orienté tâche, supervisée...) ou des types de systèmes particuliers (SMA, Interfaces Homme-Machines, simulations de systèmes sociaux ou biologiques...). De ce champ d'une grande diversité, nous tenterons donc d'extraire les éléments pertinents pour les communications agents. Pour cela, il convient de préciser le type d'agents dit « cognitif » dont il est question dans les SMAs.

Au fur et à mesure que le domaine des SMAs se développe, les agents se complexifient.

Ainsi, on prête aux agents intelligents actuels un certain nombre de caractéristiques, voyons ici les hypothèses qui sont faites concernant les agents cognitifs qui sont capables d'utiliser des « formes » dialogique :

- représentation explicite des connaissances ;
- structuration des états mentaux ;
- maintien d'un modèle des autres aussi complet que possible ;
- capacités sociales: gestion des engagements (cela suppose le raisonnement temporel), capacités de communication;
- capacités cognitives : apprentissage (ou au moins actualisation des connaissances: mise à jour et révision des connaissances), planification garantissant la proactivité et l'autonomie[4].

Tous ces éléments sont assemblés en une théorie comportementale qui abstrait un modèle de fonctionnement interne de l'agent (formalisation du raisonnement en dehors de toute instanciation) basé sur un modèle cognitif (représentation et structuration des connaissances).

Les théories comportementales de ce type doivent fournir pour un agent des éléments concernant par exemple: sa stratégie de raisonnement, son modèle déductif/inductif, sa théorie de l'action et de la causalité, ses méthodes de planification et de satisfaction de buts, son système de dynamique de croyance et de révision de croyance, ses capacités.

Finalement, la façon de communiquer d'un agent doit être compatible avec son fonctionnement interne. On peut même dire que la capacité de communication d'un agent fait partie intégrante de son modèle cognitif et comportemental. Pour un agent donné, une conversation est un processus dynamique qui met en jeu l'essentiel de ses ressources cognitives.

Список використаних джерел

1. Charaudeau P. Une analyse semiolinguistique du discours. Texte / P. Charaudeau. – Paris: Larousse, 1995. – №117. – p. 96-111.
2. Craig R. T. Why are so many communication theories? Journal of Communication / R. T. Craig. – New York: Oxford University Press, 1993. – p. 26-33.
3. Littlejohn S. W. Theories of Human Communication (Fifth Edition) / S. W. Littlejohn. – Belmont, 1996. – p. 48-71.

4. Pasquier P. Cohérance et conversation entre agents: vers un module basé sur la consonnance cognitive / P. Pasquier, B. Chaib-Draa. – Paris: Hermes Science Publication, 2001. – p. 188-203.

Summary. The article deals with the system analysis of modern foreign linguists on the problem of cognitive dialogue and polylogue. The main attention is focused on cognitive agent as a component of the mentioned types of discourse.

Key words: dialogue, polylogue, cognitive agent, multi agent discourse.

УДК 811.134.2

О.Є. Куриленко

ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК ОДИН З БАЗОВИХ ПРИНЦИПІВ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАННЯ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ В СЕРЕДНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Лінгвокраїнознавство – один з аспектів викладання іспанської мови в середній загальноосвітній школі. Вивчення іспанської мови пропонується не лише на основі мовного матеріалу, а й за допомогою географічних, історичних, побутових та інших національних реалій Іспанії. Розглядаються три прийоми лінгвокраїнознавства (презентація, закріплення та активізація) та практичні завдання, вправи кожного з трьох прийомів.

Ключові слова: Іспанська мова, лінгвокраїнознавство, національна та інтернаціональна культура, культурні та історичні національні реалії Іспанії, презентація, закріплення, активізація, практичне застосування, вправи.

З моменту набуття Україною статусу незалежності, в країні постійно відбувається інтернаціоналізація майже всіх аспектів суспільного життя, розширюються міжнародні зв'язки, включаючи туристичний та комерційний бізнеси, відкриваються кордони. Для повноцінної діяльності людини в сучасному суспільстві, для її повної реалізації у всіх сферах науково-технічного, економічного та загальнокультурного прогресу постає питання необхідності знання іноземної мови.

Сучасна методика навчання іноземної мови має декілька актуальних проблем, й одна з них – орієнтування всього навчального процесу на активну самостійну роботу учня, його постійний саморозвиток, на уміння користуватися отриманими знаннями в реальному житті, а не тільки на їх максимальне отримання. При цьому у сфері навчання іноземним мовам постійно відбуваються процеси оновлення, які надають педагогам право та можливості самостійно обирати методику навчання, учбові посібники та інші навчаючі заходи.

Так, для вивчення розмовної іспанської мови, її лексикології, пропонується один з учбових посібників викладача іспанської мови та літератури Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка В.В.Шишкова. Посібник побудований за тематичним принципом. У послідовності розташування тем враховується рівень складності лексико-граматичного матеріалу. Лексичний мінімум укомплектований з урахуванням частотності та ймовірності його вживання в усному мовленні. Ілюстративним матеріалом служать діалоги, монологи, розповіді, прислів'я, зібрані автором в Іспанії і Кубі. Посібник не нав'язує власний підхід і розрахований на творче використання матеріалу з боку викладача в проведенні занять. [2.2]

Одним з ефективних прийомів розвитку творчих здібностей учнів при навчанні іноземним мовам є лінгвокраїнознавство.

Лінгвокраїнознавство, як фонетика, лексикологія, граматики та стилістика, є одним з аспектів викладання іноземних мов. Це з'єднання в навчальному процесі мови і відомостей про національну культуру країни, мову якої ми вивчаємо. Адже кожна нація складається з національної та інтернаціональної культури, елементи та реалії якої не можуть цілком збігатися з культурою рідної країни. Реалії це, насамперед, назви, предмети, факти, національні імена, міфологічні істоти, властиві певним націям та народам.

Так, один з прикладів іспанської культурної реалії – традиційний музично-танцювальний стиль Фламенко, що походить із Андалусії (один з регіонів Іспанії), це – злиття музичного супроводження, співу та танцю, що нараховує декілька десятків різновидів (більш ніж 50).

Існують реалії, що є в наявності обох культур, рідної та країни, мову якої ми вивчаємо, але розрізняються якою-небудь ознакою, або ж цілковито. Наприклад, в один і той же вечір (напередодні Різдва Христового згідно християнської релігії) 6 січня український та іспанський народи відзначають свята, що майже повністю відрізняються одне від одного. Також як і Святий Вечір в Україні, в Іспанії

в ніч з 6 на 7 січня починається свято “День Волхвів”, присвячене трьом біблійським Волхвам Каспару, Бальтазару та Мельхіору. Пишно одягнені ці три біблійські персонажі, знаходячись у святково прикрашених колісницях, дефілюють містом, прибувають до помешкань іспанських дітей й роздають їм смачні солодощі та сувеніри. В цю ніч маленькі іспанці пишуть записки святим Волхвам й вранці під ялинкою знаходять бажані подарунки від люблячих чарівників. І якщо в Україні наступний день є одним з головних релігійних свят, то в Іспанії 6 січня, а саме вночі з 6 на 7 січня, закінчуються зимові релігійні свята, й починається великий розпродаж й робочі будні.

Інтернаціональні реалії це – реалії, що відрізняються тим чи іншим національним наповненням: ідеї, концепції, філософські та художні течії, історичні події, що народилися в Іспанії, але складають неабиякий внесок у світову культуру. Наприклад, виникнення кубізму як художньої течії пов’язують з двома відомими художниками Пабло Пікассо та Жоржем Браком, що за походженням були відповідно іспанцем та французом. Але найголовнішу роль у становленні нового напрямку відіграв саме Пабло Пікассо. Зародження кубізму теоретики пов’язують з картиною П. Пікассо “Авіньонські дівчата”. Зображаючи п’ять оголених фігур, художник пропонує глядачеві небачене досі трактування людського тіла. Геометризація форм, що була накреслена в “Авіньонських дівчатах”, стала однією з характерних ознак образотворчої мови кубістів, що надає нам право вважати всесвітньовідомого іспанського художника засновником цього стилю живопису.

Лінгвокраїнознавчі прийоми викладання іноземної мови розподіляються на три етапи:

- презентація (первісне ознайомлення учнів з новим матеріалом);
- закріплення (або запам’ятовування, тобто первісно отримані знання, уміння та навички перекладаються з короткочасної пам’яті в довготривалу);
- активізація (отриманий та засвоєний матеріал вживається на практиці, виводиться в діяльність мови, що вивчається).

Розглянемо практичне застосування цих етапів при вивченні іспанської мови на прикладі матеріалу побутової сфери спілкування – рецепти приготування національних блюд.

Перший етап містить в собі, насамперед, історично-географічну презентацію національної кухні Іспанії, а саме одного з найпопулярніших в усьому світі національного іспанського блюда – валенсійської паеллі (коротке повідомлення про історію та традиції національної іспанської кухні та безпосередньо паеллі, включаючи латинське походження її назви; інгредієнти вищеназваного блюда; її різновиди та способи приготування; лексико-граматичний матеріал складається з введення нових лексичних одиниць (la paella, el arroz, el agua, el agua fría, el agua caliente, la zanahoria, la cebolla, la carne; la cocina, la cocina de gas; cocinar, calentar, preparar la comida, poner la mesa, cortar, echar), їх фонетичного відпрацювання та введення нової граматичної теми, наприклад, складного минулого часу, що має зв’язок з теперішнім: утворення та вживання Pretérito Perfecto de Indicativo на прикладах preparar – готувати, cocinar – кулінарити, cortar – різати, echar – кидати та утворення participio pasado дієслів індивідуального відмінювання, наприклад: накривати стіл – poner la mesa (he puesto la mesa, has puesto la mesa, ha puesto la mesa, hemos puesto la mesa, habéis puesto la mesa, han puesto la mesa).

Для закріплення первісно отриманих знань та умінь пропонується ряд лексико-граматичних вправ. Наприклад:

1. Поставте речення у множину.

1. Mi amiga sabe cocinar muy buena paella. 2. Para prepararla ella toma el arroz blanco, la carne de gallina y azafrán. 3. ¿Te gusta cocinar? – Sí, me gusta mucho. 4. Anita ha comprado la carne de conejo y el arroz negro. 5. ¿Qué sabes cocinar tú? – Sé preparar diferentes platos de la cocina ucraniana. – ¿Y tú? – También sé cocinar los platos ucranianos. 6. ¿Quién ha preparado la paella tan sabrosa? – La ha hecho mi abuela. 7. Cada día mi prima come la paella en el comedor de la Universidad.

2. Розкрийте дужки й поставте дієслова у відповідній формі.

1. (Llamarse, yo) María. 2. (Ser, yo) alumna de la escuela de derecho. 3. (Vivir, nosotros) en Simferópol. 4. Mis padres también (vivir) en Simferópol. 5. Mi mama (ser) española y a menudo (prepararnos) diferentes platos de la cocina española. 6. Ella (decir) que Simferópol (ser) una ciudad bonita. 7. Mis padres y yo (amar) nuestra ciudad y nuestra cocina ucraniana. 8. En Simferópol también (vivir) mis abuelos y mis tíos. 9. Mi tía (llamarse) Lucía y mi tío (llamarse) Jorge. 10. Mis tíos (ser) muy bonitos, (ser) altos y finos. 11. Mi tío (trabajar) en un restaurante muy bueno y (preparar) allí los platos de muchas cocinas nacionales.

3. Складіть словосполучення, згоджуючи іменники та прикметники в роді та числі.

el arroz, el agua, la zanahoria, la cebolla, la carne de gallina, la carne de conejo, el azafrán, plato, cocina	blanco, negro, mucho, poco, sabroso, español, ucraniano, nacional, grande, pequeño, caliente, frío,
---	---

Третій етап активізації базується на застосуванні отриманих нових знань та лексичного мінімуму за допомогою дидактичного та роздаткового матеріалу у вигляді різноманітних карток.

Наприклад:

1. Оберіть одне з блюд, що пропонуються. Чому саме цю паелью Ви обрали.

Paella de arroz blanco con carne.

Paella de arroz blanco con mariscos.

Paella de arroz negro con carne.

Paella de arroz con conejo.

Paella de arroz blanco con legumbres.

Paella de arroz blanco con gallina.

2. Опишіть приготування одного з національних іспанських блюд з продуктів, що пропонуються:

el arroz blanco, el agua, la zanahoria, la cebolla, la carne de gallina, el azafrán.

3. Які з наданих дієслів вживаються при приготуванні валенсійської паеллі?

cocinar, cantar, calentar, preparar la comida, hacer los deberes de casa, poner la mesa, dibujar, cortar, lograr, salir, vivir, echar

4. Яких інгредієнтів не вистачає у наданому списку для приготування валенсійської паеллі?

el arroz blanco, la zanahoria, la cebolla, la carne de conejo, el azafrán

5. Опишіть приготування будь-якого блюда з рисом. Поясніть, чим воно відрізняється від валенсійської паеллі.

6. Складіть меню української кухні.

7. Пригласіть друзів на вечерю. Описуючи приготування іспанської паеллі, переконайте їх, що це найсмачніше блюдо.

Залежно від рівня знань учнів, їх віку та класу завдання може бути написано українською мовою або іспанською.

На вищезгаданих прикладах вивчення іспанської мови на базі лінгвокраїнознавства показано як за допомогою цього аспекту розширюється загальноосвітній кругозір учнів. Адже лінгвокраїнознавство – це вивчення іноземної мови не лише в аспекті фонетико-лінгвістичного та граматичного матеріалу, а разом з вивченням культури, географії, історії країни, мова якої вивчається, тобто на основі історико-географічного та національно-культурного матеріалу; це – формування лінгвокраїнознавчої компетенції учнів, тобто формування системи учнів про історію, географію, національні традиції, звичаї та реалії той країни, мова якої вивчається.

Список використаних джерел

1. Бєрингер А. Испанский язык. Практикум по грамматике: учебное пособие / Астрид Бєрингер, Марта Рабинович. – М.: Астрель. АСТ, 2010. – 125 с.
2. Шишков В.В. Іспанська мова. Розмовна іспанська лексика: навчальний посібник / Володимир Васильович Шишков. – К.: ТОВ “ВП Лотос”, 2004. – 352 с.
3. R. Menendez Pidal. Cantar de mio Cid. Texto, gramática y vocabulario [por.] 3-a ed., v. 1-3, Madrid, 1954-56 (Obras completas de R. Menéndez Pidal, v. 3– 5); в рус. пер.– Песнь о Сиде, М., 1959.

Summary. Lingvostranovedenie – an aspect of teaching Spanish in secondary school. Learning Spanish is offered not only on the basis of linguistic material, but also through geographical, historical, domestic and other national realities of Spain. We consider three stages Lingvostranovedenie (presentation, consolidation and intensification) and practical tasks, exercises each of the three methods.

Key words: Spanish language, linguistics and country studies, national and international culture, national cultural and historical realities of Spain, presentation, consolidation, intensification, practical application exercises.

УДК 811. 161. 2: [398 + 34]

С.Т.Лавриненко

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ОПОЗИЦІЯ “ЗЛОЧИН – ПОКАРАННЯ” В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ БАЛАДАХ

У статті здійснено лінгвокультурологічний аналіз мовних об’єктивацій баладного смислокомплексу “злочин – покарання”. Характеристика закономірностей вербалізації фольклорних уявлень про порядок, справедливість, честь, гідність відкриває новий ракурс висвітлення антропологічних і ментально-ціннісних основ праворозуміння.

Ключові слова: лінгвокультурологія, злочин, покарання, народна балада.

Проблема взаємозв’язку мови і культури є однією з центральних у сучасному мовознавстві. За справедливим твердженням В.В.Жайворонка, “мову як духовне надбання етносу можна розглядати в проекції на його культуру, історію, філософію, психологію, релігію, звичаї, побут,

менталітет, художню творчість, етнеогеографію, етнопедагогіку. Пізнаючи мову етносу в усіх її проявах і взаємозв'язках, пізнаємо й духовну природу її носія – народу” [6, 23]. Отже, актуальність лінгвокультурологічного дослідження фольклорного масиву пов'язується з тим, що елементи матеріальної та духовної культури етносу втілюються у різних жанрах народно-поетичної творчості, яка фіксує особливості національного світогляду й зберігає інформацію про взаємини людини з навколишньою дійсністю.

Баладний масив містить широкий спектр народних уявлень про способи заподіяння злочинів та різновиди покарання. Вбивство, нанесення жертві тілесних ушкоджень, насильство, привласнення чужого майна породжують наслідки, найважливіший з яких – відповідальність, адекватна діям ініціатора порушення порядку. Метою статті є осмислення зафіксованих у народних баладах мовних знаків, співвідносних із етнодетермінованими поглядами на скоєння злочинів та осуд протиправних вчинків. Спроба комплексної філологічної інтерпретації відтвореної у текстах балад філософсько-правової опозиції “злочин – покарання” здійснюється вперше. Складність розв'язання поставленої проблеми пояснюється насамперед неможливістю прямого спостереження процесів категоризації правових понять у фольклорі. Наблизитися до потаємних глибин поєднання думки й мови у згаданому випадку дозволяє лінгвокультурологічний аналіз результатів такого взаємопроникнення – слів, словосполучень, сегментів текстів, семантично адекватних первісним правовим уявленням про порушення порядку та способи його відновлення. Спираючись на досвід провідних фахівців, дослідження яких сприяли становленню української лінгвокультурології: С.Я. Єрмоленко [4; 5], Л.І. Мацько [9], В.В. Жайворонка [7], В.І. Кононенко [8], А.К. Мойсієнка [13], Н.О. Мех [12], О.П. Левченко [10; 11], Н.О. Данилюк [3] та ін., ми намагаємося виробити підхід до вивчення мовного підґрунтя правової інформативності фольклорних текстів.

Баладний масив вербалізує елементи народного знання про умисне вбивство; доведення до самогубства; нанесення тяжких тілесних ушкоджень (побої, мордування, катування); ненадання допомоги особі, котра перебуває у загрозовому для життя стані.

Широкий спектр уявлень про різновиди насильного позбавлення життя реалізується фіксаціями фактів застосування злочинцем з метою знищення жертви холодної чи вогнепальної зброї, грубої фізичної сили, отруйних речовин: “Ой як вхватив гострий ніж, // Зняв голівоньку із пліч. // Покотилась голова аж до панського двора” [1, 64]. “Вдовин син стрілив – прямо в серце вцілив: // – Ой то ж тобі, побратиме, молодая дівка, – // В твоїм серці золота стрілка” [1, 54]. “Я, мамо, не спився, ні з дороги збився, – // Тільки в теї чорнявої отрути напився” [2, 45]. “Взяли Рейзю попід боки і кинули в став глибокий” [1, 82]. Наведені контексти фіксують уявлення про способи скоєння злочинів, містять характеристики їх негативних наслідків, індексують наявність ініціатора протиправної дії та жертви, називають атрибути та артефакти злочинної практики.

Сегменти текстів, семантика яких співвідноситься з народними поглядами на злочини проти життя, реалізують різні схеми агресивної поведінки. Найпоширеніші баладні фіксації замахів на життя відтворюють внутрішній стан учасників конфлікту. 1. Дружина вбиває чоловіка: “Ой узяла си Стефна молода острый ніж та сокиру, // Вона істяла, вона зрубала Андрусикові шию” [1, 169]. 2. Мати вбиває сина й невістку: “Ой рада я, сину, рада я тобою, // Та не рада, сину, твоєю жоною. – // Посадила сина за столом в рядочку, // Молоду невістку в сінях у куточку. // Наливала сину солодкого меду, // А молодій невісточці зеленого яду, // А вони тее знали, докупи зливали, // Свої голівоньки докупи схияляли, // Докупи схияляли й разом помирали” [1, 173-174]. 3. Чоловік вбиває суперника: “– Ой турчине, турчиночку, // Позволь мені лучка свого, // Най я уб'ю два голуби. // Один буде, пане, тобі, // Другий буде пані твоїй, // Пані твоїй, жінці моїй. – // А турчин сі не здогадав, // Іванові лучок подав, // Ой а Іван як змірив, // Турчинові в серце вцілив” [1, 239]. 4. Розбійники розправляються із жертвами: “– Ой ти, сучий син, розбійник, // Ти розбійничий син: // Убив брата ти мого // Та ще й шурина свого! // – Не я його убивав, – // Вбила його темна ніч: // Як я їхав, то свистав, // Щоб з дороги він звертав! // Зверни, зверни, шурячок, // Хоч на лівий бочок!” [1, 229].

Баладні інтерпретації злочину проти життя у формі дітозгубництва фіксують обставини вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини: “Породила Маріянна білу дитиночку. // Як она і породила, на ручки взяла, // Та вона пішла попри воду, // На Дунай пустила [1, 75]. Деталізація етапів дітозгубництва свідчить про завчасне осмислення шляхів реалізації злочинного наміру: “Дівка дитину вродила, // В кленовий лист угорнула, // Барвіночком поповила, // В тихий Дунай упустила” [1, 107]. “Сорок неділь тому було, от як одну динку, // А Варварка учинила во плоті дитинку. // Але й вона учинила, гадку погадала, // Роз'ела коралики, роток затикала. // Она роток затикала та й швидко побігла, // А відти си завернула, на колінах лізла. // Але она його вергла у студену воду” [1, 112].

Доведення людини до самогубства, як форма провокативного злочину проти життя, у баладах представлене фактами навмисного створення умов, за яких потенційна жертва приймає рішення про нанесення собі тілесних ушкоджень, несумісних із життям, або виявляє намір назавжди залишити цей світ (втопитися чи отруїтися): “Взяла Галонька да виделочка, // Устромила собі коло

сердечка” [1, 98]. “Сама скочила у сине море. // Як потопала та й промовляла: // Не беріть води йа з синього моря, // Бо та вода – Ганнина сльоза” [1, 88]. Причинами, що спонукають людину до рішення звести рахунки з життям, можуть бути різноманітні протиправні дії щодо неї, зокрема обман, зловживання довірою, узурпація волі: “Ой на горі, горі // Корчомочка стояла. // А у тій корчмочці Хайка шинкувала. // Козаки стояли, // Хайку підмовляли: // – Ой ти, Хайка, Хайка, // Поїдьмо із нами, // З нами, козаками. // З нами, козаками, // Із трьома хурами. // Що первая хура – // Все срібло та злото, // А другая хура – // Скрині та перини, // А третя хура – // Сама Хайка сіла. // Сама Хайка сіла // З козаком Іваном, // Та й повезли Хайку // К тихому Дунайку: // – Хоч, Хайко, втопись, // Хоч назад вернися. // – Ой я не вернуся, – Батенька боюся. // Нехай мої коси // Тихий Дунай носить, // Нехай мої ноги // Та й поїдять соми, // Нехай мої руки // Поїдять гадюки...” [1, 81-82]. Знуцання, жорстоке поводження, збиткування є проявами приниження гідності й ведуть до трагічних наслідків: “У неділю рано, рано пораненку // Та послала мати Ганну жито жати. // – Ой жни, вража Ганно, жни не розхиляйся, // На свою дитину та не видивляйся! // Розхилилась Ганна, – вже сонце низенько, // Вже сонце низенько, вже вечір близенько. // Ой прибігла Ганна із поля додому, // Та й убігла Ганна у світлицю нову, // Та й здоїла Ганна чотири корови, // До п’ятої Ганна стала присідати. // Ой виходе злая свекруха із хати: // – Ой де, вража Ганно, дитину поділа? // – Ой злая свекрухо, у полі забула! – // Ой побігли Ганна густими лозами // Вмивається Ганна дрібними сльозами. // Та зустріла Ганна орла-сизокрильця: – Чи не бачив, орле, моєї дитини? // – Ой твою дитину три няньки колише: // Ой первая нянька очиці виймає, // А другая нянька кишечки мотає, // А третя нянька кісточки глитає! – // Ой побігла Ганна із поля додому, // Та й убігла Ганна у світлицю нову, // Та схопила Ганна тонке полотенце. // – Ой дай, зла свекрухо, дай гострого ножа, / // Дай бо перерізати тонке полотенце! // – Та попала Ганна сама собі в серце!” [1, 175].

Злочин проти життя у формі умисних тілесних ушкоджень, побоїв, зазвичай, фіксується самою жертвою: “Ой нелюбко мій п’є // Та й собі співає. // А на мені молоденькій // Тіло потерпає” [1, 139]. “Що ж ти, мужу, та й гадаєш, // Що ти п’єш та гуляєш, // Прийдеш додомоньку – // Мене б’єш, проклинаєш?” [2, 146]. Ініціаторами мордувань можуть бути як чоловіки, так і жінки: “Молода старого із гробу будила. // – Встань, старий, встань, глянь на мої рани, // Що мені поробив мій молод коханий” [1, 141]. Особливо жорстоких катувань завдає зла мачуха малолітнім сиротам: “Взяла она собі // Два пруди тернові. // Так она їх біла, – // Пруди поламала” [1, 223]. “Ще мені мачуха головки не мила, // Вже мене мачуха не раз, не два біла” [2, 419]. “Як ми, тату, до тину, // То мачуха у спину; // Як ми, тату, на поріг, // То й мачуха за батіг; // Як ми, тату, за шматок, // То мачуха за ціпок” [2, 412].

Предикативний ряд, пов’язаний з уявленнями про злочини, представлений у аналізованих текстах одиницями: “убив”, “згубив”, “утопив”, “забив”, “зарізав”, “струїв” та ін. Убити – позбавити життя (ударом чого-небудь, вогнепальною або холодною зброєю і т. ін.); умертвити [15; 10, 352]. “А коли ж ти убив жінку, як сосну красеньку, – // То ти би й мене вбив, удову бідненьку” [1, 165]. Згубити – призвести до загибелі, позбавити життя; убити [15; 3, 525]. “– Ой згуби, чуро, ти пана свого, // Тобі дістанеться вороний кінь його” [1, 157]. Зарізати – убити ножем або взагалі чим-небудь гострим [15; 3, 292]. “Жена мужа ножичком зарізала” [2, 102]. Утопити – зануривши, кинувши у воду, примусити потонути; потопити [15; 1, 775]. “Ой ходила Марисуня по луці, // Носила си біле дитя на руці. // Прийшла вна ся до сестриці радити: // – А що мені з малим дитям робити? // – Возьми, возьми, Марисуньо, утопи // І сама ся, Марисуньо, погуби. – ” [1, 31]. Струїти – позбавити життя, умертвити отрутою [15; 5, 811]. “– Невістко, невістко, що ж ти наробила, // Що ти ми, невістко, синонька струїла?” [1, 174]. Забити – позбавити життя, убити кого-небудь [15; 3, 19]. “– Кароль, Кароль, що ти зробив, ...// Що-сь си руки покровавив? // – Ой забив я Вуляночку, // Власну свою коханочку” [1, 68].

Вербалізації фольклорного смислокомплексу “злочин – покарання” свідчать, що у народному розумінні карні заходи застосовуються до осіб, визнаних причетними до скоєння злочину, й мають на меті засвідчити таку важливу правову цінність, як відновлення порушеного порядку. Баладний масив відтворює цілу низку уявлень про способи покарання зловмисників, які зазіхали на життя, честь, гідність, власність та інші особисті права людини. Індексації виправних заходів мають семантику актуальної реалізації чи завершеності дії, що, з народної точки зору, має вказувати на повне виключення можливості їх скасування чи оскарження: назад руки зв’язали [1, 63]; конем розтягли [1, 146]; порубали на штики [1, 159]; нагаями чешуть [1, 162]; закували в залізні пута [1, 166]; кайдани чіпляють [1, 162]; розстріляли [1, 168]; посікли на дрібен мак [1, 166]; в кайдани вкували [1, 181]; на мак дрібний порубали [1, 213]; до темниці віддали [1, 63]; главу стяли [1, 209]; шмарили в темничку [1, 218]; ведуть рубати [1, 113]; насмерть убили [1, 225] та ін. Покарання за зведення дівчини представлене у тексті балади “У Києві да на риночку”: “Немерівну да й поховали, // Воеводенка да й розстріляли” [1, 97]. Покарання за отруєння хлопця відтворене баладою “Ой ходила Марусенька у ліс по калину”: “То та дівка непотрібна учарила хлопця. // Як зачали Іваночка до гроба спускати, – // Та зачали Марусеньку кіньми розтягати” [1, 47]. Покарання за вбивство новонародженої дитини зафіксоване у тексті “Пісня про покритку, що втопила дитину”: “Усі дівки,

як панійки, гуляють, гуляють // Та найкращу Маріянну на Дунай пуцають. // А як вона ся топила, сім раз підпливала, // А все своїй мамці правдочку казала” [1, 112]. Покарання козака, який привласнив майно вдови й сиріт, змальоване у баладі “Ой на горі, на високій – там плужок оре”: “Ой де найшли козаченька, там й насмерть убили. // – Не вважав ти, козаченьку, на вдову бідную: // Попроїдав, попропивав худобу сивую. // Не вважав ти, козаченьку, на сирітські діти: // Не будемо ми за тебе в Самборі сидіти” [1, 225]. Покарання чоловіка, який вбив дружину з ревнощів, схарактеризоване у тексті “Тиха моя вуличенька, тиха”: “На миленьку домовину тешуть, // А милого нагаями чешуть. // Миленькую у яму спускають, // На милого кайдани чіпляють” [1, 162].

З точки зору суб’єкта фольклорної традиції, позбавлення життя, волі, тілесні ушкодження, обмеження прав можуть бути гідною карою за приниження честі іншої людини, розпусту, легковажність чи відмову від утримання непрацездатних батьків або малолітніх дітей. Народне розуміння справедливості припускає можливість смертної кари за порушення прав іншої людини. Так, брати можуть завдати швагрові тілесні ушкодження й навіть вбити його за те, що він піддався людській намові і став зневажати їх рідну сестру – свою дружину: “ – На день добрий, Романочку, // Ти наш рідний швагрючку! // – Ой де ж твоя Романівна, – // Она наша сестра рідна: // – Ваша сестра на риночку // П’є з панами горівочку. // Ой Романе, Романочку, // Не говори неправдочку, // Наша сестра стадо пасе, // Стадо пасе, кужіль пряде, // Оченьками завертає, // Слізюньками сі вмиває. – // Втяли ему праву руку: // – То, Романе, за науку. – // Втяли ему штуку м’яса: // То, Романе, сестра наша. – // Втяли ему праву ногу: // То, Романе, за намову” [1, 213].

Баладний масив відтворив традиційні погляди, згідно з якими суворого покарання заслуговує подружня зрада: “Твоя жена, моя мама, з шевцьом на вандрівці. // – Йди, хлопче додому, сідлай вороного, // Поїдемо доганяти шевця молодого, – // Здогонили вони єї на тихім Дунаю, // Вона ему відповіла: – Я тебе не знаю. – // Ой взяв майстер майстрову за білі підбоки // І кинув майстрову у Дунай глибокий: // – Плини, плини, майстрова, від краю до краю; // Було мені не казати: “Я тебе не знаю”. / / Пливи, пливи, майстрова, та на білий камінь, // А там буде, майстровая, тобі вічний амінь!” [1, 155].

Певний інтерес становить розгляд мовних знаків народного осмислення покарання за неправдиве свідчення. Свідок у баладах, зазвичай, сам визначає різновид кари, якої він заслуговуватиме у разі, якщо його слова виявляться брехнею: “Ой ти, наш пане, коли нам не віриш, // З свого карабіна в наше серце вцілиш” [2, 144]. “Позволю, вельможний з плеч голову зняти, // Ой як не застанеш Петруся у хаті” [2, 141]. “Вдариш мене, пане, та стрілочков в груди, // Ой як же того, пане, та і справді не буде” [2, 145]. “Охрами же мя, пане, коли ми не віриш” [2, 150].

Покарання, адресоване представникам старшого покоління, може впасти на молодше смертним гріхом. У ряді текстів вербалізуються уявлення про одруження покинутих у дитинстві недбалими батьками братів і сестер. Інцест відбувається не через розпусту молодих, а через незнання ними правди про своє походження. “Дурні попи настали – брата й сестру звінчали, // Тай дурний же світ настав, що брат сестри не упізнав. // – Іди, сестро, в монастир, а щоб тебе бог простив, // А я піду в темний ліс, нехай мене звір із’їсть” [1, 120-121]. Розплата матері, яка багато років тому намагалася позбутися незаконного сина, з народної точки зору, є невідворотною. “Ти, удово молода, // Дурна твоя голова: // Що за сина сама йдеш, // За другого доч даєш” [2, 28]. “Бодай ненька пропала, // Сестру з братом звінчала” [2, 28].

У баладних текстах покаранню часто передують прообраз кримінально-процесуального доказування у різних стадіях впровадження. Мати помічає, що син занедужав і, передбачаючи, що його отруєно, розпитує про деталі попередніх подій: “ – Ой сину мій, синочку, жалощі мої, / / Де ти вчора звечора був? // – Ой був же я, ненечко, ой був же я, сердечко, // У близької сусідоньки, молоді удівоньки. // – Ой сину мій, синочку, жалощі мої, // Чим тебе удова годувала? // – Годувала, ненечко, годувала, сердечко, // Все рибкою із ніжками. // – Ой сину мій, синочку, жалощі мої, // Де вона ту рибку ловила? // – Ловила, ненечко, ловила, сердечко, // Все рукавцем по крапивці, // – Ой сину мій, синочку, жалощі мої, // Ой чи їла удівонька і сама? // – Не їла, ненечко, не їла, сердечко, // На голову розболілась. // – Ой сину мій, синочку, жалощі мої, // Ой чи їли хоч дітки її? // – Не їли, ненечко, не їли, сердечко, // Вельми ж вони вже послули. // – Ой сину мій, синочку, жалощі мої, // Ой се ж вона тебе чарувала! // – Чарувала, ненечко, чарувала, сердечко...” [1, 44-45]. Рибалки знаходять у неводі мертве немовля, починається процес розслідування злочину: “Они взяли дитя та принесли панам на пораду, // Та почали вни збирати дівоцьку громаду. // Усі дівки, як панойки, на правойко ідуть // Та на своїй головочці по вінкові несуть. // Та найкраща Маріянна ззаду поступає, // Та на своїй головочці віночку не має. // – Ти чому-с сі, моя дойко, вінок не возьмила? – // – Головойка м’я боліла, шнурком істягнула” [1, 112]. Конкретною формою реалізації покарання того, хто ініціював злочин, є застосування до нього певної санкції, що зумовлює обов’язковість настання несприятливих для злочинця наслідків. У повсякденній свідомості покарання – це спонука до покори і певна гарантія забезпечення від злочинців. Особливо суворох санкцій заслуговують вбивці: “По молодому та Кузьомочці в усі дзвони дзвонять, // А Одарку з Мелашкою да по тюрмах возять. // По молодому

та Кузьомочці в усі дзвони крешуть, // А Одарку з Мелашкою да нагайками чешуть. // Молодого да Кузьомочку вже і заховали, // А Одарку із Мелашкою в каторгу заслали” [1, 58]. До звідника молоді попаді вжито такі санкції: “В понеділок рано Марусяка ймлено, // А в вівторок рано до ката послано, // А в середу рано ката привезено, // А у четвер рано Марусяка згублено” [1, 276].

У баладах представлені індексації прообразів кримінально-виховної системи: тюрма [1, 64]; темниця [1, 68]; катуш [1, 113]; острог [1, 67]; кайдани [1, 92]; каторга [1, 58]: “Ой де взялися гайдуки, // Взяли донця під руки. // Да повели в тюрму // Не за велику вину, // За вдовину голову” [2, 64]. “Ей воліла я, Дмитрику, хоріти, боліти. // Єк я мала в студененькім катушу сидіти” [1, 113]. “Скажу коня до стайночки взяти, // Тебе скажу в кайдани кувати” [1, 92].

Аналізовані тексти засвідчують, що з точки зору народноправової культури, рішення про хід слідства, справедливий суд й покарання злочинця може приймати пан [1, 162]; комісар [1, 162]; становий [1, 181]; владика [1, 95]; вїт [1, 113]; соцький [1, 110]; гайдуки [1, 159]; люди [1, 63]; громада [1, 92]; Господь [1, 151]: “А там люди стояли, // Та й улана злапали, // Назад руки зв’язали, // До темниці віддали” [1, 63]. “Ішли туди рибарики та й рибку ловили, // Варварину дитиночку між рибки їмили, // А ек вони єго їмили, дали вїту знати: // – Де би сесу, пане вїйте, дитину сховати? // – Понесіть ’го під капличку та й там повартуйте, // Беріть десять десятників та йдіть, верідуйте. // Верідуйте старі баби, відтак молодиці, // Послід того старі дівки, відтак удовиці” [1, 113]. “Зараз піду до владики попа позивати, // Вже ж не буде він ніколи з донькою гуляти” [1, 95]. “Ой як гайдуки Магду як догнали, // В штуки не рубали і ніц їй не робили, // На молодого Миколу кайдани забили” [1, 159]. “ – Шкода, мамко, заходочку твого: // Вже не найдеш ти віночка мого. // Я гадала, що то дуб зелененький, // А то, мамо, жовняр молоденький. // Та взяв із мене вінок зелененький, // Мені кинув рушничок біленький. // Взяла мати рушничок тачати: // – Треба, синку, громаду скликати...” [1, 92]. “ – Ой чим же ти, моя дочко, йому не вгодила, // Що вже твоя чорна кривця землю сполонила? // – Угождала, моя мамко, – не могла вгодити, – // Буде йому, моя мамко, сам Господь платити” [1, 152].

Баладні прокляття, співвідносні з реакціями одного персонажу на певні вияви активності іншого, можуть бути інтерпретовані як різновид покарання, оскільки вони завжди мають суб’єктно-об’єктний характер і чітко визначають, яких прав об’єкт прокляття має позбутися, у разі реалізації негативних побажань суб’єкта. Мати проклинає винуватицю смерті рідного сина, фактично, бажаючи, щоб убивця залишилася без можливостей і прав: “Бодай же ти, Галю, зброї не зносила, // Як ти мого Марка та й занастила” [1, 86]. “Да бодай же ти, пані, да не панувала, // Ти мого сина, Петруню, на той світ ізогнала” [1, 159]. Покритка проклинає зрадника, хоче, щоб коло його прав значно обмежилось: “Бодай тя хвороба тяжка цілувала, // Вся ся родина мене відцурала: // Відцурався мене отець і рідная мати, // Через тебе козаченьку, мушу умирати” [1, 105]. “ – Ой щоб тебе, ой щоб тебе кінь іскинув, // А й скинувши да й ударив, // Як ти мене з лица збавив” [1, 108].

Таким чином, в українських народних баладах широко представлені вербалізації фольклорних уявлень про злочинність, правосуддя, процесуальне доказування вини, інстанції кримінально-виховної системи, карні санкції та їх наслідки. Текстові індексації різних видів злочинів та покарань мають проєкцію у сферу повсякденного правового досвіду і можуть вважатися прообразами таких важливих констант сучасної кримінології, як справедливість та відповідальність. Мовними маркерами опозиції “злочин – покарання” у баладах виступають дієслова, іменники, прикметники, словосполучення та речення, семантика яких постала з поєднання первісних елементів правової свідомості та правової культури. Баладне осмислення злочину та покарання спирається на словесну характеристику суб’єктів, об’єктів, предикатів, атрибутів та артефактів, які є носіями енграм сфери права. Оцінний компонент розглянутих одиниць орієнтований на повчання й застереження, що в багатьох випадках розтлумачується спеціальною дидактичною тезою, висловлюваною персонажем-жертвою, персонажем-злочинцем, стороннім спостерігачем драматичних подій чи наратором.

Перспективи дослідження пов’язуються з порівняльним аналізом культурно-правової інформативності, представленої у тематичних циклах українських балад про дошлюбні взаємини та сімейні конфлікти.

Список використаних джерел

1. Балади: [збірник текстів / упорядники О.І. Дей, А.Ю. Ясенчук, автор вступної статті О.І. Дей]. – К.: Дніпро, 1987. – 318 с. – (Серія “Бібліотека української усної народної творчості”).
2. Балади. Родинно-побутові стосунки: [збірник текстів / упорядники О.І. Дей, А.Ю. Ясенчук, А.І. Іваницький]. – К.: Наукова думка, 1988. – 522 с. – (Серія “Українська народна творчість”).
3. Данилюк Н.О. Поетичне слово в українській народній пісні: [монографія] / Н.О. Данилюк. – Луцьк, 2010. – 511 с.
4. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд: [монографія] / С.Я. Єрмоленко. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с.
5. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури: [монографія] / С.Я. Єрмоленко. – К.: Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.

6. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – №5-6. – С. 23-35.
7. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 261 с.
8. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія: [монографія] / В.І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
9. Мацько Л.І. Українська мова у освітньому просторі: [навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр”] / Л.І. Мацько. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
10. Левченко О.П. Лінгвокультурологія та її термінна система / О.П. Левченко // Проблеми української термінології. – Львів: Світ, 2003. – № 490. – С. 105-113.
11. Левченко О.П. Вербалізація концепту Покарання (лінгвокультурологічний аспект) / О.П. Левченко // Лінгвістика. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – № 2 (3). – С. 33-41.
12. Мех Н.О. Інтерпретація концептів слово, мова в українській культурній традиції: [монографія] / Н.О. Мех. – Переяслав-Хмельницький: РВВ Переяслав-Хмельницького ДПУ ім. Григорія Сковороди, 2008. – 211 с.
13. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша: [монографія] / А.К. Мойсієнко. – К.: Сталь, 2006. – 300 с.
14. Філософія права: [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / відп. ред. О.Г. Данильян. – Харків: Право, 2009. – 208 с.
15. Словник української мови: [у 11 т.] / [редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін.] – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 1970. – 827 с. – Т. 3. – 1972. – 741 с. – Т. 5. – 1974. – 839 с. – Т.10. – 1979. – 657 с.

Summary. Lingual cultural analyses of language objectivities of the semantic complex “crime – punishment”, presented in folk tales, describes the regularities of initial semantic element verbalization in the formation of Ukrainian legislation and legal practice and opens new foreshortening in the presentation of typological, anthropological, mental and evaluative cores of law.

Key words: lingual culture, crime, punishment, folk ballad.

УДК 821(100).09

Л.Ю. Лагодзинська

ЕМПІРИЧНИЙ КОНЦЕПТ ОСЯГНЕННЯ КУЛЬТУРИ НАРОДУ ЧЕРЕЗ ОРИГІНАЛЬНУ МОВУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Нові параметри та шляхи реалізації розширення гуманітарного простору учнів передбачають взаємозв'язок літератури, культури та мови в межах сучасної шкільної освіти. Основна увага в статті звертається на емпіричний концепт залучення оригінальної мови до вивчення літератури та засвоєння світового культурного досвіду.

Ключові слова: інтегрований підхід, цивілізаційний процес, художній текст, оригінальна мова твору, пізнання, культурний доробок.

Вступ України у Болонський процес, нові орієнтири в шкільній освіті, яка повинна “базуватися на співпраці, заснованій на подібності та вигодах від відмінностей між культурами, мовами і національними системами” [1,49] дали поштовх суспільству краще зрозуміти світ і себе в цьому світі. У світлі нового концепту сучасна школа стає провідником не лише у світ національної культури, але й у світ культури інших країн і народів, учасників єдиного світового цивілізаційного процесу.

Процеси суспільної інтеграції знайшли відображення у різних сферах педагогіки, в тому числі й у сфері викладання зарубіжної літератури та іноземної мови. Ідея інтегрованого підходу, запозичена з робіт відомих світових філософів В.П.Казначеева, І.Т.Фролова та інших і адаптована стосовно освітніх проблем в цілому, дозволяє розширити гуманітарний простір учнів з метою збагачення їх загальнокультурного рівня шляхом інтеграції цих двох предметів. Взаємозв'язок літератури, культури та мови давно та беззаперечно визнаний як національними, так і зарубіжними методистами.

Витоки розуміння цього зв'язку знаходимо у далекому минулому. Так, на думку Фуко, в ренесансній епістемі «слова» та «речі» вважалися тотожними між собою, безпосередньо співвідносними та взаємозамінними у вигляді «слів-символів». Мова, як «мова світу» – була

співвідносна зі світом, а світ – з мовою: слова та речі конституювали єдиний текст, що являв собою частину Всесвіту і трактувався як природня істота.

На сучасному етапі слова та речі втратили безпосередній зв'язок та стали співвідносними лише опосередковано – через мислення. Мова, втративши ознаку безпосередньої подоби світу речей, набула статусу репрезента мислення. “Мова світу” стає “мовою думки”. Слова та речі вже не є неподільними, але належать один одному в єдиному змістовому полі осягнення світу. В художній літературі «об'єкти спостерігаються, описуються та характеризуються відповідно головних параметрів за допомогою коректно побудованої та адекватної їм мови» [3]. Культурний доробок виражений в класичній літературі та збережений в ній санкціонується відповідно його мовною складовою. Ця складова безпосередньо пов'язана з іншою базовою характеристикою сучасної епістемі – її людиноцентричністю. Так, однією з характерних рис художніх творів є пряме чи опосередковане відношення, оцінка автора. «Пізнання світу здійснює не «чиста» інстанція, яка пізнає, а завжди конкретна людина з властивими їй історично обумовленими формами потреб, тілесною організацією та мовою», – зауважує Фуко [8]. Саме залучення мови в пізнавальний простір веде до сформованого уявлення про людину. «Постмодерністські тенденції перетворення мови у замкнуту, самодостатню та самосвідому цілісність ставлять під питання центральне місце людини як у системі “буття-мислення”, так і у всій сучасній культурі» [3]. Ця думка простежується у іншого відомого дослідника Г. Тарда. Його найбільш важливі праці «Законо заслідування» (1890) та «Соціальна логіка» (1895) присвячені головним аспектам функціонування різних культур. Можливість існування колективної культури автор вбачає лише завдяки включенню в індивідуальну культуру елементів, які можуть бути передані та повідомлені однією свідомістю іншій. Ці елементи «поєднуються та зливаються в одне, утворюючи дійсні соціальні сили та структури, потік суджень або масові імпульси, традиції чи національні звичаї» [цит. по: 4, 105]. Багатовимірному аналізу “Я” як ядра особистості в культурі, питанням засвоєння мови та культури через емоційне реагування присвячені також праці американських вчених У. Джеймса, Дж. Болдуїна, Х. Кулі та Дж.Г. Міда.

В контексті зарубіжної літератури таким емоційним фактором, який несе інформаційне навантаження при засвоєнні певного тексту є оригінальна мова твору, яка являє собою не зовнішній прояв думки, а саму думку, «стаючи настільки прозорою, що її власне буття перестає бути проблемою» [7]. Слова в даному випадку «не утворюють тонкої плівки, дублюючої думку зі сторони фасаду; вони закликають думку, вказують на неї, перш за все зсередини, серед усіх цих уявлень, що репрезентують інші уявлення» [7]. Вивчаючи мову без опори на художній текст, ми таким чином втрачаємо характер присутності оригінальної емоції автора, вираженої словами, за допомогою яких він цю емоцію репрезентує; все те «невичерпане багатство слів, німе буття яких було окреслене в речах... ту велику загадкову мову, яка схована під її знаками» [7]. Тільки зберігаючи порядок мови в її оригінальному вигляді, можливо повністю осягнути зміст художнього твору, лише він робить цей текст єдиним та неповторним, «зберігаючий в шифрі своєї таємниці ключ до будь-якого знання» [7]. Мова – це той універсальний елемент, який містить у собі всі уявлення, зосереджені в їх текстовому вираженні.

Пізнання та мова таким чином тісно переплетені між собою, мають єдине джерело та єдиний принцип функціонування. «У найбільш загальній формі знати та говорити означає аналізувати одночасність уявлення, розрізняти його елементи, встановлювати складники його відношення, можливі послідовності, відповідно яких їх можна розвивати. Розум пізнає та говорить в однаковому русі, «за допомогою одних й тих самих процесів вчать говорити та відкривають принципи системи світу, або принципи дії людського Розуму, тобто все те, що є вищим у нашому пізнанні» [7].

Велика метафора книги «яку відкривають, розбирають по частинам та читають, щоб пізнати природу» [7] приховує в собі загадкову, самотворчу таємницю мови як змісту чи знаку, що взаємодіє з реаліями світу, переплітаючись з ними. Фуко вбачає у мові цю основоположну символічну функцію, яка після загибелі Вавилону зберігається не в словах, як таких, проте у самому існуванні мови, в її загальному відношенні до всебічності світу, яке знайшло життя в писемності. Він припускає, що ймовірно ще до Біблії та всесвітнього потоку існувала складена зі знаків природи писемність, спогади про яку зберігає в деяких видах езотеричне знання. «Адам, коли він вперше наділяв тварин іменами, лише читав ці німі знаки; Закон був довірений Скрижалям, а не пам'яті людській; Слово Істини необхідно знаходити в книзі» [7], – пише дослідник.

Саме цей проміжок між первинним Текстом та безкінечністю його тлумачень являє собою глобальний досвід культури, збережений не стільки у нашому знанні, не стільки у мисленні, а можливо лише у літературі, яка певним чином «на порозі сучасної епохи, виявляє воскресіння живої сутності мови там, де цього не очікували» [7], актуалізуючи мову у її бутті. Відчути книгу в перекладі неможливо, як неможливо отримати істинне знання шляхом вивчення окремих елементів, які утворюють лише його зовнішню оболонку. Глибинний вимір культури має приховані сили, що розвилися в її початковому вигляді і мова, як жива істота завдяки своїй внутрішній взаємопов'язаності виявляє функції, які зберігають основу цієї культури.

У сучасному трактуванні пізнати мову вже не означає наблизитися до пізнання як такого – це означає лише застосувати загальні методи знання в особливій предметній галузі. Вивчаючи мову як предмет, ми намагаємося повністю контролювати її за допомогою закону, який визначає що і яким чином можна сказати, втрачаючи при цьому можливість поринути у зміст підсвідомого. Саме цей аспект осягнення мови можна реалізувати через літературу, де мова проявляє себе як «безмовне, дбайливе нанесення слова на білизну паперу, де воно не може мати ні звучання, ні співбесідника, де йому немає про що говорити, окрім як про себе самого, нічого робити, окрім як сяяти світлом власного буття» [7].

Мова живе у літературі, а література у мові. Саме література зберігає у собі слова та вирази, які древніші за будь-яку пам'ять, образи минулого, наповнені складними опосередкуваннями та представлені в їх власній історії життя, пов'язує людину з чимось відмінним від неї самої, вводить у людській досвід змісти та форми, що виникли раніше за неї, еднаючи її з першопочатком, і тим самим робить можливим майбутнє – майбутнє нашого пізнання, культури, пам'яті людської, замикаючи архаїчний час світу.

Список використаних джерел

1. Бурцева А.К. Болонский процесс. Основополагающие материалы / А.К. Бурцева, В.А. Звонова. – М., 2007. – 88 с.
2. Верецагин Е.М. Язык и культура / Е.М. Верецагин, В.Г. Костомаров. – [3-е изд., перераб.] – М.: Академия, 1983. – 450с.
3. Грицанов А.А. Слова и вещи: археология гуманитарных наук (“Les mots et les choses: une archéologie des sciences humaines”, 1966) – книга Фуко. [Електронний ресурс] / А.А. Грицанов. – Режим доступу: http://psylib.org.ua/books/gritz01/slova_i_veschi_arheologija_gumanitarnyh_nauk_fuko.htm.
4. Карасик. В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Лотман Ю. М. Семиотика культуры и понятие текста // Ю.М. Лотман Избранные статьи. Т.1. – Таллинн, 1992. – С. 129-132.
6. Каган М. С. Философия культуры: Становление и развитие / М. С. Каган, Ю.В. Перов, В. В. Прозерский, Э. П. Юровская – СПб.: Лань, 2004. – 448с.
7. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук [Електронний ресурс] / Мишель Фуко. – Санкт-Петербург: А-сэд, 1994. – Режим доступу: http://gzvon.pyramid.volvia.ua/biblioteka/kafedra_filosofii/libph/foucault/mots/foucault_les_mots_et_les_choses-ru.htm.
8. Эпистема. Философский словарь он-лайн. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://filosofi-online.ru/filosofskij-slovar/840-yepistema.html>.

Summary. *New options and ways of leading humanitarian knowledges at modern school mean literature, culture and language integration. Basic attention in the article is spared to the empirical concept of using the original language to study foreign literature and world cultural experience.*

Key words: *integrated approach, civilization, literary text, original language, knowledge, cultural heritage.*

УДК 811.161.2'373.7

І. В. Лакомська

МОВНА ГРА В ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКАХ

Статтю присвячено аналізу явища мовної гри, репрезентованої трансформацією фразеологізмів у газетних заголовках. Виокремлено структурні різновиди трансформованих фразеологізмів та висвітлено їхні впливові особливості.

Ключові слова: *газетний заголовок, мовна гра, фразеологізм, гра слів, структурна трансформація фразеологічних одиниць, сугестія.*

Розвиваючись за власними внутрішніми законами і зберігаючи об'єктивність свого існування, мова постійно зазнає впливу багатьох зовнішніх чинників. Нові соціально-економічні перетворення, стрімкий потік науково-технічної інформації, зміни, що відбуваються в духовному житті суспільства, збагачують лексичний склад мови новими словами, які оперативно й активно фіксуються засобами масової інформації. Як зазначають дослідники, “мас-медіа стали творцями соціальної реальності, що конструюють її за власними правилами” [13, 59], а мова ЗМІ “є одним з основних чинників формування сучасної картини світу людини” [3, 188]. В умовах становлення української державності,

в час бурхливих соціальних і політичних подій саме ЗМІ відіграють вагомий роль у формуванні громадської думки. За твердженнями фахівців, “когнітивний, міжкультурний, етно- та психолінгвістичний аспекти вивчення мас-медійного дискурсу, його розгляд крізь призму впливу на суспільну свідомість у новітній період набули особливої актуальності” [13, 58], оскільки “нині функціонування ЗМІ спрямоване не лише на пізнання й відображення дійсності, а й на її перетворення шляхом впливу на свідомість та підсвідомість суспільства” [2, 3]. Опис впливу мови ЗМІ (зокрема преси) на систему загальнонаціональної мови та вивчення мовних засобів, які посилюють сугестивну ефективність мас-медійних текстів, є пріоритетними завданнями вітчизняних дослідників, що засвідчують ґрунтовні праці О.М. Дорофєєвої, Л.П. Дядечко, Т.Ю. Ковалевської, Н.В. Кондратенко, Л.О. Кудрявцевої, Н.В. Кутузи, В.В. Різуна, І.О. Філатенко, Г.А. Черненко та інших.

Дослідження мови сучасних українських ЗМІ, насамперед мови газет, набуло сьогодні особливого значення (праці В.В. Бадрака, В.Г. Германова). Будучи одним із найвагоміших важелів управління, джерелом ідей, уявлень, преса мобілізує всі мовні ресурси для впливу на розум і почуття людей. Отже, вибір мовних засобів, якими користується преса, здебільшого має усвідомлений, цілеспрямований, соціально-оцінний характер, що визначає необхідність досліджень, скерованих на з'ясування різнорівневих засобів мовного впливу в медіажанрах. Тому актуальність статті полягає у зверненні до проблем ефективного використання мовних засобів у газетних текстах, у виявленні дієвих прийомів мовленнєвого впливу, реалізованих як у загальних стратегіях цього медіажанру, так і в його структурних сегментах.

Наразі наукові інтереси багатьох дослідників (В.Г. Германова, В.К. Стехіної, О.Т. Тимчук), які працюють у зазначеному напрямі, концентруються на вивченні сугестивних потенцій газетних заголовків як своєрідних впливових концентрів, бо “заголовок повинен миттєво зупинити увагу, оскільки в середньому людей, які читають тільки заголовки, в п'ять разів більше тих, хто читає основний рекламний текст” [1, 75], у якому “провідна роль належить слову” [1, 76]. Таким засобом впливу, який широко використовується в газетних заголовках, є мовна гра, тобто “свідоме порушення мовних норм, правил мовленнєвого спілкування, а також перекручення мовних кліше з метою надання повідомленню більшої експресивної сили” [1, 81], де “гра слів, неоднозначність, зіткнення кількох значень – все це змушує до “розгадування”, а отже, до інтелектуальної роботи, успішне виконання якої приносить естетичну насолоду, оскільки підносить людину в її власних очах. До такого тексту реципієнт ніколи не залишиться байдужим” [8, 20]. Дослідники зазначають, що одним із найдієвіших засобів створення гри слів є структурна трансформація фразеологізмів – надслівних, семантично цілісних, відносно стійких (з допущенням варіантності), відтворюваних й переважно експресивних одиниць, які виконують характеризувально-номінативну функцію [16, 26]. За твердженням Ж.В. Колоїз, “фразеологічні одиниці є оптимальним засобом впливу, послуговуючись яким адресант кодує певну інформацію не лише з метою донесення її до читача (адресата), а й з метою актуалізації його уваги” [6, 34]. Під трансформацією фразеологізмів розуміємо видозміну стійкого словосполучення, що уможливує досягнення комунікативно-інформаційної мети. Поширеність трансформованих фразеологізмів зумовлюється їхніми сугестивними властивостями, тому в мові ЗМІ такі модифікації є цілком умотивованими, оскільки дають змогу досягти додаткової експресії, актуалізувати глибинний смисл фразеологізму. О.В. Кунін, який був одним із перших дослідників контекстуальних перетворень фразеологізмів, зазначав: “У разі okazіонального вживання фразеологічних одиниць у певних контекстах вони дають додаткову інформацію, обсяг якої вимірюється ступенем відхилення від їхнього звичайного вживання” [7, 10].

Отже, об'єктом нашої роботи є заголовки в українській пресі, предметом – структурні особливості фразеологічних одиниць як репрезентанти мовної гри в газетних заголовках. Фактичним матеріалом є заголовки газети “Україна молода”, дібрані за період 2009 – початку 2011 років (понад 200 заголовків). Цей час відображає нові державні перетворення, зокрема вибори президента України 2010 року, яким передувала яскрава передвиборча кампанія. Також для цього часового періоду характерні важливі суспільні події, істотні економічні зрушення в Україні. Вибір газети “Україна молода” зумовлений її загальнонаціональною спрямованістю, що охоплює більший масштаб подій та явищ політичного, культурного й економічного життя країни порівняно з регіональною пресою. Важливим чинником стала також загальна доступність та поширеність цієї газети, що доводять її великі накладки.

Мета статті – з'ясувати структурні особливості газетних заголовків з елементами мовної гри як своєрідних впливових концентрів. Поставлена мета передбачає розв'язання наступних завдань:

- виокремити масив заголовків з елементами мовної гри;
- визначити структурні види трансформованих фразеологічних одиниць (ФО) як репрезентантів мовної гри в газетних заголовках;
- довести актуальність таких моделей заголовків (у порівнянні з наявними в заголовках фразеологізмами без структурних змін);
- увиразнити впливовий ефект трансформованих ФО в газетних заголовках.

Для досягнення поставленої мети у роботі використано такі методи, як описовий, структурний (зокрема методика дистрибутивного аналізу) та кількісний, який дає змогу порівняти й узагальнити отримані результати.

Основне призначення заголовка медіатексту – примусити читача зробити вибір. Заголовок у газеті – одиниця комунікативна, він коротко інформує читача про зміст матеріалу, повідомляє про значення, характер та ступінь вагомості подій, відображених на сторінках газети, й “актуалізує найбільш важливу інформацію повідомлення та слугує дієвим засобом впливу на її сприйняття читачем” [10, 79]. Вагомість заголовка в аспекті впливу на читача і скерованості сприйняття та розуміння авторського тексту зумовлена тим, що назва твору, поряд із зачином та закінченням, займають стилістично сильну позицію [10, 84]. Як зазначає Н.Ф. Непийвода, вплив за допомогою мовних засобів (мовленнєве маніпулювання), який здавна реалізувався в різних сферах діяльності людини, набув нових властивостей у сучасному житті, і щоб досягти суто прагматичної мети застосовуються найсучасніші знання з лінгвістики й психології, наполегливо вивчаються різні засоби мови, використовувані для досягнення певного ефекту [8, 20]. Тому “одним із прийомів, який стимулює читацьку активність, є створення автором оригінальних, яскравих заголовків, здатних одразу привертнути увагу читача” [1, 79]. Найдієвішим засобом впливу дослідниця визначає вміння передавати інформацію “між рядками”, тобто використовувати підтекст [8, 20], що, у свою чергу, передбачає звертання до мовної гри, покликаної впливати своїми експресивними властивостями на емоційну сферу реципієнта.

На сьогодні вивченню явища мовної гри дослідники приділяють значну увагу. Такі вчені, як Т.Ю. Ковалевська, Н.Ф. Непийвода, А.В. Овруцький уналежують мовну гру до прийомів сугестії та лінгвістичного маніпулювання. Дослідниця Н.В. Кутуза наголошує на ефективності прийомів мовної гри як актуалізаторів привертання уваги та запам’ятовування, що є методами поліпшення організації рекламної інформації [10, 107]. Погляди деяких вчених фокусуються на мовній грі як на аномалії мовних одиниць. Як зазначає В.К. Стехіна, “мовна гра виконує різні функції й реалізується за допомогою таких прийомів, як порушення графічного образу й порушення семантичної сполучуваності слова, при якому створюється ефект парадоксу”, що тлумачиться як певна словесна композиція, твердження, що здається абсурдним, характеризується високим рівнем непередбачуваності та є носієм образності, виразності, широкого діапазону емоційних відтінків [12, 337].

Мовна гра реалізується через низку прийомів, серед яких Б.Ю. Норман та Н.Ф. Непийвода виокремлюють такі: графічна гра, неологізми, гра слів (каламбур). Суть графічної гри полягає у зміні кегля, кольору, пунктуаційних знаків, які актуалізують закладений автором повідомлення задум. Графічні виділення створюють можливість подвійного прочитання назви, де “в одному слові поєднуються два різних, але пов’язаних між собою смисли” [10, 81]. До неологізмів зараховують змінені слова активної лексики, викривлення мовних кліше. Як зазначає Н.Ф. Непийвода, “творення неологізмів можливе і шляхом семантично неприпустимого, парадоксального сполучення морфем”, напр. “*найапелсиніший напій у світі*” [8, 22].

Одним же з найпоширеніших прийомів мовної гри вважається гра слів, “семантичною основою якої є поєднання в одному контексті слів у прямому і переносному значеннях” [8, 23]. О.Т. Тимчук поняття гри слів тлумачить як “спеціальне використання тотожних або подібних з формального боку мовних одиниць для створення певних фонетико- та семантико-стилістичних явищ”, які виконують різноманітні виражально-зображальні функції [14, 3]. За ознакою наявності або відсутності стилістичної заданості гра слів як мовний засіб протиставляється явищу “народної етимології”, що має неусвідомлюваний мовцем, спонтанний характер, проте між цими двома явищами не завжди можна провести однозначну межу [14, 4].

Гра слів уможливує актуалізацію потужного експресивного потенціалу мовних ресурсів, що активно впливають на сприйняття читача. Тому серед прийомів гри слів особливий інтерес становлять трансформовані усталені вислови, які дослідники називають іграми з прецедентністю [19, 107], зокрема для газетної мови актуальним є використання фразеологізмів. Це пояснюється тим, що виражальні засоби фразеологізмів спираються на високий ступінь узагальненості значення, на експресивно-емоційну наповненість, наявність стилістичного забарвлення та образність, що зумовлює широкі можливості їх використання у ЗМІ, насамперед у мові газет [16, 22]. Дослідниця Т.Є. Постнова зазначає, що “специфікою фразеологізмів як прецедентних текстів є потенційна можливість повного включення їх до іншого тексту” [9, 107]. Цікаво, що сприйняття та розуміння певного тексту реципієнтом учена визначає як “процес співвіднесення змісту повідомлення зі своїм соціальним досвідом, процес переформулювання змісту тексту у “термінах” свого досвіду [9, 107]. Спостереження О.О. Селіванової свідчать про те, що фразеологічна підсистема мови фіксує культурний простір етносвідомості, її стереотипи: “Найвищий рівень символічності, інформативна імплікованість поряд із знаковою редукованістю багатьох фразеологізмів..., створює оптимальні умови для виникнення пареміологічних (фразеологічних) парадоксів” [11, 186], тісно пов’язаних з явищем мовної гри.

Потрапляючи в газетне мовлення й актуалізуючись у певному контексті, фразеологізми зазнають багатьох змін на лексичному, граматичному, структурному рівнях, де останній становить особливий інтерес. Структурні видозміни фразеологічних одиниць (далі ФО) привертала увагу таких науковців, як Н.О. Бойченко, В.М. Вакуров, В.П. Ковальов, А.І. Молотков, О.Д. Пономарів, М.М. Шанський. Відмітимо й наукові розвідки В.Д. Ужченка та Д.В. Ужченка, де зазначено, що “дослідження широких трансформаційних потенцій ФО, безперервного оновлення їх компонентного складу, форми і структури... під впливом мовної системи, дії екстралінгвістичних факторів та під пером майстрів слова, прийшли на зміну твердженню про незмінність фразеологічних висловів” [16, 227]. При зміні структури фразеологізму в текст вноситься елемент новизни та несподіванки, що сприяє непомітному введенню в текст певної точки зору на якусь ситуацію, пропонуючи читачу готове судження, яке забезпечує імпліцитний вплив на нього.

Впливову силу структурних трансформацій ФО в заголовках можна співвіднести з технікою переривання патерну, “що позначає віднайдення єдиного елемента повторюваної поведінки, який потім неочікувано переривається, що спричиняє стан розгубленості та шокованості” [5, 199]. На думку Т.Ю. Ковалевської, серед розвинених індукцій, які максимально задіяні в сучасній практиці створення впливових контекстів, значна увага зосереджується саме на техніці переривання патерну. Дослідниця зазначає, що в такому разі спрацьовує психологічний механізм шокувальної поведінки, незбіг прогнозованої реакції співрозмовника з програмним “пакетом”, укладеним комунікатором. У лінгвістичному плані ефективним зокрема вважається використання стилістично маркованої лексики, семантичне навантаження якої не збігається із загальною комунікативною настановою мовця [5, 199].

Розглянувши різноманітні структурні трансформації фразеологізмів у заголовках, нами було виокремлено чотири відповідні групи (серед 200 заголовків), подані за частотністю їх уживання: 1) заміна компонентів ФО (субституція); 2) комбіновані трансформації, які поєднують усічення (рідше заміну) та розширення структури ФО; 3) розширення структури ФО за рахунок приєднання додаткового компонента; 4) усічення компонентів ФО. Зауважимо, що в роботі беремо до уваги і структурний склад аналізованих заголовків, серед яких виокремлюємо 63% двокомпонентних, 21% трикомпонентних та 10% чотирикомпонентних (до структурної одиниці відносимо слово, виражене самостійною частиною мови). Зустрічаються також заголовки з більшим структурним складом, але такий різновид є непродуктивним та нараховує лише 6%, оскільки не завжди розлогі повідомлення зберігають інтригу, якої прагнуть досягти журналісти, створюючи назву статті. Домінування двокомпонентних заголовків пояснюється бажанням влучно й ефективно подати інформацію, яка має одразу привернути увагу читача й запам'ятатися.

1) **Субституція.** За нашими підрахунками, заголовки з ФО, у складі яких замінюється один або декілька компонентів, є одним з найпоширеніших видів трансформацій (55%). За структурою найбільш уживаними є двокомпонентні (46%) та трикомпонентні (34%) заголовки, причому стрижневими елементами можуть виступати такі самостійні частини мови: іменник (52%), прикметник (21%), дієслово (17%), прислівник (6%), числівник (4%). Замінюватися може одне або декілька слів у складі ФО, але інколи субституція зазнає майже весь вислів. Субституція одного компонента у складі ФО є найчастотнішим різновидом (65%). Таку заміну насамперед ілюструють двокомпонентні заголовки, де стрижнєве слово може змінювати свою частиномовну належність (напр. “*Байдики по-депутатськи*” (Україна молода, 08.07.09) пор. ФО *бити байдики*) або зберігати її, змінюючи, проте, загальну семантику вихідного фразеологізму (напр. “*Блудний мер*” (Україна молода, 09.12.10) пор. ФО *блудний син*); “*НАДіРвАний терпець*” (Україна молода, 28.01.09) пор. ФО *терпець увірвався (уривається)* – “остаточно втрачено спокій, душевну рівновагу” [15, 709]. В даному заголовку дієслово змінюється на дієприкметник, що вносить атрибутивну ознаку до стрижневого слова – іменника *терпець*, створюючи яскраве експресивне забарвлення заголовка. Контекстуальна заміна компонента дає можливість реалізувати й графічну гру: НАДРА – назва банку, що виділяється великими літерами у складі введеного автором слова. Субституцію ілюструє й трикомпонентний заголовок “*Меру “Байкал” – по коліна*” (Україна молода, 15.04.09) пор. ФО *море по коліна* – “нічого не страшно комусь, ніщо не лякає кого-небудь” [15, 114]. Несподіваний варіант відомого фразеологізму, нетотожність між очікуванням реципієнта й тим, що наявне в даному контексті надає яскравій експресії й активно впливає на читача. Багатокомпонентну структуру ілюструє й наступний заголовок: “*Ніде порожній плящі впасти*” (Україна молода, 22.05.09) пор. ФО *Й курці ніде клюнути* – “дуже тісно, густо де-небудь” [15, 92], де замінюється майже весь вислів. Декодування такого повідомлення змушує читача звернутися до своєї уяви, співвіднести прочитане зі своїми знаннями, що уможлиблюється наявністю збереженого компонента ФО.

2) **В комбінованих заголовках (23%)** поєднується усічення та приєднання додаткових компонентів (17%), які актуалізують контекстуальну семантику ФО і здебільшого мають яскраве експресивне забарвлення. У деяких заголовках зустрічається субституція та паралельне розширення компонентного складу ФО (6%). Так, трикомпонентний заголовок “*36 в одній сорочці*” (Україна молода, 15.09.10) (пор.

ФО народитися в сорочці – “бути везучим, удачливим, щасливим” [15, 196]) ілюструє заміну (дієслово *народитися* – на числівник *36*) та розширення (*в одній*) структури ФО. У багатокомпонентному заголовку “*Вогонь, вода і жодних мідних труб*” (Україна молода, 17.11.10) наявне усічення (*пройти*) та паралельне розширення (*жодних*) компонентного складу відомого фразеологізму (*пройти*) *вогонь, воду і мідні труби* – “азнати всіляких випробувань” [15, 29]. Використання заперечного займенника *жодних* посилює виразність заголовка, створює певний контраст. У заголовку “*Гомографічне “корито” майже розбито*” (Україна молода, 15.02.11), (пор. *залишатися біля розбитого корита* – “без того, на що розраховував, на що сподівався, ні з чим” [17, 334]) також простежується усічення (*залишатися біля*) та розширення (*гомографічне, майже*) компонентів ФО тощо.

3) **Заголовоків із розширенням компонентного складу ФО** нараховуємо 14%. Суть такого розширення полягає в тому, що в межі структури стійкого звороту вводиться слово чи словосполучення вільного вжитку, яке надає фразеологізму більшої конкретності, наближаючи його до тієї ситуації, в якій він використаний. Напр.: “*Як мокрий сніг на голову*” (Україна молода, 22.11.09) (пор. *ФО як сніг на голову* – “зовсім несподівано, раптово [15, 194]. Аналіз заголовків, де структура фразеологізму розширюється, дає підстави припускати, що додавання компонентів може реалізовувати додаткове інформаційне наповнення фразеологізму, вносити уточнювальне значення: наприклад, заголовок “*Америка підкладає Європі свиню. І не одну*” (Україна молода, 17.04.09.) (пор. *ФО підкласти свиню* – “нишком чи ненароком завдати кому-небудь прикрощів, діяти підступно” [15, 180]). У статті розповідається про вирощування у США продуктів та розведення свиней із генномодифікованими елементами та їхній продаж у країні Європи. Розширювальними компонентами в заголовку виступають іменники, що вказують на суб’єкт (Америка) та об’єкт (Європа) дії, що в цілому виступає конкретизатором загального значення ФО, чітко ідентифікуючи його локальні межі. Додатковим компонентом є також уточнювальна конструкція з кількісним показником, яка доповнює зміст заголовка та створює гумористичний ефект. Яскравого експресивного забарвлення автор досягає й тоді, коли додатковий елемент надає парадоксальності висловлюванню: “*Чи є честь у дірявого мундира?*” (Україна молода, 29.10.10) (пор. *ФО честь мундира* – “гідність особи як представника певної організації” [17, 763]), де йдеться про зловживання владою співробітниками міліції. Парадокс – інтелектуальний та експресивний елемент медіатексту як певна словесна композиція є одним з ефективних засобів впливу на читача [13, 338], тому такий заголовок обов’язково справлятиме враження.

4) **Усічення компонентів ФО.** Проаналізувавши заголовки з компонентами, які усікаються у структурі ФО, відмітимо їх невелику кількість – таких заголовків зафіксовано лише 8%, вони здебільшого мають двокомпонентну структуру. Скорочення (еліпсис) окремих компонентів ФО зумовлене прагненням до економії мовних засобів і лаконізації мовлення. Усічення елемента (у нашому випадку дієслова) може і не створювати суттєвих змін у висловлюванні через те, що такі ФО легко впізнаються та є загальновідомими, наприклад “*Сіль на рани*” (Україна молода, 26.02.09), де редукується дієслово *посипати* (пор. *ФО посипати сіллю рану* – “нагадувати про щось, що викликає тяжкі спомини” [15, 188]). Тоді виразність заголовка компенсується емоційністю самого фразеологізму та зміною комунікативної настанови, напр.: “*Шило на мило?*” (09.09.10.) (пор. *ФО – поміняти/проміняти шило на мило* – “одержувати замість чогось майже те саме” [15, 218]), де усікається дієслово. Створення питальної інтонації має привертати увагу читача і спонукати до прочитання статті, у якій є можливість знайти відповідь. Цікавий ефект досягається й тоді, коли ФО вживається у двох значеннях – прямому і переносному, напр., у заголовку “*Гроші на “вітер”*” (Україна молода, 19.11.10) (пор. *ФО кидати (пускати) на вітер гроші* – “легковажно, марно витратити” [15, 19]), де автор засуджує політиків за марні витрати на свої власні потреби, а саме купівлю нового гелікоптера тощо.

За нашими спостереженнями, журналісти використовують також фразеологізми й у звичній, усталеній формі (30%): “*Допрацювалися до ручки*” (Україна молода, 18.02.09), “*Союз як корова язиком злизала*” (Україна молода, 16.06.09), “*Інформація на вагу золота*” (Україна молода, 03.02.11), “*Китайська мова – мов бальзам на душу*” (Україна молода, 27.05.09), “*З легкої руки у Легедзине*” (Україна молода, 04.06.09), але відмітимо, що використання трансформованих ФО в заголовках є більш поширеним (70%). Як мовній одиниці фразеологізму властива експресивність у різній мірі її вияву, і коли читач сприймає заголовок із ФО, відбувається впізнавання відомого вислову, співвіднесення прочитаного зі своїм досвідом. Але неочікуваний варіант відомого висловлювання матиме більший впливовий ефект, оскільки в такому випадку порушується лінійність повідомлення, створюється смисловий бар’єр, для подолання якого читачеві потрібно докласти певних зусиль, максимально задіяти свої творчі ресурси.

Цікавим є факт, що сугестивні механізми мають правопівкульну орієнтацію, тобто на перший план висувається емоційність [10, 211]. Апелюючи до його уяви та емоцій, вживання трансформованих фразеологізмів у газетних заголовках порушує мовний стандарт та загальноприйняті шаблони, уможливує інтенсивний вплив на читача.

Отже, проведений аналіз засвідчує, що в газетних заголовках як своєрідних впливових концентрах журналістами активно використовується мовна гра, сутність якої полягає в залученні

уваги читача за рахунок порушення мовних або мовленнєвих норм. Мовна гра пов'язана із ситуацією несподіваності й зумовлюється усвідомленим порушенням певних норм і стереотипів. При цьому знімається табу на сполучуваність слів, відбувається пошук свіжих, незвичайних номінацій. Прийоми мовної гри, яким притаманна компресія змісту, надають експресивності газетному заголовку, часто створюють гумористичний ефект, що в цілому здійснює потужний вплив.

Одним з різновидів мовної гри є гра слів, серед прийомів якої журналісти широко використовують трансформації фразеологічних одиниць. Найпоширенішим засобом, який оптимізує вплив на читача, є зміна структури фразеологізмів у газетних заголовках. За нашими спостереженнями, найбільш продуктивним різновидом трансформацій ФО в газетних заголовках є субституція, де структурні компоненти замінюються на інші, контекстуально навантажені (55%). Комбіновані зміни ФО у заголовках – поєднання усічення (або субституції) та розширення елементів – зустрічаються рідше (23%). Менш уживаними видозмінами у структурі ФО є розширення (14%) та усічення (8%) компонентів. Серед проаналізованих заголовків за структурою більш частотними є двокомпонентні (73%), що пояснюється прагненням журналістів подати інформацію максимально лаконічно та доступно для читача.

В досліджених заголовках зафіксовано й використання усталених ФО, проте наші спостереження доводять, що саме трансформовані фразеологічні елементи в газетних заголовках є більш частотними (87%), оскільки вони активно впливають на свідомість читача, деавтоматизуючи сприйняття тексту й активізуючи асоціативне мислення читача, що, у свою чергу, акцентує на необхідності подальших досліджень у зазначеному напрямі, які прислужаться не лише в лінгвістичних студіях, а й стануть у нагоді в практичній діяльності сучасних медійників.

Список використаних джерел

1. Анатомія рекламного образу / под общ. ред. А.В. Овруцкого. – СПб.: Питер, 2004. – 224 с.
2. Бадрак В.В. Фактори ефективності і впливу друкованих ЗМІ (преси) на електорат: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.01.08. “Журналістика” / В.В. Бадрак. – К., 2000. – 21 с.
3. Васіна О.В. Мовна гра у мас-медійному тексті як репрезентант соціолекту / О.В. Васіна // Ученые зап. Тавр. нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Сер. Филология. Социальная коммуникация – 2008. – Т. 21, № 1. – С. 188–193.
4. Германов В.Г. Вплив засобів масової інформації на підсвідомість: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.01.08. “Журналістика” / В.Г. Германов. – К, 2003. – 18 с.
5. Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: моногр. / Т.Ю. Ковалевська. – О.: Астропринт, 2008. – 324 с.
6. Колоїз Ж.В. Порушення фразеологічних норм як один із способів інтенсифікації виразності у мові ЗМІ / Ж.В. Колоїз // Мандрівець. – 2004. – № 2. – С. 34–39.
7. Кунин А.В. Фразеологические единицы и контекст / А.В. Кунин // Иностранные языки в школе. – 1971. – № 5. – С. 2–15.
8. Непийвода Н.Ф. Мовні ігри та гумор у рекламному тексті / Н.Ф. Непийвода // Урок Української. – 2001. – № 10. – С. 20–24.
9. Постнова Т.Е. Прецедентные тексты в печатной рекламе / Т.Е. Постнова // Вестн. Моск. ун-та. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. -- 2001. – № 2. – С. 106–115.
10. Реклама та PR у масовоінформаційному просторі: монографія / Т.Ю. Ковалевська, Н.В. Кондратенко, Н.В. Кутуза та ін. – О.: Астропринт, 2009. – 400 с.
11. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): моногр. / О.О. Селіванова. – К.-Черкаси, 2004. – 276с.
12. Стехіна В.К. Парадокси як мовна гра в сучасних медіа текстах / В.К. Стехіна // Теле- та радіожурналістика. – 2010. – Вип. 9. – С. 336–341.
13. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція / Л.О. Кудрявцева, Л.П. Дядечко, О.М. Дорофєєва та ін. // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 58–66.
14. Тимчук О.Т. Семантико-стилістичне явище гри слів в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец.: 10.02.03. “Слов’янські мови” / О.Т. Тимчук. – К., 2003. – 12 с.
15. Ужченко В.Д. Фразеологічний словник української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Освіта, 1998. – 224 с.
16. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови: [навч. посіб.] / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко – К.: Знання, 2007. – 494 с.
17. Фразеологічний словник української мови: у 2-х книгах. Кн.2. / уклад. [В.М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук. думка, 1999. – 876 с.

Summary. The present article is devoted to the analysis of the phenomenon of the linguistic game presented by the transformation of phraseological units in newspaper titles. The special attention in the paper is given to the investigation of the structural types of transformed phraseological units and their suggestion peculiarities.

Keywords: newspaper title, linguistic game, phraseological unit, structural transformation, suggestion.

ГЛАГОЛЫ-ОТСУБСТАНТИВЫ В РУССКОЯЗЫЧНЫХ ГАЗЕТАХ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

В статье представлено синхронное описание производных глаголов, функционирующих на страницах русскоязычных газет современной Украины, не являвшихся предметом специального внимания лингвистов. Установлены их смысловые и структурные связи с мотиваторами – именами 'лица', артефактов и натурфактов. Сформулированы словообразовательные значения дериватов.

Ключевые слова: глагол, семантика, производность, словообразовательное значение, имя существительное, артефакт, натурфакт, дериват, мотивация, мотиватор.

Глаголы отыменной производности, являющие собой значительный пласт лексики русского языка, составляли предмет исторических (Авилова Н. С., Шаповалова Т. А., Силина В. Б., Молотков А. И.), диалектологических (Валюсинская З. В., Овчинникова В. С., Щеулина Г. Л., Соколов О. М., Соколова (Литвинникова) О. И. и др.), сопоставительных (Василевский Н. С., Манучарян Р. С., Штрекер Н. Ю.), морфонологических (Бахтурина Р. В.) исследований. На материале таких дериватов осмыслились проблемы определения направления мотивации и её видов (Апресян Ю. Д., Земская Е. А., Крылов Н. А., Тихонов А. Н., Улуханов И. С., Черепанов М. В., Ширшов И. А. и др.); отыменные глаголы изучались в связи с описанием словообразовательных гнёзд и разработкой метода трансформационного анализа в словообразовании (Гинзбург Е. Л., Клобукова Л. П., Волоцкая З. М.). Ряд исследований посвящён анализу отдельных словообразовательных типов (СТ) названных глаголов (Бахтурина Р. В., Большевская Н. А., Губанова В. А., Даниленко В. П., Кнорина Л. В., Костомаров В. Г., Хужина А. Ф. и др.), описанию взаимодействия СТ (Алексеева Л. М., Кадькалова Э. П. и др.).

Поскольку понятие *производности* в специальной литературе толкуется преимущественно как направление производности, широкое распространение обсуждения критериев определения направления производности продолжается, хотя наиболее популярной давно признана точка зрения, в соответствии с которой основными признаками производности являются большая формальная и смысловая сложность, категориальные характеристики, стилистическая отмеченность [12, 133], «подтверждаемость» направления производности данными системы [8, 65], при этом мотивированность (производность) понимается как процесс одновременный. Вместе с тем существуют работы, авторы которых считают закономерным применение разных критериев определения направления производности для одной словообразовательной пары: морфологического, синтаксического. Так, Ю. Д. Апресян утверждает, что глаголы *работать, играть, бегать, думать* и под. и исторически и синхронно являются производными от *работа, игра, бег, дума*, однако лишь в смысле морфологической производности. В смысле синтаксической производности глаголы имеют простые основы, а имена существительные – производные [1, 61-62]. Критерии частоты, синтаксической валентности, наличия регулярного словообразовательного гнезда (СГ), включённости во фразеологические единицы (ФЕ), наличия синонимов со стилистическими пометами и др. обоснованы Е. Л. Гинзбургом [5, 83-94; 6, 27-32]. И. Б. Шатуновский называет ещё критерий «хронологического приоритета», действующий в парах, члены которых связаны отношениями исторической производности [16, 62-69].

Признание разных критериев производности и соответственно возможности двоякого направления мотивации в одной словообразовательной паре фактически снимает проблему определения направления производности.

Мы считаем слово производным, если к нему может быть применён хотя бы один из критериев. Как равноценные рассматриваем любую из мотиваций у слов с множественной (неединственной) производностью: *модничать* – 'быть модником', 'вести себя подобно моднику', 'быть модным', 'одеваться модно', 'следовать моде / придерживаться моды', принимая широкое толкование понятия производности, согласно которому слово (в данном случае – глагол) признаётся производным, если его значение можно путём несложной перифразы представить через значение (значения – при мотиваторе-полисеманте) другого, однокорневого с ним образования.

Не секрет, что выбор мотиватора как важнейшего элемента словообразовательного анализа всегда отражает позицию исследователя по основным вопросам словообразования, потому проблема поиска и выбора мотивирующего слова (основы) продолжает оставаться нерешённой и сегодня.

Определение словообразовательной структуры слова мы проводим по *семантически мотивирующему*. Это нашло обоснование в работах В. Г. Головина, в том числе и в переизданной его монографии [7, 55-65]. Такое определение структуры производного слова хорошо увязывается с пониманием морфемы как наименьшей двусторонней единицы языка, с выводом А. Н. Тихонова о том, что «семантика производящей основы является тем фундаментом, на котором «воздвигается» семантика производной основы» [14, 112]. Правда, в изданном им Словообразовательном словаре русского языка [15] принцип определения структуры производных по *семантически мотивирующему* не всегда выдержан. Ср.

некоторые из имеющихся в нашем распоряжении глаголов-отсубстантивов, представленных в Словаре как дериваты внутривидовой производности: *пузыриться*, *вспузыриться*, *вспузыриться* [15, 842]; *остепеня-ться* [15, 168] и т. д. В специальных исследованиях также довольно часто имеет место неразличение формального и семантического подходов к определению словообразовательной структуры слов: *перепестициденть*, но: *за-тюльпан-и-ть* [11, 238].

Исследователю нельзя забывать, что в основе сочетаемости компонентов производного слова лежат определённые закономерности и прежде всего семантическое согласие или хотя бы отсутствие противоречащих друг другу сем в семантике взаимодействующих единиц. Процесс сочетания мотиватора со словообразующими аффиксами регулируется зависимостью функций формантов от лексико-семантического значения сочетающихся с ними мотивирующих.

Не претендуя на исчерпывающий характер, в рамках регламента данной статьи представляем наблюдения над глаголами отсубстантивной производности, функционирующими на страницах русскоязычных газет современной Украины, не являвшихся предметом специального внимания лингвистов. Фактический материал извлечён из еженедельника «2000», известного не только на Украине, но и за её пределами, ежедневной Рабочей газеты (сокращённое название её в статье – РГ), газеты «Киевский вестник» (выходит 3 раза в неделю) за период с июня 2010 по август 2011 гг., практика журналистов которых характеризуется оправданным использованием интересующих нас глаголов, инкрустированных в пространство газетных статей. Анализ производной лексики как носителя многоплановой семантики в тексте (газетный – не исключение) относится и сегодня к активно разрабатываемой области дериватологии. Актуальность исследования языка и стиля СМИ поддерживается тем, что, будучи основным каналом коммуникации, они оказывают наибольшее влияние на массовую аудиторию.

Среди денотативных классов мотиваторов для глаголов отсубстантивной производности с учётом их специфики исследователи, как правило, выделяют: *имена натурфактов* (естественные живые и неживые предметы: животные, растения, минералы, природные географические объекты, атмосферные явления и др.); *имена артефактов* (результаты трудовой деятельности человека: орудия, помещения, вместилища малой формы, различные продукты духовной работы людей и т. п.); *имена лиц* и *отвлечённые имена* [10, 226].

В данной статье (с учётом продуктивности дериватов) рассмотрены глаголы-отсубстантивы, мотивирующиеся именами 'лица', артефактов и натурфактов.

Имена 'лица', обладая одной и той же областью референции, что и имена артефактов и натурфактов, характеризуются тем, что не идентифицируют своё содержание, а предикцируют его. В их семантической структуре сигнификат преобладает над денотатом и ограничивает его объём одним аспектом: лицо по профессии, лицо по качественной характеристике, лицо по социальному положению и т. д. Ограничение семантики имени лица одним аспектом, её предикцирующий характер и определяют возможности данной группы имён существительных в области глагольного словообразования. Номинации лиц называют класс предметов, представляя его через общий для всех признаков. Следовательно, производные глаголы, называя сам признак, выводят его на новый уровень (в качестве мотиватора выступает само имя в позиции предиката). Ср.: *повождить* – 'побыть тем...': (*вождь* – 2. Предводитель, глава [4, 141]: Нам надо стать нацией углозубов. Вмёрзнуть всем народом где-нибудь в Антарктике лет на сто, и пусть наши *вожди* «повождят» в узком семейном кругу (РГ, №17 (14862), 29.01. 2011, 1с.); *помаргиналить* – 'вести себя какое-то время подобно тому...': (*маргина́л* – 2. Тот, кто не признаёт общепринятых норм и правил поведения [4, 520]: Вот так они *помаргиналили* с двух сторон («Сам дурак!»), но весь толк вышел, и опять одна бестолочь осталась (РГ, №138(14751), 5.08.2010, 1с.); *орегионалиться* – 'стать тем...': (*региона́л* – член Партии регионов): Вопрос тут надо ставить так: для кого последствия собирать... Однозначно – для Партии регионов. Последствия какого уровня? Однозначно – отрицательные. А Тигипко, насколько понимаю, не «орегионалился», он лидер «Сильной Украины», занявший третье место в президентской гонке... (РГ, №122 (14967), 13.07.2011, 1с.); *министёрить* / *министёрствовать* – 'исполнять обязанности того, кто назван мотиватором' (*министр* – 1. Член правительства, возглавляющий министерство [4, 544]: Интересный мужчина Луценко, честное слово. Просто броненосец какой-то непотопляемый, флюгер хрестоматийный. Помнится его «пощёчина в пах» Черновецкому. Прямо на заседании СНБО, в присутствии президента. И ничего, *министёрствовал* дальше. Потом по пьянке накуролесил в Германии. И ничего, продолжал *министёрить* (РГ, № 204(14817), 16.11.2010, 1 с.); *витийствовать* – 'стремиться быть похожим на...' (*витія* – Высок. Тот, кто обладает даром красноречия [4, 133]: Вот уже и уголовное дело на него (Луценко – О.Л.) завели, а он *витийствует* у Шустера. Демократия без берегов (РГ, № 204 (14817), 16.11.2011, 1с.) и т. д.

Из мотиваторов-существительных артефактов в создании изучаемых дериватов заняты преимущественно конкретные предметные имена, важнейшей особенностью которых является многосемный, дескриптивный характер их значения, репрезентирующего в языке (и тексте) многообразие признаков означаемого. Оно «гетерогенно и складывается из представления, обобщённого образа (стереотипа класса), разнохарактерной информации о классе предметов, случайных впечатлений, сведений утилитарного толка и т. д. – всего того, что может связываться в сознании человека с предметным миром» [2, 186]. Нетрудно предположить, что количество ситуаций, в которых может участвовать предмет-референт номинации, практически неисчислимо. В наших материалах роль имени существительного в формировании словообразовательного значения (СЗ) глагола сводится, по существу, к указанию той функции, которую

выполняет предмет, названный мотивирующим словом в процессе, обозначенном производным глаголом: мотиватор задаёт тему производному, очерчивает вокруг него семантический круг, «привязывает» его в той или иной мере к определённой идее [9, 27]. Ср.: 1) 'создать / создавать то... (в том числе – искусственно) / создаться тому...': *до-эмисс-ировать(ть)* (*эмиссия* – 1. Выпуск в обращение бумажных денег, ценных бумаг) [4, 791], *раз-дериван-ить(ть)* (РГ, №20 (14865), 3.02.2011, 1с.), *нир-ить(ть)* (РГ, №109 (14954); 21.06.2011, 4с.) (*нир* – «отношения с гражданами») [3, 503], *с-пробёл-ить(ть)-ся* («2000», №23 (513), 11-17.06.2010, А8) (*пробёл* – 1. Незаполненное место в тексте; пропуск между буквами, словами, строками) [4, 998], *голодомор-ить(ть)* («2000», №49 (537), 10-16.12.2010, А8); 2) 'действовать с помощью того...': *вы-бомб-ить(ть)* («2000», №25 (563), 24-30.06.2011, F4) (*бомба* – 1. Разрывной снаряд, сбрасываемый с самолёта) [4, 90], *за-пресс-овать(ть)* (РГ, №171 (14784), 23.09.2010, 1с.) (*пресс* – 2. Тяжёлый предмет для придавливания чего-л.) [4, 966], *по-стеб-ать(ть)-ся* («2000», №26 (516), 2-8.07.2010, А8), *под-стеб-нуть(ть)* («2000», №27 (517), 9-15.07.2010, А8) (*стеб* – Жарг. 2. То, над чем насмеваются, иронизируют [4, 1264]; 3) 'предоставить то...': *от-транш-ить(ть)* («2000», №31 (519), 6-12.08.2010, А1) (*транш* – серия или часть облигационного займа) [3, 669]; 4) 'держат то...': «*банк-овать(ть)*» (РГ, №194 (14807), 30.10. 2010, 1с.) (*банк* – 3. В некоторых карточных играх: сумма денег, поставленная на кон) [4, 58]; 5) 'повергать в то...': *кошмар-ить(ть)* (РГ, №94 (14939), 28.05.2011, 1с.) (*кошмар* – 2. Разг. О том, что является тягостным, ужасным, отвратительным) [4, 465]; 6) 'действовать там...': *за-майдан-ить(ть)* (РГ, №209 (14822), 24.11.2010, 1с.) (*майдан* – (тюрк.) Ровное место – торговая площадь, рынок, также кладбище) [3, 368]; 7) 'лишить того...': *обез-движ-ить(ть)* (РГ, №107 (14952), 17.06.2011, 2с.) (*движение* – 3. Перемещение в каком-л. направлении; передвижение // Действие того или иного вида транспорта [4, 241]; 8) 'делать похожим на...': *креатив-ить(ть)* (РГ, №122 (14967), 13.07.2011, 1 с.); 9) 'действовать, как действует то...': *цензур-ить(ть)* («2000», №31 (519), 6-12.08.2010, А8) (*цензура* – 1. Система государственного надзора за произведениями искусства, СМИ или личной корреспонденцией; учреждение, осуществляющее такой надзор) [4, 1460]; 10) 'получить / получать то...': *о-степен-ить(ть)-ся / о-степен-ять(ть)-ся* (РГ, №27 (14872), 12.02.2011, 3с.) (*степень* – 6. Учёное звание) [4, 1267] и т. д. Иногда в одном небольшом по объёму тексте сконцентрировано несколько производных глаголов отсубстантивного типа с разными СЗ, например: А то вот мадам Клинтон заглянула на Украину – «генеральный секретарь», как *подстебнул* её Виктор Фёдорович во время совместной пресс-конференции, – *отдемократить* мозги и *просвободить* психику («2000», №27 (517), 9-15.07.2010, А8).

Имея много общего с именами натурфактов, артефакты отличаются от них выраженностью в поверхностной структуре указания на предназначённость предмета, в то время как информация об остальных функциональных зависимостях скрыта в глубинных слоях семантики [13, 216-227]. За артефактными именами стоят внеязыковые ситуации с чёткими связями и достаточно определённой ролевой представленностью их участников [10, 234]. Организующая роль функционального аспекта семантики обуславливает специфику мотивирующих возможностей имён артефактов, суть которых в актуализации той актантажной структуры, что выявляется данным функциональным аспектом. Всё это находит отражение в частных СЗ производных глаголов, мотивирующихся именами артефактов.

Имена натурфактов характеризуются такой семантической структурой, в которой все аспекты наиболее полно представлены, все являются одинаково значимыми, поэтому в равной степени могут стать основой установления отношений семантической мотивированности. Об этом красноречиво свидетельствуют различные типы производных глаголов: 'стать тем... (похожим на того, кто назван мотивирующим именем существительным)' – *обрусáчить(ся)* (*русáк* – Разг. Русский человек [4, 1134]: Что же мы видим на этой интересной картине, нарисованной Бондаренко, который, кстати, всегда представлялся как Кость, а не Константин, а тут вдруг так срочно *обрусáчился*. Намерения-то простые и даже примитивные – пережить кризис за широкой российской спиной, как, собственно, и делалось неоднократно (РГ, №124 (14737), 14.07.2010, 1с.); *окабанеть* (*кабан* – 2. Самец домашней свиньи [4, 407]: Ну, Пятачок, ты *окабанел!!!* (РГ, №16 (14861), 28.01.2011, 4с.); 'становиться тем... (превращаться в то...): *окукливаться* (*ку́клка* – 3. Насекомое в стадии своего развития от личинки до полной зрелости – личинка, заключённая в кокон [4, 478]: Глобализация *окукливается* (заголовок статьи). В тексте самой статьи: Глобализация *как бы окукливается*. И что через некоторое время вылупится из этой «куколки» – пока понять сложно. Но понятно, что новая мировая элита настойчиво стремится оторваться от обслуживания национальных интересов единственной мировой державы. Да и любой другой державы тоже («2000», №25 (563), 24-30.06.2011, F5); 'покрыться / покрываться тем...': *запузыряться*, *пузыриться* (*пузырь* – оттенок 1-го значения – 'о ком-, чём-л. ненадёжном, неустойчивом' [4, 1045]: Но неожиданно обнаружился и некий побочный эффект раздутых цен на нефть: вместе с нефтяным пузырьём *запузырился* весь рынок сырья и продовольствия («2000», №25 (563), 24-30.06.2011, F5). Когда же опора на прагматизм, на идею максимальной рентабельности внутреннего устройства *стала пузыриться* (и по сути была утрачена – идея переместилась в Азию), только миссия утверждения демократии через бомбардировки поддерживает на плаву и остатки рентабельности, и остатки былого величия США. Ставшая глобальной экономика потеряла внутреннюю (и внешнюю) конкуренцию и по существу перестала быть рыночной. Она *стала пузыриться* по всему мировому экономическому пространству, где это только возможно («2000», №25 (563), 24-30.06.2011, F4); 'делать тем...': *дебилизировать* (*дебил* – 2. О тупом, несообразительном человеке [4, 244]: США пытаются «*дебилизировать*» образование на постсоветском пространстве, в частности на Украине («2000», №25 (563), 24-30.06.2011, F7). Совсем недавно Дмитрий Табачник заявил, что посол США в Киеве пытается

«дебилізувати» украинские университеты (там же). Думаю, что Дмитрий Владимирович прекрасно понимает, почему США пытаются «дебилізувати» образование на постсоветском пространстве, в частности на Украине. И только статус министра ограничивает его в том, чтобы до конца назвать вещи своими именами (там же) и т. д.

Заметим, что набор производных глаголов зависит от аспектной организации мотивирующего имени, а тип глагольного значения определяется принадлежностью мотиватора к именам идентифицирующим или предикатным.

Как показали наблюдения, все словообразовательные модели глаголов-отсубстантивов узуальны, нет каких бы то ни было словесных ухищрений и нарочитых украшений, – естественный язык. Всегда ли разнообразные по семантике одно- и разномодельные, в отдельных случаях унифицированные по СЗ производные удачны – зависит от профессионализма журналиста, степени его образованности, оригинальности мышления, характер же публицистических текстов, их речевой облик, стилевые устремления, во многом определяются экстралингвистическими факторами: изменениями в общественно-политической жизни страны, переходом на новые экономические отношения, коммуникативными условиями, ориентацией на массовую аудиторию, которая «редеет» по целому ряду причин, мотивами авторов статей и т. д.

Семантика названных дериватов позволяет говорить как об эквивалентном характере смысловой соотносительности единиц мотивационных пар, так и о разной степени их семантической близости, что немаловажно для исследования семантики текста, в котором функционируют такие глаголы.

Специальное изучение функционирования производных слов (не только глаголов!), их семантики и структуры представляет интерес как для исследования особенностей индивидуального языка и стиля конкретного журналиста (или писателя), так и для изучения своеобразия русского языка определённого этапа развития не только языка, но и самого общества.

Список использованных источников

1. Апресян Ю.Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола / Юрий Дериникович Апресян. – М.: Наука, 1967. – С. 61-62.
2. Арутюнова Н. Д. К проблеме функциональных типов ЛЗ / Нина Давидовна Арутюнова // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 186.
3. Большой словарь иностранных слов. – М.: Центрполиграф, 2007. – 816 с.
4. Большой толковый словарь русского языка. – Санкт-Петербург: НОРИНТ, 2003. – 1535 с.
5. Гинзбург Е. Л. К разработке критериев направления производности / Ефим Лазаревич Гинзбург // Грамматика и норма. – М.: Наука, 1977. – С. 83-94.
6. Гинзбург Е. Л. Преобразования словообразовательных гнезд / Ефим Лазаревич Гинзбург // Проблемы структурной лингвистики. 1979. – М.: Наука, 1981. – С. 27-32.
7. Головин В. Г. Очерки по морфемике и словообразованию русского языка / Виктор Георгиевич Головин. – Елец: ЕГУ им. И. А. Бунина, 2011. – С. 55-65.
8. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Елена Андреевна Земская. – М.: Просвещение, 1973. – С. 65.
9. Литвинникова О. И. Словообразовательная парадигматика русского диалектного глагола // Ольга Ивановна Литвинникова // Дисс. ... доктора филол. наук. Т.1. – Киев: ИЯ им. А. А. Потебни НАН Украины, 1995. – С. 27.
10. Никитевич А. В. Русский глагол в составе номинативных рядов. Монография / Алексей Васильевич Никитевич. – Гродно, 2004. – С. 226, 234.
11. Рудович Н. И. Словообразовательная избыточность и недостаточность в языке масс-медиа / Н. И. Рудович // Язык и социум. Материалы VI Международной научной конференции. В двух частях. Часть 1. – Минск, 2004. – С. 238.
12. Русская грамматика. Т. 1. – М.: Наука, 1980. – С. 133.
13. Талышкина М. Б. Имя существительное как база глагольного словообразования / М. Б. Талышкина // Семантические вопросы словообразования. Производное слово. – Томск: Изд. Томского ун-та, 1991. – С. 216-227.
14. Тихонов А. Н. О семантической соотносительности производящих и производных основ / Александр Николаевич Тихонов // ВЯ, 1967. – №1. – С.112.
15. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка / Александр Николаевич Тихонов. – М.: Русский язык, 1985. – Т. 1, 2.
16. Шатуновский И. Б. Проблемы словообразовательной трансформации / И. Б. Шатуновский // Дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1982. – С. 62-69.

Summary. The synchronous description of the derivative verbs functioning on pages of Russian-speaking newspapers of modern Ukraine, which were not a subject of special attention of linguists is presented in the article. Their semantic and structural communications with motivators-names of person, artifacts and naturefacts. Word-formation values of derivatives are formulated.

Keywords: a verb, semantics, derivativeness, word-formation value, a noun, an artifact, naturefact, a derivative, motivation, a motivator.

ПСИХОЛІНГВІТИЧНИЙ АСПЕКТ СПРИЙМАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ЛАТИНСЬКОЇ ФАХОВОЇ ЛЕКСИКИ

У статті піднімається питання підвищення ефективності запам'ятовування та відтворення латинської спеціальної лексики студентами – майбутніми ветеринарами. Розглядаються причини, що утруднюють запам'ятовування, наводяться дієві методи та прийоми мнемотехніки.

Ключові слова: мнемотехніка, запам'ятовування, фонетичні асоціації, образні асоціації, візуалізація.

В учбовому процесі основна задача викладача – зробити так, щоб студенти засвоїли матеріал без надмірних зусиль і на якомога довший строк. Одним із шляхів вирішення цієї задачі є використання сучасним викладачем методів і прийомів психолінгвістики. Якщо викладач у своїй навчальній діяльності враховує та використовує на практиці взаємозв'язок психічних явищ та законів формування і функціонування мовленнєвих одиниць, ефективність праці такого викладача зростає у багато разів.

Існує багато причин того, що людина не може запам'ятати інформацію. Серед них і недостатня концентрація уваги, недотримання основних законів пам'яті, складність самої інформації для запам'ятовування, а також її погана організація, слабо розвинена природна пам'ять [4, 22].

Проблема ефективності запам'ятовування іншомовних слів внаслідок своєї актуальності знаходить відображення у працях багатьох сучасних вчених, серед яких варто виділити американського психолога Джоржа Міллера, існують навіть цілі авторські школи, що займаються цією проблемою, наприклад школа проф. Васильєвої Є.Є Але їхні праці присвячені „живим” сучасними мовам.

Викладання латинської мови для студентів – майбутніх ветеринарів та агрономів має особливу специфіку та методи, що суттєво відрізняються як від методики викладання будь-якої живої іноземної мови, так і від методики викладання латини для філологів, істориків та юристів. Латина у аграрному вузі – це, передусім, великий об'єм фахової лексики та термінологій, яку студентам потрібно запам'ятати – назви органів, частин тіла, хвороб, рослин, шкідників сільськогосподарських культур. Тому перед викладачем постає проблема вибору ефективних способів запам'ятовування та збереження у пам'яті латинської фахової лексики.

Найпримітивніший метод механічного зазубрювання, тобто багатократного повторення і відтворення лексичного матеріалу, давно вже визнано нераціональним та недієвим. Ще XVI ст.. німецький педагог Рахитій вперше висуває свідомий метод навчання латинської мови, кажучи, що пам'яті слід довіряти лише те, що доходить до неї через розуміння.

Існує досить велика кількість мнемотехнік: серед них “метод Ціцерона” і система запам'ятовування “Джордано”, і система розвитку інтелекту “Мольто”. Вони ґрунтуються на тому, що наш мозок не є зберігачем інформації у звичному для нас сенсі. Мозок здатен зберігати тільки зв'язки. По відношенню до іншої інформації (слова, образи, музика) мозок є генератором інформації.

Отже, процес запам'ятовування може відбуватися двома способами: чи то через раціональний, чи то через механічний зв'язок. При першому способі ми починаємо свідомо чи підсвідомо пояснювати собі, що oesophagus – це стравохід, а reticulum – це сітка, намагаючись створити раціональний зв'язок oesophagus – стравохід, reticulum – сітка. При цьому працюємо з КПД паровозу – 20%. Якщо ж намагатися механічно засвоювати переклад, тобто насильно заставити свою пам'ять утворити зв'язок oesophagus – стравохід, reticulum – сітка, то із-за обмеженого об'єму короткотривалої пам'яті, яка може зберігати від 2 до 26 одиниць інформації, відбувається її швидке насичення, що призводить до втоми і відрази до процесу навчання. Тому важливо шукати дієві методи запам'ятовування, у яких головне – не традиційність, звичність та правильність, а швидкий і довготривалий результат. Якщо потрібно запам'ятати велику кількість досить однорідних латинських слів (зокрема – з анатомічної термінології – назви органів і частин тіла) то при механічному заучуванні внаслідок перенапруження може виникнути суттєвий психічний дискомфорт. У пам'яті немає можливості зачепитися за щось суттєве, найбільш характерне для даного слова. Кожне слово повинно мати яскраво відмінну сукупність ознак, і тоді воно почне запам'ятовуватися мимовільно, практично без зусиль. Тому для ефективнішого заучування слів слід використовувати методи асоціативної лінгвістики, оскільки кожне слово завжди пов'язане з декількома іншими асоціативними зв'язками [4, 26].

Ефективними вважаються такі методи запам'ятовування: метод фонетичних (звукових) асоціацій, образно-асоціативний метод, метод ключових слів, метод довільних асоціацій:

Метод фонетичних (звукових) асоціацій ґрунтується на тому, що у самих різних мовах світу існують слова або частини слів, які звучать однаково, але мають різне значення. Крім того, у різних мовах зустрічаються слова, що мають спільне походження, але з бігом часу вони отримали різні значення.

Найпростіше створити асоціативні паралелі із словами української мови, що безпосередньо походять від латинських основ, правда, студенти немовних вузів, на відміну від філологів, не прослідковують етимологію, а керуються скоріше схожістю слів за звучанням, чисто інтуїтивно знаходять у рідній мові слова, схожі за звучанням до латинських. Так, при вивченні латинських дієслів перше, що спадає на думку: *contundere* – вдаряти легко запам'ятати через контузія (внаслідок удару), *dividere* – розділяти (дивіденди – розділений між усіма вкладниками дохід); *traho* – тягнути (трактор – витягує машину, що загрузла); *tego* – покривати (текстиль – з чого зроблене покривало).

Запам'ятовування слів шляхом пов'язування їх з відомими вже похідними основами рідної мови є одним із найпоширеніших способів полегшити процес вивчення.

Gravis – важкий (гравітація); *par* – (рівний) – паритет; *lac* (молоко) – лактація; *herba* (трава) – гербарій; *locus* (місце) – локатор; *curio* (підкуюсь) – куратор; *docere* (навчаю) – доцент; *studeo* (вивчаю) – студент; *spiro* (дихаю) – респіратор, спіритизм; *servo* (зберігаю) – сервант; можна також утворити фразу – асоціацію: зберігати у серванті); *macula* (пляма) – згадуйте укр. „макулатура” – папір з плямами, вже використаний; *scribere* (писати) – схоже з українським шкребти, якщо при цьому ще й пригадати вираз “пише, як курка лапою шкребе”.

Якщо доводиться запам'ятовувати слова, які не мають похідних основ в українській мові, потрібно підібрати до нього співзвучне слово з української мови, потім скласти короткий сюжет із слова-співзвучності та перекладу для утворення зв'язку, так щоб актуалізація одного слова із сюжету потягнула за собою згадування другого. При цьому для створення асоціації потрібно використовувати не перше-ліпше схоже за звучанням слово, а те, яким найчастіше користуються, яке легко уявити. Також потрібно прагнути, щоб кожен об'єкт, що використовується у структурі, отримував якомога більше епітетів, яскравих характеристик, що зробить структуру відмінною від інших та допоможе уникнути ефекту “лошадиной фамилии”. Для запам'ятовування латинського слова *extremitas* (кінцівка) створюється асоціативний ряд, пов'язаний із значенням українського слова “екстремал”: екстремал часто ушкоджує кінцівки.

dolor – біль (доля важка – суцільний біль)
vitrum – скло (вітер розбив скло)
rabies – сказ (раби сказалися)
frons – лоб (на фронті поранили в лоб)
occiput – потилиця (ох ці путані коси на потилиці)
cutis – шкіра (кутатися у шкіру)

Важливо, щоб інші, допоміжні слова у сюжеті були нейтральними, такими, що не викликають яскравих образів. Сюжети повинні бути якомога коротшими, а потрібне для запам'ятовування слово потрібно виділити найяскравіше, зробити на нього акцент, смисловий чи інтонаційний. При цьому важливо вимовити вголос декілька разів і те слово, яке прагнемо запам'ятати, і ключове слово-співзвуччя, щоб чітко диференціювати, чим слово-співзвуччя схоже на слово, яке завчаємо, а чим відрізняється.

Один із законів швидкого запам'ятовування: цікаве запам'ятовується швидше та глибше!

Образно-асоціативний метод. Відповідно до цього методу до кожного слова придумується словесна і візуальна асоціація, яка спливає одразу ж після того, як людина стикається з таким словом. Можливі асоціації за контрастом, подібністю, за звучанням, за коренем слова, узагальнюючі, доповнюючі. Головне в утворенні асоціацій – це яскравість образу, незвичність, нестандартність. Необхідно навчити запам'ятовувати нові слова так, щоб між зоровим образом і словесним позначенням встановилися зв'язки [4, 27].

Правда, спочатку цей метод вимагає деякого зусилля, але згодом починає діяти практично безвідмовно. Наприклад, потрібно запам'ятати слово *cautum* – порожнина. Співзвучне з лат. *cautum* українське слово кавун. Створюємо вираз “порожній кавун” Уявимо великий кавун, у якому через дірку виїли середину, тому кавун порожній, так, зв'язавши фонетично латинське *cautum* з українським „кавун”, можна, визвавши у пам'яті образ цього порожнього кавуна, пригадати слово.

Все ж для того, щоб студент міг вільно використовувати асоціативний метод при заучуванні слів, він мусить мати доволі великий словниковий запас рідної мови та бути всебічно ерудованим. Так, асоціювати латинське слово *letalis* – смертельний із назвою міфологічної річки забуття – Лети – може тільки та людина, яка хоч трохи знайома з античною міфологією.

Слово *canis* (собака) – легко сприймається, якщо студентам розказати, що саме від цього слова походить українське слово “канікули” (учнів у античному Римі відпускали на довгостроковий відпочинок, коли на небі з’являлось сузір’я Пса).

Слова *genus* (рід) та *genu* (коліно) можна пов’язати з відомою історичною фразою “Винищити рід до сьомого коліна”, згадавши при цьому, що також слова ген, генофонд, геноцид мають цю ж саму основу. Так утворилась фраза, що поєднала і обидва латинських слова, і їх переклади: “гени винищили рід до сьомого коліна”

Окремою проблемою стоїть запам’ятовування греко-латинських еквівалентів, в основному іменників, назв органів та частин тіла, тому що у цьому випадку треба пам’ятати ланцюжок із трьох слів: українського – латинського – грецького. Щоб запам’ятати, що українському слову суглоб відповідають латинське *articulatio* та грецьке *arthron*, уявляємо собі два колінних суглоба, на одному сидить артист (у фракі та метелику) на кулі, на другому – артист на троні. Цю картинку потрібно затримати в уяві на 5-20 секунд, і цього буде достатньо.

Але, пропонуючи такі образи, потрібно бути впевненим, що ті, хто навчається, мають точне уявлення про ці предмети, добре з ними знайомі. Тоді будь-яку інформацію легко буде перевести у схематичну картинку, яка її кодує, і краще, якщо вона буде забавною, навіть абсурдною, тим краще вона запам’ятається. Щоб застосовувати цей прийом ефективно, потрібно навчитися добре уявляти собі картинку. Ще один приклад: потрібно запам’ятати печінка – *jesor* (лат) (правильно *jesur*, але ми візьмемо основу) – *herar* (гр.). придумуємо фразу: “Печінка є корм для гепарда” (є корм – *jesor*; гепард – *herar*). Малюємо в уяві картинку: миска з написом “корм”, у ній кусок печінки, до миски підкрадається гепард.

Варто також придумувати цілі “відеофільми”, тому що ще краще запам’ятовуються образи у динаміці, у дії. Для цього всі слова, що їх потрібно запам’ятати разом, ув’язуються в один сюжет, який оживляється, візуалізується. Для скептиків, які вважають, що все це забавки та дурниці, можна навести дані експерименту саме з запам’ятовуванням цієї трійки слів. У двох групах студентів-ветеринарів першого курсу було задано просто вивчити вищевказані слова, а у двох інших групах викладач запропонував використати асоціативний метод. Через тиждень у перших двох групах назвати слова змогли 22% студентів, у других двох – 87%. Як кажуть, факти – річ уперта.

Щоб такий “відеофільм” закарбовувався у пам’яті, потрібно намагатися уявляти предмети в активних діях, які найбільш характерні саме для цих предметів, або ж у діях прямо протилежних звичним [9, 2].

Але і цей метод має свої недоліки. Не у всіх студентів добре розвинене образне мислення, і для багатьох з них набагато простіше запам’ятати саме слово, ніж придумувати асоціацію, яку теж при цьому треба запам’ятовувати. Тому тут необхідний індивідуальний підхід, що ґрунтується на вивченні особистості студента. Все ж при всіх розумових намаганнях є речі, які простіше запам’ятати простим зазубрюванням. До таких речей відносяться тільки одиничні елементи, які неможливо пов’язати в систему з іншими, уже відомими. Тоді потрібно повторювати слово багато разів підряд, поки воно не вкарбується у мозок чисто фонетично. Духовенство раннього середньовіччя таким чином – чисто фонетично – заучувало величезні тексти на незрозумілій йому внаслідок неосвіченості латині.

Не слід нехтувати також й простими мнемотехнічними знахідками, що ними користувалися здавна при вивченні латинської мови (рифмовки, несподівані цікаві вирази. Так, студенти-медики здавна завчали назви дванадцяти пар черепно-мозкових нервів з допомогою беззмислового віршика:

Об орясину осел топорище точит,

А факир, воззвав гостей, выть акулой хочет.

Кожна перша літера слова є одночасно першою буквою назви черепно-мозкового нерва: *nervus olfactorius* (нюховий нерв), *n. opticus* (зоровий), *n. oculomotorius* (очноруховий), *n. trochlearis* (блоковий), *n. trigeminus* (трійчастий), *n. abducens* (відвідний), *n. facialis* (лицевий), *n. vestibulocochlearis* (переддвірнозавитковий), *n. glossopharyngeus* (язикоглотковий), *n. vagus* (блукаючий), *n. accessorius* (додатковий) *n. hypoglossus* (під’язиковий). [10, с. 206].

“Артисту Биму Циркуль Дашь, Его Фамилия – Гэ-Аш” – змісту фраза не має, але так здавна запам’ятовують перші букви латинського алфавіту.

Puer, socer, vesaper, gener, asper, liber, miser, tener – рифмовка, яка допомагає запам’ятати латинські слова, у яких не випадає при відмінюванні кінцеве *e*.

Часто студенти відчувають певний дискомфорт, створюючи, як їм здається “дурні та смішні” асоціації, але, тим не менше, цей метод ефективно працює, мало того, він вносить у процес пізнання позитивне, невимушеність, розкутість, що теж у великій мірі сприяє запам’ятовуванню. Асоціації дають унікальну можливість заглянути у світ емоцій та уявлень, що з ними пов’язані і подивитися, як емоції репрезентуються у мисленні людини і як співвідносяться з специфікою його світосприйняття [7, 3].

Існує хибна думка, що займаючись мнемотехнікою, можна перевантажити мозок інформацією. Мозок неможливо перевантажити інформацією з тієї простої причини, що інформація з'являється у мозку тільки в момент її згадування. Втома, що виникає в процесі розумової діяльності, пов'язана не з перевантаженням пам'яті, а з загальною втомою організму, який для будь-якої діяльності потребує затрат енергії [9, 5].

Список використаних джерел

1. Арден Д. Б. Развитие памяти для “чайников”. Пер. с англ. – М.: Издательский дом “Вильямс”, 2006. – 352 с.
2. Белянин В. П. Психолінгвістический и методический аспект проблемы способностей к иностранным языкам. / В. П. Белянин // Лингвометодические и дидактические проблемы обучения русскому языку в высших учебных заведениях. – Тайвань, Тайбэй, 1997, – С.53-63.
3. Воробьева Л. И. Развитие ассоциативной памяти. Мнемонические приемы развития памяти на уроках немецкого языка / Л. Воробьева // Иностранные языки в школе, 2002. – № 4, – С. 22-24.
4. Козаченко В. А. Учебник мнемотехники. Система запоминания “Джордано” – Москва, 2002 [Електронний ресурс] / В. А. Козаченко – Режим доступу: <http://lib.metromir.ru/book31929>
5. Пугач. Ю. К. Развитие памяти. Система приемов. Краснодар, 2004 [Електронний ресурс] / Ю. Пугач – Режим доступу: http://www.zipsites.ru/books/razvitie_pamyati/
6. Рабинович М. Магическое число семь. / М. Рабинович // Открытия и гипотезы 2010. – №11 (ноябрь). – С. 45
7. Степанов О. Мнемоника. Правда и вымыслы. – 1997 [Електронний ресурс] / О. Степанов – Режим доступу: <http://www.koob.ru/stepanov/mnemonika>
8. Челпанов Г. И. О памяти и мнемонике. Из-во: типография И. Н. Скороходова. – 1903 [Електронний ресурс] / Г. И. Челпанов – Режим доступу: <http://www/mnemotexnika.narod.ru/lib.htm/>
9. Шильник Л. Между ушами. Феномены мышления, интуиции и памяти. Издательство: НЦ ЭНАС. – 2008. –336 с. – 1997 [Електронний ресурс] / Л. Шильник – Режим доступу: <http://obuk.ru/science/psychology/90132-lev-shilnik-mezhdu-ushami-fenomeny-myshleniya-intuiciei-pamyati.html>

Summary. The article considers the item of raising efficiency of fixing special Latin vocabulary in students' minds – future veterinaries and reproducing it. It exposes the reasons which make the remembrance difficult, present the effective methods and ways of mnemonics.

Key words: mnemonics, remembrance, phonetic associations, visual associations, visualization.

УДК 811.161.2+81'373

Н.А. Ляшук

ЯВИЩЕ БАГАТОЗНАЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СУМІЖНИХ ЯВИЩ

У статті проаналізовано явище багатозначності у системі понять “полісемія”, “варіативність”, “варіювання”, “варіантність”, “неоднозначність”, “бісемія”, “еврисемія” (широкозначність), “енантіосемія”; наведено їх дефініції з наукових та лексикографічних вітчизняних і зарубіжних праць. Розмежовано поняття “полісемія” та “багатозначність”. Окреслено основні типи, прояви та різновиди багатозначності.

Ключові слова: багатозначність, полісемія, варіантність, варіативність, варіювання, широкозначність, бісемія, енантіосемія.

Одним із найдискусійніших питань лінгвістики, що здебільшого привертають до себе увагу, є явище багатозначності. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених різновидам та властивостям багатозначності лексем у працях українських (В. В. Дребет, В. Л. Іващенко, Т. О. Федоренко, С. В. Кійко, Л. А. Лисиченко, О. О. Тараненко, Т. Я. Фітьо), російських (Ю. Д. Апресян, В. Г. Гак, А. А. Зализняк, Г. Пауль, О. Н. Подтележнікова; Л. М. Попкова, Д. Н. Шмельов) та зарубіжних лінгвістів (К. Алан, М. Бреаль, Д. Круз, Л. Липка, Дж. Лайонз, Ж. Штерн, С. Улман), полісемія залишається в центрі уваги лінгвістів, які у своїх теоретичних розвідках аналізують її специфіку та особливості, різноманітність проявів явища багатозначності і в системному, і в лексикографічному аспектах.

Мета нашої статті – окреслити обсяг поняття “багатозначність” в системі суміжних понять, а також порівняти вияви багатозначності в системному та лексикографічному аспектах, що передбачає розв’язання таких завдань:

Досліджуючи явище багатозначності, необхідно зазначити, що в лінгвістичній традиції для його найменування існує кілька синонімів: *полісемія, багатозначність, неоднорідність значення, неоднозначність, семантична деривація, варіативність, варіантність, варіювання*. У мовознавстві функціонують також терміни *широкозначність* та *бісемія*.

Для з’ясування змісту цих понять наведемо їх дефініції, засвідчені в наукових працях та лінгвістичних словниках. Насамперед наведемо визначення власне лінгвістичного, найбільш поширеного, терміна *полісемія* (зазначимо, що в усіх лексикографічних джерелах він подається як абсолютний синонім терміна *багатозначність*):

- “поняття схожості значень: значення A1 і A2 слова A називаються схожими, якщо існують такі рівні семантичного опису, на яких їхні тлумачення або конотації мають нетривіальну загальну частину, яка виконує в тлумаченнях ту саму роль відносно інших семантичних компонентів [3, 186];
- “наявність різних лексичних значень у тому самому слові” [13, 433];
- “властивість слова мати кілька пов’язаних між собою лексичних значень, що закріплені за ним у мові” [5, 95];
- “властивість слова вживатися у різних значеннях” [9, 423];
- “здатність слова мати одночасно, в синхронному плані, кілька значень, тобто позначати різні класи предметів, явищ, ознак та відношень” [8, 65];
- “полісемія як лексична категорія являє собою семантичне відношення внутрішньо-зв’язаних (мотивованих) значень, що виражаються формами одного слова (однією лексемою), які розмежовуються в тексті завдяки різним, взаємовиключним позиціям цього слова” [15, 189];
- “наявність у слова кількох взаємозалежних значень, що характеризуються спільністю одного чи більше семантичних компонентів” [22, 48];
- “здатність одиниць лексики мати низку семантично взаємозалежних значень, які є засобом номінації об’єктивно різних предметів та явищ і диференціюються в мовленнєво-мисленнєвій діяльності синтагматично (за допомогою контексту) та парадигматично (на основі семасіологічних опозицій)” [16, 85];
- “єдність одного звучання двох чи кількох значень” [20, 22];
- “багатозначне слово є ніби поле кількох семантичних варіантів, значень, співвіднесених з однією лексемою. Ці варіанти або окремі значення утворюють внутрішньослівну семантичну парадигму, є семантично зв’язаними один з одним і реалізуються в різних типових контекстах” [14, 99];
- “лише лексична багатозначність, <...> власне парадигматичне відношення” [10, 3];
- “полісемія стала сприйматися не як відхилення від норми, а як одне з найбільш істотних властивостей у всіх значущих одиниць мови, як неминучий наслідок основних особливостей пристрою й функціонування природної мови” [17, 4];
- “вживання того самого слова у двох або кількох значеннях” [21, 42];
- “полісемія – це результат змін значення крізь час” [23, 44]
- “полісемія утворює стрижень усього семантичного аналізу” [24, 117];
- “наявність у слова в цей момент життя мови не менш двох значень” [ОСЛТ, 76];
- “наявність у слові (фраземі, граматичній формі, синтаксичній конструкції) кількох пов’язаних між собою значень, які розвинулися з початкового значення” [МФЕ, 321];
- “вияв мовної парадигматики й асиметричного дуалізму мовного знака, наявність в однієї лексеми або одиниці будь-якого мовного рівня кількох значень (для лексеми – лексико-семантичних варіантів), які певним чином пов’язані одне з одним; <...> семасіологічна категорія, яка розв’язує суперечність між безмежністю світу, його пізнання, з одного боку, й обмеженими можливостями мови, сприйняття та пам’яті з іншого” [ЛІЕ, 563];
- “наявність у того самого слова (чи в одиниці, що характеризується всіма формальними ознаками слова) кількох зв’язаних між собою значень, які звичайно виникають в результаті видозміни й розвитку первинного значення цього слова” [СЛТ, 335];
- “наявність у того самого слова кількох зв’язаних між собою значень, що зазвичай виникають у результаті розвитку первинного значення цього слова” [ССЛЖ, 129];
- “наявність в одиниці мови більше одного значення – двох або кількох” [БЭС, 382];
- “полісемічний вираз має два чи більше тлумачення з деякими загальними рисами, які зазвичай виводяться з одного основного значення” [DLL, 918];
- “полісемічні слова – це ті лексичні одиниці, що мають низку різних значень” [DLP, 373];
- “полісемічне (слово) має два чи більше тісно пов’язаних значень” [DLTAL, 406];

- “полісемія є результатом історії та є одним із феноменів, що представляють накопичення інтелектуальної праці мови” [ELL (2), 128]; “полісемія корениться в різних семантико-прагматичних процесах чи відношеннях, через які значення слів розвиваються або зсуваються так, що одна лексична одиниця (багатозначна) набуває кількох різних” [ELL (8), 744].

Полісемічними вважаються ті слова, які мають більше, ніж одне значення [СЛТ, 337; ССЛЖ, 135], кожне з яких пов'язане, за визначенням Ю. Д. Апресяна, хоча б з одним іншим значенням [2, 187]. Полісемія як мовна універсалия – одне з найпоширеніших лексичних явищ, завдяки якому мова є найекономічнішим засобом вираження та передавання думок. Полісемія – це також певна семантична єдність, що існує між значеннями слова і на основі загальних семантичних асоціацій, відомих як метафоричні, метонімічні та інші перенесення. Іншими словами, між значеннями полісемічного слова існує певний семантичний зв'язок, що базується на загальних семантичних елементах. Проте полісемією здебільшого кваліфікують лише лексичну багатозначність, тоді як термін *багатозначність* не має такого обмеження. Пор., наприклад, визначення терміна *багатозначність* у статті Г. Залізняк “Багатозначність у мові та способи її опису (2004)”: “Багатозначність – найширше поняття, <...> можливість одночасної реалізації двох (чи більше) значень мовної одиниці. Якщо полісемічним може бути лише слово як одиниця словника, то багатозначним може бути вираз і цілий вислів, <...> багатозначність, таким чином, зближується з неоднозначністю (відтак термін *багатозначність* [курсив – Н. Л.] охоплює і сферу полісемії, і сферу неоднозначності)” [10, 3]. Подальші наші міркування будуть ґрунтуватися саме на цьому визначенні багатозначності.

Виходить, що полісемія – це перш за все узуальна багатозначність слів як одиниць лексичної системи, тобто загальноприйнята здатність одного слова слугувати для позначення різних предметів і явищ дійсності. Окрім цього полісемію розглядають як парадигматичне відношення, тобто як факт наявності в слові більше ніж одного значення, тоді як багатозначність може виявляти себе й синтагматично. Полісемічним може бути лише слово як одиниця, а багатозначним може бути і цілий вислів [10, 31].

Отже, явище багатозначності в деяких мовознавчих дослідженнях розглядається ширше, ніж полісемія.

Когнітивний простір термінопоняття “полісемія” розширюють також термінопоняття “варіативність”, “варіантність” та “варіювання”. Останні два поняття використовують у спеціальній літературі як взаємозамінні [18, 51]. Розглянемо, як їх визначають фахівці в лінгвістичних термінологічних словниках.

У “Великому енциклопедичному словнику. Мовознавство” (1998) словникову статтю “варіантність” розробив відомий знавець варіології В. М. Солнцев. У цій лексикографічній статті терміни *варіативність* та *варіантність* подано як синонімічні на позначення: “уявлення про різні способи вираження будь-якого мовного значення як про його модифікацію, різновиди або як про відхилення від норми”; “спосіб існування й функціонування одиниць мови та мовної системи в цілому” [БЭС, 80]. Ю. В. Сложенікіна у статті “До питання метамови теорії варіантності” (2005) зазначає, що О. С. Ахманова не зміщує терміни *варіантність* та *варіювання* у “Словнику лінгвістичних термінів” (2004), а співвідносить поняття “варіативність” із різними умовами вживання мови, можливими соціальними й територіальними відмінностями носіїв мови, а “варіювання” розуміє як властивість елементів мови змінюватися в мовленні без порушення тотожності. Див. за словником: *варіантність* “ “різноманітність, різнотипність мови, яка визначається різними умовами її вживання, а також відмінностями в соціальній і територіальній належності носіїв мови” [СЛТ, 71] і *варіювання* “ “відмінність у мовленні, що полягає у зміні звукового складу або значення структурної одиниці мови без втрати її тотожності [СЛТ, 72]. У статті “Варіативність як загальна властивість мовної системи” (1984) В. М. Солнцев зазначає, що *варіативність* (*варіантність*) мови – це загальна властивість мовної системи. Саме існування окремої одиниці мови є її варіюванням, функціонуванням багатьох її варіантів [19, 31”42]. Отже, сама метамова варіології ще далеко не досконала. Термін *варіативність* (*варіантність*) за значенням близький до терміна *багатозначність* (пор. термін *лексико-семантичний варіант*), але не тотожний йому, адже варіативність (варіантність) універсальніша категорія, яку визначають як будь-яку модифікацію (формальну чи семантичну) мовної одиниці (фонема, морфема, лексеми, синтаксичної конструкції, семантичного комплексу) [18, 51].

Термін *неоднозначність* слова, мовного виразу чи тексту віднаходимо в Ю. Д. Апресяна [2], який визначає його як наявність одночасно кількох різних значень певної мовної одиниці. Залежно від того, які ці значення, розрізняють лексичну та синтаксичну – мовну й мовленнєву неоднозначність [2, 176”178]. Мовний знак як двостороння одиниця мови – це єдність плану змісту і плану вираження, але, незважаючи на взаємозумовленість обох сторін знака, вони підпорядковуються закону асиметрії в мові, одним із проявів якого є неоднозначність. Неоднозначність виявляється в тому, що одному позначуваному відповідають різні позначувальні. Основними видами такої відповідності є полісемія (або багатозначність) і омонімія. Якщо полісемію називають наявністю в одиниці мови двох чи більше значень, між якими існує логічний, асоціативний, семантичний зв'язок,

то омонімія – це звуковий і графічний збіг різних мовних одиниць, значення яких не пов'язані одне з одним. Неоднозначність представлена на всіх мовних рівнях, де мовні одиниці мають певне значення: на рівні морфем, форм слів, фразеологічних зворотів, словосполучень, речень.

Об'єктом досліджень у сучасній лінгвістиці є також явища *бісемії* та *еврисемії* (*широкозначності*). Вважаємо за необхідне навести визначення і цих лінгвістичних категорій, адже кожне багатозначне слово є мікросистемою, у якій зібрано елементи “картини світу”, і, щоб вивчити цю мікросистему, необхідно прослідкувати весь шлях зародження та розвитку значення лексичної одиниці, досліджуючи всі етапи формування семантики мовного знака.

Бісемію часто кваліфікують як другий етап розвитку багатозначності, що характеризується появою нового, другого, значення. Наступним етапом процесу полісемії є виникнення третього, четвертого та інших значень (тобто явища полісемії). У статті Л. І. Афанасьєвої “Бісемія як початковий етап процесу полісемії” (2002) шляхом кількісного аналізу двозначних прикметників було виявлено, що бісемія є найактивнішою зоною полісемії [4, 12]. Отже, моделювання процесу полісемізації дозволяє виявити тенденції семантичного розвитку, прогнозувати виникнення нового значення у слові. Для цього необхідно розмежовувати терміни *полісемант* (для визначення багатозначного слова як одного цілого), *моносемант* (для позначення однозначного слова) і *бісемант* (для характеристики двозначних слів як цілісної звукової одиниці).

Явище еврисемії (широкозначності) науковці також розуміють по-різному: 1) еврисемію та полісемію вважають окремими самостійними категоріями (Н. Н. Амосова, І. В. Арнольд, Л. Я. Гросул, Т. В. Жукова, В. К. Колобаєв, В. Я. Плоткін, В. М. Соколова та ін.); 2) широкозначність розглядають як характеристику одного з лексико-семантичних варіантів багатозначного слова (С. Н. Дімова, Г. І. Гурська та ін.). Не дослідженими досі залишаються проблеми розроблення чітких критеріїв розмежування цих двох мовних явищ, особливостей розкриття семантичних відтінків еврисемічних та полісемічних слів у мовленні тощо. Визначення поняття “широкозначність” (“еврисемія”) вперше було запропоновано Н. Н. Амосовою: “Широкозначність – це лінгвістичне явище лексико-семантичного рівня, що характеризується розширенням семантичного обсягу слова для позначення різних денотатів. Широке значення – це такий лексико-семантичний варіант, у структурі якого є семи з максимальним ступенем узагальнення, що конкретизуються в мовленні. В основі семантики таких слів лежить надзвичайно узагальнена та абстрагована ознака, завдяки якій стає можливим позначення безлічі предметів та явищ навколишньої дійсності” [1, 114]. Слова широкої семантики позначають безліч денотатів, але на відміну від полісемантів вони характеризуються структурною однопоняттєвістю. Позначувані поняття лише зовні пов'язувані зі словом, з його фонетичною оболонкою, проте не входять до структури значення. Вони з'являються при функціонуванні слова в конкретних мовленнєвих контекстах і співвідносяться з єдиним узагальненим широким поняттям.

Ще необхідно зазначити цікавий, складний та суперечливий феномен, що давно є об'єктом дослідження лінгвістичної науки – явище *енантіосемії*. За визначенням О. О. Селіванової, “енантіосемія – наявність у слові чи стійкій сполуці протилежних значень як вияв внутрішньослівної антонімії” [ЛЕ, 151]. У ґрунтовній праці В. Л. Івашенко, Т. О. Федоренко “Енантіосемія в парадигмі мовних та мовленнєвих явищ...” (2009) окреслено основні напрями наукової концептуалізації енантіосемії, адже дотепер не має однозначного розв'язання питання про мовну природу цього явища. У статті тринадцять розглянутих дефінітивних блоків репрезентують наукову концептуалізацію енантіосемії, кожен з яких увиразнює той чи той погляд на цей лінгвістичний феномен. “Таке розмаїття, з одного боку, ускладнює визначення лінгвістичного статусу енантіосемії, з другого – засвідчує, що енантіосемія справді лінгвістична універсалія, включена до складної парадигми мовно-мовленнєвих явищ” [12, 59]. Наведено випадки розгляду енантіосемії як різновиду антонімії, омонімії та полісемії. Автори статті дійшли висновку, що енантіосемія як мовне явище – це поляризація (сем, семем, конотем) у межах полісемії мовного знака (слова, морфем, фразеологізму, стійкої сполуки, речення, тексту і т. ін., тобто мовної одиниці); енантіосемія як мовленнєве явище – це амбівалентність у просодичному оформленні мовного знака та комунікативно-прагматичних настановах мовця [12].

Отже, багатозначність є досить складним явищем, що характеризується різноманітним проявом. При цьому слід зазначити, що більшість мовознавців чітко не розмежовують полісемію та багатозначність. Розуміння полісемії та багатозначності як абсолютних синонімів, мабуть, пов'язано з тим, що дослідження цієї проблеми проводилися на матеріалі лексикографічних праць.

Явище полісемії відрізняється не тільки різноманітним проявом, але й великою кількістю типів та різновидів. У своїй ґрунтовній лексикографічній праці “Лінгвістична енциклопедія” (2010) О. О. Селіванова дає детальну класифікацію явища полісемії. В енциклопедії виділено два основні типи багатозначності: лексичний тип, що існує в лексемі чи фразеологічній одиниці, та граматичний, який характеризує можливості граматичної форми позначати різний категорійний зміст. Авторка залежно від механізму творення значень полісемантів розрізняє імплікаційні (метонімічні), класифікаційні (родовидові) і симілятивні (метафоричні) зв'язки між їхніми лексико-семантичними варіантами [ЛЕ, 563].

За характером організації (залежності, мотивації) лексико-семантичних варіантів у багатозначному слові М. П. Кочерган виділяє три основні типи (структури) полісемії: радіальну, ланцюжкову і радіально-ланцюжкову. При радіальній полісемії всі похідні (непрямі) значення походять безпосередньо від одного основного (прямого). При ланцюжковій – кожне наступне значення є похідним від попереднього. Радіально-ланцюжкова полісемія поєднує в собі два названих вище типи, тобто паралельну підпорядкованість і послідовну залежність [13, 270–271].

Багатозначність слова є результатом розвитку лексичного значення. Б. М. Головін наголошує на тому, що найчастіше нові значення виникають шляхом перенесення одного з уже наявних слів на новий для нього предмет (явище) за схожістю предметів чи їх зв'язку одне з одним. Перенесення слів з одного предмета на інший на основах їх схожості є метафорою, а перенесення слів з одного предмета на інший на основі їх зв'язку – метонімією. Іншими продуктивними типами розвитку значень Б. М. Головін називає розширення та звуження семантики лексем, набуття ними нових значень. На думку В. Г. Гака, процес розширення значення – це “усунення деяких диференційних сем, які виражають у значенні слова уточнення ідеографічного, стилістичного чи емоційного характеру” [6, 89]. У випадку розширення значення нове значення відображає такий предмет, таке явище, частина якого представлялася старим значенням, а у випадку звуження – за аналогією, “нове значення відображає лише частину, один бік, різновид того предмета чи явища, що було відображено в старому значенні” [7, 81–84].

У своїй монографії “Лексична семантика: синонімічні зв'язки мови” Ю. Д. Апресян виділяє 51 тип багатозначності іменників, 20 типів багатозначності дієслів, 17 типів багатозначності прикметників [2, 193–215]. Серед цих типів найчастіше зустрічаються метонімічні та метафоричні формули. Метонімічні співвідношення особливо характерні для актантних значень іменників, де виділено 12 типів. Деякі типи межують із моносемією, представляючи синкретичні значення. Явними метонімічними формулами є: вмістилище – вміст, орган тіла – захворювання органа тіла, матеріал – виріб з цього матеріалу, тканина – виріб з цієї тканини, столиця держави – уряд цієї держави тощо [Там само].

Отже, багатозначність – це складне явище, що характеризується варіативністю проявів та відповідною синонімією термінів на його позначення. У наступній розвідці розглянемо явище багатозначності в термінології, адже термін – це слово, якому властиві всі лінгвістичні процеси, що відбуваються в мові.

Список використаних джерел

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Л.: ЛГУ, 1963. – 206 с.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические связи языка / Ю. Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
3. Апресян Ю. Д. Лингвистическое обеспечение системы французско-русского автоматического перевода ЭТАП-1 / Ю. Д. Апресян. – М.: Ин-т рус. Яз. АН СССР, 1984. – 435 с.
4. Афанасьева Л. И. Бисемия как начальный этап процесса полисемии // Культура народов Причерноморья / Л.И. Афанасьева. – 2002. – Т. 32. – № 32. – С. 11–12.
5. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства: короткий нарис / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 2006. – 143 с.
6. Гак В. Г. К проблеме гносеологических аспектов семантики слова / В. Г. Гак. // Вопросы описания лексико-семантической системы языка: Тез. докл. – М.: Наука, 1971. – С. 89.
7. Головин Б. Н. Введение в языкознание / Б. Н. Головин. – М.: Высшая школа, 1977. – 331 с.
8. Даниленко В. П. Русская терминология / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 248 с.
9. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх. – К.: Радянська школа, 1965. – Ч. I. – 423 с.
10. Зализняк А. А. Многозначность в языке и способы ее описания / А.А.Зализняк // Вопросы языкознания. – 2004. – № 2. – С. 20–45.
11. Зализняк А. А. Русское именное словоизменение / А. А. Зализняк. – М.: Наука, 1967. – 370 с.
12. Іващенко В. Л., Федоренко Т. О. Енантіосемія в парадигмі мовних та мовленнєвих явищ: основні напрями концептуалізації / В. Л. Іващенко, Т. О. Федоренко // Мовознавство. – 2009. – №2. – С. 48–60.
13. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник: – К.: Видавничий центр “Академія”, 2003. – 464 с.
14. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка : Учеб. пос. для филол. фак. ун-тов / Э. В. Кузнецова. – М.: Высшая школа, 1982. – 153 с.
15. Новиков Л. А. Семантика русского языка: Учеб. пос. / Л. А. Новиков. – М. : Вышш. школа, 1982. – 272 с.
16. Ольшанский И. Г. Когнитивные аспекты лексической многозначности (на материале современного немецкого языка) / И. Г. Ольшанский // Филологические науки. – 1996. – №5. – С. 85–93.
17. Плулунян В. А., Рахилина Е. В. Полисемия служебных слов: предлоги ЧЕРЕЗ и СКВОЗЬ / В. А. Плулунян, Е. В. Рахилина // Русистика сегодня. – 1996. – № 3. – С. 1–17.

18. Сложеникина Ю. В. Термин: семантическое, формальное, функциональное варьирование: Монография / Ю. В. Сложеникина. – Самара: Изд-во СГПУ, 2005. – 288 с.
19. Солнцев В. М. Вариативность как общее свойство языковой системы / В. М. Солнцев // Вопросы языкознания. – 1984. – № 2. – С. 31–42.
20. Степанова Г. В., Шрамм А. Н. Введение в семасиологию русского языка: Учеб. пос. / Г. В. Степанова, А. Н. Шрамм. – Калининград: КГУ, 1980. – 72 с.
21. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – Изд. 2-е, стер. – М.: УРСС, 2003. – 248 с.
22. Харитончик З. А. Лексикология английского языка: Учеб. пос. / З. А. Харитончик. – Минск: “Вышэйшая школа”, 1992. – 229 с.
23. Temmerman R. Towards new ways of terminology description. The sociocognitive-approach / R. Temmerman. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2000. – 276 p.
24. Ullmann S. The Principles of Semantics / S. Ullmann. – Glasgow: Jackson, Son and CO; Oxford: Basil Blackwell, 1957. – 346 p.

Список умовних скорочень використаних джерел

- БЭС – Большой энциклопедический словарь: Языкознание / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. М.: Больш. рос. энц., 1998. – 685 с.
- МФЕ – Скопненко О. І., Цимбалюк Т. В. Мала філологічна енциклопедія / О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2007. – 478 с.
- ССЛЖ – Гетьманець М. Ф., Михайлин І. Л. Сучасний словник літератури і журналістики / М. Ф. Гетьманець, І. Л. Михайлін. – Х.: Прапор, 2009. – 384 с.
- ОСЛТ – Куликова И. С., Салмина Д. В. Обучающий словарь лингвистических терминов / И. С. Куликова, Д. В. Салмина. – СПб.; М.: “САГА”, “ФОРУМ”, 2009. – 144 с.
- СЛТ – Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – Изд. 2-е, стер. – М.: УРСС, 2004. – 576 с.
- ЛЕ – Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2010. – 844 с.
- DLL – Bussmann H. Routledge Dictionary of Language and Linguistics / Bussmann Hadumod. – London: Routledge, 2006. – 1304 p.
- DLP – Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – 6th ed / D. Crystal. – Oxford: Blackwell, 2003. – 556 p.
- DLTAL – Richards J., Schmid R. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics / J. Richards, R. Schmid. – London: Pearson Education Limited, 2002. – 606 p.

Summary. The article analyzes the phenomenon of polysemy in the system of concepts “polysemy, variation, variation, variation, ambiguity, bisemy, evrysemy, enantiosemy”, given their definitions of science and lexicographical works. Distinguishes between the concept of “polysemy” and “significance”. The basic types, signs and types of polysemy.

Keywords: polysemy, polysemy, variation, variability, bisemy, enantiosemy.

УДК 821.161.2-31+821.112.2-31]”19”.091

І.І.Мазурик

ФЕМІНІ ОБРАЗИ В АНТИВОЄННИХ РОМАНАХ Л. МНЯЧКА ТА О. ГОНЧАРА

У статті аналізується західнослов'янська та східнослов'янська, художня концепція війни Л. Мнячка та О. Гончара. Їхня творчість розглядається невідривно від світового антивоєнного руху. На матеріалах особистого досвіду та історії письменники досягають закономірності людського буття, ідейний, моральний та філософський сенс епохи, зображають у своїх антимілітаристичних романах події грозивих періодів історії людства, свідомість людини, формування її переконань. Особливу увагу приділено жіночим образам як носіям найвищого вияву гуманізму – кохання.

Ключові слова: війна, мир, гуманізм, антимілітаризм, людина, жінка, образ, кохання.

Антивоєнна тема стала для покоління двадцятого століття надзвичайно актуальною. Вона є класичною ще з часів розквіту античних цивілізацій та середньовічних епосів, розкрилась у промовистому романі “Війна і мир”, російського класика Л. Толстого, закріпилась за романами Е. Гемінгвея “По кому подзвін?”, “Прощавай, зброе!”, “Час жити і помирати” Е. М. Ремарка, у повісті “Україна у вогні” О. Довженка, “Гарячий сніг” Ю. Бондарева.

Багато дослідників присвятили свої студії антимілітаризму в художній літературі, зокрема М. Анастасєв М. Гуменний, Д. Затонський, А. Адамович, Б. Сучков, В. Фащенко, І. Семенчук, В. Коваль, М. Кудрявцев, І. Захарчук.

Стаття передбачає розгляд жіночих образів – носіїв антимілітаристичної ідеї в романах Л. Мнячка та О. Гончара. Матеріалом для дослідження стали романи “Смерть зветься Енгельхен” (Л. Мнячко), “Циклон”, “Прапорonoсці” (О. Гончар).

Письменники обирали для висвітлення гуманістичної концепції різні шляхи, серед яких описи бойових дій, зображення повоєнного життя суспільства, звернення до пейзажів, внутрішніх монологів, автобіографічних відступів, галереї контрастних образів. Як найбільший носій гуманізму у суспільстві, варто звернутись до системи жіночих образів у романах чехословацького та українського письменників.

В якості письменника Л. Мнячко дебютує у той самий рік, коли О. Гончар завершує роботу над своєю трилогією “Прапорonoсці”, у 1946 році збіркою віршів «Барабанщики-тореадори». Пік його слави припадає на 1959, коли друком виходить його антивоєнний роман “Смерть зветься Енгельхен”, який був удостоєний Державною премією. Через сім років Л. Мнячко пише свій другий роман “Нічна розмова” – спогади колишнього в’язня концтабору, який випадково зустрічає в Дрездені доньку вбитого ним німця. В центрі наступного твору чехословацького письменника “Смак влади” (1968) – поховання визначного партійця, його друг дитинства, від якого ведеться розповідь, згадує про прожиті роки. У 1969 році письменник емігрує в Австрію, де прожив 20 років. Причиною цьому стало агресивне ставлення комуністичної Чехословаччини до Ізраїля. По поверненні активно виступав проти розподілу Чехословаччини. Посмертно опублікований його німецькомовний роман “Гігант” – пародія на шпiонську, пригодницьку, детективну, а також еротичну літературу, де Мнячко іронічно висміює майже все, починаючи від комунізму через фемінізм, завершуючи сучасним захопленням порнографією. Декілька років Ладислав був членом Спiлки письменників Словаччини. Його називали “червоним Хемінгуеем” за його вигнання і контрастне ставлення до комуністичної партії. Він бажав бачити “соціалізм з людським обличчям”. Джозе Лакерт написав монографію “Такий був Ладислав Мнячко”. Він зазначає, що письменник і журналіст був символом чехословацького покоління кінця двадцятого століття.

У 1963 році виходить у світ кінострічка за однойменним романом письменника “Смерть зветься Енгельхен”. Кінострічка набуває популярності, завойовує премії, а 1968 року, після дисиденства Мнячка, вилучається з прокату.

Брати-слов’яни зосередили свої перші письменницькі потуги на викритті злочинів проти людини тих злих сил, які залили літературу насиллям та кров’ю. Один лейтмотив звучить в таких романах О. Гончара, як “Прапорonoсці”, “Людина і зброя”, “Циклон” – протест проти війни і нищення особистості людини, її психіки, в романі “Смерть зветься Енгельхен”, чехословацького прозаїка і драматурга Ладислава Мнячка. Звичайно, структура романів вирізняє різні сторони цієї кривавої події, виділяє різні грані людської свідомості та поведінки.

Найповнішим виявленням антивоєнної концепції стають непрості стосунки у коханні героїв, яке охоплює широкий спектр людських взаємовідносин.

Л. Мнячко, автор книги “Смерть зветься Енгельхен”, має своє визначення кохання – “тендітна квітка”, що дається у руки лише обраним, тим, що зугарні віддатися йому повністю або зректися його зовсім. “Кохання дається тільки тим, що здатні на відданість” [7, 55]. Ця “квітка” ріднить, вона робить взаємообмін, від якого ніхто нічого не вимагає. Саме таким коханням сплomenіли один до одного Марта – повія і партизанка та партизан-герой Володя. Він її прийняв такою, якою вона є, бо дух її був не продажним, а справжнім, мужнім та сміливим. Саме кохання до медсестри Елішки дає сили Володі для боротьби з власним організмом, бо у час миру в нього крім неї не залишилось нічого. Людська свідомість прагне стерти увесь жах і бруд війни, усі страждання, тому і Марта закінчує життя самогубством. Повна життям постає Йожіна, перед напруженим воєнними картинками читачем, адже не відмовляє жодному чоловікові у теплі та ласках. Питання моральної поведінки перекреслюється тим, що дівчина дарує спрагу до життя і не просить взамін нічого, жертвує своєю дівочою честю. Проте автор звертається до чистого і прекрасного кохання Петара та Мілки, Ольги та Миколи.

Марта ретельно приховує той факт, що вона єврейка. Після війни жінка не витримує докорів свідомості за те, що вона не пішла шляхом усіх євреїв через Освенцім. Почуття відповідальності за скоєне переполює її і навіть той факт, що її вчинки були в ім’я великої справи визволення від окупації, та її це не заспокоїло: “Це вже не колишня, сильна, до всього готова, врівноважена Марта. Ні, це вже не вона, війна залишила на ній своє тавро, вона самій собі здається брудною, зганьбленою, вона зневажає себе, і від цього їй не втекти” [7, 38]. Автор виносить вирок цій жінці “війна повинна була б бути послідовною до кінця і не лишати недобитими такі живі уламки, як Марта... або я... Хіба не краще було б для неї не жити?” [7, 38]. І, врешті, Марта закінчує життя самогубством. Вона розуміє, що найдорожча для неї людина, Володя, вже не кохає її, вона боїться, що продовження стосунків після війни стане лише блідою тінню тих взаємин, які розгорілися в

умовах небезпеки, можливо, цей фактор і зігривав їхні серця, боїться почути докір з вуст коханого, що вона “жінка легкої поведінки”.

Л. Мнячко відходить від банального зображення характеру Марти, як жінки легкої поведінки. Єврейка картається своєю слабкістю, в ній присутній високий рівень самосвідомості.

Володя зустрічає гарну жінку “Волосся в неї було руде, аж мідне, лице білісіньке, таке тільки у рудоволосих і буває. Вдягнута вона була у лижний костюм. Лижні костюм, светр, лижні черевики – усе першокласне” [7, 41]. “Першокласне” все у неї було для того, щоб зваблювати жорстоких командирів “коричневої армії”. “Вона здавалася такою спокійною, врівноваженою” [7, 44]. Її роль була важливішою, ніж досягнення усього загону. І через ці свої “заслуги” вона скоїла суїцид. Коханий чоловік обіцяв після війни побратись, а потім вона зловить лише холодний погляд хворого, не готового чоловіка. “Дівича” злякала мирна дійсність. Він відповідальний за її долю. Цього до кінця він не усвідомив.

Л. Мнячко відверто займає у ставленні до кохання проміжну позицію між наївним, романтичним коханням героїв О. Гончара та побутовим співжиттям коханців. Тепле ставлення автора до жінки легкої поведінки викликає позитивне ставлення, адже, враховуючи обставини війни, вона дарує себе, щоб звільнити від постійного напруження очікування смерті. За умов мирного часу її б, звичайно осудили. Для чехословацького автора кохання не ярмарок.

Елішка – дівчина, яка живе у світі болю, придушеної гордості багатія, який просить води, кокетки, що змушена сидати на судно, серед плачу героїв. Після пристрасного кохання до Марти, Елішка стає “легеньким вітерцем”, біля якої герой заспокоюється, відчуває живу душу, не відчувається самотнім, вдячним за турботу і тепло. Хоч і це тепло спочатку роману про “смертоносного Янгола” постало як обов’язок, згодом це стає приємною жіночою турботою. Чистенька наївна і милосердна, її не зіпсувала лікарня зі своїми жахами, не навчила зневажати людину з її слабкостями, безсиллям.

У порівнянні з Мартою, перед читачем постає зовсім інший образ – беззахисний, але турботливий – Елішка – це фіалка, яка пробуджує жагу до життя у героя, який сам махнув на себе рукою. Вона уособлює справжнє, самовідречене кохання: “Я навіть не уявляла, що може бути щось подібне, що людина може так забути себе заради іншої людини” [7, 214]. Володя нарешті усвідомлює своє зріле почуття, він відчуває себе повноцінним навіть калікою, людиною, що бажає впиватись життям. Вона нехтує законами моралі заради кохання і дозволяє пристрасті вивільнитись, адже розуміє фізичні страждання чоловіка, який прикований до ліжка і дивиться жадібними очима на жіночі принади. Ці любові не були пустими, вони були наповнені духовністю, почуттям, за яке головний герой готовий був віддати життя, а не просто нашіптувати улесливі слова. Це було щось просто більше – це було кохання, кохання на межі війни та миру.

Подібну картину кохання у лікарні виводить і О. Гончар у романі “Циклон”. Так як і Елішка, Капа (Капітоліна) доглядає за пораненими, але за одним проявляє особливу турботу, носить йому книги, її обличчя світиться ледь прихованою посмішкою, сяйво очей стає помітним навколишнім. Обидві дівчини ще здатні на хвилювання, шаріються. Образ жінки, які кидались в утому постійної турботи про поранених.

Протистояння “кохання-війна” надає героям сентиментальності. Слід підкреслити, що перевагу в коханні чи у виборі обранця, гончарівські жіночі образи віддають, можна сказати, майже ідеальним, лідерам, кращим (Мар’яна вибирає Лагутіна, Ясногорська – Брянського, якого шанують усі, Таня – Колосовського). Ці чоловічі образи уособлюють моральність, людяність, героїзм, красу, безстрашність перед труднощами.

Л. Мнячко наче боїться того «випадкового, краденого, жебрацького кохання» [7, 44] під час війни, але життя триває й у найважчі часи, можливо, й підтримує людину, надає їй горючої суміші, що запалює серце і мозок та просто веде вперед. Часу на кохання зовсім не залишилось. Елішка вже не кохає Здено, з яким любила до війни. Він повернувся зовсім іншою людиною. Люди хапались за першого стрічного, щоб заповнити холодну порожнечу в серці. Так як і кохання Володі та Марти, стосунки Елішки та Здено зовсім не були доречними у мирний післявоєнний час.

Духовний світ єврейської куртизанки багатий літературним пізнанням, і саме за списком письменників, герой дізнається: “Ці сто томів – це втілення духовного світу однієї людини” [7, 111]. В умовах окупації, між Мартою та Володею завжди щось стояло, що не дозволяло їм безтурботно кохати один одного, і це не був злощасний Енгельхен, це було щось більше – між ними своїм земляним валом з трупами та димом концтаборів стояла гітлерівська війна, що наклала на людей свою печать, вона не могла визначати людей до нейтральності, бо усі були зраненими. “Ця війна була така брудна, що від неї страждатимуть кілька поколінь, доки не очистяться тіла й душі всіх людей від тої зарази, яку вона рознесла по всій Європі” [7, 65]. Вона забруднила Марту дикою ненавистю до свого мучителя – німецького генерала, жінка відважилась на його вбивство. Автор не засуджує та не виправдовує її. Словами Миколи, проливається світло на нележку місію Марти: “Марта – агент гестапо. Пильнує чистоту нацистських ідей серед німецького офіцерства... ..Ех, паскудство” [7, 71]. Між їхнім найтендітнішим, найхиткішим

щастям завжди був той генерал, він ранив його своїм тевтонським мечем. Досить суперечливі емоції пробуджує ця жінка у серці Володі – радість і співчуття, щастя, кохання, ревності. Закохані були покалічені війною, покалічені кожен своєю відповідальністю за неправильні рішення.

Позитивними рисами змальовує чехословацький письменник і кохану Миколи, командира загону – Ольгу. Гарна та досвідчена дівчина втекла з Німеччини і на кордоні зустріла партизанів, серед яких був і Микола. Вони мали почуття один до одного, вона сильно переживала смерть командира загону, але день смутку там вважався за роки розлуки. Тому згодом Ольга знаходить собі іншого: "...там людина не могла носити в собі валізи почуттів, жалів, торби сентиментів" [7, 158]. Дівчину ніхто не осудив, бо вона не була "вітрогонкою".

Український письменник виводить у трилогії трагічну картину, в якій угорська дівчина пропонує себе за шматок хліба. Черниша це обурює, соромить, і він ставить питання, чи могла б радянська дівчина, наприклад Ясногорська, подібно повестись. Романіст спрямовує свою увагу на те, як обривається молоде життя невгамовною машиною зла. Сестра Сагайди, вісімнадцятирічна Зінка, стала жертвою німецької каторги. Вивезена у вагоні, вона не змогла бути рабинею на заводах, загнана до смерті. Ніхто не був здатен зупинити страхіття загублених молодих душ, таких спраглих до життя. Їм не дали шансу прожити по-своєму життя, бо завернули у неблаганний вир, який крутив ними. А, що ж знаходимо у "Циклоні"? Досліджуючи проблему "любов і війна", стає зрозумілим, що війна розбила надії бути разом у повоєнні часи режисера Богдана Колосовського та Тані Криворучко.

Роман "Циклоні" насичений образом жіноцтва, який жертвує не своєю честю, а калічить себе. Яскравою картиною стане кривдження молодого жіночого тіла коростою, самовільно, щоб не потрапити до ешелону, залишитись на своїй землі, не відриватись від коріння. Генетичне бажання до волі змушувало молодих жінок йти на крайнощі, не думати за долю, за майбутнє каліцтво. Фантастично дика композиція горя та відчаю.

Прися Байдашна – героїня роману "Циклон", яка потрапила у вогнище людських знущань. На її землячку німкеня вилила в обличчя молоко і дівчина залишилась не лише без вроди, а й без очей. Її випустили на волю та письменник підкреслює цінність цієї свободи. Прися заздрить вільному подихові Марії, водночас і згадує, що перед коханим вона б не змогла з'явитись у такому вигляді. Саме бездоганність своїх героїв підкреслює прапороносець.

Співчуття – риса, яку виділяє у своїй героїні автор "Циклоні" стає основним аргументом для гуманізму як засобу антимілітаризму. Саме Прися звертає увагу на умови життя (недоїдання, хвороби, звірячий режим) в таборі поляків, які історично були самі загарбниками для українців. Допомога чужим – це допомога, яка повернеться бумерангом доброти для українських полонених. Акт крадіжки дівчиною панської їжі розцінює автор як акт гуманізму, який направлений на знедолених у таборі в'язнів. Українка зважилась порушити престиж, "орднунг", та цей порядок повернеться своїм жахливим обличчям до його творців: крім закону ще є почуття, звичайне людське. Хіба співчувати, допомагати людині – це, по-вашому, злочин?

Співчуттям та співпереживанням до долі жіночої пройнялась і Ярослава. Юна актриса стає носієм історичної пам'яті народу, бо "людське життя не повинно розвіятись жменькою попелу" [2, с. 104]. Духовні потуги дівчини були спрямовані на воскресіння у пам'яті тих, хто пережив ті лихоліття. Автор зачіпає найболючіші переживання покоління, тривожить серце, але тим і нагадує жах, щоб прокинувся і залишився назавжди страх до відновлення війни.

Йожіна – партизанська "мадонна" у романі "Смерть зветься Енгельхен", єдина людина, яка здатна сміятися. Невибаглива й життєрадісна, вміла любити життя і дарувала як не кохання, то хоч його ілюзію, тепло. Автор засуджує дівчину за її легковажну поведінку, та в своїй легковажності вона була гуманною, жила хвилиною, за це їй головний герой вдячний. Вона підтримує ту іскорку до життя, яка веде у темноті навіть сліпця. Партизани застали дівчину ще незайманою, але ж і бійці засмакували її дівоче тіло, яке вона стала дарувати усім. Намагаючись зломити головного героя, дівчина наражається на грубощі з його боку, його обурює така жіноча поведінка, але він їй одночасно і вдячний. Вона піде за партизанами, а коли повернеться у винищену Плоштіну, то мати її проклинатиме, тому й піде знову за загоном і більше не повернеться.

Дівчина стає радісним вогником для партизанів, які почали втрачати надію на рятунок і життя, після тривалого переслідування їх ягдкомандою. Автор, все ж, не дозволить Володі пізнати цю жінку, він подарує йому життя і справжні почуття, а бідну "втішну" дівчину залишить в історії втечі від німців, щоправда, мертвою.

В усьому романі "Смерть зветься Енгельхен" найяскравішим антимілітаристичним образом, жіночим, збірним, стане образ усього жіноцтва Плоштіни, а, насправді, усіх людей, що втратили своїх близьких на війні, це крик-протест насиллю. Картина, коли партизани приходять на знівечену Плоштіну, коли на німецьких дезертирів направляється зброя і в цей момент звучить промовисте заперечення смерті: "Врятувало їх тягуче голосіння, від якого камінь тріскає, серце перестає битися, від якого дихання зупиняється, нерви лускають, кров леденіє, а думки на вугіль перегорають. Плоштінінські жінки... плоштінінські жінки прийшли до своїх мертвих" [7, с. 197].

Невід'ємним жіночим образом у слов'янській літературі стає образ матері. Л. Мнячко лише вводить цей образ ненав'язливо, для додаткової характеристики героя то відображення принципу гуманізму, який невід'ємно пов'язаний з батьківськими почуттями. Цей образ допомагає заглянути у найпотаємніші куточки душі героя, його сентиментальної свідомості: "Але найболючіші були материні відвідини. Я намагався бути веселим, голосно базікав про те, як незабаром одужаю, вона повірила мені, мати завжди вірить. Шістдесят кіломентів шкандибала вона пішки, поїзди ще не ходили, і їй, бідолашній, не поталанило, ніхто її не підвіз. Напевно, кожен вважає, що його мати найкраща у світі, але моя справді така. Такі жінки вже не родяться. Памятаю, як ішов я з дому, поклав до торбини пристрій на гоління, чисту сорочку, а вона дивилась на мене, і мені здавалось, що вона усе чисто знає" [7, 31]. Але й для героя є й інша мати, та що була матір'ю для всіх партизанів на Плоштині і він "...впав їй на груди і заплакав. Вона така добра, сама її присутність, усе, що вона каже і не каже. Боле віддається в моїй душі. Мама прийшла. Прийшла мама Рашкова... ..Мене пройняли мир і спокій, яких я давно вже не знав. Вона добріша за бога, в якого вірить, вона вміє прощати" [7, 252-254]. Спільно пережите нещастя відзначилось на душевності спілкування двох, наче зовсім чужих людей. Саме під час найбільших катаклізмів людина показує своє справжнє обличчя, автор таким чином доводить, що вияв гуманізму під час війни можливий і між зовсім чужими людьми, яких єднає тільки людинолюбство і самопожертва та прощення.

О. Гончар подає зідеалізований образ матері у романі "Циклон". Для цього він застосовує цікавий спосіб – через опис характерного образу жінки, яка б втілила його на екрані, він тим самим відтворює ментальне сприйняття матері у свідомості нації, наділяючи її портрет наступними рисами: "На обличчі, в очах – безмежжя доброти. Здається, вся життєва місія її в тому й полягає, щоб іти заради когось на самопожертву, робити комусь послуги, приємності, за кимось доглядати" [2, 106]. У таких матерів і сини з характерами. Їхнє жіноче серце настільки сильне, на скільки й чутливе і воно спромоглося пережити втрату синів, дочок, чоловіків.

У тому ж таки творі згадується і образ матері-німкені. Пані, господарка українських полонених у своєму замку побивається за сином, який помер в Україні, ненависть та зневага, яка оволоділа аристократкою настільки була сильною, що жінка не гребує гуманністю і виливає на одну з українок гаряче молоко в обличчя, що обпікає очі. О. Гончар натякає, що усі нещасливі по-своєму, але горе усіх матерів по обидва боки однакове: "Єдинний син, улюбленець і надія родини, він більше не існував, він став жертвою власного фанатизму і завойовницької ненажерності..." [2, 78].

Антивоєнний струмінь романів О. Гончара ("Прапорonoсці", "Людина і зброя", "Циклон") підкреслює моральні позиції, органічне неприйняття умов, які руйнують природні для людської сутності норми гуманності, норми, що перешкоджають винищенню людського в людині.

Нове осмислення ціни втрат жодною мірою не означає іншого розуміння природи героїчного, ніж у попередніх роках. У послідовному правдивому дослідженні дійсності літературна творчість трьох письменників закономірно дійшла тонкощів, діалектичного розуміння реальностей війни, і саме в їхньому світлі кожне життя, поглинуте війною, набуває ще більшого духовного значення, стає ще вагомішим уроком, який входить у свідомість народу і торкається найглибших підвалин існування усього земного.

В антивоєнних романах Л. Мнячка та О. Гончара гуманістична концепція яскраво втілюється в жіночих образах. На відміну від українського письменника, чехословацький надає своїм героїням правдивих рис, наділяє куртизанок багатим духовним світом, надає позитивних рис. В силу впливу соціального реалізму на романи О. Гончара, читач зустрічає ідеальних героїнь у творах прапорonoсця.

Список використаних джерел

1. Гончар О. Прапорonoсці / О. Гончар – К.: Молодь, 1966. – 426 с.
2. Гончар О. Циклон / О. Гончар – К. Рад. письменник, 1970. – 286 с.
3. Захарчук І. Мілітарна стратегія соцреалізму // І. Захарчук Слово і час. – 2006. – №10. – С. 51-60.
4. Мелихов А. Как выковывалась совесть нации // А. Мелихов // Новое время: Еженедельный журнал. – 2004. – №41. – С. 30-32.
5. Мнячко Л. Смерть зветься Енгельхен / Л. Мнячко. – К.: Дніпро. – 266 с.
6. Шевчук В. Здобуток новітньої словацької літератури // В. Шевчук // Л. Мнячко Смерть зветься Енгельхен. – К.: Дніпро. – 266 с. – С. 264

Summary. The article focuses on the analysis of novels by L. Mnjachko, O. Gonchar. Their works are interpreted inseparably linked with anti-war world movement. On the background of their personal experience and history writers represent appropriateness of human being, idea, moral and philosophers sense of that epoch. They reflect in their antimilitary novels events of the stormy periods of humankind history, human consciousness, formation of her convictions and indification. Particular attention is paid to women's images as carriers of the highest expression of humanity – love.

Key words: war, piece, violence, humanism, man, untimilitarism, woman? image, love.

КАТЕГОРИЗАЦІЯ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ПЛАСТИЧНОЇ ХІРУРГІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті розглянуто особливості категоризації наукового знання сфери пластичної хірургії в англомовній картині світу.

Ключові слова: *концепт, категоризація, картина світу, членування / синтез реальності, концептуальний клас, узагальнення.*

Безперечно, пріоритетним напрямом сучасного мовознавства є когнітивна парадигма, котра в останні роки на домінуючі позиції вивела антропоцентризм. Це уможливило вивчення навколишнього світу як структури, інтерпретованої та інтеріоризованої людським розумом. Потреба розуміння ментальної діяльності спричинила інтегративні процеси у науці. Сьогодні важко уявити розвиток лінгвістики без теоретичних засад логіки, психології, філософії та інших галузей людського знання. Багато феноменів існують на стику цих сфер наукової діяльності людини, серед яких, безумовно, виокремлюються категоризація, концептуалізація, вербалізація, репрезентація знання, досвіду.

Результати пізнавальної діяльності закріплюються у колективній свідомості людства за допомогою термінів – складників терміносистем (ТС), що є фрагментами наукової картини світу (КС) у формі національних термінологій [5, 96].

Проблема таксономії постає перед кожним науковцем, котрий робить спроби організувати досліджуваний матеріал, насамперед, коли йдеться про укладання словників галузевих ТС, що розвиваються і описують нові процеси, поняття мало описані або ж зовсім не зафіксовані у лексикографічних джерелах. Саме тому постає питання про необхідність виокремлення загальних ознак, які дозволяють віднести той чи інший терміноконцепт до структури вищого рівня ієрархії, тобто наповнити категорії, здійснюючи категоризацію знання. Це значною мірою обумовлює **актуальність** даного дослідження.

Проблемі категоризації у мовознавстві присвячено роботи Р. Фрумкіної, В. Дубічинського, Н. Таценко, Л. Подшивайлової, А. Артюха та ін. Однак, значна кількість праць за даною темою не вичерпує дискусії щодо когнітивного аналізу галузевих ТС, здійснення їх уніфікації, стандартизації та систематизації.

Аналіз терміноодиниць (ТО) недостатньо висвітлений з точки зору їх функціонування у концептуальному просторі, а ТО пластичної хірургії (ПХ) не були об'єктом спеціального дослідження у даному аспекті, зокрема у висвітленні можливостей об'єднання наукових концептів у групи на основі виділення ознаки, спільної для всіх членів певної групи, що свідчить про елемент **новизни** представленого дослідження.

Мета статті – встановити специфіку категоризації ТС ПХ в англійській мовній КС (МКС), виокремити та описати концептуальні класи (категорії), які утворюють систему знання ПХ. Для цього необхідно з'ясувати суть понять “категорія”, “категоризація”; визначити ознаки, за якими концепти відносять до конкретної категорії; встановити ієрархічні зв'язки між концептами, що наповнюють категорії; схематично репрезентувати категоризацію ТС ПХ в англійській МКС.

Матеріалом наукового пошуку слугує корпус близько 2700 ТО ПХ, відібраних методом суцільної вибірки із сучасної англійської медичної літератури з ПХ (наукові медичні журнали, лексикографічні джерела, медично-орієнтована публіцистика).

Дослідження галузевих ТС значною мірою модернізувалися в останні роки, це зумовлено не лише появою нових сфер людської діяльності, а й станом лінгвістики, яка сьогодні активно пропагує когнітивний напрям, що вивчає способи структурування досвіду і знання, зокрема концептуалізацію і категоризацію.

Центральною одиницею процесу категоризації є категорії – складний і неоднозначний феномен когнітивної науки.

Як форми мислення вони закріплюються у мові (лексичними і граматичними засобами), у логічній структурі системи знань, у технології практичної діяльності, виникають, формуються разом з мовою і відкладаються у ній [2, 19].

Категоризація за своєю суттю явище споріднене з концептуалізацією, однак, у першому випадку йдеться про членування дійсності за допомогою віднесення менших структур до більш загальних класів, у другому – про виокремлення мінімальних одиниць (концептів) із більш загальних угруповань.

Без процесу категоризації неможливий жоден акт пізнання, вона всюдишча і всеохоплююча [7]. У категоризації й концептуалізації світу і об'єктивації нових структур знань полягає основна

роль МКС [4]. Деякі вчені [7] вважають, що категоризація передує концептуалізації. Висувається питання про те, чи організуються категорії навколо вже сформованих концептів, чи, навпаки, самі концепти можуть з'явитися як результат рефлексій над сформованими категоріями і, особливо, яка загальна ідея або уявлення покладені в їх основу, а далі й осмислення таких ідей та уявлень у вигляді особливих концептів.

Категорії є загальними поняттями науки, що характеризують універсальні зв'язки буття і мислення. Вони обумовлені практикою, акумулюють в узагальненій формі попередній досвід пізнання досліджуваних об'єктів, є формами зв'язку знань про ці об'єкти. Схематизуючи дійсність у пізнанні, розділяючи її на окремі фрагменти і жорстко фіксуючи їх, ми виконуємо задачу активного відновлення у свідомості виділеного практикою предмета, опираючись на слова, знаки, схеми [1, 32–33].

Категорією може бути концепт, що членує реальність на відносні одиниці [10, 14]. На думку М. Булатова, “будь-яке слово, якщо воно узагальнює, може бути категорією для визначеної кількості речей”; “категорією є кожне поняття, що виконує функцію обробки матеріалів пізнання”. Ознаками категорій є: 1) відображення у мисленні об'єктивних визначеностей; 2) таке відображення фіксується у мові; 3) виконують функцію членування дійсності на групи об'єктів чи окремого об'єкта на різні аспекти, їх об'єднання, синтезу [3, 4].

Під категорією також розуміють гіпо-гіперонімічні відношення між назвами, що тісно пов'язане з проблемою психологічної інтерпретації відношень між концептами та традиційно називається “загальне – одиничне”, усередині групи слів (об'єктів) прослідковуються зв'язки типу “вище – нижче”, (переважно ієрархічні структури). Можливим є існування груп з рівними видово-родовими відношеннями, що не зводяться до ієрархії, слова групуються за певним принципом, ознакою, вони називаються концептуальним класом Об'єднуючи об'єкти та їх назви у подібні групи на основі власного досвіду, отримуємо можливість структурувати та узагальнити ці знання. Такі групи називають категоріями, а відповідно, процес віднесення цих слів до групи називається категоризацією [8, 45]. При цьому особливу роль відіграє виділення базового рівня ієрархії, вище базового рівня розташовуються узагальнюючі (родові) назви, а нижче – конкретизуючі назви:

<i>узагальнююча назва</i>	<i>artificial objects in plastic surgery</i>	<i>dermal disorders</i>
<i>базовий рівень</i>	<i>injectable fillers</i>	<i>warts / pigmentation / wrinkles</i>
<i>конкретизуючі назви</i>	<i>Botox, Zyplast, Sculptra, Juvederm</i>	<i>acrochordon, verruca, thymion / lentiginous, uneven pigmentation / furrows, deep lines development</i>

Поняття про окремі об'єкти, властивості, події або стани об'єднуються у свідомості звичайно у класи – категорії, що становить основу процесу пізнання взагалі [7]. Структурою певного класу (категорії) вважається сукупність тих стійких зв'язків, котрі існують між об'єктами, що входять до цього класу [8].

Рівень розвитку термінології має задовольняти потреби фахової комунікації, зокрема в галузі науки і техніки, адже вільно володіти науковим дискурсом, впроваджувати певні винаходи можна тільки за наявності уніфікованої, кодифікованої системи термінів [5, 96].

Будь-яка ТС є ієрархічно структурованою та логічно впорядкованою, оскільки такою є власне сфера людської діяльності, що обслуговується ТС.

Класичний підхід до категоризації у лінгвістиці (запропонований Дж. Лакоффом та М. Джонсоном) визначає останню як процес ідентифікації спільної ознаки або ознак, властивих всім об'єктам, що входять до заданого ряду [11, 65].

Категорії є основою пізнання; здатність вивчати, категоризуючи, притаманна всім живим істотам [12, 40]. Концепти не існують розрізнено, вони утворюють певні структури за допомогою операцій розрізнення та співставлення об'єктів, тобто за певним принципом об'єднуються у тематичні категорії. Концептуальні структури формують особливі інформаційні сфери, організують інформацію про область знання, і визначають її репрезентацію у пам'яті [6, 304].

Категоризація є складним мисленнєвим процесом. Концепти не можна розглядати ізольовано або ж механічно поміщати вербалізовані одиниці у певні синтаксичні структури. Кожна лексична одиниця повинна мати чітко обмежене сполучення, у якому вона вживається [9, 8].

Так, у ТС ПХ виділяємо 6 категорій, що за певними ознаками об'єднують концепти у групи: *quality, process, object, space, age, studies* (Схема 1).

Ядром концептосфери ПХ виступають дві категорії, а саме *quality, process*, оскільки, з визначення “*plastic surgery is the branch of surgery concerned with therapeutic or cosmetic repair or re-formation of missing, injured, or malformed tissues or parts*” [15] видно, що об'єктом ПХ є вади та деформації, об'єднані у підкатегорію *malformations*, яка входить до концептуального класу

quality; а субкатегорія *process* включає терміноконцепти на позначення дій відновлення пошкоджень, покращання зовнішнього вигляду. Тому згадані категорії є базовими для формування ТС ПХ англійської мови.

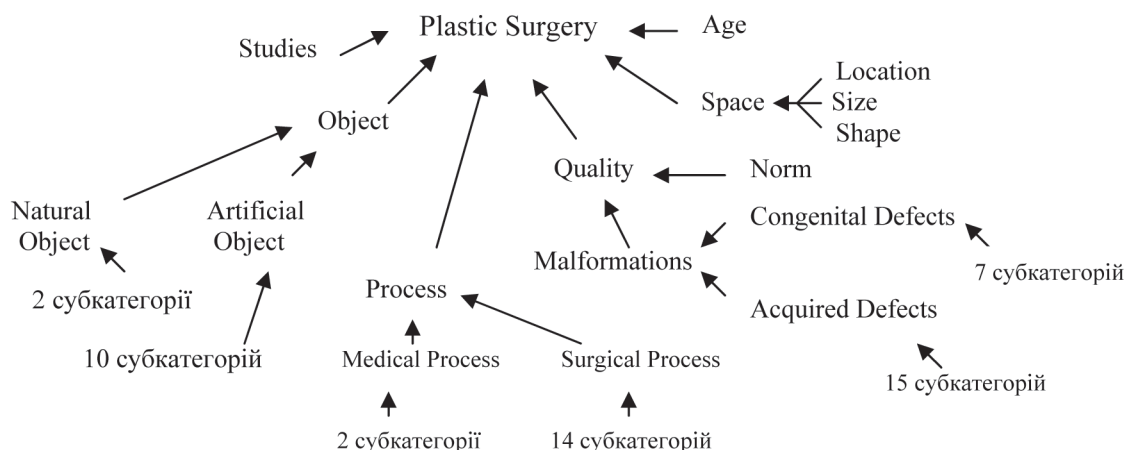

Схема 1. Категоризація англійської терміносистеми пластичної хірургії

Категорія *quality* об'єднує 852 концепти, що певним чином характеризують “*how good or bad something is; whether it is affirmative or negative*” [15]. До неї відносимо 2 субкатегорії: 1) *malformations – deformities in the shape or structure of a part; something abnormal or anomalous* [15] – включає ТО, які вербалізують терміноконцепти з негативним значенням, позначають негативні властивості органів і тканин; 2) *norm – a standard regarded as typical* [15] – презентує концептуальний клас вербалізованих концептів, котрі номінують якісно-позитивні властивості тканин чи органів людського тіла. Крім ТО, що виражають поняття ідеального та естетичного, до субкатегорії *norm* коректно також віднести анатомічні номінації, оскільки вони реалізують поняття загальноприйнятої норми у ТС ПХ, тоді як відхилення і порушення у структурах лінгвістично виражаються ТО субкатегорії *malformations*. Таким чином, підкатегорії *norm* і *malformations*, вступаючи в опозицію одна до одної, одночасно наповнюють категорію *quality*.

Концепти, що наповнюють категорію *norm*: *skin elasticity, trimmer waistline, even-toned, flat stomach, cosmetically pleasing, elastic skin*.

Субкатегорія *malformations* (Схема 2) складається з двох найбільших концептуальних класів: 1) *congenital defects*, сформований термінами на позначення *general notions, developmental abnormalities, absence of body part, underdevelopment of organs, clefts / gaps, intergrowth of parts, excess body part* та 2) *acquired defects*, куди входять підгрупи *atrophy, necrosis, hair absence, hirsutism, obesity, dermal disorders, dysmorphism, breast pathology, anomalies, scarring, burns, chilblains, varicosity, signs of aging, wrinkles*. Як видно зі схеми 2 *dermal disorders* та *anomalies* утворені категоріями нижчого рівня ієрархії, де сконцентровані ТО, що вербалізують концепти на позначення “*absence, deformity or excess of various body parts*” [15].

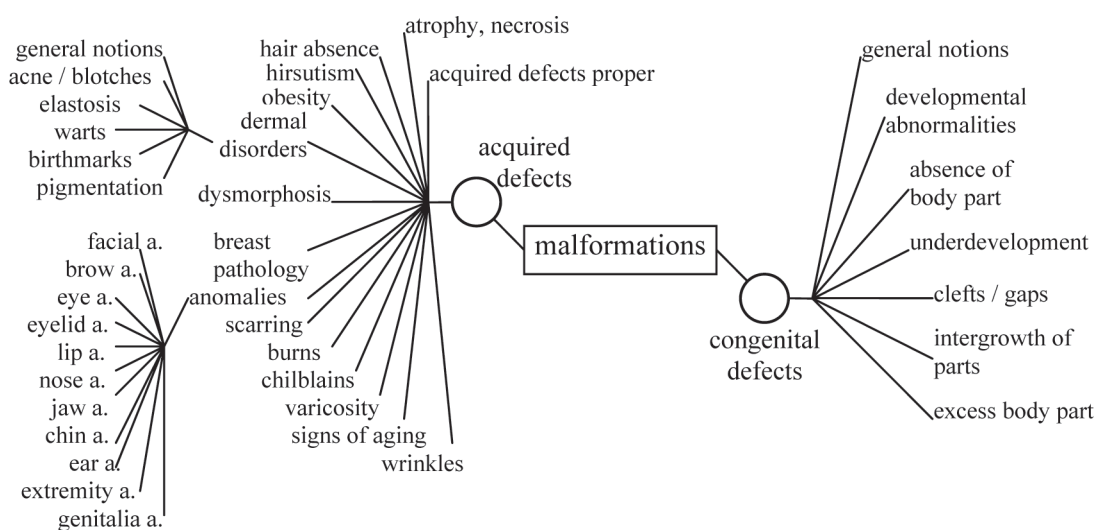

Схема 2 ілюструє, як категорії нижчого рівня, об'єднуючись, формують субкатегорію *malformations*. Будь-яку із виділених нами категорій англійської ТС ПХ можна відобразити за таким зразком, тобто показати, як ієрархічно із декількох частин організується єдине ціле.

Як зазначалося вище, однією з базових категорій ТС ПХ є *process* (1220 ТО) – “a series of operations, events, or steps leading to achievement of a specific result” [15], що формується із злиття двох субкатегорій:

1) *medical process* налічує дві підгрупи: а) *medical techniques*: *keloid scars treatment, waxing, wrapping*; б) *cosmetic procedures*: *bleaching, dealbation, chemical skin peel, laser skin rejuvenation*;

2) *surgical process* включає 14 субкатегорій: а) *surgical techniques*: *body contouring, sinus surgery, replace body part*; б) *plastic surgery procedures*: *cheiloplasty, labioplasty, mammoplasty, staphyloplasty, W-plasty*; в) *reconstruction*: *pollicization, functional restoration, breast reconstruction*; г) *correction*: *low-positioned brow correction, scar correction*; д) *enlargement*: *breast enlargement, buttock augmentation*; е) *lifting*: *thigh lift; Brazilian butt lift*; є) *reduction*: *fat reduction; upper arm reduction*; ж) *transplantation*: *insert an implant; autografting*; з) *fixation*: *atrioseptopexy; mastopexy*; и) *suturing*: *cosmetic suture, stitch*; і) *amputation*: *closed amputation, loxotomy, dismemberment*; ї) *removal*: *belt lipectomy, keloid removal, remove tattoo*; й) *dissection*: *chondrotomy, herniotomy*; к) *stitching*: *mesenteriorrhaphy, proctorrhaphy*.

У категорії *object* – “something that has a fixed shape or form that you can touch or see” [15] 330 концептів утворюють 2 підгрупи:

1) *natural objects*: а) *natural structures*: *collagen, elasticin, fibrin sealant, lozenge, fat cells*; б) *transplants*: *allograft, cartilage nose graft, mini-graft, onlay, punch graft*;

2) *artificial objects (artefacts)*: а) *prostheses*: *artificial limb, jaw implant, SACH (solid ankle cushion heel)*; б) *breast implants*: *asymmetrical silicon breast prostheses, flipping implant, foam breast prosthesis, peanut oil breast implant*; в) *peeling devices*: *bleaching agent, phenol, dermabrader*; г) *prosthetic structure*: *friction wrist, dual-wall socket*; д) *accessory outfit*: *canula, injector, port-ligature*; е) *implants and their feelings*: *electrolarynx, saline, silicone gel*; є) *dissection devices*: *dermatome, Joseph knife, rongeur*; ж) *fixation devices*: *absorbable fixation device, clamp*; з) *diagnostic devices*: *adipometer, nasoscope*; и) *injectables*: *Botox, Hylaform*.

Когнітивні категорії, як конструкти нашої свідомості, моделюють наші знання про світ і співвідносять їх з моделями знань, які зафіксовані у структурі мови [4]. Однією з найважливіших онтологічних категорій є категорія простору. “Space is a delimited area, usually three-dimensional” [15]. Ця категорія в англійській ТС ПХ представлена 200 концептами, що об’єднуються у три підкатегорії: *place, volume/size, shape*.

Субкатегорія *place* виражена локальними концептами, котрі у вербалізованому вигляді є термінами, утвореними переважно за допомогою класичних морфем: *ad* [лат. “біля”]: *adoral*; *medi / mid* [лат. “середній”] / *central*: *central amputation, medial thigh lift, mid facelift*; *circum* [лат. “навколо”] / *peri* [гр. “навколо”]: *circumferential thigh lift, periconchal, perigrift*; *epi* [гр. “над, вище”] / *super* [лат. “над”] / *supra* [лат. “над”] / *above*: *epiopic, superficial lines, suprabuccal, above-elbow prosthesis*; *infra* [лат. “під, нижче”] / *sub* [лат. “під”] / *below / lower / under*: *inframammary fold incision, subnasal, below-knee amputation, lower body lift, under-eye bags*; *inner* [лат. “всередині”] / *intra* [лат. “всередині”] / *inside / internal*: *inner knee, intrafat, inside-the-nostrils incision, internal valvuloplasty*; *inter* [лат. “між”]: *intergonial, internarial*; *post* [лат. “позаду”]: *postauricular*; *pre* [лат. “перед”]: *prefrontal*; *external* [лат. “зовні”]: *external pharyngotomy*; *lateral* [лат. “бічний”]: *lateral pharyngotomy*.

Концепти субкатегорії *shape* вербалізуються ТО, сформованими за допомогою 1) основ, семантика котрих передає поняття форми: *form*: *mammilliform, conchiform, shape: pear-shaped breast prosthesis, tear drop shaped implant, roll an implant into a cigar-like shape*; 2) конститuentів – геометричних понять: *circular amputation, elliptic amputation, oval amputation, rectangular amputation, round-shaped punch graft, zigzag plasty*; 3) цифрових символів: *figure8 harness*; 4) літерних символів: *inverted Yshaped excision, Ushaped excision, Wplasty, Zplasty, Zshaped incision*.

Субкатегорія *size / volume* містить концепти, котрі передають поняття величини: 1) великий, надмірний – *major, oversized, macro*: *major amputation, oversized nose, macrognathia*; 2) малий, недорозвинутий – *minor, mini, micro, undersized*: *minor amputation, mini tummy tuck, mini-graft, microcheilia, undersized nose, dime-sized filler port*; 3) половина – *hemi* [гр. “половина”]: *hemiobesity*; 4) глибина: *deep furrow, fine surface wrinkles*; 5) всезагальність: *head-to-total body burn*.

Категорія *age* у ТС ПХ англійської МКС відображається в основному 121 терміном категорії *malformations*, тобто, момент, час виникнення аномалії, вади розвитку є вказівкою на віковий відрізок часу життя: 1) *infancy*: *birth defects: cleft jaw, athelia, pouce flottant, facial cleft, schistasis, synchilia, palatognathous*; 2) *puberty*: *keratoconus*; 3) *adolescence / youth*: *excoriated acne, acne fulminans*; 4) *maturity*: *acne necrotica miliaris, acrochordon, androgenetic alopecia*; 5) *senescence*: а) *signs of aging*: *lines formation, senile atrophy of skin, decay, solar lentigo*; б) *wrinkles*: *deep lines, furrows, glabellar creases, frown lines, nasolabial fold, tear trough, baglike wrinkles*.

“Studies – a branch of knowledge” [15] як категорія налічує 12 концептів. Це терміни, котрі позначають галузі знань, що безпосередньо пов’язані з ПХ: *bariatrics, prosthetics, surgical orthodontics*.

Очевидно, що один концепт може бути віднесений до різних категорій, залежно від позиції класифікатора: *deep furrows* “глибокі зморшки” як поняття нижчого щабля ієрархії входить у категорію *malformations*, у категорії віку позначає період *senility*, а у категорії простору – реалізує субклас *volume*.

Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, що “категоризація відображає природний процес усвідомлення світу людиною, але це невпорядкований процес: категорії виникають тільки після тривалого періоду змін та флуктуацій концептів” [9, 14]. Концептосфера англійської ТС ПХ утворена категоріями *quality, process, object, space, age, studies*, формування яких передбачає об’єднання менших концептуальних класів, що ієрархічно знаходяться на нижчому рівні. Вербалізовані досліджувані концепти формують ТС ПХ англійської МКС, яка є фрагментом універсального наукового знання.

Перспективою подальшого дослідження вбачаємо статистичну обробку матеріалів для об’єктивного підтвердження отриманих результатів, а також детальну дескрипцію кожної виокремленої категорії у когнітивному аспекті.

Список використаних джерел

1. Артюх А. Т. Категориальный синтез теории / Артюх А. Т. – К.: Наук. думка, 1967. – 154 с.
2. Борисов В. Н. Категориальное знание: Гносеологическая природа. Формы, способы функционирования / В. Н. Борисов // Категориальные основания научного познания: межвуз. сб. науч. статей. – Куйбышев, 1988. – 150 с.
3. Булатов М. А. Логические категории и понятия / Булатов М. А. – К.: Наук. думка, 1981. – 235 с.
4. Голобородько К. Лінгвістичний статус концепту / К. Голобородько // Культура народів Причорномор’я. – Симферополь, 2002. – № 32. – С. 27–30.
5. Дубічинський В. Деякі аспекти термінознавства у процесі навчання української мови за професійним спрямуванням / В. Дубічинський, Л. Васенко // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2010. – № 675. – С. 93–97.
6. Подшивайлова Л. І., Щербань Є. А. Категоризація та концептуалізація явищ дійсності як механізми побудови картини світу людини / Л. І. Подшивайлова, Є. А. Щербань // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ. – К., 2010. – Т. XII, Ч. 6. – С. 302–308.
7. Таценко Н. В. Картини світу як базові поняття когнітивно-дискурсної парадигми лінгвістики / Н. В. Таценко // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія Філологія. Соціальні комунікації. – 2010. – Т. 23 (62). – № 2. – Ч. 1. – С. 204–208.
8. Фрумкина Р. М. Семантика и категоризация / Фрумкина Р. М., Михеев А. В., Мостовая А. Д., Рюмина М. А. – М.: Наука, 1991. – 168 с.
9. Categorization in the history of English / [ed. by Ch. Kay, J. J. Smith]. – Philadelphia: John Benjamins B.V., 2004. – 268 p.
10. Dirven R., Verspoor M. Cognitive exploration of language and linguistics / Rene Dirven, Marjolyn Verspoor. – Philadelphia, 2004. – 277 p.
11. McKinnon S., Silverman S. Complexities: beyond nature and nature / Susan McKinnon, Sydel Silverman. – Chicago, 2005. – 330 p.
12. Pothos E. M., Wills A. J. Formal approaches in categorization / Emmanuel M. Pothos, Andy J. Wills. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 348 p.

Список джерел ілюстративного матеріалу

13. Ілюстрований медичний словник Дорланда / [ред. П. Джуль, Б. Зіменковський]. – У 2 томах. – Львів: “Наутілус”, 2002. – 2688 с.
14. Rinzler C. A. The encyclopedia of cosmetic and plastic surgery / Carol Ann Rinzler. – New York, 2009. – 264 p.
15. The free dictionary [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.thefreedictionary.com>

Summary. The peculiarities of plastic surgery scientific knowledge categorization in the English linguistic picture of the world are viewed in the paper.

Key words: concept, categorization, picture of the world, reality segmentation / synthesis, conceptual class, generalization.

КОМУНІКАТИВНІ АКТИ ВІДМОВИ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню впливу гендерного чинника на формування дискурсів із висловленнями відмови в українському діалогічному просторі. Схарактеризовано стратегію й тактику відмови, виявлено роль гендерного аспекту у формуванні дискурсів із настановою на гармонізацію / дисгармонізацію стосунків.

Ключові слова: комунікативний акт відмови, гендер, гармонізація / дисгармонізація взаємин.

Сучасні парадигмальні зміни в лінгвістиці зумовлені актуалізацією антропоорієнтованого, функціонально-комунікативного та когнітивного дослідження мови. Найважливішими рисами сучасної семантичної, прагматичної та функціональної теорії є вивчення комунікативної орієнтованості всіх одиниць і категорій мовної системи, вивчення людини у процесі спілкування, розгляд мовних явищ як невіддільної й органічної складової людського розуму, взаємопов'язаної з іншими когнітивними, психічними, вольовими тощо структурами і процесами [1, 5].

Протягом останніх десятиріч у фокус лінгвістичних розвідок потрапив один із ключових компонентів комунікативної особистості – стать. У дослідницький апарат лінгвістики введено термін “гендер”, який визначає стать як соціокультурний концепт, що формується в межах системи етнічно зумовлених стереотипних уявлень.

Парадоксальність гендеру як феномена в мові полягає в тому, що всі мовні структури та розділи лінгвістики можна “пропустити” крізь “гендерні лінзи” [2, 98]. Гендерні дослідження традиційно проводилися в царині соціо- і психолінгвістики (О.М. Бакушева, В.П. Белянін, О.І. Горошко, І.В. Грошев, О. Есперсен, О.А. Земська, М.А. Китайгородська, А.В. Кириліна, В.В. Потапов, І.А. Стернін, А.М. Холод та ін.), зарубіжної феміністської лінгвістики (С. Бем, Д. Кемерон, Дж. Коутс, Р. Лакофф та ін.). Вивченню гендерної комунікативної особистості в художньому тексті присвячені праці О.Л. Антінескул, О.Ю. Гетте, О.Л. Козачишиної, В.П. Нерознак, Л.В. Степанова.

Сучасні дослідники розглядають гендер з точки зору теорії спілкування, відзначаючи при цьому роль гендерного аспекту в комунікативній поведінці [Бурукін 1999, Горошко 1999, Синельников 1990, Стернін 2000, Беляєва 2002]. Урахування гендерного аспекту вносить корективи в процес комунікативної діяльності і модифікує вибір мовних засобів і форм спілкування, стратегій і тактик комунікації, паралінгвістичні елементи спілкування.

Об'єктом нашого дослідження є комунікативні акти відмови (КАВ), котрі демонструють некооперативний принцип спілкування. КАВ в українському діалогічному дискурсі досі не слугували об'єктом зацікавлення науковців.

Мета статті – визначити й проаналізувати вплив гендерного аспекту на перебіг інтеракції в комунікативних актах відмови.

Мета дослідження реалізується через розв'язання низки завдань: схарактеризувати чоловічий та жіночий стилі спілкування в комунікативних актах відмови, проаналізувати комунікативну стратегію й тактику відмови, дослідити вплив гендерного чинника на формування дискурсів відмови з настановою на гармонізацію/дисгармонізацію взаємин.

Відмова як форма діалогічної модальності належить до антропоцентричних дискурсів. Акти відмови зароджуються в суб'єктивно-оцінній сфері діяльності людини, їм властиве модальне заперечення як негативна оцінка ситуації. У комунікативних актах відмови втілюється воля особистості на невиконання дії.

Дискурси відмови, породжені станами сумніву, незгоди, несхвалення, невдоволення, неприйняття, гніву, презирства, ненависті, будуються за принципом зверхності та владності з боку продуцента відмови, який постає як владна мовна особистість. Дискурс, створений такою особистістю є авторитарним.

Гендерні дослідження у психології фіксують авторитаризм як ознаку чоловічого стилю спілкування. Окрім того, чоловічий стиль спілкування активний і предметний, але водночас змагальний і конфліктний. Сучасний італійський психолог А. Монтаріо зазначає, що чоловіча психологія сконцентрована на домінантних ритуалах та ієрархії, де завжди є переможець і переможений (така установка не визнає альтернативи партнерського стилю); чоловічий стиль спілкування зорієнтований на систему домінування. Жінки віддають перевагу партнерській, рівноправній комунікації. Жіночий стиль спілкування зорієнтований на систему взаємодії.

Проаналізований фактичний матеріал, дібраний методом суцільної вибірки з текстів художньої літератури, дозволяє висловити припущення, що соціостатеві стосунки комунікативних партнерів є одним із чинників, що впливає на формування дискурсу відмови, встановлення гармонійних/дисгармонійних взаємин між комунікативними партнерами.

Висловлювання відмови функціонують у проблемних дискурсах, які є потенційно конфліктними. Відповідальність за збереження комфортної ситуації для комунікантів покладається на продуцента відмови, який повинен розпізнати загрозу конфліктної ситуації та зберегти емоційну рівновагу дискурсу. Жінки, за дослідженнями психологів, зорієнтовані на загальну атмосферу спілкування, їм краще вдається формування гармонійної, позитивної атмосфери перебігу комунікації.

Аналіз ілюстративного матеріалу з позиції гармонізації/дисгармонізації взаємин у КАВ дозволяє зробити припущення, що дискурси з висловленнями відмови, у яких комунікативні партнери – жінки, більшою мірою спрямовані на гармонізацію взаємин. Частотність виникнення дискурсів з висловленнями відмови, у яких і продуценти стимулу, і продуценти відмови – жінки, значно нижча, ніж у таких дискурсах, де і продуценти стимулу, і продуценти відмови – чоловіки, і становить 30%.

Жінкам властиве прагнення до симетричної комунікації, до збереження партнерських взаємин. Жінки часто формулюють пропозиції у вигляді запитань:

Олеся ... У кімнату підемо?

Марфа Варфоломіївна. Ні, посидьмо тут, у садку (М. Кропивницький). Зауважимо, що продуцентів відмови вдалося уникнути створення конфліктної ситуації через вживання у репліці відмови іншої пропозиції (*...посидьмо тут, у садку*).

Із метою уникнення конфліктогенних ситуацій у репліках відмови жінки частіше, ніж чоловіки, використовують етикетні формули і конструкції ввічливості:

Антипов. Вы очень зкзальтированы... У вас, вероятно, жар... Да, да! Знаете что? Отправляйтесь прямо в Москву и дебютируйте в Малом: я и протекцию, и письма, и, наконец, сам с вами поеду...

Луцицька (тисне йому руку). Спасибі! Щире наше спасибі за ваше участие... (При-слухається). Но я туда не гожусь... (Вбік). Ні, се щось так... (Антипову). Все то, чем вы здесь восхищаетесь и называете художественным воспроизведением жизни, будет там чуждым, фальшивым! (М. Старицький)

або конструкції, які пом'якшують відмову:

Галя. Посидь трошки, матері нема, пішли до Савчука на той бік, а мені важко одній сидіть, аж плакати хочеться.

Олена. З радістю посиділа б, та нема часу. Якщо Олекса прийде сьогодні, то я дам тобі звістку (І. Карпенко-Карий).

Відмова жінок часто супроводжується обґрунтуванням причини неможливості виконання запропонованої дії:

Олена

... Все можеш ти вернуть...

Аміна

Ні, пізно вже!.. Бо я зламала віру

І туркові я жінкою була,

Людей своїх я мала за рабів, –

Вернутися у рідний край такою

Не можу я: мені не буде щастя (Б. Грінченко).

У КАВ жінки частіше вдаються до часткової відмови (не влаштовує місце або час для здійснення кооперативного комунікативного акту):

– І не могла б ти повторити тої пісні?

– Сьогодні ні! Може, іншим разом! Я сього сама не знаю... (О. Кобилянська).

Образність та емоційність мовлення, іронія пом'якшують категоричність відмови і сприяють збереженню гармонійних взаємин між комунікантами.

– Скажи мені, Олександро, де ти живеш? – спитав Іван.

– А тобі навіщо? Третя хата від Кіндрата, де рябі ворота, а новий пес! – засміялась вона...

(М. Коцюбинський).

Мусій. Вийди сьогодні ввечері, – хоч поговоримо. Я гостинців принесу.

Ївга. Авжеж вийду! Тільки нехай учора, серед ночі, саме опівдні, у спасівку на льоду (Б. Грінченко).

Зазначені ознаки превалюють у репліках жінок, які є продуцентами відмови у КАВ, де продуцентами стимулу є чоловіки.

Спілкування жінок довірливіше, вони більше здатні до кохання, прихильніші, у подальшому жінки здатні погодитися на попередньо відхилену пропозицію.

Гордій. Єй-богу, я у вас влюблюсь. Позвольте вам подарити кальцо золотое.

Текля. Не хочу, не хочу нізащо у світі! <...>

Гордій. ...Возьміть кольцо золотое, бо как не візьмете, то бросю его в Дунай, бистру речку, пуцай погибаєт три с полтиной.

Текля. Я ж стидаюсь. Надіньте його сами на мій палець.

Гордій. Тепер позвольте вас неравнодушно розцілувати, как собственноручную невесту.

Текля. Ох, який стид! Не хочу, не хочу.

Цілує (М. Кропивницький).

Чоловіки ж, якщо й погоджуються, не визнають цього, обираючи іншу мотивацію свого вчинку й іншу тактику:

Павло. ... Пожалуйте золотого!

Кіндрат Антонович. Якого золотого?

Павло. Мого, котрого ви мені не додали.

Кіндрат Антонович. Піди геть! <...> Не віддам!

Павло. Я тобі золотого не подарую, я тебе спалю!

Кіндрат Антонович. Чого доброго, ще й справді підпале. Він скажений! <...> На тобі золотого! Хоч я тобі і не винен, але у мене охота є подарувати тобі! (М. Кропивницький).

У КАВ воля продуцента відмови реалізується у його небажанні виконати адресовану йому дію або через неприйняття нав'язуваних йому інтересів. На мотиваційній стадії значення неприйняття продуцентом відмови нав'язаної продуцентом стимулу програми дій закріплюється у трьох конструкціях узуального змісту «не буду», «не хочу», «не можу». Результати спостереження за частотністю вживання таких конструкцій відображені в таблиці у відсотковому співвідношенні.

Таблиця 1

Моделі Конструкції	ПСЖ – ПВЖ*	ПСЧ – ПВЧ	ПСЧ – ПВЖ	ПСЖ – ПВЧ
«не хочу»	36	12	40	12
«не можу»	43	32	32	47
«не буду»	21	56	27	41

(*ПСЖ – продуцент стимулу жінка, ПВЖ – продуцент відмови жінка, ПСЧ – продуцент стимулу чоловік, ПВЧ – продуцент відмови чоловік)

Зауважимо, що конструкції узуального змісту «не буду» значно переважають у моделях, де продуцентом відмови є чоловік; причому в моделях ПСЧ – ПВЧ відсоток таких конструкцій значно вищий, ніж у моделях ПСЖ – ПВЧ. Категоричність відмови в мовленні чоловіків часто посилюється через відсутність обґрунтування відмови. Такі спостереження підтверджують гіпотезу про конфліктність чоловічого стилю спілкування і свідчать про те, що чоловіки більшою мірою здатні до формування конфліктогенних ситуацій.

У комунікативних моделях ПСЖ – ПВЖ кількісно переважають конструкції узуального змісту «не можу» з обґрунтуванням причини відмови. Неможливість виконання певної дії та пояснення причини відмови з боку продуцента відмови сприяє уникненню створення конфліктогенних ситуацій.

Однією з ознак гармонійного спілкування є ознака зацікавленості комунікантів, зміст якої визначається поняттям інтенційності та поняттям вихідної диспозиції мовця, під яким розуміють вдоволеність/невдоволеність мовця стосунками й обставинами комунікації, що склалася. Така емоційно-психологічна налаштованість визначає емотивну канву спілкування в дискурсах з висловленнями відмови [3, 12].

У разі сприйняття мовцями один одного відмова тяжіє до стертя протистояння інтересів через вираження подяки, вибачення, втішання, пропонування, співчуття, підтримки, доброзичливості. У разі несприйняття мовцями один одного чи обставин комунікації відмова загострює протистояння партнерів, відбувається віддалення комунікантів через вибір неетикетних форм взаємодії, налаштованість на з'ясування стосунків, що викликає конфронтацію і призводить до дисгармонізації взаємин.

Павло. ...Віддайте золотого!

Кіндрат Антонович. Піди геть! Я тебе велю з двору в шюу вигнать! <...> Я тобі нічого не винен!

Павло. Не віддаси?

Кіндрат Антонович. Не віддам!

Павло. Не віддаси?

Кіндрат Антонович. Сказав раз, і шабаш.

Павло. Ти ще Павла не знаєш, дасться він тобі взнаки! (М. Кропивницький).

Дисгармонізація стає відчутнішою за умови наявної партнеродиспозиції. Як уже зазначалося, партнеродиспозиція властива для стилю мовлення чоловіків.

Ланченко. Діло до вас є.

Арсен. Я з вами не хочу ніякого діла мати (Б. Грінченко).

Цокуль. Слухай! Уступи мені свою наймичку Харитину.

Бороховський. Ви знову за своє. Як же Рухля зостанеться сама з дітьми, га?

Цокуль. Ти собі візьми бабу Горпину.

Бороховський. А одчого ви не візьмете собі бабу Горпину? <...> Оставте ето, прошю вас.

Цокуль. А я тобі кажу, що вона у мене буде служить.

Бороховський. Ні, не буде (І. Карпенко-Карий).

1^а підпанок. Чуєш? Підходжу я сьогодні до пихатого Шкорупського та й кажу: «Дозвольте з вами чокнутись?» А він зареготав згорда та й каже: «Хоч і не треба!» Ну, постривай же. Будеш ти прохати, щоб я тебе на виборах піддержав... Я ж тебе піддержу: замість одного – два чорняка підкладу!.. (М. Кропивницький).

Гендерний чинник зумовлює вибір стратегії й тактик спілкування у КАВ. Стратегія відмови належить до некооперативних стратегій. Комунікативні тактики засновані на некооперативній стратегії поведінки продуцента відмови. Порівняємо комунікативні тактики стратегії відмови від виконання прохання, пропозиції та наказу, які найчастіше використовують чоловіки та жінки.

Таблиця 2.

№ з/п	відмова від виконання прохання	
	комунікативні тактики ПСЧ – ПВЧ	комунікативні тактики ПСЖ – ПВЖ
1.	Відмовитися без будь-якого мотивування	Дати зрозуміти, що не бажаєте/не хочете виконати прохання з мотивацією відмови
2.	Послатися на причини, які унеможливають виконання прохання	Запропонувати інше бачення розв'язання проблеми
3.	Послатися на неможливість виконання прохання саме в цей час	Послатися на те, що прохання не варте уваги адресанта
4.	Видати себе за некомпетентну людину	Послатися на неможливість виконання прохання саме в цей час
5.	Дати зрозуміти, що не бажаєте виконати прохання	
6.	Ухилитися від відповіді	
№ з/п	відмова від пропозиції	
	комунікативні тактики ПСЧ – ПВЧ	комунікативні тактики ПСЖ – ПВЖ
1.	Послатися на те, що вас не влаштовує запропоноване місце або час	Дати зрозуміти, що не бажаєте/не хочете прийняти пропозицію з мотивацією відмови
2.	Відмовитися через несприйняття комунікативного партнера (партнеродиспозиція)	Запропонувати інше бачення розв'язання проблеми
3.	Послатися на неможливість прийняття пропозиції без будь-якого мотивування	
4.	Відмовитися з мотивацією відмови	
5.	Ухилитися від відповіді	
6.	Послатися на те, що не вбачаєте потреби прийняти пропозицію	
№ з/п	відмова від виконання наказу	
	комунікативні тактики ПСЧ – ПВЧ	комунікативні тактики ПСЖ – ПВЖ
1.	Відмовитися без будь-якого мотивування	Відмовитися з мотивацією відмови
2.	Видати себе за некомпетентну людину	Запропонувати інше бачення розв'язання проблеми
3.	Відмовитися через фізичну неспроможність	

Комунікативні тактики, які обирають жінки, як у відмові від виконання прохання, так й у відмові від пропозиції та виконання наказу не провокують виникнення конфліктогенних ситуацій, оскільки відмова вмотивована або ж містить іншу пропозицію. Тактика відтермінування виконання прохання свідчить про доброзичливість адресата (продуцента відмови).

Переконливим аргументом на користь припущення, що дискурси з висловленнями відмови, у яких комунікативні партнери – жінки, більшою мірою спрямовані на гармонізацію взаємин, є комунікативна тактика посилення на те, що прохання не варте саме уваги адресанта (продюцента стимулу), а не адресата (продюцента відмови).

Більшість комунікативних тактик, які обирають чоловіки, спрямовані на дисгармонізацію взаємин між комунікативними партнерами, оскільки чоловікам переважно властива тактика відмови без мотивування. Про це свідчить і партнеродиспозиція, і зорієнтованість на систему домінування, й ігнорування інтересів комунікативного партнера.

Отже, гендерний чинник значною мірою впливає на перебіг інтеракції в КАВ, зумовлюючи вибір комунікативної стратегії й тактики відмови. Комунікативні тактики, які обирають жінки як продуценти відмови, спрямовані на гармонізацію взаємин між комунікативними партнерами. Формування дискурсів відмови з настановою дисгармонізацію взаємин властиве чоловікам.

Виявлені особливості впливу гендерного чинника на формування дискурсів відмови відкривають нові перспективи в дослідженні проблем прагматизації граматичних та лексичних одиниць і категорій.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики: Монографія / Ф.С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Горошко Е.И. Языковое сознание: гендерная парадигма / Е.И. Горошко. – Москва-Харьков : ПД “ИНЖЕК”, 2003. – 437 с.
3. Одарчук Н.А. Семантика та прагматика висловлень відмови в англомовному художньому дискурсі [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Н.А. Одарчук; Київський національний лінгвістичний університет. – К : КНЛУ, 2004. – 20 с.

Summary. The paper is dedicated to the role of gender factor in forming of discourse with the utterance of refusal in the Ukrainian dialogical space. The strategies and tactics of refusal are characterized; the influence of gender aspect on forming of the discourse aimed at harmonization / disharmonization of relations is defined.

Key words: communicative act of refusal, gender, relations harmonization / disharmonization.

УДК 070: 81'367.624 (05)

І.О. Мариненко

ПРИСЛІВНИКИ В ПРЕСОВИХ ЗАГОЛОВКАХ: СЕМАНТИКА І СТРУКТУРА

У статті розглядаються семантичні, словотвірні, стилістичні особливості прислівників, вживаних у заголовках засобів масової інформації. Аналізуються структурно-синтаксичні риси речень-заголовків із прислівниками.

Ключові слова: заголовок, прислівник, адвербіатив, словотвірна модель, трансформація фразеологізмів.

У сучасних засобах масової інформації заголовки є невід’ємним компонентом публікації будь-якого жанру. Автор закладає в нього максимальну інформативність і атрактивність із метою привернути увагу читача, залучити його до прочитання всього тексту. Від влучності, вдалості заголовка залежить, чи правильно інтерпретує реципієнт закладену в ньому інформацію, чи виникне в нього бажання детальніше й глибше ознайомитися з матеріалом. Таким чином відбувається “інтерактивний зв’язок, який дозволяє стверджувати, що заголовок є фрагментом комунікативного дискурсу” [11, 295].

Важливість заголовка обумовлена виконуваними ним функціями: номінативною, інформативною, комунікативною, атрактивною, а також функцією композиційності, яка полягає в “організуючій ролі заголовка у системі „заголовок – текст – (ілюстрація)” [3]. Комплексна взаємодія всіх перерахованих функцій спонукає читача повністю ознайомитися з матеріалом. Отже, актуальність заголовка на сторінках ЗМІ не підлягає сумнівам, а тому дослідження цього важливого перцептивного компонента мас-медіа набуває останнім часом неабиякого поширення в мово- й журналістикознавстві. Різні аспекти вивчення заголовків у ЗМІ викладені в працях

В. В. Різуна, М. М. Сікорського, Є. В. Толкачова, І. Л. Михайлина, О. М. Кулакова, І. П. Лисакової, М. М. Скиби, С. В. Форманової та ін., проте основна увага цих досліджень зосереджувалась на синтаксично-композиційній структурі, стилістичних аспектах побудови заголовків. Лексико-семантичний і морфологічний аспекти вивчення назв журналістських матеріалів не здобули належної уваги дослідників. Але ж саме семантична наповненість, частиномовна належність лексем заголовка вельми часто буває рушійною силою його впливовості й дієвості. Наша розвідка присвячена практично не досліджуваному питанню функціонування прислівників у заголовках, їхній ролі у створенні влучних і семантично містких назв публікацій.

Прислівник як лексико-граматичний розряд (ЛГР) слів по-різному визначається в мовознавстві: традиційна граматики зараховує його до повнозначних частин мови нарівні з іменником, прикметником, числівником, займенником та дієсловом. І. Вихованець і К. Городенська, виокремлюючи лише чотири частини мови взагалі, вважають його периферійною частиною мови [2, 16]. Проте всі вчені погоджуються з тим, що прислівник займає особливу нішу поміж самостійних частин мови: крім незмінюваності як визначальної особливості цього ЛГР, він виявляє тенденцію до компресії, економії мовних засобів. Ця риса адвербіатива є вельми важливою для сучасної преси, де спостерігається загальна тенденція до стислості, економії мовних засобів, особливо в заголовках. “Скорочення медіа-назв відбувається завдяки конденсації глибокого інформаційного наповнення у невеликій кількості слів і зумовлюється необхідністю передати максимум змісту, затративши мінімум мовного матеріалу” [6, 59]. Адже в сучасному прискореному ритмі життя читач найперше звертає увагу на заголовки, їхній зміст, актуальність, здатність заінтригувати, а вже потім визначається з матеріалами, які читатиме в повному обсязі. За свідченнями психологів, близько 80% читачів газет приділяють увагу виключно заголовкам [5]. Суттєва роль прислівників у творенні яскравих, містких назв публікацій не викликає сумнівів.

Матеріалом дослідження послужили 258 прислівників, що входять до складу 414 заголовків, відібраних із сучасних загальнодержавних видань “Український тиждень” (далі – УТ), “Україна молода” (УМ), “Країна” (Кр.) та інтернет-видань “Українська правда” (УП), “Високий вал” (ВВ). Належність цих видань до інформаційно-аналітичних спричинює відповідний відбір лексико-граматичних засобів. Так, із-поміж усіх аналізованих адвербіативів суттєво переважають лексеми з означальною семантикою способу дії – 180, що пояснюється потребою пояснити читачеві, у який спосіб відбуваються події в державі та світі: “У таксі їздити дешевше, ніж у метро” (Кр., № 15, 2011), “Розлучення з минулим по-німецьки” (УТ, № 46, 2009), “Дощ на вулиці? А в музеї сухо й цікаво!” (УТ, № 1, 2011), “Померзніть ще!” (УМ, 23.09.2008), “Зізнання в любові по-голлівудськи” (УТ, № 49, 2010) тощо. Значно рідше заголовки містять інформацію про місце події (32 прислівники), час (30), хоча локативно-темпоральна інформація посідає вагоме місце в публіцистиці в цілому: “Дехто тільки отямився, що він не там, де йому слід бути” (Кр., № 5, 2011), “Японія поруч” (УТ, № 28, 2009), “Тиждень, коли вирішиться все” (УМ, 23.09.2008), “Падаємо вгору” (УТ, № 20, 2009). Решта ж семантичних груп адвербіативів представлені поодинокими лексемами, що засвідчує меншу увагу журналістів до міри вияву певних суспільних явищ, причиново-наслідкових зв’язків та ін.: “Алієв назавжди” (УТ, № 12, 2009), “Те, що ми робимо, законне наполовину” (Кр., № 37, 2010), “Українською розумію загальні фрази. Тому не люблю ходити в кінотеатр” (Кр., № 5, 2011). Таке співвідношення прислівників різних семантичних груп відображає загальномовні кількісні пропорції: в українській мові словники фіксують значну перевагу означальних адвербіативів над іншими групами; прислівників же причини й мети лексична система фіксує й зовсім обмежену кількість.

Загальномовні тенденції прослідковуються й у словотвірних моделях прислівників, що функціонують у публіцистичних заголовках: найбільш активною є модель “основа прикметника/дієприкметника + суфікс -о/-е”, за якою утворено 85 лексем (*глухо, постійно, хронічно, стисло, символічно, виважено, життєствердно, добре* тощо): “Логічно було б побудувати нові енергоблоки” (Кр., № 15, 2011), “Вимкніть його негайно!” (УТ, № 12, 2009), “Скоро відлига” (УТ, № 4, 2010), “Брехуни часто кашляють” (Кр., № 34, 2010). Наступними за кількісними показниками є конфіксальні моделі “префікс по- + основа прикметника + суфікс -и” й “префікс по- + основа прикметника + суфікс -ому” (по 21 лексемі): *по-англійськи, по-європейськи, по-київськи, по-королівськи, по-німецьки, по-флотськи; по-царському, по-дорослому, по-родинному, по-культурному* та ін., напр.: “„Формула“ по-київськи” (УМ, 23.09.2008), “Бізнес по-китайськи” (УТ, № 47, 2010), “Газ по-флотськи” (УТ, № 17, 2010), “Великий стрибок по-білоруськи” (УТ, № 14, 2011), “Економія по-українському” (УТ, № 6, 2009), “Живемо по-середньому” (УТ, № 41, 2008). Варто зазначити, що з-поміж аналізованих видань особливо багатим на порівняльно-уподібнювальні прислівники виявився часопис “Український тиждень”.

Цей семантико-словотвірний тип адвербіативів дає змогу авторові стисло й досить конкретно, чітко охарактеризувати специфіку певного предмета чи явища, не вдаючись до багатослівного

опису. З цим пов'язана і порівняно велика кількість зафіксованих оказіоналізмів, створених за цими моделями: 5 новотворів із конфіксом *по...-и* й 6 із конфіксом *по...-ому* (*по-бахмацьки, по-бютівськи, по-кандидатськи, по-міністерськи, по-письменницьки, по-футбольному, по-ширяєвському, по-бідному, по-сумському, по-криворізькому, по-пацанському*), пор.: “ЕЛІТА-ЦЕНТР *по-бахмацьки*” (ВВ, 29.02.2008), “Триєдність *по-бютівськи*” (УТ, № 9, 2010), Локшина *по-кандидатськи*” (УТ, № 29, 2009), “У хокей – *по-футбольному*” (УТ, № 4, 2009), “„Право“ і „порядок“. Суперкубок *по-сумському*” (УТ, № 29, 2009). Новизна цих адвербіативів практично не відчувається реципієнтом, оскільки і прикметник – твірна основа, і словотвірна модель йому добре знайомі, а відсутність таких прислівників у словниках видається нелогічною, пор.: українські словники фіксують лексеми *по-каліфорнійськи/ по-каліфорнійському, по-лісабонськи/ -ому, по-мінськи/ -ому, по-міланськи/ -ому, по-стамбульськи/ -ому, по-луганськи/ -ому, по-миколайівськи/ -ому, по-одеськи/ -ому, по-севастопольськи/ -ому* тощо [8], частина твірних основ яких не стосується назв українських міст, тоді як жоден словник не подає таких прислівників, як *по-сумському, по-криворізькому, по-бахмацьки*. Подібну ситуацію можна спостерігати і поміж адвербіативів із професійною семантикою твірного слова: *по-лейтенантськи/ -ому, по-матроськи/ -ому, по-солдатськи/ -ому, по-командирськи/ -ому, по-шахтарськи/ -ому* [8; 1; 10], тоді як *по-міністерськи, по-письменницьки* – ні. Навряд чи можна стверджувати, що визначальним чинником при внесенні зазначених одиниць до словників слугувала частотність уживання їх у мовленні, оскільки в сучасних публіцистичних текстах вони фіксуються з однаковою нерегулярністю. Тобто умовна новизна подібних лексем видається нелогічним, суто випадковим явищем.

Ще однією відносно продуктивною моделлю творення прислівників, уживаних у заголовках, є лексеми, утворені від орудного відмінка іменника без прийменника (*гуртом, натяками, неквапом, пішки, поспіхом, разом, транзитом, цілком* та ін. – усього 14): “Для українця індивідуалізм – це роблю як хочу, а відповідаємо *гуртом*” (Кр., № 6, 2011), “Схід і Захід *разом*” (УТ, № 6, 2010), “Латвія *транзитом*” (УТ, № 38, 2009). Ця модель дуже продуктивна в сучасній українській мові [7], а тому низка лексем, що зафіксовані нами на рівні мовлення, поки що відсутня в словниках (*автоматом, родом, фонтаном*), пор.: “Родом із Карпат” (УТ, № 18, 2009), “Залік *автоматом*” (УТ, № 13, 2011), “Джаз *фонтаном*” (УТ, № 31, 2009). Порівняльно-уподібнювальна семантика таких адвербіативів сприяє увиразненню медіа-назв, збільшенню їхнього емоційно-образного впливу на реципієнта. Решта словотвірних моделей, що використані для творення вжитих у заголовках прислівників, не належать до продуктивних і представлені поодинокими лексемами: “*не-* + основа прислівника” (*неважливо, некрасиво, неласкаво, неякісно, нереально*), “*що-* + основа іменника + *-а/-у*” (*щодня, щомісяця, щотижня, щоразу, щороку*), “*на-* + основа іменника” (*навік, навиворіт, назад*), “*в...-і*” (*вдвічі, втричі*), “*в-* + основа іменника” (*вперед, вниз*), “*в-* + основа порядкового числівника + *-е*” (*вдруге, втретє*), “*в...-у*” (*вгору*), “*до-* + основа іменника + *-у*” (*донизу*). Напр.: “Хліб може бути *вдвічі дешевший*” (Кр., № 15, 2010), “Контрабанда – *вперед!*” (УТ, № 30, 2009), “Монастир *навиворіт*” (УТ, № 45, 2008), “*Щотижня купую собі лотерейний квиток*” (Кр., № 8, 2011).

Склад досліджуваних прислівників із погляду стилістичної належності характеризується відносною стабільністю: переважна більшість їх належить до стилістично нейтральної лексики, що переконливо засвідчує прагнення журналістів аналізованих видань подавати інформацію в заголовках виважено, спокійно, без зайвої емоційності й “скандальності”, напр.: “І *знову Сомалі...*” (УМ, 23.09.2008), “*Уперше розіграли лотерею*” (Кр., № 6, 2011), “*Зарудний позичав гроші і ніколи не вимагав назад*” (Кр., № 1, 2011), “*Нереально віртуальний образ*” (УТ, № 14, 2009), “*Міліція береже по-новому*” (УТ, № 11, 2010) і под. Вкрай рідко на сторінках цих видань трапляються діалектні адвербіативи (*домів, файно*), розмовні (*голяка, неквапом*), жаргонні (*по-пацанському*), вживання яких обумовлене щоразу певною метою: надання елементу несподіваності (“*В ополонку голяка: Водохреща по-письменницьки*” (УП, 19.01.2010)), іронічності (“*Не „по-пацанському“*” (УТ, № 48, 2008) – про бійку між депутатами Верховної Ради Н. Шуфричем і М. Рудьковським), місцевого колориту (“*Все файно*” (УТ, № 41, 2008)), при цитуванні (“*Я вернувся домів*” (УТ, № 22, 2011) – назва пісні гурту “Брати Гадюкіни”, що стала заголовком акції, присвяченої роковинам смерті його соліста Сергія Кузьминського). При цьому семантика стилістично маркованих прислівників знайома широкій читацькій аудиторії через досить активне вживання самих адвербіативів або їхніх твірних основ у мовленні.

У заголовках прислівники можуть використовуватись у різних стилістичних фігурах. Так, найбільшого поширення серед досліджуваних назв матеріалів набула антитеза, побудована на підкресленому протиставленні антонімічних адвербіативів: “*Менше законів – більше зброї*” (УТ, № 4, 2011), “*Спершу критерії, потім рейтинги*” (УТ, № 21, 2009), “*Ліворуч чи праворуч*” (Кр., № 9, 2011), “*Вгору сходами, що йдуть униз*” (УТ, № 28, 2009), “*Згори донизу*” (УТ, № 50, 2008). Також на основі поєднання антонімічних понять будується оксиморон (“*Падаємо вгору*” (УТ,

№ 20, 2009), “Широко знаний у вузькому колі” (УТ, № 24, 2011), “Вперед у минуле” (УТ, № 16, 2011)), який належить до максимально атрактивних, яскравих фігур, що своєю непоєднуваністю семантично протилежних лексем здатний привернути до заголовка увагу читача.

На близькості звучання паронімів будується гра слів, яка за умови вдалого добору паронімів стає в заголовку сильним інтригувальним елементом: “**Органічно**” (УТ, № 25, 2009) – про фестиваль органної музики (пор.: *органно* від *орґбн* має тільки пряме значення, тоді як його паронім при ознайомленні з текстом публікації актуалізує обидва потенційні твірні слова – *орґбн* і *органічність*, переплітаючи між собою елементи семантики обох слів. У підсумку виникає ускладнена ідея: фестиваль органної музики пройшов органічно).

У журналістських заголовках досить активно використовуються фразеологічні одиниці (ФО), до складу яких входять прислівники. Такі стійкі сполуки слів можуть уживатись як у своєму узуальному, звичному складі (“*Там, де Макар телят не пас*” (УТ, № 24, 2011), “*Помалу їдь, далі заїдеш*” (УТ, № 49, 2008)), так і з різними видами трансформацій, серед яких найбільшого поширення набули усічення й заміна компонентів. Такі “стилістично задані відхилення від норми є показниками суперечностей і повсякчасної боротьби між суто інформативною та експресивною (естетичною, емотивною) функціями мови, між синхронічною замкнутістю і діахронічною відкритістю мовної системи, між мовою, що прагне до стабільності, і мовленням, що прагне до творчого пошуку” [4].

Усічення окремих компонентів узуальної ФО зумовлене прагненням, по-перше, до економії мовних засобів і лаконізації заголовка, по-друге, до деавтоматизації сприймання узвичаєної мовної одиниці. При цьому фразеологізм не втрачає своєї семантики, оскільки використана його частина перебирає на себе значення повної, узуальної одиниці, актуалізуючи таким чином увагу реципієнта на недовомовленості, зацікавлюючи його в ознайомленні з текстом у цілому: “*В ту саме річку вдруге...*” (УТ, № 14, 2009) – пор. вислів Геракліта “*не можна двічі увійти в ту саму річку*”; “*Жити стало веселіше...*” (УТ, № 46, 2010) – пор. крилату фразу Й. Сталіна “*Жити стало краще, жити стало веселіше*”; “*Дихайте глибше*” (УТ, № 43, 2008) – пор. цитату із роману І.Льфа та Є.Петрова “*Дванадцять стільців*”: “*Дихайте глибше, ви схвильовані*”; “*Коли не можна, але дуже хочеться*” (УТ, № 18, 2009) – пор. повний російський вислів “*Если нельзя, но очень хочется, то можно*”.

Заміна компонентів ФО суттєво модифікує її структуру, зосереджує всю увагу реципієнта на нових лексемах у складі загальновідомої фраземи: “**Неласкаво просимо**” (УТ, № 3, 2011) – про перепони для іноземного бізнесу в Україні – пор. Ласкаво просимо!; “**Геноцидно модифіковані**” (УТ, № 19, 2011) – пор. Генно модифіковані організми; “**Цілком анонімно**” (УТ, № 3, 2009) – пор. Цілком таємно. Такі індивідуально-авторські трансформації фразеологізмів є одним із способів створення актуалізованих заголовків, оскільки стійкі сполуки у функції медіа-назв “завоювали мало не монопольне право стисло формувати основну думку твору, інтригувати читача, натякаючи на описування” [9, 25], а будь-яка видозміна усталених одиниць мови суттєво заострює її звучання, зацікавлює реципієнта.

У процесі систематизації зібраного матеріалу привертають увагу структурні особливості заголовків із прислівниками. Серед усього розмаїття синтаксичних структур впадає в око суттєва перевага медіа-назв, створених за схемою “іменник + прислівник”: 58 із 414 аналізованих назв матеріалів, що складає 14% від загальної кількості. Така структура заголовка найчастіше відповідає неповному двоскладному еліптичному реченню, в якому іменник вжито в називному відмінку, а пропущений дієслівний присудок має семантику існування, перебування в просторі або часі (“*Ініціатива знизу*” (УТ, № 39, 2008), “*Галюцинація наживо*” (УТ, № 30, 2009), “*Питання руба*” (УТ, № 16, 2010), “*Бізнес по-китайськи*” (УТ, № 47, 2010), “*Апокаліпсис сьогодні*” (УТ, № 13, 2009), “*Кохання „проти“*” (УМ, 23.09.2008) тощо. Серед заголовків цього типу переважають такі, до складу яких входять прислівники порівняльно-уподібнювальної семантики з конфіксами *по-...-и*, *по-...-ому*: “*Коаліціада по-британськи*” (УТ, № 19, 2010), “*Багатовекторність по-козацьки*” (УТ, № 25, 2009), “*Успіх по-одеському*” (УТ, № 50, 2008), “*Безпека по-українському*” (УТ, № 3, 2009) і под., що можна пояснити сконденсованістю семантики адвербіатива, можливістю в мінімальній за обсягом назві викласти глибокий, об’ємний зміст. Окрім того, такі заголовки досить часто містять певний елемент емоційності, іронічності: “*Дерибан по-культурному*” (УТ, № 5, 2010), “*Економія по-міністерськи*” (УТ, № 30, 2010), “*Локшина по-кандидатськи*” (УТ, № 29, 2009).

Значно рідше заголовки, створені за схемою “іменник + прислівник”, відповідають за структурою односкладним генітивним реченням, де іменник у формі родового відмінка поєднується з предикативним прислівником: “*Палива досить*” (УТ, № 19, 2009), “*Надії нема*” (УТ, № 15, 2011) – про синоптичну ситуацію.

Загальномовна тенденція до економії мовних засобів безпосередньо позначилась і на структурі заголовка в публіцистиці, де все популярнішими стають однослівні найменування

публікацій. Поміж зібраних нами найменувань публікацій переважна більшість зафіксована в часописі “Український тиждень”, журналістський колектив якого вдало поєднує лаконічність з інформативністю: “Віч-на-віч” (УТ, № 50, 2008); “Звідусіль” (УТ, № 12, 2009); “Пристрасно” (УТ, № 32, 2009); “По-родинному” (УТ, № 16-17, 2009) – про творчий вечір; “Навіл” (УТ, № 6, 2010) – про поділ України за мовною ознакою; “По-бідному” (УТ, № 10, 2009) – про стан в українському фігурному катанні та ін., усього зафіксовано 36 таких заголовків. Іноді для деталізації й уточнення семантики медіа-назви автори використовують дво- або трислівні заголовки, зміст яких сконцентрований у прислівниках, напр.: “Вдома не страшно” (УТ, № 37, 2009), “Ліворуч чи праворуч” (Кр., № 9, 2011), “Прикро, але приємно” (УТ, № 18, 2009), “Знову разом” (УТ, № 4, 2009) – усього 21 приклад.

Проведений аналіз адвербіативів у заголовках засвідчує, що вони є вагомим структурним і семантичним компонентом медіа-назв. Завдяки сконденсованості значення, здатності в межах однієї лексеми передати цілий спектр семантичних відтінків і емоційних нюансів, прислівник є невід’ємним елементом у найменуваннях публіцистичних матеріалів. Така активність адвербіативів у складі заголовків свідчить про далеко не периферійний статус цього ЛПР слів у сучасній системі частин мови.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
3. Зайцева В. В. Функції газетного заголовка [Електронний ресурс] / В. В. Зайцева // IX Міжнародна конференція “Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 134-139. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/SND/Philologia/8_zayceva9999%20v.doc.htm.
4. Клименко Ю. В. Граматична анормативність як джерело мовної експресивності художнього твору [Електронний ресурс] / Ю. В. Клименко. – Режим доступу: <http://ev.nuos.edu.ua/content/gramatichna-anormativn%D1%96st-yak-dzherelo-movnoi-ekspresivnost%D1%96-khudozhnogo-tvoru>
5. Лазарева Э. А. Заголовок в тексте / Э. А. Лазарева. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1989. – 96 с.
6. Майборода Л. І. До проблеми лаконічності та семантичної місткості газетних заголовків / Л. І. Майборода // Наукові записки Інституту журналістики. – Т. 12. – 2003. – С. 59-63.
7. Мариненко І. О. Деякі аспекти адвербіалізації іменників у сучасній українській мові / І. О. Мариненко // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. – Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія. – Вип. 16. – К.: ВЦ КНЛУ, 2008. – С. 72-77.
8. Орфографічний словник української мови [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://slovo.org.ua/35/53392-0.html>
9. Сербенська О. Мова газети в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства / О. Сербенська // Мовознавство. – 1988. – № 4. – С. 21-26.
10. Словник української мови: В 11 т. / Гол. ред. І. К. Білодід. – К.: Наукова думка, 1970-1980 / Т. VII. – К., 1976. – 723 с.
11. Форманова С. Заголовок як фрагмент комунікативного дискурсу / Світлана Форманова // Вісник Львівського університету. – Серія філол. – 2004. – Вип. 43. – Ч. I. – С. 294-298.

Summary. The semantic, word-formation, stylistic features of adverbs used in titles of mass medias are examined in the article. The structural and syntactic features of suggestions-titles with adverbs are analysed.

Key words: title, adverb, word-formation model, transformation of phraseological units.

ПОЕТИЧНИЙ ТЕКСТ І ЕКСПРЕСИВНО-СТИЛІСТИЧНЕ ЗВУЧАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ

У статті досліджуються способи введення нетрансформованих фразеологічних одиниць у поетичні тексти та визначається їх специфіка у ракурсі мовного світобачення авторів.

Ключові слова: фразеологізм, поетичний текст, стилістичний ефект, експресія.

Не дивлячись на помітні успіхи фразеологічної науки, залишається ще чимало проблем, які потрібно дослідити. Серед них – необхідність подальшого вивчення функціональних властивостей фразеологічних одиниць (ФО) у різних мовленнєвих умовах, зокрема у поетичних текстах.

Н а п р и к і н ц і
Х Х

століття зацікавленість мовознавців проблемою функціонування ФО зростає, з'явилася низка наукових праць, у яких особлива увага дослідників прикута до вивчення ФО у мовленні (зокрема, праці О. Куніна, А. Молоткова, В. Вакурова, М. Бакіної, А. Мелерович, В. Мокієнка, В. Телія, М. Алексєєнка, М. Шанського, М. Шадріна, А. Емірової, Н.Бабич, І. Гнатюк, Н. Бойченко, С. Александрової, Л. Щербачук, Л. Стоян, Ю. Прадіда, В. Ковальова, Н. Неровні, А. Аксамітова, І. Лепешева та ін.).

Фразеологічні засоби мови у контексті сучасного поетичного мовлення, на наш розсуд, є тим благодатним матеріалом, який не втрачає своєї актуальності від значного за обсягом дослідницького матеріалу, що з'являється останнім часом з-під пера багатьох мовознавців. Пояснюється це передусім високим ступенем концентрації у фразеологічних одиницях народного світогляду, ментальності народу. Вони, як ні жодна з одиниць національної мови, проникають у глибини народної психіки і завдяки цьому виражають і репрезентують етнолінгвокультурологічну систему конкретного народу.

Крізь цю призму аналіз текстів східнослов'янської поезії з погляду дослідження способів уведення нетрансформованих фразеологізмів для актуалізації як їх, так і поетичних текстів видається привабливим і дійовим.

Використання тієї чи тієї мовної одиниці в структурі поетичного твору визначається низкою лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів: оптимізацією мовлення, виразовими можливостями, стилістичною маркованістю, характером сполучуваності її з іншими одиницями, відповідністю ідейно-художнім цілям тощо.

Поетична функція фразеологічної одиниці посилюється у контексті, у якому тісно взаємодіють різностильові мовні одиниці:

Мова минається.

Вітер сідає на скроні.

Прибрано в хаті – сьогодні іти до соші.

Треш – не дотреш од гноїв почорнілі долони,

Цідиш горілку свинячу на спомин душі (П. Гірник).

Як бачимо, автору вдається поєднати розмовну і навіть діалектну лексику з книжним фразеологізмом, при цьому художній твору зростає.

Інколи контрастність мовних засобів у контексті твориться на зразок: висока лексика – “низький” фразеологізм:

Кожны глыток

Маладога, густога азону

Піць, як нектар,

Спаталяцца, гаючым,

Да скону (К. Жук).

Вдаються поети, хоча й зрідка, до використання “наднизьких” ФО, посилюючи відтак реалістичність зображуваного:

Комусь воно, як Рай, оці лиснючі бруки

Столиці здобної і неба млосний шмат.

Він мовчки сніг гребе. У нього мерзнуть руки.

Гребе – і все. Проходьте, вашу мать (П. Вольвач).

Стилістично забарвленим сприймається поетичний текст, коли в одному мікроконтексті вживаються розмовний (як *грім із неба*) та книжний (*хвалити Бога*) фразеологізми:

*Мені ця вість була як грім із неба.
Я тихо мовив, тільки і всього:
– Хвалити Бога, я дожив занепаду
страшного ворога свого (Л. Костенко).*

“Фразеологізми в поетичному тексті переважно використовуються як образний центр контексту”, – наголошує Н. А. Ніколіна [2, 37]. Цьому знаходимо підтвердження й у комплексі стилістичних прийомів, з-поміж яких і зіштовхування різностильових одиниць, і фразеологічний повтор, які вживає О. Сенатович у своїй поемі “Чин”:

*Вчора з народом – до гробу!
А нині: готові вимерти „аки обри”.
Содом і гоморра!
Содом і гоморра! –
Розверзнулась безодня
Між нині і вчора.*

Л. Мартинов у поетичному творі “Рассказ о русском инженере” тричі вживає в одному мікроконтексті ФО *сквозь землю провалиться* – ‘безслідно, несподівано зник, щез, загубився’, – актуалізуючи відтак її семантику. Цьому сприяє й лексема *исчезла*, вжита поетом як згусток подальшого семного нагнітання:

*“... Ревизор это мчится на тройке.
Послан он для ревизии нашей постройки.
Что ж, начните ревизию! Сделайте милость.
Ах, исчезла! Сквозь землю она провалилась.
Провалилась сквозь землю курьерская тройка,
Провалилась сквозь землю вся наша постройка.
Значит, должно теперь подписать донесенье,
Что постройку разрушило землетрясенье?”*

Подеколи автори застосовують у своїй поетичній практиці нанизування в одному контексті синонімічних фразеологізмів. Стилістичний ефект від такого прийому в тому, що разом з акцентуванням уваги читача на змісті ФО відбувається її інтенсифікація. А це сприяє посиленню експресивного звучання усього контексту. Наприклад:

*Хіба то дівка? То ж таке ледащо.
Усе б співала. Боже упаси!
Ми вже й без неї з’їхали ні на що,
А з нею геть вже зійдемо на пси (Л. Костенко).*

За такої побудови контексту зіткнення синонімічної й синтаксичної сполук призводить до процесу творення індивідуально-авторської ФО, як-от:

*...если сердце теплится,
вздор из мыслей
выкинешь,
слюбится –
стерпится,
поживем –
привыкнем (Р. Рождественский).*

Інколи, як бачимо з контексту поєми „Маруся Чурай”, до одного синонімічного ряду з фразеологічними синонімами можуть входити одностильові лексеми і навіть вільні словосполучення:

*Він тільки зблід і губу закусив,
та так судейських з себе і струсив:
– Ви, канцїлюги, у чорнилі пальці,
бумажне кодло, воло набивне,
хвतालники, в походах небувальці,
кого взялись подужати... мене?! (Л. Костенко).*

Вживання в одному контексті однорідних членів речення, один з яких фразеологізм, не тільки підтримує основне значення стійкого сполучення, але й може вносити в нього нове семантичне забарвлення. Наприклад, “ланцюжкове” нанизування синонімічних сполучень – синтаксичного і фразеологічного:

*Як хутка набірає час разбег,
Узростам нас бязлітасна палоніць.
Як позна разумнее чалавек –
Памьлак назбірає, дрої наломіць (С. Давидович).*

Л. Костенко вибудовує в один віршовий рядок ФО *ні за холодну воду* – ‘нічим не займатись,

нічого не робити' – і синонімічні їй лексеми *сидіти*, *мовчати*, в результаті чого вони взаємопідсилюються:

*От ти прийшов з великого походу,
а не приніс ні слави, ні добра.
Сидиш, мовчиш, ні за холодну воду.
Та й не туди, що я уже стара.*

Для посилення експресії фразеологічної одиниці поети успішно застосовують і можливості антонімії. Як-от у Є. Євтушенка:

*Ты не страшись быть молодым да ранним.
Быть молодым да поздним –
вот беда.*

Великі потенційні можливості посилення образності несе у собі прийом зіткнення в мікроконтексті фразеологічної одиниці й однокореневого з одним із її компонентів слова:

*Едва ли разберешь
По шепоту подошв, по голосу калош,
Кто дошл, кто, в общем, пошл,
Кто плох и кто хорош,
Кто – как нечистый дух и кто душой убог... (Л. Мартинов).*

Нестандартність поетичної ситуації, специфіка контексту, емоційно-експресивна й змістова атмосфера тексту створюють можливості для змін загальномовної експресивно-стилістичної складової фразеологізму. Відомо, що фразеологічним одиницям, як і лексичним, характерні певні валентності, які багато в чому залежать від їх індивідуальних властивостей – синтаксичних, лексико-синтаксичних, стилістичних. З одного боку, семантика фразеологізму зумовлює його сполучуваність, а з іншого – зміна лексичної та синтаксичної сполучуваності створює умови для семантичних зсувів. Отже, кожен фразеологізм у літературній мові, зазвичай, сполучається з певним колом слів і будь-яке відхилення від цієї затвердженої у мові лексико-семантичної сполучуваності фразеологізму може призвести до змін його загальноприйнятого експресивно-стилістичного забарвлення або виявлення в ньому нових контекстуальних елементів змісту. Так „Фразеологічний словник української мови” ФО *вуха в'януть* подає: **[аж] *вуха в'януть (сверблять) у кого, рідше кому і без додатка.*** Ліна Костенко змінює звичну сполучуваність, відтак мікроконтекст отримує нову експресивно-стилістичну тональність:

*Тоді вдова Бобренчиха озвалась:
– Та **вуха ж в'януть** на таку олжу!
Вона сама Грицькові нав'язалась.
– В який би спосіб? – Зараз розкажу (Л. Костенко).*

Обмеженню сполучуваності сприяє й оцінна семантика. Фразеологізм контактує з іншими словами вибірково, іноді тільки з одним-двома словами, оскільки “...зв'язки і відношення фразеологізмів з іншими словами не настільки різноманітні та широкі, як це можна спостерігати у слів” [1, 250]. Наприклад, за семантикою фразеологізм *на виданні* зближується з виразом *виходити заміж* і може контактувати тільки з іменником *дівка*:

*Минає час, на кого нарікати?
А я й незчужся, бувши на війні.
Таке було лишастеньке, пикате,
а от дивися – вже **на виданні** (Л. Костенко).*

Отже, специфіка фразеологічної одиниці як мовного знака сприяє тісній взаємодії з контекстом поетичного твору. Ціннісно-сміслова значущість ФО може значно вирости завдяки розширенню синтагматичних можливостей і стилістичної взаємодії на лексичному і синтаксичному рівнях.

Список використаних джерел

1. Жуков В.П. Русская фразеология / Влас Платонович Жуков. – М. : Высшая шк., 1986. – 310 с.
2. Николина Н.А. Активные процессы в языке современной русской художественной литературы: монография / Наталия Анатолиевна Николина. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2009. – 336 с.

Summary. In the article the ways of not transformed phraseological units introduction in poetical texts are analyzed and their specificity in the light of author's linguistic world outlook is defined.

Key word: phraseological unit, poetical text, stylistic effect, expression.

СПОНУКАЛЬНІ ІНФІНІТИВНІ РЕЧЕННЯ

У статті проаналізовано семантичні, структурні та функціональні властивості спонукальних інфінітивних речень. Особлива увага сконцентрована на аналізі модальної семантики спонукальності, яка має широкий спектр виражальних засобів.

Ключові слова: *інфінітивне речення, модальність, модальне значення імперативності.*

Будь-який комунікативний акт має певне призначення. Речення як основна одиниця комунікативного акту характеризується комунікативною парадигмою, що “ґрунтується на категорії настанови” [3, 164]. Суть цієї категорії полягає у тому, що у ній виділяються “три основні складники – значення розповідності, питальності і спонукальності” [3, 164]. Відповідно до цього усі речення за метою висловлювання поділяють на розповідні, питальні та спонукальні.

Проблемі спонукальності присвячено низку досліджень. Цим питанням займалися О. С. Мельничук, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, Л. О. Кадомцева, М. Я. Плющ, В. М. Русанівський та інші дослідники. Розглянуто спонукальні конструкції і в синтаксичних описах сучасної української мови як один з різновидів речення за метою висловлювання (І. Р. Вихованець, Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудик, А. П. Загнітко, М. У. Каранська, І. І. Слинко та ін.); у працях з семантичного синтаксису (Л. В. Бережан, О. І. Наконечна, С. В. Мясоедова, Н. В. Швидка).

Деяко повніше, ніж в україністиці, речення спонукальної модальності досліджені на матеріалі російської мови. Спонукальні речення з формально-граматичного погляду розглядають О. О. Шахматов, О. М. Пешковський, І. С. Андреева, А. В. Бельський, Л. О. Сергієвська та інші; у функціонально-семантичному аспекті – О. С. Кондзеля; на семантичному рівні – О. П. Володін, В. Г. Гак, В. С. Храковський та ін.; на комунікативному – В. М. Абашина.

Метою нашої статті є розгляд спонукальних інфінітивних речень у семантичному, структурному та функціональному аспектах.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю дослідження однієї з важливих комунікативних категорій лінгвістики – категорії спонукальності, а також недостатньою вивченістю спонукальних інфінітивних речень в українській мові.

Спонукальні речення виражають такі різновиди волевиявлення: наказ, вимогу, заклик, побажання, прохання, пораду, дозвіл тощо [3, 146]. Найбільш властивими для спонукальних речень є такі конструкції:

а) з присудком, вираженим дієслівною формою наказового способу: *Вишикуйте свій полк!, Ідїть гуляти;*

б) спонукальні речення з присудком, вираженим формою інфінітива: *Гармату негайно переправити!, Припинити розмови;*

в) інфінітивні речення з часткою *б (би)*: *Вам би відпочити, Листа б написати* (ми такі речення відносимо до окремої групи – оптативні і в цій статті не розглядаємо);

г) спонукальні речення з присудком, вираженим формою І особи множини наказового способу: *Ходїмо до театру* [4, 86].

А. П. Грищенко усі засоби вираження спонукальності поділяє на прямі й непрямі. До перших він відносить синтетичні й аналітичні форми наказового способу дієслова у поєднанні з відповідним інтонаційним оформленням: *Пам’ятай, на яку висоту поставила тебе історія! Будь же гідним її* (О. Довженко). До других – інфінітив: *І знову короткі, чіткі накази: Рятувати людей. Найперше людей. Не допустити жертв* (О. Гончар); перформативні дієслова: зобов’язувати, вимагати, забороняти, наполягати, наказувати та інші: *Я наказую вам вийти з кімнати!*; безособові перформативні дієслова або ж предикативні форми на *-но*: *Виносити книжки з читальні забороняється! – Виносити книжки з читальні заборонено!* Також до непрямих засобів спонукування автор відносить питальні, оптативні та умовні речення [5, 587-588].

Ми зупинимо свою увагу лише на частині спонукальних речень, а саме на інфінітивних реченнях.

Стверджувальні спонукальні речення формуються за допомогою інфінітивів доконаного та недоконаного видів, на відміну від заперечних, де вживаються інфінітиви лише недоконаного виду: *Не кожному в такому віці випадає честь стати капітаном, може, тому й старається*

так, вміє радіти роботі, стоїть справді як закоханий, коли виконується його команда: “Ставити паруси”... (О. Гончар); Воронцов скомандував ліве плече вперед і стром повів хлопців до кам’яного басейну, наповненого водою. – Зняти головні убори! (О. Гончар); – Не дозволені. Але, звичайно... – І не дозволяти (В. Винниченко).

Значну роль у формуванні спонукальних речень відіграє семантика інфінітива. Найчастіше вживаються інфінітиви на позначення дії та результатів дії: *Адже зрозуміло, що після цієї канонади сюди посунуть танки... Зараз уже кожному ясно, що батальйонам не всидіти на цім чортовім п’ятаку!.. Відступати, поки не пізно!..* (О. Гончар); *Нас ждуть поневолені народи Європи, – добирає Сагайда не раз чуті слова. – Нас послано визволити їх. Єсть, визволити! – влучив-таки козирнути боєць, ледь тримаючись на ногах. – Ми ще з вами...* (О. Гончар).

Не так часто трапляються предикати стану, процесу: *Прийшов, сказав весело: – Прогулянку вечірню вважати законною, ну а тепер...* (О. Гончар); *Годі! Думати про інше!* (В. Винниченко); *Не бреше. І менше не хоче? Це категорично?.. Гм. Добре, Чудесно. Тоді так: згодитись. Хай дає* (В. Винниченко).

Деякі лексико-семантичні групи інфінітивів не вживаються у спонукальному значенні. До них належать інфінітиви, що позначають:

1) початок або продовження відповідного стану, в якому перебуває предмет (у прямому значенні), тобто процесуальні ознаки, не співвідносні щодо виконання, тривання з персональністю (*бубнявити, виникати, гудіти, жевріти, зазвучати, іржати, телитися*);

2) перехід з одного стану в інший (*гоїтися, заживати, м’якнутися, охолонути, твердішати* тощо);

3) набуття певної просторової характеристики (*височіти, глибиніти, даленіти, самотіти, порожніти*);

4) набуття певного кольору (*багряніти, біліти, голубіти, жовтіти, золотіти, сивіти, чорніти*);

5) багатократність або довготривалість дії – формальний показник префікс *попо-* (*попобачити, попоблукати, поповиварювати, поповозити, попоказитися, пополамати та інші, але попоїж, попоїжте*);

6) негативне ставлення до об’єкта (*гидувати, гордувати, гребувати, ненавидіти, нехтувати*);

7) вказівку на надмірність кратного вияву дії з негативними для суб’єкта (бенефіціанта) наслідками (*догулятися (до...), догратися (до...), доходитися (до...), добігатися (до...)*);

8) різні співвідношення і зв’язки між предметами, явищами (*відрізнятися, коштувати, полягати, стелитися*).

9) набуття певної форми чи рельєфної характеристики (*гостріти, горбатіти, горбитися, кругліти, морщитися та інші*) [6].

Деякі з вищезазначених дієслів здатні вживатися в спонукальних реченнях, але лише із заперечним значенням: *Не горбитись!; Не морщитись!*

“Імперативні інфінітивні речення звернені до конкретної або узагальненої особи” [1, 28]. Якщо об’єктом спонування є узагальнена особа, то вона стає зрозумілою із ситуації. Наприклад, табличка “**НЕ СМІТИТИ**”, яка розміщена у приміщенні вказує, що заборона стосується всіх, хто перебуває в цьому приміщенні. Якщо ж об’єктом спонування є конкретна особа, то вона зазначається за допомогою звертання або є імпліцитною, і відновити її можна з контексту: – *Панове! За невдалий жарт засудити Вінкельмана на порцію сонячного хліба!* (В. Винниченко); *Повітря в горах дуже прозоре, отже, і видимість тут стала набагато краща, ніж на рівнині. Тому наводчикам і спостерігачам, які звикли відзначати відстань в умовах рівнини, тут ці відстані здавались меншими від справжніх. Брянський поставив начебто химерне завдання: Перебудувати очі!* (наводчикам і спостерігачам – В. М.) (О. Гончар).

Давальним відмінком, як правило, позначається особа, яка не бере участі в комунікативному процесі: *Отже, його пропозиція: тільки добре “почиститись” і чекати гостей із чистим... сумлінням і помешканням. А Рінкеля завтра рано заарештувати. Цю приємну операцію доручити товаришеві Тіле, який, нема сумніву, виконає її блискуче й не без естетичного задоволення* (В. Винниченко); *Виконання присуду доручити двом товаришам Центрального Бюро Німеччини* (В. Винниченко); *А після того дасть йому п’ять мільйонів, а не процентів* (В. Винниченко).

Інші поширювачі інфінітивного речення залежать від семантики незалежного інфінітива. Інфінітиви на позначення конкретної дії поєднуються з іменниками або займенниками у знахідному відмінку без прийменника: *І командувач видає наказ до негайного виконання: атакувати в лоб Турецький вал негайно й невідкладно, якою завгодно ціною. Мобілізувати мешканців ближчих сіл для запобіжних робіт на бродях, кавдивізії й повстанській групі негайно сісти на коней і переходити Сиваш* (Ю. Яновський); *Підтримати його негайно!* (О. Гончар).

Трапляються приклади, де без знахідного відмінка неможливо обійтися: *Позачиняти всі*

вікна! Зашморгнути портъери! (Винниченко); *Виймайте із своєї й моєї машини скло й ховайте, де знаєте. Апарати порозбирати й частини порозкидати. Розумієте?* (В. Винниченко).

У деяких випадках знахідний відмінок може замінятися родовим: *Хтось тихенько рипить дверима. Принцеса Еліза клацає пальцем правої руки по долоні лівої: хто сміє порушувати наказ – під час праці не входить до робітні?!* (В. Винниченко); *Він був тепер начбоек полку. Колись інших підвозів, а зараз сам, загубивши коня, чвалав із сідлом на плечах, передаючи старшинам наказ “хазяїна”: жодного ящика боєприпасів не кидати* (О. Гончар).

Г. П. Арполенко та В. П. Забеліна зазначають, що “із знахідним відмінком іменника з прийменником інфінітив із значенням дії можливий, якщо іменник вжито в обставинному значенні...” [1, 18]. Наприклад: *Всім прикажчикам вернутись на місця* (В. Винниченко). Якщо ж інфінітив має значення розумової діяльності або мовленнєвого акту, то знахідний іменника з прийменником також можливий: *Думати про інше!* (В. Винниченко); *В інтересах широкої пропаганди, змішання в рядах ворога й підняття духу в робітничих масах смертний присуд над головою цієї банди, Фрідріхом Мертенсом, широко оголосити перед виконанням і не пізніше наступної ночі* (В. Винниченко).

Окрім знахідного в обставинному значенні може вживатися й місцевий відмінок: *Іменем батька Нестора Махна, – реготав Панас, – призначаю тобі суд і слідство. За вбивство рідного брата Андрія – утопити в морі, за підтримку української держави на території матері порядку анархії – одрубати голову* (Ю. Яновський).

Інфінітиви зі зворотнім постфіксом –*сь* або –*ся* поширюються іменником в орудному відмінку, а не в знахідному, пор.: *Натомість довантажитись боєприпасами* (О. Гончар) – *Натомість довантажити боєприпаси*. Також орудним відмінком виражається знаряддя дії, вираженої інфінітивом: *І за всяку просто-таки дарницю він карає найлютішими карами. За збирання дров у суботу – побити камінням* (В. Винниченко).

Семантико-синтаксична структура спонукальних речень може ускладнюватися компонентами, які належать до модифікаційно-супровідного рівня (вставні слова, словосполучення і речення, звертання, частки, вигуки). Комбінування модифікаторів створює виразний емоційно-експресивний план висловлень, ускладнює їхній модально-семантичний зміст [6]: *Нічого страшного, звичайно, не може статись. Але під умовою все ж таки повної розсудливості. Наприклад, не підставляти навмисно свої груди під револьвер тих бандитів* (В. Винниченко); *Фріц раптово скидає головою й починає швидко шукати очима по хаті здається, він щось забуває, щось важне. Ах, так: переодягтись* (В. Винниченко).

Основна семантика спонукальних інфінітивних речень – наказ, якщо це стверджувальні речення, і заборона, якщо заперечні. Загальне значення наказу може мати різні семантичні відтінки, такі як:

1. Розпорядження. Ці речення можна знайти в таких розпорядчих документах, як постанова: *... Кабінет Міністрів України постановляє:*

Затвердити перелік шляхів і напрямків транзиту товарів через територію України...; розпорядження: *...ПРОПОНУЮ:*

Закріпити підприємства, установи, організації, зареєстровані у Ватутінському районі, за установами освіти згідно з додатком 1; наказ: ПРИЗНАЧИТИ:

1. Григоренко Наталію Юхимівну на посаду асистента кафедри органічної хімії з 01 липня 1995р., встановити посадовий оклад 120 гривень.

2. Інструкція. Такі речення притаманні для інструкцій із використання різних приладів, вживання ліків: *Не давати препарат дітям разом з іншими засобами, що містять парацетамол; рецептів: Скибочки пшеничного хліба чи батона змазати тонким шаром вершкового масла, а зверху покласти шпроти чи сардини. Окремо подати півкружальця лимона; правил поведінки: Не розмовляти: іде іспит; У верхньому одязі не заходити.*

3. Заклик: *Дбати про екологію рідної землі і своєї душі* (Голос. України. 2001. 12 січня).

4. Застереження: *І, боже борони, ні до якої політики не втручатися* (В. Винниченко).

5. Дозвіл: *Гаразд, всім гратися* (розм.).

6. Категорична порада: *А моя рада була така: оброблені та засіяні лани розподілити між партизанськими вдовами та матерями. Тут є навіть такі сім'ї, що їхні сини в генерала Свободи воюють... А з незасіяного клена заможнішим нарізати, які власне тягло мають...* (О. Гончар).

7. Самоспонукування. У таких реченнях об'єктом спонукування та суб'єктом спонукування є одна особа: *Ну, і годі, не думати, не згадувати, знищити в душі, розтерти, як гидкою червака, витерти всякий слід* (В. Винниченко). На думку В. М. Бріцина, такі речення “втрачають семантику наказу і наближаються до речень, що виражають усвідомлення певної необхідності” [2, 253].

Спонукальні інфінітивні речення мають синонімічні зв'язки з реченнями, до складу яких входить дієслово дійсного способу 1-ої особи теперішнього часу, модальне слово або дієслово наказового способу: *Порозчиняти всі вікна! Повпускати всі вітри неба й землі, всі бурі, блискавки, громи* (Винниченко) – пор. *Наказую порозчиняти всі вікна! Наказую повпускати*

всі вітри неба й землі, всі бурі, блискавки, громи – **Порозчиняйте всі вікна! Повпускайте всі вітри неба й землі, всі бурі, блискавки, громи;** *Не застосовувати препарат після закінчення терміну придатності – пор. Не застосовуйте препарат після закінчення терміну придатності – Не можна застосовувати препарат після закінчення терміну придатності.* Проте співвідносність цих речень, на нашу думку, не можна брати за головний принцип теорії походження спонукальних інфінітивних речень. Якщо порівняти ці речення, то можна побачити, що вираження значення наказу більш інтенсивно передають інфінітивні речення. Саме тому вони частіше вживаються для передачі категоричного наказу, ніж речення з наказовим дієсловом або дієсловом дійсного способу 1-ої особи теперішнього часу. Протилежна ситуація спостерігається при необхідності передачі значення інструкції, правил поведінки, поради або побажання. Тут інфінітивні речення вживаються не так часто.

Отже, можемо зробити висновок, що спонукальні інфінітивні речення мають значення наказу з різними семантичними відтінками.

Список використаних джерел

1. Арполенко Г. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові / Г. П. Арполенко, В. П. Забеліна. – К. : Наук. думка, 1982. – 131 с.
2. Брицин В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / Виктор Михайлович Брицин / АН УССР. Ин-т языковедения им. А. А. Потебни; Отв. ред. Г. П. Ижакевич. – К. : Наук. думка, 1990. – 320 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Плющ Н. П. Синтаксично-інтонаційні особливості спонукальних речень в українському розмовному мовленні / Н. П. Плющ // Матеріали республіканської наукової конференції з проблем синтаксису українського сучасного усного літературного мовлення. – Вінниця. – 1974. – 148 с.
5. Українська мова. Енциклопедія / Ред. кол.: В. М. Русанівський та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
6. Харченко С. В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. “Українська мова” / Світлана Василівна Харченко; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2001. – 21 с.

Summary. The article deals with semantic, structural and functional peculiarities of the imperative infinitive sentences. The main attention is paid to the analysis of modal semantics of imperative infinitive sentences, which is demonstrated with different grammatical meanings.

Key words: infinitive sentences, modal imperative semantics.

УДК 812.161.2 – 32.09

Т.А. Марчак

БУТТЯ ЛЮДИНИ У ТВОРЧОМУ І ЖИТТЄВОМУ ПРОСТОРИ А.ЗАЛИВЧОГО

У статті йдеться про особливості автобіографічних новел Андрія Заливчого та їх роль у становленні нової української прози. Як підтвердження, проаналізовано становлення людини-героя у реальному та літературно-художньому світі письменника.

Ключові слова: буття людини, експресіонізм, імпресіонізм, опис.

Окрему частину панорами прози ХХ ст. становить творчість майже невідомого для сучасного читача письменника трагічної долі й трагічного часу – Андрія Івановича Заливчого, який належав до “перших хоробрих”. Він був предтечею свободи у час несвободи і пішов із життя у 26 років (1892-1918).

Писати про А.Заливчого важко, а часом навіть неможливо, бо непросто мовити про письменника, абстрагуючись від його життя і виходячи винятково у простір літературної спадщини. Намагаючись дати цілісне уявлення про Андрія Заливчого як письменника, громадського діяча, як непересічну особистість, людину, одержиму ідеєю змінити світ на краще, варто зробити акцент на вплив суспільно-історичних обставин, домашнього оточення, сільської атмосфери на формування літературно-естетичних смаків, традиції та новаторство автора збірки оповідань “З літ дитинства”. З цією метою доречно широко використати спогади сучасників

(Г. Михайличенка, В. Еллана-Блакитного) і наукові праці про творчість Заливчого (Ю. Бурляя, О. Цибаньової-Стеценко та ін.).

Низка його автобіографічних новел залишилася назавжди в нашій літературі. А. Заливчий писав про те, що сам добре знав, перепустив крізь своє серце. Його новелістика має автобіографічне підґрунтя, безпосередньо пов'язана з власним життєвим досвідом. З боєм у серці він розповідає про поневіряння знедолених селян та їхніх дітей. “Його майстерні, часом витримані в лірико-імпресіоністичній манері твори вражають суворою правдою життя” [1, 64]. Заливчий сприймає довколишню дійсність такою, якою вона є, пізнає її, виходячи з реально існуючого, він бачить світ недосконалим і часто жорстоким (“Їсти”), але водночас прекрасним і неповторним (“Хворий”, “Обкладки”).

Письменника цікавить насамперед людина в цьому світі. Він любить її такою, якою вона є – складна, часом неприваблива своїми вчинками. Через те переживає разом зі своїм героєм за його віковичну відсталість, духовну обмеженість, неспроможність зрозуміти і захистити істинні цінності. Він ставив за мету допомогти людині зрозуміти саму себе, повірити в себе, збудити в душі сором, гнів, мужність і силу (новела “З благородними дітьми”).

Любов до села і його мешканців стала могутнім фактором у підході письменника до художнього осмислення народних характерів і типів. Головний герой Заливчого віддзеркалює неповторний образ самого митця, зображуючи його трагічну долю, автор сам безмежно розкривався емоційно і психологічно. Індивідуальний стиль А. Заливчого можна визначати як такий, що несе в собі риси модерністських тенденцій. Читаючи новели, помічаєш, що Заливчий не любить ліричних акордів та поетичних прикрас, а настрої передає у розмовах і ситуаціях. Героїв малює узвичайному вигляді й цим самим збуджує у читача симпатію до них. Ніде не скаже зайвого слова; з делікатністю він знає, де зупинитися, яку деталь висунути на ясне сонячне світло, а яку залишити в сирій пільмі. Наведемо невеличкі перлини слова, щоб відчути їх глибину: “Сіра півтьма навкруги. Повітря неначе з чорних і білих крапель; ці краплі дрижать, одні тихо спускаються вниз, другі підіймаються вгору без системи, без порядку. І навкруги нічого, крім напівсірого світла, крім білих і сірих крапель” [2, 7].

Оповідання “Так я себе пригадую вперше” – яскравий приклад того, як із сірого непринадного матеріалу письменник створив дивовижний за своєю завершеністю твір, “вступна новела в брошурі – є величавою, незрівнянною символікою цілого життя” [3, 24]. Образ хреста – є символом страдницької долі ліричного героя, його шляху на Голгофу. Щасливий той, хто на хресті винесе не марниці зі світу, не моральне сміття, а кришталь посіяних по життю – доброти, милосердя, любові. Тоді шлях на вершину Голгофи стає світлим, легким і переростає у сходинки до небес. “На одному з перехрестів, звичайно товстим, звичайно широким, гарно обтесаним, гарно обструганим – лежу я. І немає мені форми... Я дивлюся вниз в чотирьохкутний просвіт між балками і нічого не бачу, крім ще сірішого, ще темнішого повітря” [2, 7-8]. Так, певно, пригадує автор одну зі сторінок свого життя – ув'язнення в одиночній камері: “Підіймаються і спускаються сірі й білі краплі повітря. Неначе-б то крутяться, підіймаються й знову спускаються велетенські дубові ґрати” [2, 8], крізь хрести яких герой все бачить. Автор використовує розгорнене порівняння, що набирає символічного значення. Якби хрести не лягали на долю героя, він смиренно згоден їх нести, а в душі, що захована в тілі, “І сіро, темно і важко навкруги. І важко душі” [2, 8]. Персонаж відчуває, що шлях її по землі буде нерівний, адже: “Вгорі, навкруги нічого не видно, крім сірих і білих крапель; вони то спускаються вниз, то підіймаються. І так – без кінця, без краю...” [2, 8], і символізують важкий тягар, який надвис над героєм. Це усвідомлення своєї долі, свого вогню, пориву, невтомного прагнення вперед. У народному віруванні хрест символізує вічне життя. Вчені називають різні витoki символіки хреста. Найпоширенішою виступає символіка сонця, перехрестя, Світового дерева, чотирьох сторін світу, що сягає ще язичницького віросповідання.

У новелах А. Заливчого на першому плані тема родини. Дитяча психологія, як правдиве дзеркало дійсності, спонукала письменника витягти з глибин власних спогадів життєві факти, що лягли в основу написання новели “Родина”. Епізоди життя розкриваються через спогади, переживання, намагання у безкінечному ключі буднів знайти живі прояви морального закону людської душі. Побудова новели проста, досконала і чітка. Для кожного персонажа вибрано місце, заняття, емоційний стан. “Був вечір. Посеред хати стояв невеличкий стільчик; на якому горіла лампа. Щось робили мої брати – вони обидва старші за мене. На низенькому стільці сиділа мати; тримала на колінах маленьку сестру і щось шила” [2, 14]. Кількість предметів, які наповнюють простір кімнати є доволі обмежена, проте з кожним із них пов'язаний певний набір сенсів. Можна виділити декілька просторових доміант – це, в першу чергу, піч, стіл, стільчик, лампа, лава, двері, під, стіни, які мають власне семантичне навантаження в контексті оповідання і відображають виключно сільський атрибут, символ селянсько-народної культури, яку так прагнув показати письменник. Предметний світ новели невід'ємно пов'язаний з почуттями і вчинками персонажів: “Входить батько. Я не пригадую зараз і його, – просто щось безформено

здорове, найсильніше, з найтовстішим голосом. Розповідають тепер, що він був п'яний... Я-ж пригадую тільки, що то був батько і сильний чоловік. Він зняв чобота і став бити халявою матір по голові й по обличчі” [2, 14]. З боєм у серці автор змальовує переживання дітей, їх страх, почуття “брати кинулися в різні кутки, позатулювали руками обличчя і плакали. І плакала, сидючи, мати. Кричала маленька сестричка” [2, 14]. Їхня доля немилосердна, хоча герой-оповідач не усвідомлює усього трагізму свого становища. “Я кинувся на ослінчик, відтіля на запічок, тримався за карниз і визирав: дивився, як батько бив халявою матір. І сміявся. Чудно було... от і сміявся” [2, 14].

Письменник досконало знав трагізм щоденного людського буття, безпомилково вловлював ту внутрішню течію, що пов’язує людину з рухом історії. Родинні драми, зумовлені соціальними причинами відбувалися чи не в кожній сім’ї. Батько, шукаючи шляхів для покращення долі своєї родини, не знайшовши, – у пияцтві шукає забуття своєї недолі. Він – фізично непривабливий з точки зору оповідача – жорстокий, нестримний, схильний до пияцтва, його дії і вчинки – прояв нещасного життя сім’ї. Підтвердженням цього є рядки у новелі “Їсти”: “Уже днів зо три не було дома батька. Кажуть, що він десь пив горілку, – ну, мабуть-же, їв млинці й вареники. А мати вже в третьої сусідки позичала паляницю. Уже днів чотири видавцем нам давала хіба: – нас було п’ятеро – вранці по скибці й увечері. І ми вдвох з сестрою цілий день перемінно трималися матери за поли і прохали “папи”” [2, 17].

Стає моторошно від висловлених трагічних речей, викладених письменником. З чим можна порівняти тугу і біль матері, яка немає шматка хліба, щоб дати дітям поїсти? Чим виміряти розпуку батька неспроможного нагодувати свою сім’ю? “І мати що-дня разів по-п’ять шукала у кого-б ще можна було-б позичити. І не знаходила. У одних не було, до других почуття гонору не дозволяло йти. Що-разу вона вагалась, але потім таки ні, не ходила” [2, 17]. З великою соціальною гостротою й емоційною напруженістю відображає автор чорні сторінки життя сім’ї. “А ми таки мало схожі були на людських дітей, – обтрюпані, замурзані. Пам’ятаю, у нас на голові були струпи: злипалось волосся від гною; крові; гній тік просто на обличчя й на ший; якось важко було повернути голову; руки завжди стирчали у волосся й чухали, чухали. Якось сумно, тоскно було. Головне, ми не почували себе людськими дітьми” [2, 17-18]. За цією зовнішністю дітей, криється складна, суперечлива психологія особистостей, що є живим втіленням трагедії народного життя.

Бідність – більшої не буває, як та, коли герой-оповідач змушений стояти на порозі у заможної родини чекати, коли дадуть йому їсти. “Якось інстинктивно що-дня мене тягло до сусідів. Діла ніякого не було, а я навмисне там довго затримувався: хотілося побачити, як їдять. Чомусь найзручніше мені стоялося біля одвірка, далі якось ніяково було йти, особливо тоді, як їдять. Я тихо з задрістю дивився на щасливих людей, але не прохав, – не наслідювався” [2, 18]. Трагізм знедоленості дітей, їх приреченість на тривожне і безрадісне життя, сповнене принижень людської гідності проймає боєм читача. “Але найчастіше мене тягло до Гнатихи. То найбагатіша й найдобріша була жінка в нас. О, там мені тільки треба було дочекатися до обіду: там і вареники були в маслі та в сметані. Мені треба було тільки перечекати, поки вони пообідають. Слина так і котилась і очі заздрили дивились. Часто траплялось, Гнатиха після обіду садвила мене за стіл і я доїдав лишки, – їв, аж по-за вухами тріщало” [2, 19]. Промінчик радості у безодні голоду й безнадії проймає героя. “Під’ївши, я хапався за шапку і миттю біг додому. Веселий і радий хвалився, ото я наївся; і борщ із хлібом і вареники їв у сметані [2, 19]. Почуття радості передані з дивовижною тонкістю, розраховані на читача, який вмє аналізувати прочитане.

А.Заливчий порушує соціальні, морально-етичні теми також у творі “З благородними дітьми”. Змальовуючи постать головного героя, автор, з одного боку, показує прагнення дитини заприятелювати з благородними дітьми, можливості духовного контакту між людьми з різного соціального стану.

Коли батьки придбали новий одяг для хлопчика, в нього і виникло бажання “похвастати” перед благородними дітьми. “Довго тинявся по вулиці й пішов у садок до школи. Якось було ніяково, – вони такі чужі були. Хотілося похвастати, а йшов неначе милостини прохати. Перед своїми хлопцями я б не так позадавався. Я вже тинявся біля самої школи. Мені трохи холодно. Але ніхто з учителеноків не виходить” [2, 42]

А з іншого боку, Андрій Заливчий показує зверхність дітей із благородних родин до простих, їх іронічні посмішки, глузування “Він виганяв мене, я одбивався. Нарешті, він схопив мене за руки і кинув мене через тин. Я полетів руками вниз, а він злякався, що розіб’юся і вхопив мене за полу. За полу моєї новенької сірої чумарки. Пола драйнулася, і до моєї упертости додалося почуття жаху, ненависти і помсти” [2, 42]

Герой твору витримує іспит долі, зазнаючи приниження, сорому, але зберігає у серці гідність, хоча і крадається відчуття помсти. “Я став на ноги, притулив до себе одірвану полу. Шкода новенької чумарки. Страшно, як битимуть дома за неї... Зціплені зуби, клубок злості в горлі, сльози жалю і страху. І до всього, – до жалю, до болю, до жаху, до злості, до жаги помсти, –

додавалось почуття самотності і горя” [2, 43]. Новелі властива ґрунтовність малюнка: автор уловлює “деталі життя”, показує героя в тих ситуаціях, в які його ставить буденна течія. “По дорозі нагнала мати і цілу дорогу, до самого дому гнала мене, б’ючи... Дома батько з покуття сердито подивився на мене, і, довідавшись в чім справа, поставив мене навколяшки на сіль” і сказав: – Ото, не бався з благородними дітьми” [2, 43]. А.Заливчий уважно простежує переходи від одних психічних станів до інших, аналізує взаємопроникнення і зіткнення різних переживань і почуттів героя.

Символіка долі дитини як скороченого історичного шляху людства дає можливість заглянути в минуле. Невиразний щем і туга за мікросвітом дитинства з маминою ласкою, дитячими забавами, за річкою, толокою проймає такі новели: “Їсти”, “Хворий”, “Я утопився”, “Обкладки”. Епізоди життя розкриваються через роздуми, спогади, переживання, питання самому собі, намагання в безкінечному ключі буднів знайти живі прояви морального закону людської душі. Символіка Заливчого впливає із суворого насиченого реалістичного образу, від якого письменник не відступає ні на крок. Вона складна, доказом чого може послужити образ матері з її безкінечною ниткою долі для своїх дітей “Пам’ятаю лише її зігнуту спину та нахилену над шиттям голову” [2, 14]. Цей образ живий – конкретний, реальний, дорогий письменникові. Назавжди закарбувалося в пам’яті А.Заливчого рідна хата і мама, яка: “сиділа на низенькому стільці; тримала на колінах маленьку сестру і щось шила” [2, 14].

Для сільської дитини, котра жила під пильною увагою матері “надзвичайно прозорий, весняний, сонячний день”, “блакитне небо”, “чорні води”, “білі мєви, що кружляли в прозорім повітрі” – це весь величезний і чудовий світ, у якому він відшукує таємниці і робить відкриття. “Я забрався на диван, на подушку, закутався в сїряк і з такою приємністю дивився в далечину! Потім, приплющивши очі, дивився на обидва сонця – внизу і вгорі” [2, 22]. Мати, як сонце, сяє у небі, зігріває душу і наповнює сьайвом віри. Вона, як сонце, світить з дитинства, з того найпершого світанку життя, відколи земля, мов великий святий і пречистий храм. Мати, як сонце, вічна: раз зійшла на небозводі – і буде сходити щодня й довіку, як нам являється світило й дарує день. “Довгі-довгі, рівні тоненькі проміння тяглися од сонця аж до моїх очей... червоні, жовті, білі... і так приємно... по кожній проходив мороз. А сонце світило в обличчя і гріло приємно і м’яко. І так мені хотілося без перестану дивитися і лежати. Чомусь було надзвичайно спокійно і любо, так любо... Мати кидала часто роботу, приходила до мене і гладила по голові. І тоді ще краще гріло мене сонце, ще ліпшими здавалися проміння...”

Образ матері глибиною віддзеркалює ідеал любові, доброти, ласки, справедливості, честі, морально-етичні норми трудящої людини, що склалися віками. Ту щемку радість, отриману від спілкування з матір’ю, на променях світла небесного беріг він (А. Заливчий) усе життя. Любов матері глибока і свята, але не сліпа і безпорадна. Про це говорить А.Заливчий у новелі “Я утопився”. “Йшов Черенок з коромислом на плечі по воду; дивиться – якась червона сорочка плаває по воді серед річки. Він і говорить матері:

“Чия-то сорочка?”

А мати – ні слова та просто у річку, як була, так і кинулась.

Витягли мене вже неживого: роздягли, поклали на рядно та й одгойдали. І от я живий...” [2, 27].

Життя людини недовговічне. Смерть була близька і невідворотна, але герою новели мати не дає покинути цей світ, вона органічно поєднана зі своєю дитиною й несе за неї відповідальність. Колообіг земного життя передчасно не замкнувся. Архетип смерті у рецепції автора усимволізовується перемогою життя над смертю. Коли небайдужий, вдумливий читач увійде у світ новелістики А.Заливчого, то, прислухавшись, почує, як сміється і ридає, як любить і страждає його душа: “Я не можу витримати їхнього гойдання і кричу... І всі чотири обличчя проясніли. Мене перестали гойдати. Мати голого взяла мене на руки. Я ввесь трусився. Було якесь безсилля: не міг поворушитися, щоб притулитися до теплих грудей матері, а так хотілось” [2, 26].

У цій новелі А.Заливчий порушує проблему життя людини в реальному, неловимому, неперервному часі. Письменник використовує дві сюжетні лінії, які об’єднані оповідачем. Картина вибілювання домотканого полотна на сонці, що вимагало тривалого часу і важкої праці, переривається епізодом утоплення головного героя. “Влітку був для матері найкращий заробіток. Перед хатою річка й толока. Мати білила полотно.

Збоку на толоці, перед самою левадою якогось багатія стояли казани білільніць і величезні жлукта: в казанах гріли воду, а в жлуктах було пересипане попелом полотно. Коло казанів було весело, завжди людно” [2, 25].

Єднання людей і природи в хвилини вечірньої тиші передано Заливчим з дивовижним художнім проникненням. “Кругом товпляться люди, допитують, посміхаються. І мати усміхається, держучи мене на руках. І західне червоне сонце усміхається з-за тополів” [2, 27].

В ефективному створенні образів неабияку роль відіграє стильовий момент. Натуралізм з експресіонізмом створює гарний художній результат. Новели багаті на символи і символічні

підтексти, більшість з яких носять фольклорні мотиви (батьки – символи великої і малої батьківщини, люди оповиті ореолом святості, небесної і земної любові, яка заповнює весь світ, сонце – енергії, полотно – символ людської долі, річка – плин життя, тополя – дівочої вірності,). Герої новел А.Заливчого – люди трагічної долі, але благородної душі, сповнені любові до життя.

Список використаних джерел

1. Бурляй Ю. Від нього завжди віяло життям / Юрій Бурляй // Слово і час – 1994. – № 11-12. – С. 63-64.
2. Заливчий А. Дитинство. Автобіографічні новели / Андрій Заливчий. – К.: Київ. друк, [1929]. – 46 с.
3. Михайличенко І. Той, чиє життя було твором мистецтва / Гнат Михайличенко. Електронні матеріали з історії української культури. // Мистецтво. – 1919-1920. – CD. 1.1

Summary. The article deals with the peculiarities of autobiographical short stories by Andriy Zalyvchuy and their role in the establishment of modern Ukrainian literature. As a proof, the formation of a man-hero in the real and imaginary worlds of the writer has been analyzed.

Key words: human existence, expressionism, impressionism, description.

УДК 811.161.2'36

Л.М. Марчук

ПРОБЛЕМА УМОВНОСТІ КАТЕГОРІЙ ГРАДАЦІЇ (КІЛЬКОСТІ ТА ЯКОСТІ)

Проведений аналіз практичних аспектів категорії градації як міри дійсності виявив, що градація є розмежуванням, яке існує не в самому бутті, не у формі існування, що входить у буття, але саме властивістю моделі, яка будується пізнанням довколишнього світу.

Ключові слова: градація, кількість, якість, пізнання, градатор, інтенсифікатор.

Категорія градації – *кількості та якості* зазначає в пізнавальній моделі тип змін; або зміни підлягають тільки зовнішній (такій, у якій можливий підрахунок) ідентифікації і називається кількісною, або вона належить власній ідентифікації та носить ім'я якісної.

У теоретичному мовознавстві проблема кількості поставала в різних ракурсах: як однойменна мовна або онтологічна категорія (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, К.Г. Городенська, О.І. Бондар, В.М. Ожоган, О.К. Безпояско, Н.В. Гуйванюк, М.Я. Плющ та ін.), як категорія певної мови, що має систему засобів свого вираження (О.М. Медвідь, А.О. Колесников, В.Г. Таранець, І.В. Слободцова та ін.), у зіставному аспекті (В.В. Акуленко, С.А. Швачко, Н.В. Слухай та ін.).

Більшість із досліджень, виконаних на матеріалі української мови, стосується фрагментів проблеми квантитативності, тобто часткових її питань. До таких належать морфологічна категорія числа іменників (Л.К. Безрук, А.О. Колесников та ін.), категорії збірності (І.Г. Матвіяс, О.П. Литвин, О.К. Безпояско) та сукупності (І.Р. Домрачева) тощо.

Актуальність дослідження зумовлена потребою з'ясувати особливості функціонування мовних засобів квантитативності в різних категорійних ситуаціях на широкому текстовому матеріалі, встановити місця перетину різних функцій, зон та ФСП (функціонально-семантичних полів).

У мовній картині світу кількісно-якісні відношення репрезентовані в категорії ступенів порівняння прикметників та прислівників, нумеративних дериватах, у кількісно-якісних словосполученнях різних структурних типів.

Проте, якби ми чітко не представили визначники градацій, це не заважає їх переходу у відношення змагання. Навіть там, де ми чітко встановлюємо якісну градацію, наприклад, у події фазового переходу, ми можемо використати і кількісну, оперуючи, наприклад, поняттям “енергетичного потенціалу”. Або, якщо ми приходимо до формування мікродіапазонів розвитку певної потенційності, ніби меж характеристики, доступної тільки для суто кількісного опису, ми нежданно вводимо якісну умову, як у випадку оголошення температури $36,6^{\circ}\text{C} \pm 0,2^{\circ}$ якісною ознакою відсутності захворювання.

Тому само по собі змагання градацій завжди перетворюється в змагання “фізичних ландшафтів”, у змагання умов, що вводять в обмежене коло тих чи тих елементів композиції подібних картин.

Напр.: “Усе населення цієї балтійської країни вдвічі менше за населення Києва. Але я

переконана, що Естонія – велика країна, бо люди, які в ній живуть ставляться до своєї землі як до найбільшого скарбу” (Л. Воронина, 45).

При дослідженні еволюції слів міри та ваги, їх спадних та висхідних зв’язків використовувались досягнення вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, а також дані лексикографічних робіт.

З позиції текстових категорій найновіше дослідження оцінки градації зроблено М. М. Михальчук [2].

Серед градаційних ознак, властивих об’єктам і суб’єктам виділяємо:

1) неконкретизовану градаційну ознаку: “Коли ви схочете бодай на кілька днів потрапити до справжнісінького середньовічного міста і вдарити об землю лихом-журбою об старовинну бруківку чи не найкращої в Європі Ринкової площі – їдьте до Вроцлава...” (Л. Воронина, 14); “Австрійські й німецькі пенсіонери прибувають сюди цілими автобусами...” (Л. Воронина, 126);

2) ознаку невизначено великої кількості / розміру: “Але ж чому, чому сердешні жертви аварії везуть із собою величезні картати сумки?!” (Л. Воронина, 26);

3) ознака невизначено малої кількості/розміру: “...три маршрути маленьких відкритих автобусиків...” (Л. Воронина, 36);

4) ознака конкретної кількості/розміру (величини): “...рукавички для сауни з кінським волосом – збоку на них пришито фірмовий значок-метелик (\$ 1 – 2)...” (Л. Воронина, 52).

Підзона нумеральності є чітко організованою, охоплюючи одиниці як морфологічного, так і лексичного та словотвірного рівнів. Типові засоби вираження нумеральності виявляються на перетинах зазначених рівнів, деякою мірою дублюючи один одного, але виконуючи різні синтаксичні функції. Провідну роль у вираженні нумеральності відіграють морфолого-лексичні засоби, які й становлять центр цієї підзони. Інші засоби є похідними від морфолого-лексичних.

Аналізуючи кількісно-іменні словосполучення з лексичним значенням міри вказуємо, що семантичне відношення між компонентами розглядається як відношення між двома словоформами. Семантично головним є іменник, який визначає семантику інших компонентів. Числівник є семантично залежним словом, визначальним словом, оскільки пояснює одиницю міри, вказуючи на кількість цих одиниць, що виділяються в межах певної величини. Це виправдано і пояснюється тим, що в семному складі іменника-одиниці міри є дві провідні семи: сема об’єктивної якості і сема недискретної кількості цієї якості, присутня також сема відношення до іншої якості – предмета, ознаки чи дії.

Напр.: “Мені шість років, і я не хочу вилазити з води” (Л. Воронина, 54).

На показник взаємодії квантитативних функцій у впливають два чинники: текстові вкраплення медичної, хімічної, математичної, технічної, мистецтвознавчої та ін. термінологічної лексики, а також форми подання текстів (зв’язний текст, список, таблиця тощо). Це розширює коло взаємодії функцій і суттєво збільшує корпус виражальних засобів квантитативності.

Напр., передання 1) стану людини: “Я заплющила очі й відразу провалилася у глибокий здоровий сон” (Л. Воронина, с.34); “Я ж стояла під стіною палацу і страшенно хотіла, щоб мене запросив до танцю котрийсь із красенів-аристократів” (Л. Воронина, с. 163); 2) температури: “Ми підхопили речі й сповнені фантастичних передчуттів, вийшли у теплий єгипетський ранок” (Л. Воронина, с.35); “Температура повітря плюс двадцять три градуси” (Л. Воронина, с.35); 3) величини ознаки: “Отож після цієї суворої настанови я розвинула таку бурхливу діяльність, що часом нагадувала собі цуцика, який намагається наздогнати власного хвоста з прив’язаною до нього бляшанкою” (Л. Воронина, с. 167) тощо

Дослідження ментальних особливостей градації в українській мові – це рух від психічних, соціально-культурних утворень до фіксації їх у мові. В індивідуальній свідомості градація репрезентована ідіолектом, тобто специфічними мовленнєвими особливостями конкретного носія мови та тезаурусом, тоді як у колективній свідомості це поняття формується за допомогою вокабуляра загальнонаціональної мови.

Л.С. Павлюк кваліфікує градацію як риторичну фігуру [3, 35], а не як семантичну риторичну фігуру, і визначає її як фігуру нанизування змістових компонентів, із яких кожен наступний посилює інтенсивність характеристик, вирізняє окремі контекстуально вагомі відтінки основного значення [3, 38]. Автор стверджує, що причина, яка зумовлює появу у тексті градації, є спільною з тією, через яку людина з цікавістю реагує на все нове і несподіване. Тяжіння до нестандартного, більшого або меншого від “норми” – це найважливіший стимул психологічного модусу активізації творчих процесів. “Нове” і “старе”, “стандартне” і “нестандартне” створюють психологічну поляризацію та формують стани, які потрібні для появи енергетично-інформаційного потоку під час встановлення контакту читача і тексту, або оповідача і слухача.

Напр., враження української журналістки від Відня створює фігуру висхідної градації: “Напевно, “комплекс повноцінності”, притаманний громадянам нині невеликої за масштабами європейської країни, а колись однієї з наймогутніших держав світу, можна пояснити фантастичними культурними набутками, що збереглися донині” (Л. Воронина, 170).

Можливості лексичних засобів обмеженіші, оскільки не всі вони прямо виражають градаційну семантику. Розширення значення відбувається через конотативну сему градації в словах, що вжиті в градаційній синтаксичній структурі. *“Картинна галерея. Рафаель, Тиціан, Веронезе, Тінторето, Корреджіо, Караваджо – їхні імена звучать як музика, а картини розтиражовано мільйонами копій у мільйонах розкішних альбомів”* (Л. Воронина, 173).

Спостереження дають підстави твердити, що до тексту має входити посилання на суб’єкта мовлення, предмет пізнання – градаційну ознаку, пізнавальну стратегію, яке має бути більшим за словосполучення і дорівнювати реченню чи надфразній єдності.

Якщо ж узяти за основу тезу, що *градація – це стратегія пізнання кількості*, то її можна виділити в особливий ряд субкатегорій, до яких уходять як приблизні величини, так і градаційна кількісна оцінка.

Динаміка шкали градації передана через наростання або спад ознаки, яка може бути виражена експліцитно й імпліцитно. До експліцитних засобів належать слова-специфікатори, зокрема: прислівники міри і ступеня, окремі займенники, частки.

До імпліцитних засобів належать синонімічні ряди, антонімічні пари. Будь-який рух від норми, тобто від нейтрального слова по шкалі сприймаємо як наростання або спад величини ознаки, яка може мати досить нечіткий характер. Рух угору (наростання ознаки) марковано одним компонентом-посилувачем, а рух униз (зменшення, спад ознаки) може маркуватися двома компонентами.

Напр.: *“Одна з найцінніших пам’яток – старовинний храм Святого Хреста і Святого Варфоломія. Він зберігся до наших днів майже у первісному вигляді і є одним з небагатьох зразків давньої сакральної будівлі”* (Л. Воронина, 18).

У художньому стилі української мови можливе застосування кількох видів шкалювання залежно від контексту. Тому подаємо шкалу градації, яку застосовують у процесі підрахунків та вимірів. У розмовному мовленні та в тексті художнього твору висловлення з таким типом градації містять числівники в поєднанні зі субстантивними назвами об’єктів. *“Було там і наших козаків 60 тисяч...”* (Л. Воронина, 9).

У творах специфічного жанру – мандрівничого – опис подорожей супроводжується такими градаційними описами з кількісними та якісними ознаками:

1) простір та предмет чи суб’єкт у просторі: *“Я визирнула у відчинене вікно автомобіля, який віз нас до центру австрійської столиці, побачила височезні башти Штефандому – кафедрального собору Святого Стефана і вхопилася за фотоапарат, щоб увічнити цю величну споруду”* (Л. Воронина, 169);

2) час та його протяжність: *“Я швиденько побігла до туристичної фірми, яка і справді за кілька днів зробила мені візу до Австрії...”* (Л. Воронина, 167); *“Років тридцять тому молоді прогресивні канадці українського походження вирішили організувати посеред Едмонта таку собі комууну”* (Л. Воронина, 81);

3) первинність / вторинність: *“Головним символом цього свята є “світильник Джека”...”* (Л. Воронина, 69);

4) межова градаційна ознака: *“Якось відчайдушний гульвіса, п’яничка й картяр на ім’я Джек...”* (Л. Воронина, 69);

5) інтенсивність: *“...і пливить під дзюркотіння води й підсилений гучномовцем захриплий голос чичероне”* (Л. Воронина, 9).

Вплив синтагматики на співвідношення високих та низьких ступенів ознаки здійснюється за рахунок динаміки шкали градації, що збільшує або зменшує асиметрію. Має свій вплив на таке зіставлення суб’єктивний чинник, кваліфікативний та кількісний аспекти градаційного значення. Рух по шкалі градації у напрямку максимального збільшення або максимального зменшення (до мінімуму присутності) залежить і виявляється як вияв семантичної категорії інтенсивності. Ступені інтенсивності та інтенсифікатори залежать від особистості мовця, від його статусу в мовленнєвому акті та від мовної моди, темпераменту автора.

Градаційна межа – це значення повноти, вичерпності, яке фіксує цей градатор. Із поняттям межі, граничності ознаки пов’язують поняття перехрещення категорій кількості і якості. Точній кількості протиставлена в когнітивному плані кількість приблизна, визначена нематематичними, глобально-перцептивними методами, які опираються на порівняння. Результати застосування подібних пізнавальних стратегій втілюються у мовленні в суб’єктивних оцінних інтерпретаціях, що стосуються сфери модусу: приблизної кількісної оцінки.

Кількісна оцінка формується в процесі оцінного пізнання кількості. Відмінність від власне оцінки полягає в тому, що при кількісній оцінці пізнання квантитативних властивостей об’єкта має на меті вияв не цінності, а значущості для практичної роботи суб’єкта, групи або суспільства не об’єкта в цілому, а його кількісної визначеності.

Список використаних джерел

1. Воронина Л. У пошуках Огопого (Нотатки навколосвітньої мандрівниці) / Л. Воронина. – К.: Нора – Друк, 2010. – 176 с.
2. Михальчук М. М. Внутрішньотекстова градація оцінки: комунікативно-прагматичні функції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук, спец. 10.02.01 / М.М. Михальчук. – Донецьк, 2010. – 20 с.
3. Павлюк Л. С. Риторика, ідеологія, персуативна комунікація / Л. С. Павлюк. – Львів : ПАІС, 2007. – 168 с.

Summary. The analysis of practical aspects of gradation category as a measure of reality, which was carried out, demonstrated that gradation is a differentiation, which exists in the being itself, not in the form of existence, but specifically with the help of model characteristics, which is created by perception of the surrounding.

Key words: gradation, quantity, quality, perception, gradational unit, intensifier.

УДК 811. 111'42

М.В. Матковська

КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ БОРОТЬБИ ЗА ВЛАДУ В АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена когнітивно-семантичним стратегіям ефективності боротьби за владу в англomовному політичному дискурсі та використанню мовних засобів для вираження відповідних стратегій.

Ключові слова: політичний дискурс, прагматика, когнітивно-семантичні стратегії і тактики, суб'єкти політичної дії.

Політичний дискурс відноситься до сфери інституційної взаємодії комунікантів, відображаючи погляди, переконання, ціннісні орієнтації певних груп (В. З. Дем'янков, В. І. Карасик, Е. А. Попова, М. Фуко, А. П. Чудинов, Е. Й. Шейгал, Т. А. van Dijk, G. Lakoff, etc.). Як відомо, політика сьогодні є, насамперед, інструментом ідеології, а, лише потім, інформації. Ідеологія містить основні тактики і стратегії, які використовуються для досягнення політичних цілей і інтересів, а також для реалізації й легітимації влади.

Інформація у широкому розумінні слова – це відображення реального світу. Але передача інформації – це не констатація фактів об'єктивної реальності, а їхня інтерпретація. Інформація викликає розумові процеси й емоційні стани, формує думки, структурує досвід і визначає погляди про навколишній світ. Інформуючи, політичний дискурс впливає. Суб'єкт політичного дискурсу, відображаючи певні інтереси, цілі та завдання, інтерпретує дійсність у “потрібному” для нього стані й напрямку.

Мета статті – визначити та класифікувати когнітивно-семантичні стратегії ефективності боротьби за владу в англomовному політичному дискурсі.

У політичному дискурсі мовну особистість характеризують комунікативні стратегії ефективності політичного спілкування, що являють собою “ланцюжок рішень мовця, його вибір певних комунікативних дій і мовних засобів” як, наприклад: узагальнення, виправлення, акцентування, повтор, контраст, пом'якшення, ухиляння, імплікація, припущення, непрямі мовленнєві акти тощо [3; 4; 5].

1. *Узагальнення.* Хід, що використовується для того, щоб показати, що інформація, яка була щойно наведена або ще буде наведена, наприклад, із життя, не просто “випадкова” або “виняткова”. Відповідним чином формується можлива загальна думка про “унікальність та неповторність” особи чи події.

2. *Наведення прикладу.* Конверсний хід, який показує, що загальна думка не просто “надумана”, але заснована на конкретних фактах (досвіді).

3. *Виправлення.* Це риторична стратегія (часто лексична). Контроль над індивідуальним мовленням породжує припущення, що деяке формулювання або референційно “помилкове”, або може привести до небажаної інтерпретації й оцінки слухачами глибинних імплікацій або асоціацій. Такий хід є, звичайно, частиною стратегії загальної семантичної адекватності або стратегії “позитивної самопрезентації”.

4. *Акцентування.* Стратегія націлена на кращий або більш ефективний контроль над увагою

слухача (“залучення уваги”), на поліпшення структурної організації релевантної інформації (наприклад, негативних предикатів), або на підкреслення суб’єктивної інформації.

5. *(Очевидні) поступки*. Хід, що дає можливість для умовного узагальнення, навіть у випадку залучення суперечливих прикладів, або ж дозволяє продемонструвати реальну чи уявну терпимість і співчуття, тобто складові частини стратегії позитивної самопрезентації.

6. *Повтор*. Формульний хід, функції якого близькі до акцентування: привернення уваги, структурування інформації, підкреслення суб’єктивних оцінок, більш важливих тем і т.д.

7. *Пом’якшення*. Цей хід у загальному випадку обслуговує стратегію самопрезентації, демонструючи розуміння і терпимість, а також, очевидно, “анулювання” оцінок або узагальнень, які не можуть бути обґрунтовані. За його допомогою передбачається блокування негативних висновків.

8. *Ухилення*. У дійсності це набір різних ходів, що входять до більш загальної стратегії ухилення. З когнітивної точки зору ухилення від розмови або від теми може означати, що (1) релевантна інформація стосовно етнічних меншин в моделі відсутня або є неповною; (2) з моделі можна “витягти” тільки не релевантну, не придатну для передачі інформацію; (3) в пам’яті можна “віднайти” тільки негативний досвід, а, отже, і думки, але вони блокуються загальним принципом, що забороняє погано відгукуватись про інших людей або інші групи людей.

9. *Пресупозиція, імплікація, припущення, непрямий мовленнєвий акт*. Це семантичні й прагматичні ходи, що дозволяють мовцеві уникнути формулювання деяких приватних суджень, а саме негативних зауважень або оцінок, або перевести їх у русло більш загальних, загально-визнаних знань або думок, за які мовець не несе відповідальності. Деякі типові показники – звичайні маркери пресупозиції (наприклад, займенники, означені артикли, підрядні речення зі сполучником “що” при деяких дієсловах, спеціальні частки й прислівники, такі, як “навіть”, “також” і т.п.); використання 2-ї особи для більш абстрагованої або загальної референції (“увесь час із цим зустрічаєшся”); розпливчасті вирази (“і тому подібні речі”); незакінчені речення та випадки із життя тощо.

Таким чином, перераховані вище комунікативно – когнітивні стратегії ефективності боротьби за владу в політичному дискурсі, являють собою реалізацію інтенцій самого мовця і, значною мірою, характеризують його як мовну особистість.

Продемонструємо використання комунікативно-семантичних стратегій для вираження ефективності боротьби за владу в англійському політичному дискурсі, проаналізувавши виступ Барака Обами. Обама розпочинає свою промову, активізуючи стратегії *узагальнення, наведення прикладу та акцентування* для реалізації яких використовує прийом “ми – інклюзивне”:

e. g. This is a timely address. Whatever else people disagree upon in the USA today, they at least agree on one point: America is in the midst of a profound debate about its future. I want to talk to you plainly today about this debate, the reasons for it and how to resolve it. In every crisis there is an opportunity. There is one here for America now, if we have the courage to take it. We are living through an era of profound change [6, 4].

Потім підкріплює це використанням лексичних засобів, що експлікують базову опозицію політичного дискурсу “свої” – “чужі”:

e. g. The debate in America should not be conducted by trading insults or in terms of personality. It should be an open and frank exchange of ideas. And right at the outset I want to describe clearly how I define the debate and the disagreement underlying it. Look at our children and the technology they use and the jobs market they face. The world is unrecognisable from that we experienced as students 20, 30 years ago. When such change occurs, moderate people must give leadership. If they don't, the extremes gain traction on the political process. It happens within a nation. It is happening in America now [6, 7].

Таким чином, можна констатувати, що в основу маніпуляції покладене створення ілюзії входження слухача в особисту сферу мовця. Адресант, говорячи “*our children, we experienced*”, акцентує увагу на ідеї спільності, що поєднує значення наведених вище лексем, тим самим, навмисно збільшуючи кількість власних прихильників, щоб нав’язати слухачеві думку про те, що “*проблеми Америки загальні для всіх, нас багато і ми впораємося із ними*”. Також цій меті служить обраний адресантом вокатив “*With your permission*”, звертання до якого покликає підкреслити рівність мовця та слухачів у статусному відношенні, тобто об’єднати у світі “своїх”. Такого роду невіддільність слухачів від мовця дозволяє останньому подавати інформацію таким чином, що повідомлення сприймається так: “*Є якась значна подія, до якого ми підходимо разом. Отже, майбутнє в нас загальне, а значить, проблеми, які існують, можна вирішити тільки спільно і ніяк інакше*”. Таким чином, спікер імпліцитно підводить слухачів до думки про нероздільність їхнього майбутнього, про неможливість існування один без одного. Ця ідея підтримується використанням граматичних засобів (“*We are living through...*”), що репрезентують ми – інклюзивне. Вищевказані мовні засоби вибудовані в паралельні синтаксичні конструкції,

завдяки чому мовцем реалізується прийом синтаксичного паралелізму з метою створення сугестивності, тобто здатності адресатів легко підпадати під чужий вплив.

Далі на цю основу накладаються інші ідеї, що доводяться до свідомості слухачів за допомогою наступних прийомів.

e. g. This is a union of values, of solidarity between nations and people, of not just a common market in which we trade but a common political space in which we live as citizens. The idea of America, united and working together, is essential for our nations to be strong enough to keep our place in this world [6, 9].

Так, спікер, коли промовляє наведені речення, структурує свідомість слухачів за допомогою сполучення двох метафоричних моделей: моделі будинку/дому та моделі шляху/дороги (“*We are living through, space in which we live as citizens, our place in this world*”). Як справедливо зазначає А. П. Чудинов, метафора будинку традиційно пов’язана із позитивним прагматичним змістом: будинок – це сховище від життєвих незгод, сімейне вогнище, символ фундаментальних моральних цінностей [4, 238]. Однак, у даному контексті ця метафорична модель пов’язана із метафорою шляху/дороги, тобто чогось нового, невідомого, тому відбувається актуалізація вектора тривожності, що стимулює виникнення бажання бути захищеним, знайти підтримку. Саме для задоволення цього бажання спрямований прийом, що був описаний вище, по використанню лексем зі значенням спільності. Мовець, тим самим, сигналізує слухачам: “*Ти не один, ми разом, я тобі допоможу*”.

При використанні лексем, що позначають реалії, які мають найвищу цінність для людини (благополуччя майбутнє, благополуччя дітей і онуків), на ідею загальності, що була сформована на початку тексту, у свідомості слухачів накладається думка про значущість, важливість, вирішальну роль усього, що відбувається, а отже, і всього, про що піде мова далі. При цьому майбутнє подається у нерозривному зв’язку зі справами, діями, але справами, діями – спільними.

В наведених далі реченнях відбувається актуалізація *стратегій пресупозицій, імплікації, припущення, непрямих мовленнєвих актів*.

e. g. To say that is the issue is to escape the real debate and hide in the comfort zone of the things we have always said to each other in times of difficulty [6, 10].

В даному тексті ми можемо визначити те, як спікер за допомогою подвійного використання прийому маскування асерції під пресупозицію, імплікує думку про те, що все гарне залишилося в минулому (“*великою, сильною, незалежною наша держава вже була*”), нав’язуючи при цьому ще й додаткову думку про силу й незалежність держави. При цьому суб’єкт – носій цієї думки не називається (використовується прийом усунення суб’єкта: не ясно, ким саме держава по праву вважалася великою). Мовець не дає конкретної інформації, а уникає її шляхом використання конструкції (“*in times*”).

В наступних абзацах ми можемо спостерігати пропагандистську інформацію, що надає політик. Інформація повністю виключає будь-які негативні моменти, надаються конкретні цифри та достовірні дані. Ця тактика підібрана для того, що переконати слухачів у відсутності негативізму та сконцентрувати їх увагу на користі, яку принесе підтримка позиції, яку проголошує політик. Зокрема даний механізм спрацьовує завдяки використанню наступних когнітивних моделей та виразів: “*It was a detailed and careful piece of work, It was endorsed by all Governments, It was supported by all leaders*”.

Кожен політик для того, щоб добитись необхідного йому результату залучає тактику презентації, відверто експлікуючи про наявні в нього позитивні якості з метою отримання довіри та підтримки з боку слухачів.

Таким чином, використовуючи комунікативні стратегії ефективності політичного спілкування, політичний мовець ставить за мету – привести слухачів до усвідомлення безумовної значимості відповідного політичного моменту, підготувати вигідну для мовця актуалізацію подальшої інформації, змусити слухачів оцінити її як життєво важливу, а основна ідея, яку приховано нав’язує мовець слухачам, така: “*Ми разом, у нас спільне майбутнє, а благополуччя цього майбутнього залежить тільки від наших дій, отже, ці дії необхідні*”.

Список використаних джерел

1. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В.З. Демьянков // Вопросы языкознания. – М., 1994. – №4. – С. 17-33.
2. Карасик В.И. О типах дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5-20.
3. Попова Е.А. Политический дискурс как предмет культурно – лингвистического изучения / Е.А. Попова // Языковая личность: проблемы значения и смысла: сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 1994. – С. 143-152.
4. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической

метафори: Монографія / А.П. Чудинов. – Екатеринбург: Уральський гос. пед. ун-т, 2001. – 238 с.

5. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса: Монографія. – Волгоград: Перемена, 2000. – 368 с.
6. Barack Obama. The Promise: For Many Abroad, an Ideal Renewed [Електронний ресурс]: Campus Progress Annual Conference / Obama Barack. – July 12, 2010. – 12 р. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2008/11/05/us/politics/05global.html?hp>

Summary. This paper is devoted to an outline analysis of the cognitive and semantic strategies of effectiveness of the political struggle for power. Semantic and cognitive peculiarities of the given strategies have been identified over the prism of the political discourse main functions, namely ideological and informative.

Key words: political discourse, pragmatics, semantics, cognition, strategies of effectiveness proposition, discourse as social interaction of speakers.

УДК 82.0 : 821.161.2

В.П.Мацько

ПОЕТИЧНЕ МОВЛЕННЯ ОЛЕКСАНДРА СМОТРИЧА В АСПЕКТІ ХУДОЖНЬОГО СПРИЙНЯТТЯ

Запропонована стаття є першою спробою визначити, проаналізувати особливості поетики діаспорного письменника Олександра Смотрича – уродженця Кам'янця-Подільського – заглибитися в мікроструктуру його поезій. При цьому зацентровано на проблемі мовної специфіки, жанрової і стильової структури поезій художника слова.

Ключові слова: поетика, метафоричні вірші, образотворчий засіб, художнє сприйняття, модерний стиль, тропи, інтертекстуальність.

Постановка проблеми. Поетика – це частина літературознавства, що вивчає її конкретні сегменти (композиція, поетичне мовлення, версифікація). До винесеної у заголовок проблеми сучасні дослідники не зверталися. Хоча володіння метафоричними засобами, на чому свого часу наголошував Аристотель, має для Олександра Смотрича принципове значення. Якщо застосувати Ельстерську теорію (норма значущості метафори) до творів О.Смотрича, то помітимо, що цей показник тут надзвичайно високий. Як і в А.Малишка, І Драча, І.Іова, в Смотрича метафори “живонароджені”. Їм притаманна сутнісна, засаднича новизна. Натурфілософська спрямованість лірики, її рефлексивність зумовлюють не лише поетичне “оживлення”, а й “оречевлення”. Особливо характерною ознакою художньої системи є антропо-, зоо- та ботаноморфна метафоризація. Рівень її продуктивності близький до рівня образотворчої активності метафорики у творах Д.Білоуса. Найуживаніший образотворчий засіб О.Смотрича перенесення-персоніфікація – явище багатовекторне і багатогранне. Головні її функції – психологізація світу, який оточує ліричного героя, розкриття тих його граней, що недоступні буденному зоренню, надання поетичному образу стереоскопічності, алегоризації змісту.

Мета публікації полягає в поглибленому розкритті поетики Олександра Смотрича, водночас зацентровуючи на проблемі мовної специфіки, жанрової і стильової структури поезій художника слова.

Пристаючи до викладу основного тексту, слід сказати, що Олександр Іванович Флоринський (Смотрич – псевдонім) народився 28 квітня 1922 року в Кам'янці-Подільському. Дитячі роки минули в Харкові, юність – у Києві. На його очах у 1933 році опухлі селяни йшли за порятунком до Харкова, де не знаходили підтримки, милосердя. Образ українки тих часів трагічно змодельовано раціональною концепцією бачення світу, натуралістично: «Вона лежала в Харкові на тротуарі, навпроти залізничного двірця, з розкритим ротом і розкритими очима – мертва, із хлібом недоїденим, “комерческим”». Тут детально не станемо зупинятися на життєписі поета, адже минулого року в Хмельницькому вийшли прозові твори Олександра Смотрича з моєю передмовою [1, 3-28]. Прочитавши її, чимало дізнаєтесь цікавого з біографії письменника. Цього разу вперше в Україні надруковано Смотричеві поетичні твори із незвичайним заголовком «Скупі вірші» [2].

Відомий діаспорний художник Яків Гніздовський, працюючи над художніми образами

Смотричевої збірки “Ужинок”, асоціативно, майстерно віднайшов графічний малюнок для його книжки, про що повідомляє в листі до поета від 14 серпня 1985 року: “Не пригадую собі, чи я читав щось сильніше, а при тому більш замкнене у кришталеву форму, як Ваша “Балада” чи “Марія”. І навіть ті, немовби випадкові вірші, усі насичені глибокими почаруваннями і потрясаючими образами. Що мені з тої навали образів вибрати як символ Вашої збірки поезій “Ужинок”? Мені бачився і лірник, і ліра без лірника, і церква давно без хреста, до якої прибита таблиця “Кіно”, і лірник під нею. Я може й повернуся до чогось з того, може й до самої ліри? Останнє прийшло мені до голови Сонце, що спустило сльозу над пшеничним полем...” [2, 127]. Я би додав: спустило Сонце сльозу над Україною, яка пережила апокаліпсис ХХ століття.

Справді, у творах О.Смотрича серед метафоричних різновидів зустрічається досі не досліджуваний у нашому літературознавстві вид образного перенесення, що йменується як деміургізація. Деміург (деміургізація) вживається в переносному значенні для оприявлення творчої сили, творця, автора чого-небудь [3].

Професор Б.Іванюк називає цю форму віршем-метафорою, вирізняючи головні її види: вірш-порівняння, вірш-алегорію, вірш-символ [4, 29-32]. Наукові дослідження Б.Іванюка відкривають можливості для розуміння формозмісту того масиву художньої літератури, яким є видові форми вірша-метафори. Так ось: для дослідників – широкий простір. Смотричева збірка сповнена усіма метафоричними різновидами.

Натомість Богдан Бойчук, аналізуючи добірку Смотричевих віршів, надрукованих у журналі “Березіль” (1991, №8), не особливо заглиблюючись в поетику автора, спостеріг лише загострену публіцистичність: “Збірки Смотрича “Вірші” небезпечно межують з політичною публіцистикою. Головним стимулом для них є ненависть. І навіть у тих випадках, коли він пропускає ту ненависть через призму іронії, вона не злагіднюється, а, радше, глибше врізується в свій об’єкт. Мова Смотричевих віршів буденна, розговірна й лаконічна, позбавлена незвичних стильових прийомів чи контурів; її завдання – якнайпряміше і якнайпростіше передати інформацію. Словник його ніби «непоетичний», виповнений нецензурними й грубими прозаїзмами, які посилюють його загострену ефективність”.

Тут дозволимо собі не погодитися з автором цитати (до речі, моєї думки дотримується й Василь Барка в листі до О.Смотрича). Богдан Бойчук очевидно не помітив крізь призму власного світообширу віршів-метафор. Останні зустрічаються у багатьох зарубіжних класиків: А Рембо – “П’яний корабель”, О. Пушкіна – “Аріон”, “Луна”, “Я пережив свої. бажання...”; Н. Бараташвілі – “Чинара”. Подібні поетичні форми є у В. Самійленка, Т.Шевченка, М.Вороного, О.Олеся... В українській літературі другої половини ХХ ст. до вірша-метафори вдаються: М. Вінграновський – “Лошиця з дикими і гордими ногами...”, В. Стус – “Цей корабель виготовили з людських тіл”, В. Кордун – “Сніговійні коні”, В.Мацько – “Епітоме”, “Іде весна” – та інші поети. Однак, якщо в обсервації згаданих сучасних українських літераторів є чимало розширених метафор і лише по кілька віршів-метафор, то в Олександра Смотрича і перших, і других – десятки. Це зближує його з майстром зазначеної поетичної форми І.Драчем, а також Б.Мамайсуром, який тяжів до творення гротескної віршованої форми. Смотричеві метафоричні вірші переважають над автологічними (автологія – вживання слів і висловів у їх прямому (безпосередньому) значенні на відміну від переносного). Серед чималої кількості віршів-метафор О.Смотрича поетична форма вірша-порівняння зустрічається зрідка, наприклад:

*Як ніч проколеться днем,
Мої з ночі слова тріпотітимуть,
Як риба у верші. І втікатиимуть
Музи мої дівками грішними
З моїх викиднів віршів.*

Вірш-порівняння виражений сполучником «як» та порівнянням в орудному відмінкові. Віршем-порівнянням з асоціативним типом зв’язку між головними композиційними складниками є мініатюра “У келії, холодній та брудній”. А ось у вірші “Такої осені здавалось...” функції “предиката” виконує метафорично розгорнутий опис “барвистих днів”. В його структурі – низка ботано-, зоо- та антропоморфних метафор: “Я весь у спогадах тонув, мов наречена у стрічках червоних та намисті”, то “шукав моїх дитячих ніг сліди, що тут давно перегнили з грибами й листям”, то “не хотілося вертатися назад – у сіре та смердюче місто”. “Предмет” у тексті виражено словосполученням “такої осені”, яка намріяла ліричному героєві дитинства слід. У творі уподібнюється думка-спогад із сонцем, яке “світило плямами у ліс крізь верховіття живописно”. “Предикат” (осінь) за ходом рецепції його читачем здійснює багатоступеневий зворотний асоціативний вплив на “предмет” (“я весь у спогадах тонув”), спроектує у підтекст. Ця проекція і є головним художнім змістом твору.

У доробку О.Смотрича вірш-метафора особливо широко репрезентований віршем-алегорією (“Базар”, “Вночі”, “Верба”, “Біда...”, “Пісня”). Інакомовність творів цього плану найчастіше

виростає з персоніфікації. Розуміння змісту творів, прочитується через навіювання, асоціації, своєрідною позатекстовою бесідою читача з поетом.

Ще 35 років тому Василь Барка не без захоплення писав до Смотрича: “Прочитав Вашу збірку віршів і порадів з неї. Бо тут, на рівні поетичної майстровитости, не нижчому, ніж в чудовій нью-йоркській групі наших неомодерністів, розвинулися мотиви, на жаль, занедбані в ній. Передусім: від статків людської душі з народно українського вікування, в страшному крузі подій, вірші, з глибокою вдумливістю і гіркотою сучасної правди, дозрілі. Вірші від руки справжнього поета” [2, 128].

Одним із проявів художнього новаторства О.Смотрича – синтез форми вірша-символа з формою вірша-порівняння. У цьому плані особливо характерний вірш “Утрюх...”. Сенси його перших двох рядків перебувають у стосунках “предмета” (образ внутрішнього світу людини у третьому рядку) і “предиката” (образ природи в останній строфі). Змістова повнота, аргументованість зіставлення, жанрова модальність надають їм рис естетичної реалізованості окремого твору – вірша-порівняння. Останні рядки строфи також мають ознаки самодостатнього художнього цілого – вірша-символа. У нім наявний текстуально виражений “предикат” – опис відгону лиха у витті собак. “Предмет” (символічні сенси, які розгортаються в уяві реципієнта у різних площинах: психологічній, родинно-побутовій, соціальній) еліптовано. Він може прочитуватись, як своєрідне родинно-емоційне чи родинно-побутове “дерево життя”, де нижні, старі гілки (читаймо: батьки) часто приймали на себе той життєвий тягар, що обважнив верхні “гілки” родинного древа (йдеться про роки колективізації на селі). Образний авторський вимисел подібно переноситься на суспільну ієрархію. Множинність смислів еліптованого предмета акцентує належність другої половини твору до різновиду віршів-символів. Оскільки аналізовані структури синтезовані у формозмістову єдність – вірш “Утрюх...”, в загальній його структурі наявний один інтегрований “предикат” (опис подій на селі) і два “предмети”, другий із яких володіє цілою множиною смислів. Таким чином, виконавши смислооб’єднуючу функцію, синтез різновидів вірша-метафори надав змістові твору особливої повноти. “Утрюх востанне налетіли на село, / з обрізів вдарили по тьмяних вікнах/ комнезаму – / лиш забряжчало і посипалося скло, / і кров’ю бризнули дві-три роздерті / в паразитів рани.../ І вп’ять на конях вилетіли за село, / де цвинтар – церква та хрести дідівські / в землю повростали. / Собаки вили десь за селом, / немов їм трюм “за упокой” сумний / співали”. Синтез здобутків західноєвропейської літератури помітний і на інших рівнях поетичної практики О.Смотрича – від версифікації до змістотворення.

Закцентуємо на внутрішній гармонізації творів. Поет надзвичайно тонко відчуває внутрішні генеруючі можливості слова. На відміну від митців слова, котрі інколи перенасичують текст тропейними елементами, як, скажімо, І.Іов, Е.Андієвська, Смотрич гармонізує зміст своїх текстів, навмисне послаблюючи виражальні можливості одних художніх компонентів з метою посилення інших (“Ці вірші в мене народилися...”). А ось у поезії із займенниковою назвою “Ми” метафоричне розрідження перших рядків освітлює їх зміст у сприйнятті читача, щоб створити передумови для символізації головного об’єкта уваги – віруючих, сприяє проявленню у них обрисів насторожених атеїстів. Малюючи уявну ретроспективну картину, поет не відриває її від реальності цілком, а час від часу повертає уяву реципієнта до первинного враження: звичайного, буденного сприйняття світу. Завдяки підтриманню оптимальної віддалі між реальним і уявним у наступних рядках авторові вдається нюансувати і поглибити картину. Навмисне розрідження автономної метафоричної атмосфери окремих рядків дає можливість сприйняттю читача утворити передбачені поетом асоціативні зв’язки між їх змістом і змістом наступних – не просто метафоризованих, а наділених символічним підтекстом (акафісти, псалми – символ Добра, Справедливості, Божих заповідей; смерть – антитеза життю святих, останні не могли порятувати селян від голодної смерті – символічний образ нещастя). Виникає узгодженість усіх компонентів і елементів у їх дії, спрямованій на створення у сприйнятті реципієнта не лише місткого символічного образу, а й поетичного зворушення та подивованості глибиною духовного світу ліричного героя, котрий спроможний побачити в сьогочасному, хвилинному давноминуле, пережити й осмислити його (“...і з вірою у Господа Христа, померлого колись за нас, ми в тридцять третім пухли й помирали”). Це не звична прозаїчність, не публіцистичність, навіть не буденний світогляд, про що безапеляційно завважує Б.Бойчук, а висока майстерність, висловлена метафорично, асоціативно в модерному стилі й спроектована на образне світосприйняття читачем.

Так, для своїх поетичних картин О.Смотрич обирає нібито найбуденнішу основу, але відкриває за нею читачеві не найнебуденнішу змістову перспективу. Саме кут зору, його проникливість, глибина мистецького бачення світу вирізняють О.Смотрича серед інших діаспорних поетів. У творчості поета прочитуються явища інтертекстуальності, асоціативності. Вірші О.Смотрича синтезують здобутки різних літературних шкіл, художні прийоми багатьох ліриків. Виявом цього є інтертекстуальність. Вірші поета-подолянина гротескні. Гротеск, як тип художньої образності, ґрунтується на примхливому поєднанні фантастичного і реального,

прекрасного і потворного, трагічного і комічного, життєподібного і карикатурного. За допомогою гротеску митець створює специфічний “гротескний” світ, аномальний і дивний світ, в якому реальне та ірреальне несподівано постають в органічній єдності. Іноді гротеск О.Смотрича перетинається із прихованою сатирою, сарказмом (“До арештанта подібний Всевишній; Бо я – земний, а він – небесний, отож я більше в курсі справи; А втім, хто зна, яка душа в святої на іконі!; Месія з морозивом в руці; І в брамі світить діркою згори, пробите кулею, усевидуюче око”). Той, хто йшов за традицією, не сприймав модерну, асоціативну, гротескную поезію Смотрича, називаючи її «хуліганством». Насправді ж, через інтертекстуальність, інозначення, іносказання письменникові майстерно вдалося розкрити вічну тему, аксіологічні імперативи добра і зла, правди і кривди, високого і приземленого – бінарні полюси буття.

Серед найчастіше уживаних інтеракцій – алюзії та ремінісценції, що служать першо-елементом при творенні розгорнутого, багатопланового підтексту. В авторському дискурсі задіяний алюзійно-ремінисцентний матеріал із найрізноманітніших джерел світової культури: від Біблії (“Ми”, “Хтось чув...”), Г.Сковороди – до творів сучасних зарубіжних чи українських письменників. Розгорнутою синтезуючою ремінісценцією з екзистенціалістських текстів є вірш “Ногами босими прочан”. Наявна у ній і ремінісценція з Євангелія “Осанна Божій Матері у вишині, осанна Непорочній мовчазна”. Функція метафори “час – крок завмерлий” в О.Смотрича та, що й у біблійному: вияскравлення “образу-переживання-думки Божої” про нестримність, незглибимість часу. Але в О.Смотрича у контексті ремінісценції з’являється слово “дух” (“щоб дух перевести”). В результаті твір набуває густішого екзистенційного забарвлення. Алюзії та ремінісценції у текстах Смотрича – засіб творення хронотопу. Для підсилення ліричного образу автор вдається до антитези – стилістичного прийому, що полягає у зіставленні протилежних думок для посилення враження. У логіці протиставлення-судження суперечить тезі. Таким чином, антитеза є необхідною складовою частиною непрямого доведення. В ліриці підсилює образ часу оксюморон (“Снівають мертві. Я бачив навіть, / як чиясь душа/ під спів той вилетіла/ голубом/ із церкви”).

Екзистенціал нудьги, суму в модерністському наративі простежується буття в абсурді. Однак світ без смислу ліричного героя розгортається у боротьбі супроти нудьги: “Пісня пісна, як маніжка старого артиста, що колись грав царя, і тепер найпростіші слова вимовля неспроста урочисто; У мене дні рахуються тепер на вірші сумні й нудні... Що ж, більша тим, що вже написано, ціна”.

У вірші “Коли завмре усе...” зіставлення часових і просторових координат (тиша – бій, спокій – шал, вічне життя – жадання смерті), використання алюзії молитви Господньої з проханням не прокинутись ніколи не лише створюють основу для виникнення в уяві реципієнта масштабних хронотопічних образів, а й служать головним чинником у творенні образу драматичного переживання ліричним героєм свого фізичного і духовного занепаду, спокути за гріхи земні (“Коли завмре усе / в німій покорі, коли покриє все/ гірка пліснявина/ спокою, коли хропітимуть/ потомлені раби, накормлені з чужого/ столу, – / ачей я снитиму/ й тоді/ про бою шал, / несамовитий крик/ людей,/ іржання коней, / і зрїтиму бодай/ у сні – / свої звитяжні хоругви, / і Господа молитиму, / щоб не прокинутись / ніколи”). Сполучник “коли” виступає в ролі стилістичної фігури – анафори. Остання також оприявлена як стилістичний прийом градації, нашарування. Антитезою і своєрідною анаколуфою (анаколуф: грецьк. *anakylythos* – непослідовний, неузгоджений – синтаксична конструкція, що не відповідає загальноприйнятим нормам, полягає в граматичній неузгодженості членів речення) автор досягає стилістичного ефекту (крик людей, іржання коней асоціативно протиставлено німій покорі, сну). Такий прийом надає динамічності ліричному сюжетові.

Щоб створити новий ракурс зорення (бачення) зображуваної події чи явища, О.Смотрич вдається до “вивертання” відомих мистецьких образів. Використовуються прийоми художньої переробки усталених словосполучень, цитація, фольклорна стилізація, запозичення. Автор вдається, як нами позначено вище, до оксюморону (грецьк. дотепно-безглузде – літературно-поетичний прийом, котрий полягає у поєднанні протилежних за змістом, контрастних понять, що спільно дають нове уявлення): літа за літо спопеліли; навіть весна з кожним роком старішає трішки; над мертвим літом – слово урочисте.

Серед найхарактерніших ознак поетичної системи О.Смотрича – асоціативність. Рівень охоплення нею життєвих явищ постійно зростає. Особливої глибини, масштабності, рис концептуальності вона набула у збірці “Ужинок”, ставши виявом найповнішого розвою поетового таланту сприймати світ цілісно. Його творам особливо властиві глибинні асоціації, продуковані на рівні інтуїції. Означені грані поетики О.Смотрича оприявлено на матеріалі аналізу вірша “Слова ростуть...”. Потік асоціацій ліричного героя зчаста подається поетом як “потік свідомості”. Для “потіку свідомості” ліричного героя Смотрича характерні психологічна цілісність, плавність психічних реакцій. Письменник часто будує вірш як низку образів-асоціацій, що природно

випливають одна з одної (“Слова ростуть, неначе/ із закладеного Богом у душі/ зерна./ Із слів снуються та складаються/ думки,/ що, мов дерева – по гілці/ гілка – / гілкуються ушир/ і пнуться догори./ немов до неба хочуть доторкнутись. / І, може, радо полетіли б/ в небеса,/ так корінь в землю вріс/ і не пускає”). Крім односпрямованого асоціювання змісту компонентів у творах поета відбувається також перехресне асоціювання змісту окремих текстових складників. Про модерне віршування автор чітко заважує: “Ці вірші в мене народилися без музики, вони ні ритмами, ні римами суворо не загнудані”. Здавалося б, поет пише про себе, але ж ні: в останній строфі різко змінює “реєстри” й переходить на перехресне асоціювання – про музикантів – й раптом риторично запитує читачів: “та й нам – померлим так давно, хіба ж до музики?”. Звісна річ, тут йдеться про діаспору, яка давно не з власної волі покинула Україну, в тім числі – автор цієї збірки. У риторичному реченні приховано центральну думку автора, яку кожен реципієнт домислює, дешифрує через асоціативний зв’язок, світобудову, світобачення, широку обізнаність зі світовою культурою.

Чимало віршів О.Смотрича мають дво- або багатопланову структуру, де перший план складають предмети, речі, конкретні явища, а на другому плані ховаються ідеї, які поступово виростають до рівня символів, що розкривають складність світу природи, духовного світу ліричного героя – романтика, інтелектуала, митця.

З неодномірністю поетичного образу Олександра Смотрича пов’язана притчевість його творів. Серед них – “На тихий стук...”, “Коли мої слова”, “Без назви”, “Наглядач десь в музеї” тощо. Зчаста вони розкривають морально-філософські або загальнофілософські роздуми автора. Нерідко Смотричева притча є медитацією, зміст якої суперечить догматам офіційної ідеології або уявленням, що панують в суспільстві. Саме в такому ключі розкривається алегоричний план вірша “За вікнами осінній дощ” (“За вікнами осінній дощ, / котрий вже день/ пере усе/ без жадної потреби,/ і на душі/ мізерія така, / що хоч бери/ й співай собі/ невтішне католицьке Мізерере”). Письменник вживає метонімію, яка вимагає інтелектуальної напруги, знання європейської культури. Відтак католицьке Мізерере – це натяк на латинський церковний спів покутливого змісту. Автором ремінісценцію взято з поеми Леоніда Мосендза “Волинський рік”, де він також вживає подібний вислів.

Алюзією на суспільні негаразди є метафоричний чотиривірш О.Смотрича, в якому засуджується зневага до простої безправної людини (“В сон блякло небо/ безголосе, до сот останні/ долітали оси./ Баби збирались / по роботі/ поголосить над мертвим – / босим,/ босі”). Стилістичною фігурою виступає тавтологія (босим, босі), яка підсилює образний сюжет. У вірші “Літо мерло” в образі сірих природних компонентів постає советська імперія, яка неодмінно відійде в минуле, як вірші “зблякли без акцентів”. Щодо акцентації, то вона у Смотричевих поезіях розкошує. Саме смислова акцентація метафоричних строф розкриває головну ідею кожного твору.

В поезіях О.Смотрича художньо змодельована пам’ять, уява, інтуїція і поетичний образ. У дихотомії душі і розуму як чинників пізнання світу поет віддає перевагу душі, вважаючи, що лише тоді, коли розум підпорядкований душі, може народитися справжня висока поезія, про що свідчить вірш “Епіложне”. Застосувавши метонімію, автор розкриває високу сутність духовного світу, світу краси і добра. Естетичні імпульси передаються реципієнтові (читачеві) через низку образних асоціацій, через плін часу (колись і тепер, минуле і сучасне): (“Надвечір’я пропахло Шопеном/ Ноктюрном Шопена – уточнює вірш,/ і день, що був,/ як ніколи, гарячим, / нарешті достиг./ Старий сидів/ за піаніном/ в колишній дитячій/ кімнаті/ і вибивав одним/ пальцем/ знайомий з дитинства/ мотив”). Чимало творів поета відбивають різні психічні стани: сновидні, на межі між сном і неспанням, дрімотні, своєрідні сні наяву, підсвідомі імпульси, раптові осяяння, що засвідчує тяжіння до вираження інтуїтивних буттєвих начал людини. Зразок метафоричного раптового осяяння: “Баба сіяла гнів І виросло – горе. Бабу повезли На Сибір І вже до баби Не було діла Нікому. Лиш бабина душа З десяток ще Літ Мордувалась У бабиній хаті Й стодолі”.

Ключовими образами у поезіях О.Смотрича виступають абстрактні іменники душа, луна, плін, явища природи темрява, світло, тінь, вітер тощо. Прагнучи поетичного розкриття таємниць природи, О.Смотрич вдається до архетипів. Один із них – образ надприродної Надлюдини. Богочоловіка іноді замінює займенниками з великої літери (Його, Він). Означений образ зчаста пов’язано з образом часу. Отже, художнє втілення часу в образі Надлюдини є концептуальним. У збірці символіка набуває нових змістових граней, що пов’язано зі світоглядною, психологічною еволюцією і ліричного героя, і автора. Ознайомившись з поезіями О.Смотрича, Василь Чапленко в листі до нього від 16 серпня 1976 року писав: “Деякі з Ваших віршів свідчать, що Ви, здається, не дуже побожна людина. Якщо Ви напишете, що це так, то я Вам вишлю ще й свою останню повість “Сумна доля добродія Безорудька”, якої християнам я не відважуюся висилати, бо вони можуть мені “подякувати” не так, як у Євангелії сказано” [1, 369]. Справді, якщо ми прочитаємо вірші “На тихий стук”, “Коли мої слова...”, то поет постає атеїстом (“я решту слів моїх у гнів холодний оберну, й в прокляття Богові мою молитву”). Так, автор змодельовував ці твори з

раціональної концепції, заперечуючи ірраціональне пізнання світу, бо поза свідомістю світ не існує. Світ не знає, що він світ. Світ стає світом для людини, яка його пізнає.

Зоометафори, образи із сфери природи для поетичного світу особливо характерні. Загальні і яскраво самобутні риси має абстрактний образ вологи (“Холодними вужами вповзала вогкість у вузькі завулки” і тут же протиставлення (“жеврїло сонце з іншого кінця”). Розпочинаючи твір наведеним рядком, поет загострює увагу читача на образі внутрішнього світу ліричного героя, що є підтекстовим змістом образу народження дня (“народжувався денний гуркіт, нудьга повзла зеленими вужами із завулків”). Тут яскраво проявляється спроможність поета на високому художньому рівні реалізувати психологічну неодномірність особистості ліричного героя.

Для більш конкретного унаочнення подаємо перелік найуживаніших тропів, що їх застосував у своїх поезіях О.Смотрич. **Метафора:** біда сповила; біда в люди вивела; біда повела в світи; біда замкне очі; квіти повертають голови за сонцем; ребра гріються на сонці; складав на небі зорі; слова, забиті в колодки мого скупого вірша; кипіло сонце; печаль скрипить; темінь танула; вечір за вікнами синів; напівдрімав екраном синій став; брехало дзеркало іскристо; до сонця усміхалася білизна; баба сіяла гнів; на небі Бог розписує прогнози; день вичерпав до дна; у осінь прибудилися погожі дні; дощу краплини множаться; смички од сонця звуками зажмуряться; небо нижиться (неологізм); хтось місяць загорнув у ночі чорний шаль; ніч проколеться днем; дуби алеями спинились; снить ліс; садами знову вештається грїх; на чорному роялі грають сонця плями; добігали теплі хвилини; крик загубився; слова гілкуються (неологізм); церква свій купол в небо вперла; смерть ходила на село; болем очі жмурить; лізе чорна скверна; усмішка розпливеться; бруньки бринять; поклонами Пречисту Діву щедро дарували; день переходив кладку в ніч; день доживував останнє проміння; коротку відслужило сонце требу; білизою журилися на ливні дні осінні. **Натяк** (алюзія): вже вибігли всі ночі й дні; вже триста літ на Тебе уповаєм; був на Божому порозі; осанна Непорочній мовчазна; в прокляття Богові мою молитву; лежав самітніший за Бога; кладу в шухляду під замок Мадонну; все та сама, ще не згвалтована колись давно безсмертна, як життя, Марія (натяк на Україну). **Метонімія:** мертвими тілами мостили шлях в соціалізм; Моцарт крутиться на патефоні; хмар білих паруси до берега – у русі; будинки в черги ставали на перші трамваї; надвечір’я пропахло Шопеном; із-під землі розмитої вилазять людські ребра (у значенні – коріння верби); читаю Шекспіра. **Епітет:** думки невеселі; мова срібная; спів плакучий; душа посиротіла; душа чорна; ракети німі; небо погвалтоване; візерунки химерні; спів далекий; вірші німі; рясини золоті; барвисті вірші; тиша кахельна; вертеп дурноверхий; спів дірявий; рій холодний; погоня жажна; крок сухий. **Порівняння:** дерева, мов на пляжі, голі; сонце провалювалося м’ячем; весна, немов халва; мої слова тріпотітимуть, як риба у верші; місяць колискою немовляти народжувався; життя, мов образ викинений на смітник; дотик вітру, мов неньчині долоні; крутяться, мов дітлахи на каруселі; у баби спогадів, що у старого пана було грошей; і сивина їй голову, немов наміткою, покрила; сама одна, мов на іконі, темна; надходила гроза, як реквієм; чужі жалі, мов старець. **Антитеза:** півхати тут, півхати там; баби і плакали, й раділи; рада і не рада смерті; і з вірою у Господа Христа...ми в тридцять третім пухли й помирили (протиставлення). **Оксюморон:** співали мертві; лежав хрестом на перехресті; гарячого холоду рій; спів плакучий; танок веселий смерті. **Гіпербола:** кістки летять і крутяться; а сміху – аж до самого небозводу. **Літота:** Україна у тридцять третьому сконала; самітніший за Бога.

Таким чином, можна стверджувати, що в основі поезики О.Смотрича простежується синтез його індивідуально-авторських художніх ідей і художніх концепцій різних літературних течій, запозичення західноєвропейської моделі творення нової поезії ХХ століття. Висока художня інформативність творів поета є результатом образної місткості формотворчих елементів і їх образної взаємодії. О.Смотрич розширив образні можливості віршів-метафор у модерному ключі; новаторство проявилось у синтезі їх різновидів, глибині поетичного розмірковування, почування, що виявляється у всеохопній і надзвичайно інтенсивній асоціативності. Поглибленню художності творів сприяє досконале володіння письменником української діаспори прийомами внутрішньої гармонізації змісту. Серед сучасних письменників О.Смотрича вирізняє філософське осмислення світу, глибина його мистецького бачення. Одним із аспектів асоціативності у Смотричевій поезії є інтертекстуальність. Найхарактерніші її види тут – алюзії та ремінісценції. Зустрічаються авторемінісценції, образні аналогії, цитація, творчість за мотивами, стилізація. Залучення інтертекстуальних елементів до власного тексту у Смотрича – це ефективний засіб генерування нових художніх смислів. Чимало творів письменника репрезентують філософський метажанр.

Список використаних джерел

1. Смотрич О. Подорож у країну ночі [оповідання, новели, відгуки, листи] / Олександр Смотрич. – Хмельницький: Просвіта, 2010. – 388 с.
2. Смотрич Олександр. Скупі вірші / Олександр Смотрич. – Хмельницький : ПП Цюпак А.А.,

2011. – 152 с.

3. Деміурги [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%>
4. Іванюк Б. П. Метафора і літературний твір: структурно-типологічний, історико-типологічний та прагматичний аспекти дослідження (на матеріалі російської літератури): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філол. наук: спец.: 10.01.02 ; 10.01.06 / Борис Павлович Іванюк; НАН України. Ін-т л-ри ім. Т.Г.Шевченка. – К., 1999. – 32 с.

Summary. The proposed article is the first attempt to identify, analyze peculiarities of poetics Diaspora Smotrich writer Alexander – a native of Kamenetz-Podolsk – delve into the microstructure of his poems. This zaksentovano the problem of linguistic specificity, genre and stylistic structure of poetry writer.

Keywords: Poetics, metaphorical poetry, representational means, artistic perception, modern style, tropes, intertextuality.

УДК 371.315:821.112.2'255.4

Н.В. Мелінчук

ОСОБЛИВОСТІ ПОКАЗУ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ В ПЕРЕКЛАДІ ТА МОВОЮ ОРИГІНАЛУ (ЗА РОМАНОМ Е.Т.А. ГОФМАНА “ЭЛІКСИР ДИЯВОЛА”)

У статті показано особливості внутрішньоособистісного конфлікту в перекладі та мовою оригіналу (за романом Е.Т.А. Гофмана “Еліксир диявола”). Особливість ідіостилію Е.Т.А. Гофмана полягає в тому, що письменник-романтик прагне показати двійничість буття, він протиставляє реальне та ірреальне. Для аналізу тексту роману “Еліксир диявола” нами було обрано російськомовний переклад В.Л. Ранцова 1897 р., який було надруковано в Україні лише 1991 р. Автором статті запропоновано вправи перекладацького спрямування (мікропереклад) для студентів філологічних факультетів та студентів-перекладачів вищих навчальних закладів.

Ключові слова: внутрішньоособистісний конфлікт, двійничість, двоплановість, доба романтизму, конфлікт, мікропереклад, оригінал, переклад.

Сучасний стан викладання німецької літератури (доба романтизму) у курсі зарубіжної літератури студентам-філологам знаходиться постійно у стані пошуків усе нових і нових методів, прийомів щодо вивчення ідіостилію письменників. Зокрема, постать відомого німецького письменника-романтика Е.Т.А. Гофмана завжди викликала в дослідників чимало питань стосовно його творчого доробку. Оскільки твори митця сповнені таємничості, містичності, загадковості, то на сьогоднішній день вони викликають багато питань щодо правильності їх інтерпретації. Це пов'язано з тим, чи передає переклад повністю думку оригіналу. У пропонованій статті ми поставили за мету простежити внутрішньоособистісний конфлікт у перекладі та мовою оригіналу за романом Е.Т.А. Гофмана “Еліксир диявола”. Дане питання не було об'єктом спеціального вивчення, і саме це зумовило актуальність даної статті. Розв'язання даної проблеми фрагментарно висвітлювалися в наукових статтях, монографіях таких учених, як: Берковский Н.Я. Литературная теория немецкого романтизма. Документы. (1934), Берковский Н.Я. Романтизм в Германии (1978), Виткоп-Менардо Г. Э.Т.А.Гофман сам свидетельствующий о себе и о своей жизни (с приложением фотодокументов и других иллюстраций) (1999), Тиха Т.О. Натурфилософські засади готичної культури в Німеччині епохи романтизму (2008) та Науковий сенс готичних таїн всесвіту в новелістиці Е.Т.А.Гофмана (2008), Interpretation E.T.A. Hoffmann. Romane und Erzählungen (2004), Theorie der Romantik(2009).

Відповідно до мети окреслено основні завдання:

- надати визначення поняттям “конфлікт”, “внутрішньоособистісний конфлікт”;
- дослідити внутрішньоособистісний конфлікт у романі Е.Т.А. Гофмана “Еліксир диявола” в перекладі та мовою оригіналу;
- запропонувати вправи перекладацького спрямування, які націлені на те, щоб віднайти спільні та відмінні риси в перекладі та в оригіналі (мікропереклад).

Роман “Еліксир диявола ” був створений Е.Т.А. Гофманом 1815-1816 р., у час складних та важливих подій в історії країни. У романі письменник розроблює тему двійництва, усього самого таємничого та жахливого, що є. Головним героєм є монах Медард, який є виконавцем та жертвою диявольської волі, що виключає будь-який вільний прояв людини та поступово робить із неї злочинця. Головна ідея полягає в тому, що суспільні настанови є темними та недосяжними, і, що є невідворотнім – змінити їх неможливо. І тому, герой вступає у внутрішньоособистісний конфлікт. У літературознавстві та психології є свої визначення поняття “конфлікт”:

– “Конфлікт (*лат. conflictus – зіткнення, сутичка*) – зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби, супроводжуваних складними колізіями” [6, 382];

– “Конфлікт – це нормальний прояв соціальних зв’язків і відносин між людьми, спосіб взаємодії при зіткненні несумісних поглядів, позицій і інтересів, протистояння взаємозалежних, але пре наступних свої мети двох чи більш сторін” (за І. Ворожейкіним) [2, 20];

– Мариновська визначає конфлікт як “різке загострення суперечностей і зіткнення двох чи більш учасників у процесі рішення проблеми, що має ділову чи особисту значимість для кожної зі сторін” [2, 20-21];

– “Особистість – стійка система соціально-значимих рис, обумовлених системою суспільних відносин, культурою і біологічними особливостями індивіда. Внутрішньоособистісний конфлікт припускає взаємодію двох і більше сторін. В одній особистості можуть одночасно існувати кілька взаємовиключних потреб, цілей, цінностей, інтересів. Усі вони соціально обумовлені, навіть якщо носять виключно біологічний характер, тому що їхнє вдоволення зв’язане з цілою системою визначених соціальних відносин” (за Г.И. Козиревим) [2, 21].

На нашу думку, особливої уваги заслуговує визначення поняття, надане вченим Г.И. Козиревим.

У психологічній науці існують такі теорії внутрішньоособистісного конфлікту, зокрема:

- теорія про рівень душевного комфорту М. Амосова;
- теорія настрою П.В. Симонова;
- підхід Г. Сальє;
- концепція Е. Фрома про те, що життя – це багатоборство;
- концепція Франкла.

З-поміж даних теорій особливої уваги заслуговує концепція внутрішньоособистісного конфлікту австрійського психолога та психіатра Франкла, який зазначає, що “... головною рушійною силою життя кожної людини є пошук ним сенсу життя і боротьба за нього. Але втілити сенс життя вдається деяким. Відсутність же його породжує в людині стан, який вона називає екзистенціальним вакуумом, чи почуттям безцільності і порожнечі. Саме екзистенціальний вакуум і породжує в широких масштабах внутріособистісні конфлікти, що виражаються з найбільшою силою в “ноогенних” неврозах.” [2, 67]. Таке тлумачення цілком варто застосувати щодо нашого головного героя – монаха Медарда.

Для аналізу тексту роману “Еліксир диявола” нами було обрано російськомовний переклад В.Л. Ранцова 1897 р., який було надруковано в Україні лише 1991 р.

Ідіостиль Е.Т.А. Гофмана полягає в тому, що він є двоплановим, тобто протистояння реального та ірреального. І це все яскраво відбито в даному романі, який можна вважати взірцем тих творів, написаних у душі готичного романтизму. “В “Елексире дьявола, – писал Гейне в “Романтической школе”, – заключено самое страшное и самое ужасающее, что только способен придумать ум. Как слаб в сравнении с этим “Монах” Льюиса, написанный на ту же тему. Говорят, один студент в Гёттингене сошел с ума от этого романа” [3, 158]. Композиційно роман складається з семи частин та передмови, де письменник зображує т.зв. “еволюції” головного героя, тобто його двійничість. Усі події, що відбуваються в романі, підпорядковані невідомому містичному початку, зокрема смерть та кохання, долі та події тощо. Усе починається з того, що головний герой роману, монах Медард, належить до проклятого роду, початок якому поклав зв’язок талановитого митця Франческо з Генуї з посланницею диявола, яка з’явилась до нього в образі Св. Розалії. Народження Медарда було відзначено смертю батька, нащадка цього митця, який запламований інцестами, злочинами та вбивствами. Згодом Медард відчуває, що над ним тяготить сімейне прокляття, але не дивлячись ні на що, намагатиметься придушити в собі пристрасті, і всі зусилля виявляться марними, він потоне у власних злочинах. У цьому ланцюзі злочинів Е.Т.А. Гофман хоче показати генезу зла. Внутрішньоособистісний конфлікт головного героя веде свій початок з того моменту, коли Медард дізнається про існування “еліксира диявола”. Через хворобу він хоче на собі відчути дію таємничого напою, який знаходиться серед реліквій монастиря та згодом у ньому пробуджуються лихі інстинкти, дається взнаки пращурська кров. У героєві вживаються дві особистості: одна – богобоязлива, інша – диявольська, ніби злочинець та його жертва. Усе це межує на грані психічного захворювання. Недарма письменник наділив Медарда двійником, який

постійно та цілеспрямовано відкидає існуючий порядок. Внутрішньоособистісний конфлікт головного героя має свій фінал – Медард спокутує провину у злочинах, які він скоїв та помирає. Таким чином, письменник-романтик Е.Т.А. Гофман ніби переносить реальну дійсність у фантастичний світ. Сучасники митця, які переживають Французьку революцію 1789-1794 рр. та Наполеонівські війни, чекають корінних змін, які, з одного боку, відбулись, і як наслідок, призвели до падіння моральних норм, злочинів.

Вищевикладене потребує методичного обґрунтування та вивчення студентами-філологами. Тому нами запропоновано вправи перекладацького спрямування, націлені на акме-розвиток.

Отже, аналізуючи переклад В.П.Ранцова, який було зроблено через вісімдесят один рік після написання оригіналу, нами зроблено такі висновки:

- хронологічна відстань між оригіналом та перекладом є невеликою, що важливо, переклад здійснено у ХІХ ст.;
- перекладацькі труднощі криються в передачі синтаксису, морфології (це пов'язано з особливостями граматики обох мов);
- можна сказати, що переклад передає основний задум автора, його індивідуальну манеру письма;
- перекладач максимально намагався дотримуватись передачі лексики.

Творча спадщина вітчизняної перекладацької школи набуває сьогодні особливого значення. Власне вивчення перекладних творів допоможе молоді національно самоідентифікуватися, і в той же час формувати здатність бути толерантними у ставленні до скарбів світового красномовства.

Актуальність розробки методики вивчення перекладних творів, по-перше, зумовлено потребами самого життя; по-друге, вивчення оригіналу й перекладних творів сприяє формуванню характеру спілкування з іншими націями, де посередником є перекладні твори. По-третє, методика вивчення перекладних творів виховує духовно розвинену особистість, яка обізнана як з власною національною культурою, так і з культурою народів світу.

Окремі аспекти вивчення перекладних творів були в колі наукових інтересів видатних учених. Зокрема, визначенню концепції дослідження сприяли праці таких теоретиків перекладу як С. Влахов, О. Гайнічеру, Р. Зорівчак, І. Франко, М. Рильський, П. Тороп, Т. Сейворі, М. Конрад, А. Федоров, Г. Гачечиладзе та інші.

Як порівнювати оригінал і переклад (за Ж.В. Клименко)

1. Визначте художні особливості оригіналу. З'ясуйте, які елементи в ньому відіграють найважливішу роль.
2. Простежте, до яких змін удається перекладач (звертайте увагу на пропуски, заміни, нові елементи в перекладі).
3. Поміркуйте, чим можна пояснити зміни в тексті перекладу.
4. З'ясуйте характер втрат (основні чи другорядні елементи твору).
5. Зробіть висновки про близькість оригіналу й перекладу [5, 19].

(за А.М. Науменко)

а) Перевірте у словниках повний набір сем кожної лексеми оригіналу, щоб встановити, чи не втрачений у перекладі головний варіант значення слова в контекстуальних умовах першоджерела.

б) Порівняйте концепцію оригіналу і перекладів, її вербальне втілення та специфіку так званого “поетичного синтаксису”: звукопис, інтонація, ритм, розмір, рима.

в) Зіставте наведені переклади між собою і встановіть, де криються перекладацькі труднощі: в оригіналі, у професійності перекладача, у лінгвальних особливостях обох мов.

г) Зверніть увагу на хронологічну відстань між перекладами, щоб з'ясувати, що впливає на розбіжності у перекладі: чинник часу, відповідна перекладацька теорія доби, індивідуальний стиль перекладача.

г) Зважаючи на те, що всі творці наведених перекладів – це письменники й перекладачі високого ґатунку, аргументуйте, чим викликані перекладацькі розбіжності: складністю оригіналу, індивідуальним стилем перекладача, специфікою порівняних мов.

д) Напишіть рецензію на переклади з власними варіантами їх редагування. [4, 395].

Отже, у процесі літературної освіти студентів-філологів важливим є застосування оригіналу та перекладу як складової частини принципу диферентіюваного навчання. Проаналізувавши праці вчених щодо теоретичних основ вивчення перекладних творів у вищій школі, можемо зробити висновки:

- вивчення перекладних творів у вищій школі потребує ґрунтовного знання теоретичних

засад, зокрема: врахування специфіки художнього перекладу і соціологічні аспекти функціонування інонаціональної літератури; психолого-педагогічні та лінгвокультурологічні основи сприйняття інокультурних творів; врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів;

- розмежування типів і видів перекладу потрібно для того, щоб правильно та грамотно передавати тонкощі повних текстів, враховуючи їхні особливості;
- застосування філологічного аналізу під час вивчення перекладних творів потрібне для того, щоб глибше та ґрунтовніше дослідити всі особливості ключових одиниць тексту.

ВПРАВИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО СПРЯМУВАННЯ

Вправа №1

Порівняйте уривки з оригіналу та перекладу. Надайте власний переклад українською мовою. З'ясуйте, які відмінності між перекладами та оригіналом.

Die Buße

(Auszug, E.T.A. Hoffmann "Die Elixiere des Teufels", 1815-1816)

Eine sanfte Wärme glitt durch mein Inneress. Dann fühlte ich es in allein Adern seltsam arbeiten und prikkeln; dies Gefühl wurde zu Gedanken, doch war mein Ich hundertfach zerteilt. Jeder Teil hatte im eignen Regen eignes Bewußtsein des Lebens, und umsonst gebot das Haupt den Gliedern, die wie untreue Vasallen sich nicht sammeln mochten unter seiner Herrschaft. Nun fingen die Gedanken der einzelnen Teile an, sich zu drehen wie leuchtende Punkte, immer schneller und schneller, so dass sie einen Feuerkreis bildeten, der wurde kleiner, sowie die Schnelligkeit wuchs, dass er zuletzt nur eine stillstehende Feuerkugel schien. [7, 331]

Покаяние

(отрывок, Э.Т.А. Гофман "Элексир сатаны", 1897, пер. В.П. Ранцов)

Внутри меня разливалась какая-то приятная теплота. Во всех жилах ощущалось щекотание и покальывание, свидетельствовавшее, что там происходит деятельная своеобразная работа. Ощущение это воплощалось уже в мыслях, но они являлись еще разрозненными, и собственное мое "я" казалось раздробленным на множество отдельных существ. Каждое из них обладало своим особым жизненным самосознанием, отдельные проявления которого, словно неверные вассалы, отказывались подчиняться единой верховной власти. И вот мысли отдельных частей моего "я" начали вращаться, словно сверкающие точки. Вращение это становилось все быстрее, так что из них составилось как бы огненное кольцо. По мере того как быстрота вращения росла, это огненное кольцо становилось все меньше и под конец обратилось в сравнительно небольшой огненный шар, казавшийся вследствие быстроты движения совершенно неподвижным [1, 203-204].

Каяття

(уривок, Е.Т.А. Гофман "Элексир сатаны", студентський переклад)

У середині мене ковзало м'яке тіло. Потім по судинах я відчував дивне поколювання; це відчуття було в думках, і все ж таки моє "я" двоїлось. Кожна частина мала власну життєву свідомість, тому не випадково вони як частини цілого, немов васали відмовлялись підкорюватись владі. Саме думки мого "я" почали крижлятися, неначе сяючі крапки, все швидше і швидше, так, що з них утворилося вогняне кільце, яке ставало все менше і під кінець було невеличким вогняним шаром, що здавався від швидкості руху цілком нерухомим.

Вправа №2

Чому Е.Т.А. Гофман у романі "Элексир сатаны" використовує займенник "я"? Чи передається це в перекладі В.П. Ранцова (наприклад, за допомогою суплетивних форм)?

Покаяние

*(отрывок, Э.Т.А. Гофман "Элексир сатаны")
(1897, пер. В.П. Ранцов)*

Внутри меня разливалась какая-то приятная теплота. Во всех жилах ощущалось щекотание и покальывание, свидетельствовавшее, что там происходит деятельная своеобразная работа. Ощущение это воплощалось уже в мыслях, но они являлись еще разрозненными, и собственное мое "я" казалось раздробленным на множество отдельных существ. Каждое из них обладало своим особым жизненным самосознанием, отдельные проявления которого, словно неверные вассалы, отказывались подчиняться единой верховной власти. И вот мысли отдельных частей моего "я" начали вращаться, словно сверкающие точки. Вращение это становилось все быстрее, так что из них составилось как бы огненное кольцо. По мере того как быстрота вращения росла, это огненное

кольцо становилось все меньше и под конец обратилось в сравнительно небольшой огненный шар, казавшийся вследствие быстроты движения совершенно неподвижным [1, 203-204].

Вправа №3

Наведіть морфологічні труднощі перекладу (наприклад, переклад іменників).

Die Buße

(Auszug, E.T.A. Hoffmann "Die Elixiere des Teufels") (1815-1816)

Eine sanfte **Wärme** glitt durch mein **Inneress**. Dann fühlte ich es in allein **Adern** seltsam arbeiten und prikkeln; dies **Gefühl** wurde zu **Gedanken**, doch war mein **Ich** hundertfach zerteilt. Jeder **Teil** hatte im eignen **Regen** eignes **Bewußtsein des Lebens**, und umsonst gebot das **Haupt** den **Gliedern**, die wie untreue **Vasallen** sich nicht sammeln mochten unter seiner **Herrschaft**. Nun fingen die Gedanken der einzelnen Teile an, sich zu drehen wie leuchtende **Punkte**, immer schneller und schneller, so dass sie einen **Feuerkreis** bildeten, der wurde kleiner, sowie die **Schnelligkeit** wuchs, dass er zuletzt nur eine stillstehende **Feuerkugel** schien. [7, 331]

Вправа №4

Знайдіть в оригіналі застарілу лексику, застарілі варіанти написання слів та порівняйте з перекладом В.П. Ранцова та надайте власний переклад цих слів. Яке семантичне навантаження вони несуть у сучасній мові (українській та німецькій)?

Е.Т.А. Гофман
(оригінал)
prikkeln (дісс.)
Vasallen (ім.)

Сучасне
написання
prikkeln (дісс.)
Vasallen (ім.)

В.П. Ранцов
(переклад, 1897 р.)
покальвание (суц.)
вассалы (суц.)

Власний
переклад
поколювати; скубати (дісс.)
васали, слуги (ім.)

Вправа №5

Схарактеризуйте основні риси ідіостилію Е.Т.А. Гофмана та ідіостилію В.П. Ранцова (на прикладі роману "Элексир сатаны").

Вправа №6

Проаналізувавши текст перекладу В.П. Ранцова, зробіть висновок про переклад (дослівний, вільний).

Таким чином, аналіз вправ перекладацького спрямування (мікропереклад) свідчить про те, що студентам вкрай необхідно практично застосовувати набуті знання під час навчання, адже вправи формують перекладацьку компетентність студентів-філологів.

Список використаних джерел

1. Гофман Э.Т.А. Элексир сатаны / Эрнст Теодор Амадей Гофман. – К. : Мыстэцтво, 1991. – 284 с.
2. Джералі О.В. Психологія вирішення внутрішньоособистісного конфлікту / О.В. Джералі. – Х. – К., 2006. – 320 с.
3. История западноевропейской литературы XIX века. – Ч. I / А.С.Дмитриев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 572 с.
4. Кияк Т.Р., Огуй О.Д., Науменко А.М. Теорія та практика перекладу (нім. мова). – Вінниця : Нова книга, 2006. – 592 с.
5. Клименко Ж.В. Порівняння оригіналу та перекладу в процесі вивчення зарубіжної літератури в старших класах / Ж.В.Клименко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – №4. – С. 16-20.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів. – К. : Академія, 1997. – 752 с.
7. Hoffmann E.T.A. Die Elixiere des Teufels / E.T.A.Hoffmann – СПб. : КАРО, 2006. – 496 с.

Summary. The article deals with the inner conflict of a personality in the Ukrainian translation and in the original German version of the T.A.Hoffmann's novel "Devil's elixir". The Hoffmann's peculiar style is based on the idea of a dual antithesis between reality and unreality. In order to compare the main features of Hoffmann's style there was taken the Russian translation of the novel by V.L.Ranzov (1897), which was published only 1991. The author of the article presents some exercises for the translation for students of philological faculties as well as for translators of high school.

Key words: inner conflict, duality, Romantics, conflict, original, translation.

НІМЕЦЬКІ ТИПИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Ф.М. ДОСТОЄВСЬКОГО

У статті розглядаються погляди Ф.М. Достоевського на “німецьке питання” у публіцистичному та художньому контекстах, де найбільш повно виражені дані аспекти. При цьому художній підхід є верифікуючим.

Ключові слова: “німецьке питання”, “російські німці”, національна самобутність, художній підхід, публіцистичний контекст, Ф.М. Достоевський.

Образи иностранцев у Достоевского привлекали внимание исследователей в связи с моделированием национальных образов Европы в русском сознании (В. Владимирцев, В. Кантор, М. Гиголашвили, Л. Мюллер, В. Крюкова, С. Оболенская и др.). В этом ряду особое место занимает немецкий исследователь Л. Мюллер, который с точки зрения немца анализирует восприятие писателем Германии. Как правило, объектом исследования являются персонажами, которые принадлежат к четырем этническим группам: немцы, французы, англичане поляки, евреи. Такой выбор обусловлен как “высокой частотностью” их появления в творчестве Достоевского, так и “непосредственной связанностью с проблемой межнационального диалога”.

Дополняя их работы, в нашей статье мы рассмотрим некоторые тенденции в изображении представителей немецкого этнического сообщества у Достоевского. Так называемая “немецкая” тема присутствует как в художественном творчестве Федора Михайловича (от дебютного романа “Бедные люди” до “Братьев Карамазовых”), так и в его публицистике. Большинство немцев, представленных в произведениях писателя, это так называемые “русские немцы” (живущие в России). По этой причине, а также ввиду обширности заявленной темы, мы в ограничиваемся рассмотрением только “немцев” в России, опуская образы, относящиеся к изображению Германии.

Согласно данным, приведенным в работе В. Крюковой, “массовое переселение немцев в Россию началось во времена Екатерины II. В 1763 году она издала известный Манифест, в котором приглашала иностранных граждан для поселения”, разрешала “въезжать и селиться где кто пожелает, ...иметь свободное отправление веры по их уставам и обрядам беспрепятственно”. Причиной данного приглашения стала нехватка человеческих ресурсов для обработки “неиспользованных плодородных земель России”. В результате “по переписи 1913 года в Российской империи проживало чуть более 2 400 000 русских немцев. Это были люди, принимающие активное участие в экономике страны и считавшие себя русскими...”[7, 1]. Именно этот фактор, по мнению М. Гиголашвили, привел к доминированию в произведениях Достоевского героев-немцев: “Причина кроется ...в таком социально-историческом феномене, как массовые переселения немцев-колонистов в Россию, в укорененности их во всех слоях русского общества...”[2, 7-8].

Значим для нашей темы также биографический фактор обращения к “немецкой” теме. В этой связи нужно упомянуть о таких фактах, стимулировавших обращение писателя к данной теме: интерес к немецкому искусству “с юных лет”, то есть к литературе, музыке, живописи, особенно пристальное внимание к Шиллеру и Гёте, Моцарту и Бетховену, Канту и Шеллингу; существенен был также “приход в семью Достоевских Эмилии Дитмар, немки, жены М.М. Достоевского”[1, 67]. Отметим также, что “немецкие” впечатления, накопленные за годы проживания в Германии, не могли не повлиять на образ Германии и образы немцев, сложившиеся в сочинениях Ф.М. Достоевского.

Согласно С. Оболенской, “.ни с одним из европейских народов русские не имели, начиная с XVIII века, такого тесного и даже отчасти “домашнего” соприкосновения, как с немцами”[8, 183].

Обратим внимание, что немцев и в процентном отношении к другим иностранцам в России было абсолютное большинство: “... все эти ... иностранцы, то есть, главное, немцы, которые к нам откуда-то приезжают...”[4, т. 6, 201]. Немцы присутствовали в реальной жизни, в повседневном быту, составляли неотъемлемую часть общественной и повседневной жизни России: преподавали в различных учебных заведениях, занимались врачебной практикой, трудились на заводах, в ремесленных мастерских, торговали в лавках и магазинах: “все хозяева различных заведений: слесаря, булочники, красильщики, шляпные мастера, седельники – все люди патриархальные в немецком смысле слова” [4, т. 3, 15]; и даже заседали в канцеляриях и министерствах, то есть занимали все “ниши” российской действительности; роль их в социальной жизни страны также была высока. Соответственно, многочисленные и разнообразные контакты русских с немцами не могли не повлиять на появление данного элемента в “реальность художественных произведений”.

Образы немцев на страницах Пятикнижья (упоминаний о них примерно 130, в публицистике – 35) являются “национально типизированными”, то есть, выявляя черты характера, качества, имеющие национальную специфику и присущие, по мнению автора, определенному национальному типу, писатель создает групповые национальные портреты, “где все образы индивидуализированы и в сумме своей составляют многоплановый национальный характер”[3, 77].

У Федора Михайловича прослеживается некое двойственное отношение к представителям упомянутой нации, его привлекают, с одной стороны, такие “немецкие” качества, достойные уважения, как человеколюбие, честность: “Этот немец, Крафт, не болтун и, я помню, пречестный...”[4, т. 13, 27], бескорыстие, доброта (образы немцев-врачей), работоспособность, умение подойти к своему делу, аккуратность: “Вошел доктор, аккуратный старичок, немец...”[4, т. 3, 45]; пунктуальность и профессионализм: “Мой старичок доктор пришел, как сказал, в десять часов. Он осмотрел больную со всей немецкой внимательностью...”[4, т. 3, 93], “Доктор Зальцфиш ...довольно опытный практик ..., ... пришел в ужас и разогнал собрание, настаивая, чтобы больного не волновали”[4, т. 10, 391]; образованность (упоминание в романе “Преступление и наказание” известного астронома И.Кеплера: “...Кеплеровы и Ньютоновы открытия...”[4, т. 6, 192]; трезвость и рациональность. С другой стороны, немцы для писателя – “скучные скупердяи”: “И что мне за дело до всех этих скучных немцев?”[4, т. 3, 25]; солдафоны: “Это был один из тех баронов Р., которых очень много в русской военной службе, все людей с сильнейшим баронским гонором, совершенно без состояния, живущих одним жалованьем и чрезвычайных служак и фрунтовиков”[4, т. 13, 174]; аккуратисты, ханжи и стукачи; Достоевского отталкивает их грубость, заносчивость: “Тут уж нечего брать в соображение всегдашнюю самодовольную хвастливость всякого немца исконную черту немецкого характера.” “А, главное, тут и еще одно маленькое обстоятельство: немец заносчив и горд, немец не потерпит непокорности.”[4, т. 23, 102]; немецкий практицизм, гипертрофированное стремление к организованности и накопительству: “Все работают, как волы, и все копят деньги, как жида, а в результате “лет эдак чрез пятьдесят или чрез семьдесят внук первого фатера действительно уже осуществляет значительный капитал и передает своему сыну, тот своему, тот своему...”[4, т. 5, 81]. Как отмечает С. Жданов: “...Это, по сути, эволюционный тип развития”, ... связанный “со скоростью накопления денег” и замыкающий индивида “в жёстких рамках особого жизненного измерения “деньги/время”[5, 143-145].

Практически во всех романах и повестях Достоевского тема немцев получает свое освещение и осмысление, немецкие персонажи появляются уже в ранних произведениях Достоевского (“Бедные люди”, “Униженные и оскорбленные”), представленные в основном в комедийном ключе, и, как правило, эпизодические. Основываясь на работе “Немцы в изображении Достоевского” М. Гиголашвили, где автор систематизировал “константные сквозные образы-символы”, такие как немец-доктор (врач, медик, лекарь) на основе произведений “Двойник” и “Роман в девяти письмах”; немка-хозяйка доходных домов, “номеров”, “углов” (“Двойник”, “Хозяйка”); немец-управляющий усадьбой, именем (“Как опасно предаваться честолюбивым снам”); немцы-владельцы кафе, магазинов, кондитерских (“Бедные люди”, “Двойник”, “Слабое сердце”); немцы-музыканты (“Неточка Незванова”), а также дополняя и углубляя ее, проводим систематизацию образов персонажей-немцев на основе романов Пятикнижья и публицистики Достоевского, а именно, считаем целесообразным выделить следующие наиболее важные типы:

– **немец-доктор (врач, медик, лекарь);**

В романах “Униженные и оскорбленные”, “Идиот”, “Братья Карамазовы”, “Преступление и наказание”, “Бесы”, в “Дневнике писателя” Достоевским представлен тип русского немца-врача, присутствующий практически в каждом произведении и проникнутый симпатией писателя: “Я знал одного доктора, холостого и добродушного старичка, ... самого добрейшего из всех немецких людей в Петербурге” [4, т. 3, 35], доктор Зальцфиш, “...весьма почтенный старичок и довольно опытный практик, недавно потерявший у нас, вследствие какой-то амбициозной ссоры с своим начальством, свое служебное место”[4, т. 10, 391], “...человеколюбивый доктор Герценштубе”, “Старичок же любил острить”[4, т. 14, 273]; доктор Гинденбург: “...и в этом городе множество евреев, есть немцы, русские конечно, поляки, литовцы, – и все-то, все эти народности признали праведного старичка каждая за своего...”[4, т. 25, 75].

– **немцы-хозяева домов, квартир, “номеров”, “углов” и т. д.;**

Интересно, что многие персонажи романов Достоевского снимают углы, комнаты и т. д. домах, принадлежавших немцам. К примеру, Мармеладов со своей семьей “...проживает ... в угле, у хозяйки Амалии Федоровны Липпехель” [4, т. 6, 78], Раскольников живет “в доме Шила”, Свидригайлов снимает комнаты у мадам Ресслих, Лужин у немца-хозяина, “разбогатевшего немецкого ремесленника...”[4, т. 6, 187], Смит в “Униженных и оскорбленных” жил “в доме Клугена, под самую кровлю, в пятом этаже, в отдельной квартире”[4, т. 3, 57]. Да и сам Достоевский часто снимал квартиры у немцев: “...с 1846 по 1847 года он сменяет несколько квартир, живет в доме Кохендорфа, Шила, в квартире Бреммера” [4, т. 7, 378]. Если в основном

эти персонажи упоминаются в романах мельком, то некоторым из них Федор Михайлович уделил больше внимания. Одна из них, Амалия Липшевехзель, о которой мы впервые узнаем из рассказа Мармеладова, несмотря на негативную характеристику ее Катериной Ивановной: “петербургская пьяная чухонка и, наверное, где-нибудь прежде в кухарках жила, а пожалуй, и того хуже”, “глупая немка, ... подлая прусская куриная нога в кринолине, чумичка, ...сычиха в новых лентах”, проявляет себя и с положительной стороны: она пытается “произвести распорядок” среди жильцов, принимает участие в организации похорон Мармеладова, оказывает помощь его вдове: “Амалия Ивановна всем сердцем решила участвовать во всех хлопотах: она взялась накрыть стол, доставить белье, посуду и проч. и приготовить на своей кухне кушанье”, улаживает неприятность за столом: “...но уж это было до такой степени неприлично, что стараниями Амалии Ивановны и полячка успели-таки его вывести”[4, т. 6, 231-247].

В отдельную категорию можно выделить хозяек так называемых “борделей”, личности которых наделены крайне негативными чертами, объединяющими их: скупостью, беспринципностью, жадной наживы, хваткой, а также “темной криминальной деятельностью”. Колоритная Луиза Ивановна, “очень полная и багрово-красная, с пятнами, видная женщина, и что-то уж очень пышно одетая”, ... улыбающаяся “трусливо и нахально вместе, но с явным беспокойством”, хозяйка борделя, которую встречает Раскольников в полицейском участке – одна из них.

Дарья Францевна, упомянутая Достоевским лишь вскользь, характеризуется как “женщина злонамеренная и полиции многократно известная”, “отъявленная женщина и не имевшая доверия”, сводня, торгующая “живым товаром”, молодыми девушками [4, т. 6, 188].

Другая петербургская немка, Гертруда Карловна Ресслих, чей зловещий образ прописан более детально, – “пройдоха” и “шельма”. Свидригайлов свидетельствует в романе о “своднических” делах мадам Ресслих: “А Ресслих эта шельма, ... она ведь что в уме держит: я наскучу, жену-то брошу и уеду, а жена ей достанется, она ее и пустит в оборот; в нашем слою то есть, да повыше” [4, т. 6, 253-257]. Кроме того, данный персонаж попадает еще под один пункт нашей систематизации, но уже как представительница **немцев-ростовщиков**, причем данный бизнес соотносится автором именно с представителями еврейского народа (“ростовщика, Зайдлера какого-то, жида” ит.д. [4, т. 8, 175]. Здесь Лужин характеризует Ресслих как “иностранку и сверх того мелкую процентщицу, занимающаяся и другими делами”[4, т. 6, 288-289]. Как указывает Гиголашвили в своих исследованиях Ресслих “имеет конкретного прототипа и восходит к ростовщице, которой Достоевский после смерти брата должен был платить “капитал и проценты” – в черновых записях к роману и в письмах она названа своим именем – “шельма Рейслер”[3, 76-78]. В романе “Преступление и наказание” присутствует и некий Кох, клиент старухи-процентщицы, скупавший “у нее просроченные заклады и внизу же серебреннику их продававший”.

Образы **немцев-управляющих именьями, усадьбами** присутствуют в романах Достоевского, иногда не неся в себя какой-то определенной смысловой нагрузки: “Они стали воспитываться вместе с детьми управляющего Афанасия Ивановича, одного отставного и многосемейного чиновника и притом немца”[4, т. 3, 22], так и с легкой иронией, например, в романе “Униженные и оскорбленные” князь В. приезжает в свое имение с целью “прогнать ... управляющего, одного блудного немца, ... одаренного почтенной сединой, очками и горбатым носом, но, при всех этих преимуществах, кравшего без стыда и цензуры и сверх того замучившего нескольких мужиков. Иван Карлович был наконец пойман и уличен на деле, ... много говорил про немецкую честность; но, несмотря на все это, был прогнан и даже с некоторым бесславием”[4, т. 3, 8-11].

Примером **немцев-владельцев кафе, магазинов, кондитерских, булочных, мастерских и т. п.** могут служить образы посетителей кондитерской Миллера в романе “Униженные и оскорбленные” “большою частью немцы” ... – “все хозяева различных заведений: слесаря, булочники, красильщики, шляпные мастера, седельники...” [4, т. 3, 15]; к тому же “Андрей Антонович имел одного дядю инженер-подполковника, а другого булочника одного старого заводчика-немца...” [4, т. 10, 154].

“... у нас все служили или служат, и уже двести лет тянется это по самому лучшему немецкому образцу, от пращуров к правнукам...”[4, т. 8, 183]. Критикуя современную писателю систему государственного управления, Достоевский в своих произведениях сатирически обрисовывает образы **немцев-чиновников** Лембке и Блюма в “Бесах”, высмеивая даже их положительные качества: Лембке: “высшую школу протерся и встретил в ней довольно подобных соплеменников”, “учился довольно тупо”, хотя его все и любили..., “свой собственный племенной язык знал он весьма неграмматически, как и многие в России этого племени”, а когда невесту его Амалию все-таки выдали замуж “за одного старого заводчика-немца”, то Лембке “... не очень плакал, ... и скоро утешился. [4, т. 10, 152-153].

Образ Блюма представлен писателем “почти карикатурой” на немецкого чиновника: “... из странного рода “несчастных” немцев – и вовсе не по крайней своей бездарности, ...они “действительно существуют, даже в России, и имеют свой собственный тип. ... аккуратен, но как-то слишком, без нужды и во вред себе, мрачен; рыжий, высокий, сгорбленный, унылый, даже чувствительный и, при всей своей приниженности, упрямый и настойчивый, как вол, хотя всегда

невпопад”[4, т. 10, 177]. Со слов Мармеладова мы узнаем о статском советнике Иван Ивановиче Клопштоке, который не соизволил заплатить его дочери за шитье рубашек: “не только денег за шитье полдюжины голландских рубах до сих пор не отдал, но даже с обидой погнал ее, затовав ногами и обозвав неприлично, под видом будто бы рубашечный ворот сшит не по мерке и косяком” [4, т. 6, 23].

Доказательством же неоднозначного отношения Федора Михайловича к представителям немецкой национальности на страницах романа “Идиот” является появление одного старичка: “...действительного статского советника, с немецким именем”, который “всю свою жизнь таскался по острогам и по преступникам; каждая пересыльная партия в Сибирь знала заранее, ...ее посетит “старичок генерал”. ...он проходил по рядам ссыльных, ... останавливался пред каждым, каждого расспрашивал о его нуждах, наставлений не читал почти никогда никому, звал их всех “голубчиками””[4, т. 8, 228].

Особое место в романах занимают образы **немцев-военных**. В романе “бесы” это “барон Р., полковник, военный, господин лет сорока, немецкого происхождения; и флигель-адъютант бароне Бьоринг, – “...из тех баронов..., которых очень много в русской военной службе, все людей с сильнейшим баронским гонором, совершенно без состояния, живущих одним жалованьем и чрезвычайных служак и фрунтовики”, и “...один очень солидный военный генерал, барон или граф, с немецким именем, – человек чрезвычайной молчаливости, с репутацией удивительного знания правительственных дел и чуть ли даже не с репутацией учености, – один из тех... которые знают всё, “кроме разве самой России”...”[4, т. 8, 175-183].

Отметим также, что на протяжении творческого пути писателя, характер изображения немцев в творчестве Достоевского претерпевает определенные изменения: если в “Преступлении и наказании”, в “Бесах” персонажи немецкой национальности зачастую изображаются сатирически: “немецкая привычка к труду” трактуется как “стремления к накопительству”, то уже в 70-е годы, в “Дневнике писателя” Достоевский отзывается с положительной точки зрения о профессионализме и работоспособности немцев, их “умении подойти к своему делу...”, восхищается немецким трудолюбием, называет немцев “великим, гордым и особым народом”, “столь высоким по образованию, ... по силе открытий, изобретений...”[4, т. 26, 59-67]. По предположению Жданова, причиной такого изменения взглядов писателя стало то, что уже в 70-е годы Достоевский “допускает возможность плодотворного для России культурного диалога с Европой, хотя еще в 60-е годы европеизм воспринимался им, скорее, со знаком “минус из-за своего нивелирующего значения, угрожающего потерей национальной самобытности” [5, 183-185].

Двойственность описанных типов позволяет отметить следующее: немецкая и русская культуры переплетались и взаимодополнялись, хотя и несли на себе и тяжелый груз “слишком амбивалентных отношениях России и Германии”[6, 79-80]. При этом оппозиция “немецкого” и “русского” “миров” была культурологически продуктивной, так как открывала новые перспективы в исследовании русской литературы XIX века как культурно-исторической эпохи, позволяла шире взглянуть на проблему литературной традиции, вела к взаимосвещению национальных типов.

Список использованных источников

1. Владимирцев В. Немецкая тема в “петербургской поэме” Ф.М. Достоевского “Двойник” / В. Владимирцев // Три века русской литературы: Актуальные аспекты изучения. Межвуз. сб. научн. тр. М. – Иркутск. – 2004. – Вып. 10. – С. 66 – 72.
2. Гиглашвили М. “Немецкий след” в раннем творчестве Достоевского / М. Гиглашвили // Филологический вестник Ростовского университета. – 2000. – №3. – С. 5-15.
3. Гиглашвили М. Немцы и немецкое в “Преступлении и наказании” Ф. Достоевского / М. Гиглашвили // Крещатик. – 2000. – №9. – С. 75-82.
4. Достоевский Ф.М. Полное собр. соч.: в 30 т. / Ф.М. Достоевский. – Л., 1972-1990.
5. Жданов С.С. Национальность героя как элемент художественной системы. Немцы в русской литературе XIX века: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01 / Жданов Сергей Сергеевич. – Новосибирск, 2005. – 197 с.
6. Кантор В. Трагические герои Достоевского в контексте русской судьбы / В. Кантор // Вопросы литературы. – 2008. – №6. – С. 75-78.
7. Крюкова В.. Немцы в России [Электронный ресурс] / В. Крюкова. – Режим доступа: <http://ktwins.ru/etnogenez/nemci-v-rossii.html>.
8. Оболенская С.В. Образ немца в русской народной культуре XVIII – XIX веков / Оболенская С.В. – М.: Наука, 1991. – 185 с.

Summary. This article examines F.M. Dostoevsky representations of “German” question in sociopolitical and art contexts, where these aspects were expressed the most completely. The art approach is verified.

Key words: *the “German question”, the “Russian” Germans, national identity, the art approach, sociopolitical context, F.M. Dostoevsky.*

ФАЗОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРЕДИКАТНОГО ЗНАЧЕННЯ НАЯВНОСТІ / ВІДСУТНОСТІ

У статті зроблено спробу проаналізувати фази буття та відповідно до них здійснити семантичну класифікацію предикатів наявності/відсутності. Описано семантичні типи предикатів наявності/відсутності та засоби їх вираження в сучасній українській мові.

Ключові слова: буття, існування, предикати наявності/відсутності, екзистенційне речення, буттєве дієслово, фази буття, семантика.

Предикати наявності/відсутності констатують або заперечують факт існування предметів, явищ, подій. У мові вони виступають організаційним центром буттєвих речень, що відображають способи існування фрагмента буття. У сучасній лінгвістичній літературі виокремлюють предикати наявності/відсутності, посесивної та локалізованої наявності (Т.В. Булигіна, О.М. Селіверстова, Л.І. Лонська, О.І. Леута, Н.В. Кавера).

Предикати наявності/відсутності функціонують в екзистенційних (власне буттєвих) реченнях, семантика яких не ускладнена додатковими характеристиками, а також у їх різновидах, що описують етапи та способи існування, інтенсивність вияву буття певних явищ.

Необхідність дослідження предикатів наявності/відсутності, здійснення аналізу їх лексико-семантичних ознак та засобів вираження в українській мові зумовлюють актуальність обраної теми. Тому мета статті – на основі огляду наукових розвідок і власних спостережень схарактеризувати семантичні особливості та засоби їх реалізації предикатів наявності/відсутності різних фаз буття.

Для досягнення сформульованої мети потрібно розв'язати такі основні завдання: 1) проаналізувати фази буття; 2) здійснити семантичну класифікацію предикатів наявності/відсутності за ознакою фазовості; 3) описати морфологічні засоби реалізації предикатів наявності/відсутності в простому реченні.

Суттєву роль у формуванні екзистенційних речень відіграють буттєві дієслова, які виступають спеціалізованим засобом вираження предикатів наявності/відсутності. Буттєвими називають дієслова, що слугують для позначення процесу буття, існування, наявності, об'єднанні семами «бути», «існувати», на які можуть нашаровуватися додаткові відтінки значень [6].

Буттєві дієслова репрезентують буття як нестабільний процес, якому притаманна ознака фазовості, що характеризує протікання процесу чи стану в часі та вказує на етапи їх існування: початок, тривання, кінець [7, 7].

На основі огляду наукової літератури та аналізу зібраного мовного матеріалу виокремлюємо три фази буття: початок (виникнення) – становлення – кінець (зникнення) [1; 4; 5; 7].

Перша фаза буття вказує на початок існування певного стану чи процесу. У структурі початкової фази буття розмежовують етапи передбуття та виникнення.

Предикати передбуття об'єднані семою добуттєвості і виражаються дієсловами, що функціонують у значенні існування чогось у майбутньому, ще до його виникнення, наближення до існування (*ждати, загрожувати, закрадатися, назривати, намічатися, насуватися, передбачатися, плануватися, чатувати, чекати*): *Лиха доля чекала втікача: його оддано в некрути, засилано в Сибір, катовано канчуками, тавровано, мов худобу, або з оголеною напів головою, збитого, збасаманеного, одсилано в кайданах назад до пана, знов у неволю, на панцину...* (М. Коцюбинський, 131). *Якась підозра закрадається в Даринчину душу* (Л. Старицька-Черняхівська, 323).

Предикати виникнення репрезентують процес зародження, появи певного стану. У мові вони реалізуються за допомогою дієслів, об'єднаних семою виникнення, початку існування (*виникнути, зав'язатися, закладатися, зародитися, з'явитися, народитися, настати, початися, розвинути тощо*): *Народився син у панії* (М. Вовчок, 138). *Туга й нагально жадова за нею ще сильніше пробудилися* (О. Кобилянська, 173). *Нарешті у мене з'явився вільний час на дослідження* (Л. Дереш, 38). *Потім прийшла весела вільнодумна молодість* (І. Франко, 206)

Фаза виникнення переходить у становлення і здійснення, протікання буття. Вона представлена предикатами наявності, які виражаються дієсловами існування, наявності. За ознакою додаткових характеристик у семантичній структурі дієслова виокремлюють: власне буттєві дієслова (дієслова існування), дієслова існування з додатковими характеристиками та дієслова існування зі значенням процесу самовиявлення і сприймання [4, 150-153; 5, 6-7].

Власне буттєві дієслова (дієслова існування) функціонують в основному значенні – «бути в наявності, мати місце в дійсності». Їх поділяють на вужчі підгрупи: 1) абстрактно-буттєві дієслова

(бути – є; буде, буду, будеш, був, була, було; матися, існувати): *О, є у світі добрі люди, є правда!* (М. Вовчок, 52); 2) подійні (траплятися, статися, відбуватися, діятися, здійснюватися тощо): *Діялося се в тридцятих роках минулого століття* (М. Коцюбинський, 130). *Сталося так і після Славкових слів* (М. Матіос, 7). *Власне, подія ця трапилася не в самому містечку, а в хуторі Чечві, біля Груні, в маєткові поміщиків фон Рот, де мій батько працював у панів* (О. Вишня, 340); 3) дієслова на позначення біологічного існування (жити, поживати – людина; водитися, жити, паразитувати – тварина; рости, прорости – рослина): *...Він не вмер, він ще живе!..* (І. Франко, 391); *У такій воді водиться гарна сильна риба* (П. Загребельний, 54). *На кожному крилі городу росли кущі барвінку* (Є. Гуцало, 110) [2].

Семантичним різновидом екзистенційних речень є моделі, що характеризують різні способи існування. Їм притаманний атрибут динамічності, процесуальності. Семантична структура дієслів, що утворюють цей тип речень, включає семи існування та притаманний для предмета або явища спосіб буття: *Навколо бурхлива ніч, іде дощ, виє вітер* (І. Кочерга, 214). *От іде дощ, грім гримить, лє як із відра* (В. Винниченко, 312). *Наді мною реве хуртовина...* (М. Вороний, 156).

До другої групи входять дієслова існування з додатковими характеристиками якісної, кількісної та темпоративної ознаки.

Додаткова сема якісної ознаки дієслів існування інформує про особливості вияву буття: 1) інтенсивність (буяти, бушувати, вирувати, лютувати, кипіти, шаленіти): *Надворі буяв травень* (Л. Дереш, 9). *В низині кипіло голосне життя* (О. Кобилянська, 198); 2) домінування (верховодити, господарювати, панувати, диктаторствувати, царювати): *Тут панувала всюди таємна тишина. Царювала розкіш у вегетації, краса в барвах флори...* (О. Кобилянська, 185); 3) послаблений характер (жевріти, животіти, тепліти, тліти): *... інстинкти недобитої тварини, неусвідомлені й древні, жевріли в ній, розмитим, тьмяним світінням блимаючи десь у хребті, в спинному мозку* (С. Андрухович, 14). *Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі* (М. Коцюбинський, 130); 4) прихованість (губитися, критися, потопати, причаїтися, тонутися, ховатися): *В непокорі криється м'якість* (В. Барка, 48).

Буттєві дієслова з додатковим квантитативним значенням вказують на існування суб'єктів у певній кількості (кишити, нараховувати, роїтися, рясніти, рябіти; рідити): *Роїлися марева...* (В. Барка, 50).

Додаткова темпоративна характеристика акцентує увагу на тривалості, часовій детермінації існування стану чи процесу (тривати, продовжуватися, тягнутися): *І це тривало цілий рік, навіть трохи довше* (Ю. Андрухович, 19). *У м'якому, вразливому дитячому серці недовго тривали ті турботи* (І. Франко, 297).

Третя група об'єднує дієслова існування зі значенням процесу самовиявлення і сприймання за допомогою зору, слуху, нюху та дотику. У лексико-семантичній групі буттєвих дієслів із додатковою ознакою, що вказує на способи існування та сприймання людиною предмета, виокремлюють дієслова: 1) звучання (шуміти, гудіти, верещати, булькати, торохкотіти, гриміти, щибетати): *А на дворищі вже гримить троїста музика* (Л. Старицька-Черняхівська, 304). *В ярах відзивався гомін* (О. Кобилянська, 220); 2) кольорової кваліфікації (золотитися, червоніти, біліти, сіріти): *В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку* (М. Коцюбинський, 8). *Далеко в промінні місяця біліє його сумна постать* (С. Васильченко, 332); 3) свічення (сяяти, виблискувати, світитися, блискіти, миготіти): *На розламаних товстих персиках блищали краплинки соку* (С. Андрухович, 28); 4) тепловіддачі (горіти, тліти, палати, жевріти): *В розумних, блискучих очах його горів вогник захоплення...* (В. Винниченко, 346). *За сараєм палахкотять блискавиці й чути гуркіт задушеного грому* (М. Хвильовий, 323); 5) запаху (витати, відчуватися, доноситися, чутися): *І з-поміж усіх запахів яскраво пробивається дух кропу, якого насушили і зсипали в торбинку, щоб зимою було чим обдурити суп, щоб зимою мати зелену траву, яка нагадувала б про літо...* (Є. Гуцало, 116) [3, 91-92; 5, 6].

Фаза кінця репрезентує сутність категорії відсутності, що полягає у запереченні буття, припиненні існування, переходу із категорії наявності в категорію відсутності. Вона представлена предикатами відсутності та зникнення.

В екзистенційному реченні предикати відсутності вказують на відсутність предмета, поняття, явища, умови, стану. Буттєва модель цього типу реалізується за допомогою абстрактно-буттєвих і подійних дієслів (бути, існувати, траплятися, статися, відбуватися, діятися, здійснюватися тощо) та заперечної частки *не*: *І не було ніякої кари, не було винних, нічого не сталося* (П. Загребельний, 130). Функціональним заміником синтаксеми є виступає екзистенційний предикат *нема*: *Нема в мене друзів.* (Л. Дереш, 38). Зі значенням заперечення буття також функціонує дієслово *не стане/не стало*: *Суперників не стало* (Л. Дереш, 49).

Значення абсолютної відсутності виражається за допомогою заперечних прислівників (*ніде, нікуди, ніколи, ніяк*), займенникових слів (*ніхто, ніщо, ніякий, ніскільки; жодний*) і

словосполучень із ними: *Кращого сонця ніде нема, Загруз я по серце У землю в'язко* (В. Симоненко, 124). *Нікого кращого для неї не було й не буде* (М. Вовчок, 35).

Категорія відсутності може реалізуватися і без екзистенційного дієслівного предиката із запереченням – у структурі заперечних генітивних речень, головним членом яких виступає іменник, виражений формою родового відмінка у поєднанні із морфологічно різнорідними маркерами заперечення: *ні, ані, жодний, ніякий* тощо: *Ні мови їхньої, ні легенд, ні мудреців, ні сподівань, ні останніх слів* (П. Загребельний, 49). *Ні добра, ні дитини, ні гаразду. Ніц нічого...* (М. Матіос, 181).

Предикати зникнення означають припинення існування, досягнення межі буття, переходу із категорії наявності в категорію відсутності. Вони виражаються дієсловами із семою зникнення, заперечення буття (*випаруватися, вщухнути, закінчитися, зникнути, перестати, припинитися, розтанути* тощо); припинення біологічного існування (*вмерти, загинути, зів'яти*), звучання (*відзвучати, відгриміти, віддзвеніти*), явищ свічення (*відсіяти, відсвітити, відгоріти, згоріти, затухнути*): *...Тане сніг, В'яне сніг, Гине!..* (О. Олесь, 180). *Зникла імператриця! Пропала, втекла, щезла!* (П. Загребельний, 170). *У рік стара пані вмерла* (М. Вовчок, 137). *Згоріли їхні селища, пропали їхні мули, Згоріли їхні храми. Втонули їхні дзвони у озері Севан* (Л. Костенко) [5, 154-155].

Значення припинення існування може реалізуватися за допомогою фразеологізмів із семантикою зникнення, заперечення існування (*іти в далеку дорогу, лягти в землю, іти в непам'ять (забуття), піти з цього світу, віддати Богові душу; канути в воду, розчинитися, щезнути з очей, залишити мокре місце*): *Біла дівчинка ніби під землею провалилася* (А. Дністровський, 60).

Отже, предикати наявності/відсутності слугують центральним компонентом екзистенційних речень, а також їх різновидів, що описують етапи та способи існування, інтенсивність вияву буття певних явищ. Спеціалізованим засобом вираження предикатів наявності/відсутності виступають буттєві дієслова, що характеризують буття як нестабільний стан, здійснення якого відбувається у три фази: початок (виникнення) – становлення – кінець (зникнення). Початкову фазу буття репрезентують предикати передбуття та виникнення, фазу становлення – власне предикати наявності, а кінцеву фазу – предикати відсутності та зникнення. Проте межі між лексико-семантичними групами дієслів різних фаз і всередині однієї фази є нечіткими, умовними, тому семантичні класи предикатів наявності/відсутності та засоби їх вираження потребують подальшого аналізу.

Список використаних джерел

1. Васильев Л.М. Семантика русского глагола / Л.М. Васильев. – М.: Высшая школа, 1981. – 184 с.
2. Васильев Л.М. Системный семантический словарь русского языка / Л.М. Васильев // Предикатная лексика. – Уфа: Изд-во “Восточный университет”, 2000. – 200 с.
3. Величко А.В. Простое предложение: Опыт семантического описания / А.В. Величко, Ю.А. Туманова, О.В. Чашна. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 119 с.
4. Леута О. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові / Олександр Леута. – К.: Такі справи, 2008. – 208 с.
5. Лонська Л.І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л.І. Лонська. – Київ, 2001. – 19 с.
6. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – Режим доступа: <http://www.ozhegov-shvedova.ru>.
7. Шведова Н.Ю. Русские бытийные глаголы и их субъекты / Н.Ю. Шведова // Слово и грамматические законы языка. Глагол. – М., 1989. – 296 с.

Summary. The article deals with the analyses of the phases of existence and the semantic classifications of the predicates of presence/absence of each phase. The author describes the semantic types of the predicates of presence/absence and the means of their expression in modern Ukrainian language.

Key words: *existence, predicates of presence/absence, existential sentence, existential verb, phases of existence, semantics.*

THE GHOST: AFRICAN MYTH IN TONI MORRISON'S *BELOVED*

Стаття присвячена аналізу нарративних функцій мотиву привида в романі «Улюблена» лауреатки нобелівської премії афро-американської письменниці Тоні Моррісон.

Ключові слова: Тоні Моррісон, «Улюблена», мотив привида.

American literary studies and African American literature in particular has taken an important place in today's academic discourse in Ukraine. Professors Tamara N. Denisova and Natalia O. Vysotska have numerous publications devoted to the African American novel and African American drama as a multicultural phenomenon respectively [1, 3, 4, 10]. Literary works of a Nobel Prize for Literature winner in 1993 African American writer Toni Morrison have been hotly discussed. Ukrainian researchers pay attention to Toni Morrison's literary activity in the context of Afro-American women's literature [8]; symbolism in terms of literary translation by the example of Toni Morrison's novel *Song of Solomon* and its Ukrainian translation [7]; studies of the novel *Love* by Toni Morrison to determine the gauge of subjectivity in "her story" and emphasize its fictitious elements [5]; African American feminist discourse (on the example of Toni Morrison's *Song of Solomon*) [2]; peculiarities of mythological realism in the novels by Toni Morrison [6] etc. In this paper we analyze the ghost motif in *Beloved*, a novel by Toni Morrison published in 1987 and in 1998 made into a film directed by Jonathan Demme and produced by and starring Oprah Winfrey.

Beloved's main character, Sethe, kills her daughter and tries to kill her other three children when a posse arrives in Ohio to return them to Sweet Home, the plantation in Kentucky from which Sethe had recently fled. The daughter, Beloved as a ghost, returns years later to haunt the house in which she was killed. Beloved moves inside and outside the characters' minds and the narrative body, carrying on intense transactions of secret, confession, and emotional catharsis. While most critics pay more attention to the making of the characters' minds, the mother-daughter relation, and the black and white communities in *Beloved* we will examine the making of narrative in the novel focusing on the motif of the ghost in *Beloved* in the configuration of the magic as well as the realistic.

The paper treats the ghost story in *Beloved* in terms of its link to the African-American tradition, including supernatural belief and oral background. Motifs of the ghost bring about the encounter of social and intrapsychic reality in the individual's life and in the black community. Morrison is placing major emphasis on the present by evoking the past [12]. The past lives in the ghost of Beloved, and both demand the life, together with it an identity and history, they were denied. The incessant story telling addresses personal concerns and recuperation of racial memory. The antebellum narratives are skillfully interwoven in the discourse time of the post-Civil War narrative, and intermittently erupt the phantoms in the African home and on the slave ship.

Genre theory is desirable when applied with the recognition that each work, as Tzvetan Todorov puts it, "establishes a new code of which it is the first (the only) message" [19, 185]. To some extent this article is a study of poetics of the ghost in *Beloved* in order to understand literature as a human institution of signification by discovering the structures and modes functioning to produce the meaning in a work. Morrison has a 'black' way of telling stories. On the one hand, the power of *Beloved* may be greatly attributed to Morrison's use of black folklore and culture, such as the oral tradition. Morrison, as a writer familiar with modern and postmodern novels, seeks to break through the literary restrictions in the form of the novel. Marilyn Sanders Mobley says the "context of the black or African-American tradition precludes many white scholars from recognizing how Morrison's fiction both challenges and enriches the canon of the American literary mainstream" [15, 3]. Jewell Handy Gresham observes that on the surface the ghost may seem to be a simple, happy device, which Morrison comes upon to thrill and also to entertain, and the reader simply has to piece up the mysterious puzzles to solve the story [12, 116]. Actually *Beloved* is an extraordinary ghost story; its content and its very ghostly essence exceed black ghost stories and ghost stories in general.

The ghost story has been a way to tell slave narratives. The black ghost story is at once part of the universal supernatural belief and specific to the African-American folklore in the context of slavery. In her study in *Night Visitors: The Rise and Fall of the English Ghost Story* Julia Briggs says that "belief in the power and effectiveness of magic and spirits is very extensive and very old" [9, 16]. According to Elliott Gorn's *Black Spirits: The Ghostlore of Afro-American Slaves*, Afro-American spirit beliefs must be seen in a broader cultural context. Black ghostlore was built on "an amalgam of Anglo-Saxon, Celtic, and African traditions" [11, 551]. Gorn cites Lawrence Levine to demonstrate that "ghosts and spirits were part of a living cultural outlook" of the black people. The sense that

“men ain’t all,” and that the universe was filled with invisible forces, grew out of Afro-Americans’ sacred world view [11, 553]. Broken cups and saucers, mirrors, bottles, clocks, and seashells found on a burial mound were “testimony to continued interaction between the living and the dead” [9, 552].

The black ghostlore broke down generational barriers, allowing the living and the dead to continue interacting. Legend taught that “‘hants’ returned to give aid and advice, to rectify wrongs, take revenge, protect kin, complete unfinished tasks, or comfort the sick and lonely” [11, 559]. Briggs says the ghost story normally implies that there must be a reason for supernatural events: “If a ghost walks, it is because its owner has not been buried with due ceremony, because he has to atone for some great sin, or perhaps to warn, or provide information concealed during life – the existence of a second will or buried treasure, for instance” [9, 15-16]. Such notions of causality and association are widely accepted in most witchcraft systems [9, 16] in many different societies.

What is specific for the black ghost story is its generating situation of slavery. The black ghostlore was filled with stories of supernatural avengers. Usually those murdered slaves, who died violently, “returned to where they were killed or buried and, in transfigured form, and continued the life out of which they had been cheated” [11, 561]. A lot of black ghost stories focused on the master-slave relationship. A type of “black ghostlore frequently invested dead masters with terrifying powers” to strengthen slaves’ fear of the master [11, 555]. Whites sometimes manipulated black spirit beliefs to supernaturalize their mastery. Another type expressed blacks’ desire for revenge [11, 560]. *Beloved* is and is not a revenge story. Sethe in the end attacks Bodwin, the abolitionist and the ferryman to freedom on the Ohio River, while the vicious schoolmaster is left out of the scene. Rather Morrison makes use of *Beloved* and the revenge motif to tell “the complexity of life in bondage and slaves’ multifaceted response to their social environment” revealed in the ghostlore [11, 564]. As Tamara N. Denisova explains it: «... Morrison has managed to combine actual and metaphysical, placing in the center of topical problems of today – the real place of blacks in U.S. history, and ways of trying to win equality even through terror, the very essence of Negro identity within the parameters of Western Civilization» [3, 47] (Translated by A.M.). Morrison engages ghostlore to break the silence and explore the possibility of coming to a view of a hushed history, both personal and racial. The ghostlore in *Beloved*, furthermore, involves a creative process of remembering through the dead a past not to be forgotten but too tumultuous and too splintered to put to words.

Ghost stories were deeply ingrained into the fabric of daily life as they “offered a dramatic theme to punctuate rural rhythms, breaking the monotony of field work or sparking the imagination on long winter nights” [11, 564]. Ghostlore was a “small but significant part of the larger black culture,” and it helped Afro-Americans cope with hardship, “retain their self-esteem, and survive as a people” [11, 565]. In the post-slavery era, Morrison brings together through *Beloved* a racial memory necessary for the people intending to go on surviving as a group.

Memory is an important factor in the slave narrative, and Mobley studies memory as a motif in *Beloved*. Mobley argues that Morrison uses “memory as the metaphorical sign of the interior life to explore and represent dimensions of slave life that the classic slave narrative omitted” [15, 191]. It usually takes on the pattern starting with “I was born” and proceed to a series of slave experience, master’s cruelty, escape, name change. Mae G. Henderson furthermore observes that Morrison exploits “memory as thought and memory as material inscription” [14, 67] to draw upon both the interiority and the exteriority of memory. The word ‘Beloved’ chiseled in the killed baby’s tombstone is a eulogistic term Sethe heard in a funeral, and here made the public inscription of a private memorial of a mother’s loving crime. ‘Beloved’ is the trace, the motif that initiates the novel’s plot; it is also “an image that haunts the text in the multiple guises of the character Beloved” [14, 67]. Sethe gives her memory a concrete mark, and it is in turn “materialized in Beloved’s reappearance” [14, 73]. *Beloved* is a psychological projection and also a physical manifestation.

The oral quality is easily recognizable in conveying the memory in *Beloved*. Morrison incorporates the oral tradition of the black literary tradition in her fiction, and experiments with the power of story telling. The “meandering, effortless, spoken” sense in telling and listening to stories revives in the textual level of *Beloved* [17, 341]. There is an emphasis on storytelling that prevails in the relationships among the characters of the novel. Even when a story may belong exclusively to the character who lived through it, his or her own memories may be sparked by the intervention of another character.

Beloved, coming back from the dead, is a story giver. Fathomless, she is herself incapable of telling a complete story. In the first long narrative Morrison gives her, she only speaks one complete sentence: “I am Beloved and she is mine” [18, 210]. She describes the world of the dead which she inhabits in the way a small child depicts reality without a logical sequence of events [18, 210]. She fishes stories, instead. She has the same insatiable desire for stories as she does for food or attention. *Beloved* recalls the crystal earrings given to Sethe by her former owner as a kind of wedding present, and she forces Sethe to remember the time while she was in slavery. When Sethe begins telling *Beloved* about the earrings, she finds herself wanting and liking the unexpected pleasure of sharing an intimate

memory with an eager listener. Even more disquieting to Sethe is Beloved's almost telepathic ability to ask the questions which will provoke painful memories buried deep with good reason. One seemingly innocent question from Beloved – "Your mother she never fix up your hair?" – forces Sethe to recall the story about her mother, which her wet nurse told her when she was still a very small child.

Denver's birth, like Beloved's death, is a central event in the novel, retold several times from the viewpoint of Sethe and Denver. In Trudier Harris's opinion, the story of Denver's birth is as much rumor and conjecture as it is fact. The folktale-like accounts are too fantastic to be taken at face value. The story gets embellished every time depending upon who is relating the story to whom. The story, shaped and reshaped by Sethe, Denver, and their neighbors, has components of legend, myth, and outright lying [13, 165]. With Beloved's involvement, the task of telling the tale, which is magnified and mythified by memory, is smoothly carried out. Storytelling becomes a means by which Sethe can exorcise her past. Stories are vibrant and viable forces in the lives of the characters in *Beloved*; they effect with consequences.

With Beloved are conjured up the lost and forgotten world of Africa and the 'sixty million and more' lost in the trans-Atlantic slave trade, to whom the novel is dedicated. Beloved has no personal memory, which makes her, nevertheless, the ideal retainer of the memory of the slave's capture and transport from the African home and the ordeal in the Middle Passage. In *Beloved* Toni Morrison has personalized the legacy of slavery through the agency of Beloved, who breaks the confinement of time and space.

In the telling, monologue becomes a duet, and gradually a trio made up of multiple vocals. In the part where the three central female characters chant in a mesmerizing tone, there are a series of interior monologues that become a dialogue merging all three of them. The voices join together as a collage, and yet the identity of the speaker is sometimes unclear. Each voice remains isolated as the voices do not speak with each other, and each voice imprisons the self within its own devouring omnipotence [18, 210]; [16, 215-17]. The story is told in a collaborative yet isolated, even desolate way, creating a story we need to hear again and again. Sethe, Denver, and the other women reiterate the power of words – the power to imagine what did not exist before, or existed only in a half-formed state. The ultimate truth or falsity of the narration may prove to be inconsequential, but the process of oral as well as literary creation is significant in itself. Storytelling is an active rather than a passive art, for it has the power literally to heal or kill.

References

1. Висоцька Н.О. На перехресті цивілізацій. Афро-американська драма як мультикультурний феномен / Висоцька Н.О. – К.:КДЛУ, 1997. – 168 с.
2. Гоца Н.М. Особливості афро-американського феміністичного дискурсу (на прикладі роману "Пісня Соломона" Тоні Моррісон) [Електронний ресурс] / Н. М. Гоца. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/26__SSN_2008/Philologia/34610.doc.htm
3. Денисова Т. Афроамериканка Тоні Моррісон: [Американські письменники – лауреати нобелівської премії] / Т. Денисова // Слово і час. – 1997. – №2. – С. 46-50.
4. Денисова Т.Н. Негритянська література США: тенденції розвитку / Т. Денисова // Роман і романісти США ХХ ст.. – К.:Дніпро. – 1990. – С. 265-288.
5. Іванів О. Історія Америки: від Тоні Моррісон [Електронний ресурс] / Іванів Ольга. – Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/faculty/Philol/www/visnyk/44_2008/44_2008_ivaniv.pdf
6. Подкоритова О.П. Особливості міфологічного реалізму у творчості Тоні Моррісон [Електронний ресурс] / О. П. Подкоритова. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/8655/97/>
7. Романенко О. Символічне в романі Тоні Моррісон "Пісня Соломона" як проблема перекладу [Електронний ресурс] / Романенко Ольга, – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvkhdu/2010_XI/51.pdf
8. Улюра Г.А. Творчість Тоні Моррісон на тлі Афро-Американської жіночої літератури. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/2072/1/3.pdf>
1. 9. Briggs J. Introduction. *Night Visitors: The Rise and Fall of the English Ghost Story.* / Briggs, Julia. – London: Faber, 1977. – P. 11-24.
9. Denisova T. (2003, February 01). American literary studies in Ukraine: Yesterday, today and tomorrow. *American Studies International*, (1/2), 220 [Електронний ресурс] / Т. Denisova, N. Vysotska. – Режим доступу: <http://elibrary.bigchalk.com>
2. 11. Gorn E.J. *Black Spirits: The Ghostlore of Afro-American Slaves.* / Gorn, Elliott J. *American Quarterly*. – 1984. – № 36. – P. 549-65.
3. 12. Gresham J. H. *America's Past, America's Ghost.* / Gresham, Jewell Handy *Christianity and Crisis*. – 4 Apr., 1988. – P. 116-20.
4. 13. Harris T. *Fiction and Folklore: The Novels of Toni Morrison.* / Harris, Trudier. – Knoxville: U of Tennessee, 1991. – 240 p.

5. 14. Henderson M.G. Toni Morrison's *Beloved*: Re-Membering the Body as Historical Text. / Henderson, Mae G. Comparative American Identities: Race, Sex, and Nationality in the Modern Text. Ed. and Intro. Hortense J. Spillers. – New York: Routledge, 1991. – P. 62-86.
6. 15. Mobley M.S. Folk Roots and Mythic Wings in Sarah Orne Jewett and Toni Morrison: The Cultural Function of Narrative. / Mobley, Marilyn Sanders. – Baton Rouge: Louisiana State UP, 1991. – 193 p.
7. 16. Morrison T. *Beloved*. / Morrison, Toni. – New York: New American Library, 1987. – 275 p.
8. 17. Morrison T. Rootedness: The Ancestor as Foundation. Black Women Writers (1950-1980): A Critical Evaluation. Ed. Marie Evans. – Garden City, N.Y., 1983. – P. 339-45.
9. 18. Schapiro B. "The Bonds of Love and the Boundaries of Self in Toni Morrison's *Beloved*." / Schapiro, Barbara. Cont. Lit. 32 (1991). – P. 194-210.
10. 19. Todorov T. The Ghosts of Henry James. / Todorov, Tzvetan. The Poetics of Prose. – Cornell Univ. Press, 1978. – P. 179-89.

Summary. The article analyzes the narrative features of ghost motif in the novel *Beloved* by Nobel Prize laureate African-American woman writer Toni Morrison.

Keywords: Toni Morrison, *Beloved*, ghost motif.

УДК 811.15:81'373.7

I.M. Мирошніченко

ОБРАЗ ЛЕДАРЯ ТА ТРУДОЛЮБА У ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

У статті проаналізовано польські та українські фразеологізми із соматичним компонентом на позначення ледаря та трудолюбця. Розкрито їхню внутрішню форму. З'ясовано, які соматизми залучено в польській та українській фразеології для характеристики людини щодо її бажання працювати.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічна одиниця, соматичний компонент, партонім, мотивація.

Ледар та трудолюбець – дві протилежні характеристики людини щодо її бажання працювати: ледар “людина, яка не любить працювати; працелюбець – людина, яка любить працю, вміє добре працювати” [8].

У польській та українській мовах на позначення людини, яка не любить працювати та ухиляється від роботи функціонує ціла низка лексем: пол. leń, bumelant *книжн.*, leniuch *розм.*, leniuszek *розм.*, leniwiac *розм.*, leser *розм. зневажл.*, markierant *заст.*, migacz *розм.*, miglanc *розм.*, nierób *розм. презир.*, nyugus *розм.*, obibok *розм. зневажл.*, pięcuch *розм.*, próżniak *книжн.*, wałkoń *розм.*, wygodnicki *книжн. ірон.*, wygodnicka *книжн. ірон.*, darmożjad *розм. презир.*, rasożyt *книжн. перен.*, truteń *розм. перен.*, bananowiec *розм.*, pasibrzuch *розм. презир.* [23]; укр. ледар, ледачий, лінивий, лінивець *розм.*, лінюх *розм.*, ледащо *зневажл.*, ледарюга *підсил. зневажл.*, ледацюга *підсил. зневажл.*, ледащиця *зневажл. рід.*, гаволов *зневажл.*, лежень *розм.*, лежебок *розм.*, лежебока *розм.*, валяка *розм.*, пічкур *розм.*, бабак *розм. рід.*, нероба *розм.*, неруб *розм. рід.*, бездільник *заст.*, пустопляс *зневажл.*, лобур *зневажл.*, лайл., лобуряка *підсил. зневажл.*, лайл., лоботряс *зневажл.*, лайл., лоб *зневажл.*, лайл., білоручка *розм.*, пан *ірон.*, панич *ірон.*; пані *ірон.*, паня *заст.*, панна *ірон.*, панянка *ірон.*, дармоїд *розм.*, паразит *розм.*, захребетник *розм.*, трутень *розм.*, трут *розм.*, галапас *діал.* [8]. Натомість кількість лексем на позначення людини, яка любить працю, завзята у роботі значно менша: пол. dłubek *розм. жарт.*, dłubacz *розм. зневажл.*, rgracuś *розм. жарт. або ірон.*, młówka *розм. перен.* [23]; укр. працелюбець, трудолюбець *рід.*, трудівник, працівник, робітник, подвижник *розм.*, трудар *уроч.*, трудяга *розм.*, роботяга *розм.* [8]. Мета цієї розвідки – дослідити, чи зберігається таке співвідношення у польській та українській фразеології (на прикладі фразеологізмів із соматичним компонентом).

Досліджуючи концептуалізацію соматичного коду культури в українських фразеологізмах, О. О. Селіванова зазначає, що “принцип антропометричності фразеологічного фонду мови й антропоморфізм аналогізації предметного світу у свідомості людини зумовлюють особливу значущість у номінаційних процесах знаків частин людського тіла – соматизмів” [5, 83]. Важливість соматичного коду культури як найбільш давнього з наявних, що співвідноситься з архетипними уявленнями людини, В. В. Красних пояснює способом засвоєння світу людиною – герменевтичним колом від самого себе до самого себе й екстраполяцією цього кола на довкілля [3, 233].

Широкий семантичний спектр мають польські та українські фразеологізми із соматизмом *рука* та її партоніми (*палець, лікоть, долоня, плече*). Так, соматизм *рука (руки)* використовується у складі фразеологічної одиниці (ФО) як метонімічне позначення людини: укр. *золоті руки* “хто-небудь уміє

зробити, змайструвати все, за що не візьметься; хтось кмітливий, спритний у роботі” [7, 623], пол. *złota rączka* “про того, хто вміє все зробити, направити, який має вроджені технічні здібності” [23].

Соматизм *рука* та його партонім *плече* у польській та українській фразеологічних картинах світу асоціюється з важкою виснажливою фізичною роботою: пол. *urabiać [sobie] ręce po lokcie* “дуже важко працювати” [16, 648], *nie szczeni ręk* “дуже наполегливо працювати” [18, II, 29], *zdzierać sobie ręce* “дуже важко працювати” [14, 99]; укр. *не покладати рук* “дуже важко, завзято працювати” [7, 535], *обривати руки* “дуже стомлюватися від важкої фізичної роботи” [7, 456], *рук не чути* “дуже втомитися, перенапружитися від надмірної роботи (переважно руками)” [7, 773], *нести тягар на плечах* “виконувати важку, об’ємну роботу, здійснювати якусь дуже складну справу” [10, II, 548].

Соматизм *рука* та його партонім *долоня* паралельно з працьовитістю у фразеології польської та української мов ототожнюється з неробством: пол. *charakteru nie mieć w rękę* “бути дармоїдом” [19, III, 456], *nie mieć o co ręk zaczepić* “бути без роботи” [17, XXXVI, 92], *dłonie (ręce) czyjeś nie połańbiły (pokalały) się pracą* “не працювати, лінуватися” [1, II, 244]; укр. *ні за що (ні за віщо) руки (рук) зачепити* “нема ніякої бази, основи для дальшої роботи, діяльності” [7, 255].

Більшість людей володіє краще правою рукою, ніж лівою. Лівші становлять лише 15 % усіх людей, що зумовило, на нашу думку, сприйняття ліворукості як відхилення від норми. Незважаючи на те, що багато світових геніїв були шульгами (Альберт Ейнштейн, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело Буонаротті, Йоган Себастьян Бах та ін.), у польській фразеології ліворукість співвідноситься з неякісним виконанням роботи: *zrobić coś lewą ręką* “недбало, поверхово виконувати роботу” [1, II, 318]. Н. О. Скоробагатько пов’язує негативне сприйняття ліворукості з “архетипною антиномією векторів *лівий – правий*. Фразеологема *лівий* співвідноситься з дияволом, оскільки вважалося, що з правої руки людини стоїть добрий ангел, а з лівої – злий” [6, 251].

Одночасне володіння як лівою, так і правою рукою асоціюється у польській та українській фразеології з майстерністю, хорошою фаховою підготовкою: пол. *dobry na obie ręce* “хороший фахівець” [15, III: 29]; укр. *на обидві руки кувати* “вміти все робити” [9, 272], *майстер на всі руки від скуки* “людина, яка все вміє робити, тямуща у всякому ділі” [9, 196].

Використання людиною у своїх інтересах праці інших людей у фразеології польської та української мов відображається через використання *чужих рук*: пол. *cudzymi rękami gady (źmije) chwytac* “користуватися досягненнями чужої праці” [19, IV, 537], *wyjtmować (wyciągać) kasztany z ognia cudzymi (czyimiś) rękami* “користуватися досягненнями чужої праці” [16, 294]; укр. *чужими руками* “працею, зусиллями, енергією інших” [7, 622], *чужими руками жар загрібати (вигортати)* “використовувати працю, зусилля інших у своїх інтересах, часто там, де небезпечно” [7, 242].

Відсутність *рук* у польській та українській фразеологічних картинах світу співвідноситься з неякісним виконанням роботи: пол. *robić coś jak bez ręk* “погано виконувати роботу” [24, 202], укр. *робить як без рук* “недбало працює” [2, 28].

Партонім *руки палець* співвідноситься в польській та українській фразеології з неробством та відсутністю будь-якої діяльності: пол. *kiwać (machac) palcem w bucie* “марно витратити час, байдикувати” [16, 506], *nie kiwnąc palcem [w bucie]* “абсолютно нічого не робити, байдикувати” [16, 506], *ani palca nie skrzywić* “абсолютно нічого не робити, байдикувати” [14, 100], *palcem nie kiwnąc (nie ruszyć)* “абсолютно нічого не робити, байдикувати” [12, 335], *palcem niczego nie tknąć* “абсолютно нічого не робити, байдикувати” [12, 335], *palcem o palec nie stuknąć* “абсолютно нічого не робити, байдикувати” [12, 335], *nie chcieć palca przyłożyć do czego* “абсолютно нічого не робити, байдикувати” [18, II, 1245]; укр. *палець об палець не ударити* “зовсім нічого не зробити, *перев.* для досягнення чого-небудь” [10, II, 910-911], *і пальцем не торкнутися (не приторкнутися) до чого* “абсолютно нічого не робити для здійснення чого-небудь” [10, II, 891], *[і (навіть)] пальцем не кивнути (не ворухнути, не рушити, поворушити і т. ін.)* “зовсім нічого не зробити для здійснення чого-небудь” [10, I, 368].

У польській ФО *robić coś po łebkach* “поверхово, недбало виконувати роботу” [15, II, 342] в основі мотивації лежать не функціональні властивості голови (пол. *łeb* – у розмовній, просторічній мові є позначенням людської голови), а її просторове положення, щодо всього тіла: сама верхня частина тіла людини.

Твердість *лоба* (укр. *лоб* – у розмовній, просторічній мові є позначенням людської голови) у фразеосистемі української мови асоціюється з лінощами: *лобом горіхи розбивати* “марно витратити зусилля, час, займаючись справою, не вартої уваги” [7, 603].

Сценарій “покарання за неякісне виконання роботи” лежить, на нашу думку, в основі польської розмовної ФО *robić na złamanie karku* “швидко, але недбало виконувати роботу” [16, 292] та кашубської діалектної ФО *dać co trzeciemu w łeb* “погано, неухважно виконувати роботу” [19, V, 331], вживання останньої територіально обмежене Північною Польщею.

Соматизми *шия* та *спина* в польській та українській фразеології мають амбівалентні конотації: з одного боку, вони асоціюються з важкою працею (пол. *poddać kark pod jarzmo* “погодитися на важку роботу” [18, I, 699], *brać sobie garb na plecę* “взятися за важку, неприємну роботу” [23]; укр. *накидати (накладати, надівати) ярмо (петлю) [на [свою] шию (на карк)]* “братися за важку роботу, за виконання обтяжливих обов’язків” [7, 420]), а з іншого – з ухиляннєм від роботи, використанням у своїх цілях чужих досягнень (пол. *siedzieć komuś na karku* “бути на чиемусь утриманні” [12, 473], *jechać na czyichś karkach (czyimś karku)*

“користуватися досягненнями чужої праці” [16, 292], *robić karierę na czyichś plecach* “робити кар’єру зусиллями іншої особи” [12, 362]; укр. *sudimti na шиї (на плечах) у кого* “бути під чиєюсь опікою, на чиєму-небудь утриманні, матеріально обтяжуючи когось” [10, II, 801], *виїжджати на чужій спині* “користуватися наслідками чиєїсь праці”, *виїхати на плечах* “використовувати наслідки чиєїсь праці” [10, I: 89]).

Соматизм *нога* в польській фразеологічній картині світу протиставляється *руці* й, відповідно, аналогізується з неробством: *pogamti pracować* “не працювати, байдикувати” [15, II, 627]. Натомість в українській фразеології соматизм *нога* співвідноситься з працьовитістю: *вертитися (крутитися) на ногах* “невтомно працювати” [7, 57].

Жести чи пози, при яких задіяні частини людського тіла, мотивують значення ФО: пол. *złożyć ręce* “припинити працювати, відмовитись від діяльності” [20, VII, 982], *złożyć (włożyć) ręce za pas* “не працювати, ледарювати” [13, 278], *czekać (siedzieć, stać, przeglądać się, przypatrywać się) z założonymi rękami (rękoма, ramionami)* “нічого не робити, бути пасивним спостерігачем” [13, 279; 16, 630], *opuścić ręce (ramiona)* “припинити працювати, відмовитись від діяльності” [12, 327; 16, 629], *wyciągać nogi pod czyjś stół* “бути на чиємусь утриманні” [13, 172], *bok podierać* “нічого не робити, байдикувати” [19, II, 356], *leżeć do góry brzuchem (pepkiem)* “відпочивати, не працювати; ледарювати” [12, 212], *leżeć na brzuchu* “ледарювати” [19, III, 4], *leżeć na dupie* “відпочивати, не працювати; ледарювати” [21], *siedzieć na dupie (rzyci (częporze))* “ледарювати, нічого не робити” [14, 79], укр. *руки в брюки* “нічого не робити” [10, II, 769], *склавиши (згорнувши, заложивши, спустивши) руки* “нічого не роблячи, не працюючи; без діла” [10, II, 817], *згортали (складати) руки* “переставати щось робити, ставати пасивним” [7, 261], *опустити руки* “стати бездіяльним, байдужим до всього” [7, 468], *облежувати боки* “нічого не робити, ледарювати” [7, 450], *задерти ноги* “ледарювати, нічого не робити” [7, 243].

Досліджуючи концептуалізацію соматичного коду культури в українських фразеологізмах, О. О. Селіванова звертає увагу на вживання в складі ФО соматизмів *хребет, спина, шия, жили, нуп*. «Невтомна, тяжка праця, – пише дослідниця, – пов’язується з компонентами *хребет, спина, шия, жили, нуп*, що вживаються на тлі гіперболізації змісту зворотів: *гнути спину (карк, хребет)* – “важко працювати”; *рвати жили* – “дуже важко, над силу працювати”; *вимотувати (висотувати, тягти) жили; точити кров із жил* – “виснажувати, знесилювати кого-небудь непосильною, надмірною роботою або експлуатацією”; *рвати нуп; нуп тріщить* “дуже важко, над силу працювати» [5, 114]. У польській фразеологічній картині світу важка, виснажлива робота співвідноситься не лише з конкретними соматизмами (*судини, кишки*), а пов’язується із загальною назвою *нутроці*: *wypriwać z siebie (sobie) bebecy (flaki, żyły, kichy)* “виконувати роботу з повною віддачею” [16, 63, 221, 969; 12, 648], *wypriwać (wurywać) z kogoś flaki (bebecy, kichy, żyły)* “примушувати когось дуже важко працювати” [12, 648; 16, 969].

Піт у польській та українській фразеології асоціюється з дуже виснажливою, понад силу фізичною працею, що мотивується природною здатністю тіла людини при фізичних навантаженнях виділяти піт особливими надшкірними залозами: пол. *krwawy pot* “важка праця” [18, I, 361], *praca w pocie czoła* “важка, виснажлива, фізична праця” [18, I, 743], *pot się z kogoś leje* “хтось надзвичайно важко, фізично працює” [16, 570], *pocić się nad czymś* “виснажливо, наполегливо та довго виконувати певну роботу” [16, 540], *nie szczedzić potu* “виснажливо та наполегливо працювати” [16, 570], *pracować (zarabiać) w pocie czoła* “важко, виснажливо працювати” [12, 384], *pracować (trudzić się) w krwawym pocie* “важко, виснажливо працювати” [11, II, 821]; укр. *працювати, (трудитися) [аж] нім очі заливає* “дуже сильно, важко працювати” [10, II, 642], *кривавий нім* “дуже тяжка, виснажлива праця” [10, II, 642], *вганяти в нім кого* “примушувати когось багато і напружено працювати” [10, I, 71], *у поті чола* “докладаючи всіх зусиль, напружено, самовіддано” [10, II, 682], *заливатися потом* “дуже натужуватися, важко працювати, докладаючи до чогось багато зусиль” [7, 246], *зрошувати [своїм] потом землю* “важко працювати, витратити чимало зусиль, праці, обробляючи землю” [10, I, 346], *працювати (трудитися) до кривавого поту* “дуже виснажливо, понад силу працювати” [7, 551], *лити (проливати) кривавий (солоний) нім* “виконувати важку, складну роботу, докладаючи великих зусиль” [7, 336].

Особливий інтерес становлять ФО з соматичним компонентом *нім* у поєднанні з числом *сім*: пол. *wysisnąć (wyciskać) z kogoś ostatnie (siódme) poty* “примусити (примушувати) когось важко, виснажливо працювати” [12, 639], *pracować do siódmego potu* “важко, виснажливо працювати” [18, II, 821]; укр. *виганяти сім потів (сьомий нім) з кого* 1) “змушувати когось-небудь напружено, з останніх сил працювати; виснажувати непосильною роботою”, 2) “хто-небудь дуже виснажується, втомлюється від напруженої або дуже важкої роботи, діяльності” [10, I, 84], *обливатися (вмиватися, обмиватися) [сьомим] потом* “дуже важко працювати” [10, II, 569], *працювати (трудитися) до сьомого поту* “дуже виснажливо, понад силу; тяжко працювати” [7, 551], *лити (проливати) сьомий нім* “виконувати важку, складну роботу, докладаючи великих зусиль” [7, 336]. Глибоке монографічне дослідження числівників у слов’янських мовах провела Т. Б. Лукінова [4]. В розділі “Категорія кількості як елемент духовної культури давніх слов’ян” дослідниця торкається питання магічної сили числа *сім* як суми двох основних констант – чисел *три* і *чотири*. Число *сім*, переконана Т. Б. Лукінова, в замовляннях “має сакральне, віще значення: вживається саме через нього, а не з необхідності вказати на реальну кількість предметів” [4, 65]. Це ж саме стосується числа *сімдесят* і *сімдесят сім*, що безпосередньо пов’язані з сімкою. “В обох випадках, – пише дослідниця, – числа не позначають реальної кількості: це не що інше, як своєрідний спосіб вказати на множинність, численність і одночасно назвати магічне число” [4, 66]. Ми вважаємо, що у складі польських фразеологізмів число *сім* не

втратило свою містичну силу й виконує роль інтенсифікатора дії.

В основі польських просторічних ФО *mieć gnaty (kość) w brzuchu* “ухилитися від роботи, бути лінивим” [19, III, 4], *mieć olów w dupie* “ухилитися від роботи, бути лінивим” [16, 492], на нашу думку, лежить явище гіперболізації, нереальної ситуації, звідси, очевидно, і груба конотація фразеологізмів.

Якість виконання роботи прямо залежить від правильного вибору місця її виконання. Порушення будь-яких норм праці призводить до недбалства, що фіксує польська ФО *robić coś na kolanie* “недбало, поверхово, поспіхом виконувати роботу” [22, 339].

ФО *orać nosem* у польській мові вживається у двох значеннях: 1) “перевернутися, впасти на обличчя” [20, V, 358], 2) “важко працювати” [16, 457]. Мотивація першого значення є цілком прозорою і не потребує коментарів. Друге значення цієї фраземи є порівняно нове, його фіксацію ми знаходимо лише у “Великому фразеологічному словнику польської мови” П. Мюлднера-Нецковського. Ми припускаємо, що друге значення цієї ФО розвинулось під впливом фраземи *nosem (nosami) się podcierać* “важко, виснажливо працювати” [20, V, 358] і переносного значення дієслова *orać* “важко працювати, гарувати”.

З'ясовано, що в польській фразеології для характеристики людини щодо її бажання працювати залучено соматизми *ręka, łokcie, dłonie, palec, leń, nos, kark, plecy, kolano, nogi, ramiona, brzuch, rękę, dupa, bok, gnaty, kość, bebechy, żyły, kichy, flaki, pot, czolo*. У складі українських ФО використовуються соматизми *руки, плечі, палець, лоб, шия, карк, спина, ноги, боки, хребет, жили, кров, пуп, ніт, очі*. При творенні фразеологізмів з соматичним компонентом використовується механізм синекдохи, коли назва частини тіла людини у складі ФО використовується для її позначення як суб'єкта дії. Соматизми у складі фразеологізмів характеризуються додатковим культурним смислом, певною символікою. Їхня мотивація пов'язана з функціональними властивостями частин тіла людини, жестами і позами, при яких задіяні соматизми. Іноді ФО з соматичним компонентом мотивуються певними сценалями, ситуаціям. Негативно забарвлені фразеологізми, які характеризують людину, переважають над позитивно конотованими ФО, що пов'язано з тенденцією мови фіксувати відхилення від норми в негативний бік.

Список використаних джерел

1. Гюлюмянц К. Польско-русский фразеологический словарь: в 2 т. / К. Гюлюмянц. – Минск: Экономпресс, 2004.
Т. I: А – М. – 685 с.
Т. II: N – Z. – 718 с.
2. Добролюба Г. М. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полясся та суміжних територій: [навч. посібник для студ. вищих навч. закл.] / Г. М. Добролюба. – Житомир: Волинь, 2003. – 160с.
3. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология: Курс лекций / В. В. Красных. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
4. Лукінова Т. Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис) / Т. Б. Лукінова. – К.: Наукова думка, 2000. – 370 с.
5. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К.: Брама, 2004. – 276 с.
6. Скоробагатько Н. О. “Рука” в соматичному кодї культури (на матеріалі фразеології східнословобожанських і східностепових говірок) / Н. О. Скоробагатько // Вісник Запорізького національного ун-ту. – Запоріжжя, 2006. – № 2. – С. 249–252.
7. Словник фразеологізмів української мови / [В. М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
8. Словники України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>
9. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – [5-е вид.]. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 348 с.
10. Фразеологічний словник української мови: в 2-х кн. / [В. М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наукова думка, 1993.
Кн. I. – 528 с.
Кн. II. – С. 529–980.
11. Karolak S. Słownik frazeologiczny rosyjsko-polski: w 2 t. / S. Karolak. – Warszawa: Energeia, 1998. – Т. II: П – Я. – 1610 s.
12. Kłosińska A. Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami / A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz. – Warszawa: PWN, 2005. – 840 s.
13. Krasnowolski A. Słowniczek frazeologiczny. Poradnik dla piszących. / A. Krasnowolski. – [2-e wyd.]. – Warszawa: Książki dla wszystkich, 1907. – 458s.
14. Krawczyk-Tyrpa A. Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. / A. Krawczyk-Tyrpa. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolinskih. – 1987. – 273 s.
15. Krzyżanowski J. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich: w 4 t. / J. Krzyżanowski, S. Świrko. – Warszawa: PIW.
Т. II. – 1970. – 1165 s.
Т. III. – 1972. – 996 s.

16. Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: wyrażenia, zwroty, frazy / P. Müldner-Nieckowski. – Warszawa: Świat Książki, 2004. – 1088 s.
17. Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny / [H. Zgólkowa i in.]. – Poznań: Kurpisz, – T. XXXVI. – 2002. – 470 s.
18. Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego: w 2 t. / S.Skorupka. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1974.
T. I: A – P. – 788 s.
T.II: R – Ź. – 905 s.
19. Słownik gwary polskiej / [pod red. M. Karasia, J. Reichana, S. Urbańczyka]. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: PAN.
T. II. – 1983–1986. – 382 s.
T. III. – 1989–1991. – 655 s.
T. IV. – 1992–1993. – 649 s.
T. VI. – 2001–2004. – 511 s.
20. Słownik języka polskiego: w 11 t. / pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa: PAN.
T. VII: Pri – R. – 1965. – 1499 s.
T. V: Nie – Ó. – 1963. – 1265 s.
21. Widawski M. Słownik polskiego slangu [Електронний ресурс] / M. Widawski. – Режим доступу: <http://halina.univ.gda.pl/slang/hasla/slow.html>.
22. Sobol E. Słownik języka polskiego PWN / E. Sobol. – Warszawa: PWN, 2005. – 1304 s.
23. Uniwersalny słownik języka polskiego [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://usjp.pwn.pl/>
24. Wysoczański W. Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych (na materiale wybranych języków) / W. Wysoczański. – Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2006. – 402 s.

In article Polish and Ukrainian phraseological units with somatic component denoting lazy and hard-working person are analyzed. Their inner form is revealed. Somatic components for characteristic of person as to it's desire to work are determined.

Key words: *phraseology, phraseological unit, somatic component, meronym, motivation.*

УДК 82.0

С.С. Мітягіна

ВПЛИВ РОМАНУ Е. ВОЙНИЧ “ОВІД” НА ТВОРЧИСТЬ МОЛОДИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснюється спроба дослідити вплив літературних праць Е. Войнич, зокрема її роману “Овід”, на творчість письменників першої половини ХХ ст. Автор доводить, що цей вплив носив як ідейний, так і художньо-сюжетний характер.

Ключові слова: *Овід, письменницька манера, Рівера, Мересьєв, Павка Корчагін, образ ідеального революціонера.*

У час, коли українське суспільство знаходиться в активному пошуку шляхів входження до європейської спільноти, особливої актуальності набувають дослідження культурних та суспільно-політичних зв'язків між нашою державою та європейськими країнами. З даної точки зору вагоме значення має вивчення біографії та творчості видатної британської письменниці, перекладача, композитора Е. Войнич, творча і суспільна діяльність якої тісно пов'язана з Україною.

Роман Е. Войнич “Овід” визнано одним із бестселерів ХХ ст., проте літературних джерел, присвячених видатній письменниці, на диво мало, причому більшість матеріалів українських та російських авторів представляють дані, почерпнуті з робіт провідного дослідника життя і творчості Е. Войнич Є. Таратута. В радянський період певні аспекти літературної спадщини Е. Войнич досліджували Т. Шумакова, В. Полек, Н. Трапезнікова, Н. Курдюмов, Л. Потьомкіна та ін. Нажаль, більшість праць даних авторів страждали певними ідеологічними штампами, притаманними суспільній науці того часу. Останніми роками інтерес до творчості Е. Войнич почали виявляти переважно російські вчені, серед яких Н. Боровська, Н. Ігнат'єва, Т. Дудіна, О. Міронов та ін.

Новизна запропонованого дослідження полягає у спробі дослідити вплив Е. Войнич, зокрема її роману “Овід”, на творчість інших письменників першої половини ХХ ст. Мета статті – виявити,

у творах яких авторів спостерігається відчутний вплив поглядів та письменницької манери Е. Войнич і в яких саме аспектах цей вплив знаходить вираження.

Можна стверджувати, що значний вплив роман “Овід” мав на життя й творчість відомого радянського письменника О. Новікова-Прибоя (1877-1944). У своєму романі “Цусіма” (1932 р.) письменник неодноразово згадує “Овода”. Так, у 1904 р. головного героя твору Новікова запрошує до своєї каюти офіцер – інженер Васильєв, який пропонує йому прочитати роман Е. Войнич. Звиклий із недовірою ставитися до начальства й особливо до представників офіцерського корпусу, Новіков так передає свої сумніви: “Я увесь час думав про Васильєва... І чому він підсунув мені книгу, яку жоден офіцер не став би рекомендувати нашому братові?” [7, 77]. Надалі Новіков дійде висновку, що, пропонуючи йому прочитати “Овода”, Васильєв перевіряв його надійність і сприйнятливість до революційних ідей.

Сам О. Новіков-Прибой у молодості перебував під великим враженням від образу Овода і його життєвої філософії. Можна припустити, що він входить до числа письменників, які у захопленні неймовірною привабливістю і чарівністю образу Рівареса намагалися наслідувати йому і прагнули виявити подібності між собою й Оводом. Свою спорідненість із улюбленим героєм письменник убачав у активній публіцистичній діяльності, спрямованій на викриття церкви; довгій вимушеній еміграції; службі матросом на судах торговельного флоту тощо.

Хоча роман “Цусіма” виходив різними томами з 1932 р. по 1935 р., більша його частина була написана О. Новіковим-Прибоем у 1905-1906 рр. під час перебування в японському полоні. Таким чином, хоча письменник не став формально першим автором, що ввів до свого твору згадування роману “Овід”, можна вважати, що саме йому належить пріоритет серед радянських письменників у питанні про відображення ролі Овода у долі свого народу й особистій творчій біографії.

Псевдонімом “Авадзень” – білоруським еквівалентом слова “овід” називав себе поет Тишка Гартний (1887-1937). Дитяча письменниця Л. Ямщикова (1893-1978) публікувалася під псевдонімом Арт. Феліче (скорочення від Артура й Феліче). Один із героїв “Чаші гладіатора” Л. Кассіля (1905-1970) у своєму шкільному творі “Моя улюблена книга” пише про роман “Овід”. Значну роль образ Рівареса відігравав і у житті знаменитого письменника, журналіста Б. Полевого (1908-1981). У свій час роман справив на нього настільки сильне враження, що він взяв собі ім’я його головного героя за псевдонім і перші свої статті підписував “Б. Овід” [9, 315]. Це далеко не повний список радянських письменників, що відчули вплив роману “Овід” на формування власних характерів і світоглядів і висловили свою любов до Артура-Рівареса у своїй творчості.

Відав данину “Оводові” й П. Бляхін (1886-1961). У своєму листі до Є. Таратута письменник розповідав про приголомшливе враження, яке справив на нього роман, і величезну роль, яку він відіграв у його ідейному становленні [Цит. за: 10, 276-278]. В автобіографічній повісті “На світанку” (1950 р.) докладно розповідається про те, як він прочитав цей твір. У повісті “Червоні дияволенята” (написана в 1921 р., видана в 1922 р.) П. Бляхін описує враження, яке “Овід” справив на головних героїв повісті: “Діти прочитали його залпом і були вражені незвичайною мужністю і самовідданістю Овода... Читання цієї книги закінчилося тим, що Дуняша дала Мишкові клятву бути такою ж самовідданою, як Овід, і так само, як він, мужньо зустріти смерть, якщо доведеться загинути в боротьбі за владу Рад, за свободу. Мишко урочисто схвалив клятву сестри й відразу назвав її Оводом” [2, 18].

Згадування про Овода, його популярність і значиму роль у процесі формування молодого покоління присутне й у творчості відомого письменника В. Беляєва (1909-1990), зокрема в найбільшому його добутку – трилогії “Стара фортеця” (1937-1951 рр.). Орієнтовно навесні 1926 р. головний герой Василь Манжура сідає на потяг, вирушаючи до Харкова, щоб домогтися прийому у ВУЦВК і скасувати рішення про закриття в місті Кам’янці-Подільському місцевого ФЗУ: “З портфеля я витяг узятий мною в дорогу найцікавіший роман – “Овід” Войнич. Я пообіцяв самому собі прочитати цю книгу в поїзді й навіть законспектувати її, щоб по приїзді виступити на черговому вечорі на тему “Що ми нового прочитали?” [1, 336].

Є підстави вважати, що певний вплив зробив роман “Овід” і на знаменитого письменника В. Каверіна (1902-1989), що знайшло відображення, зокрема, у його романі “Два капітани” (1944 р.). Головний герой роману Олександр Григор’єв орієнтовно в березні 1928 р. по закінченні школи готується до вступу в льотне училище і їде з Москви в рідне провінційне містечко Енськ. Напередодні від’їзду його обвинувачують у наклепі, що стає причиною розриву його відносин з коханою дівчиною: “Серед Саніних книг найшовся “Овід”, і, читаючи цей прекрасний роман, я знаходив, що історія Овода дуже схожа на мою. Так само, як Овода, мене обмовили, і кохана дівчина відвернулася від нього, як від мене. Я уявляв, що ми зустрінемося через чотирнадцять років і вона мене не впізнає... Тоді я кину їй всі докази своєї правоти і відмовлюся від неї” [3, 225].

У ряді авторів, чия творчість нерозривно пов’язана з “Оводом”, особливе місце займає М. Островський (1904-1936). Відомо, що багато в чому хворому письменнику додавало сил і

мужності прагнення бути схожим на обраний ним ідеал – головного героя роману “Овід”. Особливе ставлення М. Островського до Овода підсилювалося тим фактом, що в різні періоди життя письменника виявлялися значні подібності між ним і Артуром: принизлива праця у шинку; негативні для нього наслідки дій служителів церкви; виконання доручень таємних політичних організацій; участь у бойових діях, поранення та страждання від суворих хвороб.

Вірогідно, становлення М. Островського як літератора також відбувалося під певним впливом письменницької манери Е. Войнич. Можна припустити, що образ Овода надихнув його на створення “Як гартувалася сталь” (1934 р.), і, приступаючи до роботи над книгою, М. Островський як автор-початківець за зразок узяв твір Е. Войнич. Про це, зокрема, свідчить схожість ряду ситуацій, описаних в обох романах. Внутрішній зв’язок між творами “Овід” і “Як гартувалася сталь”, поки ще не будучи вивченим, відчувається читачами, а образи Овода й Корчагіна часто ставляться в один ряд: “...Корчагін – Овід – образи, у яких персоніфікована ідея самопожертви, боротьби за ідеали добра й правди” [5, 13]. Ці два твори для багатьох невіддільні один від одного. О. Кошева в “Повісті про сина” розповідає, як Олег “без кінця перечитував “Овода”, і яке найсильніше враження справив на нього твір “Як гартувалася сталь”. “Книги ці стали його зіркою дороговказною. Він і у думках не розлучався з їхніми героями. З ними, напевно, і на смерть пішов...” [4, 364].

За тематикою і спрямованістю твори “Овід” і “Як гартувалася сталь” різні, однак їх поєднує те, що М. Островський продовжує тему, підняту Е. Войнич, – створює образ ідеального героя-революціонера. Подібно Оводу його Павка Корчагін поєднує в собі риси бійця і мученика, що відповідає канону православного героя. Як і Овід, Корчагін – явище унікальне: він проходить через багато випробувань, типових для революціонерів, однак практично за всіма характеристиками перевершує своїх товаришів. Він являє приклад для оточуючих, у нього закохуються, його обожають або ненавидять, але навіть найближчі друзі розуміють, що не здатні досягти його рівня. Як і Овід, Корчагін має потужну харизму, справляє на людей дещо магичне враження. При цьому навіть для рідні й найближчого оточення він залишається загадкою: як і Овід, Корчагін – феномен.

Відштовхуючись від образу Рівареса, М. Островський, однак, по-своєму розвиває образ ідеального революціонера. Його Корчагін бореться не лише зброєю й словом, але й працею; він набагато більш оптимістичний, як оптимістичний і сам письменник: його герой не лише не гине, на відміну від Овода, але й долає будь-які перешкоди. Він проходить через бідність, важку працю, приниження, тюремні ув’язнення, зрадництво, війну, переносить поранення й хвороби – все те, що переживав і Ріварес. Проте Корчагін уміє жити не лише в екстремальних умовах, але й у мирний час; він не лише доживає до перемоги своєї справи, але й поступово приходять до більш раціонального ставлення до життя [8, 360-361]. Доходить він і висновку, що відмовлятися від радостей особистого життя було невірним.

Цікаво розглянути вплив роману “Овід” на творчість ще одного письменника – Дж. Лондона (1876-1916). Твором, у якому, на наш погляд, простежується внутрішній зв’язок із романом Е. Войнич, є його оповідання “Мексиканець” (1913 р.), присвячене національно-визвольному руху Мексики початку ХХ ст. Головний персонаж добутку – юнак, який єдиною метою свого життя вважає служіння революції. Асоціацію з Оводом викликає, по-перше, розюче співзвуччя імен і прізвищ головних героїв “Мексиканця” й “Овода” – Феліпе Рівера й Феліче Ріварес. Якщо при перекладі на інші мови ця співзвучність залишається досить яскравою, то в оригіналі взагалі не залишає жодних сумнівів: Felipe Rivera й Felice Rivarez. По-друге, як і Овід, Рівера живе під вигаданим ім’ям (його справжнє ім’я – Хуан Фернандес). Цей факт особливо важливий для доказу нашої гіпотези, оскільки підкреслює, що його нове ім’я обране ним самим і відбиває сутність характеру героя, його місію. По-третє, як і у випадку Овода, Рівера залишається для оточуючих абсолютною загадкою: “Ніхто не знав його минулого” [6, 103]. По-четверте, незважаючи на видатні якості Рівери-революціонера, “у Хунті його не любили”, як у свою чергу Ріварес не користувався теплим ставленням з боку соратників, хоча ті й визнавали його таланти. По-п’яте, як Овід, Рівера справляє на людей відразливе й страшаюче враження вже при першій зустрічі [6, 103]. По-шосте, як Овід викликав у товаришів дещо марновірні почуття, а влада навіть приписувала йому диявольську силу, так і Ріверу його найближчі соратники наділяють наступними характеристиками: “У ньому є щось нелюдське”, “У його душі все притупилося. Світло й сміх немов випалені в ній. Він мрець, і разом з тим у ньому відчуваєш якусь страшну життєву силу” [6, 105]. І нарешті, зближає Ріверу з Оводом і наступна характеристика, озвучена Вера: “Він – сама революція, її дух, її полум’я...” [6, 106].

Наявність даного ряду фактів не залишає сумнівів у тому, що Дж. Лондон свідомо домагався подібності свого персонажа з головним героєм роману Е. Войнич. Очевидно, письменник високо оцінив створений нею образ революціонера й побачив у ньому ідеал борця і зразок для наслідування. У своєму оповіданні “Мексиканець”, проте, він не лише використав образ Овода, але до певної міри підсилив його: таким, яким Артур став уже в зрілі роки, Рівера стає в дитинстві.

Отже, все вищезазначене дозволяє зробити наступні висновки й припущення:

– Внесок Е. Войнич у розвиток світової художньої літератури не обмежується створенням ряду оригінальних творів, серед яких найвидатнішим, безумовно, виступає “Овід”. Її праці, перш за все “Овід”, мали вплив на творчість інших письменників першої половини ХХ ст. Цей вплив був насамперед ідейним, однак у ряді випадків він носив також сюжетно-художній характер.

– Вплив “Овода” можна відстежити у творах таких письменників, як О. Новіков-Прибой, М. Островський, П. Бляхін, В. Беляєв, Б. Полевой, В. Каверін та ін. У них можна виявити не лише згадування про цей роман, але й елементи наслідування Е. Войнич, а також подальший розвиток піднятої письменницею теми.

– Роман “Овід” вплинув на творчість Дж. Лондона, який високо оцінив створений Е. Войнич образ революціонера й побачив у ньому ідеал борця і зразок для наслідування, внаслідок чого свідомо домагався подібності головного героя свого добутку “Мексиканець” з головним героєм роману Е. Войнич. Він не лише використав образ Овода, але й певним чином підсилив його.

Список використаних джерел

1. Беляєв В. П. Старая крепость / В. П. Беляєв. – К. : Рад. шк., 1984. – С. 305-553.
2. Бляхін П. А. Красные дьяволята. Повесть / Павел Бляхін. – Тула. : Приок. кн. изд-во, 1979. – 95 с.
3. Каверин В. А. Два капитана / Вениамин Каверин. – М. : Худ. лит., 1979. – Кн. 1. – 368 с.
4. Кошечкина Е. Н. Повесть о Сыне // Ильина Е. Н., Космодемьянская Л. Т., Кошечкина Е. Н. Четвертая высота. Повесть о Зое и Шуре. Повесть о Сыне. – К. : Рад. шк., 1984. – С. 340-445.
5. Кулакевич Л. М. Концепція світу і людини у творчості С. Йовенко. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01. Дніпропетр. нац. ун-т / Л. М. Кулакевич. – Д., 2005. – 20 с.
6. Лондон Дж. Мексиканец // Лондон Дж. Избранное / Джек Лондон. – К. : Вища школа, 1985. – С. 103-122.
7. Новіков-Прибой А. С. Цусима: Роман / А. С. Новіков-Прибой. – Кн. 1-2. – Чебоксары : Чуваш кн. изд-во, 1986. – 656 с.
8. Островский Н. А. Как закалялась сталь / Николай Островский. – Харьков : Прапор, 1976. – 369 с.
9. Полевой Б. Н. Оглядываясь на прожитое // Полевой Б. Н. Повесть о настоящем человеке / Борис Полевой. – М. : Дет. лит., 1964. – С. 311-333.
10. Таратута Е. А. Драгоценные автографы: Книга воспоминаний / Евгения Таратута. – М. : Советский писатель, 1986. – 320 с.

Summary. Mityagina S. S. Impact of the Novel by E. Voynich “The Gadfly” on the Literary Work by Young Writers of the First Half of the XX century. The article presents an attempt to investigate the impact of compositions by E. Voynich, and the novel “The Gadfly” in particular, on literary works by writers of the first half of the XX century. The author proves that the impact had both idea and plot character.

Key words: the Gadfly, writer’s manner, Rivera, Pavka Korchagin, the image of an ideal revolutionary.

УДК 811.163.1:821.161.2- 1.Ш1/7.08

О.М. Мозолюк

СТАРΟΣЛОВ’ЯНІЗМИ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Автор описує вживання старослов’янізмів у поетичному мовленні Т.Шевченка, які й досі зберігають південнослов’янські риси і виділяються за фонетичними й словотвірними ознаками.

Ключові слова і словосполучення: старослов’янізми, поетичне мовлення, старослов’янська мова, фонетичні ознаки, словотвірні ознаки.

“Письмовець – як волхв, що виправдовує перед лицем Господа перебування свого народу на землі. ... треба перейти всі раї і пекла земні перед тим, як узятися за перо. Аби писемне слово було світлою тінню того Слова, що було справіку. І смисл усякого письма в тому, щоб укріпити в людині дух доброчесности – найбільше з благ. Щоб покликати людину на пробіск світла в

чорноті. Бо той, хто творить, шукає підпору в Творця. І писати слід простими, ваговитими й дзвінкими словами” [2, 154]. Без сумніву, так писав геніальний український поет, національний пророк, мудрий учитель, вірний син свого народу – Тарас Шевченко, котрий “дав літературній мові звання народної, бо ж і сам народ сприйняв її як свою” [4, 6]. Його довершені поетичні твори – це саме життя: це боротьба добра і зла, це нестерпний біль самого поета за Україну, за людей і водночас невичерпна і безмежна любов до свого народу, Бога, котрим він ревно служив усім своїм єством, невмирущим Словом:

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б’ється – ожива,
Як їх почувеш! [9, 62].

У Шевченковій мові тісно переплітаються народнорозмовні елементи з елементами давніх слов’янських літературних мов. Поет творчо використав, – як зазначає Л.Мацько, – всі джерела розвитку й збагачення української мови (живомовні, розмовні, фольклорні, Святе Письмо, літописні, давньоукраїнські книжні, давньогрецькі й давньоримські, сучасні йому західноєвропейські і слов’янські запозичення, синтезував найдоцільніше в них, обираючи й унормовуючи форми художнього вираження теми, ідеї, змісту, образів, наснажив високим духом і щирими почуттями своєї геніальної особистості [5, 6].

До найдавніших слов’янських запозичень, безперечно, належать запозичення зі старослов’янської мови, тобто старослов’янізми.

Мета нашого дослідження – виявити й охарактеризувати вживання лексичних старослов’янізмів, виділюваних за фонетичними й словотвірними ознаками, в поетичному мовленні Т.Шевченка, зокрема на матеріалі двотомного видання (Київ, 1988р.).

Старослов’янська мова, яка через основну сферу застосування отримала ще й назву церковнослов’янська, є першою літературною мовою слов’ян, що слугує одним із найавторитетніших джерел для історичних мовознавчих студій. А для українців вона стала “першим словесним виразом найвищих духовних цінностей – християнського віровчення” [1, 5], набула статусу “священної”.

Духовна культура українців значною мірою сформувалася все ж таки під впливом конфесійної літератури, писаної старослов’янською мовою. Саме з Псалтиря та Євангелія наші предки черпали мудрість, справедливість, мужність, життєву наснагу; підживлювалися силою Святого Духа, втамували спрагу трьома божими чеснотами – Вірою, Надією, Любов’ю. Проте брак української книжки гальмував духовний розвиток українців, особливо українського села.

Релігійний світогляд Т.Шевченка формували передусім його родина, дяківська школа, Часослов, Псалтир, а також добрі знання церковнослов’янської мови. Як слушно зауважує Любомир Белей, саме старослов’янський Псалтир став чи не єдиною шкільною лектурою малого Тараса, яку той наполегливо опанував з допомогою сільського дяка Бугорського і яка зрештою вивела його, колишнього кріпака, “до вершин у царстві людського духу” [1, 5].

На жаль, унаслідок несприятливих обставин розвитку нашої культури сучасний український читач виявився відчуженим від пам’яток, створених у давні часи [3, 22], а “роль та значення старослов’янської мови та її українського церковнослов’янського варіанта не лише належно не поціновано, а й навіть певною мірою зігноровано” [1, 5].

Вивченням старослов’янської мови активно займалися як слов’янські, так і неслов’янські мовознавці. У східнослов’янському мовознавстві найпродуктивніше досліджували її проблематику українські лінгвісти – М.Смотрицький, В.Григорович, І.Огієнко, М.Станівський, А.Майборода; російські – О.Востоков, О.Соболевський, Г.Хабургаєв, А.Селіщев; білоруські – Ю.Карський, В.Борковський та інші. Незважаючи на те, що старослов’янська мова – це мертва мова слов’ян, вона не зникла безслідно, не загубилася в темряві століть, а наче цілюща, “свята вода” ніжною цівкою влилася в живий потік української мови і стала частинкою народної мови у творах літературного генія Т.Шевченка. Без величавих за своїм звучанням старослов’янізмів неможливо, звичайно, уявити врочистої поезії поета.

Лексика старослов’янської мови, як і будь-якої іншої, за своїм походженням неоднорідна. Найдавніший шар – це слова, які дійшли через праслов’янську ще з праіндоевропейської мови. Крім спільнослов’янської лексики, старослов’янські пам’ятки мають чимало запозичень, які з’явилися внаслідок перекладу з грецької та латинської мов, калькування, а також міжмовних контактів. За спостереженнями Г.Хабургаєва, до старослов’янського словникового складу належить також чимало слів, які безпосередньо пов’язані з “живим слов’янським мовленням епохи перших перекладачів” [8, 112].

Аналізуючи вживання старослов’янізмів у поетичному мовленні Т.Шевченка, ми зупинимось на характеристиці тих лексем, які й досі зберігають свої південнослов’янські риси. Безперечно, найголовніші з них – це фонетичні та словотвірні [6, 123; 7, 197].

Простежимо функціонування лексичних старослов'янізмів, виділюваних насамперед за фонетичними ознаками:

1. Неповноголосні звукосполучення [ра], [ла], [ре] відповідно до українських [оро], [оло], [ере]: *враг, Царград, срамотня, срамота, срамотний, вражий, глас, врата, прах, град, вертоград, драгий, глава (голова), злато, Владимир, хранитель, храмина, златомальований, стремглав, древляни, древо, чрево, Путивль-град, длань, младий, огласити*. – *А у Царград, до султана, Поїдемо в гості!* [9, I, 50]; *А в мене ще, враг їх знає, Кого вони виглядають* [9, I, 182]; *Та й потяг по дрова В зелену діброву; Древину вибравши, та й цюк!* [9, II, 53]; *А в городі младії вдови В своїх світлицях, чорноброві...* [9, II, 55]; *Багряну ризу роздирає І сипле попіл на главу* [9, II, 56]; *Не сотні вас, міліони Полян, дулібів і древлян* [9, II, 159]; *Чорнявенький і кавалер, скромненько длань свою простер* [9, II, 206] та інші.

2. Звукосполучення [ра] на початку слова перед наступним приголосним відповідно до староукраїнського [ро]: *раб, раби, рабня, рало*. – *Раби, подножки, грязь Москви, Варшавське сміття – ваші пани* [9, I, 200]; *Царі, раби – однакові Сини перед богом; І ви вмрете, як і князь ваш, І ваш раб убогий* [9, I, 207]; *Настали тяжкії літа! Отож, працюю я за ралом* [9, II, 50]; *І цар сказав, щоб на вечерю Раби – рабиню привели* [9, II, 55] та інші.

3. Сполучення приголосних звуків [жд], якому на місці праслов'янської сполуки *dj в українській мові відповідає [ж]: *нужда, народжений*. – *Ще молодую – у могилу Нужда та праця положила* [9, II, 139]; *Мітла огненна світила, Неначе сонце, і дивилась На ту ослицю, що несла В Єгипет кроткую Марію І народженого месію* [9, II, 178].

4. Початковий [j] відповідно до староукраїнських [о], [у]: *єдиний, єдина, єдине, єлей, єдиномисліє, єго*. – *Всю славу козацьку за словом єдиним Переніс в убогу хату сироти* [9, I, 24-25]; *Чудне якесь!.. таке тільки Сниться юродивим Та п'яницям* [9, I, 155]; *Моя зоре досвітня, Єдина думо Пречистая!..* [9, I, 166]; *Огонь Рогніда розвела; Драгим єлеєм полила І сипала в огнище ладан* [9, II, 57]; *Лакеї в золотій оздобі... Онуча, сміття з помела Єго величества. Та й годі* [9, II, 173]; *А всім нам вкупі на землі Єдиномисліє подай І Братолюбіє пошли* [9, II, 190] та інші.

До словотвірних особливостей старослов'янізмів слід віднести такі, як:

1. Префікси: а) *воз-, вос- (возрадуватися, воспіти, воспівати, восхвалити, возгласити, возвисити, вознестися, воздати, возстати, возвістити, возлюбленник, воспрянути, возвеличити, воскреснути, воззовати, воздати, воззріти, восплакати, возопити)* – *Восхвалимо тебе, боже, хваленієм всяким; Возрадується Ізраїль І святий Іаков* [9, I, 206]; *Возлюбленнику муз і грацій, Ждучи тебе, я тихо плачу...* [9, II, 151] тощо; б) *пре- (пречиста (іменник), премудрий, преподобний, пренеповинний, прелюбодійний, пребезумний, преславний, преблагий, превелебний, пречестний, прелютний, пренепорочна (іменник), превосходительний, прескорбний, препрославлений, преправедний)* – *Після пречистої в неділю, та після першої, Трохим Старий сидів в сорочці білій* [9, I, 192]; *Преблагий був муж на світі Максим отой, сину* [9, II, 44]; *У славному-преславному Місті Чигирині... Превелебную громаду Докупи скликали* [9, II, 91] та інші; в) *пред- (предстати, предтеча, предвічний)* – *Круг одра Круг смертного твого предстануть В кайданах...* [9, II, 154]. *В гаю – предвічному гаю, Поставлю хаточку...* [9, II, 209] тощо; г) *со- (сохранити, согрішити, соблюсти, соблудити (розбестити))* – *Може, де в дорозі Занедужав, сохрани боже!* [9, I, 193]; *Добре отим Сиротам щасливим, Що не мають отих батьків, то й не согрішають* [9, II, 111] та інші.

2. Іменникові суфікси: а) *-тель (учитель, вседержитель, управитель, правитель, хранитель, обличитель, благовіститель, провозвіститель, ревнитель, творитель, держитель)* – *Так, що й німець не второпа, Учитель великий, А не те, що прості люде* [9, I, 200]; *І талан, і безталання, Все, – каже, – од бога, Вседержителя святого, А більш ні од кого* [9, II, 44]; *Господь послав Тебе нам кроткого пророка І обличителя жестоких Людей неситих* [9, II, 168]; б) *-знь (приятель)* – *Багатий не знає Ні приятні, ні любові – Він все те наймає* [9, I, 159]; в) *-ств- (молебствіє, братство, долгоденствіє)* – *Найнялася носить воду, Бо грошей не стало На молебствіє Варварі* [9, I, 192]; *Може, чванитесь, що братство Віру заступило...* [9, I, 200]; *Долгоденствіє їм На сім світі; на тім...* [9, II, 191]; г) *-ин- (рабня, богиня)* – *І, знов веселий, знову п'яний, Коло рабині заходивсь* [9, II, 55]; *Дріадам нічого робить Перед такою красою, Перед богинею такою* [9, II, 190]; г) *-тв- (молитва)* – *І не благай, бо пропаде Молитва за богом* [9, II, 131] та інші.

3. Дієприкметникові суфікси *-ащ- (-ящ-), -ущ- (-ющ-), -м-* у прикметниках сучасної української мови: *насущний, зцілющий, живущий, незрящий, невидющий, невсипущий, взискающий, творящий, всетворящий, болящий, трудящий, роботящий, немовлящий, присносущий, грядущий, скорблящий, животворящий, всевидящий, пасущий, хранимий, незримий, незнаємий*. – *Може, вернеться надія З тією водою Зцілющою й живущою, Дрібною сльозою* [9, I, 157]; *Окови адові!.. і диво, Святеє диво показать Очам незрячим* [9, I, 162]; *І в неволі Познає рай, познає волю І всетворящую любов* [9, I, 219]; *Врата на запорі, неначе чума В Давидовім*

граді, господом ранимим, Засіла на стогнах [9, II, 55]; Ти, присносуций, всюди з нами Витаєш ангелом святим [9, II, 138] та інші.

4. Складні слова з першими компонентами, які виражені основами благо-, добро-, зло-, веле-: *благословити, благослови (іменник), благочинний, благородний, благоволити, благодатний, благодать, благоденствувати, благочестивий, благовістити, благословенний, благосклонний, благоуханний, благовіститель, благоволеньє; добровонний, доброзиждуций, добросердий; злочачинающий; велелюдний, велеречивий.*– *Поблагословила: “Бог з тобою!” – та як мертва, На діл повалилась...[9, I, 28]; На хутір знову благодать З-за гаю темного вернулась...[9, I, 191]; Яко миро добровонне З голови честної На бороду Аорню Спадає росою...[9, I, 208]; Благословенная в женах, Святая праведная мати [9, II, 152]; Злочачинающих спина, У пута кутії не куй, В склепи глибокі не муруй. А доброзиждуцим рукам І покажи, і поможи, Святу ю силу ниспошли [9, II, 190] та інші.*

Т. Шевченко, звичайно, не обмежує себе використанням лише названих старослов'янізмів. Він, як талановитий “письмовець”, легко й уміло вплітає у поетичні рядки й інші “разки” слів старослов'янського походження. Проте навіть цей аспективний аналіз, зроблений нами, свідчить про щирі й глибокі релігійні настрої поета, гармонію різних стильових тонів в окремих його творах, а отже, і мовну соборність:

Неначе срібло куте, бите
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, – словеса
Твої, о господи, такії.
Розкинь же їх, твої святіє,
По всій землі [9, II, 167].

Отож, старослов'янське слово (разом з іншими словами), зігрите теплом Шевченкового генія, заново ним народжене в поетичному мовленні, пробилось крізь товщу років і знову живе, вирує, бурлить, закипає, возвеличує, підносить; звучить піднесено, врочисто, або ж має дещо емоційно знижене чи іронічно-сатиричне забарвлення; вражає шляхетною величчю, витонченістю думки й почуття – бо воно Шевченкове.

Список використаних джерел

1. Белей Л. Старослов'янсько-український словник / Любомир Белей, Олег Белей.– Львів : Свічадо, 2001.–332с.
2. Дочинець М.І. Вічник / Мирослав Дочинець.– Мукачево : Карпатська вежа, 2011.–284с.
3. Задорожний В. Як треба читати тексти кириліцького письма / Василь Задорожний // Дивослово. – 2004.– 2.– С.22-25.
4. Культура слова / редкол.: С.Єрмоленко (відп. ред.) та ін.–К. : Довіра, 2000.– Вип. 53-54.– 157с.
5. Мацько Л. “Знать од бога і голос той, і ті слова...” Мовні уроки Тараса Шевченка / Любов Мацько // Дивослово. – 2004. – №3. – С. 2-8.
6. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. І.К.Білодіда.– К.: Наук. думка,1973.– 440с.
7. Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка.– К. : Вища шк., 1997. – 493с.
8. Хабургаев Г.А. Старославянский язык / Г.А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1986. – 288с.
9. Шевченко Т. Поезії: у 2 т. / Тарас Шевченко.– К.: Веселка, 1988.– Т.1.–264с.; Т.2. –248с.

Summary. The author describes the use of the Old Slavic words in Taras Shevchenko's poetic speech which still retain South Slavic features and single out for phonetic and word building signs.

Key words and word combinations: the Old Slavic words, poetic speech, the Old Slavic language, phonetic signs, word building signs.

ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ БАГАТСТВО МОВИ ТВОРІВ ЄВГЕНІЇ ЯРОШИНСЬКОЇ

У статті виявлено особливості використання фразеологічних зворотів у мові творів буковинської письменниці Євгенії Ярошинської. Виокремлено тематичні групи фразеологізмів, вказано на особливості їх функціонування при змалюванні персонажів та описі подій художнього твору. В окрему групу віділено прислів'я як різновид фразеологізмів.

Ключові слова: ідіостиль, мовний світ письменника, фразеологізми, фраземний склад мови.

Індивідуально-художній стиль письменника становить систему мовних засобів, яка постає в результаті відбору і творчого використання насамперед лексичних реалій національної мови не тільки для вираження певного змісту, але й для естетичного впливу на читача. Категорія індивідуального формується сукупністю мовних одиниць, які мають значне смислове навантаження (культурологічне, історіософське, філософське тощо), зумовлене контекстним оточенням, сюжетними лініями, емоційно-експресивним наповненням. До таких одиниць належать фразеологізми.

Фразеологізми здавна вважаються одним із найяскравіших та найвиразніших знаків мови. Містячи в собі значну кількість експресії та емоційної наснаги, вони є потужним засобом підсилення зображуваного у певному тексті. У мовленні фразеологізми виконують функцію образної характеристики конкретного об'єкта, суб'єкта, дії, ситуації. Саме тому, мабуть, останнім часом лінгвісти дедалі більше уваги приділяють функціональному аспекту фразеологічних одиниць, тобто вживанню їх у різних ситуаціях спілкування з різними комунікативно-прагматичними цілями, а також у мові творів письменника.

Метою нашого дослідження є виявити особливості використання фразеологічних одиниць в індивідуальному стилі буковинської письменниці Євгенії Ярошинської, здібного прозаїка, невтомного збирача та популяризатора народної творчості. Євгенія Ярошинська належить до письменників, що відіграли помітну роль у розвитку прогресивної української культури на Буковині кінця XIX – початку XX ст., яка своєю творчістю виводив українську літературу на світовий рівень.

У мові творів Є. Ярошинської спостерігаємо широке функціонування фразеологізмів, одним із домінуючих чинників у формуванні семантичної цілісності яких є експресивне, емоційно-оцінне значення. Тому вживання їх у художньому тексті є дуже важливим стилістичним засобом: вони надають мовленню виразності, роблять його яскравим, емоційним, колоритним. Будучи продуктом мовотворчості народу, фразеологічні одиниці в переважній більшості своїй мають сталі значення, чітко окреслене, емоційно забарвлене і художньо оформлене значення і з дивною влучністю виражають суть досить складних явищ.

Згідно з класифікацією М.Т. Демського [1, 177], фразеологічні одиниці, зафіксовані у досліджуваному матеріалі, можна поділити на дві групи: 1) фразеологічні одиниці, що функціонують лише в межах ареалу і не мають жодних зв'язків з фразеологією інших говорів та сучасної української літературної мови; 2) фразеологічні одиниці, в яких такі зв'язки наявні.

Фразеологічні одиниці, що функціонували й функціонують лише на Буковині і не зафіксовані фразеологічним словником української літературної мови, – це фразеологізми типу **пустити на поневірку, не входити в рахубу**: – *Я то знав, – сказав він (Стефан), пригортаючи мене до себе, – я то знав, що моя Єлена мене на поневірку межі чужі люди не пустить* [6, 44]; *Що мельник був старий, сивий, то не входило в рахубу, бо чи то одна молода дівчина йде за старого, та ліпше з ним жиє, як з яким молодим* [6, 45]. Їх небагато. Значно частіше у прозі Є. Ярошинської функціонують фразеологічні одиниці, які наявні в сучасній українській літературній мові і зафіксовані у фразеологічному словнику. Їх можна поділити на окремі тематичні групи:

1. На позначення розумової діяльності: **до голови не приходило; збили з толку**: *Орест все чекав, чи не скаже хто що про марію, але якось нікому се до голови не приходило* [6, 165] (*її в голову (в думку) не приходить / не прийшло* – не думалося, не гадалося (про щось неймовірне) [5, с. 701]); *На Петра не мав ніхто підозріння, а хоть один молодий панок і бурмотав щось під носом о заздрості і других таких річах, то старші збили его з толку, кажучи, що “межи простим людом нема заздрості, бо він о любові нічого не знає”* [6, с. 57] (*збити з пантелику* – заплутати [5, 324]).

2. На позначення негативних емоцій, негативної реакції персонажа твору на те, що відбувається: **обвівала студінь; гейби закаменів; чорт несе; кров ударила до голови**: *Его (Івана) тягло тепер до молодості, до краси, а тут обвівала его студінь починаючої старості* [6, 63] (**холод пробирає (проймає) / пробрав (проняв)** – кому-небудь дуже холодно або когось охоплює

сильний озноб від переляку, несподіванки і т.ін. [5, с. 933]; *Жінка до нього (Івана) примилювалась, щебетала, а він сидів тихо, гейби закаменів* [6, 61] (*як (мов, ніби і т.ін.) закам'яніти* – стати нерухомим, зацепеніти [5, 307]); “*От і чорт бабу несе, – сказав Петро сердито, – не буду я вже добре гостити*” [6, 53] (*чорт несе / приніс* – уживається для вираження незадоволення з приводу прибуття когось небажаного куди-небудь або чийого-небудь небажаного відправлення кудись [5, 953]); *Ой, розступись, земле, бо мені сего не пережити!* [6, 56] (*земля западається / земля запалася* – чие-небудь становище стає безнадійним, безвихідним [5, 332]); *Петрові вся кров ударила до голови, і він не видів, що перед ним дієсь* [6, 55]; (*кров ударяє (бухає, кидається і т.ін.) / ударила (забухала, кинулася і т.ін.) в голову (до голови і т.ін.) кому і без додатка* – хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження і т.ін. [5, 399]).

Фіксуємо і фразеологізм на позначення байдужості, нецікавості до того, що відбувається, – *про мене*: – *Про мене...я вже однаково до нічо не загляну, – сказав Петро, повалившись на лавку* [6, 58] (*про мене* – байдуже тому, хто говорить [5, 482]).

Трапляються випадки, коли в одному реченні описуються різнополюсні почуття – і радості, і гніву водночас, – які передаються засобами фразеології: *Полянський розщепив собі Ковнір від сорочки, утіха і щастє запирали єму дух, не давали єму дихати; одно лиш колотило єго радість, а то упертість Івана, що на жоден спосіб не хотів по-польськи бесідувати* [6, 61] (*забивати (захоплювати) / забити (захопити) дух (дихання, подих, віддих)* – перехоплювати дихання (від різкого подразнення органів чуття, фізичного перенапруження, хвилювання і т.ін.) [5, 298]; *дихати (жити, життя) не давати* – неволити, гнітити [5, 215]).

3. Фразеологізми, що пов'язані з родинними поняттями (сім'я, сімейний побут, родинна обрядовість): *зв'язане життя; вести до вітаря*: *Бути ціле житє зв'язаним з сею жінкою, котру він ні любив, ні поважав, здавалось єму чимось страшним* [6, 63] (*зв'язувати / зв'язати своє життя (себе, свою долю)* – вступати в близькі стосунки, одружуватися з ким-небудь [5, с. 329]); *Були багато таких, що не дивлячись на старкувату панну, бу ли би єї радо вели до вітаря, але встид і поговорка людська не давали їм якомсь до діла приступити* [6, 60] (*вести до вінця* – одружуватися з ким-небудь [5, 75]).

4. На позначення міри вияву ознаки: *як в пропасниці; не своїми голосами*: *Як (Іван) ступав до вітаря, то був блідий мов стіна і трясся, як в пропасниці; здавалось, що туй-туй вернеся від шлюбу* [6, 62] (*як (мов, ніби і т.ін.) у пропасниці з сл. тряситься, труситися, тремтіти і т.ін.* – дуже сильно [5, с. 710]); *Вона (Марця) знов кричала не своїми голосами, а переходячі вночі люди чули не раз єї крик та й придумали, що то, мовляв, Маланина душа блукаєсь та так кричить, бо не має на тім світі спокою* [6, 58] (*не своїм (нелюдським, несамовитим і т.ін.) голосом з сл. кричати, верещати* – дуже голосно, надривно [5, 188]) У цьому ж реченні фіксуємо фразеологізм *той світ* – потойбічне, загробне життя як протиставлення земному [5, 785].

5. Фразеологізми на позначення кваліфікаційних ознак описуваної ситуації чи персонажа: *ні се ні то; не такого роду; нічого собі*: *Ех, не плетить ні се ні то, моя жінка не такого роду* [6, 54] (*ні се ні те* – що-небудь непевне, невиразне, непримітне [5, 790]; *іншого роду* – не схожий на кого-небудь, інший, не такий, як хтось [5, 742]); *Нічого собі хлопець* [6, 54] (*нічого собі* – 2. Непоганий, пристойний, досить добрий, такий, як треба [5, 553]).

6. Фразеологізми на позначення вияву реакції на описувану подію засобами жестикуляції: *заламавши руки*: *Петро став над нею (Маланкою), заламавши руки* [6, с. 56] (*ламати (ломити, заламувати) / заламати (заломити) руки* – певними жестами виражати переживання, страждання, хвилювання і т.ін. [5, 413]).

7. Фразеологізми із значенням самохарактеристики персонажа чи його дій: *не в тім'я бита*: “*Ти ще передо мною криєшся, – подумала стара Марця, – не бійся я не в тім'я бита, знаю, чим тут пахне*” [6, 53] (*не в тім'я бита* – розумна, тямуща, кмітлива [5, 26]; *чим тут пахне* – яка ситуація, що передбачається, загрожує, наступає [5, 610]); *Ей, боже, Коби мені лиш за се гріха не було, я так боюсь, що бог мене покарає!* [6, с. 55]; (*гріха нема* – нема підстав, не варто марно нарікати на щось, бути незадоволеним чимось [5, 198]).

8. Фразеологізми – етикетні формули: *бувайте здорові*: – *Жартуйте собі, та бувайте здорові, – сказала Маланка, виходячи з млина* [6, 53]; (*бувайте здорові* – 1. Уживається як усталена форма прощання [5, 61]); *Дай тобі боже здоров'ячко, синку, я вже з півроку і порційки в губах не мала* [6, 50].

Фразеологічні сполучення гармонійно вписуються в канву художніх текстів письменниці. Мова персонажів творів пересипана соковитими фразеологізмами, як-от: – *Добрий день вам, – почала Марця, – наймит і газдиня все вкупці та вкупці, от таки одно против другого вдалось* [6, 53]. Колоритними є примовки розмовного характеру: *Бігме, що правда, аби-м так царство небесне увиділа!* [6, 54].

Проте не лише мова персонажів рясніє фразеологічними зворотами, письменниця майстерно використовує ці сполуки при описі найрізноманітніших почуттів (радості, закоханості, сорому,

жалю, розпачу), наприклад: *Василиха аж нестямила з великої втіхи* [6, 45]; *Стара Василиха, дивлячись на так гарно причепурену дочку, не чула землі під собою, а як ще роздивилася по подвір'ю та обійстю, – бо весіль справляли разом у молодого, – та уздріла коні, корови, воли, словом, все добро, то мало не розтопилася з великого щастя, та все доливала порції, припрошуючи кумок зволяти...* [6, 47]; *При вечері Маланка мало що їла, руки у неї тряслись, черце чогось билось, лице вогнем палало, вона не знала, що з нею дієсь, та мало голосно не розплакалась, сидючи біля Петра* [6, 48]; *А коли й піднесла очі та увиділа, що наймит на неї дивиться, то незчулась від сорому* [6, 48]; *Васли говорив так щиро та жалісно, що Маланці аж сльози в очах стали* [6, 49]; *Маланки взялася досада; вона виділа по старій пльоткарці, що та вже щось рознесе селом* [6, 50]; *Та й наймитові вбилась молода газдиня дуже в голову* [6, 51].

Нерідко засобами фразеології письменниця висміює хиби та вади характеру персонажів. Так, описуючи образ Марці – винуватиці трагедії (смерті двох закоханих молодих людей), описаної в оповіданні “Проклятий млин”, – авторка вдається до такого засобу: *Була то сільська пльоткарка, що на нікому доброї ниточки не лишила, а кожного мусила обговорити* [6, 50].

Змальовуючи душевний неспокій закоханого в свою господиню молодого наймита, Є.Ярошинська щедро пересипає опис внутрішнього стану парубка фразеологічними зворотами: *Замість відповіді почала Маланка гірко плакати. Василь стояв коло неї, мов на шпильках. Єї плач ловив его за серце, він рад був єї потішити, але не знав, яких слів добрати* [6, 52].

Чисельною у мовостилі Є.Ярошинської є група фразеологізмів з опорним компонентом – лексемою **Бог Бог зіслав; Бог наслав; Бог призоветь; як у Бога за дверима: І не згадаєш, Бог зіслав на нас велику ласку: от Петро Тереш хоче тебе взяти** [6, 46] (пощастило); – *Люблю, люблю, – крикнула Маланка, – та тому я нещаслива, тому я не можу людям в очі подивитись... Нащо се Бог на мене наслав? – І знов залилась сльозами* [6, 52]; *Казала, що як Бог призоветь, то за чотири неділі зробим весіле* [6, 46] (мабуть, фразеологізм **як Бог призоветь** є синонімом до **як Бог дасть** – уживається для вираження сподівання, надії на щось [5, 42]); *“Жию собі, як у Бога за дверима, – казала вона (Маланка) не раз до свої мами, – на ніч мені не збуває, нічим не журюсь, лиш хіба у Бога здоровля прошу”* [6, 47]; *(як (мов, ніби і т. ін.) у Бога з дверима (дверми) – безтурботно, дуже добре, привільно, в найкращих умовах* [5, 42]). У виносках до цього речення письменниця подає тлумачення фразеологізму, не зафіксованого сучасними фразеологічними словниками *на ніч мені не збуває* – всього у мене вдоволь; – *Най тв бог піб'є за се, що-сь ти мені сказала, проклята бабо, – сказав Петро, опускаючи руки* [6, 54] (*хай (нехай) Бог (Господь) поб'є (покарає)* – уживається для вираження запевнення, присягання у правдивості висловленого [5, 40]).

Не менш чисельною є група фразеологізмів з опорним компонентом *серце*. Ці фразеологізми здебільшого виражають почуття, відчуття, внутрішній стан персонажів (переживання, кохання, стурбованість, жаль тощо), наприклад: *Петро стояв не рухаючись, очі у него блищали, мов у kota, руки тряслись, а серце мало не пукло, видячи, як Маланка сіла коло наймита* [6, 55] (зафіксований фразеологізм є синонімічним до звороту *серце розривається (надривається)* – хто-небудь переймається якимось почуттям (кохання, жалю, одчаю і т.ін.) [5, 797]); *З тяжким серцем попрощав Іван Відень і помчав у Галичину* [6, 61] (*з важким (нелегким) серцем* – у гнітючому стані, в тривозі, у передчутті чогось неприємного [5, 798]); *Якби ти знала, сестричко, що значить, як серце мліє, то не казала би нічого, знаючи наперед, що всі слова в такому разі злишні* [6, 164] (*серце (душа) ниє (мліє, омліває, стискається, німіє) / серце занило (омліло, обімліло, стиснулося, заніміло); душа занила (обімліла, заніміла)* – хто-небудь дуже переживає, страждає [5, 794]); *“Які ж у него чорні брови та карі очі, такі, що аж за серце ловлять!” подумала Маланка, наливаючи дрозжачими руками борщу на миски, але не сміла більше підвести очей до хорошого наймита* [6, 48] (*брати (хапати, хватати) / взяти за серце (за душу)* – 1. Надзвичайно зворушувати, розчулювати, хвилювати кого-небудь. 2. Дуже впливати, діяти на кого-небудь; дурманити, п'янити [5, 57]); *Скажіть мені, газдине, чого ви на мене ніколи й не поглянете, відай ви мене так дуже ненавидите, а я вас, бігме, так дуже жалую; коли не погляну, то подумаю, що ви такі красні, як ягідка, та пішли за старого, аж серце в'яне* [6, 49] (*серце в'яне* – кого-небудь охоплює якесь почуття, хтось захоплюється кимось, відчуває потяг до кого-небудь [5, 794]).

Фразеологічні звороти, що їх використовує Є.Ярошинська, є колоритним відтворенням ментальності народу, мають у своєму семантичному складі етнокультурний компонент. Як зазначає В.Кононенко, “виразне етнокультурне наповнення багатьох фразеологізмів не переводить їх, однак, у розряд екзотизмів, оскільки їх загальнонародна основа не передбачає їх виключності в системі образно-метафоричних перевтілень. У тих випадках, де етнокультурний компонент звороту втрачається, губиться внаслідок семантичних трансформацій, в народній пам'яті залишається непорушеною його традиційна українськість” [3, 23].

Як відомо, до фразеологізмів за ознакою відтворюваності у мовленні та усталеності компонентного складу традиційно зараховують і прислів'я – самостійні судження, інтонаційно

й граматично оформлені як прості або складні речення [4, 530], стійкі вислови переважно фольклорного походження, в яких зафіксований практичний досвід народу та його оцінка різних реалій людського буття. У таких сполуках зазвичай образно розкривається певне явище насамперед з погляду його емоційно-експресивної оцінки. Саме ці характерні особливості прислів'їв дають їм змогу гармонійно вкраплюватись у канву художнього твору, підсилюючи намір письменника зобразити певні образи, описати конкретні події тощо. Так, твори Є. Ярошинської густо пересипані висловами, що формулюють певну життєву закономірність, є широкими узагальненнями багатовікових спостережень народу, його суспільного досвіду. Адже прислів'я найчастіше виникають унаслідок аналізу певних часто повторюваних подій та явищ і виділення в них характерного й особливого.

Вдаючись до цих насичених образністю, влучністю, емоційністю виразів, письменниця мала на меті якнайкраще донести до читача свій задум, ідею твору, як-от: – *Новий віник усе добре замітає, – відповів Петро, зиваючи* [6, 48]; *Видиш, як то добре кажуть, що лежа лежить, а єму бог долю держить, таке й твоє* [6, с. 46]; *“Най люди попам’ятають, коли Петро Тереш женився, – думав собі мельник, сидючи за столом біля свої молоді, – то не все в середу Петра, лиш раз їм дурничка трафила, най же п’ють”* [6, 47].

Євгенія Ярошинська використовувала фразеологізми, в основному, в такому вигляді, який вони мали в усній народній мові. Але нерідко письменниця перебудовувала їх. Це пояснюється тим, що вона намагалася зберегти всю силу, гостроту, влучність народних виразів, а заодно, рельєфно, пластично і чітко змалювати персонажів, риси їхнього життя.

Як бачимо, експресивна сила таких виразів передається через посилення змісту вислову, чіткості його за допомогою прислів'їв та через зіставлення зображуваного з тим конкретним образом і узагальнюючим глибоким змістом, яким володіє більшість прислів'їв. У вираженні змісту фраземи-прислів'я бере участь і конкретне значення слів, що входять до його складу, і те узагальнююче значення – підтекст, якого набув даний вираз в процесі багатовікового досвіду мовців – у процесі перетворення звичайного виразу в прислів'я. Поєднання цих двох значень – конкретного і узагальнювального (підтексту) – роблять прислів'я надзвичайно виразним і глибоким, досить влучним.

Отже, як показують спостереження, фразеологізми у мові творів Євгенії Ярошинської є важливим матеріалом для створення образних засобів із заданим стилістичним ефектом. Це здебільшого усно-розмовні фразеологізми, які формують колорит простоти, фамільярності, передають дух народної мови. Вони є невичерпним животворним виразником неповторного індивідуального стилю письменниці. Більша частина фразеологізмів, що їх ми спостерігаємо у творах Є. Ярошинської, зосереджена в мові персонажів. Письменниця індивідуалізує своїх героїв, розкриває їхні характери через мову, і чим влучніший, чіткіший фразеологізм, тим влучнішою виходить характеристика персонажа, який користується ним.

Список використаних джерел

1. Демський М. Т. Из скарбів фразеології / М. Т. Демський // Українська мова та література в школі. – 1983. – № 12. – С. 68–71.
2. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
3. Кононенко В. І. Українська народна фраземіка : трансформації образу / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 1993. – № 5. – С. 26–29.
4. Українська мова: Енциклопедія / [Редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
5. Фразеологічний словник української мови / [Уклад. : В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.
6. Ярошинська Є. Вибрані твори / Є. Ярошинська. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1958. – 426 с.

Summary. In the article found out the features of the use of phraseology turns in the language of works of the Bukovyna authoress Yevheniya Yaroshynska. The thematic groups of phraseological units are distinguished, it is indicated on the feature of their functioning at the image of personages and description of events of artistic work. A proverb as variety of phraseological units in a separate group.

Keywords: *idiostil', linguistic world of writer, phraseological units, frazemnyi composition of language.*

“УКРАЇНА”, “МОВА”, “НАРОД” ЯК МОВНО-ЕСТЕТИЧНІ ЗНАКИ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ ДМИТРА ПАВЛИЧКА

У статті аналізуються важливі загальнокультурні знаки “Україна”, “мова”, “народ” як компоненти поезії Дмитра Павличка. Вивчається своєрідність їх лексико-семантичної реалізації в художньому мовленні та досліджується національно-естетична й суспільна роль в історії мови.

Ключові слова: мовно-естетичний знак, асоціативна лексема, ключова лексема, метафора.

Сьогодні незаперечною є думка про те, що мова – незамінний репрезентант культури народу, його світоглядних переконань, традицій, звичаїв тощо. У ній відображаються “ідеальні моделі уявлень етносу про певні реалії”, на концептуальному рівні у формі мовних образів, словесних стереотипів закріплюються національні буттєві цінності, аксіологічно потенційовані, з чіткою регламентацією оцінних й емотивних конотацій [5, 50]. Мова, зокрема рідна мова, супроводжує все життя етносу, стаючи провідним чинником його розвитку. Ці ідеї, постульовані свого часу В. Гумбольдтом, О. Потебнею, І. Огієнком, активно розвиваються й упродовжуються нині в низці наукових і навчальних розвідок. Вивчається зв’язок мови та культури (О. Ткаченко, І. Голубовська), розробляється вчення про український менталітет та українську мовну картину світу (С. Єрмоленко, В. Русанівський, Л. Лисиченко, О. Селіванова, В. Сімонок), проводяться етнолінгвістичні студії з лексики й фразеології (В. Жайворонок, В. Ужченко) та ін. Показовим щодо мовно-культурних особливостей є художня література, оскільки саме в ній містяться стереотипні культурні образи українського минулого й сучасного. Отже, мета статті – з’ясувати особливості вживання в художньому тексті домінуючих у культурі українців знаків “Україна”, “мова”, “народ”. Матеріалом для дослідження обрано поетичні твори Дмитра Павличка останніх років.

Як відомо, мова є знаковою системою, у якій засвідчено рівень розвитку філософського мислення, притаманного певному етносові, тобто віддзеркалено особливості сприймання світу й себе в цьому світі [2, 15]. Мовна система протягом розвитку вбирає в себе культурно-естетичні реалії, засвоює їх й актуалізує на лексико-семантичному рівні. Відтак, слово як одиниця мовної системи акумулює національно-культурну семантику, а художнє слово перетворюється на своєрідний культурний знак, у межах якого законцептуалізовано особливості сприйняття та відтворення світу у його часових та просторових вимірах. Художнє слово, на думку С. Єрмоленко, перетворюється на мовно-естетичний знак [2, 7]. Отже, мовно-естетичний знак є носієм певних думок, переконань, культурних парадигм, властивих певному соціуму, він відтворюється в мові художніх творів і реалізується в кожному з них через систему своєрідних лексико-семантичних засобів.

В історії українського народу склалося так, що саме художнє слово набуло особливої ваги в розвитку України, національної ідеї, а письменники стали провідниками національного відродження й поступу. У зв’язку з цим вербальне вираження національно-культурних образів у творах українських митців є посиленням. Чи не провідне місце в цьому процесі належить сучасному непересічному талановитому письменнику Дмитру Павличку, якому за будь-яких часів небайдужою була доля мови, України, українців.

Кожен митець презентує сучасним і наступним поколінням “особливий світ роздумів, почуттів, оцінок, матеріалізований у мові” [4, 16]. Адже “мова у багатстві своїх форм і значень містить ключі до таємниць універсуму мислення певної культури, до пізнання способу мислення народу, особливостей менталітету його носіїв” [1, 107]. Поет володіє особливим талантом до розкриття цих таємниць, він відчуває колективний досвід у сприйманні естетичної природи слова й транспортує його в мовно-естетичні знаки національної культури [3, 358-359]. Це можна сказати й про Дмитра Павличка.

Дмитро Павличко відтворює дійсність за допомогою таких понять, які в аспекті сприймання його творів стають стрижневими, ключовими. Вони історично вмотивовані, їм властива, як вважає С. Єрмоленко, “інформаційна спадковість” [2, 7], адже з їх допомогою виражаються типові для українського культурного середовища домінуючі. Такі ключові поняття вбирають певні важливі культурні знання, що перетворює їх на мовно-естетичні знаки культури. З-поміж них у мовній палітрі Дмитра Павличка виділяємо насамперед такі: “Україна”, “мова”, “народ”. Їх метафоричне моделювання відбувається за допомогою загальноповживаної лексики, тематично спорідненої, пов’язаної зі світом навколишньої природи і внутрішнім світом людини [2, 28].

Одним із провідних з огляду на поетичні твори Д. Павличка останніх років є художньо-словесне відтворення поняття *Україна*. Образ України є ключовим для багатьох українських майстрів слова (Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, О. Олесь, В. Симоненко та ін.), відтак його сприймання відзначається спільними рисами. При цьому вербальна реалізація й змістова інтерпретація в кожному тексті різні.

Україна для Дмитра Павличка асоціюється з рідним краєм, батьківською землею, що має державні кордони, і це позитивно закріплене в багатьох творах, наприклад: “*На просторах землі Україна одна – Чорні ниви, як ніч, Хліб, як сонця моря. Це Вітчизна моя, Це держава моя...*” [8]. Таке сприймання конкретизується асоціативними іменниками з просторовим значенням: *простір, нива*; суспільно-політичною лексикою: *держава, кордон*. Батьківщина – найрідніша серцю, тому асоціативне поле *Україна* конкретизовано лексемами, що відтворюють і матеріальне, і духовне буття українця: *мати, колиска, двір, праця, совість, мова, дух, честь, Бог* тощо: “*Україна одна – Неосяжна, як Бог; Моя праця і честь*” [8]. Патріотичне сприймання *України* неможливе без онімів *Київ, Дніпро*, які є частотними в поезіях митця і відображають особливості мовної реалізації цього знака: “*...золотоверхий Київ*”; “*єдинокровні береги Дніпра*” [8].

Через емоційне сприйняття й осмислення *України* відбувається вербальне відтворення історії народу [2, 19]. Отже, образ *України* презентують спогади про важливі історичні події, історичних осіб, що актуалізується через антропоніми й топоніми, пов’язані з певними відомими подіями. Саме в такий спосіб здійснюється “рефлексія авторів над історією рідного краю” [2, 28]. У мовній палітрі Д. Павличка зустрічаємо такі оніми: *Жовті Води, Конотоп, Іква, Слuch, Пилявці, Соловки, Дніпро, Дністер, Берестечко, Крути, Чигирин, Суботів, Січ; Богдан Хмельницький, Дорошенко, Калнишевський, Мазепа, Палій, Виговський, Дорошенко, Сірко, Гонта, Залізник*. Таким чином, реалізація мовно-естетичного знаку *Україна* пов’язана з місцем колишніх подій; при цьому для поета Павличка це не просто територія, де відбувалася боротьба. Її осмислення пов’язане з низкою супровідних метафоричних образів, наприклад *бороною, зубами*: “*Вся Україна там, як борода, Зубами вгору стала, йде війна...*” [10].

Україна в історичному контексті обростає низкою асоціативних найменувань, які разом з постійними епітетами конкретизують цей образ: *земля козацька, українська славна слобода, чорна нива*, наприклад: “*Земля козацька ... Тут збудувала храми і хорони*” [12]. Осмислення недавньої історії відбувається через онім *Майдан*: “*Потрійні сили третього Майдану...*”; “*...новим охрещені Майданом*” [8].

У поетичній мові Д. Павличка образ *України* нерідко актуалізується з допомогою назв спорідненості, при цьому з-поміж частотних виділяються слова *родина, мати, дитина*: “*Я поклонився їй. Родина. Вона прийшла з мого села*” [8]. *Україна* постає як жінка – покинута, нещасна, така ж, як і доля самої країни: “*...сидить жінка в чорному, згорблена, ніби відпочиває з дороги... Я схилився, щоб заглянути в затінене хустиною обличчя, - і жахнувся: то було скорбне лице України...*” [8].

Асоціативне поле *Україна* поповнюється флороназвами. Природа, за переконанням українців, дає силу й міць. Тому не дивно, що у вірші “*Мальва*” Батьківщина постає в образі квітки, що швидко росте – *мальви*: “*Нагадує та мальва птаху, Що смерті сить розкриллям рве... Нагадує мій край, що з праху Підводиться, встає, живе*” [8]. Національно вмотивованим є символ “*груша*”, який зустрічається в багатьох культурологічних контекстах. У Дмитра Павличка це символ рідної домівки, рідного краю, отже, України: “*На волинській моїй Україні дикі груші ростуть...*” [12].

Україна здебільшого персоніфіковано замальовується митцем, причому емоційне сприйняття цього вербального знака часто сумно-понура, що відтворюється відповідними асоціативними лексемами: “*Україно, не плач, не тужи понадміру...*” [8]; “*І власну совість Україна Тут слухає, сама ж мовчить*” [8].

Отже, мовно-естетичний знак *Україна* представлений у Дмитра Павличка низкою асоціативних найменувань: назвах природного ландшафту, спорідненості, рослинного світу, суспільного життя, емоційно-експресивних тощо.

У художньому тексті Д. Павличка, як і багатьох інших поетів, важливе місце належить образу *мова*. Мова українського народу, українське слово – це основа буття митця: як особистого, так і громадського. Роздуми про мову, її значення й місце в житті людини та суспільства зустрічаються в багатьох віршах поета.

Відзначаючи стереотипність щодо сприйняття образу української мови, Л. Мовчун виділяє два відповідних значення: “*милозвучна мова*” і “*державна мова*” [7, 18]. Для Павличка на першому місці *мова* як ознака державності, як визначальний фактор української національної ідеї. Дмитро Павличко вважає мову найціннішим народним скарбом, який забезпечує національну незалежність, ідентичність та без якого народ просто не може існувати: “*Не дай скалічити промовисті уста...*” [12]. Поняття мови й України часто взаємозамінюються, тому *мова*

асоціативно постає через назви територіальні: *мова* – “кордон землі”, “твоя держава”, “верства чорнозему” [12].

Оскільки мова належить до сфери ідеального, до тих ідей, якими оперує людина, то її вербальне вираження найчастіше пов’язане з низкою абстрактних понять: *честь, дух, душа, пам’ять, серце, пісня*. При цьому образ мови постає як такий, що широко сполучається з “предикатними ознаками метафоричного змісту” [6, 13]. Мова стає центром світосприйняття й основою національної ідентифікації; вона живе у всьому, вона – там, де й людина. Як історична пам’ять, вона асоціюється в Д. Павличка з Шевченком, Франком: “...Потекла Шевченкова, Франкова...” [12]; як ознака цивілізації – з телевізором, комп’ютером: “В телевізорі з’явилась мова...” [8]. Мова для поета – найдорожче багатство, вона дорожча за всі скарби світу, без неї не може існувати держава: “Та ж Бог сказав тобі, що Україна згине, Як свого слова дух за золото віддасть!” [12]. Відтак, як протилежне, антонімічне, отже, антиприродне, щодо вербального осмислення образу *мова* сприймається поняття “рабство”. Персоніфіковано відтворено “рабський” період існування мови: “Деся українська мова то стогне, то ячить”; “Трава помре, та не загине мова”; “Поорана вона, але жива” [8]. Українська мова лексико-семантичними засобами змальовується як жива істота, яка може жити й померти, бути здоровою й пораненою. З культурного та історичного буття української мови відомо, що вона досить часто ставала об’єктом знущань, заборон, переслідувань, тому в поезіях Дмитра Павличка вона постає як “жертва”, “страдниця”. Жахливість існування мови підкреслює лексема “кров”, що разом з лексемою “мова” створює складну метафоричну модель: “З мови кров під ноги потекла” [12].

Слід відзначити, що сприйняття знаку *мова* й осмислення нелегкого “кривавого” шляху української мови властиве художній палітрі багатьох українських письменників – від Тараса Шевченка і до сьогодення. Мова – це загальноновизнана форма, через яку народ зберігає свої духовні скарби, вона – скарбниця культурних цінностей етносу та засіб їх трансляції в майбутнє [1, 107]. Ось чому митці так прагнули зберегти українську мову й передати її в спадок наступним поколінням. У зв’язку з цим вона завжди сприймалася як важливий елемент розвитку нації, як невід’ємна складова її боротьби за незалежність, отже, як певна зброя. Так, ще в українській літературі ХІХ століття започатковується образ *мови-слова-зброї*, що вербально розкривається через низку метафоричних найменувань неживої природи (пор. образ слова, запропонований Лесею Українкою через модель “Слово, чому ти не твердая криця...”). Актуальним асоціативний ряд *мова-зброя* стає й для Д. Павличка. Лексико-семантична конкретизація відповідного поняття відбувається за допомогою метафоричних конкретизаторів “твердий”, “дзвін заліза”, “меч”: “Українська мово, будь твердою”; “Хай бринять мечі в душі твоїй”; “На тім вогні палає наша мова, Гартується, подібна до меча”; “... хай [слова] озвуться дзвонами заліз” [8; 12]. Українська мова, як переконаний поет, готова до нападу ворога – “тупоту орди”, “оборони” рідних територій, адже до цього вона загартована в бою, отже, образ мови увиразнюється новим асоціативним зв’язком: *мова-захисник*. І в цьому плані вербально актуалізуються такі ключові лексеми, як “мужність”, “сила”, “непоборність”, “смівливість”. Вони імпліцитно присутні в асоціативному полі *мова-зброя* й відповідно в межах поетичних контекстів: “Встань, здіймися в силі молодій...”; “Ти повинна виграти двобій”; “Стань на варті рідних територій”; “Музику звитяжного Майдану Не віддай під тупоту орди” [8; 12]. Як і колись, мова й сьогодні, на думку поета, повинна служити Україні, її незалежності, звідси й впливає вербальний “металевий”, немилозвучний стрижень у мові. Хоча наша мова лагідна й милозвучна, це визнає автор, однак не час слухати “солов’їв твоїх пестливі трелі”. Метафорична модель “не цвіти блакитно, як цикорій”, що відображає природну сутність мови, протиставляється іншій моделі “... світи й пали, як чорна грань”, що відображає нагальне завдання мови, у час її загрозливого існування. У цьому контексті асоціативний образ *мови* як захисника народу посилюється антонімічними кольороназвами: *блакитний – чорний*. Категоричність переконань письменника й відповідно сталість словесного образу *мови* увиразнюється дієслівними лексемами, ужитими у формі наказового способу: *не цвіти, світи, пали, стань, не впусти*.

Мова, звичайно, це вияв душі і кожної людини, і всього народу. Тому, природно, що особисте в поезії Д. Павличка тісно переплітається із загальнонародним і стає міцним підґрунтям словесного образу *мови*. Коло його асоціацій розширюється особливо там, де ідея творчості постає як форма монологічно-діалогічного самовираження (у зв’язку з діалогізацією мовлення відбувається стилістичне навантаження особових та присвійних займенників *ми, ви, наша, своя*): “Вчуйте ви у нашій мові Те, що любите в своїй” [8]. У цих рядках автор заакцентує на тому, що українська мова повинна займати гідне місце серед інших мов світу і що вона нічим не гірша за інші мови, у тому числі й російську. При цьому митець наголошує на важливості функціонування живої мови – мови, якою користується народ, яка є загальнонародною, відповідний зміст вербалізується перифразою “живий голос народу” [8].

Отже, для Дмитра Павличка *мова* це – могутній духовний, культурний і матеріальний чинник розвитку народу, до того ж, мова прилучає кожную націю до загальнолюдських надбань культури. Мовна реалізація образу мова історично, національно, культурно й соціально вмотивована.

Мова, на думку учених, – “основний засіб згуртування етносу, його розвитку і, зрештою, його самоусвідомлення як нації” [13, 203]. Не випадково, що саме образ народу, нації як носія мови є невід’ємною частиною художнього мислення Д. Павличка.

Лексико-семантичне осмислення мовно-естетичного знаку *народ* пов’язане з думками митця про долю українського народу. Століттями українці виборювали своє право на самостійне існування, у ході битв здобуваючи перемогу або зазнаючи поразки і прирікаючи себе тим самим на підневільне існування. Про це нам відомо і з фольклорних, і з історичних джерел, отже, *народ* є загальноновизнаним символом. У конкретних текстах, на переконання Н. Мех, “одночасно діють дві тенденції: з одного боку, формування узагальненої семантики ключових лексем, переростання їх у слова-символи, а з другого, – максимальна конкретизація їхньої семантики у сенсорних словесних образах” [6, 14]. У контексті Павличкових творів *народ* об’єднує протилежні поняття: “*борець*” і “*раб*”, кожне з яких пов’язується з певними асоціативними образами.

Асоціативне поле “*борець*” пов’язане насамперед з ключовою лексемою “*переможець*”: “*Ми ж встаєм, як переможці*” [8]. Героїку боротьби поет вбачає в козацькому минулому, тому й розкриття образу народу здійснюється через історичну ретроспективу. Образ *народу-борця* узагальнено розкривається за допомогою лексеми “*козак*”, яка в певному контексті перетворюється на образну номінацію за рахунок уживання синекдохи: “*І сотні серць, козацьких мужніх серць, здригнулися...*” [10]. Індивідуалізовано буття “*борця*” реалізується через лексеми “*козак*”, “*гетьман*”, “*уманський полковник*”, образну лексему “*лицар*” та інші. Кожен народ славний своїми ватажками, героями й існує як певна згуртована маса завдяки ним. Відтак образ “*борця*” у Дмитра Павличка асоціюється з іменами відомих історичних осіб, а саме такими: *Іван Богун*, *Іван Ганжа*, *Богдан Хмельницький*, *Іван Мазепа* та з іменами героїв пізнішого часу: *Кирило Осмак* (боєць УПА). Героями, на думку митця, є й письменники, яким довелося відстоювати право народу на існування, тому антропонімний асоціативний ряд продовжують назви знаних літераторів – *Тарас Шевченко*, *Іван Франко*, *Леся Українка*, *Микола Куліш*, *Антон Крушельницький* тощо. Через ці ключові слова постулюється думка про присутність, невмирущість, непоборність українського народу: “*Йду до Миколи Куліша, До Крушельницького Антона. Я чую їхні голоси...*” [9].

Із вербальною реалізацією образу “*раб*” пов’язані роздуми письменника як над минулим, так і сучасним становищем українського народу. З боєм він пише: “*За сотні літ ми не навчилися бути народом...*” [9]. Звідси сумне буття народу, що знаходить утілення у відповідних лексико-семантичних одиницях. Феномен “українського рабства” розкривається через метафоричні моделі “*назовні вільні, а всередині – раби!*”; “*народ вільний з долею раба*”, у межах яких несумісні поняття “*воля*” і “*рабство*” існують як одне ціле (оксиморон). Сприйняття народу як раба засвідчують асоціативні лексеми-іменники: “*тюрма*”, “*ґрати*”, “*плаха*”, “*в’язень*”, “*смерд*”, “*рана*”, “*кайдани*”, “*отрута*”. Страдницька доля народу, його підневільне існування імпліцитно актуалізується через порівняння з розп’яттям, де ключовою лексемою виступає “*цвяхи*”, конкретизована епітетом “*іржаві*”. “*Іржаві цвяхи*” – це символ і недолі, і рабства: “*Чи з ніг твоїх і рук іржаві цвяхи Вже вийнято, чи глибше вбито їх?*” [12]. Рабське існування нашого народу спричинене “*ляхами*”, “*москалями*”, “*яничарами*”, але ще більшою причиною рабства, як переконаний Д. Павличко, є самі українці – “*... незрячі, скалічені у рабства каменяччі*” [9]. Художнє осмислення ця думка знаходить у метафоричному образі “*маленького українця*” як типового представника сучасного народу: “*Ти хто? Маленький українець, Що терпить гніт дрібних зажур...*” [9]. Сумні настрої відображають й емоційно-експресивні лексеми, які слугують певним тлом для відтворення авторського задуму: “*тужба*”, “*розпука*”, “*ворожда*”, “*біль*”, “*сльози*”, “*плач*”: “*То мій плач, дитино, то моя тужба Над народом вільним з долею раба*” [8].

Сучасне політичне буття народу поет гнівно осмислює з погляду рабства і застерігає від нього. Увага митця прикута насамперед до політичної ситуації в Україні. Образ *народу* набуває соціального виміру й розкривається з огляду на особливе сприймання поетом сучасного політичного життя. У зв’язку з цим на перший план виступають асоціативні лексеми виразного сатиричного забарвлення: “*демократи*”, “*патріоти*”, “*зрадники*”, “*щури*”, “*раби*”. Поету болить, що роками виборювана національна ідея нині не знаходить належної підтримки. Зокрема, ця думка вербалізується в метафоричній моделі “*патріоти без облич*”, тавтологічно постулюється в рядках “*раби рабів у пошуках свободи*”, “*рабами зроблені і вибрані раби*”. Отже, сучасна доба асоціюється в поета з несвободою, лексико-семантичне вираження якої стає важливою домінантою художньо-мовної картини Павличка. Неволя пов’язується із базовими уявленнями української культури. У зв’язку з цим повертає увагу вислів *вільний хліб*. Здавна українці-хлібороби

шанували хліб і вважали його основою життя; хліб для них був працею, тому і вислів “вільний хліб” набув згодом значення “вільна, самостійна праця”. Павличко розгортає цей знак до складної метафори, увиразнюючи сприймання знаку *народу-раба*: “*Наш вільний хліб запліснявів і стверд*” або пропонує нові варіанти вживань знаку – “дарований хліб”: “*А свобода твоя – не жебрацький гостинець, Не дарований хліб...*” [8].

Звичайно, що кожен поет мріє про краще майбутнє свого народу, не позбавлений цих сподівань і Дмитро Павличко. Майбутнє існування *народу* пов’язане з лексемою “свобода”: “*Ти матимеш будучину, Свободою відпущену...*” [8]. Поет вірить у можливість кращого життя, у добрі й злагоді, без боротьби за золото, за владу, що словесно відтворюється метафоричним динамічним образом, відомим своєю актуалізацією й у Шевченка, – “*раби веселі*”: “*... а є лишень раби веселі*” [12]. Безперечно, щаслива доля народу неможлива без Божого благословення, тому в майбутньому *Бог* і *народ* нероздільні: “*То був би образ Бога і Народу, Правдивий образ нашої пори*” [12].

Таким чином, культурні реалії *Україна, мова, народ* є домінуючими в мовній картині Дмитра Павличка. Вони відображають загальні елементи української національної культури й відзначаються особливими, своєрідними елементами словесно-змістової реалізації. У подальшому заслуговують на увагу наукові студії, пов’язані з укладанням словника мовно-естетичних домінант поезії митця, вимагають свого дослідження в контексті творів Павличка й інші ключові поняття культури.

Список використаних джерел

1. Голубовська І. Мова і культура в їх взаємодії та взаємовпливі / І. Голубовська // Мовні і концептуальні картини світу : Зб. наук. праць. – Вип. 11. – Кн. 1. – Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 105-110.
2. Єрмоленко С. Мовно-естетичні знаки української культури / Світлана Єрмоленко. – К.: Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
3. Єрмоленко С. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / Світлана Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
4. Калашник В. Мовно-естетичні знаки *душа-печаль-слово* у поетичному світі Ліни Костенко / В. Калашник, Л. Савченко // Культура слова. – 2010. – № 73. – С. 16-22.
5. Маленко О. О. До генези образу-концепту “рідна мова”: естетика романтизму / О. О. Маленко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). Випуск 3: Зб. наук. праць [За ред. Л. І. Мацько]. – Київ, 2009. – С. 50-55.
6. Мех Н. О. Структура лексико-семантичного поля “мова-слово” в українській поетичній мові ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. О. Мех. – Київ, 2000 – 16 с.
7. Мовчун Л. Стереотипний образ української мови / Лариса Мовчун // Дивослово. – 2004. – № 2. – С. 18-21.
8. Павличко Д. Аутодафе : [вірші, пісні, поеми] / Дмитро Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 160 с.
9. Павличко Д. З різних літ / Дмитро Павличко // Літературна Україна. – 6 січня 2011 р. – С. 9.
10. Павличко Д. Іван Ганжа / Дмитро Павличко // Літературна Україна. – 30 вересня 2010 р. – С. 7.
11. Павличко Д. Листи до Романа. Весела поема (фрагменти) / Дмитро Павличко // Літературна Україна. – 14 квітня 2011 р. – С. 8.
12. Павличко Д. Три строфи : [поезії] / Дмитро Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2007. – 127 с.
13. Петькун С. Мова як складова частина людської культури / Світлана Петькун // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 203-205.

Summary. In article the important cultural symbols “Ukraine”, “language”, “people” as components of poetry of Dmytro Pavlychko are analyzed. Lexical and semantic peculiarities of these structures in the artistic text, their national-aesthetic and public role of language’s history are investigated.

Key words: linguistic-aesthetic sign, associative lexeme, key lexeme, metaphor.

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕЙОРАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглядається етнічно маркована пейоративна лексика, функціонування якої детерміноване світосприйняттям народу-носія мови, його культурно-історичним досвідом, системою існуючих у суспільстві критеріїв оцінки.

Ключові слова: пейоративна лексика, етнічна маркованість, екстралінгвістичні чинники, суб'єктивна оцінка, концептуалізація дійсності, культура, нація, національно-мовна картина світу.

Кожна лінгвокультурна система володіє численними спільними категоріями, поняттями, явищами і засобами, які дозволяють виявити подібні та відмінні аспекти вираження соціальної діяльності певної культурно-мовної спільності. Аксиологічний компонент у семантиці пейоративних одиниць є змінним явищем. Він зазнає впливу екстралінгвістичних чинників, відображає всі соціальні зміни, які спричинюють втрату, появу чи зміну оцінних значень у словах. У суспільному житті відбувається перегляд цінностей, що й зумовлює зміну місця лексеми на шкалі оцінок зі значеннями “добре/погано”.

Мета даної статті полягає в аналізі екстралінгвістичних чинників функціонування пейоративної лексики в українській, англійській та російській мовах. Мета дослідження реалізується шляхом розв'язання наступних завдань: встановлення співвідношення реальної, культурної та національно-мовної картин світу; детермінація рівня залежності функціонування пейоративів від екстралінгвістичних факторів у досліджуваних мовах.

Слово відображає не предмет реальності, а те його бачення, яке нав'язане носію мови уявленням у свідомості, поняттям про цей предмет. Цей шлях від реального світу речей до понять, а далі до словесного вираження у різних етнокультурних угрупованнях проходить по-різному, що обумовлено відмінностями в історії, географії, особливостями життя цих народів і, відповідно, відмінностями розвитку їхньої суспільної свідомості. Як зазначає С.Г. Тер-Мінасова, наша свідомість обумовлена як колективно (способом життя, звичаями, традиціями і т. ін., тобто етнокультурними чинниками), так і індивідуально (специфічним сприйняттям світу, притаманним лише конкретній людині) [6, 40].

Відомо, що і мова, і культура, і мислення тісно пов'язані між собою і разом співвідносяться з реальною картиною світу, тобто усім тим, що оточує людину. За С. Г. Тер-Мінасовою, реальна картина світу – об'єктивна позалюдська сутність, тобто навколишній світ. А культурна картина світу – це відображення реальної картини крізь призму сформованих на основі уявлення понять [6, 41]. Культурна картина світу відрізняється у різних народів, що обумовлено історичними, географічними, кліматичними, соціальними та іншими факторами; іншими словами, це світогляд людини, створений на основі національних стереотипів.

Взаємодія реального світу, колективної мовної свідомості та власне мови як засобу репрезентації знань про навколишній світ призводить до утворення національно-мовної картини світу. Іншими словами, національно-мовна картина світу відображає реальний світ речей через призму культурної картини світу.

За І.О. Голубовською, національно-мовна картина світу – “виражене етносом засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і самого себе в цьому світі” [3, 29].

Культурна картина світу, зрозуміло, є первинною по відношенню до національно-мовної. Але саме мова реалізує, вербалізує національно-культурну картину світу, зберігає її та передає із покоління в покоління. Мова фіксує далеко не все, що є у національному баченні світу, але здатна описати практично все.

Отже, культурна та національно-мовна картини світу тісно взаємопов'язані, перебувають у стані постійної взаємодії, беручи свої витoki із навколишнього світу речей та явищ, тобто реальної картини світу.

Функціонування пейоративної лексики вважається результатом виділення елементів мовлення, що відображається на здатності мови певним чином впливати на особистість читача шляхом використання емоційно-експресивних засобів мови із суб'єктивно-оцінним навантаженням. Письменник нерідко використовує взаємодію експресивно-оцінної лексики і тексту, щоб дати різку негативну характеристику персонажа або будь-якого явища дійсності. Пріоритетом у функціонуванні пейоративної лексики насамперед слід вважати те, що її аналіз дозволяє

виявити ціннісні орієнтири певного соціуму, специфіку менталітету носіїв конкретної національно-мовної картини світу. Залежно від особливостей менталітету суспільства кожне поняття має свою форму вираження у конкретній мові, а також еквівалентні слова в інших мовах, які обумовлені характерними соціолінгвістичними конотаціями.

Проте не завжди можна знайти відповідний еквівалент для вираження того чи іншого поняття, що найчастіше пояснюється власне відсутністю самого поняття. Таку лексику можна назвати безеквівалентною, тобто поняття чи предмети, які вона позначає, є унікальними і притаманні тільки певному соціуму і, відповідно, мові. Наприклад, в українській мові є ряд лексичних одиниць, які позначають звичайні найменування людей, і, крім свого номінативного значення, сьогодні несуть пейоративне забарвлення у зв'язку з певними історичними передумовами, починаючи від доби козацьких воєн і аж до сьогоднішнього часу. Українська етнокультура зазнала у свій час страшної руйнації: нівелювалися споконвічні чесноти свободи, честі, гідності, сумління тощо. Проте дух самостійності, незалежності, демократизму був і залишається невмирущим в Україні, хоча й довголітня неволя залишила свій важкий карб на долі українців. Тому й маємо сьогодні певну низку пейоративів, які відбивають так звані пережитки минулого, зокрема: *лях*, *турок*, *москаль*, *німець* тощо. Це не могло не вплинути на мовні форми, адже етноспецифіка кожної мовної картини світу перш за все зумовлюється світосприймальними настановами, тобто такими психологічними чинниками, що зумовлюють те, як ми світ сприймаємо і те, яким ми його сприймаємо.

Світосприйняття українського населення, з психологічної точки зору, вирізняється емоційно-почуттєвим характером. О. Кульчицький пропонує “генетичне пояснення” української психіки з відповідними світосприймальними настановами. Передусім він визначає чинники, що вплинули на формування української душі, обумовили певні “конфігурації” психічних властивостей українця, зокрема: расовий, географічний, історичний, соціологічний, культуроморфічний та психічний. Важливою є акцентуація уваги на тому, що психіку, сформовану під впливом відповідних чинників, слід розглядати не лише динамічно, але й статично, тобто не тільки в генетичному контексті становлення української душі, але водночас як вияв “сталого” ментальності в історичній, соціокультурній життєдіяльності українців, той вияв, що практично розв'язує кожного разу “проблему вибору” наступного буття [7, 51]. Емоційно-почуттєвий характер української душі спричинений певною своєрідністю світосприйняття. В. Липинський та Д. Чижевський вважали, що в житті українців емоції відіграють таку важливу роль, що часто навіть переважають над інтелектом та волею [5, 36].

Британське та американське населення, на відміну від України та Росії, проявляють так звану бережливість як до слів, так і до емоцій, вони неприязно ставляться до будь-якого прояву своїх почуттів. Америка успадкувала від Британії те, що можна назвати “культурою компромісу” і що є однією з важливих історичних традицій. Здатність до компромісу була продемонстрована ще на самому початку існування американської держави: засновники, проголосивши свободу невід'ємним правом кожної особистості, погодились, однак, визнати і узаконити рабство у південних штатах заради збереження єдності країни.

В. Овчинников зазначає, що “за зовнішньою стриманістю англійця приховується емоційна, сприйнятлива натура. Але оскільки встановлені правила поведінки не дозволяють, щоб людина виражала свої почуття прямо, у англійців винятково розвинена чутливість до натяків та недомовок” [4, 53].

Отже, існує багато пейоративів на позначення образливого ставлення, зневаги за расовими та національними ознаками. З історично відомих причин в українців маємо національно марковані пейоративи: *турок*, *німець*, *лях*, *кат*, *поляк*, *москаль*, *шуцман*, *нацист*, *бандерівець*, *помаранчевий* тощо; у росіян: *хохол*, *фриц*, *єврей* та ін.; у англійців: *frog-eater* (француз, “той, хто їсть жаб”), *bog trotter* (ірландець, “той, хто бігає по болотах”), *bohunk* (“іммігрант з центральної або південно-східної Європи”) тощо. Усі ці та багато інших національно маркованих або етнічних пейоративів пояснюються екстралінгвістичними чинниками, зокрема, історичними передумовами.

Досить суттєве значення має проблема національної специфіки соціокультурних знань носіїв мови та їхній прояв в організації та змісті комунікативних актів у тій чи іншій мові. При оволодінні новою мовою (новою культурою) кожен із комунікантів потрапляє у ситуацію, коли він шукає універсальні ознаки соціального досвіду шляхом співставлення йому відомого досвіду із новим (набутим). Цікавим є такий загальновідомий факт, що в українській, російській та і в багатьох європейських мовах використовується звертання у вигляді двох особових займенників *ти* і *ви*, а в англійській мові лише одне – *you* на позначення еквівалентних і *ти*, і *ви*. Використовуючи форму *ви* для однини, зазвичай ми підкреслюємо повагу та ввічливе ставлення до особи у процесі комунікації. Займенникова форма звертання *ти* в українській чи російській мовах може нести пейоративне значення, коли вживається з конотативним відтінком зневаги,

презирства: “Ви мені не тикайте”. Натомість в англійській мові використовується безальтернативне вживання особового займенника *you*, створюючи співрозмовнику формально-офіційну атмосферу у спілкуванні.

Необхідно звернути увагу на валентність пейоративних одиниць у порівнюваних мовах. Наприклад, англійська пейоративна лексема “bastard” (“негідник, підла людина”) вживається із грубою зневажливою конотацією і має певні обмеження щодо свого використання. Порівняємо, в українській мові еквівалент “негідник, підла людина”, в російській – “негодяй, подлец, мерзавец” також використовуються з метою категоричного морального осуду, але не є у цьому значенні своєрідним табу, як в англійській мові.

Якщо простежити розмежування конотативних забарвлень пейоративно значущої лексеми в українській мові “плювати”, в російській – “плевать”, в англійській – “to spit”, то можна встановити чітку залежність функціонування цих лексичних одиниць від національно-мовних стереотипів. Зневажливу байдужість слів’яни передають, використовуючи пейоративні висловлювання метафоричного характеру типу: українською “Плюнути на все!..”, “Наплювати...”; російською “А я плевал...”, “Плевать я хотел...”. Дослівний переклад цих висловлювань англійською мовою буде “I spit on it!” або “I spit (up)on this!”, які згідно зі словниками несуть зовсім інший відтінок у значенні: швидше презирство чи зневагу, ніж байдужість. Натомість вищезгадані українські та російські висловлювання із відтінком байдужості краще передати англійською, як “I don’t care!” [1, 521-522].

За певними особливостями менталітету англомовні співрозмовники виявляються більш ввічливими, але менш емоційними по відношенню до українців чи росіян. Проте у межах російсько-українського культурного ареалу немає культурної заборони на відкриту демонстрацію своїх емоцій, і емоційна людина розглядається позитивно, як така, що має багаті і сильні почуття.

Як зазначає А. Вежбицька, в англо-саксонській культурі “бути емоційним” погано, а в українській, російській, чеській, польській, у багатьох середземноморських культурах – добре: “...англо-саксонській культурі притаманне негативне ставлення до нічим не стримуваного словесного потоку, тимчасом російська культура вважає вербальне вираження емоцій однією з основних функцій мовлення...” [2, 43].

Отже, функціонування пейоративної лексики у досліджуваних мовах обумовлено психологічною та соціокультурною роллю емоцій у житті кожної нації. Концептуалізація та вербалізація пейоративних значень із характерним конотативним відтінком здійснюється крізь призму відповідної національно-мовної картини світу.

Список використаних джерел

1. Булыгина Т.В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 574 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
3. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: [монографія] / Ірина Олександрівна Голубовська. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
4. Овчинников В. Сакура и дуб. Книга вторая: Корни дуба / В. Овчинников // Роман-газета. – М.: Издание Госкомиздата СССР, 1987. – №4. – С. 53.
5. Онацький Є. Українська емоційність / Є. Онацький // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 36-48.
6. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учеб. пособие для студ., аспирантов и соискателей по спец. “Лингвистика и межкультурная коммуникация” / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
7. Українська душа / Відпов. ред. Вікторія Храмова. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.

Summary. The article envisages ethnic peculiarities of the pejorative vocabulary, functioning of which is determined by the native speaker’s world-view, his cultural and historical experience, the system of real criteria of evaluation in the society.

Key words: pejorative vocabulary, ethnic marking, extralinguistic factors, subjective evaluation, conceptualization of reality, culture, nation, national-linguistic model of the world.

НАЦІОНАЛЬНО-МОВНЕ ВИХОВАННЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО МЕДИКА

У статті йдеться про те, що нині актуальним завданням для держави є формування потужної еліти нації, патріотичної, творчо активної, яка виявлятиме свою громадську позицію. Тому ВНЗ, зокрема й медичні, мають готувати не просто спеціалістів, а фахівців-патріотів. Особливо важливу роль, з цього погляду, відіграють предмети українознавчого циклу, насамперед мова, що становлять серцевину національно-патріотичного виховання. Проте цей процес повинен зачіпати всі дисципліни, які викладаються у вишах.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, національна свідомість і само-свідомість, громадська активність, еліта нації, мова.

На сучасному етапі розбудови незалежної, демократичної, правової Української держави нагальною справою української спільноти виступає проблема виховання нового покоління. Перегляд і переосмислення світоглядних орієнтацій, значні втрати духовних цінностей у суспільстві вимагають удосконалення шляхів і методів формування у студентській молоді якісно нового мислення та високого рівня національної самосвідомості.

У світлі цих тверджень актуальним завданням для вітчизняної системи вищої освіти є формування потужної еліти нації, патріотичної, високоморальної, творчо активної, яка виявлятиме свою громадську позицію, прагнучиме до самореалізації, тобто підготовка не просто фахівців, а насамперед національно свідомих громадян.

Оскільки зденаціоналізована особистість, як відомо, ніколи не зможе стати повноцінним громадянином держави, то надійною основою культурно-історичного розвитку нації, а відповідно й кожного, хто її представляє, є національно-патріотичне виховання. У зв'язку з цим його роль у ВНЗ як важливого чинника у процесі формування висококваліфікованого й високоморального фахівця, гармонійної, цілісної, національно свідомої, патріотично спрямованої, громадсько-активної особистості стала предметом широкого обговорення. На думку дослідників, яку ми цілком поділяємо, поверненню до джерел, відродженню духовності, виробленню ідеалів і цінностей сприятиме наповнення навчально-виховного процесу національним змістом [2, 3, 4, 6, 7, 9].

Зазначимо, що формування спеціаліста-патріота – це не просто передача знань, практичних умінь і навичок, а відповідальна й важка справа. Це передусім виховання розуму, формування світогляду, переконань, моральних цінностей і принципів, естетичних смаків і вподобань, тобто, як писав В.О. Сухомлинський, – “це копітке різблення й ліплення найтонших рис духовного обличчя людини” [2]. Наукою ж доведено, що навчання й виховання – процес нероздільний та глибоко національний за суттю, змістом і характером. “Як немає людини взагалі (абстрактної, безликої, без конкретної національної належності), а є людина українець, росіянин, німець, іспанець..., так немає виховання взагалі, а є українське, російське, німецьке, іспанське... виховання” [4, 31]. “Кожен повинен пізнати свій народ і в народі пізнати себе”, – наголошував народний філософ-педагог Г. Сковорода. “Якщо ти українець – будь ним, – пише він, – якщо ти поляк, то будь поляком... Все добре на своєму місці й у своїй мірі” [4, 31]. З цими твердженнями видатних українських педагогів не можна не погодитися.

Відповідно до вищесказаного, національно-патріотичне виховання у ВНЗ, зокрема й медичних, передбачає формування і розвиток такої особистості, якій буде притаманна готовність до виконання, окрім професійного, громадянського та конституційного обов'язків із захисту національно-державних інтересів, незалежності та цілісності України, утвердження її суверенітету тощо.

Формування такої особистості вимагає, як уже згадувалося, наповнення всіх ланок навчально-виховного процесу змістом, який би виробляв ідеали й цінності, прищеплював любов до всього рідного, а також забезпечував можливості для постійного духовного самовдосконалення. Маємо на увазі об'єктивне відображення історії України, з'ясування ролі української мови в державотворчих процесах, цікаве подання культурних здобутків українського народу, вивчення державної символіки, репрезентація національних наукових надбань і т. ін. Глибоке пізнання історичного минулого рідного народу, оволодіння його національними, духовними цінностями, вищими здобутками в різних галузях – важливі компоненти національно-патріотичного виховання студентської молоді, без яких неможливе збереження історичної пам'яті, розвиток духовності.

Особливо важливу роль у цьому контексті відіграють предмети українознавчого циклу, що формують знання про українське суспільство, його історію, культуру, мову, менталітет, зокрема такі: “Історія України”, “Історія української культури”, “Українська мова за професійним спрямуванням”, а також суспільно-гуманітарні дисципліни, як-от: “Філософія”, “Основи права”, “Релігієзнавство”, “Основи психології”, “Основи педагогіки”, “Психологія спілкування”, “Основи економічної теорії”, “Історія медицини” тощо.

Перед викладачами цих предметів стоїть непросте завдання: не лише надати студентам певного обсягу знань, а й прилучити їх до здобутків національної та світової культури, сформувавши у них національний світогляд та відповідні моральні принципи, підготувати майбутнього національно свідомого лікаря, котрий зможе в майбутньому розвивати медицину й водночас буде справжнім патріотом своєї держави.

Зазначимо, що серцевину національно-патріотичного виховання становить мовна підготовка, адже “хто не знає мови народу, на землі якого живе, або не розмовляє нею, той або гість, або наймит, або окупант” [9].

Той, хто прагне досягти успіху в житті, стати хорошим спеціалістом, неодмінно має використати для цього можливості мови. На ґрунті мови й конкретно-чуттєвого досвіду людина зростає як особистість. Більше того, кожна освічена людина, котра претендує на статус культурної особистості, повинна, з одного боку, усвідомлювати себе в ролі представника світової цивілізації і носія загальнолюдських морально-етичних і духовних цінностей, а з другого – громадянина певної держави і носія відповідної національної культури й мови як її станового хребта.

Між засвоєнням рідної мови і формуванням патріотичності та цінностей особистості існує прямий зв’язок. Так, всесвітньо відомий лінгвіст і мовознавець Олександр Потебня стверджував: “Мова – це не лише дана система засобів пізнання, так само як і пізнання не відокремлене від інших сторін людського життя. Те, що пізнаємо, впливає на нас естетично і морально. Мова – це рівночасно шлях витворювання естетичних і моральних ідеалів”, джерело народження патріотичних почуттів [8].

Мабуть, виходячи з цих міркувань, Академією педагогічних наук України спільно з Міністерством освіти і науки України розроблено стратегію мовної освіти, яка ввійшла окремим підрозділом у Національну доктрину розвитку освіти. Основною її метою є виховання поваги до української (державної) мови, а відповідно й до Української держави, а також сприяння формуванню гуманістичного світогляду, морально-етичних переконань, патріотизму, естетичних смаків тощо [1].

Вищесказане успішно реалізується у процесі викладання “Української мови за професійним спрямуванням” у БДМУ. Зокрема, акцент робиться на тому, що в Українській державі знання української мови є необхідним елементом кар’єри, соціально престижним. При цьому вся увага зосереджується на оволодінні відповідно до фаху терміносистемами сучасної української мови, професійною фразеологією, науково-виробничими жанрами й текстами, на шліфуванні культури спілкування, культивуванні доброго мовного смаку, труднощах у використанні фахових стереотипів мовлення. Інакше кажучи, на прикладному характері професійного мовлення, на тому, що мова – це несуккупність правил, а насамперед система знань, культура співжиття в суспільстві, засіб самоформування й самовираження особистості.

Особливої ваги з цього погляду набуває також стратегія мовної підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів, оскільки побудова демократичної держави неможлива без національно свідомої, патріотично спрямованої молоді, вихованням і навчанням якої вони й будуть займатися.

Для викладачів і науковців мова слугує досконалим інструментом не лише формування власної думки, а й знаряддям впливу на інших людей, насамперед студентів. Тому кожен педагог і науковець, дбаючи про фахове зростання, кар’єру, повинен досконало володіти державною мовою, культурою ведення полеміки, дискусій, вміти грамотно й точно висловлювати свої думки, знати мову свого фаху. Висока мовленнєва культура – їх обов’язок. Ось чому вивчення української мови (за професійним спрямуванням) повинно стати одним із компонентів професійної підготовки як на рівні додипломної, так і на рівні післядипломної освіти.

Про це йдеться, зокрема, у листі Міністерства освіти й науки України від 28.07.09 (№ 1/12-3037) та новому “Положенні про підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів”. На виконання рекомендацій, викладених у згаданих документах, у багатьох ВНЗ України читаються курси для підвищення рівня мовленнєвої культури аспірантів (ад’юнктів). Мета таких курсів – сформувавши національно-свідомого, патріотично налаштованого громадянина-викладача, науковця з високим рівнем володіння фаховою мовою. А основне їх завдання – навчити слухачів утілювати будь-яку наукову, соціально важливу інформацію у відповідну мовну форму.

Таким чином, висока мовленнєва культура – одна з найперших вимог сьогодення до сучасного спеціаліста, насамперед педагога чи науковця, який власним прикладом впливатиме на мовленнєву культуру студентів. Більше того, його мовлення – це його духовний, інтелектуальний портрет, а також барометр патріотизму і рівня національної самосвідомості. Принциповий підхід до культури письма і висловлювання всіх викладачів вищих навчальних закладів забезпечить

зростання культури фахового мовлення і культури спілкування, піднесе престиж рідної мови та буде утверджувати її державний статус.

Ще раз підкреслимо, що національно-мовне й патріотичне виховання – це нероздільний процес, який повинен зачіпати всі предмети, що викладаються у вищих медичних навчальних закладах. Викладачам дисциплін медико-біологічного чи клінічного спрямування варто звертати увагу студентів на розвиток українських науково-медичних напрямів і шкіл, особистий внесок українських учених у розвиток медицини. Зокрема, згадувати таких видатних особистостей, як М. Амосов, О. Богомолець, М. Стражеско та ін. При цьому акцент робити на тому, що медики – це еліта суспільства, яка завжди брала активну участь у громадському, політичному й культурному житті країни. Крім того, з-поміж лікарів є багато тих, хто поєднував свій фах з літературою, пропагуючи тим самим українську культуру, історію, медицину, як-от: М. Ткач, П. Бейлін, В. Коротич, М. Булгаков, Ю. Щербак, Остап Вишня тощо.

Неабияке значення має і знання історії свого вишу, видатних особистостей, що навчалися в ньому. Для прикладу, студентам БДМУ буде цікаво дізнатися, що з-поміж його випускників є чимало відомих митців, державних і громадських діячів, як-от: В.Г.Бідний – заступник міністра охорони здоров'я України; Ю.П. Спіженко – Міністр охорони здоров'я України (1989–1994 рр.), академік НАМН України, президент фармацевтичної асоціації України; Г.В. Гайко – директор Українського інституту екології та гігієни імені Л.І. Медведя, член-кореспондент НАМН України; Д.І. Заболотний – директор Інституту отоларингології імені О.С. Коломійченка НАМН України, член-кореспондент НАМН України; Ю.Л. Волянський – директор Харківського НДІ мікробіології та імунології; В.В. Поканевич – генеральний директор Української асоціації народної медицини; М.Г. Проданчук – директор інституту екогігієни і токсикології імені Л.І. Медведя; Д.Д. Зербіно – директор Інституту клінічної патології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького; Н.В. Ельштейн – д. м. н., професор, заслужений лікар Естонії; професор Г.І. Ходоровський – депутат Верховної Ради України (1992–1999 рр.), Надзвичайний і Повноважний посол України в Індії; Володимир Івасюк – композитор, поет, музикант і виконавець естрадних та народних пісень; Михайло Ткач – поет-пісняр, народний артист України, громадський діяч; Йосип Ельгісер – лауреат Золотої медалі ЮНЕСКО і звання “Золоте ім'я світової культури”, хірург, піаніст, композитор тощо.

Отже, національно-патріотичне виховання у вищому навчальному медичному закладі – важливий компонент у процесі формування майбутнього лікаря. Наповнення національним змістом усіх навчальних дисциплін, а не лише українознавчих і суспільно-гуманітарних, а також висока мовленнєва культура – першорядне завдання та обов'язок кожного викладача. Тільки поєднавши навчання й виховання на мовному ґрунті, можна досягти мети – підготувати висококваліфікованого й високоморального, національно свідомого й громадсько-активного фахівця-медика, який водночас буде справжнім патріотом Української держави.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Н. Державна мова у контексті мовної освіти / Н. Бондаренко // Дивослово. – 1996. – № 4. – С. 30-33.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал (Розділи з книжки) / Г. Ващенко // Дивослово. – 1996. – № 4. – С. 55-58.
3. Єрмоленко С. Національна свідомість і виховання української мовної особистості / С. Єрмоленко // Урок української. – 2001. – № 11-12. – С. 9-11.
4. Мартинюк І. Національне виховання як основа розвитку активної особистості / І. Мартинюк // Урок української. – 2001. – № 7. – С. 29-33.
5. Марчук М.Г. Ціннісні потенції знання / М.Г. Марчук. – Чернівці: Рута, 2001. – 319 с.
6. Мацько Л. Матимемо те, що зробимо: до питання формування мовної культури / Л. Мацько // Дивослово. – 2001. – № 9. – С. 2-3.
7. Навчук Г.В. До питання мовної підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів / Г.В. Навчук, Л.Б. Шутак, І.О.Собко // Українська освіта у світовому часопросторі / Матеріали III Міжнародного конгресу. – Київ, 2009. – С. 387-389.
8. Потєбня О. Естетика і поетика слова / О. Потєбня. – К., 1985. – С. 171-172.
9. Романчук О. Знаки української агресії / О. Романчук // Урок української. – 2004. – № 11-12.

Summary. The article deals with what is now the urgent task for the government in terms of formation of powerful national, patriotic, and creatively active elite which reveals its social position. Most of the universities, including medical, work on the preparation specialists in general and professionals-patriots too. Therefore the subjects of Ukraine studies series play an important role in this aspect which constitute the core of national patriotic education. In addition, this process should affect all subjects taught in universities.

Keywords: national-patriotic education, values, national consciousness, self-identity, social activity, the elite of the nation.

СОЦИОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ЛАТЫНИ В ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ ПАРАДИГМЕ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Стаття присвячена розгляданню нових методичних підходів та заходів при вивченні латинської мови в середніх і вищих закладах, що вони сприяють отриманню соціокультурних та країнознавчих знань, підняття рівня полікультурної компетенції і культурному вихованню учнів і студентів.

Ключові слова: соціокультурний компонент, латинська мова, методика, культура, комп'ютер.

Актуальность избранной темы обусловлена общей направленностью современного среднего и высшего образования на поиск оптимальных путей организации учебно-воспитательного процесса, вызванных потребностью современного общества, в котором происходит изменение тенденций и перспектив, что непосредственно затрагивает систему образования, являющуюся одновременно и двигателем развития, и его продуктом.

Цель научного исследования состоит в определении нового подхода к преподаванию латинского языка на факультетах гуманитарного направления. Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие **задачи**: отметить новые тенденции в образовании, проанализировать существующие методики преподавания латинского языка, наметить новые подходы в преподавании латыни на гуманитарных факультетах.

Современная социальная жизнь, наполненная процессами демократизации и гуманизации, обусловила появление и развитие такого направления современной педагогической науки, как поликультурная педагогика, отвечающая стремлению создать общество, в котором во главу угла ставятся уважительное отношение к личности, защита достоинства и прав каждого человека. Одним из важнейших факторов современного развития общества является образование. При стремительном экономическом росте стремительно возрастает роль знаний. Перспективы развития образования напрямую зависят от способа “трансляции” и смысловой наполненности каждого предмета. Образование является основой интеллектуального, культурного, духовного, социального, экономического развития общества и государства. Результатом процесса образования является единство воспитания, обучения и просвещения, соотношение материального и идеального, науки и искусства. Согласно Закону “Про освіту”, Украина отмечает образование как приоритетную сферу социально-экономического, духовного и культурного развития общества. Основными принципами образования являются гуманизм, демократизм, приоритетность общечеловеческих духовных ценностей, органическая связь с мировой и национальной историей, культурой, традициями. В этом же документе отмечается, что именно образование реализует национальную идеологию, способствует национальной самоидентификации, развитию культуры украинского народа, овладение ценностями мировой культуры, общечеловеческими ценностями [4, 15].

Все острее стоит проблема содержания обучения иностранным языкам, учитывая текущие изменения в украинском образовании, вхождение нашей образовательной системы в мировое образовательное пространство после подписания Болонского соглашения, разнообразие существующих подходов в методике преподавания иностранных языков и технологий, варианты учебно-методических комплексов и т.д.

Приоритетными подходами остаются подходы, направленные на развитие личности, коммуникативный, компаративного обучения, дистанционный, социокультурный и др., а также, набирающий популярность в современной методике преподавания иностранных языков – метод на основе интерактивного обучения. В процессе изучения т. н. “живых” языков преподаватели ставят перед учащимися цель овладения языковой коммуникацией, без которой невозможно формирование “языковой личности”. Категория “языковая личность” включает в себя не просто языковые способности учащихся, а способность порождать и понимать речевые высказывания, отражающие любые аспекты общественно-практической деятельности носителей языка. На этом этапе включаются психологические факторы, которые носят название социокультурных. Это, прежде всего, экстраязыковая информация, позволяющая достигнуть свободы общения на иностранном языке, адаптироваться в стране изучаемого языка, раскрепоститься при общении с носителями языка, т. е. реализовать речевые намерения [5, 125-126]. Социокультурный подход в методике преподавания иностранных языков – это, кроме всего прочего, дополнительный мотивационный рычаг и поле для творческой деятельности учащихся. Мотивационный аспект

имеет решающее значение также и для активизации всех психологических процессов: мышления, восприятия, понимания и усвоения иноязычного материала. Поэтому стимулирование мотивации способствует развитию познания и интеллектуальной деятельности учащихся, а также, как результат, повышается эффективность процесса обучения.

Знание языка предполагает не только уверенное владение грамматическими и стилистическими нормами изучаемого языка, но, кроме этого, знание культурного контекста [2, 54]. В настоящее время преподаватели имеют возможность проявить самостоятельность в выборе средств и методов преподавания. Тенденции к гуманизации образования, проблемы поликультурного воспитания на всех уровнях обучения и арсенал современных технических средств позволяют реализовать любые задачи социокультурологического толка.

Латинский язык, несмотря на специфику предмета, концептуально другой подход и методику, относится к списку предметов, которые в первую очередь способствуют гуманизации образовательного процесса, реализации задач поликультурного воспитания, приобретению учащимися неценимого культурологического опыта. В процессе изучения “живых” языков происходит усвоение “фоновых знаний” связанных с культурой носителей данных языков. В этом случае речь идёт о большом количестве информации, связанной с географией, историей, бытом и ценностной картиной того или иного народа. Для усвоения такой информации традиционно использовались диалоги, тексты, ролевые игры, затрагивающие вопросы культуры, образования, политики, быта, истории той или иной страны. При изучении латинского языка социокультурологический аспект очевиден. Язык – это форма существования культуры и её отражение. Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров утверждают, что все уровни языка культураносны, то есть имеют страноведческий план [1, 68]. Латинские тексты отражают специфику жизни, историю, нравы не одного народа и поколения, а всей Европы двух тысячелетий от расцвета европейской цивилизации сквозь “тёмные” века и Возрождение. Латинские тексты изобилуют важнейшими сведениями по истории Европы, истории государственности, истории развития различных областей науки, литературы, церкви. Многие тексты – это биографии великих государственных деятелей, полководцев, писателей, архитекторов, скульпторов, поэтов, которые заложили основы европейской культуры. Многие латинские тексты являются единственным или самым ранним источником информации по тем или иным аспектам истории народа, науки, географии, литературы, истории языка. Можно смело сказать, что в процессе изучения латинского языка происходит изучение античной истории и культуры.

В настоящее время традиционный подход к изучению латинского языка, который базируется только на изучении системы языка, является односторонним. Латинский язык преподаётся на филологических факультетах и факультетах гуманитарного направления (историческом, философском, политологии, культурологии) в качестве специальной лингвистической дисциплины, целью которой является расширение общелингвистического кругозора студентов; кроме этого, вырабатывается научный подход к изучаемому иностранному языку и компаративный подход к родному. В процессе изучения на всех перечисленных специальностях традиционно ставятся одинаковые цели, которые отражены в учебной программе по латинскому языку и в построении учебных пособий. Это, прежде всего, знание системы латинской грамматики (фонетики, морфологии, синтаксиса) в сопоставлении с грамматикой родного и изучаемого иностранного языка; знание необходимого лексического минимума (терминов, латинизмов, дериватов, интернационализмов, лексических параллелей); правильное чтение и перевод с синтаксическим, морфологическим и лексическим анализом отрывков из латинских текстов; знание определённого количества латинских поговорок и крылатых выражений, наиболее употребительных в современной общественно-политической речи, классической и современной литературе или в обычной жизни. Указанная целевая установка и характер требований определяют методику построения занятий, которые должны систематически проводиться на лингвистической, сравнительно-исторической и сопоставительной основе. Основной формой учебной работы являются практические аудиторные занятия под руководством преподавателя. Именно для такой формы подачи материала предназначены учебники по латинскому языку, издающиеся с начала прошлого века до наших пор, например: “Латинский язык” Я. М. Боровский, А. В. Болдырев, 1949г.; “Латинский язык” А. Н. Попов, П. М. Шендяпин, 1945г. Особенностью этих изданий является наличие интересных, сложных с грамматической точки зрения и порой уникальных латинских текстов. Более позднего издания являются пособия по латинскому языку Г. Г. Козловой, А. И. Зайцева, И. М. Мирошниковой. Некоторые учебники до определённого времени соответствовали требованиям времени и переиздавались много раз, это такие как: “Латинский язык” Н. Л. Кацман, З. А. Покровская; “Латинский язык” под ред. В. Н. Ярхо. Эти учебники и в настоящее время актуальны для факультетов иностранной филологии, благодаря безупречному методическому подбору теоретического и практического материала. Достаточное количество аудиторных часов позволяют реализовать учебные цели на этих факультетах.

Современная методика, одной из особенностей которой являются переводы текстов только с латинского на родной язык, появилась в период становления советского образования. Латинский язык был удалён из школьной программы молодого государства и существовал в качестве общетеоретической дисциплины для филологических и гуманитарных факультетов. После периода перестройки, захватившей все стороны общественной жизни и, конечно, систему образования, появились новые тенденции в системе среднего школьного образования, а именно, стали появляться лицеи и гимназии, предлагающие новые программы. В этот период времени латинский язык вернулся в школу. Метод преподавания латинского языка в школе идентичен тому, который принят в ВУЗах. Это объясняется тем, что латинский язык преподаётся в гимназиях с гуманитарным уклоном в старших классах (в 10 – 11х, иногда в 9 – 10 – 11 х) и в ВУЗах на 1 курсе. И контингент (склонность или желание изучать языки и гуманитарные науки), и возраст учащихся почти одинаков. В это время для средней школы был написан “Учебник латинского языка для школ и гимназий” специалистами классической филологии Московского лингвистического университета Н. Л. Кацман и И. Л. Ульяновой. На Украине в 1994 году вышел “Porta ariа. Підручник з латинської мови для ліцеїв, гімназій і коледжів”, авторы М. Г.Скорина и Н. С. Сенив. Конечно, преподаватели школ и гимназий проводили и проводят работу по адаптации учебников латинского языка к определённой количеству часов и лет обучения. Но методические приёмы в основном традиционны. В этой связи нельзя не отметить учебник “LINQUA LATINA. Введение в латинский язык и античную культуру” А.В. Подосинова, Н.И. Щавелевой учебное пособие для гимназий, лицеев и школ, который выгодно отличается от других изданий продуманными комментариями и иллюстрациями по античной культуре, архитектуре, истории. В числе учебников для высших учебных заведений, а также для самостоятельного изучения латинского языка, который содержит целый ряд отступлений на разнообразные темы культуры, истории, географии, биографии персоналий, необходимо отметить учебник Ю. М. Каган. В 2009 году на Украине вышел “Латинська мова. Навчальний посібник для дистанційного навчання” П. Я. Махлина и О. В. Данченко, который отличается оригинальной подачей грамматического материала на основе латинского текста. Одним из последних можно назвать учебник 2009 года написанный преподавателями Львовского университета Н. Ревак и В. Сулим, в котором предлагаются перевод предложений с украинского на латинский.

Теория взаимосвязи языка и культуры в лингвистике носит также название лингвокультурологической или лингвострановедческой. Значительный вклад в исследование языка и культуры внесли ученые и мыслители (И.А.Бодуэн де Куртене, Н.А. Бердяев, Ф.И.Буслаев, Н.Я. Данилевский, И.А. Ильин, П. Я. Чаадаев, А.А.Потебня, Л.В.Щерба,). В культурологическом аспекте лингвистики, истории, философии, этнографии, социологии, психологии ряд современных отечественных авторов разрабатывали проблемы взаимосвязи языка и культуры: духовный аспект общения (М.М.Бахтин, Г.С. Батищев); ценностный аспект языка и культуры (Р. А. Будагов, Л. П. Буева, И.К. Кучмаева, Л. Н. Михеева, М. М. Пришвин); психологический аспект языка и культуры (Б. Ф. Ломов, А. А. Леонтьев); знаковый аспект языка и культуры (Ю. М. Лотман, Б.А. Успенский); функциональный аспект языка и культуры (В.А. Аврорин, М. С. Каган, Г. В. Колшанский, И. К. Кучмаева, А. А.Леонтьев, Э.В. Соколов); структурно-функциональный аспект культуры (Э. А. Орлова); феноменологический аспект культуры (А. Белый, В. А. Кругликов); межкультурное общение (Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров, А. С. Панарин).

Применение одного из этих подходов в преподавании латинского языка заключается в отборе учебного материала не только с грамматической точки зрения, но и с акцентом на изучение культурного наследия Античности. Несомненным плюсом в данной методике является применение видеоряда на соответствующие темы. Под понятием “видеоряд” подразумеваются изображения, фильмы, схемы, таблицы, портреты, репродукции, фотографии, карты и пр., использующиеся в формате “презентация”.

Самыми популярными на сегодняшний день образовательными идеями является движение к культурному плюрализму, диалогу культур, полилогу, поиску гармоничного баланса между культурами. Общациональными интересами и тенденциями мирового развития является получение качественного образования в высшей школе. Цель – не просто подготовка высокопрофессионального специалиста в той или иной области, но и “человека культуры”, способного и готового к общению и сотрудничеству с людьми разных национальностей, рас, вероисповеданий и культур, мирному плодотворному сосуществованию.

Изменение методики преподавания латинского языка, которое должно органично вписаться в систему современного образования, предполагает, прежде всего, развитие личности учащихся, их познавательных способностей, формирование целостной системы универсальных знаний, а не только овладение суммой академических знаний по предмету. Предлагаемая методика изучения латинского языка с применением компьютера для показа видеоматериалов

лингвокультурологического, социокультурологического направления – это одна из стратегий обучения. Чем больше будет альтернативных методических решений, тем плодотворней будет поиск новых путей обучения предмету в целом. Ввиду специфики латинского языка как учебного предмета, который не находил себе места в общей системе содержания образования, а в дидактике в течение долгого времени рассматривался главным образом в связи с предметами, изучающими основы наук, и объясняется частично тот факт, что в методике обучения латинскому языку нет единого подхода к выделению компонентов содержания обучения. Это объясняется ещё и тем, что на некоторых специальностях латинский язык изучают как терминологическую базу, что требует абсолютно иного методического подхода.

В настоящее время претерпевают быстрое развитие новейшие средства коммуникационных и информационных технологий, что влечёт за собой несомненные изменения в культуре. Из “подсобного” фактора информация становится одним из перспективных ресурсов. Значительно дополняя вещественно-энергетические ресурсы, информация существенным образом меняет структуру и характер человеческой деятельности [7, 98]. Важным элементом информационного общества являются компьютерные технологии и от уровня их использования зависят перспективы развития общества.

Использование компьютерной технологии обучения в преподавании иностранных языков рассмотрено в трудах Э. Азимова, С. Ш. Канатовой, О. П. Крюковой, Э. Д. Носенко, П. И. Сердюкова и др. Многие исследователи отмечают, что применение компьютерной технологии обучения выступает как мощный воспитательный, методический и дидактический стимул повышения качества учебного процесса. В процессе модернизации меняется позиция участников образовательного процесса на более активную и мотивированную. Образование при этом получает новое качество – учащиеся не ограничены пространственными и временными рамками для получения информации, накопления, осмысления, фиксирования сведений в различных областях знания, культуры, многогранного опыта деятельности человечества.

Итак, как показывает практика преподавания иностранных языков и, в частности, практика преподавания латинского языка на факультетах гуманитарного направления (культурологическом, философском, историческом, политологическом), появилась объективная необходимость изменения подходов и методик в процессе изучения латыни на перечисленных факультетах. Весьма эффективной на современном этапе может стать методика с применением новейших технических средств, привлечения социокультурологического, лингвокультурологического материала для достижения учебных целей, повышения мотивации, которая позволит добиться значительных результатов в процессе обучения языку и решению воспитательных задач: мотивации к анализу языковых явлений, развития лингвистического мышления, возможности использования языка как средства обмена информацией, получения знаний с его помощью, изучение культуры, истории, расширение кругозора.

Список использованной литературы

1. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура / Е.М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1990.
2. Воробьёв В. В. Лингвокультурология. Теория и методы/ В. В. Воробьёв. – М.: 1997.
3. Воробьев В. В. О статусе лингвокультурологии / В. В. Воробьев // IX Международный Конгресс МАПРЯЛ. Русский язык, литература и культура на рубеже веков: Т. 2. – Братислава, 1999. с. 125-126.
4. Закон Украины “Про освіту” от 23 мая 1991г. № 1061-ХІІІ.
5. Тер-Минасова С. Г. Изучение иностранных языков и культур на университетском уровне/ С.Г. Тер-Минасова // Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация №2. – М., 2001.
6. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова – Москва, 2004.
7. Тузовский, И. Д. Светлое завтра? Антиутопия футурологии и футурология антиутопий / И. Д. Тузовский; Челяб. гос. акад. культуры и искусств. – Челябинск, 2009.

Summary. The article is devoted to the implementation of the new teaching methods and techniques for teaching the Latin language in secondary and tertiary education institutions, that help to obtain socio-cultural and geographical knowledge, develop multicultural competencies and raise the level of cultural literacy amongst students of school and university level.

Keywords: socio-cultural component, the Latin language, methodology, culture, computer.

ТИПОЛОГІЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ ЗА ПОХОДЖЕННЯМ

Статтю присвячено виявленню типологічних рис прецедентних заголовків у газетному тексті та створенню типології на підставі походження інтертекстуальних складників. Проаналізовано інтертекстуальну основу заголовків з огляду на репрезентацію прецедентних текстів у незміненому та трансформованому вигляді. Простежено зв'язок між семантичним наповненням заголовків і кваліфікацією реципієнтів.

Ключові слова: прецедентний текст, заголовок, інтертекстуальність.

Дослідженню прецедентних текстів присвячено ґрунтовні наукові розвідки В. Красних [Красных 2003; Красных 1997], Д. Гудкова [Гудков 2002], Ю. Сорокіна [Сорокин 1987] та ін. Проте вивчення газетних заголовків на матеріалі української мови здійснювалося фрагментарно [Рябініна 2008], тому проблема прецедентності в українському газетному тексті залишається актуальною. **Метою** нашої статті є виявлення типологічних рис газетних заголовків на підставі актуалізації в них прецедентних феноменів, різних за походженням, за характером передтексту. Поставлена мета передбачала розв'язання таких **завдань**: проаналізувати заголовки газетних матеріалів з огляду на наявність у них прецедентних елементів; здійснити атрибуцію прецедентних елементів і встановити текст-джерело; створити типологію заголовків за походженням прецедентних феноменів.

Прецедентні висловлення, що функціонують у газетних заголовках як у незмінному, так і в трансформованому вигляді, насамперед відрізняються за джерелом походження. Ми проаналізували загальну кількість заголовків з прецедентними висловленнями, усі проаналізовані заголовки свідчать про можливість виокремлення трьох груп прецедентних заголовків, на підставі чого можна запропонувати відповідну типологію. Пропонуємо розрізнити три таких групи – походження з народної творчості, з літературної творчості та з масової культури. Розглянемо кожен групу ґрунтовно.

1. Народна творчість. Прецедентні заголовки, в основі яких наявні різноманітні тексти зі скарбниці народної творчості належать до найчастотніших у проаналізованому матеріалі. Найбільша кількість заголовків цієї групи представлена прислів'ями та приказками, що виокремлюються за ознакою відтворюваності [СУЛМ 1997, 237]. Прислів'я структурно відповідають простим або складним реченням. Вимога “відтворення” в мовленні реципієнтів, яку О. Лисоченко називає необхідною передумовою витлумачення тексту як прецедентного [Лисоченко 2007, 26], повною мірою реалізована в прислів'ях та приказках. Виступаючи як елементи інтертексту, прислів'я поєднують заявлену специфіку фразеологічних одиниць і текстових ремінісценцій. З огляду на це саме прислів'я виступають основним конститuentом заголовків, причому вони можуть становити цілісний заголовок без трансформацій, доповнень або скорочень, напр.: *Ведмідь страшний, коли голодний* (УМ.09.01.2009); *Краще пізно, ніж ніколи* (Д.14.05.2010); *Хліб – усьому голова* (ЗВУ.28.11.2010); *Працюють, аж дим іде* (УМ.17.01.2009); *Тягни, кобило, хоч тобі не мило...* (ВЗ.06.12.2010); *Ложка дьогтю у бочці меду* (П.15.04.2005) чи контамінацію кількох прислів'їв у межах одного заголовка, напр.: *Не тягніть kota за хвіст, а пса – з буди* (ВЗ.29.01.2009); *Чужа хата – не своя: У готелі було добре, та вдома краще* (ВЗ.22.01.2009); *Працюють як воли, отримують – як кіт наплакав* (ВЗ.01.12.2010). Саме завдяки невеликому обсягу прислів'їв та їхньому конденсованому змісту стає можливим застосування їх у заголовковому комплексі як цілісних прецедентних висловлень. Меншою мірою в заголовках представлені приказки, які відрізняються від прислів'їв тим, що це “короткий вислів, часто також розрахований на повчання” [СЛУМ 1997: 235]. У заголовках приказки представлені меншою мірою, переважно вони виступають лише складником заголовків, напр.: *Через пень-колоду* (ЛГ.05.02.2009); *На бурштині світ клином зійшовся?* (ДТ.№12.2009); *Скільки літ, скільки зим...* (УМ.15.01.2009); *“Рівенський ливарний завод” довели до ручки* (ВЗ.03.02.2009); *“Труба” кличе* (Д.04.08.10). Приказки мають пряме значення, тому в заголовках вони виконують насамперед номінативну та оцінну функції, не створюючи підтекст, як прислів'я. До джерел народної творчості ми зараховуємо й загадки та прикмети, що використані у заголовках, проте ця підгрупа нечисленна, напр.: *Прийшов Предтеча – забрав свята на плечі* (ВЗ.20.01.2009); *Теплий Олекса випускає бджіл на весну* (ВЗ.28.03.2009); *Якщо дощ на Юрія, буде хліб і в дурня* (ВЗ.06.05.2009); *На святу Катерину ховайся під перину* (ВЗ.06.12.2010) тощо. До походження з народної творчості належать й народні пісні, зокрема обрядові, тому цитати з них становлять також прецедентні висловлення, напр.: *Запрягають хлопці вітер*

(УМ.10.01.2009); *Ой, тече нафта та по Дунаю* (УМ.11.03.2009); *Аристократичне хобі: Ой чий то кінь стоїть?* (ВЗ.13.01.2010); *Чом ти не прийшла?: На мітингу в Донецьку керівників держави звинуватили навіть у тому, що досі не настала тепла весна* (УМ.31.01.2009). Серед прецедентних висловлень, що за походженням належать до народної творчості, слід виокремити й загадки, проте вживання їх у заголовкових комплексах має поодинокий характер, напр.: *Без вікон, без дверей? Буде повно людей!* (УМ.01.06.2005); *Не гарчить, не кусає, а криміналітет лякає* (УМ.08.04.2009). Також ми зафіксували поодинокі випадки вживання цитат з народних казок, напр.: *Першоліддя: Ловися, рибка, велика і маленька* (ВЗ.09.12.2010); *Битий небитого везе, а ситий голодного поганяє* (Ф.18.06.2010); *Хто, хто в різдвяній рукавичці живе?* (Р.23.10.2010). Цитати з казок подаються переважно без змін, хоч вони і можуть бути введені в контекст, до них додають вступну або заключну частини. Використовують з цією метою не назви казок, а відомі цитати, за якими переважно й впізнають казку, тому що ці висловлення кількаразово повторюються в тексті казки.

2. Літературна творчість. Друга група прецедентних заголовків представлена висловленнями, що за походженням мають літературне першоджерело та є цитатами прецедентного характеру, тобто співвідносяться з прецедентними текстами. З античної міфології до наших часів дійшли крилаті вислови на позначення різних явищ і людських рис, напр.: *Авгієві конюшні українського козацтва* (ДТ.№5.2009); *Над парламентом завис дамоклів меч...* (ВЗ.07.04.2009); *Прокрустове ложе тарифів* (Г.18.01.2011); *“Троянський кінь” для Президента* (Д.8.10.2010) тощо. Крім античної міфології, крилаті вислови повчального характеру становлять латинські афоризми, які також використовують у заголовках газетних матеріалів, напр.: *Через терени – до медалей* (ДТ.№13.2009); *Карфаген мусить бути зруйнований* (Г.20.11.2010); *Світова фінансова криза: “Hannibal ante portas”!* (ДТ.01.11.2008); *Ворон ворону ока не виклює* (ВЗ.17.02.2010); *Про смаки не сперечаються – їх виховують* (Д.24.01.2003) тощо. Ця частина античних афоризмів має принципово інший характер – вони відрізняються повчальним характером і схожі на прислів'я. Такі афоризми дослідники вважають крилатими висловами – це “часто повторювані влучні словесні формули, джерело яких може бути встановлене” [СУМ 1997, 79]. Давніми за походженням є і біблійні вислови, здебільшого зі Старого заповіту, напр.: *Якби Ноїв ковчег устигли заморозити!* (УМ.12.01.2009); *Усе минає, але безслідно не минає нічого* (ДТ.№1.2009); *Час збирати каміння Дорогоцінне* (УМ.6.01.2009) тощо. Національну прецедентну базу становлять цитати з літературно-художніх творів українських авторів-класиків, напр.: *Коли зброєю є лише слово. Світ протестує проти людиновбивства в Секторі Газа* (УМ.13.01.2009); *Всякому городу – нрав і права...* (ВЗ. 12.02.2009); *Народе мій, до тебе я ще верну* (ЛГ.01.01.2009); *Бажаю так скінчити я свій шлях, як починала: з співом на вустах* (Д.01.09.2010) тощо. Більшою мірою в газетному дискурсі представлені не цитати з творів українських письменників, а назви, тобто заголовками статей стають заголовки художніх творів, але переосмислені, напр.: *Хіба ревуть воли, як зали повні?* (ДТ.№48.2009); *“Думи мої, думи”:* *Анна Безулик* (УМ.13.03.2009); *Польові дослідження з кулінарії* (Д.06.08.2010) тощо. Заголовки також трансформуються рідко, лише окремі лексичні складники можуть бути замінені в газетному дискурсі, тому вони викликають певні алюзії.

Крім творів українських класиків, джерелом для створення прецедентних заголовків стають відомі твори зарубіжних письменників, переважно російських, напр.: *Свистати всіх на стадіон – до нас іде ревізор!* (ВЗ.04.02.2009); *Ходіння по муках триватиме* (УМ.06.02.2009); *І хлопчик був, і унтер-офіцерська вдова виявилася* (Д.28.07.2010); *Покінчити з розрухою в головах* (Д.17.06.2010) тощо. Зарубіжна література представлена в заголовкових комплексах найменше, причому це не прецедентні висловлення, а вказані без змін або з незначною трансформацією назви творів, напр.: *Над прірвою в асфальті* (УМ.13.03.2009); *Літо патріарха* (Д.07.08.2009) тощо.

3. Масова культура. Третя група заголовків, що містять прецедентні елементи, пов'язана з масовою культурою, і посідає друге місце після прислів'їв та приказок. Найсталішу групу таких заголовків представляють назви кінострічок, які набули особливої популярності, напр.: *Особливості національної кризи* (ВЗ. 23.02.2009); *Сімнадцять миттєвостей “Ланоса”* (УМ.01.04.2009); *Чужі проти хижаків* (УМ.21.03.2009); *Багаті теж плачуть* (ЛГ.06.01.2009). Інтерес до кінематографу і стрімкий розвиток телебачення, завдяки якому кіно стало доступним, уможливив широке застосування в заголовках статей не лише назв кінострічок, а й окремих цитат з відомих та улюблених фільмів, напр.: *В бій ідуть не “старики”, а правонаступники...* (ВЗ.13.05.2009); *“Це – мені. Це – теж мені...”* (ВЗ.03.12.2010); *Не винна я – він сам прийшов!* (ВЗ.30.12.2010) тощо.

Численні політичні слогани президентських, парламентських і регіональних виборів, що тиражувалися через зовнішню рекламу, звучали по телебаченню та радіо, набули статусу прецедентного тексту, тому широко вживаються в заголовках газетних статей – переважно в трансформованому вигляді, напр.: *Вона – це Батьківщина. Де Вона?* (ЛГ.26.09.2010); *“Все для*

людей”. Що “все”? (ЧН. 09.10.2009); “Будуємо Україну для людей”. Список людей додається (ВЗ.30.12.2010). Такі заголовки добирають до матеріалів політичної тематики, що цілком зрозуміло: цитування слоганів у заголовках орієнтовано на “горизонт очікування реципієнтів”, які звертаються до таких матеріалів із метою ознайомлення з політичною аналітикою. Крім слоганів політичної тематики, в заголовкових комплексах вживають первинні і трансформовані рекламні слогани комерційного характеру, напр.: *Ви де? А ми – на морі* (ЧН.17.07.2010); *У вас звучить “московська попса”? Ми йдемо до вас!* (ВЗ.12.01.2011); *Не ходите на вибори? Тоді Мін’юст іде до вас* (ВЗ.14.01.2011) тощо. Взаємопроникнення рекламного і газетного дискурсу зумовлено спільністю мас-медійного простору, у якому вони функціонують, тому реципієнти реклами і читачі газет переважно належать до однієї групи реципієнтів. Телебачення є і основним інформаційним каналом для такого мас-медійного різновиду дискурсу, як естрадний, або шоу-дискурс. До нього належать різні форми драматичних виступів, а також пісні. Останнім часом шоу-бізнес та його представники відомі більшості населення країни, а тексти популярних пісень знають напам’ять, тому цілком закономірним є їхнє вживання в заголовках газетних статей. Переважна більшість заголовків з прецедентними елементами орієнтовані на такі пісні, що порушують вічні цінності, відомі кільком поколінням реципієнтів, тому позбавлені тимчасовості, напр., авторська пісня: *Від життя собачого коаліція стане косячою...* (ВЗ.29.01.2009); *“Без на месте общепотопляющий...”* (ДТ.№4.2009); пісні радянських часів: *Що тобі снилося? – Крейсер “Аврора”* (ВЗ. 26.03.2009); *Де ти моя, рибоочка, де?* (ДТ.№46.2008); *Погоня – в “гарячій крові”?* (УМ.30.11.2010); *Із чого починається Батьківщина* (Д.09.07.2010); *Чуєш, сурми заграли? Час мисливця настав* (Г.02.11.2010). Ці пісні в оригіналі звучать російською мовою, а в заголовках їх перекладено і певною мірою видозмінено.

Отже, в прецедентних заголовкових комплексах за походженням у газетному дискурсі представлено три групи за походженням – народна творчість, літературна творчість, масова культура. У кожній групі заголовків наявні різнопланові підгрупи, зумовлені специфікою потенційних реципієнтів, на яких розрахований відповідний текст.

Сисок використаних джерел

1. Гудков Д. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 288 с.
2. Красных В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? / В. В. Красных – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 375 с.
3. Красных В. В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и коммуникации / В. В. Красных, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, Д. В. Багаева // Вестник МГУ. – Серия 9: Филология. – 1997. – № 3. – С. 62-75.
4. Лисоченко О. В. Риторика для журналистов: прецедентность в языке и в речи / О. В. Лисоченко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 318 с.
5. Рябініна О. К. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси : лінгвістичний аспект : автореф. дис. к. філол. н. : 10.02.01 / О. К. Рябініна. – Х., 2008. – 20 с.
6. Сорокин Ю. А. Что такое прецедентный текст? / Ю. Сорокин // Семантика целого текста. – М.: Наука, 1987. – С. 144-145.
7. Сучасна українська мова [підручник; за ред за ред. О. Д. Пономарева] / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. – К.: Либідь, 1997. – 400 с.
8. Сучасна українська літературна мова [підручник; за ред. А. П. Грищенка] / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.

Summary. Article is devoted to the typological characteristics of precedent titles in newspaper texts and the creation of typologies based on the origin of intertextual components. Analyzed intertextual framework headers in the aspect of representation of precedent texts in a constant and a transformed form. The relationship between semantic content titles and qualified recipients.

Keywords: precedent text, title, intertextuality.

ПРОБЛЕМА СИСТЕМНОГО ОПИСУ ДІЕСЛІВНОГО ЗНАЧЕННЯ

У статті розкрито сутність системного підходу до семантичної класифікації лексики; визначено філософські засади створення типології дієслівних значень; виявлено основні труднощі однозначної семантичної класифікації.

Ключові слова: лексичне значення, дієслово, типологія, система, сема, предикат.

Українське мовознавство другої половини ХХ – початку ХХІ століть засвідчує чітку орієнтацію на системний аналіз, що полягає у виявленні різнотипних зв'язків і відношень між мовними одиницями і зведенні їх у єдину теоретичну картину. Однак попри те, що в галузі систематизації, класифікації й типології мовних одиниць різних рівнів зроблено важливі кроки й констатовано значні досягнення, проблема цілісного аналізу лексичних значень досі потребує свого вирішення, що зумовлює її **актуальність**. На відміну від фонетики і граматики, описати лексичний склад мови, який нараховує сотні тисяч слів, набагато важче. Стосовно лексики з її постійною змінністю, рухливістю поняття системи може навіть видаватися таким, що суперечить її природі. Однією з визначальних ознак лексичного рівня мови є те, що його основна одиниця – слово – багатомірна, а її значущість у системі мови (місце, ступінь стійкості і вживаності, смислова і словотвірна активність) визначається не тільки мовними, а й екстралінгвальними чинниками.

У питанні систематизації лексичних значень лінгвістична наука відштовхується передусім від таких онтологічних категорій, як 'буття', 'простір', 'час', 'рух', 'якість', 'кількість', 'відношення'. Ці категорії сприяють усвідомленню семантики того чи іншого слова, його ролі в процесі пізнання, підведенню того чи іншого значення під загальніше родове поняття, оскільки пошук варіанта системи категорій пізнання відбувається паралельно з багатомірною класифікацією лексичного матеріалу, з прагненням досягти хоча б приблизного його всеохоплення.

Детальніше встановлення різновидів відношень між значеннями відбувається за рахунок осягнення тих конкретних видів зв'язків та відношень реального світу, які узагальнені певною філософською категорією. Ця конкретизація змісту філософських категорій є необхідною як логічна основа, як "змістовий каркас" для встановлення різних видів відношень між значеннями. Проблема конкретизації змісту категорій ускладнюється ще й тим, що сфери буття є багатомірними і багатосистемними. Зміст категорій пізнання сфер буття розкривається в спеціальних філософських працях, філософських, логічних, енциклопедичних словниках. На основі складових частин моделей загальної концептуальної схеми з'являється можливість побудови ідеографічної (змістової) парадигми чи ієрархії певним чином підпорядкованих одна іншій груп значень слів: класів, підкласів, полів, субполів, мікрополів, тематичних і лексико-семантичних груп, синонімічних рядів і антиномічних протиставлень.

Основним способом систематизації лексики в сучасному мовознавстві є виділення *лексико-семантичних груп*, які представляють клас слів, що мають однакову частиномовну приналежність, загальний спільним інтегральний компонент (інтегральну сему) та типові диференційні компоненти, а також характеризуються подібністю сполучуваності і функціональною еквівалентністю [4, 18]. Виділені об'єднання значень слів у своїй сукупності утворюють ідеографічну (предметно-логічну) парадигму. Її переваги полягають у тому, що, по-перше, виділення усіх об'єднань слів проводиться на спільній основі – способі вираження категорій пізнання і їхнього змісту, по-друге, в цій парадигмі є своєрідна "точка відліку" – вказівка на те, якими є відношення між значеннями, в усій їхній складності, протилежності, різнорідності.

Однак не всі ділянки лексичного рівня мови однаково піддаються класифікації на лексико-семантичні групи. У переважній більшості випадків цей процес потребує виявлення суті значення та усвідомлення ієрархії сем, розуміння того поняття чи того фрагмента дійсності, до яких належить певна група значень. Особливістю і водночас складністю семантичної систематизації є те, що чітких меж між окремими групами слів не існує. Специфікою деяких значень є те, що вони перебувають на межі груп, класів, виражаючи різні ступені людського пізнання, різні градації у вираженні явищ об'єктивної дійсності. Тому змістова структура цих слів включає диференційні ознаки кількох сусідніх груп, полів, класів. Сказане найбільшою мірою стосується дієслівних значень, адже лексико-семантичні групи дієслівної лексики є набагато складнішими за принципами та засадами внутрішньої класифікації, аніж інші морфологічні класи слів.

Складність у визначенні й кваліфікації дієслівного значення зумовлена передусім його інтегральним характером. Якщо лексичне значення імен переважно базується на логіко-

граматичній категорії „субстанція”, то в значенні дієслівних лексем відображаються дії, стани, процеси, відношення, що підпадають під значно об’ємнішу логічну категорію „ознака”. Семантика дієслівного слова – не елементарна, а комплексна в тому значенні, що вона відображає не закінчене, повне поняття про клас предметів, як у предметних імен, а мінімальні дискретні „шматочки дійсності”, що наближаються до елементарних ситуацій і подій.

Особливий характер та своєрідність дієслів найвиразніше виявляється у складності, багатокомпонентності та високому ступені ієрархічності їхньої семної структури. Крім того, для дієслова значущою є синтаксична зумовленість окремих аспектів його значення, бо воно обов’язково включає до своєї семантики не тільки парадигматичні, а й синтагматичні компоненти.

У процесі семантичної класифікації дієслів особливої ваги набувають ті елементи розгорнутих визначень, які називають “ідентифікаторами”. *Словниковий ідентифікатор* – це головний елемент розгорнутого визначення, який маніфестує найзагальніші (родові) ознаки лексеми [3, 6]. У ролі ідентифікаторів, як правило, виступають дієслова з найзагальнішим значенням. За подібністю ідентифікаторів слова можна об’єднати в групи, проте складність полягає в тому, що для виділення повних і об’ємних груп дієслівної лексики можуть бути використані не всі ідентифікатори, адже їх визначають за допомогою ще загальніших за значенням дієслів, а ті, у свою чергу, за допомогою ще узагальненіших. Створення глобальної семантичної класифікації дієслів може бути вирішене за допомогою методу ідентифікації лише тоді, коли буде репрезентовано закінчений перелік базових ідентифікаторів, з якими можуть бути співвіднесені всі дієслова.

Найчастіше вирішальним при виділенні складу певної семантичної групи дієслів є змістовий критерій, згідно з яким до однієї групи включають дієслова за наявністю в їхньому змісті категорійної ознаки, інтуїтивно усвідомленої дослідником і підкріпленої даними словників, які відображають “колективну інтуїцію” лексикографів. А. Мустайокі стверджує, що спосіб такої класифікації є “доволі примітивним”, однак попри простоту такого підходу його використання завжди актуальне тому, що саме наявність стійких і поширених інтуїтивних питань, на які відповідають ті чи інші дієслова, свідчить про значущість і велику питому вагу виділених на цій основі типів предикатів [5, 179]. Загалом можна виділити 10 типів питань, на які відповідають дієслівні лексеми і таким чином визначити їхні основні семантичні класи: що робить X? (дія, діяльність); що (там) відбувається? (процес); що відбулося? (подія, вчинок); як X відноситься до Y? (відношення); що має X? (володіння, наявність); де перебуває X? (локація); що існує? (буття, існування); у якому стані перебуває X? (стан); який X? (характеристика); хто такий / що таке X? (ідентифікація) [5, 179-180].

Найадекватнішим класифікаційним критерієм для дієслівної лексики, на нашу думку, є визначення набору типових для цього класу слів ознак. На думку більшості вчених, найвиразнішою характерною особливістю, якою дієслово протиставлене іншим морфологічним класам слів, є його процесуальність, динамічність. Однак у питанні визначення загальнокатегорійної дієслівної семи є й інші погляди. Так, Т. Булигіна вбачає відмінність між дієслівними і недієслівними предикатами не в динамічності / статичності ознаки, яку вони позначають, а в характері часової актуалізації: недієслівний предикат позначає постійну ознаку, яка не змінюється з плином часу, а дієслівний – ознаку змінну, плинну, яка наявна лише у певний конкретний часовий проміжок. Адже, справді, значення таких дієслів, як *стояти, сидіти, висіти, лежати* тощо, суперечить принципу процесуальної кваліфікації їхньої загальнодієслівної семантики [6, 42].

Своєрідність дієслівної семантики полягає також у тому, що значення дієслова, окрім власне процесуальної ознаки, найчастіше містить у своїй структурі певну кількість субстанційних сем (суб’єктної, об’єктної, інструментальної та ін.), бо включає до свого значення узагальнене уявлення про типову мікроситуацію, яку описують за допомогою дієслова і його відповідних зв’язків та відношень. Найзначущі компоненти типової мікроситуації, своєрідно “впаяні” до семантики дієслова, набувають свого конкретного прочитання у типовому мікроконтексті. У цьому аспекті варто відзначити загальновідомий таксономічний опис дієслів за характером синтаксичних зв’язків предиката та актантів і сирконстантів, здійснений Л. Теньєром [8], за типами логічних зв’язків предикатів з предикатними іменами у різних типах речень У. Чейфа [9], за функцією предикатних слів, що визначають зміст речення Н.Арутюнової [1]. Відомою також є класифікація дієслів Г. Сильницького, побудована з урахуванням лексичних і синтаксичних параметрів. Дослідник виділяє три основних класи дієслів: клас “дій”, який діагностований наявністю прямого додатка, клас “дій”, який виявляється за сполучуваністю дієслова з динамічною обставиною місця, і клас “процесів”, у яких відсутні названі ознаки [7]. Сучасні спроби типології дієслівної лексики базовані, поряд із загальнокатегорійним поділом, на врахуванні таких ознак, як активність / пасивність, статичність / динамічність, суб’єктна / об’єктна орієнтованість тощо (Д. Грубор, Ф. Данеш, Т. Алісова, Г. Уфімцева, Т. Булигіна та ін.).

Загалом можна стверджувати що системний опис дієслівного значення, класифікація й типологія дієслівної лексики мусить мати в основі комплексний підхід (тобто такий, що передбачає максимально оптимальне врахування усіх згадуваних критеріїв). Цей підхід полягає у визначенні основних засад, що формують як змістовні, так і методичні поняття і прийоми опису знакового значення конкретних дієслівних лексем:

1) урахування й розмежування універсальних та ідіоетнічних характеристик дієслівної лексики;

2) детальний опис дієслівного слова як номінативної і структурної одиниці мовної системи (номінативна значущість), з одного боку, і як предикативного члена речення в актуальному мовленні (функціональна значущість), з другого;

3) визначення семного складу дієслівних слів у їхньому прямому номінативному;

4) опис обсягу й характеру предметних імен, які доповнюють конкретний зміст дієслівних лексем і впливають або не впливають на їхнє лексичне значення останніх.

Опис і систематизація дієслівних значень на визначених засадах може оптимізувати роботу дослідника й полегшити класифікаційні спроби та типологічні пошуки. Проте варто враховувати також і проблему, яка полягає в характері реалізації семантики дієслів на абстрактному рівні і в реальному синтаксичному вживанні. Адже попри те, що дієслівні одиниці найчастіше є предикатами – основними конструктивними центрами речень, у ролі яких найповніше реалізують свою семантику і дистрибутивні ознаки синтагматичного характеру, вони можуть чітко не вписуватися в традиційну класифікацію. До таких одиниць належать передусім дієслова, що позначають: каузацію (*викликати, допомагати, перешкоджати*), фазовість (*починати, продовжувати, закінчувати*), модальність (*хотіти, бажати, вирішувати*), авторизацію (*знати, думати, сумніватися*), мовленнєві функції (*повідомляти, питати, радити*). Слід зважати і на те, що дієслова, які входять до складу аналітичних виразів (*траплятися, здійснювати, вживати*), можуть не мати прямих відповідників на семантичному рівні в результаті інкорпорації.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл : логико-семантические проблемы / Нина Давидовна Арутюнова. – [6-е изд.]. – М. : URSS, 2009. – 382 с..
2. Кильдибекова Т.А. Глаголы действия в современном русском языке : Опыт функционально-семант. анализа : [монография] / Танзиля Асхатовна Кильдибекова. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – 160 с.
3. Классы слов и их взаимодействие : [сборник науч. статей]. – Свердловск: Изд-во Свердловского ун-та, 1979. – 166 с.
4. Леута О.І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові: [монографія]/ Олександр Іванович Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208с.
5. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса : От семантических структур к языковым средствам : [монография] / Арто Мустайоки. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.
6. Семантические типы предикатов / [Т.В. Бульгина, О.Н. Селиверстова, Н.А. Ишевская и др.; отв. ред. О.Н. Селиверстова]. – М. : Наука, 1982. – 365 с.
7. Сильницкий Г.Г. Семантические классы глаголов в английском языке : [учебное пособие к спецкурсу] / Георгий Георгиевич Сильницкий. – Смоленск : СГПИ , 1986. – 112 с.
8. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Люсьен Теньер ; [пер. с франц. ; общ. ред. В.Г. Гак]. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
9. Чейф У. Значение и структура языка : [монография] / Уоллес Чейф ; [пер. с англ. ; послесл. С.Д. Кацнельсон]. – [2-е изд.] – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 426 с.

Summary. The essence of systematical approach is exposed to classification of vocabulary; is defined philosophical principles of typology of verbal meanings; is found out basic difficulties of synonymous semantic classification in the article.

Key words: lexical meaning, verb, typology, system, sema, predicate.

СВОЄРІДНІСТЬ ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

У статті зроблено спробу простежити особливості вияву національної психології в любовній ліриці Миколи Вінграновського.

Ключові слова: *інтимна лірика, нація, національна психологія, поетика.*

Розвиток будь-якої літератури нерозривно пов'язаний з розвитком національної самобутності суспільства, його своєрідною національною психологією. Саме поняття “національна психологія” увійшло до наукового обігу порівняно недавно. За А.С. Бароніним, національна психологія – це галузь соціальної психології, що означає психічний склад нації та вивчає національно психологічні особливості народів, себто їх психічний стан. Однак і в такій дефініції також мають місце термінологічні неточності, змішування та ототожнення, що ще раз вказує на потребу в чіткому розмежуванні понять.

Як синонім до поняття “психологічний склад нації” вживаються поняття “національний характер”, “національна самосвідомість” чи просто “національна психологія”. Однак введення великої кількості таких понять лише вносить термінологічні розбіжності, яких не можна допустити. Існування подібної невизначеності щодо концептуальних положень і понять національної психології зумовило необхідність звертання до їх витоків, першоджерел, саме для цього, вважаємо, вкрай необхідно звернутися до художньої літератури, де яскраво можна простежити й проаналізувати історію цих понять. З цією метою був обраний досвід авторитетного шістдесятника Миколи Степановича Вінграновського – актора, режисера, поета і прозаїка. Його лірика, як і проза, була і залишається безсумнівним шедевром української літератури, об'єктом уважного літературно-критичного дискурсу.

Любовні поезії М. Вінграновського “Губами теплими та оком золотим”, “Цю жінку я люблю”, “З обійманих тобою днів”, “Любов не прощай”, “На срібнім березі” – це вияв тонкого психологічного, смислового, образного підґрунтя його творчості.

У Вінграновського свій особливий романтичний погляд на світ, у якому домінують шляхетність душі, щирість зізнань, культура вислову... Жінка, мати, донька, наречена, кохана – образи, у яких теж втілюються найсвітліші та найблагородніші почуття поета, його роздуми про рідну землю, джерела духовності, національність.

Про кохання, зберігаючи власну мистецьку ідентичність, національну образну виразність, М. Вінграновський писав завжди, а своєрідна антологія інтимної лірики Вінграновського 1990 року “Цю жінку я люблю”, до якої ввійшли твори більш як тридцятилітнього відрізка творчості, безсумнівно, одна з найкращих в українському письменстві книжок про любов. Вінграновський-поет, за словами Оксани Гальчук, у ній несподіваний і впізнаваний, традиційно-класичний і сміливо-новаторський [Див.: 4, 3].

Лірика М. Вінграновського возвеличує, підносить людину: “Ти – вся любов. / Ти – чистота, / Довірливість благословенна. / Твоя краса мені свята / Твоя любов мені священна” [2, 75].

Цей мотив звучить і в багатьох інших поезіях. Сприймаємо їх ми насамперед, як вияв щасливих людських переживань, за якими – цілісна система морально-етичних принципів. Вони і відкривають ліричного героя як особистість у високому почуттєвому стані, де любов виступає духовною силою, далекою від егоїстичних промислів. Микола Вінграновський зосереджує увагу на духовній близькості до свого ліричного героя, крізь призму зору якого ведеться поетична оповідь. Загалом же у інтимній поезії перед нами розкривається, постає у своїй величі душевний лірик, надзвичайний оптиміст, людина, здатна на жертви заради коханої жінки, майстер слова.

Свого часу Максим Рильський відзначив, що з-поміж інших талановитих дебютантів 60-х років Микола Вінграновський – найбільш національний поет. Це й не дивно, коли зважити на те, які тисячолітні глибини духовного досвіду актуалізує митець, розкриваючи метафорою різні семантичні грані і площини слова-поняття. Автор розуміє свою причетність і відповідальність за долю нації. Не раз він “розглиблює” поняття, ступенює його до останньої межі, відчерпує до дна, до прикладу лише деякі поезії: “І одинока-однина у ній одніє”, “Я сам самую”, “Мовчить печаль і сум мовчить у сумі, / І ти мовчиш. / Мовчання, й те мовчить” [2, 140]. Саме в таких емоційно-яскравих нюансах-образах й прорізається те, що ми називаємо народною ментальністю, своєрідною ознакою української національної психології.

Коли ми говоримо про народнописенну, фольклорну жилку у мові сучасної української поезії, то перш за все звертаємо увагу на особливості традиційного словотворення – гнучкість, м'якість, невичерпність варіантів у суфіксальних формах, передусім із здрібно-пестливою семантикою.

Справжню потужність таких утворень у душі народнопісенної мови демонструє й любовна поезія Миколи Вінграновського. Полюбляє Вінграновський-поет слова типу “дівчатонька”, “відеречка”, “молодесенька”, але є у нього й власне авторські новотвори: “літатенятонько”, “хмаренятка”, “сосенята”, “неподалеченьку”, “обоєнько-удвох”, “ніколиньки” тощо. До прикладу: “Коло тебенько я – дивись! – / Ходять хмари нехмарним небом, / По воді сон зорі повивсь / Біля тебенько, коло тебе” [2, 337].

Чимало дослідників творчості Миколи Вінграновського (Леонід Талалай, Оксана Гальчук, Микола Сулима, Тарас Салига, Світлана Йовенко та ін.) цілком виправдано стверджують, що домінуючою ознакою всієї його поезії є оптимістичність і емоційність світобачення ліричного героя. Оптимізм у нього органічний, справжній. Національно традиційний. Адже саме оптимізмом вирізняється українська поезія серед низки інших. Його переживання завжди напружені і драматичні, повсякчас охоплені тривогою за долю коханої людини, співпереживанням та жертвовністю у коханні, що так притаманно українським взаємовідносинам між жінкою та чоловіком. Це й не дивно, адже така душевна структура Вінграновського – глибока, органічна народність та національність. Колись Олександр Довженко говорив про вроджений такт і цноту, розважну гідність та душевну мудрість свого батька й діда – українських селян, про їхню внутрішню культуру й аристократизм, про дивовижну артистичність. Дещо із цих якостей “дніпровського племені” відчувається в підґрунті поезії Вінграновського. Вважаємо коли він опоетизовує свій народ, невсипущу любов до нього, його традиції, мальовничу природу із родючими чорноземами тощо, то певною мірою рідниться з довженківським духом, як зрештою й з самим Шевченком.

В інтимній поезії динаміка художньої думки поета демонструє істинну причинну залежність між людиною та світом. Вірш у нього – це в першу чергу свято душі, драма серця, апофеоз настрою в медитативних інтонаціях: “Люблю тебе. Боюсь тебе. Дивлюсь / Високим срібним поглядом на тебе. / З вогню і вод, від неба і до неба / Твоїм ім’ям на тебе я молюсь...” [2, 304].

Вже у пізніших поетичних доробках Миколи Вінграновського все частішими вчуваються ноти смутку і журби, хоча вони і не є домінуючими у творчості. Так, у вірші “Ще під інеєм човен лежав без весла” трагічне усвідомлення своєї минулості, відчуття самотності переплітаються з благоговінням перед світом і його красою. Своєю системою антитез і контрастів цей вірш, як і чимало інших творів митця, близький до вірша “Туга за молодістю” М. Рильського. І хоч “сумніви-гризоти, як татари!”, хоч “час холодну ніженьку кує” (“Передчуттям любові і добра”), все одно “Десна молода... молодесенький Канів...” [2, 324]. У Вінграновського все молоде: зима, душа, любов і навіть кайдани. Це один з улюблених його епітетів. Адже свій поетичний світ, добрий та гуманний, він творить для ідеального щастя. Цей світ вибудований з реального, в ньому риси живого життя, дорогих і побутових дрібниць, він предметний, зримий. Звісно, у ньому вирують пристрасті, “сивіють від співу солов’ї” [2, 158], та постійні зіткнення в душі поета ідеального і реального, неба і землі породжують спалахи прозріння, чуттєву енергію слова.

У своїх любовних поезіях Вінграновський-поет змальовує різний “вік” кохання. Так, зародження почуттів називається “передчуттям любові”: “Передчуттям любові і добра / І в ці рази я тішусь та радію”. Побоюючись сполохати ці почуття, ліричний герой закликає: “Не зрадь хоч раз, не проминися даром, / Один хоч раз, передчуття моє” (“Передчуттям любові і добра”). А ось у поезії “Ще молодесенька. Навшпиньках не ходило” саме бажання кохання втілено у зворушливому образі антропоморфізованого серця: “Навшпиньки не ходило / Її ще серце під вікном любові. / І от вона співає “Подольночку” / І, над кульбабами співаючи, літа...” [2, 362].

Образ першого кохання відтворено в поезіях “Не говори, не говори” (“Бродили щастям дні мої / З тобою у маю, / І на багнети солов’їв / Я кинув юнь твою” [2, 66]), “Станси”, “Повернення до Львова”, “У Старостинцях з лободою”. У неспокійній, бентежній душі ліричного героя перехрещуються язичницькі та християнські начала, що є світоглядною константою українця-філософа.

Незрівнянною у любовній ліриці М. Вінграновського є тема запізнілого кохання, коли “осінь зійшла на плечі” і “Коли стало любити важче / І солодше любити знов” [2, 376]. Ця тема звучить досить зворушливо і драматично. У вірші “Сеньйорито акаціє, добрий вечір” відображається несподівана зустріч із тією, що названа “колючим щастям”, зароджуються почуття, що здавалися забутими назавжди. Ліричний герой прислухається до себе, не знаючи, радіти чи сумувати: “Вже б, здавалося, відболіло / Прогоріло у тім вогні / Ступцювало і душу, і тіло, / Вже б, здавалося, нащо мені?” [2, 376]. Життя роздало чимало головних та другорядних ролей, у яких і здобутків, і втрат не злічити, та все ж так і залишилася нерозгаданою загадка: “Хто воно за таке – любов?” [2, 376]. Подібна ситуація відтворена й у поезії “Що сама тоненька, як бриндуша”. Герой добре усвідомлює драматизм пізнього кохання: “Гоїв, гоїв, давні рани, / Як нові димлять вже, наче дим, / – На старі на золоті кайдани / Молоденькі впали кайдани” [2, 362], – але не має сили покінчити з ним: “Я божився, клявся я вокзалом / Утекти, але втекти не міг” [2, 362].

Варто відзначити, що у деяких поезіях пристрасть чоловіка-коханця цютливо пригашена радістю самого споглядання коханої і відчуттям неповторної миті щастя: “Коли моя рука, то тиха, то лукава, / В промінні сну торкнеться губ твоїх / І попливе по шії і, небавом, / З плеча на груди, із грудей до ніг... / Коли твоя рука солодка, ніби слава, / Червонооким пальчиком майне / В лимонній тиші і коли мене / У темну глибину поверне темна слада – / У білій лодії тоді ми пливемо / По водах любовців між берегами ночі: / І голоси у гніздах ластівочі / Стихають тихо...” [2, 194]. Це погляд не так чоловіка-коханця, як вражений погляд художника, закоханого в життя і красу. У ньому досить виразна внутрішня послідовність.

Таким чином, не лише в історичних візіях, але й у любовних поезіях Микола Вінграновський акцентував національні художньо-творчі величини. Основою художньо-психологічної концепції любовної лірики поета є креативна особистість, її багатогранні внутрішні почуття і переживання.

М. Вінграновський переконливо, зі знанням справи відтворив форми побутування психіки у зв'язках з інтимно-особистими і морально-етичними основами людського життя.

Список використаних джерел

1. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. – К. : Тандем, 2000. – 264 с.
2. Вінграновський М.С. Вибрані твори: У 3т. – Т.1 : Поезії [Вступна стаття
3. Т. Салиги] / Микола Вінграновський – Т. : Богдан, 2004. – 400 с.
4. Вінграновський М. Цю жінку я люблю: лірика / Микола Вінграновський – К. : Дніпро, 1990. – 204 с.
5. Гальчук О. Лірична сповідь Миколи Вінграновського / Оксана Гальчук // Слово і час. – 2007. – №4. – С. 3-12.
6. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко. – К. : Довір'я, 1992. – 141 с.
7. Талалай Л. Передчуття любові і добра / Леонід Талалай // Сучасність. – 1996. – № 11. – С. 119-128.

Summary. The article deals with the to trace the features of display national psychology in the love lyric poetry of Mykola Vingranovskiy is done.

Keywords: intimate lyric poetry, nation, national psychology, poetics.

УДК 81'373.47=161.2 Андрухович

К.Б. Олексій

ЛАЙЛИВА ЛЕКСИКА У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена аналізу лайливої лексики в українській художній мові. Розглянуто різні за структурою і функціями лайливі одиниці у творчості Ю. Андруховича. Виявлено художньо-стилістичну вмотивованість уживання лайливих слів і сполук у прозових творах письменника.

Ключові слова: лайлива лексика, негативнооцінні назви, лайливі словосполучення, мотивація лайливості, Ю. Андрухович.

Сучасна українська літературна мова з єдиними для всіх її носіїв загальними нормами становить спільне надбання української нації. Нормативність виявляється на рівні різних лінгвальних підсистем, а отже, і лексичної. Проте словник сучасної української літературної мови величезний, тому закономірно, що не всі її носії використовують його рівномірно. У складі літературної лексики є слова, активне вживання яких обмежується певними причинами. Це, зокрема, стосується тих лексичних пластів, функціонування яких більшою чи меншою мірою виходить поза межі нормативного вживання, тобто поза межі літературної мови. Таку лексику прийнято називати “нелітературною” (Н. Арутюнова). Вказане терміноозначення стосується жаргонізмів, просторічних елементів, лайливих слів, які досить активно проникали й проникають в українські художні тексти.

Помітна активізація ненормативних стилістично знижених пластів лексики є однією з характерних ознак української прози останніх десятиліть ХХ та початку ХХІ століття. Така

тенденція ставить перед філологами, передусім мовознавцями, низку важливих проблем, які потребують спеціального вивчення. Своєрідність і важливість теми запропонованого дослідження якраз і полягає в тому, що саме в останні десятиліття в розвитку української літератури особливо виразною стає тенденція цілеспрямованого насичення художніх текстів одиницями нелітературного слововжитку. Вона простежується і в романах Ю. Андруховича, одного з найпомітніших представників українського постмодернізму, який художньо моделює в них постколоніальну дійсність.

Як зауважує О. Гнатюк, у прозі Ю. Андруховича читач часто “прочитує лише сюжет і відчуває (не)смак соковитої нелітературної мови – авторове криве дзеркало, в якому може і частину себе ненароком вздріти, оскільки це аж надто сучасні твори” [3, 10].

Важливо наголосити, що мовні особливості творів, які репрезентують український постмодернізм, досліджені лінгвістами ще недостатньо. Певною мірою відповідну проблематику розглядала Л. Ставицька, акцентуючи на тому, що однією з характерних рис постмодернізму є надмірне використання жаргонізмів [6]. Зауважимо, що мовознавці здебільшого обмежуються саме цим пластом лексики, залишаючи поза увагою інші ненормативні елементи, до яких належать і лайливі слова та вирази.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати лайливу лексику у прозових творах Ю. Андруховича. Отже, предметом дослідження стали різні за структурою і функціями лайливі одиниці, а матеріалом – насамперед його модерні романи “Рекреації” та “Московіада”.

Брутальні, лайливі слова (вчені, які уникають слова “матюк”, називають їх інвективами, від латинського – різкий, викривальний виступ, образлива промова, лайка, випад [5, 279]) є у всіх національних культурах і функціонують вони у різних сферах мовного спілкування, в тому числі і художніх текстах. При всій різноманітності вживання лайливі одиниці виконують однакові соціальні функції. Вони викликають у людини, яку ображають, негативні почуття, завдають їй моральної шкоди, принижують її у власних очах.

Існують різні підходи у трактуванні питання про роль лайливих слів. Так, окремі випадки лихослів'я розглядаються у Кримінальному Кодексі, деякі причини вживання інвективів намагаються пояснити у фізіології чи сексопатології, психології. І, як уже зазначалось, актуальною в останні десятиліття стала ця тема в сучасному мовознавстві. Лайливі слова – одна із груп оцінно забарвленої лексики. Певна їх частина фіксується у словниках, отримуючи відповідну ремарку (позначку). Такі слова характеризуються низкою ознак, якими відрізняються від інших негативнооцінних найменувань, що дає змогу розглядати їх як окрему групу.

Почнемо з того, що не існує єдиного підходу до тлумачення лайливої лексики у лексикографічних працях. Зокрема, одна і та ж лексема в словниках може характеризуватися по-різному, а ремарка “лайл.” може стосуватися як окремого значення, так і його відтінку.

Таку розбіжність певною мірою можна пояснити відмінністю ознак, якими відрізняються інвективи від інших груп оцінно забарвленої лексики. По-перше, лайливі лексеми характеризуються відсутністю номінативної функції, вони виражають емоції мовця і вживаються з метою образити, принизити, зачепити за живе того, кого стосуються. Реалізуючи передусім негативне ставлення того, хто говорить, до адресата, вони не потребують ні основи, ні критеріїв оцінки. Це дає право Н.Д. Арутюновій стверджувати, що “негативна оцінка, очевидно, характеризується більшою тенденцією до відриву від ознак референта, ніж оцінка позитивна. Остаточне відмежування від дійсності перетворює негативну оцінку в лайку” [2, 231].

По-друге, між лайливою і нелайливою негативнооцінною лексикою існують семантичні відмінності, пов'язані з їхньою функціональною семантикою. Якщо нелайливі слова виконують предикативну функцію, то лайливі, також повідомляючи окремі дані про предмет (особу), одночасно виконують класифікаційну функцію, тобто зараховують того, кого стосуються, до певної “категорії” істот (*паразит, падло, зараза, чорт*): “Всюди свої *падлюки*. Інших партіях – свої *падлюки*...” [1, 145].

По-третє, простежуються певні синтаксичні особливості лайливої лексики. Вживаються інвективи переважно в односкладних окличних реченнях, адресованих тому, кого лають, або в ролі прикладки чи звертання. Багато подібних прикладів знаходимо і в Ю. Андруховича, який вживає лайливі слова з виразною стилістичною метою: “*Казьол!* – заскрипіла “Катерина друга” [1, 237] або “З Господом Богом, *мудило!*” [1, 232].

Лайливу лексику класифікують по-різному. Частіше розрізняють дві групи лайливих слів. До першої зараховують іменники, які інформують не про первинно означуваний ними предмет, а про той, стосовно якого вони вжиті в лайливому значенні: *зараза, бестія, холера, сатана*. Коло денотативних відношень таких лайливих лексем досить широке і може охоплювати різноманітні предмети. Так, одні можуть вживатися тільки у стосунку до істот, інші – до всього, що викликає незадоволення. Частина з них не містить вказівки на стать, а частина – навпаки: *зараза* і *паразит, паразитка*. Другу групу складають слова, в яких наявна мотивація лайливості. Вони вказують

на негативні ознаки предмета (особи) чи негативну оцінку його мовцем: *душогуб, ледач, хам* та под.

Деякі вчені пропонують розрізняти в межах лайливої лексики прокляття, образи і вульгаризми (Н. Павлова), що зробити не завжди просто. Інші вважають, що їй доцільно класифікувати за конкретною семантичною ознакою. При такому підході виділяють різноманітні тематичні групи, багаточисельною серед яких в сучасній українській мові є та, до складу якої входять назви на позначення дурної, тупої, невихованої людини (Т. Вільчинська), наприклад: лайл. *дурепа*, лайл. *очмана*, лайл. *бевзень*, лайл. *йолоп*, зневажл., лайл. *мурло*, зневажл., лайл. *муگیر*, зневажл., лайл. *муть* і под.: “А я, *дурепа стара*, повірила своїм очам” [1, 41] При цьому часто спостерігається наростання негативнооцінної експресії (наприклад, коли лайливість поєднується із зневажливим ставленням).

Лайливі лексеми можуть бути як моносемічними, пряме значення яких супроводжується негативною оцінкою, так і полісемічними. Цікавими для аналізу є насамперед слова з лайливим похідним значенням. Нерідко лайливі слова можуть використовуватися або без усякої мотивації (наприклад, лексема *щенья* необов’язково вживається для називання молодих, недосвідчених людей), або з непрямою (оцінно опосередкованою) мотивацією (наприклад, *свинкою* можуть називати підлу людину, хоча відповідна тварина є символом нечистоти, але не підлості).

Є. Петрищева лайливі засоби поділяє на дві основні групи [4, 70-184]. Першу групу складають лексичні одиниці на зразок російських: *паразит, холера, зараза*. Вживаючись як лайливі, такі лексеми не є назвами певних людей, тварин. Адже те, що вони виражають, стосується не позначуваного відповідною лексемою денотата, а об’єкта лайки. В аналізованих творах Ю. Андруховича до цієї групи належать такі лексичні одиниці, як *бляха, срака, жопа, морда*: “*Бляха*, та хай він тобі не подобається хоч сто років, потрібна мені твоя думка, як сухій *сраці* попіл! – завершив дискусію Мартофляк, тим більше, що на столі з’явилися свіженькі двісті п’ятдесят” [1, 65]. Ці лайливі слова у текстах також не є назвами певних людей, тварин тощо. Вони не інформують про відповідні реалії, а лише виявляють ставлення мовця до особи чи предмета, до якого застосовуються в певній ситуації. Денотативна семантика, виражена ними, досить загальна, а коло їх адресатів широке. Зокрема, частину з них можна вжити лише до живих істот, але без вказівки на стать: “Це радше розмова чотирьох *імбецилів*, яким просто подобається вимовляти певні слова” [1, 143]. Інколи відповідна вказівка есплікується в тексті: “Уймісь ти, *жопа*, – спокійно застеріг його Єжевікін” [1, 223].

До іншої групи лайливої лексики належать ті одиниці, які містять мотив лайки – вказують на негативні ознаки предмета чи виражають оцінку його мовцем (*сука остання, сучка, тля бендеровська*): “Вона ж валютна, паскуда, за долари, *сучка*, підмахнула” [1, 222].

Так, словосполучення “*тля бендеровська*” автор використовує в розмові студента з кримінальним бароном, який вкрав у нього гаманець. Із розмови видно, що злочинець належить до тих представників Східної України, у свідомості яких панує стереотип, за яким мешканці Західної України – це “бандерівці”. А отже, ніякого порозуміння між ними бути не може: “– Стій, деда! – спробував ти новий варіант порозуміння. – Ми ж, напевно, свої. Ти звідки будеш, га?”

– З Белой Церкві, мальчик. То есть, з Кривого Рога. То есть, наоборот, – із Шепетовкі, штат Кашмір, провінція Пенджаб... І нікакой ти мене не свой, *тля бендеровська!*...” [1, 191].

Як бачимо, на відміну від лайливих елементів попередньої групи, сюди потрапили лексеми, які сполучаються з оцінними прикметниками. Багатьом аналізованим одиницям не властива внутрішня форма, яка виявляє мотивацію лайки. Розглянемо інші приклади з лексемою *свиня*, вжитою автором у лайливих сполуках *остання свиня, нагла свиня* стосовно тих персонажів, вчинки яких є негативними. Зокрема, словосполучення *нагла свиня* в контексті адресоване Білинкевичу, члену оргкомітету, який усім цікавиться і безцеремонно втручається не в свої справи, незважаючи на просьби поетів: “Усі мовчали, тоді Білинкевич почав пояснювати:

– Розумієш, я член ОРГКОМІТЕТУ...

– Ти *нагла свиня*, – з усмішкою перебив його Гриць.

– Грицю, не треба, я ж просив, – нагадав Мартофляк.

– Вибач, він трохи перебрав, – сказав Немирич Білинкевичу” [1, 65].

У досліджуваних текстах автор переважно вживає лайку при негативному звертанні до персонажів (*брехло дурнувате, пуцька ракова, щеньюк*): “... *брехло дурнувате*, ледве язиком повертає, але брехати не перестає. Я йому налила сто п’ятдесят, аби замовк, але він ще більше розговорився...” [1, 63] або “І ти спершу хотів йому заперечити, мовляв, який я тобі Владік, ти, *пуцька ракова*, я поет з України, але вчасно зрозумів, що у цьому твій порятунок” [1, 217].

Часто лайливі лексеми автор використовує не при безпосередньому звертанні до адресата, а в своїх роздумах, в яких ніби звучить внутрішній голос персонажа: “... де Мацапура, *шляк би його трафив, на дідька я* [Хомський] сюди приперся, це свято не для мене, он як щебечуть панянки

на колінах у паничів, а ти, *старий цане*, тут не потрібен, забирайся звідси, ти, *імбецил нещасний*, і в цю критичну мить бачим усміхненого рожевощогого блондина “кров з молоком” в офіційному костюмі...” [1, 37].

За структурно-семантичними особливостями аналізовані лайливі одиниці можна поділити на дві групи.

До першої з них належать власне лайливі лексеми, тобто лайка виражається одним словом: *бляха, щенюк, дебіл, собацюра*: “...хтось йому з Америки привіз, наповненого водою, і почав усіх поливати, а потім кинув ним у дівчат, котрі аж мліли від перенапруження, *дебіл*” [1, 39]; “...десь прочув, *собацюра*, що Рембо Артюром звався!” [1, 180].

Уживання лайливої лексеми “*собацюра*” у наведеному висловленні достатньо вмотивоване поведінкою відповідної тварини – саме собака здатна щось “винюхувати”. А в згаданому контексті лайка стосується особи, яка саме в такий спосіб здобула певну інформацію.

Якщо слова *дебіл, бляха* в контексті завжди виражають негативне ставлення, то *собацюра, щенюк*, навпаки, можуть набувати і позитивної конотації: “... ви славні, великі хлопці, я віддам усе золото земне за один-єдиний рядок будь-кого з вас, за це щастя – брести з вами майже наосліп крізь вогке середньовіччя з одної кнайпи до другої в супроводі цього чемного юнака, забув, як він називається, але добре вихований, *щенюк*...” [1, 54]. У цьому випадку ми можемо спостерігати зміну оцінних “полюсів”: негативне – позитивне. Саме таке протиставлення “високий – низький”, компоненти якого можуть мінятися місцями, становить одну з особливостей постмодернізму.

Другу групу складають лайливі словосполучення, які можна поділити на нестійкі та стійкі. Нестійкі звороти відзначаються тим, що можуть змінювати свій склад, наприклад, у лайці *старий цане*, замість компонента *старий*, легко вживається інший: *дурний цане*.

Стойкі лайливі словосполучення мають усталену форму: *шляк би тебе трафив, най би його нагла кров залляла, курва мама*: “– Овва! – всміхнувся Мартофляк. – Ти – добрий товариш. Вірний. Я хочу випити за тебе, Марто, вип’єм за Хому. Щоб він швидше женився, *най би його нагла кров залляла!*” [1, 106]. На наш погляд, проаналізовані словосполучення вкотре вказують на те, що події, описані автором, пов’язані із Західною Україною.

Безперечно, будь-яка лайка відчутно підсилює емотивне навантаження висловлення. В окремих випадках власне лайливі лексеми використано з метою характеристики літературного напрямку: “Ти можеш скільки завгодно оперувати своїм *йо...* задроченим фрейдизмом, але ти не дійдеш до суті Антонича, хоч би *всрався!*”. Мабуть, устами Мартофляка автор виражає негативне ставлення до певних підходів, які в наш час набули особливого поширення у сфері інтерпретації художньої творчості ще й тому, що тривалий час не вписувались у парадигму комуністичної ідеології і методології. Однак ці протилежні напрямки на зразок фрейдизму, набуваючи ознак обов’язкових засад аналізу будь-яких художніх текстів, виявляють тенденцію поступово перетворитись у нав’язливі стереотипні постулати. Вони також неприйнятні з постмодерного погляду, тому ця тенденція викликає таке гостре негативне ставлення в аналізованих творах Ю. Андруховича.

Часто в досліджуваних текстах використано лайливі одиниці, які не стосуються певної особи (*йоханий бабай, к бісовій матері, б(...)ська країна, холера ясна*):

- Я тобі заздрю, старий, – сказав.
- Це гарно, але чому, *холера ясна*?
- Ти щасливий чоловік” [1, 106]

або “І не злетіти *к бісовій матері* з цієї полиці, на якій завершую свою невдалу доволасвітню подорож” [1, 246]. Ці лайливі сполуки не мають на меті образити людину, а є виплеском негативних емоцій того, хто говорить, тому містять в собі вказівку на емоційний стан мовця (роздратованість, злість, неприязнь). Однак негативні емоції – це єдиний привід для вживання лайливої лексики. Основне призначення її – зневажити, принизити, зачепити “за живе” того, кому адресується лайка. Виняток складають хіба що лайливі одиниці на зразок *диявол, чорт* при їх використанні в несподіваних неприємних ситуаціях.

Як бачимо, в аналізованих текстах Ю. Андруховича вжито різні типи лайливих конструкцій, прагматичне навантаження яких відповідає їх структурі та функціональним особливостям. Вжиті вони з метою правдивого зображення постколоніальної дійсності.

Проведений аналіз є однією із спроб простежити певний зв’язок між уживанням нелітературної лексики в художньому тексті з особливостями українського постмодернізму. Це дасть змогу поглибити знання про мовні особливості (вживання ненормативних лексичних одиниць) творів цього літературного напрямку. Тому вважаємо подібні дослідження перспективними.

Список використаних джерел

1. Андрухович Ю. Рекреації. Романи / Ю. Андрухович. – К.: Час, 1997. – 287 с.

2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 2-е изд., испр. – 896 с.
3. Гнатюк О. Авантюрный роман // Ю. Андрухович. Рекреация. Романы / О. Гнатюк. – К.: Час, 1997. – С. 10-27.
4. Петрищева Е. Стилистически окрашенная лексика русского языка / Е. Петрищева. – М.: Наука, 1984. – 222 с.
5. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К.: Гол. ред. укр. рад. енцикл., 1977. – 776 с.
6. Савицька Л. Слово про мову // Дивослово. – 2003. – №1. – С. 20-23.

Summary. The article is devoted to the analyses of the opprobrious lexicon in Ukrainian prose literature. The opprobrious units of lexicon, different in structure and functions, were studied in the works of Y. Andrukhovych. The stylistic motivation of the usage of opprobrious words and combinations of words was revealed in the prose works of the author.

Key words: opprobrious lexicon, negatively estimated names, opprobrious word combinations, opprobrious motivation, Y. Andrukhovych.

УДК 811.111.'37'38

В.І. Остапенко

СТИЛІСТИЧНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧНОГО ПОЛЯ “LANDSCAPE” (“SEASCAPE”) В МОРСЬКИХ РОМАНАХ ДЖ.КОНРАДА

В статті досліджуються особливості стилістичного функціонування лексико-тематичного угруповання “Landscape” в англomовних морських романах “Lord Jim” і “Typhoon” Дж. Конрада, англійського письменника польського походження.

Ключові слова: лексико-тематичне поле, лексична структура роману, троп, метафора, епітет, образне порівняння, художній образ.

Кожному мовному елементу літературного твору властивий художній зміст, у чому проявляється єдність форми й змісту самого твору. У тексті художнього твору слова набувають особливого значення, створюючи певні індивідуально-експресивні відтінки та формуючи неповторність цього виду мистецтва.

Мова художнього твору є ідіолектом письменника, вивчення якого завжди надає дослідникам матеріал для аналізу системності лексики. Слово як основна одиниця мови характеризується такими функціями: номінативною, сигніфікативною, парадигматичною, синтагматичною, комунікативною, естетичною, художньо-стилістичною з усіма властивими їй емоційними та експресивно-образними компонентами, які реалізуються в мовленні та ним зумовлюються.

Виділення та аналіз семантично близьких розрядів слів постійно привертало увагу багатьох науковців. Опис і трактування лексичних об'єднань передбачає, насамперед, виявлення системи смислових відношень між словами. В. Банкевич [2] і Ф. Бацевич [3] узагальнили основні теоретичні положення виділення та опису семантично близьких розрядів слів для встановлення їхніх системних зв'язків, з метою вживання вихідних термінів. Ми дотримуємось концепції І. Арнольд, В. Банкевича, Ф. Бацевича стосовно класифікації слів за методом тематичного опису, у якому користуватимемось категоріями лексико-тематичне поле (ЛТП), лексико-тематична група (ЛТГ), підгрупа/підклас. Лексико-тематичне поле – є об'єднанням слів за логіко-понятійним принципом. Це класифікація предметів та явищ поєднаних однією типовою ситуацією чи темою (ЛТП “пейзаж”). ЛТГ – це функціонально-інваріантна група лексичних одиниць, які відображають певну ділянку реальної дійсності, мають переважно денотативний тип значення й виділені за спільністю відносних сем, що мають значні семантичні відстані між собою й вершиною групи, пов'язані переважно родо-видовими стосунками й належать до однієї частини мови. Слова в одній ТГ об'єднуються загальною родо-видовою функцією (ЛТГ “небо”, “вода”, земля” та ін.), які складають основні ЛТ одиниці опису пейзажів. Тобто, тематичний ряд включає групу слів і виразів, об'єднаних спільністю предметно-логічного змісту (тобто денотативною спільністю). Такий підхід дозволяє виділити найбільш суттєві й характерні

лексичні одиниці в ОП завдяки внутрішнім інтегральним зв'язкам між ними. Системна організація слів сприяє також розкриттю змістово-фактуальної інформації.

В даній статті представлені результати дослідження лексико-стилістичних особливостей художньої структури романів, зокрема, опису морських пейзажів, одного із видатних англійських письменників першої половини ХХ століття – Джозефа Конрада.

Дж. Конрад належить до двох культур: англійської і польської. Поляк за походженням, який народився і жив в Україні, Конрад писав свої твори англійською мовою, яку почав вивчати у двадцятирічному віці.

Конрад-реаліст у “морських” романах часто описував подорожі у романтичному стилі. Саме тому його відносять до письменників неоромантиків, який вдало поєднав реалістичну правдоподібність і романтичну піднесеність у мові і стилі творів. В статті розглядаються лексико-стилістичні особливості його найвідоміших “морських” творів: “Lord Jim” (1900), “Typhoon” (1903), зокрема стилістичне функціонування лексико-тематичного угруповання “Landscape”.

Завданням системного аналізу мови художнього твору є розкриття внутрішніх зв'язків між певними лексичними одиницями, їхньої участі у створенні художнього образу. Важливо провести комплексне дослідження декількох творів Дж. Конрада, оскільки одним із вихідних принципів аналізу є виділення і систематизація загальних ознак у семантиці і стилістичному функціонуванні певних лексичних одиниць у цих романах.

Ми розглядаємо функціонування у романах тематичного об'єднання як у мікро-, так і макротекстах у їхній взаємодії. Таке тематичне угруповання фіксує не стільки граматичні зв'язки слів, скільки смислові зв'язки номенованих ними предметів і явищ. Особливістю його функціонування є і той факт, що таке угруповання являє собою наскрізну нитку лексичної структури всіх романів письменника, об'єднуючи їх в єдиний надтекст або мегаконтекст, становить їхню семантико-тематичну основу. У нашому дослідженні ми використовуємо поняття “лексико-тематичне поле” (ЛТП) або “група” (ЛТГ) як основні і найсуттєвіші інваріантні угруповання лексики.

Під ЛТП “Landscape” (“Seascape”) ми об'єднуємо лексичні одиниці, у значенні яких наявна сема “пейзаж”, малюнки якого можуть відноситись до об'єктів реального світу як на суші, так і на морі. Їхня наявність у лексичній структурі романів зумовлена передусім темою творів – подорожами у далекі країни, враженнями від небачених, незнайомих географічних об'єктів, а також необхідністю детального розкриття взаємозв'язку погоди, ландшафту з долею корабля та людей моря. Такий органічний зв'язок екстралінгвістичних і мовних чинників є характерною рисою індивідуального стилю Дж. Конрада.

З цілого ЛТП “Landscape” (“Seascape”) ми виділяємо такі тематичні групи:

- 1) великі масиви води, оточені сушею: *sea, ocean, lake, pond*;
- 2) водні потоки, їхні частини, джерела: *river, stream, brook, spring, geyser, estuary, mouth pinnacle, river-bed*;
- 3) ділянки суші, оточені частково чи повністю водою: *gulf, cove, island, isle, mainland, cape, bog, swamp, morass*;
- 4) ділянки землі, що прилягають до водних масивів: *bank, coast, shore, ridge, offing, beach*;
- 5) підвищені ділянки землі: *cliff, mountain, rock, steep, bluff, height, declivity, summit, hill, crag, brow, peak, headland, foreland, uplands, highlands*;
- 6) рівні ділянки землі: *plan, valley, dell, canyon, surface, field, plateau, trails*;
- 7) ущелини, впадини, балки: *opening, gar, crevice, chasm, rift, split, gorge, basin, cleavage, canyons*;
- 8) рослинність: *forest, wood, jungle, bushes, creepers*;
- 9) льодовики: *iceberg, glacier*.

Це найчастотніші та стилістично значущі лексичні одиниці даного ЛТП.

В обох романах лексичні одиниці даного ЛТП широко використовуються у пейзажних описах у їх прямому словниковому значенні, як, наприклад, у наведеному контексті:

“I remember the smallest details of that afternoon. We landed on a bit of white beach. It was backed by a low cliffwooded on the brow, draped in creepers to the very foot. Below us the plain of the sea, of a serene and intense blue, stretched with a slight upward tilt to the thread-like horizon drawn at the height of our eyes. Great waves of glitter blew lightly along the pitted dark surface, as swift as feathers chased by the breeze. A chain of islands sat broken and massive facing the wide estuary, displayed in a sheet of pale glassy water reflecting faithfully the contour of the shore” [Tph, P. 21].

У цьому уривку ландшафт морського пляжу описано з допомогою слів даної ЛТГ з одиничними препозитивними означеннями, що надає реальності та конкретності описуваному: *a white beach, a low cliff, the thread-like horizon, a chain of icelands, the wide estuary*.

Однак ужиті тут же в постпозиції метафоричні епітети та порівняння забарвлюють цю пейзажну замальовку піднесеними романтичними тонами. Особливо вражає метафоризація моря:

the plain of the sea of a serene and intense blue...; a sheet of pale glassy water...; the pitted dark surface, as swift as feathers chased by breeze; great waves of glitter blew, reflecting faithfully...

У романі “Lord Jim” ландшафтні замальовки подані компактно й детально. У деяких описах кількість використовуваної лексики ЛТП коливається у межах 16-20%. Зокрема, у вичерпному описі Патюзанського узбережжя: “*The coast of Patusan (I saw it nearly two years afterwards) is straight and sombre, and faces a misty ocean. Red trails are seen like cataracts of rust streaming the dark-green foliage of bushes and creepers clothing the low cliffs. Swampy plains open out at the mouth of rivers, with a view of jagged blue peaks beyond the vast forests. In the offing a chain of islands, dark, crumbling shapes, stand out in the everlasting sunlit haze like the remnants of a wall breached by the sea*” [P. 35].

У наведених контекстах використовуються практично всі головні назви рельєфу, потрібні для опису географічних реалій місцевості.

Здебільшого ці реальні поняття-назви супроводжуються авторськими означеннями – епітетами, порівняннями, перифразами, що надає описам вражаючої мальовничості та романтичної загадковості: *a misty ocean; swampy plains open...; jagged blue peaks...; vast forests; a chain of islands, dark, crumbling shapes stand out like...*

Отже, природний географічний фон забарвлюється індивідуально-авторським сприйняттям його та оцінкою.

Використовуючи стилістичний прийом висування, автор розміщує ці слова на початку речень, як найважливіші, найбільш значущі частини інформації.

У романі “Typhoon” слова із ЛТП “Landscape” часто використовуються разом із лексикою ТП “Weather”. Наприклад, у листах капітана Маквіра: “*On Christmas day at 4 p.m. we fell in with some icebergs... The red people... became acquainted with good many names of seas, oceans, straits, promontories – with outlandish names of lumber – ports, rice – ports, cotton – ports – with the names of islands...*” [P. 12].

Вжиті у прямому номінативному значенні, ці слова, зумовлюючи фактографічність та достовірність описуваного, водночас входять до складу його семантико-тематичної основи.

Аналіз використання лексичних груп ТП “Landscape” (“Seascape”) у романах Дж. Конрада показує, що слова цих груп, ужиті в своєму денотативному значенні, створюють реальний фон подій, передусім пейзажні замальовки. Однак такі лексеми функціонують у текстах разом з численними тропами, що сприяє образності та перенесенню значень.

Список використаних джерел

1. Арнольд И.В. Проблемы варьирования языковых единиц. / И.В. Арнольд. – К.: Наукова думка, 1990. – 198 с.
2. Банкевич В.В. К вопросу о соотношении лексико-семантических и тематических групп// Семантика слова и предложения. Сб. науч. трудов. – Л.: Изд. Ленинград ун-та имени А.И.Герцена, 1985. – С.30-35.
3. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики. / Ф.С. Бацевич– Львів: Видавн. Центр ЛНУ імені І.Франка, 2003. – 280 с.
4. Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики/ АН УРСР, Ін-т мовознавства ім.О.О.Потебні. – К.: Наук.думка, 1990. – 268 с.
5. Conrad Joseph Lord Jim (LJ) – NY: Lancer Books Inc., 1968. – 480 p.
6. Conrad Joseph Typhoon (Tph) – NY: Doubleday Anchor Book, 1959. – 118 p.
7. Lothe J. Conrad's Narrative Method. – Oxford: Clarendon Press, 1991. – 315 p.

Summary. The article investigates peculiarities of stylistic functioning of lexico-thematic group “Landscape” in the marine novels “Lord Jim” and “Typhoon” by Joseph Conrad, an English writer of Polish origin.

Key words: lexico-thematic field, lexical structure of the novel, trope, metaphor, epithet, simile, image.

КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНА СТРУКТУРА ВИСЛОВЛЕННЯ ІРРЕАЛЬНОГО БАЖАННЯ

У статті розглянуто особливості реалізації висловлень із семантикою ірреального бажання у межах комунікативних ситуацій; встановлено характер розподілу комунікативних ролей суб'єкта бажання та суб'єкта виконання у ситуації спілкування, а також когнітивно-мовленнєвих дій мовця, адресата, третьої особи.

Ключові слова: семантика, ірреальне бажання, комунікативна ситуація, суб'єкт бажання, суб'єкт виконання, мовець, адресат.

Вивчення комунікативної функції мови повсякчас привертало й надалі привертає пильну увагу вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. До питання вивчення теорії мови та мовлення, соціального спілкування, стратегій розуміння, текстових категорій свого часу зверталися О.П. Воробйова, В.І. Заботкіна, І.М. Кобозєва, О.С. Кубрякова, Г.Г. Почепцов, Ф. Кіфер, Дж.Р. Серль, Дж. Остін, Дж. Лакоф [1; 2; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Важливе місце у наукових дослідженнях посідає прагматичний аспект, який розглядає функціонування мовної одиниці в ситуації спілкування. Більшість мовознавців вважають, що до галузі прагматики інтегровані психологічні, соціальні, нейрологічні, часові чинники, пов'язані з вибором мовних засобів з погляду їх доцільності в процесі мовленнєвої комунікації [2; 4; 5; 6; 10]. Останнім часом центр уваги зміщено в напрямі когнітивних аспектів прагматичних досліджень.

У рамках когнітивної парадигми мова розглядається як вираження специфічного когнітивного вміння людини. На відміну від традиційної та генеративної лінгвістики, когнітивна лінгвістика виявляє дві базові новації: по-перше, вона працює з розширеним поняттям компетенції (мовна компетенція отримує як структурно-репрезентаційну, так і процедурну дефініції); по-друге, у когнітивній теорії застосовується розширена методика: розглядаються зовнішні дані, тобто дані інших дослідницьких дисциплін [10, 16]. Когнітивно-прагматичний підхід до мовних явищ передбачає аналіз спільного ословлювання світу, тобто спів-вербалізації з урахуванням широкого прагматичного контексту, в рамках якого перебувають учасники комунікації [2, 31-33]. Майбутнє нової мегапарадигми, яка, на думку низки лінгвістів, акумулює досягнення когнітивної та прагматичної парадигм на основі їх спільних ознак і характеристик, полягає в дослідженні когнітивних параметрів комунікації на міжкультурному рівні.

Мета пропонованої статті полягає у встановленні залежності ефективності спілкування від розподілу комунікативних ролей в межах ситуації вербалізації ірреального бажання. Досягнення поставленої мети вимагає з'ясувати: - особливості розподілу комунікативних ролей у ситуації вербалізації ірреального бажання; - характер когнітивно-мовленнєвих дій мовця, адресата, третьої особи; - специфіку взаємодії когнітивних, прагматичних та ситуативних чинників у межах комунікативної ситуації.

Матеріалом дослідження слугувала мова персонажів прозових та драматичних творів німецькою мовою. Загальний обсяг вибірки становить 956 синтаксичних конструкцій із семантикою ірреального бажання.

Зауважимо, що пропонований аспект функціонування згаданих висловлень досі залишався поза увагою дослідників.

Формалізована логічна структура німецького ірреального бажального речення вибудовується в результаті когнітивної діяльності мовця. Основними складовими когнітивної структури висловлень із семантикою ірреального є: - суб'єкт бажання; - суб'єкт виконання; - зміст бажання; - імовірність реалізації.

Продуцентом висловлення є мовець. Роль продуцента передбачає певні психологічні, насамперед, когнітивні та особистісні його якості. Розглянемо, як когнітивно-комунікативні дії мовця корелюють з його прагматичною метою. Спершу диференціюються мовець й суб'єкт бажання, між ними встановлюється ментальний зв'язок. Мовець на свій погляд визначає *суб'єкта бажання* і оцінює ймовірність здійснення можливого, виражаючи цим ставлення до актуального стану речей. При побудові ірреального бажального речення мовець не може покладатися лише на власне розуміння ситуації. Саме з погляду суб'єкта бажання він має визначити *суб'єкта виконання* та *зміст бажання*. Зміст бажання поєднує семи бажаності та конкретної дії (дія, яка є бажаною). Мовець презентує, що саме є бажаним з погляду суб'єкта бажання:

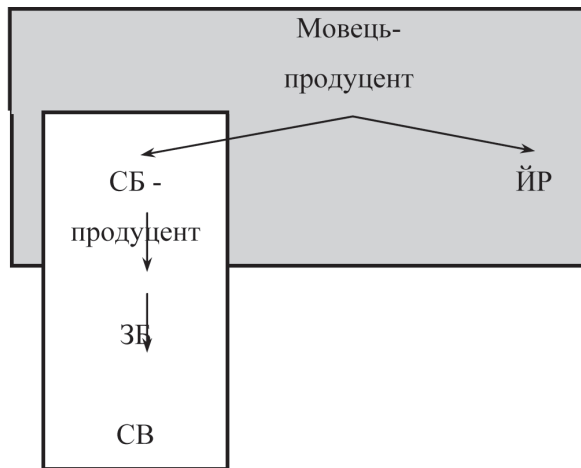

Рис. 1. Розподіл функцій мовця і суб'єкта бажання при породженні ірреального бажального речення

Реалізація когнітивної структури речення залежить від ролей мовця і слухача. У випадку, коли мовець не є суб'єктом бажання, він висловлює бажання іншої людини, а не своє власне. Факт передачі бажання засвідчує прихильне, уважне, зацікавлене ставлення мовця до суб'єкта бажання. Адресант демонструє своє розуміння мотивів іншої особи, визначаючи компоненти речення з погляду суб'єкта бажання. При цьому активізуються навички соціальної перцепції, тобто сприйняття і розуміння іншої людини.

Якщо мовець одночасно є суб'єктом бажання, то за допомогою ірреального бажального речення він здійснює акт волевиявлення, зміст якого полягає у визначенні суб'єкта бажання, номінації суб'єкта виконання, змісту бажання й оцінці ймовірності реалізації. Об'єктами пізнання є свідомість мовця та характеристики ситуації, в якій бажання могло б реалізуватися.

Передача волевиявлення іншої особи ґрунтується на встановленні мотивів її поведінки й таких її характеристик, як зміст, модальність, здійсненність. Варто зауважити, що передача бажання іншої людини має приблизний характер, мовець з певним ступенем точності передає волевиявлення суб'єкта бажання. Слухач, у свою чергу, враховує цей спосіб волевиявлення "з чужих вуст", внаслідок чого можливе виникнення сумніву щодо істинності слів мовця, особливо, якщо слухач ставить до партнера по комунікації з недовірою. Водночас, при вербалізації ірреального бажання розкривається ставлення мовця до суб'єкта бажання. Воно виражає певну міру співчуття або такий механізм взаєморозуміння як емпатію. Це явище спричиняє не лише певні зміни емоційного стану, як при співпереживанні чи співчутті, а й слугує мотивом поведінки. У випадку, коли суб'єкт бажання \neq мовець, мотивом мовленнєвої дії є емпатія, що спонукає до сприяння її адресату:

"Manager: „Was nützt es Ihnen, sich hier zu vergraben und Vergangenen nachzuhängen, Hanke? Die Arbeit wird Ihnen wieder aufhelfen. Auch Ihre arme Frau hätte das so gewollt...“ Gewiss, Verena würde ihm geraten haben, nicht nachzugeben, auch jetzt nicht, sondern den Weg weiterzugehen, den sie ihm mit so viel Liebe gewiesen hatte.“ (Gürt, Kinderärztin Etta Wernigk).

Зауважимо, що саме мовець позначає суб'єкт бажання і оцінює ймовірність реалізації бажаного стану речей. Якщо мовець не є суб'єктом бажання, він лише передає думку суб'єкта бажання. Відтак визначення суб'єкта бажання і ймовірності реалізації відбувається в результаті відображення реальної предметної ситуації, а при визначенні суб'єкта виконання та змісту бажання мовець орієнтується на власне розуміння внутрішнього світу суб'єкта бажання. Якщо суб'єкт бажання = мовець, когнітивною основою побудови висловлення слугує самоаналіз, якщо суб'єкт бажання \neq мовець – долучаються механізми соціальної перцепції, насамперед, каузальна атрибуція та емпатія.

Розглянемо функціонально-прагматичні характеристики ірреального бажального речення залежно від варіанта співвідношення комунікативних ролей. Висловлення, у яких фіксується збіг комунікативних ролей (СВ = мовець = СБ) передбачають самоаналіз, спрямований на саморегуляцію поведінки:

„Ja, wenn ich das wüsste...“ (Baumgart, Lesmona)

При цьому мовець визначає бажані альтернативи діяльності, враховує їх при побудові майбутніх планів. У деяких випадках фіксуються висловлювання суму, жалю, докору через неналежну поведінку, ірреальні бажальні речення також сигналізують про внутрішній конфлікт, невпевненість, сумнів мовця у правильності своїх дій.

При розподілі ролей – СВ = мовець \neq СБ –

мовець висловлює розуміння своєї ролі виконавця, визначеної іншою особою, тобто суб'єктом бажання. При цьому реалізується соціально-психологічний механізм рефлексії, що полягає в

усвідомленні особою того, як вона сприймається й оцінюється оточуючими. Уявлення особи про те, чи її поважають, люблять або ненавидять, впливає на розгортання взаємин. Такі уявлення більш чи менш точно відповідають дійсності. Неадекватна рефлексія негативно впливає на взаємини, створює непорозуміння, конфлікт. Ірреальне бажальне речення не дозволяє встановити міру адекватності рефлексії, хоча і вказує на її характер та зміст. Поведінкова реакція мовця – суб'єкта виконання свідчить про його ставлення до суб'єкта бажання:

„Ihr wünschtet denn, ich zerspränge und ich platzte aus all meinen Nähten. Euch kann ich nicht auch noch aushalten!“ (Strauß, Groß und klein) –

у цьому випадку має місце негативна оцінка бажання, а відтак мовець не має наміру виконувати зазначену дію. При позитивному ставленні посилюється прагнення до реалізації бажаного стану речей, при негативному – навпаки. Впливовість спонукання (початковий етап інтенції), вербалізованого за допомогою ірреального бажального речення на поведінку мовця (слухача), а відтак і перлокутивний ефект залежить від референтності для нього суб'єкта бажання. Прямий вплив означає виконання дії й засвідчує референтність суб'єкта бажання для мовця. Нейтральне сприйняття свідчить про нереперентність суб'єкта бажання. Зворотній вплив виявляється у “діях навпаки” щодо висловленого бажання й свідчить про антиреферентність суб'єкта бажання.

Слухач, який декодує повідомлення, є репродуцентом, його дії спеціалізуються відповідно до його ситуативної ролі. Основу декодування складає соціальна перцепція, спрямована на мовця. Додатковими є когнітивні дії. Для того, щоб зрозуміти опис мовцем предметної ситуації, потрібно акцентувати увагу, по-перше, на словах мовця, по-друге, на умовах предметної ситуації. Мовець, у свою чергу, має врахувати, ким є слухач в комунікативній ситуації: суб'єктом бажання, суб'єктом виконання чи третьою особою. Відповідно здійснюється вибір граматичних засобів (висловлення марковане конкретною референцією: *du, Sie*, якщо слухач – суб'єкт бажання або суб'єкт виконання).

Тлумачення слухачем висловлення залежить від його обізнаності з ситуацією. Труднощі полягають у тому, що однакове висловлення може зіставлятися слухачем і мовцем з різними ситуаціями. Від вибору предметної ситуації залежить взаєморозуміння між ними, а відтак – і перлокутивний ефект висловлення. Однаковий вибір становить основу взаєморозуміння і ефективності спілкування. Неідентичний вибір породжує непорозуміння й неуспішну реалізацію перлокутивного акту. Вищевикладені положення ілюструють приклади.

(1) Колишній офіцер царської гвардії Микола Гур'єв (роман Г. Консаліка “Донька диявола”) змушений переховуватися. Він хоче приєднатися до армії Денікіна, щоб боротися далі. Його дружина Надя чекає дитину, вона стомлена постійними втечами та стражданнями. У розмові з дружиною Микола прагне висловити наболіле:

Gurjew: „Ich bin Offizier, ich habe meinem Vaterland die Treue geschworen! Wo ist es, dieses Vaterland? Zerstampft wird es von roten Horden, die mordend, brennend und schändend durch die Provinzen ziehen. ...*O Nadjuscha, wenn du wüsstest, wie es in mir aussieht! Wie ich innerlich blute!*“ ...

Nadja: „Du sollst nicht unglücklich sein“, sagte sie leise. „Mein Vater, so wird behauptet, hat nur Unglück über die Menschen gebracht. Ich will darin nicht seine Tochter sein ... ich will, dass du glücklich bist! Und wenn du glücklich bist, bin ich es auch, und unser Kind wird es ebenfalls sein ... Wann fahren wir, Niki?“ (Konsalik, Die Tochter des Teufels).

(2) Вальтер Фендріх (роман Г. Белля “Хліб ранніх років”) залишив машину в недозволеному місці. Його наречена Улла відразу ж зголощується її перегнати, бо це загрожує штрафом у двадцять марок. Вальтер обурюється:

Walter: „Ich hätte die zwanzig Mark gerne bezahlt, um zwei Minuten länger mit dir zu reden, ich hätte dir die zwei Minuten gerne zum Abschied geschenkt, wie zwei besonders kostbare Blumen – aber du hast dich selbst darum bestohlen. Mir waren diese zwei Minuten zwanzig Mark wert.“

Ulla: „Ja“, sagte sie, „du bist ein feiner Herr geworden, verschenkst Blumen, das Stück zu zehn Mark.“

Walter: „Ja“, sagte ich, „es schien mir der Mühe wert, da wir uns nie etwas geschenkt haben. Nie, nicht wahr?“ (Böll, Das Brot der frühen Jahre).

Розглянуті мовленнєві акти характеризуються важливим показником: вони відбивають емоційний стан мовця в момент мовлення, завдяки чому висловлення набуває чіткого спрямування: вплинути на адресата. Саме цією причиною зумовлений вибір мовцем адекватної, на його думку, мовної форми – ірреального бажального речення, якому притаманна неординарна синтаксична структура. Благальний тон фрази Гур'єва (1) спонукає Надю *погодитися* з чоловіком; співчутливий і водночас безапеляційний тон Вальтера Фендріха (2) змушує Уллу *замислитися* над своєю поведінкою.

У свідомості персонажів активно аналізуються ситуації, будуються моделі поведінки, прогнозуються віддалені результати: до чого призведе пасивність Наді, її бажання їхати до Сибіру? Микола стане нещасним, а вона не хоче цього (1); Улла не може увияти себе без Вальтера, та вже

нічого не вдієш (2). Зрозуміти поведінку героїв допомагає інтерпретація елементів фреймових структур, пов'язаних з умовами ситуацій реалізації ілюкутивних актів. На нашу думку, аналіз героями подій відбувається в рамках фреймів “щастя”, “батька” та ін. У прикладі (1) для Наді, одруженої жінки, фрейм “щастя”, що включає насамперед такі характеристики як вдоволеність існуючим станом речей, комфортність, емоційну піднесеність, пов'язаний також з уявленням щасливої родини; для Гур'єва, офіцера, який присягав на вірність Батьківщині, “щастя” – у дотриманні клятви, у боротьбі. Для Вальтера (2) “щастя” – це майбутнє разом з дівчиною, яку він кохає; для Улли воно полягає в матеріальному добробуті: вона стане дружиною Вальтера, а той, можливо, – компаньйоном її батька, і їх сім'я буде забезпеченою. З фреймом “батька” пов'язані роздуми Наді в тексті (1): він приносив людям лише нещастя, в цьому молода жінка не хоче бути схожою на нього й зробити нещасною найдорожчу людину. Саме інтерпретація Надею ситуації в рамках фрейму “батька” допомагає їй зрозуміти чоловіка й погодитися з ним.

Інтерпретація когнітивних аспектів функціонування висловлення сприяє проникненню у зміст ситуації, доповненню мовленнєвих портретів персонажів, адекватному розумінню їх реакції. Наприклад, у тексті (1) вигуку Миколи відповідає перлюкутивний акт *мовчання*, проте це лише зовнішній прояв: Надя вражена, вона розмірковує над почутим; у тексті (2) – це *насмішка*: Улла в'їдливо відповідає Фендріху: “*Ще б пак, ти тепер благородний пан, ладен роздаровувати квіти по десять марок за штуку.*”

Аналізованим комунікативним актам притаманний такий показник, як ефективність. За їх допомогою мовцеві здебільшого вдається реалізувати свою стратегію. Микола Гур'єв (1) досяг згоди дружини: “*Коли ми поїдемо, Нікі?*” – лише запитує вона, і ці скупі слова виражають не лише згоду їхати, а й безмежну глибину почуттів, силу відданості закоханої жінки. У прикладі (2) герої роману не досягають взаєморозуміння: розмова з Вальтером призводить до неінтенціонального перлюкутивного ефекту – Улла *плаче*, а її, здатної плакати, Вальтер не знав.

Досягнення мовцем поставленої мети зумовлене також соціальними характеристиками персонажів: у розглянутих ситуаціях співрозмовники знаходяться на одному соціальному щаблі, тому декодування інформації вимагає від них порівняно незначних когнітивних зусиль й зумовлює здебільшого дієвий прагматичний ефект, як це ілюструє приклад (1). У ситуації (2) інтерпретація висловлення співрозмовниками відбувається в межах неідентичних сигніфікативних ситуацій: у Вальтера й Улли різні уявлення про життєві цінності, різне розуміння кохання, щастя. У такому випадку адресат виявляється об'єктом не того впливу, який мовець хотів учинити на нього. Улла кепкує зі слів Вальтера, її сльози – через втрачене кохання, яке означало для неї насамперед матеріальний добробут, забезпеченість. Однак навіть така реакція засвідчує, що серце її не зовсім зачерствіло й, можливо, втрата коханого змусить її змінитися, що не виключає віддаленого у часі позитивного перлюкутивного ефекту висловлення.

Комплексний аналіз контексту відіграє важливу роль у створенні не лише мовленнєвого, а й психологічного портрета персонажів, висвітлює різні боки характеру особистості, дає змогу зрозуміти внутрішній світ героїв, їх думки, почуття, вчинки та їх мотиви. На основі цього можливе тлумачення загальної концепції дискурсу й задуму автора.

Підсумовуючи розглянуте, можна зробити такі висновки: когнітивна діяльність мовця при побудові висловлень із семантикою ірреального бажання функціонує у двох варіантах, зумовлених співвідношенням суб'єкта бажання і мовця, та є системою когнітивно-мовленнєвих дій, необхідних для побудови конкретної мовної конструкції – ірреального бажального речення. Прагматичні типи згаданого речення мають активний характер, оскільки спрямовані на реалізацію бажаного стану речей, а їх диференціація визначається ролями учасників діалогу щодо організації діяльності.

За допомогою висловлювання ірреального бажання досягаються три основних прагматичних ефекти: - безпосередній вплив на виконавців; - активізація контактів з виконавцем; - створення умов для виконання. Дієвий прагматичний ефект виявляється у адекватній реакції суб'єкта виконання на спонукання. Значний перлюкутивний ефект фіксується у випадку появи прихильності того, від кого залежить реалізація бажання. Найменший перлюкутивний ефект досягається за умови, коли учасники діалогу є посередниками для третіх осіб. Цим пояснюється також мінімальна частотність речень третього прагматичного типу у діалогічному мовленні.

Насамкінець, зауважимо, що проблема мовленнєвого впливу, його ефективності чи неефективності не обмежується представленим дослідженням. Перспективу подальших студій становить вивчення особливостей взаємодії когнітивних, емоційних, оцінних і прагматичних компонентів змісту висловлення, когнітивних та комунікативних причин порушення взаєморозуміння в межах комунікативних ситуацій.

Список використаних джерел

1. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата / О.П. Воробьева. – К.: Вища школа, 1993. – 200 с.

2. Заботкина В.И. О когнитивно-прагматическом подходе к лексикологическим исследованиям // Материалы Круглого стола, посвященного юбилею Е.С.Кубряковой по тематике её исследований “Языковая категоризация (части речи, словообразование, теория номинации)” / В.И. Заботкина. – М.. – 1997. – С. 31-33.
3. Кифер Ф. О роли прагматики в лингвистическом описании / Ф. Кифер // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16: Лингвистическая прагматика. – С. 333-348.
4. Кобозева И.М. Обзор проблематики конференции “Лингвистика на исходе XX века: Итоги и перспективы” / И.М. Кобозева // Вопр. языкознания. – 1996. – № 2. – С. 15-18.
5. Кубрякова Е.С. Прагматика и когнитивная лингвистика / Е.С. Кубрякова // Прагматические аспекты функционирования языковых единиц / Отв. ред. Е.И.Беляева, А.М.Шахнарович. – М.: ИЯ АН СССР, 1991. – С. 5-6.
6. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование / Дж. Лакофф // Язык и интеллект. – М.: Прогресс, 1996. – С. 143-184.
7. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації / Г.Г. Почепцов. – К.: Київський ун-т, 1999. – 307 с.
8. Серль Дж.Р. Что такое речевой акт? / Дж.Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17: Теория речевых актов. – С. 151-169.
9. Austin J.L. Zur Theorie der Sprechakte / J.L. Austin / Deutsche Bearbeitung von Eike von Savigny. – 2. Aufl. – Stuttgart: Reclam, 1994. – 217 S.
10. Schwarz M. Kognitive Semantiktheorie und neuropsychologische Realitdt: reprdsentationale und prozedurale Aspekte der semantischen Kompetenz / M. Schwarz – Тьbingen: Niemeyer, 1992. – 163 S.

Summary. The article analyses the peculiarities of production of utterances with irreal wish semantics within communicative situations. It also determines the nature of allocation of communicative roles of the wish subject and the implementation subject in a communicative situation as well as cognitive and speech acts of the speaker, the hearer and a third party.

Key words: semantics, irreal wish, communicative situation, wish subject, implementation subject, speaker, hearer.

УДК: 81.42:163.741

С.С.Петровская

СТРУКТУРА И ЗАГОЛОВКИ РОМАНА А. БЕЛОГО “ПЕТЕРБУРГ”. СТАТЬЯ I

Нами зібрано значний за обсягом матеріал щодо заголовку художнього твору, який ми представили у декількох статтях. Дану статтю присвячено структурі роману А. Белого “Петербурґ” і відповідно назвам його структурних компонентів: глав, главок, всього заголовочно-фінального комплексу тощо. Доводиться, що вже у назвах складових частин відбивається специфіка експериментаторського символістського роману, що ці назви вимагають більш детального і багатоаспектного дослідження.

Ключові слова: назва тексту, заголовок, мовленнєві одиниці, структурні складові тексту, структура тексту, сильна позиція тексту.

Произведения художественной словесности начинаются – за редким исключением – с заглавия, которое несёт в себе обычные литературно-культурные функции, наслаивая на них под влиянием идиостиля писателя и особенностей его конкретного текста нечто специфическое. Давно выявлено, что между заголовочной и текстовой частью (при фокусировании содержательного потенциала материкового текста в вынесенной заголовочной позиции) складываются системные отношения части и целого.

Проблема заголовка с момента его активного изучения ещё в первой половине XX века (С. Д. Кржижановский) продолжает оставаться актуальной. Нас привлекают разные ипостаси этой многообещающей (как читателю, так и филологу) части текста. В данной статье уделяем внимание конструктивным особенностям текста романа А. Белого “Петербурґ”, наложившим безусловный отпечаток на озаглавливание всего романа и его составляющих. Собственно, это и можно считать целью данного исследования. Поскольку структура романа, а значит, названия разных его частей многократно перерабатывались автором, стоит уделить внимание и этой информации, которая в принципе является периферийной для нашей темы, поэтому сошлёмся на авторитетный источник [5].

Считается, что начало работы над романом относится к октябрю 1911 года, во второй половине ноября состоялось чтение первых трёх глав (в результате которого ж-л “Русская мысль” отказался от своего намерения печатать роман). В начале 1913 г. в Берлине автор перерабатывает первые главы романа, и в мае в свет выходят 1-3 главы. Далее работа ведётся по линии сокращения (для немецкого издания), и в 1916 году текст наконец выходит отдельным изданием. Работа А. Белого над сокращением произведения, а впоследствии над киносценарием (1918 г.) стимулировала многочисленные переработки и изъятия в основном тексте. В 1922 году была подготовлена сокращённая и переработанная редакция романа “Петербург”. По нашему мнению, исследование всё же целесообразно проводить на материале романа Андрея Белого “Петербург” в академическом издании [1], где использована так называемая “сириновская” (наиболее полная) редакция: другие редакции романа, а также его варианты для театра и кино, кроме того что избыточны многочисленными выявленными исследователями несостыковками, иногда ляпами, ещё и устроены проще и менее приспособлены для выражения замысла автора. Они также оставляют меньше возможностей для научной трактовки построения текста.

Архетип криминального (сюжетного) романа переосмысливается символистически [13], поэтому “содержание “Петербурга” мыслимо именно в той и только в той форме, в которой оно выявлено Андреем Белым” [10]. Максимально сложно устроенный в формальном плане роман даёт простор для разнообразия в понимании, провоцирует бесчисленность трактовок текста, а в будущей жизни романа по-своему обеспечивает его свежесть и актуальность.

Текст романа А. Белого “Петербург” (особенно в версии, которая исследуется нами) имеет сложное строение, он представляется объёмным, легко разложимым на части, которые доступны для анализа (в том числе и по причине многослойного содержания). В ходе системной организации произведения при помощи традиционных способов и средств формирования пространства текста складываются некие элементы, которые, будучи встроенными в романную структуру, приобретают признаки специфичности. В качестве единиц текста выступают компоненты, соотносимые с содержательной структурой и участвующие в членении информации для удобства восприятия при чтении и более адекватного понимания произведения читателем.

Своеобразная ступенчатость текста романа “Петербург” вызвала интересные ассоциации у Николая Бердяева: “Белого можно назвать кубистом в литературе. Формально его можно сопоставить с Пикассо в живописи. Кубистический метод – метод аналитического, а не синтетического восприятия вещей. В живописи кубизм ищет геометрического скелета вещей, он срывает обманные покровы плоти и стремится проникнуть во внутреннее строение космоса. В кубистической живописи Пикассо гибнет красота воплощённого мира, всё разлагается и расслояется. В точном смысле кубизма в литературе нет. Но там возможно нечто аналогичное и параллельное живописному кубизму. Творчество А. Белого и есть кубизм в художественной прозе, по силе равный живописному кубизму Пикассо. И у А. Белого срываются цельные покровы мировой плоти, и для него нет уже цельных органических образов. Кубистический метод расплоскования всякого органического бытия применяет он к литературе” [4]. Ассоциации с кубизмом, вызванные романом А. Белого, расшифровывает и современный исследователь романа Игорь Сухих: “Контексты и подтексты в романе Белого не определяют, однако, структуру персонажей, не дают ключа к их пониманию. Герои “Петербурга” не психологически детализируются или биографически конкретизируются, а предельно обобщаются, доводятся до чёткости типа, однозначности формулы, простоты моралите или басни. В результате возникает эффект не психологического романа, а, скорее, кубистского полотна, где на одном холсте человек изображён в разных несовпадающих проекциях и ракурсах. Н. Бердяев, один из первых рецензентов “Петербурга”, увидел в творчестве Белого “кубизм в художественной прозе, по силе равный живописному кубизму Пикассо” – метод, который предполагает “аналитическое, а не синтетическое восприятие вещей”, отсутствие “цельных органических образов” [12]. В самом деле, искусство кубизма, хотя и воплощает реальные объекты, по своей сути радикально исполнено геометричности. Тем самым находки и эксперименты кубизма в области пространства и объёма становятся созвучными радикальным исканиям А. Белого в его экспериментаторском романе. В романе “Петербург” реальный предмет показан так, что кажется увиденным с разных точек зрения, при этом грани предметов оказываются на первом плане, закрывают, замещают их. Поэтому изображения воспринимаются как двухмерные. Двухмерность организует содержательный план романа, её архитектурные свойства легко улавливаются и в формальной структуре текста.

Ещё более показательно для сопоставления текста романа “Петербург” с произведениями кубизма то коренное переосмысление взаимоотношений формы и пространства, избыточных декоративными украшениями, которое мы наблюдаем в романе. На сравнение с кубизмом работает и богатая колористика романа: красочное панно текста создается многоцветьем, а смена цветов, часто резкая, оттеняет, выпячивает многочисленные грани (по рода, отношения персонажей и т.п.) [9]. Как нам представляется, впечатление кубизма у Н. Бердяева могли вызвать

прежде всего именно специфические формальные приёмы устройства романа: внутреннее деление произведения на главы, главки и иные структурные компоненты. Роман с многозначным и многообещающим названием “Петербург” априори должен быть разделён, подобно городу, расчерченному проспектами, – будто специально для сквозняков, “словесных сквозняков” и *сквозных* мотивов романа (о сквозняках в городе, словесных сквозняках и сквозных мотивах находим замечание также у Игоря Сухих в предисловии к роману [12]). Слово ‘сквозняк’ чрезвычайно частотно в тексте (встречается около 20 раз), оно употребляется как для обозначения знакового явления в городе, так и в переносном значении – “словесный сквозняк” [1, 324]. Сквозняк в городе продувает расчерки и грани проспектов, сквозняк словесный кубистически выстраивает на плоскости текста объёмные формы в виде комбинации геометрических фигур – глав, главок и т.п. Действительность, деформированная “*мозговой игрой*” [1], уступает место призрачным формальным конструкциям, которые выдвигаются на первый план в ходе авторских поисков драматической цельности и остроты.

В тексте романа и в отражённом тексте – оглавлении, несомненно, воплощается игра граней пространства и плоскости, углов и рельефов города, характеров персонажей, та самая иллюзорная “*мозговая игра*” [1] как сущность романа. Подобно тому как кубисты в процессе отражения реальности деформируют её, автор романа, выделяя части и называя их, по нашему мнению, также искажает реальность текста. Пространственные конструкции города управляют конструированием текста, что требует воплощения в членении текста и озаглавливании микротекстов – глав и особенно главок, но предпринятое дробление объёма романа по законам кубизма дисгармонично, как и многое у А. Белого, который предугадал и предчувствовал социальный и даже исторический слом, гибель города Петербурга и старого мира, хаос, апокалипсис.

Внутреннее деление текста поддерживается не только расчленёнными содержательными пространствами, продуваемыми вечными сквозняками, но и присущим роману “внутренним ритмом”, о котором также говорил Николай Бердяев [4]. Роман “Петербург” состоит из 8-ми озаглавленных глав (главы делятся на имеющие название главки – их 124), пролога и эпилога (они выделены и озаглавлены). Корпус романа, с выделенными и выступающими за текст заглавиями глав и главок, выглядит причудливо, если не сказать претенциозно (хотя возможная претенциозность нейтрализуется и снимается смыслом названий – с его игровым моментом, интертекстуальной иронией). На фоне кубистического плоскостного полотна выпукло выделяются отдельные грани минитекстов, трагические разломы множественных заголовков, содержательно нагруженных отступов в тексте. Особенно наглядно игровой иронический налёт проявляется при внимании к полной номенклатуре заголовков. По этой причине полезным будет составление полного оглавления романа (с иными структурными элементами заголовочно-финального комплекса), который мы и проводим ниже.

ПЕТЕРБУРГ

Роман в восьми главах с прологом и эпилогом

ПЕТЕРБУРГ

ПРОЛОГ

.....

ГЛАВА ПЕРВАЯ,

в которой повествуется об одной достойной особе,
её умственных играх и эфемерности бытия

Была ужасная пора:
О ней свежо воспоминанье.
О ней, друзья мои, для вас
Начну свое повествованье, –
Печален будет мой рассказ.
А. Пушкин

АПОЛЛОН АПОЛЛОНОВИЧ АБЛЕУХОВ
СЛОВОМ, БЫЛ ОН ГЛАВОЙ УЧРЕЖДЕНИЯ...
СЕВЕРО-ВОСТОК
БАРОН, БОРОНА
КАРЕТА ПРОЛЕТЕЛА В ТУМАН
КВАДРАТЫ, ПАРАЛЛЕЛЕПИПЕДЫ, КУБЫ

ЖИТЕЛИ ОСТРОВОВ ПОРАЖАЮТ ВАС
И, УВИДЕВ, РАСШИРИЛИСЬ, ЗАСВЕТИЛИСЬ, БЛЕСНУЛИ...
ДВУХ БЕДНО ОДЕТЫХ КУРСИСТОЧЕК...
ДА ВЫ ПОМОЛЧИТЕ!..
ПИСЬМЕННЫЙ СТОЛ ТАМ СТОЯЛ
РАЗНОЧИНЦА ОН ВИДЕЛ
СТРАННЫЕ СВОЙСТВА
НАША РОЛЬ
И ПРИ ТОМ ЛИЦО ЛОСНИЛОСЬ
КАКОЙ ТАКОЙ КОСТЮМЕР?
МОКРАЯ ОСЕНЬ
АПОЛЛОН АПОЛЛОНОВИЧ ВСПОМНИЛ
ХОЛОДНЫЕ ПАЛЬЦЫ ТАК БЫВАЕТ ВСЕГДА

Конец первой главы

ГЛАВА ВТОРАЯ,

в которой повествуется о некоем свидании, чреватом последствиями

Я сам, хоть в книжках и словесно
Собратья надо мной трунят,
Я мещанин, как вам известно,
И в этом смысле демократ.
А. Пушкин

ДНЕВНИК ПРОИСШЕСТВИЙ
СОФЬЯ ПЕТРОВНА ЛИХУТИНА
ПОСЕТИТЕЛИ СОФЬИ ПЕТРОВНЫ
ОФИЦЕР: СЕРГЕЙ СЕРГЕИЧ ЛИХУТИН
СТРОЙНЫЙ ШАФЕР КРАСАВЕЦ
КРАСНЫЙ ШУТ
ПОДЛОСТЬ, ПОДЛОСТЬ И ПОДЛОСТЬ
СОВЕРШЕННО ПРОКУРЕННОЕ ЛИЦО
УЧАЩАЛИСЬ ССОРЫ НА УЛИЦАХ
ЗОВЕТ МЕНЯ МОЙ ДЕЛЬВИГ МИЛЫЙ
МЕЖДУ ТЕМ РАЗГОВОР ИМЕЛ ПРОДОЛЖЕНИЕ
СТЕНЫ – СНЕГ, А НЕ СТЕНЫ!
ОСОБА
ВЫСЫПАЛ, ВЫСЫПАЛ
БЕГСТВО
СТЕПКА

Конец второй главы

ГЛАВА ТРЕТЬЯ,

в которой описано, как Николай Аполлонович Аблеухов попадает с своей затеей впросак

Хоть малый он обыкновенный,
Не второклассный Дон Жуан,
Не демон, даже не цыган,
А просто гражданин столичный,
Каких встречаем всюду тьму,
Ни по лицу, ни по уму
От нашей братья не отличный.
А. Пушкин

ПРАЗДНИК
НА МИТИНГЕ
БЛАГОРОДЕН, СТРОЕН, БЛЕДЕН!..
КОНТ-КОНТ-КОНТ!
МИТИНГ
ТАТАМ: ТАМ, ТАМ!
ТЕНИ
ПРОВИЗЖАЛА БЕШЕНАЯ СОБАКА
ВТОРОЕ ПРОСТРАНСТВО СЕНАТОРА

Конец третьей главы
ГЛАВА ЧЕТВЕРТАЯ,
в которой ломается линия повествования

Не дай мне Бог сойти с ума...
А. Пушкин

ЛЕТНИЙ САД
МАДАМ ФАРНУА
ПЕТЕРБУРГ УШЕЛ В НОЧЬ
ТОПОТАЛИ ИХ ТУФЕЛЬКИ
ДОТАНЦОВЫВАЛ
БАЛ
ТОЧНО ПЛАКАЛСЯ КТО-ТО
СУХАЯ ФИГУРОЧКА
ПОМПАДУР
РОКОВОЕ
АПОЛЛОН АПОЛЛОНОВИЧ
СКАНДАЛ
НУ, А ЕСЛИ?
БЕЛОЕ ДОМИНО
ПОЗАБЫЛА, ЧТО БЫЛО
ТРЕВОГА
ПИСЬМО
ПОПУТЧИК
ПОЛОУМНЫЙ
ЧТО ЖЕ ДАЛЕЕ?
ОБЫВАТЕЛЬ

Конец четвертой главы
ГЛАВА ПЯТАЯ,

в которой повествуется о господинчике с бородавкой у носа и о сардиннице ужасного содержания

Блеснет завтра луч денницы
И заиграет яркий день,
А я, быть может, уж гробницы
Сойду в таинственную сень.
А. Пушкин

ГОСПОДИНЧИК
РЮМКУ ВОДОЧКИ!
Я ГУБЛЮ БЕЗ ВОЗВРАТА
ГРИФОНЧИКИ
КРАСНЫЙ, КАК ОГОНЬ
ДУРНОЙ ЗНАК
У СТОЛИКА
КАРАНДАШНЫЕ ПАЧКИ
ПЕПП ПЕППОВИЧ ПЕПП
СТРАШНЫЙ СУД

Конец пятой главы
ГЛАВА ШЕСТАЯ,

в которой рассказаны происшествия серенького денька

За ним повсюду Всадник Медный
С тяжёлым топотом скакал.
А. Пушкин

ВНОВЬ НАЩУПАЛАСЬ НИТЬ ЕГО БЫТИЯ
ЛЕСТНИЦА
И, ВЫРВАВШИСЬ, ПОБЕЖАЛ
УЛИЦА
РУКА ПОМОЩИ
НЕВСКИЙ ПРОСПЕКТ
ДИОНИС
ОТКРОВЕНИЕ

КАРИАТИДА
ПОШЕЛ ПРОЧЬ, ТОМ!
ЛОБНЫЕ КОСТИ
НЕХОРОШО...
ОПЯТЬ ПЕЧАЛЬНЫЙ И ГРУСТНЫЙ
МАТВЕЙ МОРЖОВ
МЕРТВЫЙ ЛУЧ ПАДАЛ В ОКОШКО
ПЕТЕРБУРГ
ЧЕРДАК
ПОЧЕМУ ЭТО БЫЛО...
ГОСТЬ
НОЖНИЦЫ

Конец шестой главы
ГЛАВА СЕДЬМАЯ,

или: происшествия серенького денька всё ещё продолжаются

Устал я, друг, устал: покоя сердце
просит.
Летят за днями дни...
А. Пушкин

БЕЗМЕРНОСТИ
ЖУРАВЛИ
Я, СЕБЕ, ИДУ... Я, СЕБЕ, НИКОГО НЕ СТЕСНЯЮ...
РАЗГОВОР ИМЕЛ ПРОДОЛЖЕНИЕ
ПЛАН
УЧРЕЖДЕНИЕ
ОН ВИНТИТЬ ПЕРЕСТАЛ
УГОЛЬНЫЕ ЛЕПЕШКИ
Я ЗНАЮ, ЧТО ДЕЛАЮ
БУДЕШЬ ТЫ, КАК БЕЗУМНЫЙ
ГАДИНА
ТЬМА КРОМЕШНАЯ
ОБЫВАТЕЛЬ
НЕДООБЪЯСНИЛСЯ
ПАСИАНСИК
НЕВЫРАЗИМЫЕ СМЫСЛЫ
ЛЕБЕДИНАЯ ПЕСНЯ
ПЕРСПЕКТИВА
ТАРАКАНЫ

Конец седьмой главы
ГЛАВА ВОСЬМАЯ,
и последняя

Минувшее проходит предо мною...
Давно ль оно неслось, событий полно,
Волнуясь, как море-окиян?
Теперь оно безмолвно и спокойно:
Не много лиц мне память сохранила,
Не много слов доходит до меня...
А. Пушкин

НО СПЕРВА...
КАЧАЛОСЬ НАД ГРУДОЙ ПРЕДМЕТОВ...
УДИВИЛИСЬ ЛАКЕИ
БЫЛО СПЛОШНОЕ БЕССМЫСЛИЕ
МАМА
И ГРЕМЕЛА РУЛАДА
АРБУЗ – ОВОЩ...
ЧАСИКИ

Конец восьмой главы
ЭПИЛОГ

.....
Конец

Из этого максимально схематичного изображения структуры, по образцу оглавления, видно, что текст обрамлён *Прологом* и *Эпилогом*, в конце видим сообщение о том, что роман закончен (*Конец*); такие сообщения находятся в конце каждой главы. На титульном листе – *заголовок*, сопровождаемый *подзаголовком* (*Роман в восьми главах с прологом и эпилогом*), непосредственно тексту на шмуцтитуле предшествует заголовок *Петербург*. После *Пролога* расположены 8 глав – одновременно пронумерованных и более или менее изысканно озаглавленных, причём каждую из них открывает эпиграф из А. С. Пушкина. Все главы без исключения структурированы; число глав колеблется от 8 до 21 (I глава – 19 главок, II – 16, III – 9, IV – 21, V – 10, VI – 20, VII – 19, VIII – 8).

Таким образом, в тексте функционируют 136 называющих единицы (одна из них *Пролог*, вторая *Эпилог*, 132 номинанта *глав* и *главок* и, наконец, *заголовок* в 2 вариантах – с подзаголовком и без него).

Как и обещано в подзаголовке, в романе *глав* – 8, *пролог* с *эпилогом* на своих местах. И намёк на обещанную пародийность, заложенный в том же подзаголовке, материализуется в анахроничных романских структурах: главы расслаиваются на главки, в конце – слово *конец*; двойные заглавия *глав*, разнообразные по структуре и смыслу названия *главок* – скептический реверанс одновременно и классическому роману, и “Братьям Карамазовым”.

Запланированный нами последовательный разносторонний анализ номинаций, извлечённых в ходе исследования структуры романа, поможет в дальнейшем выявить составляющие поэтики и идиостиля писателя в намеченной нами области – области заглавия.

Список использованных источников

1. Белый А. *Петербург* : [роман в восьми главах с прологом и эпилогом] / А. Белый. – 2-е издание, исправленное и дополненное. – СПб. : Наука, 2004. – 696 с.
2. Белов В. А. Пропозициональная организация текста (на материале романа А. Белого “Петербург”) : автореф. дис. на соиск. учён. степ. канд. филол. наук / В. А. Белов. – СПб., 2011. – 26 с.
3. Белов В. А. Роль заглавий в пропозициональной организации нарратива (на материале романа А. Белого “Петербург”) / В. А. Белов // Вестник Череповецкого государственного университета. – Череповец, 2010. – С. 41-45.
4. Бердяев Н. А. Астральный роман: (размышление по поводу романа А. Белого “Петербург”) / Н. А. Бердяев // Бердяев Н. А. Философия творчества, культуры и искусства : [в 2-х т]. – М. : Искусство, 1994. – Т.2. – С. 425-438.
5. Долгополов Л. К. Творческая история и историко-литературное значение романа Андрея Белого “Петербург” / Л. К. Долгополов // Белый А. *Петербург* : [роман в восьми главах с прологом и эпилогом]. – 2-е издание, исправленное и дополненное. – СПб. : Наука, 2004. – С. 524-641.
6. Кубизм. Орфизм. Пуризм / В. Крючкова. – М. : ГАЛАРТ: ОЛМА-ПРЕСС, 2000. – 175 с.
7. Культурология. XX век. Энциклопедия / Гл. ред. и автор проекта С. Я. Левит: [в 2 т]. – СПб. : Университетская книга : Алетейя, 1998. – 1998. – Тт.1-2.
8. Лотман Ю. М. Структура художественного текста // Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб. : Искусство-СПБ, 1998. – С. 14-285.
9. Миассарова Э. Р. Функционирование цветоцветовой концептосферы в текстах на материале произведений М. Пруста и А. Белого : автореф. дис. на соиск. учён. степ. канд. филол. наук / Э. Р. Миассарова. – Казань, 2006. – 27 с.
10. Полянин Андрей (София Парнок). Рец.: Белый А. *Петербург*. Роман. Сборники Сири. Выпуски I-й, II-й и III-й) / С. Парнок) // Северные записки. – 1914. – №6. – С. 134-142.
11. Рычкова Ю. В. Энциклопедия модернизма : фовизм, кубизм, футуризм, экспрессионизм, абстракционизм, дадаизм, сюрреализм, поп-арт, оп-арт / Ю. В. Рычкова. – М. : Эксмо-Пресс, 2002. – 221 с.
12. Сухих И. Н. Прыжок над историей (“Петербург” А. Белого) / И. Н. Сухих // Белый А. *Петербург* : [роман]. – СПб. : Кристалл, 1999. – С.5-42.
13. Яранцев В. Н. Структура идеального пространства в романе А. Белого “Петербург” / В.Н. Яранцев // Гуманитарные науки в Сибири. Сер. Филология. – Новосибирск, 1997. – № 4. – С. 50-55.

Summary. We have gathered a substantial amount of material concerning the heading of fictional text, which we have analyzed in several articles. This article is dedicated to the structure of the novel of Andrey Belyj “Petersburg”, and, respectively, to the headings of its structural components: chapters etc. The article proves that in the names of the chapters themselves the specifics of the experimental Symbolist novel is reflected, and the headings require a more detailed and multiple-aspect research.

Key words: text name, heading, language units, structure text components, text structure, strong text position.

ПРОФЕСІЙНО-СЛЕНГОВИЙ ЛЕКСИКОН ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКИ ТУРИЗМУ)

У статті розглянуто проблему статусу мови спеціального призначення (Language for Special Purposes) в сучасній лінгвістиці; зроблено спробу проаналізувати професійно-сленгову лексику як джерело поповнення термінології туризму.

Ключові слова: *термінологія, мова спеціального призначення, професійно-сленгова лексика туризму.*

Початок ХХІ століття в Україні ознаменувався динамічним розвитком сфери послуг в усіх напрямках. Бум еволюції характерний і для туристичної галузі. З розвитком туристичної сфери та усіх її складових прогресивно еволюціонує також і лексика спеціального призначення. Вона швидко і гнучко реагує на потреби суспільства й усі нові реалії знаходять відображення в її складі.

Актуальність теми дослідження зумовлена різким зростанням значущості туристичної сфери, а отже, появою підвищеного інтересу не просто до професійного спілкування, а до спілкування ефективного, що веде до конкретного результату. У мові постійно з'являється велика кількість спеціальних слів для позначення об'єктів, що вивчаються, а це спричинює зростання актуальності дослідження проблеми статусу мов спеціального призначення (Language for Special Purposes). Виступаючи найважливішим засобом вербалізації спеціального знання в науці, техніці, виробництві, освіті й інших галузях, LSP, змістовим ядром якої є термінологія, стає візитівкою і допуском у світ професійної комунікації [9, 90].

Поняття LSP прийшло до нас з англomовного світу і виникло на основі вивчення мовлення в процесі професійного спілкування людей [2, 219]. Спочатку на позначення такого спілкування поширення набув термін English for Specific Purposes (ESP) – англійська для спеціальних цілей вивчення, потім – Language for Specific Purposes (LSP) – мова спеціального призначення. Англійські аббревіатури ESP і LSP закріпились і за кордоном, й у вітчизняній науці.

Дж. Сейгер визначає LSP таким чином: “Спеціальні мови є напівавтономними комплексними семіотичними системами, заснованими на загальній мові і похідних від неї. Ними можуть послуговуватися фахівці з відповідною освітою, які обслуговують спільну сферу діяльності” [12, 197].

Л. Хоффман говорить про LSP як про безліч лінгвістичних феноменів, які зустрічаються в певній сфері комунікації й обмежених специфічними темами, інтенціями, умовами. LSP він тлумачить як сукупність усіх мовних засобів, використовуваних у професійно обмеженій комунікативній сфері для досягнення взаєморозуміння між людьми, що займаються відповідною професійною діяльністю [13, 57].

И. С. Кудашев трактує LSP як сукупність природних або природно-штучних мовних засобів, що використовують в якій-небудь галузі знань і/або діяльності головним чином для передавання інформації, яка відображає поняттєвий апарат, що не є надбанням більшості носіїв даної національної мови [4, 78].

В. Ф. Новодранова виділяє наступні ознаки LSP: співвіднесеність із певною галуззю, специфічне коло користувачів, обмежене в порівнянні із загальною мовою число функцій, базування на системі загальнонаціональної мови [7, 218].

А. В. Суперанська відзначає серед особливостей LSP певну граматичну і синтаксичну бідність: для неї характерна часта повторюваність синтаксичних конструкцій. Дослідниця говорить, що LSP може розглядатися як цілісний фрагмент національної мови і вважатися одним з типів підмов, пристосованих для спеціальної комунікації у галузі науки і техніки [10, 63].

У документації Міжнародної організації зі стандартизації мова спеціального призначення визначається як мовна система, призначена для комунікації, що однозначно інтерпретується в конкретній галузі знання з використанням термінології й інших лінгвістичних засобів [7, 245].

Найчастіше, коли йдеться про ESP або LSP, мають на увазі вивчення мови певної галузі або навчання в тих або спеціалізованих освітніх закладах. Тут доречно пригадати, що між галузями знань і професіями, що спираються на них, існують різноманітні зв'язки. До того ж специфічність тієї або іншої професійної мови значною мірою відносна. Адже жодна професійна мова не обходиться без загальнонаукового і загальноповсякденного лексичного ядра.

Визначення LSP через зіставлення його з мовою загального призначення поступилося місцем новому визначенню LSP як повної сукупності мовних засобів, що використовують в усних та писемних текстах. На сьогодні LSP – це підсистема природної мови, тісно пов'язана з “мовою для загальних цілей” (Language for General Purposes – LGP) або “буденною мовою” [2, 222].

Лексика спеціального призначення повністю залежить від потенцій загальнолітературної мови на кожному рівні мовної системи. Так, поряд зі словами загальнолітературної мови, запозиченнями з інших мов тощо, джерелами лексикону LSP може бути і професійний сленг.

Мета статті – проаналізувати професійно-сленгову лексику як джерело поповнення терміносистеми туризму.

Система фахової мови туризму формується з кількох складників: фахова термінологія, загальнонаукова термінологія, загальноживана лексика. У повсякденному житті працівники туристичної індустрії активно використовують також професіоналізми та професійні сленгізми.

Проблема розмежування професійної лексики та термінології залишається досить складною. Деякі лінгвісти ставлять знак рівності між ними, інші їх чітко диференціюють, треті кажуть про наявність деяких спільних рис між ними [5, 118].

Дійсно, професійна лексика неоднозначно трактується у сучасному мовознавстві. Деякі вчені (М. Д. Степанова, І. І. Чернишова) вважають, що за своїм складом це здебільшого архаїчна лексика старих ремесел та спеціальних знань, водночас як термінологія – це спеціальна лексика сучасної науки і техніки. Інші (А. Калініна, В. Прохорова), вважають, що частина професійної лексики збігається з термінологією. Різниця полягає в тому, що термін – це цілком офіційна, узаконена назва певного поняття, а професіоналізм – напівофіційне слово, сферою вживання якого є мовлення [8, 148]. С.Д. Шелов, на нашу думку, справедливо відзначає, що терміни і професіоналізми отримують тотожну або близьку семантичну характеристику, але різняться узусом, орієнтацією на сферу використання [11, 78-79]. Найяскравіше ця тенденція виявляється за умов існування корелятивної пари, один член якої ідентифікується як термін, інший – як професіоналізм. Найчастіше такі професіоналізми є результатом метафоричного перенесення. Дослідник зазначає, що забарвлені одиниці професійного спілкування, які виражають наукові поняття й мають дефініцію, можна кваліфікувати як терміни (звичайно, за умов відсутності термінологічного еквівалента). В останньому випадку правомірним буде оцінювання їх як проміжного явища, і лише використання таких одиниць у мовній практиці може вирішити їхню долю: вони або залишаться у сфері суто професійного спілкування, або набудуть статусу термінів, або довгий час будуть зберігати своє проміжне положення [6, 144].

Проблема диференціації термінологічної лексики і професіоналізмів ускладнюється ще й тим, що деякі науковці не обмежуються поділом спеціальної лексики на термінологічну та професійну, а намагаються членувати професійну лексику ще на ряд підрозділів. Ми поділяємо думку дослідники, які виділяють професіоналізми та професійні жаргонізми як окремі групи спеціальної лексики „внаслідок їх нормативних, ареальних, стилістичних та експресивних відрізень” [1, 37]. Адже, професійно-сленговий лексикон туристичної галузі на відміну від термінології – це специфічний варіант усного мовлення, так званий професійний соціолект, яким послуговуються її працівники у сфері виробничих відносин. Важливим чинником у творенні таких лексем, на наш погляд, є спорідненість фахових інтересів людей, оскільки сленг – це “жаргонні слова або вирази; розмовний варіант тієї чи іншої соціальної або професійної групи” [3, 37]. Сленгізми мають свої особливості, вони можуть бути заміниками термінів у повсякденному спілкуванні, мають знижене експресивне забарвлення, вживані лише в усному мовленні людей певної професії і не фіксуються галузевими словниками.

Професіоналізми – це напівофіційні слова чи словосполучення, що виникають в умовах професійного спілкування як вторинні форми вираження думки і функціонують найчастіше як професійно-розмовні дублети офіційних термінів [3, 38].

Так, до професіоналізмів і професійних сленгізмів, вживаних працівниками туристичних агенцій та туристичних операторів у своїй професійній діяльності можна віднести такі лексичні одиниці: *турики* – потенційні туристи; *ходаками* називають осіб, які ходять по різних турагенціях і шукають найдешевшу ціну туру; досвідчених туристів називають *стариками*; туристів-новачків – *зеленими*; *алігаторами* – дуже забезпечених туристів; *бігунами* охрестили тих туристів, які використали турпоїздку для нелегальної еміграції, *пацієнтами* – неадекватних туристів, які самі не розуміють, чого бажають; туристів, які отримали відмову у виданні візи, називають – *відказниками*, а відвідувача туристичної виставки, який змитає зі стенду все підряд, охрестили *пилососом*.

Професійно-сленгову лексику туризму можна розподілити за кількома тематичними групами: **лексика на позначення постояльців у готелі:** *бандерлоги* – туристична група; *кролики* – молода пара, що зупиняється на декілька годин; *волоцюга* – гість, який вимагає переселення в інший номер; *валкін* – неочікуваний гість “з вулиці” без попереднього бронювання місця в готелі (від англ. Walk in – заходити); **лексика на позначення назв турів:** *рекламник* – ознайомчий тур для менеджера туристичної компанії за новим напрямком, країною; *комбінашка* – тур, до якого входить екскурсійна програма, відпочинок та лікування; **лексика на позначення назв професій:** *бусдрайвер* – водій автобуса; *груповод* – особа, яка супроводжує групу туристів; *продажники* –

відділ продажу турпродукту; *менеджер* – менеджер; *хакер* – системний адміністратор; *спарк* – фіскальний реєстратор; *нічник* – нічний аудитор у готелі; *раби* – студенти-практиканти; *білочки* – покоївки; *фіціки* – офіціанти; *шльоцики* – шашличники; **лексика на позначення назв консульств різних країн:** *чехи, норвеги, французи* тощо; **лексика на позначення назв туроператорів-партнерів:** Tez Tour – *Тезики*, Mouzenidis Travel – *Музики*, Mostravel – *Мости*, Pegas Touristik – *Кінь*, Coral Travel – *Корали* та ін.; **лексика на позначення назв авіакомпаній:** Swiss – *Свіссу*, British Airways – *Бритіши* та ін.; **лексика на позначення назв авіатранспорту:** *тушка* – будь-який літак родини Туполєвих, найчастіше так називають ТУ-154, оскільки їх найбільше; *баклажан* – ІЛ-86 – (назва утворена за зовнішньою схожістю з цим овочем); *горбатий* – Боїнг-747, названий так через виступ верхньої пасажирської палуби; *корівник* – Боїнг-757 – названий так через дуже довгий пасажирський салон; **лексика на позначення назв дій, процесів у туризмі:** *факсувати* – відправляти факс; *стопити* – припиняти бронювання через відсутність місць; *сидіти на квитках* – тримати під туристів місця на рейсі до отримання офіційного підтвердження з готелю; *здаватися* – здавати документи в консульство; *зробити туриста* – закінчити роботу з документацією на подорож; *розкидати туристів* – перенести відмінену з певних причин подорож на інші тури; *розганяти групу* – відмінити тур; *проводжати поїзд* – відвозити гіда на вокзал, допомагати в процесі збирання групи і розсадження за квитками у вагонах; *посувати тур* – перенести дату виїзду; *забивати візитівки/анкети* – заносити інформацію з візитівок/анкет у базу даних; *закільцювати* – організувати відправлення і повернення екскурсійного туру з одного міста; *виписати віпи* – оформити перепустку до VIP-зали; *впали гроші* – отримати сплату за тур на рахунок; *їхати з поворотом* – їхати в два і більше тури без перерви (про автобуси і супроводжуваних); *повісити броню* – забронювати квиток, а якщо клієнт не проплатить, то броня *хекнеться*, тобто буде анульована.

Під час повсякденного спілкування доволі часто до професіоналізмів потрапляє лексика, характерна для молодіжного спілкування: *запара* – велика кількість прибулих гостей; *спецухи* – спеціальні пропозиції; *халява* – система all inclusive; *дутик* – д'юті фрї – система безмитної торгівлі в аеропортах, на бортах літаків, поромач та інших транспортних засобах або в окремих місцях відвідування іноземців (як правило, сигарети, вино, парфумерія і сувеніри); *відстійник* – спеціальне приміщення для пасажирів в аеропорту, а також вид чартерного рейсу; *підбірка* – пакет з інформацією для турагентств; *наземка* – комплекс туристичних послуг, що надаються на землі (трансфер, екскурсії – усе, крім перельоту); *регулярка* – переліт регулярним (не чартерним) рейсом.

Цікавою з погляду вживання професійно-сленгової лексики, на наш погляд, є лексика працівників готельних підприємств. Наприклад, непосвяченій людині не завжди зрозумілими будуть окремі слова і навіть цілі словосполучення: *апгрейдити* – поліпшити номер до вищої категорії (від англ. Upgrade – покращувати, удосконалити, модернізувати) – “Довелося апгрейдити пану Горбенку номер до люкса, оскільки бандерлоги зайняли всі стандарти”; *клінити* – прибирати кімнату (від англ. Clean – чистота); *чекінити* – заселити гостя (від англ. Check in – прибуття); *некурящий номер* – номер для тих, хто не палить; *номер для двох із половиною осіб* – номер для двох дорослих і дитини, прибраний і готовий до заселення; *гість бився в ламбаді* – гість був дуже незадоволений наданими йому послугами й емоційно це висловлював; *люкс іде* – гість з номера категорії “люкс” залишає своє помешкання; *шестірка йде* – виїздить гість із шостого номера; *вечера вийшла* – у хол вийшов гість, прямує на вечерю; *у гостя немає руки* – у номері відсутній рушник для рук; *однобедрений* – одномісний готельний номер тощо.

Отже, стрімкий розвиток сучасного суспільства, зростаючі потреби міжкультурної комунікації у тому числі й у галузі туризму вимагають подальших досліджень проблем LSP. Оскільки лексика спеціального призначення є функціональним різновидом природної мови, в якій акумульовано і збережено спеціальне знання та яка покликана забезпечити доступне й ефективне спілкування спеціалістів туристичної галузі, а професійно-сленгова лексика, досить численна й неоднорідна, є потужним джерелом поповнення лексичного складу фахової мови туризму.

Список використаних джерел

1. Борисова Л. Т. Профессионализм и профессиональные жаргонизмы в отраслевом терминологическом словаре / Л. Т. Борисова, Я. Л. Донской // Термины и их функционирование: Межвуз. сб. – Горький: Изд-во Горьковск. нац. ун-та, 1987. – С. 34-40.
2. Гвишиани Н. Б. Язык научного общения (вопросы методологии) / Н. Б. Гвишиани. – М., 1986. – С. 219-222.
3. Зоря Г.С. Термінологія та професійно-сленгова лексика медіа індустрії / Г. С.Зоря // Наукові записки Інституту журналістики. – Том 36. – 2009. – Липень–вересень. – С. 35-39.
4. Кудашев И. С. Проектирование переводческих словарей специальной лексики. [Текст] / И. С. Кудашев. – Хельсинки, 2007. – 445 с.

5. Лейчик В. М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. – 2-е изд., испр. и доп. / В. М. Лейчик. – М.: Ком. книга, 2006. – 256 с.
6. Литвинко О. А. Проблема терміна і професіоналізму (на матеріалі англійської термінологічної підсистеми машинобудування) / О. А. Литвинко // Вісник СумДУ. Серія Філологія. – 2007. – №2. – С. 143-147.
7. Новодранова В. Ф. Новые подходы к определению основных понятий терминоведения / В. Ф. Новодранова // Новая Россия: новые явления в языке и науке о языке: всеросс. науч. конф.: материалы / Урал. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2005. – С. 218-323.
8. Панько Т. І. Українське термінознавство: Підр. / Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
9. Петрашова Т. Г. Язык для специальных целей в контексте содержания понятий “национальный язык” и “литературный язык” / Т. Г. Петрашова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2008. – № 1 (1): в 2-х ч. Ч. II. – С. 90-93.
10. Суперанская А. В. Общая терминология. Вопросы теории [Текст] / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Книжный дом “Либроком”, 2009 – 247 с.
11. Шелов С. Д. Терминология, профессиональная лексика и профессионализмы (к проблеме классификации специальной лексики) / С. Д. Шелов // Вопросы языкознания. – 1984. – № 5. – С.76-87.
12. Sager J.C. Criteria for Measuring the Functional Efficacy of Term / J.C. Sager // Infoterm. Serp. 6. – Munich, 1981. – Pp. 194-217.
13. Hoffman L. A. A Cumulative Analysis of Scientific Texts / L. A. Hoffman // AILA 81: Proceedings. – Lund, 1981.

Summary. The article investigates the problem of the language for special purposes in modern linguistics. The author makes an attempt to analyze professional terms and slang words as a source of tourism terminology enrichment.

Key words: terminology, language for special purposes, professional terms and slang words of tourism terminology.

УДК 811.111'42

З.Ф. Підручна

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ АУДІЮВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ РОЗМОВНОЇ МОВИ

Проаналізовано роль аудіювання у навчальному процесі та досліджено чинники, від яких залежить ефективність навчання аудіювання. Виявлено труднощі процесу аудіювання та запропоновано систему вправ, направлених на результативність засвоєння англійської розмовної мови.

Ключові слова: аудіювання, мовленнєва діяльність, усне мовлення, комунікативні навички, функціональний відбір мовного матеріалу.

Завдання викладача іноземної мови – здійснювати навчання, виховання, розвиток особистості студента засобами цієї мови. Включення студентів у різні види діяльності розвиває в них сенсорне сприйняття, рухову, інтелектуальну, вольову, емоційну та мотиваційну сфери. Це забезпечує варіативність навчального процесу, динаміку занять. Тим самим під час навчання іноземної мови створюються реальні умови, щоб кожен студент спробував свої сили в різних видах продуктивної діяльності і досягнув хоча б у якійсь із них певного успіху. Тому значна робота повинна проводитися в сфері навчання сприйняттю і розумінню мови на слух. У зв'язку з цим необхідно виявити основні характеристики цього виду мовленнєвої діяльності, фактори, які затрудняють сприйняття і розуміння на слух іноземної мови, що дозволило б передбачити вправи на зниження цих труднощів. Велику увагу потрібно приділити проблемі аудитивного матеріалу, питанням доступності мовного матеріалу на різних рівнях навчання, видам пред'явлення матеріалу, системі вправ й ін. Всі ці питання є частиною загальної проблеми навчання, тому соціальні, освітні й педагогічні вимоги до навчання іноземної мови, зокрема аудіювання, зумовлюють актуальність піднятої проблеми й потребують її розв'язання на сучасному етапі.

Окремі аспекти зазначених питань висвітлювались у працях Н. Гез [2], Н. Драб [3], Н. Єлухіної [4], М. Ляховицького, С. Ніколаєвої [5], Є. Пассова [6], В. Сатиної [7], Л. Цесарського [8] й ін. Та не дивлячись на значні теоретичні доробки, ще не досліджено всі чинники, від яких залежить ефективність навчання аудіювання, не вироблена раціональна система вправ для навчання аудіювання.

Мета статті – дослідити чинники, від яких залежить ефективність навчання аудіювання та виявити труднощі процесу аудіювання. Запропонувати основні види вправ для успішного навчання аудіювання, спрямованих на подолання труднощів і формування на цій основі вмінь і навиків, здатних успішно функціонувати в природних умовах.

Як відомо, засвоєння іноземної мови і розвиток мовленнєвих навиків здійснюється головним чином через слухання. Тому аудіювання повинно бути розвинуто краще інших вмінь, а насправді воно викликає найбільші труднощі. Н. Єлухіна [2, 37] вважає, що найсуттєвішою трудностю аудіювання слід вважати відсутність в аудитора можливостей регулювати діяльність. Аудіювання – єдиний вид мовленнєвої діяльності, при якому від особи, що її виконує, нічого не залежить. Слухаючий, на відміну від того, хто читає, пише чи говорить, безсилий щось змінити у цій діяльності, полегшити її, пристосувати до своїх можливостей і тим створити сприятливі умови для прийому інформації. Якість та повнота слухового сприйняття, розпізнавання та розуміння мовленнєвих повідомлень залежить, на думку В. Сатиної [7, 88], від ряду лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів. До числа перших вона відносить фонетичні, структурні та лексичні особливості іноземної мови, а також композиційну побудову повідомлення, його тривалість та кількість фактів (думок) у ньому.

Під екстралінгвістичними факторами, що впливають на розуміння мовлення на слух, мається на увазі: ступінь розвитку слухової уваги і пам'яті того, хто сприймає мову; фізичний та психічний стан слухача; рівень його інтересу до теми повідомлення; цільова установка і потреба участі у мовленнєвому повідомленні. До нелінгвістичних факторів ми відносимо: форму спілкування, якість мовленнєвого сигналу та способи його подачі, наявність чи відсутність зорової опори, темп мовлення, відстань від джерела звуку, ознайомленість з голосом, що звучить.

Структурні труднощі аудіювання включають в себе: незвичний для наших студентів порядок слів в питальних і заперечних реченнях; наявність службових слів і часток, які не мають самостійного наголосу й ін. До фонетичних труднощів належать: злита вимова слів в потоці мовлення, що ускладнює визначення їхніх фонетичних меж; неповний стиль вимови; наявність смислорозрізняючого наголосу в словах; чітка вимова кінцевих приголосних звуків; наявність довгих голосних звуків й ін. Можливі лексичні труднощі: наявність багатозначних слів, слів-омонімів, слів-синонімів, слів, близьких за звучанням і т.д.

На початковому етапі навчання, коли знання студентами граматики і лексики іноземної мови ще не достатньо міцні, значні труднощі у процесі аудіювання викликає в них ще ряд обставин. Найперше, це відмінний від рідної мови ритміко-інтонаційний малюнок англійського речення. Адже переважно воно починається із низхідного тону і лише закінчення речення дозволяє зрозуміти, чи це ствердження, питання чи оклик. Великі труднощі в розумінні англійської розмовної мови виникають також через те, що в основному зв'язок між словами здійснюється за допомогою різних службових слів, які не мають самостійного лексичного значення. Студенти не тільки повинні звикнути до нового для них способу зв'язку слів, але й навчитися вловлювати на слух службові слова і правильно співвідносити їх з іншими словами в реченні. Робити це потрібно швидко, оскільки не можна сповільнювати або прискорювати темп мовлення того, хто говорить (як, наприклад, при власному висловлюванні).

Розпізнати службові слова на слух не легко, тому що вони часто знаходяться в ненаголошеній позиції, а тому редукуються і зливаються з іншими словами, наприклад: Give her hat. Крім того, в усній мові вживаються слабкі форми службових слів (you've, I've, he's), які можуть відповідати і he is і he has і т.д., що ускладнює їхнє сприйняття. Розпізнавання службових слів на слух ускладнюється ще й тим, що багато з них можуть бути і самостійними (так, дієслова to be, to have). Крім того, і в ролі службових слів вони мають різні значення (наприклад, дієслово to be може бути і модальним, і дієсловом-зв'язкою, і допоміжним дієсловом, яке служить для утворення тривалих часів і пасивної форми). Потрібно також відзначити, що ряд службових слів є різними частинами мови, співпадають за формою, а значення їх при цьому може бути деколи близьким, а інколи і досить віддаленим. Наприклад: She ran out into the garden; he jumped up out of his chair і т.д. І тому потрібне спеціальне тренування, щоб навчитися правильно співвідносити їх із відповідними самостійними словами.

Труднощі є також в розумінні на слух так званих складних дієслів (compound verbs) типу: to put on, to put away, to put off, to put up, to put down і т.д. Справа в тому, що основна частина дієслова, яку студенти чують першою, часто направляє їхню думку по неправильному шляху, оскільки вона в їхній свідомості, природно, асоціюється з тим конкретним значенням, яке їм

добре відоме, і яке може бути дуже далеким від значення складного дієслова. Порівняємо, наприклад: to put – класти і to put up – змиритися. Трудність розуміння ускладнюється ще й тим, що друга частина дієслова може стояти далеко від першої: Put your hat and coat on! I don't want to put the question off any longer і т. д.

Немалі труднощі складає також розуміння на слух формоутворюючих суфіксів і флексій англійської мови. Вони небагаточисельні за кількістю, але відрізняються омонімічністю і багатозначністю (наприклад, -s- може бути суфіксом множини іменників, формою присвійного відмінка іменників і закінченням 3-ої особи однини дієслів теперішнього неозначеного часу). Наприклад: There are many chairs in the room. Jack's bag. He reads a book.

Не можна обійти мовчанкою і англійській синтаксис. Вкажемо хоча б на те, що в англійській мові широко вживаються дієприкметникові та інфінітивні звороти, що звичайно відповідає підрядним реченням у рідній мові. В англійській мові часто спостерігається пропуск сполучників перед підрядними реченнями (наприклад, the man you met ...; the book you brought me ...; I haven't the thing you want і т. д.), що є незвичним для наших студентів.

Далеко не повний перелік труднощів сприйняття і розуміння мови на слух свідчить про необхідність створення спеціальних вправ для навчання студентів аудіювання, яке є невід'ємною частиною процесу вироблення первинних вмінь, коли їхня увага зосереджується не на формі повідомлення, а на його понятійній стороні.

На етапі тренування використовуються вправи на формування автоматизованого навичку розпізнавання на слух фонетичних, структурних і лексичних особливостей іноземної мови: відтворення на слух окремих звуків, складів, слів, словосполучень і речень; розпізнавання значення близьких за звучанням слів, словосполучень, речень, фраз; визначення фонетичних меж слів у потоці мовлення; виділення словесного і логічного наголосу; визначення типу речення за його інтонацією; визначення за формальними ознаками частин мови; розширення і скорочення речень на слух і т. д.

На заключному етапі головне місце відводиться різним видам творчих робіт, прослуховуванню зв'язної розповіді у виконанні різних осіб і голосів, широкому використанню засобів аудіо-візуальної наочності. Студентам пропонується: дати заголовок прослуханому уривку; розпочати або продовжити розповідь; відзначити те, що не відповідає змісту тексту; скласти план прослуханої розповіді; назвати головних дійових осіб і т. д. Фонетичні, лексичні і граматичні вправи проводяться паралельно, оскільки вивчення іноземної мови носить комплексний характер.

Успішність навчання розумінню англійської розмовної мови може бути гарантована лише завдяки раціональній системі вправ, побудова яких пов'язана з вирішенням таких питань [3, 22]: визначення типів і видів вправ, які мають входити до системи; встановлення послідовності застосування типів і видів вправ з урахуванням стадіальності формування та розвитку умінь; врахування позитивного взаємовпливу різних видів мовленнєвої діяльності у навчальному процесі. Система вправ – завершальний етап у процесі навчання аудіювання. Під системою вправ, розроблених для навчання аудіювання, ми розуміємо, за визначенням Н. Гез, організацію взаємопов'язаних навчальних дій, розташованих відповідно наростанню труднощів сприйняття і розуміння на слух англійської розмовної мови, адекватно відображуючи її функціональні ознаки та враховуючи послідовність становлення вмінь і навичок даного виду іноземної мовленнєвої діяльності [2, 30]. Така система вправ покликана забезпечити формування вмінь аудіювання, на основі яких можна розв'язувати передбачені програмою комунікативні завдання. Виконання цих вправ повинно забезпечити також засвоєння студентами мовленнєвого матеріалу, подолання труднощів його аудіювання, а в результаті – сприйняття студентами іншомовного спілкування в природних умовах.

Дидактичне призначення системи вправ – підготувати студентів до переходу від автоматизованого виконання мовних дій на рівні звуків, слів, речень до складної мовленнєворозумової діяльності, пов'язаної з розумінням англійської розмовної мови на слух. При проведенні підготовчих вправ потрібно починати з простіших явищ і від них переходити до складніших. Спочатку треба тренувати студентів у сприйнятті слів і словосполучень, а потім речень. Так, Л. Цесарський вважає, що слова -know- і -no- часто не розрізняються студентами, не дивлячись на те, що кожне з них має свої позиції в реченні [8, 99]. Тому він дає вправи типу: відрізнити -know- від -no-. При звучанні слова -no- покивайте заперечно головою. Такий спосіб дає можливість перевірити розуміння всіма студентами одночасно:

- Do you know this boy? - No, I don't.
- We have no lesson now. - Yes, I know.

М. Ляховицький, С. Ніколаєва [5, 143] пропонують таку систему вправ для розширення обсягу короткочасної аудитивної пам'яті студентів:

1. Повторити фрази за диктором: І фраза: Betty has a light lunch (пауза, під час якої студенти виконують завдання) Остання фраза: Betty and her friend usually have a light lunch, some meat and vegetables.

2. Прослухати пари фраз і знайти елементи, що їх відрізняють: А.: You know I forgot to tell you to buy some sugar. В.: Quite. А.: I wonder what's going to happen this week. В.: Different.

Д. Антонова, М. Щетініна [1, 38] виділяють наступні вправи для розвитку мовленнєвого слуху: 1. Прослухати текст, визначити інтонаційні центри в кожному реченні. 2. Прослухати речення, поставити розділові знаки. 3. Прослухати діалог, визначити інтонаційні центри і їхні типи в репліках. 4. Прослухати текст і визначити синтагматичне членування і типи інтонаційних центрів в кожному реченні.

Для розвитку власне аудіювання на всіх етапах навчання Є. Пассов [6, 177] рекомендує такі вправи: 1. Прослухати і зрозуміти, хто чи що мається на увазі. 2. Відновити за змістом пропущену фразу. 3. Знайти фразу, що не підходить за змістом. 4. Знайти розходження в 2-х варіантах розповіді. 5. Домислити епізоди тексту. 6. Дати заголовки прослуханому чи розбити його на смислові частини. 7. Зробити необхідні вибірки з прослуханого (з метою характеристики, доказу чогось і т. д.).

Як бачимо, кожна конкретна система вправ складається для подолання тих чи інших труднощів аудіювання. Вона включає необхідну кількість вправ, які полегшують студентам сприйняття мови на слух, що є засобом розширення, поглиблення і удосконалення знань, вмій і навичок з іноземної мови.

Таким чином, у процесі навчання іноземної мови варто звертати особливу увагу на формування у студентів навиків аудіювання – одного з видів мовленнєвої діяльності як основи для практичного оволодіння іноземною мовою. Застосування вищеназваних класифікацій вправ є досить ефективним у досягненні навчальної мети. Воно повинно відбуватися у залежності від етапів навчання студентів аудіювання. А це впливає на результативність засвоєння студентами англійської розмовної мови. Значні зусилля необхідно направити на наукове обґрунтування принципів відбору мовленнєвого матеріалу для вироблення системи вправ, спрямованих на подолання труднощів аудіювання з метою успішного розуміння іноземної мови на слух.

Вважаємо, що повне розуміння на слух природної іноземної мови може бути значно прискорене в результаті цілеспрямованого навчання на основі спеціально розробленої методичної системи. Всебічний розгляд умов реалізації цього складного пороцесу і є перспективою подальших розвідок у даному напрямку.

Список використаних джерел

1. Антонова Д.Н. Контрольные работы для проверки и развития речевого слуха / Д. Н. Антонова, М. И. Щетинина // Русский язык за рубежом. – 1981. – № 5 – С. 38-40.
2. Гез Н.И. Система упражнений и последовательность развития речевых умений и навыков / Н.И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1969. – № 6. – С. 29-40
3. Драб Н. Л. Комплекс вправ для навчання іншомовного професійно спрямованого монологічного мовлення студентів-економістів / Н. Л. Драб // Іноземні мови. – 2002. – № 1. – С. 22-25.
4. Елухина Н.В. Основные трудности аудирования и пути их преодоления / Н.В. Елухина // Иностранные языки в школе. – 1977. – №1. – С.37-42.
5. Ляховицький М.В. Про систему вправ для розвитку мовної аудитивної пам'яті студентів-першокурсників мовного вузу [в кн.]: Питання романо-германської філології та методики викладання іноземних мов / М. В. Ляховицький, С. Ю. Ніколаєва / (республіканський науково-методичний збірник). – [вип.2]. – К., 1975. – С. 143-145.
6. Пассов Е. И. Основы методики обучения иностранным языкам / Е.И. Пассов. – М., 1977. – 214с.
7. Сатинова В. Ф. Упражнения для обучения аудированию [в кн.] Коммуникативные упражнения для обучения иностранным языкам в школе и вузе / В.Ф.Сатинова. – Минск, 1967. – С. 88-91.
8. Цесарский Л.Д. Обучение пониманию связной речи на слух в условиях лингафонного кабинета / Л. Д. Цесарский // Иностранные языки в школе. – 1968. – № 5. – С. 99-100.

Summary. *The article deals with the role of audition in the educational process. The factors influencing the audition efficiency have been investigated. The difficulties of the audition process are analyzed in this article. It is suggested the system of exercises aimed at the results of spoken English learning.*

Key words: *audition, oral speech, linguistic activity, the communicative skills development, functional selection of oral speech material.*

МІЖМОВНІ ЛАКУНИ У МОВІ ТА МОВЛЕННІ

У статті досліджуються міжмовні лакуни у семантиці англійської та української мов, аналізуються переваги та недоліки існуючих термінів і класифікацій.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, лакуна, безеквівалентна лексика.

Різноманітність мов ґрунтується на різноманітності їх походження, а також історії, середовища, матеріальної та духовної культури народів, процесів мовної комунікації. Усі ці чинники визначають особливість кожної мови, яка інколи спричиняє серйозні проблеми у перекладачів, що й змушує говорити про неможливість перекладу окремих виразів чи змісту текстів вираженими засобами однієї мови на іншу. У зв'язку з цим на чільне місце в теорії перекладу виступає проблема лакунарності [12, 119].

Предметом нашого дослідження є міжмовні лакуни, тобто потенційна сфера системи мови у вигляді “білих плям”, пробілів, незаповнених місць.

Метою статті – є теоретичне осмислення феномена лакунарності в аспекті місця і ролі цього явища в системній організації мови.

Актуальність статті зумовлена важливістю теоретичної розробки принципів системного виокремлення й опису лакун, необхідністю уточнення типології міжмовних лакун, що базується на єдиному принципі, а також необхідністю теоретичного мовознавства в систематизації лакун як яскравого аспекта національної специфіки семантики мови.

Сучасна теорія лакунарності у лінгвістиці представлена дослідженнями міжмовних лакун як безеквівалентної лексики у мові перекладу (А. О. Крижко, А. А. Залевська, В. Л. Муравйов, В. І. Жельвіс, І. А. Стернін). Типологія лакун і способи їх виокремлення розроблялися такими ученими, як: Г. В. Биков, З. Д. Попова, Ю. Ю. Степанов, С. Г. Тер-Мінасов, В. М. Рябов, Ch. F. Hockett, B. Dellinger, E. Grodzki, H. Schroder, A. Ertelt-Vieth та ін.

Інтерес лінгвістів до проблеми мовного вираження певних смислів пов'язаний з культурно-історичними та етнографічними чинниками, існуванням розбіжностей у членуванні навколишнього світу людиною як носієм певної культури. Така невідповідність у семантизації дійсності визначає національну систему концептів, яка охоплює концепти номінативного вираження та внутрішньомовні лексичні лакуни [13].

На сьогодні, у лінгвістиці не існує єдиного погляду ні на сам термін “лакуна”, ні на його визначення. Національно-специфічні елементи в лексичних системах мов та культур описуються зарубіжними та вітчизняними дослідниками в різних аспектах та за допомогою різних термінів. Уперше термін “лакуна” був введений у лінгвістику канадськими вченими Ж. П. Віне та Ж. Дарбельне. Пізніше цей термін почав широко застосовуватися у тлумаченнях дослідниками подібних явищ у фізіології (проміжки між елементами тканини та органів), анатомії (заглибина на поверхні людського органу), ботаніці (листяна щілина) та правознавстві (відсутність чіткої правової норми) [13].

До найбільш загальноприйнятих відносяться також терміни: *пробіл, лакуна* (К. Хейл), *антислова, пробіли, лакуни чи білі прогаліни на семантичній мапі мови* (Ю. С. Степанов), *прикладі безеквівалентного характеру* (В. Г. Чернов), *безеквіваленти, лексичний нуль, нульова лексема* (І. О. Стернін), *безеквівалентна чи фонова лексека* (Л. С. Бархударов, В. Г. Костомаров), *темні місця у текстах однієї мови* (Г. В. Бикова), *random holes in patterns – випадкові пропуски, пробіли в моделях* (І. С. Торопцев), *випадкові лакуни* (Л. С. Бархударов), *етнойдема – наскрізний образ, який проходить через національну картину світу різних етнічних спільнот* (І. О. Стернін), тощо.

На нашу думку, термін “лакуна” є найвдалішим. Він лаконічний, вільний від конотації та дозволяє говорити про різні ступені явища, яке позначає, чого не можна сказати про решту запропонованих варіантів.

У сучасній лінгвістиці термін “лакуна” визначається як “базові елементи національної специфіки лінгвокультурної спільноти, що ускладнюють переклад її текстів і сприйняття їх іншокультурними реципієнтами через відсутність в одній мові порівняно з іншою відповідників мовних одиниць різних рівнів, позначень, понять, категорій, асоціативних реакцій, а також паравербальних засобів мовлення” [7, 275]. Тобто проблематика лакунарності стосується питання тотожності понять і концептів різних мов і культур, коли дослідження лексики декількох мов виявляє прогаліни, “білі плями” у лексико-фразеологічній системі однієї з мов перекладу [9, 5].

В енциклопедії “Українська мова” лакуна визначається як “слово чи вираз, що не має прямого відповідника в іншій мові”. С. Влахов і С. Флорін розглядають цей феномен як особливу

категорію засобів вираження, тобто “слова та словосполучення, які називають об’єкти з життя одного народу й відсутні у мові іншого”. Будучи носіями історичного та національного колориту спільноти, вони не мають точних відповідників у інших мовах [2, 55]. На думку О. О. Огурцової, лакуни – це слова, що не мають аналогів у порівнюваних мовах [6, 79]. “Радянський енциклопедичний словник” під редакцією О. М. Прохорова дає таке визначення лакуни: пробіл, пропуск, відсутнє місце в тексті. Подібне визначення лакуни як філологічного терміну знаходимо й у “Словнику іншомовних слів”.

Канадські лінгвісти Ж. П. Віне та Ж. Дарбельне визначають його як “явище, яке виникає кожний раз, коли слово однієї мови не має відповідника в іншій мові”. Схоже розуміння лакуни ми знаходимо в Ю. С. Степанова, який, у свою чергу, визначає лакуну як “відсутнє у мові слово іншої мови”.

В. Г. Гак пояснює лакуни як “пропуски лексичної системи мови, відсутність слів, які, здавалося б, повинні бути присутні у мові, якщо виходити з її відображальної функції”.

Вдалим, на наш погляд, є визначення В. И. Жельвіса, який, використовуючи термінологію В. Дорошевського, зазначає, що “лакуни – це те, що в одних мовах і культурах позначається як “окремі елементи”, а в інших не сигналізується, тобто не має загальноприйнятого, закріпленого виразу”.

Отож, лакуни – це відсутність будь-якої лексичної одиниці в одній мові при наявності її в іншій.

При такій різноманітності термінів та їх визначень, учені розходяться також у поглядах щодо того, які одиниці можна вважати лакунарними. Існує думка, що лакунами можна вважати лише одиниці, які не мають однослівної номінації в іншій мові. На нашу думку, різновидом лакун необхідно вважати і таке мовне явище, яке Ю. С. Степанов називає “недостатністю норми”, маючи на увазі ті випадки, коли елемент структури (тобто одиниця, яка реально існує у структурі, як і будь-яка інша, оскільки вона повністю визначена відношеннями елементів) не завжди знаходить вираження у нормі мовлення [8, 78].

Питання систематизації міжмовних лакун є також проблематичним. Існує велика кількість класифікацій міжмовних лакун на основі різних принципів: за системно-мовною приналежністю (*міжмовні й внутрішньомовні*), за парадигматичною характеристикою (*родові й видові*), за ступенем абстрактності змісту (*предметні й абстрактні*), за типом номінації (*номінативні й стилістичні*), за приналежністю до частин мови (*частиномовні*), за родовою приналежністю референтів (*гендерні*), на основі внутрішнього і зовнішнього зв’язку між предметами, що позначаються (*метонімічні*). Г. В. Бикова виокремлює також *унікальні й приватні лакуни, абсолютні й відносні лакуни, етнографічні, нульові, змішані лакуни, вакантні (некомпенсовані) лакуни, емотивні (конотативні, асоціативні) лакуни, граматичні лакуни, мовні лакуни: часткові, компенсовані, повні* [3, 25]. Можна також виокремити *метафоричні, синонімічні лакуни та лакуни з денотативним обмеженням*. Проте, всі вищеперераховані класифікації (за винятком першої), дозволяючи виявити ті чи інші характеристики лакун, не базуються на єдиному принципі і не є всеохоплюючими.

Найбільш загальним є, на нашу думку, поділ міжмовних лакун на три великі групи: номінативні, узагальнюючі і конкретизуючі. Номінативні лакуни виокремлюються, коли у фоновій мові відсутні відповідні номінації (наприклад, *невелика відгороджена спальня в гуртожитку – cubicle*). Узагальнюючі лакуни виокремлюються, коли у фоновій мові відсутні відповідні узагальнення (*щось, що займає проміжне положення – between; щось, що складається із різнорідних елементів – hybrid*). Конкретизуючі лакуни виокремлюються, коли у фоновій мові відсутня конкретизація за певною ознакою (*спинка стільця у формі скрипки – fiddle-back; проміжок часу між двома пов’язаними явищами – time-lag; людина у віці між 70 і 79 роками – septuagenarian; фірма, що обслуговує банкети, весілля – caterer; дім, куди завжди можна зайти без запрошення – drop-in; людина, що приходить на роботу за конкурсом – competitioner; непорозуміння, що базується на взаємному не розумінні – cross-purpose; трава з дрібними колючками – cut-grass, тощо*). Ця типологія, що базується на дослідженнях причини лакунарності, має лінгвістичний характер, оскільки в її основі лежить відсутність відповідних номінацій, узагальнень і конкретизацій у фоновій мові.

Відома класифікація лакун на мотивовані та немотивовані, яка також охоплює міжмовні лакуни, але базується на екстралінгвістичних чинниках, оскільки поділ на дві групи відбувається з огляду на відсутність відповідного предмета чи явища в національній культурі носіїв фонові мови (наприклад, *балалайка, каптур, кутя, доба, окріп, щоденник* – для англійської, німецької та інших мов). Класифікація лакун на мотивовані й немотивовані добре відома і визнана. Проте, лакуни є явищем мовним, отже й класифікація повинна базуватися на лінгвістичних факторах.

Причини поповнення фонду лакунарної лексики різноманітні: відсутність в одній із мов відповідних традицій, процесів, явищ (наприклад, *sockney – лондонський акцент*); відсутність

у мові однослівної номінації на позначення певного явища (*доба – 24 hours, окріп – boiling water*); лакуарність по відношенню до системи іншої мови з причини граматичних особливостей першої (*bootlegger – торговець контрабандними спиртними напоями*); конверсія (*to afforest – засадити лісом*); фонетична особливість мови: деякі фонетичні одиниці мають певну фонетичну базу, адже є графічними інтерпритаціями звуку, який виникає в процесі опису діяльності. У такому випадку лакуна є результатом особливостей фонетики різних мов, оскільки одні й ті ж звуки різними народами інтерпритуються по-різному (наприклад, англійський іменник *clanc* асоціюється з металічним дзвоном. В українському уявленні – це дзвін ланцюгів).

Отже, причини виникнення лакун можуть бути обумовлені соціальними, економічними і політичними процесами, що відбуваються у суспільстві. Також вони можуть залежати від граматичних і фонетичних особливостей систем мови. Лакуарність характерна практично для всіх мов світу, але при виявленні лакуни треба говорити не лише про відсутність еквівалента у вигляді слова слову іншої мови, а й про відсутність еквівалента у формі стійкого словосполучення цьому слову. З огляду на це, лакуни – це такі слова, передача яких в іншій мові здійснюється за допомогою вільних словосполучень (дискрептивне пояснення їхніх значень).

Хоча термін “лакуна” вживається лише у тих випадках, коли йдеться про відсутність якогось поняття у мові перекладу, не слід відносити всі лакуни до безеквівалентної лексики. Найближчими до лакун є реалії, які відображають спосіб життя та спосіб мислення конкретного суспільства і не мають аналогів в іншій культурі, в мові якої відсутні й лексичні одиниці, що позначають невідомі культурні концепти.

Лінгвістична типологія лакун повинна бути уточнена і розширена. Адже, до вже існуючих типів можна додати нові, раніше нефіксовані типи лакун.

Системний опис міжмовних лакун дозволяє зробити висновки про національні особливості мовної свідомості носіїв мов, що досліджуються.

Предмет наших подальших досліджень убачаємо у структуруванні та системному описі українсько-англійських лакун у межах цілої частини мови (дієслова), а також розробці нової типологічної класифікації міжмовних лакун.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми слов'янської філології : зб. наук. статей. Лінгвістика і літературознавство. – К. : Знання, 2005. – Вип. 10. – С. 171-178.
2. Влахов С. Непереваемое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М : Международные отношения, 1980. – 176 с.
3. Лакуны в языке и речи : сб. науч. трудов / под ред. проф. Ю. А. Сорокина, проф. Г. В. Быковой. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2005. – Вип. 2. – 123с.
4. Ніколаєва Т. Д. Семантичні лакуни в англійській та українській мовах [електронний ресурс] / Т. Д. Ніколаєва. – Режим доступу : <http://www.rusnauka.com>.
5. Огурцова О. А. К проблеме лакуарности / О. А. Огурцова // Функциональные особенности лингвистических единиц : сб. трудов Кубанского ун-та. – Краснодар : Изд-во Кубанского ун-та., 1979. – Вип. 3. – С. 77-83.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Селіванова О. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
7. Степанов Ю. С. Основы языкознания / Степанов Ю. С. – М. : Просвещение, 1966. – 272 с.
8. Стернин И. А. Лексическая лакуарность и понятийная безэквивалентность / Стернин И. А. – Воронеж, 1997. – 195 с.
9. Стернин И. А. Очерки по контрастивной лексикологии и фразеологии : [учебное пособие] / И. А. Стернин, К. Флекенштейн. – Halle, 1989. – 120 с.
10. Торопцев И.С. Язык и речь / Торопцев И. С. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 200 с.
11. Фененко Н. А. Язык реалий и реалии языка / Фененко Н. А. – Воронеж, ВГУ, 2001. – 140 с.
12. Шумейко О. В. Емотивна лакуна як маркер мовної асиметрії [Електронний ресурс] / О. В. Шумейко: – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/gv/2008_13/1/articles/Lingvistika/42_Shumeiko.pdf.

Summary. The article is investigated interlingual lacunas in the semantics of the English and Ukrainian languages. It analyses some advantages and disadvantages of the term “lacuna” and its classifications.

Key words: interlingual communication, lacuna, words, lack of equivalent.

НАЗВИ ЛІСУ ЗА ПОРОДОЮ ДЕРЕВ У ГЕОГРАФІЧНІЙ НОМЕНКЛАТУРІ ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК

У статті зафіксовано лексеми, що використовують мовці західноподільського діалектного ареалу для номінування лісу за породою дерев, визначено семантичні та словотвірні особливості цієї групи лексики. Виділено окремі говіркові фонетичні риси, визначено територію поширення народних географічних термінів.

Ключові слова: номінація, лексема, сема, семантичний ряд, географічний термін, географічний об'єкт.

У народній географічній номенклатурі західноподільських говірок поняття “ліс” має важливе значення, адже відображає ті реалії, з якими пов'язане життя людини як у побутово-ужитковому, так у виробничому та естетичному плані.

В українській лінгвістиці опису говіркових назв лісу як складової народної географічної термінології різних регіонів України приділяли увагу Т.В. Громко [3-4], О.К. Данилюк [5-6], Н.П. Сіденко [10], О.А. Черепанова [13-14].

Аналогічні дослідження на матеріалі західноподільських говірок не проводилися. Цим визначається актуальність нашої розвідки. Мета статті: зафіксувати й проаналізувати народоназви лісу за породою дерев, що побутують у межах окресленого діалектного простору.

На Хмельниччині загальна площа лісів 284,2 тис. га, лісовою рослинністю вкрито 258,7 тис. га, що складає 12,5 % території області.

Типовими для області є темні широколистяні ліси за участю дуба черешчатого та граба звичайного. У другому ярусі можуть рости липа серцелиста, клен гостролистий, а в підліску – бруслина європейська та бородавчаста, ліщина звичайна.

Ліс вживається для найменування більшої чи меншої ділянки землі, що заросла деревами будь-якої породи. Однак переважання тих чи інших порід дерев слугують ДО, що дозволили згрупувати матеріал за семантичними рядами.

Ядром ряду, що позначає семантику ‘дубовий ліс’, є назви *дубина* та *дубовий ліс*, що відомі й на загальноукраїнському просторі. Продовжують ряд номени *груд* (Кад), *дуби* (Шдл, Врв, Км, Крмч, Бл, Кл, Кнг, Прд, СПр), деминутиви *дубинка* (Кз), *дубки* (Кр, Крс), *дупки* (Крв) та неоднослівне полісемантичне найменування *чорний ліс* (Рхн), що зафіксоване ще як лексема-репрезентант сем ‘густий ліс’ та ‘старий ліс’. Номен *груд*, на нашу думку, мотивований однойменним специфічним лісотехнічним терміном, що позначає: “широколистяні ліси з грабом (грабова діброва) на родючих суглинистих ґрунтах” [2, I, 243]. У наддністр. гов. поняття ‘дубовий ліс’ передають подібні лексеми: *дубник*, *дубнек*, *дубняк*. Однак лексема *дубинка* побутує зі значенням: ‘хворобливий наріст у вигляді зеленої кульки на листі дуба’ [16, 113]. Таким чином, констатуємо дивергенцію семантики на міжговірковому рівні. Уживання вузькоговіркової лексеми *кадуб* (Прс) з означеною семантикою мотивоване тим, що з дуба колись виготовляли бочки для зберігання зерна, борошна, капусти (про етимологію та значення лексеми див. [8, III, 338-339; 12, IV, 69]). Номен з побутово-ужиткової ТГЛ перейшов у географічну термінологію шляхом метонімічного перенесення.

Географічну реалію ‘березовий ліс’ найменують утвореннями з прозорою мотивованою основою від іменника *береза*: *бе^uрези* (Івх, Шдл, Врвм, Крмч, Бдн, Бл, Чрн, Дрв, СПр), *бе^uрези^eна* (у багатьох н.пп.), *бе^uре^uзина* (Бс), *бе^uре^uн'ак* (у більшості н.пп.), *бе^uрезова* (Брж), *бе^uрезовий* (Злсц, Вшн, Крк, Чрч, Шшк, Цк, Пдл, Зст, Кзм), *бе^uре^uз'н'а* (Кад), *бе^uрез'іюка* (Кад), *бе^uр'ізки* (Мцв, Крс), *б'ірозки* (Влх). Серед репрезентантів семи найбільше поширення мають *бе^uрези^eна*, *бе^uре^uз'н'ак* з найтипівшими суфіксальними формантами зі значенням сукупності предметів. С. Бевзенко наголошував на давності суфіксів *-як*, *-ик*, що виступають часто в утвореннях назв садів, гаїв за породою дерева: пор. *дубняк* – *дубник*, *липняк* – *липник*, *березняк* – *березник* і т.ін. [1, 123]. Вузьколокально вживаються лексеми *бе^uре^uз'н'а*, *бе^uрез'іюка*, *б'ірозки*.

На прикладі двох вищенаведених рядів відзначаємо продуктивні суфікси *-ина*, *-ник*, *-як*, *-к*. Відомо, що у староукраїнській географічній номенклатурі утворення з такими формантами були численними [15, 11].

Зважаючи на місцеві культивовані породи дерев у лісових насадженнях, вичленовуємо низку лексем з семантикою ‘грабовий ліс’: *граби*, *грабина*, *грабⁿки*, *грабⁿак*, *грабовий ліс*, *грабⁿчак*, *густол'іс'а*, *др'імуції ліс*, *зал'іс'а*. Зауважимо на збереженні подовження м'яких приголосних в іменниках середнього роду (*густол'іс'а*, *заліс'а*) у с. Кадіївка Ярмолинецького р-ну і на

найменуванні ГО ‘грабовий ліс’ композитною лексевою *густо|л'іс':а* з прозорими твірними основами.

Сема ‘**сосновий ліс**’ у говірковому мовленні передається так: *б'ір* (Злсц, Вшн, Кад), *л'осни* (Кр), *соснина* (Вшн, Схд, Бдн, Ввс, Крг), *сосновий л'іс* (Грш, Крк, ВМ, Звд, Кр, Зст, ССм, Глш, Кзм, Лсв, Кз), *сосн'ак* (Злсц, Вшн, Дмш, Чрч, Шар, Ярм, Св, Шшк, Км, Пдл, Мрз, Кл, Крм, Лсг, Кнг, Крш, Біл, Хпт, Кз, Дрв, Щсн, Мрз), *л'осонки* (Грш, Стн, Івх, Ант, Крмч, Мал, Шмр, Глд, Бл, Чрн, Крс, Кад), *хвоїний л'іс* (Чрч, Лшк, Цк, Кз, Куч).

Незначною кількістю номенів характеризуються семи ‘**хвойний ліс**’ та ‘**мішаний ліс**’. Так, для реалізації першого значення вживають лексеми *б'ір*, *хво́йа*, *шишк'овий л'іс* (пор. *хво́йки* “невеликий сосняк” у гов. Сумщини [7, 120]). Друге значення виражається за допомогою ГТ *л'ішаний л'іс* та *ре^ам'ізи*. Вузьколокальне побутування останнього виводиться, найімовірніше, з *р'емез* “маленька пташка ряду горобцеподібних” [12, VIII, с. 501]. Можливо, це місце, де оселяються такі пташки. Лексеми *кругл'ак* інформанти с. Проскурівка вживають для передачі семантики ‘лістяний ліс’. Відбулося перенесення за подібністю, адже так переважно називають зрізані стовбури дерев та нерозпиляні колоди (пор. *кругляччя* “колоди нерозпиляні” [11, I, 1154]). Отже, у цьому випадку мовці надають перевагу не породі дерев, а їхньому господарському використанню.

Близькоспорідненим до проаналізованих вище рядів є ряд ‘**ялиновий ліс**’. Усі назви, що побутують на позначення поняття, можна розподілити на 3 мікрогрупи. Перша група – це утворення від іменника *ялина*: *йалина* (Грш, Ярм, Крмч, Мал, Бдн, Зст, Крш, Кз, МК), *йалинка* (Івх, Схд, Шдл, Врв, Глд, Глш, Лсг, Лсв), форма множини – *йалинки* (Крк, Бл, Рхн), *йалин:ик* (у багатьох н.пп.), *йалин'ак* (Злсц, Шар, Кр, Куч, Прд, Брж), російськомовне *йолки* (Нгн, Мрз, Км) (пор.: у бойк. гов. *йал'овий ліс* “ялиновий ліс”, а *йалинник* “кущ ялівцю” [9, II, с. 402]). Спостерігаємо міжговіркове розходження семантики. Другу групу складають морфологічні форми та деривати від *сосна*: *л'осни* (Кр), *соснина* (Ввс). Апельятиви *хво́йа* (Лшк, Шшк, Крмч, Цк, Чрн, Кл, Крм, Кзм, Чрнв, Нвс), *хво́йіна* (Мрз) мотивовані іменником *хво́я* (третя група). Неоднослівний номен *кацапс'к'і йари* (Вшн), очевидно, мотивований побутуванням однойменного мікротопоніма.

На відміну від поодиноких ГТ, що репрезентують сему ‘**липовий ліс**’ на території Кіровоградщини (2 лексеми) [3, 44], на досліджуваному масиві це ж поняття передають 9 лексем. Серед них чітко виділяються ядерні лексеми *липи*, *липник*, *липн'ак*, що вживаються у багатьох н.пп. і функціонують паралельно, та периферійні *л'ішчина*, *липки*, *липова посадка*, *липина*, *липинки*, що побутують в 1-3 н.пп. Важливо відзначити, що у літературній мові лексема *липник* зафіксована лише з тим самим значенням, що *лип'учка*, тобто “липкий папір, який застосовують до боротьби з мухами” [12, IV, 489]. Зауважуємо дивергенцію семантики.

Отже, у народоназвах лісу за породою дерев переважає первинна номінація. Вторинна номінація представлена переважно метонімією. Непоодинокими є факти розходження семантики лексем на міжговірковому рівні та у порівнянні з літературною мовою. Найпродуктивнішими виявилися твірні форманти, що зафіксовані ще староукраїнською географічною номенклатурою.

Умовні скорочення назв населених пунктів

Вк – с. Вікно, Крг – с. Крогулець, Км – с. Куманів, Лчк – с. Личківці, Схд – с. Суходіл, Яб – с. Яблунів Гусятинського р-ну Тернопільської обл.; Влч – м. Волочиськ, Глд – с. Глядки, Клн – с. Клинини, Шмр – с. Шмирки, Щсн – с. Щаснівка Волочиського р-ну; Бс – с. Басівка, Ббн – с. Бубнівка, Врв – с. Варівці, Зв – с. Завадинці, Кл – с. Клинове, Крм – с. Кременна, Кзм – с. Кузьмин, Лсв – с. Лісоводи, Лсг – с. Лісогірка, Нвс – с. Новосілка, Стн – с. Сатанівка, СП – с. Стара Пісочна, СПр – с. Старе Поріччя, Трч – с. Турчинці, Хпт – с. Хоптинці, Чрнв – с. Чорніводи, Шшк – с. Шишківці Городецького р-ну; Бл – с. Балин, Зст – с. Заставля, Кр – с. Кривчик, Лшк – с. Лошківці, Мк – с. Маків, МК – с. Мала Кужелівка, Мал – с. Маліївці, Мцв – с. Міцівці, Мрз – с. Морозів, Рхн – с. Рахнівка, ЯС – с. Ярова Слобідка Дунаєвецького р-ну; Грш – с. Грушка, Дрв – с. Дерев'яне, Дмш – с. Демшин, Ктгр – с. Китайгород, Кз – с. Кізя, Кнг – с. Княгинин, Крш – с. Крушанівка, Нф – с. Нефедівці, Нгн – с. Нігин, Орн – с. Оринин, Пдл – с. Підпилип'я, Пдл – с. Подоляни Кам'янець-Подільського р-ну; Брж – с. Бережанка, Біл – с. Біла, Бдн – с. Боднарівка, Ввс – с. Вівся, Влх – с. Вільхівці, Гк – с. Гуків, Івх – с. Івахнівці, Злч – с. Залуччя, Крк – с. Криків, Крмч – с. Кормильче, Крс – с. Красноставці, Птч – с. П'ятничани, Св – с. Свіршківці, ССм – с. Слобідка-Смотрицька, Чрч – с. Черче, Чрн – с. Чорна, Цк – с. Цикова, Шдл – с. Шидлівці Чемеровецького р-ну; ВМ- Вербка Мурована, Глш – с. Глушківці, Прд – с. Правдівка, Прс – с. Проскурівка, Стк – с. Сутківці, Шар – с. Шарівка, Ярм – м. Яромолинці Яромолинського р-ну Хмельницької обл.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни і словотвору / С.П. Бевзенко. – Ужгород, 1960. – 416 с.

2. Географічна енциклопедія України: У 3-х т. / за ред. О. Маринича. – К. : УРЕ, 1989-1993. – Т. 1-3.
3. Громко Т.В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т.В.Громко; відп. ред. В.В. Лучик – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2000. – 172 с.
4. Громко Т.В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т.В. Громко, В.В. Лучик, Т.І. Поляруш; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. – К. : Кіровоград, 1999. – 222 с.
5. Данилюк О.К. Географічна термінологія Волині: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01 “Українська мова” / Данилюк Оксана Климівна; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – К., 2000. – 222 с.
6. Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині / О.К.Данилюк; НАН України, Інститут української мови. – Луцьк : Надстир’я, 1997. – 108 с.
7. Дорошенко С.І. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини / С.І. Дорошенко // Діалектологічний бюлетень. Вип. ІХ. – К.: Вид-во АН УРСР. – 1962. – С. 101-122.
8. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О.С. Мельничука. – Т. 1-5. – К.: Наук. думка, 1982-2006.
9. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.
10. Сіденко Н.П. Географічна апеллятивна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01 “Українська мова” / Сіденко Надія Петрівна; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2003. – 261 с.: карти.
11. Словарь української мови: в 4т. / за ред. Б.Д. Грінченка. – К., 1958.
12. Словник української мови: в 11т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970-1977.
13. Черепанова Е.А. Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья (опыт семантической классификации) / Е.А. Черепанова // Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования [под ред. Н.И. Толстого]. – М. : Наука, 1983. – С. 173-189.
14. Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья: Словарь / Е.А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
15. Чучка П.П. История становления украинской географической номенклатуры: автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. філол. наук: спец.: 10.02.02. “Языки народов СССР (укр. язык)” / Павел Павлович Чучка – К., 1981. – 24 с.
16. Шило Г.Ф. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. Крип’якевича НАН України, 2008 (Серія “Діалектологічна скриня”). – 288 с.

Summary. The article focuses upon studying of lexems, used by the speakers of Western Podilya dialect to cogitate the notion forest according to the type of the trees; semantic and word-building features of these groups of vocabulary were distinguished. Particular dialectual phonetic traits were differentiated, the territory of extention of the national geographical terms was outlined.

Key words: nomination, lexem, sema, semantic line, geographical term, geographical object.

УДК 821.161.2.09

Л.І. Починюк

ДУХОВНА ОПОЗИЦІЯ ДОЛОРЕС – ДОННА АННА У ДРАМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ “КАМІННИЙ ГОСПОДАР”

*У статті досліджується ідеологічний конфлікт драми Лесі Українки “Камінний господар”.
Ключові слова:* ідеологічний конфлікт, протистояння, світогляд, життєва позиція.

Творчість Лесі Українки презентувала в модерному українському письменстві стрімкий поворот до цінностей світової культури. І саме завдяки своєму багатогранному і глибокому зв’язку із світовою культурною спадщиною творчість письменниці уможливлювала широкі площини та різнобічні вектори літературознавчих інтерпретацій.

Особливо перспективними у цьому плані вважаємо філософські аспекти інтелектуальної драматургії Лесі Українки – пошуки сенсу буття і місця людини у світі, осмислення і самооцінка власної життєвої позиції та світоглядних переконань крізь призму художньої структури і семантики цілком конкретного світового сюжету. Одним із таких давніх мотивів, що їх запозичувала письменниця, є мандрівний сюжет про Дон Жуана.

У різні часи та культурні епохи свої літературні версії історії про спокусника Дон Жуана, коріння якої сягає середньовічних легенд, пропонували Тірсо де Моліна (“Севільський ошуканець, або Кам’яний гість”), Ж. Б. Мольєр (“Дон Жуан, або Кам’яний гість”), Дж. Байрон (“Дон Жуан”), О. Пушкін (“Кам’яний гість”), О. Толстой (“Дон Жуан”). Драма Лесі Українки “Камінний господар” вважається найбільш оригінальною версією з усіх попередніх світових інтерпретацій цього сюжету і трактується дослідниками (Я. Поліщук, А. Криловець, Л. Демська-Будзуляк, В. Агеєва, Я. Розумний та ін.) як “філософський твір, у якому порушено цілу низку важливих проблем, як-от: жертва і викуп, вірність і зрада, любов і влада, питання самототожності” [1, 111].

Проте окресленим вище колом проблем не вичерпується філософська глибина драми Лесі Українки. Сама письменниця у листі до А. Кримського від 24 травня 1912 року говорить про якусь середньовічну містичність цієї давньої історії: “Боже, прости мене і помилуй! Я написала “Дон Жуана”! Отого-таки самого, “всесвітнього і світового”, не давши йому навіть ніякого псевдоніма... Не знаю, звісно, як воно в мене вийшло, добре чи зле, але скажу вам, що в сій темі є щось диявольське, містичне, недарма вона уже хутко 300 літ мучить собою людей...” [3, 396]. Традиційний для жанру драматичної поеми конфлікт ідей у “Камінному господарі” проектується на різні смислові площини, розкривається у протистоянні світоглядних позицій і життєвих цінностей центральних дійових осіб. Найбільш контрастними, навіть полярними, у драмі є образи донни Анни і Долорес, хоча, як не парадоксально, вони вважаються подругами. Через розкриття їх думок і вчинків висвітлюється власне авторська концепція буття.

Ставлення самої письменниці до цих героїнь неоднозначне. У листі до О. Кобилянської від 3 травня 1913 року Леся Українка писала: “Шкода мені, що я не вміла поставити Долорес так, щоб вона не здавалася блідішою проти донни Анни, – се не було моїм заміром, і я навіть якийсь час вагалася, хто має бути справжньою героїнею драми – вона чи донна Анна, і дала перевагу Анні не з симпатії (Долорес ближча моїй душі), а з почуття правди, бо так буває у житті, що такі, як Долорес, мусять відходити в тінь перед аннами і стають жертвами, властиво, не дон жуанів, а власної надлюдської екзальтації” [3, 461-462].

Образ донни Анни, певною мірою, тяжіє до парадигми “ібсенівського героя”. Це, за твердженням Я. Поліщука, “особистості інтравертні, непослідовні, суперечливі, духовно роздвоєні, фаталістичні” [2, 145]. Адже й сама Леся Українка у листі до А. Кримського від 24 травня 1912 року говорить про “роздвоєну душу гордої, егоїстичної жінки донни Анни” [3, 396]. Долорес же, за словами авторки, “се тип мучениці прирощеної, що все мусить гинути розп’ята на хресті, хоч би мала сама себе на той хрест прибити, коли бракує для того катівських рук. Якби не було Дон Жуана, то знайшлося би щось інше, для чого б вона “душу розп’яла і заколола серце” [3, 462]. Як зауважувала сама Леся Українка, їй надзвичайно імпонувала вдача Долорес. І ця симпатія авторки до своєї героїні, на думку А. Криловця, “пояснюється спорідненістю їх душ, спільністю життєвих установок та орієнтирів” [1, 116]. У листі до А. Кримського від 27 жовтня 1911 року Леся Українка так характеризувала саму себе: “Я людина еластично-уперта... скептична розумом, фанатична почуттям, до того ж давно засвоїла собі “трагічний світогляд”, а він такий добрий для гарту” [3, 371-372]. А в листі до матері від 19 листопада 1903 року зауважувала: “Я так само не вмію ніким ні для кого жертвувати, хіба що собою, своїм власним життям” [3, 91]. Ці та й інші риси характеру письменниці, втілені в образі Долорес, якраз і виявляються найяскравіше у протистоянні з донною Анною.

Героїні драми виявляють цілком полярні думки, переконання, ідеали. Долорес і донна Анна – подруги, і в той же час – суперниці. Проте між ними не виникає явного зовнішнього конфлікту, активується радше внутрішній, раніше прихований конфлікт. Подруги, як виявляється, надто різні і за вдачею, і за життєвими принципами. Найперше, що їх відрізняє, – це розуміння кожною з них сутності кохання. Для донни Анни кохання, у різних випадках, – або холодний розрахунок:

Ні, командор мій – то сама гора,
а лицаря щасливого немає
ніде на світі [4, 496]), –

або палке шаленство: “Ти ж кохаєш його шалено” [4, 494]). Для Долорес це почуття – святе:

Анно, то не шал!
Кохання в мене в серці, наче кров
у чаші таємній святого Граля [4, 494].

Різняться і мрії героїнь. Долорес мріє про найвищу жертву, яку могла б скласти заради Дон Жуана:

Я щаслива,
що я душею викупляю душу,
не кожна жінка має сее щастя [4, 530].

У Анни ж – інша, за визначенням Долорес, “жорстока мрія” – вона прагне кривавої жертви заради себе:

...Мариться мені
якась гора стрімка та неприступна,
на тій горі міцний, суворий замок,
немов гніздо орлине... В тому замку
принцеса молода... ніхто не може
до неї досяпитися на кручу...
Вбиваються і лицарі, і коні,
на гору добуваючись, і кров
червоними стрічками обвиває
підгір'я... [4, 496].

І коли для Долорес статус нареченої – символ чистоти:
Я наречена, і ніхто не може
мене сплямити, навіть Дон Жуан.
І він се знає...

Душею чує...

.....
Словами серденька не одурити...
Мене з коханим тільки мрія в'яже.
Такими нареченими, як ми,
пригідно бути в небі райським духам” [4, 494-495], –

то для Анни це лише засіб досягнення мети, як свідчить діалог з Долорес:

– А той щасливий лицар – дон Гонзаго.
– Ні, командор мій – то сама гора” [4, 496].

Єднає подруг хіба надмірний фанатизм на шляху до своєї мети і нестримне прагнення висоти і свободи, проте кожна з них розуміє ці поняття по-своєму. Для Долорес це категорії насамперед духовного характеру – намагання стати не тільки понад світом, а й над собою (за Ф. Ніцше – “подолати самого себе”), і ціною цього одержати право необмеженої свободи вибору власного шляху та долі:

Я вже сама до себе не належу.
Вже й се видиме тіло не моє,
сама душа у сьому тілі – дим
жертвовного кадила... [4, 528].

Про це ж говорить Дон Жуан у розмові з Долорес:

Ви через мене досягли
високого, пречистого верхів'я!..
...ви стали вище
від ганьби й честі [4, 531].

Бачимо тут пряму паралель з Ніцшевим висловом “стати по той бік добра і зла”, проте у ракурсі властивого для слов'ян кордоцентризму.

Своєрідним віддзеркаленням Заратустри є також і донна Анна, щоправда, у більш відповідному для ніцшеанства варіанті. Як і Ніцшів герой, вона нітрохи не пройнята ідеалами філософії кордоцентризму. Донні Анні швидше притаманні віртуозний, гострий розум, відвертий цинізм та холодний прагматизм. Потверджує це характерний діалог Дон Жуана і донни Анни:

— Я бачу,
ви справді камінь, без душі, без серця.
– Хоч не без розуму – ви признаєте? [4, 551].

Вона ясно бачить свою мету, що лежить у площині Ніцшевого гасла “жага влади”:

Я вам кажу:

нема без влади волі [4, 565].

І на шляху до своєї мети Анна здатна переступати через трупи:

Чом ні? Таж я Долорес не вбивала.
Се ви поклали в сьому домі трупа,
Що мусив би лежати межи нами
Неперехідним і страшним порогом.
Але готова я переступити
і сей поріг, бо я одважна зроду [4, 565-566], –

для неї не існує поняття честі:

Ах, слово честі?

Дякую, сеньйоре,

що ви мені те слово нагадали [4, 521], –

адже, коли Долорес прагне влади і волі тільки над собою, то донна Анна егоїстично шукає влади і волі тільки для себе.

Викладені вище міркування щодо світоглядного протистояння Долорес і донни Анни лише злегка відкривають глибину закладеного у драмі непримиренного конфлікту, який потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Список використаних джерел

1. Криловець А. Українська література перших десятиріч ХХ ст.: філософські проблеми / А. Криловець. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 256 с.
2. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму: монографія / Я. Поліщук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 392 с.
3. Українка Леся. Збір. творів: у 12 т. – Т. 12: Листи / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1978. – 694 с.
4. Українка Леся. Камінний господар // Твори в двох томах. – Т. 2: Драматичні твори / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 487-569.

Summary. The article examines the ideological conflict of Lesia Ukrainka's drama "Stone host".

Keywords: ideological conflict, confrontation, outlook, position in life.

УДК 821.161.2.-1.09'06

І.П. Прокоф'єв

ВІРШІ-ПОРІВНЯННЯ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

У статті аналізуються різні види віршів-порівнянь Олександра Олеся, розкривається їх змістова та композиційна специфіка. Розглядається виявлений автором досі не досліджуваний вид зазначеної поетичної форми.

Ключові слова: вірш-порівняння, образ, "предмет", "предикат", форма, зміст.

Дослідження видової форми вірша-метафори поки що не набуло належної інтенсивності, хоча вже має свою історію. Цим питанням займалися В.Грехнев, Є.Ужогова, Є.Хаєв, Н.Чамата, Б.Іванюк. При цьому літературознавці послуговуються різними термінами: "бінарна композиція", "розгорнута метафора" [1, 160], "бінарна композиційна форма", "паралельна розгорнута структура" [5, 168]. Б.Іванюк означає цю форму як вірш-метафору і виділяє такі її види: вірш-порівняння, вірш-алегорія, вірш-символ. Такої номінації та класифікації дотримуватимемось і ми.

Дослідники української літератури розглядали вказану проблему на матеріалі творчості Т.Шевченка, П.Грабовського, Л.Талалая, меншою мірою – інших поетів. Але ці розвідки були спорадичними і неповними. Особливої праці, де б висвітлювались ступінь наявності та особливості зазначеної поетичної форми у творчості Олександра Олеся поки що немає.

Мета пропонованого дослідження – виявити різні види віршів-порівнянь у доробку Олександра Олеся, розкрити їх змістову та композиційну специфіку.

Найпростіша форма вірша-метафори – вірш-порівняння. Олександр Олесь дуже часто використовував її у ранній період своєї творчості. До збірки "З журбою радість обнялась" увійшли такі зразки цієї форми, засновані на психологічному паралелізмі та розгорнутому порівнянні: "Ах, скільки струн в душі дзвенить!" [3, 53], "Пекло, здавалось, було в ту годину..." [3; 53-54], "Її душа – як чайка над водою..." [3, 57], "Літньої ночі" [3, 59], "О ніч чудовна і чудова!" [3, 60], "Конвалія" [3, 62], "Душа моя – пустка, холодна й німа..." [3, 62], "Ти з'являєшся, як ранок..." [3, 63], "Як зграя радісна пташок..." [3, 75], "Серце моє – клітка..." [3, 89], "На сірій скелі мак цвіте..." [3, 95], "Вічне море вічно летється..." [3, 96], "Райдуга з неба злетіла..." [3, 100].

У книгах, виданих пізніше, вміщені вірші-порівняння: "Летється море, плеще в берег..." [3, 116], "Колись здавався ти мені орлом підтятим..." [3, 117], "Небо з морем обнялося..." [3, 124], "Я ріс в болоті, мов бур'ян..." [3, 130], "Єсть квіти такі, що ніколи не квітнуть..." [3, 136], "Квітка

осіння давно одцвіла...” [3, 143], “Душа моя – Країна Жалю” [3, 165], “Як прекрасна царівна у казці старій...” [3, 166], “Твої очі” [3, 199], “Зима... і пролісок блакитний!” [3, 244], “Лечу в думках над море Середземне... [3, 246], “О Воленько-билинонько моя...” [3, 275], “Така буває ніч в маю...” [3, 303], “Як тихо скрізь!.. Заснули доли...” [3, 421], “Розцвіла троянда і горить, як жар” [3; 427-428], “Чорні голови дельфінів...” [3, 644] та ін.

Розглядаючи особливості композиції віршів-порівнянь, зокрема, проблему реалізованості аргументованої подібності зближуваних явищ, Б.Іванюк виділяє дві групи творів: перша – ті, “...в яких “предмет” передує “предикату”, що обумовлює асоціативний характер їх подібності” [2, 164]; друга – ті, “...в яких “предмет”, що знаходиться після “предиката”, уподібнюється до нього в змістовому плані” [2, 164].

До першої групи належить один із найраніше створених Олександром Олесем і особливо художньо інформативний вірш-порівняння “Ах, скільки струн в душі дзвенить!”:

Ах, скільки струн в душі дзвенить!
Ах, скільки срібних мрій літає!
В які слова людські їх влить?!
Ні, слів людських для їх немає...
Вони ж так прагнуть в слові жить...
Так часом весь в огні горить,
Стражда закоханий до краю
І слів не зна, в які б він влить
Зумів любов свою безкраю...
“Вона” ж чекає... і мовчить... [3, 53].

Ця лірична мініатюра має формозмістову структуру, засновану на асоціативних зв’язках між “предметом” і “предикатом”. Перша строфа виражає зміст “предмета” художницької уваги. Його складає опис незвичайного психологічного стану – стану духовного піднесення, поетичного натхнення. Зміст “предмета” розкривається через асоціювання його деталей з деталями “предиката”, який знаходить своє вираження в тексті другої строфи і є описом переживань закоханих юнака і дівчини, котрі не сміють зізнатися одне одному в сердечній прихильності. “Предикат” доповнює зміст першої строфи, надає змісту “предмета” більшої поетичної виразності.

Існують вірші-порівняння з різним ступенем композиційної вираженості “предмета”. Інколи він позначений лише номінативно. Таких творів у доробку Олександра Олеся нам виявити не вдалося. Вірші-уподібнення українського поета мають у своїй структурі розгорнутий “предмет”. Часто він симетричний “предикату”, як, наприклад, у вірші “Розцвіла троянда і горить, як жар”:

Розцвіла троянда і горить, як жар.
Розцвіла, щоб зливи полились із хмар,
Розцвіла, щоб вранці підтяли її,
Щоб в кущах замовкли вранці солов’ї...

Так і серце в мене розцвіло колись,
Розцвіло, щоб рясно сльози полились,
Розцвіло, щоб стріли пройняли його,
Щоб не чули люде голосу мого [3; 427-428].

Своєю архітектонікою ця мініатюра дуже нагадує аналізований перед цим вірш “Ах, скільки струн в душі дзвенить!”. Однак “предметом” тут уже виступає зміст другої строфи, опис трагедії серця ліричного героя. Цей зміст досягається через його уподібнення до змісту “предиката”, опису трагедії троянди.

У творах Олександра Олеся важливу композиційну функцію виконує паралелізм. У вірші “Ти з’являєшся, як ранок...” [3,63] образ коханої жінки почергово зіставлено з образами ранку, “дня блискучого” і вечора. Кожен з цих образів складає “предикатну” основу змісту кожної з трьох строф:

Ти з’являєшся, як ранок...
Там, на заході, ще ніч,
А на сході уже небо
Червоніє від проміння,
Блиску сонця золотого...
Як в чеканні б’ється серце!

Ти ідеш, як день блискучий...
Все радіє навкруги,
Все впилося очима в сонце,
Все співає йому гімни,
Простяга до нього руки...

Як радіє, квітне серце!

Ти приходиш... ніби вечір...
Там, на заході, ще день,
Там ще небо в барвах грає,
А на сході вже, як демон,
Чорна ніч розкрила крила...

Як щемить у щемках серце! [3, 63].

Як бачимо, у творі паралельно розгортаються образи ранку, дня, вечора, які доповнено образом ночі, що має символічне змістове наповнення.

На окремі художні паралелі роздроблено також образ “предмета”: “Ти з’являешся...”, “Ти ідеш...”, “Ти проходиш...”. В образних паралелях виявляє себе й інтроспективний образ внутрішнього стану ліричного героя: “Як в чеканні б’ється серце!”, “Як радіє, квітне серце!”, “Як щемить у щемках серце!”.

Роздробленість “предиката” і “предмета” – ознаки таких видів композиції віршів-порівнянь, які ще не потрапили в зону уваги дослідників. Напевне, з цієї причини вони перебувають за межами класифікації, запропонованої Б.Іванюком. До таких творів, зокрема, належить вірш Олександра Олеся “Така буває ніч в маю...”:

Така буває ніч в маю,
Як ти.
По небу сизому пливуть
Хвилясті хмари:
Це коси.
Огнем ласкавим, лагідним
Горять далекі, вічні зорі:
Це – очі.
Дві срібні полоси від місяця упали
І в сутіні тремтять:
Це – уста.
Тремтять на озері злотисті блиски,
Горять і гаснуть в берегах:
Це – твій слід.
Ти вся, як ніч таємна, чарівна
В маю [3, 303].

Зміст наведеного вірша твориться зіставленням образу коханої жінки з образом травневої ночі. Фрагменти тексту, що виражають один змістовий план, перемежовано з фрагментами тексту, що виражають інший змістовий план. Внаслідок цього “предмет” і “предикат” ніби поділено на окремі складники. Для кожного з елементів одного змістового плану віднайдено аналогію в іншому змістовому плані: ніч – ти, хмари – коси, зорі – очі, “дві срібні полоси від місяця” – руки, троянда – уста, “на озері злотисті блиски” – твій слід. Таким чином вербалізовано ті численні асоціації, які могли б виникнути за умови відсутності цієї вербалізації.

Отже, серед віршів-порівнянь можна виділити ще й третю групу творів, в яких фрагменти тексту, що виражають “предмет”, перемежовано з фрагментами тексту, що виражають “предикат”. Очевидно, такі зразки є зародковою формою вірша-порівняння. Їх першовитоки можуть приховуватися у фольклорі.

Н.Чамата помітила, що у Шевченковому вірші “Барвінок цвів і зеленів” “...аналогія, втілена в одночленній символічній структурі, поєднується з іншою формою композиції зіставлення – протиставленням” [4, 267]. Для віршів-метафор Олександра Олеся це явище теж характерне. Протиставлення поруч з аналогією наявне у поетичних мініатюрах: “Літньої ночі” [3, 59], “Вічне море вічно ллється...” [3, 96], “Небо з морем обнялося...” [3, 124], “Як тихо скрізь!.. Заснули доли...” [3, 421].

В аргументації подібності явищ, що зіставляються, антитеза відіграє важливу семантичну роль. У віршах-порівняннях Олександра Олеся вона найчастіше служить вираженню романтичного протиставлення позбавленого гармонії внутрішнього світу людини – гармонії природи:

Як тихо скрізь!.. Заснули доли,
І полонина в тиші спить...
Не зашумить шовкове поле,
Ніде листок не затремтить...

Хотів би так і я заснути,
Та серце зранене моє

Усе ще з келиха отрути
Останніх крапель не доп'є [3, 421].

Творам поета такої форми властива висока художня інформативність, що забезпечується, зокрема, композиційною довершеністю. Найголовніші архітектонічні особливості їх такі: двострофність, “предикат” у першій строфі – образ природи, “предмет” у другій – образ людини, заснованість “предмета” на антитезі. Ці поетичні мініатюри, хоч на перший погляд, і близькі до самоповтору, послідовно розвивають ключовий романтичний мотив Олесевої лірики.

Серед творів майже кожного з українських і зарубіжних поетів певне місце займають зразки, засновані на композиції зіставлення. Але в жодного з українських письменників немає такої їх кількості, як в Олександра Олесея. Віршів-порівнянь у його доробку – кілька десятків. З ним у цьому плані може зрівнятися лише творчість Ф.Тютчева.

Романтичне світосприйняття Олександра Олесея породило цілу низку віршів-порівнянь з антитетичною композицією як виявом світоглядної опозиції “людина – природа”.

Серед віршів-порівнянь Олександра Олесея виявлено досі не помічуваний вид цієї поетичної форми – вірші-порівняння, в яких текстові фрагменти “предмета” перемежовано з текстовими фрагментами “предиката”.

Виявлення цього виду вірша-порівняння може стати додатковим імпульсом для подальшого дослідження зазначеної поетичної форми, зокрема в напрямку її зв'язків з фольклором.

Список використаних джерел

1. Грехнев В. Об истоках малых композиционных форм в лирике Тютчева /В.Грехнев//Русская литература XIX в.: Вопросы сюжета и композиции: 2-й межвуз. сб. – Горький: Изд-во Горьковского ун-та, 1975. – С. 155-162.
2. Иванюк Б. Метафора и литературное произведение. / Б.Иванюк. – Черновцы: Рута, 1998. – 252 с.
3. Олександр Олесь. Твори: В 2 т. /Олександр Олесь. – К.: Дніпро, 1990. Т. 1: Поетичні твори, Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. – 959 с.
4. Чамата Н. Композиційні моделі вірша-символа і вірша-алегорії у творчості Т.Шевченка / Н.Чамата // “Найголовніше... – момент істини”. Пам'яті академіка Леоніда Новиченка: Зб. – К.: П Ц “Фоліант”, 2004. – 371 с.
5. Ужогова Е., Хаев Е. Лирические композиции Тютчева / Е.Ужогова, Е.Хаев // Русская литература XIX в.: Вопросы сюжета и композиции. – Горький: Изд-во Горьковского ун-та, 1975. – С. 168–176.

Summary. The article deals with the analysis of Olexander Oles poems-comparison, their content and contecture character is come out. The type of the mentioned poetical form, never researched before is considered by the author.

Key words: a poem-comparison, artistic image, “subject”, “predicate”, form, content.

УДК 81'362

М.Е. Прохорова

КАТЕГОРИЯ РЕПРЕЗЕНТАНТОВ ЦВЕТА, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ ЧЕЛОВЕКА В СРАВНЕНИЯХ¹

Объектом анализа в данной статье выступают цветовые сравнения, описывающие человека в русском, английском и французском языках. Анализ сравнений показывает, что объекты и явления становятся репрезентантами цветовых признаков на разных основаниях: их цвет может отражать сущность объекта, являться результатом воздействия на объект, указывать на непрототипичную разновидность объекта, быть наиболее броской деталью в облике объекта, приписываться объекту по метонимическому принципу. Степень присушности цвета объекту определяет степень его прототипичности как репрезентанта данного цвета и, следовательно, его позицию в категории цветовых репрезентантов. В зависимости от характера присушности цветового признака объекту-репрезентанту цветовые сравнения

¹ Научно-исследовательская работа выполнена в рамках реализации ФЦП «Научные и научно-педагогические кадры инновационной России» на 2009-2013 годы, государственный контракт № 02.740.11.0596, проект «Исследование взаимодействия мыслительных и языковых структур».

передают различную дополнительную информацию о происхождении цветового признака внешности человека, его интенсивности, а также оценочное восприятие человека.

Ключевые слова: цветовое сравнение, репрезентант цвета, объекты и явления, метонимия, категория, члены категории, прототипические члены, периферийные члены, дополнительная характеристика, оценочный смысл.

В рамках каждого языка для характеристики человека используются сравнительные словосочетания с основанием, выраженным цветообозначением, например, в русском: *красный как мак, белый как мука, черный как сажа, желтый как воск, зеленый как крыжовник, голубой как небо*; в английском: *red as a cherry, white as alily, yellow as mustard, green as grass, blue as forget-me-nots, grey as ashes, pink as arose*; во французском: *rouge comme une tomate, blanc comme (l')albtret, noir comme une taupe, jaune comme uncoing, vert comme cresson, bleu comme le saphir* и др.

Последние компоненты цветовых сравнений показывают, какие объекты окружающей действительности выполняют в русской, английской и французской языковых культурах функцию репрезентации цвета. Например, красный цвет репрезентирован в русской языковой культуре такими объектами, как помидор (*красный как помидор*), мак (*красный как мак*), кумач (*красный как кумач*) и др., в английской – роза (*red as a rose*), вишня (*red as cherry*), кровь (*red as a blood*) и др., во французской – свекла (*rouge comme une betterave*), омар (*rouge comme un homard*), пасхальное яичко (*rouge comme un oeuf de Pâques*) и т.п. По общности выполняемой данными объектами функции они объединяются в рамках категорий репрезентантов цвета.

Состав данных категорий показывает, что в качестве репрезентантов цвета осмысляются объекты и явления из областей, наиболее знакомых человеку из его практической деятельности, например: предметы и явления живой природы (мак, лилия, терн, айва, индюк, жук, небо, огонь, гроза и др.); артефакты (сметана, горчица, платок, сапог, кирпич, самовар, свечка и др.); человек (цыган, индеец, китаец, трубочист, мельник и др.); библейские и вымышленные существа (херувим, ангел, дьявол, привидение и др.); абстрактные понятия (ночь, желтуха, смерть, зависть и др.).

Основной массив репрезентантов цвета составляют конкретные объекты, которые вызывают в сознании яркий ментальный образ и признаки которых, в особенности цветовые, хорошо известны носителям языка. Кроме того, в данной роли выступают и некоторые абстрактные понятия, онтологически лишенные цветового признака. Это свидетельствует о неравнозначности элементов категорий репрезентантов цвета и возможности выделить их более типичных и менее типичных представителей. В этом смысле категории репрезентантов цвета имеют прототипическую структуру и организованы по принципу ядра и периферии. В основу определения ядерных и периферийных элементов категорий репрезентантов цвета легла степень связи между цветовыми признаками и объектами-репрезентантами данных признаков в сравнениях (типология признаков предложена Н.В. Дмитриевой [2]).

В ядро входят наиболее типичные репрезентанты цвета, для которых репрезентируемый цвет является сущностным признаком, т.е. отражающим сущность объекта и присущим ему всегда. Таковыми, например, являются мел или алебастр в категории «Репрезентанты белого цвета» (*белый как мел / алебастр, white as chalk / alabaster, blanc comme (l')albâtre*), кровь или рубин в категории «Репрезентанты красного цвета» (*красный как кровь / рубин, red as blood / rubies, rouge comme dusang / un rubis*), изумруд в категории «Репрезентанты зеленого цвета» (*зеленый как изумруд, green as emeralds, vert comme une émeraude*) и т.п. Цветовые признаки этих объектов зафиксированы в словарных дефинициях, например: *мел* – «мягкий белый известняк, употребляемый для окраски, писания и т.п. ...» [3, 278]; *blood* – «the red liquid flowing through the bodies of humans and animals...» [6, 114]; *émeraude* – «pierréprecieuseverte» [7, 625].

Объекты, репрезентируемый цветовой признак которых является характерным типичным, т.е. присущим большинству разновидностей объекта или характеризующим наиболее важную для человека стадию существования объекта, составляют центр категории репрезентантов цвета. К центру категории «Репрезентанты красного цвета» относится, например, помидор или малина, приобретающие красный цвет в период спелости (*красный как помидор / малина, red as a tomato / raspberry, rouge comme une tomate / une framboise*): *помидор* – «огородное растение сем. пасленовых, а также его округлый плод, обычно красного цвета» [3, 453]; *raspberry* – «a small edible soft fruit, red when ripe...» [6, 963]. Центральными элементами данной категории также выступают рак или омар (*красный как рак, red as a lobster, rouge comme une écrevisse / un homard*). Красный цвет этих животных является результатом тепловой обработки: *красный как рак* – «(по цвету вареного рака)» [3, 535]; *étrouge comme un homard* – «commel'estun homar daprès lacuisson» [7, 933]. Для объектов, выступающих центральными элементами категорий цветовых репрезентантов, цвет является переменным признаком, в отличие от объектов, выступающих ядерными элементами категорий, для которых он постоянен.

Остальные репрезентанты цвета находятся на периферии категории. Ближняя периферия представлена объектами, для которых репрезентируемый цветовой признак является характерным вероятным – присущим только небольшой части его представителей или характеризующим непрототипическую стадию существования. Так, небо является центральным элементом категории «Репрезентанты голубого цвета» в трех рассматриваемых языках: *голубые как небо, blue as the sky, bleus comme ciel*, что объясняется значимостью ясного дневного неба для человека с утилитарной точки зрения: ср. *sky* – «the apparently dome-shaped expanse extending upwards from the horizon that is characteristically blue or grey during the day, red in the evening, and black at night» [5, 2006]). В индивидуально-авторских сравнениях небо репрезентирует другие цвета: *as green and clear as the morning skies of Caladan, grey as the sky at dawn, bluish-black, like the color of the sky at midnight, gris comme des ciels froids, gris comme le ciel nordique, noir comme le ciel a cette heure*, на основании чего небо определяется как периферийный элемент категорий «Репрезентанты серого / зеленого / черного цвета».

На дальней периферии расположены объекты, реальный цветовой признак которых значительно отличается от репрезентируемого ими цвета или которые онтологически не обладают цветовыми признаками. Так, к дальней периферии категории «Репрезентанты красного цвета» относятся индюк и петух (*красный (багровый) как индюк, red as a turkey-cock, rouge comme un coq / un dindon*). Красный цвет свойственен небольшой, но характерной детали облика этих птиц: кожным образованиям (кораллам) на голове и шее. На основании этой детали, т.е. метонимически, индюк и петух репрезентируют красный цвет. К дальней периферии категории «Репрезентанты белого цвета» во всех трех языковых культурах относится смерть (*белый как смерть, white as death, blanc comme mort*). Смерть является абстрактным понятием, наделяемым цветовой характеристикой в результате метонимического переноса с конкретного объекта – облика умершего человека. Периферийными элементами категорий репрезентантов цвета являются временные периоды: *серый как пасмурный день, розовый как летнее утро, черный как ночь, black as night, noir comme la nuit*. Цветовая характеристика присваивается временным периодам на основании метонимического переноса, источником которого выступает небо как конкретный объект-носитель представленных цветовых признаков в определенное время суток.

Знание о происхождении цветового признака объекта способно активизироваться при референции к нему как репрезентанту цвета и, тем самым, способствует передаче дополнительных смыслов при описании внешности человека посредством цветовых сравнений [1; 4].

В частности, сравнения с объектами, цвет которых является сущностным и постоянным, используются для уточнения или интенсификации природных цветовых признаков внешности: *Кожа у Ленки была действительно редкой природной тонкости, ...а губы у нее вообще были красные как кровь* (Л. Петрушевская, *Свой круг*); “What I shall miss most,” said Prince Dashing, “are her eyes, *blue as sapphires!*” “What I shall miss most,” said Prince Daring, “are her lips, *red as rubies!*” (Bill Basil Stories); *Sataille était superbe, ses yeux étincelants, sa moustache noire comme l'ébène, sa main blanche comme l'albâtre, quoique forte comme celle d'un athlète...* (G.Sand, *Consuello*).

Сравнения с объектами, обладающими переменным цветовым признаком, проявляющимся в результате некоторого воздействия, подчеркивают динамичность переменных цветовых признаков внешности человека как следствия изменения его физического или эмоционального состояния: *Пекли свёклу в печурках.. И без того смуглые, волосом темные, казахи сделались черны, что головешки* (В. Астафьев, *Прокляты и убиты*); *Elwin didn't like hearing the insult. His face turned as red as a ripe tomato* (J. Garwood, *Prince Charming*); *Le docteur ne s'attendait pas a celle-la, évidemment, car il devin rouge comme un homard cuit, et restacoi!* (J.-B. Caouette, *Le vieux muet*).

Сравнения с объектами, цветовой признак которым приписан по метонимическому принципу, и которые, таким образом, являются его наименее типичными репрезентантами, передают дополнительные, в том числе оценочные смыслы, в наибольшей степени: *Наська в шоке. Белая, как смерть. Совсем не понимает, что ей делать* (М. Головановская, *Я люблю тебя*); *It was Mr. Blake's voice, and he came striding up the ground looking as black as thunder* (H. Avery, *The Triple Alliance*); *Quand j'atteignis le Billard, il était déjà entraîné d'y pérorer, rouge comme un coq et dressé sur ses ergots* (R. Masson. *Le Parlementaire vertueux*). В приведенных контекстах цветовые сравнения передают оценку эмоционального состояния персонажей.

Как показал анализ, объекты и явления становятся репрезентантами цветовых признаков на разных основаниях: для одних цвет отражает сущность объекта, для других – является результатом воздействия на объект, для третьих – указывает на непрототипичную разновидность, для четвертых – выступает наиболее броской деталью в облике объекта, пятым приписывается по метонимическому принципу. Степень присущности цвета объекту определяет степень его прототипичности как репрезентанта данного цвета и, следовательно, его позицию в категории цветовых репрезентантов. В зависимости от характера присущности цветового признака объекту-

репрезентанту цветовые сравнения передают различную дополнительную информацию о происхождении цветового признака внешности человека, его интенсивности, а также оценочное восприятие человека.

Список использованных источников

1. Болдырев, Н.Н. Репрезентация знаний в системе языка / Н.Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. 2007. № 4. С. 17-27.
2. Дмитриева, Н.В. Роль признака в выборе эталона сравнения (на материале адъективных сравнений английского и русского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н.В. Дмитриева. – Тверь, 2000. 15 с.
3. Ожегов, С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М.: Рус. яз., 1987. – 750 с.
4. Прохорова, М.Е. Цветовые сравнения как средство описания облика человека и его оценки / М.Е. Прохорова // Вестник Тамбовского университета. Сер. Гуманитарные науки. – Тамбов, 2009. Вып. 8 (76). – С. 218-223.
5. CED 2000 – Collins English Dictionary [Электронный ресурс]: Intense Language Office. Intense Educational Ltd, 2000.1 электрон. опт. диск (CD-ROM).
6. OALD 1995 – Oxford Advances Learner's Dictionary / J. Crowther. Oxford University Press, 1995.1428 p.
7. PR 1985 – Petit Robert. Dictionnaire de la langue française / Paul Robert. Paris: le Robert – 107, avenue Permentier, 1985.

Summary. The object of analysis in the present paper is Russian, English and French colour similes, describing a person. The analysis shows that objects and phenomena become representatives of colour attributes on different bases: their colour may reflect the essence of an object, be a result of a certain influence on an object, specify a non-typical type of an object, be the brightest detail in an object's look, be attributed to an object on a metonymical principle. The degree of correspondence between a colour and an object defines the degree of prototypicality of an object as a colour representative and, consequently, its position in a category of colour representatives. Depending on the character of connection between a colour attribute and an object colour similes transfer various additional information on an origin of a colour attribute of a person's appearance, its intensity, and also evaluative perception of a person.

Key words: colour simile, colour representative, objects and phenomena, metonymy, category, category members, prototypical members, peripheral members, additional characteristic, evaluative meaning.

УДК 378.016:81'243

Н.В. Проценко

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ В АУДІЮВАННІ

У статті розглядаються питання, пов'язані з проблемами аудіювання як одного з чотирьох видів мовленнєвої діяльності. Основна увага зосереджена на аналізі найважливіших характерних особливостей та форм аудіювання.

Ключові слова: аудіювання, мовленнєва діяльність, характерна особливість, форма.

Існують продуктивні та рецептивні види мовленнєвої діяльності. У процесі продуктивних видів мовлення людина висловлює свої думки в усній чи письмовій формі. Рецептивні ж види мовленнєвої діяльності – це аудіювання і читання, тобто сприйняття і розуміння думок інших людей.

Методиці використання основних видів мовленнєвої діяльності в процесі навчання іноземної мови присвячено багато розвідок, що охоплюють найрізноманітніші питання (Гальперін І.Я., Гальскова Н.Д., Жинкін М.І., Зимняя І.О., Леонтьєв О.О., Ніколаєва С.Ю., Шерстюк О.М., Соловова О.М., Панова Л.С., Склярєнко Н.К., Рогова Г.В., S. Villiers, A. Palmer, L. Bachman, N. Brieger, J. Richards тощо). У багаточисленних працях цих вчених-методистів системно охарактеризовано всі види мовленнєвої діяльності, адже чинна програма з іноземної мови для вищих навчальних закладів висуває великі вимоги до рівня оволодіння студентами письмом, говорінням, читанням та аудіюванням [1; 3; 4; 6; 7].

Мета нашого дослідження – проаналізувати основні характеристики та форми аудіювання як виду мовленнєвої діяльності.

Аудіювання – це процес слухання і розуміння усних висловлювань. Психофізіологія трактує аудіювання як перцептивну розумову діяльність. Перцептивну тому, що відбувається сприйняття / рецепція / перцепція; розумову – бо пов'язана з основними розумовими операціями: аналізом, синтезом, індукцією, дедукцією, порівнянням, абстрагуванням, конкретизацією; мнемічною – тому, що відбувається виділення і засвоєння інформативних ознак мовних і мовленнєвих одиниць, реформування образу і впізнання як результат зіставлення з еталоном, що зберігається в пам'яті [2, 117].

У методиці навчання іноземних мов визначальними рисами аудіювання як виду мовленнєвої діяльності вважаються такі:

1. За характером мовленнєвого спілкування аудіювання – вид мовленнєвої діяльності, що реалізує усне безпосереднє спілкування.

2. За своєю роллю у процесі спілкування аудіювання – реактивний вид мовленнєвої діяльності.

3. За спрямованістю на прийом і видачу мовленнєвої інформації аудіювання – рецептивний вид мовленнєвої діяльності.

4. Форма перебігу процесу аудіювання – внутрішня, невиражена. Основою внутрішнього механізму аудіювання є такі психічні процеси як сприйняття на слух, увага, розпізнавання, зіставлення мовних засобів, їх осмислення, узагальнення, утримання в пам'яті.

5. Продуктом аудіювання є умовивід, результатом – розуміння сприйнятого смислового змісту і власна мовленнєва та немовленнєва поведінка.

Аудіювання – це комплексна мовленнєва розумова діяльність. Вона базується на природній здатності, яка удосконалюється у процесі індивідуального розвитку людини і дає їй можливість розуміти інформацію, запам'ятовувати її, відбирати та оцінювати її згідно з поставленими завданнями [1]. Важливими факторами такої здатності є: перцептивні та мовленнєво-моторні передумови; загальні інтелектуальні передумови; фактичні знання; знання та вміння в рідній мові; іншомовні знання та вміння; мотивація [2, 118].

Дані фактори є основою для формування специфічних навичок і вмінь, на якій базується навчання аудіювання відповідно до вимог Європейського освітнього стандарту з іноземної мови [5].

У природному спілкуванні для аудіювання найхарактерніші такі форми:

1. Аудіювання мовлення співрозмовника в процесі діалогу. Репліки тут мають часто смислову завершеність і комунікативну спрямованість, що потребує від слухача швидкої реакції.

2. Аудіювання розгорнутого монологічного або діалогічного мовлення інших людей (лекції, радіопередачі, мовлення актора театру або кіно тощо), що характеризується єдиним логічним зв'язком і розгортанням теми.

Звичайно, через різноманітність життєвих ситуацій ці форми часто поєднуються, переплітаються і переходять одна в одну.

Проте було б помилково вважати, що оскільки навчання аудіювання відбувається в процесі говоріння, то цього досить. Аудіювання, як і інших видів мовленнєвої діяльності, треба навчати спеціально, за окремою програмою. Це зумовлено тим, що вміння студентів у цьому виді мовленнєвої діяльності повинні охоплювати більшу кількість мовного матеріалу порівняно з усним висловлюванням у межах розмовних тем. Крім того, деякі форми мовлення, наприклад, слухання розгорнутих повідомлень, взагалі рідко застосовуються в аудиторії, через що попутне формування відповідних умінь виявляється неможливим.

Загалом процес формування умінь аудіювання передбачає такі три програми:

1. Аудіювання під час введення нового матеріалу, коли особливо інтенсивно формуються звукові образи нових мовних елементів. У цій програмі значна увага приділяється не тільки розумінню почутого, а й усвідомленому сприйманню фонетико-акустичних особливостей цих мовних одиниць.

2. Аудіювання як елемент діалогічного мовлення. Ця програма є попутною у плані формування умінь говоріння і фактично обумовлена необхідністю: без аудіювання не буває спілкування.

3. Аудіювання як спеціальна різновидність іншомовних вправ, тобто як спеціальна програма. Йдеться про слухання мовлення викладача або диктора, яке включає як діалоги різних осіб, так і монологічні єдності (розповіді, читання оповідань тощо).

Зміст перших двох програм підказується самим навчальним процесом. Щодо третьої, то вона потребує від викладача спеціальної уваги і вміння її організувати.

Досягнення базового рівня в галузі аудіювання передбачає формування елементарної комунікативної компетенції в цьому виді мовленнєвої діяльності, а саме:

- умінь розуміти літературно-розмовне мовлення носія мови в ситуаціях повсякденного

спілкування, пов'язане із задоволенням найпростіших потреб (привітання, запит і передача інформації та ін.);

- визначити тему і мету бесіди, її основний зміст, і при потребі звертатися до партнера з проханням повторити фразу, висловити думку інакше, розмовляти повільніше, уточнюючи при цьому значення незнайомих слів тощо;
- уміння в умовах опосередкованого сприймання повідомлення (наприклад, оголошення по радіо прогнозу погоди) розуміти основний зміст аудіотексту;
- уміння повно і точно розуміти висловлювання викладача та студентів, короткі повідомлення стосовно навчально-трудової і соціально-побутової сфер спілкування [2, 119].

На базовому рівні аудіювання розглядається як компонент усномовленневого спілкування. Механізм аудіювання передбачає:

- 1) сприймання потоку звуків і розпізнавання в ньому слів, речень, абзаців тощо. Це стає можливим внаслідок того, що у пам'яті людини зберігаються відповідні звукові образи, які служать в даному разі еталоном;
- 2) усвідомлення значень слів, речень, абзаців. На основі мовного досвіду цей процес посилюється прогнозуванням змісту.

Сприймання значень є поштовхом для більш глибоких процесів синтезу – “стискування” змісту, в результаті чого у свідомості слухача формуються поняття різного рівня, узагальнення, виражені не тільки окремими фразами, а й більшими мовними єдностями, яким у письмовому тексті відповідають абзаци, розділи і завершені повідомлення. У цей спосіб слухач досягає рівня розуміння загального змісту (загальної ідеї, теми), в тому числі й розгорнутого тексту, як це спостерігається, наприклад, під час слухання лекції. Синтезуючи і аналізуючи сприйняте висловлювання, слухач виділяє в ньому цікаве, важливе і головне, а також менш важливе і другорядне. Тому цей рівень аудіювання називають ще рівнем відбору актуального і неактуального змісту.

У навчальному процесі аудіювання – основне джерело мовних знань і важливий засіб мовленнєвої практики на заняттях і в позааудиторний час. У практиці навчання необхідно враховувати головні аспекти аудіювання, вплив умов перебігу цієї діяльності на характер сприйняття та методів формування цього уміння.

Таким чином, вищевикладений матеріал дає змогу зробити такі висновки:

1. Аудіювання як вид мовленнєвої діяльності виступає одним з головних факторів навчання іншомовного спілкування, передбачаючи формування аудитивних навичок та вмій, а також удосконалення механізмів рецептивного плану.
2. Успішність аудіювання залежить: 1) від самого слухача (рівня розвитку у нього мовленнєвого слуху, пам'яті, наявності уваги, інтересу тощо), його індивідуально-психологічних особливостей; 2) від мовних особливостей аудіотексту та його відповідності мовленнєвому досвіду і знанням особистості; 3) від умов сприймання аудіотексту.
3. При навчанні аудіювання необхідно спиратися на ті особливості особистості, які відіграють суттєву роль у процесі сприйняття мовленнєвого повідомлення (досвід та спрямованість особистості).

Перспективу подальшого дослідження ми бачимо в аналізі етапів навчання аудіювання та розробці комплексу вправ для формування мовленнєвих навичок і розвитку вмій аудіювання.

Список використаних джерел

1. Жеренко Н. Є. Індивідуалізація навчання аудіювання учнів молодших класів шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н. Є. Жеренко . – К., 2000. – 20 с.
2. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підручник / [кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої]. Вид. 2-е, випр. і перероб. – К. : Ленвіт, 2002. – 328 с.
3. Метьолкіна О. Б. Методичні рекомендації щодо організації індивідуалізованого навчання аудіювання на підготовчому етапі школи з поглибленим вивченням англійської мови / О. Б. Метьолкіна. – К. : Київ. держ. лінгвіст. ун-т, 1994. – 65 с.
4. Черниш В. В. Навчання англійської мови читання та аудіювання із застосуванням аудіокнижок художніх творів : автореф. дис. ... канд. пед. наук / В. В. Черниш. – К., 2001. – 21 с.
5. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – 260 p.
6. Richards J.C. The Context of Language Teaching / J.C. Richards. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – 228 p.
7. Villiers S. Sharing Our Understanding of the Communicative Method / S. Villiers // Иностр. языки в школе. – 2000 . – №3. – С. 21-23.

Summary. The aim of the article is to tackle the problems of audition as one of the four types of the linguistic activity. The main accent is made upon the analysis of the most important characteristics and forms of audition.

Key words: audition, linguistic activity, characteristic, form.

УДК 811.161.2:398.3

Л.Й. Пулатова

ОБРЯДОВИЙ ДИСКУРС ЯК ДЖЕРЕЛО ОБРЯДОВИХ ФРАЗЕОНОМІНАЦІЙ

У статті описується специфіка обрядових понять, досліджується лінгвістична сутність народних звичаїв та обрядів як джерела обрядових фразеоломінацій; аналізується взаємозв'язок мовної та екстралінгвістичної сторін (етнографічної, фольклорної, історичної, міфологічної) творення обрядових фразеоломінацій.

Ключові слова: обрядовий дискурс, дискурсивне мовлення фразеоломінація, обрядодії.

Постановка проблеми в загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Одним із найдавніших і найважливіших складників духовного життя народу, його культури є обряди, які супроводжують людину від часу її появи на світ і протягом усього життя. Реалізуючи ту чи іншу модель світу на певному етапі народного світосприймання, вони є однією з форм етнокультурного спілкування, людської поведінки. Народні обрядодії, зокрема їх мовний код, виступають об'єктом посиленої уваги дослідників. Ще свого часу Е. Сепір говорив про те, що «надзвичайно важливо, щоб лінгвісти, яких часто звинувачують – і звинувачують справедливо – у відмові вийти за межі свого дослідження, нарешті, зрозуміли, що може означати їх наука для інтерпретації людської поведінки взагалі. Подобається їм це чи ні, але вони повинні будуть все більше і більше займатися різними антропологічними, соціологічними і психолінгвістичними проблемами, пов'язаними з мовними явищами» [12, 231-238]. Саме такі дослідження останнім часом стають усе більш актуальними й перспективними (В. Шевченко, Д. Антопякова, Т. Голі-Оглу, О. Тищенко, О. Чайка, В. Жайворонок та ін.), які розкривають особливості семантичного розвитку різних етнокультурних знаків, зокрема обрядової фразеоломінації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Мова як складник і знаряддя культури є важливим джерелом для реконструкції давньої матеріальної й духовної спадщини народу, адже у кожній мові можна бачити слова, які відображають культурну специфіку життя народу. Саме тому вивчення мовних одиниць на тлі етнокультури дає можливість зануритись у її витоки, в особливості світосприймання носія мови.

Сучасні дослідження мовних одиниць ґрунтуються здебільшого на широкому залученні позамовних чинників, пов'язаних з багатими культурними надбаннями народу. Як відомо, особливості мови відбивають передусім етносимвольні мовні одиниці. В Україні обрядова термінологія традиційної народної культури опрацьована крізь призму семантичних мотивацій весільних номінацій російської та української мов (О.В. Тищенко, В.Т. Шевченко), семантичної системи локальних обрядових традицій (М.В. Вігусяк, В.Ю. Дроботенко, Т.К. Киричук та ін.). Календарні обряди в описовому етнографічному аспекті в українському ареальному просторі були об'єктом дослідження в працях О. Воропая, О. Курочкіна, К. Сосенка, В. Скуратівського та ін.

У сучасній лінгвістиці, окрім питань типології обрядів, ставилося й питання щодо діахронічних досліджень обрядової номінації. Дослідження в цій галузі проводилися в напрямку аналізу термінології обрядів як джерела реконструкції давньої духовної культури слов'ян та інших етносів (М.І. Толстой та С.М. Толстая, Л.М. Виноградова, О.М. Трубочов, В'яч.Вс. Іванов та В.М. Топоров). Українська етнообрядовість має чимало спільного з обрядовістю інших етносів. Утім ще недостатньо вивченими залишаються проблеми аналізу обрядового дискурсу, який є джерелом творення різних етнономінацій, зокрема фразеологічних.

Мета статті – дослідити обрядовий дискурс як джерело обрядових фразеоломінацій.

Завдання статті:

- описати специфіку обрядових понять;
- виявити лінгвістичну сутність народних звичаїв та обрядів як джерела обрядових фразеоломінацій;

- проаналізувати взаємозв'язок мовних та екстралінгвальних чинників (етнографічної, фольклорної, історичної, міфологічної) творення обрядової фразеоломії.

Наукові результати. Упродовж століть у народній мовній свідомості переосмислюється світ реалій, у результаті чого формується категоризаційна етнічна модель світу, яка за спостереженням О.В. Тищенко, задається цілою низкою співвідносних понять і концептів, де мова виступає своєрідним ключем для викриття складної семантики культури, реконструкції глибинних витоків архаїчної мотивації при позначенні культурно маркованих категорій. Будь-яка форма знання, на думку вченого, пов'язана з ритуальною діяльністю людини, становить специфічну субкультуру, формує, структурує її через традицію [16, 25].

Дослідження обрядового тексту передбачає аналітичну єдність реального, акціонального та вербального планів, тобто аналіз обрядового дискурсу, адже включає такі елементи, які не можуть бути описані лише за допомогою мовних знаків.

Діскурс (франц. discours – промова, виступ) – у широкому сенсі являє собою «складну єдність мовної практики й екстралінгвальних факторів (значима поведінка, котра маніфестується в доступних почуттєвому сприйняттю формах), необхідних для розуміння тексту, тобто дає уявлення про учасників комунікації, їхні установки і цілі, умови вироблення і сприйняття повідомлення» [9]. Він не є ізольованою текстовою або діалогічною структурою, тому що набагато більше значення в його рамках здобуває паралінгвістичний супровід мови, що виконує ряд функцій (ритмічну, референтну, семантичну, емоційно-оціночну та інші) [9]. За Ван Дейком, дискурс – це «істотна складова соціокультурної взаємодії» [8, 211].

На думку Н.Д. Арутюнової, дискурс як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціокультурними, прагматичними, психологічними факторами; це – текст, узятий в аспекті подій; мовлення, що розглядається як цілеспрямоване соціальне явище, дія, як компонент, що бере участь у взаємодії між людьми і механізмах їх свідомості. Дискурс – це мовлення, занурене у життя» [2, 356].

Джерелом обрядового дискурсивного мовлення є вербальні коди народних обрядів, традиційних свят, фольклорних дійств, давніх звичаїв, вірувань. Концептуальні мовні одиниці та мовні формули, які лежать в основі обрядового дискурсу як різновид народного варіанту літературного мовлення, демонструють, у свою чергу, глибини національного духу. Обрядове дискурсивне мовлення має свою лексико-семантичну, фразеологічну і граматичну специфіку. Кожен обряд декодується з огляду на той чи інший код, передусім вербальний [20, 23].

Звичаї, обряди, повір'я, різні прикмети, які відігравали важливу роль у житті народів і закріпилися як мовні знаки в приказках, прислів'ях, стали джерелом давніх неписаних законів, за якими жили предки. Сила цих настанов була такою потужною, що законним вважалось лише те, що було взято з давніх звичаїв і повір'їв. Залишки неписаних правил-звичаїв становили основу для письмових законів і продовжували зберігатися в пам'яті народу, в його прислів'ях, приказках, піснях. Їх важливість підтверджується ще й тим, що в російському законодавстві, за спостереженнями Д.О. Антонякової, навіть у XIX ст. у багатьох губерніях закони сприймалися у значенні звичаю [1, 23].

Система звичаїв формувалась протягом багатьох століть і має свою специфіку, яка полягає в тому, що вона лише вказує на те, як треба діяти людині в певній ситуації, але не висуває жодних вимог до духовних якостей людини. І все ж таки звичаї накладають певний відбиток на психологію, поведінку людей [18, 220]. Соціальна функція звичаїв, на думку Д.О. Антонякової, передбачає збереження простих норм стосунків, які встановилися в суспільстві. Д.О. Антонякова вважає, що «можливість використання традиційного стереотипу звільняє людину від необхідності обдумувати весь час способи своєї поведінки. А відтак, звичаї економлять творчу енергію людини й водночас стабілізують стосунки, які сформувались у даному колективі. Специфіка звичаїв криється в тому, що вони відтворюють доцільні дії: трудові, побутові, сімейні. Стійкість звичаїв підтримується традиційною стереотипністю поведінки й силою суспільної думки» [1, 24].

Наприклад, в українських дівчат є звичай *ворожіння на ромашці*. Дівчата, відриваючи по одній пелюстці, промовляють: «*Любить – не любить, прийде – не прийде*». У Німеччині ж, коли хочуть дізнатися про коханого, обривають листки з зеленої гілки, промовляючи: „*Von Herzen, mit Schmerzen, über alle Maßen...*“. *Der grüne Zweig (зелена гілка)* здавна вважається у німців символом удачі, розквіту, росту. Зелений, як світлу, приписувалась апотропеїчна дія. Молода на весіллі одягала *зелений вінок*, і тому день весілля називається *die grüne Hochzeit* [10, 13].

Народні звичаї, обряди і пов'язані з ними повір'я, пісні, ігри, розваги є надзвичайно складним комплексом дій і ідей. Як же співвідносяться між собою звичаї і обряд?

Взаємозв'язок звичаю і обряду спостерігається протягом розвитку всієї історії людства. У науковій літературі [15, 16, 17, 18], як правило, ці два поняття сприймаються як синонімічні, але необхідно розрізняти звичай і обряд. Зокрема, у Радянському енциклопедичному словнику *звичай* визначається як «стереотипний спосіб поведінки, який відтворюється у відповідному

суспільстві чи соціальній групі і є звичним для їх членів» [14, 926]. Ю.В. Бромлей під *обрядом* розуміє «умовно-символічну дію, якою її учасники оформлюють ті чи інші важливі для них події суспільного чи особистого життя (як правило, перехід від одного соціального стану до іншого). Смысл обряду чи ритуалу полягає не в складових його рухах, а в тому, що вони означають, символізують» [6, 205]. Англійський етнограф, соціолог, фольклорист В. Тернер, який розробив теорію і методологію вивчення ритуалу та інших культурних символів, доходить висновку, що ритуал, його символіка мають онтологічну цінність, а тому відіграють велике значення в культурному зростанні людини. На його думку, ритуал (обряд) – «це стереотипна послідовність дій, які включають жести, слова й об'єкти, виконуються на спеціально підготовленому місці і використовуються для впливу на надприродні сили в інтересах виконавця» [15, 32].

«Велика Радянська енциклопедія» тлумачить *обряд* як «сукупність умовних, традиційних дій, в яких відсутня безпосередня практична доцільність, але які є символом відповідних соціальних стосунків, формою їх наочного вияву й закріплення» [4, 231]. Тимчасом С.А. Токарев вважає, що *звичай* – це спосіб людської діяльності, а *обряд* – одна із форм його реалізації поряд з відповідними раціональними діями. Обряд – давніша від усіх форм звичаїв, яка наявна в народній традиційній культурі [17, 22].

Утім, найкоректнішим підходом до витлумачення феномену «обряд» ми вважаємо визначення О.В. Тищенко, який під обрядом розуміє «багатопланову, поліфункціональну ієрархічну структуру, один із найскладніших компонентів інформаційно-комунікативної, архетипно-міфологічної системи, пронизаної додатковими надмовними зв'язками й опозиціями. Зі структурно-типологічного погляду обряди становлять такі соціально-побутові явища, які складаються з різних за походженням обрядових елементів, що, залежно від функції, можна групувати, структурувати по-різному за певними ознаками» [16, 35].

Щодо термінів *обряд* та *ритуал*, то у науковій літературі, а також у енциклопедичних словниках і довідниках вони виступають синонімічними. Наприклад, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови *обряд* – це «сукупність установлених звичаєм дій, пов'язаних із побутовими традиціями або виконанням релігійних настанов» [7, 650], а *ритуал* – це «вироблений звичаєм або запроваджений порядок здійснення чого-небудь; церемоніал, церемонія» [7, 1033]. Зокрема, О.В. Тищенко ритуал кваліфікує «як сформалізований різновид обряду, як сукупність індивідуальних або колективних дій, що мають символічний характер» [16, 29].

На окрему увагу заслуговує поняття *повір'я*. Новий тлумачний словник української мови пояснює, що *повір'я* – це «перекази, легенди, в основі яких лежать своєрідні народні уявлення про зв'язки між явищами навколишнього світу і долею людини» [11, II, 720].

Як бачимо, звичаї, обряди, ритуали, повір'я у своїй сукупності утворюють тісну нероздільну єдність – світоглядну, структурну, функціональну і словесну.

Так наприклад, весільний звичай *зав'язувати голову* нареченій став основою обряду, коли свекруха знімала з молодої *весільний вінок* і зав'язувала голову своїй невістці *весільною хусткою*. Це вказувало на те, що дівчина *прощалася з дівочтвом*, з подругами. Попереду в неї було *подружнє життя*, яке могло бути не завжди благополучним. Звідси походять українські фраземи *зав'язати голову* (вийти заміж, вступити в шлюб), *зав'язати світ* (зробити кого-небудь нещасним, позбавити радості, змарнувати комусь кращі роки життя, зробити їх безрадісними (переважно через нещасливе заміжжя, одруження) [13, 240].

Етнографи, описуючи спосіб життя певного народу, говорять одночасно і про звичаї, і про обряди цього народу, показують їх тісний взаємозв'язок, але не ототожнюють їх. Головна відмінність між обрядом і звичаєм полягає в тому, що обряд включає в себе символічні дії, а звичай означає «не тільки символічні, але й інші установлені традицією дії, які повторюються» [4, 231].

Будь-які обрядові дії, за спостереженнями Д.О. Антонкової, мають символічний характер. Символічні дії, передбачені звичаєм, не виконують ніякої виховної функції, але формують у його учасників відповідні думки, образи, уявлення, настрої, викликають відповідні почуття [1, 29]. Вона вважає, що лише з тих звичаїв, які пройшли відповідний етап свого розвитку й становлення, суттєво закріпились у суспільстві, а також мали розвинуту символічну ознаку, чи навіть обрядову форму, виникають фраземи. Прикладом специфічно українського символу відмови при сватанні є варіанти *дати гарбуза*, *макогін облизати*. Дівчина, відмовляючи парубкові під час сватання, виносила йому гарбуза або макогона. Цей звичай і став символічною основою для творення вказаних фразеологізмів.

В обряді реальні предмети й явища замінюються символами. Для символів важлива не стільки форма, скільки семантичний елемент, закодований у знаках смисл, в якому полягає суть функції обряду. Втративши символічну функцію, зауважує Д.О. Антонякова, обряди перестають бути обрядами й переходять до ширшої категорії – до *звичаїв* [1, 30].

Наприклад, у слов'ян і германців [3, 239-240] був відомий обряд обливання водою з метою викликати дощ. Цей обряд називався «*ходіння додоли*». Під час засухи дівчата йшли селом, співали пісні й просили, щоб пішов дощ. Одна із дівчат, обмотана різними травами замість одягу, йшла попереду. Біля кожної хати вони зупинялися, співали обрядові пісні, і хазяйка дому виливала повне відро води на «*додоли*». «*Додола*» була символом змученої від засухи води. На Русі обряд «*ходіння додоли*» невідомий, але існує обряд обливання дівчат парубками на другий день Великодня. Це не робиться з метою виклику дощу. Цей обряд втратив своє первинне значення й існує до сьогодні у вигляді звичаю. Досліджуючи описуваний звичай, П.Г. Богатирьов дійшов висновку, що значення цього звичаю не сприймається однаково. В одних місцях його сприймають як просту розвагу, в інших – вірять, що вода, торкаючись людини, передає їй свої властивості [3, 239-240].

Отже, обряди набувають особливого значення в найважливіші для людини моменти її життя. У ці моменти, на думку Д.М. Угриновича, обряди виконують дві функції:

- 1) узаконюють зміни, дають їм суспільну санкцію;
- 2) створюють готове русло для почуттів і переживань [19, 125].

Ці важливі суспільні функції забезпечують обрядам місце в житті людей незалежно від соціального устрою, який змінюється.

«Обряд може без змін обслуговувати людство протягом цілої епохи. Ця стійкість впливає з самої його природи. Він об'єднує спосіб життя багатьох поколінь. У кожного народу система звичаїв і обрядів існувала самостійно й була пов'язана з первісним культом» [1, 35].

У звичаях завжди закріплювалось досягнуте в суспільному й особистому житті, тому вони ставали сильними засобами стабілізації суспільних відносин, керуючи діями в конкретній ситуації. Через те, що «звичаї вказували на правила стереотипної поведінки у схожих ситуаціях, стверджує Д.О. Антонякова, з'явилась необхідність їх запам'ятовування в коротких чітких висловлюваннях. Так виникли прислів'я, а далі образні словосполучення й фраземи. Спочатку ці вислови стосувались якогось одного випадку. Але з часом їх почали використовувати в інших схожих ситуаціях, тому що вони набували більш розширеного значення і допускали різне тлумачення» [1, 34]. Фразеоломіяції не тільки «виражають», але й оцінюють сказане. Для них характерно те, що вони завжди відтворюють трудову чи іншу суспільну ситуацію. Саме ця ситуація забезпечує їм життєвість.

Опис звичаїв і обрядів, з одного боку, і фразеоломіяції, з іншого, показав, що перші, як етнографічний матеріал, і фразеоломіяції, як мовний, мають багато спільних рис. Звичаї такі ж стійкі, загальновідомі, експресивні, що і фраземи. Як правило, фраземи пов'язані з обрядами та звичаями через прислів'я. Наприклад: *на чужий коровай рот не розкривай*. Значення цього прислів'я таке: «не задивляйся на чужу наречену». Коріння даного прислів'я закріплюються у тих мовних формах, які потрібно шукати в особливостях весільного обряду. Коровай місили й пекли заміжні жінки. Зазвичай їх було сім. Під час роботи співали обрядові пісні. Коровай прикрашали зображенням сонця, місяця, голубів. Зберігали його в коморі. Святкове внесення короваю і пригощання ним було важливим моментом весільного обряду [5, 423]. Пізніше прислів'я змінило своє значення і стало вживатися в іншій ситуації зі значенням «не зазіхай на чуже добро».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Народні звичаї та обряди становлять собою етнокультурні контексти, де значне місце відводиться вербальному супроводу, що будується за законами фольклорного дискурсу. Лише в позамовному аспекті обрядового дискурсу, можна з'ясувати семантику окремих одиниць національної мови. Деякі лексеми, характерні для певного типу дискурсивного мовлення, вживаються лише у сакральному значенні, а інші набувають сакральних смислів у процесі вторинного семіозису. Це стосується й фразеоломіяції. Взаємозв'язок мовної та екстралінгвальної сторін обряду (з огляду на його етнографічний, фольклорний, історичний, міфологічний контексти) сприяє реконструкції етносимволіки дискурсивних одиниць.

Перспектива дослідження полягає в подальшому дослідженні мовної площини обрядового дискурсу.

Список використаних джерел

1. Антонякова Д.А. Фразеологические единицы русского языка, связанные с обычаями и обрядами : дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Дарина Антонякова ; Ростовский государственный университет. – Ростов-на-Дону, 1995. – 140 с.
2. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата / Нина Давидовна Арутюнова // Изв. АН СССР. Сер. Лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 356-357.
3. Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства / Петр Григорьевич Богатырев. – М. : Искусство, 1971. – 544 с.

4. Большая Советская энциклопедия : [в 30-и т.] / [гл. ред. А.М. Прохоров]. – [3-е изд]. – М. : Советская энциклопедия, 1970-1978. – Т. 18. – 896 с.
5. Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні / Валентина Кирилівна Борисенко – К. : Наук. думка, 1988. – 192 с.
6. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография / Юлиан Владимирович Бромлей. – М. : Наука, 1973. – 283 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
8. Дейк Т.А., ван. Язык. Познание. Коммуникация / [сост. В. В. Петров] – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
9. Дискурс. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Дискурс>
10. Мальцева Д.Г. Немецко-русский фразеологический словарь с лингвострановедческим комментарием / Дина Григорьевна Мальцева. – М. : Азбуковник. Русские словари, 2002. – 346 с.
11. Новий тлумачний словник української мови : [у 3-х томах] / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : «Аконіт», 2004.
12. Сепир Э. Положения лингвистики как науки / Эдуард Сепир // История языкознания 19-20 в. в очерках и извлечениях / сост. В.А. Звегинцев. М. : Просвещение. – 1965. – Ч. 2. – С. 231-238.
13. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1096 с.
14. Советский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1985. – 1600 с.
15. Тернер В. Символ и ритуал. / Виктор Уиттер Тернер [сост. В.И. Бейлис]. – М. : Наука, 1983. – 127 с.
16. Тищенко О.В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі. : [монографія] / Олег Володимирович Тищенко. – К. : Вид. центр КДЛУ, 2000. – 236 с.
17. Токарев С.А. История изучения календарных обычаев и поверий / Сергей Александрович Токарев // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. – М., 1983. – С. 8-9.
18. Толстая С.М. Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры / Светлана Михайловна Толстая // Славянский и балканский фольклор. – М., 1989. – С. 215-229.
19. Угринович Д.М. Обряды. За и против / Дмитрий Модестович Угринович. – М. : Политиздат, 1975. – 175 с.
20. Філіпчук М.В. Етносимволіка мовних одиниць в українському обрядовому дискурсі : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Філіпчук Марія Володимирівна ; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. – К., 2007. – 191 с.

***Summary.** The article describes specific features of ceremonial concepts and investigates linguistic essence of folk customs and ceremonies as sources of ceremonial phrasel nominations; correlation of speech and extralinguistic sides (ethnographic, folklore, historical, mythological) of creation of ceremonial phrasel nominations is analysed.*

***Key words:** ceremonial discourse, discourse broadcasting of phrasel nominations, rituals.*

ЕЛЕКТРОННИЙ ПОСІБНИК ЯК САМОСТІЙНИЙ МУЛЬТИМЕДІЙНИЙ ЗАСІБ ВІРТУАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті представлено електронний мультимедійний посібник із навчальної дисципліни “Історія англійської мови”, орієнтований на розвиток вмінь та навичок лінгвістичної та соціокультурної компетенції з відповідного курсу в освітньому просторі.

Ключові слова: навчальне віртуальне середовище, самостійна робота, тестування, освітній простір, тьютор.

Головними завданнями діяльності Міністерства освіти і науки України з питань вищої освіти є інтеграція в європейський освітній простір, розширення доступу громадян до здобуття вищої освіти, підвищення її якості, впровадження новітніх інформаційних технологій.

Теоретико-методологічні засади проектування методичних систем навчання у віртуальному середовищі висвітлено у роботах В.М. Кухаренка [1], А.В. Гафурової [2], А.В. Журавльова [3], Н.І. Клокара [4], В.М. Мадзігона [5], В.В. Латинського [5], Ю.О. Дорошенка [5], Н.В. Морзе [6], А.В. Нарожного [7] та ін.

Мета статті – представлення переваг щодо впровадження мультимедійного електронного посібника як засобу навчального віртуального середовища в освітньому просторі.

Завдяки засобам комунікацій створюється можливість отримування інформації та знань на відстані. Навчальне середовище вже не можна охарактеризувати за традиційною схемою, коли його учасниками є або вчитель та учень, або ж учитель та група учнів. Кількість учасників окремого навчального процесу стає потенційно необмеженою. Звідси і виникає термін “відкрите навчальне середовище”, що передбачає можливість обміну інформацією на відстані та використання потенційно необмеженого характеру та набору джерел інформації.

Прагнення поєднати існуючий педагогічний досвід (у тому числі і в сфері дистанційної освіти) й існуючі навчально-методичні розробки з новітніми інформаційними технологіями викликане цілком зрозумілою метою – сформуванню віртуального інформаційного освітнього простору. Ключову роль у цьому процесі відіграють технології мережевого навчання. Тільки мережа Інтернет, як технологічна база інформаційного освітнього простору, має необхідний рівень універсальності, розподіленості та інтерактивності [1, 24].

Отже, головною метою створення віртуального навчального середовища є висвітлення повної інформації стосовно дистанційного навчання в освіті, максимальне задоволення освітніх потреб різних категорій слухачів із якнайширшого діапазону навчальних курсів, рівнів педагогічної освіти, незалежно від місця знаходження як слухача, так і тьютора, веб-орієнтованого освітнього ресурсу з використанням сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій – мережевих порталних комплексів [3].

Варто відзначити, що віртуальне середовище навчання не є системою дистанційного навчання або системою “e-learning” у відомому сенсі цих понять, а є освітнім ядром онлайн соціальної мережі з розвинутою інфраструктурою і сервісами, в рамках якої користувачеві надається можливість “Завжди бути в класі”, незалежно від свого поточного місцезнаходження, часу, виконуваного заняття [5, 198].

У сучасній навчально-освітній системі важливе місце відводиться електронним носіям інформації – електронним посібникам і підручникам, системі тестування, інформаційно-пошуковим довідковим системам, засобам автоматизації професійної діяльності, сервісним програмам автоматизації навчального середовища [3]. На сьогоднішній день багато студентів володіють комп’ютерами та використовують їх як засіб навчальної діяльності. Також значна кількість освітніх закладів України забезпечена комп’ютерними класами. З цього можна зробити висновок: використання інформаційних технологій, а саме електронних засобів навчання, у навчальній практиці стає необхідністю. Теоретико-прикладним основам створення електронних навчальних видань в Україні присвячені наукові праці В.Ф. Іванова [2], А. Гафурової [2], О. Хацринової [2], В.В. Латинського [5], В.М. Мадзігона [5], В.Ю. Бикової [1] та ін.

Електронний посібник з курсу “Історія англійської мови” розуміється нами як інформаційно-освітній ресурс, який відповідає основним принципам проектування електронного посібника, а саме: повноті представлення знань, методологічній спрямованості змісту, спрямованості на формування у студентів досвіду творчої діяльності, збалансованості елементів репродуктивного та пошукового типів навчання, структурування змісту у посильному для засвоєння об’ємі, різноманітності форм подання навчального матеріалу, наочності, розгалуження, регулювання,

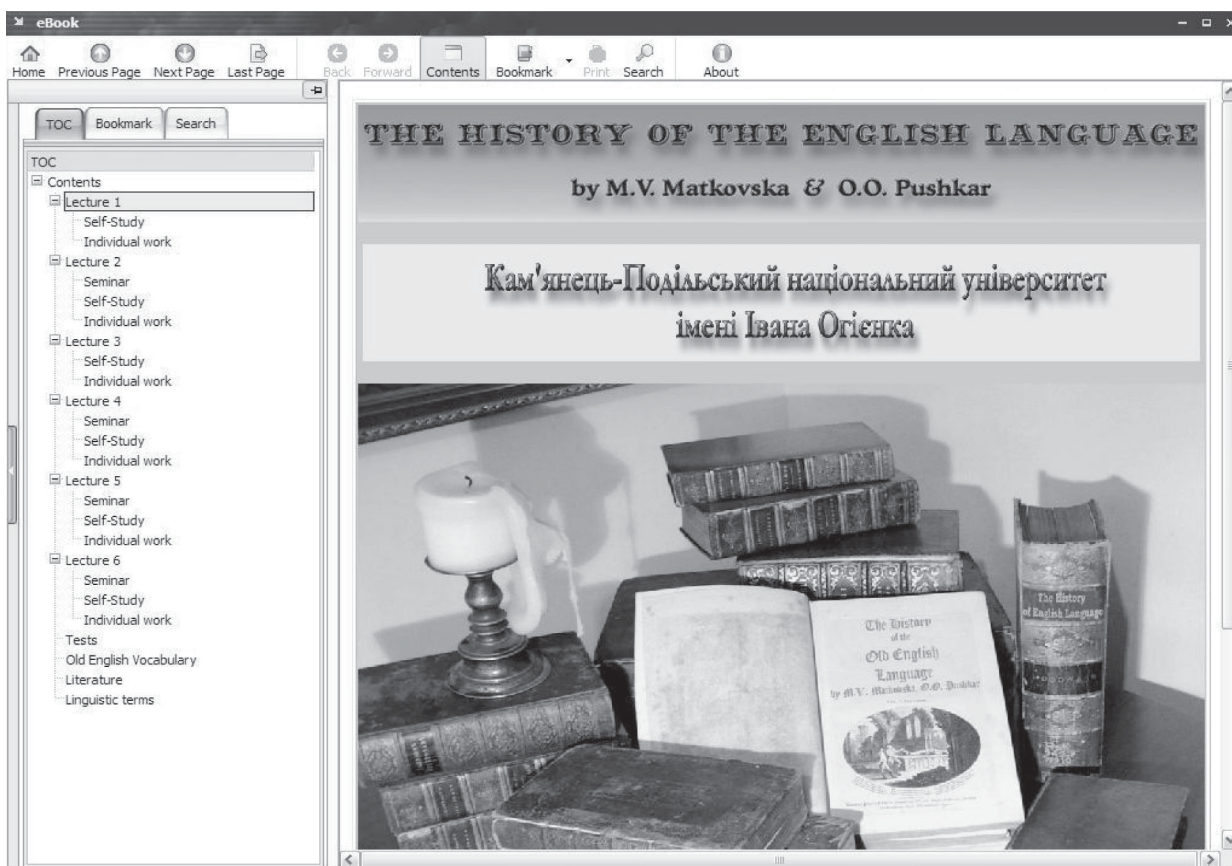

Рис. 2. Web-сторінка електронного посібника “Історія англійської мови”

Отже, проаналізувавши основні теоретичні засади щодо створення електронних навчальних посібників та створивши відповідний на практиці, можна вказати на головні переваги створення навчального веб-середовища, а саме: можливість постійного доступу слухачів до інформації через Інтернет; самостійного пошуку ними необхідної організаційної та навчальної інформації; збір і накопичення передового досвіду, інформації, що необхідна для підвищення якості й ефективності освіти; ефективна взаємодія, співробітництво між закладами післядипломної педагогічної освіти; налагодження on-line (прямого діалогового спілкування через Інтернет у реальному часі) та off-line (спілкування засобом передачі через Інтернет повідомлень, що не вимагають миттєвої відповіді) спілкування між тьюторами дистанційних курсів та слухачами, слухачами між собою.

Якщо раніше системи навчального призначення створювались з метою виконання деяких функцій вчителя та керування навчанням, то в умовах відкритого середовища цілі їх розробки змінюються. На перший план висувається самостійне навчання учня, а вчитель надаватиме йому необхідну підтримку та спрямування. Тому роль систем штучного інтелекту також змінюється. Вони використовуються для підтримки навчання в самих різних його аспектах – для пошуку інформації, опанування нової предметної галузі, оцінювання, підвищення кваліфікації тощо. Певною мірою із засобів керування навчанням системи штучного інтелекту перетворюються на засоби підтримки комунікації та самостійного навчання.

Таким чином, метою навчання стає не лише опанування деякою сумою знань (в цьому людину в багатьох випадках може замінити експертна система), а спрямування отриманих знань на розв’язання актуальних практичних та теоретичних проблем.

Список використаних джерел

1. Бикова В.Ю. Дистанційний навчальний процес: [навч. посібник] / В.Ю. Бикова, В.М. Кухаренко. – К. : Міленіум, 2005. – С. 12-37.
2. Гафурова А. Структурирование содержания электронного учебника / А. Гафурова, В. Иванов, О. Хацринова // Высшее образование в России. – 2007. – № 8. – С. 125-127.
3. Журавльов А.В. Педагогічно-орієнтований WEB-дизайн для створення електронних навчальних посібників дистанційного навчання [Електронний ресурс] / А.В. Журавльов, І.І. Журавльова. – Режим доступу: <http://dlab.kiev.ua/konf/10-programma-konferencii-sovremennye-informacionnye.html>

4. Клокар Н.І. Підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у контексті проектування програмно-педагогічних засобів [Електронний ресурс] / Н.І. Клокар, В.Л. Шевченко. – 2008. – Випуск 3. – Режим доступу: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua>
5. Мадзігон В.М., Педагогічні аспекти створення і використання електронних засобів навчання / В.М. Мадзігон, В.В. Латиський, Ю.О. Дорошенко // Проблеми сучасного підручника: збірник наукових праць. – Вип. 4. – К.: Пед. думка, 2003
6. Морзе Н.В. Навчання для майбутнього: Посіб. для вчителів / Н.В. Морзе, Н.П. Дементієвська. – К.: Видав. група “ВНУ”, 2005. – 420 с.
7. Нарожный А.В. Программно-инструментальные средства для системы принятия решений в условиях дистанционного обучения / А.В. Нарожный // Труды Одесского политехнического университета.: Научный и производственно-практический сборник по техническим и естественным наукам. Одесса: ОНПУ, 2006. – Спецвыпуск. – С. 53-57.
8. Положення про дистанційне навчання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0464-04>.
9. Brinker K. Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden / K. Brinker. – Berlin: Erich Schmidt, 1997. – S. 109-117.

Summary. The article deals with the principal peculiarities of the electronic multimedia manual aimed at cognition of linguistic and sociocultural competence of the History of the English Language.

Keywords: virtual learning environment, self-study, testing, educational space, tutor.

УДК 811.161.2'373.23-055.1

Н.М.Розумяк

ДИНАМІКА ОСОБОВОГО ІМЕННИКА́ КАМ'ЯНЕЧЧИНИ КІНЦЯ ХІХ ТА ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовані власні імена кінця ХІХ та ХХ століть. Визначені наскрізні імена мешканців міста Кам'янця-Подільського.

Ключові слова: антропоніміка, власні імена, динаміка іменникá.

Вивчення української антропонімії як окремої галузі мовознавства можливе за умови ґрунтовного дослідження всіх її класів, зібраного антропонімного матеріалу всіх регіонів України на різних хронологічних зрізах, систематичного впорядкування цього матеріалу. Це дає можливість простежити розвиток, функціонування та особливості антропонімної системи України, виокремити спільні та відмінні риси у їх вживанні, що водночас є невід'ємною складовою лексики української мови.

Науковий інтерес становить проблема дослідження динаміки сучасного українського іменникá, яка є недостатньо вивченою. Сьогодні описано динаміку власних імен окремих регіонів України. Одним із перших дослідив регіональні антропоніми Закарпаття П. Чучка, зміни антропонімної системи широко віддзеркалюється у напрацюваннях західноукраїнських науковців (Л. Кракалія, С. Панцьо, Г. Бучко, Л. Тарановська, Б. Близнюк, Г. Бачинська, Г. Панчук, І. Фаріон, С. Шеремета, Н. Свистун, Н. Рувьова). Над дослідженням антропонімії північної та центральної частини України працювали І. Ільченко, І. Козубенко, Л. Кравченко, О. Неділько, І. Скорук, І. Сухомлин, Ю. Фернос, Л. Ящук та інші. Прикро, але недостатньо описано іменник південної та східної частини України. Відомі лише праці С. Брайченко, Н. Булави, О. Касіма, І. Корнієнка, Г. Кравченко, Т. Марталогі, В. Познанської, В. Шевцової та інших.

Мета нашої статті – простежити динаміку іменникá мешканців міста Кам'янця-Подільського впродовж ста тридцяти років, визначити спільні та відмінні риси у різні часові періоди, виокремити критерії руху чоловічого і жіночого іменникá.

Хронологічними межами дослідження є кінець ХІХ (1870-1890 рр.) та ХХ століть (1900-1990 рр.). Порівняймо особливості чоловічого та жіночого іменникá визначеного хронологічного періоду за такими критеріями:

1. Критерій чисельності, який передбачає визначення максимальних і мінімальних значень при підрахунку одиниць. Цей критерій ми використали при порівняльному аналізі для виявлення кількості носіїв на різних проміжках часу, різницю між частотними десятками, активними та одиничними іменами.

2. Критерій змінності слугує для виокремлення одиниць, що зазнали змін упродовж тривалого часу (зміни з-поміж найуживаніших імен, функціонування рідкісних антропонімів).

3. Критерій стабільності – визначення наскрізних антропонімів, тобто тих імен, що функціонують на всіх хронологічних зрізах.

4. Етимологічний критерій узагальнить етимологічні групи, які виокремлено у дослідженні.

За кількістю носіїв, які народилися з 1974 до 1999 років, нараховуємо зрізи з найбільшою та найменшою чисельністю носіїв. Так, найбільшим періодом, який віддзеркалює зростання населення міста є 1980-і роки (XII зріз), який нараховує 15 561 особу (10 361 – дівчата, 5 200 – хлопці). Подібний приріст населення спостерігаємо в 1970-х (12 132 носія) та у 1990-х рр. (9 829 носіїв), тобто, починаючи з 70-х років XX століття фіксуємо стрімкий демографічний “вибух” серед мешканців міста. Це явище спостерігалось і на території України [1, 37].

Найменшу чисельність носіїв фіксуємо в 1930-і роки – часи голодомору (2 813 осіб). Дещо більше мешканців у 1940-і роки – 3 343. Ці два десятиліття є найменш чисельними за кількістю новонароджених через історичні події, що відбувалися в державі – голодомор та Друга світова війна, під час яких, за приблизними підрахунками, втрачено 10 млн. людей [1, 115].

З-поміж фактичного матеріалу виокремлюємо 635 чоловічих і 594 жіночих антропонімів, що разом складає 1 229 імен та їх варіантів. Фіксуємо зрізи з найбільшою і з найменшою чисельністю одиниць. До перших зараховуємо III зріз серед жіночого іменника (575 фіксацій імен), а з-поміж чоловічого – II зріз (836 імен). Констатуємо, що це зрізи кінця XIX століття, коли в місті переважала єврейська громада, для якої характерно називати дітей дволексемними іменами (такі одиниці є досить чисельними), а також подибуємо широку парадигму варіантів іудейських антропонімів. До другої групи відносимо X зріз чоловічого іменника (92 одиниці) та IX і XIII зрізи жіночих імен, що різняться лише одним антропонімом – 171 та 172 імені відповідно.

Зміни, пов’язані з кількісним показником, притаманні й частотному десяткові. Це простежується в тому, що є окремі зрізи, на яких до складу десятка входять не десять імен, а більше – одинадцять, дванадцять, тринадцять та чотирнадцять. Таке варіювання характерне для першої половини XX століття: IV зріз віддзеркалює одинадцять антропонімів у частотному десяткові з-поміж чоловічих і жіночих імен та VI зріз із такою ж кількістю одиниць серед жіночого антропонімікону і тринадцять – чоловічого. Дванадцять одиниць подибуємо в VII зрізі жіночих імен, а от чоловічих – чотирнадцять. Отже, найчисельнішими десятками є 1900-і, 1920-і та 1930-і роки серед обох антропонімних класів.

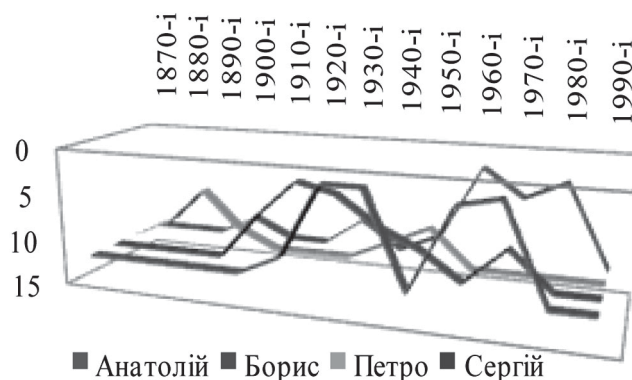
“Чисельні” зміни фіксуємо в активному іменнику. Так, за критерієм чисельності виокремлюємо зрізи з найбільшою та найменшою кількістю активних імен. До першої групи належать III (99), II (85) та V (82) зрізи. До другої – 1960-і (X зріз) з кількістю активних імен 37 та 1940-і (VIII зріз) – 40 антропонімів. Решта зрізів коливаються в кількості від 50-и до 70-и активних імен.

Вирізняється найбільшою кількістю одиничних імен VI зріз (1920-і) – 151 одиниця та дещо менше IV (1900-і) – 137. Цей період, початок XX століття, відзначається появою низки нових антропонімів, з-поміж яких новотвори. Пов’язуємо це з тим, що держава створила офіційні установи, де реєструють новонароджених (відділи запису актів громадянського стану). Простежуємо таке на фактичному матеріалі, оскільки втрачаються канонічні імена, як-от: *Ксенофонт*, *Фотій*, *Пантелеймон*, *Глафіра*, *Параскевія*, *Феодора* та інші. Це підтверджують науковці, що досліджують антропонімний склад мови на території різних регіонів (Донецьк, Косів, Луцьк, Мелітополь, Одеса, Тернопіль та інші). Найменше одиничних імен у 1950-і роки – 42 одиниці.

Критерій змінності передбачає виявлення змін у певній категорії іменника. Так, простежуємо їх у частотному десяткові, оскільки впродовж усіх зрізів його склад динамічно змінювався.

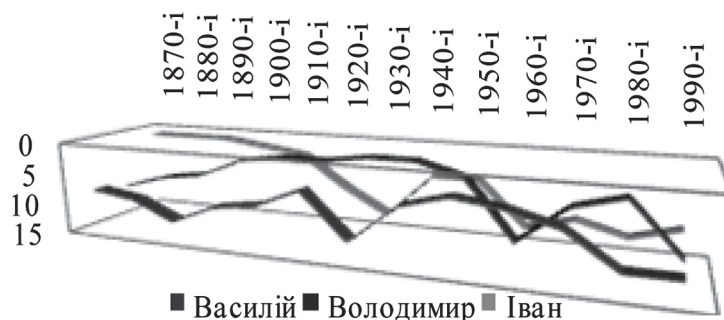
Найуживаніші антропоніми тринадцяти зрізів розподіляємо за групами: перша – це імена, які зазнали динамічних змін упродовж визначеного нами хронологічного періоду, а друга – імена з незначними зрушеннями. До першої групи ввійшли сім чоловічих антропонімів: *Анатолій*, *Борис*, *Василій*, *Володимир*, *Іван*, *Петро* та *Сергій*. Усі ці одиниці згрупуємо за спільними ознаками, а саме: антропоніми, які не входили до частотного десятка на перших зрізах, поступово посідають місце серед найуживаніших імен і в останні десятиліття знову втрачають свою популярність; антропоніми, які спочатку посідають певну позицію в частотному десяткові й динамічно змінюються у ньому (подекуди фіксуємо одиниці за межами найуживаніших імен).

До першого типу імен відносимо більшу частину антропонімів: *Анатолій*, *Борис*, *Петро* та *Сергій*. Простежимо за рухом цих імен упродовж тринадцяти років за допомогою графіка 1.

Графік 1

Отже, ім'я *Анатолій* упродовж п'яти десятиліть не входило до частотного десятка, у 1920-х потрапляє на десяту сходинку, стрімко – на другу (два зрізи поспіль), знову – поза межами десятка, на X зрізі – третє місце, перехід – на друге і два останніх десятиліття не входить до частотного десятка. Подібно до аналізованого антропоніма “рухається” ім'я *Борис*, яке на одне десятиліття раніше ввійшло до частотного десятка. Подибуємо поступове підймання кривої імені – перехід до третьої позиції через сьому, згодом – динамічне зниження – четверта, сьома, дев'ята сходинки, незначний підйом фіксуємо на X зрізі (восьма сходинка) і знову за межами найуживаніших імен. Також два підйоми на графіку спостерігаємо в антропоніма *Петро* – максимально піднявся на шосту сходинку в 1890-і роки (перший пік) та в 1950-і роки на восьму сходинку (друга вершина). Переважно це ім'я знаходиться на позначці активних імен та, подекуди, на десятій сходинці частотного десятка. Дещо відрізняється від попередніх одиниць ім'я *Сергій*, яке чотири рази зростало і спадало до активного антропоніма. Отже, впродовж трьох десятиліть фіксуємо це ім'я в складі активних, на початку XX століття – десята позиція найуживаніших імен, знову поза межами десятка, потім дев'ята сходинка, яка змінюється активним іменником, десята сходинка у 1950-х роках, стрімкий підйом до другого щабля, спад – на п'ятий, третя позиція – XII зріз і стрімке зниження до активних імен. Динаміка цього антропоніма дуже рухлива та непередбачувана, що віддзеркалює нестійке вподобання мешканцями міста такого імені.

Графік 2

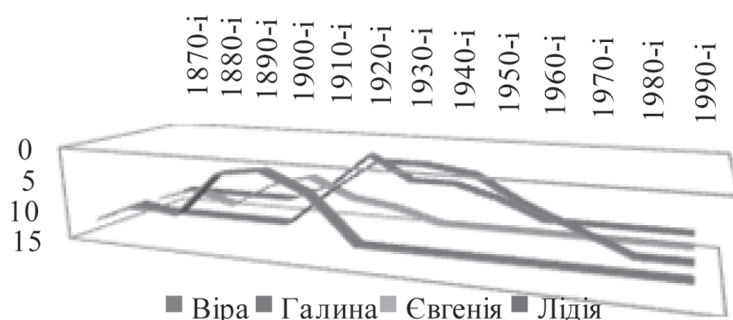
До другого типу антропонімів зараховуємо імена *Василь*, *Володимир* та *Іван*. Спільним для першого і останнього імені є те, що спочатку поступово знижують свої позиції, потім посідають п'яту сходинку, згодом спад і знову зростання популярності, проте антропонім *Василь* продовжить свій рух ще до одного спаду. Іменник *Володимир* навпаки – поступово посідає першу сходинку десятка, знаходиться на ній два десятиліття, спадає до активних імен і знову зростає, але лише до четвертого місця, завершує свій рух активним антропонімом. Наведемо графік 2, на якому вибудовано криві руху цих одиниць.

Друга група частотних імен віддзеркалює незначні зміни в динаміці антропонімів. Так, іменник *Олександр* жодного разу не виходить за межі частотного десятка, проте змінює свої позиції в ньому в різному напрямку. Подібним є антропонім *Микола*, який упродовж дев'яти десятиліть посідає найвищі сходинки десятка (першу, другу та третю) і лише в кінці XX століття фіксуємо стрімке зниження популярності цього імені. Переважна більшість антропонімів вказує на стабільне функціонування серед активних імен, і лише один або ж декілька разів вони входили до розряду найуживаніших імен.

Серед жіночого антропонімікону виокремлюємо тридцять шість одиниць, які входили до частотних десятків упродовж тринадцяти зрізів. Лише з-поміж десяти імен спостерігаємо активні

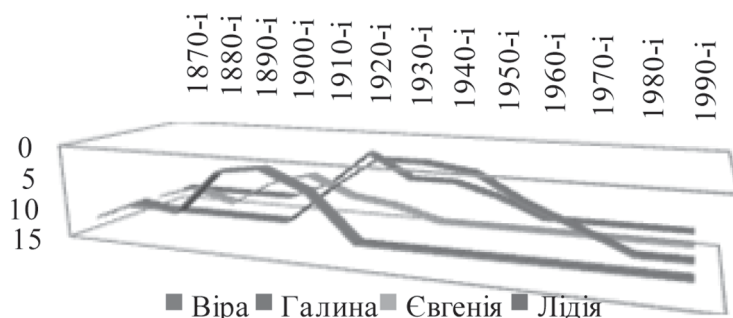
зміни щодо своєї позиції в частотному десяткові. У своїй динаміці жіночі імена дещо відрізняються від чоловічих, оскільки визначено три типи антропонімних змін: антропоніми, які спочатку посідають високу сходинку в частотному десяткові, стрімко втрачають популярність і знову відновлюють її; антропоніми, популярність яких поступово збільшується, а потім зменшується; антропоніми, які повсякчас змінюють свій рух у різному напрямку.

Отже, до першого типу відносимо імена *Анна*, *Катерина* та *Марія*. Іменник *Марія* впродовж шести десятиліть посідав першу сходинку серед найуживаніших імен, потім стрімкий вихід з частотного десятка й відновлення домінувальної позиції на другому місці, яку змінює шоста сходинка десятка, згодом активний іменник та на останньому зрізі лише дев'ята позиція з-поміж найуживаніших. Подібну ситуацію віддзеркалює ім'я *Анна*, яке з другої сходинки десятка змістилося на п'яту, активний іменник, згодом – шоста, третя і п'ята позиції, знову активний склад і в 1990-х роках – третя сходинка частотного десятка. Антропонім *Катерина* зазнав менших змін, але за подібною схемою, оскільки почав свій рух з четвертої позиції найуживаніших імен, згодом знизився до дев'ятої, потім – активний іменник, де перебував упродовж восьми десятиліть і завершує свій рух четвертою позицією десятка (див. графік 3).

Графік 3

До другого типу належать імена *Віра*, *Галина*, *Євгенія* та *Лідія*. Крива графіка цих антропонімів поступово підіймається до найвищої позначки, а згодом знижується до найменшої. Так, слов'янське ім'я *Віра* з активних імен потрапляє до частотного десятка на дев'яту, десятую сходинку, а потім – на третю і другу, після чого крива опускається до п'ятої позначки і знову ім'я знаходиться серед активних антропонімів. Подібно розпочинається рух іменника *Євгенія*, що знаходиться на межі між активним антропонімом та десятою сходинкою найуживаніших імен, поступовий підйом до шостої (найвищої) позиції через восьму і помірний спад – дев'ята, десята позначка графіку й остаточний перехід до активних імен упродовж шести зрізів. Досить динамічним є ім'я *Галина*, яке з активних імен (п'ять десятиліть поспіль) підіймається до першої сходинки частотного десятка, посідаючи попередньо лише шосту позицію з-поміж найуживаніших імен. Зниження популярності цього імені поступове – друга сходинка частотного десятка, згодом – шоста, дев'ята та вихід з десятка на XII і XIII зрізах. Досить схожим є графік руху антропоніма *Лідія*, початкова точка якого знаходиться за межами частотного десятка. В 1910-х роках аналізоване ім'я посідає дев'яту сходинку найуживаніших імен, яка змінюється третьою в 1920-х роках. Наступна позначка на графіку руху антропоніма – сьома (два десятиліття), а згодом – дев'ята і знову вихід за межі частотного десятка. Простежимо за рухом зазначених імен за графіком 4.

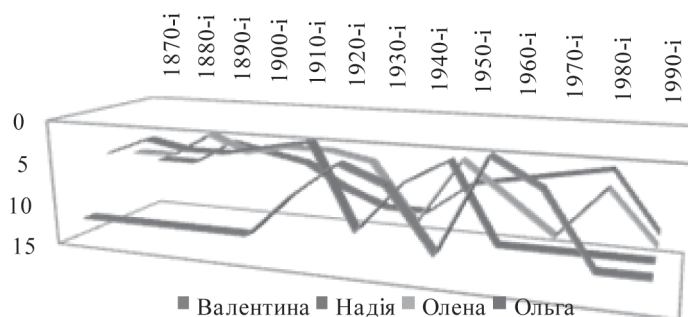

Графік 4

Остання група імен динамічно рухається кривою графіка – *Валентина*, *Надія*, *Олена*, *Ольга*. Антропонім *Валентина* після п'яти десятиліть знаходиться поза межами найуживаніших імен, посідає сьому, а згодом третю сходинку десятка. Спостерігаємо перше зниження кривої – з третьої до п'ятої позначки й знову вихід з частотного десятка. Проте у 1960-х роках фіксуємо стрімкий

підйом до першої сходинки, яку змінює четверта й позиція за межами найуживаніших імен. Подібну криву з двома вершинами вибудовує іменник *Ольга*. Так, з восьмої сходинки частотного десятка спостерігаємо перший підйом до п'ятої сходинки, згодом поступовий спад на шосту, сьому та десяту позиції, вихід з десятка в 1930-1940-х роках і повернення одразу на восьму позначку, яка стала початком для нового підйому – сьома, п'ята, четверта позиції й спад до активних імен у 1990-х роках.

Графіки з більше як двома вершинами спостерігаємо в імен *Надія* та *Олена*. Ім'я *Надія* віддзеркалює криву з трьома підйомами. Так, з п'ятої сходинки найуживаніших імен рух антропоніма зростає до третьої позиції, яку одразу змінює четверта впродовж двох десятиліть, згодом знову третя і друга сходинки. Стрімкий спад популярності й вихід за межі десятка в 1930-х роках, після чого антропонім посідає шосте, а згодом третє місце з-поміж найуживаніших імен, завершує свій рух серед активних і одиничних антропонімів. Графік останнього імені *Олена* є найдинамічнішим і фіксує чотири вершини. Рух розпочинається з шостої сходинки десятка й зростає до третьої позначки графіка, яку змінює п'ята позиція. Спостерігаємо наступний незначний підйом на одну позначку впродовж двадцяти років. Знову четверту позицію змінює п'ята й вихід з найуживаніших імен на одне десятиліття. Третій підйом фіксуємо на початку другої половини ХХ століття – четверта сходинка десятка, яку змінює восьма позиція, знову вихід за межі частотного десятка, остання вершина – шоста позначка на графіку. Антропонім завершує рух серед активних одиниць. Наводимо криві проаналізованих імен у графіку 5.

Графік 5

Критерій стабільності притаманний антропонімам, що функціонували з-поміж населення міста впродовж тривалого проміжку часу – це наскрізні імена. Таких імен у нашому дослідженні – тридцять одне, серед яких сімнадцять чоловічих та чотирнадцять жіночих одиниць: *Анатолій, Андрій, Борис, Василь, Віктор, Володимир, Дмитро, Євгеній, Іван, Костянтин, Микола, Михайло, Олександр, Олексій, Павло, Сергій, Станіслав; Ганна, Єлизавета, Ірина, Катерина, Любов, Людмила, Марія, Надія, Наталія, Оксана, Олена, Ольга, Тетяна, Юлія*. Переважна більшість цих імен належали до частотних десятків певного зрізу. Проте існує декілька імен, що вживалися мешканцями міста помірно – це як активні, так і проміжні антропоніми. З-поміж чоловічих імен виокремлюємо: *Євгеній, Костянтин, Олексій*. Лише у 1890-х роках ім'я *Євгеній* належало до одиничних імен, упродовж дванадцяти десятиліть спостерігаємо за активним вживанням цього імені кам'ячанами. Антропонім *Костянтин* двічі входив до проміжних імен, а загалом – це ім'я активного вжитку. Стабільно активним є й ім'я *Олексій*, проте на початку ХХ століття фіксуємо його як проміжну одиницю. Також до стабільних імен можемо зарахувати антропонім *Олександр*, який не виходить за межі частотного десятка впродовж тринадцяти зрізів, тобто є найпопулярнішим іменем усього хронологічного відрізка часу. Серед жіночих імен найстабільнішим є антропонім *Катерина* – активний склад антропонімікону на одинадцятьох зрізах та лише двічі дев'яте та четверте місце в частотному десяткові. Решта перелічених імен, хоч і входять до антропонімної системи міста досить тривалий час, та їхній рух коливається від частотних до одиничних імен, а це не є стабільністю.

Етимологічний критерій передбачає визначення усіх функціональних груп походження імен та простеження їхньої динаміки впродовж визначеного періоду. Проаналізувавши фактичний матеріал, виокремлюємо шість етимологічних груп антропонімів: грецизми, латинізми, слов'янізми, імена давньоєврейського походження, запозичення та новотвори. Послідовність розташування груп за чисельністю на кожному зрізі різниться. Так, у кінці ХІХ на початку ХХ століття перше місце посідають давньоєврейські імена, що пов'язано з історичними подіями на території Кам'янця-Подільського (масове заселення іудеїв) [2, 21]. У цей час не функціонувала така група імен, як новотвори (виокремилася лише в 1910-х роках), а інші групи розташовувалися переважно так: грецизми, латинізми, слов'янізми, запозичення, або ж взаємообмін двох останніх груп. Починаючи з 1940-х років домінуюльну позицію посідають імена грецького походження.

Досить активно вживають кам'ячани запозичені антропоніми з німецької, французької, англійської, скандинавської, грузинської, італійської та інших мов. Що ж стосується слов'янізмів, то впродовж усього хронологічного відрізка подибуємо слов'янські імена-композиції, а також антропоніми польського, болгарського, чеського, словацького походження.

Отже, узагальнивши та проаналізувавши антропонімний склад міста Кам'янця-Подільського, констатуємо:

– Враховуючи критерій чисельності виокремлюємо зрізи з найбільшою і найменшою кількістю носіїв, найчисельнішими частотними десятками, активними та одиничними антропонімами, що впливає на динаміку місцевого іменника.

– Для визначення якісних та кількісних змін у частотних десятках тринадцятьох зрізів застосовуємо критерій змінності. З-поміж імен, що входили до частотного десятка на певному зрізі, визначаємо три типи чоловічих та чотири жіночих імен. За допомогою графіків наводимо криві руху цих імен.

– Упродовж визначених хронологічних меж функціонують наскрізні імена – тридцять одна одиниця, проте лише п'ять з них не змінюють своїх позицій відносно розряду імен. Найстабільнішим чоловічим іменем є *Олександр*, а жіночим – *Катерина*.

– У дослідженні представлено шість етимологічних груп імен, які по-різному функціонували на окремих проміжках часу, що, ймовірно, є впливом національних, культурних, історичних та соціальних чинників.

Список використаних джерел

1. Малий В. В. Етносоціальні процеси на Поділлі у 1861-1914 рр. / В. В. Малий. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – 208 с.
2. Расщупкін О. І. Кам'янець на Поділлі / О. І. Расщупкін, С. В. Трубочанінов. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2008. – 112 с.

Summary. The analysis of using proper names in the end of XIX and XX centuries are investigating in this article. The stable names of population of Kamjanets-Podilsky was defined.

Key words: anthroponymic, proper names, dynamic of names.

УДК 821.161.2:929 (043.3)

Л.В. Романенко

УСНОПОЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ПОСТАТІ УСТИМА КАРМАЛЮКА

Стаття присвячена осмисленню художнього матеріалу про життя і діяльність Устима Кармалюка – керівника народного повстання на Поділлі проти соціального і національного гноблення.

Ключові слова: символ, фольклорна модель, фольклорна та літературна кармалюкіана, етнос, поетика.

Як відомо, фольклорна спадщина – це не лише джерело інформації про історичні події, а й засіб пізнання народних оцінок цих подій. Вона є одним із найважливіших джерел історичної, національної самосвідомості етносу. Повз увагу народу-творця не пройшов жоден історичний факт, жодна постать, діяльність якої мала суспільний резонанс. Художньо достовірну й величну картину національно-визвольної боротьби українського народу під проводом Устима Кармалюка відтворено саме в усній народній творчості. Загалом же, фольклорні твори національно-визвольної тематики зустрічаємо в усіх більш-менш поважних фольклорних колекціях. Записи фольклору про героя належать, зокрема, М.Максимовичу, С.Руданському, П.Кулішу, М.Костомарову, І.Манжурі, Б.Грінченку, М.Лисенку та іншим відомим діячам української культури.

Узагальнюючого видання фольклору про Устима Кармалюка, як і підсумкового дослідження цього фольклорного пласта, досі не здійснено, хоча матеріал зібрано значний. Більш-менш компактні збірки фольклору цієї тематики опубліковано в додатках до робіт В.Тищенка та В.Вовкодава, в окремих томах зводу української народної творчості, зокрема в збірникові історичних пісень, томі народних оповідань, легенд і переказів тощо. Загалом же, вивчення фольклору про соціальну й національно-визвольну боротьбу ніколи не було послідовним, однозначним, а, отже, об'єктивним. Фольклорна кармалюкіана потребує подальшого

студіювання, переосмислення у зв'язку із залученням до аналізу нових матеріалів, що були донедавна не лише розпорошеними чи малодоступними, а й практично невідомими.

Перший із відомих записів пісні «Повернувся я з Сибіру» був здійснений М.Костомаровим на Волині і з купюрами опублікований у «Малорусском литературном сборнике» Д.Мордовця. Ця пісня віддавна була відома з таким початком:

*Повернувся ж з Сиберії,
Нема ж мені долі!
Ой здається, не в кайданах,
Але ж бо в неволі [2, 47].*

Лише наприкінці ХІХ століття виник заспів «За Сибіром сонце сходить». На відміну від інших творів про Кармалюка, ця пісня може мати літературне походження.

Деякі дослідники вважали творцем пісні самого Кармалюка. Т.Шевченко категорично заперечував, стверджуючи, що авторство цієї пісні належить Т.Падури. Загальний тон твору цілком позбавлений віддзеркалення соціальних реалій і занадто «миролюбивий». На думку поета, пісня пройнята скорботою й сумом. Герой плаче, скаржиться на долю, на злих людей, що примушують його жити в лісі й повсякчас остерігатися небезпеки:

*Слідять мене вдень і вночі,
В повсякку годину.
Ніде ж мені подітися.
Я від журби згину!
Маю жінку, маю діти,
Коли ж їх не бачу.
Як згадаю про їх скруту,
То тяжко заплачу.
Нема щастя ні для мене
І ні для родини,
Переходять в тяжкі жалі
Всі ж мої години! [2, 47].*

У творі відчувається настрій смутку і покори, а не боротьби.

З-поміж уснопоетичних творів про Кармалюка саме пісня, яка починається словами «Повернувся я з Сибіру», посідає особливе місце. Здавна вона користувалася популярністю не лише в Україні, а й далеко за її межами. Записано твір у багатьох десятках варіантів, що часто різняться між собою не лише розміром, а й мотивами, ідейним змістом:

*Повернувся я з Сибіру
Та й не маю долі.
Хоч, здається, не в кайданах,
Та все ж не на волі [5, 246].*

Запис цього найпоширенішого варіанту здійснено ще 1919 року на Поділлі. 1964 року В.Вовкодав записав ще один варіант цієї пісні від П.К.Пацюк, мешканки села Кармалюкового на Вінниччині. Там же було здійснено запис ще однієї відомої пісні про ватажка – «За Сибіром сонце сходить» – у двох варіантах (один – у с. Кармалюковому Жмеринського району Вінницької області, 1964; другий – у с.Потоках того ж району, 1970). Запис варіанту цієї пісні належить і авторці роботи (записано від М.М.Дудки в селі Куйбишеве Оржицького району Полтавської області 2002 р.):

*За Сибіром сонце сходить,
Хлопці, не зівайте,
Ви ж на мене, Кармалюка,
Всю надію майте.
Маю діток, маю жінку,
Та я їх не бачу,
А згадаю про їх долю,
Та й щиро заплачу.*

Концепція постаті Устима Кармалюка у фольклорі помітно відрізняється від характеристик, уміщених в тогочасних документах. Адже народ бачив ватажка таким, яким хотів його бачити. Документи ж кваліфікували діяльність месника як розбійництво. Проте це не завадило українським письменникам створити в літературі образ визволителя покріпаченого українського селянства. При цьому митці звертаються до скарбів усної народної творчості, де оспівується й звеличується Кармалюк.

У своїй роботі «Кармалюк в українській народній пісні» (1926) В.Герасименко обмежується лише аналізом пісенного матеріалу. Народ послідовно ідеалізував свого ватажка, закриваючи очі на те, що Кармалюк грабував і не дуже багатих, і знищив на своєму шляху не одну людину.

Дослідник справедливо зазначає, що сльози, які в піснях проливає Кармалюк, були не його сльозами, а сльозами народного розпачу, горя. Нагаї, зруйноване родинне життя, вічні переслідування з боку влади, тяжка робота і лихо нескінченне – ось ті мотиви, що проходять через усі кармалюцькі пісні.

Одна з найвідоміших пісень – «За Сибіром сонце сходить» – використовується українськими письменниками в усіх без винятку літературних творах про Кармалюка. На наш погляд, це пояснюється тим, що тут народ вкладає в уста свого заступника промовисті роздуми про мету його благородної діяльності. Герой ніби саморозкривається перед тими, боротьбі за щастя яких присвятив своє життя:

*Зовуть мене розбійником,
Кажуть - розбиваю.
Ще ж нікого я не вбив,
Бо й сам душу маю.
З багатого хоч я й візьму -
Убогому даю.
Отак гроші поділивши,
Я гріхів не маю [5, 247].*

Надзвичайно цікавим і нетиповим для фольклору про діяльність Устима Кармалюка за своїм змістом є один із варіантів пісні «За Сибіром сонце сходить» (упорядкований В.Тищенком), де месник неначе звертається по допомогу до своєї матері, коли його схопили і закували в кайдани:

*Ах ти, моя стара мати,
Продай сиві воли,
Викуп мене молодого
З тієї неволі [2, 57].
На це мати відповідає:
Шкода мені, мій синонько,
Волів продавати,
Як заробив, так заслужив –
Мушиш одбувати [2, 57].*

Очевидно, в цьому творі відбилися погляди народу на загальнолюдські моральні цінності: якщо скоїв злочин, маєш спокутувати гріх. Хоча в переважній більшості пісень, легенд і переказів про діяльність ватажка грабунок і побиття людей (панів) не вважається злочинним (коли вчинено Кармалюком або його побратимами). Устим Кармалюк став ідеалом для українців (за фольклорними версіями) тому, що ніколи не залишав своїх друзів у скрутному становищі, міг дати пораду, допомогти грошима, що все добро, яке відбирав у «владь імущих», віддавав бідноті.

Методологічні підходи до аналізу пісень про діяльність Кармалюка обумовили врахування характеру перебігу подій, їх органічного зв'язку з гайдамаччиною, з одного боку, та спорідненість жанрів, тематичних циклів, у центрі яких – художнє відображення національно-визвольних ідей, - з другого. Як і гайдамацькі, пісні про діяльність Кармалюка передають конкретні історичні події, називають реальних історичних осіб (за певними винятками). Властиво, можна сказати, що природа історизму обох пластів пісенної епіки має спільну основу.

Початковий етап фольклору про боротьбу Кармалюка відбиває нарікання на власну долю, тяжке становище народу під соціальним, релігійним, а, отже, національним гнітом. Це твори, що «пояснюють» причини виникнення визвольного руху під проводом месника та його широке розпросторення.

Із ранніх літ замислювався Кармалюк над долею рідного народу. Пісню, що найкраще виражає його ставлення до скривджених українців, можна вважати такою:

*Ой ідуть дні за днями,
Часи за часами.
А я щастя не зазнаю,
Горе мені з вами.
І, здається, молодому
Нічого журитись,
А прийдеться молодому
З туги утопитись.
Болить моя головонька
Оченьками мружу,
Сам не знаю, не відаю,
За чим же я тужу.
Вбогі люди! Вбогі люди!
Скрізь вас, всюди бачу,*

*Як згадаю вашу муку,
Сам не раз заплачу.
Вдень, і вночі, і ввечері,
У всяку годину!
Я не маю порадоньки,
Я од журби згину [3, 27].*

У тяжкій підневільній праці на пана минали дитячі та юнацькі роки Устима. В одній із пісень герой зізнається:

*На панщину ходжу, ходжу,
Панам ніде не догоджу.
Ходжу в зимі, ходжу в літі,
Не догоджу ніде в світі [2, 112].*

Віддання паном Кармалюка в солдати, як і все, що трапилося з ним за коротке, але бурхливе життя, відбито в пісенних творах («Ой віддав же пан Юстима», «Служив це я в Галіції», «Ой іде Кармалюк долиною», «Кармалюка жвавий хлопець» та ін.). Невипадково ж в одній із цих пісень ватажок оплакує свою важку долю:

*Розсердився пан на мене,
Та й віддав в солдати.
«Кармалюку, вражий сину
Що з тобою буде,
Я тебе оддав в солдати,
Служи так, як люди!»
А в солдатах служба тяжка,
Мушу привикати,
А сам таку думку маю,
Що треба втікати [2, 79].*

«Історична пам'ять українського етносу зберегла чимало цінного матеріалу для возвеличення своїх героїв, який формувався за специфічними законами фольклорної свідомості, - слушно твердить В.Сокіл. – Ця остання не існує поза естетичною свідомістю народу, оскільки вона передає її через відповідні категорії. Насамперед слід назвати категорію гармонійного. Згідно із законами гармонійності, народ-землероб повинен вільно працювати на рідній землі... дбати про... достаток. А коли хтось зазіхає на ці багатства... позбавивши автохтонів соціальної, духовної, зрештою, національної свободи... порушується гармонійне. Народ змушений перейти від звичного способу життя до екстремального, замість хлібороба стати воїном» [4, 248]. Зрозуміло, що в цій ситуації зростає драматична напруга, максимально загострюються конфлікти, спричиняючись до трагічної розв'язки. Та трагічне – це переборення негараздів у майбутньому. Нині ж йдеться про протест, безкомпромісне єдиноборство за сповідувані ідеали. Творці народної пісні, заглиблюючись у внутрішній світ Кармалюка, доволі повно й образно відтворювали розуміння ним суспільної дисгармонії. Саме тому їхня увага сконцентровується не на подіях повсякденного буття, а на породжених життям ідеалах особистості. У пізніших піснях усе відчутніше лунають героїчні мотиви. Сенс власне героїчного полягає не у віддзеркаленні справжніх фактів, а в образній інтерпретації історичних подій, що є виявом народного досвіду, ідеалів етносу.

Поштовхом до діяльності, що прославила Кармалюка, стала його служба в рекрутах і знайомство з Данилом Хроном. Повернувшись 1813 року в рідні місця, вони разом організували загін для боротьби проти панів:

*Ой віддав же пан Юстима
У тії солдати,
А Кармалюк із Хроником
Задумав тікати.
Утекли вони із війська,
Пішли в ліс обоє,
Незабаром в темнім лісі
Мали хлопці свої.
У багатих відбирали,
А бідним давали.
І з цього насолоду
Превелику мали [2, 108].*

За розпорядженням подільського губернатора наприкінці 1826 року були організовані спеціальні загони шляхти для спіймання Кармалюка. Влада обіцяла велику нагороду тому, хто наведе на слід або спіймає його. Складне життя людини, що своєю непокорюю викликала гнів панства, відбите в таких сумних словах народної пісні:

*Судять мене вдень і вночі,
Повсяку годину,
Ніде мені подітися,
Я от журби гину...
Пішов би я до дітей –
Красу мою знають:
Аби тільки показався,
То зараз впіймають.
А так треба стерегтися,
Треба в лісі жити.
Хоч, здається, світ великий,
Ніде ся подіти! [2, 63].*

Вплив Кармалюка на простих людей був настільки значним, а протест селян набрав таких великих розмірів, що це викликало з боку органів царської влади намагання якнайшвидше розправитися з ватажком. У грудні 1827 року, після «бунту» в літинській в'язниці, Кармалюк був покараний. Образ прикутого, знесиленого, але нескореного народного месника постає в одній із пісень:

*Кармалюку, Кармалюку,
Ти ж, Кармалюченьку,
Пливе з тебе кривавиця...
Як вода річенькова.
Дай же, боже, здоров'ячка
Та й Кармалюкові,
Що він дав полегкість
Нашому крайові [1, 74].*

За свої діяння отаман переслідувався як польськими поміщиками, так і російським урядом. У житті він витримав чимало тортур, неодноразово засуджувався до страти, але не занепадав духом, а повсякчас тікав з в'язниць, щоб продовжувати боротьбу:

*Я ж три года по Сибірі
Прошаком шалався,
Через Волгу на воротах
Я переправлявся [5, 249].*

Як не любили люди Кармалюка, але не змогли вберегти його від підступної смерті. Устим був дуже довірливим, через що й загинув у будинку знайомої вдови, яку вважав своїм вірним другом:

*- Вечір добрий, вдівонько,
Обізвися в хаті.
Як варила вечеряти,
Будем вечеряти...
А той ляшок-неборачок
Згори поглядає,
Да й срібляним а гудзиком
Ружжо й набиває... [6, 284].*

Пісні про смерть Кармалюка зазвичай містять елементи фантастики. У них співається про загибель ватажка від «свяченої кулі» або «срібного гудзика», освяченого в «12 церквах»:

*Ой сам я дався з світу згубити,
Що і сказав я кулі святити.
Сама ти дала до двору знати,
Щоб мене вбили у твоїй хаті [2, 43].*

Ці твори нагадують пісні про гайдамаччину та опришківство, де часто йдеться про народний звичай святити кулі, щоб протидіяти різним чарам.

Ім'я народного героя Устима Кармалюка оповите безсмертною славою. Його життя й трагічна загибель знайшли широке відображення в народній творчості. Велике народне горе з приводу смерті Кармалюка добре передається в пісні:

*Як забили Кармалюку
Й повезли ховати,
Як почули бідні люди,
То й стали плакати.
Тепер будуть поміщики
Вільно панувати,
Бідні люди на панщині*

*Будуть пропадати.
Зійдімося, бідні люди,
На його могилу,
Ми сльозами підливаймо,
Посадим калину.
Най калина процвітає,
Ми глядімо отамана,
Повстання піднімем [2, 43].*

Не лише скорбота й сум відчуваються в цій пісні. Схиливши в тузі голови, люди водночас з надією дивилися вперед, прагнули продовжити боротьбу до переможного кінця. Зазначимо, що мотиви, пов'язані зі смертю, наявні в більшості фольклорних версій біографії Кармалюка. Це – жанровий естетичний концепт, що унаочнює їх життєподібність, реалістичність. Та загибелі героя передують його героїчні вчинки, зображені, зазвичай, без зайвих подробиць. У такий спосіб героїчне органічно перехрещується з трагічним. Глибинний смисл останнього своєрідно закодований в ідеї смерті заради життя. Відтак загибель, смерть потлумачуються не як фатальний кінець усього сущого, а як передумова докорінно оновленого майбуття, крок до омріяного ідеалу. Тому маємо всі підстави сприймати фольклор про Устима Кармалюка як одне зі свідчень граничного драматизму української історії.

Найпоказовішими поетикальними засобами в піснях про Кармалюка є епітети, порівняння та паралелізми. Такі епітети, як, скажімо, «славний хлопець», «русі кудрі», «людська слава», «білі гуси», «темний ліс», «тяжкий жаль», «темниця кам'яная» тощо виступають традиційними засобами характеристики постаті та вчинків славнозвісного народного ватажка. Порівняння найчастіше вживаються в картинах переслідування й смерті героя (Кармалюка «як звірюку гонять»; кров із нього тече «як вода річенькова» і под.). Паралелізми тут помітно посилюють емоційне звучання, слугують засобом характеристики персонажів, відтворюють їхні почуття, переживання.

Народні твори фіксують не лише перемоги, а й прорахунки, невдачі отамана, передають драматичні ситуації, коли народним оборонцям загрожує загибель. Значення й сила фольклорного матеріалу полягає в тому, що він є важливим джерелом інформації про переломні історичні події. Саме в ньому якнайповніше втілюються моральні, правові та національні норми життя, життєвий досвід, уособлені в художній формі. Характерним для всіх творів усної словесності про діяльність Кармалюка є відображення реальних історичних подій, утвердження волелюбності народу та спрямованість проти національного поневолення.

Список використаних джерел

1. Гуржій І.О., Компан О.С. Устим Кармалюк: Історико-біографічний нарис: До 125-річчя з дня смерті/ І.О.Гуржій, О.С.Компан. – К.: Рад. школа, 1960. – 80 с.
2. Народ про Кармалюка: Збірник фольклорних творів/ Упоряд., вступ. ст. і приміт. В.І.Тищенко. – К.: Наукова думка, 1961. – 276 с.
3. Скиба О. Устим Кармалюк у пам'яті народній / О.Скиба // Українська література в загальноосвітній школі. – 2002. – № 2. – С. 26 – 28.
4. Сокіл Василь. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти / Василь Сокіл. – Львів: Інститут народознавства НАН України. Відділ фольклористики, 2003. – 320 с. – Бібліогр.: с. 294 – 318.
5. Українські народні думи та історичні пісні. – К.: АН УРСР Інститут МФЕ, 1955. – 660 с.
6. Устим Кармалюк. Збірник документів/ за ред. К. Гуслистого і П.Лаврова. – К.: Укр. вид-во політ. літератури, 1948. – 344 с.

Summary. The article deals with the comprehension of artistic prose about the life and activity of Ustym Karmalyk – the leader peasant's revolt on Podillay area, directed against social and national discrimination.

Keywords: symbol, folklore model, folklore and literature karmalykiana, ethnos, poetics.

ВИКОРИСТАННЯ СЛЕНГУ В МОВЛЕННІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ ЯК ПРОБЛЕМА АТРАКЦІЇ

У статті висвітлено позитивні та негативні наслідки використання сленгових лексем та словосполук у мовленні молоді. Відзначено, що вживання сленгізмів в розмовно-побутовому мовленні є наслідком різних мовних інновацій, які “збагачують” лексичну парадигму; в офіційній сфері сленг є бар’єром для налагодження доброзичливих стосунків між учасниками комунікації.

Ключові слова: соціолінгвістика, сленг, атракція, культура мовлення.

У процесі всього життя симпатії і антипатії постійно супроводжують людину, формують певне ставлення до себе, інших і до всього життя в цілому. Зважаючи на актуальність окресленого питання в житті людей, досить велика кількість науково обґрунтованих робіт була винесена на розгляд вітчизняними та зарубіжними психологами, зокрема: М. А. Абалакіна, Ю. Е. Альошина, Б. Г. Ананьєв, О. О. Бодальов, В. К. Вілюнас, Я. Л. Коломийський, І. С. Кон, В. А. Табунська та інші.

Поняття привабливості особистості досить об’ємне. Воно включає в себе широке коло складових елементів, як-от: фізична привабливість, духовна чистота, культура мовлення, комунікативна компетентність.

У науковому світі вміння сподобатися іншій людині, безпосередньо симпатія, дружба, називаються атракцією [2, 15]. Атракція – це не тільки процес формування привабливості людини для того, хто її сприймає, й безпосередньо продукт цього процесу, тобто певна якість стосунків. Цю багатозначність терміну особливо важливо підкреслити і мати на увазі, коли атракція вивчається не сама по собі, а у контексті третьої, перцептивної сторони. З одного боку, постає питання про те, як механізм формування звикання, дружніх почуттів, чи навпаки, неприязних почуттів при спілкуванні з людиною, а з іншого – яку роль відіграє це явище в структурі спілкування в цілому, у розвитку його як певної системи, що включає в себе і обмін інформацією, і взаємодію, і встановлення взаєморозуміння.

Останнім часом у колах психолінгвістів активізується увага на розв’язання проблеми атракційних чинників культури мовлення. На жаль, довго вважалось, що атракція – поняття суто психологічне, тому й не розглядалось лінгвістами. Однак, як відомо, мовлення людини може мати як стилістично позитивну, так і стилістично негативну конотацію, що, в свою чергу, реалізує енергетичну функцію мови. Атракція як складова культури мовлення розглядає чинники, які сприяють налагодженню стосунків між людьми, дружбі. Жодна модель людської поведінки не може вважатись достатньо повною і адекватною, доки вона не асимілює такі важливі для людини феномени, як симпатія, дружба, любов [4].

Вважаємо, що використання сленгових одиниць в мовленні сучасної молоді є показником рівня її культури спілкування, комунікативної компетентності, що, безумовно, впливає на формування приязних/неприязних міжособистісних стосунків. Зважаючи на те, що зазначена проблема недостатньо обґрунтована у психо- та соціолінгвістичних площинах, її актуальність, на нашу думку, безперечна. Мета статті передбачає з’ясування позитивних та негативних наслідків використання сленгізмів у мовленні молоді.

Соціолінгвістика – відносно молода наука, яка виникла в середині минулого століття на стику різних дисциплін. Головні завдання соціолінгвістики – вивчення того, як використовують мову люди, які складають те або інше суспільство, і як впливають на розвиток мови зміни в суспільстві, у якому існує дана мова [3, 221].

Такий статус соціолінгвістики зумовив той факт, що й на сьогодні тривають дискусії щодо самого предмета соціолінгвістики, її понятійного апарату, бо деякі з понять трактуються неоднозначно і потребують уточнення, конкретизації, оскільки часто вони запозичені з інших наукових дисциплін і вимагають соціолінгвістичної інтерпретації.

Лексика – найрухливіший шар мови. Лексична система постійно розвивається за своїми внутрішніми законами, а також під більшим або меншим впливом екстралінгвальних чинників. Досить велику групу серед слів загальноновживаної лексики складають так звані розмовні слова, поширені в розмовно-побутовому стилі усного літературного мовлення [6, 112].

С. Я. Ермоленко вважає, що розмовна мова – особливий різновид літературної мови, яким послуговуються мовці в щоденному неофіційному спілкуванні. Розмовній мові властиві наддіалектні, загальнонаціональні ознаки, і водночас вона має регіональні особливості. Розмовна мова – окремий стиль літературної мови (у польській лінгвістиці з цим поняттям співвідносять поняття “культурний діалект”) [1, 521-522].

Л. Т Масенко наголошує, що розмовно-побутовий стиль “обслуговує” сферу повсякденних неофіційних стосунків людей. Йому притаманні діалогічність, невимушеність і емоційність спілкування, стихійність, знижуваність мовленнєвих засобів [5, 25-26].

У розмовно-побутовому молодіжному мовленні чільне місце посідає сленгова лексика. Сленг як вияв молодіжної субкультури є результатом мовотворчості підлітків, запозичення з інших сленгів (зі збереженням і втратою значень), який використовує прийом надання словам літературної мови нових значень.

Розглянемо види утворень сленгів та спробуємо дослідити, яку конотацію (позитивну чи негативну) вони фіксують.

Однією з цікавих особливостей молодіжного сленгу є зміна значення лексем літературної мови, що додає мовленню іронічного забарвлення. Наприклад, базар у літературній мові – торгівля на відкритому місці, у молодіжному мовленні це слово має зовсім інше значення, а саме – мовлення; дієслова: запльовуватись, грузити, кінчатися, стріляти, висіти, наїжджати, доганяти, солянка мають цілком розбіжне значення у літературній та сленговій мовах. З одного боку, використання таких сленгових одиниць сприяє полегшенню спілкування між особами, адже одним словом передається ціла “гама” його значень; з іншого – вихована і культурна людина для позначення вищезазначених понять вдається до літературного відповідника.

Ще один із прийомів, що застосовуються у молодіжному мовленні – це заміна слів їх семантичними синонімами, тобто такими, що мають не зовсім доречний смисловий відтінок. Наприклад, замість словосполучення: “іди сюди” вживається: “мандруй сюди”, “мігруй сюди”, “крокуй сюди” тощо. Ми ж переконані, що використання молоддю таких лексичних сполук позбавляє атракційного наповнення. І для такого запевнення є кілька причин. По-перше, усі знаємо, що кожне слово містить певне стилістичне забарвлення (нульове, негативно марковане, позитивно марковане). Відповідно, для певного контексту характерне тільки одне слово, яке найбільш точно передає предмет описуваного явища, стану чи події. Уміння доречно “підібрати” нормативну лексичну одиницю для конкретного контексту свідчить про розвиток у мовця комунікативних навичок, а здатність правильно використати її під час мовлення – про сформованість у нього комунікативної компетентності. З огляду на те, що наша проблема дотикається до атракційного аналізу використання сленгових словосполучень у мовленні молоді, констатуємо, що це явище заважає будувати як особисті, так і ділові стосунки, адже переконує реципієнта у нездатності комунікатора правильно висловлювати свою точку зору.

Молодіжному мовленню також властива велика кількість вставних слів, що передають емоції розповідача бляха-муха, блін, йо-ма-йо. Семантика цих слів зрозуміла лише при усному мовленні і виражається тільки за допомогою інтонації.

Емоційні відносини – це одночасно об’єктивний процес взаємодії і обміну інформацією між людьми, і оцінка ними одне одного. Тому під час спілкування варто моделювати не тільки вербальні, а й невербальні та паравербальні засоби комунікативної діяльності. Також зазначимо, що вирішальну роль для розуміння суті почутої інформації для реципієнта має інтонація, тембр і темп мовлення. Завдяки правильній реалізації атракційних складових культури мовлення молода людина зможе досягти порозуміння не тільки зі своїми друзями, колегами, а й, насамперед, краще зрозуміти свій внутрішній світ та визначити роль культури спілкування для формування свого морального обличчя.

Як відомо, в молодіжному мовленні чільне місце посідають метафоричні номінації, що виявляють образні можливості внутрішньої форми вихідного уявлення: кайф (задоволення) – кайфовий, кайфоломщик, кайфолом; башлі (гроші) – башляти (платити), башльовий (платний), небашльовий (недорогий) тощо.

Під час утворення сленгів активно використовуються словотворчі моделі, зокрема суфікси заниженої емоційної маркованості, як-от: -ха – депресуха, класуха, -юк – сидюк, -ло – файло, хавало, хлебало. Трапляються і здрібніло-пестливі суфікси: телик – телевізор, велик – велосипед, хом’ячок – комп’ютерна мишка, газик – комп’ютер. Зрозуміло, що використання таких лексем в офіційному мовленні неприпустиме.

Характерним для сленгу (зокрема, комп’ютерного) є закон економії мови у гіпертрофованому вигляді: маг – магнітофон, магазин; комп – комп’ютер; десе – домашнє завдання; фно – фортепіано; фізра – фізкультура (останні є наслідком прямого читання скорочень: д/з, ф-но, фізра) [3, 4-5]. Звичайно, компресія мовних знаків є зручною для розмовно-побутового мовлення учасників комунікативної дії. Важливим аспектом у цьому ракурсі є врахування досить суттєвої психологічної деталі: чи є друзями комуніканти і реципієнти, адже для офіційного мовлення такі сленгові моделі нехарактерні.

З метою з’ясування ролі сленгової лексики у молодіжному середовищі було проведено соціологічне опитування серед студентів I-II курсів Національного університету державної податкової служби України. Було опитано 180 респондентів, яким поставлено такі запитання:

(1) Чи вживаєте Ви у своєму мовленні жаргонні слова? (2) Якщо так, то що саме спричиняє їх вживання? (3) Вкажіть жаргонні слова та вислови, які Ви вживаєте найчастіше. Поясніть їх.

Результати опитування були такими: із 180 опитуваних досить часто у своєму мовленні вживають жаргонні слова 30%, інколи – 60%, ніколи – 10%. Отже, переважна частина респондентів вживає жаргонні слова та вислови лише інколи.

Як зазначили респонденти, вживання жаргонних слів спричиняють такі чинники: вплив оточення і друзів опитуваних – 42,5%; звичка – 60%; прагнення не вирізнятися серед інших – 75%; недостатній власний літературний словниковий запас – 20%; бажання бути сучасним – 57,5%.

Принагідно зауважимо, що сленгові слова та вислови, які вживають молоді люди, є досить різноманітними та відмінними у різних групах. Наприклад, лексему “розуміти” в одній компанії звикли замінювати словом шарити, а в іншій – розчохлятися. Так само існують певні слова та вислови, які притаманні саме певній групі. Наприклад, для вираження подиву одні використовують слова “я в шоке”, для інших більш характерними є слова “я холодний”, “я в трансі”, “ти що гоніш?” і навіть “хай мене покрасять”. Така різноманітність викликана насамперед тим, що молода людина прагне вирізнятися не лише як сегмент окремої суспільної групи, але і як особистість. У такому випадку це відбувається за допомогою мовно-виражальних засобів.

Проведене дослідження підтверджує, що тип побутово-розмовного мовлення є найбільш динамічною структурою, яка чутливо реагує на зміни в суспільно-політичному житті й культурі народу і характеризується найбільшою відкритістю до інновацій та змін. Саме через усні різновиди побутування мови здійснюється її зв'язок із щоденним життям.

Таким чином, використання сленгових сполук у мовленні молоді позбавляє їх ефективного конструктивного налагодженню офіційних стосунків. Очевидно, припустимим є “вкраплення” таких лексем лише під час спілкування з однолітками, друзями. Хоча кожній людині слід надавати перевагу нормативним лексичним одиницям, адже саме вони є в основі культури мовлення. Мовне обличчя особистості, на нашу думку, виражається у словах античного філософа Сократа: “Заговори, щоб я тебе побачив”.

Список використаних джерел

1. Єрмоленко С. Я. Розмовна лексика / С. Я. Єрмоленко // “Українська мова”. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С.521-522.
2. Коллектив. Личность. Общение: Словарь социально-психологических понятий / Под ред. Е. С. Кузьмина. – Л.: Лениздат, 1987. – 114 с.
3. Кондратюк О. І. Особливості молодіжного сленгу / О. І. Кондратюк // Дивослово. – 2005. – №12. – С.4-5.
4. Лагейда І. І., Тименко В. М. Як ми оцінюємо людей, а люди нас / І. І. Лагейда, В. М. Тименко / Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – №5. – С. 38-41.
5. Масенко Л. Т. Розмовно-побутове мовлення як самостійна система / Л. Т. Масенко. // Українська мова. – 2004. – №2. – С.25-26.
6. Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). / О. О. Тараненко. – К. – Кам'янець-Подільський, 1996. – 175 с.

Summary. The article deals with positive and negative consequences of using slang words and word combinations in the speech of the modern youth. It's emphasized that using slang expressions in the every-day speech is the result of different innovations in the language which “enrich” the vocabulary; in the official sphere of communication slang prevents the participants in communication from building positive relations.

Key words: sociolinguistics, slang, attraction, speech culture.

СОЦІОМОВНІ СТЕРЕОТИПИ В МІСЬКІЙ БІЛІНГВАЛЬНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (ПРОБЛЕМИ МОВНОЇ СТІЙКОСТІ ТА МОВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ)

У статті обґрунтовується актуальність виявлення соціомовних стереотипів, які визначають характер мовної взаємодії в білінгвальному міському середовищі. Об'єктами вивчення стали мовна стійкість і мовна толерантність мовців, настанови щодо мов, які функціонують у суспільстві, а також різного роду соціомовні стереотипи. Автор наводить ілюстрації негативних гетеростереотипів, які знаходять відображення в мовному побуті столиці України.

Ключові слова: *двомовність, соціомовний стереотип, мовна стійкість, мовна толерантність.*

За умов масової двомовності мовну поведінку індивідуума визначають серед іншого статус мов; ставлення до двомовності; терпимість / нетерпимість до змішування мов, до неправильності мовлення тощо, а також стереотипне ставлення мовців до кожної з мов (її “престиж”) [2, 25-26]. Білінгвізм у державі змушує порушити питання мовної стійкості та мовної толерантності як типів мовної поведінки, зумовлених і зміцнюваних соціомовними стереотипами у свідомості мовців.

Урбаністичний білінгвальний простір, зокрема столиці, формує соціокультурні коди його мешканців, разом з тим відображає комунікативну практику всієї лінгвокультурної спільноти. Неможливо скласти мовний портрет українського міста без опису типових виявів стереотипів комунікативної поведінки його жителів. І хоча вітчизняні наукові розвідки, присвячені дослідженню міської комунікації в умовах українсько-російського білінгвізму [1; 4; 8; 11], оминають увагою цей аспект, незаперечною є актуальність виявлення соціомовних стереотипів, які визначають характер взаємодії в двомовному урбаносоціумі.

У лінгвістиці термін мовний стереотип уживається у вузькому й широкому значеннях і розуміється як стійке вербальне відображення предметів, абстрактних понять, а також як вербалізація переконань, ставлення до особи чи групи осіб за мовною ознакою. Соціомовні стереотипи як певні штампи свідомості реалізуються в стандартних ситуаціях спілкування і надалі слугують вербальним чи невербальним маркером цих ситуацій. З огляду на таке розуміння вибір двомовцем тієї чи тієї мови, той комплекс соціальних, психічних факторів, що визначають такий вибір, вважаємо похідним від соціомовних стереотипів лінгвокультурної спільноти. Поняття мовної стійкості вживається для характеристики індивідуальної або групової мовної поведінки; на позначення закономірності використання рідної мови залежно від обставин комунікації (співрозмовника, місця тощо). Для позначення протилежної настанови мовців вживається термін мовна лояльність (толерантність).

При аналізі мотивацій вибору мови спілкування варто враховувати вплив соціально-психологічних чинників, передусім наслідування моделей мовної поведінки, який формує фактор суспільного конформізму, підсилюваний наявними стереотипами (наприклад, в місті всі розмовляють російською, і для щоб не здаватися людиною нижчого ґатунку, треба “перекодуватися”). І хоча зовнішніх перешкод для мовної стійкості білінгва-українця в сучасній Україні не існує, проте існують внутрішні перешкоди, які обеззброюють індивіда перед вибором мови. “Комусь стає незручно попросити в транспорті закомпостувати квиток, а не “закомпостировать билет”, дехто не відважується на питання “Не подскажете, который час?” відповісти: “За десять друга” і відповідає російською, хай би і в українській вимові: “Без десяти два”. Отже, знову ж таки відбувається підлаштування під мову співбесідника, навіть якщо це випадкова людина, яка, зрештою, не є для індивіда, що ламає себе, ані авторитетом, ані особою, від якої цей індивід залежить...” [7, 123]. Свідоме, умотивоване контекстом, зорієнтоване на співрозмовника перемикання коду – найпоширеніший в Україні тип мовної поведінки білінгвів. Зазвичай обставини ситуації як прийнятні або неприйнятні маркуються самими комунікантами і за принципом самонавіювання впливають на комунікативну поведінку.

[З інтерв'ю московського режисера: “...Заметь, что большинство украинских актеров стыдятся родного языка. Я тоже чувствую, что в Киеве мне почему-то стыдно говорить по-украински...”]

Говорити українською в усіх ситуаціях міської інтеракції означає долати опір мовного середовища. “Мовно-культурна атмосфера міст робить російську мову мовою пристосування, а українську – мовою протистояння” [6, 134]. Ці широко цитовані в соціолінгвістичній літературі слова з праці Лариси Масенко “Мова і суспільство” підтверджуються результатами опитування

респондентів, які упродовж останніх 10 років переселилися з інших українських міст, містечок і сіл до столиці – так званих “нових киян”. Ця соціокультурна група, безумовно, має свої особливості мовної поведінки, зумовлені попередньою мовною практикою і комунікативними стереотипами.

Вартою уваги є описувана ситуація, за якої переходять на російську мову “із співчуття”. Йдеться про випадки, коли комусь здається, що співрозмовник не зрозуміє окремих українських слів. “Це ситуації, схожі з тією, коли запитують про час, або на базарі чи в магазині, коли продавець уперто не хоче зрозуміти, що таке родзинки, шпалери чи праска” [7, 123].

Негативні гетеростереотипи діють на рівні субкультур (в Україні щодо мігрантів з села, які в зросійщеному місті характеризуються як *жлоби, бики, чорти* тощо). Адже російська мова для мешканців українського села – мова освіченого і більш “культурного” міського жителя. “...У масовій свідомості українська мова асоціюється здебільшого з архаїчною сільською культурою, життям і побутом старшого покоління, з жіночим та жіночним, тоді як російська мова – із сучасною міською культурою, молодіжною субкультурою, чоловічим і мужнім” [3, 76].

Загалом стереотип про переважну російськомовність столиці – найпоширеніший, що змушує багатьох мовців використовувати російську в ситуаціях, які цього не вимагають. На одному з інтернет-форумів читаємо такі метамовні рефлексії киянина: *[Це сталося минулого тижня на Подолі, в одній з брендівих крамниць одягу на Валах. До крамниці зайшла україномовна пара – сучасні молоді хлопець і дівчина, скоріш за все офісні працівники – з типовою галицькою вимовою. Українською вони говорили голосно і впевнено, явно не соромлячись. Тому, коли хлопець звернувся до консультантки російською (щось на кшталт “Ізвініте, а есть лі другой размер?”), це мене вразило... Чому сучасна молода людина, яка, схоже, не соромиться своєї україномовності, запитує щось у людини, яка чудово розуміє українську, саме російською мовою? Єдина відповідь, яка мені спадає на думку: тому, що дуже багато галичан (а також деяких волинян, закарпатців, буковинців і т.д.) сприймають Київ як іноземне місто. Відповідно, й розмовляти у столиці треба не українською, а іноземною мовою].*

Слушними в цьому контексті видаються нам погляди російського дослідника Ж. Т. Тощенка, який наголошує на парадоксальності свідомості нової генерації. Дослідник перш за все підкреслює провідну роль стереотипів, які спрощують дійсність і допомагають вибудовувати сучасну міфологію у всіх сферах життя. Саме ці стереотипи породжують такі ефекти, як приниження самих себе, груповий егоїзм, феномен перевертнів тощо [10].

Основний мотив українськомовного індивіда, коли він у комунікації переходить на російську, – це бажання досягти практичних і стратегічних цілей комунікації, уникнути конфлікту. З іншого боку, надання пріоритету українській мові у більшості комунікативних ситуацій пов’язана з громадянською позицією – свідомим прагненням захистити своє мовне, культурне середовище. Наводимо свідчення з “мовної біографії” одного з респондентів: *[Ще з університетських часів (1997-2003 роки) я помітив, що найбільш мовно стійкими в столиці є принципово україномовні східняки. Утім, це можна зрозуміти: якщо людина знайшла в собі сили говорити тільки українською у російськомовному Донбасі чи Криму, то у де-факто двомовній столиці вона почуватиметься дуже навіть комфортно. А от деякі галичани не витримували й легкого тиску столичних обивателів – і наприкінці першого ж триместру ставали практично російськомовними.]*

За результатами нашого довільного інтерв’ювання щодо причин зміни мови спілкування, в деяких комунікативних ситуаціях (спілкування в державних установах, побутове спілкування – у магазині, транспорті тощо) частина респондентів свідомо не переходять на російську мову при рольовому спілкуванні з російськомовним індивідом, тим самим намагаючись підкреслити свій «вищий» статус як людини *[освіченої, культурної, офіційної, української, громадянина цієї держави]* тощо. Деякі білінгви, які в повсякденні зазвичай використовують російську мову, в спілкуванні з незнайомими людьми переходять на українську. Ця тактика, на їхнє переконання, дає зрозуміти співрозмовнику, що спілкування має офіційний, діловий характер, а також допомагає досягти багатьох стратегічних цілей, яких не було б досягнуто при зверненні російською мовою. Тут йдеться про стереотипне уявлення, за яким носій *[якісної, гарної, чистої]* української мови має моральні переваги над мовцем, який недостатньо добре володіє державною мовою, як високоосвічена людина, можливо, представник владних органів, як людина принципова і здатна відстояти свої права.

У публіцистичному дискурсі нещодавно виникло і вже достатньо поширилося поняття “київського компромісу”, яке для дослідників становить значний інтерес, з одного боку, як новостворений міф, а з іншого – як позначення відомої ситуації, а саме комунікації, яка відбувається між носіями двох споріднених мов без зміни ними власного коду. Насправді ж, панівна соціолінгвальна ситуація в столиці із притаманними їй очікуваннями, стандартами та реакціями залишає мовцям вибір між комунікативними стратегіями “приспосовування” та “протистояння”.

Список використаних джерел

1. Брага І. І. Лінгвосоціокультурний простір м. Суми / І.І. Брага // Соціолінгвістичні студії; за заг. редакцією Л.О. Ставицької. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 123-128.
2. Вайнрайх У. Языковые контакты: состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх; пер. с англ. – К.: Вища школа, 1979. – 262 с.
3. Васютинський В. Українська ідентичність російськомовних: між відчуженням і дорученням / Вадим Васютинський // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2002. – С.74-80.
4. Залізник Г. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдеший / Г. Залізник, Л. Масенко. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2001. – 94 с.
5. Кудрейко І. О. Соціомовний стереотип: теоретичний аспект / І.О. Кудрейко // Мова і суспільство. Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 2. – 174 с. – С. 17-22.
6. Масенко Л.Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім “КМА”, 2004. – 163 с.
7. Матіяш Б. Напівмовність і внутрішній конфлікт особистості // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства / Богдана Матіяш – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2002. – С. 121-125.
8. Мовне обличчя міста: Черкаси – 2007: Матеріали наук.-практ. конф. / відп. ред. Л.І. Мацько. – Черкаси: Брама-Україна, 2008. – 176 с.
9. Сологуб Н. М. Стереотип / Н.М. Сологуб // Українська мова: енциклопедія. – К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. – Вид. 2-ге. – С. 648.
10. Тощенко Ж. Т. Парадоксальный человек: монографія / Ж.Т.Тощенко. – М., 2008. – 543 с.
11. Шумарова Н. П. Мовна поведінка киян: соціолінгвістичний аспект / Н.П. Шумарова // Мовознавство. – 1992. – №4. – С. 11-17.

Summary. The article focuses on the stereotypes in communication under Ukrainian-Russian bilingualism. Under view in the study are language steadiness and language tolerance of speakers, evaluative orientation as for languages in society as well as some variety of stereotypes. The author argues that the choice of language by a bilingual speaker is based on the complex of social and psychical factors.

Key words: bilingualism, social and language stereotypes, language stableness, language tolerance.

УДК 821.161.1.0

Л.Б. Савенкова

СКВОЗНАЯ ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ ДЕТАЛЬ В ТВОРЧЕСТВЕ М. А. ШОЛОХОВА

В статье речь идет о роли этнокультурной детали в творчестве М. А. Шолохова. Обращение к детали такого типа представляется результатом восприятия автором себя как члена казачьего субэтноса.

Ключевые слова: Шолохов, сквозная деталь, этнокультурная деталь.

М. А. Шолохов относится к числу авторов, чье значение в истории русской и мировой литературы неоспоримо. Библиография научных работ, посвященных его творчеству, огромна, и тем не менее интерес к нему не угасает, поскольку “значение ... всего творчества М. А. Шолохова столь велико, что определяет стратегические параметры всей отечественной литературы XX столетия” [8, 2]. Это побуждает исследовать языковую личность писателя, выявляя характерные для него приемы работы со словом.

Одним из частотных приемов создания образа в творчестве М. А. Шолохова (не только художественном, но и публицистическом) является детализация. Весомость этого приема в создании шолоховских произведений отмечают многие филологи (см. библиографию к данной статье). Однако почти все они обращаются к его рассмотрению не целенаправленно, а лишь при решении иных исследовательских задач. Только в диссертации литературоведа П. В. Трофимовой [14] основным предметом анализа служит художественная деталь в романе М. А. Шолохова “Тихий Дон”. Между тем деталь может быть сквозной, выступающей как своеобразный “маячок”, который проходит через все творчество писателя. Обращение к сквозной детали может быть

способом выражения индивидуального авторского мировидения или служить знаком отражения этнокультурной специфики сознания писателя.

Анализируя текст “Тихого Дона”, П. В. Трофимова отмечает, что детализация у М. А. Шолохова реализуется параллельно в двух сферах: предметно-образной и сенсорно-чувственной. С ее точки зрения, “первый критерий дает основание классифицировать портретную, пейзажную, бытовую, психологическую, речевую разновидность детали, а второй – выделять визуальную, звуковую, одоративную, осязательную, вкусовую деталь”. При этом “художественная деталь в поэтике шолоховского романа выполняет различные функции: выступает в роли концептуально значимого микрообраза, реализующего многообразие художественных смыслов произведения, служит способом авторской оценки происходящего, конструктивным компонентом художественного целого” [14]. Представляется важным выяснить, какую роль в творчестве писателя может играть обращение к сквозной этнокультурной детали и за счет каких лингвистических средств она реализуется.

В рамках статьи кажется целесообразным продемонстрировать решение поставленной задачи при помощи анализа одной конкретной детали. Такой деталью в шолоховском творчестве является, например, борода [4; 13].

В восьмитомном собрании сочинений М. А. Шолохова [16]¹ обнаружено около 300 фрагментов, включающих слова с корнем *бород-*.

С одной стороны, борода в разных шолоховских текстах упоминается как элемент индивидуального внешнего облика казака. Так, изображая в “Тихом Доне” Пантелея Прокофьевича, автор обязательно обращает внимание на его черную кудрявую бороду, ср.: “до старости не слиняли на нем *вороной масти борода* и волосы” (ТД. Ч. 1. Гл. I); “ворошил *кудрявую смолу бороды*, подергивал в волнении серьгу” (ТД. Ч. 1. Гл. XV); “Казалось, что не *борода* стекает у него с лица на грудь, а *черная растаявшая колесная мазь*” (ТД. Ч. 3. Гл. III); “Через час сваты сидели так тесно, что *смолянистые кольца мелеховской бороды* щупали прямые рыжие пряди коршуновской” (ТД. Ч. 1. Гл. XVIII); “Пантелей Прокофьевич, блистая *чернью выложенной сединным серебром бороды*, держал икону” (ТД. Ч. 1. Гл. XXII); “... Пантелей Прокофьевич... захромал к людской, обдирая сосульки с *бороды, лежавшей на воротнике тулупа черным бруском*” (ТД. Ч. 2. Гл. XXI). Заметим, что ассоциации, сопровождающие образ бороды, отсылают к казачьему быту (*смола бороды, борода как черная растаявшая колесная мазь, вороной масти* – так обычно говорят о коне – борода, борода лежит *черным бруском*). Таким образом, сам автор смотрит на своего персонажа глазами казака.

У каждого казака борода особой формы и своего цвета: у отца Митьки “*рыжая щетинистая борода*” (Бахчевник); “Яков Алексеевич – стариннойковки человек: ... *борода как новый просяной венник*, – до обидного похож на того кулака, которого досужие художники рисуют на последних страницах газет” (Червоточина); “*вахмистр в рыжей оправе бороды*” (ТД. Ч. 3. Гл. IV); у задиристого безрукого Алешки Шамиля “*редкая, курчавым клинышком, бороденка заборно топорицилась вбок*” (ТД. Ч. 1. Гл. II); в другом месте писатель называет ее “*кустастой бороденкой*” (ТД. Ч. 1. Гл. XI); у Мирона Григорьевича “*гнедая борода*” (ТД. Ч. 2. Гл. VII) с “*рыжей подпалиной*” (ТД. Ч. 2. Гл. XIII); “Сваты сплели *бороды разномастным плетнем*” (ТД. Ч. 1. Гл. XVIII); у хуторского богатея Сергея Платоновича Мохова “*надвое разваленная*” “*крутая гнедоватая бородка*” (ТД. Ч. 1. Гл. X); “Меркулов – цыгановатый с *чернокудрявой бородой*” (ТД. Ч. 4. Гл. VIII); Давыдову у правления встречается казак, “*черный, как грач, по самые ноздри заросший курчавой бородой*” (ПЦ. Кн. первая, 2); Фрол Рваный – “*маленький, тщедушный старичишка с клиноватой бороденкой*” (ПЦ. Кн. первая, 7); у Куженкова “*короткий оклад седоватой бороды*” (ПЦ. Кн. первая, 36); и т.д.

Объединяет эти индивидуальные портреты один штрих: казачья борода естественная, такая, какой наградила человека природа, в отличие от бород тех, кто казаками не является. Автор в этих случаях отмечает, что бороды касались ножницы. Так, в облике генерала, с которым случайно пересеклись пути казачьей сотни на Украине, сразу бросается в глаза особая, непривычной формы *бородка*: “На сиденье, откинувшись, полулежал толстый седой генерал, с *бородкой-эспаньолкой* и вислыми сумками щек” (ТД. Ч. 3. Гл. V); Федот Бодовсков, увидев Штокмана, тут же примечает, что перед ним человек “чужой, не станичный”, и одним из “опознавательных знаков” служит борода: “Федот взвожжал занудившегося коня, неприязненно оглядел черную шляпу и на крупном белом лице морщины, втыкавшиеся в *короткую черную бороду*” (ТД. Ч. 2. Гл. IV). В описании Прокофия, вернувшегося с каторги, подчеркивается, что он стал непохож на казака, и признаком изменившегося облика снова выступает борода, которая обращает на себя внимание даже раньше одежды: “*Подстриженная рыжая с проседью борода* и обычная русская одежда делала его чужим, непохожим на казака” (ТД. Ч. 1. Гл. I).

Естественная борода для Шолохова выступает особой приметой казака, и, по всей вероятности, привычка смотреть на мир глазами казака выходит у писателя за рамки

художественного творчества. В пользу этого утверждения говорит тот факт, что в одном из публичных выступлений, вспоминая эпизод прошедшей войны с участием пленного итальянского офицера, писатель машинально обращает внимание на его *подстриженную бородку*, причем никакой роли в эпизоде эта деталь не играет: “Захватили пленного командира батареи. В прошлом архитектор, римлянин. У него *аккуратно подстриженная лопаточкой бородка*” (Из речи на встрече с избирателями города Таганрога).

Вид бороды для казака не менее важен, чем аккуратность в одежде. Борода оказывается традиционным знаком достоинства, солидности. Интересно, однако, что шолоховские персонажи не только не стригут бороды, но почти никогда не расчесывают их. Борода должна оставаться в естественном виде, и приводят ее в порядок не гребнем, а рукой, ср.: “... *привычным движением оглаживая свалывшуюся бороденку*, старик посматривал вокруг” (ПЦ. Кн. вторая. 18). Поэтому старые казаки в шолоховских текстах подчеркивают свою внушительность, одновременно придавая себе уверенности или скрывая охватившее их волнение, особым жестом – поглаживанием или разглаживанием бороды: “... *дед степенно разгладил бороду* да как топнет ногой: – Ложись, постреленыш, и спущай портки!..” (Нахаленок); “Пришли к председателю. Передний, посасывая трубку, спросил у деда: – Зарывал хлеб, дедушка? Признавайся!.. *Дед разгладил бородку и с гордостью сказал*: – Ведь у меня сын-то коммунист!” (Нахаленок); “Выручал Наталью дед Гришака: входил он в горенку, ... *разглаживая желтую коноплю свалывшейся бороды*; тыча в Митьку костылем, спрашивал: – Ты чего, поганец, заявился сюда, ась?” (ТД. Ч.1. Гл. XIX); “– За какой нуждой едешь-то? Щукарь, *важничая, разгладил бороденку* и словно бы нехотя ответил: – Сурьезная командировка предстоит” (ПЦ. Кн. вторая. 18); “Он уселся поудобнее, ... *разгладил ладонью бороденку* и ... раскрыл рот, чтобы начать неспешное повествование ...” (ПЦ. Кн. вторая. 19); “–А ты-то вступил в колхоз, Прокофьевич? – поинтересовался я. Прокофьевич *степенно разгладил каштановую с рыжеватым подсадом бороду* и плутовски сощурил голубые беспокойные глазки. –Я не спешу...” (Слово о Родине); “Старик вздохнул, *погладил бороду* и, глядя куда-то мимо Лопахина, сказал: – Больно скоро вы, лихие вояки, добежали до нашего хутора...” (ОСР); “– Помогите вам бог, – истово сказал старик и хотел было перекреститься, но, искоса взглянув на Лопахина, на украшенную медалью грудь его, не донес руку до лба и стал *степенно гладить седую окладистую бороду*” (ОСР); “И старик, *разглаживая бороду, с гордостью ответил*: – Я тут конюхом работаю вот уже третий год” (ОСР). Только в трех контекстах (дважды в “Тихом Доне” и один раз – в “Поднятой целине”) автор упоминает расчесывание бороды, да и то каждый раз оно выглядит как неуместное или непривычное действие. В эпизоде, когда представители Военно-революционного комитета едут в поезде в Новочеркасск, Шолохов отмечает общее тревожное состояние делегации, и у каждого из едущих оно выражается по-своему: “Против него, облокотясь на столик, смотрел в окно узкоплечий, сухой, как подросток, Кривошлыков. В детски ясных глазах его дневали тревога и ожидание. Лагутин *расческой гладил небогатую русую бороденку*. Здоровый казачина Минаев грел над трубой парового отопления руки, ерзал по лавке” (ТД. Ч. 5. Гл. X). Расчесыванием бороды отец Григория старается прикрыть беспокойство за сына: “–Гутарют, будто ты уж с сотенных снятый? – спросил Пантелей Прокофьевич, *принаряжая костяной расческой свалывшуюся бороду*” (ТД. Ч. 6. Гл. IX). Ощущая важность предстоящего партсобрании по приему новых членов, “хуторский пастух дед Агей бросил стадо на попечение подпaska, пришел в школу приодетый, с *тщательно расчесанной бородой* и в старинных, сильно поношенных сапогах с дутыми голенищами” (ПЦ. Кн. вторая. 22). Вид его настолько непривычен, что “многие пожилые казаки не узнавали его с первого взгляда и здоровались, как с незнакомым пришельцем” (там же).

Не случайно повествователь обращает внимание на неопрятную бороду обезумевшего от горя Пантелея Прокофьевича, получившего страшную весть о смерти сына: “Пантелей Прокофьевич ел быстро и жадно, *на бороде его звеньями лежала лапша*” (ТД. Ч.3. Гл. XVII). Не случайно и в эпизодах, где казака хотят унижить, его хватают за бороду, ср.: “– Ты мне за сына ответишь! В ваших богов, в креста!.. – Андрей *левой рукой схватил седую бороду старика*, пинком отворил дверь и с громом поволок Девяткина по крыльцу” (ПЦ. Кн. первая, 5); “– Проучите его, бабоньки, чтобы брехал, да меру знал!.. ... дело приняло совсем неожиданный для Ефима оборот: с хохотом и визгом женщины стащили его с парты, чья-то *смуглая рука зажала в кулаке каштановую бороду* Ефима” (ПЦ. Кн. вторая. 23); “Фомич, как при старом режиме, платок с нее сбил и – за прическу. Ефросинья, не будь дура, *за бороденку его ухватилась*. Баба она молодая, при силе, сколько захватила в горсти волосьев – все у нее в руках и осталось. Насилу растянули их, ей-богу. После этого глянул я на Фомича, а у него *полбороды как корова языком слизнула*” (Слово о Родине).

Борода у шолоховских персонажей – свидетельство о возрасте. Так, у деда Гришаки Коршунова, который “топтал землю шестьдесят девять лет”, “седая борода отливала сизью” (ТД. Ч.1. Гл. XIX), “рот, залохматевший прозеленью бороды” (ТД. Ч. 1. Гл. XXIII). Такую же

“седую прозелень круглой бороды” (ТД. Ч. 2. Гл. XVII) читатель видит и у старого конюха Листницкого Сашки. Борода как знак возраста упоминается и в художественных, и в публицистических текстах автора: “В сотню пополнение пришло, почти что одни старики. Бороды пониже пупка, и все прочее” (Один язык); “Придут старые комсомольцы, – теперь уже бородатые и обзаведшиеся детьми” (Все сердцем с вами); “Возница мой – бородатый, пожилой, но все еще, несмотря на годы, по-молодому статный казак” (Слово о Родине).

Значимость бороды как признака возраста в казачьем восприятии подчеркивается тем, что даже о старости петуха один из персонажей-казаков судит по его бороде, а не по иным признакам: “Все одно он старый, у него на бороде все перо седое. Или ты не заметил? – запальчиво возразил дед Щукарь” (ПЦ. Кн. вторая. 4).

Старость в сознании казака синоним опытности. Как пишет О. А. Давыдова, “казачья пословица гласит: господа старики – первейшие казаки. Действительно, казаки, прошедшие все испытания военной службы, дожившие до преклонных лет, занимали в жизни станичного общества совершенно особое место, были наиболее уважаемой частью казачьего мира” [4, 84]. Поэтому указание на наличие/отсутствие бородатых, то есть старых казаков в ситуациях проведения важных общественных собраний выступает в шолоховских текстах как знак соблюдения или нарушения казачьих обычаев, подчеркивая неприятие старыми казаками новой власти, ср.: “На майдане собрался однажды сход ... За столом, по бокам от атамана и писаря, расселись почетные – в серебряной седине бород – старики, помоложе – с разномастными бородами и безбородые – казаки жались в кураготы” (ТД. Ч. 2. Гл. VII); “В нардоме – районный съезд Советов. ... На скамьях – делегаты: сзади глядеть – краснооколые казачьи фуражки, папахи, малахаи, дубленополушубчатые шеренги. Единый кап. Изредка кашель. Редко – бороды, больше – голощекого народа с разномастными усами и без них” (Один язык).

Вид бороды говорит и о пережитом. Когда автор хочет сообщить, что на долю персонажа выпали тяжелые испытания, ему недостаточно сказать о волосах, взор обязательно останавливается на бороде. Так, описывая в “Тихом Доне” Пантелея Прокофьевича, получившего известие о смерти Григория, Шолохов указывает, что тот “опустился как-то сразу. ... Седел он круговинами, ослепительно белая седина быстро испятнала голову, нитями разметалась в бороде” (ТД. Ч. 3. Гл. XVI). В “Поднятой целине” Иван Аржанов вспоминает о последнем дне жизни своего отца, избитого другими казаками, и первое изменение, замеченное им, касается бороды: “Глянул я на него при солнышке, и закипела во мне горячая слеза! Два месяца назад отец был черный как ворон, а теперь борода отросла наполовину седая и усы тоже, а волосы на песиках стали вовсе белые, как снег...” (ПЦ. Кн. вторая. 5).

В бороду казак прячет свои эмоции, чаще всего положительные, ср.: “Долго грозит ему дед костылем, а у самого в бороде хоронится улыбка” (Нахаленок); “Казаки сдержанно посмеивались в бороды” (ТД. Ч. 1. Гл. I); “Мы с ним поговорим по-настоящему! – решительно сказал Давыдов. Но Шалый только усмехнулся в бороду: – Не с ним надо говорить...” (ПЦ. Кн. вторая. 10); “... дед Щукарь только снисходительно посмеивался в свалывшуюся, давным-давно не чесанную бороденку” (ПЦ. Кн. вторая. 22); “Щукарь недоверчиво покосился на соседа, но, не заметив запрятанной в его смоляной бороде улыбки, спросил: – Это с какой же стати я туда полезу?” (ПЦ. Кн. вторая. 22); “Прокофьевич, посмеиваясь в бороду, подмигнул и сощурился, как бы говоря всем своим плутоватым видом: не так-то я прост и безобиден, как тебе может показаться ...” (Слово о Родине).

Отрицательные чувства – раздражение, злобу, гнев и т.п. – также выдает борода, ср.: “недовольство, проплывшее по лицу и застрявшее в бороде старика” (ТД. Ч. 2. Гл. XXI); “Борода у него тряслась и прыгали губы: – По злобе наговорено вам...” (Алешкино сердце); [богатый казак Иван Алексеев] “Повернулся к соседу спиной, зашагал степенно и враскачку, а за угол сарая завернул – бороду зажал промеж зубов ядреных и желтых, выругался матерно и злобу глухую на соседа до поры до времени припрятал на самое доньшко своего нутра” (Алешкино сердце); “Пантелей Прокофьевич, что-то булькая себе в бороду, зачихлял к дому” (ТД. Ч. 1. Гл. X); “... дед Щукарь взбеленился окончательно. Он подпрыгнул, стоя за партой, как молодой петух перед боем, даже бороденка его затряслась от ярости” (ПЦ. Кн. вторая. 22).

Бессознательно тянутся к бороде руки персонажа, пытающегося справиться с волнением, досадой, озлоблением, ср.: “Домой вернулась взволнованная, долго не могла достать из-за пазухи письмо. – Скорей, ты!.. – прикрикнул Пантелей Прокофьевич, глядя дрожащую бороду” (ТД. Ч. 3. Гл. XVI); “Захолонуло у Алешки в середке: брови у хозяина настобурченные, идет и бороду дергает. ... побаивается хозяина Алешка, больно уж лют он на расправу” (Алешкино сердце); “Сергей Платонович, перетирая в ладонях раздвоенную бороду, наедине с собой плакал и скрипел зубами, раздавленный позором” (ТД. Ч. 2. Гл. III); “И опять дед Трифон не выдерживает: комкая в кулаке седую бороду, он гулко, на весь вагончик, говорит: – Сорок четыре тысячи! Уму, братцы, непостижимо!” (Свет и мрак).

Борода оказывается под рукой казака, испытывающего в чем-то сомнения или старающегося решить какую-то трудную проблему: “[отец Митьки] ...долго и задумчиво турсучил свою рыжую бороду” (Бахчевник); “Яков Алексеевич задумчиво мял бороду, хмурился” (Червоточина); “Яков Алексеевич задумчиво помял бороду и, обращаясь к Максиму, ... крикнул: – Быков повремени давать Прохору” (Червоточина); “Покупать ходил с дедом Сашкой, сторговали коня подходящего ... был у него один потаенный изъян. Дед Сашка, *теребя бороду*, сказал: – Дешевше не найдешь, а начальство недоглядит. Хисту у них не хватит” (ТД. Ч. 2. Гл. XXI); “– Дайте мне слово по порядку, – просил пробившийся к столу Аркашка. Он уже было *забрал в горсть русую бородку*, собираясь говорить” (ПЦ. Кн. первая, 4).

Трогает бороду, сжимает ее в кулаке или теребит казак и тогда, когда испытывает радость: “Пантелей Прокофьевич, услышав на базу о том, что сноха разрешилась двойней, вначале руками развел, потом обрадованно, *потурсучив бороду*, заплакал...” (ТД. Ч. 4. Гл. V); “Шалый развеселился, и недовольство с него как рукой сняло. Он, *захватив бороду в кулак*, неизвестно кому подмигивая и лукаво ухмыляясь, иронически говорил...” (ПЦ. Кн. вторая. 10); “А престарелый Тихон Осетров, *захватив сивую бороду в кулак*, пронзительно кричал: – Ложись, Устин, ниц и не подымай головы! Начисто стоптал тебя Давыдов!” (ПЦ. Кн. вторая. 13); “...отец *бороду разложил на две щетинистые половины и снова улыбнулся*, морща синеватые губы: – Должен семью с радостью поздравить ...” (Бахчевник). Прикосновение казака к бороде выступает как его неосознанное ощущение себя как части казачьего мира.

Таким образом, деталь “борода” в шолоховском тексте является этнокультурно значимой. Естественная борода – примета внешности казака, ее вид – признак его возраста, свидетельство испытаний, выпавших на его долю, индикатор его эмоционального состояния. Сам автор в использовании этой предметной детали выступает как носитель культуры казачьего субэтноса.

Перспективу дальнейшего исследования проблемы составляет обнаружение исчерпывающего перечня сквозных этнокультурных деталей, к которым обращается М.А. Шолохов, для выявления иерархии их аксиологической значимости в сознании писателя.

Примечания

- ¹ При цитировании шолоховских текстов ссылка на них дается с указанием в круглых скобках названий произведений. Для объемных произведений, цитируемых неоднократно, использованы сокращенные обозначения: “Тихий Дон” – ТД, “Поднятая целина” – ПЦ, “Они сражались за Родину” – ОСР.

Список использованных источников

1. Богачёва Е. В. Особенности пространственно-временного построения рассказа “Судьба человека” / Е. В. Богачева: Филология в образовательном пространстве Дона: региональный компонент. Изучение творчества М. А. Шолохова в высшей и общеобразовательной школе. Шолоховские чтения – 2002. Сборник 2. – Ростов-на-Дону, 2003. – С. 150–158.
2. Глухов В. М. Образный мир М.А. Шолохова: Уч.-мет. пособие к спецкурсам и семинарам / В. М. Глухов. – Волгоград, 2010. – 293 с.
3. Громова В. В. Прототипы и протонимы “Тихого Дона” / В. В. Громова: Шолоховские чтения – 97. Проблемы изучения творчества М. А. Шолохова: сборник статей. – Ростов-на-Дону: Рост. гос. ун-т, 1997. – С. 135–145.
4. Давыдова О. А. Господа старики в изображении М. А. Шолохова / О. А. Давыдова // Вестник МГГУ им. М. А. Шолохова. Филологические науки. – 2009. – № 3. – С. 84–96.
5. Дроботун А. В. Специфика казачьего восприятия запаха в произведениях М. А. Шолохова / А. В. Дроботун // Вестник МГГУ им. М.А. Шолохова. – Филологические науки. – 2009. – № 4. – С. 41–56.
6. Калашникова Н. М. Изучение шолоховских образов казачек в педагогическом колледже Н. М. Калашникова: Шолоховские чтения – 97. Проблемы изучения творчества М. А. Шолохова: сборник статей. – Ростов-на-Дону: Ростовский государственный университет, 1997. – С. 73–87.
7. Муравинская Л. И. Символические образы и детали как способ выражения философского содержания в романах М. Шолохова и Л. Леонова Л. И. Муравинская // Великий художник современности: Материалы науч. конф. к 75-летию... (Шолохов. чтения [окт. 1980 г.] / Редкол.: А. И. Меченко и др. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 214 с. С. 192–193.
8. Муравьева Н. М. Проза М. А. Шолохова: онтология, эпическая стратегия характеров, поэтика: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.01.01. “Русская литература” / Н. М. Муравьева. – Тамбов, 2007. – 49 с.
9. Мухин М. Ю. Лексическая статистика и идиостиль автора: корпусное идеографическое исследование (на материале произведений М. Булгакова, В. Набокова, А. Платонова и М. Шолохова): спец. 10.02.19. “Теория языка”: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра филол. наук / М. Ю. Мухин. – Екатеринбург, 2011. – 43 с.

10. Литвиненко Н. А. О Рассказе М.А. Шолохова “Наука ненависти”: звонит колокол ... / Н. А. Литвиненко // Вестник МГГУ им. М.А. Шолохова. Филологические науки. – 2009. – № 4. С. 24–31.
11. Польш Д. В. Универсальные образы и мотивы в реалистической эпике М. А. Шолохова: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.01.01. “Русская литература” / Д. В. Польш. – М., 2008. – 52 с.
12. Семенова С. “Донские рассказы”. От поэтики к миропониманию / С. Семенова. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/sholokh/critics/nos/nos-207-.htm>.
13. Семенова С. Г. Мир прозы Михаила Шолохова. От поэтики к миропониманию / С. Г. Семенова. – М.: ИМЛИ РАН, 2005. – 350 с.
14. Трофимова П. В. Своеобразие художественной детали в романе М.А. Шолохова “Тихий Дон”: дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.01.01. “Русская литература” / П. В. Трофимова. – М., 2009. – 184 с. – Режим доступа: <http://www.disscat.com/content/svoeobrazie-khudozhestvennoi-detali-v-romane-ma-sholokhova-tikhii-don>.
15. Четверикова Т. Д. Специфика шолоховского эпитета :на материале романа “Тихий Дон”: дис. ... канд. филол. наук. 10.02.01 / Т. Д. Четверикова. – М., 2008. – 182 с. – Режим доступа: <http://www.disscat.com/content/spetsifika-sholokhovskogo-epiteta-na-materiale-romana-tikhii-don>.
16. Шолохов М. А. Собрание сочинений в восьми томах / М. А. Шолохов. – М.: “Художественная литература”, 1986.
17. Якименко Л. Заметки о мастерстве писателя / Л. Якименко // Творчество М. А. Шолохова. Сборник статей / Сост. П. И. Павловский. – М.: Изд-во “Просвещение”, 1964. <http://www.detskiysad.ru/raznlit/sholohov07.html>.

Summary. In the article it goes about role of ethnic and cultural details in works by M. Sholokhov. Appealing to such kinds of details is a result of author's perception of himself as a member of Cossack society.

Key words: M. Sholokhov, prevailing detail, ethnic and cultural detail.

УДК 81'1:811.112.2

Т. М. Саленкова

ОБЪЕКТИВАЦИЯ КОНЦЕПТУ FORTSCHRITT У НИМЕЦЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ

Стаття присвячена визначенню особливостей об'єктивзації концепту FORTSCHRITT у німецькій мовній свідомості на підставі виокремлення мовних засобів вираження концепту та виділення основних семантичних ознак зазначеного концепту у мас-медійному дискурсі німецької мови.

Ключові слова: концепт, лексико-семантична група, мас-медійний дискурс, семантична група.

Питання співвідношення мови, свідомості, світогляду та культури займає одне з центральних місць у проблематиці досліджень лінгвістів, враховуючи той факт, що сучасний етап вивчення мовної свідомості та образу світу пов'язаний з антропоцентричним напрямком у мовознавстві. Процеси світосприйняття та категоризації дійсності знаходять своє відображення у концептах, які беруть участь у формуванні фонду знань людини, а також у передачі інформації, оскільки є втіленням ментальних ресурсів нашої свідомості, а також оперативною змістовною одиницею пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і всієї картини світу, що відображена у людській психіці [3, 90].

Картини світу є національно специфічними, оскільки носії різних мов сприймають світ по-різному, що дозволяє виокремити особливості концептуалізації знань різних етносів та специфічні риси їх менталітету. Відповідно лінгвісти (Г. Вежбицька, О. С. Кубрякова, В. І. Карасик, Ю. С. Степанов, Н. Д. Арутюнова, М. В. Піменова) акцентують свою увагу на дослідженні національної своєрідності мовних картин світу та окремих її фрагментів. Важливими складовими картин світу різних етносів є універсальні, базові концепти, що найтісніше пов'язані з культурою народу і найяскравіше відбивають специфіку його колективної свідомості, до яких і належить досліджуваний нами концепт FORTSCHRITT.

Ідея прогресу як філософської категорії належить до основних світоглядних настанов сучасності, оскільки безпосередньо пов'язана з життям та розвитком суспільства. Протягом тривалого часу філософи, історики, соціологи так чи інакше зверталися до осмислення її сутності, оскільки вона представляла собою нову всеосяжну теорію, яка пояснювала майже все, що пов'язано з існуванням людства у минулому, теперішньому і майбутньому. Проте концепт FORTSCHRITT не розглядався з лінгвістичної точки зору, що і становить *актуальність* нашого дослідження. *Новизна* роботи полягає у тому, що зазначений концепт вперше є об'єктом дослідження з позицій когнітивно-дискурсивного підходу на матеріалі німецької мови.

Мета статті полягає у визначенні особливостей об'єктивації концепту FORTSCHRITT у німецькій мовній свідомості на підставі виокремлення мовних засобів вираження концепту та виділення основних семантичних ознак зазначеного концепту у мас-медійному дискурсі німецької мови.

Матеріалом дослідження є вибірка з тлумачних, синонімічних та етимологічного словників німецької мови, а також вибірка фрагментів текстів з мас-медійних періодичних видань, в яких експліковано концепт FORTSCHRITT; зокрема для аналізу було обрано наступні німецькомовні видання газет: "Berliner Zeitung", "Fuldaer Zeitung", "Münstersche Zeitung", "Nordbayernonline", "Südkurier" за період з 2001 по 2010 роки..

Перш ніж провести лексикографічне дослідження поняття *Fortschritt* у німецькій мові, звернемося до етимології цього слова, щоб з'ясувати сутність феномену *прогрес* для носіїв німецької мови. Слід зазначити, що на позначення поняття *прогрес* у німецькій мові вживаються дві лексеми, а саме *Fortschritt* та *Progress*. Як свідчить "Латинсько-український словник" за редакцією В. Д. Литвинова, слово *progress* є запозиченням з французької мови, яке у свою чергу походить від латинського *progressus*, що означає "крок уперед" або "рух уперед": "Progressus, um *m.* – 1) рух уперед; *військ.* просування; 2) хід, розвиток; течія, плин; 3) успіх; 4) прогрес" [4, 520]. В етимологічному словнику німецької мови ця лексема відсутня, натомість подано етимологію лексеми *Fortschritt*, стосовно якої зазначено: "Fortschritt ist Lehnübersetzung mit *fort* und Schritt (*schreiten*) zu *fiz. progres* aus *Lat. progressus* - Fortschreiten, Vorrücken, Ausbreitung" (лексема *Fortschritt* є калькою зі слів *уперед* і *крок (крокувати)* з француз. *progress*, яке походить від лат. *progressus*, що означає "рух уперед", "просування вперед", "розвиток") (переклад наш – Т.С.¹) [8, 564].

Таким чином, складовими феномену *Fortschritt* є уявлення про *рух уперед*, *просування вперед*, *розвиток*.

Для проведення лексикографічного дослідження лексем *Fortschritt* та *Progress* у німецькій мові були використані дефініції з наступних тлумачних словників німецької мови: "Duden Deutsches Universalwörterbuch" [7], "Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache" [9], "PONS Grosswörterbuch Deutsch als Fremdsprache" [10]. Синоніми, використані при формуванні лексико-семантичних груп відповідного лексико-семантичного поля в німецькій мові, було вибрано зі словників "Немецко-русский синонимический словарь" [6] та "Synonym Wörterbuch" [11]. Лексема *Progress* згадується лише в одному з вищезазначених тлумачних словників, а саме у "Duden Deutsches Universalwörterbuch". Проте навіть у цьому словнику не подано її тлумачення, а є лише вказівка на лексему, до якої слід звернутися, а саме на лексему *Fortschritt*. Враховуючи цю інформацію, припускаємо, що, хоча з точки зору етимології лексема *Fortschritt* визначається калькою з французької мови (див. етимологію слова, подану вище), ця лексема є власне німецьким варіантом слова *прогрес*, яка є найбільш розповсюдженою не тільки у словниках, але й у лексиконі носіїв німецької мови. Відповідно у нашому дослідженні ми використовуємо лексему *Fortschritt* на позначення феномену *прогрес*.

За даними тлумачних словників німецької мови, зазначених вище, лексема *Fortschritt* має наступні значення:

1) Entwicklung vom Niederen zum Höheren, vom Einfachen zum Komplizierten, z.B. bei der Technik (розвиток від нижчого рівня до більш високого, від простого до більш складного, наприклад у галузі техніки): "der rasche **Fortschritt** in der Gentechnik" (швидкий **розвиток** генної інженерії) [7, 1185]; "Das ist der Preis für den technischen **Fortschritt**" (Це ціна технічного **прогресу**) [10, 762];

2) das positive Ergebnis von Bemühungen (позитивний результат зусиль, успіх): "Die Schülerin hat im vergangenen Jahr große **Fortschritte** gemacht" (У минулому році студентка досягла значних **успіхів**) [10, 762]; "Er hat große **Fortschritte** mit seine Doktorarbeit gemacht" (Він досяг **успіхів** у своїй науковій роботі) [9, 352];

Слід зазначити, що сама лексема *Fortschritt* містить у собі значення "крок уперед" відповідно до етимології слова. За поглядами О. О. Потебні, найближче етимологічне значення слова, основу якого складає найважливіша ознака, є внутрішньою формою слова [5]. Отже, внутрішня форма питомої німецької лексеми *Fortschritt* передає значення "крок уперед", хоча воно не зафіксовано у словниках, і збігається з внутрішньою формою запозиченого маловживаного слова *Progress*.

Спираючись на зазначені лексикографічні джерела, створимо систематизацію лексичних засобів вираження концепту FORTSCHRITT у німецькій мові, використовуючи теорію семантичного поля [1].

Відповідно до цієї теорії, лексичні одиниці, що формують лексико-семантичне поле (ЛСП) "*Fortschritt*", були структуровані у певні лексико-семантичні групи (ЛСГ). Зазначимо, що під ЛСГ розуміємо семантичний клас лексем, об'єднаних хоча б одним загальним семантичним множитком. Отже, ЛСГ є наступними:

1. До першої ЛСГ, ядром якої є лексема **Entwicklung** (розвиток), яка в цьому випадку є семантичним множитком, належать такі синоніми: *Weiterentwicklung*, *Fortentwicklung* (подальший розвиток), *Aufwärtsentwicklung* (поступовий розвиток), *Wachstum* (розвиток в значенні "зростання"), *Entfaltung*

(розвиток), *Aufschwung* (розквіт), *Aufstieg* (швидкий розвиток): “*Die neue Industrieanlage fördert das Wachstum der Produktion*” (Нове промислове підприємство сприяє зростанню виробництва) [10, 2314]; “*die Entfaltung der Persönlichkeit*” (розвиток особистості) [10, 623]; “*die rasche Aufstieg der Industrie*” (швидкий розвиток промисловості) [6, 143].

2. ЛСГ, ядром якої є лексема **Erfolg** (успіх), яка одночасно є семантичним множником, утворюють слова-синоніми, які позначають досягнення у спорті, роботі: *Leistung* (успіх, досягнення), *Errungenschaft* (досягнення), *Ergebnis* (результат): “*Diese Schüler haben erstaunliche Leistungen vollbracht*” (Ці учні досягли вражаючих успіхів) [6, 147]; “*Die Siege in diesen Rennen sind bedeutende Erfolge*” (Перемога в цих перегонках є важливим досягненням) [10, 649].

Ці дві ЛСГ складають центр ЛСП “*Fortschritt*”. Як можна побачити, перша група вказує на розвиток промисловості, техніки, тобто стосується перш за все суспільного прогресу. Друга група характеризує більшою мірою розвиток індивіда, тому в цьому випадку простежується індивідуальний прогрес поряд із суспільним.

Поряд з цими групами існують певні слова-синоніми до концепту FORTSCHRITT, які відображають прогрес як такий, але, враховуючи незначну кількість синонімів, їх не можна назвати вираженою ознакою зазначеного концепту. Ці лексичні одиниці представлені ЛСГ, ядро якої виражено словом **Verbesserung** (покращення, удосконалення) із лексичною одиницею-синонімом *Neuerung* (покращення шляхом інновацій):

“*Die Ingenieure arbeiten an der Verbesserung des Motors*” (Інженери працюють над удосконаленням двигуна) [10, 2195].

Таким чином, у результаті лексикографічного аналізу лексеми *Fortschritt* було виокремлено такі семантичні ознаки концепту FORTSCHRITT, як *Entwicklung*, *Erfolg* та *Verbesserung*, які є ядром відповідних семантичних груп і становлять сутність феномену прогресу для носіїв німецької мови.

Звернемося до виявлення подальших характеристик концепту FORTSCHRITT у німецькій мові шляхом здійснення докладного аналізу функціонування лексеми *Fortschritt* у мікротекстах сучасного мас-медійного дискурсу німецької мови.

За теорією Ч. Філмора, “слово представляє собою певну категоризацію досвіду, і в основі кожної категорії, що виражається словом, міститься мотивуюча ситуація, так званий мотивуючий контекст, який виникає на фоні уявлень і досвіду людини” [2, 58]. Використовуючи положення цієї теорії, виокремо конститутивні елементи концепту FORTSCHRITT.

Для категоризації ознак концепту FORTSCHRITT розглянемо семантичні групи (СГ), які було виокремлено під час аналізу мотивуючих (когнітивних) контекстів. Мотивуючий контекст розуміємо як мікротекст, в якому лексема *Fortschritt* набуває певних когнітивних ознак:

1. СГ “**ein Schritt vorwärts**” (крок уперед), яка представляє ідею переходу від менш досконалого до більш досконалого стану:

“*Es sei ein Fortschritt, dass die Sozialdemokraten nun für eine solidarische Bürgergesellschaft, mehr Eigenverantwortung, mehr Wirtschaftswachstum eintreten, dass sie Leistung und technischen Fortschritt nicht mehr mit Skepsis begegnen wollen*” (Те, що соціал-демократи роблять зараз для громадянського суспільства, заснованого на солідарності, беручи на себе більше відповідальності, враховуючи економічне зростання, можна розглядати як крок уперед, який проявлявся в тому, що вони більше не ставилися зі скептицизмом до певних досягнень та технічного прогресу) (*Berliner Zeitung*. — 02.12.2002).

У залежності від концептуальних ознак, яких набуває концепт FORTSCHRITT, виступаючи репрезентантом даної СГ, можна визначити додаткові концептуальні відтінки, а саме:

- сфера, в якій відбувається рух від менш досконалого до більш досконалого стану: *ein Fortschritt in der Rechtspolitik* (крок уперед у політиці, спрямованої на захист прав людини), *ein Fortschritt in der Medizin* (крок уперед у медицині), *ein Fortschritt in der HIV-Behandlung* (крок уперед у галузі лікування СНІДу):

“*Die Entwicklung neuer Medikamente hat einen bedeutenden Fortschritt in der HIV-Behandlung gebracht*” (Розробка нових препаратів стала значним кроком уперед в галузі лікування СНІДу) (*Fuldaer Zeitung*. — 05.03.2004).

- наявність результату просування вперед: *großer Fortschritt* (значний крок), *bedeutender Fortschritt* (значний крок уперед), *ein kleiner Fortschritt* (ледь помітний крок, *tatsächlicher Fortschritt* (дійсний крок уперед), *bescheidener Fortschritt* (незначний крок уперед):

“*Der Schlüssel zu einem tatsächlichen Fortschritt wäre eine konsequente Gleichstellungspolitik...*” (Ключем до дійсного кроку уперед у вирішенні цього питання могло б стати впровадження послідовної політики рівних можливостей...) (*Berliner Zeitung*. — 09.06.2009).

- емоційно-експресивна характеристика досягнутого результату: *segenreicher Fortschritt* (успішний крок уперед), *echter Fortschritt* (справжній крок уперед), *riesiger Fortschritt* (надзвичайний крок уперед):

“*Der polnische Außenminister Radoslaw Sikorski sieht in der deutschen Diskussion einen Beleg für den riesigen Fortschritt in den Beziehungen zwischen beiden Ländern*” (Міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський в обговореннях з представниками Німеччини бачить доказ надзвичайного кроку уперед у відносинах між двома країнами) (*Fuldaer Zeitung*. — 06.01.2010).

2. СГ “**Entwicklung**” (розвиток):

“*Das Leistungsprinzip, das auch in unserer sozialen Marktwirtschaft existiert, ermöglicht über den Faktor Geld zusätzlich neben dem Fortschritt die allgemeine Wohlfahrt*” (Принцип оплати за кількість та якість

праці, який існує в нашій соціальній ринковій економіці, також сприяє **розвитку** загального добробуту, крім фактору зрощей) (*Berliner Zeitung* — 09.01.2010).

Можна визначити додаткові концептуальні відтінки цієї СГ, а саме:

- емоційно-експресивну характеристику досягнутого результату: *erkennbar Fortschritt, deutlicher Fortschritt* (значний розвиток), *rasanter Fortschritt* (швидкий розвиток):

“Grund für die höhere Lebenserwartung sei vor allem **der rasante Fortschritt** der medizinischen Versorgung, die von immer mehr Haltern auch angenommen wird” (Причина більш високої тривалості життя [тварин] полягає, передусім, у **швидкому розвитку** у наданні медичної допомоги тваринам, по яку звертається все більша кількість фермерів) (*Münstersche Zeitung*. — 12.10.2009).

- сферу діяльності: *Fortschritt für die Musikindustrie* (розвиток у галузі музики), *politischer Fortschritt* (розвиток у галузі політики), *naturwissenschaftlicher Fortschritt* (розвиток науки і техніки), *sozialer Fortschritt* (соціальний розвиток), *ökologischer Fortschritt* (розвиток у галузі екології), *Fortschritt in der Medizin* (розвиток медицини):

“Mit dem **Fortschritt in der Medizin** seien auch die Erfolge bei den an Mukoviszidose erkrankten Patienten spürbar” (З **розвитком медицини** успіхи у лікуванні хворих на муковісцидоз стали значно помітними) (*Südkurier* — 10.12.2002).

3. СГ “**Erfolg**” (успіх, досягнення) представляє ідею досягнення певного рівня досконалості або оцінює особисті досягнення:

“Die Gründe für eine höhere Lebenserwartung und eine bessere Gesundheit älterer Menschen liegen im medizinischen und technischen **Fortschritt**, einer besseren Ernährung, einem gesünderen Lebensstil und weniger gefährlichen und weniger belastenden Arbeitsplatzbedingungen” (Причини більш високої тривалості життя і покращення здоров'я літніх людей полягають у **досягненнях** медицини та техніки, у покращенні харчування, у дотриманні здорового способу життя, а також у забезпеченні менш небезпечних і стресових умов на робочому місці) (*Nordbayernonline*. — 19.12.09).

Ця СГ має наступні концептуальні відтінки:

- емоційно-експресивна характеристика досягнутого результату: *enormer Fortschritt* (величезне досягнення), *bemerkenswerter Fortschritt* (значні досягнення):

“Für unsere Patienten ist das **ein enormer Fortschritt**. ... Jetzt bieten wir die Leistung in unserer Orthopädischen Praxis im Lauterbacher Krankenhaus an, sagt Dr. Jürgen Ludwig...” (Це було **величезним досягненням** для наших пацієнтів. ... Тепер ми пропонуємо виконання таких процедур в нашому ортопедичному кабінеті в лікарні Lauterbacher, говорить лікар Юрген Людвіг...) (*Fuldaer Zeitung* — 15.08.2010).

- персоніфікація успіху: *Fortschritt des Teams* (досягнення команди), *Fortschritt des Olympiasiegers* (досягнення олімпійського чемпіона):

“Der **Fortschritt** ist schon bemerkenswert”, gab Liu zu, “denn mein bestes Ergebnis seit 2008 waren 13,15 Sekunden” (“**Досягнення** є очевидними”, зізнався Лю, “оскільки мій найкращий результат з 2008 року становив 13,15 секунди”) (*Münstersche Zeitung* — 24.11.2010).

- сфера діяльності: *pharmakologische Fortschritte* (досягнення у галузі фармакології), *Fortschritte in der Kinder- und Jugendmedizin* (досягнення в галузі педіатрії), *der Fortschritt im Fußball* (досягнення у футболі):

“Am Sonntag lädt die Charité zwischen elf und 19 Uhr erstmals zum ‘Tag der Gesundheitsforschung’ in das Virchow-Klinikum ein. Schwerpunkt sind die **Fortschritte in der Kinder- und Jugendmedizin**” (У неділю Шаріте вперше запрошує на ‘День досліджень у галузі охорони здоров'я’, який відбуватиметься у клініці Virchow. Захід зосереджений на обговоренні **досягнень у галузі педіатрії**) (*Berliner Zeitung* — 15.02.2005).

4. СГ “**Verbesserung**” (удосконалення, покращення):

“Seit gut drei Tagen fließe kein Öl mehr aus dem Leck in der Tiefe, ein meterhoher Zylinder habe die Ölfontäne zum Versiegen gebracht. Es war dies ein erster entscheidender **Fortschritt** seit dem Beginn der Ölkatastrophe vor drei Monaten” (Протягом приблизно трьох днів нафта не витікала зі стоку, глибокий циліндр метр заввишки увібрав у себе всю нафту. Це було перше значне **покращення** з початку розливу нафти три місяці тому) (*Fuldaer Zeitung* – 19.07.2010).

Таким чином, основними конститутивними елементами концепту FORTSCHRITT є чотири СГ: “*ein Schritt vorwärts*”, “*Entwicklung*”, “*Erfolg*”, “*Verbesserung*”. Перші три СГ складаються з підгруп додаткових концептуальних відтінків. Деякі з цих концептуальних ознак є спільними, зокрема ознака емоційно-експресивної характеристики досягнутого результату, сфера діяльності властива всім трьом СГ, ознака персоніфікації прогресу входить лише до СГ “*Erfolg*”.

Як можна побачити, СГ, виокремлені в ході аналізу матеріалу мас-медійного дискурсу, майже співпадають з тими ЛСГ, які було визначено під час лексикографічної інтерпретації концепту FORTSCHRITT, а саме “*Entwicklung*”, “*Erfolg*”, “*Verbesserung*”. Ці групи було розширено за рахунок виокремлення додаткових концептуальних відтінків. Крім того, незважаючи на те, що внутрішня форма лексеми Fortschritt передає значення “крок уперед”, яке не зафіксовано у словниках, під час аналізу функціонування лексеми Fortschritt у мікротекстах сучасного мас-медійного дискурсу німецької мови було виокремлено СГ “*ein Schritt vorwärts*”, яка представляє ідею переходу від менш досконалого до більш досконалого стану розвитку суспільства.

Перспектива подальшого дослідження вбачається у проведенні асоціативного експерименту з метою уточнення наявності виділених конститутивних елементів у структурі концепту FORTSCHRITT, а також у побудові моделі зазначеного концепту за польовим принципом.

Примітки

1. Тут і далі курсивом виділено наш переклад словникових статей, а також виконано буквальный переклад аналізованих мікротекстів з метою передати виключно зміст контексту з максимальним збереженням значень іноземних слів.

Список використаних джерел

1. Васильев Л. М. Теория семантических полей / Л. М. Васильев // Вопросы языкознания. — 1971. — № 5. — С. 105-113.
2. Колесник Н. В. Фреймовая семантика Ч. Филлмора / Н. В. Колесник // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. — М.: МАКС Пресс, 2002. — Вып. 22. — С. 58-66.
3. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. — М.: Изд-во МГУ, 1997. — 245 с.
4. Литвинов В. Д. Латинсько-український словник / В. Д. Литвинов. — К.: Українські пропілеї, 1998. — 712 с.
5. Потенба А. А. Мысль и язык / А. А. Потенба. — К.: Синто, 1993. — 192 с.
6. Рахманов И. В. и др. Немецко-русский синонимический словарь: Ок. 2680 рядов / И. В. Рахманов, Н. М. Минина, Д. Г. Мальцева, Л. И. Рахманова. — М.: Рус яз., 1983. — 704 с.
7. Duden Deutsches Universalwörterbuch / G. Drosdowski u. a. — Mannheim: Dudenverlag, 1996. — 1816 S.
8. Kluge F., Seebold E. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Friedrich Kluge, Elmar Seebold. — Berlin: Gruyter, 2002. — 1112 S.
9. Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache: das einsprachige Wörterbuch für alle, die Deutsch lernen / D. Götz, G. Haensch, H. Wellmann. — Berlin: Langenscheidt, 1998. — 1216 S.
10. PONS Grosswörterbuch Deutsch als Fremdsprache. — Stuttgart: Klett, 2008. — 2509 S.
11. Synonym Wörterbuch. — Erfstadt: Area, 2005. — 432 S.

Summary. *The article deals with determining the peculiarities of the concept FORTSCHRITT objectivization in German linguistic consciousness. It is done by defining linguistic means that represent the concept, as well as key semantic features of the mentioned concept in modern German massmedia discourse.*

Key words: *concept, lexico-semantic group, massmedia discourse, semantic group.*

УДК 81+808.2

О.В. Сахарова

КСЕНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОРУШЕННЯ “КООПЕРАЦІЇ” В ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядаються комунікативні ситуації особистісно-орієнтованого дискурсу, в яких мовці порушують правила кооперації. Доводиться, що маніпуляторські та агресивні конфліктні мовленнєві стратегії можуть бути зумовлені ксенологічними факторами: комуніканти або захищають “свій” простір, або протестують проти “чужого”.

Ключові слова: *особистісно-орієнтований дискурс, конфліктні комунікативні стратегії, ксенологія.*

Комунікативна лінгвістика, що набула особливої популярності в середині ХХ століття в США, відродила увагу науковців до феномену спілкування, до механізмів використання мови у певних комунікативних ситуаціях. Домінуючим принципом розмежування різних типів вербальної інтеракції було визнано спрямованість на конфлікт або на кооперацію.

Концепція кооперативних стосунків у комунікації, запропонована Г. П. Грайсом, була відображена у чотирьох комунікативних постулатах: інформативності (“Твоє висловлення не повинно містити нічого зайвого, але має бути змістовним”); істинності (“Говори правду, не говори без достатніх підстав”); релевантності (“Будь релевантним, тобто говори тільки те, що стосується справи!”); ясності виразу: (“Говори коротко і зрозуміло. Уникай неясних, невпорядкованих

виразів”)[3]. О. С. Іссерс зауважує, що ці очевидні істини виявляються не такими однозначними, елементарними, явними, коли ми починаємо спостерігати за звичайними розмовами [5, 65]. Наприклад, максима “Говори правду” може спровокувати конфлікт, не говорячи вже про те, що категорія “правда” має численні інтерпретації. Релевантність також може по-різному визначатися учасниками комунікативної ситуації.

Представлення людини в межах кооперації / конфлікту далеко не вичерпує розмаїття реального спілкування. Позитивне налаштування комуніканта, що презентується як кооперативне, залежить від численних особистісних рис людини, від характеру самої комунікативної ситуації. Конфліктне ставлення особистості до співрозмовника чи до ситуації може бути зумовлене внутрішнім станом у конкретний момент спілкування, універсальною “конфліктною готовністю” як домінуючою рисою особистості, ситуативним негативом, спровокованим об’єктивними умовами конкретної ситуації [1; 4].

Сьогодні в соціології та суміжних науках активно досліджується феномен конфліктів, що зумовило виокремлення окремої галузі – конфліктології. Певним чином цей факт лише підтверджує пріоритет ситуацій зіткнення як таких, що домінують у людській спільноті.

Разом з тим, визнання пріоритетних векторів комунікації (як і життєдіяльності взагалі) згоди чи незгоди визначили напрями подальших досліджень.

Найпродуктивнішим, на нашу думку, є аналіз мовних особистостей, розроблений К. Ф. Седовим [7]. Характеризуючи здатність / нездатність здійснювати кооперативне спілкування, налаштовуватися на співрозмовника, науковець пропонує розрізняти конфліктний, центрований та кооперативний типи мовних особистостей, які, в свою чергу, мають детальнішу класифікацію. Так, конфліктний тип поділяється на агресивний та маніпуляторський. Це дозволило К. Ф. Седову виявити певні відмінності у конфліктній поведінці комунікатора, у його ставленні до співрозмовника.

Розмаїття соціально-комунікативних проблем між людьми порушують перед дослідниками нові питання, що потребують багатоаспектного осмислення.

Метою статті є аналіз причин порушення кооперативності в особистісно-орієнтованому дискурсі, а завданнями є вияв тенденцій переходу комунікації до площини конфлікту, визначення маніпуляторських та агресивних конфліктних стратегій, обґрунтування ксенологічних причин виникнення.

Вияв агресивних, провокаційних мовленнєвих стратегій, що породжують конфліктні жанри, пов’язано, на наш погляд, із ксенологічною проблемою. Агресія в особистісно-орієнтованому дискурсі мотивується або загрозою для власного простору (зовнішнього або внутрішнього), або незручним відчуттям себе у певному просторі буття, коли цей простір сприймається як “чужий/ несвій”, “некомфортний”. Подібні комунікативні ситуації не завжди презентують глибинну внутрішню інтенцію мовця, хоча в них чітко представлені конфліктно-маніпулятивний та конфліктно-агресивний стратегії мовленнєвої поведінки.

Наші спостереження базуються на п’єсах російських драматургів 2-ї половини ХХ століття Л. Петрушевської та Л. Разумовської.

Особистість, що стала учасником певного протистояння, відстоює “свій” простір, свою точку зору, своє ставлення до світу.

У п’єсі Л. Петрушевської “Уроки музики” відтворюється традиційна сімейна ситуація: син приводить дівчину в дім. За сімейним обідом розгортаються різні мовленнєві жанри: сімейна бесіда, розпитування, знайомство, які поступово трансформуються у протистояння інтересів та поколінь.

Надя. О, торт. Я не ем торт.

Бабка (подає голос). А что же ты ешь-то?

Николай (наставительно). Бабушка, уважай вкусы других людей.

Бабка (роняє). Я вас люблю и уважаю, беру за хвост и провожаю. (Петрушевская Л. С. “Уроки музыки”).

Дівчина кидає, на перший погляд, нейтральну репліку, яка протиставляє її співрозмовникам, демонструє неприйняття раціону, містить фактично мовленнєву провокацію заперечення (це не “мое”). До контрнаступу вдається бабуса через питально-принизливу конструкцію. Імператив, з яким Микола звертається до бабусі представляє своєрідний жанр повчання, що також може спровокувати конфлікт. Протистояння підтримується через репліку бабусі у вигляді простенького прислів’я – прецедентного феномену. Створення напруги пов’язане, безперечно, не з тортом, а демонструє неприйняття сторін.

Таисия Петровна (ласково). Ешьте, Надя, варенье. Сама варила летом, своя клубника. У нас садовый участок, такая клубника была!..

Надя. У вас садовый? И дом есть? Сколько комнат?

Таисия Петровна (ласково). А сколько вам надо?

Николай. Мама, я пришел из армии!

Таисия Петровна. Нет, ну действительно, сколько вот вам, молодым, надо комнат? И сколько вы оставите нам доживать свой век?

Надя. Нам надо? У вас есть две комнаты, не так ли? Ну, мы возьмем себе ту, которая поменьше.

Федор Иванович. Вот спасибо, удружила. (Петрушевская Л. С. “Уроки музыки”, с.65-66)

Комунікативна стратегія Таїсії Петрівни являє собою варіювання жанрів пригостання та самопрезентації. Комунікативна мета матері – визначити зміст просторів “я” та “ми”, що втілюється у постійному використанні присвійних займенників. Комунікативна стратегія Надії формально презентує жанр розпитування, що фактично й провокує конфлікт. Мати, Таїсія Петрівна, як і дівчина, здійснюють стратегії маніпулятивного конфліктного типу, коли про вокативний зміст реплік співвідноситься з нейтральними мовленнєвими жанрами. Бабуся займає відверту агресивну конфліктну позицію:

Бабка. Все расставила, разобрала по местам. Нам уже все уготовано. Потеснимся, перемрем, детям уступим, смертью смерть поправ. Вы тут, мы там, внуки с дедами, а бабу на погост. И ковер ей мелкий.

Таисия Петровна. Все ей нравится даже слишком. Была бы ее воля! Все ей нравится. Она ведь из общежития. Она на нашу квартиру намастилась. Это да. А наш Николай ей ни на что не нужен. А он тянется вообще уйти за ней. Она только моргни.

Бабка (подумав). Хичница. (Петрушевская Л. С. “Уроки музыки”).

Протистояння інтересів та поколінь, їх судження про життя та побут підкріплюється “квартирним питанням”, що й створює подійний зміст. Глибинною основою конфліктних ситуацій є ксенологічне протиставлення “я / вони; ми / вона”.

Інша екзистенційна проблема представлена в п’єсі Л. Разумовскої “Щастя”. Простий робітник з периферії одружився з московською інтелігентною дівчиною, проти відчуває себе чужим у новому для нього життєвому просторі. Змістом комунікативної ситуації є приход чоловіка ввечері додому:

Она. Ты не в духе, да?.. Ну, хорошо. Иди разденься и вымой руки.

Он. А я некультурный.

Реакція чоловіка є типовою провокацією, бо конфлікт може породити і згода, і незгода з його реплікою. Однак дружина цю репліку не підтримує:

Она. То-о-олик!

Он (передразнивает). Что – То-о-олик?.. Что ты со мной обращаешься, как с мальчишкой? Захочу разденусь, не захочу так буду есть!.. Привыкли тут культурных из себя строить! Чуть что иди руки мой! А я трудовой человек. Мне положено иметь грязные руки. Или тебя это не устраивает?

Она (пытаясь шутить). Твои руки меня устраивают. Но только чистые!

Саме відсутність реакції на провокацію, своєрідне “блокування” агресії породжують нові конфліктні мовленнєві стратегії чоловіка. Мовленнєва поведінка “дитини” (за Е.Берном) [2] (Захочу разденусь, не захочу так буду есть!..) чергуються з прокламаційними стратегіями з образливими конотаціями (Привыкли тут культурных из себя строить!; А я трудовой человек). Стан незадоволення, вразливості, відчуття “чужого” простору зумовлюють і подальшу агресивну поведінку:

Он. Да что же это такое! Дадут мне сегодня поесть или не дадут?

Она. Дадут! (Целует его в голову и уходит на кухню.)

Пряма вимога, висловлена у претензійному тоні, знову не отримує очікуваної реакції, що змушує маніпулятора апелювати до абстрактних сентенцій. Мовна особистість моделює бажану картину, на фоні якої претензії конкретизуються:

Он (разглагольствует). И вообще почему это до сих пор не накрыт стол?.. Сколько раз повторять, когда муж приходит с работы, он уже на лестничной площадке должен ощущать... вдохновляющие пары... сборной солянки... и горячий жир котлет должен ударять ему в нос, пока он снимает в передней свои сапоги. Голодный муж это крокодил, который, вовремя не найдя пищи, заглатывает свою жену!

Она ставит перед ним сковородку.

Что это?.. (Ковыряет вилкой.) Докторская колбаса с яишной! Опять!.. (Отодвигает сковородку.) Знаешь, дорогая, для того, чтобы каждый день есть докторскую колбасу с яишной, мне совсем необязательно было на тебе жениться!

Она. Дорогой мой, я ведь тоже работаю! Между прочим, только пришла.

Створюється типовий побутовий сімейний конфлікт з різними шляхами розвитку. Вразлива мовна особистість прагне утримати соціальну перевагу, тому шукає нові привиди для провокації:

Он. А ты знаешь, из чего делают докторскую колбасу, а? (Ест.) Не слышу!.. Ты скажи, знаешь или не знаешь?

Она. Из мяса.

Он. Из мяса! Ха!.. Нет, вы посмотрите на эту святую! Из мяса!.. Наивная ты моя, твои сведения устарели по меньшей мере лет на двадцать, а то и на все пятьдесят... Ты вообще, ежели чего не знаешь, так лучше спрашивай, спрашивай, не стесняйся, потому как ты хотя и столичная барышня, а образование у тебя фу-фу! Самое что ни на есть фиктивное! Так что гордиться вам передо мной абсолютно нечем!

Захват від власної переваги в комунікативній ситуації продукує мовленнєві стратегії повчання (*ежели чего не знаешь, так лучше спрашивай*), образи (*образование у тебя фу-фу! Самое что ни на есть фиктивное!*), прокурорського допиту (*Не слышу!.. Ты скажи, знаешь или не знаешь?*), поблажливого звертання (*Наивная ты моя, твои сведения устарели*).

Он. Ладно, Лена. Дай сюда. Я пошутил. Твоя колбаска благоухает, как настоящая треска. Я очень люблю треску с яшишей. Просто умираю. Это моя любимая пицца!

Она (возвращает ему еду). На, ешь и не придирайся.

Пауза.

Он молча ест.

Он. Ты еще забыла прибавить: дармоед.

Спробувавши різні провокативні стратегії, пересмикуючи слова дружини та існуюче положення справ, роздратований чоловік починає сам моделювати мовленнєві акти, вкладаючи їх у вуста дружини, а потім вже з ними вступати в конфлікт.

Он (после паузы). Значит, я не дармоед?

Она. Нет, конечно.

Он. Тогда почему ты меня кормишь одной вонючей рыбой?..

Пауза.

Она. Опять?..

Пошуки конфлікту в цій “сімейній бесіді” втілюють глобальну соціальну проблему, про яку і говорить далі чоловік:

Он. Конечно, с одной стороны, ты прогадала. Ну кто я такой? Недоучка! Провинциал! Люмпен!.. Но с другой, у кого из твоих подруг вообще есть хоть какой-нибудь муж? Хотя бы такой заваливающий, как я, а?.. Слышал я, как ты экскурсию водишь, смех один!

Она. Почему смех? Людям нравится... Даже благодарности пишут.

Он. Кто пишет?

Она. Люди!

Он. Это темная необразованная масса, что ли? Которой вы вешаете на уши лапшу?

Комунікативний провокатор спеціально використовує стратегію самоприниження, логічним продовженням якої є приниження співрозмовника.

Пропозиція продовжити розмову із залученням конкретних фактів знову схиляє героя до загальних сентенцій, прокламацій:

Он. Так вот, я тебе заявляю: вся твоя экскурсия это сплошное вешание лапши!

Она. Докажи!

Он. Все!.. Все вранье!.. Везде одно вранье!.. Куда ни плюнь. Что ни слово вранье!.. Круговращенье вранья в природе!.. Ну скажи мне вот что-нибудь сейчас! Ну?

Спостерігається феномен генералізації, що був описаний у психолінгвістичній літературі [6]. Неозначені та заперечні займенники та прислівники свідчать про збудженість особистості.

Відповідно, в особистісно-орієнтованому дискурсі порушення кооперативної комунікації пов’язане переважно з ксенологічними чинниками. Мовна особистість захищає “свій” простір, вступаючи в конфлікт, виявляючи переважно маніпулятивні стратегії. Такий різновид комунікації включає жанри самопрезентації, повчання. Зазіхання на “чужий” простір – заперечення та розпитування. Відчуття простору буття як “чужого” зумовлює вразливість мовної особистості, що й породжує агресивні, провокативні та маніпулятивні мовленнєві стратегії. Варіювання жанрів характеризується розмаїттям: від самоприниження до образ, повчання, допиту.

Список використаних джерел

1. Андреев В.И. Конфликтология: Искусство спора, ведения переговоров, разрешения конфликтов / В. И. Андреев. – М. : Народное образование, 1995. – 127 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Э. Берн. – М. – СПб.: Универ. книга, 1997. – 399 с.
3. Грайс Г.П. Логика речевого общения / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С.217-237.
4. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб : Питер, 2003. – 464 с.

5. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
6. Калина Н. Ф. Речевое общение в психотерапии / Н. Ф. Калинина, О. В. Варфоломеева. – Симферополь, 1996. – 62 с.
7. Седов К.Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции / К. Ф. Седоков. – М. : Лабиринт, 2004. – 318 с.
8. Петрушевская Л. С. Уроки музыки / Л. С. Петрушевская // Петрушевская Л. С. Квартира коломбины. – СПб. : Амфора, 2006 – 416 с.
9. Разумовская Л. Счастье [Электронный ресурс] / Л. Разумовская. – Режим доступа: <http://www.theatre-studio.ru/library/catalog.php?author=razumovskaya>

Summary. In the article communicative situations of the individual-oriented discourse, in which communicants violate cooperation rules, are viewed. It is proved that manipulatory and aggressive conflict speech strategies can be caused by xenological factors: communicants either defend “their self” space or protest against “alien” (“non-self”) one.

Key words: individual-oriented discourse, conflict communicative strategies, xenology.

УДК 81'373.231

Н.О. Свистун

ДИНАМІКА АНТРОПОНІМІКОНУ М. ТЕРНОПОЛЯ ХІХ СТ. (ЧОЛОВІЧИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ТА ПОЛЬСЬКИЙ ІМЕННИКИ)

У статті аналізується динаміка чоловічого українського та польського іменників ХІХ ст.: стрижень стабільних імен, зміни в складі чоловічих імен, збереження класичних і поява нових імен, що не функціонували раніше, частотність вживання впродовж десятиріч років.

Ключові слова: антропонім, іменник, польське ім'я, українське ім'я, чоловічі імена.

Власні особові імена утворюють стійкий пласт одиниць, відомих загалом всьому народу, і входять до найбільш активної лексики загальнонаціональної мови.

Наша праця – одна з перших спроб виявити склад чоловічих особових імен ХІХ століття, з'ясувати склад і статистичну організацію чоловічого українського та польського іменників ХІХ століття, простежити динамічні зміни чоловічого іменника ХІХ століття.

Джерельною базою нашого дослідження стали матеріали Парафіяльного управління та римо-католицького деканату м. Тернополя, метричні книги з державного обласного архіву. Деякі метричні книги, які використовувалися для дослідження особових імен, датуються 1784-1873, 1784-1890 рр., проте з цих джерел ми брали до уваги особові назви, починаючи тільки з ХІХ ст.

На нашу думку, цінним джерелом аналізу особових імен м. Тернополя є метричні книги про народження римо-католицького деканату та Парафіяльного управління, в яких представлені чоловічі і жіночі імена, починаючи від 1800 до 1900 рр., оскільки вони не лише констатують багатство іменника, а й засвідчують міжнаціональні впливи, вплив часу, традицій, церкви тощо.

В обласному архіві м. Тернополя збереглися книги, які містять регулярні метричні внесення протягом сотні років, де зареєстровані хрестини новонароджених¹. Записи в них заносилися поступово, протягом певного часу.

Об'єктом нашого дослідження є чоловічі імена новонароджених міста Тернополя ХІХ століття, а предметом – якісний та кількісний склад антропонімікону м. Тернополя ХІХ ст. Термін „антропонімікон” вживається на означення, по-перше, словника або списку антропонімів, який зазвичай складається окремо для особових імен (по батькові від них), для прізвищ, прізвицьк, застарілих неканонічних імен; по-друге, репертуару імен певного народу чи соціуму у визначений період. Те саме, що іменник. У нашому дослідженні ми керуємося другим визначенням.

Отже, у статті аналізуються українські та польські імена, почерпнуті з історичних джерел (матеріалів Парафіяльного управління і римо-католицького деканату міста Тернополя) Тернопільського державного обласного архіву². На склад населення мали великий вплив, крім природних факторів – народжуваності, смертності, і такі соціальні фактори, як еміграція, переселення, колонізація галицького краю [8, 121-122].

Антропонімічний матеріал, засвідчений метричними книгами Парафіяльного управління та римо-католицького деканату м. Тернополя ХІХ століття, показує, що, керуючись генетичною, а передусім фонетичною відповідністю між різнонаціональними варіантами одного і того ж імені, писарі почали ігнорувати національні варіанти власних особових імен, записуючи людей тільки латинськими, рідше – польськими або церковнослов'янськими відповідниками.

Основу джерел становлять метричні книги, писані латинською мовою, тобто фігурують у не властивій українській мові фонетичній та орфографічній нормах (пор. *Basilus, Stephanus*). Все ж для вивчення особових імен м. Тернополя XIX століття ці джерела мають дуже важливе значення. Метричні книги дають можливість більш повно відтворити стан української антропонімійної системи досліджуваного періоду та виявити багатство українського іменника того часу.

Досліджуваний матеріал у праці наводимо зі збереженням графіки видань, з яких він почерпнутий, не транслітеруємо, подаємо в оригіналі згідно з нормами, утвердженими в сучасній практиці, оскільки за цієї умови є можливість уберегтися від можливих помилок та суб'єктивної оцінки фонетичної і морфологічної структур того чи іншого особового імені, особливо в складних та незрозумілих випадках. У разі наявності непевних форм особових імен подаємо їх українську транслітерацію.

Зазначимо, що на основі таких офіційних документів, як метрична книга, не можна відтворити систему квалітативних варіантів імен. Як відомо, у метрики записувалися тільки інваріанти – основне ім'я, його офіційна (документальна) форма, тобто лише ті, які були нейтральними щодо експресії номінативними знаками [1, 5]. Лише в окремих випадках у метриці зафіксовано варіанти імен, ускладнені суфіксами. Крім того, писарям не завжди вдавалося засобами латинської графіки передати фонеморфологічну структуру українських традиційних імен.

У випадку наявності в писемній пам'ятці реєстрації мішаного населення, без якихось додаткових вказівок часто не можна точно встановити, скажімо, *Josephus (Jaworski)* – це українське *Йосип Яворський* чи польське *Йозеф Яворські*. У таких випадках ми звертаємо увагу на прізвища батьків та інші ідентифікаційні компоненти, які допомагають у встановленні ідентичності. Для виокремлення імен у деяких випадках беремо до уваги прізвище носія імені, за допомогою якого визначаємо національну належність, інколи звертаємо увагу на прізвище батька/матері, наприклад *Anna Lagoyda (Anna Lagoyda)* (Анна Лагойда) – українська; *Anna Kuczerska (Анна Кучерська)*, *Anna Barańska (Анна Баранська)* – припускаємо, що це імена поляків на підставі прізвищ на *-ski, -ska*, характерних для польської національності, хоча не заперечуємо того факту, що подібна модель прізвищ характерна і для інших слов'янських антропоніміконів, а також графічних записів: *cz* – двознак, *ń* – м'який приголосний, наявних у графіці польської літературної мови. У свою чергу, імена українців записані латинською графікою. До того ж у церковних метричних книгах трапляються вказівки на віросповідання, що теж є елементом розмежування українських і польських особових назв.

У дослідженні всі „неукраїнські” особові назви не розглядаємо в одній площині, а виділяємо в окрему групу, зазначаючи сумнівні недостовірні випадки, керуючись усталеними в антропонімії підходами до вивчення подібних записів, коли потрібно аналізувати zdeформовані за чужим зразком особові назви у дослідженні історичної антропонімії в лексико-семантичному чи екстралінгвістичному аспекті, і зовсім з іншого боку – у дослідженні її в структурному аспекті [6].

У статті характеризуємо імена поширенні в кожному десятилітті, починаючи з 1800 року. Такий підхід дозволяє простежити стрижень стабільних імен, зміни в складі іменника, його оновлення, збереження класичних і появу нових, які не функціонували раніше, форми імен, поступове проникнення в офіційні документи розмовно-побутових варіантів, частотність вживання тих чи інших імен.

Аналізуючи іменник, опираємося на визначення поняття українського імені, запропоноване П.П.Чучою: українське ім'я – це „...створене українцями або їх давньоруськими чи іншими слов'янськими предками власне особове іменування, яке матеріальною формою, тобто звучанням, та первісним або секундарним змістом відповідає духові української мови” [7, 103]. До українських імен учений відносить також імена слов'янської етимології, фонетика і граматика яких не позбавлена милозвучності; імена іншомовного походження, які адаптувалися рідною мовою [7, 103-104]. Класифікуючи імена за походженням, ми використовували також відомі словники українських імен [3;5].

Так, у 1800 році було зареєстровано 33 новонароджених. Із них 21 дівчинка, 12 хлопчиків. Новонароджені хлопчики-українці (58,3% від усіх новонароджених чоловічої статі) виявилися носіями таких імен: *Adalbertus (Machenko)*, *Jacobus (Яків)*, *Joannes, Jozephus, Michael, Vlasius*. Це церковно-християнські імена давньоєврейського походження (*Влас, Іван, Йосип, Михайло, Яків*). У цьому зрізі зафіксовано також ім'я *Адельберт* (тепер частіше вживання *Альберт*), запозичене з німецької мови [3, 37].

У 1810 році був зареєстрований 31 новонароджений. Із них – 16 дівчаток, 15 хлопчиків. Для найменування новонароджених хлопчиків-українців використано такі імена: *Antonius, Blasius, Jacobus, Joannes, Ignatius, Lucas, Michael, Paulus, Vincentius (Smotrych)* [ТОДА, ф.485, оп.1, сп.74]³. Серед чоловічих імен цього періоду найбільш популярним із зареєстрованих було ім'я *Антон* (4 фіксації), на другому місці – *Іван* (3 фіксації), решта – по одній. Щодо набору імен порівняно з 1800 роком, то зауважимо, що іменник дещо змінився. Зберегли свої позиції імена *Михайло, Яків*, а додалися такі імена, як *Василь, Вінцентій (прізвище Пасемко), Гнат, Лук'ян, Павло* (іменник оновився на 55,5%).

Чоловічих імен українців у 1820 р. засвідчено 5: *Antonius, Mathias/Matheus, Petrus, Stanislaus, Stephanus* [ТОДА, ф.485, оп.1, сп.74]. Як бачимо, за десять років склад чоловічих імен змінився. Незмінним залишилося лише одне ім'я – *Антон*. У цей період два імені – *Станіслав* і *Степан* – мають по дві фіксації, решта імен – по одній. У цьому році засвідчена варіантність імен, зокрема паралельне вживання *Matheus, Mathias* (варіанти імені *Матвій*). Наявне ім'я-комполіт *Станіслав*.

Набір чоловічих імен у 1830 р. такий: *Antonius, Gregorius, Joannes, Josephus, Petrus, Simon, Stanislaus* [ТОДА, ф.485, оп.1, сп.74]. Як бачимо, у зіставленні з попереднім десятком років іменник зазнав змін. Залишилися імена *Антон, Іван, Йосип, Петро, Станіслав*, а поповнився іменник іменами *Григорій, Симон*. Частотою фіксацій відзначилися лише імена *Антон* – по 3, *Станіслав* – по 2, решта – по 1. Ім'я *Симон* не характерне для українців, більш вживане ім'я *Семен*. Очевидно, дитину записали так, як було зафіксовано в церковному календарі.

На хлопців-українців у 1840 р. припадає 9 імен: *Antonius, Ignatius, Joannes, Mathias, Michael, Nicolaus, Petrus, Stephanus, Theodorus* [ТОДА, ф.485, оп.1, сп.74]. У цей період іменник поповнився іменами *Микола, Федір/Теодор*, які відразу ж посіли лідерство. Цими іменами було названо найбільшу кількість хлопчиків-українців. Решта імен – *Антон, Гнат, Іван, Матвій, Петро, Степан* – вже перебували в іменнику попередніх десятиліть і в цей період мають лише по 1 фіксації.

У 1850 р. для новонароджених українських хлопчиків використано такі імена: *Antonius, Bartholomans (Варфоломій), Dumitr, Joannes, Josephus, Ladislaus, Laurentius (Лаврентій), Michael, Nicolaus, Paulus, Severinus, Stephanus*. Частотою фіксацій відзначаються імена *Антон* – 3, *Іван* – 3, *Степан, Михайло* – по 2, решта – по 1. У зіставленні з попередніми іменниками з'явилися імена *Варфоломій, Владислав, Дмитро, Лаврентій, Северин*. Давнє композитне слов'янське ім'я лише одне – *Владислав*.

У 1860 р. в іменнику м. Тернополя побутували такі чоловічі імена, як: *Joannes, Laudus* (очевидно, *Клавдій*), *Leo, Michael, Nicolaus*. Частота фіксації така: *Joannes* – 4 фіксації, *Michael* – 2, решта – по 1. Із кожним роком іменник оновлюється, з'являються нові імена, які не спостерігалися раніше. Вперше у цьому зрізі зафіксовано такі імена, як *Клавдій, Лев*, і вони мають по 1 фіксації. Не зафіксовані в цей час такі чоловічі імена: *Antonius, Bartholomans, Dumitr, Josephus, Ladislaus, Laurentius, Paulus, Severinus, Stephanus*.

На найменування новонароджених хлопчиків-українців у 1870 р. припадає 39 імен (32 одиничних і 7 подвійних) [ТОДА, ф.485, оп.1, сп.74; сп.80; ф.487, сп.285]. До частин в уживанні належать такі: на I місці – *Joannes* (29 фіксацій), на II - *Michael* – 21, на третьому – *Basilus* – 15, *Josephus* – 14, *Ignatius* – 9, *Antonius* – 8, *Nicolaus* – 7, *Paulus* – 7, *Gregorius* – 6, *Theodorus* – 6. До найменш уживаних належать такі імена: *Alexander* (3), *Casimirus* (2 фіксації), *Simon* (2), *Andreas* (1), *Clemens* (1), *Elias* (1), *Emanuel* (1), *Eduardus* (1), *Hieronimus* (1), *Isidorus* (1), *Konstantinus* (1), *Leo* (1), *Lucas* (1), *Marianus* (1), *Mathias* (1), *Myron* (1), *Philippus* (1), *Romanus* (1), *Rudolphus* (1), *Timotheus* (1). Іменник збагатився такими іменами, як: *Андрій, Едуард, Емануїл, Ієронім, Ізидор, Ілля, Клим, Костянтин, Лука, Мар'ян, Мирон, Олександр, Пилип, Роман, Рудольф, Тимофій/Тимотей*, які суттєво розширили його межі. Німецьким іменем *Рудольф* названо хлопчика-українця, про що свідчить прізвище *Майка*. Як бачимо, в іменнику цього періоду повторилися імена *Joannes, Leo, Michael, Nicolaus*. Усі імена, окрім антропоніма *Казимир*, церковно-християнські. Давнє слов'янське композитне ім'я *Казимир* частіше використовувалося у побуті поляків. Однак, як свідчать записи, у цьому десятилітті ним названо хлопчика-українця. Можливо, це ім'я було дано дитині у змішаній сім'ї (мати – полька, батько – українець). Серед зафіксованих імен виявлено ім'я *Едуард*, запозичене з давньоанглійської мови, для найменування хлопчика української національності.

Як бачимо, у 1860-1870 рр. перше місце посіло ім'я *Іван*. До частотних належали імена, які вже можна вважати традиційними: *Антон, Григорій, Йосип, Микола, Михайло, Павло, Теодор*.

Найбільш уживаними чоловічими іменами у 1880 р. виявилися: *Michael* (21), *Josephus* (18), *Antonius* (16), *Joannes* (15), *Stanislaus* (10), *Nicolaus* (9), *Ladislaus* (7), *Petrus* (6), *Basilus* (6), *Theodorus* (5), *Stephanus* (2) [ТОДА, ф.485, оп.1, сп.80]. Серед імен українців наявні також імена, які мали одного носія: *Alexander* (1), *Bohdanus* (1), *Constantinus* (1), *Daniel* (1), *Felix* (1), *Georgius* (1), *Gregorius* (1), *Izidor* (1), *Jacobus* (1), *Julianus* (1), *Kornelius* (1), *Leo* (1), *Lucas* (1), *Marianus* (1), *Matheus* (1), *Onophrios* (1), *Romanus* (1), *Rudolphus* (1), *Theophilus* (1), трапляються імена, які мають по 3 фіксації – *Demetrius, Elias*. Зауважимо, що іменник 1880 року значно урізноманітнівся, став багатший на імена, не засвідчені раніше. З-поміж них виділяються імена, які становлять основу іменника. Вони мають суттєву кількість фіксацій. Разом з тим з'явилися „нові” імена, які збагатили репертуар (*Богдан, Георгій, Данило, Корнелій, Костянтин, Мар'ян, Онуфрій, Роман, Рудольф, Теофіл, Юліан*). Основу іменника цього року становлять імена *Антон, Василь, Іван, Йосип, Микола, Михайло, Петро*. Ім'я *Іван* за кількістю фіксацій посідає четверте місце. Його випередили антропоніми *Михайло, Йосип, Антон*. Зауважимо, що засвідчено лише два давньослов'янські імена-композити *Владислав, Станіслав*, які побутували в іменниках попередніх періодів.

Іменник 1890 року представлений так: *Josephus* (27 фіксацій), *Joannes* (20), *Michael* (16), *Petrus* (11), *Stanislaus* (10), *Ignatius* (5), *Vladimirus* (8), *Antonius* (8), *Basilus* (8), *Petrus* (7), *Stephanus* (7), *Andreas* (7), *Paulus* (5), *Nicolaus* (4), *Eustahius* (4). По 2-3 фіксації мають імена: *Ladislaus* (3), *Leo* (2), *Isidorus* (2), *Gregorius* (2), *Julianus* (2). Такі імена, як *Alexander, Alexius, Clemens, Demetrius, Eduardus, Jaroslaus, Onophrios*, мають по 1 фіксації. Порівняно з 1880 роком чоловічий іменник докорінно не змінився. Найбільшу кількість фіксацій знову мають імена *Іван, Йосип, Михайло, Петро, Станіслав*. Чоловічий іменник поповнився лише такими іменами, як *Андрій, Володимир, Євстахій, Олексій, Ярослав*. Ім'я *Іван* вийшло на друге місце за кількістю фіксацій, а ім'я *Михайло* з 1-го місця попереднього десятка перемістилося на 3-тє. Слов'янський антропонікон представлений чотирма іменами: *Владислав, Володимир, Станіслав, Ярослав*.

Найуживанішими іменами для називання чоловіків-українців у 1900 році виявилися: *Joannes* (25 фіксацій), *Vladimirus* (24), *Michael* (24), *Stanislaus* (15), *Petrus* (11), *Eustahius* (10), *Antonius* (7), *Eugenius* (5),

Paulus (5), *Marianus* (4). По 2-3 фіксації мають імена *Theodorus* (3), *Andreas* (3), *Isidorus* (2), *Lucas* (2), *Viktor* (2). Решта імен мають в основному по одній фіксації: *Alexander*, *Alexius*, *Antonius*, *Eduardus*, *Georgius*, *Justinus*, *Hilarion*, *Maximus*, *Siatoslav*, *Theodosius*. Порівняно з 1890 роком та попередніми десятиліттями основу іменника становлять раніше вживані імена, проте додалися такі „нові” імена: *Віктор*, *Євгеній*, *Ларіон*, *Максим*, *Святослав*, *Теодозій*, *Устин*.

Як бачимо, ім'я *Іван* порівняно з 1890 роком, вийшло на 1-е місце, *Михайло* залишилося на третьому місці. Важливим, на нашу думку, є те, що популярним стало слов'янське композитне ім'я *Володимир*. Воно посідає 2-ге місце. Слов'янський шар імен все-таки доволі бідний, правда, з'явилося милозвучне ім'я *Святослав*.

Отже, кінець століття, зокрема останні десятиріччя, вирізняються великою кількістю нових імен, не зафіксованих у попередні десятиліття, які значно розширили та збагатили межі іменника. Однак в чоловічому іменнику XIX століття переважає пласт календарних імен (*Іван*, *Михайло*), як зазначає О.Суперанська „чужих у своїй основі іменам давньоруським” [4, 117-125]. Давні слов'янські імена становлять мізерну частину (біля 2%): *Владислав*, *Володимир*, *Казимир*, *Святослав*, *Станіслав*, *Ярослав*. Адже загальновідомим є той факт, що церква викоринила автохтонні слов'янські імена. Наші спостереження цілком підтверджують цей факт.

Польські чоловічі особові імена в іменнику м. Тернополя XIX століття функціонують паралельно з українськими. В останні десятиліття (1870-1900 рр.) кількість їх збільшується, і чоловічі імена поляків трапляються майже в такій же кількості, що й українців, а подекуди їх зафіксовано навіть більше. Це пояснюється тим, що джерелом нашого дослідження послужили також книги римо-католицького деканату, де записувалися й імена поляків (рідше – інших національностей).

Так, у 1800 році зафіксовано лише п'ять польських імен – *Adam*, *Casimir*, *Josephus*, *Vincentius* [ТОДА, ф.485, оп.1, сп.74]. У 1810 році – лише одне ім'я *Thomas* (*Том/Томек*). У 1820 році – три імена: *Adalbertus* (у поєднанні з прізвищем *Kobyłański*), *Franciscus*, *Vincentius* (*Jarowicki*). У 1830 році – чотири імена: *Franciscus*, *Martinus*, *Thomas*, *Vincentius* (*Sobieski*). У 1840 році – три імена: *Dominicus*, *Franciscus*, *Thomas*. У 1850 році – чотири імена: *Bronislaus*, *Ferdinandus*, *Franciscus*, *Vincentius* (*Milewicz*). У 1860 році – п'ять імен: *Adalbertus*, *Franciscus*, *Josephus*, *Thadeus*. У цьому зрізі простежуємо також варіант *Jozefczyk* (ускладнений деминутивним суфіксом).

Починаючи з 1870 року і до кінця століття, кількість імен, носіями яких є поляки, поступово збільшується. Так, у 1870 р. зафіксовано 26 імен, які обслуговують чоловіків-поляків, у 1880 – 28, у 1890 – 35, у 1900 – 51 ім'я (у тому числі і подвійні). Наскрізними іменами, які функціонували протягом усього XIX століття, є такі: *Йоанн*, *Йозеф*, *Том* (*Томас*), *Франциск*. Польські одиничні чоловічі імена, які трапилися протягом століття, подаємо у таблиці 1. Тут фіксуємо зміну польського чоловічого іменника впродовж століття, функціонування одних і появу нових імен. Набір одиничних імен несуттєвий – всього 40 одиниць, домінанту яких становлять імена *Josephus*, *Carolus*, *Casimirus*, *Franciscus*. Ім'я *Franciscus* побутує від 1820 року і в наступних зрізах. Його активність помітна у 1870 році. Серед імен хлопчиків-поляків є чимало подвійних. Всього протягом XIX століття зафіксовано 279 подвійних імен серед українців і поляків, з них 72 – належить хлопчикам-полякам. Кількість подвійних імен 1870-1900 рр. у деяких випадках навіть переважає одиничні (подвійні: одиничні - хлопці-поляки – 72:41), на противагу 1810-1840 рр., коли подвійні імена взагалі відсутні.

Таблиця 1

Функціонування імен хлопчиків-поляків у XIX столітті
Кількісний склад (одиничні імена)

Ім'я	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1900
Casimir	1	-	-	-	-	-	-	2	2	3	3
Josephus	1	-	-	-	-	-	2	10	4	5	5
Vincentius	1	-	2	1	-	1	-	2	-	-	1
Adamus	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-
Thomas	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	1
Adalbertus	-	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Franciscus	-	-	1	3	2	1	2	12	7	4	7
Martinus	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-
Dominicus	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Ferdinandus	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-
Bronislaus	-	-	-	-	-	1	-	-	2	-	2
Thadeus	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2	7
Jozefczyk	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Joannes	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	5
Aloisius	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Carolus	-	-	-	-	-	-	-	4	3	3	1

Gustavus	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Hieronimus	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Rudolphus	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Hiacynthus	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Ludovicus	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	2
Adolphus	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	1
Boleslaus	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Sigismundus	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Cyprianus	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Stanislaus	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3	-
Gabriel	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Sabinus	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Henricus	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Stephanus	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-
Gasparus	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	-
Florianus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Ceslaus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Augustinus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Robertus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Fredericus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Dionisius	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Modestus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Marcellus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Miecislaus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1

Отже, як видно з таблиці, серед одиничних імен хлопців-поляків функціонувало лише п'ять слов'янських композитних імен: *Boleslaus*, *Bronislaus*, *Casimir*, *Stanislaus*, які донині наявні в польському іменнику [9;10]. Основу ж іменника становлять церковно-християнські імена, характерні для польського населення, і запозичені імена *Adolphus*, *Modestus* та деякі інші. Однак вони мають незначну кількість фіксацій.

Якщо зіставити український і польський іменник, що обслуговували новонароджених тернополян XIX століття, то привертає увагу те, що чоловічий іменник українців у кількісному і якісному плані нестабільний (пор. співвідношення імен): *подвійні до одиничних* – хлопчики-українці – 55:63, хлопчики-поляки – 72:41. Набір імен майже докорінно відрізняється, за винятком антропонімів *Іван-Joannes*, *Йосун-Josephus*, *Станіслав-Stanislaus*, *Stephanus-Cmenan*.

Отже, з одного боку, кожна мова, беручи давньоєврейські, латинські, грецькі імена, адаптувала їх до своєї мови, а з іншого – українці черпали свої імена з православного календаря, а поляки – з католицького.

Мала кількість слов'янських імен, зафіксованих в аналізованих джерелах м. Тернополя, свідчить про те, що до початку XIX століття церква вже встигла викоринити у тернополян слов'янські язичницькі імена і замість них закріпити християнські. Кістяк чоловічих неслов'янських імен українців, як і в інших тогочасних регіонах, містах [1;2], становили імена християнського православного календаря, серед яких перше місце належало іменам грецької (*Андрій, Василь, Влас, Михайло, Петро*) та давньоєврейської етимології (*Данило, Іван, Ілля, Йосиф, Михайло, Семен, Яків*). Рідше вживаними були імена латинського походження (*Гнат, Інокентій, Костянтин, Максим, Омелян, Павло, Роман, Устим*).

Примітки

¹ У метричних книгах Парафіяльного управління і римо-католицького деканату м. Тернополя записи ведуться латинською мовою із незначними вкрапленнями польської. Зазначено ім'я дитини, прізвище, хто хрестив, рідні і хрещені батьки. Національність не вказується.

² За архівними даними 1880 року, в Тернополі проживало 25 тис. чол. За національністю мешканці краю поділялися в основному на українців (тоді їх називали русинами), поляків, євреїв та німців (1840 р. українці – 24,3%, 1880 р. – українці – 23,4%, поляки – 23,9%, євреї – 52,1%, інші – 0,6%, 1900 рік – українці – 28,3%, поляки – 27,1%, євреї – 44,3%, інші – 0,3%). За матеріалами Державного архіву Тернопільської області, протягом усього XIX століття українці становили лише 25–30% (четверту частину) міського населення. Проте такі дані не відповідають дійсності, оскільки національність у той час нерідко визначали за розмовною мовою. Оскільки панівною мовою була польська, то й кількість поляків була штучно перебільшеною. Вважалося, якою мовою людина розмовляє, до такої національності вона й належить, а багато українців та євреїв розмовляло по-польськи.

³ Далі посилаємося на архівні матеріали та метричні книги Парафіяльного управління і римо-католицького деканату, вказуючи в дужках номер фонду і справи.

⁴ Імена *Josephus*, *Joannes* мають серед своїх носіїв і українців, і поляків. Щоб визначити, чи ім'я належить українцеві, чи полякові, беремо до уваги прізвище носія (рідше – інші ідентифікаційні компоненти). Подібне простежуємо в імені *Adalbertus*.

Умовні скорочення

ТОДА – Тернопільський обласний державний архів; ф. – фонд; оп. – опис; сп. – номер справи.

Список використаних джерел

1. Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини / Стефанія Єлисеївна Панцьо. – Тернопіль : Вид-во „Тернопіль”, 1995. – 128 с.
2. Скорук І. Д. Динаміка антропонімікону імен м. Луцька в ХХ столітті: дис. ...кандидата філол. наук. : 10.02.01 / Скорук Ірина Денисівна. – К., 1999. – 295 с.
3. Скрипник Л. Г. Власні імена людей : словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К., 1996. – 335 с.
4. Суперанская А. В. Из истории русских календарных имён // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах / А. В. Суперанская. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 117–125.
5. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.
6. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / Михайло Лукич Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.
7. Чучка П. П. Слов'янські автохтонні імена, гідні реабілітації / Павло Чучка // Українська мова. Науково-теоретичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 97–106.
8. Шумська В. Тернопілля в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття / В. Шумська, І. Шумський // Тернопіль : сторінки історії. – Тернопіль, 1995. – С. 119–129.
9. Taszycki W. Najdawniejsze polskie imiona osobowe / W. Taszycki. – Kraków : Rozprawy PAN. – 1926. – Wydział filologiczny. – Т.2, № 3. – 124 s.
10. Zaręba A. Polskie imiona ludowe // Onomastica / A. Zaręba. – Warszawa, 1959. – S. 373–408.

Summary. Dynamics Ukrainian and Polish male nouns XIX century: core of the stable names, changes in content of male names, saving of classic names and appearance of new ones, which were not in use earlier, the frequency of application, are analyzed in the article.

Key words: anthroponym, noun, Polish name, Ukrainian name, male names.

УДК 811.161.2'373.612.2:821.161.2-3

О.О. Свідрук

ПОЛІТИЧНА МЕТАФОРА У СУЧАСНИХ САТИРИЧНИХ ТВОРАХ

У статті досліджуються основні групи політичних метафор, які використовуються у сучасних художніх творах. Подається визначення політичної метафори та з'ясовується її роль у створенні мовної картини світу.

Ключові слова: метафора, політична метафора, метафорична модель, метафоричне сполучення.

Метафора – найпоширеніші тропи, які розкривають суть чи особливості одного явища, предмета через перенесення на нього схожих ознак і властивостей іншого явища, предмета [5, 110].

Проблемою дослідження питання функціонування метафори у сучасній українській літературній мові займалися такі мовознавці, як Ф. С. Бацевич, С. А. Жаботинська, Г. М. Яворська, О. М. Чадюк, І. О. Філатенко та ін.

Новизною дослідження є здійснення аналізу використання політичних метафор у сатиричних творах сучасних авторів: М. Гримич “Варфоломієва ніч”, “Егоїст”, Ліни Костенко “Записки українського самашедшого”.

Мета дослідження полягає у виявленні й описі актуальних метафоричних моделей у сучасній літературі, аналізі функціонування метафор з погляду лінгвокультурології.

Метафора якомога краще підходить для виявлення нових рис вже відомого шляхом уподібнення одного явища до іншого. Система метафор безпосередньо впливає на сприймання та оцінку реальності, тобто на формування певної системи цінностей та світобачення в цілому. Сучасна мовна картина світу є сукупністю елементів, конструкцій та асоціацій, які виникли з більш ранніх систем, що були доповнені сучасними положеннями та асоціативним сприйманням. Все це є гарним ґрунтом для створення принципово нових понять, які виникають в людській свідомості й які створюють нові образи дійсності. Метафора демонструє, як картина світу

відображається у суспільній свідомості. Саме завдяки присутності метафор в мові виникає можливість встановити аналогію між фізичною реальністю та світом абстрактних понять та ідей. Звичайно ж, кожна окрема метафора – це лише незначна частина мозаїки, з якої неможливо скласти уявлення про картину світу в цілому.

Звернення до метафор відбувається з метою осягнення та зображення ментальності існуючого соціуму. Метафора – це свого роду дзеркало, в якому незалежно від будь-яких симпатій та антипатій відображається національна свідомість на певному етапі розвитку суспільства. Людина не тільки висловлює свої думки за допомогою метафор, але й мислить метафорами, метафорично створює той світ, в якому живе. За семантикою метафор можна вивчати політичну, економічну та соціальну історію країни; проаналізувавши поширеність тих чи тих метафоричних моделей – скласти уявлення про ситуацію, в якій опинилося суспільство. Це дозволяє розглядати метафору як свого роду мікромодель індивідуального бачення світу.

“Політична метафора – це метафора, яка є мовним засобом впливу з метою формування у реципієнта (найчастіше у суспільства загалом) або позитивної, або негативної думки про те чи те політичне явище (власне політику, партію, програму, захід та ін.)” [8, 6].

“Одним із найважливіших засобів формування прагматичного впливу сучасної політичної метафори є оцінка, оскільки вона, по-перше, є основною категорією лінгвопрагматики, а, по-друге, має першочергове значення в політичній орієнтації адресата” [7, 8].

Кожна історична епоха створює нову систему політичних метафор. Однією із найчисленніших груп метафор є лексеми, які характеризують політичні напрямки, суспільні об’єднання, характерні певній добі: “Якщо ти **комуніст** – ти людина похилого віку, ностальгійно-старомодна, живеш на одну зарплату, яку чесно заробив. Якщо ти **соціаліст**, то ти те саме, що й комуніст, лише національно свідомий. Якщо ти в **пропрезидентській компанії**, то ти а) порядний монархіст або б) національно-свідомий прагматик. Якщо ти **есдек**, то ти повинен мати всі риси Великого Комбінатора. Якщо ти **бютівець** – то ти революціонер-руйнівник. Серед **нашоукраїнців** також два варіанти – або ти а) мрійливий романтик, або б) національно-свідомий прагматик” [3, 111]. Як бачимо, серед назв партій неологізми, які ввійшли в наше сьогодення в кінці минулого, ХХ століття: *есдеки, бютівці, нашоукраїнці* тощо.

Сучасний стан політичної діяльності в країні значною мірою визначається за допомогою театральної метафори: “*Георгій прийняв рішення повернутися для парламентського життя, децю засумувавши за політичною тусовкою і політичним театром, від яких останнім часом відійшов, майже повністю віддавшись проблемі виживання своєї фірми*” [3, 110]; “*Парламентський театр заворожує, а глядачі синхронної політичної п’єси – чи то драми, чи комедії – водночас є акторами того самого спектаклю. А відчуття, що театральна політична дія в будь-який момент може перетворитися на гладіаторське криваве побоїще, додає в кров адреналіну*” [3, 110]. У поданих метафоричних моделях політичне життя постає як світ закулісних ігор, світ нелюдських стосунків, а політичні діячі – як типові представники цього світу.

Актуальною є ще одна метафорична група, популярність якої особливо зростає в умовах політичної кризи – це метафори хвороби та медичних процедур: “*Шизоїдний селф свідомості заливає суспільство*” [4, 105]; “– *До всіх перинатальних хвороб державності щ й така халепа – вирости покоління, яким усе по фіг, – каже дружина*” [4, 107]; “*Або можна просто зібрати всіх разом до себе в кабінет і, залежно від їхньої поведінки, або поставити великий могорич, або поставити велику клізму*” [2, 34].

Новим і досить сміливим, на наш погляд, є процес асоціювання політичної ситуації в країні із статевою та сексуальною сферою існування людського суспільства: “*Як сказав один депутат: “Сьогодні в єдиному оргазмі злилися комуністи і олігархи. Отакий політичний секс”*” [4, 124]; “*А щодо Антипова Бородач пожартував, що не встигне Георгій отямитися, як опиниться з ним в одній партії, в одній фракції і в одному політичному ліжку: Антипов уже давно підбирається до політики саме з Георгієвого боку, намагаючись “трах... ти” її лідерів*” [3, 79]. У цьому контексті чоловік переважно зображений з погляду його сексуальної активності, сексуальної поведінки: “*Так, ми убивці! – зашипіла вона. – А що робити, якщо ти і такі, як ти, – політичні імпотенти? Сидіти, склавши руки? Чекати світлого майбутнього?..*” [3, 193]. Жінка ж описана з позиції її цнотливості, іноді ця особливість використана для характеристики чоловіка, як засіб для створення сатиричного ефекту: “*Позбувшись тепер ідеологічної цноти, та залишивши для приколу назву, газета вчилася працювати на панелях, де, звісно, й обличчя, і одежа, й душа мають бути привабливими*” [6, 177]; “*Яка Георгієві користь від політичної цноти?*” [3, 20]. Протилежним до поняття цноти – “1. Доброчесність, чеснота. 2. Невинність, непорочність” [1, 1366] у художніх текстах може виступати поняття *проституція* – “1. Рід занять: вступ людей у безладні статеві стосунки за платню. 2. перен. Продажність, безпринципність, безчесність” [1, 989]. В антонімічні відношення вступають також і метафоричні словосполучення, складовими яких є зазначені поняття: “*Як бракує Україні еліти – не скороспілих багатіїв і*

галасливих політичних вискочок, а спадкових аристократів, які краще помруть, але не плюнуть на свіжовимитий паркет, не візьмуть хабаря, не стануть політичною повією...” [3, 30]; “До речі, мій дорогий друже, вибачайте за мій анахронізм, але деякі методичні (не плутайте з методологічними) положення лєнінської концепції щодо революційної ситуації, щодо програми-мінімум і програми-максимум, щодо важливості засобів комунікації, щодо головного завдання для молоді “вчитися, вчитися і ще раз вчитися”, щодо політичної проституції і багато чого іншого – є безсмертними” [2, 30].

Наступна група метафоричних сполучень дає змогу читачеві зрозуміти і відчутти всю складність перебування у політичних колах з їх підступністю, навіть хижацтвом. Це відбувається тому, що, наприклад, Ліна Костенко у своєму романі “Записки українського самашедшого” асоціює їх із *тераріумами* – “Спеціально обладнане приміщення або скринька тримання різних наземних хребетних тварин, за життям яких ведуть спостереження” [1, 1240]: “А запопадливі акули пера, треновані в каламутних політичних океанаріях, підхопили сказане на льоту і як уже потім не обзивали ті мітинги у жовтій пресі – і “націоналістичне збіговисько”, і “політичний тераріум, що вже кілька тижнів ворухиться на Хрещатику” [4, 82]; “Як на мене, то політичний тераріум ворухиться деінде. І крім тутешніх плазунів, не послідне у ньому місце посідає гадюка російська чорна” [4, 82]. Додаткового негативу аналізованим метафоричним словосполученням надає порівняння політичних діячів із *плазунами* та співвіднесення впливу російської держави на український політикум із *чорною гадюкою*.

Отже, так само як і інші технології мовного впливу, політична метафора стає більш керованим явищем. Підвищується ефективність її використання, політична метафора стає відлунням подій, які відбуваються в країні. Метафоричний образ відображає несвідоме світосприйняття соціуму, сформоване під впливом національних традицій.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. Т. Бусел. – К. : Ірпінськ: ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
2. Гримич М. Варфоломієва ніч: Роман. / М.Гримич – Львів: Кальварія, 2002. – 160 с.
3. Гримич М. Егоїст: Роман. / М.Гримич – Львів: Кальварія, 2003. – 228с.
4. Костенко Ліна. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
5. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посібн. / І.М. Кочан. – [2-ге вид., перероб. і доп.] – К.: Знання, 2008. – 423 с.
6. Меднікова М. Тю!: Роман-фрістайл з елементами аерофотозйомки / М. Меднікова – Львів: Кальварія, 2003. – 228 с.
7. Філатенко І.О. Сучасна політична метафора в російськомовній газетній комунікації України: когнітивно-прагматичний опис: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. “Українська мова” / І.О. Філатенко. – Київ, 2003. – 16 с.
8. Чадюк О.М. Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. “Українська мова” / О.М. Чадюк. – Київ, 2005. – 20 с.

Summary. In the article the main groups of political metaphors, which are used in texts of modern literature, are analyzed. The definition of metaphor is defined and role of the metaphor in creation of world picture is specified.

Key words: metaphor, political metaphor, metaphoric model, metaphoric compound.

УДК [821.161.1.+821.111].091

Р.М. Семелюк

ПОЕТИКА ДЕТАЛІ В МАЛІЙ ПРОЗІ А.П. ЧЕХОВА І ДЖ. ДЖОЙСА

У статті аналізуються особливості використання деталей предметно-художньої зображальності в малій прозі А.П. Чехова і Дж. Джойса. Вказується на роль деталі у втіленні авторського задуму, вираженні змісту творів і сутності авторської позиції.

Ключові слова: мала проза, типологія, предметна деталь, авторський задум, авторська позиція.

Деталі предметно-художньої зображальності займають винятково важливе місце в системі літературного твору. Відзначаючись багат шаровістю, він виявляє, за Р. Ингарденом, три або чотири рівні, починаючи від звукових утворень. Змістова сутність складових предметного шару невід'ємна від тієї форми, якої він набуває, "той чи інший вигляд, у якому зримо постає перед нами відповідний предмет зображення..." [6, 22]. Предметність складає внутрішній зміст твору і є перетвореним життєвим матеріалом, який автор включає у твір відповідно до свого задуму в процесі безпосереднього творення його змісто-формальної цілісності. У відборі й подачі предметних деталей знаходить істотне вираження як змістова складова твору, так і авторська позиція.

У свою чергу категорія предметності є ключовою серед категорій історичної і теоретичної поетики. Останнім часом вона займає все більше місце в літературознавчих студіях. А.П. Чудаков, відомий дослідник творчості А. П. Чехова, з приводу ролі деталей предметно-художньої зображальності у літературі пише: "У світі письменника однієї зі складових є характер зображення того кола предметів, серед якого проходить життя людини й без якого воно неможливе... По відношенню до речі оформляються цілі літературні напрямки. Ось чому вивчення предметного світу літератури необхідне для з'ясування таких актуальних питань історичної поетики, як взаємовідношення поезії і прози в різні періоди розвитку літератури, процеси виникнення нових типів художнього мислення тощо" [9, 251].

Дослідники творчості А. П. Чехова і Дж. Джойса як видатних представників двох європейських літератур – російської і ірландської – відзначали значущість деталей предметно-художньої зображальності у художнього світі цих авторів [див. : 1; 3; 7; 10; 11], однак типологічне зіставлення даного аспекту поетики в межах малої прози письменників досі не здійснювалося, чим зумовлюється актуальність теми розвідки. У ній ставиться мета простежити роль деталей у втіленні авторського задуму, вираженні змісту творів і сутності авторської позиції.

Ми виходимо з тієї важливої методологічної установки, що і Чехов, і Джойс як митці перехідної доби значної мірою спричинилися до творення нових форм відображення дійсності і внутрішнього світу людини, які з початку ХХ ст. стали набувати все більшого значення і з часом оформилися як модерністична художньо-естетична парадигма. Нову роль у ній отримав і предметний світ літературного твору. Як відомо, естетика різних художніх систем неоднаково ставилася до зображення зовнішнього, предметного світу. Народна словесність, література античного, середньовічна, Відродження, класицизм і сентименталізм, романтизм і реалізм насичували предметність різними функціями. Вивченням предметного світу в різні епохи, різними художніми напрямками займалася Л. Я. Гінзбург. У своєму дослідженні "Література в пошуках реальності" вона простежує, як історично змінювалися функції предметного світу упродовж сторіч – від гомерівського епосу до творів західних авангардистів. Л. Я. Гінзбург відзначає, зокрема і зміни в статусі художнього предмету, що стає все більш насиченим у змістовому плані і тяжіє до символізації [2, 4-57]. Дослідниця при цьому не називає імен Чехова і Джойса; на нашу ж думку, саме ці два автори одними з перших у світовій літературі стали на шлях послідовної символізації предметного образу.

Для аналізу предметного світу в малій прозі Чехова і Джойса ми звернулися до оповідань зі збірок "Дублінці" (1904) Джойса і "Повести и рассказы" (1894). На відміну від Джойса, майже всі оповідання якого увійшли до названої книжки, Чехов написав силу-силенну оповідань, які видавав переважно у періодиці або включав згодом до зібрань творів. Тим більшої уваги заслуговують підготовлені ним особисто до друку збірки оповідань, компоновці яких надавалося особливого значення. До такого роду видання належать і "Повести и рассказы", куди автор включив принципово важливі для нього речі, що мали засвідчити істотний перелом у його творчій еволюції. До збірки увійшли такі, тепер всесвітньо відомі твори Чехова, як "Чорний монах", "Студент", "Скрипка Ротшильда" та ін. Звертаючись до цих оповідань у зіставленні з Джойсовими "Сестри", "Нещастя", "Мертві", ми залишали в основному в стороні сюжет, характери персонажів, стилістику; натомість зосередились на предметному, матеріальному світі, вважаючи, що від характеру предметної зображальності багато в чому залежить в цілому своєрідність художньої системи письменників.

І Джойс, і Чехов були причетними до так званого "сугестивного" мистецтва, що набуло поширення на межі ХІХ-ХХ ст. Основним засадничим принципом цього мистецтва була не "розповідь", а "навіювання"; розроблялась поетика натяку, що знайшла вираження в першу чергу в системі засобів предметно-словесної зображальності. Деталь несе посилене семантичне навантаження і створює багатоплановість розповіді за рахунок її актуалізації через повторювання і неодноразове потрапляння в поле зору наратора і персонажа. Так, вже в першому з оповідань збірки "Дублінці" – "Сестри" – виникає образ чаші, що косо стоїть на грудях священика (his large hands loosely retaining a chalice) [4, 45]. Спершу читач не бачить у цьому принципового сенсу, але після того, як декілька разів на неї звертає свій погляд хлопчик, у нарративній

перспективі якого розгорнуто всю розповідь, хоча вона й ведеться від третьої особи, чаша перестав бути звичайним побутовим предметом. Посилує змістову наповненість деталі згадка про те, що колись покійний священник Флінн розбив чашу під час богослужіння і з цього “все почалося”, як натякає одна із сестер. Так деталь поступово перетворюється на образ-символ, вказуючи на якийсь гандж у житті й діяльності персонажа, хоча для хлопчика і відповідно для читача таємниця так і залишається не до кінця з’ясованою, що залишає відкритим як фінал твору, так і загалом його зміст.

Порівняно з Джойсом Чехов більшою мірою опрозорює предметні деталі у своїх творах, однак, по-перше, з кінця 1880-х у нього все частіше з’являються так звані герметичні твори (чи навіть містичні), тобто з прихованим змістом, що важко піддається інтерпретації, а, по-друге, сугестивність чеховських деталей є їх чи не найхарактернішою рисою.

Наочним прикладом у цьому сенсі є оповідання “Чорний монах”. Зупинимось лише на одному з символічних предметних образів у творі – скрипці, з тим щоб нижче зіставити його з типологічно подібним образом у Джойса.

Першій появі чорного монаха у свідомості головного героя оповідання магістра Ковріна передують звуки скрипки, і музика справляє на нього надто сильне враження: вона “производила впечатление человеческого голоса” [8, т.8, 234]. У фіналі твору герой так само перебуватиме на балконі, хоча й у зовсім іншому місці і поряд з ним буде зовсім інша жінка, але він чутиме ті самі звуки, після чого до нього знову, цього разу востаннє з’явиться чорний монах. Опис смерті героя супроводжується тими самими деталями, які уважний читач запам’ятав зі сцени першої зустрічі з монахом, і це не випадково. Для розуміння прихованого, неочевидного змісту тексту (так званий підтекст) автором завжди даються своєрідні підказки, найчастіше у вигляді повторюваних деталей і ситуацій.

Окрім того, що оповідання обрамлюється схожими епізодами, в середині тексту є ще деталі, які підтримують цей зв’язок. У п’ятому розділі Коврін у парку чує звуки скрипки, голоси, які щось співали, “и это напомнило ему про черного монаха” [8, т.8, 241]. Отже, музика неодноразово сигналізує персонажеві про наближення чорного монаха, тобто про початок у нього галюцинацій, які він, звісно, такими не визнає, але для читача це вказівка на душевну кризу героя. У фінальному епізоді, перед смертю, Коврін читає листа від своєї колишньої коханої і дружини Тані, яка проклинає його за зіпсоване, загублене життя і бажає йому смерті. І в цей момент він чує під балконом слова знайомого романсу, що супроводжуються звуками скрипки. За допомогою невластивого прямого мовлення розповідач передає відчуття впізнавання героєм ситуації: “Это было что-то знакомое. В романсе, который пели внизу, говорилось о какой-то девушке, больной воображением, которая слышала ночью в саду таинственные звуки и решила, что это гармония священная, нам, смертным, непонятная...” [8, т.8, 256]. І тут Коврін згадує про чорного монаха, його охоплює радість, а читач згадує подібну ж хвилю піднесених емоцій, які переживав Коврін, коли розказував Тані легенду. Щастя, яке тепер відчуває герой (“невыразимое, безграничное счастье наполняло все его существо”), стає знаком повного злиття героя з його привидом, знаком смерті: на обличчі померлого “застыла блаженная улыбка” [8, т.8, 257]. Так через перегук предметних деталей асоціативно вказується на те, що вже перша згадка про чорного монаха була звісткою про душевну хворобу Ковріна, страждання, які вона принесе близьким людям, і про його близьку смерть.

Парадоксальний, власне індивідуально-авторський асоціативний зв’язок скрипкової музики з трагедією, з передчуттям неминучої біди відзначаємо й у оповіданні Чехова “Скрипка Ротшильда”, написаному в той самий рік, що й “Чорний монах”. Головний герой оповідання гробовщик Яків Бронза в моменти душевної нудьги і “нехороших мыслей” грає на скрипці; коли ж помирає його дружина, він думає “о пропащей, убыточной жизни” і позасвідомо грає на скрипці щось надзвичайно жалібно. Потім, коли скрипка потрапляє до рук єврея Ротшильда, то в нього також від гри виходить щось “унылое и скорбное”, викликаючи такі самі почуття у слухачів. З одного боку, скрипка символізує трагедію “убыточной жизни”, що поширюється мало не на всіх персонажів твору. З іншого боку, за допомогою центральної предметної деталі твору автор демонструє, як з людиною відбувається кардинальна трансформація, змінюються його життєві цінності. Скрипка виступає символом душевного просвітлення Якова Бронзи, того самого прозріння, осяяння (чи епіфанії, за Джойсом), що стало наслідком втрати дружини і власної хвороби. Невипадково, що останні слова Бронзи перед смертю – слова про скрипку: “Скрипку отдайте Ротшильду” [8, т.8, 305]. Ця фраза видає духовно-моральний перелом у його свідомості і народження почуття доброти й людяності, які, за переконанням автора, латентно присутні в кожному. Відтак, на перший погляд, песимістично забарвлене оповідання відкриває перспективи позитивного, стверджувального світорозуміння.

Типологічно подібну предметну деталь, що також виконує функцію розкриття прихованого змісту твору, зустрічаємо в оповіданні Джойса “Два галантних кавалери”. Його головні герої,

іронічно названі “галантними кавалерами”, кружляють вулицями Дубліна з метою якимось чином розважитися. Автор максимально об’єктивізує стиль розповіді, констатує лише напрямок руху і шматки розмови, з якої спершу навіть важко зрозуміти, чого домагаються друзі. Несподівано в їхнє поле зору потрапляє арфа, точніше, арфіст, який виконує сумно-байдужу мелодію: “Not far from the porch of the club a harpist stood in the roadway, playing to a little ring of listeners. He plucked at the wires heedlessly, glancing quickly from time to time at the face of each new-comer and from time to time, wearily also, at the sky...” [4, 78]. (“Недалеко від клубного ганку на дорозі стояв арфіст в оточенні невеликого кола слухачів. Він байдуже щипав струни, час від часу кидаючи швидкі погляди на кожного прибулого новачка, а інколи, так само стомлено, в небо...”; Переклад наш. – Р.С.). Далі опис різко переключається на арфу, яка ніби персоніфікується, а означення, вжиті щодо виконавця – “втомлено і байдуже” – переносяться на музичний інструмент: “His harp, too, heedless that her coverings had fallen about her knees, seemed weary alike of the eyes of strangers and of her master’s hands. One hand played in the bass the melody of *Silent, O Moyle*, while the other hand careered in the treble after each group of notes. The notes of the air sounded deep and full...” [4, 87] (Його арфа, так само байдужа до того, що її одіяння впали до ніг, здавалося, була однаково стомлена і від очей незнайомих і від рук власника. Одна рука виводила басову мелодію “Тиха ти, Мойле”, а друга пробігала дискантом після кожної фрази. Мелодія звучала глибоко й повно...). Окрім дещо незвичної, але цілком традиційної персоніфікації, в даному уривку привертає увагу вживання щодо арфи займенника “she” замість нібито більш підходящого “it”. Зазвичай англійською мовою кажуть про неживі предмети “she”, коли потрібно підкреслити особливе емоційно-душевне ставлення до них. Однак на тлі “втоми і байдужості” таке вживання виглядає несподіваним і має справляти особливе враження. Доповнюють відчуття одухотвореності і деталі опису арфи: з неї не просто знято чохол, який лежить на землі, а ніби знято одяг, що впав до ніг (“covering” – буквально “покрови”, тобто “одяг”; у запропонованому нами перекладі – “одіяння”). Таким чином, арфа перетворюється на жінку, привселюдно оголену і втомлену від очей і рук. Якщо ж зважити на те, що арфа є символом Ірландії щонайменше з XIII ст., карбувалась на ірландських монетах, а сьогодні навіть виступає основним атрибутом державного герба країни, то зрозуміло, що тут у підтексті має місце вираження позиції автора, який дає амбівалентну оцінку своїй батьківщині, і співчуваючи їй, і засуджуючи за “втому і байдужість”. Водночас через предметну деталь дається характеристика головних героїв оповідання. Уважний читач не може не звернути увагу, що остання фраза про “глибоку і повну мелодію” ніяк не пов’язана з їхнім сприйняттям музики, адже “кавалери” “walked up the street without speaking, the mournful music following them” (“мовчки пройшли вулицею, супроводжувані скорботною мелодією”) [4, 87].

Як бачимо, в проаналізованих оповіданнях Чехова і Джойса предметна деталь виконує важливу функцію прояснення підтексту твору, вказуючи на приховані аспекти художньої семантики і авторської позиції.

Не менш важливою функцією деталей предметно-художньої зображальності є психологічна функція, коли за допомогою предметної складової тексту розкривається сутність характеру персонажа чи певний особливий його душевний стан у даний момент. Вочевидь, не варто детально описувати хрестоматійні і доволі прозорі у своїй семантиці відомі характеристичні деталі з творів Чехова, як-от футляр і парасоля Белікова в оповіданні “Человек в футляре”, шинель в “Хамелеоні”, агрус в однойменному творі. Більш складними є випадки предметної характеристики, коли окремі деталі опосередковано вказують на чинники поведінки або індивідуально-особистісні риси персонажа твору.

Взірець такої функціональної значущості деталей демонструє оповідання “На пути”. Події його розгортаються в Різдвяну ніч у придорожньому трактирі, де випадково зустрічаються і заводять розмову про життєві долі людей подорожній Ліхарев і княгиня Іловайська. Ліхарев розповідає княгині про своє життя, сповнене бурхливого захоплення у різні періоди різними ідеями і беззастережного служіння їм. В процесі розмови тричі згадується предметна деталь інтер’єру кімнати – ікона святого Георгія, і щоразу вона є тлом для опису виразу обличчя Ліхарева. Як відомо, Георгій Переможець почитається в народі як святий, мученик, якого жорстоко переслідували і піддавали тортурам за відданість ідеям християнства. На ранок Іловайська бачить Ліхарева серед людей, які прийшли в трактир колядувати з великою червоною зіркою – символом тієї віфлеємської зірки, що показувала дорогу до місця народження Ісуса Христа. Так у сприйнятті Іловайської, яка в захваті від Ліхарева і вже готова йти разом із ним його шляхом, герой стає подібним до святого, християнина-мученика. Доповнюється така асоціація портретним описом героя, яким фактично завершується оповідання: “Снежинки жадно садились на его волосы, бороду, плечи... Скоро след от полозьев исчез, и сам он, покрытый снегом, стал походить на белый утес, но глаза его все еще искали чего-то в облаках снега...” [8, т.5, 477]. Цей опис, по перше, відсилає читача до епіграфа з вірша М.Ю. Лермонтова “Утёс”, а по-друге, викликає асоціації з

виглядом віруючого паломника. Ліхарев і Іловайська розлучаються, й у фіналі виникає образ дороги як знак внутрішньої свободи людини (у такому значенні цей образ постійно фігурує в текстах Чехова), символ перманентного духовного пошуку. Крім того, вище згадана деталь актуалізує ще один важливий змістовий аспект: асоціації з “утёсом” через зіставлення з лермонтовським образом, вказують на те, що герой, самовідрікаючись від звичайного людського щастя, водночас шкодує за втраченими потенційними можливостями зближення з Іловайською, адже він також прозрів у ній непересічну особистість: “Сумела ли в самом деле его чуткая душа прочитатъ этот взгляд или, быть может, его обмануло воображение, но ему вдруг стало казаться, что еще бы два-три хороших, сильных штриха, и эта девушка простила бы ему его неудачи, старость, бездолье и пошла бы за ним, не спрашивая, не рассуждая” [8, т.5, 477]. Таким чином, через низку предметних деталей деталь відкриває перспективу багатопланового фіналу, створює необхідний ґрунт для альтернативних інтерпретацій тексту.

До схожих принципів характеротворення вдається і Джойс, зокрема у випадках, коли деталь використовується для прокреслення перспективних ліній розвитку долі людини або для розгортання душевних перипетій людини у зв’язку з тими обставинами, які складаються на даний момент. Так, в оповіданні “Земля” головна героїня прала Марія напередодні Свята Усіх Святих приїздить у гості до родичів. На перший погляд, становище Марії в домі, де вона працює і де її всі люблять і поважають, уважне й шановне ставлення до неї родичів, втішають і цілком задовольняють її. Після святкової вечери влаштовується жартівливе гадання із зав’язаними очима, і Марії випадає земля на блюдці, що має символізувати скору смерть. Героїня ніби нічого й не розуміє, і все переводять на жарт. Потім на численні прохання вона виконує пісню *I Dreamt that I Dwelt* (“Мені наснилось, що в чертогах я живу...”), припускаючись незначної помилки. Пісня про кохання і щастя виступає повною протилежністю одноманітному і самотньому життю Марії, і це, разом із деталлю про землю (зважимо, що оповідання має назву “Земля”, в оригіналі *Clay*), різко зміщає акценти у внутрішньому сюжеті твору, стає ключем для розкриття прихованого змісту оповідання. З підкресленою символічною деталлю корелюють і портретні риси героїні, зокрема декілька разів згадувані “сіро-сині” очі героїні.

Цілу низку деталей, що організують підтекстову і психологічну лінію твору, зустрічаємо в оповіданні Джойса “Нещастя”. Головний герой містер Даффі, усвідомлюючи свою вину в загибелі близької йому людини, намагається знайти виправдання в філософії Ніцше: на його полицях після розставання з місіс Сініко з’являються популярні в той час книги німецького філософа “Так казав Заратустра” і “Весела наука”. Містер Даффі записує на окремих листочках фрази, які і за змістом, і за стилістикою претендують на подібність до афоризмів Ніцше, як-от: “Кохання між чоловіком і жінкою неможливе, бо статевий потяг неприпустимий; дружба між чоловіком і жінкою неможлива, бо статевий потяг неминучий...” [5]. Ці деталі, а також захоплення музикою і відмова від неї після розриву з місіс Сініко, проливають світло і на життєву позицію персонажа, його намагання виглядати винятковою людиною, і на приховану сутність характеру героя-індивідуаліста.

Опосередковано-психологічно функцію виконують численні деталі в оповіданні “Мертві”. Наприклад, часто згадується волосся Грети, дружини Габріеля Конроя, в перспективі якого розгортається розповідь. Спочатку ця деталь, супроводжувана ремаркою розповідача про “щасливий погляд” Габріеля, підкреслює його радісний, піднесений настрій, відчуття щастя, що переполює його, коли він замилювано дивиться на Грету. Габріель навіть мріє написати її портрет, де центральною деталлю було б волосся із бронзовим відтінком. Коли вони залишаються наодинці в готелі, волосся стає лакмусовим папірцем у розгортанні стосунків подружжя. Деталь наповнюється новими відтінками, зорові відчуття кольору і блиску поєднуються з додатковим тактильним імпульсом: “Gabriel, trembling with delight <...>, put his hands on her hair and began smoothing it back, scarcely touching it with his fingers. The washing had made it fine and brilliant. His heart was brimming over with happiness...” (Габріель тремтів від радості <...> почав ніжно гладити її волосся, ледь торкаючись пальцями. Воно було м’яке і шовковисте після миття. Сердце його сповнилось щастям...” [4, 226]. Потім згадка про волосся виникає в момент, коли між ними виникає взаємне відчуження після розповіді дружини про юнака, який багато років до того кохав її і помер внаслідок простуди. І нарешті деталь знімає напруження: “He watched her while she slept, as though he and she had never lived together as man and wife. His curious eyes rested long upon her face and on her hair: and, as he thought of what she must have been then, in that time of her first girlish beauty, a strange, friendly pity for her entered his soul...” (Він дивився як вона спала з таким відчуттям, ніби вони ніколи не були чоловіком і дружиною. Із зацікавленням розглядав її обличчя, волосся, думав про те, якою вона була тоді, у розквіті дівочої краси, і дивна дружня жалість до неї пройняла його душу...” [4, 230]. Цього разу визначальним стає зоровий образ, а в комплексі система по-різному акцентованих нюансів однієї і тієї самої деталі передає драматизм життєвої ситуації і відтворює складну гаму почуттів героя твору.

Як бачимо, і Чехов, і Джойс активно послуговуються у своїх художніх системах деталями предметно-художньої зображальності. Спільним для них є поєднання двох планів розповіді: підкреслено реального, насиченого деталями побуту, топографії, описом звичаїв, і прихованого, неочевидного, пов'язаного з оцінкою складних, неоднозначних життєвих ситуацій і вираженням конфліктів внутрішнього світу людини. Головна особливість використання деталей обома митцями полягає в тому, що читацьке уявлення про внутрішнє життя персонажа, чинники його поведінки, загалом про соціум, в якому живуть герої, складається не з їх висловлювань і авторського коментаря до них, а на основі асоціацій, що виникають завдяки вдало підібраним зображальним засобам, з-поміж яких провідну роль відіграють предметні деталі.

Список використаних джерел

1. Бурцев А.А. Английский рассказ, конец XIX- начало XX в.: Проблемы типологии и поэтики / Анатолий Алексеевич. Бурцев. – Иркутск: Изд-во Иркутского. ун-та, 1991. – 335 с.
2. Гинзбург Л.Я. Литература в поисках реальности : Статьи, эссе, заметки. / Лидия Яковлевна Гинзбург. – Л. : Советский писатель, 1987. – 399 с.
3. Гончаренко Э.П. “Дублинцы” Джеймса Джойса: классика модернистской новеллы / Элла Петровна Гончаренко. – Днепропетровск : Наука и образование, 2000. – 76 с.
4. Джойс Дж. Дублинцы. Портрет художника в юности / Джеймс Джойс. – На англ. яз. – М. : Прогресс, 1982. – 588 р.
5. Джойс, Джеймс. Дублінці : [вибрані оповідання] / Переклад Романа Скакуна, Елли Гончаренко. – режим доступу : http://chtyvo.org.ua/authors/Dzhois_Dzheims/Dublinci/
6. Ингарден Р. Исследования по эстетике / Роман Ингарден. – М. : Изд-во иностранной литературы. 1962. – 572 с.
7. Киселева И.В. Проблематика и поэтика раннего Джойса: сборник рассказов “Дублинцы” : дисс.... канд. филол. наук / Ирина Викторовна Киселева. – Л., 1984. – 214 с.
8. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем в 30-ти тт. / Антон Павлович Чехов – М. : Наука, 1983–1986.
9. Чудаков А.П. Предметный мир литературы (К проблеме категорий исторической поэтики) // Историческая поэтика : Итоги и перспективы изучения / Под ред. М.Б. Храпченко и др. – М. : Наука, 1986. – С. 251–292.
10. Ellmann R. James Joyce / R. Ellmann. – New York: Oxford University Press, 1959, 1982. – 887 р.
11. Heller, Daniella. Everyman's Epiphany : Reading of James Joyce's Dubliners, A Portrait of the Artist as a Young Man & Ulysses. A dissertation for the degree (Doctor of Philosophy) / Daniella, Heller. – Yale University, 1986. – 210 р.

Summary. The peculiarities of the artistic details in short stories by A.P. Chekhov and J. Joyce have been traced in the paper. The role of the artistic details in embodying of the authors' message, subject-matter and authors' position in their works has been determined.

Key words: short story, typology, artistic detail, author's message, author's position.

УДК 811.111'37

А.П. Ситник, Н.В. Ситник

THE RELEVANCE OF POLITENESS AND EUPHEMISMS AS COMMUNICATIVE STRATEGIES OF INDIRECTNESS IN DISCOURSE

У статті аналізується можливість включення евфемізмів до більш широкої категорії лінгвістичної ввічливості. Пропонується розрізняти між, з одного боку, конвенціоналізованими та прозорими кооперативними евфемізмами, та не-кооперативними аргументативними евфемізмами, які використовуються з інтенцією приховати справжній стан речей, що криється за ними.

Ключові слова: прагматика, кооперація, теорія релевантності, евфемізми, ввічливість.

In the course of communication speakers often face situations in which there is a need to choose between referring to something directly or relieving oneself of some responsibility by resorting to indirect or “off-record” communicative strategies and thereby sacrificing semantic clarity while

counting on the hearers to draw inferences regarding the intended true meaning behind one's words.

The phenomenon of indirectness in discourse has been puzzling researchers working within the field of linguistic pragmatics since at least the early days of Speech Act Theory. Considering the possibility of communicating a message which adheres to Grice's Cooperative Principle (CP) and the attendant maxims [6], why would anyone want to communicate the same message in a way that requires additional effort on the part of the speaker to produce and on the part of the listener to process? A solution to this puzzle was proposed by Searle [12], who identified politeness as the reason why a speaker may choose to perform a speech act indirectly. Searle appealed to Grice's notion of conversational implicature to explain how the listener might reason from an utterance's literal meaning to the speaker's primary illocutionary intention, and proposed politeness as the motivation the hearer may attribute to the speaker to justify the extra effort involved (cf. Grice [6, 28]).

Recently Lee and Pinker [8, 795] made an attempt to explain the use of indirect speech by appealing to the idea that language is perceived as a digital medium (physical signals tend to be assigned into discrete categories and meanings tend to be interpreted as all-or-nothing), which allows indirect speech to generate higher order kinds of deniability. To put it differently, as long as an utterance is not 100% direct, it remains deniable, at least in theory. This can be advantageous in situations where deniability may be desirable in the eyes of a potential audience, or as a way of keeping individual shared knowledge from becoming common knowledge.

Lee and Pinker [8] appeal to the relationship-changing potential of direct speech [8, 802]: "if a speaker is reluctant to bring about a relationship change, she will shy away from direct speech opting for speaking indirectly instead". The extent to which direct speech leads to relationship change, however, is situationally as well as culturally variable: some cultures are more tolerant of direct speech than others and there are contexts, such as military discourse, in which direct speech affirms, rather than changes, the operative relationships. Thus, Pinker et al. treat direct speech as a cognitive baseline, a kind of default from which the speaker must have a reason to depart. The most common reason previously proposed was politeness [7; 4; 9], to which Pinker and colleagues added relationship negotiation [8].

Allan and Burridge [1] inextricably tie euphemistic language use to politeness. They argue that politeness and orthophemism or euphemism go together as do their negative counterparts impoliteness and dysphemism. As a sociocultural phenomenon, politeness can roughly be defined as showing, or appearing to show, consideration of others and since politeness, and its psycho-social motivation, face, are necessary ingredients of human communication, it makes sense that humans like to get things done without putting their social relationships constantly on the line.

Euphemisms have traditionally been viewed as substitutional face-saving strategies speakers resort to for politeness purposes. Such strategies may indeed serve the ostensibly noble motive of sparing an addressee from communicative discomfort, but they may also serve the communicator's self-presentational concerns as well. Watts [14] calls tactics driven by such concerns 'politic behavior', which he defines as socioculturally determined behaviour directed towards the goal of establishing and/or maintaining in a state of equilibrium the personal relationships between the individuals of a social group. It is behaviour, linguistic and nonlinguistic, which the participants construct as being appropriate to the ongoing social interaction. Unlike the unmarked, nonsalient politic behaviour, linguistic behaviour which is perceived to be beyond what is expectable, i.e., salient behaviour, "should be called polite or impolite depending on whether the behaviour itself tends toward the negative or positive end of the spectrum of politeness" [14, 19].

Similarly to politeness, euphemisms can be regarded as instances of cooperative communication when it is mutually manifest to the participants that the particular linguistic unit is used in place of another dispreferred one to refer to some unmentionable subject. Such euphemism is a compromise between the need to be accurate and the wish to avoid offence or "save face". Many euphemistic expressions have become conventions of language and are often mentioned as such in dictionaries and always perceived as such in discourse – both the referent they designate and their concealing intention are decoded in discourse. The speaker's choice and intention of face-saving are also transparent to the hearer and both discourse partners are glad that there are alternative euphemistic expressions for them to use: the speaker avoids being offensive, the hearer recognizes this purpose and engages in a sort of complicity with the speaker.

Thus Burkhardt [5] observes that in case of cooperative euphemisms there is a "secret coalition between the parties concerned, a tacit understanding which implies that the true reference of a euphemistic expression, say, *golden age* in place of *old age* or *vertically challenged* for *short*, is, or at least could be recognized by almost all speakers. But even if the euphemistic character of an expression is obvious to any language user, there will still be a slight psychological effect which makes it easier to talk about or deal with the unwelcome object or state of affairs referred to" [5, 358] (cf. Lee and Pinker's "language as a digital merium" hypothesis discussed above).

In analyzing politeness and euphemisms as strategies of indirectness, it is important to distinguish between the hearer's mental uptake (what Austin took to be part and parcel of the speech act itself or "locution") and its (optional) externalization later on (Austin's "perlocutionary effect"); the former is necessary for the speech act to occur, the latter is not.

A distinction along these lines was proposed by Attardo [2, 756] who distinguishes two levels of cooperation in discourse: speakers may be locutionary cooperative without necessarily being perlocutionary cooperative. Following his theory we may consider some euphemisms (most conventionalized ones) to be locutionary cooperative and perlocutionary cooperative, while others only locutionary cooperative – cooperation takes place only on the semantic level (ostensive stimuli are successfully decoded by cooperation participants) while there is no cooperation on the perlocutionary level (by using the "wrong" word forms, speakers may pursue some hidden/manipulative self-interest or positive self-presentation agenda which is not manifest to hearers as, e.g., in the case of political speeches or reporting about war).

The traditional assumption that indirect speech is governed by pure cooperation in that the strategic speaker is using indirectness not to work with the hearer in pursuing a joint goal but rather to subvert that goal has been recently questioned by Lee and Pinker [8, 791]. What they have in mind is, in Attardo's [2] terms, "perlocutionary cooperation". While perlocutionary cooperation cannot (and need not) be assumed for implicatures to go through, locutionary cooperation is routinely taken for granted. In other words, even human conflict, in most of its forms, requires cooperation.

Grice's CP and the maxims were formulated under the assumption that the common purpose of the talk exchange is maximally efficient exchange of information (even in a quarrel there is the common purpose of exchanging information) and do not include concerns of politeness as can be illustrated by the following example:

"...Pat and I disagree on everything except this one thing, which is that we really like debating. And it's fun to debate people and talk about issues with people who are good at talking about issues, who follow the rules of debate...It's fun, it's constructive, I enjoy it..." (Rachel Maddow on "The Daily Show" 07-09-09)

Where both locutionary as well as perlocutionary cooperation is present, the euphemisms usually become the established, conventionalized, commonly accepted and even desired and expected responses in discourse to unmentionable subjects and the urge to speak about them. Euphemistic expressions for sensitive topics like disease or death, sex or the human body are not random in discourse, but deliberately sought by the speaker to hide what he knows to be unpleasant, because it is a source either of fear or embarrassment, both to him and to his hearer.

In the case of locutionary cooperative but perlocutionary uncooperative euphemisms the speaker is aware of the intrinsic negativity of a subject, as well as the effect it might cause on the hearer, if it were to be openly mentioned in discourse. Yet she cannot simply avoid it, and for this reason chooses to use a euphemism instead, mostly not to veil the subject but rather to conceal or disguise it. The hearer in turn has no access to the subject to which the speaker refers, since the euphemism is sufficiently effective not to be explicit. Therefore the hearer derives only the inferences that the speaker wants her to derive (no cooperation at Attardo's 'perlocutionary' level). The only way the hearer can decode the true referent in the euphemism is by gathering background information (provided it is manifest to her).

When (or rather if) the hearer comes to know what the speaker actually means by using a particular euphemism, he becomes aware of the purpose of the speaker's lexical choice, mostly one of veiling or disguising an unpleasant fact, in order to make it sound less harmful. The next step is to question this intention and the information the hearer receives after this point. The veiling function consists in disguising a segment of reality, so that the euphemistic expression presents a fact in such a way that the hearer's attention is guided to specific parts of the utterance or to opinions which are deliberately chosen by the speaker. The speaker's manipulation of this discursive reception does not necessarily imply a loss of face, since the speaker does not actually lie.

When euphemisms are cooperative, speakers have access to the same amount of information share the same (symmetrical) conversational goals and these goals are strongly mutually manifest to them. In this case both the underlying referent and the covert nature of the situation is mutually manifest to the interlocutors (e.g. *pass away* for *die*). A very typical example of this group of euphemisms is the strategy of bleeping expletives on TV.

The taboo-related types of euphemisms do not attempt to mislead the hearer regarding the true meaning behind the thought expressed indirectly. In this situation people don't say what they mean because the underlying tabooed or disfavorable referent is transparent (mutually manifest) to both parties. To borrow an example from Steven Pinker's book "The stuff of thought" [10], in the film *Fargo*, two kidnappers with a hostage hidden in the back seat are pulled over by a policeman because their car is missing the plates. The kidnapper at the wheel is asked to produce his driver's license, and

he extends his wallet with a fifty-dollar bill protruding from it, saying, “So maybe the best thing would be to take care of that here in Brainerd.” The statement, of course, is intended as a bribe, not as a comment on the relative convenience of different venues for paying the fine. But why don’t people just say what they mean – “If you let me drive off without further ado, I’ll give you fifty bucks.” In this situation the speaker says something the he doesn’t literally mean, knowing that the hearer will interpret it as he intended. At the same time, the hearer knows that the speaker intended it to be interpreted that way, the speaker knows that the hearer knows that the speaker intended for the hearer to interpret it that way, and so on.

With the veiled bribe one might guess that the technicalities of plausible deniability are applicable: bribery is a crime, and by avoiding an explicit proposition, the speaker could make a charge harder to prove in court. But this veil is so transparent that it is hard to believe it could fool a jury.

When euphemisms are used uncooperatively, one of the speakers has access to some information that the other(s) has no access to (asymmetrical informativeness), they don’t share the same conversational goals (asymmetrical conversational goals) and these goals are not mutually manifest to them. The true referent of these euphemisms is not immediately recognized – as in the expression *collateral damage* used in military and political discourse to refer to the unintentional killing of civilians during *military operations* (itself a euphemism for *wars*).

Thus, there exist euphemisms which are not part of the lexical inventory but rather the source of instant shelters, created to soften or veil a sudden event, according to the particular intention of the speaker. These euphemisms are often misleading in the sense that the true referent behind the words is not immediately recognised; at times the euphemism even remains undetected and the words it makes use of are understood in their literal sense. In this case we can talk about uncooperative euphemisms where speakers use the “wrong” lexical form for their intended concept: e.g. *operation* for *war*.

Expressions like *friendly fire* instead of *death of own troops*, or *entering* instead of *invading*, are generally not the result of semantic co-operation, since the hearer has to pay close attention to the context and have some knowledge beyond the immediate discourse segment, in order to be able to decode it adequately. Semantic co-operation is not ensured, since the relation between the word or phrase and the referent behind it is not clear to one of the discourse partners. A sort of unbalance comes into existence at the level of discourse: one partner knows what he means and is also aware that the other partner does not. In this sense, he is in a clearly advantageous position in discourse and the balance is threatened.

The use of such uncooperative strategies can serve the purpose of distancing or “moral disengagement” of the communicating parties from the content of utterances, which according to Bandura [3] may center on redefining harmful conduct as honourable by moral justification, exonerating social comparison and sanitising language. It may focus on agency of action so that perpetrators can minimise their role in causing harm by diffusion and displacement of responsibility. It may involve minimising or distorting the harm that flows from detrimental actions; and the disengagement may include dehumanising and blaming the victims of the maltreatment. The notorious morally disengaging agentless passive in “*mistakes have been made*” works via diverting hearer’s attention from the agent and highlighting the *mistakes* which is tantamount to saying that the speaker deplores that fact and that was not his/her responsibility (the responsibility is diffused). It serves as an exonerative tool. It creates the appearance that reprehensible acts are the work of nameless forces, rather than people.

Burkhardt and Nerlich [5, 365] point out that euphemisms do not operate on the illocutionary but on the perlocutionary level: one cannot sensibly say I hereby euphemise that... as one cannot say I hereby lie that... either. In everyday linguistic practice euphemistic utterances do not require any re-interpretations of their propositions at all. Such clarifications would even be regarded as counter-productive by their users as they would ruin the intended perlocutionary effect. If euphemistic utterances were meant to create in the hearer/reader a certain interpretation they could be taken as indirect speech acts as well. But as they are actually used to avoid such re-interpretations they must be taken as weak forms of lying and, therefore, as direct assertions which are partly untrue.

In other words, although euphemisms are violations of the Gricean maxims of Quality on the one hand and of the maxims of Quantity and Manner on the other, they may not be considered as indirect speech acts, for their purpose is to block rather than to provoke reinterpretations in their recipients.

Additionally, there exists no constant correlation between sentence types and illocutionary act types. Linguistic forms do not directly encode illocutionary forces, but merely serve as a guide for interpretation, i.e., as a constraint on relevance: they “make manifest the direction in which relevance is to be sought” [13, 254]. Sentence types encode information that restricts the range of possible interpretations. The particular force of a particular utterance always depends both on the linguistic form and the context. Thus the intended interpretations of the expression “Can I help you?” may vary

on a scale from very polite to utterly rude depending on the tone of voice with which it is pronounced as seen from the following example from the TV series “Lie to me” (03E13) where a stranger is eating a sandwich and reading a book in Loker’s office:

Loker: Can I help you?

Stranger: Depends... you got any mustard?

Stranger: Why do people do that?

Loker: Do what?

Stranger: Say “Can I help you” when you really mean “Who the hell are you?”

Politeness/impoliteness/rudeness are second-order notions ranging over behaviours. Like other second-order notions (e.g. modifiers such as ‘fast’), they must be fleshed out in the shape of a particular behaviour (‘fast turtle’) to come into being. An utterance such as “I am(being) polite/rude” is unlikely to constitute/threaten face even if the hearer recognises the speaker’s intention, because such an utterance fails to provide behavioural evidence that the hearer can evaluate it as polite (or rude).

Within relevance theory, speakers are not constrained to say what is strictly speaking true and that’s why in many communicative situations euphemisms may very well turn out to be the best ways to achieve optimal relevance since the array of weak implicatures they generate can be assumed to best resemble the speaker’s thoughts about the particular subject. Using a euphemism is shorter than the full exposition of one’s attitude to what is said. Understanding this range of weak implicatures may require additional cognitive effort on the part of the listener, but this is offset, according to the principle of relevance, by extra effects not achievable by orthophemisms (direct designations). Thus, rather than analysing whether euphemisms can be considered as indirect speech acts, speaking euphemistically may be viewed as just another way of adhering to the presumption of “optimal relevance”.

Unlike the earlier pragmatic theories put forward by Austin, Searle and Grice, within Sperber and Wilson’s relevance-theoretic framework hearers will never assume that the speaker’s utterance is literal (there is no presumption of direct speech as a conversational “default” discussed above), they will only assume that it is optimally relevant. In order to achieve optimal relevance, speakers are sometimes forced to speak loosely and therefore hearers do not expect them to talk literally. Thus, the general motivation for euphemism is the presumed fact that often a euphemistic utterance is more relevant than any literal alternative(s). This means that often the cognitive effects the speaker intends his addressee to gain could not be achieved in any other way with less processing effort for the hearer. From the relevance-theoretic standpoint extra processing effort incurred by generation of a large array of weak implicatures is offset by the poetic effects derived during the online processing of a euphemistic utterance.

People have an intuitive understanding of the notion of politeness as it is familiar to any competent speaker of a language since childhood. It is probably safe to assume that, unlike politeness assessments, which enjoy a pre-theoretical status, during online processing of utterances containing euphemistic expressions, non-linguists or language users not familiar with the concept EUPHEMISM do not infer information about euphemistic status of an utterance as words and expressions do not carry a “this is a euphemism” label in discourse. Rather, guided by the presumption of optimal relevance carried by all ostensive stimuli and utterances in particular, hearers will infer the underlying expression, which the euphemism is a substitute for, by means of an implicature. While the euphemism will not always be recognized for what it is, a specific effect will nevertheless be generated leading to the hearer holding assumptions about speaker’s indirectness, evasiveness, his intention to avoid offense etc.

There is indeed a clear link between politeness and euphemistic language. However, just because an expression is considered more polite than some other expression does not automatically make it a euphemism. Politeness consists in displaying awareness of another’s feelings, whereas euphemism consists in the avoidance of a word or idea whose direct expression is taboo. There is some overlap between the two (it can be polite to be euphemistic, and both functions are served by indirectness) but they are not identical.

References

1. Allan K. Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language. / K. Allan, K. Burrige. – Cambridge University Press, 2006. – 303 p.
2. Attardo S. Locutionary and perlocutionary cooperation: the perlocutionary principle / S. Attardo // Journal of Pragmatics. – 1997. – № 27. – P. 753-779.
3. Bandura A. Selective moral disengagement in the exercise of moral agency / A. Bandura // Journal of Moral Education. – 2002. – № 31. – P. 101-119.
4. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge University Press, 1987. – 345 p.

5. Burkhardt A. Euphemisms and Truth / Burkhardt, A., Nerlich, B. // Tropical Truth(s) The Epistemology of Metaphor and other Tropes. – Berlin, New York: De Gruyter, 2010. – 427 p.
6. Grice H.P. Logic and conversation / H.P. Grice // Studies in the Way of Words. – Cambridge, MA, Harvard University Press, 1975/1989. – P. 22-40.
7. Lakoff R. The logic of politeness: on minding your p's and q's / R. Lakoff // Papers from the 9th Regional Meeting. – Chicago Linguistic Society, 1973. – P. 292-305.
8. Lee J. Rationales for indirect speech: the theory of the strategic speaker / J. Lee, S. Pinker // Psychological Review. – 2010. – № 117 (3). – P. 785-807.
9. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – London: Longman, 1983. – 250 p.
10. Pinker, S. The Stuff of Thought: Language as a Window Into Human Nature / S. Pinker. – New York: Viking, 2007. – 499 p.
11. Pinker S. The logic of indirect speech / S. Pinker, M. Nowak, J. Lee // Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2008. – № 105 (3). – P. 833-838.
12. Searle J. Indirect speech acts / J. Searle // Cole, Peter, Morgan, Jerry (Eds.) Syntax and Semantics [Vol. III: Speech Acts]. – New York: Academic Press, 1975. – P. 59-82.
13. Sperber D. Relevance: communication and cognition / D. Sperber, D. Wilson. – Oxford: Blackwell, 1995. – 326 p.
14. Watts R.J. Politeness / R.J. Watts. – Cambridge University Press, 2003. – 318 p.

Summary. The article analyses whether euphemisms can be subsumed under the broader category of linguistic politeness. A distinction is drawn between on the one hand conventionalized and transparent cooperative euphemisms and non-cooperative argumentative euphemisms used with the intention of concealing the true state of affairs behind them.

Key words: pragmatics, cooperation, Relevance Theory, euphemisms, politeness.

УДК 811.116.2'42

А.М. Сірант

КОНЦЕПТУАЛЬНА ДИХОТОМІЯ “ГРІХ – СПОКУТА”: ЛІНГВО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено спробу з'ясувати значення концептуальної дихотомії “гріх – спокута” у лінгвістичному та філософському аспектах шляхом аналізу витоків філософських та лінгвістичних поглядів на це явище.

Ключові слова: концептуальна дихотомія, гріх, спокута, антиномія.

Присутність дуалістичних відношень у концептосфері художньої картини світу зумовлює та визначає способи естетичної категоризації її системно-функціональних елементів. Це стало однією із першопричин зацікавлення науковців дихотомічними відношеннями у мові. У своїй статті ми маємо на меті з'ясувати значення концептуальної дихотомії “гріх – спокута” у лінгвістиці та філософії. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) формулювання визначення поняття концептуальної дихотомії; 2) дослідження витоків філософських поглядів на категорії гріха та спокути; 3) аналіз поглядів на гріх та спокуту у лінгвістиці.

Принцип дихотомічності у лінгвістиці базується на науковому знанні про дихотомію як категорію філософії, яка є типом поділу понять, коли виділяється два видових поняття, причому до змісту одного з них включена ознака, яка є запереченням відповідної ознаки другого поняття [9, 21]. Дихотомія у мові пов'язана із категорією антиномії. Це поняття також ґрунтується на науково-філософському знанні. Воно розглядається філософами як суперечність між двома твердженнями, кожне з яких однаковою мірою логічно доведене в даній системі. Вчення про антиномію виникло ще в давньогрецькій філософії (Платон, Арістотель, Зенон), де антиномічні положення позначалися терміном “апорія”. У “Філософському словнику” за редакцією І. Фролова зазначається, що поява антиномій не є результатом суб'єктивної помилки: вона пов'язана з діалектичним характером процесу пізнання, особливо з протиріччям між формою і змістом. Антиномія виникає у межах певної (можливо, такої, що явно не фіксується, але фактично завжди передбачається) формалізації процесу роздумів, вона засвідчує обмеженість цієї формалізації та ставить завдання її перебудови [6, 22]. У мові термін “антиномія” використовують на позначення

протилежних взаємопов'язаних начал, виділених на образно-поняттєвому рівні змістової організації тексту.

Дихотомічні відношення у мові простежуємо на усіх її рівнях як попарно організовані структури. Двоїстість характеризує повністю або частково все, що оточує мовну особистість і що вона сама означає через властивість свідомості відображати дійсність. Кожен з елементів діади своїм існуванням передбачає існування другого елемента. Але здатність репрезентувати сутність спільної реалії чи поняття виникає тільки тоді, коли ці елементи разом, коли вони взаємодіють, оскільки будь-який із них може повністю реалізувати своє призначення, виявити свою природу лише на фоні іншого, а відповідно смисл одного із них є продовженням смислу іншого. Лінгвістичні дослідження, зокрема у галузі лінгвоконцептології, дали змогу виявити, що когнітивний зміст багатьох концептів уточнюється, а іноді й виявляється через зіставлення дихотомічних пар. Причиною такої залежності є те, що у процесі об'єктивації світу беруть участь вербальні позначення концептів, які взаємодіють не лише на внутрішньосистемному, але й на міжсистемному рівні.

У своїй статті ми послуговуємось якісно новим поняттям концептуальної дихотомії, релевантність якого визначається принципом дихотомічних відношень у мові, зокрема у концептосфері художньої картини світу, де мова є основним засобом опредмечення та репрезентації її базових елементів – концептів. В. Кононенко [3, 16] використовує поняття “дихотомія” на позначення подвійної природи понять на зразок “воля – неволя”, “правда – неправда”, “доля – недоля”, де, на його думку, саме словотворення (за допомогою префікса *не-*) визначає передумови протиставлення.

У контексті зазначеного вважаємо за доцільне вживати термін “концептуальна дихотомія” на позначення ментального утворення, що характеризується зв'язком неповної опозиції “гріх – спокута”. Сам термін пропонуємо означити таким чином: концептуальна дихотомія – це спосіб взаємодії концептів, який передбачає повну або часткову опозицію значень лексем-репрезентантів відповідних концептів, кожен з яких своїм існуванням передбачає існування іншого, а власне відношення між концептами у концептосфері побудовані на принципі антиномій у мові.

Для повного розкриття та всебічного опису особливостей омовлення задекларованого ментального утворення доцільно звернутися до лінгво-філософських поглядів на концепти “гріх” та “спокута”.

В усі часи гріх тлумачили і філософи, і теологи. Гріх є одним із основних понять християнської етики, а в контексті нашого дослідження концепт “гріх” є одним із ключових концептів картини світу. В опозиційну частину дихотомічного утворення дослідники ставили концепти “побожність” та “благочестя” [3, 16], взаємодія яких з концептом “гріх” позначена повним антиномічним кореляційним зв'язком. Витоки філософських поглядів на категорію гріха прослідковуються ще у роботах теолога протестантизму С. К'еркегора, хоча, як зазначає Ю. Степанов [5, 910], ще задовго до того, як К'еркегор зайнявся аналізом цього концепту, він уже був предметом роздумів отців Східної церкви, зокрема, Св. Іоанна Дамаскіна. Теологічні погляди С. К'еркегора піддав критиці Л. Шестов у книзі “Кіркегард и экзистенциальная философия: (Глас вопиющего в пустыне)”: “Ще раз нагадаю – оскільки це надзвичайно важливо для усвідомлення завдання, яке поставила собі екзистенціальна філософія, – те, що Кіркегард нам говорить про гріх, про страх і про свободу. “Страх є втрата свідомості свободою”, – пише він у книзі “Що таке страх”. І відразу ж додає: “Психологічно кажучи, гріхопадіння завжди відбувається у стані втрати свідомості”. І в щоденнику ми читаємо майже те саме: “Страх обезсилює людину і перший гріх відбувається у стані втрати свідомості”. І до цих останніх слів Кіркегард робить такий вступ: “Багато говорили про суть первородного гріха – і все ж головну категорію прогледіли: страх. У цьому його справжнє визначення. Страх є сторонньою владою, яка захоплює індивідуума; вирватися з її влади він не може, тому що боїться: чого ми боїмось, того ми й бажаємо. Я думаю, що навряд чи комусь навіть із самих глибоких релігійних мислителів вдалося підійти ближче до проблеми гріхопадіння” [8, 115-116]. Тобто йдеться про страх і гріх, які з позицій концептології є архетипними концептами, зв'язок між якими очевидний і втілюється у такій моделі: СТРАХ → ГРІХ.

“Кіркегард, – аналізує Л.Шестов, – “відчував” відсутність віри як безсилля, і безсилля як відсутність віри. І йому відкрилось у цьому страшному досвіді те, про що більшість людей навіть не підозрювала, що відсутність віри є вираженням безсилля людини і що безсилля людини виражається відсутністю віри. Це пояснює нам його слова про те, що протилежним поняттям гріха є не благочестя, а віра. Благочестя – ми вже чули від нього – людина дотримується власними силами, лицар покірності сам досягає всього, що йому потрібно, – і, досягнувши, знаходить душевний мир та спокій. Але чи звільняється людина таким чином від гріха? Все, що не від віри, згадує він загадкові слова апостола, – є гріхом. Отже, мир і спокій душевний лицаря – є гріх?” [8, 77].

Таким чином, формується ще одна дихотомічна пара – “гріх – віра”, яка зберігає відношення антиномічного зв'язку. Аналізуючи подальший розвиток філософських поглядів на проблему

гріха, Ю. Степанов [5, 913] звертається до праці В. Лосского, де автор роздумує про спокуту як про умову здійснення Божого задуму. В. Лосский висловлює думку про те, що гріхопадіння людини стало причиною зміни Божественного плану. Гріх став на заваді безпосередньому сходженню людини до Бога, отже, спокута і стала тим елементом, який забезпечив виконання Божого задуму щодо людини. Але, як наголошує учений, спокута стала не ціллю, а лише засобом.

Проблема гріха та спокути займає одне з основних місць у працях російського філософа М. Бердяєва [2]. Учений стверджував, що основний зміст історії розвитку людства полягає у спокуті гріха, а саму людину розглядав як жителя трьох світів: божественного, природного і диявольського.

У словнику-довіднику з релігієзнавства автор визначає гріх як поняття релігійної свідомості, що означає порушення релігійних настанов, яке стоїть на заваді спасінню людини у потойбічному світі [7, 106]. Покута (те саме, що епитимія) – церковне покарання мирян, ченців і священнослужителів за порушення церковних приписів і канонів. Призначається священником-духівником або приймається самим вірянином [7, 145].

Отже, зважаючи на існування значної кількості філософських підходів до трактування гріха та спокути, вважаємо за доцільне побудову такої схеми: СТРАХ → ГРІХ; ГРІХ ↔ ПОБОЖНІСТЬ; ГРІХ ↔ БЛАГОЧЕСТЯ; ГРІХ ↔ ВІРА; ГРІХ ↔ СПОКУТА.

Ця схема репрезентує фрагмент концептосфери релігійної картини світу, у якій акумулювався досвід людства щодо фрагментів знання, які й представлені відповідними концептами. Концепт “гріх” вступає в опозиційні відношення з концептами “побожність”, “благочестя” та “віра” на основі виділення взаємопов’язаних категоріальних ознак, що і складають загальний смисл, тобто ментальний світ особистості. Щодо відношень між концептами “гріх” та “спокута”, то вони характеризуються зв’язком неповної опозиції, що й показано у схемі.

У лінгвістичній науці проблема мовного відображення задекларованих концептів була предметом зацікавлення А. Вежицької, І. Брилевої, Л. Панової, Н. Козіної, Т. Радзівської, О. Якушкіної, С. Толстої, В. Кононенка.

Л. Панова [4] розглядає “гріх” як релігійний концепт. Дослідниця стверджує, що до вивчення та опису лексики, яка репрезентує релігійні концепти, є два підходи. Перший підхід ґрунтується на визначенні гріха як порушенні моральних норм у вірян. Л. Панова звертає увагу на те, що у цій та у подібних дефініціях додатково до компонента “порушення” (який може бути представлений як прямо, так і приховано) містяться характеристики та оцінки, які відповідають католицькому віровченню. Суттєвою ознакою гріха є те, що його чинять свідомо, оцінюють як зло та образу Бога, у результаті гріха людина позбавляється благодаті. За другим підходом, за яким витлумачують гріх в іспанській, італійській, французькій, а також британській лексикографії, словникові дефініції максимально наближаються до тлумачення гріха католицькою доктриною. Тобто авторка тлумачить поняття гріха з точки зору православ’я та католицизму, а також описує особливості двоїстості гріха, про які, підкреслює дослідниця, знали ще середньовічні схоласти. Вона розрізняє такі семантичні групи цього поняття: гріх як дія, гріх як стан у результаті дії, багаторазове вчинення гріха, гріх як ідея покарання, гріх як ідея розкаяння, гріх як родове поняття, гріх як інтерпретація дій, ставлення до безгрішності.

О. Якушкіна [10] для опису поняття гріха використовує діалектологічний матеріал. Спосіб представлення мовною особистістю релігійно-етичного поняття, що виражає лексема гріх, найбезпосередніше репрезентований семантичним полем цього слова, що відображає його конотативний та денотативний елемент [10, 433]. Дослідниця виділяє та пояснює такі семантичні деривації, які ґрунтуються: а) на конотаціях оцінки гріх: гріх – диявол; гріх – зло, напасть; гріх – сварка, розбрат; гріх – шкода; б) нестандартній денотації оцінки гріх: гріх – робота у свято; гріх – дошлюбні та позашлюбні стосунки.

Дослідження Н. Козіної присвячене особливостям актуалізації концепту “гріх” у російській мові. Авторка залучає широкий лексикографічний та емпіричний матеріал, на основі якого робить висновок про те, що гріх постає як складне і різноаспектне поняття, що увібрало в себе язичницькі уявлення, християнські переконання та побутовий досвід народу. Поява та існування слова і поняття “гріх” багато у чому пов’язане з дією екстралінгвістичних факторів, до яких відноситься дійсність, що оточує людину, релігія, ставлення особистості та соціуму. Н. Козіна [1] вважає, що поняття “гріх”, яке виникло у глибокій давнині, виявилось динамічним та зазнало суттєвих змін упродовж наступних епох. Зміст та значення даного поняття змінювались зі зміною етичних, релігійних та моральних уявлень народу. У задекларованому понятті знайшли своє відображення релігійно-етичні та соціо-оцінні норми. Гріх характеризує властивості та якості особистості, її поведінку та взаємостосунки з оточуючими. Поняття “гріх” може бути адаптоване у будь-який стиль чи дискурс, пов’язане з різними сферами буття та співвідноситься з широким колом понять: Бог, вина, порушення, покарання, спокута, душа, тіло, розум, пам’ять, воля, смерть, сором, совість, час, вік, помилка, біда, нещастя. Ця багатовимірна категорія позначає етичне, релігійне-

етичне та неетичне поняття. Мовні дані дозволяють говорити про те, що “гріх” є одним із ключових концептів духовної культури українського народу.

Як бачимо, автори акцентують свою увагу на аналізі концепту “гріх”, не виділяючи концепт “спокута” як другий компонент ментального утворення, що характеризується дихотомічністю взаємозв’язку. Це робить В. Кононенко у своїй монографії “Концепти українського дискурсу”. Автор виділяє концепти “гріх” та “спокута” як абстрактно-емоційні, але основну увагу знову ж таки зосереджує на характеристиці концепту “гріх”: аналізує його словникову парадигму, тлумачення цього поняття у богословській літературі, наводить велику кількість прикладів, які свідчать про те, що “гріх” є одним із ключових концептів української ментальності. І лише у цьому контексті мовознавець характеризує концепт “спокута” за однією його ознакою – очищення.

Отже, у мові існують зв’язки, характеристика яких ґрунтується на принципі антиномій. Філософське знання про антиномію стало базовим для введення якісно нового поняття “концептуальна дихотомія”, що є основним у нашому дослідженні. Філософські та лінгвістичні погляди на гріх та спокуту відзначаються двоплановістю: поняття, які репрезентують задекларовані концепти, учені розглядають з релігійної та мирської точок зору, кожна з яких варта уваги, оскільки доповнює та актуалізує іншу. Основним матеріалом для лінгвістичного аналізу вербалізаторів задекларованих концептів у мовознавчих дослідженнях є лексикографічні джерела, емпіричний матеріал, а також тексти художніх творів.

Список використаних джерел

1. Антология концептов / под. ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Бердяев Н. А. Новое религиозное сознание и общественность / Н. А. Бердяев. – М.: Канон, ОИ “Реабилитация”, 1996. – 464с.
3. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу : монографія / В. І. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
4. Панова Л. Г. Грех как религиозный концепт (на примере русского слова “грех” и итальянского “РЕССАТО”) / Л. Г. Панова // Логический анализ языка: Языки этики / отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Т.Е. Янко, Н.К. Рябцева. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 167 – 177.
5. Степанов Ю. С. Константы : Словарь рус. Культуры : опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Языки рус. культуры, 1997. – 824 с.
6. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – М.: Республика, 2001. – 720 с.
7. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К.: Наукова думка, 2004. – 560с.
8. Шестов Лев. Киргегард и экзистенциальная философия: (Глас вопиющего в пустыне) / Л. Шестов. – М.: Прогресс, 1992. – 304с.
9. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : Енцикл. Словник / І. Б. Штерн. – К.: АртЕк, 1998. – 336 с.
10. Якушкина Е. И. Традиционная философия греха в свете южнославянских диалектных данных (опыт семантической реконструкции) / Е. И. Якушкина // Славянский вестник. – М.: МАКС Пресс, 2004. – Вып.2. – С. 432 – 440.

Summary. The article deals with the attempt to find out the role of the conceptual dichotomy “sin – atonement” in linguistic and philosophy aspects by means of the analysis of the linguistic and philosophy views beginnings on this phenomenon.

Key words: the conceptual dichotomy, the sin, the atonement, the antinomy.

УДК 811.161.1'373.611

Е.В. Соловская

ОТАНТРОПОНИМНЫЕ ДЕРИВАТЫ КАК ОСОБЫЙ КЛАСС ПРОИЗВОДНОЙ ЛЕКСИКИ

У статті проаналізовані основні причини активізації процесу словотвору на базі антропонімів. Наведені особливості відантропонімних дериватів, що мотивують їх виділення в особливий клас похідної лексики.

Ключові слова: антропонім, відантропонімний словотвір, неологізм.

Производная лексика является одним из основных средств формирования языковой картины мира, играет важную роль в его отражении и репрезентации. В последнее время производящими всё чаще становятся имена собственные, а именно антропонимы, демонстрируя, таким образом, усиление личностного начала как одну из характерных черт языка нашего времени [1, с. 99]. По наблюдениям Е. А. Земской, в качестве базовых в словопроизводстве активно вовлекаются собственные имена лиц наших современников, которые порождают целые серии производных разнообразной семантики и структуры [1, с. 99]. Данные производные мы называем отантропонимными дериватами (ОД).

Словообразование на базе антропонимов способствует выражению творческих потребностей носителей языка, делая их повседневную речь более эмоциональной, экспрессивно-насыщенной и образной. Прежде всего, это проявляется в языке средств массовой информации, наиболее отчётливо и быстро отражающем изменения, происходящие во всех языковых сферах [1, с. 11].

Современные авторы моментально подхватывают речевые новшества, изобретают свои собственные. Это напрямую связано с задачами, которые стоят перед современными СМИ: сегодня их функционирование направлено не только на отображение действительности, но и на её трансформацию через влияние на сознание общества. Этим требованиям полностью отвечает словообразование на базе антропонимов, «снабжая» язык современных авторов яркими, экспрессивными новообразованиями.

Среди новообразований доминируют лексемы, созданные на базе фамилий известных политических и общественных деятелей (*кучм-овец, мороз-овец, костенк-о-вец, путин-оид*); представителей культуры и литературы (*толст-о-вство, псевдо-тарков-щина, рерих-овец*); криминальных и полукриминальных группировок (*савлохи[*j-э*]вец, мавроди-ада*); представителей и основателей различных религиозных конфессий, сект (*филарет-овец, сабодан-овец, конфуци-анец*) и др. [4, с. 127–128].

Исследователи проблем отонимного словообразования (Е.А. Земская, Н.Б. Гарбовская, В.И. Ильченко, И.А. Нефляшева, А.А. Стишов и др.) отмечают значительную социальную обусловленность этого процесса. Возможность деривации на базе подобных имён связана с их известностью, определённым объёмом информации о них.

Конкретный частотный антропоним не только называет, но и характеризует объект, проникается «вторичным, дополнительным понятийным содержанием, становится в речи экспрессивно-оценочным заместителем имени нарицательного» [3, с. 11]. Как результат – активно используется в качестве словообразовательной базы.

Важным представляется отметить следующие особенности этого своеобразного класса производных слов, определяющие их место не только в системе словообразования, но и в языке в целом.

1. ОД составляют особый пласт эмотивной лексики, сжато, образно и объёмно именуя понятия, которые традиционно обозначаются посредством имён нарицательных или имён собственных (отдельных слов или словосочетаний), например: сторонник политики Юлии Тимошенко – *тимошенковец*, общественное и политическое течение, связанное с Симоном Петлюрой – *петлюровщина* – Зварич – *Жарич*, Лазаренко – *Разаренко*, Долгополов – *Долго*, Лозинский – *Лоза* и др.

2. ОД могут обозначать:

- индивидуальные объекты: *Арсен-ик, юл-ёк, Кучм-ик, Шев^а, Лоз^а*;
- неодушевлённые предметы: *толст-овк(а), сталин-к(а), мавроди-к(и)*;
- классы объектов: *тимошенко-вц(ы), петлюр-овц(ы), литвин-овц(ы), кравчук-(и)-*
- абстрактные явления, процессы: *тягнибок-изациj(а), путин-изм, Зварич-гейт, азаров-щин(а), кучм-иад(а)-*
- различные признаки: *пост-буш-евск(ий), проющенковский-*
- способы действия: *по-хиллари/клинтон-овск-и, кюхельбекер-н-о.*

Встречаются среди ОД и глаголы (*кучм-ова(ть)-ся, юл-ить*), хотя их количество незначительно по сравнению с другими лексико-грамматическими классами.

3. Именуемый с помощью ОД объект всегда тесно связан с именем конкретной личности, например: *аракчеевщина* – ‘режим реакционного полицейского деспотизма и грубой военщины, связанный с деятельностью Алексея Аракчеева’, *ющенковец* – ‘сторонник политики экс-президента Украины Виктора Ющенко’ и т.д.

4. ОД редко бывают нейтральными, им всегда присущи те или иные коннотации. Как правило, они выражаются словообразовательным формантом, выбор которого мотивируется отношением субъекта речи к личности, чьё имя послужило производящей основой для данного ОД, либо контекстуально. Например, в деривате *тимошенков-щин(а)* суффикс *-щин(а)* передаёт заведомо пейоративное значение. Л. Янкелевич, автор статьи «В ожидании тимошенковщины» в Интернет-издании from-ua.com, даёт определение этому явлению: *Стоит ли регионалам*

готовиться к экспроприации, коммунистам – к «международному трибуналу», а народу – к немислимым щедротам, сыплющимся на их головы из рук Юлии Тимошенко? [7]. Употребление ОД *тимошенкощина* позволяет определить резко отрицательное отношение автора не только к деятельности политика, но к таким её составляющим, как *экспроприация регионалов, международный трибунал для коммунистов и немислимые щедроты для народа*. В данном случае контекст не раскрывает отношения автора к сказанному, в результате чего ОД с суффиксом негативной оценки *-щин(а)* является для читателя единственным оценочным маркером.

В следующей цитате из статьи М. Михайленко «Отчего Виктор Фёдорович так весел?» коннотативное значение ОД помогает раскрыть именно контекст. *Внутренняя оппозиция в [парламентском] большинстве быстро превратит безопозиционный парламент в посмешище по двум причинам: ведь «яценюковцы» и «ющенковцы» будут сами пытаться не дать «тимошенковцам» прорваться* [8]. В приведённом примере производные *ющенковцы, тимошенковцы, яценюковцы* приобретают пейоративное значение именно благодаря контексту.

5. Традиционно принято считать, что имена собственные являются ограниченными в процессах регулярного слово- и формообразования. По мнению О. И. Фoniaковой, изучающей функционирование имени собственного в художественном тексте, «они используют не весь инвентарь морфем национального языка, а только часть его, преимущественно суффиксацию» [5, с. 20]. В то же время при создании ОД задействуется весь богатый словообразовательный потенциал современного русского языка, раскрывая в этом процессе всё богатство формы и содержания антропонимов. Анализ ОД в современном масс-медийном пространстве позволяет говорить о широком круге словообразовательных формантов, способов и моделей словообразования, вовлечённых в отантропонимную деривацию. Среди них аффиксальный способ (зварич-гейт, тетчер-изация, кучм-ист), префиксально-суффиксальный (*анти-ельцин-ист, анти-тимошенк-овск/ий*), контаминация (*шустр-о-видение* – Шустер + телевидение), междусловное наложение (*шустеракт* – Шустер+теракт), переосмысление семантической структуры (ср.: Столыпин П. А. – государственный деятель Российской империи и *столыпин* – вагон, в котором страдавшие от малоземелья крестьяне из европейской части отправлялись на свободные земли за Урал) и т.д.

Благодаря перечисленным особенностям отантропонимные дериваты всё чаще используются не только для обеспечения коммуникативных и прагматических потребностей именованного человека, но и для называния различных реалий действительности, связанных с деятельностью известных, популярных в обществе людей. Кроме того, ОД служат средством передачи различных оттенков экспрессивности, своеобразными маркерами социальной оценки деятельности той или иной личности, «источником креативного самовыражения» [6, с. 22]. Они удовлетворяют потребности языка в новых средствах выражения и формах образности.

Список использованных источников

1. Земская Е. А. Русский язык конца XX столетия (1985-1995) / Е. А. Земская. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 480 с.
2. Никонов В. А. Имя и общество / В. А. Никонов. – М.: Наука, 1974. – 278 с.
3. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имён / Е. С. Отин. – М.: ООО «А Темп», 2006. – 440 с.
4. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття / О. А. Стишов. – К.: Пугач, 2005. – 387 с.
5. Фoniaкова О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фoniaкова. – Л., 1990. – 104 с.
6. Химик В. В. Имя собственное человека в национальной русской культуре / В. В. Химик // SJOWO. TEKST. CZAS VIII. – Szczecin, 2005. – С. 22-25.
7. Янкелевич Л. В ожидании тимошенкощины” // [Электронный ресурс] / Л. Янкелевич. – Режим доступа: <http://www.from-ua.com/politics/1ef2fb280da21.html>.
8. Михайленко М. Отчего Виктор Фёдорович так весел? / М. Михайленко // 2000. – 2009. – № 42 (481). – Ф 8.
9. Завгородняя Д. Почему в народе крепка любовь к Мавроди / Д. Завгородняя // Комсомольская правда в Украине. – 2011. – № 204/37. – С. 6.

Summary. The article deals with the words based on anthroponyms. Were analyzed main reasons of this process and main features of this special group of derivative dictionary.

Key words: anthroponym, word-formation on the base of proper nouns, neologism.

ГЛАГОЛЫ, ОТРАЖАЮЩИЕ ТВОРЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС В ЭВРИСТИКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

В данной статье впервые представлена классификация глаголов мыслительной деятельности на основе алгоритма эвристики – стадий творческого мыслительного процесса: 1) “подготовительная стадия”, 2) “инкубационный период”, 3) “инсайт -озарение”, 4) стадия верификации. В статье представлены общеупотребительные глаголы, которые наиболее полно отражают мыслительный процесс через призму здравого смысла, простым обыденным языком, в результате которого абстрактные и сложные понятия приобретают метафорическое выражение, что подчеркивает тот факт, что “донаучный” язык осмысления рациональной сферы человека активно и естественно используется в языке науки.

Ключевые слова: мыслительный процесс, здравый смысл, общеупотребительные глаголы, “подготовительная стадия”, “инкубационный период”, “инсайт -озарение”, “стадия верификации”.

Бурное развитие в настоящее время получила когнитивная наука, ставящая своей целью “изучение процессов, связанных с получением, обработкой, хранением и использованием, организацией и накоплением структур знания, а также с формированием этих структур в мозгу человека” [2, 34-39].

Когнитивная наука – “междисциплинарна и представляет собой “зонтиковый” термин, покрывающий собранные под “зонтиком” такие дисциплины, как психология, лингвистика, философия, логика” [3, 42].

Когнитивная лингвистика как самостоятельная область выделилась из когнитивной науки. Конечной целью когнитивной лингвистики как и когнитивной науки в целом – “получение данных о деятельности разума” [3, 10].

Когнитивная наука имеет много общего с эвристикой – наукой о творческом мышлении. Эвристика – молодая наука в системе современного научного знания. Она родилась на перекрестке психологии, философии, логики, математики, кибернетики, и, будучи несводима к каждой из них в отдельности, имеет свой предмет, цель. Предметом эвристики является процесс научного творчества, подразумеваемый диалектический синтез логики и интуиции – догадки. Цель эвристики – “исследовать правила и методы, ведущие к открытиям” [5, 10].

Когнитивную науку и эвристику роднит также антропоцентрический подход к явлениям языка. Именно в языке находит отражение внутренний мир человека и его интеллект. В центре эвристики стоит ученый, творец нового знания. Когнитивная наука исходит из того, что язык, будучи человеческим установлением, не может быть понят и объяснен вне связи с его создателем. Взгляд исследователя перемещается с объекта познания на субъект, анализируется человек в языке и язык в человеке. В центре внимания оказывается личность носителя языка. Эвристика – наука о науке. Стержнем когнитивной науки является “получение знания о знании” [3, 41].

Когнитивная наука анализирует разные типы и виды структур знания, возникающие в процессе восприятия мира и создающие в голове человека определенную концептуальную, когнитивную модель (картину мира). Антропоцентричность языка отражает особенности восприятия, познания, памяти своего носителя.

“Человек воспринимает мир и текущую ситуацию с точки зрения своего участия в ней. Идеальные сущности описываются языком физического мира, простым и понятным каждому” [3, 22]. Методом когнитивных исследований выступает концептуальный анализ. “По существу концептуальный анализ представляет собой семантический анализ лексики, грамматики и прагматики языка, сочетаемости” [3, 63].

В данной статье описывается функционирование глаголов в английском подъязыке эвристики с точки зрения когнитивного подхода. Части речи изучаются в когнитивной лингвистике как бы в новой, более сложной системе координат. Части речи – слова, называющие разные фрагменты мира. Когнитивный подход позволяет утверждать, что слово выступает как кардинальная единица языковой картины мира. Выбирая любую грамматическую категорию или конструкцию в речи, мы выбираем способ описания ситуации, ее образ. Творческий процесс которые описываются в основном глаголами, т.к. глагол наиболее конструктивен по сравнению с другими частями речи. Глагол обозначает дескрипции ментальных процессов. Глагол характеризует не отвлеченное действие, а действие, связанное с субъектом и чаще всего направленное на объект. Подавляющее большинство выражений, описывающих ментальную деятельность, построено метафорически.

Многие мыслительные действия описываются глаголами, которые в прямом значении не обозначают ментальные операции, но каким-то образом с ними связаны. Это глаголы перцептивного восприятия (возразить, опспорить, отвергнуть, согласиться, подчеркнуть).

Глаголов, обозначающих физические действия в словаре намного больше, чем обозначающих мыслительные операции. Это вызвано тем, что последние не даны человеку “в ощущениях”, не наблюдаемы, трудны для осознания и фиксирования. К глаголам, описывающим собственно ментальные процессы, относятся: (думать, анализировать, представлять, обобщать).

подавляющее большинство выражений, описывающих интеллектуальную деятельность, построены метафорически в связи со сложностью мышления: *to construct an argument* – “построить аргумент”, *to build a theory* – “построить теорию”, *to apply theory* – “применить теорию”, *to welcome a new idea* – “приветствовать новую идею”, *idea comes like a foreign guest* – “идея приходит как чужестранец”, *to advance an idea* – “выдвинуть идею”, *to bring a solution* – “прийти к решению”, *to bring an argument* – “привести аргумент”. Неявная и почти не осознаваемая метафоризация свойственна человеческому описанию мира ненаблюдаемых сущностей. Такие объекты как идея, мысль, гипотеза – самые ненаблюдаемые. С лингвистической точки зрения человек обращается с ними как с физическими объектами: (прийти к мысли, построить доказательство). Значение многих “физических” глаголов способно проецироваться на мыслительную деятельность и описывать интеллектуальные операции. Глаголы со значением “проводить научные исследования” (рассматривать, исследовать, показывать) произошли от глаголов зрительного восприятия. Приобретая новое интенциональное значение, глагол изменяет и свои грамматические свойства: они приобретают способность подчинять “интенциональные переменные” (идея, мысль, гипотеза) с которыми образуют устойчивые словосочетания (построить гипотезу, привести аргумент, выдвинуть теорию). Метафорический способ концептуализации ментальных явлений приводит к формированию парадигм, в рамках которых мыслительная деятельность репрезентируется то как разные механические действия, то биологические (приблизиться к решению, построить концепцию, созреть, приносить плоды, вырастить концепцию).

Творческий процесс не представляет собой гомогенные образования, он отличается определенной организацией, которая дифференцирована во времени (стадии творческого процесса). Каждая стадия представляет собой шаг в достижении определенной цели, в решении определенной задачи. “Сделать открытие ... весьма сложный и длительный процесс, протекающий во времени и имеющий различные фазы (или стадии) своего развития” [1, 58].

Многие ученые и психологи по-разному определяют творческий процесс, но в целом приходят к выводу, что любой творческий процесс проходит четыре стадии: 1) “подготовительная стадия” – *preparation stage*; 2) “инкубационный период” – *incubation period*; 3) “инсайт-озарение” – *insight*, 4) проверка истинности, – *verification stage* что ярко иллюстрируется приводимым ниже контекстом: “There said to be four stages in problem solving: preparation in which the elements of the problem are studied and the implications are investigated; incubation in which the frustrated problem-solver turns to other tasks without having solved the problem; inspiration – in which the solution suddenly appears in consciousness, either spontaneously or when the subject intentionally returns to the problem; and finally verification when the subject checks that his bright idea in fact a solution to a problem” [7, 11], что в переводе обозначает: “Предполагается, что творческий процесс проходит четыре стадии: *подготовительная стадия*, где изучаются элементы проблемы и связь с другими проблемами, *инкубационный период*, когда расстроенный ученый переходит к решению других задач, оставив нерешенную данную проблему, *стадия вдохновения* или “инсайт”, когда решение неожиданно приходит в сознание или спонтанно или же, когда ученый возвращается опять к проблеме и наконец “стадия верификации”, когда ученый проверяет действительно ли выдвинутая им идея является решением проблемы”.

Первая стадия творческого процесса – “Preparation Stage”. “Стадия подготовки”, разбивается на несколько этапов: Общая сема – собирать (данные) “collect data” проходит сквозным признаком в группе глаголов: *select, observe, accumulate, correlate, combine, recombine, find, sort, record, systematize, store*. Другая группа на основе семы “изучать проблему” – *to study problem* объединяет глаголы: *treat (a problem), examine, explore, analyse, correlate, manipulate, clear, undertake, confront, tackle, break into parts*. Третья группа глаголов объединяется компонентом “оценить проблему” – *to evaluate (a problem)*: *judge, appraise, view, see, sense, appreciate, approve, realize, control*. Четвертая группа глаголов объединяется на основе семы – “иметь мнение, считать” – *assume (a problem), suppose, think, consider, find, tell, judge, believe*. Пятая группа имеет в основе семантический признак: “представлять, полагать” – *imagine (a problem), fancy, guess, expect*. Шестая группа глаголов объединяется на основе семы “рассуждать”: *induce, deduce, hypothesize, think, compare, prove, synthesize*. Седьмая группа глаголов выделяется на основе общей семы “прогнозировать” – *foresee (a problem)*: *anticipate, forecast, predict, theorize, look forward*. Из данной группировки глаголов в подготовительной стадии можно сделать вывод, что сложность процесса подготовки и сбора данных отражается и на разнообразии глагольной лексики.

Другая стадия творческого процесса – “инкубационный период” – *incubation period* характеризуется необъяснимыми процессами деятельности личности, связанные с решением проблемы. В этой стадии отмечается отсутствие активности, это своеобразный сознательный “отдых”, отвлеченность от решаемой проблемы, в этот период творческий процесс протекает в бессознательной форме. “Бессознательные процессы протекают в течение “инкубационного периода” [4, 314]. Эта мысль прослеживается в следующем контексте: “The unconscious and automous thought processes during incubation take over and continue solving the problem” [8, 65]. Эта стадия творческого процесса представлена как и первая в основном общеупотребительными глаголами, которые характеризуют “инкубацию” идеи. Общий семантический компонент “размышлять” объединяет глаголы: *contemplate incubate, think over, meditate, fixate*. Другая группа глаголов на основе признака “сформировать” (идею) объединяют глаголы: *form (an idea), clarity, sharpen, discard, refine, shape, recombine, rearrange*. Эта группа характеризует формирование идеи, ее окончательное оформление.

Третья стадия творческого процесса – “инсайт” – “озарение” – *insight* объединяет группу глаголов на основе общей семы “создавать” – *generate (idea)* и включает глаголы: *produce, discover, outgrow, develop, solve, elaborate, reveal, formulate, constitute, construct*, которая характеризует приход к решению задачи.

Четвертая стадия творческого процесса – “проверка истинности” – *verification stage* характеризует решающую стадию творческого процесса, которая связана с экспериментальной деятельностью, в результате которой проверяются полученные результаты с целью подтверждения их истинности.

В данной стадии творческого процесса выделяются две группы общеупотребительных глаголов. Первая группа синтезируется на основе семантического принципа “проверить” – (*check*), который выступает доминантой в группе: *check, control, verify, examine, test, experiment, analyse*. Другая группа глаголов вычленяется на основе признака “оценить” и включает глаголы: *assess, confirm, prove, disprove, evaluate, disconfirm*. На стадии верификации проверяется и подтверждается или отвергается та или иная теория, гипотеза, идея. Данная стадия творческого процесса отличается ограниченным числом глаголов по сравнению с другими стадиями творческого процесса.

Таким образом, можно сделать вывод, что четыре стадии творческого процесса символизируют и вербализируют алгоритм науки-эвристики представлены в основном общеупотребительными глаголами, что подтверждает еще раз, что воплощенный в обыденном языке здравый смысл во многом определяет стиль мышления не только в практическом освоении мира, но и в теоретическом. Следует также отметить, что это одна из первых попыток классификации глаголов, которая основывается на алгоритме эвристики при описании четырех вышеуказанных стадий.

Список использованных источников

1. Кедров Б.М. О великих переворотах в науке / Б.М. Кедров. – М. : Молодая Гвардия, 1986. – 109 с.
2. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивной лингвистики – психология – когнитивная наука / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1999. – №4. – С.34-39.
3. Кубрякова Е.С. Язык и знание / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 545 с.
4. Пономарев Я.А. Знание, мышление и умственное развитие / Я. А. Пономарев. – М. : Наука, 1967. – 204 с.
5. Пушкин В.Н. Эвристика – наука о творческом мышлении / В. Н. Пушкин. – М. : Знание, 1967. – 271 с.
6. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект / Н.К. Рябцева. – М. : Академия, 2005. – 626 с.
7. Kleimuntz В. Problem story: Research, Method and Theory / В. Kleimuntz. – Chicago, 1990. – 406 p.
8. Summerfield J.D., Tratcher I., The creative mind and method / J. D. Summerfield, I. Tratcher. – NY, 1964. – 118 p.

Summary. Classification of verbs used in creative thinking is presented in this article for the first time. The algorithm of heuristics reflecting four stages of creative thinking such as Preparation, Incubation, Insight and Verification is described herewith. The article presents generally used verbs which give a full picture of creative process on the basis of common sense and as a result of it abstract and complicated concepts gain a metaphoric form which proves the fact that understanding of rational sphere and abstract mental activity with the help of commonly used language is a characteristic for the language of science.

Key words: *heuristics, creative thinking, Preparation, Incubation, Insight, Verification, common sense, rational sphere.*

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ СЛЕНГ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті окреслено поняття про сленг у трактуванні вітчизняних мовознавців, зроблено спробу встановити причини виникнення та умови вживання сленгів, позитивні та негативні сторони екзистенції досліджуваного мовного явища в соціумі, виокремленні певні види одиниць сленгової лексики та деякі з них проаналізовані, встановлені найбільш активні дериваційні моделі найпоширеніших сленгізмів.

Ключові слова: сленг, види сленгів, причини уживання сленгів, словотвір сленгізмів.

Постановка проблеми. Протягом ХХ – ХХІ ст. спостерігається бурхливий розвиток молодіжних діалектів різних мов, а також української. Нині, в добу національного відродження ця мовна проблема особливо цікавить соціолінгвістику. Відповідно до розвитку сучасного мовного матеріалу утворилися молодіжні студії українського сленгу.

Так сталося, що найбільше на нашу мову впливають російська і англійська лінгвістичні системи (туристи, різні соціальні проекти...). Тому кожен мовознавець постає перед вибором: або сприяти розвитку української мови в усіх сферах, або пропагувати рафіновану українську мову, якою зараз спілкується досить обмежена кількість людей.

Тому об'єктом дослідження ми обрали сучасний сленг молодіжного середовища.

Мета дослідження. Існування сленгу в українській мові – це явище об'єктивне. Однак виникають питання щодо допустимості його вживання та використання сленгізмів у мовленнєвій практиці сучасної освіченої, культурної молоді людини. Тому спробуємо окреслити деякі дискусійні аспекти екзистенції досліджуваного явища, механізми творення, види, причини вживання, особливості та перспективи сучасного українського сленгу.

Аналіз джерел і літератури. Як відомо, у січні 1998 р. вийшов друком «Перший словник українського молодіжного сленгу» на матеріалі досліджень 1996-1998 рр., укладачем якого є Світлана Пиркало. У 1999 р. цю працю було перевидано, з неї вилучено слова лайливої і сексуальної сфери, пізніше усунено ті лексеми, які стосуються політики, національної сфери і міліції.

Також над цією лінгвістичною проблемою працювала Л. Ставицька, яка у 2003 р. уклала словник жаргонів. Це лексикографічне джерело також має свої позитиви і недоліки. Зокрема, **позитиви:** на відміну від праці Світлани Пиркало, яка ґрунтується тільки на розмовному молодіжному мовленні, словник Л.Ставицької ширше залучає матеріали сучасної художньої літератури; **негативи:** поміж сленгів вживаються деякі авторські неологізми і діалектні слова несленгового походження. Також у 2005 р. опублікована праця Л.Ставицької «Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови», в якій авторка визначає сленг як «мовне середовище усного спілкування великої кількості людей, що відмінне від норми, власне різновид розмовної мови» [4, 40].

«Українська мова: Енциклопедія» трактує поняття «сленг» у двох значеннях:

«1) термін, що донедавна в укр. мовознавстві зрідка вживався в тому самому значенні, що й жаргон (перев. щодо англомов. країн);

2) інтержаргонне явище; не маючи чітко окреслених меж, він уживається в знач. особливостей мовлення чималих верств носіїв мови, пов'язаних не лише з груповою, корпорант. Спільністю, а й просторовою, наближаючись до просторіччя, хоча С. використовується не лише людьми, недостатньо обізнаними з нормами літ. мови, а й особами, які ними володіють, - для посилення експресивності висловлювання...» [5, 608].

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи сучасні лексичні сфери, можна виокремити такі види сленгів: молодіжний, байкерський, рекламний, студентський, комп'ютерний, політичний, лайливий та багато інших. Майже кожен із них було досліджено та вивчено мовознавцями і студентами вищих навчальних закладів.

Головними причинами уживання сленгів молоддю є:

а) секретність: кожна із маскультур прагне утаємничити свою мову, щоб вона була зрозуміла лише для обмеженого кола;

б) створення додаткової ідентифікуючої ознаки – соціального символу, щоб можна було розмежувати своїх і чужих;

в) психологічна: молодь завжди перебуває на стадії пошуку чогось нового, вона не хоче вживати ті ж самі слова, словосполучення, речення, вислови, якими користуються батьки, учителі, викладачі, старше покоління [1, 142].

Справжньою бідою для сучасної молоді є вживання не літературної лексики. Вона на сьогоднішній час переполює мову і молодих, і старших людей. Найбільшу огиду такі слова викликають з уст молодих дівчат і жінок. Коли під час бесіди їх уживають за кожним другим словом, то це стається мимоволі. Співбесідники не використовують лайливі слова з метою приниження чи образи, вони просто кожний пробіл мовлення. Використання ненормативних слів є яскравим свідченням низького розвитку вербального інтелекту, мовленнєвої культури. Людина свідомо чи підсвідомо це робить з метою виграти час для формування власної думки, яке протікає з великими труднощами. Таким чином вона намагається донести до співрозмовця те, що хоче сказати, а ще на допомогу залучає жести та міміку [3, 69].

З одного боку сленг робить мову експресивною, емоційною, насиченою, а з іншого – вульгарною, лайливою, обмеженою.

Також досліджували українське мовлення сучасної молоді Л.І. Прокопова і Н. І. Тоцька. Ці науковці зробили висновок, що в українській мові, як і в інших європейських, варіативність слововживання сленгізмів відбувається в таких аспектах – соціальному та ситуативному. Виходячи з цього, можна виділити ще дві причини вживання сленгів: соціум і ситуація, яка склалася в певній комунікації [2, 26].

Ми зробили спробу виділити найбільш поширені словотвірні моделі сленгізмів.

1. Запозичення з російської мови:

арбуз – кавун;
пацан – хлопець;
пацанка – молода дівчина;
перо – ніж, бритва;
мамочка – жінка-голова банди;
в натурі – кажу правду;
баньки – очі;
хавчик – їжа;
зарисуватися – звернути на себе увагу;
мент – працівник міліції;
бухарики – алкоголіки;
шлепер – дурень із села...

2. Запозичення з англійської мови:

мен – чоловік;
піпл – людина;
бед – погано;
хаєр – волосся;
хенд – рука;
айси – очі;
вумен – жінка;
чайлд – дитина...

3. Запозичення з інших мов:

кайф, хіппі, арівідерчі, бушідо...

Окремо виділяють комп'ютерні сленгізми: *хакер, сайт, контакт, байт, біт, метр, материнка, платина* та ін.

Також цікавими є байкерські сленгізми: *мот, моц, бикер, спортбайк, мамзель, гробанутися, пожирач рису* – японський мотоцикл, *гачок, зародок* – спортивний мотоцикл...

Результат дослідження. Ми загалом розглянули поняття сленгу у трактуванні різних мовознавців, причини уживання сленгізмів, позитивні та негативні сторони цього мовного явища, виокремили певні види і деякі з них проаналізували, встановили словотвірні моделі найпоширеніших сленгізмів.

Висновок. Дослідивши сучасний український сленг, можна зробити такий висновок, що він справді існує в нашій мові як з позитивної сторони, так і з негативної. Друга має більш вагоме значення, адже, сленг крім того, що урізноманітнює мовну картину світу, додаючи їй колоритності, разом з тим ще більше її засмічує.

Окрім того, частина сленгізмів переходить до загальноживаної лексики та існує не лише в усному мовленні, але й в рекламах, листівках, оголошеннях та в інших засобах масової інформації.

На нашу думку, треба сприяти розвитку рафінованої української мови, а сленгові надати роль додаткового допоміжного елемента, всіляко запобігаючи його поширенню.

Список використаних джерел

1. Мартос С.А. Молодіжний сленг: міф чи реальність? / С.А. Мартос // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2004. – Листопад (№32). – С. 2-3.

2. Прокопова Л.І., Тоцька Н.І. Соціофонетичний нарис українського мовлення сучасної молоді / Л.І. Прокопова, Н.І.Тоцька // Мовознавство. – 1990. – № 3. С. 17-26.
3. Сірінюк К. Молодіжний сленг як складова загально мовної культури нації / К. Сірінюк // Українська мова і література в школі. – 2005. – №5. – С. 69-70.
4. Ставицька Л.О. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови / Л.О Ставицька. – К., 2005.
5. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2004. – 824 с.: іл.

Summary. The essay defines the term “slang” as viewed by different linguists. It shows the causes of using slang; its positive and negative sides. We also have analyzed some kinds of slang and derivation of the most wide-spread words.

Key words: *slang, kinds of slang, the causes using slang, the derivation of slang.*

УДК 81'367.4'42: 821.111 Рол 7 Поттер

І.З. Терсіна

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ПРИКМЕТНИКОВИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У ТЕКСТАХ ПОТТЕРІАНИ

Статтю присвячено дослідженню лінгвокультурологічних, когнітивних особливостей прикметникових словосполучень у текстах поттеріани як джерело передачі низки понять, концептів, які відображають різні аспекти та параметри живого і неживого світів, створених уявою письменниці.

Ключові слова: *когнітивні особливості, прикметникові словосполучення, концепт, ідіостиль.*

У англomовній літературі з'явилася нова генерація письменників, які по-новому використовують можливості мови, особливо у сполучуваності слів, тому відкриваються нові перспективи для вивчення індивідуально-авторських новотворів, у тому числі і словосполучень. Водночас ми стикаємось з новим, самобутнім відображенням творчого осягнення особистості і поєднанням його з певною культурою, мовною ментальністю.

Актуальним і важливим для сучасного мовознавства є лінгвістичні дослідження мовних одиниць в когнітивно-комунікативній системі координат з позиції функціонування мови в осягненні людиною світу та ідіолістичних характеристик творених нею текстів. На основі когнітивного аналізу художнього тексту можлива реконструкція моделі концептуальної картини світу автора і виявлення фрагментів її змісту – концептів. Художні концепти є одиницями індивідуально-авторської картини світу літературної особистості, які характеризуються естетичністю та образними засобами вираження [3, 9].

Мета дослідження полягає в розкритті національно-культурних домінант у поттеріані англійської письменниці Джоан Кетлінг Ролінг, що розкриваються за допомогою прикметникових словосполучень наповнених індивідуальним змістом і культурною інформацією.

Прикметникові словосполучення англійської мови належать до кола загальної проблематики синтаксису, дослідженої у фундаментальних працях В. М. Ярцевої, О. С. Ахманової, Ц. С. Горелик, В. І. Перебийніс, В. В. Буракової, О. С. Мікоян, А. М. Приходька, С. Г. Тер-Мінасової. Окремого дослідження про лінгвокогнітивні особливості прикметникових словосполучень та їх роль у творенні авторського ідіостилу немає, що умотивує вибір об'єкту нашого дослідження: когнітивно-комунікативні особливості прикметникових словосполучень, які вживаються у творах Дж. Ролінг про Гаррі Поттера.

Наявність досить великої кількості тематичних підгруп прикметникових словосполучень у поттеріані зумовлена, насамперед, завданням жанру, а саме необхідністю використання прикметника і прикметникових конструкцій для характеризувати концептів навколишнього світу [4; 9; 11; 12; 14]. Як влучно зазначає І. І. Креліх, “ціннісною предметністю володіє буквально все, що стає компонентом практичної діяльності людини – природні речі, явища дійсності, процеси, дії, об'єкти, що повинно знаходити і, безумовно, знаходить своє відображення у мові” [8, 19]. Із позицій лінгвокультурологічного підходу комплексний характер семантики виявляється у диференціації двох взаємозалежних явищ: змісту й значення, де змісти “абсорбують” у собі багато змістоутворювальних

компонентів, що взаємодіють між собою, а саме соціальну семантику, груповий досвід та досвід спільнот, лінгвокультурну картину світу, психосемантику свідомості та ін. [6, 291-292].

Як відомо, на твори Дж. Ролінг про Гаррі Поттера існує чимало критичних відгуків [1; 2; 7; 10], деякі з авторів переконані у шкідливості впливу цього читання на дітей через пропаганду магії, навіть сатанинство, через зображення зла в якомусь містичному вимірі.

Не поділяючи таких думок, вважаємо, що у творах письменниці представлені уявлення про добро і зло, любов і дружбу, пропагується шляхетність. На підтвердження наведемо факти: основу прикметникових словосполучень у вибірці складають одиниці на позначення найрізноманітніших виявів людського і суспільного – це 2 000 із загального числа 3 455 (80%). Ці уявлення зображені через призму дитячої свідомості – читач бачить світ очима дитини. Г. К. Честертон стверджує: “Серед усіх форм літератури чарівні казки дають найправдивішу картину життя” [13, 28], і, в контексті теми дослідження додамо, поттеріана – це своєрідна картина дитячої культури.

У художньому тексті поттеріани у семантичному обсязі прикметникових словосполучень реалізуються такі основні концептуальні утворення:

1. Концепт ДОБРО. Передається лексемами “*noble, valiant*”. У книгах Добро завжди перемагає Зло. Гаррі вибирає Добро, його життя – це ситуація благородної боротьби, його місія – охороняти Добро – добровільно прийнята ним на себе. Наприклад: “*Harry Potter risks his own life for his friends! Moaned Dobby, in a kind of miserable ecstasy. So noble! So valiant!*” [15, 394].

2. Концепт ЗЛО. Передається лексемами “*arrogant, menacing, dangerous*”. У романах Дж. Ролінг Зло – активне. Зло має свої корені у всіх структурах магів, воно виражається у ненависті, у нетерпимості до інших і зверхності, у прагненні до знищення і підкорення собі інших. “*Very clever, Granger,*” said Draco Malfoy. *Grabbe and Goyle were standing behind him. All three of them looked more pleased with themselves, more arrogant and more menacing, than Harry had ever seen them*” [16, 48].

Директор Альбус Дамблдор, у кінці кожного тому обов’язково висловлює певну мораль, каже, що потрібно завжди боротися із злом з усіх сил, і тоді, можливо, вдасться вийти переможцем: “*We are as strong as we are united, and weak as alone*” [15, 248].

3. Концепт ЖИТТЯ. Передається лексемою “*alive*”, що часто вживається у текстах з уточненням “*still*”, вочевидь, письменниця намагається так підкреслити основний мотив романів – перебування героїв на грані життя і смерті. Наприклад: “*He couldn’t go, not now that they had found the entrance to the chamber, not if there was even the faintest, slimmest, wildest chance that Ginny might be alive*” [17, 184].

4. Концепт СМЕРТЬ. Передається лексемою “*death, dead, gone*”. Наприклад: “*...there is nothing worse than death*”, каже Том-Волдеморт Дамблдору. “*Indeed, your failure to understand that there are things much worse than death has always been your greatest weakness*” [17, 529], відповідає йому Дамблдор. Слова про те, що смерть не найстрашніше, що може трапитися з людиною, є ключовими для духовного виховання головного героя і розуміння всього циклу романів.

5. Концепт ДРУЖБА. Передається лексемами “*friendly, friend*”. Гаррі ніколи не залишається наодинці: у нього є директор Гогворту – добрий чарівник Дамблдор, є вірні друзі і старший товариш велетень Гагрід. У книгах йдеться про те, що гроші не приносять щастя, і тому не слід приділяти їм надто багато уваги, натомість іншою цінністю в житті має бути дружба і добрі відносини між людьми. Наведемо приклади:

“It was really lucky that Harry now had Hermione as a **friend**” [15, 133].

“Cedric was a **good and loyal friend**” [17, 626].

6. Концепт ЛЮБОВ. Передається лексемами “*love*”. Наприклад: “*It is agony to touch someone marked by something so good as sacrificial love*” [16, 173]. У книгах Дж. Ролінг йдеться про те, що найбільшою силою, якої не здатне подолати ніяке зло, є любов, а саме материнська любов: “*He didn’t realize that love as powerful as your mother’s for you leave its own mark*” [15, 216].

Таким чином, прикметникові словосполучення вживаються у циклі романів для відображення концептів вічних людських цінностей – тому книги про Гаррі Поттера приваблюють мільйонну читацьку аудиторію, адже за поттеріаною, важливо бути відважним: “*I have never seen any reason to be frightened of saying Voldemort’s name*” [15, 14]; “*Harry Potter is valiant and bold!*” [15, 394]; працюватим: “*The idea of Voldemort certainly scared them, but they didn’t keep visiting him in dreams, and they were so busy with their revision...*” [15, 191]; порядним: “*Only because you’re too – well – noble to use them*” [15, 14]; вірним: “*He was a good and loyal friend, a hard worker, he valued fair play*” [20, 626].

Варто звернути увагу на той факт, що стиль Дж. Ролінг надзвичайно багатий на емоційно заряджені образи, позначений величезною гамою почуттів – любов, ревність, образа, радість. Свідченням цього є найчисельніша тематична група (70%) на відображення емоційної сфери життя людини, і саме прикметникові словосполучення “працюють” на емоційну зарядженість стилю і свідчать про високий інтерес авторки до внутрішнього світу дитини. Прикладами передачі

душевних станів, емоційних реакцій у стилі є прикметникові словосполучення з моделлю зразка A+prep+N/Pr: “*Looking pleased at the stunned looks on their faces*” [19, 68]; “*Even full of dread for what was coming Harry couldn't fail to be amazed*” [16, 152]; “*All three of them looked more pleased with themselves, more arrogant and more menacing, than Harry had ever seen them*” [20, 790]; “*Harry couldn't feel too excited about this*” [16, 11], і прикметникові словосполучення з моделлю зразка A+Vf: “*Harry was pleased to hear a definite note of panic in Uncle Vernon's voice*” [17, 21]; “*Careful not to make any noise, Harry began to climb*” [17, 146]; “*He was thrilled to see Buckbeak again*” [20, 55].

Художні концепти Дж. Ролінг тісно пов'язані з концептами англійської культури. Для кожної національної культури характерні певні архетипи, символи, особлива система цінностей, вірувань, ідей, які інтерпретують різноманітні історичні явища, традиції тощо. У них відображені особливості національного менталітету [5]. Семантика прикметникових словосполучень поттеріани є, за нашими спостереженнями, іманентно національною.

Аналізуючи прикметникові словосполучення поттеріани фіксуємо той факт, що у центрі британського національного менталітету знаходяться такі концепти, як у “свобода” (Freedom), “самопоміа/самовдосконалення” (Self-help), “рівноправність/справедливість” (Equality), “сім'я” (Family), які виражають відношення до реалій, що так чи інакше пов'язані з життєдіяльністю людини, яку письменниця ставить в центрі уваги своїх романів. Наведемо приклади:

1. Концепт СВОБОДА. “*It took Harry several days to get used to his strange new freedom*” [17, 42]; “*He was clever enough to escape from Azkaban, and that's supposed to be impossible*” [17, 53].

2. Концепт САМОДОПОМОГА/САМОВДОСКОНАЛЕННЯ. Життя Гаррі – це ситуація виживання і самопоміа, йому доводиться самому турбуватися про себе: “*...Feeling jumpy, Harry set off, hoping against hope he'd be able to find a way out of there*” [16, 45]; “*They will be obsessed with security, lest the Muggles notice anything*” [18, 14]; “*You need to be alert and watchful*” [18, 233].

3. Концепт СІМ'Я. У всіх книгах про Гаррі Поттера сім'я відіграє значну роль, всі пригоди відбуваються разом із сім'єю: “*There was his mother, alight with happiness, arm in arm with his Dad*” [17, 157]; “*Harry had a very enjoyable morning walking over the sunny grounds with Bill and Mrs Weasley*” [19, 536].

4. Концепт РІВНОПРАВНІСТЬ/СПРАВЕДЛИВІСТЬ. Рівноправність особливо важливий концепт для британців у кінці ХХ ст. “*Katie Bell, returned to the team after an excellent trial, a new find called demelza Robins, who was particularly good at dodging Bludgers, and Ginny Weasley, who had outlown all the competition and scored seventeen goals to boot*” [18, 237]. У своїх романах Дж. Ролінг на рівних правах зображує роль дівчаток у спортивних іграх.

Через острівний менталітет письменниці (географічна ізольованість країни) іноземці-чарівники змальовані у насмішливій формі або з боязкою відчуженістю: “*...half a dozen boys were sitting around Slughorn, all on harder or lower seats than his*” [19, 96].

Одним із джерел відтворення британського менталітету є старі легенди, міфи, обряди, традиційні заняття, що також тематично відображено у художній мові поттеріани. Прикметникові словосполучення як дескриптивний засіб вживаються для характеристики ельфів, тролів, гоблінів та інших міфічних персонажів, що надає стилю ідейну таємничу, казкову тональність. Ельфи – найпоширеніша різновидність фейрі в англійському фольклорі та літературі. Вони, як добрі сусіди, що завжди приходять на допомогу: “*So long to see you', said Dobby to Harry*” [15, 327]. Гобліни – духи, які охороняють Банк; для їх характеристики автор вживає парне поєднання прикметників “*trustworthy and ruthless*”, яке зображує їх суворими і безжалісними. Страшним знаком Волт де Морта є клеймо: “*Something vast, green, and glittering erupted from the patch of darkness...It was a colossal skull, comprised of what looked like emerald stars, with a serpent protruding from its mouth like a tongue*” [19, 398]. Цей символ пов'язаний зі давньою англійською легендою про те, що диявол мітить своїх прибічників клеймом. Символічним образом є гра Квіддич, яку автор змальовує як улюблену спортивну гру героїв: “*But the only thing Harry felt he was really good at was Quidditch*” [21, 285]. Це підкреслює всезагальну британську любов до спорту, футболу.

Таким чином, як показують спостереження, семантичний зміст прикметникових словосполучень розкриває концептуальну картину художніх текстів поттеріани, і в більшій мірі, лінгвокультурну природу дискурсу сучасної дитячої англійської літератури. У художньому тексті поттеріани у семантичному обсязі прикметникових словосполучень реалізуються такі основні ідейні концепти: ДОБРО і ЗЛО, ЖИТТЯ і СМЕРТЬ, ДРУЖБА, ЛЮБОВ, СІМ'Я. У центрі романів знаходиться людина, її душевний стан, настрої, і саме прикметникові словосполучення працюють на емоційну зарядженість стилю і свідчать про високий інтерес авторки до внутрішнього світу дитини.

Інновативним моментом дослідження є опис прикметникових словосполучень з елементами дискурсного аналізу, який уможливорює проникнення у сутність художньої картини світу

письменниці (Дж. К. Ролінг), що відповідає загальній тенденції лінгвістики до інтерпретації розумової діяльності людини у її мовленні й визначається пошуком мовленнєвих засобів, які об'єктивують індивідуально-авторське світосприйняття.

Список використаних джерел

1. Алешковский П. Волшебство без разоблачения / П. Алешковский // Кн. обозрение. – М., 2000. – №12. – С. 18.
2. Аммосов Ю. Поттер MUST DIE. Детская книга была эпосом, а обернулась трагедией / Ю. А. Аммосов // Вопросы литературы. – М., 2005. – Вып. 4. – С. 161-167.
3. Балаш Т. В. Лингвоконцептуальный анализ художественного текста / Т. В. Балаш: монография / – Минск: БГПУ, 2005. – 113 с.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 411 с.
5. Городецька О. В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / О. В. Городецька. – К., 2003. – 21 с.
6. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Роман Кісь. – Львів : Літопис, 2002. – 304 с.
7. Крайський С. Магічний світ “Гаррі Поттера” / С. Крайський ; пер. з польськ. Т. Угрин. – Львів : Місіонер, 2006. – 248 с.
8. Крелих И. И. Оценка в лексической семантике // Парадигматические характеристики лексики : межвуз. сб. науч. тр. / редкол.: В. Д. Девкин и др. – М. : МГПИ им. В.И. Ленина, 1986. – 125 с.
9. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – М., 1993. – №1. – С. 3-9.
10. Одышева А. Феномен Гарри Поттера в современной культуре // Динамика культурной ментальности в системе гуманитарного образования ХХІ века / А. Одышева. – Тюмень, 2004. – С. 121-125.
11. Слышкин Г. Г. Дискурс и концепт / Г. Г. Слышкин // Языковая личность : сб. науч. тр. / [под ред. В. И. Карасика, Г. Г. Слышкина]. – Волгоград, 2000. – С. 38-45.
12. Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура : сб. ст. в честь Н. Д. Арутюновой / отв. ред. Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 879 с.
13. Честертон Г. К. Рассказы / Г. К. Честертон. – М. : Мол. гвардия, 1992. – 400 с.
14. Шафиков С. Г. Категории и концепты в лингвистике / С. Г. Шафиков // Вопросы языкознания. – М., 2007. – № 2. – С. 3–17 .
15. Rowling J. K. Harry Potter and the Philosopher’s Stone / J. K. Rowling. – L.: Bloomsbury, 1997. – 215 p.
16. Rowling J. K. Harry Potter and the Chamber of Secrets / J. K. Rowling. – L. : Bloomsbury, 1998. – 257 p.
17. Rowling J. K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban / J. K. Rowling. – L. : Bloomsbury, 1999. – 317 p.
18. Rowling J. K. Harry Potter and the Goblet of Fire / J. K. Rowling. – L. : Bloomsbury, 2000. – 665 p.
19. Rowling J. K. Harry Potter and the Order of the Phoenix / J. K. Rowling. – L.: Bloomsbury, 2003. – 638 p.
20. Rowling J. K. Harry Potter and the Half-Blood Prince / J. K. Rowling. – L. : Bloomsbury, 2005. – 607 p.
21. Rowling J. K. Harry Potter and the Deathly Hallows / J. K. Rowling. – L. : Bloomsbury, 2007. – 607 p.

Summary. The article deals with the cognitive peculiarities of adjectival phrases in Potteriana as a source of various notion conceptualization which pictures various aspects of living and non-living worlds created by the author’s imagination.

Key words: cognitive peculiarities, adjectival phrases, concept, individual style.

КАТЕГОРІЯ ВІДНОСНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В РЕЧЕННЯХ, УСКЛАДНЕНИХ НАПІВПРЕДИКАТИВНИМИ АД'ЕКТИВНИМИ КОМПЛЕКСАМИ

У статті охарактеризовано категорію модальності та підкатегорію відносної модальності як одну із синтаксичних категорій, яка паралельно з категоріями відносного часу та часткової персональності формує значення напівпредикативності ад'єктивних зворотів; зроблено спробу аналізу засобів вираження відносної модальності у реченнях, ускладнених напівпредикативними ад'єктивними конструкціями.

Ключові слова: модальність, відносна модальність, кореляція модальних планів, напівпредикативні ад'єктивні конструкції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На різних етапах розвитку лінгвістичної думки категорійний статус модальності визначали по-різному, що зумовлює актуальність цього питання синтаксису і нині.

Фундаментальні дослідження теорії модальності відображені у працях Ш. Баллі, В. Виноградова, В. Адмоні, Г. Колшанського, О. Мельничука та ін. У сучасному синтаксисі проблему модальності вивчають І. Вихованець, В. Шинкарук, Т. Телецька, В. Чолкан, С. Шабат та ін. Предметом спостережень лінгвістів були проблеми категорії модальності, засоби її вираження, способи презентації та реалізації в мовленні. Проте не всі аспекти, пов'язані з модальністю, досліджені вичерпно.

І. Вихованець, автор статті про модальність в енциклопедії “Українська мова”, тлумачить її як “функціонально-семантичну категорію, яка виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб'єктивну оцінку висловлюваного” [3, 367].

Як синтаксичну категорію, модальність поділяють на об'єктивну та суб'єктивну. Об'єктивна модальність поряд із категорією часу формує значення реченневотвірної категорії предикативності, виражає стосунок висловлюваного до дійсності у плані реальності/нереальності та формується на протиставленні дійсного та ірреальних способів. Суб'єктивна модальність не є обов'язковою категорією речення та встановлюється мовцем для вираження особистого ставлення до повідомлюваного. І. Вихованець з-поміж суб'єктивних значень виокремлює предикативність, настанову речення, вірогідність/невірогідність повідомлюваного, ствердження/заперечення, емоційність/нейтральність [2, 118].

Отже, модальні значення у структурі речення є як обов'язковими (об'єктивна модальність), так і факультативними (суб'єктивна модальність).

Модальність речення – ознака всього змісту висловлення, точніше кажучи, ознака семантична, а не структурна. Засоби вираження модальності належать до всіх рівнів мови – фонетичного, граматичного, лексичного, – що спричиняє основну складність у дослідженні процесу творення модальності, зокрема суб'єктивної, оскільки передбачає врахування всіх можливих елементів, які беруть участь у цьому процесі: інтонації, спеціальних синтаксичних конструкцій, вставних і вставлених одиниць, порядку слів, повторів, поєднання повнозначних слів із частками або вигуками, а також різноманітних комбінацій зазначених засобів.

У роботах Ш. Баллі, О. Бондарка, В. Виноградова, І. Вихованця, В. Шинкарука визнано, що модальні значення репрезентують не лише морфологічні засоби (форми дієслівних способів), а й синтаксичні (форми речень), лексичні, а також інтонація. За словами В. Виноградова, “якщо категорія предикативності виражає загальну співвіднесеність змісту речення з дійсністю, то відношення повідомлення, що міститься в реченні, з дійсністю є передусім модальним відношенням” [4, 80].

Синтаксичний підхід до вивчення модальності дав змогу випрацювати класифікацію модальних різновидів речення, згідно з якою відмінностям у модальній семантиці відповідають структурні моделі речення. Говорячи про модальність як про встановлюване мовцем відношення змісту висловлення (його пропозитивної основи) до дійсності, лінгвісти наголошують на тому, що відношення до дійсності є результатом уявлення про неї саме мовця. Поряд із модальними значеннями реальності/ірреальності виокремлюють такі модальні значення: необхідності, можливості, впевненості в достовірності, спонукальності, наказовості, бажальності, емоційної та якісної оцінки, ствердження, заперечення [5, 115–116].

У сфері синтаксичного потрактування модальності окреме місце посідає модусно-диктумна концепція Ш. Баллі, розвинута ним унаслідок дослідження структури речення. За концепцією мовознавця, у будь-якому висловленні можна виокремити основний зміст (диктум) і його модальну

частину (модус), яка маркує інтелектуальне, емоційне або вольове сприйняття диктуму. Системне дослідження категорій модусу та диктуму в українському мовознавстві здійснив В. Шинкарук.

Завдяки працям Ш. Баллі та В. Виноградова в лінгвістиці склалося уявлення про модальність як суб'єктивний компонент у змісті висловлення. Це відповідає також тлумаченню модальності сучасними логіко-граматистами, у працях яких розмежовано такі поняття, як пропозиція (модель ситуації, події, певного стану речей) і модальна рамка, або пропозиційне відношення: твердження, питання, прохання, наказ, припущення, обіцянка, побажання [1, 26–38].

Модальність у вузькому розумінні, яке вважаємо обґрунтованішим з огляду на можливість випрацювати порівняно чіткі критерії її функціонування, є обов'язковою ознакою кожного речення-висловлення і виражає стосунок реченнєвого змісту до дійсності з погляду реальності й ірреальності. Підкатегорія модальності охоплює три грами: граму реальності, граму потенційності та граму ірреальності.

У синтаксичних дослідженнях останніх років особливу увагу дослідників приділено проблемі синкретизму кількох змістових планів у рамках того самого висловлення та засобів їх вираження, у чому й полягає сутність асиметрії між формальною та семантичною структурою мовного знака. З огляду на це, **актуальним**, на нашу думку, є дослідження синтаксичних категорій речення, ускладненого напівпредикативними конструкціями.

Недостатність вивчення підкатегорії відносної модальності зумовила мету нашої статті – схарактеризувати відносну модальність напівпредикативних ад'єктивних конструкцій та визначити засоби її вираження.

Виклад основного матеріалу. Питання відносної модальності напівпредикативних (партиципних) конструкцій розглянуто в дисертаційному дослідженні О. Кульбабської. Класифікація модальних значень напівпредикативних конструкцій, за твердженням дослідниці, передбачає виокремлення інваріантного модального значення (реальність/ірреальність), що формує предикативність речення, та додаткового модального плану, що бере участь у творенні вторинної предикації [8, 50].

Ад'єктиву не притаманні морфологічні засоби, що виражали б відношення повідомлюваного до дійсності, тому модальність напівпредикативних ад'єктивних конструкцій можна визначити на ґрунті модального плану основного речення, тобто вона є відносною [8, 51].

Грамема реальності вказує на об'єктивність явищ у двох часових планах – теперішньому і минулому. Значення реальності у напівпредикативних конструкціях можливе тоді, коли ад'єктив корелює з предикатом основної (базової) частини, тобто постають відношення реальність/реальність, напр.: *За ними [словами] крилося ще щось інше, захищене поки що в тайні* (7, т. 1, 276); *Не стільки переляканий тим, що з ним відбувається, скільки здивований, Єпіфаній обережно розглядав сторожку* (6, 294).

Найчастіше такі відношення доповнюються семантикою одночасності подій (у минулому чи теперішньому часі), значенням зумовленості, напр.: *Єпіфаній узяв костюра і вдруге рушив у світ, спонукуваний тепер наказом білої душі своєї* (6, 271); *В ній [кімнаті] стояло вузьке залізне ліжко, накрите, замість ковдри, вигорілою австрійською шинелиною* (10, т. 2, 98); різночасності перебігу подій, напр.: *В останніх променях вечірнього сонця, мов бабуся, дрімає стара-престара хата, хтозна-коли збудована* (10, т. 2, 439); причинно-наслідковим значенням, як-от: *Зелектризовані, майже перелякані в хвилинній стрічі, відчуваємо майже в тім самім менті потребу завдати одно другому біль* (7, т. 1, 311); *Роман, вражений відвертістю парубка, не знає, чи вірити йому, чи ні* (10, т. 1, 84).

Грамема потенційності поєднує семи гаданої з погляду мовця майбутньої реальності явища, але фактично його ірреальності і передавана формами майбутнього часу, напр.: *В панянок, розбещених сучасними романами і розкішшю батьків, це навіть оплески викличе* (10, т. 1, 57).

У реченнях, ускладнених напівпредикативними ад'єктивними комплексами, можливе співвідношення модального плану потенційність/ потенційність, наприклад: *Колись нові покоління, щасливі з коліски й до домовини, з подивом і повагою згадують просту колгоспницю* (10, т. 3, 561); *Тільки такі, рівні силою і завзяттям, можуть бути справжніми супротивниками своїх хоробрих співвітчизників* (6, 48); *Лиш такі здогади могли змінити настрої його [лікаря] душі, мені ще донедавна так прихильної* (7, т. 1, 283).

Можливі розбіжності модальних планів базового елементарного простого речення та згорнутого в напівпредикативну конструкцію іншого елементарного простого речення потенційність/реальність за наявності часових комплікаторів типу *зараз, вчора, давно* в ад'єктивному комплексі, напр.: *Ця зброя, викувана споконвіків у надрах нашого народу, а нині втілена в Закон, діятиме пізніше* (6, 278); *Оцей зарослий ліщиною яр, присипаний тепер чистим сніжком, підійме своє дно врівень з окрайцями* (10, т. 3, 464).

Грамема ірреальності вказує на об'єктивно-модальне значення нереальності, стосується явищ, які не відбулися, не відбуваються, проте бажані, потрібні, необхідні тощо, і ґрунтується передусім на морфологічних категоріях наказового й умовного способу дієслова. У реченнях із

напівпредикативними ад'єктивними конструкціями ми спостерігаємо кореляцію ірреальності/реальності, напр.: *Вона [земля] б почала жадібно вибирати з тіла всю вагу, зібрану за трудний тиждень жнив* (10, т. 2, 403).

За справедливим твердженням О. Мельничука, модальне значення риторичних питань – відношення змісту речення до дійсності, за якого очікувана відповідь уже не становить нової інформації для мовця [11, 133]. Стверджувальні риторичні питання передбачають заперечну відповідь, тому ми спостерігаємо співвідношення ірреальність/реальність, напр.: *Хіба йому, такому перемерзлому, такому перетрудженому на своєму віку, зігрітися лише травою чи землею* (9, 30).

Повнозначні члени речення, вставні слова і модальні частки, які виражають ставлення мовця до повідомлюваного, формують у реченні значення потенційної модальності. У реченнях із напівпредикативними ад'єктивними конструкціями можна виокремити випадки збігу модального плану фінітної та ад'єктивної частин, наприклад: *Певне, хан молиться або складає вірші про солов'я, закоханого у троянду* (6, 34); та речення, у яких дієслово виражає значення реальної модальності, а напівпредикативна конструкція – припущення, напр.: *Зуст спливали слова вірша, мабуть, свого, власного, народженого захопленням красою світу* (6, 81); *На літніх жінках красувалося старовинне, пропахле роками і скринєю, ще, може, дівоче, вбрання* (10, т. 3, 587).

Висновки. Отже, аналізуючи речення, ускладнені напівпредикативним ад'єктивними комплексами, ми зафіксували наступні модальні співвідношення між фінітною та ад'єктивною частинами простого речення: реальність/ реальність, ірреальність/ірреальність, потенційність/ потенційність, проте можливі і розходження на зразок потенційність/реальність, ірреальність/ реальність.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н. Предложение и его смысл / Н. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
2. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І. Модальність / І. Вихованець // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова) та ін.]. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 367–368.
4. Грамматика русского языка. Синтаксис / под ред. В. Виноградова, Е. Истриной. – М. : Изд-во АН СССР, 1966. – Т. II. – 440 с.
5. Загнітко А. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : [монографія] / А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Іваничук Р. Мальви (Яничари). Орда : Романи [текст]. / Р. Іваничук. – Х. : Євроекспрес, 2000. – 416 с.
7. Кобилянська О. Твори : в п'яти томах / О. Кобилянська. – К. : Держлітвидав, 1962. – Т. 1. – 490 с.; Т. 2. – 480 с.
8. Кульбабська О. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олена Валентинівна Кульбабська. – Івано-Франківськ, 1998. – 192 с.
9. Матіос М. Солодка Даруся: Драма на три життя [Текст] / М. Матіос. – Вид. 4-е. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2007. – 188 с.
10. Стельмах М. Твори: в шести томах / М. Стельмах. – К. : Дніпро, 1972. – Т. 1. – 663 с.; Т. 2. – 594 с.; Т. 3. – 662 с.
11. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. акад. І. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.

Summary. The article attempts to analyze the relative expression of modality in sentences, complicated semi-predicative adjectival turnovers; characterized category and subcategory of relative modalities modality as one of the syntactic categories that parallel to the categories of relative time and part-personalnosti creates value semi-predicative adjectival phrases.

Key words: modality, relative modality, the ratio of modal plans.

ПРО МОЖЛИВІСТЬ ВПЛИВУ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ НА РЕАЛІЗМ

Автор статті вказує на вплив законів масової свідомості на критичну свідомість притаманну реалістичному стилю. В статті аналізуються дефініції поняття “реалізм” у енциклопедії “Britannica” і у Вебстерівському тлумачному словнику. Подається також аналіз “інтелігентського” сприйняття реалізму у постмодерністському ключі (Б.Парамонов)

Ключові слова: реалізм, масова свідомість.

Реалізм ми розуміємо як один з основних стилів літератури дев’ятнадцятого і двадцятого століть; головний закон цього реалістичного стилю можна сформулювати так: у ньому всеохоплюючий (в завданні) аналіз і художнє ціле іманентні один одному. Про “всеохоплення” ми говоримо тут не в романтичному сприйнятті (як, наприклад, Ф. Шлегель про “універсальність” [10, 294-295], яка, по суті, була лише теоретично проголошеною), а в позитивістському: позитивіст хоча й вимушений задовольнятися відносною “цілого” пізнаваного світу, а проте не втрачає зв’язків з “непізнаваним”. Адже для нього доступ до “непізаного” в принципі теж не був закритий: вибудовуючи свої ймовірні гіпотези на основі спостережень, він мимоволі торкався сфери “непізнаваного”.

Такий акцент на аналітичній природі реалізму не суперечить, а доповнює підхід до його розуміння у сучасних вітчизняних та більшості західних дослідників, які теж віддавали належне дослідницькій спрямованості цього стилю. Вкажемо для прикладу на характерні в цьому плані точки зору Д.Наливайка та Д.Лівайна.

Український дослідник вказував у реалізмі на його “зорієнтоване на досвід сприйняття та інтерпретування дійсності” [7, 9], на те, що в ньому “реальність піддається як науковому, так і художньому пізнанню” [7, 10]¹.

Точка зору Д.Лівайна на реалізм також є досить поширеною (у зазначеному нами аспекті). Цей англійський дослідник стверджував, що реалізм “не був солідним, самовпевненим [solidly self-satisfied] баченням, заснованим на уявній об’єктивності і впевненості в можливості відобразити світ, він був дуже скромною [highly self-conscious] спробою дослідити або створити нову реальність” [14, 3]. У цьому визначенні реалізму важливою є вказівка на його дослідницьку (аналізуючу) спрямованість, а не на створення “нової” реальності, адже ця остання риса притаманна образному світобаченню взагалі.

Все це дає змогу говорити про реалізм як про особливе мистецтво, засноване на аналізі. А такий реалізм, здавалося б, не має точок дотику із масовою свідомістю, адже вона не просто обмежена повсякденною практикою (з неї виникає і в ній використовується), а ще й захищає свій ментальний простір інстинктивним острахом перед аналізом, перед будь-яким аналітичним поглибленням світогляду, ніби передчуваючи в цьому потенційний ризик.

Однак, цю, загалом, правильну думку коригує (підриває?) те, що сама аналітична свідомість не витримує тих високих вимог, які вона ж виставляє собі як ідеал, і виявляє залежність від духу масової свідомості. Показати це ми хочемо на прикладах читацької і літературно-критичної реакції остраху перед аналізом (при цьому ми виходимо з певної єдності письменницького та читацького світосприйняття, без чого реалістичний тип художньої свідомості був би просто неможливим; тобто, аналітизм в цьому випадку треба розуміти як якість, притаманну і авторові, і читачеві).

Намагаючись показати прояви цього остраху перед аналізом, ми сподіваємося також, що це дасть змогу точніше уявити деякі аспекти самого реалізму, адже реалістичне мистецтво як таке, в його специфіці, не розглядалося досі у зв’язку з масовою свідомістю (масовим мистецтвом). Питання в такому плані не ставилося навіть у концептуальній статті Ю. М. Лотмана, спеціально присвяченій проблемам співвідношення масової та високої літератур [5].

Спочатку уточнимо поняття “масова свідомість”. У його трактуванні ми можемо опертися перш за все на класичне визначення Еміля Дюркгейма, який вів мову в цьому випадку про “сукупність вірувань і почуттів, спільних для більшості членів даного суспільства” (цит. за: [12, 108]), а також на сучасне соціологічне визначення масової свідомості як “практичного знання різних соціальних груп, не заснованого на спеціалізованому знанні, потрібного соціальним групам у повсякденному житті для взаємодії та комунікації в малих групах, місцевості проживання, країні, світі” [6]. Визначення це засноване на узагальнюючих працях Т.Бернса, Е.Енгдаля [13], М.П.Кирилова [4], Б.А.Грушина [3].

Але, маючи справу з літературним матеріалом, потрібно враховувати, насамперед, прояви масової свідомості у словесній формі – фольклорно-міфологічній і постфольклорній. При цьому

постфольклору (термін С.Ю.Неклюдова) ми повинні приділити тут особливу увагу тому, що час виникнення цього явища приблизно збігається із часом формування класичного реалізму (у Франції друга третина XIX століття, в Росії та більшості країн Європи друга половина цього століття). Постфольклор (або в більш вузькому розумінні: міський фольклор [9]) – особливий вид творчості, який не є ані “високою” культурою, ані патріархальною сільською (традиційним фольклором). Його і називають ще “третьою літературою” (В.Н.Прокоф’єв). Цей постфольклор міг пристосовувати до себе явища високої культури, “обігрувати” їх “у сфері примітиву, який використовує баналізований, відпрацьований у “верхів” матеріал” [8]. І ось що показово: таким матеріалом “у другій половині XIX – початку XX століття” був “вульгаризований романтизм” [8], а зовсім не реалізм (натуралізм), який безумовно панував у цей час в європейських літературах. Виходить, що для фольклорної свідомості реалізм лишився просто непоміченим.

Цілком зрозуміло, що головна причина цього в принциповій гетерогенності міфологічної цілісної фольклорної свідомості і аналітичної свідомості реаліста. Показово, що претензія на достовірність (можливість верифікувати факт), яку можуть заявляти носії постфольклору, по суті, виявляється оманливою. Таку претензію у носіїв фольклору описав дослідник неказкової прози І.А.Голованов. Вивчаючи оповідання про аномальні явища, він зазначив, що вони “мають фольклорний характер і спираються на традиційні прийоми і образи народної свідомості”, але при цьому оповідачі керуються “установкою на достовірність”. Що ж стоїть за цією установкою? Виявляється, що заснована вона лише на “вірі інформантів в те, про що розповідається”, а віра ця складає “непорушний закон побутування фольклорних текстів неказкової прози” [2, 39].

Все це свідчення культурної відмежованості масової та аналітичної свідомості (типів свідомості).

І все ж їх відмежованість зовсім не є абсолютною. Адже логіка масової свідомості може проникати у свідомість самих суб’єктів, що аналізують. Щоб показати це, візьмемо для прикладу визначення реалізму (як літературознавчого терміну) з енциклопедичних видань, які вважаються найбільш авторитетними – з енциклопедії “Britannica” і Вебстерівського тлумачного словника. Визначення ці приблизно однакові і за змістом, і – головне – за своїм підходом до дефініції: “Точне, докладне, неприкрашене зображення природи чи сучасного життя, відмова від ідеалізації на користь пильного спостереження за зовнішніми проявами” [15]; “інтерес до фактів або реальності і відмова від мрійливості та містики” [16]. Як бачимо, визначення ці побудовані таким чином, що в них ігнорується вся проблематичність і внутрішня смислова напруженість реалізму, вони будуються, радше, на описі зовнішніх проявів, аніж на їх аналізі. Тому не дивно, що окремі аспекти висвітлені просто невірно. Так, без ідеалізації як установки авторської свідомості (або свідомості персонажа) на зображення предмету з точки зору певного ідеалу не може існувати жоден, в тому числі і реалістичний твір. Мова може йти лише про особливості цієї ідеалізації. Чому ж однак у енциклопедичних виданнях подаються саме такі визначення?

В цьому є певна логіка: проблематичність (будь-яку, в тому числі й ту, що стосується реалізму) важко, майже неможливо, описати як щось загальноприйняте, а енциклопедичні видання не можуть собі дозволити виклад чогось нез’ясованого, суперечливого. І який же спосіб викладу в такому разі обирають автори універсального енциклопедичного видання? По суті, вони йдуть за логікою здорового глузду, спорідненого із масовою свідомістю, і відкидають “зайве” аналітичне заглиблення.

Вкажемо й ще на один приклад. Мова піде про особливе, поширене лише в інтелігентському середовищі, сприйняття реалізму. Воно засноване на іронічно відстороненому ставленні до самої ідеї довіри щодо існування реальності поза свідомістю людини. В такому дусі про реалізм висловлюється, зокрема, відомий філософ і культуролог Борис Парамонов. Говорячи про нещодавно опублікований роман Джонатана Франзена “Свобода”, він вказує, що багато хто оцінює його як твір реалістичний, який відновлює традицію американського реалістичного роману. Така оцінка змушує його зробити відступ і нагадати (тоном людини, якій доводиться говорити тривіальні речі) загальні положення про реалізм. “Чи існують взагалі реалістичні твори мистецтва?”, – запитує він. “Мистецтво відходить від ‘реалізму життя’ <...> вже тим, що воно – мистецтво, література – не частка життя, а слова на папері. Велике реалістичне мистецтво не просто відбиває життя у формах самого життя, як переконували нас російсько-радянські навчальні формули, а створює потужні символи буття” (“Радіо Свобода”, передача “Поверх бар’єрів з Дмитром Волчеком” від 29 грудня 2010).

Здавалося б все правильно, але, якщо намагатися бути точним, то вихідне положення цієї фрази доведеться скасувати. Звернемо увагу на те, що умовність і символічність будь-якого мистецтва, про які веде мову Парамонов, свідчать, власне, про те, що “реалізм” – також умовна назва певного літературного напрямку (стилю). І в цьому сенсі “реалістичні твори мистецтва” існують.

Але чи правильно продовжувати полеміку в такому плані з думками Парамонова? Адже він претендує не на науково вивірене формулювання, а, скоріше, висловлює певне світоглядного положення, яке, за умови подальшого аналізу, може втратити всю свою визначеність. Звідси й

упевнений тон, який він застосовує в даному випадку. І на такий тон Борис Парамонов-журналіст, звісно, має право: адже впевненість його походить від спільності основного інтелектуального настрою у нього та у його інтелігентської аудиторії на “Радіо Свобода” (умовно кажучи, таку аудиторію складають читачі В.Пелєвіна і, загалом, ті, хто вважає невідворотними постмодерністські підходи до розуміння світу). Здавалося б, у такої впевненості є філософські підстави – розуміння реальності як того, що конструюється пізнавальною активністю людини. Але хіба ця позиція є беззаперечною? Хіба не насичена вона у сучасній епістемології сумнівами і нерозв’язними суперечностями? Саме такою вона і виглядає у “Аналітичній філософії” (розділ 9 “Аналітична епістемологія” [1]), де показано, як поглиблення змісту філософських термінів “реалізм” та “антиреалізм” майже невідворотно веде до їх змістової сумісності, наприклад, у теорії П.Герденфорса (розділ 9.6 [1]).

Але для постмодерніста думка про те, що реальність конструюється пізнавальною активністю людини, є фундаментальною, є, можна сказати, своєрідним проявом здорового глузду.

Зауважимо, однак, що постмодерніст, який відстоює дослідницьку позицію, якраз не довіряє такому “здоровому глузду”. Такою, наприклад, є позиція У. Еко, який в своїх аналітичних “Шести прогулянках в літературних лісах” приходиться до висновку, що “вигадані світи паразитують на реальності” [11, 153]. І ось як він описує механізм цього “паразитовання”: при тому, що “не існує правила, за яким можна було б регламентувати дозволену кількість вигаданих елементів у літературному творі” [11, 153], “все, що безпосередньо не визначено і не описано в тексті як нереальне, ми повинні розуміти як те, що відповідає законам і умовам реального світу” [11, 153-154]. Це досить строгий опис того, що Д.Наливайко позначає як “реалістичність” “в епоху домінування інших художніх систем і як реалістичний “архетип” [7, 6]. Він дає змогу точніше уявити процес “прориву до життєвої емпірії” [7, 6], як висловлювався Наливайко. Адже можна розрізнити реалістичне тло як необхідний елемент будь-якого словесного художнього твору і те, що за певних історико-літературних умов виглядає як “прорив до емпірії” (наприклад, в контексті бароко, романтизму). Ці положення Еко, звичайно, потребують розвитку і подальшого аналізу, але це виходить за межі теми даної статті.

Більш важливо в контексті нашої теми навести приклад адекватної (звичайно, тією мірою, якою це взагалі можливо) реакції на аналітичність реалізму, реакції читацької або літературно-критичної. Свого часу М.О.Добролюбов (середина XIX століття в Росії), обґрунтовуючи права громадянства своєї “реальної критики”, зайняв досить природну щодо реалізму (як аналітичного стилю) позицію в тому сенсі, що свідомо пішов на паралітературний і навіть позалітературний аналіз у своїх критичних статтях. Вибираючи з будь-якого художньо значимого твору те, що було життєво важливим, він робив цей вибір, прагнучи відповідати громадській думці, і, одночасно, критично оцінював її. Тобто, його аналіз був спрямований і на предмет, який його цікавив (наприклад, “внутрішні турки” у статті “Коли ж прийде справжній день?”), і на сприйняття цього явища в суспільстві. Перш за все, це була позиція розуміння природи “громадської думки”, але ґрунтувалася вона на усвідомленні фундаментальної нестійкості реалістичного пізнання, тобто його балансування на межі естетичного і життєво-емпіричного.

Все це і дає нам змогу стверджувати, що реалістичний аналіз, який ми розглядали у читацькому сприйнятті як прояв тієї “громадської думки”, яка, за Б. А. Грушиним, є ситуативною, “точковою” масовою свідомістю [3, 19-21], теж може потрапляти у тенета законів масової свідомості.

Примітки

- ¹ Ми свідомо не розглядаємо думку Д.Наливайка (досить поширену у працях про реалізм) про “міметичну основу” реалізму [7, 4], вважаючи, що аналітизм суттєво поглинає саму природу мімесису. Не розглядаємо також і перспективну, з нашого погляду, думку Д.Наливайка про архетипічну, “допредикативну” природу “субстратів великих стилів”, які в сучасній науці позначаються “здебільшого як “бароковість”, “романтичність”, “реалістичність”, “імпресіоністичність”” [7, 6], вважаючи, що для оцінки (перевірки) такої думки поки що не існує навіть відповідного інструментарію.

Список використаних джерел

1. Аналитическая философия [Электронный ресурс] / под ред. М. В. Лебедева, А. З. Черняка. М.: ИПК РУДН, 2006. 622 с. – Режим доступа: http://yanko.lib.ru/books/philosoph/blinov-ladov-lebedev=analytic_philosophy.htm
2. Голованов И.А. Константы фольклорного сознания в устной народной прозе Урала (XX – XXI вв.): автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора филол. наук: спец. 10.01.09 “Фольклористика” / И. А. Голованов. – М., 2010. – 45 с.
3. Грушин Б.А. Массовое сознание: Опыт определения и проблемы исследования / Б.А.Грушин. – М.: Политиздат, 1987. – 368 с.

4. Кирилов Н. П. Массовое сознание. Структура. Генезис. Сущностные характеристики: Вопросы теории и методологии: В 2 кн. / Н.П. Кирилов. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1995. – Кн. 1. – 150 с. – Кн. 2. – 124 с.
5. Лотман Ю. М. Массовая литература как историко-культурная проблема / Ю.М.Лотман // Лотман Ю.М. О русской литературе – С.-Пб.: Искусство, 1997. – С. 817-826.
6. Массовое сознание [Электронный ресурс] // Википедия. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>
7. Наливайко Д. Епістемологія й поетика реалізму / Д.Наливайко // Слово і Час. – 2004. – № 11. – С. 3-13.
8. Неклюдов С. Фольклорные традиции современного города [Электронный ресурс] / С.Неклюдов. – Режим доступа: <http://folk.pomorsu.ru/index.php?page=opensource/38>.
9. Секачева Е.Р. Городской фольклор как феномен массовой городской культуры начала XX века / Е.Р.Секачева [Электронный ресурс] // Новый исторический вестник. 2001. – № 3 (5). – Режим доступа: http://www.nivestnik.ru/2001_3/5.shtml
10. Шлегель Ф. Эстетика. Философия. Критика / Ф.Шлегль. – В двух томах. – Т. 1. / сост., перев. с нем. Ю.Н.Попова. – М.: Искусство, 1983. – 480 с. (История эстетики в памятниках и документах).
11. Эко У. Шесть прогулок в литературных лесах. Six Walks in the Fictional Woods [Электронный ресурс] / У.Эко. – Авторский сборник. Издательство: Симпозиум, 2002. – 288 с. – Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/124908/read>
12. Allan, K. Explorations in Classical Sociological Theory: Seeing the Social World / Kenneth D. Allan. – Thousand Oaks: Pine Forge Press, 2005. – 433 p.
13. Burns, T.R. Engdahl, E. (1998) The Social Construction of Consciousness. Part 1: Collective Consciousness and its Socio-Cultural Foundations /T.R. Burns, E.Engdahl // Journal of Consciousness Studies, 1998. – 5 (1). – P. 70-86.
14. Levin G. “The Realist imagination”: English Fiction from Frankenstein to Lady Chatterley’ in D. Walder (ed.) The Realist Novel / G. Levin. – Milton Keynes: Open University Press, 1995. – 245 p.
15. Realism [Электронный ресурс] // Britannica. – Википедия. – Режим доступа: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/493052/realism>
16. Realism [Электронный ресурс] // Webster Dictionary. – Википедия. – Режим доступа: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/realism?show=0&t=1315977889>

Summary. The author of article describes the influence of the collective consciousness on a realistic analysis (art). The author analyzes the concept of "realism" in the Encyclopedia "Britannica", and in Webster's Dictionary. The concept of "realism" described as a postmodern interpretation (B.Paramonov)

Key words: realism, collective consciousness.

УДК 378.041-057.87

В.Т.Товкайло, С.Р.Товкайло

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ УМОВ ЯКІСНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ-ФІЛОЛОГІВ

У статті досліджується організація самостійної роботи студентів-філологів як фактор підвищення ефективності підготовки до професійної діяльності. Розглядаються форми, методи, мотиви, які зумовлюють процес самоосвіти, зроблено аналіз головних чинників самостійної пізнавальної діяльності студентів.

Ключові слова: самостійна робота, самоосвіта, пізнавальна діяльність студентів, форми, методи, стимули контролю самостійної роботи студентів.

У сучасних умовах динамічного розвитку суспільства та курсу України на інтеграцію до світового співтовариства, що є основою соціально-економічного розвитку нашої держави, має на меті послідовне реформування в галузі освіти. “Становлення України як самостійної демократичної держави неможливе без відродження й розбудови національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян української держави, формування

освіченої творчої особистості, становлення її фізичного й морального здоров'я, забезпечення пріоритетності розвитку людини.“ [2, 58].

Для цього необхідно, щоб методика викладання у вищих навчальних закладах була систематизованою і спрямованою на мотивацію суб'єкта навчання – студента. “Успішність фахівця нового типу залежить не тільки від рівня засвоєння спеціальних предметно-професійних знань, сформованості трудових умінь і навичок, а й від таких якостей, як: здатність до управлінської та підприємницької діяльності, до оновлення знань, вміння підтримувати рівень кваліфікації, налагоджувати ділові контакти, від індивідуальної та колективної творчості, володіння психотехнікою, саморегуляції в напружених ситуаціях тощо. Сучасні студенти розуміють, що їхнє майбутнє працевлаштування залежить, у першу чергу, від них самих, їхніх знань, умінь, мобільності, готовності “навчатися протягом усього життя” [1, 30].

На потребу педагога пробуджувати самостійність думки неодноразово вказували у різні історичні періоди Сократ, Платон, Ж.-Ж. Руссо, Я.А. Каменський, Г.С. Сковорода, пізніше В.О. Сухомлинський, С.Ф. Русова, К.Д. Ушинський. Засуджуючи формалізм і підкреслюючи творчий характер навчання, В.О. Сухомлинський наголошував на творчому й індивідуальному характері навчального процесу: “Це багатогранний процес постійного духовного збагачення і відновлення і тих, хто виховується, і тих, хто виховує, причому цей процес характеризується глибокою індивідуальністю явищ: та або інша педагогічна істина правильна в одному випадку, стає нейтральною – в іншому, абсурдною – у третьому...” [9, 14].

Сучасні українські дослідники, шукаючи шляхи розв'язання даної проблеми, вважають, що педагогам необхідно залучати студентів до творчого розв'язання питання у різноманітних організаційних формах навчання: колективній, груповій та індивідуальній, а також стверджують про необхідність адаптації форм організації самостійної роботи до сучасних технологій навчання.

Можливості навчання у саморозвитку особистості відзначав І.І. Мечников: “Людина повинна присвятити велику частину свого існування розвитку власної особистості” [3, 25]. Схожу думку щодо організації самостійної роботи висловлює Л.С. Нечепоренко. Дослідник вважає, що студент повинен “щодо себе самого шукати власну педагогіку, засновану на світових відкриттях науки і практики для того, щоб удосконалювати індивідуальність, власну особистість” [6, 86].

Дуже важливо розв'язати питання про те, як навчати, якими методами здійснювати викладання, щоб досягти найбільшого ефекту у підготовці висококваліфікованих спеціалістів-філологів.

Успіх викладача пояснюється тим, як він майстерно володіє методами викладання, добре обізнаний з основами психолого-педагогічного процесу у вищій школі, тісно пов'язаний зі студентами, виявляє і формує їх інтереси, знає запити. Навчити філологів самостійно й творчо оволодівати гуманітарними науками, з усією відповідальністю ставитися до навчання, підвищувати свою загальну культуру – одне з головних завдань вищої школи.

“Таким чином, одним із важливих напрямів дослідження в галузі теорії навчання, – вважає Маргарита Тетерятник, – є не тільки і не стільки одержання студентом готових знань, а головне – навчити його методам здобуття цих знань для продовження освіти протягом усього життя, тобто сформувати сучасну культуру інтелектуальної діяльності” [10, 45].

Слід зазначити, що професійний розвиток майбутніх філологів є невід'ємною частиною особистого розвитку, в основі якого лежить системна пізнавальна діяльність, спрямована на досягнення мети – творчої реалізації індивіда.

Самоосвітня діяльність при цьому включає постановку цілей, відбір засобів, спрямованих на вирішення освітніх завдань, і сам процес їх розв'язання. При такому розумінні самоосвіти студентів-філологів вона відділяється від будь-якої іншої додаткової несистематичної пізнавальної діяльності. Відзначимо, що у вищій школі самостійна робота студентів здійснюється у різних організаційних формах навчання: на лекціях, семінарських, практичних, лабораторних заняттях, консультаціях, у самостійній науково-дослідній роботі студентів, у навчальній практиці.

Нині відбувається заміна традиційного академічного навчання якісно новою навчально-виховною системою, зумовленою впровадженням модульно-рейтингової технології навчання, яка об'єднує в собі модульну систему навчання знань, умінь і навичок студентів, в яких головним є пробудження і розвиток пізнавального інтересу студентів, здійснюється застосування активних методів і форм навчання із залученням проблемності, наукового пошуку і нових елементів педагогічного досвіду. Адже модуль – це не просто перерозподіл навчального матеріалу за змістом, заміна однієї форми навчально-пізнавальної діяльності на іншу. Це, перш за все, нові підходи до управління цією діяльністю, де першочерговою значущістю набуває проблема перебудови навчання у вищій школі на принципах співробітництва і співтворчості.

Самостійність – одна із головних критеріїв, які характеризують готовність філологів до професійної діяльності. Такі уміння не з'являються у студента самі. Система організації і забезпечення навчального процесу, склад викладачів, стимули студента в навчанні повинні

підготувати гуманітарія до практичної діяльності. Таким чином, зауважимо, що найбільшу самостійність студент проявляє в тих випадках, коли, виконуючи завдання, може внести в роботу щось своє, нове, здійснює “власний” спосіб діяльності в процесі навчання.

Пріоритетним показником організації навчання сьогодні виступає пізнавальна самостійність студентів як один із важливих показників творчої особистості. Іншими словами, успіх буде лише тоді, коли у центрі навчального процесу перебуває особистість, яка володіє методами самостійної роботи, має свої позиції, інтереси, нахили.

Аналіз вузівської практики свідчить, що недостатній рівень сформованості пізнавальної діяльності є однією з причин низької результативності навчання. Майбутній спеціаліст повинен навчитися творчо використовувати досвід колег, формуючи у навчально-виховному процесі свою позицію та стиль.

Значний вплив на формування пізнавальної самостійності філологів має самостійна робота. “Самостійна робота учня або студента є рівноправним елементом навчального процесу і має однакові з іншими елементами цілі і завдання. Тому вся процедура підготовки, формування і методичного забезпечення самостійної роботи повинна підпорядковуватися усім закономірностям підготовки і проведення інших форм організації навчального процесу. Самостійна робота повинна будуватися таким чином, щоб у кожному конкретному випадку була представлена та міра оптимального співвідношення репродукції і творчості, яка б відповідала реальним умовам і можливостям учня та студента” [7, 4].

Організуючи самостійну роботу, доцільно використовувати такі завдання, які вимагають від студентів діяти у ситуаціях професійного вибору, а також обов’язково слід враховувати завантаженість студентів. Тому “організація самостійної роботи студентів потребує чіткого узгодження з метою навчання, виховання й самоосвіти. У вивченні філологічних навчальних предметів вона спрямована на вирішення трьох взаємозв’язаних завдань: розвивати у студентів самостійність у пізнавальній діяльності, забезпечити засвоєння ними навчального матеріалу, який не опрацьовується на навчальних заняттях, навчати їх творчо використовувати свої знання й уміння” [11, 69].

Для більшої активізації самостійної роботи студентів потрібний систематичний зворотний зв’язок у системі “студент – викладач”, що передбачає самоконтроль і контроль з боку викладача. У зв’язку з цим С.О. Сисоєва справедливо підкреслює, що “кульмінаційним моментом педагогічної творчості є особистісно зорієнтована розвиваюча взаємодія суб’єктів педагогічного процесу (педагога і учня), зумовлена специфікою психолого-педагогічних взаємовідносин між ними і спрямована на формування творчої особистості учня і підвищення рівня творчої діяльності педагога” [8, 360].

Такого ж твердження дотримується Л. Мітіна: “рушійною силою розвитку особистості студентів та викладачів виступають їхня спільна творча діяльність і спілкування, відчуття особистісного зростання у студентів й професійно-особистісного зростання у викладача. Вищі джерела рушійних сил студента і викладача є інтраіндивідуальними та містяться всередині людини, а не в зовнішньому середовищі. В мінливій єдності “я” – діючого, “я” – творчого, “я” – емпіричного, що і є джерелом професійно-особистісного розвитку педагога та особистісного зростання студента” [4, 95].

З огляду на зазначене, професійний розвиток майбутніх спеціалістів-філологів є невід’ємною частиною особистісного розвитку, в основі якого лежить принцип саморозвитку, що детермінує здатність особистості перетворювати власну життєдіяльність на предмет практичного трансформування.

Самостійна пізнавальна діяльність характеризується мотиваційними і процесуальними аспектами, тобто всім тим, що забезпечує залучення активної діяльності, здатністю приймати рішення, знаходити шляхи їх реалізації. Якщо студент не навчиться самостійно працювати з урахуванням мотиваційних аспектів цієї діяльності протягом навчання у вищому навчальному закладі, то в подальшому своєю самоосвітою він не займатиметься. Тому, розробляючи різні види навчальних завдань треба пропонувати мотивацію та стимул до виконання завдання. У цьому контексті Т.І. Туркот та І.В. Осадчук [11, 72] виділяють щонайменш дев’ять етапів:

1. Вивчення умов формування в студентів уміння самостійно виконувати завдання;
2. Аналіз навчального плану й навчальної програми;
3. Визначення змісту та обсягу самостійної роботи;
4. Підготовка переліку знань та умінь, які має опанувати студент у процесі самостійної роботи;
5. Діагностування індивідуальних особливостей студентів і визначення змісту й засобів самостійної роботи для кожного з них;
6. Розроблення банку професійно орієнтованих завдань для самостійної роботи;
7. Групування цих завдань у блоки;
8. Визначення методів контролю самостійної роботи й критеріїв оцінювання виконання завдань;

9. Розроблення системи стимулювання самостійної роботи студентів з урахуванням рівня їхніх академічних досягнень та індивідуальних особливостей.

Щоб самостійна робота сприяла поліпшенню навчального процесу у вищій школі, треба допомогти студентам оволодіти всіма наявними формами: складання планів, тез, рефератів; усна перевірка (індивідуальне опитування, бесіда); письмова інформація про виконану роботу; виявлення практичних умінь роботи з друкованими джерелами; слухання і конспектування лекцій тощо. Важливе місце у контролі самостійної роботи посідають семінарські заняття: проблемні семінари, системні семінари, тематичні семінари тощо.

Найдоцільніші організаційні форми самостійної роботи пропонує П. Юцявичене [12, 148], яка, окрім традиційних, рекомендує використовувати такі групові форми самостійної роботи: робота в парах, робота в малих групах, самостійна робота зі вступом викладача, самостійна робота із консультативним підкріпленням.

Досліджуючи форми самостійної роботи, В. Мороз [5, 12] зауважує на необхідності навчальних ситуацій, що моделюють професійну діяльність у вигляді контрольно-залікових занять, виконання лабораторних, практичних і обов'язкових домашніх завдань, самостійному вивченню і поглибленню знань матеріалу навчальної дисципліни, виконанню курсових і дипломних проектів, науково-дослідна робота студентів.

Таким чином, перехід на кредитно-модульну технологію навчання передбачає підвищення ролі самостійної роботи студентів-філологів, оскільки це дає змогу формувати у них спеціальні вміння та навички, виховувати прагнення до саморозвитку і самовдосконалення. Правильно організована самостійна діяльність слугує дієвим засобом професійного розвитку майбутніх спеціалістів. Отже, ефективна організація самостійної роботи в системі модульного навчання залежить від використання взаємопов'язаних, взаємозалежних форм, що спрямовані на організацію пізнання, самостійного пошуку знань та всебічного розвитку студентів.

Список використаних джерел

1. Вантух В. Організація самостійної роботи у навчальному процесі / В. Вантух // Педагогічна думка. – 2008. – №2. – С. 30-31.
2. Державна національна програма “Освіта” (“Україна ХХІ століття”. – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
3. Мечников И.И. Этюды оптимизма / И.И. Мечников. – М.: Наука, 1988. – 328 с.
4. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя / Л.М. Митина. – М.: Флинта, 1998. – 200 с.
5. Мороз В.Д. Самостійна навчальна робота студентів / В.Д. Мороз. – Х.: ХМК, 2003. – 63 с.
6. Нечепоренко Л.С. Педагогика личности / Л.С. Нечепоренко. – Харьков: ХГУ, 1992. – 113 с.
7. Симонок В.П. Вчимося працювати самостійно / В.П. Симонок // Вивчаємо українську мову та літературу. – №12 (88), квітень, 2006. – С. 3-5.
8. Сисоєва С.О., Поясок Т.Б. Психологія та педагогіка / С.О. Сисоєва, Т.Б. Поясок. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.
9. Сухомлинський В.А. О воспитании / В.А. Сухомлинський. – М.: Политиздат, 1982. – 270 с.
10. Тетерятник М. Самостійна пізнавальна діяльність студентів як засіб формування науково-методичної культури майбутнього вчителя початкових класів / М. Тетерятник // Рідна школа. – 2006. – №11, листопад. – С. 45-47.
11. Туркот Т.І., Осадчук І.В. Технологія самостійної роботи студентів, що зберігає їхнє здоров'я (з досвіду роботи) / Т.І. Туркот, І.В. Осадчук // Педагогіка і психологія. – 2006. – №3 (52). – С. 65-73.
12. Юцявичене П.А. Теория и практика модульного обучения / П.А. Юцявичене. – Каунас, Швиеса, 1989. – 272 с.

Summary. In the article the organization of unassisted student's work as an improving factor of effectiveness of preparation for the professional activity is researched. The forms, methods and motives, which cause the process of self-education are studied, the analysis of main factors of student's unassisted cognitive activity is made.

Key words: unassisted work, self-education, student's cognitive activity, forms, methods and incentive of unassisted student's work control.

ЗАГАЛЬНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано основні праці з проблем загального термінознавства, створені українськими термінологами у кінці ХХ – на початку ХХІ ст., розглянуто їх науковий потенціал, схарактеризовано проблематику та парадигму дослідження.

Ключові слова: загальне термінознавство, термін, номен, професіоналізм, запозичення, мовна норма.

Українське термінознавство ХХ ст. розвивалося у нормоцентричному напрямку, для якого характерні два основні принципи: 1) визнання терміна як необхідного компонента наукової і науково-технічної діяльності; 2) опис терміна з ортологічного погляду, тобто уточнення того, яким повинен бути термін у змістовому й формальному відношеннях. Ці принципи обумовлені завданням термінознавців: цілеспрямована нормалізаторська діяльність у царині переважно науково-технічної термінології. Метою статті є з'ясування особливостей розвитку загального термінознавства в українській лінгвістиці на початку ХХІ століття.

Загальне термінознавство як самостійний напрям досліджень вивчає найзагальніші властивості терміна, його логіко-поняттєву та лексико-семантичну організацію, змістову й формальну структуру, системні зв'язки та відношення, словотворчий потенціал тощо. Предметом загального термінознавства є також випрацювання теоретичних засад щодо з'ясування міжгалузевої природи терміна, унормування спеціальних слів, пошуки оптимальних шляхів створення нових термінологічних одиниць та їхніх систем, віднаходження універсальних рис, властивих різним галузям знання.

В українському мовознавстві у цьому напрямі робота велася ще з середини ХХ століття. Зокрема, у працях: Е. Ф. Скороходька “Лингвистические вопросы перевода научно-технических терминов с английского языка на русский” [29], Н. Родзевич “Поняття термін, термінологія, номенклатура в працях радянських і зарубіжних учених” (1963) [26]; А. В. Крижанівської “Як відрізнити термін від нетерміна” (1984) [14]; в монографії А.В. Крижанівської та Л.О. Симоненко “Актуальні проблеми упорядкування наукової термінології” (1987) [15] (де ґрунтовно розглянуто питання упорядкування наукової термінології та зазначено, що сучасне термінознавство має два яскраво виражені теоретичні напрями: перший спрямований на дослідження термінології однієї мови, другий – на порівняльне вивчення двох чи кількох терміносистем різних мов) [15, с. 6]; Т.Р. Кияка “Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики)” (1988) [10]; А.С. Д'якова та Т.Р. Кияка “Роль етимології при прямому запозиченні нових термінів та терміноелементів” (1995) [7], “До питання про інтернаціональне та національне в термінотворчому процесі” (1996) [6]; А.С. Д'якова “До питання про зовнішню форму наукових термінів у світлі теоретичної спадщини Е. Вюстера” (1996), “Деякі особливості термінологічного планування в англійській, німецькій та російській мовах (на прикладі економічної термінології)” (1997), “Зовнішня та внутрішня форми термінологічних одиниць як об'єкти термінологічного планування” [3; 4; 5], Р.В. Іваницького “Лексикографічні аспекти нормалізації термінів (на матеріалі німецьких, англійських, українських та російських термінологічних одиниць)” [9] та ін. Так, А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько у монографії “Основи термінотворення” зазначають, що “в надрах сучасної лінгвістики виникла нова прикладна дисципліна – термінознавство, яке поступово утверджує свої самостійні функції на перетині кількох наук – лінгвістики, логіки та відповідних науково-технічних спеціальностей. Звідси не варто робити поспішних висновків про те, що термінознавство претендує на особливе місце в системі наукового світосприйняття, оскільки, впливаючи певним чином на відповідні науки, воно цілком залежить від їхніх завдань, проблем, статусу. Найбільш загальна мета термінознавства – турбота про те, щоб процес утворення та вживання термінологічних найменувань зробити керованішим, сприяти раціоналізації професійного спілкування, взаєморозумінню фахівців [8, 6]. Дослідники аналізують основні погляди на дефініцію терміна та терміносистеми, виокремлюють семантичні особливості терміна; розглядають також проблему запозичення в термінології. Автори зауважують, що нові терміни можуть утворюватися в мові трьома основними способами: 1) використання внутрішніх ресурсів мови: а) карбування похідних слів; б) надання наявним словам нових значень; в) складання основ; г) укладання словосполучень; 2) пряме запозичення терміноелементів: а) повне запозичення (внутрішня форма разом із зовнішньою формою); б) неповне запозичення (тільки внутрішня форма); 3) вигадання штучних слів [Там само, 105].

Початок ХХІ ст. в українському термінознавстві ознаменувався *вивченням питання про міжнародні терміноелементи*, що відіграють важливу роль у мові науки та техніки, та зацікавленням проблемою їхнього входження до термінології. До розгляду цього питання звертається у своїй праці “Міжнародні терміноелементи в системі науково-технічних термінів” (2000) І.М. Кочан [13]. Проаналізувавши різні погляди лінгвістів на лексеми з міжнародними терміноелементами, авторка класифікує їх за формальною структурою. І.М. Кочан зауважує, що адаптація засвоєних термінів може відбуватися по-різному: приєднанням до іншомовних коренів національних афіксів; приєднанням до запозичених афіксальних слів українських суфіксів; приєднанням до запозичених афіксальних слів українських префіксів; приєднанням до національних коренів запозичених чи інтернаціональних афіксів; поєднанням національного та запозиченого (інтернаціонального) коренів [Там само, 56].

Співзвучною цій проблемі в загальнотеоретичному аспекті є *проблема співвідношення національного та інтернаціонального в термінотворчому процесі*. До цієї проблеми українські термінологи зверталися ще на початку ХХ ст., розглядаючи її здебільшого на лексичному та словотвірному рівнях. Найменш вивченим був і залишається семантичний аспект. У колективній монографії “Національні та інтернаціональні компоненти у сучасних терміносистемах” (1993) [23] розкриваються інтернаціональна сутність і національна специфіка термінів на семантичному, лексичному та словотвірному рівнях. Автори наголошують, що термінологія різних за походженням мов оперує значною кількістю грецьких і латинських словотвірних компонентів. Оскільки процес термінотворення здебільшого керований, тут найяскравіше проявляється взаємодія національних і інтернаціональних компонентів [23, 176–177].

Взаємодія інтернаціонального та національного в термінотворчому процесі стала об’єктом мовознавчого дослідження і Т.Р. Кияка, який зазначає, що той чи той елемент є інтернаціональним за умови, якщо він повністю або частково збігається у своїй зовнішній та внутрішній формах принаймні у трьох неспоріднених мовах. На думку дослідника, питання про інтернаціональне та національне в термінологічному процесі пов’язане, насамперед, з проблемою встановлення критеріїв, які визначають поняття інтернаціонального та відрізняють інтернаціональні слова від звичайних національних запозичень. Іншомовні терміни повинні включати терміноелементи, які сприяють вмотивованості всього утворення; під час їхнього добирання слід враховувати фактор поширеності у сфері професійного спілкування як всередині однієї країни, так і в міжнародному масштабі [12, 54–55].

Цікавим об’єктом дослідження в цьому ракурсі стають також загальнотеоретичні *проблеми термінологічних запозичень*. Ця проблема знайшла відображення в дисертаційній роботі І.І. Вакулик, яка, проаналізувавши терміноелементи класичного походження як показники інтернаціональності термінів та розглянувши участь найчастотніших терміноелементів у семантичних процесах, які відбуваються у термінології, дійшла висновку про троїсту структуру сучасних термінів (наявності ініціальних, медіальних і фінальних терміноелементів), визначила ініціалі й фіналі термінів як показники інтернаціональності, дала своє тлумачення повного та часткового обрамлення сучасних термінів як прояву термінологічного коду. Це дало змогу розширити спостереження над семантичними процесами в термінології, які відбуваються паралельно в різних мовах під впливом класичних мов [2]. Дослідниця аналізує використання сучасними мовами термінотворчого потенціалу класичних мов, зокрема описує проникнення давньогрецької та латинської мов у нові західноєвропейські мови, яке відбувалося різними шляхами завдяки безпосереднім контактам народів у різні історичні періоди розвитку країн Європи. Домінування та поширення давньогрецької і латинської мов упродовж тривалого часу від античності до початку ХХІ ст. свідчить про значний вплив класичних мов не лише на історію та культуру багатьох народів, але й на розвиток мов європейського ареалу, спричинений швидким розвитком різних галузей наук і, відповідно, термінологій, які обслуговують ці науки. Утворення нових термінів, на думку авторки, відбувається кількома шляхами: перший – коли зберігається первісне значення запозичень, другий – коли відбувається переосмислення значення первісного слова, тобто простежується еволюція його семантики, третій – коли для утворення нових термінів залучається арсенал афіксів нових мов [2, 5]. У роботі розглянуто дві категорії терміноелементів класичного походження – ініціальні та фінальні. Ініціальними терміноелементами названо елементи класичних мов (з усіма можливими варіантами) із закріпленими за ними семами, які в утворенні термінів виконують роль перших формантів. При цьому у ролі ініціальних терміноелементів можуть виступати префікси латинського і грецького походження, повнозначні слова, прийменники. Звичайно, є багато й медіальних (серединних) терміноелементів, проте терміни з медіальними елементами класичного походження не створюють такого яскравого вигляду запозичень. Ініціальні та фінальні терміноелементи утворюють ініціально-фінальний формантний код структурної будови сучасних термінів, який допомагає “розшифрувати” наявні терміни та створювати за їх зразком інші терміни [Там само, 11].

Інший аспект проблеми запозичень у сучасному українському термінознавстві, зокрема оптимізацію їх формування та функціонування у мові науки й техніки, розглядає Т. Лещук, диференціюючи термінологічні запозичення за етимологічним принципом на іншомовні, які в мову реципієнта перейшли з тієї чи тієї іноземної мови, та запозичення з інших наукових сфер у межах власної мови [17, 54]. Автор виокремлює також функціональні та комунікативні особливості запозичень, зосереджуючи увагу на монокультурному та психологічному аспектах термінотворення. Проведений аналіз дає можливість йому об'єднати різні погляди на запозичення у три групи: а) термінологічні запозичення, основним чинником яких є семантична еквівалентність поняття; б) запозичення, використання яких ускладнює розуміння фахового тексту, з одного боку, а з другого – порушує гармонію власно мовного звучання та системи граматичних правил; в) запозичення як чинник інтелектуалізації мови в цілому і наукової зокрема [17, 55].

Актуальним аспектом термінологічних студій останніх років стало *вивчення метафори в науковій картині світу*, де метафора розглядається як універсальний інструмент мислення, який передбачає здатність бачити один об'єкт через інший. Терміни-метафори, як зазначає Л. Д. Малевич, виступають ключовими елементами для розуміння національної специфіки мовного бачення навколишнього світу, вони пов'язані з культурою народу і відображають результати пізнавальної діяльності національного мовного колективу. Авторка переконана, що у процесі творення термінів метафоризацією встановлюються подібні ознаки (зовнішні або внутрішні) наукового об'єкта з уже позначеним раніше в загальноживаній мові; переосмислене значення зіставляється з буквальним на основі його внутрішньої форми [19, 224–227].

Чималу увагу українські мовознавці приділяють *проблемі лінгвістичного упорядкування та унормування термінології*. Так, Т. Р. Кияк зазначає, що термінологія хоча і є частиною словникового складу мови, все-таки має істотні відмінності від загальноживаної лексики: термінологія демонструє свої особливості і в плані різних термінологій (чи то на рівні різних мов, чи на рівні різних термінологічних сфер), і в аспекті розрізнення термінології як теоретичної науки і технічної термінології [11, 15].

Проблеми кодифікації та унормування неодноразово порушувалися у працях Л. О. Симоненко, яка, розглядаючи проблеми унормування наукової термінології, виділяє кілька етапів цього процесу: систематизація, уніфікація, кодифікація терміносистем. Вона зауважує, що, виходячи з логічних вимог до нормативної термінології, за кожним словом, визначенням поняття має стояти логічна ознака. Кожен унормований термін виражає поняття. Невід'ємною частиною нормативної термінології є однозначність [27, 25]. У розвідці “Термінологічні справи сьогодення” (2009) дослідниця зазначає, що зміни в терміносистемах (поповнення новими термінами, зміна семантики наявних у мові термінів, перехід окремих номінацій до пасивного лексичного фонду) зумовлюють перегляд, систематизацію та кодифікацію наявної в мові термінології. Цей процес регулюють фахівці й лінгвісти у таких напрямках: розроблення ДСТУ “Терміни та визначення”, видання галузевих словників, правових кодексів, державних актів тощо [28, 4].

Багато питань мовної номінації тісно пов'язані з *проблемою норми та варіантності в термінології*. У цьому напрямі дослідники, пропонуючи визначення категорії норми в мовному й термінологічному просторах, зазначають, що сучасний мовознавець не стільки диктує суспільству норму, скільки стежить за її змінами та тенденціями, він повинен знати, яка реальна практика вживання, наскільки вона відповідає загальним законам мови і тенденціям її сучасного розвитку [16, 252]. Теорія норми стала об'єктом дослідження і Л. Г. Боярової, яка зазначає, що динаміка мовної норми в термінології зумовлена саморозвитком мови та зовнішніми чинниками різного характеру, які впливають на неї і формують своєрідний контекст її еволюції. Норма обмежує варіативність системи, але в той же час варіантність термінів є формою розвитку термінологічної норми [1, 46]. Апелюючи до теоретичних проблем термінологічної варіантності українські термінологи намагаються розмежувати поняття “варіанти терміна”, “терміни-синоніми”, “терміни-варіанти”; запропонувати нові поняття, зокрема поняття “термінологічний варіантний ряд”, а також розробляють класифікацію термінів-варіантів за основними параметрами номінації [18].

Зростає також зацікавленість до *розмежування та визначення фундаментальних понять термінознавства*. До сьогодні нема єдиної думки щодо розуміння термінопонять “номенклатура” й “номен”. Появу терміна номенклатура та його еволюцію у працях лінгвістів-термінологів простежено у розвідці Г. М. Меуш. Авторка зазначає, що сучасні мовознавці, продовжуючи традицію І. Верхратського (від II половини XIX ст.), позначають словом “номенклатура” сукупність найменувань об'єктів певної науки без прямого відношення до потреб теорії [20]. У загальнотеоретичному плані розмежування термінів, номенів і професіоналізмів проводить Т. В. Михайлова. Дослідниця розрізняє два типи номенклатурних знаків: власне номени й термінологічно-номенклатурні словосполучення, при цьому наголошуючи, що терміни і власне номени мають багато спільних ознак: системність, наявність семантичних відношень, можливість

бути вмотивованими й фіксуватися в словниках. Термінологічно-номенклатурні сполуки, на думку автора, легко відмежувати від термінів, оскільки вони здебільшого мають буквено- чи словесно-цифрову структуру, позбавлені здатності фіксувати нові значення, рідко бувають умотивованими [22, 85].

Визначення основних термінознавчих категорій – термін, прототермін, терміноід, професіоналізм, номенклатурна одиниця віднаходимо також в одному з досліджень О. І. Павлової. Проаналізувавши погляди різних учених, авторка дійшла висновку, що терміни, професіоналізми та номени мають спільні й відмінні риси. На думку дослідниці, основними ознаками номенів є співвіднесеність із поняттям через терміни; ці одиниці посідають проміжну позицію між термінами і власними назвами, їх розуміння неможливе без співвіднесеності з іншими термінологічними одиницями; номенклатурні позначення характеризуються смисловою похідністю та вторинністю, а тому перебувають на периферії термінологічної системи, на відміну від термінів, які належать до її центру тощо [25, 53].

До проблеми розмежування фундаментальних понять “термінологія” і “терміносистема” звертається О. В. Медведь, яка, проаналізувавши основні загальнотеоретичні термінознавчі праці, доходить висновку, що в сучасній термінознавчій теорії розмежування фундаментальних категорій, зокрема понять “термінологія” і “терміносистема”, є досить суперечливим, що є наслідком того, що теоретичне термінознавство розвинулося з практичної роботи з термінами, насамперед стандартизаційної та нормалізаційної [21, 40]. Теоретичному осмисленню загальних понять сучасного термінознавства “термін”, “термінологія”, “номенклатура” у концепціях видатних лінгвістів присвячена праця Н. Нікуліної, в якій авторка дає своє розуміння термінознавства як розділу науки про мову, що займається загальнотеоретичними питаннями терміна, термінології, номенклатури [24, 48].

Отже, об'єктом українського термінознавства ХХІ ст. в загальнотеоретичному аспекті стають проблеми адаптації міжнародних терміноелементів; співвідношення національного та інтернаціонального в термінотворчому процесі; термінологічних запозичень; лінгвістичного упорядкування та унормування термінології, норми та варіантності в термінології; метафоричного перенесення в науковій картині світу; розмежування та визначення основних (фундаментальних) термінознавчих понять – “термін”, “номен”, “професіоналізм”, “прототермін”, “терміноід”, “термінологія”, “терміносистема”, “номенклатура”. Зауважимо також, що термінознавство початку ХХІ ст. в українському лінгвістичному просторі розвивається лише на ґрунті галузевого термінознавства та потребує фундаментальних досліджень, оскільки наявні праці мають фрагментарний характер і не можуть задовольнити всіх термінознавчих потреб нового століття.

Список використаних джерел

1. Боярова Л. Динамічна теорія норми в сучасній термінології // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 43–47.
2. Вакулик І. І. Запозичення з класичних мов у науковій термінології сучасних європейських мов (на матеріалі юридичних та економічних термінів української, російської, німецької, французької, англійської мов): Автореф. дис... канд. філол. наук. – К.: Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; Інститут філології, 2004. – 20 с.
3. Д'яков А. С. Деякі особливості термінологічного планування в англійській, німецькій та російській мовах (на прикладі економічної термінології) // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. – Чернівці: ЧДУ, 1997. – Вип. 12. Германська філологія. – С. 91–95.
4. Д'яков А. С. До питання про зовнішню форму наукових термінів у світлі теоретичної спадщини Е. Вюстера // IV Міжнародна наукова конференція “Проблеми української науково-технічної термінології”: Тези доповідей. – Львів: Вид-во Держ. ун-ту “Львівська політехніка”, 1996. – С. 62.
5. Д'яков А. С. Зовнішня та внутрішня форми термінологічних одиниць як об'єкти термінологічного планування // Вісник Держ. ун-ту “Львівська політехніка”. Проблеми української термінології: Мат-ли V Міжнародної наукової конференції “СловоСвіт'98”. – Львів: Вид-во Держ. ун-ту “Львівська політехніка”, 1998. – № 336. – С. 150–154.
6. Д'яков А. С., Кияк Т. Р. До питання про інтернаціональне та національне в термінотворчому процесі // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. – Чернівці: ЧДУ, 1996. – Вип. 2. Германська філологія. – С. 88–94.
7. Д'яков А. С., Кияк Т. Р. Роль етимології при прямому запозиченні нових термінів та терміноелементів // Проблеми зіставної семантики. Мат-ли Всеукраїнської наукової конференції. – К., 1995. – С. 100–101.
8. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – К.: “KM Academia”, 2000. – 216 с.

9. Іваницький Р. В. Лексикографічні аспекти нормалізації термінів (на матеріалі німецьких, англійських, українських та російських термінологічних одиниць): автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1995. – 20 с.
10. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики). – Львов: Вища школа, 1988. – 162 с.
11. Кияк Т. Проблема лінгвістичного упорядкування термінології // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 13–17.
12. Кияк Т. Інтернаціональне та національне в термінотворчому процесі // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 53–56.
13. Кочан І. Міжнародні терміноелементи в системі науково-технічних термінів // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”: Мат. 6-ї Міжнародної наукової конференції СловоСвіт 2000. – 2000. – № 402. – С. 54–59.
14. Крижанівська А. Як відрізнити термін від нетерміна // Культура слова. – 1984. – Вип. 27. – С. 63–69.
15. Крыжановская А. В., Симоненко Л. А. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии. – К.: Наукова думка, 1987. – 163 с.
16. Куделько З. Поняття норми в мові // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 250–252.
17. Лещук Т. До проблеми термінологічних запозичень у мові науки і техніки // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 53–56.
18. Малевич Л. Теоретичні проблеми термінологічної варіантності // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”: Мат. 6-ї Міжнародної наукової конференції СловоСвіт 2002. – 2002. – № 453. – С. 75–81.
19. Малевич Л. Метафора в науковій картині світу // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2003. – Вип. V. – С. 224–227.
20. Меуш Г. Термін номенклатура в синхронічних та діакронічних мовознавчих студіях // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”: Мат. 6-ї Міжнародної наукової конференції СловоСвіт 2002. – 2002. – № 453. – С. 97–102.
21. Медведь О. До розмежування понять “термінологія” та “терміносистема” // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 38–41.
22. Михайлова Т. Номени у науково-технічній сфері // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 82–86.
23. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / Укл. Л.О.Симоненко, І.В.Коропенко, М.П.Годована, В.С.Марченко, С.О.Соколова. – К.: Наукова думка, 1993. – 236 с.
24. Нікуліна Н. Теоретичне осмислення загальних понять сучасного термінознавства у концепціях видатних лінгвістів // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 45–49.
25. Павлова О. Терміни, професіоналізми і номенклатурні знаки (до проблеми класифікації спеціальної лексики) // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – Л.: Вид-во Львів. нац. ун-ту, 2008. – № 620. – С. 49–54.
26. Родзевич Н. Поняття термін, термінологія, номенклатура в працях радянських і зарубіжних учених // Лексикографічний бюллетень. – К., 1963. – Вип. 9. – 128 с.
27. Симоненко Л. Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 21–25.
28. Симоненко Л. О. Термінологічні справи сьогодення // Українська наукова термінологія. Збірник мат. Науково-практичної конф. – К.: Наукова думка, 2009. – С. 3–8.
29. Скороходько Э. Ф. Лингвистические вопросы перевода научно-технических терминов с английского языка на русский: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Л., 1961. – 22 с.

Summary. In the article basic labours are analysed from the problems of general terminoznavstva, created Ukrainian terminologs at the end of XX – at the beginning of XXI item, they are considered scientific potential, the characteristic is given their problems and research paradigm.

Keywords: general terminology, term, nomen, professionalism, borrowing, linguistic norm.

ЯВИЩЕ ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ ТА ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ У МЕЖАХ УКРАЇНСЬКОЇ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті розглянуто процеси термінологізації та детермінологізації в українській терміносистемі танцю. Зроблено класифікацію джерел термінів, наведено приклади термінологізації та детермінологізації танцювальних одиниць.

Ключові слова: хореографічна лексика, термінологізація, детермінологізація, лексичні одиниці.

Метою статті є охарактеризувати процеси термінологізації та детермінологізації, які відбуваються в українській хореографічній лексиці. За основу взято аналіз семантичних інтерпретацій термінів танцю, які відображені в художній прозі, а також в українській лексикографії.

Актуальність теми визначена необхідністю поглибленого вивчення процесів, що відбуваються в терміносистемі танцю, зокрема, процесу творення термінів, а також входження їх у загальну мову (детермінологізація).

Взаємодія спеціальної і загальноживаної лексики ставала предметом вивчення в працях багатьох лінгвістів, зокрема, В. В. Виноградова, В. В. Жайворонка, О. П. Єрмакової, Г. П. Мацюк, І. Огієнка, Т. І. Панько, В. М. Русанівського та ін.. Українська хореографічна лексика тісно пов'язана із загальною лексикою. Термінологія танцю та загальна мова є консубстаціональними, тобто терміни танцю виникають на базі лексичної системи мови і в той же час, лексикон танцю проникає в загальну лексику. Переважну частину хореографічної лексики складають терміни. Оскільки терміни – це слова, то вони повинні мати лексичне значення. Різниця значень слова і терміна визначається розрізненням побутового і наукового поняття. Оскільки побутове поняття є елементом процесу мислення, йому характерні емоційні, вольові, експресивні нашарування. Наукове ж поняття не містить цих нашарувань, а тому виступає як термін. Науки, що виникають користуються загальною лексикою, таким чином стає продуктивним процес термінологізації загальноживаних слів. “Унаслідок поєднання інваріантного значення загальномовного слова із спеціальним диференційним поняттям слово одержує однозначний термінологічний смисл у межах певної терміносистеми” [5, 180]. Так, поняття, яке відповідає загальнолітературному слову *підтримка*, є необхідним елементом танцювальної термінології. В танці *підтримки* можуть бути *партнерними* (партнер і партнерка знаходяться на підлозі) і *повітряними* (танцівник піднімає танцівницю) [1, 213]. Термінологічне значення цього слова відділено від загальнолексичного. Побутове поняття слова *підтримка* має декілька значень: 1. Дія за знач. підтримати, підтримувати, 2. Те, що підтримує кого-, що-небудь, служить опорою комусь, чомусь, 3. Забезпечення, надання необхідних засобів у процесі створення, проектування об'єкта, системи, 4. Супроводження об'єкта, системи у процесі експлуатації, 5. *перен., розм.* Те, що зберігає чію-небудь життєздатність, підкріплює, зміцнює кого-небудь [4, 968]. В. М. Лейчик дає таке визначення цьому процесу: “термінологізація – перехід лексичної одиниці зі стану нетерміна в стан терміна” [7, 29]. Користуючись його класифікацією [див.7, 82-83], робимо висновок, що в сферу термінів танцю можуть попадати одиниці неспеціальної лексики:

– лексичні одиниці літературної мови: *елемент* (танцювальний), *фігура* (частина танцю), *лінія* (танцю);

– лексичні одиниці з діалектів: *крутитися* (кружляти в танці), *танечник* (танцюрист) тощо. Зі спеціальної лексики в танцювальну терміносистему можуть переходити:

1) елементи професійної лексики: *бочка* (фігура танцю), *зв'язка* (сукупність рухів та елементів), *ластівка* (підтримка), *свічка* (підтримка);

2) запозичення з інших терміносистем: *пластичність* (якість, властива скульптурі), *шпагат*, *сальто* (спортивна термінологія), *модернізм* (мистецька категорія), *концерт* (музична), *пастораль*, *водевіль*, *карнавал* (театральна);

3) запозичення з іншої мови з одночасною термінологізацією в мові-реципієнті: *вихід* (*антре*), *стійкість* (*апломб*), *поворот* (*тур*), *рух* (*па*), *фуете*, *арабеск*;

4) інтернаціоналізми: *хореографія*, *балетмейстер*, *репетиція*;

5) гібридотерміни, тобто терміни, які складаються як з запозиченого чи інтернаціонального елемента, так і з елемента власної мови, які об'єднуються в процесі утворення терміна в мові-реципієнті: *кордебалет* (*corps de ballet*), *перекидне жете* (*jete entrelace*), *характерний танець* (*danse de caractere*) тощо.

За швидкого розвитку будь-якої галузі науки або техніки починається активний перехід окремих термінів із спеціального використання в загальне. При цьому терміни втрачають наукову точність і розширюють сферу свого вживання. Відбувається їх детермінологізація. “Детермінологізація (від лат. de... – префікс зі значенням віддалення, припинення, скасування, усунення, *термін* і грец. логос – слово, вчення) – перетворення терміна на загальноновживане слово ” [6, 139]. Термін залишає вузьконаукову сферу свого функціонування і стає відомим не тільки обмеженому колу спеціалістів, а й усім носіям мови [9, 206]. При детермінологізації термін втрачає свою концептуальність, однозначність, системність і відбувається спрощення поняття, яке він позначає. Такі слова потребують не дефініції, а, як і інші слова загальної лексики, тлумачення. Це явище характерне як для термінів, які перейшли в термінологічну систему танцю із загальнолітературної мови, так і для тих, які утворювалися як танцювальні терміни або були запозичені з інших мов.

Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк вказують на статичне і динамічне входження термінів. Як динамічне – кількісне і якісне збагачення лексики загального вжитку на рівні мовлення; як статичне – збагачення лексики на рівні системи, що фіксується тлумачним словником і є уже мовним фактом, а не тільки ознакою мовлення [9, 206]. Дослідник А. Д. Хаютин вводить навіть новий термін на позначення цього явища – “терміноїди” – одиниці термінології, які або ще не стали термінами, або не відповідають вимогам, які висуваються термінам, або детермінологізовані і, за певних умов, перестають бути термінами [16, 107]. Ф. О. Нікітіна вказує на те, що “при виході терміна за межі фахової літератури не завжди можна говорити про його детермінологізацію. Адже в сфері спеціальної літератури він залишається терміном, незважаючи на проникнення навіть у розмовну мову” [8, 6]. Авторка називає цей процес (коли слово, залишаючись у складі певної терміносистеми, стає зрозумілим для більшості носіїв мови) різновидом полісемії: слово вживається і в термінології, і в загальнонаціональній мові [8, 7].

Процес детермінологізації відбувається активніше, коли поняття, які позначають терміни стають доступнішими для носіїв мови. Останнім часом в Україні набули широкої популярності танці і танцювальне мистецтво. Чималу роль в цьому відіграли засоби масової інформації, зокрема, телебачення. На екранах з’являлися різноманітні розважальні програми танцювального спрямування, де танцювальні терміни ставали доступнішими широкому колу глядачів. Професійна лексика, терміни збагачували лексику загального вжитку на рівні мовлення. У систему загальноновживаної лексики мігрували терміни на позначення різновидів танців, танцювальних стилів, форм, рухів. Так, відомими стали такі терміни танцювального мистецтва, як *па, пліє, підтримка, арабеск, позиція, фігура, пуанти, танго, пасадобль, румба* тощо.

Детермінологізація танцювальних термінів відбувається і тоді, коли вони переходять до сфери жаргону, а інколи і сленгу. Так, у “Короткому словнику жаргонної лексики української мови” Л. Ставицької та у “Словнику сучасного українського сленгу” знаходимо лексеми: *джаз* – у значенні “добре, чудово” [14, 97], вираз *іти у танго* – про життя, сповнене веселощів, розваг [14, 254], *балетки* – 1) туфлі, 2) ірон. тапочки (*Це чий розтоптаний балетки стоять біля дверей?*) [12, 52].

При детермінологізації відбувається розширення значення відповідного терміна, він співвідноситься не тільки з певним поняттям танцювального мистецтва, але й з набагато загальнішим, розмитим уявленням про нього, характерним для загальнолітературної мови. Крім того, розширюється й сфера його вживання, а також можливості сполучуваності.

У терміносистемі танцю існують одиниці, які мають давню історію в розвитку танцювального мистецтва. Вони зафіксовані як в загальному, так і в спеціальному словниках. Як приклад можна навести тлумачення тих самих лексем у словниках різного типу:

1) *антракт*. Перерва між діями спектаклю, концерту, циркової вистави і т.ін. [2, 12], *антракт* 1. Перерва між двома діями вистави, між відділами концерту іт. ін. // розм. Перерва під час якої-небудь дії, в роботі і т. ін. 2. Музичний твір, що виконується між двома діями вистави, опери [11, т.1, 51];

2) *дебют*. Перший виступ актора на сцені [2, 27], *дебют* 1. Перший виступ артиста на сцені, 2. Початок шахової або шашкової партії [11, т.2, 228];

3) *екзерсис*. Комплекс тренувальних вправ в балеті, які сприяють розвитку виворотності, силі м’яз, виробляють правильну постановку тіла, рук і голови, стійкість, координацію рухів [1, 370]; *екзерсис*. Вправа для удосконалення техніки виконання танцю, музики [11, т.2, 456].

Такі лексеми можна назвати поліфункціональними, оскільки вони функціонують як в загальному вжитку, так і у вузькій професійній сфері.

Приклади вживання термінів танцю знаходимо і у зразках художньої літератури. У цьому випадку проявляється динамічний аспект, коли термін покидає свою мікросистему і починає вживатися у різних стилях літературної мови. Функції терміна в художньому тексті можна звести до таких основних: 1) фіксація понять на науковому рівні; 2) уживання терміна в побутовому значенні; 3) детермінологізація (переносне значення) [9, 212]. Наведемо декілька прикладів

детермінологізації. Слово *канкан*, наприклад, означає французький танець, який був відомий при дворі Людовика XIV як бальний танець плавного, спокійного характеру. В 30-ті роки XIX ст. в Парижі з'явився новий танець з характерним високим закидом ноги [1, 114]. Так, у вірші “Відповідь” Володимира Сосюра натрапляємо на строфи:

“О, скільки спалено невинних
ім'ям химерного Христа!
Танцюйте швидше ваш канкан,
Його скінчить удар багнета!” [13, 398],

де слово “канкан” уже перейшло в інший парадигматичний ряд і означає уже не танець, а певні дії суперника, які є небажаними і які обов'язково потрібно зупинити. Інший термін – *акомпанемент* – означає музичний супровід до сольної партії голосу або інструмента, музичний супровід до танцю, декламації і т. ін. [11, т.1, 27]. Леся Українка вживає цей термін для опису побутової ситуації: “Знов лунає сміх, а з ним єднається прикрим акомпанементом цинічний регіт підстаркуватої жінки з кокетливими жестами” [15, 577]. Знаходимо зразки детермінологізації і у сучасній пресі: “Хореография линий и золотые окантовки жестов, тающие цвета и живые вибрации оттенков – жизнерадостной симфонией звучит новый модный образ” [10, 59]. В цьому випадку слово *хореографія* вживається не в прямому значенні: 1) запис танцю, 2) танцювальне мистецтво в цілому, в усіх його різновидах (значення терміна з к.19 ст.) [2, 564], а в переносному – для опису нових модних тенденцій. Маємо яскраві приклади детермінологізації термінів танцю.

Отже, дослідивши явище термінологізації та детермінологізації у терміносистемі танцю, можемо стверджувати, що ці процеси є активними: одиниці спеціальної та неспеціальної лексики поповнюють терміносистему танцю. Поряд з цим відбувається і зворотній процес: терміни танцювального мистецтва виходять зі своєї мікросистеми і стають зрозумілими для більшості носіїв мови, таким чином поповнюючи загальнонаціональну лексику. Цьому сприяє популяризація танцювального мистецтва засобами масової інформації, а також історичні витоки танцю і його роль в житті людей. Цей процес є позитивним, оскільки доводить певну наукову інформацію до широких кіл носіїв мови.

Список використаних джерел

1. Балет. Танец. Хореография. Краткий словарь танцевальных терминов / составитель Н. А. Александрова. – Санкт-Петербург – Москва – Краснодар, Спб.: издательство “Лань”, издательство “Планета музыки”, 2008. – 416с.
2. Балет. Энциклопедия / Главный редактор Ю. Н. Григорович. – М.: “Советская энциклопедия”, 1981. – 623с.
3. Барабан Л. І., Дятчук В. В. Український тлумачний словник театральної лексики / Л.І. Барабан, В. В. Дятчук. – К.: Видавництво СВС, 1999. – 95с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і гол. редактор В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728с.
5. Дудок Р. Г. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках. Монографія / Роман Дудок. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 358с.
6. Енциклопедія української мови. – К.: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 833с.
7. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – Изд. 3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 256с.
8. Нікітіна Ф. О. Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології / Ф. О. Нікітіна. – К.: Видавництво при Київському державному університеті видавничого об'єднання “Вища школа”, 1978. – 31с.
9. Панько Т.І., Кочан І. М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216с.
10. Романенко Е. Днем с огнем // Женский журнал. – апрель 2011. – С.59.
11. Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1980. – Т.1. – 799 с. – Т.2. – 550 с.
12. Словник сучасного українського сленгу / Упорядник Т. М. Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.
13. Сосюра В. М. Твори в 3-х томах / В. М. Сосюра. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1957. – Т.1. – 450 с.
14. Ставицька Леся. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К.: Критика, 2003. – 336с.
15. Українка Леся. Твори в 5 томах / Леся Українка. – К.: Держлітвидав, 1952. – Т.3. – 802 с.
16. Хаютин А. Д. Термин, терминология, номенклатура / А. Д. Хаютин. – Самарканд, 1971. – 130 с.

Summary. The article examines processes of terminology and determinology in Terminological System of Ukrainian dance. The sources of terms are classified and there are examples of terminologization and determinologization of dance lexicon.

Key words: choreographic vocabulary, terminologization, determinologization, lexical units.

УДК 81'276.6:81'373.612.2

Л.А. Халіновська

ПРОБЛЕМА МЕТАФОРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АВІАЦІЙНОЇ ЛЕКСИКИ

Стаття є логічним продовженням досліджень автора з проблем української авіаційної термінології. У публікації розглянуто метафору як спосіб вторинної номінації технічних термінів; виокремлено тематичні групи метафоризованих термінів; простежено особливості явища детермінологізації в авіаційній лексиці.

Ключові слова: терміносистема, авіаційний термін, метафора, детермінологізація.

У розвитку пізнання, в процесі отримання знань та їхнього передавання люди повинні називати предмети та явища, застосовувати різні знаки – засоби номінації, якими є лексичні одиниці мови. Слово позначає предмет та виражає поняття, тому сам факт необхідності номінації визначається насамперед пізнавальними здібностями людини [6, 113]. Співвіднесеність із науковим поняттям зумовлює диференційні особливості терміна, і це перш за все стосується його значення [8, 156]. Лексичне значення слова і лексичне значення терміна – поняття неоднопланові; лексичне значення терміна – це і є визначення поняття, та дефініція, яку йому приписують у певній термінологічній системі. Релевантною ознакою кожного терміна є його співвіднесеність із науковим поняттям у межах конкретної наукової галузі, тобто в межах певного термінологічного поля.

Експресивно забарвлена лексика – переважно результат вторинної номінації, що є цілком закономірним явищем: у процесах переосмислення виникає можливість створення таких гібридних семантичних форм, де за посередництва тропів вони вже стали об'єктом раціональної оцінки поняття, поєднуються з оцінкою, в якій домінує емоційне сприйняття певної ознаки [14, 13].

На думку О.О. Тараненка метафорою є семантичний процес, за якого форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця [15, 335].

Питання образності терміна в українському мовознавстві дискусійне. Як зазначає Е.І. Огар, образність притаманна як професійним лексемам, так і термінам [9]. Її зумовлюють метафоричність або метонімічність як два основні способи вторинної номінації. Існує також погляд, згідно з яким термінові властива образність лише в момент його творення на початкових стадіях формування термінології. “Тенденція до образного сприймання навколишньої дійсності, бажання людини зробити зрозумілим нові досягнення в галузі техніки стосуються досить віддаленого часу, багато технічних термінів мають винятково наукове походження. Більша частина образної термінології, як правило, відрізняється стійкістю словоформ ... не дає нових словоутворень і розвивається за рахунок збільшення обсягу змісту” [1]. Одержавши нове значення, слово – тепер уже термін – починає розвиватися самостійно: старе його значення поступово втрачається, слово позбувається конкретної образності, на основі якої формувався термін. Інакше – зі стабілізацією терміна його метафорична або метонімічна яскравість нівелюється, образність зникає і вже не сприймається сама по собі через досить тривале вживання слова у контексті спеціальної підмови. Саме поступовістю зникнення “динамізму” в терміні, зникнення всіх емоційних конотацій, заміни їх семантичною стабільністю терміна пояснюється полеміка щодо існування образних термінів.

Е.А. Лапіння вважає, що визначальною рисою метафори у мові науки є те, що вона виступає в якості первинного найменування позначуваного об'єкта з тієї причини, що іншої назви у нього немає. Отже, в науковій метафорі виключена можливість рівноправного існування двох найменувань: прямого і переносного [5, 134].

Питанню семантичної трансформації загальнонавжаних слів у технічній термінології присвятили свої дослідження Д.С. Лотте (перенесення найменувань за зовнішньою подібністю), Н.О. Буре (вживання семантичних переходів у російській гірничій термінології), Е.А. Лапіння

(англійська термінологія мікроелектроніки), І.В. Коропенко (семантичні паралелі соматичних термінів у політехнічній термінології).

До сьогодні процеси метафоризації української авіаційної термінології ще не були об'єктом дослідження, хоча українська авіаційна термінологія має численну групу термінів, які утворилися термінологізацією загальноновживаних слів. Погоджуємося з думкою В.М. Лейчика, що перехід назви з одного предмета на інший за асоціацією, за схожістю між предметами заснований на екстралінгвальних чинниках, зокрема на психологічному [6, 176]. Наприклад, термін *повітряний корабель* (а з часом – *космічний корабель*) з'явився тому, що існувала схожість позначуваного ним предмета з рядом ознак річкового чи морського корабля.

Метафоричні терміни в українській авіаційній лексиці можна покласифікувати за тематичними групами:

I. Біоморфна метафора (живі організми та частини тіл (соматизми): *крило* [авіаційне], *амфібія* [літак], *крилова* [антена], *апендикс*, *артерія* [теплової труби], *черевце* [лопаті], *головка* [гвинта], *горло* [дифузора], *зубець* [на передній крайці крила], *кабанчик* [руля (керма)], *коліно* [аеродинамічної труби], *кулачок* [впускного клапана], *лапа* [кріплення двигуна], *нога* [шасі головна], *палець* [кривошипа], *перо* [стабілізатора], *плече* [вертикального оперення], *ребро* [атаки], *вушко*, “*козел*” [фігура вищого пілотажу], [літак типу “*качка*”, *тіло* [диска турбіни], *літальний орган* [літального апарату (турбогвинтовий двигун)], *пелюстка* [лопаті головна];

II. Побутова метафора:

– предмети побуту: [антена] *зонтикова*, [антена] *віялова*, [антена] *ножова*, “*бочка*” [фігура вищого пілотажу], *вилка* [керування загальним кроком], *гребінка* [кріплення лопаті], *голка* [дозувальна], *ключ* [динамометричний], “*дзвін*” *уперед / назад* [фігура вищого пілотажу], *корито* (пера) [лопаті], *ніж* [тепловий], *пробка* [повітряна], *стакан* [циліндра], *стріла* [кріплення], *тарілка* [автомата перекоосу], “*штопор*” [фігура вищого пілотажу], *кільце* [поршневе], *пастка* [геомагнітна], *парасоль* [вид розташування крил], *подушка* [повітряна];

– одягу та його частин: *вуаль* [водяна], *кожух* [вентилятора], *муфта* [гвинтова], *пояс*, *сорочка* [водяна], *рукав* [газонаповнювальний], *серпанок*, *вузол* [андрогінний стикувальний];

– частин будівель: *стеля* [аеродинамічна].

III. Явища природи: *джерело* [вібрації], *сателіт*, *яма* [повітряна], *променева* [антена].

IV. Назви професій: *кок* [повітряного гвинта (хвостовий)], *суфлер*.

V. Фізичний стан осіб: *утомленість* [акустична], *живучість* [літака (бойова)] [11].

Як бачимо, значна частина авіатермінів утворилася шляхом метафоризації на основі подібності позначуваної реалії до прототипу.

Наукова сфера відрізняється від інших жорсткою детермінованістю мовних одиниць, їхньою підпорядкованістю певній галузі пізнання. Це накладає на терміни (і на загальноновживані слова, які функціонують у науковому тексті) певні обмеження. Особливої уваги заслуговує явище, яке можна було б назвати переосмисленням терміноодиниці, детермінологізацією. На думку О.Г. Тодор, процес детермінологізації відбувається тоді, коли виникає потреба використати термін для номінації тих чи тих об'єктів або відношень, заповнити лакуну в певному семантичному полі [15, 139-140]. Воно полягає у тому, що 1) спочатку термін, виходячи за межі своєї терміносистеми, узвичаюється в загальноновживаній мові (відбувається детермінологізація); 2) активно функціонуючи у мові, він стає добре відомим усім мовцям, а не лише фахівцям певної галузі; це уможливорює його подальший розвиток; 3) з часом він входить до складу інших терміносистем. Наприклад, насіння кульбаби (летучки) – трав'янистої багаторічної рослини родини айстрових (складноцвітих) [7, 238], часто називають *парашутиками*, а насіння клену звичайного *крилатками*, *вертольотиками* тощо. “Початкове слово під час метафоризації не зникає, а залишається в словнику загальноновживаної мови, зберігаючи колишню семантику. З часом, завдяки детермінологізації слово загальноновживаної мови може набути нового значення. Під час детермінологізації відбувається розширення сфери вживання терміна і спрощення його спеціального значення. Терміни спеціальних галузей знання служать джерелом поповнення лексичного складу загальноновживаної лексики” [5, 145]. За детермінологізації відбувається “просочування” спеціального слова-терміна за межі своєї системи у загальне мовлення. Таким чином, загальноновживана мова стає тим тереном, де проходить своєрідна адаптація спеціального слова до лексичного складу, його “підготовка” до подальшого використання.

На відміну від детермінологізації, явище термінологізації вказує на зміну семантики слова і відбувається унаслідок вторинної номінації. Як зазначає І.Р. Процик, термінологізація відбувається на основі метафоричної чи метонімічної номінації та передбачає різні способи найменування [10, 232.]:

1. Довантаження семантики загальноновживаного слова термінологічним змістом, наприклад: *парк*, *гавань*, *туризм*, *шоу*, *клуб*. Розглядувані лексеми за допомогою приєднаних терміно-

елементів *авіа-*, *аеро-* набувають нового значення. Так, наприклад, лексема *парк* у загально-мовному тлумачному словнику має кілька значень: 1. Великий сад або гай для прогулянок з алеями, квітниками, а також звичайно з обладнанням для відпочинку і розваг; 2. Місце стоянки, ремонту й обслуговування певних транспортних засобів; 3. Певна сукупність транспортних засобів (автомобільних, залізничних та ін.); 4. *військ.* Пересувний склад, що постачає армію у воєнний час боєприпасами, інструментами, запасними частинами і т. ін. [13, VI, 70]. Термін *авіапарк*, завдяки приєднанню компонента *авіа-*, набуває зовсім іншого значення: наявний склад діючих літальних апаратів і тих, що перебувають у ремонті й резерві [2, 4].

2. Зміну семантики загальноживаного слова внаслідок переосмислення. Наприклад: лексема *яма* зафіксована словниками української мови з кількома значеннями: 1. Заглиблення в землі. 2. Спеціально обладнане місце для зберігання, розміщення, збирання чого-небудь; 3. *заст.* Тюрма, арештантське приміщення (спочатку влаштовувалося в землі, підвалі); 4. *діал., заст.* Примітивна шахта для добування нафти; 5. *перен.* Те, що характеризується брудом, застоєм, зосередженням низьких інтересів, інтриг, пороків тощо [13, XI, 644]. В українській авіаційній термінології вона отримала вузькоспеціальне значення: *яма* (повітряна) – раптове падіння підйимальної сили в результаті порушення нормальних умов обтікання крила повітряним потоком (відривання потоку з крила) [16].

Лексема *ядро* в українській мові багатозначна, має вісім значень, одне з яких – внутрішня, центральна (переважно щільніша, густіша) частина чого-небудь [13, XI, 625]. У спеціалізованому словнику простежуємо її інше, термінологічне значення: “стан потоку рідини чи газу, що характеризується тим, що поруч з певною середньою швидкістю потоку кожна його частинка має додаткову власну швидкість, тобто при певному критичному значенні швидкості течії вона насичується в більшому чи меншому ступені вихрами різного діаметру з безладно орієнтованими осями обертання” [4, 403].

3. Розширення значення термінологічної лексики, наприклад, лексема *корегувальник* вживається у двох значеннях: 1. Той, хто здійснює корегування під час стрільби з гармат. 2. Літак, з якого корегують стрільбу з гармат [13, т. IV, 286]; іноді з використанням змісту термінів інших галузей: фізичної (*екраноплан*, *літак-лабораторія*), зоологічної (*літак-амфібія*), фармацевтичної (*аеровіт*) тощо [10, 232]. Наприклад, термін *екраноплан* складається з двох компонентів: багатозначної лексеми *екран*, одне зі значень якої – “пристрій з поверхнею, що відбиває, вбирає або перетворює випромінювання різних видів енергії для захисту чи використання” [2, 257] та *план* (від лат. *planum* – площа) – у складних словах відповідає поняттям “крило”, “літальний апарат” [12, 442]. Отже, за допомогою “синтезу” значень двох компонентів отримуємо нове значення: *екраноплан* – літальний апарат, призначений для польоту поблизу поверхні Землі та який використовує для утворення аеродинамічних сил ефект екрана [2, 257].

Поряд із проникненням загальної лексики в термінологічну і збагаченням загального лексичного складу мови термінологічною лексикою (назвемо такий перехід одноступеневим або прямим) спостерігається явище повторної метафоризації, якому передують деметафоризація термінів (дво- чи багатоступеневий перехід). Семантична еволюція такого роду полягає в тому, що первинне, засвідчене лексикографічними джерелами слово з побутовим значенням через метафоризацію переходить у термінологічну систему з новим значенням. Певний час відчувається зв’язок терміна з вихідним значенням, але з часом він послаблюється, а згодом може бути взагалі втраченим. Метафоризоване слово закріплюється в терміносистемі. Наприклад, в авіаційній термінології свого часу закріпився, і, відповідно, змінив своє значення термін *амфібія* – літальний апарат, пристосований для зльоту і посадки на суші і на воді [3, 18]. У Словнику української мови слово *амфібія* має такі значення: “1) земноводна тварина (жаба, саламандра та ін.), личинка якої дихає зябрами, а дозріла особина – легенями. 2) земноводна рослина, яка може жити і в воді, і на суші. 3) літак, пристосований для зльоту і посадки на суші й на воді. 4) танк або автомобіль, що може рухатись по суші й по воді” [13, I, 40]. Як бачимо, термінологічне значення фіксують і загально-мовні лексикографічні джерела.

Варто зауважити, що особливо багато метафоризованих термінів, які в авіаційній термінології втратили свою метафоричність і набули іншого значення містить мікрополе “фігури, виконувані у повітрі літальним апаратом”: *бочка* (фігура вищого пілотажу) – політ літака з обертанням навколо своєї поздовжньої вісі на 360° [3, 44], *гірка* – неусталений крутий підйом літака по прямолінійній траєкторії, який застосовують для швидкого набирання висоти або швидкої втрати швидкості [3, 78], *вісімка* – фігурний політ, під час якого літак накреслює траєкторію, схожу з цифрою 8 [3, 62].

Отже, вивчення термінів-метафор в українській авіаційній термінології розкриває широкі можливості цього тропу як способу термінологічної номінації. Тематична диференціація лексики, яка стала базою для метафоризації, дозволяє структурувати метафоричні терміни за певними

метафоричними моделями. Основними моделями утворення термінів-метафор є антропоцентричні (“живі істоти”) та антропоморфні (“побутові предмети”) моделі.

Список використаних джерел

1. Александрова Г.А. Образність як джерело утворення технічної термінології (на матеріалі французької мови) / Г.А. Александрова // Мовознавство. – Київ, 1973. – №5. – С. 56-65.
2. Великий тлумачний словник сучасної української літературної мови / Укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К. – Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
3. Военно-авиационный словарь / В.П. Березин (глав. ред.), Г.С. Васильков, В.П. Гарцев и др. – М. : Воениздат, 1966. – 472 с.
4. Иллюстрированный авиационный словарь для молодёжи / Сост. А.Т. Степанец. – М.: Изд-во ДОСААФ, 1964. – 462 с.
5. Лапиня Е.А. Метафора в терминологии микроэлектроники (на материале английского языка) / Е.А. Лапиня // Метафора в языке и тексте / Отв. ред. Телия В.Н. – М. : Наука, 1988. – С. 134-145.
6. Лейчик В.М. Люди и слова / В.М. Лейчик. – М. : Наука, 1982. – 176 с.
7. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / Відп. ред. Гродзінський А.М. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1989. – 544 с.: іл.
8. Михайлова О.А. Ограничения в лексической семантике: Семасиологический и лингвокультурологический аспекты / О.А. Михайлова. – Екатеринбург : Издательство Уральского ун-та, 1998. – 240 с.
9. Огар Е.І. Українська друкарська термінологія: формування та функціонування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. “Українська мова” / Е.І Огар. – Київ, 1996. – 22 с.
10. Процик І.Р. Українські фізичні терміни, утворені лексико-семантичним способом / І.Р. Процик // Вісник національного ун-ту “Львівська політехніка”: Збірник наук. праць. – Львів, 2002. – № 453. – С. 232-236.
11. Російсько-український словник з авіаційної та ракетно-космічної техніки / За ред. Д.Х. Баранника і В.Ф. Пріснякова. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1997. – 488 с.
12. Словник іншомовних слів / Уклад. С.М Морозов, Л.М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.
13. Словник української мови: В 11-ти т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства. За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970-1980.
14. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. М. : Наука, 1986. – 141 с.
15. Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во “Укр. енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
16. Словари и энциклопедии на Академике [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/849743/>

Summary. The article is logical continuation of researches of author from the problems of Ukrainian aviation terminology. A metaphor as method of the second nomination of technical terms is considered in a publication; the thematic groups of metaforethation terms are selected; the features of the phenomenon of determinologethation are traced in an aviation vocabulary.

Keywords: terminosystem, aviation term, metaphor, determinologethation.

ФРАНЦУЗЬКІ НАТУРАЛІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ХІХ СТ. У ПЕРЕКЛАДАЦЬКІЙ РЕЦЕПЦІЇ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

У статті розглядаються проблеми рецепції та творчого осмислення французьких натуралістичних тенденцій у перекладацькій творчості Бориса Грінченка та їх трансформація в українському літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Ключові слова: *реалізм, «ультрареалізм», натуралізм, український переклад, цензура.*

Своєрідний «просвітницький» розвиток реалістичного напрямку в українській літературі значної частини ХІХ століття, синтезований з потужною романтичною традицією та зародженням модерних течій і стилів на тлі протистояння «факту» і «віри», «серйозної літератури» (реалісти, натуралісти, частково імпресіоністи) з адептами романтично-ідеалістичних течій» [5, 63-64] досягав свого кульмінаційного піку на зламі століть. Як цілковито слушно зауважив у своєму ґрунтовному літературно-критичному дослідженні «Український літературний європеїзм» В.Г. Матвіїшин: «Під впливом європейських суспільних катаклізмів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., що вимагали від митців нових підходів до відтворення суперечливої дійсності, поступово формувався напрям, засадами якого були широке використання факту, документа, «шматка життя», розкриття індивідуума в єдності його матеріального і духовного світу» [12, 94]. Саме таким напрямом в українській, як і в більшості європейських літератур другої половини ХІХ століття виявився натуралізм, що став однією з найбільш суперечних літературних течій у сприйнятті, зокрема в Україні, як наприкінці ХІХ ст., так майже упродовж більшої половини ХХ ст. Адже заангажована зацикленістю на методологічних принципах народництва, «критичного реалізму», та почасти неможливістю відкритої об'єктивної оцінки натуралізму, літературна критика початку минулого століття, в «залізному» колі якої знаходилося й українське літературознавство, часто позиціонувала європейський, зокрема, французький натуралізм як літературне явище, яке виявляє «грубість», «неестетичність», «розбещеність», «цинізм», з єдиною позитивною рисою, спрямованою «проти тупого ідеалізування буржуазії на сцені», а письменників-натуралістів сприймала у якості «самозадоволених» осіб, що «мислили деталями епохи, розглядуваними часто в поганий мікроскоп» та в розумінні яких «біологічні закони визначали закони політичного життя людей і розвитку особистості» [1, 16].

Так, Сергій Єфремов, що міцно стояв на крайній позиції народництва в українській літературі за дослідженням Соломії Павличко, «не приймає нічого з сучасної французької літератури...ні натуралізму Золя, ні символізму Маларме, загалом говорить про сучасних французьких авторів з убивчою іронією» [15, 60]. Особливе обурення для народницької критики викликає творчість Еміля Золя, який сприймався як «найбільш закінчений представник натуралізму в літературі» та його програмні вислови: «Я не хочу, як Бальзак, вирішувати, яким повинен бути лад людського життя, я не хочу бути політиком, філософом, моралістом. Я задовольняюся життям ученого, відтворюватиму дійсність, шукаючи при цьому її внутрішні, приховані основи» [1, 16]. Таке поєднання суб'єктивно-внутрішнього та об'єктивно-зовнішнього погляду на особистість дозволяло митцю, який прагнув проникнення у глибинну природу психотипу героїв своїх творів, вміло синтезуючи природні та соціальні фактори їх формування та існування, найбільш влучно відтворити внутрішній світ людини.

Літературно-критичні дослідження літературознавців попередньої доби О. Білецького, І. Басса, Ніни Жук, Ю. Кобилецького, М. Рудницького, В. Щурата, а також сучасних знавців українського художнього слова В. Матвіїшина, Д. Наливайка, І. Денисюка, Р. Голода, Т. Гундорової, М. Ткачука, М. Кебало, свідчать про те, що натуралізм як літературна течія не залишився поза увагою відомих митців українського писемного кола наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. Проте перекладацька рецепція Бориса Грінченка творів французької літератури, позначених натуралістичними тенденціями, залишилася поза літературознавчою увагою.

Отже, мета даної статті – проаналізувати перекладацький доробок Бориса Грінченка у контексті рецепції французького «ультрареалізму» В. Гюго та натуралізму Е. Золя в оригінальній творчості українського письменника. Адже саме цій літературній течії вдалося майстерно поєднати мистецтво слова з викриттям глибоких соціальних пороків суспільства. Як влучно зазначив В. Г. Матвіїшин: «на певному етапі розвитку літератури, подібно як символізм та імпресіонізм, натуралізм був певним кроком уперед на шляху до глибшого відтворення картин злиденного життя низів у різних країнах світу, привертаючи увагу широкої читацької громадськості до низки проблем, які сором'язливо, по-пуританськи обминали інші письменники» [11, 334-340].

М. Рудницький у своїх дослідженнях національного літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ століття наголошував, що «натуралістичний європейський роман із суспільними ідеями стояв із усіх літературних жанрів найближче до зразків тодішньої нашої літератури» [16, 29]. Продовжуючи цю думку, Д. Наливайко відносить до «безсумнівних завоювань натуралізму» перш за все «розширення тематичного діапазону художньої творчості, і передусім – зміщення центру ваги на змалювання життя демократичних верств суспільства, “соціальних низів”» [14, 94], що виявилось іманентним тим культурним та соціальним зрушенням, які відбувались в українському національному просторі [9]. Як слушно зауважується у дослідженні Т. Гундорової натуралістичних тенденцій, що були притаманні творчості І. Франка наприкінці ХІХ ст., «особливий зміст нової культурної ситуації був зумовлений переходом від пізньоромантичних літературних орієнтації, від етнографічного й побутового реалізму до суспільно-психологічної школи європейського натуралізму» [6, 16-17]

Вагома частина творчої спадщини І. Франка, В. Стефаника, В. Винниченка виявилась насиченою натуралістичними тенденціями, що набули специфічних національних ознак та при цьому не втратили особливих загальноєвропейських рис, значною мірою транспонованих в національний літературний простір українськими перекладами творів світової літератури, а, отже, завдяки активній перекладацькій діяльності Бориса Грінченка.

Складний шлях французької літератури, яка особливо «важко здобувала собі місце в духовному просторі України, оскільки вбачали у ній ворожу силу», прокладався разом з «нелегальним» перекладацтвом в умовах тотальних заборон кінця ХІХ ст. Якщо, як зазначається у збірнику постанов та розпоряджень по цензурі з 1720 по 1862 р., цензори мали «розглядати переклади найновіших французьких романів з більшою, ніж інші книжки, суворістю щодо моральності їх змісту, звертати особливу увагу на пануючий дух і наміри автора» та «надалі звертати якнайпильнішу і якнайгострішу увагу на подані у комітет переклади з іноземних мов, особливо сучасних французьких письменників» [12, 213], то наприкінці ХІХ – початку ХХ століття про питання друку перекладів українською мовою творів європейських, зокрема французьких письменників, майже не велось мови.

Особливої «уваги» вимагали твори Віктора Гюго, непоборного демократа і борця за свободу особистості, переклад поетичного твору якого у виконанні Бориса Грінченка, а саме «Служба в церкві 1-го січня 1852 р.» вже й після полегшення цензурної ситуації в Україні, зазнав гонінь та переслідувань. «Служба в церкві 1 січня 1852 р. В. Гюго – надруковано в «Новій Громаді» 1906 р., що виходила за редакцією Б. Грінченка. До перекладу додав Грінченко таку примітку: «Події, про які говорять ці вірші – це відомий *coup d'état* Луї Бонапарте і ті криваві кари, якими він задавив протест проти свого вчинку. В. Гюго теж опинився серед вигнанців і на чужині (на о. Герисей), видав збірку віршів: «*Les chatiments*», немилосердно караючи поетичним словом узурпатора та його прибічників [3, 279]. Пізніше цей переклад входить до збірки «Український декламатор. Досвітні Огні», виданої Є. Череповським у 1914 році. Та, як досліджує В. Матвішин, «рішенням Київського окружного суду від 23 травня 1915 р. було накладено арешт на збірник віршів» [12, 170].

Тема скоєння злочину через знедолення, бідність та жалюгідне існування, що так гостро прозвучала в повісті В. Гюго «Клод Ге» (1834), головний герой якої скоює низку злочинів, щоб врятувати своїх близьких від голоду, не залишилась поза творчою увагою Бориса Грінченка, натомість постала в центрі багатьох його творів. Оповідання українського письменника «Без хліба», яке вперше надруковано видавцем С. Гомолинським у збірці «Під сільською стріхою» (1886 р.), наголошує саме на нестерпних умовах людського існування, що штовхають добропорядного селянина Петра на крадіжку зерна для своєї голодуючої дружини Горпини та маленького синочка-немовляти. Подібно до запитання Клода Ге в однойменній повісті В. Гюго: «Я злодій і вбивця: я вкрав і вбив. Але чому я вкрав? Чому я вбив?...» [12, 168], звучить розгніваний, сповнений відчаю голос героя оповідання Бориса Грінченка, Петра, який, розуміючи всю хибність, але невідворотність свого вчинку через жорстокі та несправедливі соціальні умови, здійснює злочин: «Гріх! А з голоду вмирати – як? Хіба я своєю волею йду?» [4, 211].

Поєднання глибокого психологізму та елементів натуралізму повісті В. Гюго «Останній день засудженого до страти», яку особливо поцінував І. Франко та в якій за його словами Гюго «з гарячим запалом і любов'ю до нещасних виступив за реформу кримінального законодавства, за знесення кари смерті і гільйотини» [12, 169], майстерно передані Борисом Грінченком українською мовою під назвою «Останній день осудженого» [8].

Потрібно зазначити, що українським письменником у перекладі збережена форма написання твору, а саме щоденник героя, в якому з максимальною деталізацією описані фізіологічні муки головного героя в очікуванні виконання смертного вироку, чим створюється посилений ефект емоційного впливу на читача та передачі психологічної напруги в середині повісті. Борис Грінченко докладно передає роздуми психологічно зламаного героя твору: «Тепер я в неволі. Тіло

моє в залізах у темниці; розум у неволі в думки, страшної, кривавої, неблаганної думки! Тільки одна в мене думка, одно пересвідчення, одна певна річ. Присуджений до смерти!» [8, 1 зв.]

Український перекладач тонко відчуває та відтворює руйнування психіки засудженого до смерті, що межує з божевіллям, яке він позначає у перекладі словом *distractio*! «Хоч що роблю, – завсіди вона тут, ся пекельна думка, мов примара свинцова стоїть біля мене, одинока і задрісна, прогонючи все інше (*distractio*!), віч–у–віч зо мною безщасним, і трусить мене крижаними руками, скоро я схочу одвернути голову чи заплющити очі» [8, 1 зв.].

Переклад Б. Грінченка насичений близькими до натуралістичних сценами мук головного героя: «Вона украдається в усяких поставах (?), скрізь, де мій розум хотів би від неї втекти, додається, мов страшний приспівок до всіх слів, що до мене промовляються, притуляється зо мною вкупі до гидких ґрат моєї темниці, докучає мені, як не сплю, гигає на мій конвульсійний сон і в-ві сні показує мені ножем» [8, 1зв.].

Якщо творчість В. Гюго лише балансувала на межі реалістичного зображення дійсності та «ультрареалізму», що миттєво поширювався у французькій літературі кінця XIX століття, то літературні пошуки Еміля Золя сконцентрувались саме на розвитку натуралізму, відображаючи життя без всіляких прикрас у прозових та драматичних творах, від яких, як наголошував В. Щурат заносить «надмірною воною деяких плодів грубого натуралізму» [13, 138].

Оповідання Е. Золя «Безробіття» («*Le chômage*», 1874 р.) зі збірки французького письменника «Нові казки для Нінон» з якою українські літературознавці пов'язують появу натуралістичних тенденцій в малій прозі Еміля Золя, а саме «вимагання наукової точності, погляд на людину як на біологічну істоту, захоплення успіхами фізіології, фіксація фактів та спостережень, відмова від авторського втручання та авторської оцінки...» [10, 4] з'являється у перекладі Бориса Грінченка українською мовою під назвою «Без роботи» [7].

Тема безвихіддя та жалюгідного існування знедолених людей, що залишились за межею бідності, яка гостро звучить в оповіданні «Безробіття» Еміля Золя виявилась достатньо близькою для українського письменника не тільки з огляду на емоційно-психологічну напругу, створену французьким письменником, а й через неприйняття соціальної нерівності існування людини. Опис фізіологічних страждань героїні твору, маленької дівчинки, хворої через жахливі умови існування родини, переданий у перекладі Бориса Грінченка інтонаційно та емоційно перегукується з оригінальними творами українського письменника («Сама, зовсім сама», «Украла», «Без хліба» тощо): «Їй тільки сім років. Вона сидить на скрині, то її ліжко. Її голі ноги тремтять, вона силуецця своїми тоненькими, немов лялечними, рученятами прикрити себе якимсь дрантям. У грудях у неї щось пече, вона хотіла – б залити його чим небудь, щоб не пекло» [7, 6].

Особливої напруги досягнуто у перекладі прикінцевого та останнього абзацу оповідання: «Батько в темному кутку схопив себе за голову; він не каже ні слова, тільки увесь здригаецця од нечутних риданнів. Мати, ковтаючи сльози, підійшла до дитини, щоб знову приспати її. Вона вкриває її усім, що зосталося в хаті і вмовляє бути розумною дівчиною і спати. Але в дівчинки зуби цокотять с холоду, а в грудях усе дуже пече. Вона стає смілива і обнявши матір питаецця тихенько: – Скажи, мамо, через віщо ми голодні?» [7, 8]

Вражаюча реалістичність зображення «потворної дійсності», що межує з майже натуралістично-фотографічним відтворенням життя не тільки знедоленого селянина, а й безпорадного зубожілого безробітного у місті, вирізняє оригінальні прозові твори Бориса Грінченка кінця XIX століття «Без хліба» (1884) та «Сама, зовсім сама» (1885) Український письменник обирає епіграф до оповідання «Сама, зовсім сама» з поетичного твору М.Ю. Лермонтова, що одразу вводить читача у атмосферу нездоланої самотності головної героїні твору Марини та ворожості до неї оточуючого світу. Передчасна смерть матері, безробіття, злидні, та голод, що спотворюють навіть юну красу шістнадцятирічної дівчини-сироти, постають у центрі уваги автора. Підкреслюючи жахливість ситуації втрати матері для дитина, Борис Грінченко вдається до детального опису окремих фізіологічних процесів, що супроводжують сцену смерті найріднішої людини: «Конаючи, силкувалася мати звести тремтячу руку, щоб поблагословити дочку, що припадала до неї; холодіючи, змагались уста вимовити це благословення і безсило тіпались, не можучи нічого сказати; рука впала, уста замовкли, погасли очі, у дочку втуплені, і, не заплющившись, застигли в довічному сні.....» [2, 262]. Яскравою натуралістичною деталлю є також опис Борисом Грінченком сцени самогубства Марини: «Вона вже нічого не бачить, нічого не чує...Тільки тепла кров з безголового трупа оббризкує колеса поїздові, а той біжить далі, закривавлений...» [2, 449-450].

Елементи «фізіологічної правди» в описі обгорілого хлопчика Петруся, якого батько й громада відсилає підпалити сінокоси багатія Паценка, притаманні також оповіданню Б. Грінченка «Палії» (1900). Намагаючись врятувати від вогню батьківський подарунок, новенький картуз, Петрусь живцем згорає у полум'ї: «Мовчки підняв батько сина і поніс до воза. Ручка в його звисла,

а в її картузик недогорілий...одежа спопеліла, опадає... Положив сина Михайло на віз, тоді жінку підняв і її біля сина положив [...] Згодом, мабуть, вітер Хариту обвіяв: очутилась, підвелась [...] А далі зирк набік, а ті випечені очі на неї як глянуть!.. [2, 244].

Створюючи психологічну напругу всередині вищезгаданих художніх творів, Борис Грінченко натуралістично змальовує не тільки жахливі сцени смерті головних героїв окремих оповідань. Український письменник не залишається байдужим і до «почувань» живої тварини. Так, в оповіданні з назвою «Пан Коцький» глибоко порушена тема любові та співчуття до хворої тварини й до всього живого взагалі. В якості епіграфа до твору український письменник обирає близькі йому за суттю слова Е. Золя: «Через що в мене до всіх живих тварин на світі таке почування, як до чогось рідного? Через що думка про їх збуджує в мене милосердність, терпимість і любов? Через що я лічу всіх тварин до своєї сім'ї так само, як і всіх людей?.. Через що тварина застається мені другом, братом, товаришем, якого я шукаю, якого люблю?» [4, 317].

Отже, Борис Грінченко не тільки вміло та наполегливо опановував нові європейські тенденції розвитку літератури, український письменник вводив національного читача в коло наукових та суспільних роздумів, що залишали далеко позаду той, ще й досі закидаємий йому примітивний «сентименталізм» з «вірою у вищу справедливість, яка «за добре нагороджує і за зле карає» та народницький «етнографізм» [16, 57], розширюючи стилістичні можливості українського літературного розвитку наприкінці XIX – початку XX століття.

Список використаних джерел

1. Від романтизму до натуралізму в французькому театрі: [Зб. наук. праць / вступна ст. і ред. О. І. Білецького; упоряд., переклад і прим. Є. Старінкевича]. – Харків: Державне вид-во «Мистецтво», 1930. – 295 с.
2. Грінченко Б. Твори: В 2 т. / Б. Грінченко. – Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1963. – Т. 1. – 603 с.
3. Грінченко Б. Твори: У 10 т. / Б. Д. Грінченко. – Х.: Кооперативне видавництво «Рух», 1929. – Т. 10: Поезії. Книжка друга. / [Редакція і приміт. Академ. С. Єфремова]. – 1929. – 284 с.
4. Грінченко Б. Д. Сонячний промінь / Б. Д. Грінченко. Твори: В 2 т. – К.: Наук. думка, 1990. – (Б-ка укр. літ. Дожовт. укр.літ.) Т.1: Поетичні твори. Оповідання. Повісті / упоряд. В. В. Яременка; приміт. А. Г. Погрібного, В. В. Яременка; вступ. ст. і ред. тому А. Г. Погрібний. – К.: Наук. думка, 1990. – 640 с
5. Голод Р. Іван Франко та літературні напрями кінця XIX – початку XX століття / Р. Голод. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – 284 с.
6. Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр / Т. Гундорова. – К.: Критика, 2006. – 352 с.
7. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського. – Ф. І. – Од. зб. 32579. – 8 арк.
8. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського. – Ф. І. – Од. зб. 31645. – 18 арк.
9. Кебало М. Проблеми теорії та історії натуралізму останньої третини XIX століття в порівняльно-літературному аспекті: монографія / М. Кебало. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – 92 с.
10. Левенець В. В. Особливості поетики малої прози Еміля Золя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / В. В. Левенець. – Дніпропетровськ, 2002. – 21 с.
11. Матвіїшин В. Поетика французького натуралізму в літературно-критичній рецепції І. Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнар. конференції (Львів, 25-27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998. – С. 334-340].
12. Матвіїшин В. Український літературний європеїзм: монографія / Володимир Матвіїшин. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Монограф»).
13. Матвіїшин В. Г. Українсько-французькі літературні зв'язки XIX – початку XX ст. / В. Г. Матвіїшин. – Львів: Вища школа. Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 168 с.
14. Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили / Д. С. Наливайко. – К: Мистецтво, 1985. – 364 с.
15. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 448 с.
16. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза»? / М. Рудницький [Баган О. – упоряд., передм.] – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009. – 502 с. – (Серія «Cogito: навчальна класика»).

Summary. The article focuses on the problems of actuation of B. Hrinchenko's translator practice in the context of reception of French naturalistic tendencies and its transformation in the national Ukrainian literature process at the end of the XIX – beginning of the XX centuries.

Key words: realism, "ultrarealism", naturalistic tendencies, naturalism, Ukrainian translation, censorship.

ІДІОКОД ЗВУКОВИХ ПОВТОРІВ ТА ЙОГО УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ В АНГЛІЙСЬКОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ДЖ. Р. Р. ТОЛКІЄНА ТА ЇХ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ)

Статтю присвячено детальному вивченню явища звукового повтору, мовленнєвих одиниць, що є його носіями, характеристик звукового повтору, що складають його ідіокод, а також універсальності ідіокоду звукового повтору в англійському та українському художньому мовленні. Дослідження проведено на матеріалі творів англійського письменника Дж. Р. Р. Толкієна та їх українських перекладів.

Ключові слова: звуковий повтор, фонетичні ітеранти, ідіокод, універсальність, Дж. Р. Р. Толкієн.

Звуковий повтор як частковий випадок звукової організації (звукової сторони, звукового складу) художнього тексту розглядався, серед перших, дослідниками-літературознавцями початку ХХ століття – Й. М. Бріком (автором терміну “звуковий повтор” та першої класифікації звукових повторів [2]) та А. Белім (автором поняття “звукообраз” [1]). Й. М. Брік також зробив висновки щодо характерності повторів певних звуків для художнього (“поетичного”) мовлення: “Принимая во внимание, что поэтическая речь – речь музыкальная, можно априори ожидать предпочтения звонким согласным, как звукам более “напевным”, за исключением тех случаев, когда специальные звуковые задания требуют стечения глухих шумов” [2]. У вищезгаданій розвідці увага приділяється лише консонантним звуковим повторам (консонанти є “сильнішими” та помітнішими у потоці звуків), але, незважаючи на більшу їх кількість у художньому мовленні, повтори голосних звуків є не менш важливими.

Звуковий повтор як частковий випадок звукової організації художнього тексту розглядався і в останні десятиліття: наприклад, Ю. М. Лотман звернувся до феномену звукового повтору у своєму дослідженні “Анализ поэтического текста”: “Давно замечено, что повторяемость фонем в стихах подчиняется несколько иным законам, чем в нехудожественной речи” [3, 71]. Звичайне мовленнєве вживання розглядається як неупорядковане, на відміну від поетичного мовлення, яке впорядковане особливим чином, в тому числі і на рівні фонем. Найчастіший випадок вживання звукового повтору – підбір слів таким чином, щоб певні фонемні зустрічались частіше або рідше, ніж в тій мовній нормі, “<...> которую трудно сформулировать, но которая дана каждому владеющему данным языком интуитивно. Эта норма реализуется особым образом – незаметностью. Пока мы не замечаем той или иной стороны языка, можно быть уверенным, что повторение её соответствует нормам употребления” [3, 71]. Якщо той або інший мовленнєвий елемент вживається з “навмисним згущенням”, то це робить його помітним, структурно активним, хоча понижена частотність теж може стати засобом виділення. З іншої сторони, структурне “невживання” частіше виділяється з допомогою правильно організованої підвищеної частотності, яка створює певну ритмічну інерцію. Але там, де очікується виникнення даного елемента, він відсутній, і це створює ефект “зруйнованості”, “мнимой неорганизованности, простоты, естественности текста” [3, 71].

Термін “*ідіокод*” не був використаний у попередніх наукових працях, як лінгвістичних, так і тих, що належать до інших галузей науки; крім того, це поняття не має словникового визначення, отже, ми маємо право стверджувати, що *ідіокод* є нашим власним терміном, та дати йому власне визначення. Поняття “*ідіокод*” створене нами для того, щоб мати змогу обмежуватися лише кодом того художнього твору, що вибраний нами як матеріал дослідження, і називати унікальний код обраного нами художнього твору емким та чітким терміном.

Ідіокод як поняття складається з власне *коду* та семи *ідіо-*, що означає “своєрідний, власний”. Аналогічно утвореним є, наприклад, термін “*ідіостиль*” (власний унікальний авторський стиль, що простежується лише у творах певного авторства). Отже, *ідіокод* можна визначити як *код, що є своєрідним або унікальним для окремого художнього тексту, що належить певному авторові.*

Крім того, ми можемо говорити про *ідіокод* як про унікальний, власний код не лише окремого художнього тексту або творів окремого автора, але й як про унікальний код художнього мовлення взагалі у контексті певної мови – наприклад, *ідіокод англійського художнього мовлення*, що включатиме в себе як особливу знакову систему, характерну для конкретного різновиду художнього мовлення, так і систему культурних “знаків”, частину культурного коду, характерного для того суспільства, на базі якого виникла мова та культура, що стали основою для художнього мовлення.

У. Еко стверджує, що розповсюджене положення про єдність форми та змісту в мистецтві означає співпадання всіх структурних рівнів за рисунком структури [7, 105]. З цього складається “сітка ізоморфних відповідностей” [там само], яка саме і складає специфічний код твору, сукупність тонко вивірених операцій, направлених на дестабілізацію основного коду та створення ситуації неоднозначності. Естетичне повідомлення завжди здійснюється з порушенням норм, отже, це порушення (розхитування основного коду) відбувається на всіх рівнях. У. Еко називає особливий, неповторний код, що утворюється внаслідок розхитування, *ідіолектом*. Натомість, у нашому науковому дослідженні цей код називається *ідіокодом*, адже ми розрізняємо код мовця в мовленні (саме ідіолект) та код автора в художньому тексті (ідіокод).

Базуючись на визначенні семіотичного та текстового коду, що належить У. Еко (код може бути визначений як знакова структура; як правила сполучення, упорядкування символів або як засіб структурування; як okazіонально взаємооднозначна відповідність кожного символу якомусь означуваному [6; 7]), ми можемо стверджувати, що *ідіокод* є знаковою структурою та одночасно системою сполучення та упорядкування знаків у тексті, на чому власне і базується наша наукова розвідка. Крім того, *ідіокод* включатиме елементи культурного коду того лінгвокультурного середовища, у якому з’явився досліджуваний текст.

Досліджуючи ідіокод у художньому тексті, ми не можемо уникнути розглядання його культурно-кодової компоненти, але основна наша увага буде зосереджена на знакових, лексико-семантичних та функціональних складових ідіокоду обраного тексту.

У нашому дослідженні ми будемо розглядати ідіокод як систему, що складається зі структурних, семантичних та функціональних характеристик досліджуваних одиниць (звукових повторів), а також звернемо увагу на те, що звукові повтори (як і текстові повтори взагалі) – частина культурного коду, задіяного в англomовній літературі, як британській, котра є безпосереднім матеріалом нашого дослідження, так і американській, про яку ми згадаємо у контексті британського художнього мовлення. Це дасть нам змогу поставити питання про те, чи варто стверджувати, що звукові повтори та загальні текстові повтори є невід’ємною характеристикою англійського художнього мовлення, незалежно від лінгвокультурного середовища, у якому створений англomовний текст.

Ідіокод трактується нами в обмеженому смислі (як код, що є своєрідним або унікальним для окремого художнього тексту, який належить певному авторові) та у широкому смислі (як код, що є унікальним для художнього мовлення певною мовою та включає *ідіокоди*, що належать окремим художнім текстам). *Ідіокод* є знаковою структурою та одночасно системою сполучення та упорядкування знаків у тексті, на якому базується наша наукова розвідка. Ми будемо розглядати *ідіокод* як систему, що складається зі структурних, семантичних та функціональних характеристик досліджуваних одиниць.

Ідіокоди звукових повторів у текстах різними мовами мають різну специфіку та різний склад, адже різними мовам притаманні різні засоби створення повторів, різна частотність та різні контексти їх вживання.

Матеріал, дібраний до статті, складається з 300 одиниць англomовного матеріалу та 300 одиниць україномовного матеріалу.

Виокремлення фонетичних ітерантів відбувалося за допомогою *методу суцільної вибірки*. Список усіх досліджених одиниць ми не наводимо, адже його розмір перевищує розмір статті.

Матеріал, на якому зроблено наше дослідження, класифікований за трьома характеристиками: формальною, семантичною та функціональною. Ця класифікація є нашим власним науковим здобутком, адже попередні дослідники класифікували звукові повтори лише частково за формальними критеріями (наявність голосних чи приголосних, наявність інверсії) та за функціональними (класифікація В. П. Москвіна [4]). Крім того, звуковий повтор завжди розглядався дослідниками як повтор одиниць, що належать до фонетичного рівня мови/мовлення, у той час як ми трактуємо звуковий повтор як явище, що складається з одиниць, які належать одночасно до фонетичного та до лексичного рівнів мови/мовлення (звуковий повтор має, серед інших, також граматичні ознаки, але вони не є об’єктом нашого теперішнього дослідження). Такі одиниці досліджуються вперше у нашій науковій роботі і отримали назву *фонетичних ітерантів* – це слова або корені слів, що об’єднані хоча б одинарним звуковим повтором, при цьому пов’язані семантично (типи семантичних зв’язків у фонетичних ітерантах див. нижче).

Розроблена нами класифікація, як показано вище, одночасно впорядкована з трьох сторін: формальної, семантичної та функціональної. Зупинимося на ній докладніше.

Формальні характеристики, за якими класифіковано матеріал дослідження, включають такі показники:

1. За кількістю лексичних одиниць у групі фонетичних ітерантів:

а) подвійні (*Days of Dearth* [14, 5], *лічиму ліма* [5, 14]) – трапляється 202 рази у англomовному матеріалі та 240 у україномовному;

б) потрійні (*muster and moot – emergency* [14, 9], *м'які, як масло, та <...> міцні* [5, 55]) – 48 та 25;
в) багатокомпонентні (*silver spears that sprang suddenly* [14, 27], *постійно переривали прокльони та погрози* [5, 64]) – 45 та 29.

г) одинарні (*busybody* [14, 31], *добродії* [5, 173]) – 15 та 6.

2. За типом повторюваного елементу:

а) звук – звук (*low lands lay <...> flat* [14, 80], *виховано вклонився* [5, 46]) – 248 та 280;

б) звук – звукобуква (*where they would be wanted and welcome* [14, 37]) – 50 та 10;

в) звук – звук, що відрізняється за одним фонетичним параметром (*screech sent a shiver* [14, 12], *все ще в самому серці Шуру* [5, 78]) – 8 та 4.

3. За кількістю повторюваних знаків:

а) поодинокий звук (звукобуква) (*Bilbo Baggins* [14, 76], *чимало часу* [5, 65]) – 71 та 127;

б) склад (*fine lines, finer than the finest* [14, 49], *добрю домівку* [5, 74]) – 162 та 109;

в) декілька звуків (*swiftly and softly* [14, 56], *лічимо літа* [5, 14]) – 55 та 57;

г) весь звуковий склад лексичної одиниці (*fathers of the fathers* [14, 51], *Дні Злиднів* [5, 14]) – 12 та 7.

4. За типом звуку, що повторюється:

а) приголосні (алітерація) (*bit by bit* [14, 55], *виховано вклонився* [5, 46]) – 193 та 206;

б) голосні (асонанс) (*queer breed <...> seemingly* [14, 22], *в обидва ока* [5, 40]) – 47 та 26.

в) приголосна та голосна (*flowers glowed* [14, 25], *безнадії та небезпеки* [5, 138]) – 60 та 48.

5. За позицією повтору:

а) на початку слова (*painful partings* [14, 62], *неушкодженим і навіть нерозпеченим* [5, 67]) – 168 та 155;

б) в кінці слова (рима [риму ми визначали лише у прозових частинах твору, адже у віршованих частинах вона майже завжди присутня. – О.Ч.]) (*stoutly and untruthfully* [14, 69], *зміцнів і знахабнів* [5, 63]) – 16 та 8;

в) у середині слова (*the ring on his finger* [14, 52], *похиленими вільхами* [5, 67]) – 51 та 79;

г) у декількох позиціях одразу (*reflection looked rather flabby* [14, 67], *жага до подорожі, як завжди* [5, 71]) – 34 та 38;

д) на початку та у середині слова (винесено в окремий показник, адже приклади такого типу складають значну кількість матеріалу) (*the ring on his finger* [14, 52], *свіжий вітерець* [5, 134]) – 31 та 20.

6. За повнотою повтору:

а) повні (*Greenwood the Great* [14, 2], *найважливіших нотаток* [5, 17]) – 213 та 237;

б) неповні (*fine lines, finer than the finest* [14, 49], *ненавидимо навіки* [5, 21]) – 87 та 63.

7. За точністю повтору:

а) прямий повтор (*silver spears that sprang suddenly* [14, 27], *крис капелюха* [5, 32]) – 266 та 289;

б) інверсія (*stopped suddenly and stood as silent...* [14, 77], *прапори замайорили, і забава почалася* [5, 34]) – 34 та 11.

Семантичні параметри класифікації випадків звукових повторів такі:

1. За наявністю фоносемантичних явищ:

а) звуконаслідування (*like a rustle in the grasses* [14, 69], *навздогін зойки* [5, 21]) – 38 та 19;

б) звуко символізм (*Ringwraiths* [14, 50], *багряна гроза* [5, 35]) – 54 та 28;

в) фоносемантична складова відсутня або невизначена на даному етапі роботи (*Sam sat silent and said no more* [14, 44], *химерне місце, а його мешканці – ще химерніші* [5, 32]) – 208 та 253.

2. За типом зв'язку між словами, що об'єднані повтором:

а) предмет (істота) та його (її) ознака (*Misty Mountains* [14, 3], *ввічливих варіацій* [5, 34]) – 50 та 53;

б) предмет та частина предмета або належність до предмета (*dwarf-hoards* [14, 11], *Великі Персні, Персні Влади* [5, 54]) – 31 та 22;

в) предмет та об'єкт (*signal for supper* [14, 27], *він відпустив волосінь* [5, 60]) – 21 та 26;

г) предмет та обставина (*wanderers in the world* [14, 83], *вогнище на вершині* [5, 171]) – 14 та 7;

д) перерахування предметів або вибір між предметами (*Burrowses, Volgers, Bracegirdles, Brockhouses, Goodbodies* [14, 28], *Старшого Поштаря та Першого Шерифа* [5, 19]) – 43 та 38;

е) ім'я та прізвище (прізвисько) (*Gaffer Gamgee* [14, 26], *Бандобрас Бикорева* [5, 12]) – 28 та 27;

є) дія та предмет, стосовно якої дія виконується, або суб'єкт, що виконує дію (*put into pipe* [14, 8], *почалася Промова* [5, 36]) – 24 та 29;

ж) ознака (який?) та тип дії (як?) (*strictly true* [14, 67], *принаймні п'ятеро* [5, 251]) – 13 та 12;

з) дія та тип дії (*spoke sternly* [14, 33], *подумки перебирати* [5, 267]) – 27 та 21;

и) дія – дія (*begin to believe* [14, 113], *почали повертатися* [5, 261]) – 16 та 14;

і) дія та обставина (*burning on their backs* [14, 114], *потопленими в повені* [5, 261]) – 14 та 10;

к) інші семантичні зв'язки – 25 та 48.

Функціональні параметри класифікації фонетичних ітерантів такі (функціональна класифікація належить В. П. Москвіну [4]).

1. *Евфонічна функція* (або “музична”, за К.Ф.Тарановським). Ця функція полягає в тому, що робить установку на ритм, мелодійність, у домінуванні звукового завдання в віршованому мовленні над змістовим завданням. Наприклад, сонорні звуки роблять мовлення плавним та мелодійним, на відміну від аффрикат.

Приклади:

“<...> *the gloom of the woods of the world now gone, // the woes of Men, and weeping of Elves // fading faintly down forest pathways*” [16]

Тут звук [g] в перших двох рядках задає ритм, а губні [w/f] разом з наголошеним голосним [u:] показують глухоту, таємність, шелест листя на лісовій стежці.

2. *Лейтмотивна функція* полягає в семантичному підкресленні ключового слова тексту. З точки зору цієї функції можна виділити *анаграми* та *криптограми* (за наявності або відсутності ключового слова). Основою цих фігур звукопису найчастіше являється алітерація. Ключове слово, зашифроване в анаграмі, називається також “асоціативною домінантою” [4, 67].

“<...> *like the sails that ships had when they were ships and not steam-engines* [Tolkien, Roverandom, 2002]”, що перегукується через декілька рядків з “*snorting black smoke like a steamer*” [там само]. Звучать “шипляче-свистячі” [s/+], що одночасно нагадують фиркання дракона, що схоже на пихтіння парової машини та на свист парусів на вітрі.

3. *Ігрова функція* – функціональний різновид звукових повторів, що лежить в основі скоромовок.

“*Where there’s a whip, there’s a will*” (прислів’я) [17]

4. *Інтегративна функція* – підтримка синтаксичних зв’язків, наприклад, узгодження.

Tall ships and tall kings // Three times three [17]

5. *Смислова функція* – підтримка смислових асоціацій, наприклад, контрастних та метафоричних асоціацій.

“*To Isengard! Though Isengard be ringed and barred with doors of stone; // Though Isengard be strong and hard, as cold as stone and bare as bone <...>*” [19].

Постійно повторюваний топонім *Isengard* [‘aiznga:d] задає фонетичний малюнок пісні, а різкі звуки ([d][g][z]) задають “рваний”, “агресивний” ритм. Фонетично зашифрована у всій пісні назва “Айзенгард (Ізенгард)” також асоціюється з залізом, каменем та клацанням металу. Так створюється фонетична метафора.

6. *Віршомаркуюча функція* – проявляється в віршованому мовленні, де звукові повтори відмічають кінці віршованих рядків. З цієї функції випливає важлива закономірність поетичного мовлення: “звуковой повтор, используемый в стихомаркирующей функции, как правило, включает ударный гласный” [4, 68. – виділено автором – О.Ч.].

“*The flowers – the whitebells, the fairbells and the silverbells, the tinklebells <...>*” [13].

7. *Зображальна (також міметична, імітативна, звуковідтворююча) функція* звукових повторів. Це звуконаслідування, імітація звуків на асоціативній основі, виділення ключового слова за допомогою цього звуконаслідування. Виражається *ономатопеєю*, або звуконаслідуванням, що розглянуте у семантичних характеристиках.

Використовуючи розглянуту вище класифікацію, ми здійснили інвентаризацію *фонетичних ітерантів* (лексичних одиниць, що містять звукові повтори).

Нажаль, на основі функціональної класифікації звукових повторів у художньому тексті нам не вдалося зробити точних підрахунків, адже кожна пара фонетичних ітерантів зазвичай виконує у тексті більше одної функції, а часто і всі з них. Тим не менш, нам вдалося встановити наступні відповідності між формальними, семантичними та функціональними ознаками фонетичних ітерантів:

- евфонічна функція зазвичай виконується всіма типами фонетичних ітерантів і є більш помітною у віршованому мовленні; найяскравіше вона виражена у звукосимволічних прикладах фонетичних ітерантів;

- лейтмотивна функція, що полягає у семантичному підкресленні ключового поняття тексту, характерна для багатокомпонентних фонетичних ітерантів з інверсією, де переважає алітерація;

- ігрова функція найчастіше спостерігається у римованих прикладах повних звукових повторів, які можуть включати інверсію і зазвичай належать до алітерованих повторів;

- інтегративну та смислову функцію несуть приклади з яскраво вираженими семантичними зв’язками, а також із вживанням звуконаслідування та звукосимволізму;

- віршомаркуюча функція спостерігається насамперед у римованих фонетичних ітерантах, та в прикладах, що передбачають повне включення звукового складу однієї лексичної одиниці з пари до другої одиниці; це створює ефект “відлуння”;

- зображальна функція заснована на звуконаслідуванні та відповідно включає всі приклади, що побудовані на його основі;

Результати, отримані нами внаслідок класифікування фонетичних ітерантів, що складають наш матеріал, дають нам змогу зробити висновок щодо їх універсальності та фреквентальності в англійському та українському художньому мовленні.

Про універсальність звукового повтору можна говорити як у розрізі двох мов та видів художнього мовлення, що досліджуються, так і щодо мов взагалі. Звичайно, на матеріалі двох мов неможливо зробити висновок про універсальність явища, але такий висновок вже було зроблено лінгвістами наприкінці ХХ століття, а саме П. Мейером [12], Р. Якобсоном [8, 9, 10, 11] та У. Еко.

У праці П. Мейера “Фонологічне кодування” доводиться, що у мисленні та внутрішньому мовленні людини слова пов’язані через прийом повтору. Наприклад, у “звукових помилках” (*sound errors* [12, 15]) мовець робить їх не у довільній формі, натомість, вони *seem to be constrained by the characteristics of the speech production process* (“здається, впорядковані характеристиками процесу творення мовлення [переклад наш. – О. Ч.]”). Принцип звукового повтору ми бачимо у таких мовленнєвих помилках, як *leading list* (*reading list*), *sky is in the sky* (*sun is in the sky*), *beef needle* (*beef noodle*), *blue blug* (*blue bug*), *same sate* (*same state*) та ін [12, 16-17]. Ці приклади прямо вказують на причини того, що явище звукового повтору, притаманне внутрішньому мовленню людини, легко переходить у створений людиною текст.

Переглядаючи результати, отримані П. Мейером, Роман Якобсон розглядає таке лінгвістичне явище, як *парономазія* (*paronomasia* [11, 76]), коли слово для позначення властивості об’єкту підбирається із прийомом звукового повтору. Як приклад наводиться діалог: *A girl used to talk about ‘that horrible Harry’. “Why horrible?” “Because I hate him.” “But why not dreadful, terrible, frightful, disgusting?” “I don’t know why, but horrible fits him better.”* [11, 76] (“Дівчинка говорила про “цього гидкого Гаррі”. “Чому гидкий?” “Тому що я ненавиджу його”. “Але чому не *dreadful, terrible, frightful, disgusting*?” “Не знаю, але *гидкий* підходить йому краще”. Слід звернути увагу, що прийом звукового повтору застосовується не лише для властивості об’єкту, але й для позначення відчуття, які він викликає: *hate* (ненависть).

Внаслідок того, що звуковий повтор привертає увагу адресата, повідомлення гарно запам’ятовується. Приклади цього – латинська фраза *Veni, vidi, vici* (прийшов, побачив, переміг), де однакові перша та остання звукобукви загострюють нашу увагу, або ж англійське кліше *innocent bystander* (невинний очевидець) [11, 78]. Р. Якобсон робить висновок, що поетичне мовлення можна визначити як *speech wholly or partially repeating the same figure of sound* (“мовлення, що цілком або частково повторює одну і ту ж саму звукову фігуру”) [11, 78].

Крім вказаних вище властивостей звукового повтору у тексті, потрібно нагадати, що повтор завжди є надлишковим, а надлишковість на рівні означаючих надає повідомленню неоднозначності, створює інформаційну напругу [6, 103].

Отже, користуючись інформацією, що викладена у даній статі, спираючись на лінгвістичні дослідження явища звукового повтору, явища кодування та універсальності звукового повтору, а також на наші власні розвідки, що охоплюють вивчення звукового повтору як компоненту водночас фонетичних та лексичних одиниць мовлення, ідіокоду звукового повтору (сукупності його формальних, семантичних та функціональних характеристик) та універсальності звукового повтору в двох досліджуваних зразках художнього мовлення, ми можемо зробити висновок, що звуковий повтор є універсальним явищем як для англійського, так і для українського художнього мовлення.

Список використаних джерел

1. Белый А. Символизм: Книга статей / А. Белый. – М. : Мусaget, 1910. – 635 с.
2. Брик О. М. Звуковые повторы (Анализ звуковой структуры стиха) / О. М. Брик // Поэтика: Сборники по теории поэтического слова. – Петроград, 1919.
3. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста / Ю. М. Лотман // Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии. – СПб. : Искусство-СПб, 2001. – С. 18-254.
4. Москвин В. П. О типах и функциях звуковых повторов / В. П. Москвин // Русская словесность. – 2006. – № 8. – С. 63-69.
5. Толкін Дж. Р. Р. Володар Перстенів / Перекл. з англ. Олена Фешовець; післяслово Олександра Ірванця і Леоніда Рудницького, 2-е вид. – Львів : Астролябія, 2006. – 1088 с.
6. Эко У. Открытое произведение : форма и неопределённость в современной поэтике / Умберто Эко. – СПб. : symposium, 2006. – 416 с.
7. Эко У. Отсутствующая структура : введение в семиологию / Умберто Эко. – СПб. : symposium, 2006. – 544 с.
8. Якобсон Р. Избранные работы / Р. Якобсон. – М. : Наука, 1985. – 455 с.
9. Jakobson R. Fundamentals of Language / R. Jakobson, M. Halle. – The Hague : Mouton, 1956, – P. 53-82.
10. Jakobson R. The Sound Shape of Language / Roman Jakobson; Linda R. Waugh. – Berlin; New York : Mouton de Gruyter, 2002. – 336 p.

11. Jakobson R. On language / Roman Jakobson. – Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press, 1990.
12. Meijer P. J. A. Phonological Encoding : The Role of Suprasegmental Structures / Paul J. A. Meijer. – Proef. – Nijmegen, 1994. – 131 p.
13. Tolkien J. R. R. Roverandom / John Ronald Reuel Tolkien / Edited by Christina Scull and Wayne G. Hammond. – L. : HarperCollinsPublishers, 1998. – 116 p.
14. Tolkien J. R. R. The Fellowship of the Ring / John Ronald Reuel Tolkien. – L. : HarperCollinsPublishers, 1998. – 416 p.
15. Tolkien J. R. R. The Hobbit / John Ronald Reuel Tolkien. – L. : HarperCollinsPublishers, 2001. – 367 p.
16. Tolkien J. R. R. The Lays of Beleriand / John Ronald Reuel Tolkien / Edited by Christopher Tolkien. – L. : HarperCollinsPublishers, 1998. – 393 p.
17. Tolkien J. R. R. The Return of the King / John Ronald Reuel Tolkien. – L. : HarperCollinsPublishers, 2001. – 418 p.
18. Tolkien J. R. R. The Silmarillion / John Ronald Reuel Tolkien / Edited by Christopher Tolkien. – L. : HarperCollinsPublishers, 2004. – 386 p.
19. Tolkien J. R. R. The Two Towers / John Ronald Reuel Tolkien. – L. : HarperCollinsPublishers, 2001. – 375 p.

Summary. The article is devoted to the detailed research of the sound iteration phenomenon, of speech units which are its bearers, of sound iteration characteristics which are the components of its idiocode, as well as the universality of sound iteration idiocode in English and Ukrainian fiction speech. The research is done on the material of the texts of the English writer J. R. R. Tolkien and its Ukrainian translations.

Key words: sound iteration, phonetic iterants, idiocode, universality, J. R. R. Tolkien.

УДК 82-1 (470)

И.Н. Черников

ЖАНРОВЫЙ ПОТЕНЦИАЛ “ПЕТЕРБУРГСКОГО” ТЕКСТА В РОМАНЕ Д.С. МЕРЕЖКОВСКОГО “АНТИХРИСТ (ПЕТР И АЛЕКСЕЙ)”

“Петербургский” текст историсофської символістської белетристики Мережковського позначений подвійною системою зв’язності – своїм власним єдиним кодом, що інтерпретує, та єдністю “петербурзьких” орієнтирів класичного періоду. “Петербургський” міф, що з’єднує “петербурзький” текст ХІХ століття і біблійний текст, основу якого складає архетип світового міста у занепаді, подібного Вавилону, стає символічним втіленням сутності “петровського” світу у романі Д.С. Мережковського “Антихрист (Петро та Олексій)”.

Ключові слова: “петербурзький” текст, историсофський символістський роман, Д.С. Мережковський, роман “Антихрист (Петро та Олексій)”, жанр.

Проблема функционирования “петербургского” текста в произведениях русского символизма конца ХІХ – начала ХХ века неоднократно попадала в поле аналитического зрения многих и разных исследователей [11; 5; 8; 9; 3]; однако при обращении к данной проблеме первоочередное внимание, как правило, уделялось либо рассмотрению “петербургской” идеи в истории России [11], либо уяснению формирования и развития петербургских мотивов и образов в русской литературе рубежа ХІХ-ХХ вв. [8], то есть, несмотря на востребованность исследований о “петербургском” тексте русской литературы ситуации рубежности перспективы изучения целых пластов, связанных с традицией “петербургского” текста, так и не исчерпаны. Не менее значимым является и другой возможный здесь ракурс – анализ жанрового потенциала “петербургского” текста в романе Д.С. Мережковского “Антихрист (Петр и Алексей)”, что и станет основной задачей нашей статьи.

Символическим воплощением сути “петровского” мира становится “петербургский” миф, соединяющий “петербургский” текст ХІХ века и библейский текст, основу которого составляет архетип гибнущего мирового города, подобного Вавилону. “На почве этих идей в определенном контексте русской культуры как раз и сложилось... противопоставление Петербурга Москве”, – пишет В. Топоров [11, 269].

Образ Петербурга у Мережковского – перекресток мифологических и историко-литературных источников. По мысли В. Топорова, “картины (призрачного Петербурга. – И. Ч.) появляются всегда в местах композиционных сужений (как бы в рамках или в скобках), бегло, мимо, с выходом <...> в пророчество гибели, катастрофы” [10, 233]. Для Мережковского Петербург – “самый умышленный из всех городов земного шара”, насмешка над людьми и природой, “живой жизнью”, город “как будто геометрического порядка и равновесия, на самом деле – опаснейшее нарушение жизненного порядка и равновесия” [6, т. 7, 112].

“Неомифологические” тексты Мережковского по праву можно отнести к “петербургским” текстам русской литературы. С возникновением Петербурга мировая история пошла совершенно по иному пути. Безграничное укрепление власти, проведенное Петром, погубило, по мысли Мережковского, дальнейшее правильное развитие России. В число других искусственных созданий Петра входит и Петербург, раскрывающий, как полагал Мережковский, произвол своего создателя, намеревавшегося преодолеть естество природы. Петербург – воплощение механистической идеи государственности, взятую Петром у Запада, символ поднятой “на дыбу” России.

“Петр и Алексей” открывает “петербургскую” тему в русском символизме. Через изображение Петербурга происходит историософское осмысление всей России. Во многом в единое целое роман объединяет образ города, особая поэтика петербургского мифа, необычная по характеру составляющих её элементов, принадлежащих одновременно и к сфере быта, и к сфере бытия. Сплав видимой ощущаемой материальности и мистической нереальности характеризует образ Петербурга.

“Петр и Алексей” как “петербургский” текст питается посредством художественных корней, уходящих в городскую легенду XVIII века (“Петербургу быть пусту”), “петербургские” произведения XIX века: Пушкина (царь окружен “птенцами петровыми”, царь – “кузнец России” с “тяжелым молотом”, описание наводнения в столице с “плоскими мшистыми топами”, “маленький человек” Алексей, петербургский чиновник Докукин), Достоевского (аллюзии из “Подростка”: “фантастический город”, “падучая” у Тихона, расколовшаяся икона). “Петр и Алексей” – метатекст по отношению к произведениям XVIII-XIX вв., и часть кодирующего “петербургского” текста, с ним будут соотноситься “петербургские” символистские тексты (Ф. Сологуба, М. Кузмина, А. Ремизова, заканчивая “Петербургом” А. Белого).

Город, Петербург, служит в романе символом петровских преобразований. Облик “сатанинского” Петербурга неразрывно связан с “антихристовой” ипостасью императора Петра. Особая черта “мифологии” Петербурга – наличие в ней элементов таинственного и фантастического – восходит к различного рода преданиям, легендам прямых противников Петра – раскольников, беглых крестьян, старообрядцев, исповедовавших идею призрачности, нереальности столицы. В этой среде было создано свое видение Петербурга и личности его основателя как воплощения Антихриста. В основу данной идеи легли преувеличенные представления о необычных условиях возникновения города, которая возводилась в степень дьяволова соблазна и действий “нечистой силы”, обреченности всего, что связано с Петербургом.

Роман “Петр и Алексей” – концентрация представлений русских символистов о Петербурге. По словам З. Минц, это “символистская разновидность “петербургского” текста, которая демонстрирует “новизну миропонимания и художественной структуры” [6, 113]. Петербург, для Мережковского – антиестественное сочетание разнородных элементов, нарушившее природное равновесие всех систем (“Град там, где лес”), уничтожившее исконный эдемский сад с его космосом. Не случайно фрейлина Арнгейм называет Петербург “противоестественным городом”. Петербург, в ее представлении – “страшный парадиз” (397; здесь и далее ссылки на текст романа даются по изданию [7] – в круглых скобках), то есть антирай.

В самой миражности Петербурга Мережковский видит свидетельство порочности петровских реформ. В. Топоров пишет: “Петербург – центр зла и преступления, где страдание превысило меру и необратимо отложилось в народном сознании; Петербург – бездна, „иное“ царство, смерть” [11, 260]. Судьба “самого умышленного города на свете” (Достоевский) эсхатологична. Петербург выступает как город-символ, как наглядное обозначение неверного пласта русской исторической жизни. Подчинив себе природу и историю, Петр не смог подчинить оценочно-нравственную сторону своего дела, которая, развиваясь в десятилетиях, привела к возникновению одной из самых больных для русской литературы проблемы судеб страны: как государства и как нации.

В духе символистской традиции Мережковский рассматривает Петербург как средоточие порока, что уравнивает его с библейскими городами, пострадавшими от божьего гнева, такими как Вавилон, Содом, Гоморра. Не случайны инвективы типографского мастера Аврамова, которые он мечет во время наводнения: “С Богом не поспоришь! <...> Истребился город сей с лиц земли, как Содом и Гоморра”. Наводнение в несправедном городе воспринимается как гнев божий. В Летнем саду статуя “беспогодной и блудотворной <...> Венус” словно заставляет себе поклоняться (471, 335).

Петербург – город бездушный, казенный, казарменный, официальный, неестественно-регулярный, абстрактный, неуютный, выморочный, нерусский. Петербург, построенный “по

линейке и циркулю” (397) – идеал Петра. Неразрывен с образом “мертвого” города и образ его основателя. Строительство Петром-Антихристом российского флота рассматривается как дьявольское занятие: “Недостроенный корабль чернел голыми ребрами, как остов чудовища. Якорные канаты тянулись, как исполинские змеи. Визжали блоки, гудели молоты, грохотало железо, кипела смола. В багровом отблеске люди сновали, как тени. Адмиралтейство похоже было на кузницу ада” (593).

Не случайно, Тихон, взыскующий правды в старообрядческой среде, уравнивает внешность царя и демонический облик Петербурга: “*Страшное* лицо (Петра. – И. Ч.) как будто сразу объяснило ему *страшный* город: на обоих была одна печать” (выделено мною. – И. Ч.) (379). Петербург для Мережковского – “царство мертвых”: в книге “Было и будет” возвращение из России в Европу рисуется им как переправа через реку смерти. И в романе на похоронах московской царицы Марфы Матвеевны погребальное шествие через Неву воспринимается фрейлиной Арнгейм как переход в мертвое царство: “Казалось, мы скользим по льду за умершею сами, как мертвые, в черную вечную тьму” (457). Древнегреческая мифология кодифицирует неправославное, нехристианское, антихристово начало. Неправославный Петербург уравнивается с Аидом, Нева – со Стиксом.

Тотальное неприятие реформ Петра вызвано, как полагает автор, тем, что Петр воспринимается русским обществом оруженосцем дьявола, ведущим за собой воинство Антихриста, в составе которого находятся и “поганские” боги, насаждаемые императором. Карнавальные шествия в духе древнегреческих вакханалий – одно из любимых развлечений царя (чего стоит одна только картина похорон карлика, где Петр выступает в роли барабанщика).

Петербургское пространство как таковое можно рассматривать как некое “заколдованное место”, где фольклорно-мифологическая топка переплетается с “петербургским” мифом, а существование персонажей в несуществующем пространстве усиливает это представление. “Заколдованность” петербургского топоса актуализирует пограничное положение героев: герой может оказаться как человеком (образом и подобием Божьим), так и имитацией человека, находящейся под влиянием демонических сил, то есть Дьяволом, Антихристом.

Петербург в романе “Петр и Алексей” – и западный город, столица Российского государства, и некая мистическая точка соединения иного мира с миром эмпирическим, настоящим, местом, где сплелись противоположные тенденции мирового исторического процесса – европейская и азиатская, западная и восточная: “Адмиралтейство похоже было на кузницу ада <...>, Нева, как темное-темное зеркало; весь город в тумане – точно призрак или сновидение” (442). Образ Петербурга у Мережковского – символ того “европейского”, что было искусственно и насильственно надстроено над исконно славянским.

Наблюдательная фрейлина Арнгейм отмечает ту же особенность “призрачного города Петербурга”, что и прочие героини романа: “Вид его (Петербурга. – И. Ч.) довольно красив <...>. Подумаешь, настоящий город <...>. Всё светло-светло, ослепительно и бледно, и грустно. Как будто нарисованное, и нарочно сделанное. Кажется, спишь и видишь небывалый город во сне <...>. Враги царя предсказывают, что когда-нибудь весь город провалится <...>. И опять казалось, как постоянно здесь кажется, что всё это сон <...>, противоестественный город, страшный Парадиз, как называет его царь <...> весь город в тумане, точно призрак или сновидение” (396, 397-398, 402, 442).

Призрачны, по мнению фрейлины, и обитатели столицы: “В белом облаке тумана, освещенного зеленоватым светом долгой зари, <...> все эти маски (на маскараде. – И. Ч.) <...> казались смешными и страшными призраками” (401-402). Город – призрак, по Мережковскому, образы придворных – маски. Маскарад теряет свое “возрождающее” мироощущение и в обычном открывает страшное. Всё во власти Смерти, а потому лишь хочет *казаться* живым, полным сил, подчеркнуто *изображает* страсть.

Кроме призрачности Петербурга, фрейлине бросается в глаза еще одна особенность этого “противоестественного города” – его расчисленность, искусственность: “У царя страсть к прямым линиям. Все прямое, правильное кажется ему прекрасным. Если бы возможно было, он построил бы весь город по линейке и циркулю. Жителям указано “строиться линейно, чтобы никакое строение за линию или из линии не строилось, но чтобы улицы и переулки были ровны и изрядны”. Дома, выходящие за прямую линию, ломают безжалостно. Гордость царя – бесконечно длинная, прямая, пересекающая весь город “Невская перспектива” <...>. Многие из этих геометрически правильных линий воображаемых улиц – почти без домов. Торчат только вежи” (397).

Один из фоновых героев романа говорит о Петре: “C’est un grand poseur! Это большой актер!”. Поведение царя, манера держаться воспринимается окружающими как нечто неестественное и фальшивое. Окруженный масками (“маскарад на голландский манер”, царь сам становится шутком, меняющим беспрестанно маски плотника, шкипера, пожарного, диктатора и прячущим под ними живое истинное лицо, свои чувства и желания. И в беседе с сыном “Петр глядел в сторону; а между тем в лице его что-то мелькало, дрожало, словно сквозь мертвую маску сквозило живое

лицо, царевичу слишком знакомое, милое”. Не случайно Мережковский замечает, что Петр вообще “любил *казаться* человеком правдивым” (выделено мною. – И. Ч.) (420).

Интертекстуальное использование элементов жанра мениппей не ограничивается лишь внешней связью, описанием различных карнавальных действий “трусобным натурализмом” [1, 132]: шутовские свадьбы, шутовские похороны, Всепьянейшие Соборы. Кроме карнавального мироощущения в духе ренессансных мениппей в “Петре и Алексее” присутствует и стихия народной смеховой культуры. В соответствии с ее сущностью, замечает Д. Лихачев, автор “строит свое повествование как непрекращающееся опрокидывание в смеховой мир всего сущего, как непрерывное смеховое дублирование происходящего, описываемого, рассказываемого” [4, 36]. “Опрокидывание” образует “кромешный мир”, антимир, то есть отражение реальной действительности в искаженном виде. Всешутейшие и Всепьянейшие Соборы Петра – не что иное как отражение жизни государства и церкви в кривом зеркале смеховой культуры: “Садись как попало, без соблюдения чинов, простые корабельщики рядом с первыми сановниками. На одном конце стола восседал шутовской князь-папа, окруженный кардиналами. Он возгласил торжественно: – Мир и благословение всей честной кумпании! Во имя Отца Бахуса, и Сына Ивашки Хмельницкого, и Духа Винного причащайтесь! Пьянство Бахусово да будет с вами! – Аминь! – ответил царь, исполнявший при папе должность протодьякона” (405). Происходящее на торжестве соответствует карнавальным традициям: глава государства оказывается на низшей ступени иерархии: “Надо видеть, как провинившись в нарушении какого-нибудь шутовского правила, целует он руку князю-кесарю: “ – Прости, государь, пожалуй! Наша братия, корабельщики, в чинах неискусны” (420). Уходя в мир утопии, люди переломного времени желают забыться в маскарадном веселье, укрыться от реальности в призрачный театрализованный мир.

Священнодействия Христовых Таинств по мановению Петра оборачиваются фарсом: “Во время устроенной царем, лет пять тому назад, шутовской свадьбы карликов, венчание происходило при всеобщем хохоте в церкви; сам священник от душившего его смеха едва мог выговаривать слова. Таинство напоминало балаганную комедию” (421); “(похороны любимого карлика – ”нарочитой монстры“. – И. Ч.) Шествие заключал царь со всеми своими генералами и сенаторами. В наряде голландского корабельного барабанщика, шел он все время пешком и, с таким видом как будто делал самое нужное дело, бил в барабан. Невской перспективой, от деревянного моста на речке Фонтанной к Ямской Слободе, где было кладбище, двигалось шествие и за ним толпа. Люди выглядывали из окон, выбегали из домов, и в суеверном страхе не знали православные – креститься или отплеиваться. А немцы говорили: “такого-де шествия едва ли где придется увидеть, кроме России!”” (610-611). Во втором процитированном фрагменте еще одна маска Петра – он рядится голландским корабельным барабанщиком. Мережковский отмечает, что карнавал для царя – способ жизни, путь ухода от проблем: “вообще в самые черные дни своей жизни, Петр усерднее, чем когда-либо, занимался шутовским собором. Как будто нарочно оглушал себя смехом” (643).

Петербургская тема романа, тема “мистического Петербурга” (Вяч.И. Иванов) прочно связана с темой язычества: “Вставал туман, и в нем белели, как призраки, бесчисленные мраморные боги – целый Олимп воскресших богов. Здесь, на последних пределах земли, у Гиперборейского моря, в белую дневную ночь, подобную ночному дню Аида, в этих бледных тенях теней умершей Эллады была бесконечная грусть. Как будто, воскреснув, они опять умирали уже вторую смертью, от которой нет воскресенья” (696-697).

Как “петербургский” текст роман “Петр и Алексей” соотносится с апокалипсическими символами “петербургских реалий”. Так, появление “всадника высокого роста” на Красной площади (369) – это и Апокалипсис (“всадник, которому имя смерть” [Откр. 6: 8], и Фальконе, и Пушкин.

“Петербургский” текст с его проблематикой постоянно интерпретирует происходящее в соответствующих эпизодах “Петра и Алексея”, которые намеренно сигнализируют о классических произведениях, на чьи образы ориентируется роман. Одни из главных дешифраторов романа – тексты Достоевского. Об этом свидетельствуют многочисленные аллюзионные цитаты из “Подростка”, припадки эпилепсии у Тихона, расколота я икона, образ “мокрого снега” из Записок из подполья”, сама идея “фантастического города” Петербурга”.

Петербург, показанный в духе Достоевского, – полноправный герой романа, исконный для русской литературы “петербургский” архетип. На столицу Российской империи, по мнению Мережковского, осел туманом Черт (Чорт), с которым всю жизнь боролся Гоголь. В Петербурге живут не люди, а тени, “вечное марево”; на фоне этого тумана как “грозное предостережение” возвышается Медный всадник: “Петербург видом своим, столь не похожим на Москву, поразил Тихона <...>: всё было плоско, пошло, буднично и в то же время похоже на сон. Порою, в пасмурные утра, в дымке грязно-желтого тумана, чудилось ему, что весь этот город подымется вместе с туманом

и разлетится, как сон. В Китеже-граде то, что есть – невидимо, а здесь в Петербурге, наоборот, видимо то, чего нет; но оба города одинаково призрачны. И снова рождалось в нем жуткое чувство, которого он уже давно не испытывал – чувство конца. Но оно не разрешалось, как прежде, восторгом и ужасом, а давило тупо бесконечную тоскою” (379). “Петербургская” историософия незаметно выстраивается из серии “синхронных” и как бы холодно-объективных фиксаций петербургских “культурных” и “природных” достопримечательностей.

Строительство Петербурга, по Мережковскому, – не столько рождение чего-то нового, сколько смерть и уничтожение тех положительных начал, какими отмечен допетровский период. Петербург для романиста – нечто нереальное, призрачное, сатанинское наваждение; он предполагает, вслед Достоевскому, его неперемное исчезновение. В исследовании “Лев Толстой и Достоевский” Мережковский обратился к переписке И.С. Аксакова и Достоевского и процитировал письмо 1863 года, где Аксаков пишет о необходимости для всякого русского человека отвергнуть Петербург как Сатану. Комментируя, Мережковский уточняет, что “Сатаной” можно назвать не только Петербург, но и его основателя, Петра [6, т.7, 262].

Наш анализ приводит к следующим выводам: 1) в романе “Петр и Алексей” “петербургский миф” приобрел особое звучание: Петербург изображается городом, отражающим апокалиптические настроения эпохи, обладающим своеобразным “четвертым измерением”; 2) Петербург в представлении Мережковского вырос в символ всемирно-исторического значения, стал границей между двумя мирами; 3) в основе важнейших элементов петербургского кода заключительной части трилогии “Христос и Антихрист” лежит теория раскольников о Петре-Антихристе и граде его, обреченном на гибель по воле Господа.

Список использованных источников

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. / М. М. Бахтин – Изд. 3-е. – М. : Художественная литература, 1972. – 470 с.
2. Гурин С. П. Образ города в культуре : метафизические и мистические аспекты / С. П. Гурин // Режим доступа: http://www.comk.ru/HTML/gurin_doc/htm, свободный. – Заглавие с экрана.
3. Евлампиев И. На грани вечности : метафизические основания культуры и ее судьба / И. Евлампиев // Метафизика Петербурга. Петербургские чтения по теории, истории и философии культуры. – Вып. 1. – СПб. : Эйдос, 1993. – С. 60-69.
4. Лихачев Д. С. Историческая поэтика русской литературы. Смех как мировоззрение / Д. С. Лихачев. – СПб. : Алетейя, 2001. – 586 с.
5. Лотман Ю. М. Символика Петербурга и проблемы семиотики города / Ю. М. Лотман // Ученые записки Тартуского университета. – Тарту, 1984. – Вып. 664. – С. 30-46.
6. Мережковский Д. С. Полное собрание сочинений : [в 17 т.] / Д. С. Мережковский – Пб. ; М. : М. О. Вольф, 1911-1913. – Тт. 1-17.
7. Мережковский Д. С. Антихрист (Петр и Алексей) / Д. С. Мережковский // Мережковский Д. С. Собрание сочинений: [в 4 тт.]. – М. : Правда, 1990. – Т. 2. – С. 319-760.
8. Минц З. Г. “Петербургский текст” и русский символизм / З. Г. Минц, М. В. Безродный, А. А. Данилевский // Минц З. Г. Поэтика русского символизма. – СПб. : Искусство – СПб, 2004. – С.103-116.
9. Спивак Д. Л. Метафизика Петербурга : начала и основания / Д. Л. Спивак. – СПб. : Алетейя, 2003. – 480 с.
10. Топоров В. Н. О структуре романа Достоевского в связи с архаическими схемами мифологического мышления (“Преступление и наказание”) / В. Н. Топоров // Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ : исследования в области мифопоэтического : [избранное]. – М. : Издательская группа “Прогресс” – “Культура”, 1995. – С.193-259.
11. Топоров В. Н. Петербург и “Петербургский текст русской литературы” (Введение в тему) / В. Н. Топоров // Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ : исследования в области мифопоэтического : [избранное]. – М. : Издательская группа “Прогресс” – “Культура”, 1995. – С. 259-368.

Summary. The “Petersburg” text of Merezhkovsky’s historiosophic Symbolist fiction is marked with a double system of coherence – with its own unified interpreting code and the unity of the “Petersburg” reference points in the literature of the preceding period. The “Petersburg” myth, combining the “Petersburg” nineteenth-century text and the biblical text, based on the archetype of the perishing cosmopolis not unlike to Babel, becomes the Symbolic embodiment of the essence of “Peter’s” world in D.S. Merezhkovsky’s novel “Antichrist (Peter and Alexei)”.

Key words: the “Petersburg” text, historiosophy, D.S. Merezhkovsky, novel “Antichrist (Peter and Alexei)”, genre.

УКРАЇНСЬКА СИНТАКСИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ГРАМАТИКАХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

У статті розглянуто синтаксичну термінологію в західноукраїнських граматиках української мови, висвітлено особливості її зародження і функціонування на шляху до формування цілісної терміносистеми.

Ключові слова: *термін, термінологія, терміносистема, західноукраїнські граматики.*

Становлення й розвиток синтаксичної термінології відбувалися поступово у зв'язку з науковим осмисленням граматичної будови української мови. В Україні перші граматики з'явилися в ХVІ – на початку ХVІІ ст. Граматичні відомості знаходимо в “Букварі” Івана Федоровича (Львів, 1754), “Адельфотес. Грамматика доброглаголивого еллино-словенского языка” (Львів, 1591), у працях “Грамматика словенская...” Л. Зизанія (Вільно, 1596), “Грамматіки славенскія правильное Сунтагма” М. Смотрицького (1619), “Грамматика словенская...” І. Ужевича (рукопис лат. мовою, 1643). У цих граматиках увага зосереджена на теоретичному опрацюванні фонетики та морфології. Оскільки синтаксис опрацьовано в незначному обсязі, то й синтаксична термінологія практично не представлена. Як слушно зауважує І. І. Огієнко, “усі старі граматики звичайно ставили собі тільки практичну ціль, а на складню звертали мало уваги, бо ще не розуміли її змісту та завдань” [13, 6].

Із ХІХ ст. в Україні помітно поживавлено роботу мовознавців у галузі системного наукового опису української мови. На Заході і Сході країни виходять друком граматики й наукова періодика, в яких учені дискутують про природу тих чи тих мовних явищ. Інтерес до мови пробуджується паралельно з численними дослідженнями історії українського народу, зростанням національної самосвідомості.

У східноукраїнських граматиках синтаксис (відповідно, й термінологія) не знаходить системного опису. 1818 р. надрукована граматика О. Павловського “Грамматика малороссийского наречия или Грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чисто российского языка”. Згадана праця коментує особливість малоросійської мови у зв'язку з російською. У фонетиці автор аналізує звуки й букви, відмінні від російських, у морфології – частини мови, які відрізняються від російських. Синтаксис О. Павловський не розглядає, оскільки не бачить суттєвої різниці з російським синтаксисом. Загалом граматиці бракує “історичного коментування граматичної системи” [15, 56].

Інші граматики Східної України були фактично букварями та читанками, в яких увага на теоретичному опрацюванні будови української мови не загострена. Подальший розвиток граматичної думки на східноукраїнських землях пов'язаний із появою “Короткої граматики української мови” П. Залозного у 1908 році. Причиною цього була заборона українського друкованого слова (Валуєвський циркуляр 1863 року, Емський указ 1876 року).

Центром граматичної думки стають західноукраїнські землі, які на той час підпорядковувалися Австрійському урядові. І. Огієнко вказує на домінуюльну роль галицьких граматистів у виробленні граматичної терміносистеми (а отже, і синтаксичної). У граматиках першої половини ХІХ ст. синтаксис або взагалі відсутній, або в наведених у граматиках синтаксичних терміносистемах переважає запозичена термінологія. Проте варто відзначити як позитивне той факт, що мовознавці поступово відходять від традиційної старослов'янської термінології й усвідомлюють необхідність створення власної термінології та її систематизації.

Протягом 1822–1824 р. галицький учений, культурний діяч І. Могильницький написав “Граматику языка славенорусского”, яка свідчила про початок теоретичного опрацювання синтаксичного рівня української мови. Автор намагається осмислити природу синтаксичних одиниць. Він перший подає відомості про речення в українській мові, для позначення якого використав два терміни: *предложеніє і okres*, відповідно з російської та польської мов [19, 193]. Також у цій граматиці є спроба виділити типи підрядного синтаксичного зв'язку: *сочинене согласованія (zgodny) – узгодження, сочинене правленія (rzady) – керування, сочинене розположенія (szyku) – порядок слів*. Визначень до названих термінів немає. Окрім згаданого, І. Могильницький звертає увагу на головні члени речення: *подлежащее, сказуемое, союз*; граматичну природу простого і складного речення: *простое, сложное предложение* [Там само].

У 30 – 40-х р. ХІХ ст., які кваліфіковано як “період закордонної граматичної літератури” [13, 11], вийшла друком низка граматик, у яких питання синтаксису ще не аналізують або використовують запозичену термінологію. “Grammatica slavo-ruthena...” М. Лучкая (1830 р.) написана латинською мовою, “Grammatik der Ruthenischen oder Klein-Russischen Sprache in Galizien...” І. Левицького (1834 р.) – німецькою. 1849 р. ця граматика вийшла під назвою “Грамматика языка русского и Галиции, розложена на pytania і otpowidi. W Peremysli.” Теоретичні питання синтаксису в згаданих працях майже не опрацьовували. Лише остання граматика мала українське перевидання 1851 р., де зафіксовані терміни для видів підрядного зв'язку запозичені з російської мови: *согласованіє слівъ, оуправленіє слівъ* [цит. за: 11, 183].

“Grammatyka języka ruskiego (malo-ruskiego)” Й. Лозинського (1936 р.) була написана польською мовою. Вона має дві частини: *elementarna* та *etymologiczna* cześć grammatyki. М. Возняк відзначає, що “недостає в тій граматиці науки про пні і складні...” [4, 118]. Також відсутній синтаксис у “Граматиці малоруського язика для шкіл парафіяльних в Галиції” Теофана Глинського 1845 року (“О письменах”, “О частех мови”) [Там само].

“Grammatyka języka maloruskiego” І. Вагилевича, видана 1845 року, також містила небагато синтаксичних термінів. Частково учений повторює термінологію І. Могильницького *предложение, подлежащее, сказуемое*, щоправда, два останні в подальшому викладі граматичного матеріалу замінює польськими – *podmiot, orzeczenie*. У цій граматиці зафіксована перша спроба номінації другорядних членів речення в українській мові, які І. Вагилевич називає *второстепенными*. Москаленко Н. А. зауважує, що ці терміни учений запозичив із російської граматики М. Греча та деяких польських граматик [11, 171]. М. Возняк назвав граматику І. Вагилевича “підручником макаронізму, який вигнав на довший час живу мову з нашої... науки” [4, 172].

1848 року написана “Галицко-русская Грамматика для легчайшего выучения Галицко-русского Юношества сочиненна Г. Паславським”. Наявна у ній синтаксична термінологія повторює без змін терміни І. Могильницького. Розділ словосочиненіє описує *предложение*, його частини (*подлежащее, сказуемое, связку*) та типи (*простое та сложное*) [4, 193]. Такі ж терміни для головних членів речення використовує Я. Головацький у першому розділі “Граматики Русского Языка” 1849 р.

Із наведених прикладів бачимо, що протягом першої половини ХІХ ст. розвитку синтаксичної термінології перешкоджала відсутність теоретичних наукових напрацювань із синтаксису в українських граматиках загалом. Термінів, створених на народній мовній основі, ще немає. Переважно це запозичення з російської, польської, латинської, німецької мов. Важливою особливістю цього періоду є одночасне уживання кількох запозичених термінів для позначення одного поняття: *предложение (okres)*; *сочинене согласования (zgody)*, або *согласованіє слівъ*; *сочинене правленія (rzady)*, або *оуправленіє слівъ*; *сочинене розположенія (szyku)*, *подлежащее*, або *подлежащее (subjectum)*, *сказуемое (praedicatum)*, *союз*, *простое, сложное предложение*.

Галицькі мовознавці протягом майже всього ХІХ ст. “вели запеклу боротьбу з москвофільськими настроями й намаганнями москвофілів нав’язати Галичині великоросійську мову, а разом з нею – наукову термінологію” [6, 262]. Всі друковані видання, від преси до наукових праць, були “в полоні мовного українсько-російсько-церковнослов’янського-польського мовного суржику”, який перешкоджав розвитку української наукової термінології [Там само].

Помітним досягненням, “кроком уперед” у теоретичному опрацюванні мовної системи І. Огієнко називає “Граматику руского язика” М. Осадці, надруковану 1862 р. і перевидану 1864 і 1876 рр. [12, 13]. Учений уперше використав терміни *подметъ і присудокъ* для позначення головних членів речення [14, 170]. М. Осадця не переймає синтаксичної термінології, яка вже зафіксована у попередніх граматиках, намагаючись створити власні оригінальні терміни для позначення речення та його типів: *положенъе* – речення, *положенъе наге* – непоширене; *розвитое, розширене* – поширене [14, 171]. Н. А. Москаленко називає термін “наге” дуже влучним, що найкраще характеризує особливість цього речення: “у реченні відсутні будь-які прикраси, будь-яке вбрання” [11, 190]. Зазначимо, що згаданий термін притаманний розмовному варіанту мови, ніж літературному. За кількістю предикативних основ М. Осадця поділяє речення на *просте і зложене* [14, 171]. Зауважимо, що останній термін буде повторений майже в усіх граматиках ХІХ й на початку ХХ ст.

Синтаксична термінологія, представлена в граматиці М. Осадці, майже без змін повторена в підручнику для народних шкіл “Методична граматика язика малорусского” П. Дячана (Львів, 1865). Замість усталеного вже на той час терміна *присудок* учений використовує термін *высказанье (сказуемое)* [6, 112], який не прищепився в українському синтаксисі через полісемантичність. П. Дячан говорить і про дієслівну зв’язку – *связь*. У граматиці П. Дячана особливе місце належить головним членам речення, детально проаналізовано способи вираження підмета, присудка і зв’язки.

У Львові 1873 року виходить друком “Грамматика руска для ужитку в школах людових в Галичині” О. Партицького. Автор “один із перших оформлює фонетично за нормами української мови деякі відомі раніше терміни” [11, 172]. Багато уваги учений приділяє вивченню другорядних членів речення. Він виокремлює *поясняючи додатки підмета та поясненя присудковій* [17, 129]. Назви кожного з видів другорядних членів речення залежать від частини мовної належності. *Придатокъ* – означення, що входить в групу підмета й може бути виражене займенником, прикметником, числівником, а іменник у першому відмінку, який пояснює підмет, називається *приложенем*. Іменник у другому відмінку (родовому) називається *доповненем*, іменник із прийменником – *выраженем приименниковим* [17, 131]. Із другорядних членів речення, які пояснюють присудок, учений виділяє *предметъ, (близший і дальший)* – додаток (прямий і непрямої), і *означення прислівниковій* – обставина [17, 133]. Н. А. Москаленко наголошує на довільності термінів О. Партицького, крім того? вони “дуже довгі, незручні для вжитку” [11, 173].

Терміни для назв простого речення у граматиці О. Партицького такі ж, як і у М. Осадці, але є й цікаві новотвори. *Речене* – речення, термін, пов’язаний зі словом *ректи*. Дуже швидко цей термін прищепився в граматиці, і в подальших дослідженнях мовознавці будуть його використовувати, але з наголосом на першому складі. Як різновид простого речення О. Партицький створює термін *реченя догадні* – неповні [17, 156].

О. Огоновський надрукував 1889 року у Львові “Граматику руского языка для шкѣль середнихъ”. В об’ємному розділі про синтаксис з’ясовано загальні поняття про речення, члени речення, відмінки, синтаксис займенників, дієслова та частки, складне речення та порядок слів у реченні. Термінологія використана така ж, як і у М. Осадці та О. Партицького: *речене поєдинче, просте, наге, розширене* тощо.

Вагомий внесок у розвиток синтаксичної термінології граматичної загалом зробили С. Смаль-Стоцький та Т. Гартнер. Їхня “Руска грамика” була написана на Буковині (надрукована у Львові 1893 року), але мала успіх і активно використовувалася в Галичині. Під назвою “Грамика руської мови” вона зазнала перевидання 1907, 1914, 1922, 1928 рр. Джерела, якими користувались автори граматики, були праці П. Дячана та О. Огоновського, подекуди – Словник Є. І. Желехівського. З названих праць вони взяли термінологію, головним чином “те, що було кращого” [13, 21]. Власними силами автори намагалися створити термінологію відповідно до норм української мови. У праці “Про плян науки рускої мови в гімназіях” 1893 року С. Смаль-Стоцький та Т. Гартнер долучилися до усвідомлення національного термінотворення й висунули низку вимог до термінів, які повинні бути “чисто рускі”, зрозумілі навіть для дітей, “вгадували істоту річи, а не були простим перекладом більше або менше недоладних технічних виразів інших мов” [цит. за: 13, 20].

Синтаксис у граматиці названо терміном *складня*, який багато дослідників вважають кращим варіантом для сучасної української мови замість грецького *синтаксис* [див., напр., 9, 261]. Для позначення речення наведено два терміни – *реченя і гадки* [18, 132]. Далі подано різновиди – *речене еліптичне (гадка еліптична), стягнене*. Складне речення називається *зложене*, воно містить *побічне (підрядне)*, яке відповідно також поділено на *еліптичне, стягнене, скорочене, та головне*.

Речення за характером висловлювання ще не мають термінологічного позначення, але зазначено характер вираженої в реченні думки: *тверджене, бажане, приказ, титане* [18, 134].

Головні й другорядні члени речення не диференційовано й названо спільним терміном *части реченя (гадки)*. Головні члени речення мають назви *підмет і присудок*, відрізняючись від сучасних лише наголосом. У цій граматиці відчутне прагнення створити граматичні терміни з прозорою семантикою на ґрунті народної мови. Більш зрозумілі, ніж у попередніх граматиках, терміни на позначення другорядних членів речення: *предмет* – додаток, *придаток прислівниковий* – обставина, *придаток прикметниковий* – означення, *прикладка* – прикладка [18, 134].

Детально описані типи підрядних речень: *роди речень (гадок) побічних: присудкові, підметові, предметові, прислівникові, прикметникові, а також відносні, висказові, питайні, наслідкові, замірові, причинові, припустові, порівнюючі, часові, умовні* [18, 134].

В. Сімович дав високу оцінку граматиці й використав у своїй “Практичній граматиці української мови” 1918 року термінологію С. Смаль-Стоцького.

Початок ХХ ст. характеризується продовженням національних традицій у термінотворчому процесі, які були закладені у ХІХ ст.

“Методична грамика руської мови”, написана В. Коцовським та І. Огоновським та видана у Львові 1912 року, фіксує глибше опрацювання синтаксису, ніж попередні граматики. Значна частина синтаксичної термінології повторена без змін, як у граматиці С. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера. *Складня* починається вивченням *реченя (гадки)*. Речення, що має одну граматичну основу називається *поєдинчим* [7, 74], складне речення – як у попередніх граматиках – *зложене* [7, 85].

Згаданий у граматиці С. Смаль-Стоцького поділ речень за метою висловлювання, грамика В. Коцовського та І. Огоновського вживає без змін. Однак є суттєве доповнення: кожне з вищезгаданих типів речень автори поділяють на *твердzące й заперечаюче* [7, 76].

Головні члени речення – *підмет і присудок* – мають різновиди за способом вираження: *присудок зложений, підмет зложений* [7, 86].

Другорядні члени речення називаються *поясняючими додатками* і наявний вже їх поділ на *поясняючі додатки іменника* (додатки прикметникові – означення) та *поясняючі додатки дієслова і прикметника* (предмет – додаток, додаток прислівниковий – обставина) [7, 77 – 80].

Вперше знаходимо синтаксичні терміни *речене очерковé (періода), вставлене, пропусковé*. [7, 86, 87, 90]. Терміни на позначення типів підрядних речень представлені з незначними відмінностями від тих, що зафіксовані в граматиці С. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера: замість умовні – *услівні*, замість припустові – *припустові*, прислівникове і прикметникове побічні речення об’єднані в один вид – *придатковé* [7, 88].

Таким чином, українська синтаксична термінологія починає функціонувати в західноукраїнських граматиках ХІХ ст. Протягом першої половини століття її розвитку перешкоджала відсутність теоретичних наукових напрацювань із синтаксису. Термінів, створених на народній мовній основі, ще немає. Переважно це запозичення з російської, польської, латинської, німецької мов.

Термінотворча діяльність західноукраїнських граматистів М. Осадці, О. Партицького, С. Самаль-Стоцького, Т. Гартнера, О. Огоновського, В. Коцовського, І. Огоновського та інших створили сприятливі умови для творення і кодифікації синтаксичної термінології у складі граматичної терміносистеми. Автори граматик були у стані постійного наукового пошуку адекватних терміноодиниць для певних понять, тому кожен учений намагався створити власний термін на народній мовній основі для функціонування в науковому середовищі.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства: Історія вивчення української мови / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 206 с.
2. Бідер Г. Галицькі та буковинські граматики української мови (1850 – 1918) / Г. Бідер // Українська мова. – 2006. – № 2. – С. 15 – 29.
3. Вагилевич І. Grammatyka jezykamaloruskiego w Galicii / І. Вагилевич. – Львів, 1845. – 181 с.
4. Возняк М. Галицькі граматики української мови першої половини XIX століття / М. Возняк. – Львів, 1911. – 340 с.
5. Головацький Я. Граматика руского Азыка / Я. Головацький. – Львів, 1849. – 168 с.
6. Дячан П. Методична граматика языка малоруского / П. Дячан. – Л., 1865. – 142 с.
7. Коцовський В. Методична граматика руської мови для IV класи шкіл 5- і 6-класових / В. Коцовський, І. Огоновський. – Львів, 1912. – 98 с.
8. Лесюк М. Передтеча української мовознавчої науки в Галичині / М. Лесюк // Мовознавство / Доп. та повідом. на IV Міжнар. конгресі українців. – Одеса, 1999. – К., 2002. – С. 162 – 167.
9. Лесюк М. Становлення лівістичної термінології в Галичині / М. Лесюк // Українська термінологія і сучасність. Збірник наукових праць. – Випуск 7. – К., 2007. – С. 257 – 262.
10. Медведь О. В. До проблеми вивчення української синтаксичної термінології / О. В. Медведь // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць / НАН України, Ін-т української мови, Комітет наукової термінології; Ред. кол.: Симоненко Л. О. та ін.. – К., 1998. – С. 82 – 86.
11. Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології / Н. А. Москаленко. – К.: Радянська школа, 1959. – 224 с.
12. Німчук В. Мовознавство на Україні в XIV – XVII ст. / В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1985. – 222 с.
13. Огієнко І. Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її / І. Огієнко. – К., 1908. – 79 с.
14. Осадца М. Граматика руського языка / Михайль Осадца. – Львів, 1876. – 238 с.
15. Панько Т. І. Українське термінознавство: Підр. / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів, 1994. – 214 с.
16. Павловський А. Граматика малороссийского наречия или Грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чисто российского языка / А. Павловський. – Спб., 1818. – 114 с.
17. Партицкий О. Граматыка руска для ужитку в школах людових в Галичині / О. Партицкий. – Львів, 1873. – 173 с.
18. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Руска граматика / С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – Львів, 1893. – 182 с.
19. Українсько-руський архив. – Том V. – Львів, 1910. – 268 с.

Summary. The article deals with syntactic terminology in Western Ukrainian grammar manuals, covered the features of its origin and functioning towards the formation of complete term system.

Key words: Term, terminology, term system, Western Ukrainian grammar manuals.

УДК 811.161.2

Я.М. Чопик, М.П. Чопик

НЕМОРФОЛОГІЗОВАНІ АТРИБУТИ НА ТЛІ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ПЕРЕХІДНОСТІ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

У статті висвітлюється питання функціонального синкретизму неморфологізованих ад'єктивів у структурі речення.

Ключові слова: синтаксис, семантика, синкретизм, компонент речення, функція.

Визначаючи багатозначність структури речення, дослідники враховують як їх характерні властивості, так і можливість різноманітних варіантів, що не дозволяє віднести однозначно член

речення до певного типу традиційної класифікації. Синкретизм в системі членів речення – це поєднання (синтез) в одному з них диференційних ознак різних членів речення. Адже «Потреба у вираженні особливих відтінків думки – головний стимул еволюційного розвитку і вдосконалення мови і мовлення, а також існування синкретичних членів речення» [4, 39]. Синкретичний член речення є проміжною ланкою в процесі перехідності різних синтаксичних значень, наприклад, обставини і означення, додатка і обставини і т.д.

Торкаючись проблем членування речення, механізму утворення певних форм, явищ синкретизму, слід звернутися до явища синкретизму саме у сфері неморфологізованих обставин і атрибутивних компонентів простого речення. Серед причин, що призводять до цього явища, є схожість функцій, оскільки означення є виразником ознаки предмета, характеристикою іменників, а обставина – ознаки дії, характеристикою дієслів і деяких прикметників, що семантично співвідносяться з дієсловом.

Серед неприйменникових неузгоджених означень, що представлені формами родового, давального і орудного відмінка, до найпоширеніших у сучасній українській мові належать атрибути у формі родового відмінка. Такі неморфологізовані одиниці спеціалізовані для вираження різноманітних атрибутивно-оцінних характеристик, з-поміж яких «центральною, хоч і не найчастіше, синтаксичною функцією приіменного родового відмінка є оформлення назви предмета (явища, особи і т.д.), від якого походить предмет, названий ведучим словом, власне генетична функція» [5, 77]. Всі інші присустановні форми відмінків йдуть від обставини, проходячи сферу обставин і виходячи з неї в означення. Саме цим функціональним чинником, що має мовленнєвий характер, спричинений перерозклад компонентів структури речення, про що наголошує, зокрема, І.Р.Вихованець [2, 133]. Адже «Все рухається вперед, так і мова, вся жива різноманітність мовлення не вкладається в ці рамки [традиційної класифікації членів речення], так як при повній відповідності семантичного і формального боку речення не було б розвитку мови» [1, 135].

Семантичною особливістю прийменниково-іменникових означень є те, що виражені ними атрибутивні відношення виступають, так би мовити, не у «чистому» вигляді, а із супровідними відтінками, як-от: обставинними (місця, часу, причини), об'єктними та ін. Значеннева різноплановість атрибутів такого типу значною мірою зумовлюється тим, що «часто прийменник розвиває, доповнює, посилює значення відмінкової форми, уточнює, спеціалізує, ускладнює її» [6, 478].

У структурному вираженні прийменниково-іменникових означень беруть участь усі, крім давального, непрямі відмінки з різними прийменниками. Так, означення, представлені формою родового відмінка з прийменниками *з, до, для, після*, характеризують предмет за матеріалом виготовлення, походженням, призначенням, за просторовим, часовим відношенням, наприклад: «На широкій площині перед ідолами в обкладеному каменем колі стоять блискучі мідяні чаші, лежать *кропила з щетини*» (С. Скляренко); «Парфен Замковий — *комісар з шахтарів*, перед війною служив у прикордонниках» (В. Козаченко); «Семен перечікує мить, тоді розчиняє форму і кидає на стіл *свічку для ялинкової гірлянди*» (В. Шевчук); «Вони обговорювали подробиці *по дорозі до села*» (Ю. Мушкетик); «Щастя – це *мир після бою* в отчому домі (О. Підсуха).

Атрибутивні конструкції у формі знахідного відмінка з прийменниками *на, під, через, за* вказують на просторові, часові, цільові відношення, а також такі, що характеризують предмет за його призначенням, наприклад: «Хвилини п'ять тому він поминув *дорогу на Сулак*» (Ю. Мушкетик); «Він мріяв... про *Київ через сто років*» (П. Загребельний); «Війна в горах, як бачите, це *війна за шляхи*» (О. Гончар),

На відміну від орудного неприйменникового, яким передаються ознаки предметів за зовнішніми особливостями або з відтінком способу дії (порівн.: *вуса підковою, робота гуртом*), атрибутивні конструкції у формі орудного відмінка з прийменниками *з, перед, над, під* характеризують предмети, явища за часовим перебігом, просторовими відношеннями, за зовнішньою ознакою, наприклад: «Благословенні ті *хвилини перед дорогою*» (М. Нагнибіда); «Не доходячи *до двох тополь над річечкою*, Роман знову побачив Давида» (М. Стельмах); «Цей плечистий *майор з сірими розумними очима* здавався їм всемогутнім заступником» (О. Гончар).

Як бачимо, неузгоджені означення, що характеризують осіб за якоюсь органічно притаманною їм прикметою (*дівчина з карими очима, атлет з міцними руками* і т. ін.), є структурно ускладненими, тобто в їх складі обов'язково виступають прикметники-конкретизатори, які семантично доповнюють іменники, утворюючи з ними тісну семантичну єдність. Відсутність таких прикметників, що актуалізують відповідну ознаку, порушила б логіку висловленого (пор.: *хлоп'я з прудкими ногами* і «хлоп'я з ногами»). Проте в таких означеннях, які характеризують осіб за ознакою, що не є невіддільною, тобто внутрішньо притаманною, необхідність у таких прикметниках-конкретизаторах відпадає (пор.: *чоловік з вусами – вусатий чоловік*).

Форми іменників у місцевому відмінку спеціалізовані для вираження атрибутивних відношень, що додатково вказують на просторові відношення, на певні стосунки осіб, їхній фах, зовнішній вигляд, наприклад: «Далеко вниз, в синьо-білій п'ятні, вгадувалися Десна й ліси на Задесенні»; «*Діда по матері звали Никифором*» (Ю. Мушкетик); «Школа випустила кількох *токарів по металу*» (В. Дрозд); «*Слюсар у залізних окулярах* зиркнув крізь них на сусіда і знову зустрівся з ним очима» (П. Панч).

Зрозуміло, всебічний аналіз неузгоджених означень такого типу неможливий без з'ясування закономірностей і механізму смислового поєднання іменників (субстантивованих слів) у ролі підпорядковуючих компонентів і синтаксично залежних від них прийменниково-іменникових сполучень.

Неузгоджені означення прийменниково-іменникового типу виникли внаслідок перерозкладу (перегрупування) синтаксичних одиниць у структурі речення. Так, згортання дієслова-присудка або дієприкметникового звороту зумовлює функціонування прийменниково-відмінкових форм у новій приєднаній залежності. Пор.: «*Кухлик виготовили з глини*» – «*Кухлик з глини* прикрашав сил»; «*Санаторій, збудований на узліссі, приваблював своєю красою*» – «*Санаторій на узліссі* приваблював своєю красою».

Прийменниково-відмінкові форми передають атрибутивне значення і у разі переходу (транспозиції) дієслова-присудка в іменник. Віддієслівні іменники як похідні одиниці, втрачаючи з мотивуючими словами граматичний (формальний) зв'язок, певною мірою зберігають специфіку дієслівної сполучуваності зокрема вони здатні керувати прийменниково-іменниковими формами, наприклад: *радіти з успіху* – *радість з успіху*; *грати в шахи* – *гра в шахи*; *виходити на роботу* – *вихід на роботу*.

Таким чином, функціонування неузгоджених означень прийменниково-іменникового типу впливає із своєрідної тенденції до мовленнєвої економії. Такі атрибути мають яскраво виражений семантико-синтаксичний характер.

У прийменниково-іменникових означень ускладнена семантична структура. Виступаючи в новій атрибутивній функції, відповідні конструкції втрачають своє первинне об'єктне чи обставинне значення. Такі семантико-синтаксичні значення функціонують як супровідні на фоні основного атрибутивного значення прийменниково-іменникових форм у приєднаній залежності. Пор.: «Тимко потоптався попереду і ніяк не міг знайти *клямку* (яку? від чого?) *від дверей*» (Г. Тютюнник); «Відчувається в ньому *хіть* (яка? до чого?) *до життя* – не захмарена ні думками, ні піклуванням, ні побоюванням» (Д. Прилюк).

Оскільки неузгоджені означення прийменниково-іменникового типу підпорядковуються семантично неоднорідними опорними компонентами (з конкретно-предметним або абстрактним значенням), важливим є питання про тип синтаксичного зв'язку між ними, тим більше, що з'ясування лексико-семантичної природи підпорядковуючого слова часто допомагає встановити характер семантико-синтаксичних відношень, утворюваних на основі словосполучень у складі речення.

Якщо віддієслівні іменники в ролі означуваних слів зберігають дієслівну властивість підпорядковувати залежні слова за принципом керування, то конкретно-предметні іменники пов'язуються із залежними формами якісно відмінним типом синтаксичного зв'язку. Так, у реченнях «*За вірш про вогник у моїм вікні Я дякую сердечно Вам, Андрію*» (М. Рильський); «*Режисер, перекидаючи стілець біля режисерського столика, кинувся гостеві назустріч*» (Ю. Смолич) синтаксичне підпорядкування прийменникових форм *про вогник* і *біля столика* не впливає з лексико-семантичної природи опорних членів речення. Відсутність формального зв'язку прийменниково-іменникових форм із конкретно-предметними іменниками свідчить про їх пов'язаність лише за змістом, тобто на основі їх зовнішнього взаєморозташування.

Отже, прийменниково-іменникові атрибути, як і прислівникові чи інфінітивні, підпорядковуються означуваними словами з конкретно-предметним значенням синтаксичним зв'язком, який за своєю суттю фактично наближається до прилягання. Такі прийменниково-відмінкові форми, «прилягаючи до іменника, охоплюють широке коло значень, причому обставинне значення (локальне, часове) поєднується із значенням власне-характеризуючим, означальним» [3, 14].

У практиці вивчення синтаксису певні труднощі становить з'ясування семантико-синтаксичних відношень в омонімічних за формою вираження конструкціях. Звичайно, відмежування неузгоджених означень прийменниково-відмінкового типу від омонімічних додатків і обставин можливе тільки на фоні речення як комунікативної одиниці, що дає змогу об'єктивно оцінити статус кожного його компонента, характер їх взаємодії, особливості вираження.

У випадках синтаксичної омонімії критерієм визначення прийменниково-відмінкових форм як неузгоджених означень виступають лексико-семантичні характеристики підпорядковуючих членів речення. Так, якщо прийменниково-відмінкові сполучення синтаксично залежать від

членів речення з конкретно-предметним значенням, то утворюються атрибутивно-об'єктні або атрибутивно-обставинні семантико-синтаксичні відношення, причому об'єктні і обставинні виступають супровідними на фоні атрибутивних, наприклад: «Навпроти школи стояв *будиночок для вчителів*» (М. Стельмах); «Взула Таня *чобітки з коричневого хрону*» (А. Дімаров); «Отоді місто й стало зовсім іншим, і ріка, і вулиці, і *пагорбки навколо листа*» (О. Іваненко); «А як ітиму малим *сільцем при дорозі*, шепотітимуться молодята в садах позатинню» (Г. Тютюнник).

Особливі труднощі виникають під час визначення синтаксичної функції прийменниково-відмінкових форм, коли вони синтаксично підпорядковуються членами речення – віддієслівними іменниками. Природно, таке граматично-значеннєве ускладнення опорних слів зумовлює подвійний характер залежних форм, тобто їм властиві як атрибутивні так і об'єктні або обставинні значення. Проте в аналізованих конструкціях об'єктне значення переважатиме над атрибутивним, якщо прийменниково-відмінкові форми у своїй первинній функції виступають конкретизаторами дії, вираженої дієсловом-присудком, тобто виконують функцію додатків. Порівн.: «Діти грали (в що?) у футбол» – «*Гра (в що? яка?) у футбол* сподобалась дітям». Навпаки, увиразнюється атрибутивне значення, якщо прийменниково-іменникові форми у своїй первинній функції виступають у значенні обставин. Такий висновок випливає з того, що обставина і означення функціонально зближені на основі їх структурної факультативності у внутрішньосинтаксичній побудові речення (пор.: «Туристи виходили з лісу» – «Туристи попрямували *до виходу* (якого? звідки?) з лісу»).

Отже, у реченнях типу «*Любіть працю на землі*, бо без цього не буде щастя нам і дітям нашим ні на якій планеті» (О. Довженко) прийменниково-відмінкові форми виконують функцію відповідно обставини і означення.

Прийменниково-відмінкові означення синонімічно співвідносні з різними за будовою атрибутами: прикметниками і підрядними означальними реченнями, що свідчить про тісний семантичний зв'язок усіх морфолого-синтаксичних засобів вираження атрибутивних відношень. Таким чином, критерієм визначення синтаксичної функції прийменниково-відмінкових форм є можливість перетворити їх (трансформувати) в дієприкметникові звороти або підрядні означальні речення. Наприклад: «Так з тією копицею на своїх золотих майорських погонах і промарширував [*Заболотний*] через слободу *до батьківської хати у глинищах*» (О. Гончар); «*Вісника за цей рік* ще не бачив, хоч аж тричі писав до редакції з проханням прислати» (М. Коцюбинський); «Витягає [*Петерсон*] з третьої шухляди пружинний *прилад для гімнастики*» (Я. Галан); «І тільки люди, що збиралися в тісний гурт *біля колодязя з журавлем* під кам'яною огорожею, мовчали» (О. Гончар). Пор.: «...хати, збудованої (яку збудували) у глинищах»; «Вісника, видрукуваного (що видрукували) за цей рік»; «...прилад, призначений (який призначений) для гімнастики»; «...біля колодязя, збудованого (який збудували) з журавлем».

Другорядні члени речення, представлені прийменниково-іменниковими формами, можуть утворювати однорідний ряд із морфологізованими членами речення, спеціалізованими для вираження відповідних семантико-синтаксичних відношень. На тлі категоріально закріплених у певній синтаксичній функції частин мови простежуються синтаксичні значення прийменниково-іменникових форм. Отже, наявність сурядного зв'язку між означеннями-прикметниками і прийменниково-відмінковими формами підтверджує тотожність їх синтаксичної функції, наприклад: «Дід Дунай, баба Ганна і Максим підходять *до чепурної, гарно вшитой, з гребенем і острішками хати*» (М. Стельмах); «Крок за кроком просувався [*Хаецький*] вгору, хапаючись за колючі купи *шкарубками, в ластовинні руки*» (О. Гончар).

Проте в окремих випадках не завжди можна чітко визначити семантико-синтаксичні відношення, що виражаються прийменниково-іменниковими формами. Річ у тому, що вони часто виявляють подвійну синтаксичну залежність у структурі речення, наприклад: «Софія пригадала невелику кімнатку поблизу фронту» (А. Шиян); «Високі тополі вздовж греблі шуміли буйно» (А. Головка). Такий подвійний (синкретичний) зв'язок прийменниково-іменникових форм, з одного боку, з іменними членами речення (підметом, додатком) і дієсловами-присудками – з другого боку (пор.: *пригадала* (де?) *поблизу фронту* – *кімнатку* (яку?) *поблизу фронту*; *шуміли* (де?) *вздовж греблі* – *тополі* (які?) *вздовж греблі*) ілюструє поширене в синтаксисі явище конструктивної омонімії. Нейтралізація таких омонімічних конструкцій, тобто розмежування атрибутивного і обставинного значення прийменниково-іменникових форм, в окремих випадках не важлива для комунікації.

Реальний зміст семантико-синтаксичних відношень, утворюваних за допомогою прийменниково-іменникових форм, в усному мовленні зумовлює відповідний інтонаційно-смысловий малюнок речення. Так, якщо прийменниково-відмінкова форма виступає в атрибутивному значенні, то для підкреслення інтонаційно-смысловієї єдності з означуваним членом речення вона відокремлюватиметься від дієслова-присудка паузою, що можна передати графічно. Наприклад: «*Сім'я* (яка?) з *Мінська* // повернулася вчасно»; «*Усі* цінували // *роботу* (яку?) з *ентузіазмом*».

За умови обставинного значення аналізованих форм (*з Мінська, з ентузіазмом*), що вступають у синтаксичний зв'язок з дієсловами-присудками (тут лексико-семантичний характер присудків не накладає обмеження на таке співвіднесення), змінюється місце паузи, фразового наголосу, що інтонаційно підкреслюють обставинний зміст прийменниково-відмінкових сполучень. Наприклад: «Сім'я // з Мінська (звідки?) повернулася вчасно»; «Усі цінували роботу // (як?) з ентузіазмом».

У мовній практиці поширені неузгоджені означення, що виражають атрибутивні характеристики предметів з якісного боку. Функція таких означень розвинулася, як і в морфологізованих означеннях (пор.: *золоті руки, дерев'яний голос, срібні скроні* і т. ін.), на основі їх переносного осмислення. Вказуючи, зокрема, на якусь характеризуючу деталь предмета, на міру інтенсивності ознаки, на внутрішній стан особи або на видільну ознаку предмета, такі неузгоджені означення виступають семантично цілісними сполученнями, наприклад: «*Хомина пара у сірих яблуках, з заплетеними гривами, з м'язистими грудьми, брала всіх. на буксир у згубних місцях*»; «*Чи не тоді він уже дещо мотав на вус, дослухаючись, як непоступливий Ян Янович з сталевими нервами, все передбачивши, зрештою домагався для хлопців належних гарантій*» (О. Гончар); «*Позавчора він до болю в печінках івся з переселенцями, вчора його обсміяв Роман, а це знову ганьба на все село*» (М. Стельмах); «*Першим зайшов мого віку дядько в сірому у смужку костюмі*» (Ю. Збанацький).

Зрозуміло, що такі структурно ускладнені синтаксичні сполучення, до яких входять прикметники для підсилення смислової ваги інших слів, мають яскраво виражений атрибутивний характер. Розвиток неузгоджених означень такого типу зумовлюється синтаксичним перерозкладом у структурі речення: злиттям неморфологічних і морфологізованих компонентів, внаслідок чого формуються семантично цілісні сполучення.

Таким чином, неузгоджені означення безприйменниково- і прийменниково-відмінкового типу, на відміну від узгоджених означень, виражають відповідні семантико-синтаксичні відношення з об'єкними або обставинними відтінками у значенні. Аналіз неузгоджених означень на тлі речення дає змогу повніше, ніж на основі словосполучення, з'ясувати їх структурну, семантичну, а також функціональну своєрідність. Розмежовуючи неузгоджені означення і омонімічні додатки та обставини, потрібно враховувати лексико-семантичну природу підпорядковуючих слів, властивість різних за способом вираження членів речення поєднуватись однорідним синтаксичним зв'язком, здатність прийменниково-іменникових означень перетворюватися на діеприкетникові звороти, підрядні означальні речення. З'ясовуючи синтаксичне значення конструкцій такого типу, слід брати до уваги також контекстні умови, можливість прийменниково-іменникових форм вступати у подвійну залежність від головних членів речення, їх здатність набувати якісного значення на основі переносного осмислення.

Список використаних джерел

1. Бабайцева В.В. Зоны синкретизма в системе членов предложения современного русского языка / В.В.Бабайцева // Филологические науки. – 1983. – №5. – С. 35-42.
2. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення / І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, В.М.Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
3. Єрмоленко С.Я. Бездієслівні речення в системі простих речень / С.Я.Єрмоленко // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К. : Наукова думка, 1975. – С. 131-185.
4. Іваницька Н.Л. Синтаксична структура односкладного речення (Питання формально-граматичного і семантико-граматичного членування) / Н. Л. Іваницька // Українська мова і література в школі. – 1986. – №1. – С. 36-41.
5. Мельничук О.С. Синтаксичні функції відмінків у підрядних словосполученнях / О.С.Мельничук // Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за ред. І.К.Білодіда. – К., 1972. – С. 51-109.
6. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. І.К.Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.

Summary. The article deals with the problem of functional syncretism of non-morphological adjectives in the structure of a sentence.

Key words: syntax, semantics, syncretism, sentence component, function.

КОМУНІКАТИВНА ІНТЕНЦІЯ І ТЕОРІЯ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ: ЛІНГВІСТИЧНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ

У статті розглянуто лінгвістичну категорію комунікативної інтенції, що репрезентує психоментальний простір мовної особистості в найбільш релевантних синтаксичних конструкціях, як феноменальне явище з глибоким філософським підґрунтям (Ф. Брентано, Е. Гуссерль, Дж. Остін, Г. Грайс, Дж. Серль та ін.). Тези про те, що інтенційність ініціюється свідомістю, мовний знак використовується для вираження інтенційного стану мовця та змісту, започатковані у філософському дискурсі, виявляються актуальними і для сучасних мовознавчих студій.

Ключові слова: комунікативна інтенція, мовець, психоментальний стан, інтенційний знак, теорія мовленнєвих актів, мовленнєва дія, речення-висловлення.

Сучасна комунікативно зорієнтована лінгвістика не претендує на вичерпний та глибокий аналіз мовних явищ без залучення знань з інших гуманітарних наук. Проблема категорійного статусу комунікативної інтенції, актуалізована у практиці мовознавчих досліджень останніх десятиліть, не може знайти свого вирішення лише у вузькому, суто лінгвістичному ракурсі. Використання напрацювань, приміром, із філософії передбачає всебічний опис інтенційності як феноменального явища у структурі лінгвістично-філософського дискурсу. Зауважмо слушну думку О. Потебні: “Зіставлення граматичних і філософських понять можуть здаватися даремними лише для того, хто вважає, що якість нашої думки для нас самих не залежить від вираження” [12, 8]. Для визначення мовних категорій, як зауважує К. Жоль, необхідно вийти на рівень металінгвістики у сферу філософських питань лінгвістики [7, 166].

Ідеї лінгвофілософських учень були закладені ще у працях античних мислителів: Протагор першим поділив мовлення на чотири види: прохання, питання, відповідь, наказ, називаючи їх мовленнєвими розгалуженнями; Діонісій Фракієць вважав, що мовлення – це поєднання слів, що виражають закінчену думку; відома теза Аристотеля про те, що всяке речення має значення, але не всяке речення є судженням [1, 33-60]. Однак лише всередині ХХ – початку ХХІ ст. у сфері філософських наук, як і у лінгвістиці, починає домінувати комунікативно-дискурсивна парадигма, яка окреслює перехід від “філософії свідомості” до “філософії комунікації” – якісно нового бачення спілкувального процесу в контексті антропоцентризму, визнання людини як суверенної та толерантної особистості, поваги до її прагнень, естетичних потреб та інтенцій.

Ідеї комунікативної філософії стали предметом аналізу в дослідженнях М. Гайдеггера, К.-О.Апеля, Ю. Габермаса, Д. Бьолера, В. Кульмана, П. Ульріха та ін. Лінгвістичний (комунікативно зорієнтований) дискурс представлений працями вітчизняних та зарубіжних мовознавців (Ф. Бацевича, М. Голянич, Н. Гуїванюк, А. Загнітка, М. Мірченка, Т. Радзівської, О. Селіванової; Н. Арутюнової, А. Вежбицької, Г. Золотової, Г. Колшанського, Л. Пісарек, О. Падучевої, І. Сусова, Н. Формановської та ін.). Утім, незважаючи на значні напрацювання у царині комунікативної граматики, ми виразно бачимо коло питань, яке потребує глибокого вивчення, зокрема маємо на увазі обґрунтування статусу комунікативної інтенції як лінгвістичної категорії, визначення типології інтенцій та їх синтаксичних презентацій в україномовному дискурсі. Актуальність комплексного вивчення комунікативної інтенції як невід’ємного компонента повсякденної мовленнєвої діяльності зумовлює вивчення її лінгвістичних основ з урахуванням релевантних філософських, логічних, антропозорієнтованих концепцій.

Мета статті – розглянути інтенцію як феноменологічне явище у філософії та окреслити її місце у теорії мовленнєвих актів.

Поняття “інтенція” прийшло у лінгвістику зі схоластичної філософії у значенні “намір, мета, спрямованість акту свідомості на певний предмет” [17]. В “Антології середньовічної думки” інтенція – це усвідомлена умисність вчинку [2, 562], порівняймо латинське прислів’я “Intendere arcum in” (спрямувати лук на щось; бачити ціль). Філософи вважали цілком прийнятним поділ інтенцій на: першу (intentio prima), яку витлумачували як акт інтелекту, скерований на зовнішній об’єкт (певну річ), та інтенцію другу (intentio secunda) – акт інтелектуальної рефлексії, об’єктом якої виступає зміст мислення [17, 218].

У філософський дискурс інтенційність запровадив австрійський філософ та психолог Франц Брентано, описуючи її як ментальну властивість, акт свідомості, спрямованість на об’єкт. Учений

уважав свідомість сферою інтенційних переживань: у любові – любитися, у ненависті – ненавидитися [14]. Продовжувачем ідей Ф.Брентано називають Е. Гуссерля, котрий розглядав інтенцію як одне з базових понять феноменалізму, вбачав у ньому вияви свідомості та мови [10, 427]. Важливим для розуміння сутності інтенційності видається окреслення дослідником інтенційного зв'язку між значенням і вираженням: *інтенції значення* роблять висловлення осмисленим, *інтенції здійснення* (наповненість інтенції значення) визначають його істинність чи хибність на основі зв'язку з реальним предметом [9]. Саме така позиція “Значення і вираження”, “Значення висловлення у його використанні” (Л. Вітгенштейн) висвітлюється у теорії мовленнєвих актів англо-американських філософів-лінгвістів Дж. Остіна, Г. Грайса, Дж. Серля, які і ввели термін “інтенція” у лінгвістичний дискурс. Зокрема, це зробили Г. Грайс і Дж. Серль, послідовники Джона Остіна, з метою уточнення його ідей щодо іллокутивного рівня мовленнєвого акту.

Теорія мовленнєвих актів, на думку Ю. Караулова, своєю появою ознаменувала певні зрушення від статичної фіксації, від гербарійно-колекційного перерахування мовних засобів, що виражають певні емоційно-психологічні та інтелектуально-оцінні стани мовця (радість, зацікавленість, сумнів тощо) – до динамічного їх вивчення як комплексу мовних засобів, що характеризують людські інтенційності [8, 4]. Новому напрямку в лінгвістиці передували праці відомих філософів та лінгвістів, в яких виразно простежувався пріоритет динамічного, процесуального підходу до вивчення мовної системи, почасти це і дискурсивна парадигма Е.Бенвеніста, теорія висловлення М.Бахтіна, лінгвістична філософія Л. Вітгенштейна, а передусім антропоцентрична концепція В. фон Гумбольдта, в якій стверджувалося, що мова – це не продукт діяльності (Ergon), а діяльність (Energeia), оскільки являє собою постійно відновлювальну роботу духу, спрямовану на те, щоб зробити звук, який артикулюється, придатним для вираження думки [6, 70]. Починаючи з праць відомого філософа та лінгвіста В. фон Гумбольдта, у мовознавстві утверджується динамічний аспект дослідження мовної системи, поняття “діяльність” поповнює термінологічний апарат лінгвістичних словників, з'являються синонімічні позначення “поведінка”, “акт”, “дія”. Одне з положень теорії мовленнєвих актів якраз і полягає в тому, що мінімальною одиницею людської комунікації виступає не речення чи висловлення, а *здійснення певного акту* (констатація, питання, наказ, вибачення, вдячність, поздоровлення і т.д.).

Основу теорії мовленнєвих актів складають ідеї, викладені Дж.Остіном у курсі лекцій у Гарвардському університеті (1955) та у виданій праці “How to do things with words” (“Слово як дія”) (1962). У Дж. Остіна мовленнєвий акт становить трирівневу модель: локуцію (вимова речення з певним смислом та референцією), іллокуцію (цілеспрямованість, комунікативна мета, інтенція) і перлокуцію (вплив на свідомість, поведінку адресата) [11, 92-93]. У мовленнєвому акті як цілеспрямованій діяльності важливою субстанцією виступає мовець, якому належить основна роль у генерації висловлення, формуванні його пропозитивного змісту та іллокутивної сили, визначенні схем взаємодії з адресатом. Характерні особливості мовленнєвого акту викладено в лінгвістичній енциклопедії: “Мовленнєвий акт – базова мінімальна одиниця вербальної комунікації; інтенційно й ситуативно організоване висловлення, що супроводжується відповідними діями мовця, спрямованими на адресата та його реакцію [13, 425]. У наведеній дефініції підкреслюється важливість мовленнєвих дій адресанта у стосунку до адресата, хоча у деяких дослідженнях окремо взятий мовленнєвий акт трактують як “театр одного актора” (Т. Винокур).

У теорії мовленнєвих актів інтенцію розглядають як суб'єктивне значення мовця, а також у контексті іллокутивної сили та мети висловлення. Так, Г. Грайс (1957) вводить поняття “суб'єктивне значення” на позначення того, що конкретний мовець має на увазі під своїм висловленням [18, 378]. Інтенція відображає намір суб'єкта комунікації повідомити про щось, попросити, запитати, тобто передати у висловленні певне суб'єктивне значення. Г.П. Грайс вказує на двозначність терміна “meaning”: з одного боку, це стаціонарне об'єктивне значення мовного вираження, з іншого – припущення, тобто значення, яке залежить від суб'єктивних намірів (інтенцій) того, хто використовує мовне вираження у комунікативному процесі [18]. Порівн.: питальне речення – *Хто тобі подарував квіти?*, озвучене мовцем у ситуації кооперативного, врівноваженого спілкування, спрямоване на певну відповідь, аби задовольнити інформаційні прогалини адресанта запиту. Цілком адекватною буде відповідь: *Мама* (тато, брат тощо). У контексті емоційно-оцінного дискурсу така синтаксична конструкція має метафоричне значення, риторичне запитання за своєю суттю виражає докір, огуду: – *Хто тобі подарував квіти? (Ніхто тобі не подарував квіти)*. Інтенційний знак (певна синтаксична конструкція) відображає зміст намірів мовця. Цікаві спостереження у своєму дослідженні постулює В. Ладов: “Спочатку зміст виступає складовою ментального стану суб'єкта і лише згодом переходить в інтенційний зміст знака. Інтенційність мовлення ініціюється свідомістю [9]. З вищеназваних міркувань природно припустити, що комунікативна інтенція становить єдність інтенційного стану мовця (психоментальний простір мовної особистості) та інтенційного знака (синтаксична конструкція, речення-висловлення, дискурс).

П. Стросон у праці “Намір і конвенція в мовленнєвих актах” вважає корисним для мовного аналізу введене Г. Грайсом поняття “суб’єктивне значення” і у своєму дослідженні пояснює його за допомогою наміру (інтенції), виокремлює намір, спрямований на розпізнавання реципієнта, і намір мовця викликати в адресата певну реакцію [16, 136-137]. Дослідник говорить про “відкритість” мовленнєвих намірів, мовець повинен знайти такі засоби, які зробили б його наміри відкритими для сприйняття [16, 141]. Зазначимо, що такий підхід привернув увагу мовознавців до синтаксичних засобів експлікації інтенцій та їх релевантності у певній комунікативній ситуації. Отже, у рамках теорії мовленнєвих актів інтенція ототожнюється з комунікативним наміром мовця і трактується як суб’єктивне значення.

Дж. Серль, відомий теоретик інтенційності, вводить поняття “інтенційного стану”, що, з одного боку, передбачає “іллокутивний вплив на слухача”, а з іншого – виражає ментальне спрямування суб’єкта до дійсності, а отже – стосунок мовця до світу, висловленого, почутого, суб’єктивний погляд на життєві реалії, контекст спілкування [15]. Комунікативна інтенція співвідноситься з вираженням різних інтенційних станів. Мотиваційно-потребова сфера індивіда (термін Л. Орбан-Лембрик) спрямована на експлікацію потреби людини в соціальних контактах та у спілкуванні. Активно взаємодіючи зі світом, з іншими людьми, суб’єкт мовлення прагне досягти взаєморозуміння, налагодити контакт, самореалізуватися. Доречно згадати у цьому ракурсі твердження А. Вежбицької: суспільне життя можна уявити як велику сітку актів мови. Від ранку до вечора запитуємо, відповідаємо, сперечаємося, аргументуємо, обіцяємо, хвалимося, сваримо, скаржимося, відмовляємося, когось хвалимо, дякуємо, звіряємося, докоряємо, робимо зауваження тощо. Від ранку до вечора намагаємося інтерпретувати те, що нам кажуть інші [цит. за 3, 29]. Комунікативний потенціал мовної особистості як носія певних інтенцій, різних психоемоційних станів найяскравіше розкривається у діалогічному дискурсі, динамічному мовному середовищі, що передбачає вільну реалізацію індивідуальних потреб мовця, “безперервний перетин”, контактування з процесами життєдіяльності іншої особистості. Мовленнєвий акт, як зазначає Ф. Бацевич, можна вважати комунікативним, прагматичним стрижнем формальних носіїв інтенцій – висловлень [3, 31].

Перехід від інтенційного стану до мовленнєвого акту здійснюється через вибір релевантного засобу вираження конкретного інтенційного стану. Дж. Остін виділяє з урахуванням перформативних дієслів такі мовленнєві акти: вердиктиви, екзерситиви, комісиви, бехабітиви, експозитиви [13, 119], які відповідають діям і намірам мовця. Дж. Серль класифікує мовленнєві акти на основі іллокутивних сил (інтенцій), які виражають дієслова у мовленнєвому акті. Визначені лінгвістом мовленнєві акти (асертиви, директиви, комісиви, експресиви та декларації) детерміновані телеологічним (цільовим) чинником, оскільки мета – найважливіший елемент іллокутивної сили висловлення [15, 170]. На нашу думку, перформативні висловлення – лише один із засобів експлікації інтенцій мовця. Розгалужена синтаксична система синтаксичних конструкцій – від синтаксеми до складного синтаксичного цілого, дискурсивного висловлення – здатна реалізувати інтенційний потенціал мовця з огляду на комунікативну ситуацію, умови перебігу інтеракції, соціальний статус комунікантів.

Інтенційний компонент присутній у кожній синтаксично значущій конструкції, він детермінує глибинні значення змістової структури речення, увиразнює позицію мовця, його потреби, цільові настанови: спонукати адресата до певної дії-вчинку, до відповіді на поставлене запитання тощо. Речення у теорії мовленнєвих актів експлікує смисловий потенціал, пов’язаний з різними комунікативними настановами адресанта. Як зазначав В. Виноградов: “Речення як основна форма мовного спілкування є водночас і засобом вираження думки для мовця і знаряддям розуміння повідомлюваної думки для слухача” [4, 82].

У теорії мовленнєвих актів інтенцію розглядають і у контексті іллокутивної сили та мети висловлення. Дж. Серль стверджував, що іллокуція як один із складників мовленнєвого акту передбачає втілення у висловленні певної комунікативної інтенції [15, 172]. Комунікативної мети, на переконання Ю. Габермаса, можна досягти лише спільно, вони не даються комусь одному з учасників комунікації, як каузально спричинені наслідки. Іллокутивний результат залежить від раціонально мотивованого порозуміння щодо чогось зі слухачем [5, 290], як-от: – *Що сталося тут, що так усі посоловіли? – Таж Аглая заручилася* (Є. Ярошинська). – *Чому ти все так сидиш в тій норі. Така гарна днина: от вийшла б трохи принаймні до городу!* Ядзя послухала мами і вийшла до городу (Н. Кобринська). Ефективність втілення інтенцій визначається за діями адресата: на запит інформації слідує відповідь, на висловлену пораду – виконання певних мовленнєвих або фізичних дій. Коли між комунікантами відсутній контакт, інтеракція має конфронтаційний, конфліктний характер, напр.: – *Чого лякаєте мене, як хлопчика? – раптом скипає Бондар і весь червоніє. – Не боявся я вас і раніше, а тепер і поготів. Минулося ваше. Навіки. – Не нахваляйся, чортів сину! Ще пуповиною тобі наша земля вилізе* (М. Стельмах).

У сучасних лінгвістичних дослідженнях інтенція розуміють як глобальну настанову мовця

на смисл майбутнього висловлення (Г.Колшанський), мотивацію мовленнєвого акту (Н.Формановська), спрямованість речення на вирішення певного завдання (О.Почепцов), мета висловлення (Я.Хоффманова), потенційний чи віртуальний зміст висловлення (О.Ахманова, І.Магідова); основний текстотвірний чинник, організувальна ланка у змістовій структурі мовленнєвого витвору (І.Сусов) тощо. Нам імпонує розуміння комунікативної інтенції як лінгвістичної категорії, що репрезентує психоментальний простір мовної особистості у найбільш релевантних синтаксичних конструкціях.

Отже, комунікативна інтенція має безпосередній зв'язок із ментальним станом суб'єкта комунікації, з його свідомістю та мисленням, співвідноситься з мотиваційно-потребовою сферою мовця та синтаксичними ресурсами мови. У працях вітчизняних та зарубіжних учених утверджується домінуюча роль інтенцій у життєдіяльності кожної особистості. У філософському контексті дослідники розглядають інтенцію як спрямованість свідомості на певний предмет, ментальний стан. Саме у дослідженнях із філософії були висунуті положення про те, інтенційність ініціюється свідомістю, мовний знак використовується для вираження інтенційного стану та змісту. У лінгвістиці інтенція асоціюється з теорією мовленнєвих актів і витлумачується як суб'єктивне значення мовця, іллокутивна сила висловлення. В окремих працях комунікативна інтенція набуває статусу лінгвістичної категорії, графемні значення якої втілюються в модально-інтенційних реченнєвих реалізаціях, дискурсивних висловленнях, систематизація та ґрунтовний аналіз яких стане предметом наступних наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Античные теории языка и стиля [под общ. ред. и с предисл. О. Фрейденберг]. – М., Л. : Соцэкгиз, 1936. – 344 с.
2. Антология средневековой мысли. Теология и философия европейского Средневековья : [редактор С.Неретина] : В двух томах. Том 2. – СПб : Изд-во РХГИ, 2002. – 636 с.
3. Бацевич Ф.С. Категорії комунікативної лінгвістики: спроба визначення / Ф.С. Бацевич // Мовознавство. – 2003. – №6. – С.25–32.
4. Виноградов В.В. Грамматика русского языка : Синтаксис / В.В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – Т.2. – Ч.1. – 346 с.
5. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / Юрген Габермас // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія : [підручник]. – К. : Лібра, 1999. – С.287–324.
6. Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию [перевод с нем. яз. под редакц. и с предисл. Г.В. Рамишвили] / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 400 с.
7. Жоль К.К. Мысль. Слово. Метафора. Проблемы семантики в философском освещении / К.Жоль. – К. : Наук.думка, 1984. – 304 с.
8. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения / Ю.Н. Караулов // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С.3–8.
9. Ладов В.А. Интенциональность в философии Д. Серла / В.А. Ладов // Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/library/ladov/inten2.htm>.
10. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.1 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 608 с.
11. Остин Дж. Слово как действие / Дж.Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. ХУІІ. – С.22–129.
12. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике – М. : Просвещение, 1968. – Т.ІІІ. – 552 с.
13. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
14. Сергодеева Е.А. Историко-философский контекст идеи интенциональности у Ф. Brentano // Вестник МГУ. – Серия 6. – Философия. –1996. –№1. –С.68–76.
15. Серль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов / Дж.Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. ХУІІ. – С.170–194.
16. Стросон П.Ф. Намерение и конвенция в речевых актах / П.Ф. Стросон // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Выпуск ХVІІ. – С.131–150.
17. Философия : Энциклопедический словарь / [под ред. А. Ивина]. – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с.
18. Grice H. P. Meaning / H. P. Grice // The Philosophical Review. – 1957.– Vol.66. – № 3. – P.377–388.

Summary. The article deals with the linguistic category of communicative intention, which represents the psycho-mental space of a language identity in the most relevant syntactic constructions, as a phenomenon deeply rooted in philosophy (Fr. Brentano, E. Husserl, J. Austen, G. Grice, J. Searle et al.). First introduced in philosophical discourse, set of proofs arguing that intentionality is initiated by consciousness, a speech sign is used to express a speaker's intentional state and a specific meaning,

is valid for modern linguistics.

Key words: *communicative intention, a speaker, psycho-mental state, intention sign, speech acts theory, speech act, sentence-utterance.*

УДК 811.161.2'42

Н.О. Шатілова

СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАГАЛЬНОМОВНИХ ФРАЗЕМ В ІДІОСТИЛІ СИДОРА ВОРОБКЕВИЧА

Стаття продовжує спостереження автора над ідіостилем буковинського письменника С. І. Воробкевича. У статті зацентовано на стилістичному потенціалі загальномовних фразем в ідіостилі автора. Фраземи в мові творів письменника узагальнюють багатовікові спостереження, життєвий досвід народу, серед якого він виріс і жив, виражають його ментальність і своєрідність.

Ключові слова: *ідіостиль, фразема, фраземіка, загальномовна фраземна одиниця, кодифіковані фраземи.*

Українська фраземіка формувалась протягом багатьох століть, акумулюючи в собі життєвий досвід народу. Різномасштабне вивчення фраземного фонду української мови має давні традиції (М. Алефіренко, Н. Бабич, Д. Баранник, С. Бевзенко, Л. Булаховський, І. Гнатюк, О. Демська-Кульчицька, М. Демський, А. Івченко, Г. Їжакевич, В. Калашник, М. Коломієць, Б. Ларін, Ю. Прадід, О. Селіванова, Л. Скрипник, Л. Ткач та ін.). На переконання Н. Бабич, фраземний склад мови – „одне з найбільш переконливих джерел пізнання як психології, так і моралі кожного народу” [1, 94]. У цьому контексті стали одиниці слугують невичерпними зображально-виражальними засобами для художніх текстів, адже роблять їхню мову своєрідною, сповненою народного духу.

Фраземний фонд художніх творів цікавий також для досліджень, сконцентрованих на пізнанні індивідуального стилю письменника. Науковці з'ясовують місце фразем у системі образності та експресивності мови творів окремих майстрів слова (Л. Авксентьев, М. Богдан, Б. Боднар, В. Папіш, В. Ужченко), розглядають фраземіку в системі ідіостилу письменника (Ю. Кохан, Л. Щербачук) тощо. Зокрема, науковий інтерес лінгвістів уже викликало фраземне багатство художніх творів І. Франка, М. Стельмаха, М. Коцюбинського, О. Вишні, О. Гончара, П. Загребельного та ін. Фраземіка мови буковинських письменників у різних аспектах були об'єктом наукових студій Н. Бабич, Н. Гуйванюк, Л. Ткач, Т. Свердан, Г. Кузь та ін. Мета нашої статті – дослідити фраземне багатство різноманітних (поетичних, прозових, драматичних) творів непересічної особистості в розвитку української культури на Буковині – Сидора (Ісидора) Воробкевича (1836–1903), „котрому по Федьковичу загально признає ся перше місце межі буковинськими письменниками” [3, 3].

Мовно-літературна практика С. Воробкевича (літературні псевдоніми – Данило Млака, Демко Маковійчук, Семен Хрін, С. Волох, Морозенко, Іван Іванів з Кіцманя, Сирота з Буковини та ін.) – особлива сторінка в історії української літературної мови. Письменник залишив помітний слід у культурно-громадському житті Буковини, його багатогранна діяльність була взірцем самовідданої боротьби за права, практичну популяризацію та відстоювання статусу українського слова. С. Воробкевич був не лише поетом, прозаїком, драматургом, композитором, фольклористом, педагогом, громадсько-культурним діячем, редактором буковинських часописів, православним священиком, викладачем теологічного факультету Чернівецького університету, а й одним із зачинателів нової української літературної мови на Буковині поряд із Ю. Федьковичем, оскільки вони майже одночасно вступили в боротьбу за утвердження її статусу, сприяли певній консолідації українців у боротьбі за розширення національних прав.

Джерельною базою нашого дослідження послужило тритомне видання творів С. Воробкевича, упорядковане О. Маковеем [5], у передмові до якого зазначено, що тритомник укладений на основі рукописів, що дає змогу вважати тексти автентичними. Цитуючи тексти творів, дотримуємося правописної системи видання; у дужках зазначаємо номери тому та сторінки.

За нашими спостереженнями, фраземіка творів С. Воробкевича відображає загальнонародні тенденції, позначені етнопсихологічними особливостями, а також індивідуальні риси, у яких відбито вузьколокальні, регіональні ознаки та особливості авторського перетворення фразем. Фактичний матеріал дає підстави констатувати, що письменник уводить до художнього тексту фразему або у вихідній формі, або в трансформованій, що дає змогу подати усталений вислів оригінально, посилити його експресію, доповнити контекст гумористичним чи іронічним

колоритом тощо. Предметом аналізу цієї розвідки є загальномовна фраземіка та її стилістичний потенціал у досліджуваних текстах. Загальномовними називаємо фраземи, яким притаманні усталеність, традиційність та кодифікація (фіксація в словниках). Терміни *загальномовні, традиційні, узуальні, кодифіковані* фраземи тлумачимо як синонімічні. Вони, демонструючи досвід та мудрість народу, погляди людини на різні явища життя, є влучними образними висловами, що склалися упродовж віків і мають закінчену художню форму, легко засвоюються та відтворюються в мовленні.

Залучення до художнього тексту фраземних одиниць (далі – ФО) в їхній нормативній, загальноновживаній формі – один із прийомів, яким С. Воробкевич послуговується досить часто. Оскільки традиційне вживання є загальноприйнятим, кодифіковані ФО в художній мові С. Воробкевича не зазнають істотних змін ні в семантиці, ні в структурі. Загальномовні фраземи в авторському тексті вирізняються специфікою їх функціонального навантаження, умінням автора актуалізувати потрібний матеріал і ввести у текст, роблячи його різноманітнішим, мальовничішим, сповненим почуттів. У мовленні персонажів фраземи – один із засобів індивідуалізації, характеристики мовної компетенції героїв твору.

У художніх текстах буковинського письменника рясніє фраземами здебільшого мовлення персонажів, однак в авторському тексті вони також не поодинокі. Зберігаючи традиційні значення та структуру, ФО уяскравлюють авторську мову, надають їй образності, як-от: *дивитися кривим оком* ‘виявляти незадоволення ким-, чим-небудь, недовіру, відразу у ставленні до когось, чогось’ [4 : 197]: *Одні оминають засуджену криминальницю, мов ту заразу; други, здивавшись з нею, дивлять ся на бідну кривим оком* (II, 217); *не зводити очей* ‘увесь час, уважно, пильно дивитися на кого-, що-небудь’ [4 : 260]: *Пані Пульхерія аж розпливалась від щастя рідної дитини, очей не зводила зі своєї хорошої, принадної і взірцево вихованої невістки...* (II, 377). Такі фраземи надають авторському тексту відтінку розмовності, невимушеності, посилюють його експресивність.

Ідіостиллю С. Воробкевича властиве майстерне використання загальномовної фраземіки як засобу різнобічної характеристики персонажів. Добираючи відповідні за змістом ФО, письменник акцентує або відтіняє потрібні деталі в їх зовнішності, характері, поведінці тощо. Нерідко герої творів за допомогою фразем дають самохарактеристику, оцінюють:

- почуття, переживання: *не бачити світа* ‘тяжко страждати, мучитися, переживати’ [4, 25]: [Марійка:] (До Гната). *Так, так, розбивала ся за тобою і сьвіта не бачила...* (III, 76); *мати храп* ‘сердитися, злоститися на когось’ [4, 378]: [Ян:] *Маю храп на нього [начальника]!* (III, 172); *спирає дух* ‘важко дихати від надміру почуттів’ [4, 680]: *...мені так дух заперло, що і слова вже більше промовити не міг...* (II, 182);

- вчинки, дії: *брати в шори* ‘приборкувати кого-небудь’ [4, 39]: – *Слухайте, як я ту смерть в шори убрав* (II, 173); *залити сала за шкуру* ‘дуже дошкулити комусь’ [4, 246]: [Семен:] *Не одному цапови, не одному волови ми сала під шкуру залили* (III, 30); *гріти зуби на сонці* ‘проводити час у несерйозних розмовах’ [4, 170]: [Марійка:] *Лучше, може, щоби [я] гріла зуба на сонці?* (III, 78);

- риси власного характеру: *народитися в сорочці* ‘бути щасливим, везучим’ [4, 425]: *Не бійтєсь, мені й волосочок з голови не упаде; бо я в сорочці на сьвіт родив ся* (II, 240); *говорити на вітер* ‘необдуманно; безпідставно’ [4, 112]: *Я на вітер ніколи не говорю...* (II, 164);

- фізичний стан: *на ладан дихати* ‘бути близьким до смерті’ [4, 200]: [Федір:] *Старість не радість; і сьвіт мені не милий... Ет, дишу на ладан!* (III, 63) тощо. Такі фраземні самохарактеристики роблять мовлення персонажа соковитим, дотепно-влучним, засвідчують природність і невимушеність використання фразем у мовній практиці.

Більшість традиційних ФО у творах С. Воробкевича слугує для мовної характеристики, змалювання чи увиразнення рис або характерних особливостей одного персонажа в мовленні іншого. У такий спосіб герої твору висловлюють оцінні судження, що найчастіше характеризують:

- особливості зовнішніх ознак персонажів: *ні з плечей, ні з очей* ‘зовні не привабливий, непоказний’ [4, 519]: [Марійка:] *... ні з плечий, ні з очей; ще до того скривив ся...* (III, 71); *під вусом* ‘дорослий’ [4, 139]: [Чорнило:] *Правда, хлопець під вусом; вже час пари шукати* (III, 295);

- психічний стан персонажів: *душі в собі не чути* ‘дуже любити, жаліти кого-небудь’ [4, 772]: *Ти душі в собі не чуєш з великого закоханє, а вона мабуть не дуже* (II, 119); *нудити білим світом* ‘відчувати нехіль до життя’ [4, 442]: *...з горя сонця вже не бачу, нужу білим сьвітом, – в серці терне лиш осталоє, попрацав ся з цьвітом* (I, 150–151); *мулити душу* ‘непокоїти, бентежити, хвилювати’ [4, 410]: *Небавом стану перед тобою підлим брехуном і обманцем, і ся гадка мулить мою душу* (II, 383);

- розумову діяльність персонажів: *клопотати собі голову* ‘думати про що-небудь, обтяжуючи себе’ [4, 301]: *Першим вихованєм хлопця клопотали собі голови аж дві няньки...* (II, 317); *мати на думці* ‘думати про кого-, що-небудь’ [4, 374]; [Чорнило:] *Микола і на думці не має пана*

перепросити (ІІІ, 313); *сушити голову* ‘напружено думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв’язання якихось проблем’ [4, 701]: *Павло Згідливий три ночі не спа, голову гадками-думками сушив* (ІІ, 388);

- фізичний стан персонажів: *рук не чути* ‘дуже втомлюватися, перенапружуватися від надмірної роботи (переважно руками)’ [4, 773]: *Кірівас і розбиваєсь від днини до ночі; вже і рук не чує* (І, 380); *дзвонити зубами* ‘тремтіти від холоду’ [4, 196]: *...Замфіра зі студени і голоду зубами дзвонила...* (ІІ, 329);

- окремі риси характеру персонажів: *і мертвого розвеселити* ‘бути дуже дотепним, сміхотливим, жартівливим’ [4, 605]: [Федір:] *Говорить [Марійка], як сорока, і мертвого розвеселила би!* (ІІІ, 70); *мудра голова* ‘хто-небудь розсудливий’ [4, 158]: [Мордко:] *Пане двірник (доливає горівки), таже ви мудра голова!* (ІІІ, 45); *хоч до рани прикладай* ‘добрий, лагідний’ [4, 299]: *Панна Клявдія уродлива особа, шляхотского роду, добрянечка, хоч до рани її прикладай...* (ІІ, 325);

- поведінку персонажів, зокрема:

а) поводитися необережно або немилосердно: *грати з вогнем* ‘займатися чимось небезпечним’ [4, 168]: [Чорнило:] *Засвербіло карчило;* [Микола] *не знає, що з огнем грає* (ІІІ, 298); *ссати кров* ‘кривдити’ [4, 504]: [Тетяна:] *Відчепить ся, пявки! Досить уже виссали нашої крові!* (ІІІ, 186);

б) психічно впливати на когось: *закрутити голову* ‘закохувати в себе’ [4, 318]: [Гаврило:] *Пан sedzia всім паннунцям і молодицям голови позакручували...* (ІІІ, 293); *заткнути за пояс* ‘перевершувати кого-небудь у чомусь’ [4, 252]: *Такий панок при розумній господарці і ощадности затикав за пояс не одного дідича...* (ІІ, 312);

в) обдурювати кого-небудь: *пускати туман* ‘навмисне заплутувати, пребріхувати що-небудь’ [4, 586]: *Она не догадувала ся, що він лиш тумана пускає і що кожде его слово брехнею пахне* (ІІ, 348); *водити за ніс* ‘обдурювати кого-небудь певний час’ [4, 122]: [Танасій:] *Так єму треба, доволі він мене за ніс водив, мою честь ногами топтав* (ІІІ, 205);

г) рухатися в певному напрямку: *як з-під землі виринути* ‘несподівано з’явитися де-небудь’ [4, 84]: [Броніслав:] *А сі відки взяли ся? Мовби з-під землі виринули* (ІІІ, 336); *оббивати пороги* ‘часто бувати у когось, дець’ [4, 444]: [Тетяна:] *Сей оббив пороги до корими...* (ІІІ, 152); *куди очі* ‘будь-куди, навмання’ [4, 475]: *Уже небо вечеріє, вже хилить ся біла днина, – а хлопчина – куди очі, туди блудить бея спочинку...* (І, 242–243).

Стилістичний потенціал узуальних фразем С. Воробкевич використовує також для вираження намірів персонажів у конкретній мовній ситуації, зокрема:

- погрози: *залити сала за шкіру* ‘дуже дошкулити комусь’ [4, 246]: [Семен:] *Залию за шкіру такого сала, що до смерти тямити-ме!* (ІІІ, 29); *натерти перцю в ніс* ‘карати кого-небудь’ [4, 427]: [Двірник:] *...натру єму такого перцю в ніс, що пам’ятати-ме!* (ІІІ, 43); *підітнути крила* ‘знесилити когось або обмежити поле його діяльності’ [4, 513]: [Зося:] *Пожди, орлику, підотну я тобі крила!* (ІІІ, 308); *почухатися, де не свербить* ‘пережити невдачу, прикрість’ [4, 553]: [Катерина:] *Відчепись і щезай! Як ні, то почухаєш ся, де не свербить. Мене не змудруєш* (ІІІ, 19);

- поради: *брати на розум* ‘уважно сприйняти, усвідомити що-небудь’ [4, 43]: [Митерчиха:] *Марійко, скажи їй, най бере на розум, най не відвертає щастя від себе...* (ІІІ, 11); *вдарити лихом об землю* ‘забувати біду, горе; не журитися’ [4, 733]: [Михайло:] *Вдар лихом об землю... не була суджена, та й годі...* (ІІІ, 165);

- застереження: *ловити вітра в полі* ‘здійснювати безрезультатні пошуки кого-, що-небудь’ [4, 780]: [Двірник:] *Коби знати, де его шукати! Лови вітра в полі!* (ІІІ, 45); *копати яму* ‘підступно, таємно готувати комусь неприємність, шкодити’ [4, 307]: [Танасій:] *А ти, писарчуку, під собою яму копай, а не під другими, бо зараз!...* (ІІІ, 186);

- звинувачення: *перейти через руки* ‘опинитися на певний час у чиємусь користуванні’ [4, 574]: [Побережник:] *Не одна орябка перейшла через твої руки!* (ІІІ, 44); *перейти стежку* ‘ставати перешкодою у здійсненні, розв’язанні чого-небудь’ [4, 500]: [Катерина:] *Що він мої стежки переходить і я від его відчепити ся не можу?* (ІІІ, 13);

- роздратування: *гнівити бога* ‘виражає незадоволення’ [4, 150]: [Катерина:] *Не гніви Бога, нене! Може, мене позбути ся хочеш?* (ІІІ, 9); *ні відхреститися, ні відмолитися* ‘щось обов’язково настане’ [4, 107]: [Ксеня:] *Кинув на мене оком, ні відхреститись, ні відмолитись!* (ІІІ, 156).

Отже, аналіз фраземного багатства художніх текстів С. Воробкевича виявляє прикметні риси його художнього хисту у використанні народної фраземіки. Загальномовні ФО, функціонуючи в художніх текстах автора без структурно-семантичних змін, мають виразні стилістичні можливості та створюють розмовне, емоційно-виразне тло твору. Майстерність буковинського письменника виявляємо у вмінні підпорядкувати багатство фраземних засобів мови авторському задуму. Із багатовікових спостережень українського народу С. Воробкевич черпає влучні, емоційні та образні характеристики зовнішності, психічного стану, характеру, дій та вчинків

персонажів, повчає та застерігає, висміює, жартує та сварить. Письменник за допомогою ФО уміло передав особливості характеру, поведінки, переживань своїх героїв, їхні емоції та наміри.

Список використаних джерел

1. Бабич Н. Д. Відображення у фразеології побуту і звичаїв буковинців / Надія Бабич // Матеріали III Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького університету (29 вересня – 1 жовтня 1006 р., Чернівці) / ред. : А. М. Круглашов (відп. ред.) та ін. – Чернівці : Рута, 1995. – С. 94–96.
2. Никоненко П. М. Сидір Воробкевич: Життя і творчість / П. М. Никоненко, М. І. Юрійчук. – Чернівці : Рута, 2003. – 208 с.
3. Романчук Ю. Передмова / Ю. Романчук // Твори Ісидора Воробкевича. – Львів : Видавництво товариства „Просвіта”, 1909. – Т. 1. – С. 3.
4. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. : В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.; відп. ред. В. О. Винник]. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с. – (Словники України).
5. Твори Ісидора Воробкевича. – Львів : Видавництво товариства „Просвіта”, 1909. – Т. 1 : Поезії. – 420 с.; 1911. – Т. 2 : Оповідання. – 412 с.; 1911. – Т. 3 : Драматичні твори. – 421 с. – (Руська письменність).
6. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посібник / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

Summary. The article continues the supervision of author above individual style of the Bukovinian writer Sidir Vorobkevych. In the article it is marked on stylistic potential of traditional phrasemes in the author's idiosyle. Phraseological units in the language of writer's works of summarize centuries-old supervisions, vital experience of people, among which he grew and lived, express his mentality and originality.

Keywords: idiosyle, phrasema, phraseology, traditional phrasemes.

УДК 37.016:811.161.2'28

Н.П. Шеремета

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕНЬОВО-МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ В УМОВАХ ГОВІРКОВОГО НАВКІЛЛЯ

У статті окреслено основні напрямки роботи вчителя при викладанні української мови в умовах місцевих говорів; обґрунтовано потенціальні можливості раціонального використання говіркового мовлення у школі для формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості.

Ключові слова: говіркове мовлення, методика викладання, діалектні елементи, культура мовлення, комунікативно-діяльнісний підхід.

Двадцять перший рік іде розбудова незалежної України. Йде важко і непослідовно. Все більше українців починає усвідомлювати, що наше *сьогодні* обумовлене нашим *вчора*, а наше *завтра* народжується *сьогодні*; що майбуття нашої держави залежить лише від нашої небайдужості і наших зусиль.

Однак кількасотрічне перебування українського народу в колоніальній залежності, постійний тиск, переслідування, зневажання, неможливість зробити кар'єру цілеспрямовано руйнувало українську культуру, духовність, церкву, асимілюючи одних та знищуючи інших представників вищих верств, еліти, а згодом – і решти народу. Постійний страх бути звинуваченим у націоналізмі не міг не мати наслідків у психіці багатьох українців, тому часто призводив до ренегатства або, простіше, запродавства, відмови від уживання рідної мови в побуті та різних сферах суспільного життя. Українськість вигіснюлася з пам'яті українського народу. Колонізаторська політика батога і медяника наших сусідів спотворювала національний характер, руйнувала самосвідомість, закодовувала у волелюбні українські гени синдром рабськості з неповагою до своєї нації, держави, до своєї мови, культури і, звичайно, до своєї влади, - формувала українське безпам'ятство.

Під тиском російськомовного середовища “прищеплена” меншовартість та безпорадність

привела до змін в елітарному мисленні та масовому вжитку української мови, тому найвище керівництво країни, на жаль, і сьогодні не розуміє, що авторитет і успіх України у світі без самоідентифікації титульної нації неможливий.

За 20 років незалежності ситуація в україномовній освіті та науці покращилася, але значно меншою мірою, ніж треба було б для подолання рецидивів минулого. Національний характер, за даними етнопсихології, змінюється повільно, впродовж кількох століть. Від покоління до покоління він передається через механізми соціальної психіки. І оскільки національна свідомість формується тільки в рідному мовно-культурному середовищі, тому для відродження історичної пам'яті українців треба посіяти у дитячій свідомості ту систему цінностей, яка визначає і характеризує саме український спосіб життя, формує типові для представників даної нації особливості поведінки і мислення. Натомість поширена у нашому суспільстві російськомовна масова культура не тільки продовжує поглиблювати в зросійщених містах розрив між побутовою мовою учнів і українською мовою навчання, а й знецінює ефективність виховання національно свідомих громадян. Насаджувана мова як дієвий елемент культури виявляє вплив на підневільний народ не тільки як засіб передавання позамовного змісту, тобто політичної, економічної, технічної, військової і т. д. інформації, але й своїми суто лінгвальними категоріями, своєю специфікою як мови, в якій закріплена чужа ментальність, чужий національний характер, особливостями свого вживання, тобто мовленням. Із словами, виразами, з манерою мовлення чужої мови в душу народу приникає чужа система вартостей, чуже світобачення, чужий спосіб поведінки, чужий мовленнєвий етикет і навіть антиетикет.

Отже, проблема відродження українського національного характеру, розшифрування культурного генофонду порушується просвітництвом і продовжує бути актуальною, багато-аспектною і невирішеною досьогодні. Це і зумовило вибір *теми* нашого дослідження. *Мета* розвідки: визначити педагогічні умови формування духовного та інтелектуального потенціалу учня та сприйняття україністики як цілісної системи наукових знань при вивченні української мови. Для реалізації даної мети необхідно було виконати такі *завдання*: визначити основні напрямки роботи вчителя при викладанні української мови в умовах місцевих говорів; обґрунтувати потенціальні можливості раціонального використання говіркового мовлення для формування національно свідомої, духовно багатого мовної особистості.

Викладання української мови в школі впродовж багатьох років було організоване в такий спосіб, щоб викликати нехоть і відразу до цього предмету. Дитина ж має вивчати мову не як збірник правил, а як продукт власної духовної та інтелектуальної діяльності. Саме тому для підняття престижу нашої рідної мови, для її сприйняття як дзеркала душі, необхідно здійснити реформування мовної освіти.

Дослідивши особливості викладання української мови в умовах місцевих говорів, спробуємо зробити певні узагальнення.

Використання діалектної лексики на уроках української мови, а також поглиблене вивчення рідного говіркового мовлення учня у шкільному курсі сприяє розвитку навичок теоретичного осмислення різноманітних проблем україністики як цілісної системи наукових знань.

Задекларовані у Програмі для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови для 5-12 класів [3] підходи до засвоєння шкільного курсу української мови теоретично уможливають формування національно свідомої, духовно багатого мовної особистості, яка володіє уміннями й навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами рідної мови в усіх видах мовленнєвої діяльності (слухання, читання, говоріння, письмо) [3, 3]. Однак для досягнення цієї мети діяльність учителя-філолога на сучасному етапі повинна спрямовуватись на впровадження інноваційних методів викладання національної мови, але чинна програма, ставлячи перед учителем загальні для всіх шкіл проблеми, на жаль, не порушує питань вивчення сучасних літературних норм в умовах говірок. Оскільки в різних діалектах говіркові особливості неоднакові, то вчитель-словесник повинен творчо застосовувати загальні принципи методики до специфіки говірки. Педагог повинен розуміти: те, що потрібне в одних школах, буде непотрібним і зайвим у школах з іншим говірковим оточенням.

Тому кожен вчитель-початківець для правильної орієнтації навчальної роботи має розпочинати педагогічну роботу зі знайомства з місцевою говіркою, визначення функціональної активності її елементів у мові батьків, населення і самих учнів.

Робота з діалектною лексикою повинна проводитись упродовж вивчення усіх розділів української мови. Готуючись до уроку, словесник повинен продумати, як пояснити учням явища, які відбувалися і відбуваються нині у літературній і говірковій лексиці. Адже саме діалектні дані найчастіше допомагають з'ясувати тенденції формування загальнонародної мови, зрозуміти і пояснити процеси змін, які відбувалися у фонетичній системі, граматичній будові і лексичному складі сучасної української мови. На жаль, вчителі досить часто викорінюють діалектизми з мови школярів спрощено. Замінюючи говіркові слова їх літературними відповідниками, вони уникають необхідних

пояснень. Інколи лексичні помилки, спричинені діалектним оточенням, просто ігноруються.

Відомо, що предметом лексикології є слово, яке вивчається з кількох поглядів. Учитель знайомить школярів із широким спектром значення слова, його відношенням до навколишньої дійсності. Поступово учні заглиблюються у таємниці про походження слів, особливості їх функціонування у процесі історичного розвитку мови. І саме вчитель може прищепити пошану до рідного слова, усвідомлення його неповторності. Звичайно, було б добре, якби до програми з української мови були додані теми “Характеристика місцевої говірки”, “Мова рідного краю та її місце серед діалектів України”, “Культура мови учнів та говіркові елементи у їхньому мовленні”, “Місцева говірка в українській літературній мові” та інші. Такі теми спрямували б словесника й учнів на уважливіше ставлення і до говіркового оточення, і до загальної мовної культури.

На жаль, у шкільному курсі української мови вивченню діалектної лексики відведено незначне місце. Зокрема, на початковому етапі учні ознайомлюються з поняттям “діалектні слова”, не заглиблюючись у широкі пояснення, які стосуються семантики діалектизмів, особливостей їх виникнення та функціонування у говорах. А в старших класах, коли з’ясовуються загальні закономірності розвитку діалектів української мови, учителі лише фрагментарно зупиняються на з’ясуванні структурних ознак лексичного рівня. Все це свідчить про необхідність розробки системи ефективних методів і методичних прийомів, які б забезпечили глибоке осмислення учнями лексичного матеріалу говірок.

Учитель-словесник може розробити систему контрольних запитань до тієї чи тієї теми уроку або запропонувати учням виконати низку додаткових завдань. Наприклад, висвітлюючи навчальний матеріал розділу “Лексика”, вчитель пояснює такі питання, як лексичне значення слова, його багатозначність, пряме й переносне значення, синоніми, антоніми, омоніми. Однак серед прикладів не згадуються лексеми, поширені в українських говірках. Тому вчителю варто дібрати такий ілюстративний матеріал, який, з одного боку, сприяв би засвоєнню учнями літературної норми вживання слів, а з іншого, - допоміг їм усвідомити, що саме діалектна лексика є незрівнянним живильним джерелом для мови літературної.

Добре було б розповісти учням про те, що, як свідчить Хроніка Науково-Дослідчого Інституту Мовознавства (передрук здійснено у збірнику “Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгводику: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. - К.: Вид. дім “Києво-Могилянська акад.”, 2005. - 339 с.” [5, 152-163]), лише протягом другої половини 1933 р. відбулося понад п’ятнадцять засідань цього інституту, на яких обговорювалися питання українського словотвору. Висновки цих обговорень зреалізовано в докладному перегляді фахових словників, опублікованих у 20-х роках ХХ ст., поданому в п’яти термінологічних бюлетенях (медичному, ботанічному, математичному, фізичному, виробничому), що вийшли друком упродовж 1933-1935 років. Бюлетені публікували списки скалькованих з російської мови термінів, що впроваджувалися замість вилучених. Докладний виклад бюлетенів подано у статті “Структурні зміни української наукової термінології протягом двадцятого сторіччя” [1]. Про кількість “виправлених” термінів ми дізнаємось з передмов до бюлетенів. Наприклад, у передмові до “Виробничого термінологічного бюлетеня” (К., 1935) зазначалось, що “Словник виробничої термінології” (Харків, 1931) “мав в собі приблизно 40 - 50% слів (гнізд), які треба було переробити і виправити, щоб знищити в ньому шкідницьку виробничу термінологію”.

Вчитель-філолог повинен пояснити, що, втрачаючи рідну мову, ми втрачали разом із нею і своє духовне надбання, нажите нашими предками за багато віків, свій особливий спосіб розуміння світу, особливий спосіб передавати це розуміння, свої запаси мудрості. Та найгірше те, що великодержавницьким шовінізмом пронизані і сучасні виступи окремих російських науковців. Так, наприклад, у збірнику статей “Український сепаратизм у Росії, ідеологія національного розколу”, що виданий у Москві, Михайло Смолін (один з керівників Православного центру імперських політичних досліджень) у “Передмові” закликає: “Національно мислячі російські люди зобов’язані заради майбутнього російського народу в жодному разі не визнавати прав на існування за державою “Україна”, “українським народом” і “українською мовою”. Історія не знає ні того, ні другого, ні третього. Це - фетиш, створений ідеологією наших ворогів” [4]. А стаття, яку він подав до збірника має назву “Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет”. Прикладів таких висловлювань можна наводити багато. Тому тільки небайдужість учителя, добре продумана технологія вивчення рідної мови сприятимуть народженню віри у слова Миколи Костомарова: “На дні душі кожного думаючого й недурного українця сплять Виговський, Дорошенко й Мазепа – і прокинуться, коли настане слухний час”.

У старших класах значно розширюються можливості для роботи з говірковим мовленням. Розкриваючи власне мовознавчі питання, учитель пов’язує матеріал народнорозмовної лексики з питаннями літературознавства. Він пояснює учням роль діалектних назв у художньому творі (для віддзеркалення колориту певної місцевості, змалювання процесів праці, побуту людей, відтворення мови дійових осіб та ін.). Можна запропонувати також виписати з вивчених творів говіркові лексеми, групувати їх за місцем поширення на українській етномовній території.

У сучасних українських говорах відбуваються різноманітні процеси, тому вчитель має бути спостережливим, щоб визначити у мовленні місцевих жителів певні тенденції. Найважливішими з них є ті, що пов'язані із процесами взаємодії літературної мови і територіальних діалектів.

Учитель-філолог має можливість вивчати мову говірок, спілкуючись із місцевими жителями. Поступово він визначає найважливіші ознаки мовлення краян на фонетичному, морфологічному, синтаксичному і лексичному рівнях. Одним із ефективних прийомів фіксації діалектного матеріалу є магнітофонний запис зв'язного тексту. Тому добре було б, щоб у вчителя-словесника була зібрана фонотека, у якій були б тексти різної тематики. Тоді можна учням пропонувати прослуховувати магнітофонний запис розповідей жителів села, знаходити у тексті говіркові слова і добирати, де це можливо, до діалектної лексики відповідники з літературної мови.

Щоб школярі краще запам'ятовували літературні слова, можна виготовити таблицю "Розрізняй літературні й діалектні назви!" Добираючи лексику для подібної таблиці, необхідно враховувати мовні особливості конкретної говірки, частотність уживання певних слів у мовленні учнів. Окрім цього, слова в таблиці обов'язково потрібно періодично змінювати.

Робота з говірковою лексикою проводиться під час вивчення різних розділів української мови. Так, під час опрацювання розділу "Фонетика" в умовах місцевої говірки учням можна розповісти про те, як російські більшовики для стирання національних відмінностей українського народу від російського проводили політику асиміляції поневолених народів і як вони брутально втручались у структуру нашої мови. Прикладом може бути зміна назв географічних об'єктів. У підсумку українські форми сотень назв населених пунктів на сході України, а після війни – і на заході були максимально наближені до російських: Ромен було замінено на Ромни, Лубні – на Лубни, Гумань – на Умань, Ніжень – на Ніжин, Баришпіль – на Бориспіль, Лисавет – на Єлисаветград, Хвастів – на Фастів, Лінці – на Іллінці, Куп'янка – на Куп'янськ, Вовча – на Вовчанськ та багато інших.

При вивченні розділу "Морфологія" доцільним буде використання текстів пам'яток української мови, що уможливить усвідомлення школярами давності діалектного закінчення *-и* в непрямих відмінках іменників III відміни (*радости, соли*) або розуміння, чому у сучасному говірковому мовленні досі вживаються інфінітивні форми *печи, пумушчи* (пекти, допомогти) чи займенникові енклітики *ня, тя, ся, не, те, се, ні, ті, сі* (*Він те буде бив*). Таких прикладів можна наводити багато. І, можливо, тоді наша молодь відчує дух наших предків – творців такої мови, з багатством якої не може зрівнятися жодна з мов, що плекала амбітні плани про свою зверхність над українською. Немає потреби доводити, що, скажімо, суфікси для вираження демінутивності (здрібнілості), пестливості, ніжності тощо, які поєднуються не тільки з іменниками та прикметниками (*сестра – сестриця, сестричка, сестронька*; *тихий – тихенький, тихесенький*), а й з дієсловами (*спати – спатки, спаточки, спатоньки, спатуні*), відповідають певним струнам української душі, без яких такі словотвірні елементи виникнути в мові і вживатися в мовленні аж ніяк не могли.

Українським термінам, що мали спільний з російськими запозичений корінь, проте інший рід, у 30-х рр минулого століття було надано такого самого роду, як в російській мові, зокрема слова на *-иза, -іза, -еза* рекомендовано вживати в чоловічому роді [5, 154], а замість іменників жіночого роду на *-аля* запроваджено форми на *-аль* [1]. Як наслідок поряд із кількома словами, що їх не змінено через недогляд (*криза, теза, оаза* та кілька інших), маємо *еліпс* замість еліпса, бензина перетворилась на *бензин*, кефалю, вуалю, вертикалю, цитаделю – на *кефаль, вуаль, вертикаль, цитадель* тощо. Але говіркове мовлення бюлетенями не зміниш, тому ми зберегли форми *протеза* (протез), *обрива* (обрив), *циліндра* (циліндр), *літра* (літр), *добра врожай* (урожай), *гулій, вулій* (олія), *шкарлатин* (скарлатина) та ін.

В усному і писемному мовленні учні допускають порівняно небагато помилок синтаксичного характеру, пов'язаних з впливом діалектною оточення. Інколи вони неправильно вживають підмет чи присудок, означення, обставину. Але дивовижні метаморфози відбулися з конструкціями, що містять орудний відмінок. Його штучно було усунуто з властивих українських конструкцій (*говорити телефоном, розподіл групами*), натомість накинута в пасивних конструкціях (взірці до наслідування – *зроблено мною, затверджено з'їздом, затверджений з'їздом*). Це явище, а також примусово запроваджені пасивні конструкції на *-ся* (*книжка друкується, квитки продаються*) [5, 148-152] поширилися настільки, що ми вже не відчуваємо кострубатості та безглуздя таких конструкцій. "Книжка, написана відомим письменником" – конструкція, що її багато хто вважає нормальною, хоча насправді *писав її той письменник* (до настання ери комп'ютерів) *ручкою*. "М'яч, забитий футболістом", але ж футболіст – це не нога, голова чи рука.

У науковій літературі пасивні конструкції на *-ся* не лише призвели до втрати відчуття активної та пасивної дії (*експеримент виконується, тема вивчається*), а й спричинили плутанину між примусовими та самочинними процесами. Так, наприклад, *поверхня* (внаслідок

певного впливу) в багатьох статтях не *рівнішає* (білі(ша)є), а *вирівнюється, вибілюється*, хоча вирівнювати / вирівняти, вибілювати / вибілити – примусові процеси, а рівнішати / порівнішати, білі(ша)ти / побілі(ша)ти – самочинні.

І лише приклади з діалектного мовлення можуть довести штучність насаджених нам синтаксичних форм і відродити природність, недвозначність рідних. Отже, робота з говірковим мовленням повинна продовжуватися і в процесі вивчення синтаксису. Щодо цього корисним буде порівняння говіркових текстів з літературними.

У старших класах вивчаються діалекти української мови на порівняно вищому науковому рівні. Учні довідуються про лексичні, фонетичні і морфологічні особливості північних (поліських), південно-західних і південно-східних говорів. Щоправда, у підручнику з української мови відомості про зазначені діалектні системи викладені стисло.

З учнями старших класів бажано практикувати написання невеликих рефератів, наприклад, на такі теми: “Мова мого села”, “Як ми розмовляємо”, “Моя порада товаришеві, як правильно говорити”, “Чим красива наша мова”, “Для чого потрібно знати правила граматики” та інші. Кожен учень обере якийсь один напрям роботи, наприклад, наголос у рідній говірці й наголос, передбачений нормами граматики; вимова пом’якшених приголосних у говірці й у нормованій мові; вживання іншомовних слів у мові селян і їх граматична норма; активність суржикових слів у мові жителів села і учнів та їх відповідники в українській мові. Потім вони готують відповідні реферати, які зачитують на уроці або засіданні гуртка.

Багато питань, пов’язаних із вивченням говіркового мовлення, можна розглянути на заняттях лінгвістичного гуртка. Учителеві необхідно спрямувати зусилля учнів на пошук стежок до пізнання таємниць діалектної лексики і семантики, вивчення мовних джерел рідного краю, щоб, як відзначав відомий діалектолог М. В. Никончук, “навіки закарбувалися в серці і в пам’яті хвилини, коли почувється рідне слово, прийде розуміння його значення і безмірної вартості для скарбниці духовної культури близьких людей як маленької частини всієї культури української нації” [2, 8].

Добре, якщо на заняттях лінгвістичного гуртка в школі учні розглядають мовні явища, які вивчаються на уроках. Діти розширюють знання про літературну мову і особливості взаємодії її з мовою говірок.

Сьогодні продовжується збирання діалектної лексики, що проводиться у руслі реалізації загальнодержавної комплексної програми, спрямованої на створення Лексичного атласу української мови та Словника українських народних говорів. У зв’язку з цим перед учителем-філологом відкривається широка перспектива для активної практичної діяльності у галузі діалектології.

Члени гуртка одержують підготовлене вчителем завдання, за яким вони записують лексику землеробства, тваринництва, будівництва, назви, пов’язані з транспортом і комунікацією, побутом, народними промислами, звичаями, іграми, розвагами, обрядами, повір’ями та ін.

На заняттях лінгвістичного гуртка учні опрацьовують зібраний за темами діалектний лексичний матеріал і під керівництвом учителя укладають словник рідної говірки. Такий словничок знадобиться під час вивчення різних питань шкільного курсу української мови.

Позитивних наслідків можна досягти лише тоді, коли вивчення лексики говірок проводиться постійно й систематично, коли ця робота має різноманітні форми. Добре, якщо ознайомлення з народнорозмовною лексикою матиме зв’язок з навчально-виховною діяльністю всього педагогічного колективу школи. За таких умов учні зможуть глибоко вивчити словник рідної говірки. Через лексичні засоби вони ознайомляться з особливостями розвитку матеріальної і духовної культури краю.

Отже, запроваджуваний у школах комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення української мови уможливіє підвищення рівня мовленнєвої культури учнів; сприяє виробленню навичок самоконтролю за правильністю вимови і написання вживаних слів, прищеплює смак до нормативного, літературного мовлення, розвиває спостережливість до почутого і переданого на письмі. Для належної реалізації цього підходу вчителі української мови і літератури повинні бути достатньо обізнані з українською діалектологією, особливостями говірок, на території яких знаходяться школи, реально оцінювати вплив місцевих говірок на рівень мовленнєвої компетентності школярів, системно планувати відповідний навчально-тренувальний матеріал з української мови для послідовного здійснення практичної реалізації зв’язку вивчення діалектної лексики з різними розділами української мови.

Лінгвоцид щодо української мови має довгу історію, сторінки якої рясніють підступом, погордою, нахабством, лицемірством поневолювачів та щедро політі сльозами і кров’ю їхньої жертви - нашого народу. Тому кожен з нас повинен пам’ятати, що боротьба за українську мову, культуру, духовність - це боротьба за Українську державу. Утвердивши в Україні українську мову, національну культуру і духовність, ми збережемо Україну як європейську державу,

підніmemo в кожного українця дух національної самосвідомості, громадянської гідності, переконання україноцентризму.

Список використаних джерел

1. Карпіловська Є. Структурні зміни української наукової термінології протягом двадцятого сторіччя / Є. Карпіловська, О. Кочерга, Є. Мейнарович // Проблеми української термінології: Вісник – Львів: Національний університет “Львівська політехніка”, 2004, № 503 – С. 3-8.
2. Никончук М.В. Матеріали до Лексичного атласу української мови: Правобережне Полісся / М.В. Никончук. – К.: Наукова думка, 1978. – 314 с.
3. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови для 5-12 класів. / за ред. Д.С. Наливайка. Кер. колективу Ю.І.Ковбасенко. – К. – Ірпінь: Перун, 2005. - 176с.
4. Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. Сборник. / Вступительная статья и комментарии М. Б. Смолина. Оформление М.Ю. Зайцева. – М.: Москва, 1998. “ 432с.
5. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / упоряд.: Л. Масенко та ін. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська акад.”, 2005. – 339 с.

Summary. In the article the main directions of teacher's work while teaching of Ukrainian language in the surrounding of local dialects are outlined; the potential possibilities of rational usage of dialect language in the school for formation of national-conscious, spiritually rich language personality are specified.

Key words: dialectal language, teaching methods, dialect elements, language culture, communicative and activity approach.

УДК 811.161.1'27

Г.М. Шипицька

ВЛИЯНИЕ КУЛЬТУРЫ НА ДИНАМИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ЛЕКСИКЕ И ФРАЗЕОЛОГИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Зміни, що можна спостерігати в лексиці та фразеології російської мови останніми роками, обумовлені соціокультурними процесами. При номінації актуальних для сучасності концептів створюються мовні одиниці підвищеної експресивності та елементами гумору, що відповідає соціетничним традиціям номінації та відображене в прислів'ях російського народу.

Ключові слова: лінгвокультурологічний підхід, концептосфера, мовна картина світу, лексика і фразеологія.

Важнейшим признаком языковой системы является ее социальный характер, что проявляется в зависимости языка от состояния и развития общества, определяемые характером мышления и культуры народа. Языковые процессы обусловлены культурно-историческим генезисом человеческого сознания, особенностями его психики и мировоззрения, и это отражается в языковой картине мира народа. Постоянное обновление словарного состава в зависимости от ментально-мыслительных процессов в сознании народа и изменяющихся коммуникативных потребностей, а также в оценке объектов действительности определяют способ категоризации познанных явлений и последующей их номинации средствами языка.

Изучение лексико-семантических инноваций современности в различных аспектах всегда будет актуальной задачей лингвистов соответствующего исторического периода, поскольку важно определять семантическое состояние языковых единиц с учетом сложившихся реалий действительности. По прошествии же некоторого времени появляется опасность перенесения понимания семантики слова новой эпохи на старую, поскольку оно может восприниматься в изоляции от своей прошлой культурной среды и оказаться под влиянием уже новой лексико-семантической парадигмы, а также нового ореола его прагматики.

Наиболее очевидны динамические процессы в лексике, которая “возвращается” в активный словарный запас ХХІ века, поскольку она “возвращается”, как правило, с обновленным лексическим значением и с измененной оценочной значимостью (коннотацией). Как отмечают исследователи, “наблюдаемые в последние годы тенденции перемены в лексике связаны

преимущественно с социокультурными изменениями, происходящими в обществе” [1, 24]. Например, слова и словосочетания, обозначающие понятия из сферы экономической, общественно-политической и религиозной сфер деятельности носителей языка: *банкиры, предприниматели, собственники, капиталисты и капитализация, государственная дума, кадеты, казаки, царь и царская семья, воскресная школа, освящение новостройки, монашество, священнослужители* еще недавно воспринимались обществом как слова с отрицательной коннотацией, номинирующие реалии и ценности досоветского (а значит, неправильного, подлежащего осуждению) образа жизни. А слова *большевик, ленинец, советский, марксистско-ленинская идеология, научный коммунизм, вождь, чекист, раскулачивание, интернациональный долг* имели коннотацию положительного характера. Обе группы слов на рубеже XX – XXI веков изменили свой коннотативный ореол фактически на противоположный. Недаром академик Л.В. Щерба писал о том, что изменения языка всего заметнее при смене поколений. “Поэтому историю языка можно в сущности представить как ряд катастроф, происходящих от столкновения социальных групп” [5, 30].

Языковая картина мира взаимосвязана с национальной картиной мира и с процессом познания вообще. Эта связь направлена в обе стороны, она не может быть односторонней, хотя, безусловно, лидирующая роль в закреплении этой связи не у языка, а у сознания и культуры народа. Потому представляется безусловно важным и справедливым утверждение, что семантические процессы в лексике языка должны изучаться с учетом лингвокультурологических теорий и принципов антропоцентризма, с учетом человеческого фактора в языке. Выявление способов проявления культурно маркированных сигналов в языковых средствах предполагает установление соотношений семантического потенциала языковых средств с кодом соответствующей культуры.

Национальная культура этноса вырабатывается в течение длительного исторического развития как духовной, так и производственной деятельности народа и воспроизводится сменяющимися друг друга поколениями людей. Ключевые концепты этнической культуры отражают специфику национального сознания и потому могут не совпадать с важнейшими концептами в концептосферах иных народов. Например, итальянское слово *cieisbeo*, со значением “постоянный спутник замужней женщины, который сопровождает ее на прогулках” на русский язык может быть переведено только описательным выражением, поскольку в русской культуре отсутствует такое понятие. И даже одно и то же понятие может в разных культурах восприниматься по-разному. В этом случае периферийные семы смысловой структуры выражают прагматические значимости, обусловленные историко-культурным и национальным восприятием соответствующей реалии или понятия. Например, слово *бюрократ* в русском языке не вызывает положительных эмоций. В “Толковом словаре русского языка начала XXI века. Актуальная лексика (под редакцией Г.Н. Скляревской, 2006 г)” оно истолковано с пометой *неодобр.*: “Представитель *бюрократии*, т.е. громоздкой, избыточно сложной структуры управления” и сопровождается примером *Есть извечный враг, мешающий двигаться вперед, тормозящий экономический рост, а с ним и рост благосостояния граждан – российская бюрократия*. Подобный прагматический ореол слова в иных языках может отсутствовать. В частности, в понимании административного функционера из школы управления при Гарвардском университете (США) *бюрократ* – это тот, кому надлежит проявлять творческий подход к делу (из газеты “Известия” № 94 за 1989 г).

Языковые средства являются основными репрезентантами концептуальных категорий, так как они закрепляют в языковой картине мира результаты когниции, полученные и на перцептивном, и на креативном уровнях познавательной деятельности. Результаты номинации особо значимых, актуальных для данного исторического периода явлений закрепляются в метафорах, которые выражают народное восприятие обозначаемых явлений. Так, для русской языковой картины мира характерна репрезентация таких концептов в средствах с повышенной экспрессивностью “сильных выражений”. Негативные социально значимые события и явления русские склонны представлять в образах непоправимого бедствия, стихийной катастрофы, на которые человек повлиять не может, например, *обвал национальной валюты, социальный взрыв, война законов, падение доллара, вздорожание жизни, оторваться от масс, сидеть на нефтяной игле у Запада, заморозить долларовые вклады, политический труп, паралич власти, сотрудники съели сослуживца, убитый горем человек*. Метафорическими средствами с яркой образной составляющей их семантики номинируются и обыденные предметы и понятия в соответствии с национальным предпочтением создавать обозначения, содержащие в себе семы культурной коннотации в соответствии с народным юмором, например, *блошинный рынок, дикий рынок, социализм с человеческим лицом, всемирная паутина, жареные факты, мыльные оперы, горячая линия, живой звук, бюрократическая машина, отмывание грязных денег, внутренние беженцы*.

Сходные семантические процессы наблюдаются при образовании новых значений с каким-либо коннотативным компонентом, например, при образовании эвфемических значений с

завуалированным смыслом, когда основное значение “прикрывает” вторичное значение слова с набором периферийных сем негативной оценочности, например, *травка* в значении “наркотики растительного происхождения”, *выброс* в значении “поступление в окружающую среду вредных отходов производства”. Для появления новой семемы необходимо осмысление и последующая вербализация на базе внутренней формы каких-либо отличительных признаков у обозначаемой реалии в сравнении с однотипными. “Выбор той или иной внутренней формы всегда обусловлен идеологически и, следовательно, культурно-исторически и социально” [2, 20]. В процессах выбора внутренней формы важны также моменты фантазии, языкового творчества носителей языка, в том числе и креативной деятельности индивида.

Особенности культуры современного российского общества в целом, на наш взгляд, не противоречат социоэтническим и психологическим традициям прошлого в такой степени, чтобы принципиально изменить характерный для россиян способ воззрения на действительность и способ его представления в языке, выражающийся в выборе таких внутренних форм для номинаций, в которых представлены и семантическое толкование действительности, и ее прагматическая интерпретация. Это положение можно проиллюстрировать языковыми средствами самых разных исторических периодов функционирования русского языка, в которых картинно-образная репрезентация денотатов осуществляется метафорически и зачастую парадоксально. Прием парадоксального слово- и фразообразования обеспечивает дериватам отражение еще и такого важного качества восточнославянской ментальности, как народный юмор.

Так, в древних поговорках комический эффект достигался соединением в синтагматическом ряду денотативных смыслов, относящихся к различным сферам действительности и логически разноплановым понятиям: *У всякого свой вкус, своя манера: одна любит арбуз, другая – кавалера*. Юмор порожден еще и игрой смыслов глагола *любить*, совмещающего в данном контексте два из своих значений: *любить арбуз* – “отдавать предпочтение чему-либо” и “любить кавалера” – “чувствовать сердечную склонность к лицу другого пола”. Для достижения юмора используются антонимы: *Кафтан-то новый, в нем только дырки старые*; обыгрывание местоимений: *Сперва я к тебе приду, а потом уж и ты меня в гости позовешь* или *Выпьем за мой счет, за твои деньги*; применяется прием синтагматической энантиосемии: *Памятью ослаб: кто ему должен – всех помнит, а кому сам задолжал – забывает*. Часто парадокс возникает как следствие разного рода противоречий в денотативных ситуациях, вербализуемых в поговорках. Такая конструкция может носить характер абсурда: на уровне ее поверхностного смысла лежат рациональные суждения, однако их сочетание противоречит здравому смыслу: *Осердясь на блоху, да шубу в печь* или *В дождь крышу не кроют, а в ведро она и сама не течет*. В подобных устойчивых выражениях “окультуренное мировидение, отображенное в языковых знаках, как правило, запечатлевается в их внутренней форме (...), оно межпоколенно транслируется ими, донося до современности те коллективные представления, которые складывались в процессах культурного освоения мира этносом, народом, нацией” [4, 16].

Для русского языкового сознания характерно картинно-образное представление действительности, потому категоризация уясненного и прочувствованного содержания часто осуществляется путем метафоризации названий обыденных предметов окружающего мира. Дж. Лакофф и М. Джонсон считают: “Поскольку значительная часть социальной реальности осмысливается в метафорических терминах и поскольку наше представление о материальном мире отчасти метафорично, метафора играет очень существенную роль в установлении того, что является для нас реальным” [3, 126]. Результаты когниции в русском языке могут выражаться не только с помощью слов, но и с помощью различных сочетаний слов. Фразеологизированные словосочетания часто возникают на базе цитат, в том числе из письменных источников. У таких сочетаний слов, как правило, бывает обогащенное содержание, возникающее благодаря сочетанию первичного и вторичного смыслов, но это содержание может быть понято носителем языка при условии владения не только вторичным, актуальным для настоящего времени смыслом, но и первичным, внутренняя форма и типичный контекст употребления такого словосочетания также важны для понимания его современного значения.

Условием полноценной актуализации полного объема выражаемых смыслов у фразеологизированного выражения безусловно является общность фоновых знаний у создателя фразы, тиражирующих ее лиц и получателя фразы. Этнокультурного единства говорящего и получателя речи в этом случае бывает недостаточно для уяснения контекстных смыслов фразы. Например, для человека, не знающего драму А.С. Грибоедова “Горе от ума”, будет непонятен смысл заголовка газетной статьи *Что за комиссия, создатель?* (о директоре, создавшем комиссию по проверке расходов предприятия только из своих ближайших родственников). В сознании у такого читателя не нашел отражения целый пласт общекультурного поля – литературного источника подобных цитат, не создан общекультурный фон, на котором может быть воспринята прагматическая установка, весь комплекс модусов высказывания. Ведь речевой контакт базируется не только на тексте, но и на общности картины мира, отражаемой сознанием носителей языка – участников коммуникативного действия.

В заключение отметим, что взаимодействие языка и культуры народа является системным и многогранным процессом, формирующим этнический образ мира, отражающийся в той или иной мере в национальном языке, прежде всего в его в номинативных и экспрессивных единицах.

Список использованных источников

1. Белянин В.П. Русский язык: тенденции развития / В.П. Белянин // Русский язык: исторические судьбы и современность: Международный конгресс исследователей русского языка. – М.: Изд-во МГУ, 2001. – С.24.
2. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). М.: Высш. школа, 1972. – 614 с.
3. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем. Пер. с англ. / Дж. Лакофф, М. Джонсон – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
4. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В.Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М.: “Языки русской культуры”, 1999. – 336 с.
5. Щерба Л.В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Л.В. Щерба. Языковая система и речевая деятельность. Л.: Наука, 1974. – С. 24 – 39.

Summary. Changes in Russian vocabulary and phraseology that we have been observing in recent years are determined by sociocultural changes in the society. For nomination of concepts that are important nowadays language units of higher expressiveness and with elements of humor are created. It corresponds with the socioethnic traditions of nomination and is reflected in Russian proverbs and sayings.

Key words: linguoculturological approach, conceptsphere, language picture of the world, vocabulary, phraseology.

УДК: 811.161.2(477)

Л.Б.Шутак

МОВНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ: СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ ЧИ МАСОВИЙ БІЛІНГВІЗМ

Державна мова – це національне надбання, котре повинне охоронятися кожним із нас і підтримуватися державою, стати беззаперечним лідером у процесі її розбудови.

У даному дослідженні висвітлюються основні державотворчі процеси, суперечливі та дискусійні питання розвитку та функціонування української мови як державної, а також проблеми двомовності.

Стаття є фрагментом наукової теми “Вивчення цінностей в системі науки та культури”, виконуваної кафедрою суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету.

Ключові слова: державність, державна мова, мовний фактор, національна мова, двомовність (білінгвізм).

Одним із найважливіших виявів самоутвердження нації є державний статус її мови, що законодавчо забезпечує її функціонування в усіх сферах суспільного життя. Проблема статусу української мови, її місця у житті країни, соціокультурному контексті висвітлювалася відомими українськими мовознавцями Л. Масенко, М. Жулинським, І. Дзюбою, О. Пономарівим, М. Кононенко, Л. Ставицькою, А. Погрібним, С. Єрмоленко, О. Ткаченком, М. Вівчариком, вченими-істориками Я. Калакурою, В. Василенком та ін., західноєвропейськими дослідниками, проте залишається актуальною й досі. Отже, вибір теми статті значною мірою впливає з проблем сьогодення, хоч до питання взаємозв'язку “мова і держава”, “статус мови у державі” як однієї з найбільш фундаментальних і вічних, неодноразово зверталися і видатні мислителі, і суспільно-громадські діячі, і провідні мовознавці України і світу.

Гострота мовної проблеми в сучасній Україні визначається як спадщиною минулого, так і тим, що навіть за наявності Конституції ми не маємо науково виваженої державної ідеології, а тому не маємо й відповідного суверенній державі Закону про мови, а досі послуговуємося “Законом

про мови в УРСР”, тобто законом уже неіснуючої держави. Безперечно, закон “Про мови” 1989 року, який проголосив українську мову державною, а також Конституція України 1996 року, що юридично закріпила цей статус, поширила коло тих, хто користується українською мовою. Ідеться насамперед про державних діячів, фахівців різних сфер та галузей, проте нерідко виникає невідповідність між високим професійним рівнем і низькою культурою мовлення, а престиж мови, як відомо, залежить не від неї самої, а від її носіїв. “Носіями зразкової української мови мусять стати державні діячі, урядовці всіх рангів та їхні дружини, якщо вони спілкуються з людьми поза своє домівокю, виступають перед аудиторією безпосередньо чи в засобах масової інформації”, – зауважує О. Пономарів [13, 79].

“Закон” містив конкретні вимоги щодо запровадження української мови в усі сфери суспільства, зобов’язував органи влади і посадових осіб забезпечити проведення дошкільного виховання, навчання у закладах освіти усіх видів та рівнів, ведення ділової документації в усіх установах, на підприємствах, в органах управління державною мовою. Проте, як зауважує Л. Ставицька, державна мова – це не тільки і не стільки мова керівництва держави: чиновників, можновладців, політиків та ін., а насамперед мова українського народу, який населяє цю державу, і яка покликана охороняти його інтереси і задовольняти культурні запити.

Згодом виходить ще низка рішень й законів щодо впровадження української мови як державної в усі галузі життя суспільства, зокрема “Закон про національні меншини в Україні”, “Про освіту”, “Про інформацію”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про видавничу справу”, “Про рекламу”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”. Як бачимо, законодавча база з цього питання в Україні відповідає загальноприйнятій світовій практиці й узгоджується з відповідними міжнародно-правовими актами, але насправді жоден із вищеперелічених законів до кінця не виконується.

Зокрема “Закон про мови...” в умовах українсько-російської двомовності часто-густо ігнорується взагалі. Потужна хвиля національного піднесення і проблема української мови як державної відійшла на другий план, стала неактуальною. Така навмисна пауза призвела до нехтування українцями, за прикладом владної верхівки, власною рідною мовою. Натомість суспільство постало перед проблемою двомовності. Нормативна українська мова подекуди сприймається недоброзичливо. Сподівання перших років незалежності на те, що під впливом соціально-політичних перетворень, наполегливого вивчення української мови, яке масово охопить співвітчизників, більшість “російськомовного населення” та громадян України інших національностей щораз краще володітимуть українською мовою, а невдовзі розмовляти українською мовою стане престижно, – сьогодні видається малоімовірним.

Загальноприйняте визначення двомовності дав американський лінгвіст У. Вайнрайх. Двомовність – це практика поперемінного використання двох мов, “білінгвізм”.

Розрізняють *індивідуальний білінгвізм* (володіння і використання двох мов окремими індивідами одномовної спільноти) та *масовий білінгвізм* (явище, спричинене колоніальною залежністю країни, коли одна мова стає залежною, а інша – домінуючою). Масовий білінгвізм небезпечний тим, що друга мова поступово приймає всі функції рідної, а отже виникає реальна загроза знищення рідної мови та перетворення двомовців на одномовців, що рівнозначне асиміляції. Метою асиміляції є примусити народ зрестися своєї рідної мови, звичаїв, традиційної культури, тобто змусити його перестати бути собою, уподібнитися іншому народові, злитися з ним, а зрештою – стерти асимільований народ з етнічної карти світу. Як бачимо, перспектива білінгвальної практики не вельми втішна. То чи є двомовність ознакою демократії, як переконує нас частина української політичної еліти? Чи національно-російську двомовність, активно насаджувану українському народові ще з часів колишнього Радянського Союзу, слід трактувати як асиметричну двомовність, що на практиці зводиться до російської одномовності?

І. Дзюба підкреслює: “Хто насправді в Україні є двомовними: ті, хто, обстоює українську мову, добре володіючи і російською, знаючи російську культуру, – чи ті, хто воює за “двомовність” задля права не знати українську мову й українську культуру, ігнорувати їх? Де є більший культурний потенціал? Де наша історична перспектива? І чи не спрямовані галасливі пропагандистські кампанії нібито на захист російської мови – насправді на захист безкультур’я, лінощів і малограмотності основної маси нашої бюрократії на всіх рівнях, не кажучи, звісно, про “геополітичний чинник”? [6, 7].

Загальновідомо, що в усіх державах з двома або кількома державними мовами ставиться вимога, що якщо й не все населення у повному обсязі володітиме державними мовами, то принаймні всі посадові особи і державні службовці мають вільно володіти ними і давати приклад для опанування державними мовами решті населення. В Україні ж вимога до знання української мови нерідко кваліфікується як “насильницька українізація”, а потреба запровадження російської мови як державної звільняла б від обов’язку вивчення й опанування української мови. Тим самим російська мова й надалі залишатиметься “мовою інтелігенції”, “мовою міста”, а

українська – “мовою села”. Цілком зрозуміло, що в таких умовах фактично першою (і навіть) другою державною мовою українська мова не стане.

Політологічний аналіз двомовності, поглядів її прихильників і супротивників дозволяє зробити висновок, що вимоги прихильників двомовності не є об'єктивними, оскільки нинішня мовна ситуація в Україні склалася не природним шляхом – впродовж століть формувалася система духовно-культурної залежності України від Росії. Проблема державного унормування співіснування мов різних етносів завжди постає в поліетнічних країнах. У мовному законодавстві багатьох держав існують три підходи до розв'язання цієї ситуації. Перший полягає в тому, що державною мовою обирається мова однієї національності, яка зробила основний внесок у формування країни і переважає кількісно інші етнічні групи (французька, англійська, іспанська та інші мови). Другий шлях мовного спілкування в умовах двомовності щодо визначення державної мови має місце в країнах, де важко визначити якусь одну корінну націю, наприклад, в Люксембургу, де функціонують дві офіційні мови – німецька і французька, у Швейцарії з її трьома офіційними мовами – німецькою, французькою та італійською. Є і третій варіант, коли законодавством закріплено статус двох офіційних мов – місцевої національності і мови колишньої метрополії. Це практикується переважно у постколоніальних країнах (гінді та англійська в Індії, ірландська та англійська в Ірландії). Формально у цих країнах головна роль відводиться національним мовам, насправді ж панівне становище залишається за мовами колишніх метрополій. “Особливість України полягає у тому, що вона належить де-юре до першої з трьох груп, які аналізуються, а насправді – більше до третьої, з фактичним домінуванням мови колишньої метрополії” [3, 68-69]. Саме цим пояснюється одне з головних протистоянь щодо застосування російської мови як державної. Про державний статус російської мови в Україні варто буде говорити тоді, коли українська досягне фактичної, а не формальної рівності з нею [2, 5].

Більш категорично висловлюється проти двомовності Л. Масенко, яка вважає, що “функціонування в одній країні двох офіційно закріплених мов, порушуючи мовно-культурну єдність її мешканців, стає джерелом постійного конфлікту між двома різномовними частинами населення, перетворюється на дестабілізуючий фактор суспільного життя. Це стан нестійкої рівноваги, що має тенденцію або до перетворення на одномовність, або до розпаду єдиної держави” [7, 56].

Аналіз практики застосування мов свідчить, вважає В. Пироженко [12, 50], що мовної проблеми як такої в Україні не існує. Практично все населення України, продовжує він, розуміє дві найпоширеніші в країні мови – українську і російську. Ситуація, що склалася на момент набуття Україною незалежності, в принципі могла б вважатися оптимальною: все населення знає так чи інакше дві мови, проте кожен розмовляє тією, якою йому зручно, повністю при цьому розуміючи свого іншомовного співрозмовника.

З такою думкою погодитися важко. Незалежно від того, чи були процеси асиміляції викликані практичними потребами, чи у своїй основі були добровільними, чи були вони результатом планової насильницької русифікації, їх вплив на самосвідомість і національне буття українського етносу був руйнівним. Адже впродовж століть російська мова в Україні виконувала не лише інформаційну і комунікативну, а й суто політичну та ідеологічну функції, виступаючи знаряддям панування російського етносу над українським. Не прораховані усі можливі наслідки надання російській мові статусу другої державної. Чи не призведе це до того, “що російська мова, будучи реально панівною, – запитує І. Дзюба, – невдовзі стане єдиною державною, а українська залишиться державною декларацією?” [6, 7].

Зрештою, провідні мовознавці неодноразово звертаються до таких питань. Ю. Шевельов, зокрема, зауважує: “Фіни не хочуть розуміти шведську в країні Суомі. Фламандці – французьку в Бельгії. Не має єдиної літературної мови Норвегія, що створює певні проблеми. Франкомовний Квебек силкується стати незалежною державою...” [7, 63]. “Поширення двох мов в одній країні завжди є станом нестійкої рівноваги, що має тенденцію або до перетворення на одномовність, або до розпаду єдиної держави на частини за мовною ознакою” [11].

Постає ситуація, котра характеризується не гармонійною взаємодією мов, а конфліктом і боротьбою.

Звідси стає дедалі зрозумілішою життєва необхідність взаємозалежності інформації і нації, мови і держави, проблем, які часто формулюються так: є мова – є нація, а є нація – є держава. Отже, немає мови – немає держави.

Цю загрозу добре розуміють, а головне – прагнуть відвернути владні структури багатьох країн світу. Зокрема, 1995 року у Литовській Республіці було прийнято закон “Про державну мову” та закон про втілення в життя “Закону Литовської Республіки про державну мову”, де названо основні сфери вживання державної мови, регламентовано її охорону й контроль, а також правову відповідальність за недотримання Закону. Так, кодекс адміністративних юридичних порушень передбачає засоби адміністративного впливу: попередження або грошове покарання

(від 25 до 500 доларів США). Штраф передбачається за не використання державної мови на печатках, бланках, вивісках, при описі товарів; виконанні службових обов'язків, діловодстві (внутрішньодержавному); за подання документів недержавною мовою; вживання недержавної мови у теле- та радіопередачах, кіно- та відеофільмах тощо.

У Польщі прийнято проект Закону про польську мову, який розглядає й охороняє польську мову як державну й культурну цінність та економічну категорію. Він запроваджує нові правила, що мають припинити процес витіснення польської мови з вивісок, реклами й меморіальних дошок, а також висуває обов'язкову вимогу до кожного державного діяча – вміти зрозуміти й грамотно розмовляти польською. Окремі положення регулюють користування польською мовою в господарчій та громадській діяльності. Передбачено, зокрема, що всі угоди з зарубіжними партнерами, що виконуватимуться на теренах Польщі, повинні укладатися тільки цією мовою.

У Франції 4 серпня 1994 року Національні збори й Сенат країни ухвалили закон, у якому вкотре нагадується: “Французька мова як державна, згідно з Конституцією, є важливою складовою частиною самобутності й національного надбання Франції... Знання французької мови є обов'язковим”. За порушення цього закону накладається штраф у розмірі 9 тисяч американських доларів або шість місяців ув'язнення.

Подвигом можна назвати відродження давньоєврейської мови (іврит) ізраїльтянами, адже упродовж двох тисяч років іврит вважали мертвою мовою. Для вивчення івриту було створено мережу денних і вечірніх курсів, видавалася потрібна література, спеціальні газети, мова вивчалася навіть у армії.

Прикладом збереження своєї рідної мови попри трьохсотрічну колонізацію є Індонезія. Індонезійці, скидаючи колоніальне голландське ярмо, відкинули й чужу їхньому менталітету мову. Нині в Індонезії державною мовою є індонезійська, котра об'єднує численні народи країни і є важливим чинником їхньої політичної, економічної і культурної консолідації.

Саме так у добу інтеграції, глобалізації повинні утверджувати свою національну самобутність, розвивати державну мову народи, котрі вважають себе цивілізованими, оскільки обов'язком кожного з нас, незалежно від посади, соціального статусу, віку, статі тощо, є усвідомлення думки про те, що українська мова – національне надбання, котре повинне охоронятися кожним із нас і підтримуватися державою, стати беззаперечним лідером у процесі розбудови державності.

Натомість асиміляційні процеси набирають усе більших масштабів. Українська мова трактується як непридатна для вживання в усіх сферах суспільного життя, а спроби розширити її функціональний спектр розцінюються як витіснення російської. Тому населення України у ситуації, що склалася, не знає жодної літературної мови – ні української, ані російської – а послуговується суржилом, котрий руйнує засади будь-яких літературних норм і є згубним явищем. У деяких західноєвропейських дослідженнях суржик постає варіантом української літературної мови, адже, як зазначають науковці, ним розмовляє майже весь народ країни, а тих небагато, хто говорить правильно, сприймають як диваків і чужаків. За висловом В.Радчука, українці, які спілкуються українською в Україні, почувуються діаспорою.

Населення України є двомовним, до того ж, за даними соціологічних досліджень, двомовними є етнічні українці та ті, хто вважає рідною мовою українську. Етнічні росіяни та ті, хто рідною мовою називає російську, є здебільшого одномовними. З цього приводу пригадується теза М.Вівчарика, який писав: “Унаслідок взаємодії таких чинників, як багатовікова русифікація, міграція на територію України росіян, фізичне знищення, депортація і вимушена еміграція українців за межі України, створилася вкрай небезпечна і виняткова, суто “російська” ситуація, коли не мігранти змушені докладати зусиль проти їх асиміляції корінним народом, а, навпаки, національно свідомі українці змушені захищатися від мігрантів і доморощених збільшовичених перевертнів” [2, 186]. Насторожує й те, що серед російськомовних українців великий відсоток складає молодь, яка вважає вивчення української мови непотрібним і непрестижним.

Мовне питання є предметом гострих політичних дискусій. Визначення статусу української мови як єдиної чи не єдиної державної спричиняє соціальну напругу у суспільстві, а подекуди створює сепаратистські настрої, що суперечить інтересам національної безпеки України. Неодноразово чуємо тези про те, що справжні патріоти мають розмовляти українською. Але ж очевидно патріотизм вимірюється не тільки знанням державної мови, а й прагненням до добробуту українського народу, вивченням його культурних здобутків, розширенням національних інтересів тощо. А розмовляти українською повинно стати не обов'язком, а потребою і політиків, і державних службовців, і медиків, й освітян, і науковців, і пересічних громадян. Тільки за таких умов українська мова стане загальнодержавною.

Стисло проаналізувавши сучасну мовну ситуацію в Україні, можна твердити, що лише пафосних декларацій для утвердження повноцінного функціонування української мови як державної недостатньо. Мовна політика як одна із складових частин державної має бути

спрямована на забезпечення оптимального функціонування української мови в усіх сферах життя українського суспільства, їх подальшого розвитку та взаємодії. Виконуючи інтегруючу функцію, українська мова має стати важливим чинником зміцнення державності; забезпечення культурного та економічного розвитку нашої країни.

Список використаних джерел

1. Вівчарик М.М. Українська нація: шляхи до самовизначення: Монографія / М.М.Вівчарик, П.П.Панченко, В.І.Чмихова. – К.: Вища шк., 2001. – 287 с.
2. Вівчарин М.М. Україна: від етносу до нації: [навч. посібник] / М.М.Вівчарин. – К.: Вища школа, 2004. – 219 с.
3. Державна мова в Україні // Політична думка. – 2000. – № 3. – С. 114-130.
4. Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 р. // Завжди пам'ятай: ти – Українець. – Львів: Мальва. – 2001. – С. 606-645.
5. Дзюба І. Сучасна мовна ситуація в Україні // Урядовий кур'єр / І.Дзюба. – 2000. – №73. – С. 5.
6. Дзюба І. І знову казуїстика / І.Дзюба // День – 2006. – №215. – С 6-7.
7. Єрмоленко С. Соціальна престижність української мови в сучасному комп'ютерно-інформаційному світі / С.Єрмоленко. – <http://www.ualogos.kiev.ua/>:: Інститут українознавства. Українознавство. Електронне наукове фахове видання, 2005. Число №4 (17).
8. Жулинський М. Двомовність? Ні, загроза двомовності / М.Жулинський // Слово і час. – 1996. – №6. – С. 15-26.
9. Іванишина Л. Післягеноцидне середовище / Л.Іванишина // День і вічність Джеймса Мейса. – К., 2005. – с. 157.
10. Калакура Я. Мова як об'єкт та інструмент історичного дослідження / Я.Калакура. – <http://www.ualogos.kiev.ua/>:: Інститут українознавства. Українознавство. Електронне наукове фахове видання, 2005. Число №4 (17).
11. Масенко Л.Т. Річ не просто в мовній проблемі... / Л.Т.Масенко // Віче. – 2003. – №4. – С.54-57.
12. Пироженко В. Мовної проблеми як такої в Україні немає / В.Пироженко // Віче. – 2003. – №4. – С. 50-53.
13. Пономарів О. Відродження національних мов у посткомуністичних країнах / О.Пономарів // Українська мова і держава

Summary. State language is a national heritage which should be protected by every one of us and supported by the state in order to become the undisputed leader in the process of its development. The article highlights the major state construction processes, the problems of bilingualism, and the contradictory and controversial issues of development and functioning of Ukrainian language as the state language.

The article is one of the sections of the scientific theme “Studying Values in the System of science and Culture” performed by the department of social and Ukrainian studies of Bukovinian State Medical University.

Keywords: *state, official language, the language factor, the national language, bilingualism.*

УДК 821.111-31.09

Н.М. Яковлева

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ СТРУКТУРИ РОМАНУ ДЖОЗЕФА КОНРАДА “ЛОРД ДЖІМ”

У статті з'ясовуються особливості художньої структури роману Джозефа Конрада “Лорд Джім”. Аналізуються такі його складові, як сюжет, композиція, хронотоп, система точок зору, авторська позиція. Доводиться, що специфіка художньої структури твору зумовлена авторською зацікавленістю екзистенціальними проблемами людського буття.

Ключові слова: *художня структура, хронотоп, сюжет, композиція, точка зору, авторська позиція.*

Роман Джозефа Конрада “Лорд Джім” належить до тих рідкісних творів світової літератури, що значно випереджають свій час. У цьому творі-ровесникові віку (його було опубліковано 1900 року) пізніше віднаходили численні новації, властиві модерністській прозі: сюжетно-композиційну нелінійність, хронотопну ускладненість, гру точками зору, невизначеність авторської позиції. Творчістю Конрада захоплювалися і вважали його своїм учителем такі видатні письменники, як Ф. Скотт Фітцджеральд, Е. Гемінгвей, В. Фолкнер, Г. Грін, Т. Манн та ін. [див.: 8, 465-466]. Попри таку знакову репутацію Конрада його творчість загалом і, зокрема, роман “Лорд Джім”, хоч і постійно перебувають у полі зору літературознавства, досі залишаються недостатньо вивченими. Показовим є такий факт. У знаменитій книжці Гарольда Блума “Західний канон” [1] Конрад згадується постійно як засновник нових тенденцій у новітній літературі і вчитель мало не всіх модерністів, однак спеціального розділу про поетику Конрада автор не виокремив, одним із варіантів пояснення чого може бути саме багатоплановість пошуків автора “Лорда Джіма” і складність їх зведення в одну систему (чи “канон”, за Г. Блумом).

В Україні про Конрада досі не опубліковано жодної монографії, не захищалися дисертації (окрім компаративістичних і лінгвістичних), обмаль статей віднаходимо у літературно-критичній періодиці. Послаблену увагу до автора “Лорда Джіма” спостерігаємо і серед російських літературознавців. Якщо у 1970-1990-ті роки в Росії було захищено декілька конрадознавчих дисертацій [див.: 7], то з початку 2000-х років дослідження у цьому жанрі не здійснювалися.

Метою нашою розвідки є з’ясування неочевидних особливостей художньої структури роману “Лорд Джім”, що в свою чергу дозволить пролити світло на заявлену розповідачем таємницю характеру головного героя, визначити спрямованість проблематики твору і висвітлити зміст авторської позиції.

Конрад одного разу сформулював парадокс, сутність якого безпосередньо відбивається у його творчості: “Відгадана загадка стає банальністю”. Основну проблему всіх його книг з певною умовністю і надто широким узагальненням можна визначити тезою “Людина завжди є загадкою”. Продовжуючи думку письменника, буде слушно сказати, що, на відміну від інших загадок, людину ніколи не можна розгадати до кінця, завжди залишатиметься якась остача. Але саме шлях до розгадки, спроби наближення до неї, використання на цьому шляху всіх можливих мистецьких засобів і є фундаментальним завданням письменника.

Головний герой заявленого для аналізу роману – Джім, повне ім’я якого годі шукати в тексті. Лорд, чи Тюан, як називали Джіма малайці одного з островів Тихого океану, оголосивши своїм правителем, є лише певного роду означенням. На першій сторінці роману Джім названий розповідачем “incognito”, а на останній сторінці про нього сказано: “He is gone, inscrutable at heart...” (Він відійшов, зберігши таємницю свого серця...) [5, 239]. Упродовж усього роману цю загадковість відзначають мало не всі, хто стикається з Джімом. Саме слово *mystery* є чи не найчастотнішим у тезаурусі роману, а крім нього зустрічаються ще й *enigma*, *riddle*, *inscrutable*. Не випадковим є й кількаразове згадування Сфінкса. Безумовно, така ситуація була передбачена задумом автора, відтак, зважаючи на те, що Конрад постійно вказував на свою “непохитну відданість довершеному злиттю форми і змісту” [6, 208], зрозуміло, що досягнення проблематики роману (і прояснення загадки лорда Джіма) можливе лише через аналіз форми твору, зокрема його художньої структури. Тут в першу чергу нас цікавитимуть особливості сюжету, композиції, хронотопу, розповідної техніки, ролі деталей предметно-художньої зображальності.

Сюжет “Лорда Джіма” ґрунтується на конфлікті, що є типологічним для всієї його творчості. Українська дослідниця англійської літератури Н. Жлуктенко слушно констатує, що “лейтмотивом морських и неморських повестей, рассказов и романов остается конфликт между двумя аспектами бытия личности – трагическим одиночеством индивида в мире, лишившемся ценностей, и стремлением человека к солидарности, требующей готовности к самопожертвованию, чувства социальной ответственности, а подчас стоического мужества” [3, 21].

В основу сюжету хоч і покладено до певної міри виняткові обставини, вони зовсім не здаються вигаданими. Конрад завжди спирався на факти й достовірні події, черпаючи їх зазвичай зі свого багатого життєвого досвіду, зокрема як мореплавця. Згідно з точним зауваженням А. Вотта, Конрад досягав найкращих результатів, не вдаючись до вимишлених ситуацій і персонажів, а напружено й відповідально осмислюючи свій власний досвід” [Цит. за: 3, 28].

Розповідь у “Лорді Джімі” організовано таким чином, що до історії головного героя залучається низка нараторів. “Головним голосом” є розповідач, якого зустрічаємо у “Серці п’їтьми” і в інших творах Конрада, – капітан Марлоу. Роль і значення Марлоу у цьому творі порівняно з “Серцем п’їтьми” глибші і вагоміші. Як розповідач він з’являється тільки в сцені суду над Джімом, а до рокового моменту в долі головного героя розповідь ведеться від третьої особи. У них згадується про “виховання” Джіма, розказується про те, що підштовхнуло його, сина священика, піти в море, до “хвилюючого життя у світі пригод”, про “читання легкої белетристики” і про його романтичні фантазії, породжені книгами: “He saw himself saving people from sinking ships, cutting away masts in a hurricane, swimming through a surf with a line; or as a

lonely castaway, barefooted and half naked, walking on uncovered reefs in search of shellfish to stave off starvation. He confronted savages on tropical shores, quelled mutinies on the high seas, and in a small boat upon the ocean kept up the hearts of despairing men – always an example of devotion to duty, and as unflinching as a hero in a book” [10, 6]; “... he loved these dreams and the success of his imaginary achievements. They were the best parts of life, its secret truth, its hidden reality. They had a gorgeous virility, the charm of vagueness, they passed before him with an heroic tread; they carried his soul away with them and made it drunk with the divine philter of an unbounded confidence in itself” [10, 12]. (Йому ввижалося: то він рятує людей із потерпілих суден, то шторм рубає щогли, то пливе з ливною серед хвиль прибою чи, зазнавши аварії, самотньо бреде босий та напівголий по рифах у пошуках мушель, що врятували б його від голодної смерті. Він ставав на герць із людожерями в тропіках, втихомирював заколот під час шторму і на маленькій шлюпці далеко в океані підносив дух зневіреному людям – вірець відданості обов’язку і завжди такий стійкий, як герої з книжок... Ці мрії були найкращою частиною його життя, його таємною істиною, його прихованою реальністю. В них жили надзвичайна мужність і чар чогось невизначеного, вони проходили перед ним героїчною ходою, полонили душу і п’янили її чудодійним тунком – безмежною вірою у себе...) [5, 7-16].

Ключовим у долі Джіма стає епізод, коли він в одну з перших своїх відповідальних поїздок виконував обов’язки штурмана на судні “Патна”, яке мало перевезти близько 800 паломників з Індії у Перську затоку. В момент, що безпосередньо передував, здавалося б, неминучій катастрофі і загибелі судна, інстинктивно, разом із іншими членами екіпажу, стрибнув у воду. Він безвідповідально покинув судно і пасажирів, і за цей злочин Джіма передають до суду, який позбавляє його професійної ліцензії. Однак не вирок юридичної інстанції стає для героя трагедією, а самоусвідомлення вчиненого. Зовнішній конфлікт переходить у внутрішній і зумовлює розгортання сюжетних перепитій.

Подій як таких у романі зовсім небагато: катастрофа “Патни”; суд; спроби Джіма зачепитися за “морську” роботу в декількох торговельних фірмах; від’їзд у віддалену малайську країну Патюзан і загибель від рук вождя місцевого племені. Життєва доля героя цілком і повністю зумовлена тією визначальною подією, що сталася на “Патні”. Тут безпосередньо відбивається переконання Конрада в тому, що один-єдиний вчинок визначає всю долю людини. Такий вчинок і стає предметом рефлексії героя і тих людей, які небайдужі до його долі, в першу чергу основного розповідача – капітана Марлоу.

Джім не шукає собі виправдання, він готовий понести покарання і за власним бажанням йде назустріч офіційному правосуддю, сподіваючись, що таким чином йому вдасться хоча б частково відновити свою репутацію, свої уявлення про честь і власну їм відповідність.

Джіму випало важке випробовування; відповідаючи на запитання в залі суду, що ж насправді трапилося на судні “Патна”, він намагається якомога об’єктивніше подати суддям інформацію, усвідомлюючи всю складність пояснити за допомогою невиразних слів смисл тодішніх подій і свого вчинку: “He spoke slowly; he remembered swiftly and with extreme vividness; he could have reproduced like an echo the moaning of the engineer for the better information of these men who wanted facts. After his first feeling of revolt he had come round to the view that only a meticulous precision of statement would bring out the true horror behind the appalling face of things...” [10, 15-16] (Джім говорив поволі; він згадував про все чітко й швидко; для кращого інформування цих людей, котрі потребували фактів... він дійшов висновку, що лише скрупульозна точність свідчень може передати справжній жах, захований за неприємним переліком подій...) [5, 23].

Під час слідства і суду Джім веде себе не просто дуже достойно, а насамперед намагаючись зрозуміти сам і пояснити іншим те, що не вкладається в суху мову фактів і цифр: “Факти, яких ці люди так жадали, можна було побачити, відчувати, сприйняти на дотик, ті факти займали своє місце в часі і просторі; вони були невіддільні від пароплава тоннажністю в тисячу чотириста тонн і вкладалися в двадцять сім хвилин вахти, вони творили одне складне ціле з певними прикметними рисами, відтінками, але попри це існувало й щось невидиме – дух руйнації, зачаєний усередині, ніби зловтішна душа в змертвілому тілі...” [5, 23]. Однак судді, яким Джім вручає свою долю, байдужі до морально-психологічної сторони події, тому Джім змушений сам вершити над собою суд, його виступи на суді виглядають дивно і збігаються з тим, як він обговорює і обмислює ситуації поза стінами суду: він сам ставить собі запитання, мучиться сумнівами, переносить моральні тортури, намагаючись зрозуміти приховану сутність того, що трапилося. В поле зору капітана Марлоу постійно потрапляє напружена робота свідомості героя, що здійснюється заради істини: “мова його лилася неквапливо, а думка борсалася в щільному колі фактів... Ця напружена робота мозку змушувала його часом затинатися...” [5, 23].

Відтак розбір справи Джіма перетворюється на екзистенційний за своїм змістом і спрямованістю думки внутрішній монолог героя. Показово, що розповідач не тільки не відтворює в точності запитання, які ставляться перед Джімом, а й навіть не передає їх змісту – все

зосереджено на саморефлексії героя, поданий у формі невласне-прямого мовлення.

Роман побудовано таким чином, що ситуація і позиція Джіма постійно отримує оцінку і навіть опосередковано віддзеркалюється в долях інших людей. Джіму неодноразово пропонують найпростіший вихід – втеча від суду (не задумуючись, так вчинили інші члени екіпажу – ті, хто був з Джімом тієї ночі на судні), однак він рішуче відхиляє такі пропозиції. У розмові з капітаном Марлоу її висловлює навіть один із суддів – капітан Брайерлі, і ця відмова, що сприймається к горда і непохитна позиція, вочевидь, провокує в останньому якісь особистісні внутрішньо-психологічні конфлікти, що підштовхують його до самогубства, але так і залишаються нерозкритими в романі. Можна лише здогадуватися, що суд над Джімом став капітана Брайерлі судом над самим собою.

Згадуючи “великого” капітана Брайерлі, Марлоу говорить про нього як про сильну, відважну людину, що добре знала ціну своїм заслугам і своїм нагородам, рятувала затонулих людей на морі і кораблі, що зазнали аварії. Це один з тих героїв роману, якими так захоплювався Джім. Спомин про цю людину спрямовує думки Марлоу до того дня, коли капітан Брайерлі зважився на самогубство: “He jumped overboard at sea barely a week after the end of the inquiry, and less than three days after leaving port on his outward passage; as though on that exact spot in the midst of waters he had suddenly perceived the gates of the other world flung open wide for his reception” [10, 27] (Він стрибнув за борт через тиждень після закінчення слідства і менше ніж за три дні після того, як пішов у плавання, – ніби там, посеред океану, йому зненацька широко розчинилася брама іншого світу, щоб прийняти до себе [5, 42]. Ці міркування і припущення щодо капітана Брайерлі органічно включаються в спроби розгадати таємницю Джіма, адже вони стосуються однієї і тієї самої глобальної проблеми роману – що є людина і які чинники стають в тих чи інших обставинах вирішальними в її вчинках.

Подібно до Брайерлі свою оцінку Джіму дає французький лейтенант, не названий у романі по імені. Він першим побачив у морі пошкоджену, залишену екіпажем “Патну”, а потім тридцять годин простояв на палубі судна, яке могло в будь-який момент піти на дно, керуючи буксируванням. Такий ризик життям ніби дає йому право засуджувати Джіма, однак не приймається капітаном Марлоу, оскільки ґрунтується лише на узагальнених уявленнях і не враховує всіх аспектів драми.

Характеристики поведінки й особистості Джіма складають, крім названих персонажів і капітана Марлоу (його роль у системі персонажів буде викладено нижче), також власники компанії Егштрем та Блек, хазяїн готелю, де жив Джім, Шомберг, торговець і ентомолог Штейн, який “надає у розпорядження” Джіма “далекий куточок землі”, розбійник Браун, що намагався захопити Патюзан і через якого фактично загинув Джім, – фактично всі персонажі роману. На перетині їх поглядів формується найважливіша наративна особливість роману – множинність точок зору. Хоча вся розповідь концентрується навколо Джіма і його нібито особистих проблем, центральна подія і фігура подається через сприйняття іншими людьми, за допомогою ретельно продуманої системи точок зору-дзеркал, яка й створює ефект множинного віддзеркалення трагедії Джіма.

Найбільшою мірою до “розгадування” Джіма долучається основний розповідач – капітан Марлоу. Але вступає він не з початку розповіді, а саме тоді, коли драма головного героя переходить у внутрішню сферу. Перш за все Марлоу звертає увагу на те, що Джім тримається так, ніби переконаний у чомусь дуже важливому і настійливо наполягає на визнанні своєї правоти. До речі, цікаво, що про таке визнання на самому початку роману говорить і безособовий розповідач: “поводився з якимось упертим самоутвердженням...” [5, 5] (порівн. в ориг.: “his manner displayed a kind of dogged self-assertion...”). Намагаючись піймати погляд Джіма на суді, Марлоу відзначає, що “в погляді його світилася розумна воля” [5, 24]. Далі у своїй розповіді Марлоу не дотримується ніякої хронологічної послідовності, він вільно переходить від одного епізоду до іншого, підключає до розмови спогади про найрізноманітніших людей, і ці відступи є одним із важливих чинників створення “вільної” композиції твору, який, тим не менше, центрується драмою життєвої долі Джіма.

Марлоу явно перевищує свої повноваження розповідача, він стає повноправним персонажем твору, який разом із головним героєм намагається не просто пояснити поведінку Джіма і виправдати його (“знайти... бодай тінь виправдання” [5, 36]), а, по-перше, віднайти розгадку його особистої таємниці, а, по-друге, він шукає відповіді на кардинальні питання буття, можливо “заради себе самого”, та й “кожного з нас” [5, 36]. З’ясування справи Джіма переростає в справу загальнолюдського значення. Марлоу ніби й визнає, що випадок був “незрозумілий, неістотний” (“obscure, insignificant”), але тут таки стверджує його колосальну значущість, з’ясування “істини настільки важливої, що вона могла вплинути на уявлення людства про себе” (as if the obscure truth involved were momentous enough to affect mankind’s conception of itself.)¹

Марлоу відчуває, що за фігурою Джіма стоїть щось несумірно більше, тому він не може залишатися осторонь і не взяти участі у долі “одного з нас”: “He existed for me, and after all it is

only through me that he exists for you. I've led him out by the hand; I have paraded him before you" [10, 93] (Він існував для мене, а отже, лише через мене існує для вас. Я взяв його за руку, привів до вас і урочисто виставив напоказ) [5, 146]. Свідомо чи мимоволі Марлоу виступає заодно із Джімом, якомога довше приховуючи від слухачів сам факт злочину за допомогою низки оповідальних прийомів, то забігаючи вперед, то повертаючись у минуле. Метою розповіді Марлоу є знайти "хоч яке-небудь переконливе виправдання" провині Джіма, підшукати "милосердне пояснення" ("a merciful explanation"). Складається враження, що йому так само важко визнати непоправність того, що трапилося, як і самому героєві. Марлоу поступово починає розуміти "таємні мотиви" свого інтересу до долі Джіма: у юнаку він бачить себе, молодого, повного ілюзій і романтичного запалу. Марлоу остаточно показує свої романтичні пристрасті, коли полемічно заявляє своїм слухачам, що в Джімі вони не зможуть розглянути героя через брак уяви. Джім для Марлоу – не просто "юний брат", він – прихована частина його особистості, неусвідомлювана її половина, що існує всупереч його кодексу поведінки.

Невизначеність, своєрідна невловимість характеру Джіма є одним із перших проявів феномену плюралістичного "Я", що стало одним із основних новаторських відкриттів модерністської літератури. Англійський літературознавець Д. Браун [9] стверджує, що модерністи першими почали осмислювати фрагментарні "Я" і в основу такої художньої концептуальності було покладено розуміння "самості" як відпочатково фрагментарної, "тонкого взаємозв'язку" між відтвореною реальністю і сконструйованим її описом. В центральному розділі своєї монографії ("Самообман "Я" і "Я" у конфлікті із самим собою") Д. Браун аналізує роман Конрада і називає лорда Джіма першим із такого ряду модерністських персонажів.

"Лорда Джіма" часто відносять до "морського роману", однак невідповідність цьому жанровому різновиду проявляється на всіх рівнях художньої системи твору Конрада. Сам автор неодноразово наголошував на відносності такого жанрового визначення. В есе "Дзеркало морів" він писав про подібність керування вітрильником людьми: "в обох випадках сліпо покладалися на правила було б неприпустимо [Цит. за: 3, 28].

Не відповідає жанру морського роману і хронотоп "Лорда Джіма". Основним концептуальним принципом його творення є принцип змішування часових і просторових меж. Умовно в романі можна виділити три основних хронотопи. Перший, вступний, – хронотоп дитинства і юності Джіма, позначений захопленням романтичною белетристикою, що значною мірою спричинила формування характеру героя. Другий – хронотоп судна "Патна" і суду над героєм після його "падіння". Третій – хронотоп країни Патюзан, куди Джім був спрямований зусиллями Марлоу і правителем якої він згодом став. Але, за винятком дитячого і підліткового періодів, викладених хронологічно послідовно й одним розповідачем від третьої особи, другий і третій часто накладаються один на одного.

Хронотоп Патюзана різко протиставлений світу першої частини роману: характер подій, що розгортаються там, персонажі, сама екзотична атмосфера, видає в ньому ознаки популярного жанру "romance". Всі його "захоплюючі елементи" ("all the exalted elements of romance"), які Марлоу знаходить у житті відкривача цієї країни Штейна, повторюються в патюзанських пригодах Джіма. Атрибутика жанру легко впізнавана: так, вхід до "зачарованої країни" юнакові відкриває талісман – каблучка, колись подарована Штейну тамтешнім тубільним вождем. Джім нагадує мандрівного лицаря, ціною неймовірних зусиль він рятує від гноблення народ, що зустрічається йому на шляху до королівства, й отримує за це в дружини першу красуню: "like knight and maiden meeting to exchange vows amongst haunted ruins..." (мов лицар і панна, що присягаються у вірності одне одному серед руїн замку...) [5, 202].

Патюзан читачеві важко прийняти на віру через його навмисно підкреслену умовність. Образний ряд не дає забути, що перед нами – подоба казки (земля й люди "немов викликані до життя помахом чарівної палички"). Автор неодноразово повторює, що життя Джіма в Патюзані нагадує "легенду". Це казка, що усвідомлює себе казкою, romance, готовий зайняти місце в "бібліотеці пригод". У такий спосіб Конрад створює особливий ефект ілюзорності того, що відбувається. Розкриття прийому – перенасиченість готовими формулами й віднесення їх до певного жанру – породжує відчуття, що хронотоп Патюзана є відвертою умовністю. Очевидно, спростуванням цієї умовності стає смерть героя, а напередодні неї повернене самовідчуття невинності того, що з ним сталося, нібито остаточно подолане тут у Патюзані внаслідок розумного і доброго поводження з місцевими мешканцями. Тому й закінчується роман зізнанням розповідача Марлоу: "Він відійшов, зберігши таємницю свого серця...". Таємниця внутрішнього світу людини, нез'ясовність чинників і мотивів його поведінки залишається останнім словом роману.

Таким чином, своєрідність художньої структури роману "Лорд Джім", що виявляється в нелінійності його сюжету, ускладненості композиції, змішуванні і переплетенні часопросторових планів, застосуванні принципу накладання оповідних точок зору, є ізоморфною щодо екзистенційної проблематики твору і авторського переконання в нескінченності і нез'ясовності внутрішнього світу людини.

Примітки

- ¹ Із незрозумілих причин в українському виданні роману остання фраза залишилась неперекладеною (див. [5, 62]), тому подаємо її у власному перекладі.

Список використаних джерел

1. Блум, Гаролд. Західний канон : книги на тлі епох / Пер. з англ. під загальною редакцією Р. Семківа. – К. : Факт, 2007. – 720 с.
2. Гениева Е.Ю. Конрад / Е.Ю. Гениева // История всемирной литературы: В 8 томах. – М. : Наука, 1983–1994. – Т. 8. – 1994. – С. 378–381.
3. Жлуктенко Н.Ю. Английский психологический роман XX века. – К. : Выща школа, изд-во при Киев. ун-те, 1988. – 160 с.
4. Кеттл А. Введение в историю английского романа / Арнольд Кеттл. – М. : Прогресс, 1966. – 448 с.
5. Конрад Дж. Лорд Джім : Роман. /Пер. з англ. Л. Гончар. – К. Молодь, 1985. – 240 с.
6. Конрад Дж. О литературе / Джозеф Конрад // Вопросы литературы. – М., 1978. – № 7. – С. 202–227.
7. Разинцева А.В. Наследие Джозефа Конрада и американский роман 1920-х годов (Ф. С. Фицджеральд и Э. Хемингуэй) : Дис. ... канд. филол. наук: 10.01.05 / А.В. Разинцева / МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 1996. – 201 с.
8. Урнов Д. М. Реальная и мнимая «объективность» в стиле Джозефа Конрада / Д.М. Урнов // Теория литературных стилей. Типология стилового развития XIX века. – М. : Наука, 1977. – С. 465–481.
9. Brown D. The modernist self in twentieth-century English literature : A study in self-fragmentation. – Basingstoke; L. : Macmillan, 1989. – X, 206 p.
10. Conrad, J. Lord Jim : [novel] / Joseph Conrad. – London : Penguin Books, 1975. – 176 p.

Summary. The article studies the peculiarities of the artistical structure in *Lord Jim* by Joseph Conrad. Features of plot, composition, chronotope, system of points of view, the author's position have been analyzed. It is shown that specific peculiarities of the artistical structure reflect the author's interest in existential problems of human being.

Key words: artistical structure, chronotope, plot, composition, point of view, author's position.

УДК 811.11: 81'373.45

Л.С. Янишина

ЗАПОЗИЧЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ХІХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ)

Статтю присвячено аналізу неологізмів-запозичень у романах англійських письменників середини ХІХ століття. Приклади запозичень розглядаються з погляду їх походження, належності до певної граматичної та когнітивної категорії.

Ключові слова: лексичний склад, неологізми, запозичення, походження, когнітивні категорії.

Актуальність названої теми зумовлюється тим, що ХІХ століття є надзвичайно важливим, але не всебічно дослідженим періодом в історії англійської мови.

Саме в цей часовий відтинок відбувається значне збагачення її лексичного складу новими словами, належними до багатьох і різних лексико-семантичних груп. Значну частину неологізмів цього періоду становлять запозичення, а основним провідником іншомовної лексики до англійської літературної мови була переважно художня література.

Аналізуючи популярні романи того часу, можна простежити шляхи поширення запозичень та їх вплив на розвиток англійської мови ХІХ століття.

Метою роботи є дослідження та аналіз запозичень на матеріалі романів англійських письменників середини ХІХ століття.

Об'єктом виступає лексика англійської літературної мови ХІХ століття.

Предмет дослідження: неологізми-запозичення, вживані у художній літературі ХІХ століття (згідно з сучасною лінгвістичною концепцією ми відносимо запозичення саме до розряду неологізмів).

Матеріалом для розвідки слугували романи Шарлотти Бронте "Джейн Ейр", Емілії Джейн

Бронте “Грозний перевал”, Енн Бронте “Агнес Грей”, Чарльза Діккенса “Домбі і син”, Вільяма Мейкпіса Теккерея “Ярмарок марносластва”.

Мова, як відомо, перебуває у стані постійного розвитку, збагачення, вдосконалення. Існує багато як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, що впливають на цей неперервний процес, уповільнюючи його або прискорюючи. Основним зовнішнім чинником, що сприяє розвитку і збагаченню мови, є міжмовна взаємодія як наслідок міжнародних зв'язків. Завдяки тісним економічним, культурним, політичним контактам відбувається запозичення іншомовної лексики, а поширення таких неологізмів відбувається через різні писемні та усні джерела. Найголовнішим із таких джерел є художня література, особливо твори, що стають популярними.

У цій статті ми здійснюємо спробу проаналізувати зразки неологізмів-запозичень у класичних англійських романах ХІХ століття з погляду їх походження та належності до певної граматичної та когнітивної категорій.

Дослідженню лексики англійської мови присвячено чимало праць. Різнопланові питання розглядаються в роботах Н.М. Амосової [1], І.В. Андрусак [2], Б.О. Ільша [3], О.І. Смирницького [4], Р.З. Гінзбург [5], В.І. Заботкіної [6]. Різні аспекти, стосовні запозичень в англійській мові, аналізуються у працях Ю.А. Зацного [7], Ю.К. Волохова [8], І.М. Крейн [9], колективній монографії відділу романських, германських і балтійських мов Інституту мовознавства НАН України [10].

Існують два найпоширеніші шляхи проникнення неологізмів-запозичень до мови: по-перше, це тісні контакти і співіснування населення різних країн (зазвичай такі лексичні одиниці поширюються на рівні усного мовлення), по-друге, це економічні та культурні зв'язки (такі неологізми нерідко відбиваються в писемних джерелах). Саме останнім шляхом потрапила до англійської мови більшість неологізмів у ХІХ столітті. У цей період Британія вже підтримувала досить активні економічні, політичні та культурні зв'язки з багатьма європейськими країнами. Водночас вона володіла величезними територіями поза межами Європи. Це не могло не впливати на мовну ситуацію в країні. До літературної англійської мови проникає чимала кількість неологізмів із різних як європейських, так і східних мов. Нова лексика поширювалася через засоби масової інформації, переклади, літературу. Особливу роль відігравала художня література. Автори часто використовували іншомовну лексику для надання виразності або певної експресії образам героїв, в описах навколишнього середовища або подій, що відбуваються у творі.

Проте мовознавці і письменники неоднозначно ставилися до проникнення іноземної лексики у рідну мову. Деякі вважали, що англійська мова розвивається завдяки новим словам, інші ж стверджували, що мова повинна збагачуватися за допомогою власних ресурсів.

Запозичення іншомовної лексики було зумовлене насамперед необхідністю номінації нових реалій і понять, що виникали внаслідок знайомства з подіями, явищами і процесами суспільного, економічного, політичного, наукового та культурного життя інших країн [див. 10, 146-165]. Дослідники називають різні причини появи такої лексики в англійській мові. О. Емерсон пояснює це явище “лібералізмом” англійської мови, О. Есперсен – дотепно – “мовною лінню”. Серед основних причин називають моду, смак, необхідність.

Неологізми-запозичення по-різному класифікуються дослідниками. Можна поділити їх на дві групи [10, 163]: 1) слова, що позначають уже відомий носіям (англійської) мови предмет, поняття чи явище: *you might have spared yourself the trouble of delivering that tirade* ‘*ти дарма напружувалася над цією тирадою*’ (Ш. Бронте, далі Ш.Б.); 2) слова, що позначають нову реалію (поняття, явище): *arrayed in papers and a camisole* ‘*загорнута в папір і камзол*’ (В. Теккерея, далі В.Т.).

Н.М. Амосова виокремлює два типи класифікації запозичень: за відношенням запозиченого слова до мовного матеріалу вихідної мови та за характером функціонального використання таких неологізмів у мові-реципієнті [1, 191”211]. У першому випадку автор вирізняє “повні” запозичення, що залишаються незмінними в новому мовному середовищі і за зовнішньою формою, і за внутрішнім змістом: *he rode on the omnibus* ‘*він приїхав автобусом*’ (В.Т.), та відносні запозичення, що втратили смисловий зв'язок із своїм прототипом у вихідній мові: *the defiant woman* ‘*зухвала жінка*’ (Ч. Діккенз, далі Ч.Д.). У другому випадку, залежно від ступеня асиміляції неологізмів-запозичень, виділяється група повністю засвоєних англійською мовою лексичних одиниць: *in her frightful isolation* ‘*у її жахливому усамітненні*’ (Е. Бронте, далі Ем.Б.), група спеціалізованих запозичень, що обмежені певною сферою застосування: *the secret mesmerism* ‘*секретний гіпноз*’ (В.Т.), та група слів, стосовних “місцевого колориту”, що означають поняття, пов'язані виключно з реаліями життя та побуту країн, із яких вони прийшли: *all her gowns, fichus and fallals* ‘*усі її сукні, мереживні косинки і прикраси*’ (В.Т.).

Оскільки Англія традиційно мала тісні контакти з Францією, більшість неологізмів-запозичень ХІХ століття прийшла саме з французької мови. І.М. Крейн на основі свого дослідження доводить, що в ХІХ столітті до англійської мови прийшло більше французьких слів, аніж протягом будь-якого іншого періоду від часів Середньовіччя. Поширення французької мови у ХІХ столітті значною мірою визначалося її статусом у тогочасному світі. Це була мова

міждержавного спілкування, зокрема міжнародних договорів, мова тогочасних еліт усієї Європи. Найчисленніші групи слів стосуються таких сфер, як література, архітектура, мистецтво, кулінарія, є назвами предметів одягу, харчових продуктів, тканин, політичними та військовими термінами, це також слова, що позначають певні якості, поведінку. За даними останнього автора, у ХІХ столітті кількість запозичень налічувала від 10 до 40 на рік. Засвоєння французьких слів відбувалося через літературу, публіцистику, переклади, але основним провідником французького мовного впливу стала художня література [9, 3-7].

Отже, серед зафіксованих неологізмів-запозичень основну частину становлять французькі слова-дивергенти, що зберігають вихідну форму (виняток становлять зниклі діакритичні знаки): *a ceaseless surveillance* 'постійне спостереження' (Ш.Б.); *so did his chef* 'так учинив його шеф-кухар' (В.Т.); *a neighbouring restaurant* 'сусідній ресторан' (Ч.Д.); *I got involved in a web of mystification* 'я була повністю вплетена в павутиння містифікації' (Ш.Б.); *it was a general debacle* 'це – цілковите нещастя' (В.Т.); *most brilliant new pieces of their repertoire* 'нові найблискучіші перли її репертуару' (В.Т.); *second-rate dandies and roués* 'другосортні франти та гульвіси' (В.Т.); *in the parquet* 'на паркеті' (В.Т.); *men with plaques and cordons* 'чоловіки з почесними значками і орденськими стрічками' (В.Т.).

Меншу за чисельністю групу становлять латинізми: *he seemed a little more irate* 'він здавався ще більш розлюченим' (Ч.Д.), запозичення з німецької мови: *you shall see my poodle* 'ви повинні побачити мого пуделя' (Енн Бронте, далі Ен.Б.), слова з мови гінді: *his chests of chutney* 'його скрині з чатні' (В.Т.), а також з італійської мови: *whom I used to meet in my father's studio* 'якого я звикла зустрічати в студії батька' (В.Т.).

Крім того, у проаналізованих творах зустрічаємо приклади лексичних одиниць, джерело запозичення яких не може вважатися первісним. Наприклад, слово *monomania*, що утворилося в латинській мові за допомогою грецького елемента *mono-*, потрапило до англійської мови з французької: *he might have had a monomania on the subject of his departed idol* 'можливо, ним оволоділа манія, предметом якої став утрачений кумир' (Ем.Б.). Слово *comestibles* має латинське походження, але було так само запозичене з французької мови: *wine, comestibles, diamonds – all the delights of life* 'вино, їжа, діаманти – всі принади життя' (В.Т.). Іменник італійського походження *café* запозичений із французької мови: *the café where we breakfasted* 'кафе, в якому ми снідали' (В.Т.). Слово *barouche*, що походить із латини, спершу було запозичене італійською мовою, далі потрапило до німецької, а вже з неї прийшло до англійської мови: *the grand barouche came to carry her* 'за нею приїхала велика чотиримісна коляска' (В.М.Т.). Перське за походженням слово *narghile* запозичене англійською мовою з французької: *to puff at a narghile* 'курити кальян' (В.Т.).

Що ж до частиномовної належності неологізмів-запозичень, то основну частину складають, природно, іменники: *to perform the part of the ingenue* 'розігрувати простодушність' (В.Т.); *frequenters estaminets* 'постійні відвідувачі кафе' (В.Т.); *no one pitied her solitude or isolation* 'ніхто не співчував її усамітненню та відокремленості' (Ш.Б.).

Менш чисельними є прикметники: *the blasé attaché* 'втомлений аташе'.

Найрідше трапляються дієслова та прислівники: *surprise and mystify me* 'здивував і збентежив мене' (В.Т.).

Утім, варто зазначити, що серед іншомовної лексики трапляються поодинокі вкраплення французьких слів, уживаних автором із метою стилістичного забарвлення мови персонажів. Подібні оказіоналізми, звісно, не можна вважати запозиченнями: *he is très amiable* 'він дуже привабливий' (В.Т.).

Аналізуючи неологізми-запозичення у плані їх походження та граматичних ознак, слід враховувати стосунок слова до певної когнітивної категорії. Відповідно до схеми, запропонованої І.В. Андрусак [2, 19" 20], проаналізовані приклади запозичень можна віднести до таких категорій:

- процес: *surveillance* 'спостереження';
- робота, заняття: *chef* 'шеф-кухар', *roué* 'гульвіса', *attaché* 'аташе', *studio* 'студія';
- почуття: *irate* 'розгніваний', *blasé* 'втомлений';
- матеріал: *carton* 'картон', *parquet* 'паркет';
- стан: *isolation* 'усамітнення';
- їжа: *comestible* 'їжа';
- поведінка: *ingenue* 'наївність', *defiant* 'зухвалий';
- терміни: *monomania* 'мономанія';
- транспорт: *omnibus* 'омнібус', *barouche* 'коляска';
- тварини: *poodle* 'пудель';
- громадські заклади: *estaminet* 'бістро', *restaurant* 'ресторан', *café* 'кафе';
- побут: *chutney* 'чатні (фрукти з приправами – прим. авт.)', *narghile* 'кальян';
- мистецтво: *objet* 'експонат', *repertoire* 'репертуар';

- ефект, явище: *mystification* ‘містифікація’;
- мова: *tirade* ‘тирада’;
- одяг та аксесуари: *camisole* ‘камзол’, *fichi* ‘мереживна косинка’, *plaque* ‘почесний значок’;
- феномен, дія: *debacle* ‘розгром’, *mesmerism* ‘гіпноз’;

Розгляд названих художніх творів засвідчив, що ХІХ століття стало досить продуктивним періодом в історії англійської мови у плані запозичень нових слів із різних мов світу. Запозичені слова приходили в англійську мову внаслідок поживавлених економічних, політичних та культурних зв'язків і використовувалися для найменування як нових понять і речей, так і для вже відомих. Неологізми-запозичення поширювалися різними шляхами – через безпосереднє спілкування, ділову переписку, літературу. Значну роль відіграла художня література, а саме романи, оскільки автори часто використовували як популярну іноземну лексику, так і невідомі більшості мовців “екзотичні” слова.

Найбільшу частину становлять запозичення з французької мови, але знаходимо також приклади запозичень із грецької, німецької, італійської, перської мов та мови гінді.

Переважну більшість запозичень становлять іменники. Це назви, безпосередньо пов'язані з життям та побутом людини: одяг, транспортні засоби, установи, предмети побуту, різні категорії людей. Знаходимо невелику кількість прикладів абстрактних іменників та термінів. Менше прикладів запозичень спостерігаємо серед інших частин мови. Вони також відносяться до когнітивних категорій, які пов'язані з поняттям “людина”. Це якісні прикметники, що передають настрій, характер, стан людини, а також дієслова, що описують дії героїв.

Отже, лексика популярних романів середини ХІХ століття значною мірою відображає загальну мовну ситуацію того періоду. Художня література стала основним провідником запозичень до літературної англійської мови, тому аналіз її неологічного складу вможливило дослідження прикладів неологізмів ХІХ століття в різних мовних аспектах.

Список використаних джерел

1. Амосова Н. Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка / Наталия Николаевна Амосова. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1956. – 220 с.
2. Андрусак І. В. Англійські неологізми кінця ХХ століття як складова мовної картини світу / Ірина Василівна Андрусак // Проблеми романо-германської філології: Зб. наук. пр. / Ужгородський нац. ун-т [ред. кол.: М.М. Полюжин та ін.]. – Ужгород, 2002. – С. 17–21.
3. Ильиш Б. А. История английского языка / Борис Александрович Ильиш. – М.: Высш. шк., 1968. – 420 с.
4. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / Александр Иванович Смирницкий. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1956. – 260 с.
5. Гинзбург Р. З. Лексикология английского языка / Розалия Залмановна Гинзбург. – М.: Высш. шк., 1979. – 272 с.
6. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка / Вера Ивановна Заботкина. – М.: Высш. шк., 1989. – 128 с.
7. Зацний Ю. А. Неологізми англійської мови 80–90 років ХХ століття / Юрій Антонович Зацний. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 1997. – 396 с.
8. Волохов Ю. К. Словарные заимствования, пополнившие английскую лексику в XX веке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Юрий Кириллович Волохов. – Киевский гос. пед. ин-т иностр. яз. – К., 1974. – 20 с.
9. Крейн И.М. Французские заимствования XIX века в английском литературном языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. – М., 1963. – 17 с.
10. Английские неологизмы / Отв. ред. Ю. А. Жлуктенко. – К.: Наук. думка, 1983. – 172 с.

Summary. The article deals with the analysis of loanwords in novels by English writers of the 19th century. Examples of loanwords are analyzed in terms of their origin, belonging to certain grammatical and cognitive categories.

Key words: vocabulary, neologisms, loanwords, origin, cognitive categories.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті у функціонально-стильовому аспекті проаналізовано й узагальнено теоретичний доробок та практичні напрацювання українських термінологів, спрямовані на з'ясування особливостей функціонування термінів у тексті.

Ключові слова: термін, термінознавство, стиль, текст, жанр.

Функціональний підхід до вивчення мовних явищ почав вироблятися в українському мовознавстві під впливом ідей Празької лінгвістичної школи. Він, зазначає О. О. Селіванова, ґрунтується на функціоналізмі як методології й керується її основними дослідницькими принципами [5, 650]. Коротко проаналізуємо й узагальнимо теоретичний доробок та практичний досвід українських термінологів з погляду саме функціонального підходу до вивчення термінології.

Функціональне термінознавство – напрям у термінознавстві, який вивчає функціонування термінів у текстах різних стилів та жанрової належності, їх комунікативне спрямування, стилістичну диференціацію та особливості перекладу.

Теоретичні напрацювання в галузі функціонального термінознавства спрямовані також на дослідження функціонування термінів у художніх творах (у художньому стилі), образності у термінології, емотивного значення термінів, зокрема в контексті вивчення авторської мови. Цікаві думки з цього приводу знаходимо в працях В. Л. Карпової “Термін і художнє слово” [4], Л. В. Зіневич “Мовна майстерність Миколи Зерова” [3], Н. І. Бойко “Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти” [1], Н. М. Сологуб “Термін у художньому тексті” [6], у статті Г. Городиловської “Фізична термінологічна лексика в історичних творах Романа Іваничука” [2], у статті О. Черевченка “Місце термінолексики в поетичному дискурсі київських неокласиків” [7].

В. Л. Карпова вважає, що мова художньої літератури порівняно з іншими функціональними стилями найбільш безпосередньо пов'язана з загальноживаною розмовною мовою, тому й термінологічна лексика, використовувана письменниками в художніх творах, у переважній більшості вже не є вузькоспеціальною, а набуває поширення в мові й стає якщо не загальновідомою, то принаймні відомою і зрозумілою не тільки для фахівців. Проте вона не перестає бути термінологічною, зберігаючи основні ознаки цієї категорії слів (точність і визначеність семантики, відсутність психологічного забарвлення, емоційної, естетичної й експресивної тональності, відсутність образності, хоча деякі терміни й мають прозору внутрішню форму) [4, 119]. Не менш важливе значення для розуміння функціонування терміна в художньому творі має контекст. Той самий термін може виступати в художньому творі (навіть тому самому) і в прямому, і в переносно-метафоричному плані до алогічно-асоціативного включно. Дуже часто віднесення його до одного з виділених вище типів залежить від того, на фоні якого контексту – вузького чи ширшого – цей термін розглядати. Тоді слово, яке у вузькому контексті, у зв'язку з найближче розташованими іншими словами, виступає у прямому, навіть предметному, значенні, на фоні більшого уривку чи цілого твору може виявитися й носієм переносного значення (здебільшого, але не виключно, узагальнено-символічного). Навпаки, термін, ужитий у цьому контексті на підставі власне асоціативного зближення далеких одна від одної сфер, у своєму найближчому оточенні (чи окремо взятий) “випливе на поверхню” в прямому номінативному значенні [Там само].

Л. В. Зіневич зацентрувала увагу у своїй праці на тому, що одним із способів оновлення поетичних засобів у поезії М. К. Зерова є залучення іностильової лексики, тобто такої, яка функціонально закріплена за публіцистичним та науковим стилем. Уведені автором у поетичний контекст ці традиційно “непоетичні” слова розвивають нові смислові відтінки, експресивність, входять до різних тропеїчних структур: метафор, порівнянь, епітетів. Про “поетизацію” термінології свідчить і те, що термінологічні лексеми притягують художні означення (емотивно-експресивні, оцінні). Частотність фахової (літературознавчої) та мистецької термінолексики у поезіях відображає зосередженість поета на проблемах культури національного поетичного слова, домінування категорій краси у системі поетичного світосприйняття письменника. Заглибленість

в історію України, в античне минуле, осмислення сучасності через призму історичних подій зумовлює появу історичної термінології. Загострену здатність письменника відчувати національну історію й поетично реконструювати її відповідно до власного історичного мислення виявляють контексти із термінолексикою на позначення назв етноплемен. Такі метафоризовані історичні назви автор використовує в описах сучасності, створюючи тим самим глибокі підтекстові смисли [3].

Н. І. Бойко зауважує, що в художньому мовленні наявні переплетіння, зіткнення різностильових, різносистемних, різночасових лексичних елементів, що зумовлюють експресивні ефекти, серед яких можна виділити найвагоміші, активізовані контрастуванням різних функціональних типів лексем: а) термінологічної і побутової; б) стилістично маркованої (термінологічної) й експресивної (суб'єктивно афіксованої); в) високої, урочистої та розмовної, побутової; г) нейтральної та жаргонної [1, 462].

Н. М. Сологуб, аналізуючи твори І. Багряного, зазначає, що письменник використав суспільно-політичну, кухарську, медичну, мистецьку, ботанічну, зоологічну, видавничу, конфесійну термінологію тощо. Значна частина цих термінів поширена за межами вузької сфери професійного спілкування (вона використовується всіма носіями літературної мови) і тому належить до загальноживаної лексики. Авторка не акцентувала на цьому розрізненні, важливому для термінології як науки, а звернула основну увагу на художню виправданість термінів у творах цього письменника, на їх семантичне переосмислення й водночас на стимулювання окремих переосмислень семантикою терміна. Отже, термінологічна лексика, на думку Н. М. Сологуб, введена в непрямому значенні у тканину художнього мовлення, у творах І. Багряного стає засобом експресії, оцінки, часто засобом сарказму та гострої сатири на сталінську систему. На перший план у таких випадках, на відміну від терміна, виходить естетична функція слова [6, 392-393].

Термінологічна лексика в історичних творах Романа Іваничука, на думку Г. Городиловської, привертає увагу своєю незвичністю вживання, зумовлює асоціацію з тією сферою, з якої узята, зазнає відповідних семантичних трансформацій. Вона надзвичайно різноманітна і належить до різних галузей знань: фізики, математики, хімії, біології, географії, геології, астрономії, медицини, правознавства, економіки та філософії. Фізичні лексеми Роман Іваничук, за спостереженням Г. Городиловської, часто використовує без спеціальної стилістичної настанови у їхньому прямому значенні. Ці лексеми доповнюють образ видатного українського вченого Івана Пулюя. Зміст спеціальних слів письменник не розкриває, вважає дослідниця, а лише підкреслює їх належність до іншої сфери вживання в контексті. Вони не заважають читачеві сприймати художній твір, оскільки є принагідними, мають лише інформативне застосування в романі, а їх наявність пов'язана з потребою достовірно змалювати образ українського вченого. Використані спеціальні слова тут не є термінами в повному значенні, оскільки вони вже функціонують поза межами своєї термінологічної системи, зокрема вжиті поза науковим текстом і не виконують у художньому тексті своєї прямої функції, а пов'язані із загальним змістом художнього твору через образи персонажів. Та сама наукова лексема, зауважує Г. Городиловська, в прозових творах Романа Іваничука може мати двопланове функціонування: в одних випадках вона вживається в прямому значенні, а в інших це значення розширюється до переносного. Спеціальна лексика у творах романіста часто є художньо-естетичним засобом, входячи до складу порівняння, де вона набуває нових смислових відтінків, емоційно-експресивного забарвлення. Іваничукові порівняння, у яких об'єктом зіставлення є фізична лексика, вживаються з різною стилістичною метою. Широкі функціональні можливості виявляють спеціальні термінологічні одиниці, особливо їх використання в переносному значенні у складі метафор. На відміну від денотативної метафори наукової мови, вважає дослідниця, художня метафора вирізняється передусім оцінною спрямованістю. Фактично вона апелює до наявного в читача досвіду з метою через асоціацію досягти відповідного стилістичного ефекту. В історичній прозі Романа Іваничука, наголошує авторка, виявлено індивідуально-авторські метафори, основою творення яких стали фізичні терміни. Ці терміни письменник уводить до загального комплексу зображальних засобів із відчуттям естетичної пропорції, вони не вражають своєю чужорідністю і не дають приводу для перетворення художнього твору з його специфікою у твір науковий, який має, як відомо, притаманні тільки йому особливості. Уживання спеціальних слів і словосполучень в історичному жанрі підтверджує думку, що їхнє використання не обмежується межами наукових текстів, а, навпаки, розширює сферу свого функціонування в художньому тексті загалом. Гармонійне поєднання термінів із хронологічно маркованою лексикою розкриває своєрідне співвідношення цих мовних засобів, яке зумів встановити романіст в історичній прозі, виокремлює індивідуальний стиль письменника, дає матеріал для подальшого вивчення мовностилістичних особливостей сучасної української прози на історичну тематику, зокрема вживання у ній термінологічної лексики [2, 207].

Використання у поетичному лексиконі термінології, на думку О. Черевченка, зумовлюється

способом світосприйняття митця, його теоретичною свідомістю. У кожного поета, який послуговується цією групою стилістично маркованої лексики, є свої улюблені прийоми її використання, характерні певні семантичні підсистеми. Так, неокласики послуговуються термінологією різних галузей знань. Найчисленнішою тематичною групою є літературознавчі терміни, що пояснюється не тільки фахом самих авторів, а й провідною тематикою – поетична творчість як предмет поетизації. Тут виявляється феномен художнього мислення професійними термінологічними поняттями. Другу за обсягом групу становлять терміни на позначення інших видів мистецтва (архітектура і музика), тих, які імпонували естетичному смаку неокласиків, були “сродними” з поетичною творчістю. Насиченість поезії мистецькою термінологією засвідчує домінування категорій краси в системі поетичного світосприйняття письменників. Через термінолексеми філософського характеру у структурі художньо-поетичних текстів неокласиків важливе місце відведено іменам представників української культури, літератури, мистецтва минулого. Досить часто неокласики звертаються до природничої термінології і, насамперед, астрономічної, що зумовлюється сприйняттям світу в філософській єдності особистості й довкілля, людини і Всесвіту. Із інших природничих галузей можна виділити такі групи термінології, як біологічна, медична, ботанічна, зоологічна, геологічна тощо. Неокласики звертаються й до використання технічної термінології. Крім того, використання термінів у неокласиків завжди продумане, вони підібрані так, що не обтяжують, не затемнюють зміст і гармонійно “вписуються” в образний лад твору. Стилiстично-функціональне навантаження термінологічних одиниць у поезії неокласиків різне. До системи термінологічної лексики лінгвопоетики неокласицизму входить також сакральна та богословська лексика, яка стає однією з найчастотніших у творчості митців. Отже, поетичний словник неокласиків розширюється за рахунок використання загальнонавчальної і вузькоспеціальної термінології, яка в поетичному контексті розширює свою сполучуваність, детермінологізується, набуває емоційно-експресивного забарвлення, переростає в поетичні образи. Вживання термінолексики у поетичній мові засвідчує авторський спосіб художнього мислення за допомогою науково-словесного інструментарію, своєрідність індивідуально-авторської лінгвальної картини світу [7, 242].

Отже, функціонально-стильовий напрям у українському термінознавстві початку ХХІ ст. представлений концепціями стильової (вивчення проблеми функціонування терміна в науковому стилі, в науковому або фаховому тексті, у художньому стилі) та стилістичної диференціації терміна (вивчення стилістичного забарвлення та різних нашарувань терміна в тому чи тому різновиді тексту).

Список використаних джерел

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія / Н. І. Бойко. – Ніжин : ТОВ Вид-во “Аспект – Поліграф”, 2005. – 552 с.
2. Городиловська Г. М. Фізична термінологічна лексика в історичних романах Романа Іваничука / Г.М. Городиловська // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. / відп. ред. Л. О. Симоненко – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 204-2007.
3. Зіневич Л. В. Мовна майстерність Миколи Зерова: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. “Українська мова” / Л.В. Зіневич. – К., 2002. – 19 с.
4. Карпова В. Л. Термін і художнє слово / В. Л. Карпова. – К.: Наук. думка, 1967. – 128 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
6. Сологуб Н. М. Термін у художньому тексті / Н.М. Сологуб // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 392-393.
7. Черевченко О. Місце термінолексики в поетичному дискурсі київських неокласиківтексті / О. Черевченко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко – К.: КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 238-243.

Summary. In the article in an functionally stylistic aspect the theoretical and practical works of Ukrainian specialists in terminology which are directed on finding out of the functioning features of terms in the texts of scientific style and in the strictly professional texts is analysed and generalized.

Keywords: term, terminoznavstvo, scientific style, phototypograph functioning, actually professional text.

АВТОРИ СТАТЕЙ

Агафонова Алла Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Атаманчук Вікторія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Бабій Ірина Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Бадик Ольга Павлівна – викладач кафедри іноземних мов Подільського державного аграрно-технічного університету.

Бакун Ольга Анатоліївна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Бенкендорф Геннадій Дмитрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Подільського аграрно-технічного університету.

Бечко Яна Валеріївна – аспірант відділу загального мовознавства Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України, викладач кафедри української та іноземних мов Уманського національного університету садівництва.

Білоусова Тетяна Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Бойко Вікторія Василівна – аспірант кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Бойко Наталія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри інноваційних технологій викладання загальноосвітніх дисциплін Національного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.

Бородій Інна Борисівна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Бутилов Микола Васильович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри, Російський державний соціальний університет (м. Москва).

Валігура Ганна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри філологічних дисциплін за професійним спрямуванням ПВНЗ “Буковинський університет”.

Василенко Вадим Сергійович – студент 4-го курсу інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Василькова Лада Миколаївна – молодший науковий співробітник Інституту української мови НАН України.

Васьків Микола Степанович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Венжинович Наталія Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент Ужгородського національного університету.

Вишневська Галина Богданівна – аспірант кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Вільчинська Тетяна Пилипівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Власюк Вероніка Володимирівна – асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Галайбіда Оксана Василівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Гармаш Людмила Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри виконавської майстерності та оркестрової підготовки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди.

Геращенко Майя Борисівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри документознавства, заступник начальника управління наукової та інноваційної діяльності Белгородського державного університету (Росія).

Главацька Олена Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Глушковецька Наталія Анатоліївна – аспірант кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Головіна Людмила Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики початкового навчання Єлецького державного університету ім. І. О. Буніна (Росія).

Горголюк Ніна Георгіївна – кандидат філологічних наук, доцент, науковий співробітник відділу граматики Інституту української мови НАН України.

Горох Галина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Грабовий Петро Миколайович – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Григораш Антоніна Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Гудима Наталія Василівна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Гуйванюк Ніна Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Гурман Тетяна Леонідівна – викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Деременда Юрій Миколайович – пошукувач кафедри українського та загального мовознавства Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка.

Дзюбак Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Дідковська Вікторія Генріхівна – доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови Новгородського державного університету (м. Великий Новгород, Росія).

Діяконович Інна Миколаївна – викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Дочу Аліна Рашитівна – аспірант Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Жаданов Юрій Анатолійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії зарубіжної літератури і класичної філології Харківського національного університету імені В.М.Каразіна.

Жарікова Юлія Валентинівна – аспірант, асистент кафедри грецької філології Маріупольського державного університету.

Іващенко Вікторія Людвігівна – доктор філологічних наук, завідувач відділу наукової термінології, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України.

Казмирова Ірина Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України.

Казимір Валентина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Канарська Валентина Петрівна – аспірант кафедри історії української літератури та компаративістики Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кашуба Зореслава Сергіївна – студентка V курсу факультету української філології та журналістики Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кашуба Наталія Вікторівна – аспірант Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Кеба Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Книш Олена Вікторівна – аспірант кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Коваленко Борис Олексійович – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Інституту української мови НАН України.

Коваленко Наталія Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Козак Раїса Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Колеснікова Ірина Євгенівна – кандидат філологічних наук, доцент Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

Колкутіна Вікторія Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського.

Коляденко Олена Олександрівна – аспірант Інституту української мови НАН України.

Комар Олег Станіславович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Кондратенко Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Король Сергій Павлович – старший викладач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Кравець Світлана Володимирівна – кандидат філософських наук, асистент кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Кротік Наталія Леонідівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Подільського аграрно-технічного університету.

Крук Аліна Анатоліївна – викладач кафедри іноземних мов Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кульбабська Олена Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Кульбанська Руслана Василівна – викладач кафедри іноземних мов Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Куриленко Олена Єгорівна – викладач іспанської та латинської мов Сімферопольської юридичної гімназії, здобувач наукового ступеня кандидата педагогічних наук.

Лавриненко Світлана Томівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Лагодзинська Лариса Юріївна – викладач іноземної мови та зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського індустріального коледжу.

Лакомська Інна Валеріївна – викладач кафедри соціальних наук Одеської державної академії холоду.

Литвинникова Ольга Іванівна – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії та історії російської мови Єлецького державного університету імені І.О.Буніна (Росія).

Луговська Ірина Борисівна – викладач кафедри іноземних мов Подільського державного аграрно-технічного університету.

Ляшук Наталя Альбертівна – старший викладач Севастопольського національного технічного університету, аспірант Інституту української мови НАН України.

Мазурик Ірина Ігорівна – аспірант кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Маковська Оксана Олександрівна – викладач Буковинського державного медичного університету.

Максим'юк Наталія Василівна – асистент кафедри сучасних європейських мов Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Мариненко Ірина Олегівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мови та стилістики Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Маркітантов Юрій Олександрович – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Маркітантова Валентина Юріївна – асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Марчак Тетяна Андріївна – аспірант кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Марчук Людмила Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Матковська Марія Василівна – доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мацько Віталій Петрович – доктор філологічних наук, доцент кафедри теорії і методики суспільно-гуманітарних дисциплін Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Мелінчук Наталя Володимирівна – викладач кафедри теорії та практики перекладу, аспірант кафедри теорії та історії літератури Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Мельничук Ірина Миколаївна – викладач кафедри іноземних мов Подільського державного аграрно-технічного університету.

Мелекесцева Наталія Василівна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Миколайчук Аліса Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мирошніченко Ілона Михайлівна – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.

Мітягіна Світлана Сергіївна – старший викладач кафедри загальнонаукових та загальноосвітніх дисциплін Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Мозолюк Оксана Миколаївна – старший викладач кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Морараш Галина Вікторівна – здобувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, викладач кафедри філологічних дисциплін за професійним спрямуванням ПВНЗ “Буковинський університет”.

Мороз Оксана Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету.

Моштак Ольга Вікентіївна – викладач кафедри іноземних мов Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Навчук Галина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету.

Навчук Ігор Васильович – кандидат медичних наук, доцент кафедри соціальної медицини та організації охорони здоров’я Буковинського державного медичного університету.

Назаревська Марина Петрівна – старший викладач кафедри романської та класичної філології Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського.

Назаренко Оксана Миколаївна – здобувач Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

Овчиннікова Ірина Ігорівна – кандидат філологічних наук, доцент Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Олексій Катерина Богданівна – асистент кафедри філософії, суспільних дисциплін та іноземних мов Тернопільського державного медичного університету ім. І.Я. Горбачовського.

Олійник Ольга Василівна – аспірант кафедри історії української літератури та компаративістики Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Остапенко Валентина Іванівна – старший викладач кафедри англійської мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Панчишина Тетяна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Подільського аграрно-технічного університету.

Петровська Світлана Семенівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри слов’янської філології та загального мовознавства Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Півнюва Лілія Василівна – викладач Східноєвропейського університету економіки і менеджменту.

Підручна Зінаїда Федорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Чортківського інституту підприємництва і бізнесу Тернопільського національного економічного університету.

Піонтковська Тетяна Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і методики іноземних мов Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Попович Анжеліка Станіславівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Потапчук Ірина Михайлівна – аспірант кафедри української мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Починок Людмила Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури та компаративістики Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Прокоф’єв Іван Петрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури та компаративістики Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Прохорова Майя Євгеніївна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри англійської філології Тамбовського державного університету імені Г.Р. Державіна (м. Тамбов, Росія).

Проценко Надія Володимирівна – доцент кафедри іноземних мов Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Пулатова Людмила Йосипівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії та методики суспільно-гуманітарних дисциплін Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Пушкар Олександр Олександрович – аспірант кафедри теорії та методики викладання іноземних мов Київського національного лінгвістичного університету.

Розумяк Наталія Миколаївна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Романенко Лідія Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету.

Романчук Світлана Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент Національного університету державної податкової служби України.

Руда Олена Григорівна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу соціолінгвістики Інституту української мови НАН України.

Савенкова Людмила Борисівна – доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови Південного федерального університету (м. Ростов-на-Дону, Росія).

Саленкова Тетяна Миколаївна – аспірант кафедри англійської філології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Сахарова Ольга Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент Київського славістичного університету.

Свистун Ніна Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Свідрук Олена Олексіївна – асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Семелюк Роман Миколайович – асистент кафедри зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Ситник Андрій Петрович – викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Ситник Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Сірант Алла Миколаївна – викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Соловська Євгенія Валентинівна – аспірант кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Стеванович Раїса Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Темченко Юлія Миколаївна – студентка 4 курсу Інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Терсіна Ірина Зіновіївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Тесліцька Галина Іллівна – здобувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Титянін Костянтин Олексійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Товкайло Василь Тихонович – асистент кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Товкайло Світлана Романівна – асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Туровська Людмила Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України.

Федькова Інга Анатоліївна – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Халіновська Людмила Анатоліївна – молодший науковий співробітник відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України.

Хоптяр Алла Олександрівна – викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Черніков Іван Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Чернікова Олександра Іванівна – аспірант інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Чернобров Юлія Анатоліївна – асистент кафедри філології і психології Білоцерківського національного аграрного університету.

Чопик Марія Павлівна – асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Чопик Ярослав Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Шабат-Савка Світлана Тарасівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Шатілова Наталія Олександрівна – асистент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича.

Шеремета Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шипіцина Галина Михайлівна – доктор філологічних наук, професор Белгородського національного дослідного університету (Росія).

Шутак Лариса Богданівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету.

Яковлева Наталія Миколаївна – аспірант кафедри зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Янишина Любов Сергіївна – аспірант Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України.

Яценко Ніна Олександрівна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України.

ДЛЯ НОТАТОК

ЗМІСТ

Агафонова А.М. Лексичні особливості мовостилю Аркадія Любченка	3
Атаманчук В.П. Вірші-портрети видатних діячів світової та вітчизняної культури у поезії М.Рильського 1930-х років	6
Бабій І.М. Емоційно-експресивний потенціал лексичних неологізмів у художній картині М. Стельмаха	10
Бадик О.П. Бесіда як лінгвістичний феномен: структурні, семантичні, функціональні аспекти	13
Бакун О.А. Лексико-граматичні засоби вираження сегмента називного теми (на матеріалі газетних заголовків)	16
Билоусова Т.П. Словный характер компонентов фразеологизма как основа фразеологической универбации	20
Бенкендорф Г.Д., Кротік Н.Л. Теоретичні питання у зв'язку з термінологічними позначеннями понять мова тоталітаризму – мови тоталітарних партій	23
Бечко Я.В. Фразеотвірний потенціал лексико-семантичних варіантів дієслів на позначення високотемпературних процесів в англійській, німецькій та українській мовах	27
Бойко В.В. Версифікаційні особливості збірки “Емаль”	31
Бойко Н.О. Дегідронімні ойконіми Поділля на картах Г.де Боппана	34
Бородій І.Б. Функціонування лексем на означення любові у романі І.Роздобудько “Зів’ялі квіти викидають”	36
Бутылов Н.В. К проблеме языкового строительства на постсоветском пространстве	39
Г.А. Валігура Формально-семантичні співвідношення в системі речень з ілокутивними предикатами	41
Василенко В.С. Відантропонімі мікротопоніми Східного Поділля	45
Василькова Л.М. Термінологія кримінального права як об’єкт юрислінгвістики в контексті міждисциплінарних досліджень	47
Васьків М.С. Російська гуманітарна рецепція “нотаток про Московію” З. Герберштейна як приклад антинаукового маніпулювання	50
Венжинович Н.Ф. Фразеологізми з компонентом білий в українській та російській мовах	55
Вишневіська Г.Б. Мовна концептуалізація образу злиднів у творчості Лесі Українки та Олександра Олеся	58
Вільчинська Т.П. Концептуалізація простору у міфопоетичній картині світу В. Шевчука	61

Власюк В.В., Попович А.С.	
Експресія ольфакторних лексем у зображенні стосунків чоловіка та жінки	65
Галайбіда О.В.	
Текстотвірна роль артиклів в англійській мові	68
Гармаш Л.В.	
Эрос и Танатос в четвертой симфонии Андрея Белого “Кубок метелей”	71
Геращенко М.Б.	
Лингвистическая терминология в сфере динамических процессов в лексике	77
Главацкая Е.И.	
Номинации женщины-матери в русском и английском языках	81
Глушковецька Н.А.	
Ранній епістолярій В.Стуса як віддзеркалення авторського світосприйняття	85
Головина Л.И.	
Учёт влияния местных говоров в обучении родному языку младших школьников	89
Горголюк Н.Г.	
Граматична ієрархія головних членів речення в біінфінітивних конструкціях із відношенням отожднення	92
Горох Г.В.	
Тропи і стилістичні фігури як стильова ознака поетичного мовлення Ліни Костенко	95
Грабовий П.М.	
Зіставлення англійського та українського молодіжного сленгу в лінгвокультурологічному аспекті	99
Григораш А.М.	
Место устойчивых сочетаний-перифраз географических объектов в системе современной фразеологии (на материале современной русскоязычной прессы Украины)	101
Гудима Н.В.	
Функціонування іншомовізмів у мові бізнесменів (на матеріалі творів сучасних постмодерністів)	106
Гуйванюк Н.В.	
Розмовне мовлення буковинців у церковних проповідях Сидора Воробкевича	109
Гурман Т.Л.	
Функціонування дискурсивної метафори концепту Європа в американському медіа-тексті	117
Деременда Ю.М.	
Метонімічна онімізація як засіб творення рекламної назви	119
Дзюбак Н.М.	
Структурно-граматичні ознаки сучасних військових термінів	122
Дидковская В.Г.	
Словарь как источник культурной информации	125
Діяконович І.М.	
Intonation that distinguishes languages	129
Дочу А.Р.	
Синонімічні процеси в орнітонімній лексиці англійської мови	132
Жаданов Ю.А.	
Особенности поэтики Антиутопии к. XX – н. XXI в.в.	137
Жарікова Ю.В.	
Статус румейської мови	141
Іващенко В. Л.	
Типологізація енантіосемії в українській мові за критеріями “причина – наслідок”, “діахронія – синхронія”, “рівень мови”	144

Казими́рова І.А.	
Антропоцентричні концепції в сучасному українському когнітивно-дискурсивному термінознавстві	149
Казимі́р В.О.	
Неологізми в сфері медицини як відображення динамічних процесів в лексиконі сучасної німецької мови	154
Канарська В.П.	
Філософія буття у поезії Емми Андіївської	160
Кашуба З.С.	
Оказіоналізми в поетичному мовленні Тамари Севернюк	162
Кашуба Н.В.	
Характер семантичного суб'єкта як класифікаційна ознака предикатів дії	165
Кеба Т.В.	
Особливості політичного дискурсу Маргарет Тетчер	169
Книш О.В.	
Плеоназм як ознака індивідуального стилю Ю. Андруховича	173
Коваленко Б.О., Коваленко Н.Д.	
Службові слова та вигуки в західноподільських говірках	176
Козак Р.В.	
Проблема співвідношення понять “експресивне” – “прагматичне”	178
Колеснікова І.Є.	
Особливості фразеологічної мікросистеми на позначення егоїзму в українській та англійській мовах	183
Колкутіна В.В.	
Рисорджиментальний досвід та національна ідея кризь призму романтичного світобачення Дмитра Донцова – літературного критика	185
Коляденко О.О.	
Концептуалізація емоції страху (за матеріалами асоціативного експерименту)	190
Комар О.С.	
Особливості вираження національного психотипу у спортивній лексиці та термінології (на прикладі спортивної гри “бейсбол”)	194
Кондратенко Н.В.	
Синтаксис простого речення в художньому мовленні неklasичної парадигми	197
Король С.П.	
Назви засобів морського навігаційного обладнання в українській мові	200
Кравець С.В.	
Лінгвокультурологія як відображення взаємовпливу культури та мови: перекладацький аспект	204
Крук А.А.	
Компаративний аналіз концепту долі у творчості Т. Гарді та І. Франка	209
Кульбабська О.В.	
Асоціативний простір порівняння	212
Кульбанська Р.В.	
Les aspects cognitifs de la communication agent et multi-agents	216
Куриленко О.Є.	
Лінгвокраїнознавство як один з базових принципів сучасного викладання іспанської мови в середній загальноосвітній школі	218
Лавриненко С.Т.	
Лінгвокультурологічна опозиція “злочин – покарання” в українських народних баладах	220

Лагодзинська Л.Ю.	
Емпіричний концепт осягнення культури народу через оригінальну мову художнього твору	225
Лакомська І.В.	
Мовна гра в газетних заголовках	227
Литвинникова О.И.	
Глаголы-отсубстантивы в русскоязычных газетах современной Украины	233
Луговська І.Б.	
Психолінгвістичний аспект сприймання та відтворення латинської фахової лексики	237
Ляшук Н.А.	
Явище багатозначності у контексті суміжних явищ	240
Мазурик І.І.	
Феміні образи в антивоєнних романах Л. Мнячка та О. Гончара	245
Маковська О.О.	
Категоризація терміносистеми пластичної хірургії в англійській мовній картині світу	250
Максим'юк Н.В.	
Комунікативні акти відмови: гендерний аспект	255
Мариненко І.О.	
Прислівники в пресових заголовках: семантика і структура	259
Маркітантов Ю.О.	
Поетичний текст і експресивно-стилістичне звучання фразеологізму	264
Маркітантова В.Ю.	
Спонукальні інфінітивні речення	267
Марчак Т.А.	
Буття людини у творчому і життєвому просторі А.Заливчого	270
Марчук Л.М.	
Проблема умовності категорій градації (кількості та якості)	274
Матковська М.В.	
Когнітивно-семантичні стратегії ефективності боротьби за владу в англійському політичному дискурсі	277
Мацько В.П.	
Поетичне мовлення Олександра Смотрича в аспекті художнього сприйняття	280
Мелінчук Н.В.	
Особливості показу внутрішньоособистісного конфлікту в перекладі та мовою оригіналу (за романом Е.Т.А. Гофмана “Еліксир диявола”)	286
Мельничук І.М.	
Німецькі типи в інтерпретації Ф.М. Достоевського	291
Мєлексцева Н.В.	
Фазова диференціація предикатного значення наявності / відсутності	295
Миколайчук А.І.	
The ghost: african myth in toni morrison’s beloved	298
Мирошніченко І.М.	
Образ ледаря та трудолюбця у польських та українських фразеологізмах із соматичним компонентом	301
Мітягіна С.С.	
Вплив роману Е. Войнич “Овід” на творчість молодих письменників першої половини ХХ століття	305
Мозолюк О.М.	
Старослов’янізми в поетичному мовленні Тараса Шевченка	308

Морараш Г.В.	
Фразеологічне багатство мови творів Євгенії Ярошинської	312
Мороз О.А.	
“Україна”, “мова”, “народ” як мовно-естетичні знаки художнього світу Дмитра Павличка	316
Моштак О.В.	
Специфіка функціонування пейоративної лексики в екстралінгвістичному середовищі	321
Навчук Г.В., Навчук І.В.	
Національно-мовне виховання у процесі формування майбутнього медика	324
Назаревская М.П.	
Социокультурологический потенциал латини в поликультурной парадигме современного образования	327
Назаренко О.М.	
Типологія прецедентних газетних заголовків за походженням	331
Овчиннікова І.І.	
Проблема системного опису дієслівного значення	334
Олійник О.В.	
Своєрідність інтимної лірики Миколи Вінграновського	337
Олексій К.Б.	
Лайлива лексика у прозових творах Юрія Андруховича: структурно-семантичний аналіз	339
Остапенко В.І.	
Стилістичне функціонування лексико-тематичного поля “Landscape” (“Seascape”) в морських романах Дж.Конрада	343
Панчишина Т.А.	
Когнітивно-прагматична структура висловлення ірреального бажання	346
Петровская С.С.	
Структура и заголовки романа А. Белого “Петербург”. Стаття І	350
Півнюва Л.В.	
Професійно-сленговий лексикон як джерело поповнення термінологічної лексики (на матеріалі лексики туризму)	357
Підручна З.Ф.	
Деякі аспекти навчання аудіювання англійської розмовної мови	360
Піонтковська Т.О.	
Міжмовні лакуни у мові та мовленні	364
Потапчук І.М.	
Назви лісу за породою дерев у географічній номенклатурі західноподільських говірок ...	367
Починок Л.І.	
Духовна опозиція Долорес – Донна Анна у драмі Лесі Українки “Камінний господар”	369
Прокоф’єв І.П.	
Вірші-порівняння Олександра Олеся	372
Прохорова М.Е.	
Категорія репрезентантов цвета, характеризующих человека в сравнениях	375
Проценко Н.В.	
Формування іншомовної компетенції студентів в аудіюванні	378
Пулатова Л.Й.	
Обрядовий дискурс як джерело обрядових фразеологізмів	381
Пушкар О.О.	
Електронний посібник як самостійний мультимедійний засіб віртуального навчального середовища	386

Розумяк Н.М.	Динаміка особового іменника́ Кам'яниччини кінця ХІХ та ХХ століття	389
Романенко Л.В.	Уснопоетична концепція постаті Устима Кармалюка	394
Романчук С.М.	Використання сленгу в мовленні сучасної молоді як проблема атракції	400
Руда О.Г.	Соціомовні стереотипи в міській білінгвальній комунікації (проблеми мовної стійкості та мовної толерантності)	403
Савенкова Л.Б.	Сквозная этнокультурная деталь в творчестве М. А. Шолохова	405
Саленкова Т.М.	Об'єктивація концепту fortschritt у німецькій мовній свідомості	410
Сахарова О.В.	Ксенологічні засади порушення "кооперації" в особистісно-орієнтованому дискурсі	414
Свистун Н.О.	Динаміка антропонімікону м. Тернополя ХІХ ст. (чоловічий український та польський іменники)	418
Свідрук О.О.	Політична метафора у сучасних сатиричних творах	423
Семелюк Р.М.	Поетика деталі в малій прозі А.П. Чехова і Дж. Джойса	425
Ситник А.П., Ситник Н.В.	The relevance of politeness and euphemisms as communicative strategies of indirectness in discourse	430
Сірант А.М.	Концептуальна дихотомія "гріх – спокута": лінгво-філософський аспект	435
Соловская Е.В.	Отантропонимные дериваты как особый класс производной лексики	438
Стеванович Р.И.	Глаголы, отражающие творческий процесс в эвристике (на материале русского и английского языков)	441
Темченко Ю.М.	Сучасний український сленг як предмет наукового дослідження	444
Терсіна І.З.	Національно-культурна специфіка прикметникових словосполучень у текстах поттеріани	446
Тесліцька Г.І.	Категорія відносної модальності в реченнях, ускладнених напівпредикативними ад'єктивними комплексами	450
Титянін К.О.	Про можливість впливу масової свідомості на реалізм	453
Товкайло В.Т., Товкайло С.Р.	Самостійна робота студентів як одна з основних умов якісної підготовки фахівців-філологів	456
Туровська Л.В.	Загальне термінознавство в Україні початку ХХІ століття	460
Федькова І.А.	Явище термінологізації та детермінологізації у межах української хореографічної лексики	465
Халіновська Л.А.	Проблема метафоризації української авіаційної лексики	468

Хоптяр А.О.	
Французькі натуралістичні тенденції XIX ст. у перекладацькій рецепції Бориса Грінченка	472
Чернікова О.І.	
Ідіокод звукових повторів та його універсальність в англійському та українському художньому мовленні (на матеріалі творів Дж. Р. Р. Толкієна та їх українських перекладів).....	476
Черников И.Н.	
Жанровый потенциал “петербургского” текста в романе Д.С. Мережковского “Антихрист (Петр и Алексей)”	481
Чернобров Ю.А.	
Українська синтаксична термінологія в західноукраїнських граматиках другої половини XIX – поч. XX ст.	486
Чопик Я.М., Чопик М.П.	
Неморфологізовані атрибути на тлі функціональної перехідності синтаксичних одиниць	489
Шабат-Савка С.Т.	
Комунікативна інтенція і теорія мовленнєвих актів: лінгвістично-філософський контекст	494
Шатілова Н.О.	
Стилістичний потенціал загальномовних фразем в ідіостилі Сидора Воробкевича	498
Шеремета Н.П.	
Перспективи формування мовленнєво-мовної компетенції учнів в умовах говіркового навкілля	501
Шипицына Г.М.	
Влияние культуры на динамические процессы в лексике и фразеологии русского языка .	506
Шутак Л.Б.	
Мовна ситуація в Україні: становлення державної мови чи масовий білінгвізм	509
Яковлева Н.М.	
Особенности художньої структури роману Джозефа Конрада “Лорд Джім”	513
Янишина Л.С.	
Запозичення в англійській мові XIX століття (на матеріалі художніх творів)	518
Яценко Н.О.	
Функціонально-стилістичне термінознавство в Україні початку XXI століття	522
Автори статей	525

Наукове видання

Наукові праці
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Філологічні науки
Випуск 28

Редактор
Комп'ютерна верстка

Н.Г.Пянковська
В.О.Фаріон

Підписано до друку 19.10.2011 р. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookC. Друк офсетний.
Ум.друк.арк. 62,78. Обл. вид. арк. 59,45.
Тираж 300 пр. Зам. № 413.

Видавництво “Аксиома” (свідоцтво ДК №1808 від 26.05.2004 р.)
м. Кам'янець-Подільський, а/с 8, 32300
Тел./факс: (03849) 3-90-06

Надруковано в друкарні ПП “Аксиома”
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300